

e-ISSN: 2687-2811

IBAD

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

YIL / YEAR: 4

SAYI / ISSUE: 5

**GÜZ
FALL**

2019

AMAÇ

IBAD Sosyal Bilimler Dergisi, sosyal ve beşeri bilimler alanında özgün ve nitelikli çalışmaları bilimsel bir yaklaşımla ele almak amacıyla yayımlanan uluslararası hakemli bir e-dergidir. Dergimiz 2019 yılından itibaren kış, yaz ve güz olmak üzere yılda üç defa düzenli olarak yayımlanmaktadır. Gerekli görüldüğü takdirde özel sayı(lar) da yayımlanır.

IBAD, Türkçe ve İngilizce dillerinde alanına yenilik getiren özgün veya derleme makalelere yer verir. Dergi, makaleler yanında bilimsel çeviri ve kitapların tanıtımlarını da yayımlar.

IBAD'da yayımlanan yazıların bilimsel ve hukukî sorumluluğu, yazarlarına aittir. Yayımlanan yazıların bütün yayın hakları *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*'ne ait olup yayıncının izni olmadan kısmen veya tamamen basılamaz, çoğaltılamaz veya elektronik ortama taşınmaz.

KAPSAM

IBAD'da insan ve toplum bilimlerinin tüm alanları ile (iktisat, işletme, maliye, siyaset bilimi, uluslararası ilişkiler, edebiyat, tarih, psikoloji, sosyoloji, felsefe, eğitim bilimleri, dilbilimi, din bilimleri, güzel sanatlar vb.) alakalı konularda özgün ve nitelikli bilimsel çalışmalar yer almaktadır. Dergide yayımlanan tüm makalelere DOI numarası atanmaktadır.

IBAD'a yayın kurallarına uygun olarak gönderilen makaleler, yayımdan önce intihal denetiminden geçirilir. İntihal denetimi *iThenticate* veya benzeri bir intihal tarama paket programı aracılığıyla gerçekleştirilir ve intihal denetiminde, benzerlik oranının %30'nin üstüne çıkmaması gerekmektedir. Ancak ele alınan konunun içeriğine göre bu oran %50'ye kadar çıkabilir.

IBAD, yurtiçi veya yurtdışında akademik konferans, sempozyum, çalıştay vb. düzenler veya bunlara destek olur. Bu tür çalışmalarda sunulan bildirilerin tam metinlerine başka yerde yayımlanmamış olması kaydıyla yer verir.

Sayı: 5 – Güz 2019

ibadjournaleditor@gmail.com

<http://dergipark.gov.tr/ibad>

IBAD Sosyal Bilimler Dergisi, sosyal ve beşeri bilimler alanında özgün ve nitelikli çalışmaları bilimsel bir yaklaşımla ele almak amacıyla yayımlanan uluslararası hakemli bir e-dergidir.

IBAD, Uluslararası indekslerce taranan uluslararası akademik hakemli bir e-dergidir. **IBAD**, aşağıda belirtilen dizinlerce taranmakta ve indekslenmektedir:

- DOAJ
- SOBIAD
- Google Scholar
- ASOS Index
- DRJI (Directory of Research Journals Indexing),
- ResearchBib (Academic Resource Index),
- SIS (Scientific Indexing Service)
- I2OR (International Institute of Organized Research
- JournalFactor (JF)
- COSMOS IF
- IdealOnline
- Bielefeld Academic Search Engine (BASE)
- Rootindexing (RT)
- MIAR
- CiteFactor

IBAD, EBSCO, SCOPUS, E-SCI ve TÜBİTAK/ULAKBİM(TR) SBVT tarafından DİZİNLENMEK ÜZERE değerlendirme sürecindedir.

KURULLAR

Baş Editör

Doç. Dr. Hayrullah KAHYA, Türkiye

hayrullahkahya@hotmail.com

(Unvana göre alfabetik olarak dizilmiştir.)

Danışma/Yayın Kurulu

Prof. Dr. Asuman BALDIRAN

Selçuk Üniversitesi, TÜRKİYE

Prof. Dr. John WENDEL

Dokkyo Üniversitesi, JAPONYA

Prof. Dr. M. Nazif SHAHRANI

Indiana Üniversitesi, AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ

Prof. Dr. Meltem ONAY

Celal Bayar Üniversitesi, TÜRKİYE

Doç. Dr. Mehmet GÜNEŞ

Marmara Üniversitesi, TÜRKİYE

Doç. Dr. Nazile ABDULLAZADE

Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi, AZERBAYCAN

Doç. Dr. Senija TAHIROVIC

International University of Sarajevo, BOSNA HERSEK

Doç. Dr. Toğrul HALİLOV

Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi, AZERBAYCAN

Doç. Dr. Wan Ahmad Jaafar WAN YAHAYA

Sains Malaysia Üniversitesi, MALEZYA

Dr. Öğr. Üyesi Admir MULAOSMANOVIĆ

International University of Sarajevo, BOSNA HERSEK

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet EKŞİ

Kocaeli Üniversitesi, TÜRKİYE

Dr. Öğr. Üyesi Ali YILDIZ

Yıldız Teknik Üniversitesi TÜRKİYE

Dr. Öğr. Üyesi Elena TILOVSKA-KECHEDJI

"St.Kliment Ohridski" Üniversitesi, MAKEDONYA

Dr. Öğr. Üyesi Fatma YAŞAR EKİCİ

İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, TÜRKİYE

Dr. Öğr. Üyesi Nalan SINAY

Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi, KKTC

Dr. Öğr. Üyesi Selvira DRAGANOVIĆ

International University of Sarajevo, BOSNA HERSEK

(Unvana göre alfabetik olarak dizilmiştir.)

Hakem Kurulu

Prof. Dr. Arda ARIKAN, Türkiye

Prof. Dr. C. Gazi UÇKUN, Türkiye

Prof. Dr. Hacer HÜSEYNOVA, Azerbaycan

Prof. Dr. Hasan Hüseyin ADALIOĞLU, Türkiye

Prof. Dr. John WENDEL, Japonya

Prof. Dr. M. Nazif SHAHRANI, Amerika Birleşik Devletleri

Prof. Dr. Meltem ONAY, Türkiye

Prof. Dr. Nasip DEMİRKUŞ, Türkiye

Prof. Dr. Nigar PÖSTEKİ, Türkiye

Prof. Dr. Şahmurat ARIK, Türkiye

Doç. Dr. Artun AVCI, Türkiye

Doç. Dr. Ebru KARAMAN, Türkiye

Doç. Dr. Hasip SAYGILI, Türkiye

Doç. Dr. Medine YILMAZ, Türkiye

Doç. Dr. Mehmet GÜNEŞ, Türkiye

Doç. Dr. Oğuz YILDIRIM, Türkiye

Doç. Dr. Senija TAHIROVIC, Bosna Hersek

Doç. Dr. Toğrul HALİLOV, Azerbaycan

Doç. Dr. Wan Ahmad Jaafar WAN YAHAYA, Malezya

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet EKŞİ, Türkiye

Dr. Öğr. Üyesi Ali FİDAN, Türkiye

Dr. Öğr. Üyesi Benan YÜCEBALKAN, Türkiye

Dr. Öğr. Üyesi Elena TILOVSKA-KECHEDJI, Makedonya

- Dr. Öğr. Üyesi Eray YAĞANAK, Türkiye**
Dr. Öğr. Üyesi Esin SEZGİN, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Fatma CESUR, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi İbrahim Emre GÖKTÜRK, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Nalan SINAY, KKTC
Dr. Öğr. Üyesi Nurten KİMTER, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Ömer GEDİK, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Ömür Hakan KUZU, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Sezai ÖZTOP, Türkiye
Dr. Sevilay ARSLAN, KKTC

AIM

IBAD Journal of Social Sciences is an international peer-reviewed academic e-journal, published with the aim of covering original and quality articles in social sciences and humanities in a scientific manner. As of 2019, our journal is published triannually: in winter, summer, and fall. Special issues are also published when necessary.

IBAD includes original and/or review articles in Turkish and English that bring novelty to their fields. Beside the articles, the journal publishes scientific translations and book reviews.

Scientific and legal responsibility of the articles published in *IBAD* belong to the authors. All rights of the published articles belong to *IBAD Journal of Social Sciences*, and they must not be published fully or partly, multiplied, or transferred to electronic media without the consent of the publisher.

SCOPE

IBAD includes original and quality scientific articles related to every field of humanities and social sciences (i.e., economics, management, finance, political science, international relations, literature, history, psychology, sociology, philosophy, educational sciences, linguistics, religious sciences, fine arts, etc.). DOI number is assigned to all articles published in the journal.

Articles that follow the writing rules and submitted to *IBAD* go through plagiarism auditing before publishing. Plagiarism check is done by *iThenticate* or a similar plagiarism detection service, and the similarity index should not be over 30%. However, this index can get up to 50% depending on the content and the topic at hand.

IBAD organizes and supports academic conferences, symposiums, and workshops that are domestic and/or abroad. It includes full texts of notices presented in such, unless they are published somewhere else before.

Issue: 5 – Fall 2019

ibadjournaleditor@gmail.com

<http://dergipark.gov.tr/ibad>

IBAD Journal of Social Sciences, is an international peer-reviewed academic e-journal, published with the aim of covering original and quality articles in social sciences and humanities in a scientific manner.

IBAD is an international peer-reviewed academic e-journal that is indexed by international indices. **IBAD** is scanned and indexed by the indices stated below:

- DOAJ
- SOBIAD
- Google Scholar
- ASOS Index
- DRJI (Directory of Research Journals Indexing),
- ResearchBib (Academic Resource Index),
- SIS (Scientific Indexing Service)
- I2OR (International Institute of Organized Research
- JournalFactor (JF)
- COSMOS IF
- IdealOnline
- Bielefeld Academic Search Engine (BASE)
- Rootindexing (RT)
- MIAR
- CiteFactor

IBAD is in the evaluation process to be indexed by EBSCO, SCOPUS, E-SCI & TUBITAK/ULAKBIM(TR) SBVT.

EDITORIAL BOARD

Editor-in-chief

Assoc. Prof. Dr. Hayrullah KAHYA, Turkey

hayrullahkahya@hotmail.com

(In alphabetical order, based on titles)

Advisory- Editorial Board

Prof. Dr. Asuman BALDIRAN

Selçuk University, TURKEY

Prof. Dr. John WENDEL

Dokkyo University, JAPON

Prof. Dr. M. Nazif SHAHRANI

Indiana University, USA

Prof. Dr. Meltem ONAY

Celal Bayar University, TURKEY

Assoc. Prof. Dr. Mehmet GÜNEŞ

Marmara University, TURKEY

Assoc. Prof. Dr. Nazile ABDULLAZADE

Azerbaycan Devlet Pedagoji University, AZERBAIJAN

Assoc. Prof. Dr. Senija TAHIROVIC

International University of Sarajevo, BIH

Assoc. Prof. Dr. Toğrul HALİLOV

Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi, AZERBAIJAN

Assoc. Prof. Dr. Wan Ahmad Jaafar WAN YAHAYA

Sains Malaysia University, MALEYSIA

Assist. Prof. Dr. Admir MULAOSMANOVIĆ

International University of Sarajevo, BIH

Assist. Prof. Dr. Ahmet EKŞİ

Kocaeli University, TURKEY

Assist. Prof. Dr. Ali YILDIZ

Yıldız Teknik University, TURKEY

Assist. Prof. Dr. Elena TILOVSKA-KECHEDJI

"St.Kliment Ohridski" University, MACEDONIA

Assist. Prof. Dr. Fatma YAŞAR EKİCİ

İstanbul Sabahattin Zaim University, TURKEY

Assist. Prof. Dr. Nalan SINAY

Uluslararası Kıbrıs University, TRNC

Assist. Prof. Dr. Selvira DRAGANOVIĆ

International University of Sarajevo, BIH

(In alphabetical order, based on titles)

Referee Board

Prof. Dr. Arda ARIKAN, Turkey

Prof. Dr. C. Gazi UÇKUN, Turkey

Prof. Dr. Hacer HÜSEYNOVA, Azerbaijan

Prof. Dr. Hasan Hüseyin ADALIOĞLU, Turkey

Prof. Dr. John WENDEL, Japon

Prof. Dr. M. Nazif SHAHRANI, USA

Prof. Dr. Meltem ONAY, Turkey

Prof. Dr. Nasip DEMİRKUŞ, Turkey

Prof. Dr. Nigar PÖSTEKİ, Turkey

Prof. Dr. Şahmurat ARIK, Turkey

Assoc. Prof. Dr. Artun AVCI, Turkey

Assoc. Prof. Dr. Ebru KARAMAN, Turkey

Assoc. Prof. Dr. Hasip SAYGILI, Turkey

Assoc. Prof. Dr. Medine YILMAZ, Turkey

Assoc. Prof. Dr. Mehmet GÜNEŞ, Turkey

Assoc. Prof. Dr. Oğuz YILDIRIM, Turkey

Assoc. Prof. Dr. Senija TAHIROVIC, BIH

Assoc. Prof. Dr. Toğrul HALİLOV, Azerbaijan

Doç. Dr. Wan Ahmad Jaafar WAN YAHAYA, Malaysia

Assist. Prof. Dr. Ahmet EKŞİ, Turkey

Assist. Prof. Dr. Ali FİDAN, Turkey

Assist. Prof. Dr. Benan YÜCEBALKAN, Turkey

Assist. Prof. Dr. Elena TILOVSKA-KECHEDJI, Macedonia

Assist. Prof. Dr. Eray YAĞANAK, Turkey
Assist. Prof. Dr. Esin SEZGİN, Turkey
Assist. Prof. Dr. Fatma CESUR, Turkey
Assist. Prof. Dr. İbrahim Emre GÖKTÜRK, Turkey
Assist. Prof. Dr. Nalan SINAY, TRNC
Assist. Prof. Dr. Nurten KİMTER, Turkey
Assist. Prof. Dr. Ömer GEDİK, Turkey
Assist. Prof. Dr. Ömür Hakan KUZU, Turkey
Assist. Prof. Dr. Sezai ÖZTOP, Turkey
Dr. Sevilay ARSLAN, TRNC

1. Düzeltilme / 1. Correction

Dergimizin 2017 yılı 2. Cilt 2. Sayısı 371-381. Sayfalarındaki yazarları Tarık İLHAN, Muhammet DUMAN, A. Hüsni ERONAT olan “İZMİR KÖRFEZİ BATIKLARI/IZMIR GULF WRECKS” başlıklı makalede sorumlu yazarın isteği üzerine aşağıdaki düzeltmeler yapılmıştır:

- 379. sayfadaki “Şekil 10. İzmir Körfezi Güncel Derinlik (Batimetri) Haritası (Kırmızı Çizgiler körfezi iç, orta ve dış körfez olarak ayırmaktadır)” ifadesi

Şekil 10. İzmir Körfezi Güncel Derinlik (Batimetri) Haritası (Kırmızı Çizgiler körfezi iç, orta ve dış körfez olarak ayırmaktadır. Sipahioğlu, 2014)

şeklinde düzeltilmiştir.

- “Sipahioğlu, G. (2014). *Water Exchange Between Aegean Sea and Izmir Bay*. M.Sc. Thesis. Graduate School of Natural and Applied Sciences of Dokuz Eylül University, İzmir.”

makalenin sonundaki kaynakçaya eklenmiştir.

Özgün Araştırmalar

1. [William Golding'ın Sineklerin Efendisi'ndeki Karnavalesque Üzerindeki Antroposentrizmin Talihsiz Zaferi](#)
Sayfalar 1 - 8
Özlem Akyol
2. [Beş Faktör Kişilik Özelliklerinin İş Tatmini Üzerindeki Etkisinde Depresyonun Aracılık Rolü](#)
Sayfalar 9 - 21
Özge Turhan
3. [Ev Kadınlarının Tüketimi Algılama Biçimleri: Araban İlçesi Örneği](#)
Sayfalar 22 - 33
Beyzade Nadir Çetin , Pınar Arslan
4. [Bregalnitsa Bölgesinde Bulunan Osmanlı Sikkeleri](#)
Sayfalar 34 - 47
Gordana Janeva , Sevil Bülbül
5. [Tüketici Davranışına Göre Müşteri Sadakat Programı Algısının İlişkisel Pazarlama Kapsamında İncelenmesi](#)
Sayfalar 48 - 69
Ömer Sarı , Halime Göktaş Kulualp
6. [Okul Öncesi Eğitim Kurumlarına Devam Eden 48-71 Aylık Çocukların Okul Algılarının Çizimler Aracılığıyla İncelenmesi](#)
Sayfalar 70 - 88
İlknur Civek , Özlem Çamlıbel Çakmak
7. [Kuvvetler Ayrılığı İlkesi ve Anayasa Mahkemesinin Yorumu \(Karşılaştırmalı Anayasa İncelemesi\)](#)
Sayfalar 89 - 100
M. Fatih Çınar
8. [Dijital Çağın Hedonist Çalışanları: Dijital Göçebeler](#)
Sayfalar 101 - 113
Aysun Kaya Deniz
9. [20. yy. Resim Sanatında Gerçekçilik Arayışları](#)
Sayfalar 114 - 120
Metin Kuş
10. [Yetişkinlerin Aile Değerlerinin Kişisel Bazı Değişkenlere Göre İncelenmesi](#)
Sayfalar 121 - 133
Arzu Özyürek , Hüseyin Özpinar , Arife Okcu , Büşra Seher Kabakuş , Şerife

- Öksüzöğlü , Serap Fikir , Şevki Akarsu , Mehmet Karaoğlu , Mehmet Akif Yağımlı , Hülya Şahin
11. [Okul Yöneticilerinin Yönetmel ve Sanal Kaytarma Davranışları Arasındaki İlişki](#)
Sayfalar 134 - 152
Mehmet Kurun , Fatma Çobanoğlu
 12. [Erzurum İlinde İçme Suyu İçin Ödeme İstekliliği Üzerine Etkili Olan Faktörlerin Belirlenmesi](#)
Sayfalar 153 - 163
Ahmet Semih Uzundumlu , Özden Fakıoğlu , Mine Köksal
 13. [Borsa İstanbul Sürdürülebilirlik Endeksi İşletmelerinin Sera Gazı Beyanlarına Yönelik Güvence Denetimleri: ISAE 3410 Güvence Denetim Standardına İlişkin Bir Araştırma](#)
Sayfalar 164 - 174
Meltem Ece Çokmutlu , Şahay Ok
 14. [Psikolojik Şiddet Algısının, Örgüt Kültürüne ve Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Üzerindeki Etkilerinin İncelenmesi](#)
Sayfalar 185 - 202
Zafer Adıgüzel , İrem Küçükkoğlu
 15. [Ebû Nasr Muhammed b. Sehl \(ö.388/998\) ve Horasan'da Hanefilik-Mu'tezile Etkileşiminin İlk Tezahürleri](#)
Sayfalar 203 - 210
Fatmanur Alibekiroğlu , Nagihan Emiroğlu , Hamdi Akbaş , Ömer Sadıker
 16. [Konaklama İşletmelerinde Rekabet Gücü Açısından Stratejik Maliyet Yönetimi: İstanbul'da Faaliyet Gösteren Beş Yıldızlı Oteller Üzerine Bir Araştırma](#)
Sayfalar 211 - 222
Derya Baysal , Nilgün Bilici
 17. [Sağlık Okuryazarlığı Kavramı ve Sağlık Haberlerini Doğru Okumak](#)
Sayfalar 223 - 231
Seçil Utma
 18. [2013 ve 2017 Yılları Fen Bilimleri Dersi Öğretim Programlarının Fizik Konuları Bağlamında Karşılaştırılması](#)
Sayfalar 232 - 254
Hakan Aksoy , Yasin Ünsal
 19. [Üst Düzey Yöneticiler, Okul Yöneticileri ve Öğretmenlerin Erasmus+ Projelerine İlişkin Oluşturdukları Görsel Metaforlar](#)
Sayfalar 255 - 266
Mustafa Demirer , Gizem Dak
 20. [Anaokuluna Devam Eden 66 Ayını Doldurmuş Çocukların Öz Düzenleme Becerileri İle Akran İlişkileri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi](#)
Sayfalar 267 - 283
Hüray Pazarbaşı , Kadriye Esin Cantez

21. [Memlûk Devletinde Sultan ve Emîrlerin Hanefîliğe İlgisi](#)
Sayfalar 284 - 296
Fatih Yahya Ayaz , Fatmanur Alibekiroğlu eren
22. [Okul Öncesi Eğitim Öğretmenlerinin Maruz Kaldıkları Veli Kaynaklı Yıldırma Davranışları](#)
Sayfalar 297 - 316
Mustafa Aydın Başar , Emel Dinçkal
23. [Benelüks Ülke Borsalarında Haftanın Günü ve Ay Dönümü Anomalilerinin Test Edilmesi](#)
Sayfalar 317 - 328
İhsan Erdem Kayral
24. [Öğretmen Adaylarının Sosyal Ağ Sitelerini Kullanma Durumlarına Göre Sosyal Anlatımcılık Beceri Düzeylerinin İncelenmesi](#)
Sayfalar 343 - 358
Nesrin Hark Söylemez , Behçet Oral
25. [Materyalist Eğilim ve Tüketici Ahlakının Gösterişçi Tüketim Eğilimi Üzerindeki Etkisi](#)
Sayfalar 359 - 378
Gizem Tokmak
26. [İngilizce Derslerinde Anadil Kullanımı Üzerine Bir Araştırma \(Malatya İli Örneği\)](#)
Sayfalar 379 - 396
Münir Şahin , Tuğba Şahin
27. [Nar \(Punica Granatum L.\) Bitkisinin Doğal Mordanlarla Boyama ve Haslık Değerleri](#)
Sayfalar 397 - 406
Fatma Nur Başaran , Şengül Aydın
28. [Örgütsel Erdemlilik Ölçeği Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması](#)
Sayfalar 407 - 419
Müslüme Akyüz , İsmail Alici
29. [Dijitalleşen Kentlerde Yönetişim: Marmara Bölgesi Büyükşehir Belediyeleri'nin Karşılaştırmalı E-Belediyecilik Uygulamaları](#)
Sayfalar 420 - 443
İdil Sayımer , Zeynep Dondurucu , Banu Küçüksaraç
30. [Mezhep Faktörünün Muhaddisler Üzerindeki Etkisi \(Memlûkler Dönemi-Hanefî-Şâfiî Bağlamında\)](#)
Sayfalar 444 - 457
Nagihan Emiroğlu , Fatmanur Alibekiroğlu Eren
31. [Hadis İlmi Açısından Bahrî Memlûkler Döneminde Hanbelî-Eşarî Münasebetleri](#)
Sayfalar 458 - 470
Nagihan Emiroğlu
32. [İletişimde "Dijital Görgüsüzlük": Gerçekliğin Karikatürize Edilmiş Hali](#)
Sayfalar 471 - 478
Cihan Oğuz

33. [Baba ve Bebek Etkileşim Düzeylerinin Demografik Değişkenler Açısından İncelenmesi](#)
Sayfalar 479 - 496
Esra Demir Öztürk , Ayşe Belgin Aksoy
34. [Mimarlık ve Sanat İşbirliği: Brüksel EXPO'58 Türkiye Pavyonu](#)
Sayfalar 497 - 516
Gözde Kan Ülkü
35. [Tehdit ve Umut Algısı Çıkmazına Sıkışan Düzensiz Göçmenler ve KKTC'nin Göçmen Politikaları](#)
Sayfalar 517 - 531
Mehmet Balyemez
36. [Görsel Kültürde Ekran ve Gelişim Süreci](#)
Sayfalar 532 - 541
Begum Eken
37. [Yazılı Basında Çocuk Haberlerinin Sunumu](#)
Sayfalar 542 - 554
Asli İzoglu Tok , Nimet Güneş , İbrahim Güngör , Çiğdem Aytekin
38. [Dânişnâme-i 'Alâî Bağlamında İbn Sînâ Metafizığının Temel Kavramları ve Bu Kavramların Mantıksal ve Metafiziksel İşlevi](#)
Sayfalar 555 - 574
Haci Sağlık
39. [Burhânî Bilimlerin Konu, İlke ve Mesele Ayrımının İbn Sînâ ve Sonrasındaki Bazı Uygulamaları](#)
Sayfalar 575 - 586
Haci Sağlık
40. [Serbest Zaman Aktivitelerine Katılım Durumlarına Göre Emekli Bireylerin Umutsuzluk Düzeylerinin İncelenmesi](#)
Sayfalar 587 - 597
Nilgün Tülüktaş , Elif Karagün , Onur Kavi
41. [Belediye Başkanlarının Hizmet Yönelimli Liderlik Tarzları İle Şehir Yaşam Kalitesi Arasındaki İlişki](#)
Sayfalar 598 - 614
Nilüfer Rüzgar , Ahsen Nisa Odabaşoğlu , Bekir Özkan
42. [Biliş ve Kültür Kavramının Mimari Tasarım Üzerindeki Etkileri](#)
Sayfalar 615 - 627
Gamze Akbaş , Arzu Erçetin , Vehbi Tosun
43. [Muhasebenin Değişen Yönünün Muhasebe Eğitimi Üzerine Etkileri: Bağımsız Denetim Üzerine Bir İnceleme](#)
Sayfalar 628 - 644
Ayşenur Tarakcioğlu Altınay, Bilge Leyli Elitaş , Beyhan Marşap
44. [Türkiye'de Dernek Yöneticilerinin Sosyal Güvenliği ve Güveni Kötüye Kullanma İkilemi](#)

Sayfalar 645 - 655
Mehmet Bulut

Derlemeler

1. [Diyaliz Hastalarında Sosyal Bütünleşme İhtiyacı](#)
Sayfalar 175 - 184
Yasemin Oğuz Güner
2. [Organizma Metaforunun Eğitim Örgütlerine Yansımaları](#)
Sayfalar 329 - 342
Sevda Katıtaş

Düzeltilme

1. [Düzeltilme](#)
Sayfalar xi

Original Articles

1. [The Unfortunate Triumph of Anthropocentrism over the Carnavalesque In William Golding's The Lord of the Flies](#)
Pages 1 - 8
Özlem Akyol
2. [The Mediating Role of Depression on the Impact of Five Factors of Personality on Job Satisfaction](#)
Pages 9 - 21
Özge Turhan
3. [The Perceiving Ways of Consumption of Housewives: The Case of Araban District](#)
Pages 22 - 33
Beyzade Nadir Çetin , Pınar Arslan
4. [The Ottoman Coins Found in Bregalnitsa Region](#)
Pages 34 - 47
Gordana Janeva , Sevil Bülbül
5. [Investigation of The Perception of The Customer Loyalty Program on Related Marketing](#)
Pages 48 - 69
Ömer Sarı , Halime Göktaş Kulualp
6. [Examining School Perceptions of 48-71-Month-Old Children Attending Pre-School Education Institutions Through Their Drawings](#)
Pages 70 - 88
İlknur Civek , Özlem Çamlıbel Çakmak
7. [Principle of Separation of Powers and the Interpretation of Constitutional Court \(Comparative Constitutional Review\)](#)
Pages 89 - 100
M. Fatih Çınar
8. [Hedonist Workers of the Digital Age: Digital Nomads](#)
Pages 101 - 113
Aysun Kaya Deniz
9. [The Concept of Realizm in Painting of the 20th Century](#)
Pages 114 - 120
Metin Kuş
10. [Analysis of Family Values of Adults According to Some Personal Variables](#)
Pages 121 - 133
Arzu Özyürek , Hüseyin Özpinar , Arife Okcu , Büşra Seher Kabakuş , Şerife Öksüzoğlu , Serap Fikir , Şevki Akarsu , Mehmet Karaoğlu , Mehmet Akif Yağımlı , Hülya Şahin
11. [The Relationship between School Administrators' Administrative and Cyberloafing Behaviors](#)

- Pages 134 - 152
Mehmet Kurun , Fatma Çobanoğlu
- 12.** [Determining of the Effective Factors on Willingness to Pay for Drinking Water in Erzurum Province](#)
Pages 153 - 163
Ahmet Semih Uzundumlu , Özden Fakiöglu , Mine Köksal
- 13.** [Assurance Audit of Borsa İstanbul Sustainability Index Enterprises for Greenhouse Gas Declaration: A Research on ISAE 3410 Assurance Audit Standard](#)
Pages 164 - 174
Meltem Ece Çokmutlu , Şahay Ok
- 14.** [The Effects of Psychological Violence on Organizational Culture and Organizational Citizenship Behaviour](#)
Pages 185 - 202
Zafer Adıgüzel , İrem Küçüköglu
- 15.** [Abu Nasr Muhammad b. Sahl \(d. 388/998\) and the First Manifestations of the Interaction between Hanafism and Mu'tazila in Khorasan](#)
Pages 203 - 210
Fatmanur Alibekiroglu , Nagihan Emiroglu , Hamdi Akbaş , Ömer Sadıker
- 16.** [Strategic Cost Management in terms of Competitiveness in Accommodation Companies: A Research on Five Star Hotels in Istanbul](#)
Pages 211 - 222
Derya Baysal , Nilgün Bilici
- 17.** [Correctly Reading The Concept of Health Literacy and Health News](#)
Pages 223 - 231
Seçil Utma
- 18.** [Comparison of Science Curriculums in 2013 and 2017 in the Context of Physics Issues](#)
Pages 232 - 254
Hakan Aksoy , Yasin Ünsal
- 19.** [Senior Administrators', Principal of School, Vice Principal of School and Teachers' Visual Metaphors about Erasmus+ Projects](#)
Pages 255 - 266
Mustafa Demirer , Gizem Dak
- 20.** [The Relationship between Self-Regulation Skills and Peer Relations among 66 MonthsOld Children Attending Kindergarten](#)
Pages 267 - 283
Hüray Pazarbaşı , Kadriye Esin Cantez
- 21.** [On the Interest of Mamluk Sultans and Amirs to the Hanefite in the Mamluk State](#)
Pages 284 - 296
Fatih Yahya Ayaz , Fatmanur Alibekiroglu eren

- 22.** [Parent-Induced Mobbing Behaviours on Preschool Teachers](#)
Pages 297 - 316
Mustafa Aydın Başar , Emel Dinçkal
- 23.** [Testing the Day of the Week and Turn-of-the-Month Anomalies in Benelux Countries Stock Markets](#)
Pages 317 - 328
İhsan Erdem Kayral
- 24.** [An Investigation of Candidate Teachers' Social Expressivity Skill Levels according to Their Use of Social Network Sites](#)
Pages 343 - 358
Nesrin Hark Söylemez , Behçet Oral
- 25.** [Effects of Materialistic Tendency and Ethical Consumerism on Conspicuous Consumption Tendency](#)
Pages 359 - 378
Gizem Tokmak
- 26.** [A Research on the Use of Mother Tongue in English Language Classrooms \(Example of Malatya Province\)](#)
Pages 379 - 396
Münir Şahin , Tuğba Şahin
- 27.** [Coloring and Fastness Values of Pomegranate \(Punica Granatum L.\) Plant with Natural Mordants](#)
Pages 397 - 406
Fatma Nur Başaran , Şengül Aydın
- 28.** [Validity and Reliability Study of Organizational Virtuousness Scale](#)
Pages 407 - 419
Müslüme Akyüz , İsmail Alici
- 29.** [Governance in the Digitalized Cities: Comparative Analysis of Marmara Metropolitan Municipalities' E-Municipality Practices](#)
Pages 420 - 443
İdil Sayımer , Zeynep Dondurucu , Banu Küçüksaraç
- 30.** [The Effect of Sect Factor on Muhaddiths \(The Mamluk Period-Hanafi-Shafii Context\)](#)
Pages 444 - 457
Nagihan Emiroğlu , Fatmanur Alibekiroğlu Eren
- 31.** [According to Science of Hadith Hanbali-Ashari Relations in the Period of Bahri Mamluks](#)
Pages 458 - 470
Nagihan Emiroğlu
- 32.** ["Digital Impression" in Communication: Caricaturized Case of the Reality](#)
Pages 471 - 478
Cihan Oğuz
- 33.** [Examining the Level of Interaction between Infant and Father with Respect to Demographic Variables](#)

- Pages 479 - 496
Esra Demir Öztürk , Ayşe Belgin Aksoy
- 34.** [Architecture and Art Collaboration: Brussels Expo'58 Turkish Pavilion](#)
Pages 497 - 516
Gözde Kan Ülkü
- 35.** [Irregular Migrants Trapped in A Threat and Hope Perception and TRNC's Immigration Policy](#)
Pages 517 - 531
Mehmet Balyemez
- 36.** [Screen and Its Journey in Visual Culture](#)
Pages 532 - 541
Begum Eken
- 37.** [Presentation of Child News in Printed Media](#)
Pages 542 - 554
Asli İzoglu Tok , Nimet Güneş , İbrahim Güngör , Çiğdem Aytekin
- 38.** [The Basic Concepts of Avicenna's Metaphysic in the Context of Dânişnâme-i 'Alâî and Logical and Metaphysical Functions of These Concepts](#)
Pages 555 - 574
Haci Sağlık
- 39.** [Some Applications of the Distinction of Subject Principle and Investigation of Demonstration Sciences in Avicenna and After Him](#)
Pages 575 - 586
Haci Sağlık
- 40.** [The Examination of Hopelessness Levels of Retired Individuals Participating and NonParticipating in Recreational Activities](#)
Pages 587 - 597
Nilgün Tülüktaş , Elif Karagün , Onur Kavi
- 41.** [The Relationship between Mayors' Servant Leadership Styles and Quality of City Life](#)
Pages 598 - 614
Nilüfer Rüzgar , Ahsen Nisa Odabaşoğlu , Bekir Özkan
- 42.** [The Impacts of Cognition and Culture on Architectural Design](#)
Pages 615 - 627
Gamze Akbaş , Arzu Erçetin , Vehbi Tosun
- 43.** [Effects of the Changing Aspect of Accounting on Accounting Education Conducted in Turkey: A Research on Independent Audit](#)
Pages 628 - 644
Ayşenur Tarakcioğlu Altınay , Bilge Leyli Elitaş , Beyhan Marşap
- 44.** [In Turkey Social Security of Association Managers and the Dilemma of Abuse of Trust](#)
Pages 645 - 655
Mehmet Bulut

Review Articles

45. [Needs of Social Integration in Dialysis Patients](#)

Pages 175 - 184

Yasemin Oğuz Güner

46. [Reflections of Organizm Metaphor to Educational Organizations](#)

Pages 329 - 342

Sevda Katıtaş

Correction

1. [Correction](#)

Pages xi

The Unfortunate Triumph of Anthropocentrism over the Carnavalesque In William Golding's *The Lord of the Flies*

Öğr. Gör. Dr. Özlem Akyol

Geliş tarihi: 10.05.2019
Kabul tarihi: 14.06.2019

Atf bilgisi:
IBAD Sosyal Bilimler Dergisi
Sayı: 5 **Sayfa:** 1-8
Yıl: 2019 **Dönem:** Güz

This article was checked by *Turnitin*.
Similarity Index 10%

¹ Pamukkale Üniversitesi, Türkiye,
ozlemakyol12@gmail.com
ORCID ID 0000-0002-0641-8710

* Sorumlu yazar

ÖZ

Rus kuramcı ve felsefeci Mikhail Bakhtin kuramsal çerçevesini çizdiği karnaval kavramı 1930'lerden beri oldukça önem kazanmıştır. Karnaval kavramını sadece bir festival etkinliği olarak tanımlamak yerine, Bakhtin kavrama evrensel bakışıcısı ve ritualistik bir özellik atfetmiştir. Bu şekilde, karnaval ruhu değişiklik ve kriz; doğum ve ölüm; gençlik ve yaşlılık; övgü ve yergi gibi kavramları içinde barındıran ikilemli doğasıyla oldukça kapsamlı bir kavrama dönüşür. Karnaval kavramının bu şekilde kapsamlı olması genel kabul gören normların ortadan kaldırılmasına bunun yerine dünyanın sonsuz olanaklı olma özelliği, yeniden yaratma, ölüm doğum döngüsü gibi dünyayı bir bütün olarak gören fikirleri benimsemesine neden olur. Bu bütünleştirici bakış açısı aynı zamanda tüm sosyal, dinsel ve politik olarak biçimlenmiş rollerin, normların ve geleneklerin yıkılması anlamına gelir. Buna bağlı olarak da aynı bakış açısı karnavalın katılımcılarına doğanın iklimsel ve bitkisel döngüsüyle iç içe geçme fırsatı verir. Her türlü norm ve kuraldan arındırılmış bu özel zaman dilimi direk olarak insanoğlunun temel güdülerine hitap eder. Bu durum ıssız bir adaya düşmüş bir grup okul çocuğunu ve onların orada bir topluluk oluşturma çabalarını konu alan William Golding'in *Lord of the Flies* adlı eserinde açıkça resmedilmiştir. Ancak insanların temel güdülerine dönmesi aynı zamanda iklimsel ve bitkisel döngüyle iç içe geçmeleri bakımından doğa ile ilişkilendirilen karnaval ruhu adanın yeni sakinlerinin antroposentrik uygulamaları yüzünden kaybolmaya mahkûm olmuştur. Bu makale *Lord of the Flies* adlı romanda karnaval kavramının antroposantrizm tarafından nasıl alaşağı edildiğini göstermeyi amaçlar.

Anahtar Kelimeler: Bakhtin, karnaval kavramı, antroposantrizm, *Lord of the Flies*.

The Unfortunate Triumph of Anthropocentrism over the Carnavalesque In William Golding's *The Lord of the Flies*

Lec. Dr. Özlem Akyol

First received: 10.05.2019
Accepted: 14.06.2019

Citation:
IBAD Journal of Social Sciences
Issue: 5 **Pages:** 1-8
Year: 2019 **Session:** Fall

This article was checked by *Turnitin*.
Similarity Index 10%

¹ Pamukkale University, Turkey,
ozlemakyol12@gmail.com
ORCID ID 0000-0002-0641-8710

* **Corresponding Author**

ABSTRACT

The carnivalesque has acquired substantial importance within Russian theorist and philosopher Mikhail Bakhtin's theoretical framework since 1930s. Instead of defining carnival as mere a festive event, Bakhtin ascribes a ritualistic and universal meaning to the concept. As such, carnival spirit is so comprehensive with its dualistic nature containing change and crisis; birth and death; youth and old age; praise and abuse within itself. All these symbolic strategies are designed to overthrow the generally accepted norms but celebrate open-ended qualities of the world, regeneration, the cycles of birth and death, which marks the cosmos as a whole. This holistic approach simultaneously deconstructs all kinds of socially, religiously and politically fixed roles, norms and traditions and accordingly enables participants to intertwine with the vegetative and climatic cycles of nature. The exclusive time period deprived of any kind of rules and norms directly refers to the basic instincts of human being. Such spirit is apparently illustrated in William Golding's *Lord of the Flies* (1954) which focuses on a group of schoolboys stranded on an inhabited island and their attempt to set up a community there. However, the carnival spirit which is associated with nature regarding human being's return to their basic instincts as well as his interaction with climatic and vegetative cycles dooms to fail due to the anthropocentric practices performed by the new inhabitants of the island. The novel is a unique example to demonstrate the effects of anthropocentrism since the setting is an uninhabited island initially deprived of human intervention. In this respect, the present paper aims to demonstrate how the carnivalesque is overthrown by anthropocentrism in *Lord of the Flies*.

Keywords: Bakhtin, the carnivalesque, anthropocentrism, *Lord of the Flies*.

The carnivalesque which is characterised by Bakhtin in *Rabelais and His World* (1965) contains rituals, games, symbols and various carnal excesses that form an alternative social space of equality, abundance and freedom. Bakhtin describes the carnival spirit as “syncretic pageantry of ritualistic sort,” which expresses a “general world outlook” (Bakhtin, 1984: 435). Therefore, the concept turns out a social-cultural phenomenon rejecting the “serious tone of medieval ecclesiastical and feudal culture” and also deconstructs the ideology of dominant culture (Bakhtin, 1984: 4). As cultural historian Peter Burke clearly asserts the carnival itself was often personified as nature and the festive period was universally considered to be the time when the normal rules of civilization were suspended or overturned (1978: 187). While elaborating carnival, Bakhtin claims that “As opposed to the official feast, one might say that carnival celebrated temporary liberation from the truth and from the established order; it marked the suspension of all hierarchical ranks, privileges, norms and prohibitions. Carnival was the true feast of time, the feast of becoming, change and renewal. It was hostile to all that was immortalized and completed” (1984: 10). According to him, during the carnival the ideology of the dominant culture and all kinds of social, political and religious hierarchies are turned upside down temporarily, which renders all participants equal.

The carnivalesque comprises different key concepts one of which is carnival laughter. Perceived as the humorous side of carnival, carnival laughter is very important since it is usually described as the basis of carnival. It belongs to the carnivalesque space which can be defined as a short-term utopia or as Morris states it is “a second reality outside the official realm” (1994: 194). The carnival laughter bears some peculiar characteristics; firstly, it is characterised as a group activity rather than being an individual act, secondly, it is in universal scale which means any person from different classes and backgrounds are allowed to join it because of the deconstruction of all hierarchical systems, finally, as Bakhtin asserts “this laughter is ambivalent” (Bakhtin, 1984: 11), which comes to mean that it is not only victorious and happy but also mocking and sarcastic. Another key concept related to carnival is grotesque body or grotesque realism which refers to excessive images of human being and body claiming that this imagery represents the “collective ancestral body” rather than “the isolated biological individual” or “private, egotistic, economic man” (Bakhtin, 1984: 19). He also claims that the universal grotesque body imagery tends to degrade the high and the ideal to the bodily and material level which comes to mean that renewal of the body only comes after the process of degradation, in other words, degradation brings down the body to the level of rebirth. Grotesque symbolism, therefore, apparently denies the possibility of completion and finality but it illustrates the body open and unfinished in such a way that it continuously merges with other non-human entities. In this sense, carnival spirit is in a constant interaction with nature. Images related to the carnival are usually mocking and cheerful fusion of vegetable, animal and human configuration or transformation of one into another. This fusion functions to reverse the alienation of human beings from nature strengthened by any hierarchical systems to re-familiarization of human beings with the natural world. As Bakhtin argues during the carnival “the borderlines that divide the kingdoms of nature in the usual picture of the world were boldly infringed” (Bakhtin, 1984: 32).

The alienation of human being from nature and accordingly the deepening gap between nature and culture is one of the environmental problems of the modern age. This rupture basically stems from anthropocentric point of view of human being. Anthropocentrism, or human-centeredness, is widely acknowledged as a central concept in environmental philosophy, where it is used to draw attention to a systematic and unjustified bias in traditional Western attitudes to the nonhuman world (Naess, 1973). This pervasive attitude in which human being is seen as inherently superior to other species and ecosystems has influenced the ways humans interact with nature. As Rob Boddice states that anthropocentrism “is expressed either as a charge of human chauvinism or as an acknowledgement of human ontological boundaries. It is in tension with nature, the environment, and non-human animals. [...] Anthropocentrism has provided order and structure to humans’ understanding of the world, while unavoidably expressing the limits of that understanding. It influences our ethics, our politics, and the moral status of the others” (2011: 1). According to ecologists, the present environmental crisis can only be mitigated through a revolutionary shift from an anthropocentric or human centred perception to more eco-centric point of view. Today, anthropocentrism has accelerated based on different social, historical,

political and epistemological factors: growth-oriented economic system, developments in science and technology resulting in overuse of natural resources; deepening of social hierarchies related to gender, ethnicity, race and class; exploitive attitude of the first world towards the third world countries and so on. To alleviate this situation, it is essential to reconsider the established patterns of production, consumption, technology and also physical and psychic position of human being in the whole ecosystem. The eco-centric ethos would give priority to the interaction of human beings with nature and also show that there is no absolute distinction between human and non-human beings. In this point, Bakhtin's carnival undoubtedly demonstrates a number of qualities serving to eco-centric insight such as deconstruction of fixed and hierarchical roles, interconnectedness of human beings with nature, denial of fixity and celebration infinity. Therefore, Bakhtinian carnival is assumed to stand against anthropocentric practices which is often considered as the origin of human induced problems within the ecosystem.

Despite not being basically categorized as an ecological text, *Lord of the Flies* set in inhabitant heaven-like natural environment has been analysed from eco-critical point of view many times. In the novel, William Golding, who experienced two world wars and their destructive effects on people and also on environment during his life, illustrates an alternate realm in a remote and virgin island inhabited by a group of school boys who are stranded on this island following a shipwreck. In the beginning, the novel can be perceived as an adventurous children book analogous with Ballantyne's *Coral Island*. *Lord of the Flies*, however, explicitly goes beyond this category because of Golding's profound usage of symbolic imagery and also his skilful representation of real life issues like passion for power, discrimination, ignorance for nature or human centeredness and so on. The author draws two completely opposing panoramas for the island; the first image is when the children arrive in the island, which is a dreamlike place with its natural beauties and abundant natural sources and, the second one is when they leave the island behind as a complete natural ruin. Using this disastrous environmental imagery, Golding reveals how human being, seemingly innocent children in this particular case, transforms into barbaric creature ravaging everywhere and everything by ignoring intrinsic values of non-human beings on the island.

The carnivalesque in *Lord of the Flies* is basically narrated through the temporary exclusion of stable and ordered patterns of social life. Rules, taboos and social norms are replaced by desires and drives which have been repressed by individuals under the effect of social, religious, political and dogmatic enforcements. In the beginning of the novel, as soon as the boys gather on the island, one of them picks up a large conch from the beach and together they decide that anybody who holds it should have the right to speak. In this way, the conch becomes a kind of institutional mechanism regulating the small community on the island. Choosing the conch as a regulating mechanism can be read as the deconstruction of nature and culture opposition, which is one of the main issues ecocriticism principally engages with. This means that the carnival spirit on the island offers the boys more liberal and equalitarian regulating mechanism than they used to be exposed before they come to the island. However, the conch is soon identified with its material value by Piggy when he says that "a conch; ever so expensive. I bet if you wanted to buy one, you'd have to pay pounds and pounds and pounds—he had it on his garden wall, and my auntie" (*Loft*, 174). Piggy's attitude implies human being's tendency to materialize nature and not to include intrinsic values of non-human beings within his own ethos. As it is seen the peaceful carnival atmosphere starts to shatter when the boys are grouped under the command of two leaders; Jack and Ralph. The former one is mostly associated with fascism and savagery, on the other hand, the latter is more liberal and democratic. These two groups do not live in peace any longer. As Golding states "The world, that understandable and lawful world was slipping away" (*Loft*, 98). The things get worse when Jack and his crew gain more power and take the total control of the island.

As well as being a place which is dominated by the chaos between these groups, the island also hosts various conflicting characters, which refers to the element of multiplicity in Bakhtin's world of carnival. Golding's allegorical character formation introduces reader with a rich set of characters each of whom is unique and reflecting a particular aspect of human nature. Ralph, for example, who is the protagonist of the novel, represents law, democratic society and favours priority of the group rather than his selfish desires. In contrast, Jack is a character whose tyrannical malevolence dethrones Ralph's authority and turns himself into a savage obsessed with the idea of absolute power over human and non-

human beings around him. Apart from these two main characters, Piggy is another character who is marked with his scientific and rational point of view and Simon is identified with his strong intuitive ability. The variety of characters is the sign of multiplicity which is one of the features of carnival spirit. In this sense, Bakhtin's carnival where different voices blend together is brought into action in the beginning of the novel. About the multiplicity which is also known dialogism, Michel Foucault asserts that it "extends our participation in the present system" (1984: 45). Through dialogism, new possibilities for each different voice may occur and this ends up with revelation hidden potentials. According to Bakhtin, "Dialogism is a fundamental aspect of the carnival - a plurality of 'fully valid consciousnesses'" (1984: 9). He argues that by excluding yourself from your own culture and simultaneously being exposed to another, you are more likely to understand your own culture better. Moreover, as the carnival is the time undermining the hegemony of any ideology, groups alienated by a dominant ideology during non-carnival time are able to speak out and also have a right to criticise the ideological system that has silenced them so far. Nevertheless, the multiplicity formed by a number of metaphorical characters in *Lord of the Flies* causes conflict and discrimination rather than "making it possible to extend the narrow sense of life" (Bakhtin, 1984: 177). Instead of being an opportunity to enrich the vision of community and posing a challenge to the dominant ideology which is represented through Jack in the novel, the other characters corresponding to different voices are eliminated one by one by Jack and his crew. In the end of the novel, Jack, who is "liberated from shame and self-consciousness" transforms into a creature whose "laughter became a bloodthirsty snarling" in order to exert his own ideology.

Besides Jack and his crew's brutal hegemonic practices and their tragic consequences, the natural world on the island is also irrevocably damaged. At first, Golding so impressively describes the island as a place of enchanting beauty and peaceful atmosphere that even these school boys at their young age are charmed by the utopic beauty of the island. Ralph defines their new habitat as the "imagined but never fully realized place leaping into real life" (*LofT*, 11). Golding continues to give some details about the island and simultaneously makes some implications for the future of the place when he writes "The shore was fledged with palm trees. These stood or leaned or reclined against the light and their green feathers were a hundred feet u in the air. Their ground beneath them was a bank covered with coarse grass, torn everywhere by the upheavals of fallen trees, scattered with decaying coconuts and palm saplings. Behind this was the darkness of the forest proper and the open space of the scar" (*LofT*, 4). In the author's description of the natural surroundings, it can be understood that he ascribes a pure and heavenly meaning to the island by describing it as an untouched and uninhabited place far from civilization. The forest is described as a dark place because of the tall trees that create huge shadows. At the same time, he foreshadows the threat that the place is going to face with when he writes "the darkness of the forest", which implies the fire destroying the place at the end of the novel. Moreover, "the open space of the scar" is frequently referred in the novel, which stands for the permanent disruption in nature. As a matter of fact, the scar alludes to the rip in the forest caused by the plane crash, yet it symbolizes the sudden and violent arrival of human beings to the island and their intervention in nature. This intervention becomes an indelible indication of the destruction that the boys have caused. The damage and the chaos are strikingly described by Golding when he relates the last scene in which Ralph is chased by the boys with spears to kill him, "His voice rose under the black smoke before the burning wreckage of the island; and infected by that emotion, the other little boys began to shake and sob too. And in the middle of them, with filthy body, matted hair, and unwiped nose, Ralph wept for the end of innocence, the darkness of mans heart, and the fall through the air of the true, wise friend Piggy" (*LofT*, 202). The end of the novel is the explicit portrayal of anthropocentric attitude of human being. In their article entitled "Ecocritical Reading of *Lord of the Flies*", Thapliyal and Kunwar assert "This anthropocentric human leaves nature shuddering in flame. This approach makes man claim everything for him, forgetting that nature is a separate self-balancing entity" (2011: 85).

One of the key concepts of the theory, the carnival laughter is mostly represented in the novel through the most reasonable and scientific character, Piggy, especially through the attitude of his friends towards him. Piggy is identified as a humorous character with his asthma, weight and poor eyesight which give him physically inferior appearance and also make him vulnerable to scorn and ridicule. He

rather represents the scientific and rational aspects of life. He first suggests lighting a signal fire on the island, and he even plans about creating a sundial through which they can be aware of time. Piggy's authenticity and peculiarity prevent him from being fully absorbed by the group and accordingly he is frequently mocked by the mob in humorous way. One of the symbols on the island is Piggy's glasses which are essential both for him and to make a signal fire to attract any ships nearby. In this sense, the glasses symbolize their hope to be rescued and also civilization since fire is frequently associated with a civilized society. Therefore, they start to use "his specs [...] as burning glass" (*LofT*, 52). Once, Jack lets the fire off as he is in the pursuit of hunting the pig. On his return with triumph, he is yelled by Ralph, Piggy and even some of the hunters. He responsively "smacked Piggy's head. Piggy's glasses flew off and tinkled on the rocks" (*LofT*, 52), which causes breaking one of the lenses of his glasses. Jack and the hunters feel victorious and mock and laugh at Piggy in frenzy. This scene which is associated with the idea of the carnival laughter also contains sarcasm and humiliation. As the mob laugh at the ridiculous position that Piggy is in, science and rationalism which are represented by the glasses are simultaneously undermined and mocked. Carnival laughter contains ambivalent abuses which look humiliating and mortifying. As Bakhtin states, "its meaning underwent essential transformation; it lost its magic and its specific practical direction and acquired an intrinsic, universal character and depth. In this new form abuse contributed to the creation of the free carnival atmosphere, to the second droll aspect of the world" (1984: 5).

Carnival laughter is theorized as "not an individual reaction to some isolated 'comic' event [but] the laughter of all the people [...] It is universal in scope; it is directed at all and everyone, including the carnival's participants" (Bakhtin, 1984: 11). It blurs the borders between actors and spectators accordingly turns out a kind of rave which is defined as an enthusiastic social gathering usually accompanied by dance. Carnival laughter is materialized through the rave in which all ecstatic participants perform rituals, games, dances and various carnal excesses. "In the carnivalesque game of inverting official values, [participants] see the anticipation of another, utopian world in which anti-hierarchy, relativity of values, questioning of authority, openness, joyous anarchy, and the ridiculing of all dogmas hold sway, a world in which syncretism and a myriad of differing perspectives are permitted. (Lachmann et.al, 1989: 118). In *Lord of the Flies*, Jack and the other hunters gather on the beach and give a feast with the pig they have just hunted. During the feast, they experience such a frenzied mood that intrinsic nature of human body is revealed. In other words, the rave on the beach can be read as the representation of such an attitude that the participants refute the rules of domesticated urban life and accordingly they act with the motive of primitive drives embedded in human nature. In doing so, this party is supposed to be a platform for freedom and abundance and also where all the restrictions are suspended. However, the party ends with the unfortunate death of Simon. During the event, the pig hunting scene is re-enacted by the boys one of whom pretends like a pig and the others attack to kill him. In this frenzy, Simon, who is "so decent, so selflessly behave, so opaquely meditative, so unjustly executed" (Olsen, 2000: 15) that he is frequently identified with Christ, is killed after having learned the truth about the beast that it is actually the corpse of a man with parachute. Situated as a holy figure in the story, Simon is slaughtered by the mob, which shows the carnival laughter changes into a tragedy due to Jack and his group's self-centred and discriminatory performances.

In line with Bakhtin's carnival, there is another key point called grotesque realism which mainly draws on the idea of grotesque aiming at bringing elevated phenomena to the material or bodily level. According to Bakhtin, such images show "human body is not individualistic; on the contrary it is a universal concept which represents all-people's character" (1984: 19). Based on these two different characteristics, the Biblical term Beelzebub, a powerful demon figure also known in the novel as the Lord of the Flies that is literally a bloody pig's head cut and impaled on a stake by Jack corresponds to the idea of grotesque realism. This metaphoric figure becomes the most important image in the novel when Simon hallucinates that it tells him evil lies in every human heart. Therefore, the Lord of the Flies becomes a kind of unearthly and sacred figure which is mostly feared but at the same time respected by the community it dominates.

Lord of the Flies which is attributed a god-like meaning represents the idea that grotesque realism brings the concept of god to the material level. This profanation is a deliberate practice of

grotesque realism aiming at questioning and deconstructing the absolute position of god in human mind. However, the consequence of this attitude is completely different in the novel. Lord of the Flies is a crucial figure with such a hallucinating effect on Simon that their encounter in the forest changes the course of the events in the narrative. As Simon returns after learning the truth about the beast, he encounters the Lord of the Flies in the forest. At that moment, Simon hallucinates that it is talking to him **“Fancy thinking the Beast was something you could hunt and kill! You knew didn't you? I'm part of you? Close, close, close! I'm the reason why it's no go? Why things are what they are?”** (*LofT*, 143). **The grotesque body which is also characterised as “collective ancestral body”** underlines universal human traits. As such, the Lord of Flies speaks of evil side in human nature which is claimed to be the absolute reason for all catastrophe on the island. According to Bakhtin, profanation sustained by grotesque realism is a good way to deconstruct the absolute position of god in human mind in order to regenerate a genuine and naïve spiritual belief. Moreover, grotesque realism elaborates universal aspect of human beings rather than covering individualistic traits, which makes the idea encompassing and timeless. Therefore, grotesque realism could be a kind of warning in order to question dogmatic beliefs in human mind and also, it attracts all people from different regions, nationalities, ethnicities, religions or genders when the universal aspect of the idea is considered.

Contrary to expectations, in the novel grotesque realism mostly conveyed by the figure of Lord of the Flies has completely different consequences. This grotesque figure becomes the embodiment of Jack and his crew's anthropocentric practices. After the boys on the island are divided into two groups under the leadership of Jack and Ralph, Jack and his crew become too obsessed with hunting. They devote themselves to this task so firmly that they transform into barbarian and bloodlust creatures. They not only cause the death of Simon and Piggy and also damage the environment completely ignoring the intrinsic values of non-human beings. Apart from Ralph, Simon and Piggy, the rest of the boys follow Jack's savage and violent practices. Jack manipulates the boys by using their fear of the beast. In this sense, Jack's power is materialised through Lord of the Flies. Therefore, Bakhtin's grotesque realism is denied in the novel. Instead, Lord of the Flies illustrated as the figure of grotesque realism becomes the symbol of power manipulating communities rather than leading them to the research in the pursuit of reality.

The features of the carnival like its potential to suspend social norms and rules enforced by hegemonic systems and its capacity to embrace different voices which is called the multiplicity spontaneously exist in the beginning of the novel. Additionally, carnival laughter and grotesque realism which are the basic elements of the theory are represented through different symbols and characters throughout the novel. In this sense, the life on the island that the boys are initially exposed to is an allusion to Bakhtin's carnival which subverts “the uniform, fixed and hierarchical world view of rationalism” (Dentith, 1999: 79). Accordingly, the boys are supposed to have life of freedom and abundance without being restricted by any hegemonic system and supervision of adults. When one of the boys surprisingly finds out “there aren't any grownups anywhere” they feel free without restrictions their parents, school and the law. Nevertheless, “the taboo of the old life is invisible yet strong” among kids therefore, they cannot help themselves to imitate their grownups and accordingly end up with a real catastrophe. Piggy shows his loyalty to their grownups' attitude when he says “We did everything adults would do. What went wrong?” after Simon is murdered by Jack and his crew. At this point, Piggy cannot cope with the feeling of being constrained by the institutions and the figures that are assumed to have hegemonic power on his life. This indicates that the carnival spirit cannot be sustained and dooms to fade away gradually.

The gradual disappearance of the carnival spirit on the island is directly correlated with the enforcement and implementation of anthropocentric worldview. In the novel, as the plot unfolds, the boys start to act in the pursuit of their well-being and accordingly become so insensitive to the intrinsic value of the non-human beings on the island that they even do not hesitate to set all the forest on fire. The idea that human being is superior to the non-human strengthens the idea of distinction which is completely opposed to the carnival spirit since Bakhtin believes that the carnival “is a special condition of the entire world, of the world's revival and renewal, in which all take part.” (1984: 7-8). Believing in their mastery over nature the boys let the carnival spirit which would probably offer them a life of

equality and abundance be overthrown by anthropocentrism causing irreversible environmental damage on the island. Anthropocentrism will most probably drag human being to his tragic end as it is seen in *Lord of the Flies* as long as anthropocentric practices are allowed to continue and their deleterious effects are disregarded.

REFERENCES

- Bakhtin, M. (1984). *Rabelais and his world*. USA: Indiana University Press.
- Burke, P. (1978). *Popular culture in early modern Europe*. USA: New York University Press.
- Boddice, R. (2011). *Anthropocentrism: Humans, animals, environments*. Boston: Brill.
- Dentith, S. (1995). *Bakhtinian thought: An introductory reader*. UK: Routledge.
- Foucault, M. (1984). What is enlightenment? Ed. in *The Foucault reader*. New York: Pantheon Books. 32-50.
- Golding, W. (1954). *Lord of the flies*. New York: The Berkley Publishing Group.
- Kidd, K. (2004). *Wild things: Children's culture and ecocriticism*. USA: Wayne State University Press.
- Lachmann, R., Eshelman, R., & Davis, M. (1989). *Bakhtin and carnival: Culture as counter-culture*. Cultural Critique, University of Minnesota Press, No. 11, pp. 115-152. Stable URL: <https://www.jstor.org/stable/1354246>
- Morris, Pam. (1994). *The Bakhtin reader: Selected writings of Bakhtin, Medvedev, Voloshinov*. London: Arnold Print.
- Naess, Arne. (1973). The shallow and the deep, long-range ecology movement. *Inquiry*, 16, 95-100.
- Olsen, K. (2000). *Understanding lord of the flies*. London: Greenwood Press.
- Thapliyal, R. and Kunwar, S. (2011). Ecocritical reading of William Golding's *lord of the flies*. *The IUP Journal of English Studies*, 1, 85-90.

Beş Faktör Kişilik Özelliklerinin İş Tatmini Üzerindeki Etkisinde Depresyonun Aracılık Rolü

Dr. Özge Turhan^{1*}

Geliş tarihi: 03.05.2019

Kabul tarihi: 22.06.2019

Atf bilgisi:

IBAD Sosyal Bilimler Dergisi

Sayı:5 **Sayfa:** 9-21

Yıl: 2019 **Dönem:** Güz

This article was checked by *Turnitin*.
Similarity Index 21%

¹Türkiye, ozge.turhan@yahoo.com.

ORCID ID 0000-0001-5072-2712

* Sorumlu yazar

ÖZ

Bu çalışmanın temel amacı, beş faktör kişilik özellikleri ile iş tatmini arasındaki etkileşimde depresyonun rolünü tespit etmektir. Beş faktör kişilik özellikleri ile iş tatmini arasındaki etkileşimde depresyonun rolüne ilişkin araştırma İstanbul ilinde faaliyet gösteren çeşitli sektörlerde çalışan mavi ve beyaz yakalı işgörenlere yönelik gerçekleştirilmiştir. 523 gönüllüden elde edilen verilerden 23 adeti uç veri barındırdığından analizler 500 geçerli anket üzerinden gerçekleştirilmiştir. Gerçekleştirilen analizler sonucu; depresyon ile nevrozizm arasında pozitif yönlü anlamlı ilişki olduğu tespit edilmiştir. Depresyonun iş tatmininin her iki alt boyutuyla negatif, iş tatmininin dışadönüklük, gelişime açıklık, sorumluluk/uyumluluk özellikleriyle ise pozitif yönlü anlamlı ilişkisi olduğu saptanmıştır. Gerçekleştirilen hiyerarşik çoklu regresyon analizi sonucu; beş faktör kişilik özelliklerinin iş tatmini üzerindeki etkisinde depresyonun kısmi aracılık etkisi olduğu tespit edilmiştir. Fark analizi sonuçları; yaş ilerledikçe, kıdem arttıkça, ücret ve eğitim seviyesi düştükçe yaşanan depresyonun arttığı saptanmıştır. Eğitim seviyesi arttıkça işgörenlerin gelişime açık ve dışadönük oldukları, sorumluluk/uyumluluk daha fazla gösterdikleri tespit edilmiştir. Ayrıca sorumluluk/uyumluluk özellikleri en fazla kadın ve beyaz yakalı olarak çalışan işgörenlerde görülmektedir. Alınan ücret arttıkça, işgörenlerin daha fazla dışadönük ve gelişime açık olduğu saptanmıştır. Ücret ve eğitim seviyesi düştükçe de nevrozizmin arttığı tespit edilmiştir. Eğitim seviyesi ve ücreti yüksek, nispeten daha genç 26-35 yaş aralığındaki beyaz yakalı işgörenlerin iş tatminlerinin daha yüksek olduğu saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Beş Faktör Kişilik Özellikleri, Depresyon, İş Tatmini

The Mediating Role Of Depression On The Impact Of Five Factors Of Personality On Job Satisfaction

Dr. Özge Turhan^{1*}

First received: 03.05.2019

Accepted: 22.06.2019

Citation:

IBAD Journal of Social Sciences

Issue: 5 **Pages:** 9-21

Year: 2019 **Session:** Fall

This article was checked by *Turnitin*.
Similarity Index 21%

¹ Turkey, ozge.turhan@yahoo.com.

ORCID ID 0000-0001-5072-2712

* Corresponding Author

ABSTRACT

The main purpose of this study is to identify the mediating role of depression in the interaction between five factors of personality and job satisfaction. According to the aim of the research, data was collected via survey method from 523 employees, 500 of them was appropriate and used in the analysis, who were working at diverse companies located in İstanbul, as a blue- and white-collar workers. In this respect, for data analysis, exploratory factor analysis, correlation and regression analysis were used, and significant results were obtained. According to the results; there was a significant positive correlation between depression and neuroticism, and also; depression has negative correlation with job satisfaction. Job satisfaction has positive correlation with extraversion, openness to experience and agreeableness/conscientiousness. Analysis indicates that depression has partial mediating role between five factors of personality and job satisfaction. As a result of conducted Anova and T-test analysis for demographic variables, it is determined that as the age and seniority increases, wages and level of education decreases as the depression has increased. As the level of education increased, it was determined that the employees showed more openness to experience and extraversion. And also; women and white-collar workers are more agreeableness/conscientiousness. As the wages increased, employees were found to be more extroverted and open to improvement. As the level of wages and education decreased, neuroticism increased. It was found that job satisfaction of white-collar workers with a higher education level and higher wages and younger than 26-35 age group was higher.

Keywords: Five Factor of Personality, Depression, Job Satisfaction

1. GİRİŞ

Çağdaş yönetim yaklaşımlarının benimsenmesi rekabet, sürdürülebilirlik, kalite gibi kavramları doğurmuştur. İşletmeler etkin ve verimli olabilmenin bu kavramlarla yakından ilişkili olduğunun farkına varmıştır. Artan rekabetle baş edebilmenin, kalite standartları oluşturmanın ve bunları sürdürebilir kılmının zorluğu örgütleri yine insana odaklatmıştır. İşgörenlerin teknik ve uzmanlık bilgisinin yanında duygularının da iş hayatında etkili olduğu anlaşılmıştır. Duygular insanın vazgeçilmez parçasıdır. Bireyin tutum ve davranışlarına yön veren en temel unsurdur. Araştırmalar; bireyin duygularını etkileyen en önemli ögenin kişilik olduğunu vurgulamaktadır. Kişilik bireyin ruh halini, duygu ve düşüncelerini, çevresini anlayışını hatta karar verme stillerini bile biçimlendiren faktördür.

Örgütler birçok farklı kişilik ve karakterin bir araya gelmesiyle oluşmaktadır. Beş faktör kişilik kuramına göre ise; bireylerin duygu, düşünce ve davranışlarını etkileyen özellikler mevcuttur. Bunlar beş farklı faktöre göre sınıflandırılmaktadır. Yani, bir kişilik sadece bir özellik barındırmamaktadır. Örgütler düşünüldüğünde birçok özelliği barındıran birçok farklı kişilik akla gelmektedir. Bu farklılıkları yönetebilmek, etkin ve verimli kılabilmek hem işgörenin hem de yöneticinin becerisi, bilgisinin yanında psikolojik durumundan da etkilenmektedir.

Kişilik farklılıkları, ruh halleri, işgörenlerin iş yapılarına, performanslarına ve iş tatminlerine de yansımaktadır. Kimi kişilikler daha sosyal, içten ve yaptığı işten memnuniyet duyar iken, bazıları ise içe kapanık, pesimist, hiçbir şeyden memnun olmayan bireylerdir. Araştırmalar nevrotik kişilik özellikleri ağır basan bireylerin stresle kolay baş edemediğini, umutsuzluk, üzüntü, suçluluk ve depresyon gibi durumlara eğilimli olduklarını vurgulamaktadır.

İşgörenlerin ruh hallerinin ve yaşadıkları iş tatmininin, örgütlerin hedeflerine ulaşmasında etkisinin önemi göz önünde bulundurulunca, iş tatmini, depresyon ve her iki kavram açısından en temel faktör kabul edilen kişilik araştırmalara konu olmuştur. Beş faktör kişilik özelliklerinin iş tatmini üzerindeki etkisinde depresyonun rolü olabileceği varsayımıyla bu etkileşimde depresyonun aracılık rolü araştırılmaktadır. Çalışmada, kavramsal çerçeve üzerinde durulduktan sonra, sektör farkı gözetmeksizin mavi ve beyaz yakalı işgörelere yönelik araştırmaya yer verilmiş ve elde edilen bulgular yorumlanmaya çalışılmıştır.

2. Kavramsal Çerçeve

Çalışmanın bu kısımda araştırmaya konu olan kavramlar, alt boyutları ve birbirleriyle etkileşimleri açıklanmaktadır.

2.1. Beş Faktör Kişilik Özellikleri

McCrae ile Costa (1987) kişilik için, bireyin değişik koşullardaki davranışlarını açıklayan, devamlılık gösteren, bireylerarası duygusal, motivasyon ile deneyimsel etkileşim içeren bir süreç olduğunu vurgulamaktadır. Kişilik, kişilik özellikleri; üzerine çokça düşünülmüş bolca araştırma yapılmış bir konudur. Kişiliği temel olarak “dışadönük ve içedönük” biçiminde tanımlayan Jung’ın özellikler tipolojisi, Cattell’in kişilik özelliklerini sistematik bir biçimde tanımlaması ve kategorileştirmesi 16 faktörlü kişilik yapısını, Eysenck’in kişiliğin alt seviyelerindeki yapıları ortaya çıkarmak adına gerçekleştirdiği çalışması ve gerçekleştirilmiş birçok farklı çalışma kişiliğin beş kişilik özellikleri altında toplanabildiğini belirlemiştir. (Sığı ve Gürbüz, 2015, s.116-117) Beş faktör kişilik özellikleri, en yaygın şekilde kullanılan ve kabul görmüş sınıflamalardandır. Beş boyutlu, genel anlamda kişiliği açıkladığı varsayılan yapı; “dışadönüklük”, “nörotiklik-nevrotizm”, “gelişime açıklık”, sorumluluk-özdisiplin” ve “uyumluluk” olarak adlandırılmıştır. “*Uyumluluk*”; güvenli, yumuşak başlı, açık sözlü, fedakâr, uyma davranışı ve alçakgönüllük gibi özellikleri barındıran boyuttur. “*Nörotiklik-nevrotizm*”, uyum gösterme ve psikiyatrik kökenli problemlerle ilişkili olan boyuttur; depresyon, hassasiyet, sinirlilik, sevecenlik, içine kapanıklık gibi özellikler içeren bir boyut olduğu vurgulanmaktadır. Nevrotizm; bireyin deneyimlediği olaylarda sonuçlara ilişkin sürekli olumsuz sonuçlarla karşılaşacağı atfının yapılmasının yaygın görüldüğü bir boyuttur. (Grant ve Wrzeniewski, 2010, s.108-121) Nevrotizm özelliği düşük seviyeli bireyler, duygular üzerinde iyi kontrol ve kararlılık sağlarken, yüksek seviyeli bireyler endişeye yatkınlık ile birlikte biraz hassas ve sınırlı olabilirler. (Costa ve

McCrae, 1992, s.5-13) Ayrıca, kişiliğin bu boyutundan yüksek puan alanlar psikiyatrik problem riski altında olabilir. (Rothmann ve Coetzer, 2003, s.68-74) “*dışadönüklük*”; özelliği barındıran bireylerin coşkun, iddiacı, hareketli, heyecan arama eğilimli oldukları belirtilmektedir. Bir başka özellik ise “*Sorumluluk-özdisiplin*”dir. Sorumluluk boyutunun beş yaygın özelliğine vurgu yapılmaktadır. Bunlar; azim, hırs, başarıma yönelimi, sistemli olma ve titizliktir. (Costa, McCrae ve David, 1991, s. 893) Sorumluluk; öğrenme ve sosyalleşmeye bağlı gelişen bir özelliktir. Sorumluluk özelliği bireylere düzenli olma, yeterlilik, başarıma arzusu ve ihtiyatlı olma gibi özellikleri katmaktadır. Son özellik ise “*gelişime açıklıktır.*” Bilişsel yönü en ağır basan bu özellik bireylere estetik görüş, hissiyat, hayal gücü yüksekliği, engin fikirler, değerler ve icraat yönelimli olma gibi özellikler katmaktadır.

2.2. Depresyon

Genel klinik tıpta depresif hastalık en yaygın psikiyatrik bozukluk olarak belirtilmektedir. (Kulaksızoğlu, Tükel, Üçok, Yargıç ve Yazıcı, 2009, s. 261) Hemen her toplumda yetişkinler arasında, yaşamlarının bir döneminde depresyon geçirme oranı yaklaşık %20-25’tir. Depresyonun bu denli yaygın görülmesi, tüm toplumlarda ciddiyetinin farkına varılmasını sağlamıştır. Farkındalık sonucu bu rahatsızlık halk sağlığı problemi olarak tanımlanmıştır. (Güleç, 2014, s.32) Depresyon tanısı için DSM-5’te dokuz madde sıralanmıştır. Bunlar; günün büyük bir bölümünde çökkün duygudurum, etkinliklere karşı ilgide belirgin azalma ve/veya zevk almama (anhedoni), Aşırı kilo kaybı veya kiloda artış, uyku uyuyamama veya aşırı uyuma, ruhsal-devinsel kışkırtma (ajitasyon) ya da tepkilerde yavaşlama, bitkinlik ya da içsel gücün kalmaması, değersiz hissetme ya da aşırı suçluluk duygusu, odaklanmakta güçlük çekme, yineleyici ölüm ya da kendini öldürme düşünceleridir. Bu dokuz belirtiden en az beşinin bulunması gerekir, iki haftalık dönem süresince devam da etmelidir. (Koroğlu, 2016, s.23) Depresyondaki bireylerde sıklıkla sağlık harcamalarında artış, işten uzaklaşma ve ölüm oranlarda artış tespit edilmiştir. Ayrıca yaşam kalitelerinin de ileri derecede bozulduğu vurgulanmaktadır. (Kulaksızoğlu ve diğerler, 2009, s.266)

2.3. İş Tatmini (Doyumu)

İş tatmini(doyumu); bireyin işine gösterdiği yaygın tutum olarak en basit şekilde tanımlanabilmektedir. Bireyin işine olan tutumu pozitif ya da negatif olabileceğine göre, bireyin çalışma hayatındaki deneyimleri sonucu ortaya çıkan olumlu ruh hali olarak tanımlamak, bireyin işi hakkındaki olumsuz tutumunu da iş tatminsizliği olarak adlandırmak yanlış olmayacaktır. (Erdoğan, 1999, s.231) Kavram, iki alt boyuttan oluşmaktadır. Bunlardan ilki içsel doyumdur. Bu boyut takdir edilme, başarı veya tanınma, sorumlu davranma ve terfiye bağlı görev değişikliği gibi işin içsel niteliğine ilişkin doyumunu anlatmaktadır. İkinci boyut ise dışsal doyumdur. Örgütlerin geleceğe yönelik planları ve yönetim şekli, denetim mekanizmasının işleyiş biçimi, yöneticiler ve üstlerin astlarıyla ilişkisi, çalışma şartları, maaş-ücret gibi icra edilen işin çevresiyle ilişkili unsurları içeren doyumdur. (Aşkun Çelik ve Telman, 2013, s.160)

2.4 İş Tatminine Beş Faktör Kişilik Özelliklerinin ve Depresyonun Etkisi

Her işletme kuruluş aşamasında kendisine amaç ve hedefler belirlemektedir. Faaliyet gösterdiği sektör fark etmeksizin amaçlarına ulaşırken bunu kar elde edecek biçimde gerçekleştirmeyi arzulamaktadır. İşletmelerin hedeflerine ulaşmasında en temel faktör beşerî sermayesidir. Bu bilinçle örgütler işgörenlerinden yüksek performans beklemektedir. Araştırmalar yüksek performansın işgörenlerin psikolojik durumlarıyla, olumlu duygulanımla, iş tatminleriyle, örgüte olan bağlılıkları ve kurumlarının adil olup olmamasıyla ilişkili olduğunu tespit etmiştir. İş tatmininin işgörenin psikolojik durumundan etkileneneğini İnsan İlişkileri Yaklaşımı ve Hawthorne Araştırmaları kanıtlamıştır. İşgörenlerin psikolojik durumlarına etkisi olduğu bilinen faktörler arasında kişilik de yer almaktadır. Temel kişilik yapısına ek olarak, zaman, şartlar, mekân ve sosyal roller gibi faktörlerde bireylerin davranışlarını etkilemektedir. Bu bakımdan kişilerin davranış eğilimlerini şekillendiren temel kişilik özelliklerinin yanında becerileri, inançları, değerleri, tutumları arasında ayırım yapılmaktadır. Yani; kişiliğin oluşmasında, temel kişilik yapısına ek çevresel kişilik yapısı olarak farklılaşan ayrı bir yapı oluşmaktadır. Çevresel kişilik yapısı, ortamdaki, çevreden ve yaşam olaylarından etkilenirken, kişilerin davranışlarının temel dayanağını oluşturan merkezi kişilik yapısı, ortamsal etkilerden, yaşam olaylarından ve çevresel faktörlerden çok fazla etkilenmemektedir. Beş faktör kişilik özellikleri

düşünüldüğünde beş temel özellik, merkezi kişilik özelliği niteliğindedir. Beş faktör kişilik özelliklerinden uyumluluk boyutu düşünüldüğünde; uyumluluk özelliğine sahip kimselerin; yardımsever olduğu, çevrelerine saygılı ve kibar davranışlar sergilediği, arkadaş canlısı, cömert, güvenilir, yumuşak kalpli, hoşgörülü ve uzlaşmacı bireyler olduğu görülmektedir. (Bono, Boles, Judge ve Lauer, 2002, s.318) Uyumsuz bireylerin ise, kötümser, geçimi zor, uzlaşmacı olmayan, agresif, merhamet duygusundan yoksun, pragmatik bireyler olduğu vurgulanmaktadır. (Sevi, 2009, s.27) Sorumluluk boyutu, her şeye ihtiyatlı yaklaşmayı, süregelen işi yarım bırakmamayı ve bir işe girişmeden dikkatlice o iş hakkında düşünme eğilimini ifade etmektedir. Ayrıca sorumluluk bilinci yüksek bireylerde, iş tatmini (doyum) ve motivasyonlarında da artış gözlemlenmektedir. (Somer, 1998, s.17-32) Kişiliğin nevrotizm-nevrotiklik alt boyutu; bireylere depresyona yatkınlık, içe kapanıklık ve sınırlılık gibi özellikler katmaktadır. Nevrotik kişilik özelliği yüksek bireyler de bu olumsuz özellikler görülmektedir. Bu tip kişilik özellikleri gösteren işgörenlerin depresyon yaşama olasılığı da yüksek olduğu saptanmıştır. Ayrıca Kendler et. al., (2006); Steunenber ve ark., (2006); Cuijpers ve ark., (2007); Mustata and Gregory, (2009); Koorevaar et. al., (2013); Kardaş ve Şencan, (2018) depresyon ile kişilik özellikleri arasında ilişki olduğunu saptamıştır. O halde birey uyumsuz, sorumluluğu düşük ve nevrotizm özellikleri ağır basan bir işgören ise motive olabilir ve iş tatmini yaşayabilir mi? örgütüne yararlı olabilir mi? sorusunu akla getirmektedir. Bu sorudan yola çıkarak çalışmada kişilik özelliklerinin iş tatmini üzerindeki etkisinde depresyonun aracılık (mediator) rolünün tespitine yönelik araştırma gerçekleştirilmiştir.

3. Yöntem

Çalışmanın bu bölümünde araştırmaya ilişkin model, hipotezler ve örnekleme ait verilere yer verilmiştir.

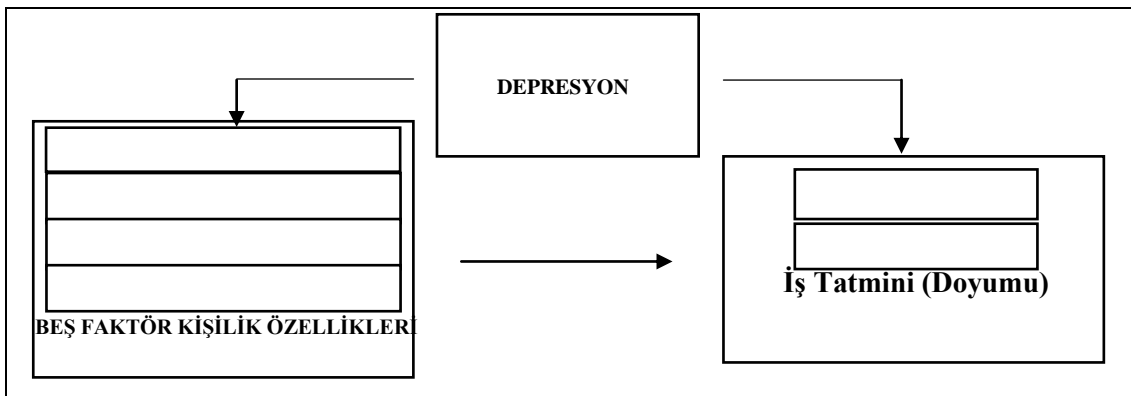
3.1. Araştırmanın Amacı ve Kapsamı

Bu çalışmanın amacı beş faktör kişilik özelliklerinin iş tatmini üzerindeki etkisinde depresyonun aracılık rolünün tespit edilmesidir. Araştırma kapsam olarak, beş faktör kişilik özelliklerinin ve depresyonun iş tatminine etkisini ele almaktadır. İş tatminini etkilemesi muhtemel diğer faktörler göz ardı edilmiştir. Araştırmanın kısıtı ise, kişisel beyanı esas alarak gerçekleştirilmesidir.

3.2. Araştırmanın Evreni ve Örnekleme

Araştırmanın evrenini İstanbul'da farklı sektörlerde faaliyet gösteren işletmelerde görev alan mavi ve beyaz yakalı işgörenler oluşturmaktadır. Örneklem olarak kartopu yöntemiyle seçilmiş 523 beyaz ve mavi yakalı işgörene ulaşılmıştır. Cevaplanan anketlerden 23 adeti uç veriler içerdiğinden örneklem dışı bırakılmıştır. Değerlendirme 500 geçerli anket üzerinden yapılmıştır.

3.3. Araştırmanın Modeli ve Hipotezleri

H₁: Beş Faktör Kişilik özelliklerinin iş tatmini üzerindeki etkisinde depresyonun aracılık (mediator) rolü vardır.

H₂: Demografik özelliklere göre değişkenler farklılık göstermektedir.

3.4. Veri Toplama Araçları

Araştırmada kullanılan veri toplama aracı iki bölüm olarak tasarlanmıştır. Birinci kısımda, demografik özelliklere yönelik 7 adet ifade bulunmaktadır. İşgörenlerin; cinsiyet, yaş, eğitim düzeyi gibi kişisel verilerine yönelik ifadeler yer almaktadır. Anketin ikinci bölümünde depresyon ölçeğini içeren 21 ifade yer almaktadır. “Beck Depresyon Ölçeği toplam 21 ifadeden oluşmaktadır. Ölçek Beck ve ark. tarafından adolesan ve erişkinlerde depresyonun davranışsal bulgularını ölçmek amacıyla 1961 yılında geliştirilmiştir”. (Beck, Ward ve Mendelson, 1961, s.561-571) Ölçekte dörtlü likert tipte olup, ifadeler kendini değerlendirme cümlelerinden oluşmaktadır. Bireyin kendisini değerlendirdiği bir ölçektir. Puan aralığı 0–63 arasında değişir. Türkiye için geçerlilik-güvenirlilik çalışmaları Nesrin Hisli (Hisli, 1989, s.3-13), B. Tegin (Tegin, 1980) tarafından yapılmıştır. Çalışmanın ikinci ölçeği “Beş Faktör Kişilik Ölçeği”dir. Bu ölçek; John, Donahue ve Kentle (John, Donahue ve Kentle, 1991) tarafından geliştirilmiş 44 adet ifade içermektedir”. Beş faktörün prototipik bileşenlerini ölçmek için tasarlanmıştır. On ile sekiz ifade arasında değişen alt ölçekleri içermektedir. İyi psikometrik özellikleri barındırması ve alt ölçekleri iyi temsil eden ifadeleri içermesi ölçeğin güçlü yönlerindedir. (John ve Srivastava, 1999, s.102-138) Ölçek “Dışadönüklük” alt boyutuna yönelik 8 ifade, “Uyumluluk/yumuşak başlılık” alt boyutuna yönelik 9, “Öz disiplin/sorumluluk” alt boyutuna ait 9 ifade, “Nevrotizm (duygusal dengesizlik)” alt boyutuna yönelik 8 ifade ve son alt boyut olan “Deneyime Açıklık” boyutuna yönelik 10 ifade içermektedir. Beşli likert tipli bir ölçektir. Ölçekteki 2., 6., 8., 9., 12., 18., 21., 23., 24., 27., 31., 34., 37., 41. ve 43. ifadeler tersten (reverse) puanlanmaktadır. (John ve Srivastava, 1999, s.102-138) Ölçeğin Türkçe uyarlaması Sümer ve Sümer (Sümer ve Sümer, 2005) tarafından yapılmıştır. Çalışmanın son ölçeği ise “Minnesota İş Tatmin (doyum) ölçeği”dir. Ölçek Weiss ve arkadaşları tarafından 1967 yılında geliştirilmiştir”. (Weiss, Dawis, England ve Lofquist, 1967) 20 adet ifade ve iki adet alt boyut içermektedir. Ölçeğin Türkçe uyarlaması Özdayı (Özdayı, 1991, s.237-251) tarafından yapılmıştır.

Ölçeklerin güvenilirliğinin sınanmasına yönelik Cronbach Alpha analizi ve yapı geçerliliğinin sınanmasına yönelik doğrulayıcı faktör analizleri temel bileşenler yöntemi ve varimax döndürme yöntemi kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Veri setinin faktör analizine uygunluğu için “Kaiser-Meyer-Olkin” (KMO) örneklem yeterliliği testi ve “Barlett Küresellik Testi” uygulanmıştır.

Beck Depresyon Ölçeğinin [KMO=.892; $X^2(210) = 5651.765$, $p<0.001$]. Veri grubu için yapılan Bartlett Küresellik testi sonucu $p<0,001$ bulunduğundan, ölçeğin ifadeleri arasında anlamlı bir ilişki olduğu anlaşılmaktadır. KMO uygunluk testi sonrası, gerçekleştirilen faktör analizi sonucunda Beck depresyon ölçeğinin kümülatif varyansının 66,587 olduğu tespit edilmiştir. Cronbach's Alpha değerinin 0,70 ve üstü olduğu durumlarda ölçek güvenilir olarak kabul edilir. Çalışmamızda ölçeğin değeri .902 olduğundan ölçeğin güvenilir olduğu saptanmıştır.

Beş Faktör Kişilik özellikleri ölçeğinin faktör analizine uygunluğu için, gerçekleştirilen KMO test sonucu [KMO=.859; $X^2(105) = 3724.885$, $p<0,001$] hesaplanmıştır. Faktör analizi sonucu toplam varyansın 69,336 olduğu ve 4 alt boyuttan oluştuğu saptanmıştır. Cronbach Alfa değerlerinin dışadönüklük .859, nevtotizm .841, gelişime açıklık .751 ve sorumluluk/uyumluluk için .606 olduğu saptanmıştır. Ölçeğin güvenilir olduğu elde edilen değerler vasıtasıyla kanıtlanmıştır.

İş Tatmini ölçeğine uygulanan Kaiser Meyer Olkin (KMO) test sonucu [KMO=.847; $X^2(36)= 2681.397$, $p<0,001$] hesaplanmıştır. KMO uygunluk testi sonrası, gerçekleştirilen faktör analizi sonucu toplam varyansın 68,841 olduğu saptanmıştır. İki alt boyut ile temsil edildiği tespit edilmiştir. Ölçeğin Cronbach Alfa değerinin .878 olduğu saptanmıştır. Bu sonuç ölçeğin güvenilir olduğunu göstermektedir. Analiz sonuçları, ankette kullanılan üç ölçeğin de geçerli ve güvenilir olduğunu göstermektedir.

4. Bulgular

“Araştırmada depresyonun aracı (mediating) etkisi, Baron ve Kenny'nin modeline ilişkin basamaklara dayalı bir dizi hiyerarşik çoklu regresyon analizi ile gerçekleştirilmiştir. Her bir alt boyut için normallik testi uygulanıp, “çarpıklık ve basıklık değerlerinin +2 ve -2” (George ve Mallery, 2010) referans değerlerinin arasında olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Depresyon [.238, .246], gelişime açıklık

[.094, -.713], dışadönüklük [-334, -1.207], nevrozizm [-.206, -1.096], sorumluluk/uyumluluk [.335, -.541], içsel doyum [.650, -.628], dışsal doyum [-1.082, .643] değerleri saptanmıştır. Normal dağılım eğilimi gösterdiği kabul edilip parametrik testler uygulanmıştır. Analizlerde, olası çoklu doğrusallık (multicollinearity) sorununu azaltmak amacıyla standart z-puanlar kullanılmıştır” (Baron ve Kenny, 1986, s.1173-1182).

Araştırmaya katılan işgörenlerin demografik özellikleri incelendiğinde, % 53’ünün Kadın, % 47’sinin Erkek olduğu, %42’lik oranla en fazla 26-35 yaş arasındaki işgörenlerin temsil edildiği, bu oranı %29 ile 36-45 yaşın izlediği görülmektedir. Katılımcılardan %62’sinin evli olduğu, % 65 ile en fazla üniversite mezunu işgörenin temsil edildiği, bunu % 25’lik oranla lise mezunları izlemektedir. Mavi yakalı işgörenler % 36, beyaz yakalılar ise % 64 oranındadır. Katılımcıların % 51 ile en fazla 5.000TL ve altı ücrete çalıştığı, % 2’lik oranla da 12.500TL ve üstü ücret alan işgörenin en az temsil edildiğini görmekteyiz. İşgörenlerin kıdemleri incelendiğinde % 33 oran ile 15+ yıl kıdemli işgörenlerin en fazla temsil edildiği, en az da % 16 ile 10-15 yıl kıdemli işgörenlerin temsil edildiği tespit edilmiştir.

4.1. Korelasyon Analizine İlişkin Bulgular

Tablo 1. Betimleyici İstatistikler ve Korelasyonlar

DEĞİŞKENLER	ORT.	SS	1	2	3	4	5	6	7	8
1. Depresyon	.7750	.415	1							
2. Gelişime Açıklık	2.85	.897	-.518**	1						
3. Dışadönüklük	3.10	.980	-.423**	.467**	1					
4. Nevrotizm	3.40	.958	.639**	-.444**	-.444**	1				
5. Sorumluluk-Uyumluluk	2.91	.922	-.520**	.387**	.465**	-.362**	1			
6. İçsel Doyum	2.64	.924	-.688**	.654**	.492**	-.648**	.514**	1		
7. Dışsal Doyum	3.53	.732	-.552**	.352**	.357**	-.494**	.436**	.491**	1	
8. Genel Doyum	3.04	.730	-.729**	.617**	.505**	-.676**	.555**	.922**	.790**	1

* Korelasyon 0.01 seviyesinde anlamlı (2-yönlü)

** Korelasyon 0.05 seviyesinde anlamlı (2-yönlü)

Depresyon, beş faktör kişilik özellikleri ve iş tatmininin alt boyutlarının birbirleriyle ilişkisinin tespitine yönelik gerçekleştirilen korelasyon analizi sonucu, depresyonun sadece nevrozizm ile pozitif yönlü anlamlı ilişkisi olduğu diğer bütün alt boyutlarla da negatif yönlü anlamlı ilişkisi olduğu tespit edilmiştir. İş tatmininin iki alt boyutunun beş faktör kişilik özellikleriyle ilişkisi incelendiğinde; nevrozizm ile negatif, gelişime açıklık, dışadönüklük, sorumluluk/uyumluluk alt boyutlarıyla ise pozitif yönlü anlamlı ilişkisi olduğu tespit edilmiştir. Özetle; depresyon ile nevrozizm arasında pozitif yönlü anlamlı ilişki olduğu, diğer alt boyutların her biri ile negatif yönlü, anlamlı ilişkisi olduğu saptanmıştır.

4.2. Beş Faktör Kişilik Özelliklerinin İş Tatmini Üzerindeki Etkisinde Depresyonun Aracılık Etkisi

Araştırmanın kapsamında depresyonun aracılık rolünü saptamak adına Baron ve Kenny (1986) modeli olarak adlandırılan hiyerarşik çoklu regresyon modeli kullanılmıştır. Model, aracılık rolünün tespitine yönelik dört koşul içermektedir. Bu koşullar sağlandığında aracılık etkisinin saptandığından bahsedilebilmektedir. İlk olarak, yordayıcı değişken (beş faktör kişilik özellikleri) ile aracı değişken (depresyon) arasında anlamlı ilişkinin saptanmış olması gereklidir. İkinci olarak yordayıcı değişken ile yordanan değişken arasında (İş Tatmini) anlamlı ilişkinin tespit edilmiş olması şarttır. Üçüncü şart, aracı değişken ile yordanan değişken arasında anlamlı ilişkinin saptanmasıdır. Son şart olarak da, aracı değişken kontrol edildikten sonra yordayıcı ve yordanan değişken arasındaki ilişki anlamlı olarak azalmalıdır. Buna göre, araştırmanın birinci hipotezinin doğruluğunun sınanması için aracılık testi uygulanmıştır. Analize yönelik bulgular; tablo 2’de yer almaktadır.

Tablo 2: Regresyon Analizi Depresyon Aracılık Modeli

1.Adım:	Bağımlı Değişken: İş Tatmini	β	t	p
	Bağımsız Değişken: Beş Faktör Kişilik Özellik.	.302	7.077	.000
	R= .302 Adjusted R² =.090 F=50.084 p<0.001			
2.Adım:	Bağımlı Değişken: Depresyon	β	t	p
	Bağımsız Değişken: Beş Faktör Kişilik Özellik.	-.223	-5.111	.000
	R= .233 Adjusted R² =.048 F=26.121 p<0.001			
3.Adım:	Bağımlı Değişken: İş Tatmini	β	t	p
	Bağımsız Değişken: Depresyon	-.729	-23.798	.000
	R= .729 Adjusted R² =.531 F=566.352 p<0.001			
4.Adım:	Bağımlı Değişken: İş Tatmini	β	t	p
	Bağımsız Değişken 1: Depresyon	-.697	-22.634	.000
	Bağımsız Değişken 2: Beş Faktör Kişilik Özellik.	.147	4.768	.000
	R= .743 Adjusted R² = .551 F=306.900 p<0.001			

Depresyonun aracılık etkisine yönelik gerçekleştirilen regresyon analizi sonuçlarına göre; ilk adımda iş tatmininin beş faktör kişilik özellikleri üzerine pozitif yönlü ve anlamlı etkisinin ($\beta = 0.302$, $p < 0.05$) olduğu, ikinci adımda depresyonun beş faktör kişilik özellikleri üzerinde negatif yönlü anlamlı etkisinin ($\beta = -.223$, $p < 0.05$) olduğu tespit edilmiştir. Üçüncü adımda iş tatmininin depresyon üzerine negatif yönlü ($\beta = -.729$, $p < 0.05$) anlamlı etkisinin olduğu saptanmıştır. Son adımda aracı değişken modele eklendiğinde bağımlı değişken üzerindeki etkisi ($\beta = 0.302$) değerinden ($\beta = 0.147$) değerine azalarak istatistiksel olarak anlamlı etkisini yitirmiştir. Bu bulgular beş faktör kişilik özellikleri ile iş tatmini arasındaki ilişkide depresyonun aracılık rolü olduğunu göstermiştir. Yani beş faktör kişilik özelliklerinin iş tatmini yaşama olasılığını arttırdığını, yaşanan depresyonun iş tatminini azalttığı ve aynı zamanda beş faktör kişilik özellikleri göstermeyi de negatif etkilediği doğrulanmıştır. Özetle; Tablo 2 aracılığıyla paylaşılan veriler değerlendirildiğinde β değerinin .302 den aracı değişkenin modele dahil edilmesiyle β 'nin değerinin azalarak .147 değerini aldığını ancak tamamen ortadan kalkmadığını ($p < 0.001$) tam aracılık tespit edilmese de “kısmi aracılık etkisi vardır” kabul edilmiştir. Hesaplanan β değerindeki düşüşün anlamlı olup olmadığını tespitine yönelik Sobel testi gerçekleştirilmiştir. “Sobel testi, aracılık rolünde bağımsız değişken tarafından açıklanan varyanstaki azalmanın anlamlılığını test edebilmek için kullanılan istatistiksel bir hesaplama biçimidir”. (Sobel, 1982, s.290-312) Uygulanan analiz sonucu; depresyonun Sobel $z = 5.04$, $p = 0.000$ elde edilmiş olup, aracılık etkisinin anlamlı olduğu saptanmıştır. Aracılığa yönelik varsayılan H_1 hipotezi kısmi aracılık rolü saptandığından kabul edilmiştir.

Araştırmanın son hipotezi olan demografik özelliklerin farklılaşp farklılaşmadığına yönelik fark testleri (t -test ve Anova) gerçekleştirilmiştir. Analizler vasıtasıyla elde edilen sonuçlara göre; “T-testi yorumlanırken anlamsız çıkan değerler için (equal variances assumed) ilk satır, anlamlı çıkması durumunda bir alt satırdaki (equal variances not assumed), (Sig). anlamlılık değerlerine bakılarak yorumlama yapılmıştır”. (Gürbüz ve Şahin, 2016, s.237)

Araştırmaya katılan gönüllülerin “cinsiyetlerine” göre yapılan t-testi analizi sonuçlarına göre, cinsiyet ile sorumluluk/uyumluluk alt boyutunda farklılık tespit edilmiştir. [$t(500) = 3.937$, $p = .000$] Cinsiyete göre, depresyon, gelişime açıklık, dışadönüklük, nevrozizm, içsel ve dışsal doyum farklılık göstermemektedir. Farklılık gösteren sorumluluk/uyumluluk kadın işgörenler tarafından sahip olunan bir özelliktir. ($\bar{X}:3.07$ SS: .957). Medeni duruma göre hiçbir alt boyut farklılık göstermemiştir. Çalışılan pozisyona göre farklılık tespit edilmiştir. Farklılık sorumluluk/uyumluluk [$t(500) = 2.805$, $p = .004$] boyutunda, iş tatmininin içsel doyum boyutunda [$t(500) = -2.249$, $p = .031$] ve dışsal doyum [$t(500) = -6.693$, $p = .000$] boyutunda saptanmıştır. Ortalamalara göre, içsel ($\bar{X}:2.88$ SS: .944). ve dışsal doyum ($\bar{X}:3.58$ SS: .689) beyaz yakalılarda daha fazla yaşanmaktadır. Yani; iş tatmini beyaz

yakalılarda daha yüksektir. Sorumluluk/uyumluluk da beyaz yakalılarda daha fazladır. (\bar{X} :3.00 SS: .945). Tek yönlü varyans analizi (Anova) ve çoklu karşılaştırma testleri (post-hoc) (Tukey, Scheffe ve Tamhane) Anova analizlerinde homojenlik sağlanamayan koşullarda “Welch ve Brown-Forsythe testleri” kullanılarak farklılık analizleri gerçekleştirilmiştir. Yaş ile depresyon [$F_{4,495}= 5,761, p= .000$] ve içsel doyum [$F_{4,495}= 4,283, p= .002$] arasında fark saptanmıştır. Yaş ilerledikçe yaşanan depresyonun arttığı saptanmıştır. Ortalamalara göre; en fazla (\bar{X} :.9722 SS: .458) 56+ üstü işgörenlerin depresyon yaşadığı tespit edilmiştir. İçsel doyumun en fazla 26-35(\bar{X} :2.69 SS: .936) yaş aralığındaki işgörenler tarafından yaşandığı saptanmıştır. Kıdem ile depresyon [$F_{4,495}= 5.761, p= .000$], gelişime açıklık [$F_{4,495}= 1.748, p= .138$], sorumluluk/uyumluluk [$F_{4,495}= 1.740, p= .140$] ve içsel doyum [$F_{4,495}= 4.283, p= .002$] alt boyutları arasında fark tespit edilmiştir. Ortalamalar incelendiğinde; kıdemi 15+ yıl (\bar{X} :.8830 SS: .426) olan işgörenlerin en fazla depresyon yaşadığı, gelişime açıklık (\bar{X} :2.93 SS: .912) özelliğine sahip olduğu, sorumluluk/uyumluluk özelliğine ise 10-15 yıl kıdemi olan (\bar{X} :3.29 SS: .930) içsel doyum en fazla yaşayan işgörenlerin ise 10-15 yıl kıdeme (\bar{X} :2.67 SS: .854) sahip olanlar olduğu tespit edilmiştir. Eğitim durumuna göre farklılık tespit edilmiştir. Ortalamalara göre; depresyon [$F_{3,496}= 28.197, p= .000$] en fazla lise mezunlarının (\bar{X} :.9935 SS: .380) yaşadığı ve eğitim durumu yükseldikçe azaldığı saptanmıştır. Gelişime açıklık [$F_{3,496}= 22.039, p= .000$], dışadönüklük [$F_{3,496}= 7.527, p= .000$], nevrozizm [$F_{3,496}= 9.130, p= .000$], sorumluluk/uyumluluk [$F_{3,496}= 11.031, p= .000$], içsel doyum [$F_{3,496}= 31.410, p= .000$], dışsal doyum [$F_{3,496}= 5.097, p= .002$] ile de farklılık tespit edilmiştir. Ortalamalar incelendiğinde; eğitim seviyesinin yükseldikçe yaşanan iş tatmininin arttığı, içsel (\bar{X} :4.10 SS: .707) ve dışsal doyum (\bar{X} :3.77 SS: .660) alt boyutunda, eğitim seviyesi arttıkça işgörenlerin gelişime açık (\bar{X} :.8830 SS: .426), dışadönük (\bar{X} :3.67 SS: .807), sorumluluk/uyumluluk (\bar{X} :3.52 SS: .998) özellikleri gösterdikleri de tespit edilmiştir. İşgörenlerin eğitim seviyesinin düşmesinin ise nevrozizm (\bar{X} : 3.70 SS: .879) özellikleri sergilemelerini arttırdığı tespit edilmiştir. Gerçekleştirilen anova testine göre, ücret ile depresyon [$F_{4,495}= 5.043, p= .001$], gelişime açıklık [$F_{4,495}= 16.556, p= .000$], dışadönüklük [$F_{4,495}= 16.556, p= .001$], nevrozizm [$F_{4,495}= 8.247, p= .000$], içsel doyum [$F_{4,495}= 23.671, p= .000$], dışsal doyum [$F_{4,495}= 5.038, p= .001$] arasında fark tespit edilmiştir. Ortalamalar incelendiğinde; ücret düştükçe 5.000TL ve altı (\bar{X} : .8534 SS: .404) depresyon artmaktadır. Ayrıca nevrozizm özellikleri de 5.000TL ve altı (\bar{X} : 3.61 SS: .916) ücret alan işgörenlerde artmaktadır. Gelişime açıklık 12.501TL ve üstü (\bar{X} : 4.25 SS: .707), dışadönüklük 12.501TL ve üstü (\bar{X} : 4.15 SS: .265) ücret arttıkça artmaktadır. İçsel doyum 12.501 TL ve üstü (\bar{X} : 4.00 SS: .828) ve dışsal doyum 12.501TL ve üstü (\bar{X} : 4.15 SS: .533) ücret alan işgörenlerde daha fazladır.

5. Tartışma

Gerçekleştirilen analizler sonucu; kişiliğin iş tatmini ile arasında anlamlı ilişki olduğu saptanmıştır. Literatür incelendiğinde benzer sonuçlara ulaşılmış araştırmaların olduğu görülmektedir. Kardaş ve Şencan; kişiliğin özelliklerinden dışadönüklük, duygusal denge, yeniliğe açıklık, sorumluluk ve uyumluluk ile iş tatmini (doyumu) arasında anlamlı ilişki olduğunu tespit etmişlerdir. (Kardaş ve Şencan, 2018, s.297) Doğar; bankacılık sektöründe gerçekleştirdiği araştırmasında sosyal, uzlaşmacı tavır sergileyen ve öğrenmeye açık olan işgörenlerin iş tatminlerinin de daha fazla olduğunu tespit etmiştir. (Doğar, 2016, s.1244) Judge, Heller ve Mount; gerçekleştirdikleri meta-analiz sonucu, nevrozizm ve dışadönüklük alt boyutlarının yaygın olarak iş tatminiyle ilişkisi olduğunu tespit etmişlerdir. Ayrıca nevrozizmin bu ilişkide negatif etkisi olduğunu ve etkisi en önemli değişken olduğunu saptamışlardır. (Judge, Heller ve Mount, 2002, s. 533) Bu çalışmada da nevrozizmin iş tatmini ile negatif ilişkisi saptanmıştır. Gerçekleştirilen fark analizleri ayrıca eğitim seviyesi ve ücreti yüksek, nispeten daha genç 26-35 yaş aralığındaki beyaz yakalı işgörenlerin iş tatminlerinin daha yüksek olduğunu göstermiştir. Benzer sonucu Çarıkçı; çalışmasında tespit etmiştir. Cinsiyet, eğitim, yaş faktörlerinin iş tatminini etkilediğini saptamıştır. Erkeklerin ve genç işgörenlerin iş tatminlerinin daha yüksek olduğunu tespit etmiştir. (Çarıkçı, 2000, s.155-168) Bu çalışmada depresyonun cinsiyete göre farklılık göstermediği tespit edilmiştir. Farklı örneklem grubunda araştırmanın gerçekleştirilmiş olması bu sonucun saptanmasına sebep olabileceği yorumunu getirebiliriz. Literatür incelendiğinde iş tatminini kişiliğin dışında başka faktörlerinde etkileyebileceği vurgulanmaktadır. Yılmaz ve Dönmez; çalışmalarında eğitim düzeyinin, cinsiyetin, benlik saygısının ve depresyonun iş tatminini yordayan

değişkenler olduğunu saptamışlardır. Ayrıca alınan eğitim ile uyumlu işlerde çalışan işgörenlerin iş tatminlerinin de daha yüksek olduğunu tespit etmişlerdir. (Yılmaz ve Dönmez, 2013, s.91) Ilgaz Yıldırım, Gülmez ve Yıldırım; iş tatmininin gelişime açıklık ve sorumluluk alt boyutlarıyla ilgili olduğunu saptamışlardır. (Ilgaz Yıldırım, Gülmez ve Yıldırım, 2016, s.284-291) Ayrıca evli işgörenlerin iş tatminlerinin daha yüksek olduğunu tespit etmişlerdir. Bu çalışma medeni durum hiçbir alt boyutla farklılık göstermemiştir. Gerçekleştirilmiş çalışmalardan yola çıkarak kişiliğin iş tatmini üzerindeki etkisinde depresyonun aracılığının tespitine yönelik gerçekleştirilen bu çalışmada depresyonun kısmi aracılık etkisi saptanmıştır. Literatürde benzer bir çalışmaya ulaşamadığından karşılaştırılması gerçekleştirilememiştir. Çeler; depresyon ile iş tatmini arasında negatif korelasyon olduğunu tespit etmiştir. Çalışma süresi, cinsiyet ve medeni duruma göre depresyon görülme oranının da farklılaşmadığını saptamıştır. (Çeler, 2015, s.130-133) Depresyon üzerine gerçekleştirilmiş gerek ulusal gerekse uluslararası araştırmalar mevcuttur. Llyod, Streiner ve Shannon; çalışmalarında depresyonun iş tatminini düşürdüğünü saptamışlardır. Ayrıca yıllık tatil gün sayısı düştükçe de depresyon yaşama olasılığını arttırdığını tespit etmişlerdir. (Llyod, Streiner ve Shannon, 1994, s.562) Hagan ve Kay; kadın avukatlarda depresyonun iş tatminini düşürdüğünü tespit etmişlerdir. (Hagan ve Kay, 2007, s.51-78) Ferguson, Frost ve Hal; çalışmalarında stres ve depresyonun iş tatminini negatif etkilediğini saptamışlardır. (Ferguson, Frost ve Hall, 2012, s. 27-41) Goovardhan, Pinelli ve Schnatz; tükenmişlik yaşayan işgörenlerin işlerinden daha az tatmin olduklarını ve depresyon yaşama oranlarının da daha yüksek olduğunu tespit etmişlerdir. (Goovardhan, Pinelli ve Schnatz, 2012, s.389-395) Depresyonun kişilikle ilişkisini inceleyen araştırmalar aralarında anlamlı ilişki olduğunu saptamıştır. Kişiliğin nevrozizm-nevrotiklik alt boyutu; bireylere depresyona yatkınlık, içe kapanıklık ve sinirlilik gibi özellikler katmaktadır. Nevrotik kişilik özelliği yüksek bireyler de bu olumsuz özellikler görülmektedir. Bu tip kişilik özellikleri gösteren işgörenlerin depresyon yaşama olasılığı da yüksek olduğu saptanmıştır. Tıpkı bu çalışmada tespit edildiği gibi. Ayrıca Kendler et. al., (2006); Steunenber ve arkadaşları, (2006); Cuijpers et. al., (2007); Mustata and Gregory, (2009); Koorevaar ve ark., (2013); depresyon ile kişilik özellikleri arasında ilişki olduğunu saptamıştır. Depresyon üzerine gerçekleştirilmiş çalışmaların kısıtlı ve benzer örneklem grupları üzerinde gerçekleştirildiği görülmektedir. Çalışmanın farklı örneklem grubu üzerinde gerçekleştirilmesi önem arz etmektedir. Örgütsel davranış alanına yeni bulgular sağlaması amacı ile bu araştırma gerçekleştirilmiştir.

6. Sonuç ve Öneriler

Gerçekleştirilen analizler sonucunda; beş faktör kişilik özelliklerinin iş tatmini üzerindeki etkisinde depresyonun kısmi aracılık rolü olduğu tespit edilmiştir. Yani; kişilik özelliklerinin olumsuz yanlarının baskın olduğu bireylerde depresyonun yüksek olduğu ve yaşanan depresyona bağlı iş tatmininin düştüğü saptanmıştır. Ayrıca korelasyon analizi sonuçları; depresyonun beş faktör kişilik özelliklerinden nevrozizm ile pozitif yönlü anlamlı ilişkisi olduğunu kanıtlamaktadır. Depresyonun iş tatmininin her iki alt boyutuyla negatif, beş faktör kişilik özelliklerinden dışadönüklük, gelişime açıklık, sorumluluk/uyumluluk ile pozitif yönlü, anlamlı ilişkisi olduğu saptanmıştır. Fark testleri sonuçlarına göre; yaş ilerledikçe, kıdem arttıkça, ücret ve eğitim seviyesi düştükçe depresyon yaşama olasılığı artmaktadır. Beyaz yakalılarda ve kadınlarda sorumluluk/uyumluluk özellikleri daha fazladır. Eğitim seviyesi arttıkça işgörenlerin gelişe açık, dışadönük, sorumluluk/uyumluluk daha fazla gösterdikleri tespit edilmiştir. Ücret arttıkça da işgörenlerin daha fazla dışadönük, gelişime açık olduğu saptanmıştır. Ücret ve eğitim seviyesi düştükçe de nevrozizmin arttığı tespit edilmiştir. Eğitim seviyesi ve ücreti yüksek, nispeten daha genç 26-35 yaş aralığındaki beyaz yakalı işgörenlerin iş tatminlerinin daha yüksek olduğu saptanmıştır.

Sonuç olarak; kişiliğin olumsuz özellikler barındırabileceği ve bu olumsuz özelliklerin arttığı bireylerde yaygın olarak depresyon olabileceği ve bunun iş tatminlerine olumsuz yansıtacağı tespit edilmiştir. Bu olumsuzlukların örgüte negatif etkisi olabileceği de bilinmektedir. Bulgular, olumsuzluklarla nasıl baş edilebilir sorusuna akla getirmektedir. Depresyonun olumsuz etkilerini en aza indirebilmek ya da ortadan kaldırabilmek için örgütler çeşitli mücadele yöntemleri geliştirebilmelidir. Bunların başında depresyonun tedavi edilebilir bir rahatsızlık olduğu unutulmamalıdır. İlaç ve psikoterapi yaygın tedavi biçimidir. Ayrıca kişiliğin de geliştirilebilir bir kavram olduğu bilinmektedir. İşgörenlerin olumsuz yanlarının farkına varması sağlanıp, yeni tutum ve davranışlar edinmesi teşvik edilebilir. Ayrıca; örgütler özellikle mavi yakalılarda iş tatminini arttırmak

için rotasyon, iş zenginleştirme ve basitleştirme yöntemleri kullanabilir. Başka bir öneri olarak da; örgüt kültürünü yansıtan ortak değerlerin tespit edilip, bu değerlerin işgörenler tarafından benimsenmesinin sağlanması gösterilebilir. Böylece işgörenlerin tutum ve davranışlarına ortak değerlerin yön vermesi sağlanmış olup, işlerine karşı olumlu tutum ve davranış göstermeleri pekiştirilmiş olacaktır.

KAYNAKÇA

- Aslan Yılmaz, H. ve Dönmez, A. (2013). İş doyumunu tayin eden bazı psikolojik ve demografik değişkenler. *Türk Psikoloji Yazıları*, 16(3), 91-97.
- Aşkun Çelik, D., ve Telman, N. (2013). *Endüstri/örgüt psikolojisi alanında kullanılan ölçekler el kitabı*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Baron, R.M., ve Kenny, D.A. (1986). The moderator-mediator variable distinction in social psychological research: Conceptual, strategic, and statistical considerations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51(6), 1173- 1182.
- Beck, A. T., Ward, C., and Mendelson, M. (1961). Beck depression inventory (BDI). *Arch Gen Psychiatry*, 4(6), 561-571.
- Bono, J.E., Boles, T.L., Judge, T.A. and Lauver, K.J. (2002). the role of personality in task and relationship conflict. *Journal of Personality*. 70(3), 1311-1344.
- Costa, P.T., ve McCrae, R.R. (1992). Normal personality assessment in clinical practice the NEO personality inventory. *Psychological Assessment*, 4(1), 5-13.
- Costa, P.T., McCrae, R.R., ve David, A. D. (1991). Facet scales for agreeableness and conscientiousness: A revision of the neo personality inventory. *Personality an Individual Differences*, 12(9), 887-898.
- Cuijpers ve ark. (2007). Actions taken to cope with depressed mood: The role of personality traits. *Aging & Mental Health*, 11(4), 457-463.
- Çarıkcı, İ. (2000). Çalışanların iş tatminlerini etkileyen kişisel özellikler- Süpermarket çalışanları üzerinde bir araştırma-. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, 5(2), 155-168.
- Çeler, A. (2015) Tıp fakültesindeki araştırma görevlilerinde depresyon düzeyinin iş doyumunu ile ilişkisinin incelenmesi. *Konuralp Tıp Dergisi*, 7(3), 125-133.
- David, D. J., Weiss vd. (1967). *Manual for the Minnesota Satisfaction Questionnaire*. Minnesota Studies in Vocational Rehabilitation XXII. Minneapolis: University of Minnesota.
- Doğar, N. (2016). Kişilik ile iş tatmini arasındaki ilişkilerin incelenmesi: Bankacılık sektöründe bir alan araştırması. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20(4), 1237-1247.
- Erdoğan, İ. (1999). *İşletme yönetiminde örgütsel davranış*. İstanbul: İ.Ü İşletme Fakültesi İşletme İktisadi Enstitüsü Araştırma ve Yardım Vakfı Yay.
- Ferguson, K., Frost, L. and Hall, D. (2012). Predicting teacher anxiety, depression and job satisfaction. *Journal of Teaching and Learning*, 8(1), 27-41.
- George, D. Ve Mallery, M. (2010). *SPSS for windows step by step: A simple guide and reference. 17.0 Update*. Boston: Pearson.
- Güleç, C., (2009). *Psikiyatrinin ABC'si*. İstanbul: Say Yayınları.
- Gürbüz, S. ve Şahin, F. (2016). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

- Grant, A. M., ve Wrzeniewski A. (2010). I won't let you down... or will I? Core self- evaluations, other orientation, anticipated guilt and gratitude and job performance. *Journal of Applied Psychology*, 95(1), 108-121.
- Govardhan, L. M., Pinelli, V. ve Schnatz, P. F. (2012). Burnout, depression and job satisfaction in obstetrics and gynecology residents. *Connecticut Medicine*, 76(7), 389-395.
- Hisli, N. (1989). Beck depresyon ölçeğinin üniversite öğrencileri için geçerliği güvenilirliği. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 7(23), 3-13.
- Hagan, J. ve Kay, F. (2007). Even lawyer get the blue: Gender, depression and job satisfaction in legal practice. *Law and Society Review*, 41(1) 51-78.
- Ilgaz Yıldırım, B., Gülmez, M. ve Yıldırım, F. (2016). The relationship between the five-factor personality traits of workers and their job satisfaction: A study on five star hotels in Alanya. *Procedia Economics and Finance*, 39, 284-291.
- John, O. P., ve Srivastava, S. (1999). The big five trait taxonomy: History, measurement, and theoretical perspectives. In L. A. Pervin & O. P. John (Eds.), *Handbook of personality: Theory and research*. New York, NY, US: Guilford Press, 102-138.
- John, O. P., Donahue, E. M., ve Kentle, R. L. (1991). *The big-five inventory-version 4a and 54*. CA, Berkeley: Berkeley Institute of Personality and Social Research.
- Judge, T.A., Heller, D. ve Mount, M. K. (2002). Five-factor model of personality and job satisfaction: A meta-analysis. *Journal of Applied Psychology*, 87(3),530-541.
- Kardaş, S. ve Şencan, H. (2018). Beş faktör kişilik özelliklerinin iş tatmini üzerindeki etkisi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(33),287-299.
- Kendler, K. S. ve ark. (2006). Personality and major depression. *Arch Gen Psychiatry*, 63, 1113-1118.
- Koorevaar, A. M.; Comijs, H. C.; Dhond, A. D.; van Marwijk, H. W.; van der Mast, R.C, Naarding, P.; and Stek, M. L. (2013). Big five personality and depression diagnosis, severity and age of onset in older adults. *Journal of Affective Disorders*, 151, 178-185.
- Köroğlu, E. (2014). *Kişilik bozuklukları*. Ankara: HBY Basım Yayın.
- Llyod, S., Streiner, D. ve Shannon, S. (1994). Burnout, depression, life and job satisfaction among canadian emergency physicians. *The Journal of Emergency Medicine*, 12(4), 559-564.
- McCrae, R.R. and Costa, P.T. (1987). Validation of the five factor model of personality across instruments and observers. *Journal of Personality and Social Psychology*, 52, 81-90.
- Mustata, G. T. and Gregory, R. J. (2009). *Depression treatment strategies and management*. Second Edition. UK: Informa.
- Özdayı, N. (1991). Liselerde görev yapan öğretmenlerin eğitim ortamlarının iş tatmini ve verimlilik açısından değerlendirilmesi. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 10, 237-251.
- Rothmann, S. ve Coetzer, E. P. (2003). The big personality dimension and job performance. *SA Journal of Industrial Psychology*, 29(1), 68-74.
- Schmitt, D.P., Allik, J., McCrae, R.R. Ve Benet-Martinez, V. (2007) The geographic distribution of big five personality traits: Pattern and profiles of human self-description across 56 nations. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 38(2), 173-212.
- Sevi, E.S. (2009). *Psikobiyolojik kişilik modeli ve beş faktör kişilik kuramı: Mizaç ve karakter envanteri (TCI) ile beş faktör kişilik envanterinin (5FKE) karşılaştırılması*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Ege Üniversitesi, İzmir.
- Sığırı, Ü. ve Gürbüz, S. (2015). *Örgütsel davranış*. İstanbul: Beta Yayıncılık.

- Sobel, M.E. (1982). *Asymptotic confidence intervals for indirect effects in structural equation models*. In S. Leinhardt (Ed) *Sociological Methodology*. Washington DC: American Sociological Association.
- Somer, O. (1998). Türkçe’de kişilik özelliği tanımlayan sıfatların yapısı ve beş faktör modeli. *Türk Psikoloji Dergisi*, 13(42), 17-32.
- Steunenberg, B. ve ark. (2006). Personality and the onset of depression in late life. *Journal of Affective Disorders*, 92, 243-251.
- Sümer, N., Sümer, H.C. (2005). *Beş faktör kişilik özellikleri ölçeği*. Yayımlanmamış çalışma.
- Şar, V., (2009). *Psikiyatri*. (Ed. Işın B. Kulaksızoğlu, Raşit Tükel, Alp Üçok, İlhan Yargıç, Olcay Yazıcı). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Basım ve Yayınevi.
- Tegin, B. (1980). *Depresyonda bilişsel bozukluklar: Beck modeline göre bir incelemek*. Yayımlanmamış doktora tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Weiss, D.J., Dawis, R.V. England, G. W. ve Lofquist, L. H. (1967). *Manual for the Minnesota Satisfaction Questionnaire*. Vol. 22, Minnesota Studies in Vocational Rehabilitation, Minneapolis: University of Minnesota, Industrial Relations Center.

Ev Kadınlarının Tüketimi Algulama Biçimleri: Araban İlçesi Örneği

Doç. Dr. Beyzade Nadir Çetin^{1*}
Sosyolog Pınar Arslan²

Geliş tarihi: 24.05.2019
Kabul tarihi: 20.06.2019

Atıf bilgisi:

IBAD Sosyal Bilimler Dergisi
Sayı: 5 Sayfa: 22-33
Yıl: 2019 Dönem: Güz

This article was checked by *iThenticate*.
Similarity Index 04%

¹ Fırat Üniversitesi, Türkiye,
beyzadenadircetin@gmail.com,

ORCID ID 0000-0002-4560-1331

² Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler İl
Müdürlüğü Gaziantep, Türkiye,
pinar.arslan27@gmail.com,

ORCID ID 0000-0002-7419-8131

* Sorumlu yazar

ÖZ

Üretilen ürün ve hizmetlerin tüketiciler tarafından talep edilmesini sağlamak için bir strateji olarak kurgulanan metalaştırma, toplumsal yapıyı oluşturan tüm kesimlerde tüketime ilişkin ortak algı, tutum, tavır ve yaklaşımların oluşturulmasını sağlamaya yönelik olarak işlemektedir. Bu çalışmada, tüketici kesimlerden biri olan ev kadınlarının tüketime ilişkin geliştirmiş oldukları algı, tutum, eğilim ve yaklaşımların neler olduğu araştırılmıştır. Böyle bir algı ortaklaşmasının var olup olmadığı belirlenmesi amacıyla bu çalışma, Gaziantep iline bağlı Araban ilçesinde yaşayan 81 ev kadını ile yapılan derinlemesine görüşmelerden elde edilen nitel verilere dayanmaktadır. Elde edilen verilerden, kapalı bir toplum yapısı içerisinde sosyalleşmiş olmalarına rağmen; ev kadınlarının tüketime ilişkin geliştirilen teorik referans çerçevesine paralel şekilde tüketme eğilim ve pratiklerine sahip oldukları belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tüketim, Tüketim Toplumu, Meta Değeri, Kullanım Değeri, Sembolik Değer.

The Perceiving Ways of Consumption of Housewives: The Case of Araban District

Assoc. Prof. Dr. Beyzade Nadir Çetin^{1*}
Sociologist Pınar Arslan²

First received: 24.05.2019
Accepted: 20.06.2019

Citation:
IBAD Sosyal Bilimler Dergisi
Issue: 5 **Pages:** 22-33
Year: 2019 **Session:** Fall

This article was checked by *iThenticate*.
Similarity Index 04%

¹ Firat University, Turkey,
beyzadenadircetin@gmail.com,
ORCID ID 0000-0002-4560-1331
² Ministry of Family, Labour and Social
Services, Gaziantep, Turkey,
pinar.arslan27@gmail.com,
ORCID ID 0000-0002-7419-8131

* Corresponding Author

ABSTRACT

The commodification, which is constructed as a strategy to ensure that the produced products and services are demanded by the consumers, works to ensure the creation of common perception, attitudes, manners and approaches regarding consumption in all layers of the social structure. In this study, the perception, attitudes, tendencies and approaches of housewives, who are one of the consumer groups, have been investigated. This study is based on the qualitative data obtained from the detailed interviews with 81 housewives living in the Araban district of Gaziantep province. Although it is seen that they have been socialized in a closed society structure in the light of the data, it is determined that housewives have tendencies and practices towards consumption in parallel with the theoretical frame of references developed for consumption.

Keywords: Consumption, Consumer Society, Commodity Value, Use Value, Symbolic Value.

1. GİRİŞ

1970’li yıllardan itibaren tüketim kavramının ele alınışı, kitlelerin tüketim kavramından ne anladıkları üzerine yoğunlaşmaya başlamıştır. Kapitalizmin tüketme kapasitelerini artırma esaslı işlemeye başladığı bu dönemden itibaren toplumdaki bireylerin tüketimden ne anladıkları, tüketmeyi yaşamlarının neresine konumladıkları ve tüketime ilişkin beklenti ve tutumları önem kazanmıştır. Çünkü ortaya çıkan süreçte tüketim, basit şekilde ihtiyaç temelli yapılan bir edim olmaktan çıkarak kültürel temelli gerçekleşen bir faaliyet dizisine ve hayat tarzına dönüşmüştür. Kapitalist olmayan toplumlarda (feodal, tarım ve avcı-toplayıcı gibi) ürün ve hizmetler, kullanılmak üzere üretilen ve kısa zamanda tüketilen metallerdir. Ancak sanayileşmenin ideolojik inşacıları olan kapitalizm ile birlikte basit bir ihtiyaç karşılama algısı taşıyan tüketim olgusu, bu niteliğini kaybederek insani faaliyetlerin önemli bir parçası haline gelmiştir (Storey, 2000, s. 136). Kullanım temelli bireysel üretim yerini fabrikalarda gerçekleşen büyük çaplı üretime bırakırken, üretilen ürün ve hizmetlerin kullanıma esas olan anlamlarının ötesinde sembolik anlamları da ortaya çıkmaya başlamıştır.

Böylece tüketim, üretilen ürün ve hizmetlerin faydası temelli tüketildiği biçimindeki algısal temelinden ayrılarak, ürün ve hizmetlerin sahipliği neticesinde kazanılan bireysel statü, prestij, mutluluk ve hazzın kaynağı haline gelen sembolik bir algılama olarak ele alınmaya başlanmıştır. Bu süreçte tüketilen ürün ve hizmetler, ihtiyaç karşılama fonksiyonunun ötesinde bireye kazandırdığı anlamlar bakımından önemli hale gelmiştir. “Tüketim, göstergelerle anlaşılan yeni bir dil oluşturmuştur” (Odabaşı, 1999, s. 16). Tüketim olgusunun algısal boyutundaki bu değişim ise kapitalizm bağlamında ürün ve hizmetlerin üretiminin yanı sıra üretilen ürün ve hizmetlere ilişkin talep yaratma gerekliliğini de beraberinde getirmiştir. Çünkü tüketim temelli toplumsal yapı, ürün ve hizmetlerin satışı için daha kapsamlı ve karmaşık süreçlerin takip edilmesini zorunlu kılmıştır (Zorlu, 2008, s. 54). Sanayileşmenin ilk zamanlarında üretim temelli olarak kurgulanan toplumsal yapı, tüketime ilişkin yeni anlam dünyalarının yaratılması ve tüketim odaklı bir iktisadi sistemin oluşması ile birlikte tüketim temelli olarak kurgulanan bir toplumsal yapıya dönüşmüştür. Bu dönüşüm ise seri ve hızlı bir biçimde üretilen kitlesel malların satılabilmesine dayalı ve içerisinde yaşayan insanların böyle bir durumu kabullendikleri tüketim toplumu olgusunu ortaya çıkarmıştır. Başından itibaren ürün ve hizmet üretimini artırarak bu ürün ve hizmetlerin tüketilmesini sağlama amacını taşıyan kapitalizm, bu biçimi ile olgu haline gelen tüketim toplumu aşamasında da etkinliğini sürdürmektedir.

Tüketim, tüketim toplumu aşamasında sadece iktisadi bir olgu olmaktan çıkmıştır. Toplumsal yapıyı temellleyen ve yapının ana eksenini oluşturduğu kabul edilen tüketim, bu dönemde toplumsal yapıyı ortaya çıkaran ilişkiler bütününe en önemli unsuru olan kültürün de belirleyicisi olmuştur. Küresel tüketim toplumu olarak adlandırılan yapının kültür örüntüsü ise “tüketim kültürü” olarak belirlenmiştir. Tüketim artık basit bir satın alma ediminin ötesinde kültürel anlamı olan bir olgudur. Hatta tüketim, “kültürün kavgasının verildiği ve biçimlendiği yer” (Douglas ve Isherwood, 1999, s. 73) olarak kabul edilmiştir. Buna göre tüketim toplumunda satışa sunulan tüm ürün ve hizmetlerin ifa ettikleri fonksiyonlarına esas olan kültürel değerleri vardır. Böylece tüketim sadece kullanım amacına yönelik olarak ürün ve hizmetlere harcanan parasal değer olarak değil; tüketilen ürün ve hizmetlerde verili olan sembolik değer yoluyla elde edilen anlam ve hazları da içeren (Fiske, 1999, s. 39) bir değer ölçüsü haline gelmiştir. Dolayısıyla tüketim, günümüz toplumunda üretilen metallerin ekonomik değerinin aşıldığı ve satın alınan ürün ve hizmetler yoluyla kazanılan kültürel değer tartışma alanına dönüşmüştür. Bu bakımdan tüketime ilişkin olarak toplumsal yapıyı paylaşan bireylerin bakış açıları, algıları, tutumları ve tüketimin önemine ilişkin yaklaşımları da değişmiştir.

Bu çalışmanın en temel amacı, tüketim toplumu aşamasında yaşayan toplumsal kesimlerden biri olan “ev kadınları”nın tüketim olgusuna ilişkin algı, tutum ve yaklaşımlarının belirlenmesidir. Bu amaçla Gaziantep iline bağlı Araban ilçe merkezinde yaşayan ve herhangi bir işte çalışmayan ev kadınları ile derinlemesine mülakat yöntemiyle görüşmeler yapılmış ve elde edilen veriler analiz edilmiştir. Toplumsal cinsiyet belirlenimleri göz önüne alındığında erkeklerin daha çok üretim, kadınların ise daha çok tüketim merkezli bir yaşayış geliştirdiklerine ilişkin ön kabul, araştırma evreni olarak ev kadınlarının seçilmesinde etkili olmuştur.

Bir ilçede yaşıyor olmaları dolayısıyla kapalı bir toplum yapısı içerisinde sosyalleşen Araban ilçesindeki ev kadınlarının tüketim olgusuna ilişkin algı, yaklaşım ve tutumlarının ne yönde gerçekleştiğinin belirlenmesi önem taşımaktadır. Zira kentsel alanlarda ya da yaşadığı yerden bağımsız olarak çalışan bir kadın için tüketim toplumu bağlamında tüketimi algılamak ve yaşanan değişim ve dönüşümlere göre yaşam tarzı belirlemek oldukça doğalken, bu tarz bir kapalı toplumda yaşayan ve çalışmayan kadın için tüketim toplumu bağlamında tüketimi algılamak ve yaşanan değişim ve dönüşümler paralelinde yaşam tarzı oluşturmak çok da kolay değildir. Bu bağlamda bu çalışma, tüketmeye ilişkin gerçekleştiği ve yaygınlaştığı düşünülen postmodern tüketme algı ve eğilimlerinin gelişmiş kent alanları dışında da belirip belirmediğine ilişkin bir soruya yanıt vermeye çalışmaktadır.

Bu konu ve amaç uyarınca çalışmanın evrenini Araban İlçesinde yaşayan ev kadınları oluşturmaktadır. Bu kapsamda TÜİK nüfus verilerine göre Araban ilçesinde, evli, dul ya da boşanmış olma ve aynı anda çalışmama nitelikleri bakımından ev kadını olarak kabul edilen farklı yaş ve eğitim gruplarında 8115 kişinin olduğu belirlenmiştir. Tespit edilen bu evrenden, yaş grupları, eğitim ve medeni durumlarına (boşanmış ya da eşini kaybetmiş olma bağlamında) göre yüzde 10 nispetinde bir örneklem tesadüfi olarak seçilmiştir. Böylece tesadüfi olarak seçilen 81 kişi ile derinlemesine mülakat yöntemi ile yüz yüze görüşmeler yapılmıştır. Gerçekleştirilen görüşmeler sırasında çalışılan alanın kapalı bir toplum yapısına sahip olması dolayısıyla; ses kaydının yapılmasını istememe, eşinden izin alamama ve evde bulunan diğer bireylerden rahatsızlık duyma biçiminde çeşitli güçlüklerle karşılaşmıştır. Çalışma sırasında bu tür sınırlılıkların giderilmesine ilişkin değerlendirmeler yapılarak oluşturulan örneklem grubuna ekleme ve çıkarmalar yapılmak zorunda kalınmıştır. Bu sınırlılıklar ile çalışma tamamlanmış ve Yüksek Lisans tezi olarak sunulmuştur.

2. Ev Kadınlarının Tüketimi Tanımlama Biçimleri

Fromm (2018)'a göre, endüstriyel aşama ile birlikte tasarruf etme biçiminde birikimin erdem olarak kabul edildiği anlayış yerini tüketebilmenin bir meziyet olarak sayıldığı algılamaya bırakmıştır. Yaşamın anlamı değişerek, ürün ve hizmetin sahibi olmanın özgürlük ve mutluluğun kaynağına dönüştüğü bir zaman yaşanmaya başlamıştır. Homo Faber (üreten insan) yerini Homo Consumens (tüketen insan)'e bırakmıştır. Tüketime ilişkin algılamada gerçekleşen bu değişim, zaman içerisinde tüketmenin ihtiyaç için gerçekleştiği anlayışı ile tüketimin daha çok tüketilen metada gizli olan sembolik anlam için gerçekleştiği biçimindeki anlayış şeklinde ikili bir tanımlamaya sebep olmuştur. Tüketime ilişkin algı, tutum ve yaklaşımlar belirlenirken ya ihtiyaç temelli ya da sembolik anlam temelli olarak elde edilen haz ve mutluluk şeklinde tanımlamalarla karşılaşılmaktadır.

Tüketim, kelime anlamı olarak daha çok bitirmek, ziyan etmek, sarf etmek, ortadan kaldırmak ve yok etmek biçiminde tanımlanırken, bu tür tanımlamalar günümüz tüketim toplumu başta olmak üzere tarihsel süreç içerisinde tüketime ilişkin yaklaşım ve algılamaları belirlemede yetersiz kalmaktadır. Benzer biçimde bu yetersizlik beraberinde tüketime ilişkin olumsuz bir algılayışı da getirmektedir. Ancak tüketim olgusu kelime anlamından bağımsız olarak en temelde “herhangi bir ürün ya da hizmetin seçilmesi, satın alınması, kullanılması, onarılması ve atılması” (Üstün ve Tural, 2008, s. 3) şeklinde tanımlanabilir.

Tüketim olgusunun tam bir tanımına ulaşmak yerine tüketime ilişkin geliştirilen algı ve yaklaşımların belirlenmesi, kavramın anlaşılması açısından daha ufuk açıcudur. Bu bağlamda bu çalışmada katılımcılardan, tüketmeye ilişkin algı, tutum, yaklaşım ve eğilimlerini belirlemek için tüketime ilişkin hislerini anlatmaları istenmiştir. Örneklem grubunun kavramsal olarak aynı algıya sahip olması için tüketim kavramı yerine yapılan görüşmeler sırasında *alışveriş* kavramı kullanılmıştır. Alınan yanıtlar değerlendirildiğinde ise katılımcıların, tüketime ilişkin akademik tanımlamalara benzer biçimde, tüketimi hem ihtiyaç temelli hem de mutluluk ve haz sağlayan sembolik temelli olarak değerlendirdikleri saptanmıştır.

3. Tüketime Yönelik İhtiyaç Temelli Tanımlamalar

Araştırma kapsamına giren ev kadınlarının zihinlerinde yerleşmiş olan tüketim kavramının ne anlama geldiğini öğrenmek adına “*Sizce Alışveriş nedir? Alışveriş deyince aklınıza ne geliyor?*” şeklinde sorular yöneltilmiştir. Bu soruya verilen yanıtlar değerlendirildiğinde deneklerin bir kısmının tüketimi “ihtiyaç temini” biçiminde tanımladığı anlaşılmaktadır. Özellikle araştırma kapsamına giren ev kadınlarından

F.Ö. (67)'nin “alışveriş, evinin zaruri ihtiyaçlarını almaktır”, **Z.Ö. (55)**'nin “alışveriş evin zaruri ihtiyaçlarını, normal ihtiyaçlarını almaktır”, **H.A. (55)**'nin “alışveriş deyince aklıma tüm ihtiyaçlar geliyor” ve **G.P. (78)**'nin “alışveriş deyince ne gelecek aklıma, evinin ihtiyaçlarını görmek gelir” şeklindeki ifadeleri, ihtiyaç temelli tüketim tanımlamalarının genel sınırını çizmektedir. İhtiyaç temelli tüketim tanımlaması yapan ev kadınlarının en temel niteliği 50 yaşın üzerinde olmaları ve ihtiyaç kavramını, ev ve zaruri ihtiyaçlar biçiminde en temel ihtiyaçlara indirgemiş olmalarıdır. Bu tanımlamalarda yer alan zaruri ihtiyaç ise daha çok yeme içme gibi fizyolojik ihtiyaçlar ile ev için birincil derecede önemli olan mutfak eşyalarıdır. Zaruri ihtiyaç ya da ihtiyaç tanımlamaları ise **S.O. (54)** ve **H.A. (55)**'nin “zaruri ihtiyaçlar, mutfak eşyasıdır”, **A.K. (61)**'nin “nasıl diyeyim, aklıma mutfak malzemesi gelir”, **Ü.B. (70)**'nin “alışveriş deyince yiyecek içecek ne bileyim” ve **F.C. (34)**'nin “alışveriş deyince aklıma mutfak gelir. Çoğunlukla mutfak, sebzeymiş, yiyecek-içecek, un bulgur, şeker, ondan sonra sebze-meyve gelir” biçimindeki yanıtlarından belirlenmektedir. Özellikle 50 yaş üzeri katılımcıların neredeyse tamamı tüketimi, zaruri ihtiyaçların giderilmesi olarak tanımlamış ve bahsi geçen zaruri ihtiyaçların ise mutfaka ait ve basit yaşama ilişkin fiziksel ihtiyaçların teminine yarayan ürünlerle sınırlı olduğunu belirtmişlerdir. Dikkat edilirse burada ifade edilen ihtiyaçların tamamı, ürün ve hizmetlerin kullanım değeri temelli olarak idrak edilmesi ile belirlenmiştir. Yine aynı soruya verilen yanıtlardan zaruri ihtiyaç olarak tanımlanan bir diğer ürün ve hizmetin ise ev yaşamına ilişkin eşyalar olduğu, **H.A. (55)** ve **A.K. (61)**'in “ev eşyasıdır” şeklinde verdikleri yanıtlardan anlaşılmaktadır. Görüşmecilerin vermiş oldukları yanıtlar genel anlamda değerlendirildiğinde; ihtiyaç temelli tüketim algısı ve eğiliminin, normal ihtiyaç biçimindeki bir kavramlaştırma ile ortaya konulduğu anlaşılmaktadır. Yaşamın basit döngüsü içerisinde sadece hayatı sürdürme esaslı olarak sınırlanan normal ihtiyaç kavramı, tüm ihtiyaçlar olarak tamamen evin fiziksel olarak var olmasına dayalı ürün ve hizmetleri kapsamaktadır. Fakat burada dikkat edilmesi gereken husus, tüketime ilişkin böyle bir değerlendirmenin sadece 50 yaş üzeri katılımcılar tarafından yapıyor oluşudur.

Tüketimi ihtiyaç temelli olarak tanımlayan ev kadınları arasında ihtiyacın biçimlenişine göre farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Bu farklılığın temelinde ise yaş faktörü yer almaktadır. Buna göre 50 yaş üzeri kadınların büyük çoğunluğu ihtiyacı ev ve mutfak eşyası biçiminde zaruri ihtiyaçlar olarak tanımlarken; 50 yaşın altında olan kadınların büyük bir çoğunluğu ihtiyacı, kendi bedenlerine ya da dış görünüşlerine ilişkin yaptıkları harcamalar olarak tanımlamışlardır. Buna göre araştırma kapsamına giren ev kadınlarından **Z.G. (25)**'nin “kıyafet almaktır, ondan sonra ayakkabı almaktır”, **G.G. (48)**'nin “ihtiyaç, kılık kıyafet türü şeylerdir işte”, **F.A. (27)**'nin “alışveriş deyince aklıma kıyafet gibi şeyler gelir”, **B.K. (36)**'nin “ben kıyafeti çok sevdiğim için kıyafet gelir”, **H.O. (24)**'nin “alışveriş deyince kendime, kıyafete çok önem veririm”, **D.Ş. (26)**'nin “alışveriş ihtiyaçlarımız gidermektir. Bir şeyler almaktır. Alışveriş deyince benim aklıma kıyafet gelir. Ayakkabı, çanta gelir mesela” ve **G.Ö. (31)**'nin “alışveriş derken giyim çocuk giyimi ve sonra eşyaları ve ondan sonra güzel giyinmek aklıma gelir” şeklindeki cevapları, bu tanımlamayı desteklemektedir. Özellikle genç yaş grubunda olan deneklerin büyük kısmı, tüketimi; kendilerine veya yakınlarının bedenlerine (anne, baba, kardeş, eş veya çocuklarının giyim vb. ihtiyaçlarını içeren giyim ve kuşam ürünleri) yaptıkları harcamalar biçiminde tanımlamaktadırlar. “Zaruri ihtiyaç” kavramı 50 yaşın altındaki ev kadınlarında daha çok “ihtiyaç” (sadece yaşamsal döngünün devamına yönelik ürünler) olarak kodlanmış ve ihtiyaçlar hiyerarşisinde fiziksel ihtiyaçlardan çok sonra gelen ihtiyaçları belirlemek için kullanılmıştır. Bu noktada, 50 yaşın altındaki ev kadınlarının tüketimi ihtiyaç temelli olarak tanımlamalarına rağmen; tüketimin kullanım değerini aşan ve sembolik anlamlar üzerinde temellendiği tüketim toplumu yapısının kendilerinden beklediği biçimde sosyalleşmiş oldukları söylenebilir. Bu durumda yaş faktörü, tüketime ilişkin algılama ve tanımlamalarda sembolik değer temelli tüketim edimi ile kullanım değeri temelli tüketim edimi arasındaki farkın açıklanması bakımından önemli bir referans noktasıdır.

İhtiyaç temelli algılamalar içerisinde sınıflanabilecek olan bir diğer tanımlama **F.Ö. (43)**'nin “alışveriş para harcamaktır” ve **A.K. (19)**'nin “alışveriş deyince direkt para aklıma geliyor” şeklindeki yanıtlarında yansımaları bulan ve ihtiyaç kavramının para harcanan her türlü ürün ve deneyime referans tutulduğu algılamadır. Bu algılama ise herhangi bir alım-satımın konusu olan ürün ve deneyimin meta olduğu şeklindeki teorik kabule destek niteliğindedir. İhtiyaç karşılama biçiminde değerlendirilen tüketimin, kullanım değeri esaslı işlediği kabul edildiğinde; bu kullanım değerinin karşılığı olan bir mübadele değerinin de belirlenmesi gerekmektedir. Araştırma kapsamına giren katılımcılar, metanın

kullanım değerine karşılık olarak belirlenmiş olan mübadele değerini, metaya yüklenmiş bir anlam olarak algılamaktadır. Bu algılamanın temeline inebilmek adına araştırma kapsamına giren ev kadınlarına “*Aldığınız/alacağınız bir ürünün neyi önemlidir?*” şeklinde soru yöneltilmiştir. Bu soruya verilen yanıtlardan, tüketime ilişkin ihtiyaç temelli tanımlama yapanların büyük bir kısmının aldıkları ürün ya da hizmetin ucuz olmasını bekledikleri anlaşılmıştır. Bu soruya verilen yanıtlardan bir diğeri ise ihtiyaç temelli tüketim tanımlaması yapanların bir kısmının ihtiyaç gidermek amacıyla alınan ürünün kaliteli olmasını önemsediklerini ortaya koymuştur. Buna göre **B.P. (36)** “*fiyatı önemlidir*”, **N.Ö. (39)** “*ucuzluk önemlidir*”, **D.Ş. (26)** “*kesinlikle ucuzluk önemlidir*”, **Y.Ö. (44)** “*benim için şimdilik ucuzluk*”, **İ.Ç. (26)** “*aldığım ürünün fiyatı önemlidir*”, **F.K. (35)** “*fiyatı çok önemlidir*”, **H.K. (44)** “*uygunluğu, ucuzluğu önemlidir*”, **A.Y. (47)** “*ucuzluğu önemli benim için*” şeklindeki yanıtlar, ihtiyaç temelli bir tüketim edimi sırasında fiyatın oldukça önemli olduğunu belirtmektedir. Yine **E.Ç. (63)** “*kalitesi çok önemli, kötü bir şey hiç almam*”, **D.D. (70)** “*kaliteli olması önemli*”, **H.E. (62)** “*kaliteli olması iyi valla*”, **H.G. (57)** “*kalitesi çok önemli. Kalite olmazsa elime almam*”, **A.K. (64)** “*kalitesi önemli, kaliteli bir şey olmazsa almam hiç*” ve **Ü.B. (70)** “*iyisi önemli kalitesi yani*” şeklindeki yanıtlar ise ihtiyaç karşılama için de olsa alınacak ürünün kaliteli olmasını beklediklerini göstermektedir. Dikkat edilmesi gereken husus, verilen yanıtların yaş dağılımlarına bakıldığında 50 yaş ve üzeri olan ev kadınlarının alınacak ürünlerin kalitesine önem verdikleri, 50 yaşın altındakilerin ise ucuzluğuna önem verdikleridir. Verilen yanıtlardaki yaş faktörüne göre ortaya çıkan farklılaşmanın, ihtiyacı tanımlama konusundaki farklılaşmaya benzediği söylenebilir. İhtiyaçları zaruri ihtiyaçlar olarak tanımlayan 50 yaş üzeri ev kadınları, ev eşyası ve mutfak harcamaları olarak tanımladıkları ihtiyaçlar için kaliteli olma niteliğini ön planda tutmaktadır. İhtiyacı, kendi bedenlerine harcama yapmak ve görünümü iyileştirmek üzerinden tanımlayan 50 yaş altı ev kadınları ise, ihtiyaçları için ucuz olması yönüyle fiyat niteliğini ön planda tutmaktadır. Bu nitelik farkının, görünümü esas alan giyim-kuşam gibi ihtiyaçların çeşitlilik ve nicelik yönünden fazla olması gerekliliği ile zaruri ihtiyaç olarak tanımlanan mutfak ve ev eşyalarının belirli, kısmi ve nitelik yönünden değerlendirilmesi gerekliliğinden kaynaklandığı söylenebilir. Örneğin eve alınacak bir yiyeceğin ya da ev eşyası olarak bir halının, fiziksel ihtiyacı gidermesi ve sağlık yönünden değerlendirilmesi gerektiğinden kaliteli olması gerekirken; kişinin görünümünü ilgilendiren giysilerin çeşitli ve bolca olması gerektiğinden ucuz olması esastır. Çünkü bir kadının birden fazla ve çeşitli zaman ve yerlerde kullanılmak üzere giysilerinin olması beklenmektedir.

Tüketimi ihtiyaç temelli tanımlama bakımından Araban’lı ev kadınlarının yaş değişkenine bağlı olarak farklılaştıkları belirlenmiştir. 50 yaş ve üzeri ev kadınlarının neredeyse tamamı tüketimi, zaruri ihtiyaçların temini biçiminde tanımlarken, 50 yaşın altındaki ev kadınlarının bir kısmı ihtiyaçların giderilmesi, bir kısmı ise ihtiyaç giderimi için para harcamak şeklinde tanımlamışlardır. Bu tanımlamalara göre, her ne kadar ihtiyaç temelli tanımlamış olsalar da 50 yaş altı ev kadınlarının kullanım değeri bağlamında değil sembolik değer bağlamında tüketim edimi gerçekleştirdikleri söylenebilir. Çünkü zaruri ihtiyaçların karşılanması biçimindeki tanımlama, fiziksel ihtiyaçların giderilmesi ve kullanıma esas faydalı ürünlerin satın alınması biçimindeki bir tüketim eğilimine işaret ederken; giyim-kuşam şeklinde genellenebilecek olan beden ve dış görünüme yönelik gerçekleşen tüketim edimi, tüketilen ürün ve deneyimlerde yüklü olan prestij ve statü anlamına dayalı aidiyet ve gösteriş değeri uyarınca gerçekleşmektedir. Bu yönüyle 50 yaş altındaki ev kadınlarının özellikle sosyalleştikleri zaman dilimi göz önüne alındığında, tüketim toplumu yapısı içerisindeki yaşam tarzına daha yakın tüketim algılayışına sahip oldukları söylenebilir. Tüketimi ihtiyaç temelli tanımlamış olmalarına rağmen; 50 yaş altındaki ev kadınlarında tüketime ilişkin gizil de olsa bir sembolik temelli tanımlama durumu söz konusudur.

4. Tüketime Yönelik Sembolik Temelli Tanımlamalar

Günümüzde birey, ürün ve hizmetleri bir meta olarak satın alan kişi değil aynı zamanda tükettiği ürün ve hizmetlerle kendisini bir meta olarak sunan kişidir. Çünkü tüketilen metalar, tüketen birey ve toplumdaki diğer bireyler için yeni bir prestij algısı yaratmaktadır. Böylece tüketilecek ürün ve hizmetlerin değerleri, tüketicilerin zihninde canlandırdıkları anlam temelinde belirlenmekte, bu anlamlandırma ise değerler sisteminde biçimlenmektedir (Wernick, 1996, s. 67). Bir ürün ve hizmeti satın alan tüketici, toplumsal yapıda bu ürün ve hizmetin içerdiği anlam üzerinden değer bulduğunu düşünmekte ve metaları bu şekilde değerlendirmektedir. Metaların bireyler tarafından bu şekilde değerlendirilmesi ise tüketim kültürünün araçları tarafından bireylerin manipüle edilmesi ile gerçekleşmektedir.

Tüketme edimi sadece iktisadi bir karar verme süreci değildir. İçerisinde psikolojik, kültürel ve toplumsal değerlendirmelerin de olduğu bir süreçtir. Bu bakımdan tüketim sadece ihtiyaç giderimi ile ilgili olmayan, aynı zamanda arzu, haz ve isteklere de dayanan bir olgudur. Özellikle tüketim toplumunda birey, tüketimi ekonomik anlamda kullanım amaçlı ve faydaya dayanan bir faaliyet olarak görmemekte; tüketilen ürün ve hizmetin içerisinde taşıdığı gösterge, sembol, imaj ve işaretlerin bulunduğu toplumsal ve kültürel bir olgu olarak algılamaktadır (Bocock, 2009, s. 10-14). “Tüketim toplumunda metaların işlevsel olmaları yanında kültürel değerleri vardır”. Bu sebeple metaları sadece maddi olarak değil, anlam ve hazzın söz konusu olduğu sembolik değerleri üzerinden de değerlendirme eğilimi söz konusudur. Bu nedenle günümüzde metalar, bu eğilimden olarak farklı biçimlerde ve anlamsal olarak geniş bir perspektifte ele alınmalıdır. Metalaştırma olarak adlandırılan bir süreçte ve çeşitli metalaştırma araçları (moda, medya, reklam, marka, şirket gibi) dolayısıyla anlam olarak yeniden üretilen metalar (Çetin, 2017), tüketilen ürün ve hizmetler olmalarının yanı sıra anlam, haz, istek ve arzunun üreticisi durumuna gelmektedir (Storey, 2000:., s. 138). Baudrillard, buzdolabı örneği üzerinden konuyu örnelemektedir. Buna göre buzdolabı, bir mutfak eşyası olarak fayda esaslı bir ihtiyaç gidericiyken; konfor, prestij, rahatlık gibi gösterge ve semboller taşıması yönüyle sembollerin tüketilmesidir (Baudrillard, 2012: 18). Ona göre tüketim, artık gösterge ve sembollerin satın alınmasıdır. Çünkü tüketim nesnelere birer göstergeye dönüşmüştür. Featherstone için de tüketim, gösterge ve imajların değişimidir. Basit bir hediyeleşme durumunda bile hediye verilen nesnenin iletmek istediği bir mesaj vardır (Featherstone, 2013, s. 44). Tüm bunlardan olarak tüketim, basit bir ihtiyaç giderimi değil tüketilen ürün ve hizmetlerin tüketen bireylere simgesel olarak konum, prestij, haz ve mutluluk kazandırdığı bir faaliyettir. Tüketim toplumunda metalar sembolik olarak da tüketilmektedir. Artık tüketim nesnelere basit nesnelere değildir. Onlar, bünyelerinde çeşitli anlamların gizli olduğu anlam taşıyıcılarıdır. Bu sebeple tüketim olgusu artık basit bir nesne değiş-tokuşu olarak değil; kodlarla ve imajlarla işleyen bir gösterge sistemi olarak ele alınmalıdır (Baudrillard, 2012, s. 26-19).

Tüketim metaları, bireylerin kimlik kazanmalarını sağlayan sembolik anlamlarla doludur (Bocock, 2009, s. 59). Bu nedenle tüketim Baudrillard tarafından adeta var olma modu olarak değerlendirilmiştir (Şaylan, 2009, s. 300). Tüketilen ürün ve hizmetler “bireylerin kim olduklarını gösterme duygularını (mutlu/mutsuz gibi) ortaya koyma ve çevrelerindeki diğer bireylerle iletişim kurmaları” yönüyle (Odabaşı, 1999, s. 8) işlev görmektedir. Böylece alınan ürün ve edinilen deneyimler, sıradan bir satın alma edimi olarak kalmamakta, satın alınmaları ile alıcının kim olduğunu (Yanıklar, 2006, s. 117) ve ne hissettiğini de ortaya koymaktadır.

Tüketimi bu yönüyle analiz eden bir diğer teorisyen Veblen'dir. Ona göre tüketimi bir tür var oluş ve kendini gösterme biçimi olarak kullanan bir sınıf yapısı ortaya çıkmıştır. Aylak sınıf, üretimci olmadığını ve lüks tüketim metalarını tüketebildiğini göstermeyi yaşam tarzı haline getirmiş olan toplumsal bir tabakadır. Aylak sınıf açısından tüketilen ürün ve hizmetler farklılığın göstergeleridir (Veblen, 2005, s. 61). Gösteriş tüketimi olarak adlandırılan bu tür tüketim edimi, tüketilen metalar yoluyla kimlik ve prestij kazanılacağına olan inancın en temel göstergesidir. Artık birey tükettiği metaya göre anlam kazandığını düşünmekte ve saygınlık gördüğüne inanmaktadır. Tüketilen metanın nevi, tüketen bireyi mutlu ya da mutsuz etmekte, tükettiği şeyler temelinde statü kazandığına inandırmaktadır.

Gösterişçi tüketimin en net şekilde görüldüğü alan giyim-kuşamdır. Giysi, bireyin ne tür mallar tüketebildiğini gösterdiği en temel göstergedir. Bu bağlamda giyim-kuşam temelli gösteriş tüketimi algısının en fazla geliştiği toplumsal cinsiyet kadınlarıdır. Kadın, her şeyden önce üretim alanı dışında ve ev içinde adeta evin süsüdür. Kadın çalışmıyor olsa bile bağımlı olduğu kişinin tüketim yapabilme kapasitesini göstermektedir. Bu yönüyle bağımlı olduğu kişiyi yansıtmaktadır (Erkilet, 2012, s. 32). Tüketim nesnelere gösteriş yolu ile kişiyi yansıtmayı, bu metaların gizli işlevlere sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Bu nesnelere statü ve his gösterimini sağlayan gizli işlevleri vardır (Coser, 2008, s. 244). Örneğin yemek yemek, tek başına başka bir tüketim anlamına sahipken; mum ışığında ve pahalı bir mekânda gerçekleşmesi ile bambaşka bir anlama sahiptir. Birey açık açık ben zenginim diyemez ama tükettikleri ile bunu gösterebilir ya da birey mutlu ya da mutsuz olduğunu açıklayamaz ama tükettikleri ile bu hislerini gösterebilir. Çünkü tüketim artık sembollerin tüketilmesidir. Bu bakımdan tüketimin sembolik anlamları, tüketim analiz ve tanımlamalarına daha çok *haz almak, mutlu olmak, zevkli bir uğraş olmak ya da kişiyi iyi hissettirmek* olarak yansımaktadır.

Araştırma kapsamına giren ev kadınlarında da teorik olarak analizi yapıldığı biçimde sembolik tüketim algılayışları ortaya çıkmıştır. Tüketim, ev kadınları için zevkli bir uğraş, mutluluk verici bir faaliyet ve güzel olan bir edim olarak tanımlanmıştır. Araban ilçesi bağlamında kapalı toplum yapısı özelliği gösteren bir yerde bile ev kadını olmak tüketim kültürünün özümsemesini engelleyememiştir. Bu bağlamda araştırma kapsamına giren ev kadınlarının büyük çoğunluğu tüketimi sembolik anlamları üzerinden “zevкли, mutluluk verici, huzur sağlayıcı” bir etkinlik olarak tanımlamışlardır. “*Sizce Alışveriş nedir? Alışveriş deyince aklınıza ne geliyor?*” şeklinde sorulan araştırma sorusuna **P.P (25)** “*Alışveriş benim için bir zevktir. Güzel, hoş bir şey yani*”, **A.K. (19)** “*Alışveriş benim için dünyanın en güzel şeyidir. Ondan sonra aklıma mutluluk geliyor.*”, **N.Ö. (43)** “*Alışveriş deyince zevk aklıma gelir.*” ve **Z.G. (25)** “*Mutlu olmak gelir aklıma*” biçiminde yanıtlar vermiştir. Verilen yanıtlardan tüketimin kadınlar tarafından zevkli bir uğraş ve hoş giden bir duygu olarak anlaşıldığı görülmektedir. Özellikle genç yaşta olan katılımcıların, tüketimi sembolik olarak değerlendirdikleri ve ihtiyaç karşılamanın ötesinde anlamlarla tanımladıkları söylenebilir. 19-30 yaş aralığında olan ve yeni evli olanların, çocuk bakımı ile alakalı sorumluluk taşımamalarına bağlı olarak böyle bir eğilimi taşıdıkları ve tüketmeye dair bu tarz bir tanımlama geliştirdikleri dikkatlerden kaçmamaktadır. Tüketime ilişkin bu tarz yaklaşım ve tanımlamalar ise “tüketici bireyin aradığı gerçekliğin, zevk arayışının kendisinde” (Robins, 1999, s. 179) gizli olduğu duruma işaret etmektedir. Tüketmenin zevk ve haz ile eşleştirilmesine ilişkin teorik kabul, zevk arayışı kavramlaştırması temelinde araştırma kapsamına giren genç yaşta ev kadınları tarafından da belirtilmiştir. Buradan olarak ev kadınları sembolik temelli olarak *arayışı tüketme* eğilimindedir.

Bauman’a göre tüketim, zevkli duyuların yaşandığı ve parlak deneyim fırsatlarının gösterişi ürünlerin tercihi ile ortaya çıktığı tüketici yaşamıdır. Tüketim toplumunda yoksun olmak, tüketerek mutlu ve zevkli bir yaşamı elde edebilme imkanının yokluğuna işaret etmektedir. Böyle bir durumda ise tüketemeyen birey kendini değersiz görmekte ve mutsuz olmaktadır. Tüketim toplumunda normal olarak algılanan yaşam, zevkli duyular ve görkemli gösterilere katılım ile ortaya çıkan tüketici yaşamıdır (Bauman, 1999: 60). Bu toplumda tüketemeyenler kusurlu tüketiciler olarak kategorize edilmekte ve tüketemeyenler, tüketememenin bir kusur olduğunu kabul etmektedir. Böylece tüketim toplumunda mutlu olmak, mutlu bir yaşam sürmek; mutlu bir yaşam sürmek ise tüketebilmekle eşitlenmiştir.

Araştırma kapsamına giren ev kadınlarının verdikleri yanıtlardan, Bauman’ın işaret ettiği anlamda bir anlayış ve algılayışın Araban’daki ev kadınları arasında da yaygın şekilde var olduğu ortaya çıkmıştır. Buna göre, “*Alışveriş yaptığınızda ne hissedersiniz?*” şeklinde sorulan soruya katılımcılardan **R.A. (20)** “*Mutluluk duyuyorum. Güzel bir mutluluk duygusu. Dünyanın en güzel kadını ben zannedirim. Çünkü o an öyle oluyor. Çok güzel bir duygu, Çok neşeli oluyorum.*”, **A.K. (19)** “*Kendimi böyle dünyanın en mutlu insanı hissedirim. Çünkü o kadar ki, giyinmekmiş, harcamakmış benim işimdir. O yüzden mutlu oluyorum.*”, **D.Ö. (34)** “*Mutlu olurum.*”, **G.Ö. (31)** “*Kendimi çok mutlu hissedirim. Çok mutlu oluyorum. Para harcamayı çok seviyorum. Böyle alınca hani giyince değişik şeyler üzerimde hani görünce farklı hissediyorum, motive oluyorum açıkçası. Hani alışveriş yaparken motive oluyorum. Deşarj oluyorum açıkçası.*”, **Ş.Y. (30)** “*Dünyanın en güzel şeyi. Mutluluk duyuyorum. Hoşuma gidiyor, Stres atıyorum. Çok güzel yani.*”, **N.Ö. (35)** “*Mutlu olurum hani kendim için bir şey alırım. Ya mutlu olurum kendim için bir şey yapıyor olurum, hiç yoktan kendi kendime özen gösteririm hani.*” ve **P.K. (35)** “*Sevinirim. Mutlu olurum, hoşuma gider.*” şeklinde yanıtlar vermişlerdir. Verilen yanıtlara göre, ev kadınları için tüketim, mutluluktur. Tüketim sürecinden mutluluk duymaktadırlar. Tükettikçe mutlu olan kadın, kendini özel hissetmektedir. Araştırma kapsamına giren ev kadınları özellikle giyim gibi kendi bedenlerine yaptıkları harcamalardan daha çok mutluluk duymaktadır. Kendilerine ve kendi bedenlerine özen göstermek adına yapılan tüketimin ev kadınları için daha önemli olduğu yapılan görüşmelerden saptanmıştır. Ev işleri ve ev yaşamı dışında hiçbir sosyal faaliyeti olmayan ev kadını için tüketim ayrıca evin iş yükü ve stresini attığı bir faaliyet olarak görülmektedir. Yine dikkat edilirse, tüketim uğraşını mutluluk olarak algılayan ev kadınları genç yaşta kişilerdir. Tükettikçe kendini mutlu ve özel hissederek ev kadınları, aynı zamanda tüketimin motive edici bir uğraş olduğunu ifade etmektedir. Bu bağlamda genç yaşta ev kadınları için tüketim, haz duygusunu beraberinde getirmektedir. Kadınlar, yaptıkları harcamalarla mutlu olurken aynı zamanda kendilerini değerli ve özel hissetmektedir.

Tüketim toplumunda ideal olan, ürün ve hizmetlerin tüketiciler tarafından tam olarak benimsenmesi ve tüketim neticesinde arzu ve isteklerin sonlanması değildir. Sınırsız sayıda ürün ve hizmet sunumu olduğundan dolayı tüketiciler her zaman geçici heves ve arzuların/isteklerin sahibi olmalıdır. Geçicilik

esas olan algılayıştır. Tüketim ile elde edilen sembolik anlamlar geçici ve uçucu olmalı ve gerçekleşen tüketimin yeni heves ve arzulara sebep olacak şekilde düzenlenmesi gerekmektedir (Bauman, 1999, s. 42). Tüketim toplumunda önemli olan, arzuların hiçbir zaman tam olarak doyurulmamasıdır. Bu sebeple tüketilen ürün ve hizmetlerin yeni anlam ve değerlerle yeniden tüketicilere dayatılması gerekmektedir. Tüketim gerçekleşirken elde edilen haz duygusu, geçicilik üzerine inşa edildiğinden dolayı tüketime ilişkin duyulan mutluluk ve zevk de geçicidir. Tüketim toplumunda kalıcılıktan uzak bir tatmin duygusu yaşanmaktadır. Baudrillard'a göre, hazza yönelik olarak gerçekleşen tüketim davranışları esasında başka amaçlarla gerçekleşmektedir. Önemli olan tüketilen ürün ve hizmetlerin bireylere fayda temelindeki hizmeti değil; göstergeler üzerinden gerçekleşen toplumsal bir değiş-tokuşun sağlanmasıdır. Bu sebeple bir tüketim tanımı yapılacaksa geçici heves ve mutluluklara dayalı bir edim olarak ele alınmalıdır (Baudrillard, 2016: 83-84). Haz duygusundan ziyade geçici mutlulukların temeli olan tüketim, tüketim toplumunda sürekli yinelenen yeni heves ve mutluluk arayışlarının cevabı olarak algılanmaktadır.

Bu bağlamda “*Alışveriş yaptığınızda ne hissedersiniz?*” şeklinde sorulan soruya, araştırma kapsamına giren ev kadınlarından **İ.Ç. (26)** “*Alışveriş tabi zevk veriyor. Yeni bir şeyler almanın verdiği bir zevki oluyor kadının. Alışveriş yaparken aslında bazen sıkılıyorum. Aslında çoğu zaman sıkılıyorum da. Tabi kıyafet alınca zevk aldığımız noktalar da var.*” şeklinde yanıt vermiştir. Buna göre tüketim her ne kadar zevk veren bir süreç olsa da yaşanan hazzın sonlu olduğu ve daha tüketim süreci sırasında bile bu hazzın sona erdiği belirlenmiştir. Tüketim, bu bağlamda sıkılma duygusunu da beraberinde getirmektedir. Alınan zevk ise özellikle bedene yönelik yapılan tüketim esnasında sıkılma duygusundan hazza doğru sürekli bir değişime sebep olmaktadır. Yine sorulan soruya görüşmecilerden **H.U. (41)**'nin “*Mutlu olurum. Çok güzel oluyor da çok yorucu, ben çok yorgun olduğum zaman çok fazla almıyorum. Bir de seçenek çok fazla ve kaliteli ürün yok piyasada, çok beğenmiyorum, yorgunlukla birlikte usanmışlık, bıkkınlık da var. Böyle bir an evvel bitsin de eve gidelim moduna giriyor artık. Bir hevesle gidiyorsun, aradığın şeyi çok zor buluyorsun hani zor bulduğun için de yoruluyorsun.*” şeklinde verdiği yanıtta; tüketimin belli bir süreçte bıkkınlık ve yorgunluk anlamı vardır. Tüketirken ortaya çıkan bıkkınlık ve usanmışlık duygusunun ilk sebebi hazzın hızlı bir şekilde sonlanması iken; aranan ürün ve hizmetin hızlı bir şekilde elde edilememesi de bir başka sebebidir. Görüşmecinin bu tarz bir değerlendirmede bulunmasının sebebi ise yaşadığı ilçe olan Araban'ın tüketim yapabilme bakımından çeşitli yetersizliklere sahip olması olabilir. Dolayısıyla aradığını bulamamak tüketimden alınan haz duygusunun yaşanmasına engel olmaktadır. Tüketim sürecinden kaynaklanan sıkılma ve usanmışlık duygusunun bir diğer sebebi de tüketimden alınan zevk ve mutluluk duygusunun kısa süreli olmasıdır. Araştırma kapsamına giren ev kadınlarından **B.P. (36)**'nin “*Çok mutlu olurum. Mutlu olurum tabi istediğim şeyi alırsam. Mutluluğum çabuk geçer sonra, elde ettikten sonra pek bir değeri kalmıyor bazı şeylerin.*” şeklindeki yanıtı bu sebebi ortaya koymaktadır. Tüketimden alınan haz duygusu kalıcı değildir. Geçicilik üzerine işleyen bir süreç söz konusudur ve bu minvalde sosyalleşen her tüketici, Bauman'ın işaret ettiği tarzda bir tüketim eğilimi ve yaklaşımı sergilemektedir.

Tüketimi sembolik anlamı üzerinden tanımlayan ev kadınları, tüketimi zevk ve mutluluk verici bir süreç olarak tanımladıkları gibi özgürlük, çılgınlık, hastalık ve yaşamın merkezi unsuru şeklinde de tanımlamışlardır. Tüketim, hem ihtiyaç tatmini bağlamında rahatlatan ve yaşamın devamına ilişkin bir süreç olarak algılanırken hem de sembolik bakımdan tüketebilmenin ortaya çıkardığı özgür olma hali ile de algılanmaktadır. Çünkü tüketim alanı tüketim toplumunda sınırsız ürün ve hizmet arzusu ile satın alma hususundaki sınırsız özgürlüğü sembolize etmektedir. Yapılan görüşmelerde ev kadınlarından **F.Ç. (34)**'nin “*Kendimi rahat ve özgür hissedirim.*” ve **D.Ş. (26)**'nin “*Alışveriş yaptığımda daha özgür olurum.*” biçimindeki yanıtlarından da anlaşılacağı üzere tüketebilmek, tüketim toplumunda alışveriş sürecine katılabilmek, ürün ve hizmetlerin sembolik anlamlarını tüketebilmekten geri kalmamak anlamında tüketiciyi özgür hissettirmektedir.

Araştırma kapsamına giren ev kadınlarının tüketimi tanımladıkları bir başka algılayışları ise tüketimin bir çılgınlığa karşılık geldiğine ilişkindir. Tüketikçe kendini özgür hisseden ev kadını, sınırsız bir evrende sınırsız ürün ve hizmet almaya muktedir olmayı çılgınlık boyutunda yaşamaktadır. Tüketebilmenin verdiği haz ve mutluluk, bazı ev kadınlarında öylesine ciddi biçimde yaşanmaktadır ki, elde ettikleri bu hislerini çılgınlık olarak tanımlamaktadırlar. Bu duruma örnek ise yine araştırma kapsamına giren ev kadınlarına sorulan soruya verdikleri yanıtlardan verilebilir: **Z.Y. (33)** “*Çılgınlık*

geliyor aklıma. Alışveriş deyince aklıma çılgınlık geliyor.”, Z.U. (33) “Alışveriş deyince akla çılgınlık gelir”.

Tüketim toplumunda mutlu yaşam, tüketen ve tüketebilenin yaşamıdır. Sefalet ise tüketim toplumunun kabul ettiği mutlu ve normal yaşama katılımdan dışlanmadır (Yanıklar, 2006: 217). Bu şekilde dayatılan ve algılanan tüketim, elbette ki çılgınlık olarak tanımlanabilmekte ve mutlu olmanın, zevk duymanın sınırının kalktığı bir zamanda yaşanmaya çalışılan hazzın ileri boyutu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu şekilde psikolojik bir tatminin ve yaşam tarzına katılımın unsuru olarak sunulan tüketim, katılımcılardan **N.Ö. (43)** tarafından “*Alışveriş bir hastalıktır. Bu hastalığa kapıldığın zaman bırakamazsın.*” şeklinde ifade edilmiştir. Burada ev kadınının ifade ettiği hastalık fiziki anlamda bir arazi değil, psikolojik anlamda kendini doyumsuzluk olarak gösteren bir durumu anlatmak için kullanılmıştır. Tüketim çılgınlığı olarak adlandırılan ve sınırsız tüketme isteğini ifade eden algılayış, katılımcı tarafından hastalık olarak dillendirilmiştir.

Hastalık derecesinde bir arzu ve isteğin temeli olan tüketim, adeta yaşamın merkezine yerleşmiş ve yaşamın kendisinin tüketim odaklı olarak tanımlandığı hale dönüşmüştür. Tüketim toplumuna özgü temel referanslardan biri olan bu durum, yine araştırma kapsamına giren ev kadınlarından **S.A. (63)**'nin “*Alışveriş hayatın bir vazgeçilmezidir. Alışveriş yapmadan ne hayat sürer ne de hayat yürür. Durur yani.*” biçimindeki yanıtından ortaya çıkmaktadır. Dikkat edilmesi gereken husus ise tüketimi yaşamın vazgeçilmez unsuru olarak sunan kişinin altmış yaşını geçmiş bir ev kadını olmasıdır. Tüketim toplumunda tüketimin adeta bir tutkuya dönüştüğünün, yaş değişkenine bağlı olmaksızın ev kadınları tarafından kabul edilmesi oldukça dikkat çekici bir sonuçtur.

Sonuç

Tüketmeye ilişkin pratiklerin belirlenimi, tüketicilerin tüketim eğilim, alışkanlık, algı ve yaklaşımları temelinde gerçekleşmektedir. Tüketmeye ilişkin bu tür değerlendirmeler ise belli bir toplumsal yapı içerisinde sosyalleşerek oluşmaktadır. Endüstri öncesi toplum biçimlerinden başlayarak, her toplum tipinde yapıya yerleşmiş olan tüketim eğilim ve pratikleri, o toplum tipinin yapısal olarak oluşturduğu iktisadi ilişkileri ile doğrudan bağlantılıdır. Örneğin yaşamını sürdürmek için kendi ürettiği ürün ve deneyimleri tüketmek zorunda olan bir avcı-toplayıcı ya da tarım toplumu üyesi ile endüstrileşmiş bir toplumsal yapıda endüstriyel biçimde üretilmiş olan ürün ve deneyimleri tüketmek zorunda olan sanayi toplumu üyesi arasında tüketimi algılama bakımından ciddi farklılıklar söz konusudur.

Buradan hareketle, sanayi toplumunun geçirdiği değişim ve dönüşümler neticesinde geline sanayi sonrası aşamada tüketim ve tüketim pratiklerinin artan önemi ile birlikte, bu dönemin tüketicisi de daha önceki tüketici profillerinin dışında ve ciddi farklılıklar içeren eğilim ve yaklaşımlara sahiptir. Önceki dönemden farklı olarak öne çıkan en önemli tüketim eğilimi, ihtiyaç temelli tüketim pratiklerinin yerini sembolik anlam temelli gerçekleşen tüketim pratiklerinin almış olmasıdır. Hem meta üretiminde teknolojik gelişmelerden kaynaklanan yenilikler hem de meta tüketimine ilişkin çeşitli araçlar dolayısıyla ortaya çıkan talep artışları, tüketime yönelik gerçekleşen sembolik değer temelli yeni eğilimlerin ortaya çıkışı ile ilişkilidir.

Teorik olarak tüketim toplumu aşamasında benzer tüketim eğilimlerinin ortaya çıktığı kabulüne dayanan bu çalışmada, bu aşamanın tüketici kesimlerinden biri olan ev kadınları arasında benzer tüketim eğilimlerinin ortaya çıkıp çıkmadığı belirlenmeye çalışılmıştır. Yapılan alan araştırması sonrasında, ev kadınlarının hem ihtiyaç temelli tüketim eğilimleri hem de sembolik anlam temelli tüketim eğilimleri geliştirdikleri tespit edilmiştir. Ancak tüketim pratik ve eğilimlerini belirlemek üzere geliştirilen metalaştırma araçlarının dolayımına açık olan ve tüketim toplumu yapısı içerisinde sosyalleşmiş olan genç ev kadınlarının tamamının sembolik anlam temelli tüketim eğilim ve pratikleri geliştirmiş olmaları, çalışmanın en önemli sonucu olarak dikkat çekmektedir. Tüketim toplumu öncesi dönemde sosyalleştiği düşünülen 50 yaş üzeri ev kadınlarının tamamının ihtiyaç temelli tüketim eğilim ve pratiklerine sahip olması ise tüketim toplumu aşamasına ilişkin geliştirilen teorilerle paralellik arz etmektedir. Araştırma verilerine göre tüketimi ihtiyaç temelli değerlendiren ev kadınları ihtiyacı, geleneksel anlamda yaşamı sürdürme bilinci ve anlayışı içerisinde algılamaktadırlar. Evin fiziksel düzenlenişi ve bireylerin fiziksel ihtiyaçlarına ilişkin geliştirilen bu eğilim, tüketilen metanın faydası bağlamında ortaya çıkan metaların kullanım değeri ile bağlantılı bir yaklaşıma işaret etmektedir. Yine araştırma verilerine göre genç ev

kadınlarının tamamı tüketimi ihtiyaç temelli değerlendirmelerine rağmen ihtiyaç kavramını farklı algılamaktadır. Genç ev kadınları için ihtiyaç, bireyin kendisi ve dış görünüşü bağlamında bedenine yaptığı harcamalarla ilişkilidir. Bireysel ve bedensel bu tür harcamalar ile ilişkili değerlendirilen ihtiyaç temelli tüketme eğilimi ise kişisel mutluluğun, hazzın ve isteğin kaynağı olarak değerlendirilmesi yönüyle metaların sembolik değerleri ile algılanmasına işaret eden bir yaklaşımdır.

Tüketmenin, tüketim toplumu aşamasında tüketici için haz almak, mutlu olmak, zevkli bir uğraş olma ve kişiyi iyi hissettirme şeklinde çeşitli duygulara kaynaklık ettiği şeklindeki genel kabule paralel olarak Arabanlı ev kadınlarının da tüketime ilişkin benzer bir eğilim geliştirdiği ortaya çıkmıştır. Metaların taşıdığı sembolik anlam bağlamında değerlendirilen tüketim, Arabanlı ev kadınları tarafından mutluluk, özgürlük, çılgınlık, rahatlık ve hastalık şeklinde tanımlanmaktadır. Bu bağlamda genç ev kadınlarının neredeyse tamamının, tüketme pratiğini geliştirirken tüketim ile ortaya çıkan haz ve mutluluğun arayışını tükettiği söylenebilir. Bu tür veriler ise, tüketilen metada gizli olan anlamların tüketici olarak ev kadınları tarafından içselleştirildiğine işaret etmektedir. Bu bağlamda özellikle genç ev kadınları, tüketim toplumunun metalaştırma araçları dolayısıyla sosyalleşmeleri sebebiyle, kapalı bir toplum yapısı içerisinde yaşamalarına rağmen tüketim toplumunun tüketici tipini yansıtmaktadır. Bu yansıtışın en önemli gösterge verisi ise özellikle genç ev kadınlarının tüketme pratiklerini gerçekleştirirken erken ve ani biçimde alışverişten sıkılmaları ve usanmalarıdır. Bu yönüyle Arabanlı ev kadınlarının tüketim eğilimleri, tüketim toplumunda tüketimin geçici bir heves olarak değerlendirildiği biçimindeki teorik kabule paralellik arz etmektedir.

Bilgilendirme/Acknowledgement: Doç. Dr. Beyzade Nadir Çetin danışmanlığında tamamlanmış olan yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

KAYNAKÇA

- Baudrillard, J. (2016). *Simülakrlar ve simülasyon*. (çev. O. Adanır). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Baudrillard, J. (2012). *Tüketim toplumu söylenceleri/yapıları*. (çev.H. Deliçaylı ve F. Keskin). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z. (1999). *Çalışma, tüketicilik ve yeni yoksullar*. (çev. Ü. Türkmen). İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Bocock, R. (2009). *Tüketim*. (çev. İ. Kutluk). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Coser, L.A. (2008). *Sosyolojik düşüncenin ustaları/tarihsel ve toplumsal bağlamlarında fikirler*. (çev. H. Hülür, S. Toker ve İ. Mazman). Ankara: DeKi Basım Yayın.
- Çetin, B.N. (2017). *Metalaştırma kapitalist sistemin tüketime ikna stratejisi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Douglas, M. ve Isherwood, B. (1999). *Tüketim antropolojisi*. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Erkilet, A. (2012). Mahremiyetin dönüşümü: Değer, taklit ve gösterişçi tüketim bağlamında “İslami” moda dergileri. *Birey ve Toplum*, 2(4), 27-39.
- Featherstone, M. (2013). *Postmodernizm ve tüketim kültürü*. (çev. M. Küçük). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Fiske, J. (1999). *Popüler kültürü anlamak*. (çev. S. İrvan). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları/Ark.
- Fromm, E. (2018). *Sahip olmak ya da olmak*. (çev. A. Arıtan). (Yedinci Baskı). İstanbul: Say Yayınevi.
- Odabaşı, Y. (1999). *Tüketim kültürü-yetinen toplumun tüketen topluma dönüşümü*. İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Robins, K. (1999). *İmaj*. (çev. N. Türkoğlu). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Storey, J. (2000). *Popüler kültür çalışmaları kuramlar ve metodlar*. (çev. K. Karaşahin). İstanbul: Babil Yayınları.
- Şaylan, G. (2009). *Postmodernizm*. Ankara: İmge Yayınevi.

- Üstün, B. ve Tural, O. (2008). Tüketim alışkanlıklarındaki değişimler ve bu değişimlerin alışveriş mekânlarına etkisinin Eskişehir örneğinde irdelenmesi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(2), 259-282.
- Veblen, T. (2005). *Aylak sınıfın teorisi*. (çev. Z. Gültekin ve C. Atalay). İstanbul: Babil Yayınları.
- Wernick, A. (1996). *Promosyon kültürü reklam, ideoloji ve sembolik anlatım*. (çev. O. Akınhay). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Yanıklar, C. (2006). *Tüketim sosyolojisi*. İstanbul: Birey Yayıncılık.
- Zorlu, A. (2008). *Alışveriş merkezlerini anlamak*. Ankara: Global Yayıncılık.

Bregalnitsa Bölgesinde Bulunan Osmanlı Sikkeleri

Dr. Gordana Janeva¹
Doç. Dr. Sevil Bülbül^{2*}

Geliş tarihi: 20.05.2019
Kabul tarihi: 01.07.2019

Atıf bilgisi:
IBAD Sosyal Bilimler Dergisi
Sayı: 5 Sayfa: 34-47
Yıl: 2019 Dönem: Güz

This article was checked by *iThenticate*.
Similarity Index 07%

¹ İştip Kültür Anıtları Koruma Kurumu
ve Müzesi, Kuzey Makedonya
Cumhuriyeti,
janevagordana9@gmail.com,
ORCID ID 0000-0003-3980-3874

² Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi,
Türkiye Cumhuriyeti,
sevil.bulbul@hbv.edu.tr,
ORCID ID 0000-0001-7798-5782

* Sorumlu yazar

ÖZ

Kuzey Makedonya Cumhuriyeti, XIV. Yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı Devleti'nin kapsamına girmektedir. Bununla birlikte Osmanlı para düzeninin kurulması ve beş asırlık uzun bir ticari sürecinin başlaması söz konusudur. Bölgede yapılan araştırmalar neticesinde bulunan Osmanlı sikkeleri aynı zamanda Balkanlar ile Anadolu arasında kesintisiz bir ticari ilişkinin varlığını kanıtlamaktadır. Bu çalışmanın amacı İştip Müzesi'nde sergilenen Osmanlı sikke koleksiyonu eserlerini tanıtmaktır. Bu müzede toplam 139 Osmanlı sikkesi bulunmaktadır. Sikkeler, Müze'nin yürütmüş olduğu arkeolojik araştırmaları neticesinde Kuzey Makedonya Cumhuriyeti'nin doğusundaki Bregalnitsa nehri kıyısında bulunmuştur. Çalışmanın kapsamında, koleksiyonda sergilenen altın, gümüş, bakır ve nikel sikke örnekleri ele alınmıştır. XVI. ve XIX. Yüzyılları arasına tarihlenen bu sikkelerin birer örneği, Katalog bölümünde tanıtılmıştır. Örnekler, Osmanlı padişahların kronolojik sırasına göre sınıflandırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Makedonya, İştip Müzesi, Osmanlı Dönemi, Sikke.

The Ottoman Coins Found in Bregalnitsa Region

Dr. Gordana Janeva¹
Assoc. Prof. Dr. Sevil Bülbül^{2*}

First received: 20.05.2019
Accepted: 01.07.2019

Citation:
IBAD Journal of Social Sciences
Issue: 5 **Pages:** 34-47
Year: 2019 **Session:** Fall

This article was checked by *iThenticate*.
Similarity Index 07%

¹ Institute for Preserving Cultural Monuments and Museum Stip, Republic of North Macedonia,
janevagordana9@gmail.com,
ORCID ID 0000-0003-3980-3874

² Ankara Hacı Bayram Veli University, Republic of Turkey,
sevil.bulbul@hbv.edu.tr,
ORCID ID 0000-0001-7798-5782

* Corresponding Author

ABSTRACT

The Republic of Northern Macedonia was included in the scope of the Ottoman Empire at the end of the XIVth century. In the meantime, the establishment of the Ottoman monetary system and the beginning of a five-century-long trading process are observed. Ottoman coins found upon the investigations carried out in the region also prove the existence of a continuous trade relation between the Balkans and Anatolia. The aim of this study is to introduce the works of Ottoman coin collections exhibited in the Museum of Shtip. There are a total of 139 Ottoman coins in this museum. As a result of the archaeological investigations carried out, the coins were found on the bank of the Bregalnitsa River in the eastern part of the Republic of Northern Macedonia. The scope of this research is coins exhibited in the museum such as gold, silver, copper and nickel samples. In the present article, the coins which were dated between the XVIth and XXth centuries were classified according to the sultans' periods and a sample of each period was presented. The samples were introduced in the chronological order.

Keywords: Macedonia, Shtip Museum, Ottoman Period, Coins.

1. GİRİŞ

Osmanlılar yüzyıllar boyunca sikke kullanmaya ve bastırmaya çok önem vermiştir. Bunun en önemli nedenlerinden biri, İslam geleneğinde, sikke darp etmenin, egemenliğin en büyük sembollerinden biri olmasıydı (Damalı, 2001, s. 239). İslam ve Türk geleneğine göre, melik, emir, sultan veya hükümdarın hâkimiyetinin tanınması bazı kurallara bağlanıyordu. Bunlar, adına hutbe okutmak, tabl/kös vurdurmak, Hil'at giyerek kılıç kuşanmak, sancak taşımak ve sikke darp ettirmektir (Paksoy, 2011, s. 164). Nedenlerden bir diğeri de Osmanlı yaşamında, merkezi otoritenin askeri ve idari harcamalardan doğrudan sorumlu olması ve bu nedenle toplanacak vergilerde kaybın en düşük seviyeye indirilmesi ihtiyacıydı (Damalı, 2001, s. 239).

İlk Osmanlı parasının Osman Gazi Dönemi'nde (M.1299-1326) bastırıldığı bilinmektedir. Gümüşten darp edilen ve akçe adı verilen Osman Gazi sikkelerinde uzun dua metinlerinin yer almaması dikkati çeker (Paksoy, 2011, s. 164; Dursun, 2012, s. 392). Akçenin gümüş içeriği Fatih Sultan Mehmet Dönem'ine kadar istikrarlı bir durum sergilemiştir. Bu dönemde, Osmanlıya ait ve "sultani" olarak adlandırılan ilk altın sikke de bastırılmıştır (Dursun, 2012, s. 392). Bu sikkeler üzerine "altın bastıran karada ve denizde zafer, yücelik sahibi", kendisi için "Sultan" babası Murat için "Han" lakapları, "Zaferi aziz olsun!" dua cümlesi ve "Konstantiniyye'de darb edildi – 882" yazıları yer almaktadır (Olçay vd. 1983, s. 22). Ancak dönem içinde görülen kıymetli madenlerin azlığı, akçenin ağırlığını da etkilediği görülmektedir. Böylelikle, 1444-1481 yılları arasında akçenin ağırlığı ve gümüş içeriği tam altı kez düşürülmüştür (Özcan, 2005, s. 239). Elbette ki bu durum, maden açısından zengin olan ve daha önce fethedilen bölgelerde de darphanelerin kurulmasını etkilemiştir.

Bu çalışmada İştip Müzesi'ndeki Osmanlı sikke koleksiyonu esas alınmıştır. 1950 yılında bir şehir enstitüsü olarak kurulan müze, 1955 yılından itibaren İştip yöresinin müzesi olmuştur ("Zavod i Muzej Štip", 2019).

64 yıldır müzecilik alanında faaliyet gösteren bu kurum ayrıca bilimsel incelemeler, arkeolojik kazılar, eski eserlerin onarım bakım çalışmaları ve eğitim etkinlikleri gibi birçok sorumluluğu da üstlenmektedir. Osmanlı sikke koleksiyonu bu müzenin arkeoloji eserleri salonunda sergilenmektedir.

Araştırma sürecinde, konuyla ilgili yazılı kaynaklar incelenmiştir. Fakat, Kuzey Makedonya Cumhuriyeti müzelerinde sergilenen ve Osmanlı sikkelerinin toplam sayısını gösteren bir yazılı kaynağa araştırma esnasında ulaşılamamıştır. Ancak, Balkanlarda Osmanlı sikkelerinin genel değerlendirmesini içeren ve 1987 yılında yayınlanan Sreçkoviç'in "Osmanlijski novac na tlu Jugoslavije" yayını, bu anlamda çalışmamıza katkı sağlayan önemli bir kaynak olmuştur.

2. Makedonya Cumhuriyeti'nde Osmanlı Para Düzeninin Kurulması

Makedonya Bölgesi XIV. Yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı Devleti'nin bir parçası olmuştur. Bu durum toplumsal ve ticari açıdan birçok değişikliğe sebep olmuştur. Osmanlı Dönemi'nde, Balkanlarda belirli ticari yollarının kullanıldığı bilinmektedir. Bu yollarda kervanların hareket ettiğini ve güvenlik nedeniyle birçok tüccarın kervanı tek bir kervanla birleşerek yolculuk ettiği bilinmektedir. Nitekim bazı kaynaklarda, Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa yakasındaki topraklarında kervanların faal işlediği, bu nedenle Yugoslavya, Bulgaristan, Arnavutluk ve başka yerlerde çok sayıda hanın mevcut olduğu belirtilmiştir (Orhonlu, 1984, s. 145). Bu tarihi bilgiyi kanıtlayan bazı mimari eserler günümüze kadar korunmuştur. Şöyle ki Makedonya'da günümüzde ayakta olan, üçü Üsküp'te, diğer biri Pirlepe'de olmak üzere dört han yapısı bulunmaktadır (Bülbül, 2015, s. 70). Ticari hayatının devam ettirilmesinde en önemli unsur kuşkusuz ki paradır. Balkanlarda Osmanlı para düzeninin uygulanmaya başlaması bu açıdan değerlendirildiğinde önemli bir gelişmedir. Bölgede daha öncesinde de gümüş ve altın maden ocaklarının bulunması yeni darphanelerinin açılmasını kolaylaştırmıştır. Osmanlı Dönemi'nde Üsküp'te açılan ilk darphane kaynaklara göre Fatih Sultan Mehmet (1432-1481) yönetimine denk gelmektedir. Bu darphane kısa aralıklı kesintilerle 1640 yılına kadar çalışmalarını sürdürecektir. 880 H. / 1475 M. tarihinde Bursa, Edirne, Konstantiniye, Serez ve Üsküp'te kestirilen akçelerin ön yüzlerinde Fatih Sultan Mehmet'in "Sultan" ve babasının "Han" unvanları, kendi ve babasının isimleri, arka yüzlerinde ise "Azze Nasrühü", Allah onu aziz yardımcı ile galip kılsın (Pere, 1968, s. 35), anlamındaki ibare, darp yeri ve senesi bulunmaktadır ("Osmanlı Sikkeleri", 2019).

II. Beyazıt Dönemi'nde (1481-1512) Kuzey Makedonya'nın kuzey doğusunda bulunan Kratova'da ikinci bir darphanenin açıldığı bilinmektedir. Burada altın ve gümüş paralar bastırılarak darphanenin 150 yıl kadar varlığını sürdürdüğü bilinmektedir. Son para kestiren padişah ise IV. Murat'tır (1623-1640) (Srečkoviç, 1987, s. 24-37). 1566 yılında II. Selim Dönemi'nde (1566-1574) Ohri'de açılan darphanede sadece gümüş paralar bastırılmıştır (Srečkoviç, 1987, s. 24-37).

Bölgede yapılan araştırmalar neticesinde XVI. Yüzyıla kadar Balkanlarda, Anadolu ile sağlanan ticari ilişkide yürürlükte olan para birimleri altın ve gümüş sikkeler olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, XVI. yüzyıl sonrasında, Osmanlı Devlet'inde kullanılan para birimlerinin burada da kullanılmış oldukları eldeki verilerden anlaşılmıştır.

3. İştîp Müzesi'nde Sergilenen Osmanlı Sikkeleri

A-Katalogu

1. Şekil - II. Selim Sikkeleri

Ön Yüz: Sultan Selim bin Süleyman Han
Müze Envanter No: III / 542
Ölçüleri: Çap: 13 mm / Ağırlık: 0.50 gr.
Tarihi: H. 974-982 / M. 1566-1574
Malzeme: Gümüş (akçe)

Arka Yüz: "okunamamıştır" - 974

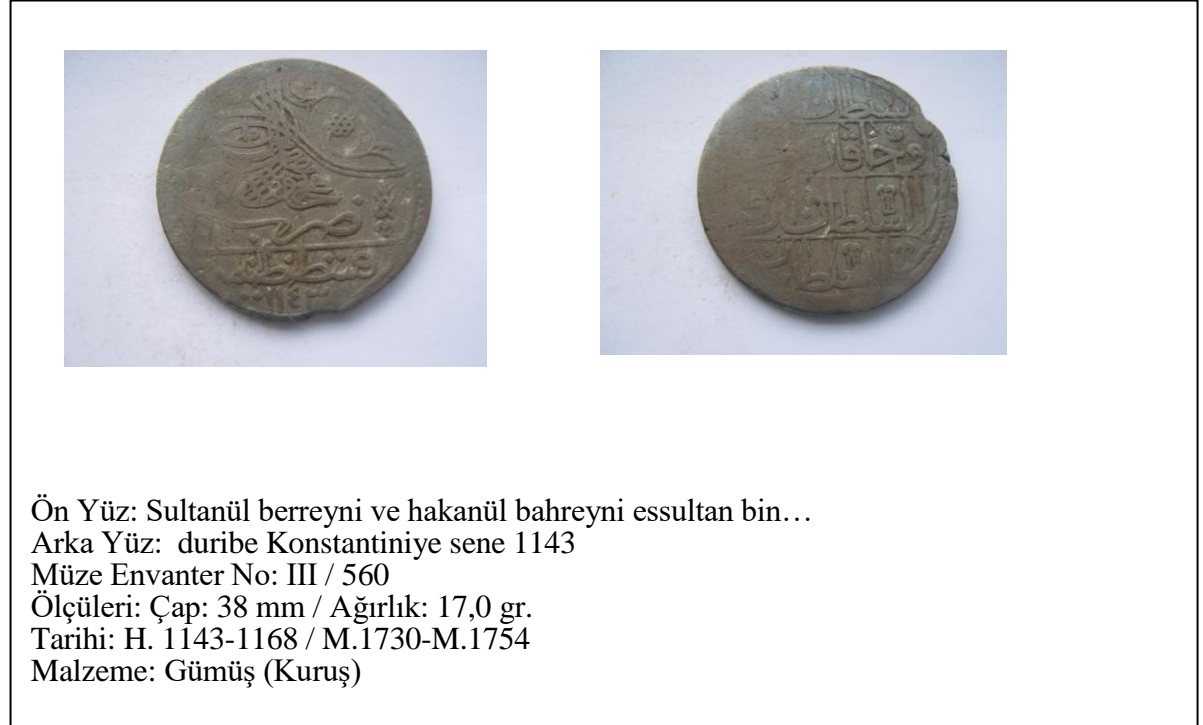
B-Katalogu

2. Şekil - III. Ahmed Sikkeleri

C-Katalogu

3. Şekil - I. Mahmud Sikkeleri

D-Kataloğu

4. Şekil - III. Mustafa Sikkeleri

Ön Yüz: Tuğra
Müze Envanter No: III / 543
Ölçüleri: Çap: 14 mm / Ağırlık: 0.43 gr.
Tarihi: H. 1171-1187/ M. 1757-1774
Malzeme: Gümüş (akçe)

Arka Yüz: duribbe fi Mısır sene 1171

E-Kataloğu

5. Şekil - Abdülhamid Sikkeleri

Ön Yüz: Sultanül berreyni
ve hakanül bahreyni essultan bin...

Arka Yüz: Üstte Tuğra, altta duribbe fi
Konstantiniye

Müze Envanter No: III / 2
Ölçüleri: Çap: 38 mm / Ağırlık: 17,80 gr.
Tarihi: H. 1187-1202 / M.1774-1789
Malzeme: Gümüş (kuruş)

F-Katalogu

6. Şekil - III. Selim Sikkeleri

Ön Yüz: Tuğra
Müze Envanter No: III / 504
Ölçüleri: Çap: 42 mm / Ağırlık: 31,60 gr.
Tarihi: H. 1203-1222 / M.1789-1807
Malzeme: Gümüş (kuruş)

Arka Yüz: Duribe fi İslâmbol fi 1203

G-Katalogu

7. Şekil - II. Mahmud Sikkeleri

Ön Yüz: Adli Tuğra
Müze Envanter No: III / 569
Ölçüleri: Çap: 28 mm / Ağırlık: 2,50 gr.
Tarihi: H. 1223-1225 / M. 1808-1839
Malzeme: Gümüş (kuruş)

Arka Yüz: Duribe fi Konstantiniye 1223

H-Kataloğu

8. Şekil - Abdülmecid Sikkeleri

Ön Yüz: Tuğra, sene 19

Arka Yüz: Örtada (20) Azze nasrühü duribe fi Konstantiniye 1255 (çevresinde)

Müze Envanter No: III / 513

Ölçüleri: Çap: 31 mm / Ağırlık: 10.35 gr.

Tarihi: H. 1255-1277/ M. 1839-1861

Malzeme: Bakır (yirmi paralık)

İ-Kataloğu

9. Şekil - Abdülaziz Sikkeleri

Ön Yüz: Tuğra, sene "okunamamıştır"

Müze Envanter No: III / 507

Ölçüleri: Çap: 37 mm / Ağırlık: 23 gr.

Tarihi: H. 1277-1293 / M. 1861-1876

Malzeme: Gümüş (yirmi kuruşluk)

Arka Yüz: Azze nasrühü duribe fi Konstantiniye 1277

J-Katalogu

10. Şekil - II. Abdülhamid Sikkeleri

Ön Yüz: Tuğra, elgazi, sene 29

Arka Yüz: Azze nasrühü duribe fi Konstantiniye 1293

Müze Envanter No: III / 590

Ölçüleri: Çap: 18mm / Ağırlık: 2.41 gr.

Tarihi: H. 1293-1327 / M. 1876-1909)

Malzeme: Gümüş (iki kuruşluk)

K-Katalogu

11. Şekil - V. Mehmed Sikkeleri

Ön Yüz: Tuğra, Reşad, sene 3 (Çevresinde: Hürriyet, Müsavat, Adalet)

Arka Yüz: Ortada 20, (Çevresinde: duribe fi Devleti Osmaniye, Konstantiniye)

Müze Envanter No: III / 53

Ölçüleri: Çap: 21mm / Ağırlık: 2.50 gr.

Tarihi: H. 1327-1336 / M. 1909-1919

Malzeme: Nikel (yirmi para)

4. Değerlendirme ve Sonuç

İştup Müzesi'nde sergilenen Osmanlı sikke koleksiyonu örnekleri, Bregalnitsa¹ nehri kıyısında bulunmuştur. Burada yapılan araştırmalar neticesinde toplam 139 Osmanlı sikkesi gün ışığına çıkmıştır (Tablo No 1).

Müze'deki Osmanlı sikke koleksiyonu 1 altın, 68 bakır, 62 gümüş ve 8 nikel paradan oluşmaktadır. Bunların arasında akçe, para, dört paralık, yirmi paralık, altmış paralık, kuruş, bir kuruşluk, üçlük, altılık, cedit ikilik, onluk olarak adlandırılan sikkeler yer almaktadır.

Sikkelerden en eski tarihli II. Selim (H.974-982 / M.1566-1574) Dönemi'ne aittir (1. Şekil). En yeni tarihli olan ise V. Mehmed (H.1327-1336 / 1909-1918) Dönemi'ne aittir (11. Şekil).

Sikke koleksiyonunun incelenmesiyle özellikle padişahların ve darphanelerin sayısı göz önünde bulundurulduğunda homojen bir yapının söz konusu olduğu ancak II. Mahmud (1808-39) ve Abdülmecid (1839-61) dönemlerinde para basımında bir artış olduğu tespit edilmiştir (Grafik No 1). Sikkelerin büyük bir kısmı İstanbul'da, çok az bir kısmı ise Mısır darphanelerinde kestirildiği anlaşılmaktadır. Osmanlı Devleti'nde 1588 ile 1640 yılları arasında iktisadi ve mali açılarından iniş çıkışların yaşanması sonucunda sadece Anadolu'da değil Balkanlarda da darphanelerin faaliyetlerini olumsuz yönde etkilemiştir. Bu konuda yapılan araştırmalar zaman zaman para kestirmede kesintiler yaşandığını göstermektedir. 1640 ile 1844 tarihleri arasında Osmanlı para birimlerine gümüş kuruşun da eklendiği bilinmektedir ki bu durumun özellikle 1780 yılına kadar Osmanlı Devleti ile taşranın arasında ilişkilerin normalleşmesini sağlamıştır. XIX. Yüzyıl yeni reformların dönemidir, 1918 yılına kadar Osmanlı para sisteminde gümüş kuruş ve altın liraya temellenen bimetalist döneme geçilmiştir (Pamuk, 2000, s. 19-20).

Yapılan incelemelere göre, Bregalnitsa bölgesinde Osmanlı para dolaşımının 1566 ile 1574 yılları arasında başladığı anlaşılmaktadır. Bu durum, 1757 yılına kadar benzer seviyede gelişim göstermektedir. III. Mustafa'nın kestirdiği sikkelerin dönemlere göre değerlendirildiğinde tahmini para dolaşımının frekans değeri 1757 ile 1774 yılları arasında yaklaşık olarak 6,12'ye yükselmektedir (Grafik No 2). Bu tarihten sonra, bölgede zaman zaman seviye farklılığı söz konusudur. 1876 ile 1909 yılları arasında II. Abdülhamid Dönemi'nde ve sonraki dönemde tahmini para dolaşımının frekans değerinin düştüğü gözlemlenmektedir.

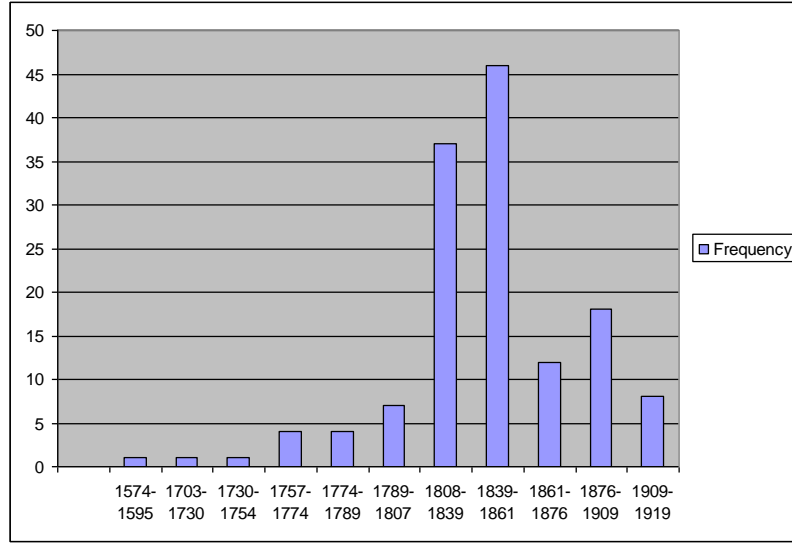
Tablo No 1 - Bregalnitsa Bölgesi'nde Bulunan Osmanlı Sikkelerin Dönemlerine ve Sayılarına Göre Sınıflandırılması

Hükümdar	Tarih		Örnek Sayısı
Murad III	1574-1595	H 982-1003	1
Ahmed III	1703-1730	H 1115-1143	1
Mahmud I	1730-1754	H 1143-1168	1
Mustafa III	1757-1774	H 1171-1187	4
Abdulhamid I	1774-1789	H 1187-1202	4
Selim III	1789-1807	H 1203-1222	7
Mahmud II	1808-1839	H 1223-1255	37

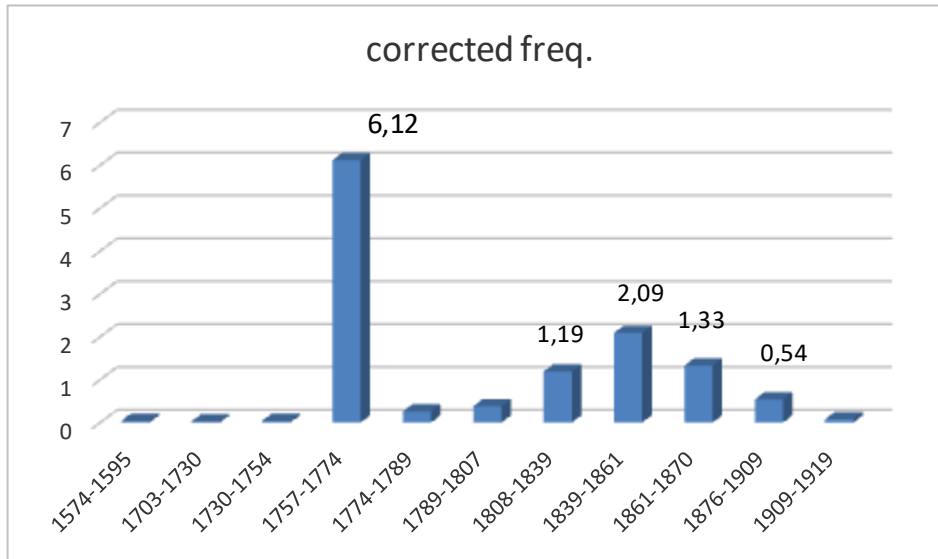
¹ Kuzey Makedonya Cumhuriyeti'nin doğusunda, ülkede büyüklük açısından ikinci sırada olan Bregalnitsa nehrini kapsayan coğrafi bölgedir.

Abdulmecid	1839-1861	H 1255-1277	46
Abdulaziz	1861-1876	H 1277-1293	12
Abdulhamid II	1876-1909	H 1293-1327	18
Mehmed V	1909-1919	H 1327-1336	8
Toplam			139

Grafik No 1 - Bregalnitsa Bölgesi'nde Bulunan Osmanlı Sikkelerin Dönemlerine Göre Sayısal Yoğunluğu

Grafik No 2 – Bregalnitsa Bölgesi'nden Elde Edilen Verilere Göre Tahmini Para Dolaşımı

Sikkelerin ön ve arka yüzleri değerlendirildiğinde hepsinde dönemlerine göre benzer ibarelere yer verildiği söylenebilir. III. Ahmed Dönemi'ne ait iki gümüş paranın ön yüzünde tuğra, arka yüzlerinde ise darp yeri ve tarihi yer almaktadır. Yazıların etrafında tam daire bir çerçeve kullanılmış, bu çerçevelerin etrafında inci dizileri tasvir edilmiştir.

I. Mahmud Dönemi'ne ait olan ve müzede tek örneği oluşturan gümüş kuruşun (3. Şekil) ön yüzünde *Sultanül berreyni ve hakanül bahreyni essultan bin...* İki karanın sultanı ve iki denizin hakanı sultan oğlu sultanı anlamında (Pere, 1968, s. 33) yazısı ile arka yüzünde üstte tuğra, altta ise darp yeri ve tarihi yazılıdır. Yazılar bir daire ile çerçeve içinde alınmıştır.

III. Mustafa Dönemi'ne ait dört örnekten üçünün ön yüzünde tuğra, arka yüzlerinde darp yeri ve tarihi yazılıdır (4. Şekil). Aynı döneme ait ve tek olan gümüş zolta - otuzluk örneğinin ön yüzünde *Sultanül berreyni ve hakanül bahreyni essultan yazısı*, arka yüzünde ise *Essultan Mustafa bin Ahmed Han dame mülkühü duribe fi İslambol* 1171 yazısı, Sultan Mustafa bin Ahmed Han, mülkü daim olsun, İstanbul'da 1171'de darp edilmiştir anlamındadır (Pere, 1968, s. 35). Yazılar, etrafına inci dizisi tasvir edilen bir çerçeve içinde yer almıştır.

I. Abdülhamid Dönemi'ne tarihlenen dört sikkeden iki gümüş kuruşun (5. Şekil) kompozisyonu aynıdır. Bu iki örneğin ön yüzlerinde *Sultanül berreyni...* yazısı, arka yüzlerinde ise üstte tuğra, altta darp yeri İstanbul ve 1187 tarihi yazılıdır. Gümüş paranın ön yüzünde tuğra, arka yüzünde darp yeri Mısır ve tarihi yazılıdır. Gümüş kuruşun ön yüzünde ise *Sultanül berreyni...* arka yüzünde *Essultan dame mülkühü duribe fi İslambol* 1187 yazısı yer almaktadır.

III. Selim Dönemi'ne ait yedi örnekten üçü gümüş yüzük, üçü gümüş kuruş ve biri gümüş onluk olmaktadır. Yüzlük örneklerinin hepsinin ön yüzünde *Sultanül berreyni...* yazısı, arka yüzlerinde ise üstte tuğra, altta *duribe İslambol fi* 1203 yazıları yer almaktadır. Gümüş kuruşların ön yüzünde tuğra, arka yüzlerinde darp yeri ve tarihi, *duribe fi İslambol* 1203 yazıları yer almaktadır (6. Şekil). Gümüş onluk örneği, gümüş kuruş örneği ile aynı kompozisyonu sergilemektedir. Bütün sikkelerdeki yazıların ve tuğranın etrafında bir çerçeve ve bunun dışındaki dairede bir inci dizisi tasvir edilmiştir.

II. Mahmud Dönemi'ne ait 36 örnekten beş adet gümüş kuruşun birinin ön yüzünde dört satır halinde *Sultanül berreyni...* yazısı, arka yüzünde üstte Tuğra, altta *duribe fi Konstantiniye* 1223 olarak darp yeri ve tarihi bulunmaktadır. Yazılar ve tuğra tam daire bir çerçeve içinde yer almaktadır. Tuğranın sağında bir çiçek motifi tasvir edilmiştir. Diğer dört gümüş kuruş aynıdır. Bu sikkelerin ön yüzlerinde Adli Tuğra, (7. Şekil) arka yüzlerinde *duribe fi Konstantiniye* ve 1223 tarihi yazılıdır. Çevresinde çiçekli bir su vardır. Bu döneme ait bir Hayriye altını örneğinin ön yüzünde ortada Adli Tuğra, çevresinde zaman sultanların zamanı anlamında olan *Sultan Selâtinî zaman* (Pere, 1968, s. 33) yazısı, arka yüzünde ortadaki daire içinde 21 sayısı ve *duribe fi Konstantiniye* 1223, çevresinde *Gazi Mahmut Han* yazıları bulunmaktadır. Aynı döneme ait gümüş yirmi paralık ön yüzünde Adli Tuğra, arka yüzünde 17 sayısı ve *duribe fi Konstantiniye* 1223 yazılıdır. Çevresinde çiçekli bir su vardır.

Üç adet gümüş üçlük örneği aynı kompozisyonu sergiler. Ön yüzlerinde Adli Tuğra, arka yüzlerinde *duribe fi Konsantiniye* 1223 yazılıdır. Tuğranın etrafında dört adet çiçek motifi ve her iki yüzün çevresinde bir inci dizisi ile etrafında yapraklı bir dal motifi yer almaktadır. Bu döneme ait dört adet gümüş altılık, bir adet cedit beşlik, on iki adet para, iki adet noktalı yirmi paralık ve üç adet on paralık örneğinde de gümüş üçlüklerde olduğu gibi aynı kompozisyon sergilenmektedir. Cedit ikilik örneğinin sağında ve solunda nakış vardır. Noktalı yirmi paralık ve on paralık sikkelerinin çevresinde ise çiçekli su bulunmaktadır.

Müzedeki sikke koleksiyonunda Abdülmecid Dönemi'ne ait 46 sikke arasında üç adet bakır beş para, dokuz adet on para, altı adet gümüş yirmi paralık, yirmi iki adet bakır kırk para, bir gümüş altmış paralık, dört adet bakır yirmi para bulunmaktadır. Beş para örneklerinin ön yüzlerin ortasında tuğra ve sene 13 (diğer örnekte sene 15, ikisinde ise sene belli değildir), arka yüzlerinde ise ortada 5, etrafında *Azze nasrühü duribe fi Konstantiniye* 1255 yazılıdır. Çevrelerinde bir inci dizisi yer almaktadır. On paraların ön yüzlerinde tuğra, sağında birer çiçek dalı motifi, altta bazı örneklerde sene 16 veya sene 17, sene 19 ve sene 20 olarak yazılıdır. (8. Şekil) Arka yüzlerinde ortada 10 sayısı, etrafında *duribe fi Konstantiniye* 1255 yazılıdır. Kırk para örneklerinin ön yüzünde tuğra ve sağında birer çiçek dalı motifi, altta sene 20, (bazılarında sene 18 veya sene 19 olarak yazılı) arka yüzlerinde ortada 40, etrafında *Azze nasrühü duribe*

fi Konstantiniye 1255 yazılıdır. Yazılar bir çerçeve içinde yer almıştır. Bakır para örneklerinin ön yüzlerinde tuğra, arka yüzlerinde 3 sayısı ve *duribe fi Konstantiniye* 1255 yazıları bulunmaktadır. Çevresinde çiçekli su vardır.

Abdülaziz Dönemi'ne ait 12 sikke arasında bir bakır beş para, üç adet on para, üç adet bakır yirmi paralık, dört adet dört paralık ile bir gümüş kuruş (9. Şekil) bulunmaktadır. Bunlardan bakır beş paranın ön yüzünde tuğra, altta sene 2, arka yüzünde ortasında 5 etrafında ise *Azze nasrühü duribe fi Konstantiniye* 1277 yazılıdır. On para örneklerinin üçünün ön yüzlerinde tuğra, altta sene 4, arka yüzlerinde ortasında 10 sayısı, etrafında *Azze nasrühü duribe fi Konstantiniye* 1277 bulunmaktadır. Bir on paralık örneğinin ön yüzünde Tuğra, altta *sene 1 Dersaadete mahsus sikkei nuhasiyedir...* yazısı, arka yüzünün ortasında 10, etrafında *duribe fi Konstantiniye* 1277 darp yeri ve tarihi belirtilmiştir. Yazılar dairesel biçimdedir. Bu döneme ait bakır dört paralık sikkelerinde farklı olarak arka yüzlerinde 4 sayısı ve *duribe fi Mısır* 1277 yazıları yer almaktadır.

II. Abdülhamid Dönemi'ne ait dört adet bakır para örneğinin ön yüzünde tuğra, sağında *Elgazi* yazısı, arka yüzünde *Azze nasrühü, duribe fi Konstantiniye* 1293 yazılıdır. Aynı döneme ait altı adet bakır beş para örneğinde de benzer kompozisyon sergilenmektedir. Bu örneklerin ön yüzlerinde tuğra, sağında bir çiçek motifi, arka yüzlerinde ortada 5 sayısı, etrafında *Azze nasrühü duribe fi Konstantiniye* 1293 yazılıdır. Aynı kompozisyon bir adet bakır yirmi paralık üzerinde de uygulanmıştır. Buradaki fark arka yüzünde ortada yazılan 20 sayısıdır. Bu döneme ait üç adet iki kuruşluk (10. Şekil) örneğinin ön yüzlerinde tuğra, sağında *Elgazi*, arka yüzlerinde ise *Azze nasrühü duribe fi Konstantiniye* 1293 yazılıdır. II. Abdülhamid Dönemine ait üç adet on para sikkesinin ön yüzünde tuğra, sağında *Elgazi*, arka yüzünde bir ay tasviri içinde *Azze nasrühü duribe fi Konstantiniye* 1293 yazılıdır. Ay tasvirinin üzerinde, üstte bir yıldız motifi, bunun altında 10 sayısı yer almaktadır.

V. Mehmed Dönemi'ne ait iki adet nikel beş para örneğinin, ön yüzünde tuğra, sağında *Reşad*, sene 4, üstte *Hürriyet, Müsavat, Adalet* yazıları, arka yüzünde, ortada 5 sayısı etrafında *duribe fi devleti Osmaniye Konstantiniye* yazılıdır. Aynı döneme ait üç adet nikel on para örneği de aynıdır sadece arka yüzlerinin ortasında 10 sayısı farklıdır. Bir adet nikel yirmi para ve iki adet nikel kırk parada da aynı kompozisyon sergilenmektedir. Yirmi paranın arka yüzünün ortasında 20 sayısı (11. Şekil) ve kırk paranın arka yüzünün ortasındaki 40 sayısı farklılık gösteren özelliktir.

Sonuç olarak, İştîp Müzesi'nde bulunan ve Osmanlı sikke koleksiyonunu oluşturan bu değerli eserlerin yazılı bir tarihi belge olmalarıyla birlikte Osmanlı Dönemi'nde Anadolu ile Balkanlar arasında sürdürülen ticari ilişkinin göstergesi olmaları açısından da önemlidir. Son elli yıl içinde bilimsel anlamda yapılan çalışmalar sayesinde ülkemiz dışında kalan ve somut kültürel mirasımızın bir kısmını teşkil eden Osmanlı mimari yapılarının sayısı tespit edilmiştir. Ancak bu durum müze objeleri için farklılık göstermektedir. Örneğin; Kuzey Makedonya Cumhuriyeti Müzeleri'nde Osmanlı Dönemi'ne ait taşınır kültür varlıkların bugüne kadar envanteri tespit edilmemiştir. Sikke koleksiyonları da bu anlamda araştırılmamıştır. Bu nedenle gelecekte yapılacak araştırmalar, Kuzey Makedonya Cumhuriyeti'ndeki müzelerde bulunan Osmanlı sikke sayılarının tespit edilmesi ve değerlendirilmesi açısından büyük önem taşıyacaktır.

KAYNAKÇA

- Aykut, N. *Osmanlı sikkeleri*. Elektronik Veri Dağıtım Sistemi. 13. 04. 2019 tarihinde [https:// www.altayli.net /osmanli-sikkeleri.html/](https://www.altayli.net/osmanli-sikkeleri.html/) adresinden erişildi.
- Bülbül, S. (2015). Osmanlı Dönemi'nde Makedonya'da han ve kervansaraylar ve Üsküp'teki Kurşunlu Han yapısı. *Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(4), 67-78.
- Damalı, A. (2001). *150 devlet 1500 sultan İslam sikkeleri* (Birinci Baskı). İstanbul: Nilüfer Vakfı Yayınları.
- Dursun, N. (2012). Konya etnografya bölgesinde bulunan Osmanlı klasik dönemi sikkelerinden örnekler. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(22), 391-403.

- Olçay, N., Ebcioğlu, I., Gökyıldırım, T., Müller-Henning, A. ve Paksoy, G. (1983). *Anadolu'da çağlar boyu sikke*. İstanbul: İstanbul Arkeoloji Müzesi Yayını.
- Orhonlu, C. (1984). *Osmanlı İmparatorluğunda şehircilik ve ulaşım üzerine araştırmalar*. (der. Salih Özbaran). İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Özcan, R. (2005). Osmanlı Devleti'nde XVII. yüzyılda yapılan sikke tashihleri. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 17, 237-266.
- Paksoy, G. (2011). *Anadolu'da altın ve gümüşe vurulan Osmanlı damgası. Anadolu'da paranın tarihi*. Ankara: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Yayını.
- Pamuk, Ş. A. (2000). *Monetary history of the Ottoman Empire*. UK: Cambridge.
- Pere, N. (1968). *Osmanlılarda madeni paralar*. İstanbul: Yapı ve Kredi Bankası Yayınları.
- Srečkoviç, S. (1987). *Osmanlijski novac na tlu Jugoslavije*. Sırbistan: Beograd.
- Zavod i Muzej Štip. Elektronik Veri Dağıtım Sistemi. 09.04.2019 tarihinde <https://www.zavodimuzejstip.mk/> adresinden erişildi.

Tüketici Davranışına Göre Müşteri Sadakat Programı Algısının İlişkisel Pazarlama Kapsamında İncelenmesi

Ömer Sarı¹
Dr. Öğr. Üyesi Halime Göktaş Kulualp^{2*}

Geliş tarihi: 03.05.2019
Kabul tarihi: 05.07.2019

Atıf bilgisi:
IBAD Sosyal Bilimler
Dergisi (IBAD)
Sayı: 5 Sayfa: 48-69
Yıl: 2019 Dönem: Güz

This article was checked by *Turnitin*.
Similarity Index 02%

¹ Karabük Üniversitesi, Sosyal Bilimler
Enstitüsü, omersarii0680@gmail.com,

ORCID ID 0000-0002-7611-2362

² Karabük Üniversitesi, Safranbolu

Turizm Fakültesi,
halimegoktas@karabuk.edu.tr

ORCID ID 0000-0002-1485-3026

* Sorumlu yazar

ÖZ

Gelişen teknoloji, üretim ve tüketim döngüsü incelendiğinde yirminci yüzyılın sonlarına doğru müşteri odaklı bir yaklaşım benimsendiği görülmektedir. Bu süreçte müşterilerin beklenti, istek ve ihtiyaçlarını tatmin etmek önemli hale gelmiştir. Ancak sektörlerde ve sadık müşterinin yanı sıra yeni müşteri kazanmanın daha maliyetli olması ve mal/hizmetlerde yaşanan taklitler yeni uygulamaları zorunlu hale getirmiştir. Müşterilerin satın alma davranışlarını incelemek, kayıt etmek ve depolamak amacıyla micro-cip işlemciye sahip sadakat kartları ile sadık müşteri yaratma eğilimine girdikleri görülmektedir. İlk olarak hava yolları firmaları tarafından daha sonraki süreçte ise hemen hemen her alanda popüler olan sadakat kartı uygulamaları ortaya çıkmıştır. İrili ufaklı birçok mal ve hizmeti bir arada satan perakende firmaları müşterilerini elde tutmak, tutundurma maliyetlerini azaltmak amacıyla sadakat kartı uygulamalarına başladıkları görülmektedir. Bu amaçla araştırma bir perakendeci firmanın sadakat kart uygulamasına sahip müşterileri üzerinde yapılmıştır. Elde edilen veriler bilgisayarlı ortamda analize tabi tutulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Perakendecilik, İlişkisel Pazarlama, Sadakat Kartı, Müşteri Sadakat Programı, Algı.

Investigation of The Perception of The Customer Loyalty Program on Related Marketing

Ömer Sarı^{1*}

Dr. Lec. Halime Göktas Kulualp^{2*}

First received: 03.05.2019

Accepted: 05.07.2019

Citation:

IBAD Journal of Social Sciences (IBAD)

Issue: 5 **Pages:** 48-69

Year: 2019 **Session:** Fall

This article was checked by *Turnitin*.
Similarity Index 02%

¹ Karabük Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, omersarii0680@gmail.com,

ORCID ID 0000-0002-7611-2362

² Karabük Üniversitesi, Safranbolu Turizm Fakültesi,

halimegoktas@karabuk.edu.tr

ORCID ID 0000-0002-1485-3026

* **Corresponding Author**

ABSTRACT

When the developing technology, production and consumption cycle is examined, it is seen that a customer-oriented approach towards the end of the twentieth century has been adopted. In this process, it has become important to satisfy the expectations, demands and needs of the customers. However, in the sectors and loyal customers as well as being more costly to acquire new customers and imitations in goods / services have made new applications mandatory. It is seen that customers tend to create loyal customers with loyalty cards that have micro-cip processors to examine, record and store their purchasing behaviors. Initially, the loyalty card applications, which are popular in almost every field, have emerged by the airline companies in the future. It is seen that retail companies that sell many goods and services together and start loyalty card applications in order to keep their customers and decrease their promotion costs. For this purpose, research has been done on customers who have a loyalty card application of a retailer company. The data were analyzed in computerized environment.

Keywords: Retail, Relational Marketing, Loyalty Card, Customer Loyalty Program, Perception.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. İLİŞKİSEL PAZARLAMA

Sürekli olarak değişen teknoloji, rekabet koşullarında da değişikliği beraberinde getirmiştir. İşletmeler, müşterilerinin istek ve/veya ihtiyaçlarını karşılayacak ürün üretmenin rekabet avantajına olan etkisine ek olarak işletmelerin bireysel anlamda ki gereksinimlerini tatmin edici davranışlar sergileyerek müşteri ile uzun dönemli ilişkiler kurması gerekmektedir. Ayrıca işletmeler için yeni müşteri kazanmanın aksine mevcut müşterileri ile uzun dönemli ilişkiler kurması karlı ilişkilerin artmasını sağlayacaktır (Pirtini, 2010, s. 64; Aktepe vd., 2009, s. 26-27).

Yirminci yüzyılın son dönemlerinde önemli tartışma konusu haline gelen “*ilişkisel pazarlama*” terimi her geçen gün önem kazanmaktadır. Özellikle araştırmacılar tarafından sıklıkla tartışılan ilişkisel pazarlamanın, işletmeler için ne tür bir öneme sahip olduğu vurgulanmaya çalışılmıştır. Bu pazarlama modeliyle işletmeler, müşteriye sürekli kılmak ve memnuniyet düzeylerini belirleyerek tatmin duygusunu yükseltmeyi amaç edinmişlerdir (Egan, 2004, s. 3; Yükselen, 2013, s. 38). Araştırmacılar ise ilişkisel pazarlama kavramını açıklığa kavuşturmak için aşağıdaki sorulara cevap aramışlardır (Brennan vd., 2003, s. 129):

- Uzun dönemli alıcı ve satıcı ilişkilerinin kesin olarak ne olduğunun incelenerek bu ilişkinin hayat döngüsü kavramının nasıl inceleneceği?
- İlişkisel pazarlamadan kastedilen şeyin ne olduğu ve bu kavramın nasıl tanımlanması gerektiği?
- İlişkisel pazarlamanın uygulaması nasıl olmalıdır ve pazarın doğasına nasıl uyum sağlanmalıdır (hizmet ve/veya mal üreten sektörler için)?
- Pazarlamadaki bu yeni yaklaşım ile ilgili ne gibi zorlukların olabileceği ve/veya ortaya çıkabileceği?

Bu bağlamda perakendecilik sektörü ile ilgili olarak bir tanım yapan Berman ve Evans (2004, s. 15)’e göre; perakende işletmelerinde müşterileri işletmeye çekerek ilişkilerin sürdürülmesi şeklinde yeni müşteri elde etmekten daha çok elde edilen müşteriler ile ilişkilerin sürdürülmesi şeklinde ifade etmektedir. Benzer şekilde tanım yapan Tek (2005, s. 20-21)’e göre ise, “*ilişkisel pazarlama müşteri odaklı yaklaşımın ve modern pazarlama felsefesinin önemli araçlarından biridir*” ifadesi ile müşteri tatmini ve uzun süreli müşteri ilişkisine vurgu yaparak ilişkisel pazarlamanın fonksiyonlarından bahsetmektedir. Ayrıca karşılıklı değer yaratan ve işletme paydaşlarından olan müşteri ile ilişkilerini yeniden başlatan pekiştiren ve dengeleyici bir yaklaşım sergileyen ilişkisel pazarlama; paydaş uyumu, karar uyumu, bölge-zaman uyumunu ve değer uyumunu vurgulamaktadır. İlişkisel pazarlamanın tanımından zaman içerisinde farklı fonksiyonel özelliklerinde değişiklik yapılarak kavramın gelişimi gözlenmektedir (Bruhn, 2003, s. 11; Varinli, 2008, s. 95).

Post modern akımlardan biri olarak değerlendirilen ilişkisel pazarlama kavramı, iş ilişkilerinin güvene dayalı ve ticari boyuta ek olarak duygusal boyutu da içerisinde barındırarak müşterilerin isteklerini gerçekleştirmeye yönelik uzun vadeli ilişkiler kurmaya devam ettirme-geliştirme evrelerinden oluşmaktadır. Gelişen yeni akımlar ile pazarlama; “*yüksek değerli müşterilerle güvene dayalı ilişkiler kuracak ve sürekli farklı olma üstünlüğü yaratacak stratejiler geliştirip yürütmek suretiyle hissedar kazancını çoğaltmaya çalışan yönetim sürecidir*” olarak tanımlamaya başlamıştır (Doyle, 2003, s. 141).

Tüm bunlara ilave olarak müşterilerin işletme için ve daha geniş yığınlara ulaşarak olumlu bir marka imajı yaratılması gibi unsurlar, öncelikli olarak üretim sürecinde insan faktörünün çok fazla olduğu hizmet sektörlerinde daha sonra da diğer mal üreten sektörlerde ürünün pazarlama aşamasında ilişkisel pazarlama yaklaşımının benimsenmesini zorunlu hale getirmektedir. İşletmeler bu yeni yaklaşım kapsamında stratejilerini oluştururken müşteri sadakatinin temel unsurlarını ve bu unsurlara uygun sadakat programları geliştirmektedir. Böylelikle müşteri değeri, marka imajı, müşteri memnuniyeti ve müşteri bağlılığı bu yeni pazarlama stratejisinin temel bileşenlerini oluşturmuştur. Bu durum müşteri boyutunda ise müşterilerin işletmeden geçmişteki satın alma deneyimlerini kullanarak ilişkisel süreci belirleme konusunda etkili olacaktır. İşletmenin makro anlamda ilişkiye yaptığı yatırımlar arttıkça ve karşılıklı iletişim istenilen seviyede, uzadıkça ise müşterinin bu ilişkiden elde ettiği tatmin, duyduğu güven, sadakat ve ilişkiyi sürdürme kararlılığı artmaktadır. Mikro anlamda ise işletme kendi pazarlama yelpazesini genişletecektir. Bu durumun aksine işletmenin bu iletişim sürecini fırsatçı ve güvensiz bir

yaklaşım sergilemesinde müşteri-işletme ilişkisini sonlandırması ile sonuçlandığı görülmektedir (Aydın, 2014, s. 67-68; Kılıç, 2010, s. 150; Christopher vd., 1991, s. 7; Marina vd., 2016, s. 49).

1.2. MÜŞTERİ SADAKATI KAVRAMI

İlişkisel pazarlama modelinin oluşumunda önemli boyutu olan sadakat kavramı, müşteri ve işletme ilişkisinin kurulması ve sürdürülmesinde temel modül görevini oluşturmaktadır. Sadakat kavramı, içten bağlılık, sağlam, samimi ve güçlü dostluk ilişkilerini temsil eden kelime olarak nitelendirilmektedir. Müşteri sadakati ise Altıntaş (2000, s. 29) tarafından “*gelecekte daha önceden bilinen veya tavsiye edilen mal/hizmeti yeniden satın alma veya yeniden satın alma eğilimine yoğun biçimde yönelmesi ve katılmasıdır*” olarak ifade edilmiştir. Daha basit haliyle bir müşterinin bir işletmeye sadık olarak uzun ilişkiler kurması ve sürdürmesi olarak tanımlanabilir. Tanımlamalara bakıldığında müşteri sadakati ile marka sadakati kavramları benzer özellikler göstermektedir. İşletmenin geçmiş dönemlerde, müşterilerine yönelik davranışları ile gelecek dönemde oluşacak bağlılığın temellerini oluşturacaktır ya da bitirecektir. İşletmeler, oluşan sadakat kavramı ile müşteriyi elde tutma ve uzun ilişkiler kurarak kar marjını arttırmayı sağlama amacı olduğu görülmektedir (Çakır ve Eğinli, 2010, s. 106-107; Doyle, 2003, s. 157; TDK, 2018).

Sadık bir müşteri profili aşağıda yer alan davranışları sergilemekte veya sergileme eğiliminde bulunmaktadır. Bu amaçla sadık müşteri (Erk, 2009, s. 44-45)

- Düzenli olarak bir işyerinden alışveriş yapan,
- Aynı iş yerinden birçok ürün (çarpraz ürün) ya da hizmet alan,
- Alışveriş yaptığı mağazayı diğer müşterilere tavsiye eden,
- Rekabetin tüm çekiciliğine rağmen şirkete olan bağlılığını gösteren müşteridir.

Giderek yoğunlaşan rekabet şartları işletmeleri geleneksel yöntemlerden arındırarak farklılaşmaya itmektedir. Bu farklılığı oluşturmak için hizmet/mal üreten tüm sektörler kalıcı müşteri veya uzun vadeli ilişkiler kuracağı müşteriler elde ederek karlılığının devamını sağlamak için sadakat programları oluşturmaya başlamaktadır. Sadakat programları ile müşterilerini ödüllendirerek bu ilişki ve/veya iletişimi kalıcı hale getirmek temel amaçlar olarak nitelendirilmektedir. İşletmeler sadakat programlarını pazarlama silahı olarak tanımlayarak strateji oluştururken bu bilinç ile oluşturmayı hedeflemektedir. Aksi takdirde kısa dönemli bir iletişim sorunu ve/veya maliyetleri de beraberinde getirecektir. Dolayısıyla müşteriye aidiyet duygusunu yaşatacak bir bağlılık oluşturmak zorunlu hale gelmektedir (Oyman, 2002, s. 184).

Müşteri sadakatının belirleyici birçok unsur bulunmaktadır. Ancak müşteri değeri ve tatmini bunların başında gelmektedir. Müşteri tatmini sağlayan işletmelerde sadakat müşteri profili olduğu görülmektedir. Bu durum işletmelerin reklam ve tutundurma alanında fayda sağladığı düşünülmektedir. Dolayısıyla işletmelerin maliyetten kazanç sağlamasına katkı sağlamaktadır. Böylelikle işletmenin maliyetten elde ettiği kazanç müşterilerine bir değer olarak dönecektir. İşletme müşterilerine vermiş olduğu değerle onları elde tutarak uzun ilişkiler sağlayacaktır. Benzer şekilde satılan mal/hizmetin müşteriye vaat edilen ihtiyacın karşılanması temel olarak görülse de günümüz dünyasında önemli yer edinmiş olan; enerji tasarrufu, doğal çevre verdiği zarar, ekoloji etkisi, insan sağlığına zarar vb. gibi değişkenler müşteri memnuniyetinin oluşmasına katkı sağlamaktadır Bu durum müşteri odaklı düşüncenin vazgeçilmez unsurları haline gelmiştir (Alabay, 2008, s. 40-41; Ünal, 2013, s. 1-2).

İşletmeler mevcut müşterileri korumak, karlılığını artırmak ve işletme/marka sadakatini oluşturmak için sadakat programları oluşturmaktadır. Müşterinin mal/hizmeti tekrar satın almasını sağlayacak teşvik edici sisteme denilmektedir. Ayrıca müşterilerin en az risk ve en fazla güven ile aynı işletmeden sık sık mal/hizmet satın almasına olanak sağlamaktadır. Özellikle hizmet sektöründe müşteri; satın almadan önce algılanan riski ve bilgi eksikliğini en az seviyeye çekmeye çalışmak amacıyla psikolojik katılım sağlar. Daha sonraki süreçte ise işletme ve müşteri karşılıklı olarak güvene dayalı ilişkiler geliştirmektedirler. Sadakatin ayrılmaz bir parçası olan güvenin tam ve doğru şekilde oluşup kullanılması halinde kişisel etkileşim kaçınılmaz olacaktır (Demirel, 2007, s. 132,183; Anderson ve Vincze, 2004, s. 310).

1.3. SADAKAT ÇEŞİTLERİ VE DÜZEYLERİ

Müşteri sadakat kavramı bir süreci kapsamaktadır. Bazı müşteriler başlangıç aşamasındayken bazıları ise daha ileriki aşamalarda olabilir bu nedenle müşteri sadakati geliştirmenin, mevcut olduğu yerde müşteri katılımından yararlanmalıdır. Bu durum, satın alma davranışlarındaki tercihlere ve psikolojik değerlendirmelere dayanan tercihler oluşmasına fırsat tanıyacaktır. Birçok işletme, müşteri gruplarını veya tutum ve motivasyonları, satın alma stilleri ve satın alma stratejilerine göre sadakat düzeylerine göre sınıflandırarak strateji geliştirebilir (Knox, 1998, s. 732).

Hollensen'e (2003, s. 618-620) göre sadakat düzeyleri şu şekildedir:

- Sadakatsizlik: Bu düzeyde tüketicilerin satın alma davranışı olmadığı gibi çok nadiren de olabilir.
- Sahte sadakat: Alternatiflerin çok farklı olduğu durumlarda müşterinin satın alma davranışı gerçekleşse dahi sadakat olarak görülmemektedir. Bu durum tamamen geçicidir ancak işletme yöneticileri bu durumu sadakat programlarından müşteriyi ödüllendirici vb. uygulamalar ile geçicilikten kurtararak müşteri sadakatine dönüştürebilirler.
- Gizli sadakat: Müşterilerin sektörde bulunan işletmeye ya da markaya olan tutumları vardır ancak bu durumu ispat edebilecek somut olarak satın alma davranışına ilişkin kanıt bulunmamaktadır. Bu duruma neden olarak; uygun olmayan mağaza konumu ve stok durumu vb. sayılabilmektedir.
- Sadakat: Sadakatin tam olarak oluşması ile müşteri aynı işletme ile düzenli olarak satın alma işlemini tekrarlamaktadır. Böylelikle müşteri fiyat avantajından müşteriye değer veren ek hizmetlerden ve fırsatlardan yararlanabilmektedir.
- Sadakat çeşitleri literatürde farklı kişiler tarafından farklı olarak kategorize edilmektedir. Altıntaş'a göre müşteri sadakat türleri aşağıdaki gibidir (Altıntaş, 2000, s. 31-32):
- Bilişsel sadakat: sadakatin ilk aşamasında yer alan ve geçmiş dönemlerdeki deneyimlere bağlı olarak kazanılan bilgiden dolayı belirli bir markaya yönelme işini oluşturmaktadır. Böylelikle marka inancına bağlı bir sadakat türünü oluşturur.
- Duygusal sadakat: sadakatin ikinci aşamasın bilişselden sonra gelen duygusal sadakat müşterinin geçmiş dönemlerindeki kazanılan memnuniyet ile işletme müşteri arasında duygusal bir bağ kurmayı amaç edinir.
- Davranışsal eğilimli sadakat: sadakatin davranışsal boyutunu temsil etmektedir. Bu aşama da müşteri bilişsel ve duygusal sadakatin arkasından satın alma davranışını yineleyerek müşteri sadakati elde edilmektedir.
- Doğrudan davranışa yönelik sadakat: bu aşamaya kadar ki süreçlerde müşteri eyleme geçme hazırlığı içerisindeydi. Ancak bu süreç de sadakat doğrudan eyleme hazırdır. Böylelikle satın alma davranışının tekrarlı olarak devam etmesi beklenmektedir.
- Butscher' e (2002, s. 6-7) göre ise müşteri sadakat programları sınırlı sadakat programları ve açık sadakat programları olmak üzere iki grupta sınıflandırılabilir.
- Açık sadakat programlarının giriş koşulları yoktur. Bir giriş koşulunun olmaması üyeliği daha çok insan için daha cazip ve daha kolay hale getirecektir. Ancak çoğu zaman şirketten fayda sağlamayan birçok üye bulunabilir. Çok geniş hedef grupları tanımlanmışsa veya potansiyel ve rakip müşterileri de birincil hedef gruplar ise idealdirler.
- Sınırlı sadakat programları ise; üyeliğe hak kazanabilmek için bazı kriterler yerine getirilmesini şart koşmakta ancak çoğunlukla bir üyelik ücreti ile tamamlanmış bir başvuru formunu da zorunlu tutmaktadır.

1.4. MÜŞTERİ SADAKAT PROGRAMLARI

1990'larda popüler olarak büyüyen eğilimlerin içerisinde olan sadakat programları daha çok büyük havayolu şirketleri tarafından sıklıkla kullanılmaya başlanmıştır. Günümüzde hemen hemen her işletme marka sadakati oluşturmak, kalıcı müşteri kitlesi yaratmak ve elde tutmak, kar marjını arttırmak vb. gibi sebeplerden dolayı müşteri sadakat programları kullanılmaktadır. Mevcut müşterilerin bir işletmeye olan müşteri sadakati ile o işletmenin sitesini veya ürünlerini arkadaşlarına, dostlarına ve tanıdıklarına tavsiye ederek yeni müşteri elde edebilmektedir. Bu programlar müşteri ödüllendirmeye ve satın alma davranış sıklıklarını arttırmaya yönelik amaçlar taşımaktadır (Winer, 2007, s. 414; Ünal, 2013, s. 10; Hollensen, 2003, s. 599; Akın Acuner, 2004, s. 66-69).

Sadakat programları araştırmacılar tarafından farklı bakış açıları ile değerlendirilmektedir. Bu programlar Akın Acuner'e (2004) göre:

- Sürekli müşterilere sağlanan ayrıcalıklar programı,
- Sürekli müşteri gönederler için programlar,
- Teşekkür kartları,
- Şirket gazetesi veya kişisel mektuplar,
- Telefonla hatırlatma,
- Müşterinin katkısını bilmek ve ödüllendirme programları,
- Müşteriye özel olaylar,
- Stratejik birliktelikler ve ortaklıklar olarak yorumlanmıştır.
- Ünal'a (2013) göre ise:
- Hizmet alımı için antlaşma yapma ve yenileme karşılığında bedava hediyeler verme,
- Hizmet alım sözleşmelerini yenilemeleri hainde müşterinin indirim kazanmalarını sağlayacak düzenlemeler yapma,
- İlişkili şirketlerde ürün alan müşterileri ödüllendirme,
- Başka şirketler tarafından indirimli ürünler sağlayarak puanlama sistemi ile ödüllendirecek karmaşık sistemler oluşturma olarak açıklanmaktadır.

1.5. SADAKAT KARTI UYGULAMASI

Değişen teknoloji ile müşteri sadakatini artırmak için içerisinde özel amaçları barındıran üyelik kartları oluşturulmaya başlanmıştır. Bu kartlarda, içerisindeki mikro-işlemciler ve arka yüzündeki manyetik şerit sayesinde müşterilerin satın alma davranışlarını bilgilendirme sistemlerine ileterek depolamaktadır. Elde edilen veriler sayesinde müşterinin indirim puanı, hediye, sinema bileti vb. gibi ödüllendirme sistemleriyle işletmeye olan sadakat bağının artması beklenmektedir. Örneğin İngiltere'deki Shell istasyonunda müşterilerin toplayacağı puanlarla sinema bileti, uçuş bileti ve çeşitli hediyeler vaat edilerek müşteri sadakatinin oluşması ve satın alma davranışının arttırılması beklenmiştir (Winer, 2007, s. 414).

Hemen her sektörde uygulamalarına rastlanılan sadakat kartları perakende sektöründeki işletmeleri de yeni pazarlama yaklaşımlarını benimsemeye itmiştir. Bilgisayarlı teknoloji ile müşterilerin satın alma davranışlarındaki beklentiler perakendeci işletmeleri için çok önemli bir konu haline gelmektedir. Bu tür işletmelerin ürünler üzerindeki indirim ve ödüllere ek olarak müşteri ilişkileri uygulamalarına (CRM) imkân tanıyarak perakendeciliği daha da üstün bir seviye taşınmasına izin verecektir. Bu durum müşteriler içinde; kartın rengi, kart sahibi mağazanın eve olan yakınlığı, kartın imajı, kartın sağladığı diğer olanaklar gibi tercih edilme değişkenlerine sebep olacak boyutta olmasıdır (Çabuk vd., 2006, s. 92-93).

İşletmeler içerisinde mikro-işlemciler bulunan ve arka yüzündeki manyetik şeritli sadakat kartları sayesinde her müşterinin bireysel olarak verilerine ulaşmak ve bu verileri bilgiye döndürmek gibi fırsatlar sunmaktadır. Müşterinin hangi ürünü ne zaman hangi sıklıkta satın aldığı bilgisayarı depolama sisteminden görerek müşteri ile sağlıklı bir ilişkinin temelini de oluşturacak olan ilişkiler ve stratejiler geliştirebilmektedir (Kulabaş ve Sezgin, 2003, s. 78).

Sadakat kartları müşteri satın alma ve mağaza tercihlerinde etkili bir kanal olduğu gibi müşteriler ile ilişki kurma ve sürdürme eğilimine katkı sağlayan bir yöntem olmuştur. Özellikle bu kartların alışveriş sonunda müşteriye somut yarar sağlayacak ödüller ile fonksiyonel olması müşterinin satın alma kararlarında, mağaza tercihlerinde, sadakat kartı üye sayısı gibi değişkenlerin oluşmasında olumlu etkiler oluşabilmektedir (Göksel ve Kılıç, 2004, s. 162).

1.6. PERAKENDECİLİK KAVRAMI

Dünya tarihinde makineleşme ve standartlaşma ile başlayan yığın üretim kendine özgü sorunları beraberinde getirmiştir. Bu sorunlardan en temeli, üretilen ürünlerin tüketiciye ulaştırılmasıdır. İşin bu noktasında pazarlama bileşenlerinden olan "dağıtım" bu görevi üstlenerek toplum tarafından bilinen perakendecilik kavramını oluşturmuştur. Perakende kavramı, bir toplumdaki pazarlama, dağıtım ve ekonomik etkinliklerin tüketiciler tarafından görünen yüzüdür. Kısacası hemen hemen her sektördeki ürünlerden küçük parçalar halinde tüketiciye yapılan satışlara denilmektedir. Bu nedenle perakendecilik

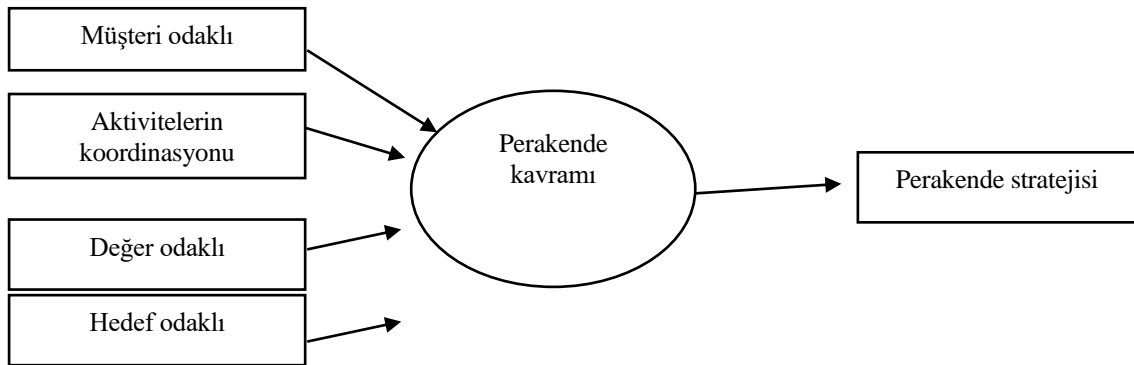
sektörünün odağında müşterinin istek ve ihtiyaçları bulunmaktadır. Dünya da olduğu gibi Türkiye’de de her geçen gün büyük bir gelişme potansiyeli göstermekte ve gelişen teknoloji ile sürekli büyüyen bir sektör haline gelmektedir. Ancak perakendecilik sektöründe her sektörde olduğu gibi yoğun bir rekabet ortamı bulunmaktadır. Bu rekabet ortamında; kalitenin, ürün çeşidinin, fiyatın, ürün satış yerinin ve sergilenme şeklinin ve en önemlisi güvenilir olması talebin artmasına ve istenilen başarıya ulaşma anlamına gelmektedir (MEGEP, 2008, s. 3-4; Altunışık vd., 2012; Tek, 1997, s. 582).

Türkiye de 1990 yıllarını “perakendecilik çağı” olarak ifade etmek perakendecilik sektörünün daha da yükselişine olanak sağlamıştır. Uluslararası anlamda ise Amerika ve Avrupa Devletlerinde çok daha önceleri kitlesel perakendecilik sektörüne başlanmıştır. Günümüzde ise teknoloji ve değişen çevrenin etkisiyle uzmanlaşmış büyük mağazalar halinde karşımıza çıktığı görülmektedir. Ürünlerin nerede ve nasıl satıldığına bir önemi yoktur. Çağdaş perakendecilik düşük kar marjı ve yüksek stok devir hızı ile kitlesel olarak büyümeye devam etmektedir. Buna ek olarak modern anlamda perakendecilik mal ve hizmeti yan yana sunarak işlevini genişletmiştir. Bu anlamda, modern pazarlamanın özellikleri; yetişmiş personel, profesyonel yönetim anlayışı, büyük ölçekli olma vb. gibi uzmanlaşmış bir kuruluşun özelliklerini yansıtmaktadır. Bunlara; süpermarketler, hipermarketler, zincir mağazalar ve alışveriş merkezleri örnek olarak sıralamak mümkün olacaktır (Altunışık vd., 2012; Kotler ve Keller, 2006, s. 504; Tek, 1997, s. 582-583).

a) Perakendeciliğin Fonksiyonları

Perakendecilik tüketicilere ürünleri satın alabileceği ve/veya tüketebileceği mekanda sunulmasını sağlamaktadır. Ayrıca perakendecilik nihai tüketiciler için biçim faydası, mekan faydası, bilgilenme faydası, mülkiyet faydası ve zaman faydası sağlayarak fonksiyonlarını arttırmaktadır. Böylelikle nihai tüketicilerin istediği ürünleri sunabilmek için malın yanında hizmet de sunmaktadırlar. Perakendecilik hedef pazarda uzun dönem müşteri istek ve ihtiyaçlarının yanı sıra müşterilerine sundukları hizmetten memnun etmeyi de amaçlamaktadır. Böylelikle yöneticiler müşteri merkezli ve değer odaklı olarak strateji geliştirebilir ve uygulamalarının devamlılığını sağlayabilirler. Perakende kavramı; müşteri odaklı (customer orientation), aktivitelerin koordinasyonu (coordinated effort), değer odaklı (valu-driven) ve hedef odaklı (goal orientation) olarak dört prensipten oluşarak stratejileri belirlenmektedir. Aşağıdaki şekilde perakende kavramı şemasında gösterilmiştir (Altunışık vd., 2012, s. 282; Berman ve Evans, 2004, s. 12; Oluç, 2006, s. 366).

Şekil 1: Perakende Kavramı Şeması

Kaynak: Berman ve Evans, 2004, s. 12

Bu kavram şemasına göre:

- Perakendeci, müşterilerinin ihtiyaçlarını belirler ve bu ihtiyaçları en üst düzeyde karşılamak için gayret gösterir,
- Perakendeci verimliliği en üst düzeye çıkarmak için tüm plan ve etkinlikleri bütünleştirir,
- Perakendeci müşterilere hem pahalı hem de indirimli ürün ve müşteri hizmetleri sunarak müşterilerine iyi değer sunar ve
- Perakendeci hedef belirler ve ona ulaşmak için stratejisini kullanır

şeklinde tanımlanabilir (Berman ve Evans, 2004, s. 12-13).

b) Perakendeci Çeşitleri

Perakendeci türleri de yaşam döngüsü olarak tabir edilen bir döngüye sahiptir bu döngüye göre bir perakendeci tipi ortaya çıkar hızlı büyüme safhalarını tamamlayarak olgunluğa erişir ve bir süre olgunluğu yaşadktan sonra son olarak gerilemeye başlamaktadırlar (Kotler, 2000, s. 520).

Perakende halkasının son teorisine göre geleneksel perakende mağazalar genellikle maliyetlerini karşılamak için hizmetlerini ve fiyatlarını artırarak daha düşük fiyat daha az hizmet sunan ve spesifik hizmetlerle çok farklı tüketicilere hizmet sunan yeni mağaza şekilleri oluşmaktadır. Kimi perakendeciler gösterişli semtlerde kimileri ise küçük semtlerde yer alarak farklı özelliklerine göre sınıflandırılmaktadır. Perakendeci türleri; yerleşime göre, mülkiyete göre, verilen hizmete göre ve satılan mallara göre aşağıdaki tablo da sınıflandırılmıştır (Altunışık vd., 2012, s. 291; Kotler ve Keller, 2006, s. 504; Oluç, 2006, s. 369).

Tablo 1: Perakendecilik Sınıflandırması

Sınıflandırma Kriteri	Perakendeci İsmi
Satılan mallara göre	Her türlü tüketim malı satanlar Kolaylık mağazaları Departmanlı mağazalar Çeşit mağazaları
Verilen hizmetlere göre	Hizmet mağazaları self servis mağazaları Öde götür mağazaları süper marketler Mağazasız perakendecilik Doğrudan pazarlama doğrudan satış Otomatik makineli satışlar
Mülkiyete göre	Bağımsız perakendeciler kamu mağazaları Perakendeci gruplaşmaları Koperatif mağazaları Franchising mağazaları kiralanmış reyonlar
Yerleşime göre	Mahalledeki perakendeciler Semt pazarındaki satıcılar Benzin istasyonundaki satıcılar İşportacılar

Kaynak: Altunışık vd., 2012, s. 291.

Departmanlı Mağaza: Mağaza içinde satılan farklı ürünlerin reyonda bulunmuş olmasına ve reyonların bir kısmını ve/veya tamamını bir işletmeye kiralanarak kazanç elde edilen tek veya çok katlı mağazalardır. Mağazanın büyük olması stok devrinin yüksek olması ile düşük kar oranı ile kazanç elde edilen “mağaza” türüne denir (Altunışık vd., 2012, s. 291). Departmanlı mağazaların literatürde ki tanımlarına istinaden şu özelliklerinin içerisinde bulundurması gerekmektedir (İslamoğlu, 2006, s. 370);

- *Satış yönteminin self-servis olması*
- *Farklı fonksiyonel özelliği olan beğenmeli malların farklı bölümlerin de yer alması*
- *Fiziksel anlamda mağazanın büyük hacim kapasitesinin olması gerekmektedir.*

Zincir Mağaza: Herhangi bir işletmenin benzer konuda faaliyet gösteren tutundurma faaliyetlerinin daha düşük maliyetlere sahip olduğu ve büyük oranda alınan ürünlerin satıldığı büyük mağazalara zincir mağaza denir (Altunışık vd., 2012, s. 291-292). Zincir mağazalar isminden de anlaşılacağı gibi çoğu zaman aynı konsept de sahip süpermarketlerin oluşturduğu mağaza türüdür. Ancak içlerinden bazıları departmanlı büyük mağaza türleri olabilir. Zincir mağazalarda satın almalar mağazadan mağazaya değişebileceği gibi toplu olarak da yapılabilir hatta fiyat politikaları da benzer olarak mağazadan mağazaya değiştiği gibi merkezi fiyat politikası da uygulanabilir ancak en temel özellik satın alınan ürünlerin büyük oranlarda olması gerekir (İslamoğlu, 2006, s. 371).

Süpermarket: Daha çok temizlik gıda vb. ürünlerin self servis olarak satıldığı depolama sisteminin yüksek devrinden dolayı fiyatları düşük olan mağazalardır (Altunışık vd., 2012, s. 292). Ayrıca süpermarketler buldukları coğrafyanın ekonomik yapısına büyüklüklerine göre farklılık gösterebilmektedir. Bu yüzden literatür de farklı tanımlara rastlamak mümkün olacaktır (İslamoğlu, 2006, s. 370).

Hipermarket: Giyim ve gıdaya ek olarak kuaför, masaj salonu ve otoparkı olan satış ve fiziki hacim olarak süpermarketlerinde büyüğü olarak bilinen mağaza türüdür. En az 2500 m² satış alanı ve otoparkı ile ortalama 8000-20.000 m² arasında değişebilir. Ayrıca hipermarketler indirim ve depo mağazacılığının bir tür birleşmesi olarak nitelendirilebilir. Böylelikle hem indirim olanağı hem de stok devir hızını yüksek tutar (Tek, 1997, s. 592; Altunışık vd., 2012).

Alış Veriş Merkezi: Tek bölmeli bir plan altında küçük büyük perakendecilere yer kiralarak ürün satmalarını sağlayan ilaveten içerisinde kuaför, sinema, kafe vb. gibi hizmetleri de sağlayan bir kompleks olarak bilinmektedir. Fiziki olarak satış alanları 5000 m² başlayarak 80.000 m² kadar çıkabilmektedir. Benzerlik olarak ülkemizde bulunan kapalı çarşı modeline benzeyen bu kompleks Türkiye de ilk olarak 1976 yılında “efes shopping center” adında bir alışveriş merkezi kurulmuştur (Tek, 1997, s. 593).

İndirim Mağazaları: Adından anlaşılacağı üzere tüketicilere düşük fiyatlardan mal satmayı ve yüksek raf devir hızı ile kar elde etmeyi amaçlayan mağazalardır. Ortalama 1000 m² satış alanına sahip ve tüketicilerine kaliteli ve/veya kalitesiz ürünler satarak hizmet vermektedir (Tek, 1997, s. 594; Altunışık vd., 2012).

1.7. İLİŞKİSEL PAZARLAMA VE MÜŞTERİ SADAKATINE İLİŞKİN LİTERATÜR TARAMASI

Grönroos (1997) bir araştırmasında işletmelerin müşterileriyle uzun vadeli ilişkiler kurmasını kapsayan ilişkisel pazarlama üzerine yoğunlaşmıştır. Bir işletmenin, müşterilerinin uzun vadeli değer gereksinimlerini karşılamak için üründen daha fazla kaynak veya etkinlik sunmasının gerektiğini savunmaktadır. Araştırmada, işletmelerin değer odaklı yaklaşımı benimseyerek bir ilişkisel amaç benimsediğinde müşteri ile ilişkiyi sürdürme bağlamında başarılı olabileceği sonucunu elde etmiştir.

Sirdeshmukh ve Sabol (2002) bir araştırmasında ilişkisel pazarlama anlayışında tüketici güven, değer ve sadakat kriterleri üzerine yoğunlaşmaktadır. Müşteri güvenini veya işletme ilişkisel pazarlama anlayışına yönelik davranışlarını ve uygulamalarını müşteri güveni, değer ve sadakate dönüştüren çerçeveyi ortaya koymayı amaçlamıştır. Bu doğrultuda araştırmanın bulgusu müşteri güveni üzerinde bir çerçeve oluşturulmuştur. Bu çerçeve değer ve sadakat algısının ortaya konmasında kilit rol üstlendiği sonucu elde edilmiştir. İşletmelerin ilişkisel pazarlama anlayışına yönelik uygulama ve faaliyetlerinde güven faktörünü esas alan modellerin geliştirilmesi önerilmiştir.

Styles ve Ambler (2003) tarafından gerçekleştirilen bir araştırmada, Çin de yer alan firmaların ilişkisel pazarlama yaklaşımı benimsemeleri halinde ticari açıdan tutarlı bir davranış sergilediklerinin göstergesi olarak kabul edildiği yaklaşımını benimsemektedir. Bu durumun kaynağı ise, küresel bir yapı haline gelen işletmelerin batıdaki ilişkisel pazarlama anlayışından etkilendiği saptanmıştır.

Kulabaş ve Sezgin (2003) bir araştırmasında ilişkisel pazarlama modeliyle müşteriyi geri döndürme kuvvetini incelemiştir. Bu modelde; ilişki kurma, teknoloji, organizasyonel değişim, kalite benzersizlik ve ahlak kriterleri göz önünde bulundurulmuştur. Bu kriterlerin İngilizce yazılışları esas alınarak baş harflerinden TORQUE modeli olarak isimlendirilmiştir. Bu doğrultuda elde edilen bulgular ilişkisel

pazarlama anlayışının başarılı olabilmesi ilişki stratejisinin tanımlanmasından, kaliteye, karşılıklı güvenden, kişiselleştirilmiş hizmetlere kadar çoğu faktörün bulunabileceğinden dolayı işletmelerin örgüt yapısında değişimlere girmeleri ve teknolojik altyapılarını güncel hale getirmeleri vurgulanmaktadır.

Haciefendioğlu ve Çolular (2008) bir araştırmasında ilişkisel pazarlama anlayışında güven faktörü üzerine yoğunlaşmaktadır. Otel işletmelerinde müşteri güvenini etkileyen faktörler irdelenerek ilişkisel pazarlamadaki önemi vurgulanmaktadır. Bu doğrultuda, müşteri güvenini etkileyen faktörlere yönelik bulgular somut varlıklar, tavsiye edilebilirlik, güven aşılama, ambiyans, heveslilik ve empati olarak belirlenmiştir. Bu faktörlerin müşteri güvenindeki rolü %71'ini açıkladığı sonucuna ulaşılmıştır. Dolayısıyla müşteri güven kriterlerinin ilişkisel pazarlama anlayışına katkı sağladığından dolayı müşteri güven boyutlarının belirlenmesi ve buna yönelik planların oluşturulması sonucu elde edilmiştir.

Çatı, Koçoğlu ve Gelibolu (2010), beş yıldızlı otel işletmelerinde müşteri beklentileri ile sadakati arasındaki ilişkiyi incelemiş ve 176 otel müşterisinden anket verisi toplamıştır. Analiz sonuçlarına göre, müşteri beklentilerinin boyutları; fiziki unsurlar, nezaket, güvenilirlik, empati, güven ve yeterlilik olarak tespit edilmiştir. Regresyon analizi bulgularına göre ise, beklenti boyutları ile tutumsal ve davranışsal sadakat boyutları arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir.

Özdemir ve Koçak (2012) tarafından gerçekleştirilen bir çalışmada, öğrenciler üzerinde marka sadakatının davranışsal ve tutumsal sadakati nasıl etkilediği irdelenmiştir. Bu doğrultuda, mağazaya olan güven arttıkça tutumsal ve davranışsal sadakatin arttığı gözlenmiştir.

2. METODOLOJİ

Bu araştırma, ilişkisel pazarlama kapsamında perakendeci mağazalar üzerinde sadakat kartlarının etkisini incelemeyi amaçlamaktadır. Kümeyi temsil edici alanların seçiminde, bir örneklemin seçilme sürecinde belirli bir yargı güdülmüşse gayeli örneklem tekniği kullanılmaktadır (Arıkan, 2013, s. 119). Bu amaçla, çalışmada gayeli örneklem tekniği kullanılarak seçilen perakende mağazalarının merkezi olan Ankara/Mamak ilçesi seçilmiştir. Geniş kitlelere uygulanarak üzerinde istatistik değerlendirmelerde bulunmak amacıyla belirli bir amaç ve plana göre hazırlanmış soru listesine anket ismi verilmektedir (Karasar, 2014, s. 176). Bu bağlamda araştırma üzerinde istatistiksel değerlendirmelerde bulunmak amacıyla anket tekniği ile incelenmiştir.

Araştırma kapsamında yer anket sorular tablo 2 de yer alan çalışmalardan derlenmiştir. Soru maddelerinin yanıtları 5'li likert tipi olarak belirlenmiştir. Bu amaçla kullanılan ifadeler "1=Kesinlikle Katılmıyorum, 2=Katılmıyorum, 3=Kararsızım, 4=Katılıyorum, 5=Kesinlikle Katılıyorum" şeklinde belirlenmiştir. Bu kapsamda 10 adet demografik ve 27 ölçek sorusu derlenmiştir. Elde edilen veriler bilgisayarlı ortamda SPSS istatistik programında analizleri yapılmıştır.

Tablo 2: Araştırmada Kullanılan Ölçekler

Yazar	Kaynak	Ölçek Maddesine İlişkin Bölümler
East ve arkadaşları, 2000	First-store loyalty and retention	Sosyo-demografik değişkenler
Too ve arkadaşları, 2001	Relationship marketing and customer loyalty in a retail setting: a dyadic exploration	Sadakati programı algısı
Baloğlu, 2002	Dimensions of customer loyalty: Separating friends from well wishers.	Mağazaya olan güven İlişkiyi sürdürme isteği

Araştırmaya katılan perakende mağaza kartları üyelerinin veri toplama aracındaki sorulara objektif ve samimi tutum sergiledikleri varsayılmaktadır. Bu araştırmanın verileri Ankara/Mamak'ta bulunan perakende mağaza kartları üyeleri ile sınırlıdır. Ayrıca araştırmanın verileri kişisel bilgi formu, sadakat programı algısı, mağazaya olan güven ve ilişkiyi sürdürme isteği tutumlarına ilişkin anket formu ile sınırlıdır.

Araştırma kapsamında kullanılan ölçeklerin yapısal geçerliliği test etmek için açıklayıcı faktör analizi yapılmıştır. İlişkisel pazarlama uygulamalarının müşteri sadakati üzerinde etkili olduğu düşünülmektedir. Bu bağlamda müşterilerin sadakat programı algısı oldukça büyük öneme sahiptir (Too vd., 2001, s. 297).

İlişkisel pazarlamanın en önemli değişkenlerinden biri olarak görülen güven faktörü sadakatin sürdürülebilir olmasında kritik bir değer olarak görülmektedir (Morgan ve Hunt, 1994, s. 31). Özellikle müşteriler ile ilişkiyi sürdürme isteği güven faktöründen kaynaklanmaktadır (Erten, 2004, s. 73). İlişkiyi sürdürme isteği sadakatin temsil edici bir davranış olduğunu nitelendirilmektedir. Bu açıdan, analiz sonunda elde edilen boyutlar sadakat programı algısı, mağazaya olan güven ve ilişkiyi sürdürme isteği olarak isimlendirilmiştir. Bu boyutlar üzerinde ortalama ve standart sapmaları alınarak Anova, t-testi ve Regresyon analizi ile yorumlanmıştır.

Ölçekte yer maddelerin homojenlik düzeyini belirlemek ve güvenilirliği test etmek için “Cronbach Alpha” analizi yapılmıştır. Bu bağlamda ölçeğin güvenilirliği 0,834 olarak çıkmıştır. Bu oran ölçek güvenilirliğinin literatürde genel kabul göreceğini göstermektedir (Kalaycı, 2010, s. 405).

2.1. Araştırmanın Hipotezleri

Morgan ve Hunt (1994)’a göre işletmelerde kurulan bağlılığın sürdürülebilir olması, ilişkiyi sürdürme isteğinin devam etmesinde son derece önemli olduğunu vurgulamaktadır. Dolayısıyla mağazaya olan güvenin, ilişkiyi sürdürme isteğinin oluşumunda temel görevi üstlenmektedir. Bu doğrultuda H_1 oluşturulmuştur.

H_1 : Mağazaya olan güvenin ilişkiyi sürdürme isteği üzerinde etkisi vardır.

Amine (1998), Dick ve Basu (1994) ve Ha (1998) araştırmalarında belirli bir markaya olan olumlu tutumun istikrarlı biçimde satın alma davranışına yansımaları olarak ifade etmektedir. Marka sadakatinin oluşum evresi incelendiğinde markaya olan güvenin en temel belirleyici kriter olarak nitelendirildiği vurgulanmaktadır. Dolayısıyla mağazaya olan güven algısı sadakatin düzeyini ortaya koymada belirleyici rol oynadığı görülmektedir. Mağazaların oluşturduğu sadakat programları da benzer şekilde sadakatin oluşum evresinde yer alan güven faktörü göz önüne alınmasının zorunlu olabileceği vurgulanmaktadır. Ballester ve Alemán (2005) tarafından yapılan çalışmada marka sadakatinin belirlenmesinde markaya olan güven faktörü ile açıklanabileceğini vurgulamaktadır. Bu doğrultuda H_2 oluşturulmuştur.

H_2 : Mağazaya olan güvenin sadakat programı algısı üzerinde etkisi vardır.

Ürün piyasasında müşteri ve işletmeler arasındaki ilişkinin kurulması işletme markaları tarafından sağlanmaktadır (Dall’Olmo Riley ve de Chernatony, 2000). Markaya duyulan sadakat algısı aynı zamanda tüketicilerin işletme ile ilişkilerinin kurulmasına katkı sağlamaktadır. Dolayısıyla marka sadakati ve ilişkiyi sürdürme isteği, ilişkisel pazarlama yaklaşımının birbirine bağlı besin zincirinin iki halkası olarak nitelendirilmektedir. İşletmeler tarafından oluşturulacak sadakat programlarının fayda sağlaması, zincirin iki halkasının göz önüne alınarak yürütülmesi gerekmektedir (Fullerton, 2003; Sirdeshmukh vd., 2002). Bu doğrultuda H_3 oluşturulmuştur.

H_3 : Sadakat programı algısının ilişkiyi sürdürme isteği üzerinde etkisi vardır.

3. BULGULAR

Çalışma kapsamında ilk olarak katılımcıların sayı ve yüzde frekans dağılımı verilmiştir. Tablo 3’de olduğu gibi katılımcıların; 113 kişisi (%28,6) 25-34 yaş aralığında, 199 kişisi (%50,4) erkek, 280 kişisi (%70,9) evli, 155 kişisi (%39,2) temizlik personeli, 124 kişisi (%31,4) 3001-4000 aralığında aylık gelire sahip, 170 kişisi (%43) 249-500 aralığında aylık mağaza harcama yapmaktadır. 125 kişisi (%31,6) hanede 4 kişi yaşamaktadır, 213 kişisi (%53,9) araç sahibidir, 182 kişisi (%46,1) lisans mezunu ve 232 kişisi (%58,7) kendi evi bulunmaktadır.

Tablo 3: Katılımcı Demografik Bilgileri

Demografik Bilgiler	Değişkenler	n	f (%)
Yaş	18-24 yaş	48	12,2
	25-34	113	28,6
	35-44	105	26,6
	45-54	59	14,9
	55 -64 yaş	37	9,4
	65 ve üstü	33	8,4
Cinsiyet	Erkek	199	50,4
	Kadın	193	48,9
Medeni Durumunuz	Evli	280	70,9
	Bekâr	91	23,0
	Boşanmış	20	5,1
Meslek	Öğretmen	68	17,2
	Serbest meslek	87	22,0
	Temizlik personeli	155	39,2
	Avukat	14	3,5
	İnşaat işçisi	54	13,7
	Doktor	15	3,8
	Fabrika işçisi	2	0,5
	1000 TL ve altı	2	0,5
Aylık Geliri	1001-2000 TL	80	20,3
	2001-3000 TL	65	16,5
	3001-4000 TL	124	31,4
	4001-5000 TL	80	20,3
	5001 ve üstü	42	10,6
Aylık Harcama	0-249 TL	101	25,6
	250-499 TL	170	43,0
	500-749 TL	110	27,8
	750-999 TL	3	0,8
	1000-1499 TL	4	1,0
	1500 TL ve üzeri	1	0,3
Hanede Yaşayan Kişi Sayısı	1 Kişi	13	3,3
	2 Kişi	43	10,9
	3 Kişi	96	24,3
	4 Kişi	125	31,6
	5 Kişi	89	22,5
	6 Kişi	24	6,1
	7 Kişi ve üzeri	4	1,0
Araç Sahipliği	Evet	213	53,9
	Hayır	182	46,1
Eğitim	Okur-yazar değil	9	2,3
	İlkokul	25	6,3
	Ortaokul	25	6,3
	Lise	93	23,5
	Ön Lisans	37	9,4
	Lisans	182	46,1
	Lisansüstü	15	3,8
Ev Sahipliği	Kira	152	38,5
	Kendine ait	232	58,7
	Lojman	10	2,5
	Diğer	1	0,3

n=395

Ölçek maddelerine uygulanan faktör analizi kapsamında 3 boyut elde edilmiştir. Boyutlar sadakat programı algısı, mağazaya olan güven ve ilişkiyi sürdürme isteği olarak belirlenmiştir. Faktör analizine göre faktör yükleri tablo 4'te verilmiştir. Verilerin faktör analizi kapsamında uygunluğu ve değişkenler arasındaki korelasyon katsayıları Barlett küresellik testi ve Kaiser-Mayer-Olkin (KMO) uygunluk ölçütü ile test edilmiştir.

Tablo 4: Faktör Analizi Sonuçları

Madde İfadeleri	Faktör yükleri	Varyans	Özdeğer
İLİŞKİYİ SÜRDÜRME			
Düzenli olarak bu mağazadan alışveriş yapıyorum	,676	28,446	7,680
Benim için bu mağaza market en iyi seçenektir	,713		
Uzun süredir bu mağazadan alışveriş yapıyorum	,627		
Bu mağazadan alışveriş yapan bir tüketici olarak daha kaliteli ürün ve hizmet için daha fazla harcama yaparım	,441		
Bu mağaza hakkında çevremdeki insanlara olumlu şeyler anlatırım	,618		
Bu mağazayı başkalarına tavsiye ederim	,561		
Bu mağazanın çalışanlarının sıcaklığı bana kendimi iyi hissettiriyor	,576		
Müşteri olarak kendimi bu mağazaya bağlı hissediyorum	,578		
Bu mağazanın bana sunduğu hizmetin her zaman aynı olacağından eminim	,524		
Bu mağaza güvenilir bir kuruluştur.	,386		
MAĞAZAYA GÜVEN			
Bu mağaza da satılan ürünlerin kalitesine güveniyorum	,738	10,674	2,882
Bu mağaza da ürünlerin etiket fiyatıyla kasada ödediğim fiyat her zaman birbiriyle tutarlıdır	,706		
Bu mağaza bana bir aidiyet duygusu vermiyor	,508		
Başka seçenekler olmasına rağmen yine de bu mağazaya gelmekten hoşlanıyorum	,534		
Evime yakın olduğu için bu mağazadan alışveriş yapıyorum	-,339		
SADAKAT PROGRAMI ALGISI			
Bu mağazanın kartına ait kampanyalar, indirimler, promosyonlar, birikmiş puanlar, çekilişler ve aktiviteler ile ilgili tanıtımlar yeterlidir	,847	4,337	1,171
Bu mağazanın kartları içindeki süper ekranların kullanımı kolaydır	,649		
Sadece indirimli ürünler için bu mağazadan alışveriş yapıyorum	,495		
Bu mağazanın Kartı bütçeme önemli katkılar sağlamaktadır	,427		
Bu mağazanın Kartı üyeleri için düzenlenen çekilişlerde cazip hediyeler bulunmamaktadır	,704		
Bu mağazanın Kartının sunduğu kişiye özel kampanyalar, promosyonlar ve indirimler ihtiyaca yönelik değildir	,748		
Bu mağazanın Kartlarının mağazadaki alışverişlerin üzerinde etkisi yoktur	,682		
Bu mağaza ile paylaştığım kişisel bilgilerin mağaza kartı aracılığı ile bana avantaj olarak geri döneceğimi biliyorum	,482		
Bu mağaza da alışveriş sırasında herhangi bir problemle karşılaştığım zaman mağaza çalışanlarının yaklaşımını güven verici bulmuyorum	,594		
Bu mağazanın Kartının sunduğu fiyat indirimler pek çekici değildir	,397		
Bu mağazadan alışveriş yapmak bana zevk vermiyor	,582		
Satılan ürünler aynı kalitede olduğu sürece başka bir mağazadan da alışveriş yapabilirim	-,391		
Kaiser-Meyer-Olkin (KMO): ,905; Barlett Ki-Kare İstatistiği: 4640,249; Anlamlılık Değeri (p): 0,000			
Güvenilirlik Analizi: ,834; Toplam Varyans: 63;036; Çıkarım Yöntemi: Temel Bileşenler Analizi, Döndürme Yöntemi: Varimax			

Verilerin yorumlanmasında Kaiser Normalleştirilmesi dikkate alınarak, özdeğeri 1'den büyük olan faktörler dikkate alınmıştır. Bu bağlamda oluşan 3 faktörün, toplam varyansı 63;036 açıklama özelliğine sahiptir. Ayrıca faktör yüklerinin 0, 0,32'den büyük olması analizin geçerli olabileceğini göstermektedir (Tabachnick ve Fidell, 1989).

Tablo 5: Değişkenler Arası Korelasyon Analizi Sonuçları

		İlişkiyi Sürdürme	Mağazaya Güven	Sadakat Programı Algısı
İlişkiyi Sürdürme	Pearson Correlation	1	,014	,408**
	Sig. (2-tailed)		,780	,000
	N	395	395	395
Mağazaya Güven	Pearson Correlation	,014	1	,196

	Sig. (2-tailed)	,780		,000
	N	395	395	395
Sadakat Program	Pearson Correlation	,408**	,196	1
Algısı	Sig. (2-tailed)	,000	,000	
	N	395	395	395

**p<0,01

Tablo 5 de yer alan korelasyon sonuçları incelendiğinde değişkenler arasında; mağazaya güven ile sadakat programı ve sadakat programı algısı ile ilişkiyi sürdürme isteği arasında anlamlı ($p<0,01$) ve beklenen ilişki olduğu görülmektedir. Dolayısıyla, ortaya çıkan anlamlı ilişki değişkenler arasındaki etkilerin incelenmesine imkân tanımaktadır. Bu bağlamda “ H_1 : Mağazaya olan güvenin ilişkiyi sürdürme isteği üzerinde etkisi vardır.” ve “ H_2 : Mağazaya olan güvenin sadakat programı algısı üzerinde etkisi vardır.” Hipotezleri korelasyon analizi bulgularına göre (değişkenler arasında anlamlı bir ilişki olmadığı için) reddedilmiştir.

Tablo 6: Katılımcı Cinsiyet ve Araç Sahipliği T Testi

Değişkenler	Sadakat Programı Algısı	Mağazaya Olan Güven	İlişkiyi Sürdürme İsteği
Cinsiyet			
Kadın	2,404	,034	,041
Erkek	2,317	,039	,044
Sig.	,142	,902	,004*
Araç sahipliği			
Var	2,290	,101	,108
Yok	2,439	,119	,126
Sig.	,002*	,000*	,435

Çalışma verilerinin basıklık (kurtosis) ve çarpıklık (skewness) değerleri göz önünde bulundurularak kontrolü sağlanmıştır. Elde edilen değerlerin %5 anlamlılık düzeyinde +1,96 ve -1,96 değerleri arasında olması normal dağılıma uygun olduğunu göstermektedir (Tabachnick ve Fidell, 2001). Araştırma da cinsiyet ve araç sahipliği değişkenlerine göre yapılan t testi tablo 6’da verilmiştir. Tablo 6 incelendiğinde; cinsiyet değişkeninde ilişkiyi sürdürme boyutu ve araç sahipliği değişkeninde ise mağazaya olan güven ve sadakat programı algısı açısından anlamlı bir farklılık ($p<0,05$) olduğu görülmektedir. Erkek katılımcıların ($X=0,044$) kadın katılımcılara ($X=0,041$) göre ilişkiyi sürdürme düzeyinin daha yüksek olduğu görülmektedir. Araç sahipliği değişkenine göre aracı olmayanların ($X=2,439$) olanlara ($X=2,290$) göre sadakat programı algısının yüksek olduğu görülmektedir. Ayrıca, benzer şekilde araç sahipliği değişkeninde araç sahibi olmayanların ($X=0,119$) olanlara ($X=0,101$) göre mağazaya güven algısının yüksek olduğu görülmektedir.

Araştırmada; yaş, eğitim, aylık gelir, aylık harcama, ev sahipliği, hanede yaşayan kişi, ve medeni durum ile elde edilen boyutlar arasındaki ilişki durumunu belirlemek amacıyla tek yönlü varyans (ANOVA) analizi uygulanmıştır. Yapılan analizde farklılığın kaynağını ölçmek amacıyla Post Hoc testlerinden Tukey testi kullanılmıştır. Grupların varyanslarının eşit olup olmadığını test etmek amacıyla Levene istatistiği uygulanmıştır. Bu analiz doğrultusunda $p>0,05$ olduğu için eşit varyans varsayımına istinaden gruplar arasındaki farklılığın kaynağını görebilmek amacıyla Tukey testi kullanılmıştır.

Tablo 7: Katılımcı Yaş Anova Testi

YAŞ	Sadakat Programı Algısı	Mağazaya Olan Güven	İlişkiyi Sürdürme İsteği
18-24 yaş (a)	2,296	,060	,181
25-34 yaş (b)	2,261	,188	,059
35-44 yaş (c)	2,332	,189	,240
45-54 yaş (d)	2,367	,141	,039

55-64 yaş (e)	2,423	,122	,107
65 yaş ve üstü (f)	2,786	,245	,514
ANOVA	F= 7,970 p=,000*	F=2,954 p=,012*	F= 4,447 p=,001*
Tukey	f>b f>c	c>b	f>b f>c

Tablo 7 incelendiğinde, yaş değişkeni ile sadakat programı algısı, mağazaya olan güven ve ilişkiyi sürdürme isteği boyutları arasında anlamlı farklılıklar olduğu görülmektedir. Bu farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu test etmek için Tukey testi yapılmıştır. Bu bağlamda analiz sonuçlarına göre; 65 yaş ve üstü katılımcıların (Ort.2,786) 25-34 yaş grubu (Ort.2,261) ve 35-44 yaş grubu (Ort.2,332) katılımcılara göre sadakat programı algısının daha yüksek olduğu görülmektedir. 35-44 yaş grubu katılımcıların (Ort.2,332) 25-34 yaş grubuna (Ort.2,261) göre mağazaya güven algısının daha yüksek olduğu görülmektedir. 65 yaş ve üstü katılımcıların (Ort.2,786) 25-34 yaş grubu (Ort.0,059) ve 35-44 yaş grubu (Ort. 0,240) katılımcılara göre ilişkiyi sürdürme isteğinin daha yüksek olduğu görülmektedir.

Tablo 8: Katılımcı Eğitim Durumu Anova Testi

EĞİTİM DURUMU	Sadakat Programı Algısı	Mağazaya Olan Güven	İlişkiyi Sürdürme İsteği
Eğitim Yok (a)	2,574	,064	,618
İlkokul (b)	2,403	,207	,011
Ortaokul (c)	2,629	,304	,133
Lise (d)	2,520	,096	,057
Ön lisans (e)	2,258	,086	,106
Lisans (f)	2,216	,075	,122
Lisansüstü (g)	2,477	,084	,616
ANOVA	F=8,109 p=,000*	F=1,158 p=,328	F= 2,749 p=,013*
Tukey	g>f		g>f

Tablo 8'e göre katılımcıları eğitim durumuna göre anlamlı farklılıklar olduğu görülmektedir. Tablo 8 de görüldüğü üzere; eğitim durumu ile sadakat programı algısı ve ilişkiyi sürdürme isteği arasında anlamlı farklılık olduğu görülmektedir. Bu farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu test etmek için Tukey testi yapılmıştır. Analiz sonuçlarına göre; eğitim durumu lisansüstü olan katılımcıların (Ort. 2,477) lisans katılımcılara (Ort. 2,216) göre sadakat programı algısının daha yüksek olduğu görülmektedir. Eğitim durumu lisansüstü olan katılımcıların (Ort. 0,616) lisans katılımcılara (Ort.0,122) göre ilişkiyi sürdürme isteğinin daha yüksek olduğu görülmektedir.

Katılımcıların gelir durumu incelendiğinde sadakat programı algısı ve ilişkiyi sürdürme boyutlarında anlamlı farklılıkların ortaya çıktığı görülmektedir. Bu amaçla tablo 9 incelendiğinde sadakat programı algısının aylık geliri 1001-2000 TL olan katılımcıların 1000 TL ve altı dışında kalan tüm gruplardan (Ort. 2,794) yüksek olduğu görülmektedir. Aynı zamanda ikili gruplar arasındaki anlamlı farklılık incelendiğinde ise aylık geliri 2001-3000 TL olanların (Ort.2,380) aylık geliri 3001-4000 TL olanlardan (Ort. 2,162) yüksek olduğu görülmektedir. İlişkiyi sürdürme isteği boyutunda gruplar arasındaki anlamlı farklılık ise aylık geliri 1001-2000 TL olanların (Ort. 0,562), 1000 TL ve altı dışında kalan tüm gruplardan (Ort. 0,244) dışında diğer tüm gruplardan yüksek olduğu görülmektedir.

Tablo 9: Katılımcı Aylık Gelir Durumu Anova Testi

GELİR DURUMU	Sadakat Programı Algısı	Mağazaya Olan Güven	İlişkiyi Sürdürme İsteği
1000 TL ve altı (a)	2,416	,220	,244
1001-2000 TL (b)	2,794	,214	,562
2001-3000 TL (c)	2,380	,084	,113
3001-4000 TL (d)	2,162	,068	,237
4001-5000 TL (e)	2,226	,117	,260
5001 TL ve üstü (f)	2,322	,148	,099
ANOVA	F=28,094	F=1,698	F=10,878
	p=,000*	p=,134	p=,000*
Tukey	b>c b>d b>e b>f c>d		b>c b>d b>e b>f

Katılımcıların aylık harcama tutarları incelendiğinde tüm boyutlarda anlamlı farklılıkların olduğu görülmektedir. Bu amaçla tablo 10 incelendiğinde sadakat programı algısı açısından aylık market harcaması 0-249 TL olanların (Ort. 2,456) 500-749 TL olanlardan (Ort. 2,169) daha yüksek olduğu görülmektedir. Benzer şekilde aylık harcaması 250-499 TL (Ort. 2,413) 500-749 TL olanlardan (Ort. 2,169) daha yüksek olduğu görülmektedir. Mağazaya olan güven boyutunda aylık harcama tutarı 500-749 TL olanların (Ort. 0,210) 0-249 TL olanlardan (Ort. 0,181) daha yüksek olduğu görülmektedir. İlişkiyi sürdürme isteği boyutunda anlamlı farklılığın kaynağı ise şu şekildedir: aylık harcama tutarı 500-749 TL olanların (Ort. -0,489) 0-249 TL (Ort. 0,227) ve 250-499 TL (Ort. 0,141) olanlara oranla daha yüksek olduğu görülmektedir.

Tablo 10: Katılımcı Aylık Harcama Anova Testi

AYLIK MARKET HARCAMASI	Sadakat Programı Algısı	Mağazaya Olan Güven	İlişkiyi Sürdürme İsteği
0-249 TL (a)	2,456	,181	,227
250-499 TL (b)	2,413	,017	,141
500-749 TL (c)	2,169	,210	,489
750-999 TL (d)	1,910	,853	,754
1000-1499 TL (e)	2,266	,170	,425
1500-2000 TL (f)	2,456	,181	,227
ANOVA	F= 7,973	F=3,319	F= 13,239
	p=,000*	p=,011*	p=,000*
Tukey	a>c b>c	c>a	c>a c>b

Katılımcıların yaşadıkları evlerin durumuna göre sadakat programı algısı ve ilişkiyi sürdürme isteği boyutlarında anlamlı farklılık olduğu görülmektedir. Bu amaçla tablo 11'e göre, lojmanda yaşayanların (Ort. 2,755) evi kendisine ait (Ort. 2,348) ve kirada yaşayanlara (Ort. 2,347) göre daha yüksek olduğu görülmektedir. İlişkiyi sürdürme isteği boyutu ise benzer şekilde lojmanda yaşayanların (Ort. 0,690) evi kendisine ait (Ort. 0,020) ve kirada yaşayanlara (Ort. 0,019) göre daha yüksektir.

Tablo 11: Katılımcı Ev Sahipliği Anova Testi

EV SAHİPLİĞİ	Sadakat Programı Algısı	Mağazaya Olan Güven	İlişkiyi Sürdürme İsteği
Kira (a)	2,347	,021	,019
Kendime ait (b)	2,348	,025	,020
Lojman (c)	2,755	,240	,690
ANOVA	F= 4,401	F=,524	F=3,366
	p=,013*	p=,592	p=,036*
Tukey	c>a c>b		c>a c>b

Katılımcıların aynı hanede yaşayan kişi sayısına göre, sadakat programı algısında anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir. Tablo 12 incelendiğinde aynı hanede 6 kişi yaşayanların (Ort. 2,576) 2 kişi yaşayanlardan (Ort. 2,185) sadakat programı algısının daha yüksek olduğu görülmektedir.

Tablo 12: Katılımcı Hanede Yaşayan Kişi Sayısı Anova Testi

HANEDE YAŞAYAN KİŞİ	Sadakat Programı Algısı	Mağazaya Olan Güven	İlişkiyi Sürdürme İsteği
1 Kişi (a)	2,268	,023	,194
2 Kişi (b)	2,185	,020	,069
3 Kişi (c)	2,291	,024	,130
4 Kişi (d)	2,392	,067	,010
5 Kişi (e)	2,405	,078	,053
6 Kişi (f)	2,576	,113	,255
7 Kişi (g)	2,833	,352	,783
ANOVA	F= 3,554 p=,002*	F=,408 p=,873	F= 1,366 p=,227
Tukey	f>b		

Katılımcıların medeni durumları açısından sadakat programı algısı ve ilişkiyi sürdürme isteği boyutunda anlamlı bir farklılık olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda tablo 13 incelendiğinde sadakat programı algısı, medeni durumu boşanmış/dul olanların (Ort. 2,658) evli (Ort. 2,365) ve bekâr (Ort. 2,282) olanlara oranla daha yüksek olduğu görülmektedir. Benzer şekilde ilişkiyi sürdürme isteği boyutunda da medeni durumu boşanmış/dul olanların (Ort. 0,711) evli (Ort.0,055) ve bekâr (Ort. 0,034) olanlara oranla daha yüksek olduğu görülmektedir.

Tablo 13: Katılımcı Medeni Durum Anova Testi

MEDENİ DURUM	Sadakat Programı Algısı	Mağazaya Olan Güven	İlişkiyi Sürdürme İsteği
Evli (a)	2,365	,037	,055
Bekar (b)	2,282	,103	,034
Boşanmış/Dul (c)	2,658	,063	,711
ANOVA	F= 5,788 p=,003*	F=,885 p=,413	F= 7,006 p=,001*
Tukey	c>a c>b		c>a c>b

Sadakat programı algısında meydana gelen 1 puanlık artışın örgüte duyulan ilişkiyi sürdürme isteği üzerinde 0,812 puanlık bir artışa yol açtığı görülmektedir. Elde edilen t değerinin her düzeyde anlamlılık göstermesi (Sig.=0,000*) sadakat programı algısı değişkeninin istatistiksel olarak anlamlı bir katsayıya sahip olduğunu göstermektedir.

Tablo 14: İlişkiyi Sürdürme İsteği Sadakat Programı Algısı Regresyon Analizi

	R ²	F	B	P
<i>Model</i>	,167	78,625		
<i>Sabit</i>			-1,915	,000
<i>Sadakat Programı Algısı</i>			,812	,000

Bağımlı Değişken: İlişkiyi Sürdürme İsteği

Analiz bulgularında R^2 değerine göre, sadakat programı algısı, ilişkiyi sürdürme isteğinin %16,7'sini açıklamaktadır. Elde edilen bilgiler doğrultusunda " H_3 : Sadakat programı algısının ilişkiyi sürdürme isteği üzerinde etkisi vardır." hipotezi kabul edilmiştir.

SONUÇ

Yirminci yüzyılın son dönemlerinde işletmeler yeni müşteri kazanmanın sadık müşterilere oranla daha maliyetli olduğu kanaatine varmışlardır. Bu süreçte ortaya çıkan ilişkisel pazarlama modeli işletme bilimine yenilikler kazandırmıştır. Özellikle müşteriler ile yakın ilişkiler kurularak sadık müşteri profili oluşturma ve sürdürme eğilimi ön plana çıkmaktadır. Sürekli değişen müşteri beklenti ve istekleri karşısında müşteri-işletme ilişkisinin sürdürülebilir kılınması için müşterilere değer verildiğini gösterecek ek uygulamalara ihtiyaç duyulmuştur. Ayrıca işletmeler yoğun rekabet ortamında taklitten uzak bir model için müşterilerinin satın alma kararlarını takip etmek ve ona göre politika ve strateji üretmek amacıyla onların satın alma davranışlarını kayıt altına alacak bir uygulama zorunluluğunu doğurmuştur.

Bu uygulamalar literatürde uzun bir süre incelendikten sonra sadakat programları ismiyle anılmaya başlanmıştır. Sadık müşterilere verilen mikro çipli kartlar bu uygulamaların başında gelmektedir. Böylelikle sadakat kartları ile hem müşterilere mal ve hizmetin yanı sıra artı değer sağlamak hem de işletmelere sadık müşteri oluşturarak reklam maliyetini düşürmek ve müşterilerine yönelik etkili pazarlama stratejileri sağlanmasına fırsat tanınmış olacaktır.

Mal ve hizmeti bir arada bulundurarak müşterilerine irili ufaklı birçok ürün satışı yapan perakendeci firmalar, her geçen gün hızla büyümektedir. Bu büyümenin yanı sıra perakendeci firmalar, yoğun rekabet şartlarına uyum sağlamak ve pazarda etkin konumda yer almak için müşterilerini elinde tutmak ve sürekli değişen beklenti ve isteklerine ayak uydurmak amacıyla sadakat kart uygulamaları yürütmektedir.

Araştırmaya katılan katılımcılardan erkeklerin kadın katılımcılara göre ilişkiyi sürdürme düzeyinin daha yüksek olduğu görülmektedir. Aracı olmayanların olanlara göre sadakat programı algısının yüksek olduğu görülmektedir. Yaş değişkenine göre, 65 yaş ve üstü yaş grubundaki katılımcıların diğer yaş gruplarındaki katılımcılara göre daha yüksek düzeyde ilişkiyi sürdürme isteğinde buldukları tespit edilmiştir. Benzer şekilde, lisansüstü eğitime sahip katılımcıların diğer eğitim gruplarındaki katılımcılara göre ilişkiyi sürdürme istekleri daha yüksek düzeydedir. Hanede yaşayan kişi sayısı açısından sadakat programı algısında anlamlı bir farklılık vardır. Medeni durum açısından da sadakat programı algısı ve ilişkiyi sürdürme isteği açısından anlamlı bir farklılık bulunmaktadır. Dolayısıyla başarılı bir sadakat programı oluşturmak isteyen işletme yöneticilerinin bu farklılıkları gözeterik pazarlama stratejilerini belirlemeleri çok önemlidir. Keza, yapılan regresyon analizi de müşterilerin mağazaya karşı ilişkiyi sürdürme isteklerinin sadakat programını algıları tarafından anlamlı şekilde etkilendiğini göstermektedir. Çalışma, bu anlamda uygulama alanında yöneticilere katkı sunduğu gibi işletmelere rekabet üstünlüğü sağlayan sadakat programı algısını araştırması açısından teorik olarak müşteri sadakati konusuna katkı sağlamaktadır.

Bu bulgulara dayanarak, işletmelere sürekli şekilde müşteri istek ve beklentilerini takip etmeleri ve değişen durumlara uygun olarak kendilerini yenilemeleri, değişime adapte olmaları ve yenilikleri izlemeleri önerilebilir. Hatta işletme yöneticileri, Schumpeter'in değişmeyen tek şeyin değişimin kendisi olduğu ilkesini benimseyerek değişim ve yeniliklerin öncüsü olmaları gerektiğini bunun ise sadece müşteri odaklı üretim ve hizmetten geçtiğini unutmamalıdır.

Bu çalışmada Ankara'da bir perakende firmasının sadakat kart sahibi müşterileri üzerinde anket uygulanmıştır. Araştırmada elde edilen sonuçlar sadakat programının müşterileri tarafından nasıl algılandığı, mağazaya olan güvenin ne ölçüde programa katkı sağladığı ve şüphesiz ilişkiyi sürdürme eğilimi arasındaki etkiler incelenmiştir. Elde edilen veriler güven faktörünün programın oluşmasında temel faktör olduğu ve ilişkiyi sürdürme eğilimini bu algı üzerine kurulduğunu görmek mümkündür. Mal ve hizmeti bir arada satan perakendeci kuruluşlar üzerinde yapılması her iki üründe de müşteriler ile kurulan sadakat bağının güven temelli olduğunun göstergesi olarak yorumlanabilmektedir. Takliden daha kolay ve anlaşılması zor olan hizmet sektörlerine yönelik çalışmaların sadakat programlarının gelişimine katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Sadık müşteri oluşumunun, işletmenin reklam ve tutundurma

faaliyetlerine katkı sağladığı düşünülmektedir. Bu bağlamda daha sonraki çalışmalarda sadık müşterilerin tutundurma faaliyetleri üzerine etkilerinin ölçülmesinin işletmelerin maliyetten kar sağlamaları açısından fayda sunacağı düşünülmektedir.

İleride yapılacak çalışmalarda sadakat kartı uygulamalarına ilişkin yeni modeller geliştirilerek işletmelerin rekabet güçleri artırılabilir. Aynı zamanda, mağazacılık alanında yapılan bu araştırmanın diğer hizmet sektörlerinde de uygulanarak karşılaştırmalı sonuçlara ulaşılması önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- Akın Acuner, Ş. (2004). *Müşteri ilişkilerinde hareket noktası: Müşteri memnuniyeti ve ölçümü*, 5. Baskı. Ankara: Milli Prodüktivite Merkezi Yayınları No: 655, Can Reklamevi Basım Yayın Ltd. Şti.,
- Aktepe, C., Baş, M., Tolon, M. (2009). *Müşteri ilişkileri yönetimi*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Alabay, M.N. (2008). *Rekabet stratejisi olarak müşteri ilişkiler yönetimi*. Ankara: Gazi Üniversitesi Vakfı İktisadi İşletmeleri İlke Yayınevi.
- Altıntaş, M. K. (2000). *Tüketici davranışları: müşteri tatmininden müşteri değerine*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Altunışık, R., Özdemir, Ş., Torlak, Ö. (2012). *Modern pazarlama*. 5. Baskı. İstanbul: Değişim Yayınları.
- Altunışık, R., Coşkun, R., Bayraktaroğlu, S., & Yildirim, E. (2007). Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri. Sakarya: Sakarya Yayıncılık.
- Amine, A. (1998). Consumers' true brand loyalty: The central role of commitment. *Journal of Strategic Marketing*, 6(4), 305-319.
- Anderson, C. H. ve Vincze, J. W. (2004). *Strategic marketing management*. Second Edition. Boston/USA: Houghton Mifflin Company.
- Aydın, O. (2014). *Havayolu müşteri sadakat programlarının evrimi: Miles & Smiles örneği*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, TC Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, İstanbul.
- Ballester, D. E. ve Alemán, L. M. (2005). Marka güven, marka eşitliği için önemli midir? *Ürün ve Marka Yönetimi Dergisi*, 14(3), 187-196.
- Baloglu, S. (2002). Dimensions of customer loyalty: Separating friends from well wishers. *Cornell Hotel And Restaurant Administration Quarterly*, 43(1), 47-59.
- Berman, B. ve Evans, J. R. (2004). *Retail management a strategic approach*. Ninth Edition. New Jersey/U.S.A.: Pearson Prentice Hall.
- Brennan, R., Baines, P., Garneau, P. (2003). *Contemporary strategic marketing*. New York/U.S.A.: Palgrave Macmillan.
- Bruhn, M. (2003). *Relationship marketing management of customer relationship*. London/England: Pearson Education Limited.

- Butscher, S. A. (2002). *Customer clubs and loyalty programmes*. Second Edition. Retrieved from <https://ebookcentral.proquest.com/lib/gazi-ebooks/detail.action?docID=3002193>, U.S.A on June 2, 2019.
- Christopher, M., Payne, A., & Ballantyne, D. (1991). *Relationship marketing: bringing quality customer service and marketing together*. Cranfield/United Kingdom: Marketing and logistics Group Cranfield School of Management, Cranfield Institute of Technology.
- Çabuk, S., Orel, F. & Güler, E. (2006). Süpermarket müşterilerinin mağaza kartı tercih nedenlerine en fazla etki eden değişkenlerin ortaya çıkarılmasına yönelik bir araştırma. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(2), 81-94.
- Çakır, Yeygel Ç., S. ve Eğinli, Temel A. (2010). *Memnun çalışanlar (Çalışan ilişkiler yönetimi/ERM) Memnun müşteriler (Müşteri ilişkileri yönetimi/CRM)*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Çatı, Kahraman, Koçoğlu, C. M., & Gelibolu, L. (2010). Müşteri beklentileri ile müşteri sadakati arasındaki ilişki: beş yıldızlı bir otel örneği. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(1), 429-446.
- Dall'olmo Riley, F. ve Chernatony, D. L. (2000). The service brand as relationships builder. *British Journal of Management*, 11(2), 137-150.
- Demirel, Y. (2007) Müşteri ilişkileri yönetimi ve bilgi paylaşımı. 2. Baskı. İstanbul: IQ Kültür ve Sanat Yayıncılık.
- Dick, A. S. ve Basu, K. (1994). Customer loyalty: toward an integrated conceptual framework. *Journal of The Academy of Marketing Science*, 22(Spring), 99-113.
- Doyle, P. (2003). *Değer temelli pazarlama: şirketinizi büyütme ve hissedar değeri yaratmak için pazarlama stratejileri*. (çev. Gülfidan Barış). İstanbul: Kapital Medya Hizmetleri A.Ş.
- East, R., Hammond, K., Harris, P., & Lomax, W. (2000). First-store loyalty and retention. *Journal of Marketing Management*, 16(4), 307-325.
- Egan, J. (2004). *Relationship marketing exploring relational strategies in marketing*. Second Edition. London/England: Pearson Prentice Hall.
- Erk, Ç. (2009). *Müşteri için değer yaratma, müşteri sadakati oluşum süreci ve şirket performansına etkileri üzerine araştırma*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Erten, E. (2004) *Perakendecilikte ilişkisel pazarlama ve süpermarket sadakat kartları üzerine pilot bir araştırma*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Fullerton, G. (2005), The impact of brand commitment on loyalty to retail service brands. *Canadian Journal of Administrative Sciences*, 22(2), 97-110.
- Kılıç, S. ve Göksel, A. (2004). Tüketici davranışları: İndirim kartlarının tüketici satın alma karar süreci üzerindeki etkisine dair ampirik bir çalışma. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(2), 147-163.
- Grönroos, C. (1997). Value-driven relational marketing: From products to resources and competencies. *Journal of Marketing Management*, 13(5), 407-419.
- Ha, C. L. (1998). The theory of reasoned action applied to brand loyalty. *Journal of Product & Brand Management*, 7(1), 51-61.
- Hacıfendioğlu, Ş., & Çolular, N. (2008). İlişkisel pazarlamada güven unsuru ve otel işletmelerinde uygulama. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (16), 107-126.
- Hollensen, S. (2003). *Marketing management: A relationship approach*. London, UK: Pearson Education Limited.
- İslamoğlu, A. H. (2006). *Pazarlama yönetimi*. 3. Baskı. İstanbul: Beta Basım Yayım A.Ş.,

- Kalaycı, Ş. (2010). *SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri*. Ankara: Asil Yayın Dağıtım.
- Kılıç, N. (2010). *İlişkisel pazarlamanın müşteri sadakati yaratmadaki etkisi: Bir hava yolu taşıma işletmesindeki uygulamanın incelenmesi*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Pazarlama Programı, İzmir.
- Knox, S. (1998). Loyalty-based segmentation and the customer development process. *European Management Journal*, 16(6), 729-737.
- Kotler, P. (2000). *Pazarlama yönetimi*. (çev. Nejat Muallimoğlu). İstanbul: Beta.
- Kotler, P. ve Keller, K. L. (2006) *Marketing management*. Twelfth Edition. New Jersey/U.S.A.: Pearson Prentice Hall.
- Kulabaş, Y., & Sezgin, S. (2003). TORQUE-Müşteriyi geri döndürme kuvveti/Bir ilişkisel pazarlama modeli. *İTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(5), 74-84.
- Marina, S., Kartini, D., Sarı, D. ve Padmasasmita, S. (2016). Customer loyalty as the implications of price fairness determined by relationship marketing and service quality of airline services. *South East Asia Journal of Contemporary Business, Economics and Law*, 11(2).
- MEGEP, (2008). *Pazarlama ve perakende perakendeciliğin özellikleri*. Ankara: T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, 2 Haziran 2019 tarihinde <http://hbogm.meb.gov.tr/modulerprogramlar/kursprogramlari/pazarlama/moduller/perakendecilik.pdf> adresinden erişildi.
- Morgan, R. M., & Hunt, S. D. (1994). The commitment-trust theory of relationship marketing. *Journal of marketing*, 58(3), 20-38.
- Oluç, M. (2006). *Temel pazarlama kavramları*. İstanbul: Beta Basım Yayım A.Ş.
- Oyman, M. (2002). Müşteri sadakati sağlamada sadakat programlarının önemi. *Kurgu Dergisi*, Anadolu Üniversitesi, İletişim Bilimleri Fakültesi, Eskişehir.
- Özdemir, M., & Koçak, A. (2012). İlişkisel pazarlama çerçevesinde marka sadakatinin oluşumu ve bir model önerisi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 67(02), 127-156.
- Pirinti, S. (2010). Güncel pazarlama yaklaşımlarından seçmeler. (İnci Varinli ve Kahraman Çatı, eds.), *Değer Pazarlaması* içinde. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Sirdeshmukh, D., Singh, J., & Sabol, B. (2002). Consumer trust, value, and loyalty in relational exchanges. *Journal of Marketing*, 66(1), 15-37.
- Styles, C., & Ambler, T. (2003). The coexistence of transaction and relational marketing: Insights from the Chinese business context. *Industrial Marketing Management*, 32(8), 633-642.
- Tabachnick, B. G. ve Fidell, L. S. (1989). *Using multivariate statistics*. Second Edition. Northridge: California State University Publish.
- Tabachnick, B. G. ve Fidell, L. S. (2001). *Using multivariate statistics*. Needham Heights: Mass. Allyn and Bacon.
- Türk Dil Kurumu. (2005). *Türkçe sözlük*. Ankara: TDK Yayınları.
- Tek, Ö. B. (1997). *Pazarlama ilkeleri Türkiye uygulamaları global yönetsel yaklaşım*. 7. Baskı. İstanbul: Cem Ofset Matbaacılık Sanayi A.Ş.
- Tek, Ö. B., ve Özgül, E. (2005). *Modern pazarlama ilkeleri*. İzmir: Birleşik Matbaacılık.
- Too, L. H., Souchon, A. L., & Thirkell, P. C. (2001). Relationship marketing and customer loyalty in a retail setting: a dyadic exploration. *Journal of Marketing Management*, 17(3-4), 287-319.
- Ünal, O. (2013). *Müşteri sadakat programları ve muhasebeleştirilmesi*. Ankara: Sonçağ Yayıncılık Matbaacılık Reklam San. Tic. Ltd. Şti. Gazi Kitabevi.
- Varinli, İ. (2008). *Pazarlamada yeni yaklaşımlar*. 2. Baskı. Ankara: Detay Yayıncılık.

Winer, R. S. (2007). *Marketing management*. Third Edition. New Jersey, USA: Pearson International Edition.

Yükselen, C. (2013). *Pazarlama: İlkeler-yönetim-örnek olaylar*. 10. Baskı. Ankara: Detay Yayıncılık.

Okul Öncesi Eğitim Kurumlarına Devam Eden 48-71 Aylık Çocukların Okul Algılarının Çizimler Aracılığıyla İncelenmesi

Çocuk Gelişim Uzmanı İlknur Civek^{1*}
Dr. Öğr. Üyesi Özlem Çamlıbel Çakmak²

Geliş tarihi: 08.05.2019
Kabul tarihi: 05.07.2019

Atf bilgisi:
IBAD Sosyal Bilimler Dergisi
Sayı: 5 Sayfa: 70-88
Yıl: 2019 Dönem: Güz

This article was checked by *iThenticate*.
Similarity Index 17%

¹ Bolu AİBÜ İzzet Baysal Eğitim ve Araştırma Hastanesi, Türkiye, ilknurcivek@hotmail.com,
ORCID ID 0000-0002-7678-701X
² Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Türkiye ozlemcakmak@gmail.com,
ORCID ID 0000-0002-5826-416X

* Sorumlu yazar

ÖZ

Bu araştırmanın amacı, okul öncesi eğitim kurumlarına devam eden 48-71 aylık çocukların okul algılarının çizdikleri resimler yoluyla incelenmesidir. Araştırmanın çalışma grubunu Bolu il merkezindeki 4 ilköğretim okulunun ana sınıfları ile 3 bağımsız anaokulundaki 48-71 aylık 117 çocuk oluşturmaktadır. Araştırmanın amacı doğrultusunda nitel araştırma yöntemlerinden betimleyici durum çalışması deseni kullanılmıştır. Araştırma verileri “Bana bir okul resmi çiz” yönergesi verilerek resim çizdirme tekniği yoluyla toplanmış ve betimsel analiz yoluyla analiz edilmiştir. Araştırmada çocukların büyük çoğunluğunun resimlerinde okul binası çizdikleri ve okulu fiziksel özellikleri ile algıladıkları tespit edilmiştir. Okulun bazı çocukların resimlerinde sosyal ilişkilerin geliştirildiği sosyal bir ortam, bazı çocukların resimlerinde ise oyun ve hareket ihtiyaçlarını karşılayan bir yer olarak görüldüğü ortaya çıkmıştır. Araştırma sonucunda, çocukların okula ilişkin algılamalarında okul öncesi eğitim kurumlarının nitelik ve niceliğinin etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Okul Öncesi Çocuk, Resim, Çizim, Okul Algısı.

Examining School Perceptions of 48-71-Month-Old Children Attending Pre-School Education Institutions Through Their Drawings

Child Development Specialist İlknur Civek^{1*}
Asst. Prof. Özlem Çamlıbel Çakmak²

First received: 08.05.2019
Accepted: 05.07.2019

Citation:
IBAD Journal of Social Sciences
Issue: 5 **Pages:** 70-88
Year: 2019 **Session:** Fall

This article was checked by *iThenticate*.
Similarity Index 17%

¹ Bolu AİBÜ İzzet Baysal Training and
Research Hospital, Turkey,
ilknurcivek@hotmail.com,
ORCID ID 0000-0002-7678-701X
² Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi,
Turkey, ozlemcakmak@gmail.com,
ORCID ID 0000-0002-5826-416X

* Corresponding Author

ABSTRACT

The aim of this research was to examine the school perceptions according to the views of children aged 48–71 months and who attend pre-school educational institutions. 117 children who were 48-71 month old in kindergartens of 4 primary education schools and 3 independent infant schools in Bolu constitute the study group of the research. The descriptive case study pattern has been used for qualitative research methods. The data of the Research was collected by using the drawing technique and by giving the directive to the children to “Draw a picture of a school for me”. The results were analyzed through descriptive analysis. After analysis, it has been determined that the majority of the children draw school building with physical characteristics. In some children’s pictures, it has emerged that the school is seen as a social environment in which social relations are established and developed and in some children’s pictures, the school is regarded as a place that meets the needs for play and movement. As a result of this research, it has been concluded that the quality and quantity of pre-school education institutions are influential in children’s perception of the school.

Keywords: Preschool Child, Picture, Drawing, School Perception

1. GİRİŞ

Okul adı verilen mekân ya da ortam bazılarında göre bir örgüt, bazılarında göre bir işletme, bazılarında göre bir aile, bazılarında göre de bir insan topluluğu olarak tanımlanmaktadır (Açıkalın, Şişman ve Turan, 2007). Okulların birey ve toplum açısından bakıldığında kültürel mirasın genç kuşaklara aktarılması, siyasi düzenin korunması, öğrencilerin ilgi ve yeteneklerini fark etmeleri ve bu doğrultuda eğitilmeleri konusunda üstlendiği birçok görevleri vardır (Sağlam, 2010). Ayrıca okullar, bireylerin gelişimlerine (zihinsel, bedensel, duygusal, sosyal vb.) katkıda bulunma, meslek edindirme, kendini gerçekleştirme gibi bireysel çıkarlarını gözeterek, onların okula karşı olumlu yönde güdülenmesini sağlarlar (Erden, 1998). Bu nedenle, okul, eğitim etkinliklerini ve ortamlarını bireyin ihtiyaçlarına uygun biçimde düzenlemelidir. Öyle ki çocuğun ailesinden sonra gelen ilk formal eğitim ortamı okul öncesi eğitim kurumlarıdır. Okul öncesi eğitim kurumları, okul öncesi çocuklarının eğitim ve bakımları ile ilgili kurumlardır (Demirel, 2010). Okul öncesi eğitim, Poyraz (2003, s. 21) tarafından şu şekilde tanımlanmıştır:

“Doğumdan ilkokulun başlangıcına kadar olan çocukluk yıllarını içine alan, bu yaş çocuklarının bireysel özelliklerini ve gelişimsel düzeylerine uygun zengin uyarıcı çevre imkânlarını sağlayan, onların tüm gelişimlerini toplumun kültürel değerleri ve özellikleri doğrultusunda en iyi bir biçimde yönlendiren bir eğitim sürecidir.”

Okula başlamak, çocuklar için heyecan verici bir süreçtir. İnsan hayatının üçte birinin okul sınırları içinde geçtiği düşünüldüğünde, okul hem sosyal hem de eğitimsel anlamda bireylerin yaşantısına etki eden önemli bir kurumdur (Yıldız, 2012). Çocuğun okula ilişkin algıları, kendi iç dünyasında yaşadığı durumlara ve içinde bulunduğu ortamın kendisine göre farklılık gösterebilir (Aksoy ve Baran, 2010). Bu yüzden hayatının başlangıcında ilk kez okulla tanışacak olan okul öncesi çocuklarının okulu nasıl algıladıkları önemlidir. Ayrıca Piaget, küçük çocukların dünyayı yetişkinlerin gördüğü gibi göremeyeceklerini belirtmiştir (Wood, 2003). Dolayısıyla okul ortamında çocuklara sunulan ortam ve etkinliklerin onlar açısından nasıl görüldüğü bilinmemektedir. 48–71 aylık çocukların okul algılarının resim yoluyla belirlenmesi bu konuda fikir verecektir.

Alan yazında okulun nasıl algılandığına ilişkin araştırmalar incelendiğinde, ilköğretim, lise, üniversite düzeyinde çok sayıda araştırmalar yapıldığı görülmektedir: (Akkaya, 2012; Aptekekar, 1981; Aydoğdu, 2008; Bilgiç ve Sarı, 2010; Bülbül, 2014; Bülbül ve Toker Gökçe, 2015; Cerit, 2006; Çalık, 2008; Demir, 2007; Döş, 2011; Hofman, Hofman ve Guldemond, 2001; Inbar, 1996; Koçak, 2013; Levine, 2005; Mahlios ve Maxson, 1998; Nalçacı ve Bektaş, 2012; Özdemir ve Kalaycı, 2013; Saban, 2008; Taştan, 2013; Türkmen, 2014; Yıldız, 2012; Ziemann ve Benson, 1981). Ancak okul öncesi eğitim düzeyinde çocukların okulu nasıl algıladığı ile ilgili sadece iki çalışmaya (Aksoy ve Baran, 2010; Geyik, Çalışkan ve Bay, 2019) rastlanmıştır. Okul öncesi eğitim kurumlarının, çocuğun okula ilişkin algısının oluşmasında ilk eğitim kurumları olduğu düşünüldüğünde okul öncesine giden 48–71 aylık çocukların okul algılarının araştırılması alan yazına önemli bir katkı sağlayacaktır.

Resimler çocukların iç dünyasını, olaylar hakkındaki duygu ve düşünüş biçimlerini, diğer çocuklar ve yetişkin insanlarla olan ilişkilerini yansıtan özgür ve yalın ifade araçlarıdır (Yavuzer 2013). Çocuklara resim çizdirmek güvenilir ve geçerli projektif tekniklerden biridir. Özellikle küçük çocuklar sınırlı sayıda kelime hazinesine sahiptirler (Ryan Wenger, 2001) ve görüşme esnasında kendilerini geri çekebilirler. Halbuki çocuklar resim yoluyla sözcüklere nazaran daha kolay ve eğlenceli bir şekilde kendilerini ifade edebilirler (Aral ve Metin, 2012; Skybo, Wenger ve Ying, 2007). Dolayısıyla, çocukların çizdiği resimler yoluyla, onların iç dünyasındaki duyguları, düşünceleri, görüşleri, büyüme süreci ve gelişimsel özellikleri hakkında daha fazla tanımlayıcı bilgiye ve ayrıntıya ulaşılabilmektedir (Wesson and Salmon, 2001; Yavuzer, 2013). Ayrıca çocuklara resimde neler çizdiklerini anlatmaları istendiğinde bir yetişkinin niyet okumasına gerek kalmadan özgürce ve doğru şekilde resimlerini anlatabilmektedirler. Bu bağlamda araştırmada okul öncesi eğitim kurumlarına devam eden 48–71 aylık çocukların okula ilişkin algılarının çizdikleri resimler aracılığıyla ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Araştırmanın alt amaçları şunlardır:

- 1- Okul öncesi eğitim kurumlarına devam eden 48–71 aylık çocukların resimlerinde çizdikleri mekânlara göre okul algıları nasıldır?

- a. Okul türüne göre nasıldır?
- b. Cinsiyete göre nasıldır?
- 2- Okul öncesi eğitim kurumlarına devam eden 48–71 aylık çocukların resimlerinde kendini çizip çizmeme durumlarına göre okul algıları nasıldır?
 - a. Okul türüne göre nasıldır?
 - b. Cinsiyete göre nasıldır?
- 3- Okul öncesi eğitim kurumlarına devam eden 48–71 aylık çocukların resimlerinde kendisi dışında bir kimse ya da canlı/cansız varlıkları çizme durumlarına göre okul algıları nasıldır?
 - a. Okul türüne göre nasıldır?
 - b. Cinsiyete göre nasıldır?
- 4- Okul öncesi eğitim kurumlarına devam eden 48–71 aylık çocukların resimlerinde doğa öğelerini ve materyalleri çizme durumlarına göre okul algıları nasıldır?
 - a. Okul türüne göre nasıldır?
 - b. Cinsiyete göre nasıldır?
- 5- Okul öncesi eğitim kurumlarına devam eden 48–71 aylık çocukların resimlerinde ne yapıyor olduklarına göre okul algıları nasıldır?
 - a. Okul türüne göre nasıldır?
 - b. Cinsiyete göre nasıldır?

2. YÖNTEM

Okulöncesi eğitim kurumlarına devam eden 48–71 aylık çocukların okul algılarının nasıl olduğunu ortaya çıkarmak amacıyla yapılan bu araştırma nitel bir araştırmadır. Araştırmanın amacı doğrultusunda nitel araştırma yöntemlerinden betimleyici durum çalışması deseni kullanılmıştır. Merriam (2009) bu tür araştırmalarda bir kişi, bir program, bir grup ya da bir kurum ile ilgili sınırlandırılmış bir alanda derinlemesine betimlemeler ve incelemeler yapılmasının esas olduğunu belirtmiştir. Bu çalışmada da okul öncesi kurumlarına devam eden 48–71 aylık çocukların okul algılarını derinlemesine incelemek amacıyla resim çizdirme veri toplama tekniği kullanılmıştır.

3. ÇALIŞMA GRUBU

Bu çalışmada, amaçlı örnekleme yöntemlerinden maksimum çeşitlilik örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Maksimum çeşitliliğe dayalı bir örnekleme oluşturulmuş amaç, göreceli olarak küçük bir örneklem oluşturmak ve bu örnekleme çalışılan probleme taraf olabilecek bireylerin çeşitliliğini maksimum derecede yansıtmaktır. Buradaki amaç, çeşitliliği sağlamak yoluyla evrene genelleme yapmak değil, çeşitlilik gösteren durumlar arasında herhangi ortak ya da paylaşılan olguların olup olmadığını bulmaya çalışmak ve bu çeşitliliğe göre problemin farklı boyutlarını ortaya koymaktır (Yıldırım ve Şimşek, 2013). Araştırmanın çalışma grubunu, Bolu İl Milli Eğitim Müdürlüğü'ne bağlı il merkezinde bulunan 4 ilköğretim okuluna bağlı anasınıfları ve 3 bağımsız anaokuluna devam eden 48–71 aylık çocuklar arasından çalışmaya gönüllü olan 117 çocuk oluşturmuştur. Çalışma grubundaki çocukların %50,4'ü (n= 59) kız, %49,6'sı (n= 58) erkek olup bu çocukların %47,9'u (n= 56) anaokuluna, %52,1'i (n= 61) ana sınıfına gitmektedir.

4. VERİLERİN TOPLANMASI

Araştırmanın verileri, araştırmaya katılan çocukları tanımak amacıyla ailelere dağıtılan “Çocuk Bilgi Formu” ile çocuklara resim çizdirilerek toplanmıştır. Her bir çocuğa A4 beyaz resim kâğıdı ile boya kalemleri sunulmuş ve “ Bana bir okul resmi çiz” yönergesi verilerek resim çizmesi istenmiştir. Çocukların istedikleri gibi rahatça resimlerini yapmaları ve kendilerini resimde ifade edebilmeleri için resimlerini bitirene kadar beklenileceği ve süre verileceği söylenmiştir. Resim tamamlandıktan sonra, çocuktan resimde neler çizdiğini anlatması istenerek araştırmacı tarafından çocuğun resminde anlattıkları yazılarak kaydedilmiştir. Resim çizme süresi, çocuğun hızına ve resme ilgisine göre bazı çocuklarla 10 dakika, bazı çocuklarla 20–30 dakika sürmüştür.

5. VERİLERİN ANALİZİ

Araştırma verileri, betimsel analiz tekniği kullanılarak analiz edilmiştir. Betimsel analiz yaklaşımına göre, elde edilen veriler daha önceden elde edilen temalara göre özetlenir ve yorumlanır. Veriler

araştırma sorularının ortaya koyduğu temalara göre düzenlenebileceği gibi görüşme ve gözlem süreçlerinde kullanılan sorular ya da boyutlar dikkate alınarak da sunulabilir (Yıldırım ve Şimşek, 2013, s. 256). Verilerin analizinde, “Çocuk Bilgi Formu”ndan gelen cevaplar ile çocukların okulu anlatan resimleri ile ilgili bilgiler alan yazındaki resimlerle ilgili sorular ve boyutlar dikkate alınarak değerlendirmeye alınmıştır. Verilerin kolay anlaşılması için; örneğin: 1. Çocuk Ç1, Kız (K), Erkek (E) olmak üzere kodlanmıştır. Çocukların okulla ilgili yaptıkları resimleri, alan yazından alınan sorulara göre, temalar ve alt temalar halinde düzenlenerek frekans değerleri hesaplanmış ve tablolaştırılmıştır. Çocukların çizdikleri resimler; çizdikleri mekânlara, kendini çizip çizmeme durumlarına, kendisi dışında bir kimse ya da canlı/cansız varlık çizme durumlarına, materyale yer verme durumlarına ve ne yapıyor olduklarına göre incelenmiş, alan yazındaki araştırmalarla benzerlikleri ve farklılıkları karşılaştırılmış, yorumlanmış ve tartışılmıştır. Ayrıca resimlerde elde edilen temalar çocukların devam ettikleri okul türüne ve cinsiyetlerine göre de tablolaştırılarak yorumlanmış ve alan yazınında yapılmış çalışmalar ile karşılaştırmalar yapılarak tartışılmıştır. Araştırmanın geçerliğini sağlamak için çocukların okulla ilgili yaptıkları resimlere yer verilmiş, bunlardan yola çıkılarak bulgular arasındaki neden-sonuç ilişkileri açıklanmaya çalışılmıştır. Araştırmanın güvenilirliğinin belirlenmesinde, resimlerin analizinde elde edilen veriler, araştırmacı ve bir uzman tarafından karşılaştırılarak temaların ve alt temaların oluşturulmasında fikir birliğine varılmıştır.

6. BULGULAR

Bu kısımda, okul öncesi kurumlarına devam eden 48–71 aylık çocuklara “Bana bir okul resmi çiz” yönergesi verildikten sonra çizdirilen okul resimlerinde çocukların çizdikleri mekânların durumları, çocukların kendini çizip çizmeme durumları, kendisi dışında bir kimse/canlı/cansız varlıkları çizme durumları, materyale yer verme durumları ve ne yapıyor oldukları ile tüm bu durumların çocukların devam ettikleri okul türüne ve cinsiyet açısından benzerlik gösterip göstermediği ile ilgili elde edilen bulgulara yer verilmiştir.

Tablo 6.1. Çocukların resimlerinde çizdikleri mekânların dağılımları

Mekân	<i>f</i>
Okul binası	106
Bahçe	11
Ev	8
Park	5
Sınıf	4
Kreş	3
Hayvan kulübesi	3
Futbol sahası	3
Havuz	2
Kulüp	2
Oyun evi	2
Spor aletleri binası/salonu	2
Basket potası	2
Cami	2
Yol	2
Külübe	1
Sirk çadırı	1
Dükkân	1
Okulun giriş holü	1
Balkon	1

Tablo 6.1. incelendiğinde, çocukların resimlerinde en çok okul binası (*f*: 106) çizdikleri görülmektedir. Bazı çocuklar resimlerinde okulun dış mekânlarından olan bahçeye (*f*: 11), parka (*f*: 5), futbol sahasına (*f*: 3), basket potasına (*f*: 2), hayvan kulübesine (*f*: 3) yer verirken; bazı çocuklarda resimlerinde okulun iç mekânlarından sınıf (*f*: 4) ve okulun giriş holü (*f*: 1), spor salonuna (*f*: 1) yer vermişlerdir. Bunun yanı sıra, bazı çocuklar resimlerinde okulun çevresinde bulunan ev (*f*: 8), kreş (*f*: 3), cami (*f*: 2), yol (*f*: 2),

dükkan (f: 1) ile okul bahçesinde bulunmasını istedikleri havuz (f: 2), kulüp (f: 2), oyun evi, spor aletleri binası (f: 1), kulübe (f: 1), sirk çadırı (f: 1) olmak üzere farklı mekânları da resimlemişlerdir. Aşağıda okul binası, kreş, bahçe ve yemek kulübünü çizen bir çocuğun resmi ve resmi ile ilgili görüş ifadesi örnek olarak verilmiştir (Resim 6.1.).

Resim 6.1. “Bir tane kız yaptım. Bu annesi. Bu babası. Bu yemek kulübü. Bu da bahçenin kapısı, bura hazine sandığı var. Bura çilek okulu. Okulun uçabilmesi için roketler çizdim. Bu muz okulu, küçük okul, yani kreş. Keşke bu çizdiklerimi canlandırabilsek” (Ç15/K).

Tablo 6.2. Çocukların resimlerinde çizdikleri mekânların okul türüne göre dağılımları

Mekân	Ana sınıfı (f)	Anaokulu (f)
Okul binası	56	50
Bahçe	7	4
Ev	5	3
Park	-	5
Sınıf	1	3
Kreş	2	1
Hayvan kulübesi	1	2
Futbol sahası	2	1
Havuz	-	2
Kulüp	2	-
Oyun evi	2	-
Spor aletleri binası/salonu	1	1
Basket potası	1	1
Cami	1	1
Yol	1	1
Kulübe	1	-
Sirk çadırı	1	-
Dükkan	-	1
Okulun giriş holü	-	1
Balkon	-	1

Tablo 6.2. incelendiğinde, hem ana sınıfına giden çocukların (f: 56) hem de anaokullarına giden çocukların (f: 50) en çok okul binası çizdikleri görülmektedir. Ana sınıfına giden çocukların hiçbiri resimlerinde park çizmemişlerdir, anaokuluna giden çocukların ise çok azı park (f: 5) çizmişlerdir. Buna göre, 48–71 aylık çocukların resimlerinde çizdikleri mekânların okul türüne göre dağılımları genellikle benzer sonuçlar ifade etmiştir.

Tablo 6.3. Çocukların resimlerinde çizdikleri mekânların cinsiyete göre dağılımları

Mekân	K (f)	E (f)
Okul binası	53	53
Bahçe	3	8
Ev	3	5
Park	2	3
Sınıf	1	3
Kreş	2	1
Hayvan kulübesi	1	2
Futbol sahası	1	2
Havuz	-	2
Kulüp	2	-
Oyun evi	1	1
Spor aletleri binası/salonu	2	-
Basket potası	1	1
Cami	1	1
Yol	-	2
Kulübe	-	2
Sirk çadırı	1	-
Dükkan	1	-
Okulun giriş holü	-	1
Balkon	1	-

Tablo 6.3. incelendiğinde, hem kızlar hem de erkekler en çok okul binası (f:53) çizmişlerdir. Erkekler (f: 8) kızlardan (f: 3) biraz daha çok bahçe çizmişlerdir. Sadece erkekler havuz (f: 2), yol (f: 2), kulübe (f: 2), ve okulun giriş holünü (f: 1) çizmişken; sadece kızlar ise kulüp (f: 2), spor aletleri binası/salonu (f: 2), sirk çadırı (f: 1), dükkan (f: 1) ve balkon (f: 1) çizmişlerdir. Buna göre, çocukların resimlerinde çizdikleri mekânlar cinsiyete göre genellikle benzer sonuçlar ifade etmiştir.

Tablo 6.4. Çocukların resimlerinde kendini çizip çizmeme durumlarına göre dağılımları

Resimde kendini çizmiş mi?	n	%
Çizmiş	13	11,1
Çizmemiş	104	88,9
Toplam	117	100

Tablo 6.4. incelendiğinde, “Bana bir okul resmi çiz” yönergesi verilen çocukların resimlerinde %11,1’inin (n=13) kendini çizmiş oldukları, %88,9’unun (n=104) kendini çizmemiş oldukları görülmektedir. Aşağıda çocuklardan birinin resmi ve resmi ile ilgili görüş ifadesine yer verilmiştir (Resim 6.2.).

Resim 6.2. Ç11/K: “Öğretmen ve ben. El ele tutuşmuş okula gidiyoruz” (Ç11/K).

Tablo 6.5. Çocukların resimlerinde kendini çizip çizmeme durumlarının okul türüne göre dağılımları

	Ana sınıfı		Anaokulu	
	n	%	n	%
Resimde kendini çizmiş mi?				
Çizmiş	5	8,2	8	14,3
Çizmemiş	56	91,8	48	85,7
Toplam	61	100	56	100

Tablo 6.5. incelendiğinde, ana sınıfına giden çocukların %8,2'sinin (n=5) kendisini çizdiği, %91,8'inin kendisini çizmediği; anaokullarına giden çocukların % 14,3'ünün (n=8) resminde kendini çizdiği, %85,7'sinin kendisini çizmediği görülmektedir. Bu bulguya göre, çocukların resimlerinde kendilerini çizip çizmeme durumları okul türüne göre benzer sonuçlar ifade etmiştir.

Tablo 6.6. Çocukların resimlerinde kendini çizip çizmeme durumlarının cinsiyete göre dağılımları

	K		E	
	n	%	n	%
Resimde kendini çizmiş mi?				
Çizmiş	7	11,9	6	10,3
Çizmemiş	52	88,1	52	89,7
Toplam	59	100	58	100

Tablo 6.6. incelendiğinde, kızların %11,9'unun (n=7) kendisini çizdiği, %88,1'inin (n=52) kendisini çizmediği; erkeklerin %10,3'ünün (n=6) resimlerinde kendisini çizdiği %89,7'sinin (n=52) kendisini çizmediği görülmektedir. Buna göre, çocukların resimlerinde kendilerini çizip çizmeme durumları cinsiyete göre benzer sonuçlar ifade etmiştir.

Tablo 6.7. Çocukların kendisi dışında bir kimse ya da canlı/cansız varlıkları çizme durumlarına göre dağılımları

Çocukların kendisi dışında çizdikleri kimseler ya da canlı/cansız varlıklar	f
Çocuklar	27
Hayvan	15
Anne	6
Arkadaş	4
Öğretmen	4
İnsan	3
Kardeş	3
Baba	3
Öğrenci	2
Müdür	1
Masal kahramanları	1
Polis	1
Hırsız	1
Araştırmacı	1

Tablo 6.7. incelendiğinde, çocukların çoğunluğunun resimlerinde sırasıyla en çok çocuklara (f: 27) ve hayvanlara (f: 15) yer verdiği görülmektedir. Aşağıda okul ortamı ve okul ortamında bulunan kimselere yönelik bir örnek verilmiştir (Resim 6.3.).

Resim 6.3. “Şaşmış bir müdür. Öğretmen ve öğrenciler. Kaydırak, salıncak, okul, okulun çevresi, su tulumbası, tahta at, havlandırma bacası, okulun çatısında kameralar” (Ç101/K)

Tablo 6.8. Çocukların kendisi dışında bir kimse ya da canlı/cansız varlıkları çizme durumlarının okul türüne göre dağılımları

Çocukların kendisi dışında çizdikleri kişiler ya da canlı/cansız varlıklar	Ana sınıfı (f)	Anaokulu (f)
Çocuklar	19	8
Hayvan	8	7
Anne	3	3
Arkadaş	2	2
Öğretmen	2	2
İnsan	2	-
Kardeş	2	1
Baba	1	2
Öğrenci	-	2
Müdür	-	1
Masal kahramanları	1	-
Polis	-	1
Hırsız	-	1
Araştırmacı	1	-

Tablo 6.8. incelendiğinde, hem ana sınıfına giden çocuklar hem de anaokuluna giden çocuklar en çok çocukları çizmişlerdir. Ancak ana sınıfına giden çocukların resimlerinde (f: 19) anaokuluna giden çocukların resimlerine (f: 8) göre daha çok çocukları çizdikleri görülmektedir. Her iki okul türüne devam eden çocukların benzer şekilde hayvan, anne, arkadaş, öğretmen, kardeş ve baba çizmişlerdir. Sadece ana sınıfına giden çocuklar insan, masal kahramanı ve araştırmacıyı çizmiş; sadece anaokullarına giden çocuklar ise öğrenci, müdür, polis ve hırsız çizmişlerdir. Buna göre, okul türü açısından çocukların resimlerinde kendisi dışında bir kimse ya da canlı/cansız varlıkları çizip çizmeme durumları genel olarak benzer sonuçlar ifade etmiştir.

Tablo 6.9. Çocukların kendisi dışında bir kimse ya da canlı/cansız varlıkları çizme durumlarının cinsiyete göre dağılımları

Çocukların kendisi dışında çizdikleri kişiler ya da canlı/cansız varlıklar	K (f)	E (f)
Çocuklar	18	9
Hayvan	11	4
Anne	4	2
Arkadaş	2	2
Öğretmen	3	1
İnsan	1	1

Kardeş	2	1
Baba	1	2
Öğrenci	1	1
Müdür	-	1
Masal kahramanları	-	1
Polis	-	1
Hırsız	-	1
Araştırmacı	1	-

Tablo 6.9. incelendiğinde, kızlar resimlerinde erkeklerden göre daha çok çocuklar (f : 18) ve hayvan (f : 11), anne (f : 4), öğretmen (f : 3) resmi çizmişlerdir. Kızlardan sadece bir çocuk resminde araştırmayı çizmişken; sadece erkekler resimlerinde, müdür, masal kahramanları, polis ve hırsız çizmişlerdir. Buna göre; kızlar resimlerinde daha çok bir kimse ya da canlı/cansız varlıklar çizdiğinden, çocukların resimlerinde kendisi dışında bir kimse ya da canlı/cansız varlıkları çizip çizmeme durumları cinsiyete göre farklı sonuçlar ifade etmiştir.

Tablo 6.10. Çocukların resimlerinde doğa öğelerini ve materyalleri çizme durumlarına göre dağılımları

Ana temalar	f	Alt temalar
Doğa öğeleri	197	Güneş, çimen, bulut, çiçek, ağaç, gökyüzü, doğa olayları, yıldız, toprak, meyve, dağ, taş, kuş yuvası, kardan adam, tohum
Okul ve çevresine ait materyaller	382	Pencere, kapı, çatı, oyuncaklar, baca, eşyalar, kaydırak, salıncak, bayrak, okul merdiveni, şekiller/semboller, çeşme, taşıtlar, bahçe kapısı, okulun demirleri, oturma yeri (bank), yangın merdiveni, tahterevalli, tırmanma merdiveni, havuz, kamera, trampolin, tahta at, spor aleti, sek sek çizgisi, okul zili, uçak bileti, posta kutusu, süt kutusu, beton, dükkân, evin parçası, annenin küpeleri

Tablo 6.10. incelendiğinde, çocukların resimlerinde en çok okul ve çevresine ait materyallere (f : 382) yer verdikleri, doğa öğelerine (f : 197) daha az yer verdikleri görülmektedir. Aşağıda çocukların resimlerinde doğa öğeleri ve materyallere yer verme durumları ile ilgili birer örnek verilmiştir (Resim 6.4.; Resim 6.5.)

Resim 6.4. “Okul. Bu yangından kaçma yeri. Bacadan duman çıkıyor. Kuşlar yuva yapmış. Gözü ve ağız olan bir dağ yaptım, komik olsun. Okulun bahçesine tohum ekilmiş. Bahçede ağaçlar var. Bir de güneş” (Ç50/E).

Resim 6.5. “Okul, okulun merdiveni. Kayan yıldız, güneş, bulutlar. Salıncak, kaydırak, evin parçası, balık havuzu, çimenler” (Ç80/E).

Tablo 6.11. Çocukların resimlerinde doğa öğeleri ve materyalleri çizme durumlarının okul türüne göre dağılımları

Ana temalar	Ana sınıfı (f)	Anaokulu (f)
Doğa öğeleri: Güneş, çimen, bulut, çiçek, ağaç, gökyüzü, doğa olayları, yıldız, toprak, meyve, dağ, taş, kuş yuvası, kardan adam, tohum	108	89
Okul ve çevresine ait diğer materyaller: Pencere, kapı, çatı, oyuncaklar, baca, eşyalar, kaydırak, salıncak, bayrak, okul merdiveni, şekiller/semboller vb.	194	187

Tablo 6.11. incelendiğinde, hem ana sınıfına giden çocuklar hem de anaokuluna giden çocuklar resimlerinde en çok okul ve çevresine ait materyalleri, en az doğa öğelerini çizmişlerdir. Ayrıca ana sınıfına giden çocukların anaokuluna giden çocuklardan farklı olarak biraz daha çok okul ve çevresine ait materyallere ve doğa öğelerine yer verdikleri görülmektedir. Buna göre, çocukların resimlerinde doğa öğelerine ve materyallere yer verme durumları okul türüne göre benzer sonuçlar ifade etmiştir.

Tablo 6.12. Çocukların resimlerinde doğa öğelerini ve materyalleri çizme durumlarının cinsiyete göre dağılımları

	K (f)	E (f)
Doğa öğeleri: Güneş, çimen, bulut, çiçek, ağaç, gökyüzü, doğa olayları, yıldız, toprak, meyve, dağ, taş, vb.	130	67
Okul ve çevresine ait diğer materyaller: Pencere, kapı, çatı, oyuncaklar, baca, eşyalar, kaydırak, salıncak, bayrak, okul merdiveni, şekiller/semboller vb. vb.	201	179

Tablo 6.12. incelendiğinde, kızların resimlerinde okula ve çevresine ait materyalleri (201) doğa öğelerinden (130) daha çok çizdikleri görülmektedir. Benzer şekilde erkeklerin de okul ve çevresine ait materyalleri (179) doğa öğelerinden (67) daha çok çizdikleri görülmektedir. Kızlar erkeklere göre daha çok doğa öğelerini ve okul ile çevresine ait materyalleri çizmişlerdir. Buna göre, çocukların resimlerinde doğa öğelerine ve materyallere yer verme durumları cinsiyete göre farklı sonuçlar ifade etmiştir.

Tablo 6.13. Çocukların resimlerinde ne yapıyor olduklarına göre dağılımları

Çocukların resimlerinde ne yapıyor oldukları	f
Çocuklar dışarıda oyun oynuyor (Oyun oynuyorlar, kaydırdan kayıyor, top oynuyor, çocuklar yarışma yapıyorlar, kızlar ip atlıyorlar, kız arkadaşları tahterevalliye binmiş, arkadaşı basket oynuyor)	19
Okula gidiyorlar/geliyorlar	10
Çocuklar okulun içinde oyun oynuyorlar	6
Kız spor yapıyor	1
Teneffüs bitmiş öğrenciler okula girmiş	1
Okula kim geliyormuş diye camdan bakıyor	1
Camide ailece namaz kılıyorlar	1

Tablo 6.13. incelendiğinde, çocukların resimlerinde en çok çocukları dışarıda oyun oynarken çizmiş oldukları görülmektedir. Aşağıda çocukların resimlerinde ne yapıyor olduklarına dair örnekler yer verilmiştir (Resim 6.6., Resim6.7.).

Resim 6.6. “Bunlar kızlar, ip atlıyorlar. Burada kız kaydırğa biniyor” (Ç17/K).

Resim 6.7. “Okul. Burası spor salonu, kız spor yapıyor. Burası sınıf, kız oyun oynuyor” (Ç88/K).

Tablo 6.14. Çocukların resimlerinde ne yapıyor olduklarının okul türüne göre dağılımları

Çocukların resimlerinde ne yapıyor oldukları	Ana sınıfı (f)	Anaokulu (f)
Çocuklar dışarıda oyun oynuyorlar	15	4
Okula gidiyorlar/geliyorlar	6	4
Çocuklar okulun içinde oyuncaklarla oynuyorlar	-	6
Kız spor yapıyor	-	1
Teneffüs bitmiş öğrenciler okula girmiş	1	-
Okula kim geliyormuş diye camdan bakıyor	-	1
Camide ailece namaz kılıyorlar	-	1

Tablo 6.14. incelendiğinde ana sınıfına giden çocuklar resimlerinde, sırasıyla en çok çocukları dışarıda oyun oynarken (f:15), okula gidip gelirken (f: 6), teneffüs bitmiş öğrenciler içeri girmiş (f: 1) çizmiş, okulun içinde oyun oynarken çizmemişlerdir. Sadece anaokullarına giden çocuklar, çocukları okulun içinde oyuncaklarla oyun oynarken (6) çizmişlerdir. Buna göre, çocukların resimlerinde ne yapıyor oldukları okul türü açısından farklı sonuçlar ifade etmiştir.

Tablo 6.15. Çocukların resimlerinde ne yapıyor olduklarının cinsiyete göre dağılımları

Çocukların resimlerinde ne yapıyor oldukları	K (f)	E (f)
Çocuklar dışarıda oyun oynuyorlar	13	6
Okula gidiyorlar/geliyorlar	7	3
Okulun içinde oyuncaklarla oynuyorlar	2	4
Kız spor yapıyor	1	-
Teneffüs bitmiş öğrenciler okula girmiş	1	-
Okula kim geliyormuş diye camdan bakıyor	-	1
Camide ailece namaz kılıyorlar	-	1

Tablo 6.15. incelendiğinde, hem kızlar (f: 13) hem de erkekler (f: 6) en çok okulda oyun oynadıklarını ifade etmişlerdir. Sadece kızlar resimlerinde spor yaptıklarını (f:1), teneffüsün bitip öğrencilerin okula girmiş olduklarını (f: 1) çizmişken; sadece erkekler ise kendisi okula kim geliyormuş diye camdan baktıklarını (f: 1) ve camide ailece namaz kıldıklarını (f: 1) çizmişlerdir. Bu bulgulara göre, çocukların resimlerinde ne yapıyor oldukları cinsiyete göre benzer sonuçlar ifade etmiştir.

7. TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu araştırma okul öncesi eğitim kurumlarındaki 48–71 aylık çocukların okula ilişkin algılarını çizdikleri okul resimleri yoluyla ortaya koymuştur. 48–71 aylık çocukların çoğu okul resimlerinde, en çok okul binasına yer vermiş ve okulu en çok fiziksel özellikleri ile algılamışlardır. Benzer şekilde Yıldız (2012) araştırmasında, ilköğretim öğrencilerinin okul resminde sıklıkla tekrarlanan bir figür olarak okul binası çizdikleri, okulun kavram olarak kuralları ve fiziksel özellikleriyle formal bir yapıda algılandığı, ayrıca katılımcılara ait bireysel farklılıkların resimlerdeki kompozisyona ve kullanılan renklere yansıdığı sonucuna ulaşmıştır. Bu çalışmada en çok okul resmi çizilmesinde çocuklara “Bana bir okul resmi çiz.” yönergesinin verilmiş olmasının da etkili olabileceği düşünülebilir.

Araştırmada bazı çocuklar resimlerinde sadece okul binası çizmekle kalmamış, okullarında bulunan ya da bulunmayan iç (sınıf, spor salonu gibi) ve dış mekânları (bahçe, park gibi) çizerek okulu onların temel

ihtiyaçları olan oyun, spor gibi hareket ihtiyaçlarını karşılayan bir yer olarak algılamışlardır. Bazı çocuklar da okul çevresindeki ev, cami, yol, kreş, dükkân gibi mekânları resmederek okulu çevresiyle bir bütün olarak algılamışlardır. Bazı çocuklar ise resimlerinde okul resmi çizmemiş; ev/kendi evi, kendi köpeğinin kulübesi, çocuk oyun parkı gibi okul olmayan farklı mekanları çizmişlerdir. Bu durum, bazı çocukların okulda bulunmak istememelerinden, evlerinde bulunmayı özlemelerinden ve okul dışı ortamda kendilerini mutlu hissediyor olmalarından kaynaklanmış olabilir. Yavuzer (2013) okul korkusu olan çocukların okul ve öğrenci çizmeyi istemediklerini belirtmiştir. Araştırmaya benzer şekilde Aksoy ve Baran'ın (2010) 60-72 aylık çocukların resimleri yoluyla okul algılarını incelediği araştırmada, bazı çocukların (n= 12) okul ortamı dışında kendi evi, arkadaş evi, komşu evi, ırmak ve derenin olduğu yer, çocuk park alanı gibi mutlu oldukları farklı mekanları çizdikleri ortaya koyulmuştur.

Ana sınıfı çocuklarının hiçbirinin okulun dış mekanına park çizmemeleri parkın yokluğuna işaret etmektedir. Gerçekten de araştırmanın yapıldığı 4 ana sınıfının da oyun parkı yoktur. Sadece ana okuluna giden çocuklardan bazılarının oyun parkı (f: 5) çizdikleri görülmüştür. Halbuki üç anaokulunda oyun parkı vardır. Bu durum, çocukların anaokullarında zamanlarının çoğunluğunu okul içindeki etkinliklerle geçirdiklerini düşündürmektedir. Göl Güven'in (2009) araştırması bu bulguyu desteklemektedir. Araştırmaya göre okul öncesi öğretmenleri hava iyi bile olsa ailelerin istekleri ve kaygıları (soğuk algınlığı ve giysilerin kirlenmesi gibi) doğrultusunda çocukları dışarı çıkarmamakta, açık hava aktivitelerini sınırlı sayıda yaptırmaktadırlar. Benzer şekilde yapılan araştırmalarda okul öncesi çocuklarının okulda neler yaptıklarına ilişkin görüşleri incelendiğinde, zamanlarının büyük çoğunluğunu sınıf içinde oyun oynama ve sanat vb. etkinliklerle geçirdikleri, diğer yandan bahçe oyunlarından ya hiç (Koçyiğit, 2014) ya da çok az bahsettikleri bulunmuştur (Civek ve Çamlıbel Çakmak, 2018). Halbuki Okul Öncesi Eğitim Programında yer alan serbest zaman, Türkçe, oyun/ hareket, müzik, drama, fen/doğa, sanat, okuma yazma çalışmaları ve alan gezisi etkinlikleri hem sınıf içinde hem de açık havada gerçekleştirilebilecek etkinliklerdir. Öğretmenler etkinlikleri sadece sınıfın içinde değil olanaklar dahilinde açık havada da yaptırmayı beklenmektedir (Milli Eğitim Bakanlığı [MEB], 2013).

Resim, çocukların kişilik özelliklerini yansıtan önemli bir araçtır. Özgüven ve yeterlilik duygusu olan, sosyal ve dışa dönük çocukların resimleri hem kendilerini çizme hem de kağıdın tamamını kullanma, figürler arasında kompozisyonlar oluşturma ve kullandıkları renkler açısından güven duygusu gelişmemiş çocuklara göre farklılıklar gösterebilmektedir (Yavuzer, 2013). Araştırmada okul resimlerinde kendilerini çizen çocukların resimleri (f: 13), kendilerini okulun parçası hissetmeleri ve okuldaki sosyal ilişkilerinin anlaşılması açısından güzel bir kompozisyon oluşturmaktadır (Bkz. Resim 6.2.). Araştırmaya benzer şekilde Geyik, Çalışkan ve Bay'ın (2019) "Okul Öncesi Dönem Çocuklarının Okul Algılarının Belirlenmesi" adlı çalışmada, çocukların çoğunluğunun olumlu okul algısına sahip olduğu, okul resimlerinde üç ana kriter (okulunu çizme, kendini çizme ve olumlu duygu renklerini kullanma) ile birlikte diğer figürlere (okulunun içinde kendini çizme, arkadaşını çizme, öğretmenini çizme, neşeli figürler) daha çok yer verdikleri belirlenmiştir.

Çocuklar resimlerinde kendisini, ailesi, grup arkadaşları, öğretmeni veya diğer kişilerle birlikte çizdiğinde, resim yoluyla onların gerek kendisiyle olan ilişkisini, gerekse kendisinin grupla ve başkalarıyla olan ilişkisini resimlerine yansıtmış olurlar. Resimler, çocuğun grup içinde kendini nasıl algıladığının ve grup içindeki yerinin belirlenmesi açısından son derece faydalıdır (Yavuzer, 2013). Resmin bir veri toplama aracı olarak tercih edildiği pek çok araştırmada da çocukların çizimler yoluyla aileleri, arkadaşları, öğretmenleri ve sosyal çevreleri olan ilişkilerini çizimler yoluyla kolayca ifade edebildikleri tespit edilmiştir (Aykaç, 2012; Clarke, Ungerer, Chahoud, Johnson ve Steifel, 2002; Fury, Carlson ve Sroufe, 1997; Harrison, Clarke ve Ungerer, 2007; Kaplan and Main, 1985; Pianta, Longmaid and Ferguson, 1999). Yörükoğlu'na (2011) göre, okul öncesi dönemde çocukların arkadaşlığa verdiği önem artmaktadır. Araştırmada bazı çocuklar okul resimlerinde kendisi dışında sırasıyla en çok çocuk, anne, arkadaş, öğretmen, insane ve kardeş gibi kimseleri çizmişlerdir. Buna göre, çocuklar kendi sosyal ilişkilerini ve okul ortamlarını resimlerine yansıtarak okulu sosyal ilişkilerin kurulup geliştirildiği sosyal bir ortam olarak görmüşlerdir. Benzer şekilde Meslek Lisesi öğrencilerinin okula yönelik algılarının metaforlar yoluyla incelendiği araştırmalarda öğrencilerin büyük bir çoğunluğu birinci sırada okulu otoriter ve disiplinli bir yer, ikinci sırada bilgi veren ve geliştiren bir yer, bir kısım öğrenciler ise arkadaşlık ve dayanışma ortamı olarak algılamışlardır (Bülbül, 2014; Bülbül ve Toker Gökçe, 2015). Araştırmada çocukların resimlerine bakıldığında okulun dış ve iç mekanında oyun oynama (f: 19; f: 6),

okula gidip gelme (f: 10) vb. eylemlerin yapıldığı, okulda baskı ve otorite kurma ile ilgili herhangi bir olumsuz figüre ya da eyleme ilişkin bir bulgunun olmadığı görülmektedir. Bu açıdan düşünüldüğünde okul öncesine devam eden çocukların daha üst kadamedeki çocuklara göre okulu daha olumlu algıladığı söylenebilir. Ayrıca çocuklar resimlerinde genellikle kendilerinde duygusal açıdan iz bırakan olay ve kişilere de yer vermektedirler (Yıldız, 2012). Araştırmada bazı çocukların okul resimlerinde masal kahramanları, polis, hırsız ve araştırmacıyı çizmiş olması bu duruma verilebilecek örneklerdendir.

Çocuklar resimlerinde okul ve çevresine ait materyallere (f: 382) doğa öğelerine (f: 197) göre daha çok yer vermişlerdir. Bu bulgu, çocukların okul bahçelerinin doğa öğeleri açısından fakir bir görüntüde olduğu izlenimini vermektedir. Gerçekten de çalışma grubuna alınan dört ilköğretim okulunun bahçe zemininin büyük bir bölümü beton yapıdadır ve ağaç, çiçek, çimen, toprak alanlar vb. çok az bulunmaktadır. Çocukların resimlerinde kendi okullarının iç ve dış mekânlarında bulunan ya da bulunmayan doğa öğeleri ile okul ve çevresine ait materyalleri çizdikleri görülmüştür. Norodahl ve Einarsdottir (2014) bir geliştirme projesi kapsamında yaptıkları araştırmada, çocukların çoğunluğunun dışarıda olmaktan hoşlandıklarını, oyun araç-gereçlerinde çeşitliliği sevdiğini (sulu kaydıraklar gibi), doğal ortamların onlara çeşitli oyun fırsatları sağladığını (ağaç ve tepe üstlerine yuva yapmak, su oyunları, çiçek toplamak gibi), bu bakımdan doğal çevreye değer verdiklerini tespit etmişlerdir.

Bu araştırmada ana sınıflarına giden çocuklar resimlerinde doğa öğeleri ve okul ve çevresine ait materyallere anaokullarına giden çocuklardan daha çok yer vererek ana sınıflarının iç ve dış mekânlardaki materyal yönünden eksikliğini, özellikle de çocukların ana sınıflarına ait bir bahçeye olan özlemlerini dile getirmişlerdir. Bakıldığında çalışma grubuna alınan üç bağımsız anaokulunun oyun araç gereçleri ve çimen, çiçek, ağaç, toprak gibi alanları olan kendine ait bahçesi varken, dört ana sınıfında kendine ait böyle bir bahçesi yoktur. Anaokuluna giden çocukların ise kendi okullarına ait düzenlenmiş ve doğa öğeleri açısından daha zengin bir okul bahçeleri olmasına rağmen, resimlerinde okul ve çevresindeki materyallere (f: 187) göre doğa öğelerine (f: 89) daha az sayıda yer verdikleri bulunmuştur. Bu bulgu, onların dış mekandan yeterince yararlanamadıklarını ve genellikle okul iç mekanında yapılan etkinliklerle vakit geçirdiklerini düşündürmektedir. Anaokullarındaki bazı çocukların (f: 6) resimlerinde kendilerini okulun içinde oyun oynarken çizmeleri bu bulguyu destekler niteliktedir. Okul öncesi eğitim kurumları planlanırken, çocukların serbestçe hareket etme, oyun oynama gibi temel ihtiyaçları dikkate alınmalı (Oktay, 2000), ilgi çekici ve uyaran yönünden zengin çevre nitelikleri ile donatılmış olmalıdır (Tok 2015). Çünkü iyi düzenlenmiş mekanlar çocuklar için ilgi çekici olmakta ve fiziksel mekana olan olumlu duygularını okullarına, öğretmenlerine ve arkadaşlarına yansıtabilmektedirler (Kildan, 2007). Dış mekanın düzenli ve aktif bir şekilde kullanımının özendirilmesi konusunda başta Milli Eğitim Bakanlığı olmak üzere okul öncesi öğretmenlerine önemli görevler düştüğü de açıktır. Sonuç olarak her iki okul türünden de bazı çocuklar okulu, onlara arkadaşlarıyla oyun oynama, serbestçe hareket etme gibi temel ihtiyaçlarını karşılayan, onlara öğrenme fırsatları sağlayan doğal ortamı olan, oyun araç gereçleri ile dopdolu bir yer olarak resimlerine yansıtışlardır.

Hem kızlar (f: 201, f: 130) hem de erkekler (f: 179, f: 67) resimlerinde okula ve çevresine ait materyalleri doğa öğelerinden daha çok çizmişlerdir. Bu duruma “Bana bir okul resmi çiz” yönergesi sebep olmuş olabilir. Ayrıca kızlar erkeklere göre daha çok doğa öğeleri ile okul ve çevresine ait materyalleri çizmişlerdir. Bu durum, kızların erkeklere göre daha fazla güzellik, estetik ve ayrıntılara önem veren doğal yapılarının sonucu olabilir. Bu bulguyu geçmişte yapılan çalışmalar da desteklemektedir. Brown (1990), 5-11 yaşları arasındaki çocuklara, Cox, Perara, Kayosu ve Hiranuma (2001) 7-11 yaşları arasındaki çocuklara bir insan resmi çizdirmişler. Adı geçen çalışmalarda çocuklardan yaş büyük olanlarla, kızların küçük olanlara ve erkeklere göre insan resimlerinde daha fazla ayrıntıya yer verdikleri bulunmuştur (Akt. Kindap ve Sayıl, 2005). Yine benzer şekilde Hall (2008) 56-71 aylık çocukların çizimleri aracılığıyla iletişim becerilerini incelediği araştırmasında kızların erkeklerden daha fazla estetik kaygılar yaşadıklarını, çizimlerinde daha fazla süslemelere (stiker, renkler vb.) ve ayrıntılara (kalp, çiçek, yazı vb.) yer verdiklerini belirtmiştir. 4-7 yaş çocuklarının gelişim özelliklerinin incelendiği bir diğer araştırmada ise 126 kız ve 144 erkek çocuğuna “Okulum ve ben” konulu bir resim çizdirilmiştir. Resimlerde kızların erkeklere göre (kızlar %80,2, erkekler %64,6) daha ayrıntılı nesnelere çizdikleri (bir eve kapı, pencere gibi ekler) ve yine kızların erkeklerden (kızlar: %61,9, erkekler: %38,2) daha fazla dekoratif süslemeler yaptıkları tespit edilmiştir (Aral ve Metin, 2012).

Çocukların resimlerinde ne yapıyor olduklarına bakıldığında, çalışma grubuna alınan 117 çocuktan sadece 19'unun çocukları dışarıda oyun oynarken çizdikleri görülmektedir. Bazı çocuklar resimlerinde en çok çocukları ya da arkadaşlarını dışarıda araçlı araçsız oyuncaklarla ya da bahçe oyuncaklarıyla oyun oynarken çizerek harekete ve okul dış mekanına (bahçeye) verdikleri önemi ifade etmişlerdir. Einarsdottir (2005) yaptığı çalışmada okul öncesi çocukların çoğunluğunun öğretmenden gelen yönergeleri takip etmekte zorlandıklarını, etkinlik seçimi yapamamaktan, sınıf içinde sessiz ve hareketsiz kalmalarını gerektiren etkinlikleri yapmaktan hoşlanmadıklarını tespit etmiştir. Ayrıca çocuklar diğer çocuklarla birlikte olmayı, iyi ilişkiler kurmayı ve açık hava alanlarında oyun oynamayı önemli görmüşlerdir (Clark ve Moss, 2005; Einarsdottir, 2005). Benzer şekilde Aksoy ve Baran (2010) "60-72 Aylık Çocukların Okula İlişkin Algılarının İncelenmesi" adlı çalışmalarında çocukların resimlerinde mutlu oldukları mekanları incelemişler ve çocukların %23,3'ünün (n=14) resimlerinde bahçe alanına yer vermiştir. Diğer yandan çalışmamızda anasınıfına giden bazı çocukların (f: 15) anaokullarına giden bazı çocuklara (f: 4), göre resimlerinde daha çok çocuklarla dışarıda oynama ve çocukların okula gidip gelme eylemini çizdikleri, ancak çocukları okulun içinde oyun oynarken hiç çizmedikleri görülmüştür. Bu durum, ana sınıfına giden çocukların okul dış mekanında oynanan oyun ve harekete olan ihtiyaçlarını, özellikle de oyun-araç gereçlerinin olduğu parka olan özlemlerini ifade etmiştir. Buna göre, bazı çocuklar okulu açık havada oyun ve hareket ihtiyaçlarının karşılandığı bir yer olarak algılamışlardır.

Araştırma sonucunda, okul resimlerinde çocuğun devam ettiği okul türüne göre; çizdiği mekânın, kendini çizip çizmeme durumunun, kendisi dışında bir kimse ya da canlı/cansız varlık çizme durumunun, doğa öğeleri ve materyallere yer verme durumunun benzer sonuçlar ifade ettiği; ancak okulun bahçesinin bulunma ya da bulunmama durumuna göre ne yapıyor olduğunun farklı sonuçlar ifade ettiği ortaya konmuştur. Çocuğun cinsiyetine göre ise çizdiği mekânın, kendini çizip çizmeme durumunun, ne yapıyor olduğunun benzer sonuçlar ifade ettiği, ancak kendisi dışında bir kimse ya da canlı/cansız çizme durumunun, okulun iç ve dış mekânlarında bulunma ya da bulunmama durumuna göre doğa öğelerine ve materyallere yer verme durumunun farklı sonuçlar ifade ettiği bulunmuştur. Buna göre, çocuğun okula ilişkin algılarında okul öncesi eğitim kurumlarının mekân nitelik ve niceliğinin etkili olduğu, kurumların iç ve dış mekân düzenlemelerine gereken önemin verilmesi gerektiği söylenebilir. Özellikle okul öncesi kurumlarının dış mekânlarının aktif şekilde, sıklıkla kullanımını özendirerek aile katılım çalışmalarına eğitim programları içinde yer verilebilir, bu konuda kapsamlı eğitimler verilerek aileler bilinçlendirilebilir.

Araştırmada çocuklara resim çizdirip anlatırma veri toplama tekniği kullanılmıştır. Başka çalışmalarda görüşme, gözlem, fotoğraf, okul resimlerinin (iç ve dış mekân) gösterildiği, okullara geziler yapılarak çocukların ufkunun genişletildiği vb. farklı veri toplama tekniklerinin kullanıldığı nitel ya da nicel çalışmalar yapılabilir. İlköğretim okullarının bünyesinde yer alan ana sınıflarının okul bünyesinden ayrılması sağlanarak, kendilerine ait bir bina ve bahçede eğitim-öğretim çalışmalarına devam edebilmeleri yönünde girişimlerde bulunabilir. Bu araştırma okul algısını çocuk bakış açısından ele almıştır. Bundan sonra yapılacak çalışmalarda okul öncesi öğretmeni, çocuk ve ebeveynlerin okul algılarının ya da okulun öğelerinden sınıf, bahçe vb. farklı algıların belirlenmesi amaçlanabilir.

Bilgilendirme / Acknowledgement: Bu çalışma İlknur CİVEK tarafından Dr. Öğr. Üyesi Özlem ÇAMLIBEL ÇAKMAK danışmanlığında 2018 yılında hazırlanan "Okul Öncesi Eğitim Kurumlarına Devam Eden 48-71 Aylık Çocukların Okul Algılarının İncelenmesi" adlı yüksek lisans tez çalışmasından üretilmiştir.

KAYNAKÇA

- Açıkalm, A., Şişman, M. ve Turan, S. (2007). *Bir insan olarak okul müdürü*. Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Akkaya, E. (2012). *Ortaöğretim öğrenci ve öğretmenlerinin okul ve ideal okul algılarının metaforlar yoluyla analizi*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eğitim Yönetimi ve Denetimi Bilim Dalı, Ankara.

- Aksoy, P. ve Baran, G. (2010). *60–72 aylık çocukların okula ilişkin algılarının resimler yoluyla incelenmesi*. International Conference on New Trends in Education in Their Implications, Antalya-Türkiye.
- Aptekar, L. (1981). Sociological and psychological factors of Mexican American high school students' perception of school. *Education, 102*(1), 16–26.
- Aydoğdu, E. (2008). *İlköğretim okullarındaki öğrenci ve öğretmenlerin sahip oldukları okul algıları ile ideal okul algılarının metaforlar (mecazlar) yardımıyla analizi*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.
- Aykaç, N. (2012). İlköğretim öğrencilerinin resimlerinde öğretmen ve öğrenme süreci algısı. *Eğitim ve Bilim, 37*(164), 298–315.
- Bilgiç, S. ve Sarı, M. (2010). İlköğretim öğrencilerinin okul yaşam kalitesi ve empatik sınıf atmosferi algıları. *Eğitim Bilimleri ve Uygulama, 9*(17), 1–19.
- Bülbül, T. (2014). *Meslek lisesi öğrencilerinin okullarına ve mesleki eğitime yönelik görüşleri*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Kocaeli Üniversitesi; Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eğitim Yönetimi, Teftişi, Planlaması Ve Ekonomisi Bilim Dalı, Kocaeli.
- Bülbül, T. ve Toker Gökçe, A. (2015). Meslek lisesi öğrencilerinin metaforik okul algısı: İşlevselci bir yaklaşım. *Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi, 16*(2), 273-291.
- Cerit, Y. (2006). Öğrenci, öğretmen ve yöneticilerin okul kavramıyla ilgili metaforlara ilişkin görüşleri. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri, 6*(3), 669–699.
- Civek, İ. ve Çamlıbel Çakmak, (2018). Okul Öncesi Eğitim kurumlarına devam eden 48-71 aylık çocukların görüşlerine göre okul algılarının incelenmesi. *Journal of Social and Humanities Sciences Research, 5*(26), 2571-2593.
- Clark, A. ve Moss, P. (2005). *Space to Play*. More Listening to Young Children Using the Mosaic Approach. London: National Children's Bureau. 5 Temmuz 2019 tarihinde <https://books.google.com.tr/books/> adresinden erişildi.
- Clarke, L., Ungerer, J., Chahoud, K., Johnson, S. ve Steifel, I., (2002). Attention deficit disorder is associated with attachment insecurity. *Clinical Child Psychology and Psychiatry (7)*, 179–198.
- Çalık, E. (2008). *İlköğretim öğrencilerinin iyimserlik düzeylerinin ve okula ilişkin algılarının incelenmesi*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi; Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eğitimde Psikolojik Hizmetler Bilim Dalı, Ankara.
- Demirel, Ö. (2010). *Eğitim sözlüğü/Dictionary of education: Türkçe-İngilizce/İngilizce-Türkçe* (Geliştirilmiş 4. Baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- Döş, İ. (2011). *Okul paydaşlarının metaforlar yardımıyla okul örgütlerini algılama biçimlerinin değerlendirilmesi*. Yayımlanmamış doktora tezi, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Einardottir, J. (2005). We can decide what to play! children's perception of quality in an Icelandic playschool. *Early Education and Development, 16*(4), 469-488.
- Erden, M. (1998). *Öğretmenlik mesleğine giriş*. İstanbul: Alkım Yayınları.
- Fury, G., Carlson, E. A. ve Sroufe, L. A. (1997) Children's representations of attachment relationships in family drawings. *Child Development, 68*(6), 1154-1164.
- Geyik, Ş., Çalışkan, Y. M. ve Bay, D. N. (2019). Okul Öncesi dönem çocuklarının okul algılarının belirlenmesi. *Ihlara Eğitim Araştırmaları Dergisi, 4*(1), 1–17.
- Göl Güven, M. (2009). Evaluation of the quality of early childhood classrooms in Turkey. *Early Childhood Development and Care, 179*(4), 437–451.
- Hall, E. (2008, September). "My brain printed it out!" *Drawing, communication, and young children: a*

- discussion*. British Educational Research Association Annual Konferansında sunulan bildiri, Heriot-Watt University, Edinburgh, 12 Temmuz 2019 tarihinde <https://s3.amazonaws.com/academia.edu.documents/36844871/174158.pdf?response-content-disposition> adresinden erişildi.
- Harrison, L.J., Clarke, L. ve Ungerer, J. A. (2007) Children's drawings provide a new perspective on teacher-child relationship quality and school adjustment. *Early Childhood Research Quarterly* (22), 55-71.
- Hofman, R. H., Adrian Hofman, W. H. ve Guldemon, H. (2001). Social context effects on pupils' perception of school. *Learning and Instruction*, 11(3), 171-194.
- Inbar, DE. (1996). The free educational prison: metaphors and images. *Educational Research*, 38(1), 77-92. ERIC No: EJ521111
- Kaplan, N. and Main, M. (1985, April). Internal representations of attachment at six years as indicated by family drawings and verbal responses to imagined separations. In M. Main (Chair), *Attachment: A Move to the Level of Rrepresentation*. Symposium Conducted at the Meeting of the Society for Research in Child Development, Toronto, Canada.
- Kıldan, A. O. (2007). Okul öncesi eğitim ortamları. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 15(2), 501-510.
- Kındap, Y. ve Sayıl, M. (2005). Çocuk çizimlerinde temsil ve ifade: Doğrusal ve doğrusal olmayan gelişim. *Türk Psikoloji Dergisi*, 20(56), 25-39.
- Koçak, C. (2013). Metaphorical perceptions of teacher candidates towards the school concept: Lotus flower model. *Mevlana International Journal of Education*, 3(4), 43-56.
- Koçyiğit, S. (2014). Çocukların bakış açısıyla okul öncesi eğitim. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 36, 203-214.
- Levine, P. M. (2005). Metaphors and images of classrooms. *Kappa Delta Pi Record*, 41(4), 172-175.
- Mahlis, M. ve Maxson, M. (1998). Metaphors as structures for elementary and secondary preservice teachers' thinking. *International Journal of Educational Research*, 29, 227-240.
- Merriam, S.B. (2009). *Nitel araştırma desen ve uygulama için bir rehber*. (Turan, S. (çev. ed.). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Metin, Ş. ve Aral, N. (2012). Dört-yedi yaş çocuklarının resim gelişimsel özelliklerinin incelenmesi. *Ankara Sağlık Bilimleri Dergisi*, 1(2), 55-69.
- Okul öncesi eğitim programı* (2013). Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Temel Eğitim Genel Müdürlüğü.
- Nalçacı, A ve Bektaş, F. (2012). Öğretmen adaylarının okul kavramına ilişkin algıları. Ahi Evran Üniversitesi, *Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 13(1), 239-258.
- Norðdahl, K ve Einarsdóttir, J. (2014). Children's views and preferences regarding their outdoor environment. *Journal of Adventure Education and Outdoor Learning*, 15(2), 152-167.
- Oktay, A. (2000). *Yaşamın sihirli yılları: Okul öncesi dönem*. (2. Baskı). İstanbul: Epsilon Yayıncılık.
- Özdemir, M. ve Kalaycı, H. (2013). Okul bağlılığı ve metaforik okul algısı üzerine bir inceleme: Çankırı ili örneği. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 13(4), 2125-2137.
- Pianta, R. C. (1994). Patterns of relationships between children and kindergarten teachers. *Journal of School Psychology*, 32, 15-31.
- Poyraz, H. (2003). Okulöncesi'nin önemi. (Poyraz, H. ve Dere, H. Ed.). *Okul Öncesi Eğitimin İlke ve Yöntemleri* (2. Baskı. s. 17- 22) içinde. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Ryan-Wenger, N. (2001). Use of children's drawings for measurement of developmental level an emotional status. *Journal of Child and Family Nursing*, 4, 139-149.
- Saban, A. (2008). Okula ilişkin metaforlar. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 55, 459-496.

- Sağlam, A. Ç. (2010). *Okul örgütü ve yönetimi*. (Memduhoğlu, H. B. ve Yılmaz, K. Ed). *Türk Eğitim Sistemi ve Okul Yönetimi* (Geliştirilmiş 2. Baskı., s. 171-202) içinde. Ankara: Pegem A Akademi.
- Skypo, T., Ryan-Wengwe, N. ve Su, Y. (2007). Human figure drawings as a measure of children's emotional status: Critical review for practice. *Journal of Pediatric Nursing*, 22(1), 15-28.
- Taştan, N. (2013). Examination of high school students' metaphoric school perceptions in terms of various variables: Some evidence from Turkey. *Educational Research and Reviews*, 8(20), 1948–1954.
- Tok, E. (2015). *Okul öncesi eğitimde eğitim ortamları*. (G. Uyanık Balat, Ed.). *Okul öncesi eğitime giriş*. (Geliştirilmiş 5. Baskı., s. 162-177) içinde. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Türkmen, A. (2014). *Öğrenci algılarına göre mutlu okulun incelenmesi*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Zirve Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.
- Wesson, M. and Salmon, K (2001). Drawing and showing: Helping children to report emotionally laden events. *Applied Cognitive Psychology*, 15, 301-320.
- Wood, D. (2003). *Çocuklarda düşünme ve öğrenme*. (Özünlü, M. Çev.). Ankara: Doruk Yayıncılık.
- Yavuzer, H. (2013). *Resimleriyle Çocuk* (17. Baskı.). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Yıldırım, H. ve Yıldırım, A. (2013). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri* (9. Baskı.). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yıldız, A. (2012). İlköğretim birinci kademe öğrencilerinde “okul” kavramına ilişkin nitel bir analiz. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 12 (2), 609–626.
- Yörükoğlu, A. (2011). *Çocuk ruh sağlığı*. (31. Baskı.). İstanbul: Özgür Yayınları.
- Zieman, G. L. ve Benson, G. P. (1981). School perception of truant adolescent girls. *Behavioral Disorders*, 6(4), 197-205.

Kuvvetler Ayrılığı İlkesi ve Anayasa Mahkemesinin Yorumu (Karşılaştırmalı Anayasa İncelemesi)

Dr. Öğr. Üyesi M. Fatih Çınar^{1*}

Geliş tarihi: 13.06.2019
Kabul tarihi: 16.07.2019

Atf bilgisi:
IBAD Sosyal Bilimler Dergisi
Sayı: 5 **Sayfa:** 89-100
Yıl: 2019 **Dönem:** Güz

This article was checked by *Turnitin*.
Similarity Index 17%

¹ İstinye Üniversitesi, Türkiye,
fatih.cinar@istinye.edu.tr,
ORCID ID 0000-0002-1849-7161

* Sorumlu yazar

ÖZ

Bilinen tarih savaşlar, katliamlar, kölelik uygulamaları, zalim yönetimler yani insanlığın çektiği büyük acılar ile doludur. Modern zamanlara yaklaşıldığında insan hak ve özgürlüklerinin demokrasi idealiyle birlikte yükselmeye başladığı görülmektedir. Egemenliğin dolayısıyla yasama, yürütme ve yargı kuvvetlerinin monarkın elinde tekeli bir şekilde bir daha toplanmaması için yazılı ve fiili hukuki güvencelere bağlanması anayasal demokrasi konseptini ortaya çıkarmıştır. Anayasal demokrasilerde devlet yaklaşımı, yasama, yürütme ve yargı kuvvetlerini ayırır ve kuvvetlerin her birinin diğeri karşısında özerk yapıda olmasını zorunlu kılar. Anayasa tartışmaları Türkiye’de hep var olagelmıştır. Her anayasa değişikliğinde, demokrasi idealinden ve kuvvetler ayrılığı ilkesinden uzaklaşıldığı eleştirileri yükselirken, aynı oranda bu hedeflere yaklaşıldığını savunan görüşlere de rastlanmaktadır. Bu çalışmamızda kuvvetler ayrılığı ilkesi konusundaki görüşlere değinilecek ve günümüzde gelişmiş olarak kabul edilen beş devletin (ABD, Almanya, Fransa, Rusya ve İngiltere’nin) anayasal uygulamalarındaki mevcudiyeti incelenecektir. Kuvvetler ayrılığı ilkesinin evrensel konum ve değeri ortaya koyulduktan sonra Türkiye Cumhuriyeti Anayasasındaki düzenleniş biçimi ve Anayasa Mahkemesinin yeni tarihli bir kararında kuvvetler ayrılığı ilkesine ilişkin getirdiği yorum ele alınacaktır. Bu makale ile kuvvetler ayrılığı ilkesinin kapsamı, Türk anayasal sistemi açısından bulunduğu konum karşılaştırmalı olarak bir değerlendirmeye tabi tutulacak ve normatif yönden daha açık bir düzenleme gerekliliğinin sebepleri izaha çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kuvvetler Ayrılığı İlkesi, Karşılaştırmalı Anayasa Hukuku, T.C. Anayasa Mahkemesi.

Principle of Separation of Powers and the Interpretation of Constitutional Court (Comparative Constitutional Review)

Dr. Lec. M. Fatih Çınar^{1*}

First received: 13.06.2019

Accepted: 16.07.2019

Citation:

IBAD Journal of Social Sciences

Issue: 5 **Pages:** 89-100

Year: 2019 **Session:** Fall

This article was checked by *Turnitin*.
Similarity Index 17%

¹ Işinye University, Turkey,
fatih.cinar@istinye.edu.tr,
ORCID ID 0000-0002-1849-7161

* Corresponding Author

ABSTRACT

The known history is full of wars, massacres, slavery, cruel administrations, and human suffering. When modern times are approached, it is seen that human rights and freedoms started to rise together with the ideal of democracy. In order for the sovereignty, therefore, the legislative, executive and judicial forces do not monopolize again in the hands of the monarch, written and actual legal assurances have brought the concept of constitutional democracy. In constitutional democracies, the state approach distinguishes the legislative, executive and judicial powers and forces each of the forces to be autonomous in relation to the other. In Turkey, there are always discussions on the Constitution. In every constitutional amendment criticisms are rising on away from the ideal of democracy and the principle of separation of power, there are while at the same rate the views of advocating that these goals are approached. In this study, the views on the principle of separation of powers will be discussed and the existence of the five states (US, Germany, France, Russia and the UK), which are accepted as advanced today, will be examined. After the explaining the universal position and value of separation of powers, the arrangement of the Constitution of Turkish Republic is in a new decision of the Constitutional Court, the interpretation of the principle of separation of powers will be discussed. With this paper, the scope of the principle of separation of powers and the position of the Turkish constitutional system will be discussed comparatively, and a proposal will be made in the context of a clearer constitutional arrangement requirement.

Keywords: The Principle of Separation of Powers, Comparative Constitutional Law, Constitutional Court of Turkish Republic.

GİRİŞ

Tarihsel süreç içinde çok çeşitli hükümet sistemleri ve devlet yönetim modelleri ortaya çıkmıştır. 19. yüzyıla değin, genel olarak uygulanan model, bir monarkın egemenliği ele geçirmesi ve tüm yetkileri keyfi bir şekilde kullanarak devleti yönetmesi şeklinde olmuştur. Bu kontrolsüz yapı, devletin üç temel işlevini oluşturan yasama, yürütme ve yargı kuvvetlerinin monark tarafından sınır tanımayan şekilde kullanılmasına olanak vermiştir. Çoğu zaman da insanların büyük acılar çekmesiyle neticelenen uygulamalar ile karşılaşmıştır. İnsan hak ve özgürlükleri konseptinin gelişmeye başlamasıyla birlikte yönetimin sınırlandırılması ve ortaya koyduğu haksızlıkların önlenmesi düşüncesi, paralel bir ilerleme göstermiştir. Anılan üç kuvvetin özerk hale getirilmesi suretiyle, birbirini dengeleyerek frenlemesi mekanizması, iktidarın sınırlandırılması düşüncesi için faydalı bir model olarak ortaya çıkmıştır. Buradaki özerklik kavramını, ayrı bir hukuki düzenlemeye bağlı olarak kendi kendini yönetme yetkisi muhtariyet, otonom olma şeklinde tanımlamak mümkündür. Kuvvetler ayrılığı devlet fonksiyonları arasında hem yatay ve hem de dikey güç dağılımı yapılmak suretiyle gerçekleştirilebilir. Yasama ve yürütme fonksiyonlarının yetki alanları kesin çizgilerle ayrıştırıldığında, yatay bir kuvvetler ayrılığından söz edilebilirken; yasama ve yürütmenin kendi içinde görev ve yetki bölüşürmesi yapılmak suretiyle dikey bir kuvvetler ayrılığı sağlanabilmektedir. Bunu sağlamanın yolu olarak da devlet fonksiyonlarının farklı siyasi odaklara aktarılması yani kuvvetler ayrılığı ilkesi (*seperation of powers*) çeşitli yazarlar tarafından tanımlanmaya ve anayasal demokrasinin bir şartı olarak benimsenmeye başlanmıştır.

İnceleme konusunu oluşturan kuvvetler ayrılığı ilkesinin daha iyi anlaşılabilmesi amacıyla tarihsel süreçte ilkeyle bağlantılı olan görüş ve düşüncelere değinilerek konuya giriş yapılmıştır. Takiben genel kabul gören tanımı ortaya koyulduktan sonra günümüzde sosyal, ekonomik ve hukuki yönlerden gelişmiş devletler düzeyinde olan ve aynı zamanda uyguladıkları hükümet sistemleri ile modellerinin emsali kabul edilen beş devletin (*Başkanlık-ABD, Klasik Yarı Başkanlık-Fransa, Güçlü/Süper Yarı Başkanlık-Rusya, Klasik Parlamentarizm-Almanya ve Monarşik Parlamentarizm-İngiltere'nin*) anayasal uygulamalarında kuvvetler ayrılığı ilkesinin konum ve değeri ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Karşılaştırmalı anayasa hukuku analizi yapılabilmesi amacıyla Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında kuvvetler ayrılığı ilkesinin düzenleniş biçimi sunulmuştur. Anayasa Mahkemesinin yeni tarihli bir kararında kuvvetler ayrılığı ilkesine ilişkin yorumu ve ilkeye dayanarak verdiği emsal nitelikli bir karar değerlendirilmiştir. Anayasa Mahkemesinin kararından görüleceği üzere anayasada dolaylı bir anlatım olması ve sarih bir düzenleme bulunmamasının getirdiği sakıncalara vurgu yapılarak, anayasada kuvvetler ayrılığı ilkesine açıkça yer verilmesi ve kapsamının/kaplamının belirlenmesinin gerekliliği konusunda öneri getirilmeye çalışılmıştır.

Kuvvetler Ayrılığı İlkesinin Kapsamı

Kuvvetler ayrılığı gereği devletin her unsuru kendi fonksiyonlarını yerine getirme bakımından özgür olmalıdır. Uygulamada yasama kuvveti sadece yasaları yapmalı yönetsel işlerle yürütme işlerine karışmamalı, yargısal hükümler vermemelidir. Yürütme gücü ise yasaları işletmeli ama yasa çıkartmamalı ya da yasa niteliği taşıyan genel ve soyut kural koyamamalıdır. Yargı gücü ise hukuku olaylara uygulamakla yetinmeli, hukuksal kurallar koyamadığı gibi yürütmenin yerine geçerek idari kararlar da alamamalıdır. Böylece kuvvetler özerkleşirler ve işlevleri sınırlandırılmış olur. Kuvvetlerin özerklikleri sağlanamaz ise birbirlerinden ayrı olma nitelikleri zedelenir ve buna koşut olarak işlevleri zayıflar ve bazıları yok olup gider. Kuvvetler yapılandırılırken olabildiğince birbirinden bağımsız kılınmaları esastır (Doehring, 2002, s.195). Devlet gücünün, üç ayrı anayasal organ arasında paylaşılması ve bu organların birbirlerini denetlemesi kuvvetler ayrılığı teorisinin özünü oluşturmaktadır (Aslan, 2010, s.25). Kuvvetlerin bir diğeri ile olan ilişkilerinin matematiği, ortaya hükümet sistemlerini çıkarmaktadır.

Kuvvetler Ayrılığı İlkesinin Tarihsel Altyapısı

Devletin sınırsız kudretini belli kurallara bağlama düşüncesi modern çağın bir olgusu gibi görünse de aslında devleti yönetenlerin yetkilerinin sınırlandırılması emeli antik çağlardan günümüze değin siyaset felsefesinin önemli bir akıl yürütme alanı olagelmiştir. Devleti yönetenlerinin görev, yetki ve sorumluluklarının sınırlarının belirlenmesine yönelik olarak öne çıkan düşünürler olarak karşımıza,

Aristoteles (M.Ö. 384-322), John Locke (1632-1704) ve Montesquieu (1689-1755) çıkmaktadır (Akın, 1984, s.217).

Aristoteles Antik Yunan Çağının önemli bir filozofudur. M.Ö. 335 yıllarında yazdığı tahmin edilen “*Politika*” adlı eserinde devlet sistemi üzerine geliştirdiği görüşlerini ortaya koymuştur. Bir bütünsel yapının anlaşılabilmesi için onun her bir parçasının ele alınıp incelenmesi gerektiğini, bu nedenle en iyi hükümet sistemini ararken devlet faaliyetlerini ya da fonksiyonlarını ayrı ayrı ele almanın gerektiğini, sav olarak öne sürmektedir Aristoteles kitabında:

“Her devlette üç organ, fonksiyon vardır. Bütün sorun bu organların en iyi şekilde düzenlenmesindedir. Bunlar iyi bir şekilde düzenlenirse, devlet hayatı intizamlı bir hale gelir. Devletler arasındaki ilerilik ve gerilik farkı, bu organların iyi bir şekilde düzenlenip düzenlenmemesinden ileri gelir. Organlardan biri kamu işlerini görüşüp, kurallara bağlayan genel meclistir. İkincisi hükümet heyetidir ki bunun mahiyetini yetkilerini ve iş başına gelmesi şeklini belirlemek düzenlemek ve tanzim etmek gereklidir. Üçüncüsü de hâkimler heyetidir.” (Aristoteles, [Çev. Mete Tuncay], 1975, s. 132).

Aristoteles’in uyarı ve öngörülleri, tarihsel süreçte ortaya çıkan devletleri, onun hayalleri doğrultusunda şekillendirememiştir. İktidarı eline geçiren kişiler yasama, yürütme ve yargı güçlerini tekerk olarak kullanma ve mevcut kudretlerini genişletme eğiliminde olmuşlardır. Ne kadar iktidar gücü temin edebilmiş ise o yetkilerini olabildiğince tek başlarına ya da kendi hanedanları, yardımcıları, memurları eliyle kullanmışlardır. Bu aşamada İngiliz tarihçi ve politikacı Sir John Dalberg Acton’un “*iktidar yozlaştırır, mutlak iktidar mutlak yozlaştırır*” sözü akıllara gelmektedir (Acton, 1887, s.1).

Thomas Hobbes, önemli bir İngiliz siyaset kuramcısıdır. 1651 yılında yayınlanan “*Leviathan*” isimli kitabında, ideal devlet kuramı üzerinde görüşlerini ortaya koymuştur. Devletin oluşumunda, din ve ahlak kurallarının önemini, bireyler arasında oluşan toplumsal sözleşmeyi ele almış bunun sonucunda devleti doğal bir oluşum olarak betimlemiştir.

“Devletin amacı bireysel güvenliktir. İnsanların devletler halinde yaşarken kendilerini tabi kıldıkları kısıtlamanın nihai amacı kendilerini korumak ve böylece daha mutlu bir hayat sürmektir. Kişiler kurgusal bir toplum sözleşmesi ile kendi iradelerini devlete devredince, ölümsüz tanrının altında, ölümlü tanrı Leviathan (devlet) ortaya çıkar, o büyük güç yurtta ve yurt dışında güvenliği sağlayabilir. Bu hayatta hem din hem de devletin, dünyevi yönetimden başka bir yönetimi yoktur. Bu nedende bütün egemenlikler tek elde toplanmak zorundadır.” (Hobbes, [Çev. Semih Lim], 2007, s.127).

Hobbes’un devlet tasavvuruna göre egemenliklerin tek elde toplanması ve bölünmemesi gerekir. Bu görüşlerinin devletin fonksiyonlarının birbirinden ayrılmasını öngören kuvvetlerin ayrılığı kuramı uyumlu olduğu söylenemez ancak dönemin güçlü monarklarının karşısına geçerek söylediği sözlerinin çağının ilerisinde olduğunu gözden kaçırmamak gerekmektedir. İlahi iktidarı kabul etmekle birlikte egemenliği dünyevi iktidar odaklarına tevdi etmesi ve ortaya koyduğu devlet, uyruk, toplum sözleşmesi kuramları, kendisinden sonra bu konularda çalışmalar yapacak düşünürlere yol izi bırakmıştır. Özellikle J.Locke, iktidara çeşitli sınırlar çizilmesi konusunda öne sürdüğü görüşler ile dikkat çekmiştir.

John Locke, İngiltere’de 17’nci yüzyılda tabii hukuk doktrininin bir temsilcisi olarak kuvvetler ayrılığı konusunda önemli fikirler öne sürmüştür. “*Yönetim Üzerine İki İnceleme*” adlı eserinde devlet yönetiminde başlıca üç kuvvetin bulunduğunu ifade etmiştir. Bunları, yasama, yürütme ve konfederatif kuvvetler olarak tasnif eder. Locke’ye göre devlet yetkilerinin kötüye kullanılmasını önlemenin yolu yasama ve yürütme kuvvetlerinin birbirinden ayrılmasından geçer. Çünkü yasama kuvvetini elinde bulunduranlar kanunları kendilerine uygulamama veya onları şahsi çıkarlarını gerçekleştirmek için kullanma eğilimi gösterebilirler. Bu nedenle yasamanın yaptığı kanunları uygulama yetkisinin ayrı bir kuvvete yani yürütmeye ait olması gerekir. Locke, yasama ve yürütme yetkilerini elinde tutan zamanının monarşi kurumuna karşı duruş göstermiştir. Locke, sınırsız ve üstün kabul edilen yasama kudretinin aslında sınırsız olmadığını söyleyen ilk düşünürlere arasındadır.

“Yasalar yapılırken kişilerin can ve mal güvenlikleri ile özgürlüklerin korunması konularında yasa koyucu dilediği gibi davranamaz. Kişilerin mal varlıkları, sahip oldukları maddi veya manevi değerleri kutsaldır. Bu nedenle keyfi olarak dokunulamaz. Yasalar genel nitelikte ve herkes tarafından kolayca anlaşılabilir olmalıdır. Yasama yetkisi devredilemez.” (Locke, [Çev. Serdar Taşçı, Hale Akman], 2002, s.15).

Konfederatif yetki olarak ise Locke, savaş ve barışa karar verme, diğer devletler ile ilişkiler kurma antlaşmalar yapma yetkisini işaret etmektedir. Locke yürütme kuvvetinin ve konfederatif yetkinin yasama gücünün denetimine tabi olması gerektiğini belirtmektedir. O’na göre en üstün kuvvet yasama gücü olup diğer iktidarlar kaynağını ondan almaktadır. Yürütme kuvvetini kullananlar yasamaya karşı sorumluluk taşımaktadırlar. Konfederatif yetki ise yürütme ve yasama güçlerinin emrinde ve onların denetiminde, onlara tabi olarak görev yapmak zorundadır (Göze, 1993, s.156, 150).

Tarihsel süreçte tekâmül eden bu görüşleri derli toplu bir hipotez altında birleştiren ve modern çağın anayasal ilkesi haline getiren Montesquieu’dür. Yazar, ilk pozitivistlerden ve siyaset biliminin kurucularından ayrıca aydınlanmanın ve sosyoloji kuramının öncülerinden kabul edilmektedir.

1689-1755 yılları arasında yaşayan Montesquieu, 1731-1748 yılları arasında 17 yıl boyunca hiç ara vermeden, Brede Şatosunda Kanunların Ruhu Üzerine (*De L’esprit des Lois*) adlı eseri üzerinde çalışmıştır. İngiltere’nin Anayasası başlıklı bölümde kuvvetler ayrılığına ilişkin görüşlerini açıklamıştır. Politik öğretisi dengeye, iktidarın iktidar ile sınırlandırılması ilkesine dayanmaktadır. Yönetimde bulunan iktidarın devlet gücünü kendi çıkarları istikametinde kullanmasını engellemenin tek yolunun iktidarın bir diğer iktidar ile sınırlandırılması olduğunu öne sürmektedir. Bunu temin için devleti ortaya çıkaran çeşitli kuvvetler birbirinden ayrılmalı, farklı iktidar odaklarına verilmelidir. Siyasal özgürlüğün ve güvenliğin sağlanması iktidarlar dengesi ile kurulabilir, başka türlü kurulamaz. Yazar, bir devlette yasama, yürütme ve yargı fonksiyonları olmak üzere üç temel işlev bulunduğunu ve bunları kullananların iktidar odağı olduklarını kabul etmektedir. Yasama kuvveti devletin genel iradesini temsil etmektedir. Yasama kuvveti geniş anlamıyla kanunlar yapar, değiştirir veya kaldırır. Genel idari fonksiyonun yerine getirilmesi yürütme kuvvetinin işlevidir. Yürütme kuvveti bu işlevini yerine getirerek, yabancı devletlere elçiler göndermek, savaş ve barışa karar vermek gibi uluslararası fonksiyonlar icra ederken, iç barışı sağlamak, kamu düzenini temin etmek gibi başkaca görevler de yerine getirir. Devletin üçüncü işlevi ise mahkemeler tarafından yerine getirilen yargıdır. Yasama organı kendiliğinden toplanıp dağılamaz. Yasamayı toplantıya çağırma yetkisi yürütme kuvvetine ait olmak zorundadır. Ancak yürütme bu yetkisini kötüye kullanarak yasamayı uzun süre toplantıya çağırmaz ve yasamanın yetkilerini kullanmaya başlarsa mutlak iktidar haline gelmiş olur. Bu sebeple yürütme yasamayı her sene toplantıya çağırması zorundadır. Ancak yasamanın sürekli toplantı halinde olması yarar sağlamaz. Çünkü bu durumda temsilciler ağır bir külfet altında olacakları için hem yürütme hem de yasama, fonksiyonlarını verimli şekilde yerine getiremeyeceklerdir. Yürütmenin yasamanın işlemlerini durdurma yani veto hakkı vardır, aksi takdirde yasama zorbalığa ve tüm yetkileri kendi uhdesinde toplama eğilimine kayabilir. Buna mukabil yasamanın yürütmeyi durdurma yetkisi bulunmamalı, sadece yasaların nasıl uygulanacağını denetleme hakkı tanınmalıdır. Yargı gücü kesinlikle yasama ve yürütmeden ayrılmalıdır. Bu sayede özgürlükler güvence altına alınmış olur. Hâkimin aynı zamanda kanun koyucu olduğu durumlarda, yargı gücü yasama gücü ile birleşirse yurttaşların yaşam ve özgürlükleri keyfi bir denetim sürecine bırakılmış olacaktır. Buna benzer bir şekilde yargı kuvvetinin yürütme kuvvetiyle birleşmesi durumunda hâkimlerin şiddet ve baskıya başvurma durumları ortaya çıkabilir. Montesquieu’ye göre üç iktidar tek elde toplanırsa, (bu ister bir kişi ister soylular, isterse halk olsun) her şey bitmiştir

“Yasama iktidarı, yapacağı baskı yasalarını yine kendisi baskı yaparak uygularsa o yerde özgürlük kalmaz. Yargı yasamayla birleşmişse, kişinin ne canı ne de özgürlüğü güvencede olmaz, çünkü yargıç aynı zamanda yasa koyucudur ve keyfince karar verebilir. Yargıç yürütme iktidarına da sahipse, yargıç bir zorba olur” (Montesquieu, [Çev. Fehmi Baldaş], 1963, s.293).

İnsan hak ve özgürlükleri, hukuk devleti, anayasal demokrasi gibi ideallerin gereksinimlerinden, tarihsel deneyimlerin süzgecinden geçerek ve gerekliliği doğrulanarak gelen kuvvetler ayrılığı ilkesi günümüzde çağdaş anayasalara yön veren bir perspektif halini almıştır.

Çağdaş Anlamıyla Kuvvetler Ayrılığı İlkesi

Kuvvetler ayrılığı teorisinin temelinde, iktidarın mutlak bir hale dönüşmesi ve tekelleşmesi sebebiyle meydana gelen olumsuzlukların ortadan kaldırılması fikri yatmaktadır. Siyasal iktidarı kullananlar, kamusal gücü tekelci bir şekilde ele geçirdiklerinde, baskıcı bir yönetim kurmaktaydılar. Bu nedenle yürütmenin sınırlandırılması gerekliliği açıkça ortaya çıkıyordu. Sınırlandırılma için ilk akla gelen pratik çözüm, yasama organına bazı yetkilerin aktarılması olarak görüldü. 1215 tarihli Magna Carta Libertatum ile başlayan ve Kraliyet Konseyi (*Privy Council*), Kamaralar, Parlamentolar, Meclisler ile günümüze değin uzan süreç ilk anayasacılık hareketlerine, temel olarak gösterilmektedir (Oder, 2004, s.29). Bunun sonucunda yasama organı bir kuvvet olarak belirdi. Yasama kuvvetinin var olmasının, yürütme kuvvetini sınırlandırmaya yeterli olacağı varsayılmaktaydı. Ancak gelişmeler tam da bu şekilde olmadı. Yasamanın artan iş yükü, teknik uzmanlık gerektiren çalışma sahası, yürütmenin kendi nüfuz alanını muhafaza etme yönündeki sabit tutumu, yasamanın giderek pasifize olması ve yürütmenin tekrar geniş bir etki alanına sahip olması sonucunu doğurdu. Bu durum yasamanın yanında yargının da ayrı bir kuvvet olarak güçlendirilmesi düşüncesine zemin hazırladı.

Yürütmenin, yasaların uygulanması, idari işlemler gerçekleştirilmesi, kamusal tasarruflar yapılması, hükümetin ve kamu idaresinin yönetilmesi, iç ve dış politikanın belirlenmesi, ulusal savunma için gerekli hazırlıkların yapılması şeklindeki geniş görev ve yetkileri her alanda denetim mekanizmalarının geliştirilmesini gerekli kılmaktaydı (Çubukçu, 2015, s.9). Diğer taraftan yasama organının hukuk oluştururken çıkaracağı mevzuatın ve kanunların genel, soyut ve kamu yararını gerçekleştirilmeye yönelik içeriğe sahip olması beklenir. Oysa gerçekler ile idealler örtüşmemektedir. Kanunların yapılması sürecinde birçok dış unsurun etkisi altında, hiç de demokrasiye, hukuka, insan hak ve özgürlüklerine ya da kamu yararına uygun olmayan hukuk kuralları çıkarılabilmektedir. İşte böyle durumlar için yargı kuvvetinin yasamanın çıkardığı hukuk kurallarının anayasaya uygunluğunu inceleme ve gerekli görürse iptal etmek suretiyle denetleme, görev ve yetkisi ile donatılması gerekmektedir.

Mutlak iktidarın sınırlandırılmasına yönelik geliştirilen teoriler, Montesquieu'ye kadar yargı yetkisini ayrı bir kuvvet alanı olarak görmemiştir. Genel yaklaşıma göre yargı yetkisi, yasaların uygulanmasını denetleyen, hukukun ne olduğunu söyleyen yürütme içinde bir organ olarak kabul edilmiştir. Ancak anayasal demokrasi anlayışının bir gereği olarak yürütmenin gücünün sınırlandırılması gerekliliği, yasamanın sınırlandırma fonksiyonunu yeteri kadar etkin olarak yerine getirememesi, yargı kuvvetini bir güç paylaşımı odağı olarak yükseltmiştir.

Kuvvetler ayrılığı ilkesini ve anayasal demokrasiyi benimsemiş olan devletlerde zamanla yargı kuvvetinin önemi giderek artmıştır. Bunun başlıca sebepleri olarak, yürütmenin birey karşısındaki aşırı güçlü ve karşıt konumda olması, yasamanın ise bireyin ulaşamayacağı kadar uzak bir noktada bulunması gösterilebilir. Ayrıca yürütme ve yasamanın her zaman siyasetin bir tarafında bulunuyor olmaları da eklenebilir. Hak arayan, hukuki uyuşmazlıklarına çözüm bekleyen, adalet uman birey yönünden ve toplum nazarında yargının önemi ve değeri tarihsel süreç içinde daha da artmıştır.

Günümüzde yargının artan önemi nedeniyle kuvvetler ayrılığının tam olarak uygulanmadığı devletlerde dahi yargının diğer erklerden ayrıştırılması, büyük ölçüde uygulanmaktadır. Yani yargı organının ve yargılama işlevinin bağımsız ve tarafsız olması bu devletlerde dahi kabul edilmektedir (Wheare, 1985, s.36). Modern devletlerin anayasal örgütlenme ve uygulamaları, güçlerin kontrolü ve dengelenmesini sağlayacak şekilde kurgulanmıştır. Bu yönüyle örnek teşkil edebilecek devletlerin anayasalarındaki düzenlemeler dikkat çekicidir.

Fransa, 1958 yılından itibaren Beşinci Cumhuriyet dönemi girmiştir (Fransa'nın Politik Tarihi, www.france-politique.fr). Uygulamakta olduğu Anayasası'nın mütemmim cüzü olan, Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesinde kuvvetler ayrılığı ilkesi vurgulanmış ve açıklıkla düzenlenmiştir: "*Hakların güven altına alınmadığı kuvvetler ayrılığının yapılmadığı bir toplumda Anayasa yoktur.*" (İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi, avalon.law.yale.edu/18th_century/rightsof.asp).

Fransa üniter devlet yapılanmasına sahiptir. Hükümet modeli olarak yarı başkanlık hükümet sistemini uygulamaktadır. Bu yönetim sisteminde yürütme organı devlet başkanı, başbakan ve bakanlar kurulundan oluşmaktadır. Fransız Anayasasında kabinenin yapısı, hangi bakanlıkların bulunacağına

ilişkin bir düzenleme yer almamaktadır. Bu nedenle her başbakan kabinesini kurarken köklü değişiklikler yapabilmektedir. Bu ve benzer düzenlemelerin yürütmeyi güçlendirdiği açıktır. Genel olarak devlet sisteminde yürütmenin bir üstünlüğü bulunduğu yönünde bir intiba da oluşmaktadır. Buna karşın, yürütme erkinin hem devlet başkanı hem de başbakan ve onun kabinesi arasında dikey bir kuvvetler ayrılığı ile paylaşıldığı anlaşılmaktadır. Diğer taraftan yargı bağımsızlığına ilişkin hukuki düzenlemeler ve geleneksel eğilim ile yasama organının çift meclisten oluşması, kuvvetler ayrılığının uygulamada gerçekleştirilmesine dönük tedbirler olarak karşımıza çıkmaktadır (Eroğul, 2016, s.194).

Federal Almanya, 1949'da kabul edilen Anayasayı (*Basic Law*) uygulamaktadır (Almanya Anayasası, btg-bestellservice.de/pdf/80201000.pdf). Buna göre yasama yetkisi ve yürütme yetkisi Federal Devlet ile Federe Devletler arasında bölüştürülmüştür. Federe Devletler, sınırlı yetkilerle donanmış da olsa yasama, yürütme ve yargı organlarına sahiptir. Bu yapılanma temelde bir kuvvetler ayrılığı doğurmaktadır. Anayasa'nın 20'inci maddesi: "*Yasama anayasal düzene, yürütme ve yargı organları ise yasa ve hukuka bağlıdırlar*" şeklinde kuvvetler açıkça sayılmış ve ayrıştırılmıştır.

Almanya, federatif bir devlet yapılanmasına sahip olup hükümet modeli olarak klasik parlamenter hükümet sistemini uygulamaktadır. Bu sistemin temel özelliği, devlet başkanının yetkilerinin, yarı başkanlık ve başkanlık hükümet sistemlerine nazaran daha sınırlı olmasıdır. Buna karşın, devletin işleyişi konusunda, denetim, gözetim ve koordinasyon yetkileri ile donatılmıştır. Bu devlet fonksiyonları üstü konumlanma, kuvvetler ayrılığında pozitif bir etki yaratmaktadır. Yürütme erkinin etkin ögesini başbakan ve onun kabinesi oluşturmaktadır. Almanya'nın demokratik siyasi tarihinde tek partinin iktidarından çok koalisyon hükümetlerinin fazlalığı göze çarpmaktadır. Bu geleneksel eğilim yürütme içinde doğal olarak güçler paylaşımı yaratmaktadır. Sayılanlarla birlikte, yasama organının çift meclisten oluşması dikey boyutta kuvvetler ayrılığını gerçekleştiren bir teşkilatlanma formudur. Yine yasama organının, yürütme organını gensoru gibi denetim yöntemleriyle denetleyebiliyor olması, hükümeti düşürme yetkisinin bulunması, yargı bağımsızlığına ilişkin anayasal düzenlemeler, hukuki ve fiili kuvvetler ayrılığı uygulamalarını sağlayan olgulardır (Eroğul, 2016, s.254).

Amerika Birleşik Devletleri, başkanlık sistemini uygulamaktadır. Bu sistemde yürütme, parlamenter sistemden ve yarı başkanlık sisteminden farklı olarak tek başlıdır. Parlamenter ve yarı başkanlık sisteminde karşımıza çıkan başbakan ve onun bakanlar kurulu bu modelde bulunmamaktadır. Başkan tek başına hem devletin başı hem de yürütmenin tek egemen kudretidir. Başkan yürütme gücünün tek başına etkin gücünü oluşturmaktadır. Anayasa, başkana siyaseten sorumluluk yüklerken yetki ve sorumluluğun eş dengede tutulabilmesi ve bahse konu ağır sorumluluklarını yerine getirebilmesi için yürütme üzerinde mutlak bir yetkilendirme yoluna da gitmiştir. Başkanın bu güçlü konumu nedeniyle, sistemin kuvvetler ayrılığına uyumlu olmadığı düşünülebilir. Ancak, ABD başkanlık sisteminin kuvvetler ayrılığının en güçlü uygulandığı sistem olduğu konusunda genel bir mutabakat bulunmaktadır. Buna sert kuvvetler ayrılığı adlandırması yapıldığı görülmektedir (Gözler, 2018, s.230).

Anayasası'nın temel parçası olan "*Bill of Rights*" ve bizzat Anayasa'nın devlet teşkilatını yapılandırdığı kurgu baştan aşağı kuvvetler ayrılığı üzerine şekillenmiştir (ABD Anayasası, archives.gov/founding-docs/constitution-transcript). Eyaletlerin yasama, yürütme ve yargıya ilişkin yetkilerinin bulunması kuvvetler ayrılığına zemin hazırlamaktadır. Yürütme ve yasama organının birbirinden bağımsız göreve gelmeleri ve değişmeleri, birbirini feshedememeleri, federal düzeyde özerk alanlar oluşturmaktadır. Yasama organının çift meclisten oluşması kuvvetler ayrılığının önemli bir görünüm şeklini oluşturmaktadır. Yargı gücü ise ABD örneğinde oldukça ayrıcalıklı bir konuma sahiptir. *Marbury vs. Madison Davası* (1803) ile Anayasa'ya uygunluk denetimi yapma yetkisine sahip olduğu yönünde içtihat ortaya koyan Yüce Mahkeme (*Supreme Court*) dünyada ilk defa yasaların anayasalara uygunluğunun denetiminin yolunu açmıştır (ABD Yüce Mahkemesi, supremecourt.gov/orders/scannedjournals.aspx). ABD'nin kuvvetler ayrılığı bağlamında güçlü bir emsal oluşturduğu çok açıktır.

İngiltere, klasik anlamda bir anayasa edinmemiştir. Bunun yerine bazı normatif düzenleme içeren belgeleri anayasal belgeler olarak kabul etmiştir. Lordlar Kamarası ile Avam Kamarasının birlikte oluşturdukları "*ortak komite*" tarafından 2004 yılında İngiliz Anayasal Temel Metinleri tespit edilmiştir. 21 adet belgenin toplamının İngiliz Anayasası'nı oluşturduğu kabul edilmiştir (Birleşik

Krallık Anayasa Ortak Komitesi, [Joint Committee on Draft Civil Contingencies Bill] publications.parliament.uk/pa/jt200203/jtselect/jtdcc/184/18407.htm). İngiltere tarihte parlamenter demokrasinin doğduğu ve geliştiği bir devlet olarak kabul edilmektedir. Kraliyetin gittikçe sembolik seviyeye gerileyen yetkileri, karşısında başbakanlık kurumunun ve onun kabinesinin güçlendiğini gözlemlemek mümkündür. Ayrıca parlamentonun yürütme üzerindeki denetim gücü ve tarihsel süreçte gelişen etkinliği, modern çağlarda da artarak devam etmiştir.

Büyük Britanya, İngiltere, İskoçya ve Galler'den oluşan 3 ülkeli ada devletini ifade etmektedir. Birleşik Krallık: Büyük Britanya (İngiltere, İskoçya, Galler) ve Kuzey İrlanda olmak üzere 4 ülkeden oluşan bir devleti belirtmektedir (Bilgin, 2015, s.196). Bu devlet grupları arasında çeşitli yasama, yürütme ve yargısal, güç paylaşımları gerçekleştirilmiştir. Ayrıca yürütme fonksiyonu kraliyet, başbakanlık, bakanlar kurulu arasında dikey güç dağılımı ile dağıtılmıştır. Yasama gücünün yürütme organı üzerindeki gensoru, soru ve benzeri parlamenter denetim yetkileri, yargı gücünün geleneksel etkinliği ve saygınlığı yapılanmayı fonksiyonel dengeyi temellendirmektedir. Birleşik Krallığın devlet yapılanması ve demokratik geleneksel kültür, kuvvetler ayrılığının temellerini oluşturmaktadır.

Rusya Federasyonu, Anayasası'na göre devlet 80'in üzerinde yönetsel özerkliği/bağımsızlığı bulunan ülke parçalarından oluşmaktadır. Kuvvetler Ayrılığı İlkesi ilk kez 1990 yılında kabul edilen Devlet Egemenliği Bildirisinde yer almıştır. 1992 Anayasa değişikliği ile kuvvetler ayrılığı kuramı Anayasa hükmü olarak düzenlenmiştir (Rusya Federasyonu Anayasası, ksrif.ru/en/Info/LegalBases/ConstitutionRF/Pages/default.aspx). Anayasa'nın 10'uncu maddesi "*Rusya Federasyonu'ndaki devlet iktidarı yasama, yürütme ve yargıya bölünme temelinde uygulanmaktadır. Yasama, yürütme ve yargı organları bağımsızdır*", düzenlemesi ile kuvvetler ayrılığı ilkesini temel değer olarak kabul etmektedir. Hatta Rusya Anayasasının 16'ncı maddesi, "*Kuvvetler Ayrılığı İlkesini*" değiştirilemez maddeler arasına almıştır.

Rusya Federasyonu yarı başkanlık sistemini benimsemiştir. Ancak yarı başkanlık sisteminin klasik modelinde olduğundan tamamen farklı bir şekilde devlet başkanına tevdi edilen geniş yetkiler ile oldukça istisnai bir konuma taşımıştır. Kısa süreli uygulamasında, güçlü liderlerin devlet sisteminde ön plana çıktığı gözlemlenmektedir. Rusya'nın uzun tarihsel geçmişi bir yana bırakılır ve yeni Anayasası esas alınırsa genç bir devlet sayılabilir. Anayasası yeni bir ruh ve anlayış ile hazırlanmış olup kuvvetler ayrılığı, demokratikleşme, hukukun üstünlüğü, insan haklarına saygı gibi modern demokratik kavramları barındırmaktadır.

Yukarıda ana hatlarıyla, kuvvetler ayrılığı yönünden incelenen beş devletin en dikkat çeken ortak özelliği, parlamentolarının çift meclisli olarak yapılandırılmış olmasıdır. Bir yasa tasarısının parlamentonun bir kanadında kabul edilmesi sonrasında diğer kanadında da incelenmesi, görüşülmesi ve kabul edilmesi gereklidir. Böylece çift meclisli parlamento uygulamasının yasama organı içinde ikinci bir denetim sistemini oluşturmada ve güçlü bir kuvvetler ayrılığı statüsü tesis etmektedir.

Kuvvetler Ayrılığı İlkesinin Türk Anayasa Hukukundaki Değeri

21. yüzyıl ile başlayan süreç Türkiye'de hep var olan Anayasa tartışmalarına daha da hız verdi. 1982 Anayasası'nın kabulünden sonra 20 yılda 8 dar kapsamlı değişiklik yapılmış olmasına karşın, 2003 yılından sonra Cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi, Başbakanlık kurumunun kaldırılması başta olmak üzere 13 yılda 13 geniş kapsamlı değişikliğin yapıldığına tanık olmaktayız. 2017 yılı başlarında yapılan referandum ile "Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi" olarak adlandırılan yürütmeyi güçlendiren tamamen yeni bir sisteme geçildiğini görmekteyiz. Devlet yapılanması değişirken, kuvvetler ayrılığı ilkesinin de yürütmeyi üstün kılan değişiklikler sebebiyle negatif olarak etkilendiğini söylemek gerekir (Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/anayasa).

Egemenliğin kaynağının millet iradesi olması nedeniyle tek olduğunu, bu nedenle bölünmesinin ve kuvvetler arasında ayırıştırma yapılmasının aslında mümkün olamayacağını, öne süren görüşler bulunmaktadır. Bu bakış açısı, kamu gücünü kullanan organların bu yetkiyi doğrudan doğruya halktan aldıkları için halk iradesinin bu organlara yansıdığını dolayısıyla devletin belli işlevleri yerine getiren organlarından söz edilmesi gerektiğini savunmaktadır (Doehring, 2002, s.192). Anayasanın başlangıç bölümünü bakıldığında, anılan görüşten ilham alındığını söylemek mümkün olabilir. Ancak kuvvetler ayrılığı ilkesinin görevler ayırımından daha kapsamlı bir yapılanmayı ve uygulamayı gerektirdiğine

şüphe bulunmamaktadır. Yukarıda ele alınan modern devletlerde, kuvvetler ayrılığının hayata geçirilmesine yönelik olarak oluşturulan teşekküller ve şümüllü tatbikatları, ilkenin geniş perspektifini doğrulamaktadır. Aşağıda görüleceği gibi Anayasa Mahkemesi de ilkeyi evrensel olarak uygulanan ve kabul edilen anlamıyla benimsemektedir.

Çalışmanın temel perspektifini oluşturan “*Kuvvetler Ayrılığı İlkesi*” çağdaş devlet yapılanmalarının ve demokratik anayasaların temel bir değeri olup demokratik yönden gelişmiş devletlerde tartışma konusu olma vasfını büyük ölçüde yitirmiştir. İncelenen anayasalarda çeşitli biçimlerde yer verildiği anlaşılmaktadır. Türk Anayasa incelemelerinde, kuvvetler ayrılığına ilişkin değerlendirme yapılırken, 1924 Anayasası için “kuvvetler birliği-görevler ayrılığı” sistemi olduğu; 1961 Anayasası için “kuvvetler ayrılığının gerçekleştirildiği” bir anayasa olduğu ileri sürülmektedir. Özellikle 1961 Anayasası’nın 5, 6 ve 7’nci maddelerinde sırayla yasama yetkisinin, yürütme görevinin ve yargı yetkisinin ayrıştırılarak kayıt altına alınmış olması, çift meclis sisteminin benimsenmesi, Anayasa Mahkemesinin kurulmuş olması kuvvetler ayrılığının gerçekleştirilmesine dönük düzenlemeler olarak gösterilmektedir (Çınar, 2017, s.599). Kuvvetler ayrılığını sağlamak için hem devlet yapılanmasının hem de normatif düzenlemelerin birbiriyle örtüşmesi gerekmektedir. Devlet organlarının görev ve yetki dağılımları kuvvetler ayrılığına uygun olarak yapılandırılırken, anayasa yargısının bulunduğu bir sistem olduğu dikkate alınarak, normatif düzenlemelerin yani lafzi (*sözel*) düzenlemelerin kuvvetler ayrılığının kapsam ve kaplamını açık bir şekilde betimlemesi gereklidir.

1982 Anayasası, sistemde meydana gelen tikanıklıkları gidermek ve yürütmeyi güçlendirmek üzerine kurulu bir anlayışla hazırlanmıştır. Bu yaklaşım anayasa hukukunda “rasyonelleştirilmiş parlamentarizm” olarak adlandırılmaktadır. Geçmiş dönemin olumsuzluklarını giderebilmek adına yapılan, Cumhurbaşkanı yürütme içinde dominant konuma yükseltmek, yine yürütmeyi yasama ve yargı üzerinde operasyonel yetkiler ile donatmak, çift meclis sisteminden vazgeçip tek meclisli parlamento sistemine dönmek, Anayasa Mahkemesine başvurma olanaklarını sınırlandırmak gibi kuvvetler ayrılığı ilkesini zayıflatan bir yapılanmaya gidildiği görülmektedir. Buna mukabil, anayasa metninde, kuvvetler ayrılığı prensibine dolaylı da olsa yer verilmiştir. Başlangıç Bölümünde:

“Kuvvetler ayrımının, Devlet organları arasında üstünlük sıralaması anlamına gelmeyip, belli Devlet yetki ve görevlerinin kullanılmasından ibaret ve bununla sınırlı medenî bir işbölümü ve işbirliği olduğu ve üstünlüğün ancak Anayasa ve kanunlarda bulunduğu”

kayıtlıdır.

Demokratik devletlerde Anayasa Mahkemelerinin özel bir konumu bulunmaktadır. Birey temel hak ve özgürlükleri ile demokratik devlet yapılanmalarını muhafaza etmenin nihai bir denetim noktasını bu mahkemeler oluşturmaktadır. Anayasa Mahkemeleri, kuvvetler ayrılığının bir gerekliliği olarak hukuken ve fiilen yetkilendirilmiş olmaları halinde anılan denetim fonksiyonunu gerçekleştirebilirler. Demokratik devletlerin temel değeri olan kuvvetler ayrılığı ilkesi her türlü normatif düzenlemede dikkate alınması gereken bir öneme sahiptir. Örneğin, yargı gücünün bağımsız ve tarafsız olmasını zedeleyebilecek bir yasal düzenleme kuvvetler ayrılığını zedeleyeceği için Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilebilmeli ya da yürütmenin yetki alanını aşarak yasamanın kural koyma işlevini gasp eden bir düzenleyici işlem yine kuvvetler ayrılığına aykırılık oluşturduğu gerekçesiyle normatif yönden denetlenebilmeli ve ortadan kaldırılabilmelidir.

1982 Anayasası’nın Başlangıç bölümünde kayıt altına alındığı şekliyle, kuvvetler ayrılığını dayanak göstererek, normatif düzenlemelere yönelik değerlendirme yapılması, mevcut durumda, oldukça esnek ve geniş yorum tekniğinin kullanılmasını zorunlu kılmaktadır. Anayasa Mahkemesi bu problemi aşmak için neredeyse tüm yorum tekniklerini (ruhi [*özsel*]; gai [*amaçsal*]; sistematik, genişletici vb.) kullanmak zorunda kalmaktadır (Çınar, 2018, s.266).

Anayasa Mahkemesinin yeni tarihli bir kararında getirdiği yorum ve ilkeye verdiği değer açıklıkla görülebilmektedir:

“...158. Hukuk devletinin en temel gereklerinden biri de hiç kuşkusuz kuvvetler ayrılığı ilkesidir. Nitekim Anayasa’nın 7. maddesinde yasama yetkisinin Türk milleti adına Türkiye Büyük Millet Meclisine ait olduğu ve devredilemeyeceği; 8. maddesinde yürütme yetki ve

görevinin Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu tarafından kullanılacağı; 9. maddesinde de yargı yetkisinin Türk Milleti adına bağımsız mahkemelerce ifa edileceği belirtilerek temel bir anayasal tercih olarak kuvvetler ayrılığı ilkesinin benimsendiği açıkça ortaya konulmuştur. Anayasa'nın Başlangıç kısmının dördüncü paragrafında ise 'Kuvvetler ayrımının, Devlet organları arasında üstünlük sıralaması anlamına gelmeyip, belli Devlet yetki ve görevlerinin kullanılmasından ibaret ve bununla sınırlı medenî bir iş bölümü ve iş birliği olduğu ve üstünlüğün ancak Anayasa ve kanunlarda bulunduğu' belirtilerek bu ilkenin mahiyeti açıklanmıştır." (Resmi Gazete, resmigazete.gov.tr/eskiler/2017/08/20170803-9.pdf).

Anayasa Mahkemesi konuyu ele alırken öncelikle Anayasa'da Kuvvetler Ayrılığı ilkesine yer verildiğini dolambaçlı bir yoldan izah etmeye çalışmakta ve akabinde kararlarında kuvvetler ayrılığı ilkesini ölçüt olarak kullanmaktadır. Oysa, incelenen devletlerin ve birçok çağdaş demokratik anayasa sahip devletin anayasalarında hem yapılanma olarak hem de normatif temel değer olarak net ifadeler ile kuvvetler ayrılığı ilkesi, yer almaktadır. Kuvvetler ayrılığı ilkesinin önem ve değeri gereği, Türkiye Cumhuriyeti'nin devlet yapılanmasında ve Anayasal metninde yer alması gerektiğine kuşku yoktur. Tüm yargı kararlarının Anayasa Mahkemesinin emsal kararında olduğu gibi kuvvetler ayrılığı ilkesini kıstas almaları bir zorunluluktur. Öyleyse, yasama ve yürütme organlarının bu ilkeye uyumlu eylem ve işlem gerçekleştirebilmesi, bunun yanı sıra Anayasa Mahkemesinin ve hatta diğer mahkemelerin kararlarına dayanak ve kaynak teşkil edebilmesi açısından, kuvvetler ayrılığı ilkesine açıkça, kapsamı ve kapsamı belirtilerek anayasa metni içinde yer verilmesi gereklidir. Hatta devletin temel niteliği olduğu hususu vurgulanarak düzenleme yapılması yasama-yürütme-yargı organlarını bağlayıcı olabilmesi ve hukuk tekniği açısından doğru ve faydalı bir uygulama olacaktır.

SONUÇ

Kuvvetler ayrılığı ilkesinin asıl hedefi bir devlet organında kontrolsüz bir şekilde güç toplanmasının önüne geçmektir. Kuvvetler ayrılığı birçok şekilde gerçekleştirilebilir. Devlet fonksiyonları arasında hem yatay ve hem de dikey güç dağılımı bunun bir yöntemidir. Örneğin Yasama ve yürütme fonksiyonlarının yetki alanları kesin çizgilerle ayrıştırıldığında, yatay bir kuvvetler ayrılığından söz edilebilirken; yürütmenin kendi içinde (bir nevi hiyerarşik) görev ve yetki bölüştürmesi yapılmak suretiyle, ya da çift meclis sistemi getirilerek yasama organı içinde dikey bir kuvvetler ayrılığı sağlanabilmektedir.

Dünya uygulamalarına bakıldığında, siyasi iktidar odaklarından herhangi birinde güç birikmesini önlemenin birçok yolu olduğu görülmektedir. Federatif devlet yapılanmalarında federal devletlere çeşitli yetkiler tanınarak; üniter devlet yapılanmalarında yerinden yönetim teşkilatlarının yönetsel özerklikleri genişletilerek, parlamentoda muhalefetin güçlü bir şekilde varlığının ve denetimsel etkinliğinin sağlanması suretiyle, yasama, yürütme ve yargı kuvvetlerinin temel hak ve özgürlüklere müdahale olanakları ortadan kaldırılarak, medyaya etkin olabileceği bir yaşam alanı sağlanarak, işçi ve işveren sendikalarına, sivil toplum örgütlerine, bilim kuruluşlarına ve üniversitelere özerk alanlar açarak, yasama, yürütme ve yargı organlarında denetimsiz güç birikmesinin önüne geçilebilir. Tüm bunlara ek olarak demokrasiyi esas alan, insan hak ve özgürlüklerini koruma amacı güden uluslararası kuruluşlara bağlayıcı uluslararası antlaşmalar ile dâhil olunması, bunların denetim mekanizmalarına, devlet uygulama ve örgütleri üzerinde inceleme yetkileri tanınması da devlet kuvvetlerinin kontrolsüz kullanımının önüne geçen diğer alternatifler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kuvvetler ayrılığı için anayasal demokrasi ve anayasal demokrasi için hukuk devleti mutualizm denen, biri olmadan diğerinin başarılı şekilde var olamayacağı, simbiyotik yaşam bütünlüğü içindedir. Hukuk devletinde, devlet yalnız kural koymaz, aynı zamanda bu kurallar ile kendisini bağlı kabul eder ve eylem ve işlemlerini bu çerçevede gerçekleştirir. Çağdaş, modern, güçlü devletler liginde en ön sıralarda bulunan devletlerin, kuvvetler ayrılığını ve demokratik sistemlerini istikrarla sürdüren devletler olduğunu gözlemlememiz kuvvetler ayrılığının tüm kurum ve kurallarıyla hayata geçirilmesinin zorunluluğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Yürütme ve yasama organının otokontrol ile kendiliğinden kendi sınırlarında kalması şeklinde ifade edebileceğimiz bu idealize edilmiş durum her zaman gerçekleşmeyebilir. Hem mevzuat düzenlemeleri

yapan yasama organı hem de yasaları uygulamakla yetkili olan yürütme kuvveti insan hak ve özgürlüklerine, evrensel hukuk kaidelerine uygun olmayan eylem ve işlemler tesis edebilir. Yasama ve yürütmenin, hukuka aykırı ve haksız uygulamaları karşısında bireysel hak ve özgürlükleri koruyabilecek sığınma limanı olarak geriye sadece yargı kuvveti kalmaktadır. Bu nedenle kuvvetler ayrılığını gerçekleştirmek noktasında anayasa yargısının, genel yargının, yargı bağımsızlığının ve tarafsızlığının önemi son derece yüksektir. Anayasada “*kuvvetler ayrımının-devlet organlarının yetki ve görevlerini kullanılmasından ibaret ve bununla sınırlı*” olması şeklindeki tanımlamanın, çağdaş devlet düzenlemelerinde olduğu gibi kuvvetlere ayrı ayrı özerk alanlar tahsisi etmekten çok aslında belli bir bütünselliği ifade ettiği gözden kaçmamaktadır. Kuvvetle muhtemeldir ki devlet organ ve fonksiyonlarının uygulamada karşılaştıkları çatışmalı sıkıntılarının temelinde bu felsefi yaklaşım yatmaktadır. Anayasa Mahkemesi başta olmak üzere, tüm yargı organlarının kararlarında “Kuvvetler Ayrılığı” ölçütünü kullanabilmeleri için anayasada daha net ve açık ifadelerle ve ayrıcalıklı üstün norm olarak kuvvetler ayrılığı ilkesinin düzenlenmesi gerektiği değerlendirilmektedir.

KAYNAKÇA

- Acton, J. D. (1887). *Demeçler*. 5 Haziran 2019 tarihinde <https://goo.gl/uuoeB6> adresinden erişildi.
- Akın, İ. (1990). *Kamu hukuku*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Almanya Federal Cumhuriyeti Anayasası* (Basic Law for the Federal Republic of Germany). 5 Haziran 2019 tarihinde <https://www.btg-bestellservice.de/pdf/80201000.pdf> adresinden erişildi.
- Amerika Birleşik Devletleri Anayasası*. 18 Nisan 2019 tarihinde <https://www.archives.gov/founding-docs/constitution-transcript> adresinden erişildi.
- Amerika Birleşik Devletleri Yüce Mahkemesi (Supreme Court of the US)*. 18 Mart 2019 tarihinde <https://www.supremecourt.gov/orders/scannedjournals.aspx> adresinden erişildi.
- Anayasa Ortak Komitesi (Joint Committee on Draft Civil Contingencies Bill)*. 9 Mayıs 2019 tarihinde <https://publications.parliament.uk/pa/jt200203/jtselect/jtdcc/184/18407.htm> adresinden erişildi.
- Aslan, R. (2010). *Kuvvetler ayrılığı teorisi ve uygulamalı örnekleri (İngiltere, Almanya, ABD ve İsviçre)*. Bursa: Dora Yayıncılık.
- Aristoteles (1975). *Politika*. (Çev. Mete Tuncay). İstanbul: Remzi Yayınevi.
- Bilgin, M. (2015). *Parlamentar sistemin doğduğu ülke: İngiltere, karşılaştırmalı hükümet sistemleri (parlamentar sistem)*. Ankara: TBMM Yayınları.
- Çınar, M.F. (2017). Türkiye'nin anayasal demokrasi yolu ve kuvvetler ayrılığı ilkesinin serencamı, *Akademik Bakış Dergisi*, 64, 586-607.
- Çınar, M.F. (2018). *Hükümet sistemlerinin tarihsel gelişimleri ışığında Türkiye için anayasal önermeler*. Yayınlanmamış doktora tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Çubukçu, H. (2015). *Kuvvetler ayrılığı prensibinin Türkiye'de uygulanış biçimi (son üç yıllık uygulama)*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Doehring, K. (2002). *Genel devlet kuramı-genel kamu hukuku*. (Çev. Ahmet Mumcu). 4.Baskı. İstanbul: İnkılap Yayınevi.
- Eroğul, C. (2016). *Çağdaş devlet düzenleri*. 10. Basım. Ankara: İmaj Yayınevi.
- Fransa Cumhuriyetinin Politik Tarihi*. 15 Mart 2019 tarihinde <http://www.france-politique.fr> adresinden erişildi.
- Göze, A. (1993). *Siyasal düşünceler ve yönetimler*. 6.Baskı. İstanbul: Beta Yayınları.
- Gözler, K. (2018). *Anayasa hukukunun genel esasları*. 10.Baskı. Bursa: Ekim Basım Yayın Dağıtım.

- Hobbes, T. (2007). *Leviathan veya bir din ve dünya devletinin içeriği, biçimi ve kudreti*. (Çev. Semih Lim). 6.Baskı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi*. 18 Mart 2019 tarihinde http://avalon.law.yale.edu/18th_century/rightsof.asp adresinden erişildi.
- Locke, J. (2002). *Sivil toplumda, devlet, uygar yönetim üzerine ikinci inceleme*. (Çev. Serdar Taşçı, Hale Akman). İstanbul: Metropol Yayınları.
- Montesquieu (1963). *De L'Esprit des Lois (Kanunların ruhu üzerine)*. I. Cilt. (Çev. Fehmi Baldaş). Ankara: M.E.B. Basımevi.
- Oder, B. E. (2004). *Avrupa Birliği'nde anayasa ve anayasacılık*. İstanbul: Anahtar Kitaplar Yayınevi.
- Özçelik, S. (1984). *Anayasa hukuku*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Resmi Gazete* (03.08.2017). Anayasa Mahkemesinin, 04.05.2017 tarih ve 2015/41-2017/98 sayılı kararı. 21 Mart 2019 tarihinde <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2017/08/20170803-9.pdf> adresinden erişildi.
- Rusya Federasyonu Anayasası (Constitution of Russian Federation)*. 22 Mart 2019 tarihinde <http://www.ksrf.ru/en/Info/LegalBases/ConstitutionRF/Pages/default.aspx> adresinden erişildi.
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasası*. 27 Mart 2019 tarihinde <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/anayasa> adresinden erişildi.
- Wheare, K. C. (1985). *Modern anayasalar*. Ankara: Değişim Yayınları.

Dijital Çağın Hedonist Çalışanları: Dijital Göçebeler

Dr. Aysun Kaya Deniz^{1*}

Geliş tarihi: 02.07.2019
Kabul tarihi: 07.08.2019

Atf bilgisi:
IBAD Sosyal Bilimler Dergisi
Sayı: 5 **Sayfa:** 101-113
Yıl: 2019 **Dönem:** Güz

This article was checked by *Turnitin*.
Similarity Index 4%

¹ İstanbul Gelişim Üniversitesi, Türkiye,
akaya@gelisim.edu.tr
ORCID ID 0000-0002-3592-0996

* Sorumlu yazar

ÖZ

İçerisinde yaşadığımız dönem dijitalleşmenin gündelik hayatımızın her anında hâkim olduğu bir dönemdir. Postmodernizmin etkisinin altında olan günümüz toplumunda bireyler, haz odaklı bir yaşam sürmekte ve yaşantılarını bu doğrultuda şekillendirmektedir. Sürekli yeni ve farklı olanın peşinde koşarak mutluluğu arayan hedonist bireylerin dijitalleşme ile birlikte çalışma hayatlarında da değişiklikler yaşanmaya başlamıştır. Anı yaşamaya odaklı hedonist bireyler dijitalleşmenin de sağladığı olanaklarla birlikte artık çalışma hayatlarının da merkezine haz kavramını koyarak kendilerine konforlu ve eğlenceli çalışma alanları arayışına girmiş ve ortaya yeni bir kavram çıkmıştır: Dijital göçebeler. Dijital göçebeler için bilgisayarın, internetin ve aynı zamanda da keyif alabilecekleri ortamların olduğu her yer çalışma ortamıdır. Tek bir mekâna bağlı kalmaksızın keyif alabilecekleri ortamlarda çalışarak kendi özgürlüklerini yaratan dijital göçebeler bu çalışmanın ana kavramıdır. Rutin olanın dışına çıkarak, çalışma ortamlarını keyifli vakit geçirerek haz alabilecekleri ortamlara dönüştüren dijital göçebelerin sayılarının dijitalleşme alanında yaşanan gelişmelere bağlı olarak gün geçtikçe artmaktadır. Bu çalışmada, literatüre yeni giren “dijital göçebeler” kavramı dijitalleşme, hedonizm ve haz odaklı yaşayan hedonist bireyler çerçevesinde ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hedonizm, Hedonist Birey, Dijitalleşme, Dijital Göçebeler

Hedonist Workers of the Digital Age: Digital Nomads

Dr. Aysun Kaya Deniz^{1*}

First received: 02.07.2019

Accepted: 07.08.2019

Citation:

IBAD Journal of Social Sciences

Issue: 5 **Pages:** 101-113

Year: 2019 **Session:** Fall

This article was checked by *Turnitin*.
Similarity Index 4%

¹ İstanbul Gelisim University, Turkey,
akaya@gelisim.edu.tr

ORCID ID 0000-0002-3592-0996

* Corresponding Author

ABSTRACT

Today, digitalization dominates every moment of our daily lives. In today's society, which is under the influence of postmodernism, people live and shape their lives according to the pleasure. Along with the digitalization, many changes have started to take place in the hedonist people's working lives who seek happiness by constantly pursuing the new and different things. Due to the opportunities provided by digitalization, the hedonist people who give the importance to live the moment, put the concept of the pleasure at the center of their working lives and started to search the comfortable and enjoyable working places. A new concept has emerged: Digital Nomads. If a place where the digital nomads can spend enjoyable moments has an internet connection and a laptop, this place can become their working places. The main concept of this study is the digital nomads who can create their own freedom working as a freelancer in the places that they can spend enjoyable moments. The number of digital nomads is increasing day by day due to the developments in the field of digitalization. In this study, the concept of "digital nomads", which has recently taken part in the literature, has been discussed within the framework of the digitalization, hedonism and hedonist person.

Keywords: Hedonism, Hedonist Person, Digitalization, Digital Nomads

1.GİRİŞ

Günümüz toplumuna postmodernizmin ve teknolojik gelişmelerin etkileri hâkim olmaktadır. Bireyler, toplumla birlikte bir bütün halinde yaşamak yerine daha bireysel bir yaşam sürmeyi tercih etmekte ve bireyselleşen bireyler de gündelik hayatlarını dijital ortamlar üzerinden var etmektedir. Bireylerin iletişim süreçlerinden tüketim alışkanlıklarına kadar gündelik hayatlarında yer alan tüm süreçler artık dijital ortamlar üzerinden var olmaya başlamıştır. Küreselleşmenin de getirdikleriyle birlikte bireylerin iş hayatlarında da sınırlar ortadan kalkmış, zaman ve mekâna bağlı kalmaksızın bireyler artık küresel dünyanın küresel işçileri haline gelmiştir. Dijital ortamların gelişmesi ve temelinde etkileşimi barındıran teknolojik yeniliklerin internet ortamında baş göstermesiyle birlikte bireylere uzaktan çalışma olanakları da sağlamaya başlamıştır. Evler ofislere dönüşmeye başlamış ve çalışma saatlerinde de esneklik ortaya çıkmıştır. Yaşanan bu gelişmelere ek olarak, günümüz bireyinin hayata olan bakış açısında da değişiklikler söz konusu olmaya başlamıştır. Tüketmek için üreten, çalıştığını güzel vakit geçirmeye ve eğlenmeye harcayan, tükettikleriyle toplumda var olmaya çalışan ve anlık hazların peşinde koşarak mutluluğu arayan hedonist bireylerin doğuşu söz konusudur. Dijitalleşme ile birlikte yaşanan gelişmeler, keyif almak, mutlu olmak, anı yaşamak gibi durumlardan beslenen hedonist bireylerin çalışma hayatlarında da özgürleştirici yeni bir kapı açmıştır: Dijital göçebelik.

Dijital göçebelik kavramı, en temel hali ile bireylerin bir yandan seyahat edip güzel vakit geçirirken, bir yandan da dijital ortamlar üzerinden çalışarak para kazanmalarıdır. Bir başka deyişle, bireyler dünyayı gezerek hem seyahat edip farklı yerler keşfetmekte, hem de para kazanmaya devam etmektedir. Mekândan bağımsız evden ya da uzaktan çalışanlar ile dijital göçebeler birbirlerinden ayrı kavramlardır. Dijital göçebeler çalışacakları mekânların eğlenebilecekleri, hobilerini gerçekleştirebilecekleri, keyif alabilecekleri ve anı en iyi şekilde yaşayarak hazza erişebilecekleri yerler olmasına dikkat etmektedir. İşe göre ülke ve mekân seçiminden ziyade, seyahatlerine yön verecek keyif alabilecekleri ama aynı zamanda da geçimin kolay ve internet erişiminin iyi olduğu yerleri seçmektedir. Anı yaşayan, keyif almak için seyahat eden ama aynı zamanda da çalışma hayatına devam eden dijital göçebelerin yaşam tercihlerinin temelinde haz kavramı yer almaktadır. Haz odaklı bir yaşam şekline sahip olan dijital göçebelerin mekândan bağımsız, dünyanın herhangi bir yerinde çalışma ortamına sahip olmasının altında dijital alanda yaşanan teknolojik gelişmeler yatmaktadır.

Haz odaklı yaşam süren hedonist bireyler ve dijital ortamlarda yaşanan teknolojik yenilikler, dijital göçebelik kavramının daha iyi bir şekilde anlaşılabilmesi için ele alınması gereken temel kavramlardır. Bu çalışmanın ilk bölümünde hedonizm ve hedonist birey kavramları incelenecek, ikinci bölümünde dijitalleşme ve dijitalleşme ile birlikte yaşanan gelişmeler ele alınacak ve son olarak da dijital göçebeler kavramı hedonist birey ve dijitalleşme kavramı çerçevesinde değerlendirilecektir.

2. HEDONİZM VE HEDONİST BİREY KAVRAMLARINA GENEL BİR BAKIŞ

Tarihten günümüze insanoğlu nasıl mutlu olacağı ve nasıl mutlu bir yaşam sürdürebileceği sorularına cevap aramıştır. Bireylerin içerisinde yaşadığı toplum ve toplum düzeni mutlu bir yaşamın şekillenmesinde etkili olmuştur. İlkel dönemlerde üretmek, ürettiğini bölüşerek ve paylaşarak mutlu olan insanların yerini günümüzde sahip olma arzusu ile sürekli yeni olanın peşinde koşan bireyler almıştır. (Fromm, 2003, s.25) Postmodernizmin hâkim sürdüğü günümüz toplumunda bireyler, bitiş çizgisi olmayan bir yarışın içerisinde sürekli yeni olanın peşinde koşmaktadır. (Bauman, 2011, s.110). Sürekli yeni olanın peşinden koşmak ve yeni olana erişmek bireylerde anlık hazların yaşanmasına yol açmakta ve bu bireyler toplumumuzda hedonist birey olarak yer almaktadır. Hedonizm kavramı farklı disiplinlerde farklı bakış açıları ile alınmış olsa da, hedonizm düşüncesi ilk olarak Antik Yunan kültüründe ortaya çıkmıştır. İlk olarak Sokrates'in öğrencileri tarafından ele alınan kavram en genel hali ile "yaşamın anlamının, hazın yaşamın temelinde bulunduğunu kabul eden felsefi bir görüş" olarak açıklanmıştır. Hedonizm bağlamında zevk kavramı, bireylerin yaşamlarına yön vermektedir. (Fromm, 2014, s.201) Hedonizm kavramı "mutlu yaşamın ne olduğu" sorusuna cevap arayan Aristippos tarafından ortaya çıkarılmış ve Epikuros tarafından da temsil edilmiştir. Aristippos'a göre mutlu bir hayat sürebilmenin altında az acı ve çok haz yer almakta ve az acının ve hazın fazla olduğu mutlu bir yaşam da "anlık" hazı yaşayabilmek ile ortaya çıkmaktadır. Bireylerin "anlık" hazlar ile mutlu olabileceği düşüncesinde olan Aristippos, her daim eğlence peşinde olan, gelecek kaygısı çekmeyen,

anın kıymetini bilen ve neşesini kaybetmeyen ama bir yandan da kendisini kontrol edebilen bireylerin mutlu bir yaşam sürdürdüğü düşüncesindedir. (Akarsu, 1998, s.64). Bireylerin en üst seviyede haz alarak yaşamasını ama bunu gerçekleştirirken de ölçünün kaçırılmaması gerektiğinin altını çizen Aristippos, aklın duyular tarafından kışkırtılan ve sonu gelmeyen istekleri kontrol altına alması ile erdem ve hazzın ölçülü olabileceğini söylemektedir. Gerçek haz sürekli olandır ve bireyler bilgellik ile gerçek haza ulaşabilmektedirler. (Hancerlioğlu, 2000, s. 75). Aristippos bireysellik kavramına daha çok önem vermiştir bu yüzden onun için gerçek haz bireysel olan hazdır.

Hedonizm kavramının bir diğer temsilcisi olan Epikuros, mutluluğun ölçülü ve geçici değerlerden uzak bir yaşamla mümkün olabileceği üzerinde durmuştur. Epikuros'a göre aldatici ve geçici değerlerden uzak durmayan bir birey, sürekli olarak daha fazlasına sahip olmak isteyecek ve isteklerinin sonunun gelmeyeceğini fark ettiği zaman da mutsuzluğa sürüklenecektir. Bir başka deyişle, Epikuros'a göre aşırılık her zaman eleme neden olmaktadır. Epikuros'un ölçülü bir yaşamdan kastı da aslında bireylerin hazzı elde etmeye çalışırken, elemenden mantıklı bir şekilde kaçması gerektiğidir. (Aster, 2005, s. 296). Para ve malın bireylere mutluluk getirmeyeceği düşüncesinde olan Epikuros, bireylerin pahalı yiyeceklerin ve içeceklerin yer aldığı ziyafet ortamlarından ve bu ortamlardaki sevgi zevklerinden kendilerini soyutlayarak, makul ihtiyaçlar ile sade ve basit bir yaşam sürerek mutlu olabileceklerinin görüşündedir. (Epiküros, 2014, s.12). Dostluk kavramının da bireylerin mutluluğa erişmesinde önemli bir yere sahip olduğunun belirten Epikuros, "bir şey yiyip içmeden önce, ne yiyip içeceğiniz değil, kiminle yiyip içeceğinizi düşünün; çünkü yanında arkadaşı olmaksızın yemek yemek ancak bir aslana ya da kurda ait bir durumdur" ifadesiyle de dostluk kavramının bireylerin mutluluğunda ne kadar etkili olduğunun altını çizmektedir. (Epiküros, 2014, s.74). Haz kavramı bireylerin yaşamlarında olması gerektiği kadar olmalıdır. Aldatici ve geçici hazlar doğrultusunda yaşamlarına şekil veren bireyler uç noktalarda bir yaşam sürmeye başlarlar. Bu uç noktalardaki yaşamda uç noktalardan derinlere bir düşüş söz konusudur. Aldatici ve geçici hazlarla uç noktalarda yaşayan bireylerin yaşamını giderek etkisi artan durumların tatmin hissi de giderek azalır ve bu durum sonucunda da bireyler doyuma ulaşamadıkları için kısır bir döngü içerisinde hapsolmuş bir şekilde yaşamlarını sürdürürler. (Vernon, 2010, s. 35).

Antik dönemde Aristippos ve Epikuros tarafından ele alınan hedonizm kavramı, haz ve mutluluk kavramlarıyla birlikte ele alınarak, bu alanda düşüncelerin geliştirilmesi sonucunda modern dönemde faydacılık teorisi ortaya çıkmıştır. Antik dönemlerde Aristippos ve Epikuros mutluluğu bireyci mutluluk olarak ele almıştır. Modern dönemde Jeremy Bentham ve Stuart Mill'un faydacı bakış açısı ile birlikte bireyci mutluluk yerini "her şey insan için" düşüncesi çerçevesinde insan mutluluğuna odaklanan faydacı teoriye bırakmıştır. Faydacı teori doğrultusunda, bireyler haz ve mutluluklarını elde edebilmek için çaba sarf etmelidir. Bu teori doğrultusunda, bireyler için faydalı olan unsurlar iyi, fayda sağlamayanlar ise kötü olarak ele alınmaktadır. Teoriye göre mutluluk, bireyci olmaktan ziyade; bireylerin birlikte yaşadığı kişiler ile elde edilmektedir. Faydacı teori düşünürlerinden Jeremy Bentham ve Stuart Mill, "en büyük sayıdaki insanın en büyük mutluluğu" düşüncesinden doğrultusunda en büyük hazzın, fazla sayıdaki insana en fazla seviyede fayda veren haz olduğunu söylemektedirler. Bu doğrultuda, kişiler bireysel haz yerine, yaşantısındaki diğer kişilerin de mutluluğunu önemsemelidir. (Möngü, 2015, s. 29).

Eleştirel kuram doğrultusunda hedonizm kavramı ele alındığında, Marcuse çalışmalarını gerçekleştirdiği dönemin şartları doğrultusunda yüksek mutluluğa erişilip bu mutluluğun yaşanabileceği düşüncesini reddetmiştir. Bu dönemlerde hedonizm felsefesinde yer alan mutluluk kavramı; tüketim eylemi ile bir tutulmuş ve çalışmadan uzak, bir boş zaman kavramına indirgenmiştir. (Jay, 2006, s.93). Marcuse'nin bakış açısı doğrultusunda, hayatın merkezine çalışma eylemini koyan bireylerin, kendi mutluluklarının ne ve nerede olduğunu anlayabilmeleri çok zordur. Adorno ise, bireylerin kapitalist sisteme hizmet eden kültür endüstrisinin vaat ettikleri ile aldatıldığı düşüncesindedir. Adorno'ya göre, kültür endüstrisi tarafından bireylere sunulan metalar aracılığı ile bireylere vaat edilen haz, "vadesi sürekli uzatılan bir senet gibi geciktirilir". (Adorno, 2009, s. 72). Erich Fromm da, kapitalist sistem ve bu doğrultudaki dünya görüşünün mutsuz bireyleri yarattığının düşüncesindedir. Fromm, bireylerin tüketerek daha çok şeye sahip olarak bir doyum elde edemeyeceği düşüncesindedir ve bu düşünce çerçevesinde yaşayan bireylerin mutsuz bir yaşam sürdürdüklerinin altını çizmektedir. (Fromm, 1980, s. 14).

Haz kavramı günümüzde bireylerin yaşantısını sessiz bir şekilde ele geçirmiş bir durumdadır. Tüketim kültürünün hâkim olduğu postmodern dönemin hedonist bireyi anı yaşamaya odaklıdır. Ne yapacağından ziyade ne yapmakta olduğuna önem veren bireyler, sürekli daha fazlasına sahip olma isteği içerisinde koşarak bir yaşam sürmektedir. (Odabaşı, 2014, s. 117). Sıkıntılı durumlardan kendilerini uzak tutarak anı yaşamaya odaklı olan günümüz hedonist bireyinin çalışma hayatında da haz kavramı etkili olmaktadır. Dijitalleşme ile de birlikte bireyler çalışma hayatlarındaki fiziksel sınırlılıkları ortadan kaldırarak iş ortamlarını özgürleştirici bir boyuta taşımaya başlamışlardır.

3. İLETİŞİM TEKNOLOJİLERİNDE YAŞANAN GELİŞMELER VE DİJİTALLEŞME

Bilgi ve iletişim çağının hâkim olduğu günümüz toplumu postmodern dönemin özelliklerini taşımaktadır. Postmodernizm kavramı, mimarlık ve sanat alanlarında yaşanan yenilikleri ifade edebilmek amacıyla ilk olarak 1960'lı yıllarda kullanılmaya başlanmıştır. Postmodernizm kavramı, etkisinin olduğu her alanda farklı düşünürler tarafından farklı şekillerde tanımlandığı için bu kavrama tek bir tanımın yapılabilmesi çok zordur. Baudrillard, Lyotard, Harvey gibi postmodern teorisyenler, iletişim alanında yaşanan teknolojik ilerlemelerin, yeni bilgi biçimlerinin postmodern bir toplumsal oluşum olduğunu düşünmektedir. Baudrillard ve Lyotard ortaya çıkan değişimleri yeni bilgi ve teknoloji biçimleri çerçevesinde incelerken, Jameson ve Harvey, postmodernizmi sermayenin küresel boyutta daha yüksek bir derecede nüfuz sağlaması ve homojenleşmesinin damgasını taşıyan kapitalizmin daha yüksek bir aşamasının gelişimi çerçevesinde değerlendirmiştir. (Doğtaş,2003, s.16).

Postmodern dönem ile birlikte teknolojik alanda büyük gelişmeler yaşanmış ve bu gelişmeler üretim süreçlerini de etkilenmiştir. Üretim süreçlerinde teknolojik gelişmelere bağlı olarak kol gücünün yerine beyin gücü geçmiş ve üretim artık sınırsız bir şekilde yapılmaya başlanmıştır. Teknolojik gelişmelerin yoğun olarak ortaya çıktığı postmodern dönem, bilgi üreten ve paylaşan çalışma alanlarının arttığı ve geliştiği bir dönemdir. Modern dönemden postmodern döneme yönelme ile birlikte postmodern dönemin ortaya çıkışı, kapitalist süreç doğrultusunda iki ayrı dönemi temsil eden fordist üretim biçiminden, post-fordist üretim biçimine geçiş süreci ile bağlantılıdır. Esneklik kavramı, post-fordizmin en önemli özelliklerinden biridir ve yalnızca üretim alanında değil, bireylerin yaşamları da bu kavram doğrultusunda şekillenmeye başlamıştır. (Odabaşı, 2014, s. 25-27). Esnek üretim modelleri ve teknolojik gelişmelerle birlikte üretim sürecinde öncelik artık bilgi kavramına geçmiştir. Üretim alanında bilgi temel güç olmaya başlamış ve böylece tarım işçilerinin sayısı azalırken, teknik bilgi donanımına sahip beyaz yakalı işçi sayısında artışın olduğu gözlemlenmiştir. (Lyotard, 2000, s.22)

Teknolojik gelişmeler ve esneklik kavramı bireylerin çalışma yaşamlarında değişimler yaratmıştır ve bu değişim ile yeniden şekillenen toplumsal yaşam bazı düşünürler tarafından gösteri toplumu, tüketim toplumu, sanayi sonrası toplum gibi çeşitli şekilde adlandırılmıştır. Giddens, bu çeşitli adlandırmalara ek olarak, toplumun medya ya da bilgi toplumu olarak nitelendirilmesinin daha uygun olacağı üzerinde durmuştur. (Giddens, 2008, s.152). Bauman'ın ise, postmodernizm kavramını geçici olarak kullandığı ve onun yerine akışkan modernite kavramını kullanmaya başladığı gözlemlenmektedir. Bauman'ın bakış açısı doğrultusunda akışkanlık, ilk olarak, davranışlar ve rutinler gibi sosyal formların uzun süre devamlılığını sağlayamamasıdır; ikinci olarak, siyaset ve iktidar bağının birbirinden ayrılmasıdır; üçüncü olarak da bireyselliğin artması, toplumun ağ olarak değerlendirilmesi, uzun soluklu düşünmenin ve planların artık olmayışı, bireylerin daha özgür seçimler doğrultusunda yaşamlarını sürdürebilmeleridir. (Bauman, 2008, s.1-4). Bauman'a göre akışkan modernite ile birlikte toplum içerisinde kurumlar ve bireyler daha esnek ve kararsız olmaya başlamıştır. Akışkan modernite ile Bauman gelişen teknolojik yeniliklere de değinmektedir. İletişim ve ulaşım alanında yaşanan gelişmelere bağlı olarak mekânın ve coğrafi kısıtlamaların ortadan kalması, hız ve zaman kavramlarının önemlerinin artmasına neden olmuştur. (Lyon ve Bauman, 2013, s.46).

Teknolojik gelişmeler ile birlikte bireylerin toplumsal yaşamlarını inceleyen bazı düşünürler teknolojik gelişmelerin bireyleri yalnızlaştırdığı üzerinde durmaktadır. David Harvey, iletişim ve ulaşım alanlarında yaşanan teknolojik gelişmeler sayesinde zaman ve mekân kavramlarının anlamlarını kaybettiğini, iletişim süreçlerinin artık anlık bir şekilde yapılmaya başladığını ve böylelikle küreselleşmenin önündeki engellerin kalktığının üzerinde durmaktadır. İletişim süreçlerinde yaşanan gelişmelere bağlı olarak bireylerin artık teknoloji ile aracılanmış bir iletişim sürecine girdiklerini belirten Harvey'e göre, bireylerin alışkanlıkları ve yaşantıları da değişmekte ve sanal kültür olarak tanımlanabilecek bir kavram

ortaya çıkmaktadır. Bireylerin sosyal yaşamlarında yaşanan değişimler Harvey'e göre bireyleri yalnızlığa sürüklemekte ve bireyler zamanla yabancılaşma ve yalnızlaşma sürecine girmektedir. (Harvey, 1999, s.270).

Bauman'a göre ise cep telefonlarının ve sosyal medyanın ortaya çıkması, bireylerin sosyal mesafesi bakımından sorun teşkil etmektedir. Cep telefonlarının ve sosyal medyanın bireylerin toplumsal yaşamına girmesiyle birlikte, toplumsal mekân kavramının tanımı büyük ölçüde değişmiş, mekânlar arası ayrımlar silikleşmeye başlamıştır. (Bauman, 2011, s.40). Akışkan modernite olarak ele aldığı günümüz toplumunda bireyler iletişim süreçlerinde artık birbirleriyle olan fiziksel yakınlığın derecesine ve sıklığına bağlı değildirler. (Lyon ve Bauman, 2013, s.46). Bauman'ın bakış açısı doğrultusunda sosyal medya, fiziksel olarak birbirinden uzakta olan bireyleri yakınlaştırmakta fakat birbirleriyle yakın olan bireylerin de birbirlerine uzaklaştığının hissine kapılmasına neden olmaktadır. Akışkan modernite içerisinde yaşanan bu teknolojik gelişmeler, bireylerin yüz yüze olan iletişim süreçlerini de silikleştirmeye başlamıştır. (Bauman, 2011, s. 42). Bauman, tuşların ve mesajların hâkim olduğu bu iletişim sürecinde gerçek fiziksel iletişimin önemini kaybetmeye başladığı düşüncesindedir ve bireylerin yüz yüze iletişim kurma becerilerinin gün geçtikçe azalmaya başladığının altını çizmektedir. Kapitalist sistem içerisinde bireylerin kendilerini ifade etmeye sosyalleşmeye vakitlerinin olmadığını belirten Marcuse'ye göre ise, bireyler iletişim ihtiyacını iletişim araçları ile gidermeye başlamıştır. Bu doğrultuda kitle iletişim araçları bireyleri toplumdan kopuk birer robot haline getirmeye başlamıştır. (Büyükyılmaz ve Ofluoğlu, 2008, s. 129).

Günümüzde bireyler gündelik yaşamlarını dijital ortamlar üzerinden var etmeye başlamıştır. Özellikle internet ortamında yaşanan gelişmeler ve bireylerin bu ortamlara erişimin kolaylaşması gerçek yaşamın sanal ortama geçişini hızlandırmaktadır. Web 2.0 ile birlikte etkileşim kavramının sanal ortamlardaki iletişim sürecine eklenmesiyle artık kullanıcılar sadece tüketen değil, üreten konuma da geçmişlerdir ve yeni uygulamalarla internetin içeriğini genişletmeye devam etmektedirler. (Karakulakoğlu, 2015, s.112). Genel anlamı ile bilgisayar dili olarak tanımlanan dijital kavramı beraberinde dijital ortamlar kavramını da doğurmuştur. Verilerin üzerine kaydedilip depolandığı ortamların genel adı olarak nitelendirilen dijital ortamlar günümüzde bireylere iletişim alanından çalışma hayatına kadar birçok olanaklar sunmaktadır. İletişim alanında ortaya çıkan teknolojik yenilikler dijitalleşme kavramı ile bir araya gelerek teknolojik yakınsamanın etkisine girmektedir. Yakınsama kavramı iletişim teknolojileri alanında ele alındığı zaman bir araya gelme anlamını taşımakta ve birden çok farklı teknolojilerin birleşerek karma bir teknoloji oluşturması manasına gelmektedir. (Öztürk, 2003, s.15). Bunun sonucunda da bireylere akıllı cep telefonlar başta olmak üzere iletişim araçları ile zaman-mekân sınırlarına takılı kalmaksızın çevrim içi olarak televizyon izleme, radyo dinleme, oyun oynama, görüntülü konuşma, toplantı yapma, alışveriş yapma gibi birçok olanaklar sunulmaktadır. Jenkins'e göre, medya araçlarında görülen yakınsama ile birlikte ortaya bir katılımcı kültür çıkmakta ve ortaya çıkan bu katılımcı kültür ile bireyler, dijital ortamlarda daha aktif, sosyal ve göçebe bir yaşam sürmeye başlamaktadır. (aktaran: Kıpçak ve Akın, 2015, s.107). Dijitalleşme ve iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler paralel olarak, internet ortamında yaşanan gelişmeler de bireylerin sanal ortamlar üzerinden sürdürdükleri eylemleri önemli boyutta etkilemektedir.

1970'li yıllarda Arpanet adında kurulan bilgisayar ağı, Birleşik Savunma Bakanlığı'nın desteği ile başlatılmış ve Arpanet olarak kurulan bu ağ, o günlerden günümüze gelişerek günümüzde küresel bir ağa dönüşen internetin ortaya çıkmasını sağlamıştır. (Balevi, 1995, s.16). İnternetin gelişim evreleri incelendiği zaman başlarda etkileşimli iletişim süreçlerinin yer almadığı ve bir broşür şeklinde bilgilerin kullanıcılara tek yönlü bir şekilde aktarıldığı web 1.0 dönemi karşımıza çıkmaktadır. 2004 yılında web 2.0'a geçiş söz konusu olmuştur ve böylece kullanıcılar etkileşim kavramının iletişim sürecine eklenmesiyle birlikte pasif konumdan aktif konuma geçmişlerdir. Temelinde etkileşim kavramını barındıran Web 2.0 ile birlikte "kullanıcının ürettiği içerik" kavramı ortaya çıkmış ve böylelikle kullanıcılar sanal ortamlarda aktif bir role sahip olarak kendi içeriklerini üretmeye başlamışlardır. Kullanıcıların sanal ortamlarda kendi içeriklerini üretmesi demek en genel anlamı ile sanal ortamlarda kendi dünyalarını inşa etmeleridir. Kullanıcıların üreteceği içerikler sosyal paylaşım ağları üzerinden oluşturulan profilden, bloglara yazılan yazılara kadar geniş bir alanı kapsamaktadır. (Varnalı, 2013).

Web 2.0’ın hâkim olduğu günümüz internet ortamında bilgiye erişim de çok kolay bir hal almıştır. Yaşanan teknolojik gelişmelerle artık bilgi bireylere gelmektedir. Bilişsel yapıları bakımından Web 1.0 kullanıcıları düşünmeye teşvik ederken, Web 2.0 etkileşimsel yapısı ile kullanıcılar arasındaki iletişim süreçlerine dikkat çekmektedir. Web 3.0 birey işbirliğini destekler bir yapısı vardır. Web 2.0 ile Web 3.0 arasındaki etkileşimsel yapı da farklılık göstermektedir. Web 2.0 kullanıcı üzerinde dururken, Web 3.0 kullanıcı işbirliğinin üzerinde durmaktadır. (Karakulakoğlu, 2015, s. 122). Günümüz internetin ve dijitalleşmenin hâkim olduğu bilgi çağıdır. İnternet ortamında yaşanan gelişmelere ve bilgi çağına uyum sağlamak, bireylerin toplum içerisinde yaşamlarını sürdürebilmeleri adına büyük bir öneme sahiptir.

İnternet ortamında Web 2.0 ile etkileşim kavramının süreçlere eklenmesi sonucunda kullanıcılar birbirleri ile çift yönlü bir iletişim sürecine girmiş ve böylece zaman ve mekân sınırlamalarına takılı kalmadan eş zamanlı ya da eş zamansız bir şekilde iletişim halinde olmaya başlamışlardır. Yaşanan gelişmeler sonucunda mekân kavramındaki sınırlılıkların ortadan kalkması ile fiziksel uzaklıklar ortadan kalmış ve dünya üzerinde herkes Marshall McLuhan’ın tanımlaması ile küresel bir köy içerisinde yaşamaya başlamıştır. McLuhan küresel köy kuramı ile iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmelerin bireyleri birleştirdiğini ve bunun sonucunda da dünyanın tek bir bilinçlilik haline dönüşeceğini üzerinde durmaktadır. Günümüzde küresel köyün hâkimi uluslararası firmalardır. Mekân sınırlılığının ortadan kalkması ile birlikte küresel firmalar dünyanın herhangi bir yerinde yaşayan bireylerin tüketim alışkanlıklarından düşünce biçimlerine kadar yaşamlarının her alanında etkili olmaya başlamıştır. “Küresel köy” kavramı, iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler sayesinde dünyanın benzer duyuların paylaşıldığı küresel bir köy haline geldiğinin altını çizmektedir. (Rigel ve diğerleri, 2003, s. 18). Küresel köy kavramı bireylerin çalışma yaşamlarında da oldukça etkili olmaktadır. Bireyler artık zaman ve mekân sınırlılıklarından kurtularak kendi alanları içerisinde yarattıkları özgürlükler ile para kazanabilmenin yollarını aramaya başlamış ve internetin bireylere sunduğu olanaklar sayesinde de hem çalışarak hem de özgürlüklerini yaşayabilecekleri alanları “dijital göçebe” olarak yaşamaya başlayarak bulmayı başarmışlardır.

4. KÜRESEL KÖYÜN KÜRESEL ÇALIŞANLARI: DİJİTAL GÖÇEBELER

Dijital göçebe kavramı ilk kez 1997 yılında Tsugio Makimoto ve David Manners tarafından yayınlanan bir çalışmada kullanılmıştır. İnternet ve internetin bireylere sunduğu olanakların yeni yeni popülerleşmeye başladığı dönemlerde Tsugio Makimoto ve David Manners “dijital göçebeler” adındaki eserlerini yayınlamışlardır. Makimoto ve Manner, bu dönem ortaya çıkardığı çalışmada internetin bireylerin yaşamlarında ortaya çıkaracağı yenilikleri ele almış ve yeni teknolojilerin özellikle iş ve boş zaman kavramlarında nasıl bir devrimin yapılabileceği üzerinde durmuşlardır. Yazarlara göre artık çalışan bireyler dijital göçebelik kavramı ile ofis ortamına mahkûm olmadan en güzel plajlarda ya da kafelerde kısacası keyif alınabilecek herhangi bir yerde çalışma imkânına sahip olmaya başlamıştır. (Thompson, 2018, s.2). Dijital göçebeler, modern yaşamın koşuşturmasından ve 9-5 çalışma zorunluluğunda bir kaçış olarak ortaya çıkmıştır. (Nash, Jarrahi, Sutherland, Phillips, 2018, s. 2). Dijital göçebeler internet ortamında çalışan işçilerdir. İnternetin ve bilgisayarın olduğu her yer dijital göçebelerin çalışma ortamıdır. İnternetin bireylere zaman ve mekân bağlamında özgürleştirici alanlar sunmasıyla birlikte dijital göçebelerin işlerini yürütmek için fiziksel olarak işyerinde bulunmaları gerekmemektedir ve bu yüzden de çalışırken mekândan bağımsızdırlar. (Thompson, 2018, s.3) Bu hayat tarzı çalışanlarına seyahat olanağı, çalışma saatlerinde esneklik, kabul görmüş ofis ortamından kaçışı sunmaktadır. (Nash ve diğerleri, 2018, s. 2).

Günümüzde şirketler çalışanlarıyla uzun süreli sözleşmeler yapmak yerine geçici ve kısa dönemli sözleşmeler yapmaya başlamıştır. Kısa süreli iş ekonomisi ya da esnek ekonomi olarak ele alınan gig ekonomi, hem çalışanlarına ve hem de şirketlere esneklik ve özgürlük sunmaktadır. Esnek ekonomi çalışanları mekândan bağımsız bir şekilde kendi çalışma programlarını ayarlayabilmekte, işverenler ise daha az masraf yapmaktadır. Esnek ekonomi ile ortaya çıkan kısa süreli işler tek seferlik işlerdir. Kısa süreli işlerde çalışmak isteyen bireyler bu işi organize eden firmalara üye olan kişilerdir ve websitesi ya da mobil uygulamalar aracılığı ile bu kişilere erişilebilmektedir. İş tamamlandıktan işveren çalışanı performansına göre puanlamakta ve bu da çalışanın bir sonraki işlerine referans olmaktadır. (Thompson, 2018, s.4). Bu durum dijital göçebeler için de geçerlidir. Birbirleriyle iletişim halinde oldukları çevrim içi platformlara üye olan dijital göçebeler, bu platformlar sayesinde kendilerine iş de bulabilmektedirler.

Keyif alarak çalışan dijital göçebeler için seyahat etmek, değişik yerler görmek ve keyifli vakit geçirmek çalışarak para kazanmaktan önce gelmektedir. Bu yüzden de dijital göçebeler çalışma yerlerini işlerine göre değil, keyif alıp eğlenebilecekleri yerlere göre seçmektedirler.

Dijital göçebeler kavramının tanımlarında genellikle uzaktan çalışanlar, serbest çalışanlar, mekândan bağımsız çalışanlar ve çevrimiçi girişimciler gibi kavramlar kullanılmaktadır fakat dijital göçebelik bu nitelendirmelerden farklıdır. (Nash ve diğerleri, 2018, s. 2). Bu kavramlar dijital göçebeler topluluğunu sadece bazı açılardan kapsamaktadır ve her biri dijital göçebelerin güncel iş tanımını aktarmakta yersiz kalmaktadır. Dört temel kavramın bir araya gelmesiyle birlikte dijital göçebelerin yaşam tarzı ortaya çıkmaktadır. Bu kavramlar; dijital çalışma, kısa süreli çalışma, göçebe olarak çalışma ve farklı ülkelerde yapılan keyifli seyahatlerdir. (Nash ve diğerleri, 2018, s. 4).

Dijital çalışma: Dijital göçebeler sürekli dünyayı gezerken yaşam tarzlarını korumak için, dijital ortamları kullanarak dijital işlerle ilgilenmektedirler. Son zamanlarda yapılan araştırmalarda bu işler “dijital çalışma” olarak nitelendirilmektedir. Dijital çalışma dijital göçebelerin çalışmalarında kilit rol oynamaktadır. Dijital ortamlar aracılığı ile yapılan işler sayesinde dijital göçebeler mekâna bağımlı kalmadan dünyayı gezerek çalışmalarını sürdürebilmektedir. Bilgisayar başta olmak üzere taşınabilir dijital araçlar mekândan bağımsız bir şekilde seyahat ederek çalışan dijital göçebelere çeşitli kariyer olanakları sunmaktadır. Dijital göçebelerin büyük bir çoğunluğu programcı, yazılım geliştirici, tasarımcı ya da içerik editörü, blog yazarlığı, grafik tasarımı, çevirmenlik, dijital pazarlama, podcast ve youtube video üretimi hatta finansal ve yönetsel danışmanlığı gibi alanlarda çalışmaktadır. Bu iş alanlarının yanında, dijital göçebeler için oldukça yaygın olan işler arasında; web sitesi yapımında şirketler ile işbirliği içerisinde olma, onların çevrim içi uygulamalar üzerinden kısa süreli işlerini ve bulut sistemi üzerinden mağaza bilgilerini yürütme ve dijital olarak işverene ürünün son hali hakkında bilgi verme yer almaktadır. Dijital göçebeler birçok teknolojik platformlar kullanarak dijital ortamlardaki işlerini yürütebilmekte ve yeni işler üretebilmektedir. Dijital göçebeler tarafından kullanılan birçok dijital uygulama ve programlar bulunmaktadır. Bu uygulama ve programlar iki grupta incelenebilir; alana özel olanlar ve genel olanlar. Alana özel olan dijital ortamlar, dijital işlerin alt kategorilerinde yer alan işlere yöneliktir ve uzmanlık gerektirebilmektedir. Örneğin; kod yazan ve paylaşan dijital göçebeler GitHub uygulamasını kullanırken, tasarımcılar ve web sitelerin düzenini yapabilmek için genellikle Adobe Creative Cloud kullanılmaktadır. Bu programlar genellikle bu alana hâkim bireyler tarafından kullanılmaktadır. Dijital göçebeler tarafından iletişim kurmak amacı ile kullanılan mesajlaşma uygulamaları da bulunmaktadır. Dijital göçebelerin kullandığı en yaygın mesajlaşma uygulaması Slack’tir. Birbirini tanımayan birçok dijital göçebe bu uygulama ile birbirleriyle iletişime geçebilmektedir. Farklı işleri yapan dijital göçebeler işbirliği içerisinde olduğu kişilerle ya da müşterileri ile toplantı yapabilmekte için de Skype uygulamasını kullanmaktadır. Dijital göçebelerin kullandığı uygulamalar ve programların yanında onlar için temel olan internet bağlantısıdır. Dijital göçebelerin dijital platformlarda çalışıp yaptıkları işleri müşterilerine gönderebilmek için internet bağlantısının olması esastır. Çevrimiçi forumlarda birçok dijital göçebe farklı ülkelerde internete bağlanabilmenin yollarını fiyat, erişilebilirlik ve güvenli bağlantı unsurları doğrultusunda tartışmaktadır. Bazıları halka açık mekânlarda bulunan wifi üzerinden internete bağlanmayı tercih ederken diğerleri kendilerine ait olan taşınabilir araçlar ile bağlanmayı tercih etmektedir. (Nash ve diğerleri, 2018, s. 4).

Kısa süreli çalışma: Dijital göçebelerin mesleklerini var edebilmelerinde büyük bir önem taşıyan bir diğer nokta da kısa süreli çalışmaya olan güvenleridir. Kısa süreli çalışma, bireylere istedikleri işlerde bağımsız bir şekilde kısa süreli çalışma imkânı sunmaktadır. İşlerin kısa süreli ve dijital ortamlar üzerinden yapılması bireylere belirli bir mekâna bağlı olmadan, istedikleri yerden dijital ortamları ve teknolojiyi kullanarak çevrim içi bir şekilde serbest işlerde çalışma imkânı sunmaktadır. Kısa süreli işlerde işin gerektirdiği niteliklere ve belirlenen süreye bağlı olarak işin maddi getirisi de değişmektedir. Günümüzde şirketler arasında bu tarz serbest çalışan bireylerle iş yapma eğilimi artmaktadır. Böylelikle şirketler sağlık sigortası ya da işe alım sürecinde ortaya çıkan masraflardan da kurtulmaktadır. Şirketlerde düzenli bir işe sahip olan bireylerin aksine, dijital ortamlarda dijital göçebe olarak kısa süreli işler yapan bireyler düzenli bir gelir için sürekli iş aramak zorundadırlar. Birçok dijital göçebe dijital ortamlarda kendi reklamlarını yaparak iş bulmaktadır. Bazıları kendilerine yönelik reklam yapıp firmalara mail yoluyla ulaştırırken, bazıları da LinkedIn ve Medium, Upwork ve Remoteok gibi ağları kullanarak kendi farkındalıklarını arttırmaktadır. (Nash ve diğerleri, 2018, s. 5).

Göçebe olarak çalışma: Dijital göçebe yaşam tarzının belki de en göze çarpan yönü, yalnızca ülkeden ülkeye değil, çalışma alanından çalışma alanına da sürekli bir hareketin olmasıdır. Birçok dijital göçebe, benimsedikleri yaşam tarzı ile rutin hayatın dışına çıkarak iş alanında bir özgürlük elde etmeye başlamıştır. (Nash ve diğerleri, 2018, s. 6). İşlerini evden yürütenler genellikle belirli bir yerde ya da ev içerisinde çalışmaktadırlar. Dijital göçebeler ise, mekândan bağımsız çalışma durumunu daha da ileriye götürerek hem yurt içinde hem de yurt dışında seyahat ederek çalışmalarını sürdürmektedirler. Çalışacakları yeri işe göre değil, eğlence ve yaşam tarzı beklentilerine göre seçmektedirler. Bu nedenle, genellikle oldukça uygun fiyatlı ve hoş karşılanabilecekleri konforlu, sıcak, doğal yerleri tercih etmektedirler. (Thompson, 2018, s.3). Dijital göçebeler ile evden çalışanlar yaşam tarzları bakımından farklılık göstermektedir. İşlerini evden yürütenler genellikle ev ve işi dengede tutmaya çalışırken, dijital göçebeler boş zaman ve işi nadiren de çocuk yetiştirme ve işi dengede tutmaya çalışmaktadır. (Thompson, 2018, s.4).

Farklı ülkelerde yapılan keyifli seyahatler: Dijital göçebeler durmaksızın eş zamanlı olarak hem gezip hem çalıştıkları için yaşantılarında iş ve yaşam birbirine geçmiş bir şekildedir. Dijital göçebeler, göçebe şekilde çalışan bireylerden birçok yönü ile farklılaşmaktadır çünkü dijital göçebeler aynı zamanda tüm dünyayı durmaksızın büyük bir tutku ile keşfederek gezen bireyleridir. Dijital göçebeler seyahat etmek için öncelikli olarak Chiang Mai, Ubud ve Phuket gibi egzotik yerleri tercih etmektedir. Bu yerlerin başta gelmesinin en temel sebebi keyif alınabilecek egzotik yerler olmasının yanında yaşam şartlarının makul ve internete sorunsuz bir şekilde erişimin olmasıdır. Dijital göçebeler kendi yaşam tarzını seçebilen bireyler olduğu için birçoğu surf, dağcılık, kayak gibi hobilerin yapılabileceği tropikal yerleri tercih etmektedirler. Bazı dijital göçebeler kışlarını tropik bölgelerde geçirip yaz aylarında kuzey Avrupa'yı tercih etmektedirler. Dijital göçebelerin dünyayı gezebilmeleri için Hacker Paradise, Digital Nomad Conference gibi seyahat edecekleri bölgeler hakkında birbirleri ile haberleştikleri programlar vardır. Bazı dijital göçebeler kendilerine seyahat arkadaşı bularak konaklama ve yolculuk masraflarını en aza indirmeyi tercih etmektedir.

Dijital göçebeler, Facebook sayfaları aracılığı ile kendilerine konaklama ayarlamakta, NomadList ve Slack uygulamaları ile birbirleri ile iletişime geçebilmektedir. Forumlar üzerinden dijital göçebeler birbirlerine güzergâhlar, internet bağlantısının güçlülüğü, yaşam şartları ve eğlenebilecekleri ortamlar ve aktiviteler hakkında önerilerde bulunmaktadır. Örnek olarak bir NomadList üyesi airbnb üzerinden nasıl uzun süreli ve ucuz konaklama ayarlanabileceği konusunda paylaşımlar yapmaktadır (Nash ve diğerleri, 2018, s. 6) Dijital göçebeler konaklamalarını genellikle paylaşım ekonomisinin örneklerinden olan airbnb.com üzerinden yapmaktadırlar. (Thompson, 2018, s.5) Turistlerin aksine dijital göçebeler seyahat ederken çalışmak zorundadırlar bu yüzden seyahatlerini ve çalışmalarını dengede tutmaları gerekmektedir.

Dijital göçebeler kavramının tam anlamı ile anlamlandırılabilmesi için bu dört temel kavram bireylerin yaşantılarında yer alması gerekmektedir. Dijital göçebelik bu dört temel kavramın kesiştiği noktada ortaya çıkmaktadır.

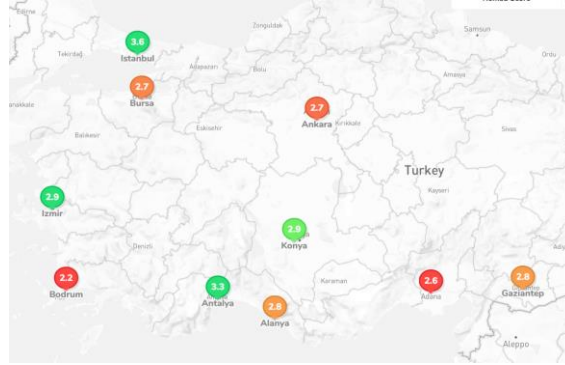

Şekil-1: Dijital Göçebeler Kavramını Oluşturan Temel Kavramlar (URL,1)

Dijital göçebeler zamanlarını kendileri için uygun olan ülkelerde geçirme özgürlüğüne sahip olsalar da, tam zamanlı bir iş güvencesinin olmamasından kaynaklı maddi sıkıntıların ortaya çıkma riski söz konusudur. Dijital göçebe olarak çalışan bireyler dijital işlere ve kısa süreli işlerin devamlılığına

güvenmektedir. Yine de olası kriz ve sorunlara karşı kısa süreli işlere güvenerek uzun süreli işlerde çalışmamak onlar için bir risk teşkil etmektedir. (Thompson, 2018, s. 5). Bu duruma ek olarak, dijital göçebeler seyahat edip keyifli anlar geçirdikleri zaman dilimi ile çalışma zamanını dikkatli bir şekilde dengede tutmak zorundadırlar. Dijital göçebelerin yaşamlarında iç içe geçmiş olan bu iki zaman diliminin yönetimi belirledikleri yaşam standardının devamlılığı için önem teşkil etmektedir.

Ülkemizde de dijital göçebelerin sayısı azımsanmayacak kadar fazladır. İstanbul, Bursa, Ankara, İzmir, Bodrum, Antalya, Alanya, Konya, Adana ve Gaziantep dijital göçebelerin ülkemizde tercih ettikleri yerlerdir. (Nomadlist, 2019)

Şekil-2: Dijital Göçebelerin Türkiye’de Tercih Ettikleri İller (URL,2)

Dijital göçebeler gidecekleri yerleri keyifli ve internete erişimin sorunsuz olabileceği bir yer olmasının dışında belirli unsurlara göre tercih edip puanlamaktadır. Dijital göçebeler seyahat edecekleri yerleri tercih ederken öncelikli olarak düşük maliyetli yaşam şartına, sorunsuz internet bağlantısına ve gidecekleri yerlerde yabancılara karşı misafirperver olunmasına dikkat etmektedirler. Bu kriterleri en iyi karşılayan ve dijital göçebeler tarafından en çok tercih edilen yer, Bali Canggu’dur. (Dodd, 2018, s.7). Dijital göçebeler gittikleri yerleri puanlayarak ve yorum yaparak diğerlerine yol göstermekte ve birbirlerinin tercihlerinde etkili olmaktadır. Çalışma hayatı, dijitalleşme ve haz odaklı bir yaşam ile birlikte yeniden şekil almaktadır. Dijital göçebeler, çalışma ortamlarını dört duvar arasından keyif alabilecekleri yerlere taşımakta ama bunu yaparken de ölçülü bir yaşam sürmeye de dikkat etmektedirler.

SONUÇ

Postmodern dönem ile birlikte yaşanan teknolojik gelişmeler ve dijitalleşme, haz odaklı yaşayan bireylerin çalışma ortamlarına esneklik kavramı ile birlikte özgürlük alanları yaratarak rutin olanın dışına çıkmalarını sağlamaktadır. İletişim süreçlerinde yaşanan teknolojik gelişmeler, zaman ve mekân sınırlılıklarını ortadan kaldırarak küresel bir köyün ortaya çıkmasını sağladığı gibi, çalışma ortamlarındaki fiziksel sınırlılıkları da ortadan kaldırarak küresel köyün küresel işçileri olarak karşımıza çıkan dijital göçebelerin de ortaya çıkmasını sağlamıştır. Sürekli yeni olana ulaşmaya çalışarak mutluluğu arayan ve anı yaşamaya önem veren hedonist bireyler artık çalışma hayatlarında da geçici ve kısa süreli işlerde çalışarak hem anı keyifli bir şekilde yaşamakta hem de çalışma hayatlarına devam edebilmektedirler. Postmodernizm ile birlikte toplumda daha da belirgin hale gelen bireyselleşme, dijital göçebeler kavramında da kendisini göstermektedir. Dijital göçebelik kavramı ile bireyler, ofis ortamından bireysel çalışma yaşamına geçmeyi tercih etmektedir.

Çalışma eylemi geçmişten günümüze yaşamsal faaliyetlerin sürdürülebilmesi için en temel eylemlerden biri olmuştur. İlkel dönemden günümüze insanoğlu dünyaya geldiği andan itibaren hayatta kalmanın savaşını vermeye başlamış ve temel gereksinimlerini giderebilmek için sürekli bir çalışma temposunun içerisine yaşamına devam etmiştir. Zaman içerisinde üretim ve tüketim süreçlerinde yaşanan gelişmeler ve değişimler bireyleri çalışma ortamlarına daha da mahkûm etmeye başlamıştır. Dijital çağ ile birlikte bireyler günümüz toplumun kargaşasından uzaklaşabilmek adına internet ortamında vakit geçirerek, gerçek hayattan bir kaçış sürecine girmeye başlamıştır. Yaşanan bu yeniliklerin bireylerin çalışma alanına da yansısıyla birlikte, bireylerin çalışma yaşamları mekândan ve zamandan bağımsız olmaya başlamıştır. Bireyler, dijital ortamlarda onlara sunulan bu esnek yaşamı ve yenilikleri anı yaşama

güdülerıyla birleştirip hem gezip hem çalışmaya başlayınca bu durum bireylerin çalışma yaşamlarına özgürleştirici bir boyut kazandırmaya başlamıştır. Dijital göçebelik kavramı ile çalışma hayatına göre şekillenen yaşamların merkezine keyif alınabilecek anlar geçmiş ve bireyler yaşam alanlarını işlerine göre değil, eğlenebilip keyif alabilecekleri yerlere göre belirlemeye başlamıştır.

Sonuç olarak, Aristippos'un hedonizm düşüncesi bağlamında gelecek kaygısı çekmeyen, anın kıymetini bilerek, neşesini kaybetmeden ölçülü bir şekilde yaşayan günümüz hedonist bireyleri dijitalleşmenin getirdikleri ile birlikte bu yaşam felsefesini çalışma hayatları ile birleştirme şansına sahip olmaya başlamıştır. Hayatta kalabilmek için çalışıp para kazanan bireyler, dijital göçebelik kavramı ile anı yaşamak ve keyif almak için çalışan bireylere dönüşmeye başlamıştır. Sürekli çalışarak daha çok para kazanma güdüsünü bir tarafa bırakıp, ölçülü ama haz alarak yaşamayı tercih eden dijital göçebelerin sayıları, iş alanları ve çalışma ortamları teknolojik gelişmelere bağlı olarak gün geçtikçe daha da artacaktır.

Bilgilendirme / Acknowledgement: Bu makale, 18-19 Haziran 2019 tarihlerinde İstanbul'da gerçekleştirilen 2. Uluslararası Eğitim ve Sosyal Bilimlerde Yeni Ufuklar (ICES-2019) adlı kongrede sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

KAYNAKÇA

- Adorno, T. (2009). *Kültür endüstrisi*. (çev. Nihat Ülner). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Akarsu, B. (1998). *Mutluluk ahlakı: Ahlak öğretileri-I*. İstanbul: İnkılap Yayınevi.
- Aster, V.E. (2005). *İlkçağ ve ortaçağ felsefe tarihi*. (çev. Vural Okur). İstanbul: Düşüncebilim Yayınları.
- Bahtinur M. (2015). Modern dünyada mutluluk: John Stuart Mill'in faydacı etiği. *Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(1), 23-30.
- Balevi, E. (1995). *İnternet: Siber uzay sörfçüsünün seyahat rehberi*. Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Bauman Z. (2008). *Liquid times living in an age of uncertainty*. UK: Polity Press.
- Bauman, Z. (2011). *Akışkan modern dünyadan 44 mektup*. (çev. Pelin Sıral). İstanbul: Habitus Kitap.

- Bauman, Z. (2011). *Yaşam sanatı*. (çev. Akın Sarı). İstanbul: Versus Kitap.
- Dodd, C. (2018). *The digital nomad's guide to the world 2018: 14 destinations. in-depth profiles*. Create Space Independent Publishing Platform.
- Doğtaş, D. (2003). *Postmodernizm ve eleştirisi: Tartışmalar/uygulamalar*. İstanbul: Anka Basım.
- Epiküros. (2014). *Özdeyişler mektuplar ve aforizmalar*. (çev. Genim Renas). İstanbul: Arya Yayıncılık.
- Fromm, E. (1980). *Freud düşüncesinin büyüklüğü ve sınırları*. (çev. Aydın Arıtan). İstanbul: Arıtan Yayınları.
- Fromm, E. (1994). *Erdem ve mutluluk: Ahlak psikolojisi üzerine bir inceleme*. (çev. Ayda Yörükan). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Giddens, A. (2008). *Sosyoloji*. İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Jay, M. (2006). *Diyalektik imgelem*. (çev. Ünsal Oskay). İstanbul: Belge Yayınları.
- Hancerlioğlu, O. (2000). *Düşünce tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Harvey, D. (1999). *Postmodernliğin durumu*. (çev. Sungur Savran). İstanbul: Metis Yayınları.
- Karakulakoğlu, E.S. (2015). Geleceğin Web teknolojileri: Web 3.0 ve etkileşim. (der. Özlem Oğuzhan). İstanbul: Kalkedon Yayıncılık.
- Kıpçak, S., Akın, C. (2015). Savaşın dijital duvarlarda temsili: Gazze ve Banský örneği. *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Uluslararası Yeni Medya ve Yeni Yaklaşımlar Konferansı, Yeni Medyada Barış ve Savaş Dili*, 101-113.
- Lyon, D., Bauman, Z. (2013). *Akışkan gözetim*. (çev. Elçin Yılmaz). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Lyotard, J. F. (2000). *Postmodern durum, bilgi üzerine bir rapor*. (çev. Ahmet Çiğdem). Ankara: Vadi Yayınları.
- Nash, C., Jarrahi, M.H., Sutherland, W., Phillips, G. (2018). *Digital nomads beyond the buzzword: Defining digital nomadic work and use of digital Technologies*. Lecture Notes in Computer Science. 1 Mayıs 2019 tarihinde https://www.researchgate.net/publication/322923942_Digital_nomads_beyond_the_buzzword_Defining_digital_nomadic_work_and_use_of_digital_technologies adresinden erişildi.
- Nomadlist. 22 Haziran 2019 tarihinde <https://nomadlist.com/turkey/map> adresinden erişildi.
- Odabaşı, Y. (2014). *Postmodern pazarlama*. İstanbul: MediaCat.
- Ofluoğlu, G., Büyükyılmaz, O. (2008). Yabancılaşmanın teorik gelişimi ve tarihsel süreç içinde farklı alanlarda görünüşleri. *Kamu-iş*; 10,(1), 113-144. 22 Haziran 2019 tarihinde <http://www.kamu-is.org.tr/pdf/1015.pdf> adresinden erişildi.
- Öztürk M. C. (2003). *Dijital iletişim ve yeni medya*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Rigel, N. Batuş, G. Yücedoğan, G., Çoban, B. (ed.). (2003). *Kadife karanlık- 21. yüzyıl iletişim çağını aydınlatan kuramcılar*. İstanbul: Su Yayınevi.
- Thompson, B. Y. (2018). Digital nomads: Employment in the online gig economy. *Glocalism: Journal of Culture, Politics and Innovation*, 1-26. DOI: 10.12893/gjcp.2018.1.11
- Thompson, B. Y. (2018). The digital nomad lifestyle: (Remote) Work/Leisure balance, privilege, and constructed community. *International Journal of the Sociology of Leisure*, 3(2), 27-42.
- Tolan, B. (1981). *Çağdaş toplumun bunalımı anomi ve yabancılaşma*. Ankara: İktisadi ve Ticari Bilimler Akademisi Yayınları.
- Varnalı, K. (2013, 20 Ağustos). *Sosyal medyada üretilen, paylaşılan ve tüketilen içerik üzerine, digitalage*. 1 Mayıs 2019 tarihinde <http://www.digitalage.com.tr/makale/sosyal-medyada-uretilen-paylasilan-ve-tuketilen-icerik-uzerine/> adresinden erişildi.

Vernon, M. (2010). *Mutluluk için felsefe*. (çev. Elçin Karadoğan). İstanbul: Sel Yayıncılık.

GÖRSEL KAYNAKÇA

URL 1: Nash, C., Jarrahi, M.H., Sutherland, W., Phillips, G. (2018). *Digital nomads beyond the buzzword: Defining digital nomadic work and use of digital Technologies*, Lecture Notes in Computer Science. 1 Mayıs 2019 tarihinde https://www.researchgate.net/publication/322923942_Digital_nomads_beyond_the_buzzword_Defining_digital_nomadic_work_and_use_of_digital_technologies adresinden erişildi.

URL 2: 5 Haziran 2019 tarihinde <https://nomadlist.com/turkey/map> adresinden erişildi.

20. YY. Resim Sanatında Gerçekçilik Arayışları

Dr. Öğretim Üyesi Metin Kuş^{1*}

Geliş tarihi: 30.06.2019
Kabul tarihi: 10.08.2019

Atf bilgisi:

IBAD Sosyal Bilimler Dergisi

Sayı: 5

Sayfa: 114-120

Yıl: 2019

Dönem: Güz

This article was checked by iThenticate
Similarity Index 9%

¹İstanbul Gelişim Üniversitesi, Türkiye,
mkus@gelisim.edu.tr

ORCID ID 0000-0002-3152-5235

* Sorumlu yazar

ÖZ

Çalışmanın amacı, görsel sanatlarda gerçekçilik kavramının, düşünsel ve geçmiş dayanaklarından hareketle yirminci yüzyıl sanat akımları üstündeki etkilerini ve sonuçlarını incelemek ve bu perspektif doğrultusunda yüzyılın kendine has arayışlarını tartışmaktır. 20.yy'ın başlarında ortaya çıkmaya başlayan ve bütün sanat alanlarında yaygın olarak görülen radikal değişimlere karşı duyulan yoğun istek, yeni bakış ve yaklaşım biçimleri doğurdu. Bu yaklaşımların hemen her birinde gerçek kavramının farklı bir yüzünü çıkış noktası yaparak geleneksel olana alternatif yanıtlar oluşturmak eğilimi ortak bir özellik olarak gözlemlenebilir. Temel referansları felsefeye dayanan görsel sanatlarda, geleneksel olarak gerçekçilik ideali, görünen dünyanın olabildiğince benzer bir kopyasını yapma amacına dayalıdır. Bu ideal Platon'un *mimesis* olarak adlandırdığı kavramla doğrudan ilişkilidir. Rönesans sürecinde ve sonrasında görsel sanatlar alanının en önemli ölçütü olarak var olan bu kavram özellikle yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde ortaya çıkan sanat akımlarınca radikal olarak sorgulandı. Başlangıcında, geleneksel olan her şeyin sanatsal alandan atıldığı ve modernizm olarak da adlandırılan bu yoğun sorgulama süreçlerinin sonucunda batı sanatının en temel görsellik kavramları köklü bir şekilde değiştirilerek alternatif görme, algılama ve uygulama önerileri geliştirildi. Önceleri geleneksel bakış açısına alternatif geliştirme ve sorgulama olarak başlayan süreç yüzyılın ortasına doğru yapılmamış ve yeni olanı arama amacına dönüştü. Avangart sanat olarak adlandırılan bu süreç her türlü bakış ve yorumlama biçiminin sanat alanında kabulü olarak sonuçlandı. Modernizmin getirdiği, geleneksel olana tepki süreci Postmodernizm ve sonrasında, modernizm süreciyle sanat alanının dışında bırakılan her şeyin yeniden diğer oluşumlarla birlikte sanat alanında var olmasıyla sonuçlandı.

Anahtar Kelimeler: Gerçekçilik, Modernizm, Avangart Sanat.

The Concept of Realizm in Painting of the 20th Century

Dr. Lec. Metin Kuş^{1*}

First received: 30.06.2019

Accepted: 10.08.2019

Citation:

IBAD Journal of Social Sciences

Issue: 5 **Pages:** 114-120

Year: 2019 **Session:** Fall

This article was checked by *Turnitin*.
Similarity Index 9%

¹İstanbul Gelişim Üniversitesi, Türkiye,
mkus@gelisim.edu.tr

ORCID ID 0000-0002-3152-5235

* **Corresponding Author**

ABSTRACT

The aim of the study is to examine the twentieth century art movements in the light of the intellectual and historical foundations of the concept of realism in visual arts and to examine in the perspective of innovations and differences brought about by traditional approaches. In visual arts based on philosophy, their basic reference is based on the goal of realism as much as possible to make a similar copy of the visible world. This is directly related to what the Plato calls *mimesis*. This concept, which was existed as the most important criterion in the field of visual arts during and after the Renaissance period, was questioned radically by the art movements that emerged in the first quarter of the twentieth century. As a result of the intensive interrogation processes, which were called as modernism, all the traditional things were thrown from the artistic field, they changed the concept of basic visually of western art and developed alternative vision, perception and application suggestions. In the beginning, the process which started as an alternative development and questioning to the traditional perspective was not done towards the middle of the century and the new one was turned into a search. This process, which was named as *Avant-Garde* art, resulted in the acceptance of all forms of view and interpretation in the field of art. The process of response to the traditional, brought by modernism, has resulted in the Postmodernism and after all, with the process of modernism, that everything left out of the field of art existed together with other formations in the field of art. It is thought that this traditional perspective, its fiction and its content, is maintained through today's technological developments and visual communication channels, but with an appropriate way of today's life.

Keywords: Realism, Modernism, Avant-Garde Art.

GİRİŞ

Gerçekçilik çağlar boyunca insanlarca önemsenen en önemli kavramlardan biri olarak var olagelmıştır. Gerçeklik her toplumda kutsanan ve her türlü ahlaki ilkenin temel dayanaklarından biri haline getirilen bir kavramdır. Ancak genel olarak önemi ve değeri tartışmasız kabul gören gerçekliğin ne olduğu ve nasıl olduğuna gelince birbirinden oldukça farklı yaklaşımların ve tanımlamaların olduğu bilinmektedir. İnsana ait kültürel süreçler incelenirken uzunca bir süre stilize edilmiş yalın formlardan, sembollerden giderek bir ilerleme göstergesi olarak gerçekçi form anlatımlarına varıldığı düşünülüyordu. Oysa özellikle karbon testlerine dayalı süreç tespitleri sonucu sürecin bunun tersi şeklinde geliştiği anlaşıldı. Yani tarihsel olarak bakıldığında önce realist bir anlatımın hâkim olduğu örnekler gözlemlenirken, buna pek çok mağara resmi örnek gösterilebilir, (Lascoux, Altamira mağara resimleri) daha sonraki zamanlarda bu realist anlatımdan sembolik ve yalın anlatımlara gidildiği anlaşılmıştır (Myers, 1994, s.13).

Soyutlama ve stilizasyonun gözleme dayalı çizimden çok daha fazla kültürel birikim gerektirdiği düşünülürse, ilkel insan topluluklarında beceri ve deneyim az iken gözleme dayalı gerçekçi ve detaylı çizimler, çizim ve anlatım becerisi ve deneyim geliştiğindeyse daha sembolik ve soyutlamaya dayalı görsel ifade aşamalarına geçilmiş olmasının mantığı anlaşılabilir. Buradan hareketle günlük konuşma dilinde gerçek veya gerçekçi diye tanımladığımız, anlatılan şeyin donmuş bir görüntüsünü veren görsel ifade veya olup biteni olduğu gibi anlatan sözel bir anlatım çoğu kez olguya ait bir gerçekliği yansıtmak yerine olgunun sadece bir görüntüsünü aktarmaktadır. "...her sanat fenomeninin, belli bir varlık yorumuna, varlıkla belli bir felsefi bilgi ilgisine dayandığı düşüncesidir”(Tunalı, 1983, s.6).

‘Gerçek’ felsefede olduğu gibi sanatta da her zaman önemli bir sorunsal olarak var olagelmıştır. İlk mağara resimlerini veya kemik bıçak sapına hayvan oymalarını yapan ilk insanlardan günümüz modern insanına kadar gerçek olanın yeniden üretilmesi tutkusu, imkânlarla, kültürlere, malzemeye, iklime ve benzer onlarca değişkenden yararlanarak; büyü, din, iktidar, güç, sağlık gibi onlarca dayanağı de kapsayarak insanla birlikte varoluşun bütün katmanlarında varlığını sürdürmüştür (Myers, 1994, s.14).

Bugün sanatın gelişimine dair sahip olduğumuz sosyal, estetik, teknik, felsefi bilgiler, sanatçılar tarafından uzun çabalar sonucu üst üste konmuş birikimlerin gözlemlenmesi sonucudur. Bu oluşumlar incelenirken temel olarak karşımıza çıkan belirleyici noktalar vardır. Bunların başlıcaları; sanatçının niyeti ve amacı, sanat eserinde anlatılan konu, anlatım tekniği, uyandırdığı duygular gibi başlıklarda toplanabilir.

Sanatçının niyetini anlayabilmek için sanatçının yaşadığı zamana dair birçok şey bilmek gerekebilir. Amacı, ne yapmak istediği, döneme ait tüm verileri göz önünde bulundurarak anlayabilmek mümkün olabilmektedir. Ancak bu niyete dair bir fikir sahibi olunduktan sonra sanatçının içinde bulunduğu koşullarda bu amacı ne kadar gerçekleştirebildiği üzerine yorum yapılabilir. Kullanılan teknikle ilgili üzerinde konuşmaya değer her sanat eserinin yapıcısı aynı zamanda doğal olarak tekniğine en ileri derecede hâkim olan bir zanaatçıdır. Fakat bu tekniğe hâkimiyet hiçbir zaman iyi bir sanat eserinin ortaya çıkmasının garantisi değildir. Yine sanat eserinde işlenen konuyla ilgili olarak da konunun büyüklüğü veya önemi iyi bir sanat eseri çıkartmak için yeterli değildir. Birçok durumda tersi doğrudur denebilir. Yani küçük ve önemsiz bir konu büyük bir sanat eserinin oluşumunu sağlamış olabilmektedir. Diğer bir boyut sanat eserinin izleyicide uyandırdığı duygularla ilgilidir. Burada izleyicinin tercihleri, deneyimleri, düşünceleri gibi izleyicinin sanatçıdan bağımsız ve algılamayı belirleyen boyutlarından söz edilebilir.

1. GERÇEKÇİLİK VE MİMESİS

Sanatın bir yansıtma olduğu fikri Platon’un *Devlet* diyalogunda yaptığı mağara benzetmesiyle başlar ve Batı felsefi düşüncesi içerisinde en temel noktalardan birini oluşturur. *Mimesis* olarak bilinen bu kavramın birbirinden çok farklı yorumları olsa da temelde sanatsal faaliyet alanlarının taklide dayalı olduğu ve bu düşünceye göre “sanatın var olan dünyanın bir kopyası olduğudur” (Platon, 1942).

Gerçekçilik batı sanatı içinde realizm olarak tanımlanan ve Platon’dan başlayan Antik dünya referanslarıyla ‘doğaya öykünmeyi’ veya doğaya benzemeyi amaçlayan bir fikir olarak tanımlanır. Bu temel fikirden yola çıkılarak Rönesans’la birlikte yapılan tanımlamalar üzerine Katolik kilisenin etkisiyle

bir kutsiyet de eklenerek tüm eş zamanlı ve eski sanatsal oluşumları anakronik bir adlandırmayla gerçekçi olmayan olarak adlandırmanın dayanağına dönüştürülmüştür (Monteverdi,1994). Yani o güne kadar ait olunan kültürün insanlarınca gerçekçi olarak kabul edilen görsel sanat eserleri bu tür bir bakış açısı tarafından gerçekçi olmayan bir kategoriye yerleştirilmiştir. Antik Mısır resminde Firavun'un daha büyük, diğer insanların daha küçük gösterilmesi veya minyatürde Padişah'ın büyük ve hiyerarşiye göre diğerlerinin kademeli olarak daha küçük gösterilmesi gerekiyordu. Yani yaşam içindeki gücü, saygınlığı ve önemine göre resmin içinde de büyük veya küçük gösterilmesi farklı bir görsel mantıkla gerçekçiydi. Ama Rönesans'la ortaya çıkan ve sıralamayı optik bakışa göre yapan bakışın başlangıcını ve temel mantığını Rönesans'ın, insan tarafından keşfedilmeyi bekleyen, mekanik olarak düzenlenmiş bir kozmos varsayımının görsel alana uyarlanabilmesi amacı belirliyordu. Bu amaç doğrultusunda merkezde insanın olduğu rasyonel bir perspektif anlayışının uygulanmaya konmasıyla mümkündü. Bu düzene koyma faaliyeti çevrimsel zamanın çizgisel (ardışık) zamana, ses aralıklarının düzenli olduğu bir müzikal oluşuma, anlatımın ise giriş gelişme ve sonuçla tamamlandığı bir forma dönüşmüştür (Read, 1965). Bizans ve Orta çağ resminde, hiçliğe gömülen doğa, yakın ya da uzak olduğunu, kişilerin katılıp katılmadığını bilmediğimiz, sadece insanlığın yazgısı ve altın bir fon vardı. Dış dünya kendini bu altın fona, yaşadığımız bu dünya ile ötesi arasındaki bölge-sınır kapatır. Bu kavram ilk kez İtalyan ressamı Cimabue'de ve daha belirgin olarak da Giotto'da ağırlığını yitirir. Ama Giotto'da peyzaj, insanlara eşlik eder, edimlerini çevreler. Resim her zaman yer-merkezli bir görünümde esinlenir. Giotto'nun resminde insan kendi saygınlığı ile böbürlenmekle birlikte, basit bir fondan daha öte bir şey olan fonu sergiler ve Rönesans bunu bir peyzaj yapmak için ele geçirir. Pencerelemler sonsuz peyzajlara açılır, bu aynı zamanda insanın merkezde olduğu bir evren anlayışının da görsel ifadesidir (Bloch, 2002). İnsanın her şeyin ölçüsü olarak merkezinde yer aldığı bu evrenin görsel ifadesini en güçlü şekilde yansıtan görüntüsünün çizilmiş hali tek kaçışlı perspektiftir. Bu süreçte de özellikle tek kaçışlı perspektifin çoğunlukla tercih edilmesi başka ilgi çekici bir noktadır. Çünkü iki veya daha fazla kaçışlı perspektifler tek kaçışlı perspektifin sağladığı matematiksel izaha ve merkezi bir anlatıma sahip değiller. Bu nedenle dönem olarak rasyonel perspektif ifadesinden anlaşılan tek kaçışlı perspektiftir. Birçok sanatçının işlerinde bu uygulamanın sonucu oluşan derinlik yanılsaması, izleyicinin bu yanılsama mekânında algıladıklarının da gerçek olduğuna inanmasını kolaylaştırır. Bu gerçeklik kurgusunu çoğu zaman bir nesnenin veya figürün işlenme biçiminde görürüz. Görselde, gerçekçi görünümde sunulan nesnelere bize bağlamın da gerçek olduğu yanılgısını uyandırır. Örneğin Hz. İsa tasvirlerinde, İsa'yı Meryem'i ve görseldeki diğer tüm kişileri resmin yapıldığı yerin özelliklerinde yapılmış olduğunu görürüz. Başka bir deyişle, Ortadoğulu bir Yahudi olan Hz. İsa'yı ve yanındakileri sarışın açık tenli Avrupalılar olarak görmek bizi şaşırtmaz. Kumaşların bolluğu ve nesnelere zenginliği doğalmış gibi görünür. Konunun içinde geçtiği mimari mekânlar gerçekten bir zamanlar var olan mekânlar gibidirler. Belirli bir bağlamda sunulan bir çerçeve içindeki durum ve o durumun yargılayıcısı rolü verilen izleyici, kurgunun üzerinde etkili olması beklenen odağıdır. Bugün 'objektif bakış açısı' dediğimiz şeyi bu kurgu şekline borçluyuz. Bütün bu görsellik tarihinin içinde bulunan birçok çalışma herhangi bir gerçeği anlatmaktan çok uygulayıcısının hayal gücünü ve empoze etmek istediği şeyleri yansıtır. Yine bir Antik Çağ düşüncesi olan *decorum* idealine göre düzenlenmiş sahne görüntüsündeki resim, bu çerçeve içinde söylemek istediklerini söyler. Önceleri bir hitabet sanatı ideali olan *decorum* Rönesans'ta bir resim idealine de dönüştürüldü. Üç birlik kuralı olarak bilinen bu düşünceye göre etkili söz "doğru kişinin, doğru yer ve zamanda, söylediği doğru söz" olarak tanımlanır. Bu ideali hareket noktası olarak alan Rönesans resmi sahnede yer alan kişinin doğru yer ve zamanda görünmesi için uygun mimari mekânı yaratır. Bu mekân anlatıma konu olan rivayetin geçtiği mekânı canlandırmaktan çok o günün ideali olan hayali mekânlar içinde konuyu canlandırır. Bu ilkeye göre de kişilerin inandırıcı görünmesi için yaşanan yerde inandırıcı olması beklenmektedir (Wilson, Alvin, 2012).

Sanat ve Yanılsama adlı eserinde Gombrich yaratmanın yansıtmaktan önce geldiğini söylerken, aynı zamanda, Batı Sanatında yanılsamanın ideal Natüralizme ulaşma yolunda eşi bulunmaz bir 'göz boyama' tekniği olduğunu gösteriyordu (Gombrich, 1992). Bu yanılsama kuşku yok ki, ortamın çeşitli araçlarıyla sağlanmaktaydı. Bunların önde geleni de perspektifti. Perspektif olmaksızın iki boyutlu bir düzlem üzerinde üç boyutluluk izlenimi vermek olanaksızdı, öyle ki, geç Gotik dönemde başlayıp erken Rönesans'ta geçen Uccello, Mantegna, Piero della Francesca, Alberti yoluyla yaşama geçirilen 'çizgi perspektifi' bile yetersiz kalacak; gerçek bir Natüralizm için Leonardo'nun 'hava perspektifini' beklemek gerekecekti (Bloch, 2002).

Sürecin Yüksek Rönesans olarak adlandırılan aşamasında bu gerçekçilik anlayışının en karakteristik örnekleri yapılmıştır. Yapılan çalışmalar dönemin ideal düşüncelerini, inançlarını temsil eder. Ama bugün anladığımız anlamda bir gerçeği temsil etmezler, böyle bir amacı da yoktur buna rağmen gerçek gibi görünürler. Gerçek gibi görünme ve inandırıcı olma gibi bir amacı vardır. Kişilerin bütün detayları gerçekçi çalışılmıştır. Nesnelere dokunulacak kadar gerçektir, mekân içine girilebilecek bir derinlik yanılması verir, ışık-gölge, renkler, hepsi mümkün olan en uç noktaya kadar gerçekçi olmak için çalışılmıştır (Gombrich, 1992).

Rönesans döneminde, antik çağın "inandırıcı" betimleme idealine geri dönülmesi, aslında sorunun yapısında zorunlu bir değişime yol açmamıştır. Yalnız ister insanlar, ister nesnelere söz konusu olsun, tümellerin yansıtılması konusundaki ölçütlerin sayısını arttırmıştır. İmgelerin betimlenmesi bakımından ileri sürülen bu yeni beklentiler, bir bakıma gerçekten büyük önem taşımaktadır.

2. MANİYERİZM, BAROK VE EMPRESYONİZM

Rönesans'tan sonra bu dondurulmuş an fikrinin sorgulandığı ama konulan çerçevenin, bu bağlamda fazlaca dışına çıkamayan yaklaşımlar olarak üç önemli başlık sayılabilir. Maniyerizm, bir yönüyle de sabit bakış açısının oluşturduğu doğalmış gibi görünen ama doğal olmayan Rönesans resminin yarattığı donukluğu, çeşitli deformasyonlarla ve hareket, abartılı rakkursu denemeleriyle canlandırmayı da amaçlar. Yine Barok dönem ışık-gölge ve abartılı girintili çıkıntılı mekân ve kurgu bu durağanlığı bozmayı hedef alır. Rönesans sanatı, değişmeyi, duranı resmetmek istediği için onun kullandığı zaman, hareketsizliğe dayanan bir mantıksal zamandır. Barok'un kullandığı zaman ise, yer değiştirme şeklinde, harekete dayanan bir zamandır. Oysa Empresyonist zaman, her ikisinden de farklıdır. Empresyonizme sürekli-olanı değil, değişeni arar; ve bu bakımdan Rönesans sanatından tamamen farklıdır. Barok resminin anladığı hareket, figürlerin uzayda koşuşmaları, yer değiştirmeleridir. Bunun için onların uzayı bir hareket uzayı olduğu gibi, zamanda yine bu yer değiştirme içinde doldurulan deneysel ve aktüel bir süredir. Empresyonizm bir yönüyle, köklerini skolastik düşünceye dayandırabileceğimiz "öznenin" algılamasının görsel yansımalarının, ara dönemlerde oluşan etkilenmeleri kaldırarak salt görmeye dayandırılmasıdır. Bu yönüyle bakıldığında izlenimcilik yeni bir başlangıç noktasında bulunmaktan çok bir sürecin doyma ve uç noktada kendisini görselleştirmesi olarak alınabilir (Wölfflin,1990). Rönesans'ta en belirgin yapısıyla ortaya çıkan, gücünü ve güvenini Antikiteden alan düşünce, giderek bireyin sorgulanması ve anlaşılması çabasına dönüşmüştür. Ama bu Tanrı merkezli evren algısı yerine ikame edilen insan ve giderek tüm insanlığı temsilen bireyin konması ve hümanizm kavramıyla kutsanması süreci modern çağlara kadar artan bir ivmeyle etkisini genişletip derinleştirmiştir. Konumuz açısından donmuş an'ın sorgulandığı ilk sarsıcı hareket Empresyonizmdir. Görsellik tarihi içinde Empresyonizm yine durağanlığın zorunlu kıldığı, resimdeki ışık-gölgenin de nesneye ve mekâna bağlı olarak durağanlığının sorgulanmasını temel sorunsal olarak ele alır (Tunalı, 1983).

3. 20. YY GERÇEKLİK ARAYIŞLARI

Geleneksel diye adlandırılabilir gerçekçilik yaklaşımının radikal olarak görsel sanatlarda sorgulanması Kübizmle başlar. Rönesans'ta en yetkin ifadesini bulmuş olan optik görmeye dayalı gerçekçilik Kübizme kadar olan süreçlerde yine optik görmeye dayalı ifadelerin çeşitlemeleri olarak devam etmiştir. Kübizm bu sürece ilk radikal başkaldırıdır ve dondurulmuş 'an'ın görselleştirilmesine dayalı bakışın farklı alternatiflerinin de gündeme gelmesini sağlayan en önemli kırılma noktasıdır. Yirminci yüzyılın başlarında ortaya çıkan akımların hemen hepsi bu geleneksel dondurulmuş an görsel fikrine alternatif yaklaşımlar ortaya koymuşlardır. Akımın en önemli isimleri Braque ve Picasso öncülüğünde dönemin en önemli teorilerinden olan Einstein'ın Görecelik Kuramı'ndan da etkilenerek, bu yüzyıllardan beri değişmez ve tek seçenekmiş gibi görünen görselliğe bakış biçimi, sorgulamaya açılır. Hem bakış noktasının çoklu olması, çalışılan objenin sadece optik değil, optik olmayan ve akılla kavranabilen özelliklerinin yansıtılmaya çalışılması, izleyiciye doğayla kıyaslayabileceği sabit bir görüntü sunmaması, zaman birliği olmaması gibi sorgulama boyutlarıyla, geçmişi binyıllara uzanan bir görsellik tarihinin bütün geçmişi boyunca olmayan bir sorgulama olarak Kübizm olarak ortaya çıkar. Kübizmin geriye dönülmez bir biçimde sarstığı dondurulmuş an kavramı üzerine kurulmuş sanat anlayışı, 20. Yüzyıldaki diğer sanat akımları tarafından da değişik sorgulamalara açıldı. Ortaya çıkan yeni yaklaşım biçimlerinde oluşturulmaya başlayan yeni ifade olanakları birbirinden farklı ama öz itibarı ile de gerçekçiliğin o güne kadar görsel sanatlarda ele alınmamış yönlerine dayalı üretimler yaptılar. Bu sorgulama perspektifi doğrultusunda önde gelen akımlar olarak şu başlıklara bakılabilir; Kübizm,

dondurulmuş an konseptinin yok saydığı eşzamanlı olarak aynı varlığın değişik yüzeylerini bir bütünlük içinde düşünebildiğimiz, algılayabildiğimiz gerçeğini irdeler. Fütürizm dondurulmuş optik görüntünün gerçekçilikte yok sayılan zaman ve hareket unsurunu farklı bir gerçeklik vurgusuyla ortaya koyar ve işler. Soyut sanat, içinde görünür dünyada karşılığı olmayan bu nedenle gerçek olmadığı düşünülen ama düşünme ve algılamalarımızın önemli bir boyutunu oluşturan soyut düşünce boyutunun ifadesine odaklanır. Sürrealizm bir araya gelişlerin sadece ‘gerçek’ dünyadaki gibi değil çok farklı bağlam ve anlamlarda da bir araya gelebileceğini bize gösterir, Ekspresyonizm bireyin algılamasının ve ifadesinin tekil gerçekliğine vurgu yapar. Soyut sanat, Rus ressam Vasily Kandinsky’nin yaptığı çalışmaların başlangıç olarak kabul edildiği ve doğa görüntülerine öykünülmemiş kompozisyonlarıyla başlamıştır. Sonrasında Mondrian, Malevich, Rothko, Klain gibi resim tarihinin önemli sanatçıları optik görmeyen bağımsız olarak nelerin mümkün olabileceğini eserleriyle gösterdiler. Bu optik görüntüden bağımsız olma durumu aynı zamanda hikâyeye anlatma durumundan da bağımsız olmayı veya olabilmeyi getiriyordu. Soyut sanatın getirdiği en önemli önerilerden biri budur. Yüzyıllar boyu kanıksanmış izleyiciye bir hikâyeye sunma ritüeli reddediliyor, dahası sanatçı üretim sürecinde, yaratıcı sürecin doğal akışını engelleyen, bir hikâyenin anlatılması kısıtlamasından kurtulmuş oluyordu. Bu sürecin sonrasında figüratif ağırlıklı resimler yine yapıldı. Ama resmin bu yoğun sorgulama süreçlerinin sonunda hikaye anlatıcılığından kurtulmuş olması nedeniyle ortaya konan eserler, geleneksel bakış biçiminin artık geri dönülmez bir şekilde geçmişte kaldığı gibi bir düşünce oluşturdu. Edward Hopper, Davit Hockney, Lucien Freud gibi sanatçılar bu bakış biçimiyle de üstün sanat eserleri ortaya konabileceğini gösterdiler. Kübizm ve Soyut sanatla bir daha geri dönmemesine değişen şey insan bakışının tek bir dondurulmuş an olarak kısıtlanması ve tek gerçeklik olarak kabul edilmesi darlığından çıkarak bu bakışın dışındaki tüm olanakların araştırılması ve farklı yorumlar bulunması olanağının oluşmasıdır. Kolaj, assemblaj çalışmalarından Duchamp’ın Hazır Yapım (ready made), Bulunmuş Nesne (object trouve), Piero Manzoni’nin insan dışkı konservesi veya kurşun yarası performansı, Christo’nun bina veya ada paketlemesine kadar, akla gelebilecek her türlü denemenin sanat kapsamında ortaya konması sadece yeni ve denenmemiş olanın araştırılması belli bir dönem sanatın başlıca amacı olmuştur.

Modern sanat anlayışı böylece hikâyeye anlatımı ve anlatılan konunun en önemli görüntüsünün dondurulmasıyla oluşturulmuş görsellik olgusunun tam ters kutbunda kendisini konumlandırarak ve tanımlayarak hikâyeye içermeyen bireysel ve yerel olandan uzaklaşıp evrensel olan, zamana göre değişmeyen, süsleme ve dekoratif öğelerden arındırılmış yalın bir sanat fikri merkezinde üretimler yapmışlardır. Dondurulmuş gerçekçilik saplantısı yüzyıllarca yaygın ve tek egemen görme kalıbı olarak kullanılmış bu yaklaşım bir kez yıkıldıktan sonra gerçeğin çok farklı boyutlarına dayalı çok çeşitli akım veya bireysel anlatım şekilleri ortaya konmuştur. Minimalizm, konstrüktivizm, Neo Ekspresyonizm, Dada gibi akımlar, yüzyılın ilk yarısında birbirini etkileyerek geleneksel sanat anlayışı kalıplarını radikal olarak değiştiren dinamik bir sanatsal üretim süreci oluşturdu.

20.yy’ın ilk yarısında ortaya çıkan ve genel olarak modernizm olarak adlandırılan bu süreçte, sanatla ilgili geleneksel olan her şeyin sorgulanması söz konusuydu. Yüzyılın ikinci yarısından sonra ortaya çıkan ve Avantgard (öncü sanat) olarak adlandırılan ve en belirgin özellikleri sanat alanında yapılmamış olanı yapmak olan akımlar oluşmuştur. Bunların en önemlileri Antiform, Arte Povera, Dekolaj, Flüksus, Formalizm, Happening, Kavramsal Sanat, Land Art, Performance, Yeni Gerçekçilik, Bad Painting, Grafitti, Enstalasyon, Yeni Kitsch olarak sayılabilir. Bu hareketleri oluşturan sanatçıların bir diğer ortak ve yaygın amacı alım-satım süreçlerine sokulamayacak üretimler yapmaktı. Ama çalışmaların birçoğu sanatın alınıp satılabilirliğine karşı olduğunu beyan ederek üretilmiş olmasına rağmen sanat tarihi, müze ve koleksiyonlardaki yerlerini almış durumdadır. Genel olarak modernizm sürecine tepki olarak ortaya çıkan Postmodernizm çok farklı yorumlamaları ve tanımlamaları içerse de bu tanımlamalarda en genel ortak nokta olarak modern sanatın dışladıklarının da yeniden sanat alanına kabulü olarak görülebilir. Bir yönüyle Postmodernizm, batı sanatının, maniyerizmden beri sorgulanarak dışladığı ne varsa meşrulaştırıp yeniden kullanıma sokulmasını sağladı. Bu, çoğunlukla popülist, çabasızsız anlaşılabilir ve görselliğin uzun geçmişiyle tartışmaya girmeyen konformist yaklaşım biçimi, maniyerizmden modern sanata kadar olan süreçlerde yapılan kısıtlı görme biçiminin sorgulamalarını da etkisiz hale getirdi. Postmodernizmin kabulleri, modern sanat öncesinde de sanat alanına pek sokulmayan yaklaşım ve düzeylerin de sanat alanında yer almasıyla sonuçlanmıştır. Gerçekliğin röprodüksiyonunun yeni yöntemleri bu yapıtların ve eğilimlerin tümünü etkiledi. Mimetik olan gerçeklik yanılması, kurgunun

sahteliğini gizlemek için zorunludur. Başka bir söyleyişle her türlü sahte kurguya veya söyleme bu yöntemle gerçeklik ve inandırıcılık kazandırılabilir. Bu yöntem pagan dönem efsanelerinden, Hristiyan çağın anlatılarına ve günümüz 'selfi'lerinden, reklam billboardlarına kadar niteliği değişmeden gelmiştir.

SONUÇ

Kurgunun sahteliğini örtmek için görsel nesnenin gerçekçi ve inandırıcı görünmesi ideali, ister geçmişin Katolik kilisesi ister günümüz tüketim toplumu unsurları veya bireysel amaca yönelik herhangi bir kullanıcının amaçlarını gerçekleştirmede olsun işe yararlığı yüzyıllardır kanıtlanmış bir görselleştirme yöntemi olarak varlığını sürdürmektedir. Bu nedenle dondurulmuş an batı görselliğinin bir icadı ve kaçınılmaz sonucu değil, kültürel yönetsel ve manüplatif özelliklerinden dolayı tercih edilen bir görsel retorik yöntemidir. Bugün de bu özelliklerinden dolayı yönetsel manüplasyona ve önyargıları pekiştirmeye elverişli olması nedeniyle tercih edilmektedir. Çerçevenmişlik, tanımlanmışlık ve bütün verilerin bu tanımlanmışlıktan ibaret olduğu yanılması ve etkisi yaratmak en temel amaçtır. Günümüzde bu çerçeveleri daha çok sayıda ama hep aynı karakteristikte ve yüksek teknolojiyle donatılmış olarak, sanal gerçeklik, hiper gerçeklik gibi yeni formlarıyla birlikte görmek mümkün. Sanat alanında ortaya konan bu çeşitliliğe rağmen yaşanan ve farkında olunan, keşfedilen boyutların heyecanını sadece konuyla yakından ilgili olan sanat sürecini ve geçmişini, felsefesini bilen ve oluşumun öğelerini yerine oturtabilen çok az sanatçı ve sanatsevere karşın global tüketim eğilimlerini yöneten milyarlarca tüketicinin alışkanlıkları ve talepleri popüler gösteri ve hatta eğlence ve şaşırtma amaçlı gösterilere dönüşmesine neden olmuştur. Bu "gösteri toplumunda" sanat da toplum nezdinde, her şey gibi büyük ölçüde kendisini gösterinin bir parçası haline getirebildiği ölçüde var olabilmektedir. Sanatın niteliğiyle kalitesiyle ilgili olan insanlarca önemli ve değerli bulunan çalışmalar dar bir alana sıkışmakta, ya kendini gösteri, tanıtım, pazarlama faaliyetlerine uygun hale getirmeye ya da nicelik olarak dar bir çevreyle kısıtlı kalmak ikilemiyle karşı karşıya kalmaktadırlar.

Bilgilendirme / Acknowledgement: Makale,18-19/Haziran/2019'da İstanbul'da düzenlenen *Uluslararası Eğitim ve Sosyal Bilimlerde Yeni Ufuklar (ICES - 2019)* isimli kongrede sözlü bildiri olarak sunulmuş ve *kongre özet kitabı* nda özet olarak yayınlanmıştır.

KAYNAKÇA

- Alberti, L. B. (2015). *Resim üzerine ve heykel üzerine*. (çev. Atilla Erol). İstanbul: Janus.
- Bloch, E. (2002). *Rönesans felsefesi üstüne*. (çev. Hüseyin Portakal). İstanbul: Cem Yayınevi.
- Gombrich, E.H. (1992). *Sanat ve yanılama*. (çev. Ahmet Cemal). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Myers, B. (1994). *How to look at art*. Italy: Grolier Incorporated.
- Panofsky, E. (2017). *Perspektif simgesel bir biçim*. (çev. Yeşim Tükel). İstanbul: Metis Yayınları.
- Platon. (1958). *Devlet*. (çev. Sabahattin Eyüpoğlu, M. Ali Cimcoz). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Read, H.. (1965). *Origins of western art*. London: Grolier.
- Sanat Dünyamız*. (1995). Dergi, Avant-Garde, 59.
- Smith, E.-L. (1977). *Artoday*. London: Phaidon Press.
- Werner, J. (1986). *Paideia ideals of greek culture*. (çev. Gilbert Highet). UK: Oxford University Press.
- Wölfflin, H. (1990). *Sanat tarihinin temel kavramları*. (çev. Hayrullah Örs). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Wilson, E. ve Goldfarb, A. (2012). *Living theatre: History of theatre*. New York: McGraw-Hill.

Yetişkinlerin Aile Değerlerinin Kişisel Bazı Değişkenlere Göre İncelenmesi

Prof. Dr. Arzu Özyürek^{1*}, Hüseyin Özpınar², Arife Okcu³
Büşra Seher Kabakus⁴, Şerife Öksüzöğlü⁵, Serap Fikir⁶
Şevki Akarsu⁷, Mehmet Karaoğlu⁸, Muhammed Akif Yağımlı⁹
Hülya Şahin¹⁰

Geliş tarihi: 18.06.2019
Kabul tarihi: 11.08.2019

Atıf bilgisi:

IBAD Sosyal Bilimler Dergisi
Sayı: 5 Sayfa: 121-133
Yıl: 2019 Dönem: Güz

This article was checked by Turnitin.
Similarity Index 19%

¹Karabük Üniversitesi, Türkiye,
a.ozyurek@karabuk.edu.tr, ORCID ID
<https://orcid.org/0000-0002-3083-7202>.

²Karabük Üniversitesi, Türkiye,
huseyinozpınar@karabuk.edu.tr, ORCID ID
<https://orcid.org/0000-0001-6839-6003>.

³Karabük Üniversitesi, Türkiye,
a.arife.okcu@hotmail.com, ORCID ID
<https://orcid.org/0000-0003-2460-7440>.

⁴Karabük Üniversitesi, Türkiye,
sark_gunesi@windowslive.com, ORCID ID
<https://orcid.org/0000-0001-6757-3565>.

⁵Karabük Üniversitesi, Türkiye,
kehkesan_81@hotmail.com, ORCID ID
<https://orcid.org/0000-0002-4170-1087>.

⁶Karabük Üniversitesi, Türkiye, serap-
fikir17@hotmail.com, ORCID ID
<https://orcid.org/0000-0002-0823-0914>.

⁷Karabük Üniversitesi, Türkiye,
sevkiakarsu@gmail.com, ORCID ID
<https://orcid.org/0000-0002-5747-4720>.

⁸Karabük Üniversitesi, Türkiye,
m.karaogluu@hotmail.com, ORCID ID
<https://orcid.org/0000-0002-2361-3243>.

⁹Karabük Üniversitesi, Türkiye,
makifyagimli@karabuk.edu.tr, ORCID ID
<https://orcid.org/0000-0002-4101-3831>.

¹⁰Karabük Üniversitesi, Türkiye,
s.hulya.sahin@gmail.com, ORCID ID
<https://orcid.org/0000-0001-9484-6602>.

* Sorumlu yazar

ÖZ

Bireyin bakım ve gelişiminin desteklenmesinde olduğu gibi değer eğitiminde de birinci derecede sorumlu kurum aile olarak görülmekte, bireyin değer kazanımı ailede başlamaktadır. Bireylerin görüşleri ise tutum ve davranışlarına yansımaktadır. Bu nedenle bu çalışmada, yetişkinlerin aile değerlerine ilişkin görüşlerini bazı kişisel değişkenlere göre incelemek amaçlanmıştır. Betimsel tarama modelindeki çalışmada, çalışma grubu 18 yaş üzeri 201 kişiden oluşmuştur. Verilerin toplanmasında Aile Değerleri Ölçeği kullanılmıştır. Verilerin analizinde t-testi ve tek yönlü varyans analizi (ANOVA) kullanılmıştır. Sonuç olarak; aile değerlerinin cinsiyet, yaş, öğrenim düzeyi, meslek ve çocuk sayısına göre farklılaştığı belirlenmiştir. Kadınların Karar Alma Süreçleri, Evliliğe Bakış, Kadının Roller, Duygusal Bağ ve Şiddet alt boyutlarının erkeklerin puanından; erkeklerin Anne-Çocuk İlişkisi alt boyutu puanının kadınların puanından anlamlı düzeyde yüksek olduğu saptanmıştır. Yaşı 30 ve üzeri olanların Anne-Çocuk İlişkisi alt boyut puanı, 31 yaş ve üzeri yetişkinlere göre daha yüksek bulunmuştur. Lisans mezunu yetişkinlerin Şiddet alt boyut puanlarının ilköğretim mezunlarından, profesyonel meslek grubundaki yetişkinlerin Evliliğe Bakış ve Kadının Roller alt boyut puanlarının çalışmayan ve memur olanlardan daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Üç ve daha fazla çocuğu olan yetişkinlerin Cinselliğe Bakış alt boyut puanı tek çocuğu olanların puanına göre daha yüksek bulunmuştur. İki çocuğa sahip yetişkinlerin Anne-Çocuk İlişkisi puanı diğerlerinden düşük, hiç çocuğu olmayanların Akriba İlişkileri puanı ise bir çocuğu olanların puanına göre anlamlı düzeyde daha düşük bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Aile Değerleri, Geleneksel Değerler, Evliliğe Bakış, Çocuğun Değeri.

Analysis of Family Values of Adults According to Some Personal Variables

Prof. Dr. Arzu Özyürek^{1*}, Hüseyin Özpınar², Arife Okcu³
 Büşra Seher Kabakuş⁴, Şerife Öksüzöğlü⁵, Serap Fikir⁶
 Şevki Akarsu⁷, Mehmet Karaoğlu⁸, Muhammed Akif Yağimli⁹
 Hülya Şahin¹⁰

First received: 18.06.2019

Accepted: 11.08.2019

Citation:

IBAD Journal of Social Sciences

Issue: 5 **Pages:** 121-133

Year: 2019 **Session:** Fall

This article was checked by *Turnitin*.
 Similarity Index 19%

¹Karabük Universtiy, Turkey,
 a.ozyurek@karabuk.edu.tr, **ORCID ID**
<https://orcid.org/0000-0002-3083-7202>.

²Karabük Universtiy, Turkey,
 huseyinozpınar@karabuk.edu.tr, **ORCID ID**
<https://orcid.org/0000-0001-6839-6003>.

³Karabük Universtiy, Turkey,
 a.arife.okcu@hotmail.com, **ORCID ID**
<https://orcid.org/0000-0003-2460-7440>.

⁴Karabük Universtiy, Turkey,
 sark_gunesi@windowslive.com, **ORCID ID**
<https://orcid.org/0000-0001-6757-3565>.

⁵Karabük Universtiy, Turkey,
 kehkesan_81@hotmail.com, **ORCID ID**
<https://orcid.org/0000-0002-4170-1087>.

⁶Karabük Üniversitesi, Türkiye, serap-fikir17@hotmail.com, **ORCID ID**
<https://orcid.org/0000-0002-0823-0914>.

⁷Karabük Universtiy, Turkey,
 sevkiaarsu@gmail.com, **ORCID ID**
<https://orcid.org/0000-0002-5747-4720>.

⁸Karabük Universtiy, Turkey,
 m.karaogluu@hotmail.com, **ORCID ID**
<https://orcid.org/0000-0002-2361-3243>.

⁹Karabük Universtiy, Turkey,
 makifyagimli@karabuk.edu.tr, **ORCID ID**
<https://orcid.org/0000-0002-4101-3831>.

¹⁰Karabük Universtiy, Turkey,
 s.hulya.sahin@gmail.com, **ORCID ID**
<https://orcid.org/0000-0001-9484-6602>.

* Corresponding Author

ABSTRACT

Family is regarded as the foundation having the primary responsibility in both supporting individual's care and development, and values education. Individuals first start to acquire values from their families, and views of the individuals reflect on their behaviors and attitudes. Thus, in this study, it has been aimed to analyze views of the adults about family values according to some personal variables. The study was designed in accordance with descriptive survey model. Sample group of this study composed of 201 participants over the age of 18. While gathering the data, there was used the Family Values Scale. The data was analyzed through t-test and One-way Analysis of Variance (ANOVA). As a result, it has been detected that gender, age, education, job and number of children have effect on family values. It has been found that scores of the females are significantly higher than males' in the sub-dimensions of Decision-making Process, Marital View, Roles of the Women, Emotional Bond, and Violence; and scores of the males are significantly higher than females' in the sub-dimension of Mother-Child Relationship. It has been discovered that scores of the Mother-Child Relationship sub-dimension is significantly higher in individuals at the age of 30 and below than individuals at the age of 31 and above. Also, it has been found that scores of the Violence sub-dimension is higher bachelor's degree than primary school graduates; and scores of Marital View and Roles of the Women sub-dimensions are higher for the adults having professional occupations than the adults being civil servant or having no job. For those having 3 or more children, it is found that scores of View of Sexuality sub-dimension are significantly much higher than those having only one child. While the scores of Mother-Child Relationship sub-dimension are significantly lower for those having 2 children, it has been found that scores of Relationship with Relatives sub-dimension are significantly lower for those having no child.

Keywords: Family Values, Traditional Values, Marital View, Value of the Child.

1. GİRİŞ

Değer, kelime anlamı olarak bir şeyin önemini belirten, toplumsal kabul gören doğrular, inanılan, arzu edilen ve davranışlar, mevcut ile olmaması gerekenler arasındaki orta bir ölçüttür (Aydın ve Akyol Gürler, 2012). Bir nesne, varlık veya faaliyeti diğerlerinden daha üstün tutma, bir durumu diğerine tercih etme eğilimi anlamına gelmektedir (Aydın, 2017). Bireyin davranışlarına yön veren veya başkalarını yargılamaya etki eden değerler, topluma uyumu kolaylaştırır. Bu açıdan bakıldığında değerler, bireyin amaçlı ve bilinçli davranışlarının bir ölçütüdür (Ergene, 1999). Değer, Türk Dil Kurumu (2019) tarafından da “Bir ulusun benimsediği kültürel, bilimsel ve ekonomik değerlerin tümünü oluşturan maddi-manevi olgu” şeklinde ele alınmaktadır.

Değerler doğuştan getirilmeyip sonradan kazanılan yargılardır. Bireyler arası sosyalleşme sürecini oluşturan değer kazanımı, eğitim yoluyla gerçekleşse de (Zajda, 2014) yalnızca okullardaki dersler aracılığıyla sağlanmaz (Aydın, 2017). Bireyin değer kazanımında belki de en önemli etkiye sahip kurum, ailedir. Biçimsel olarak farklılıklar gösterse de aile; anne-baba-çocuklardan oluşan ve toplumdaki en küçük yapı taşıdır. İlk toplumlardan günümüze kadar ailenin var olduğu süreçte aile, kişilerin birbirine karşılıklı sadakat, sevgi ve saygısını içermektedir. Ailedeki düzen ve birlikte yaşama isteği hem biyolojik hem de sosyal bir kurum olarak nüfusun artması, biyolojik ve psikolojik doyum sağlama, milli kültürün aşılması, sosyalleşme gibi rolleri üstlenir (Kızıler ve Canikli, 2015; Karadağ, 2015).

Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 42. maddesinde aile “*Aile, Türk toplumunun temelidir ve eşler arasında eşitliğe dayanır. Devlet, ailenin huzur ve refahı ile özellikle ananın ve çocukların korunması ve aile planlamasının öğretimi ile uygulanmasını sağlamak için gerekli tedbirleri alır, teşkilâtı kurar*” (Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 1982). Şeklinde tanımlanmaktadır. Tanımdan da anlaşıldığı üzere kendine özgü değerleri bulunan aile, bireyin değer kazanımına önemli bir katkı sunmaktadır. Ailenin temellerinin atıldığı evlilik olgusu ise, toplumsal kabul gören yetişkin farklı iki cinsin bir araya gelerek kurdukları insan doğasında bulunan cinselliğin yasal yolla karşılanması ve insan kendi neslinin devamını sağlayan birliktelik olarak kabul edilmektedir (Giddens, 2000; Şeker, 2015).

Aile ve öğretmen, değer oluşturmada çocuk üzerinde etkin bir güce sahiptir. Yaşanarak aktarılan değerler başlangıçta alışkanlık olarak kazandırılabilir. Aile bireyleri ve öğretmenler, çocuğun bir değere bakışını ve kazanımını sadece anlatma yoluyla değil tutum ve davranışlarıyla da desteklerler. Çocuklar, içinde buldukları toplumda doğru, yanlış, iyi veya kötü davranışların neler olduğunu, bu davranışların nasıl hayata geçirildiğini öğrenmek ve bunları hayata geçirmek durumundadırlar (Aktepe ve Tahiroğlu, 2016). Çocuklar, tüm toplumlarda geleceğin yetişkinleri olarak görülür ve bu nedenle özenle yetiştirilir, eğitilir, eldeki imkânlar olabildiğince kullanılarak gereksinimleri karşılanmaya çalışılır (Törüner ve Büyükgöncü, 2002). Çocuğun bu bağlamda kendini bir yere ait ve güvende hissettiği yer, doğduğu ve büyüdüğü ailesidir.

Biyolojik, ekonomik, eğitsel, dinsel ve boş zamanları değerlendirme işlevlerinde bulunan aile, toplumun devamında önemli bir rol üstlenmiştir. Dünyada ve Türkiye’de yaşanan değişimler, ailenin dinamikleri üzerinde etkili olmuştur. Ailenin kurulmasından sürdürülmesine ve çocuk sahibi olmaya kadar, bireylerin aileye bakışında farklılıklar olduğu söylenebilir. Aile bireysel özgürlüklerin kısıtlandığı bir ortam olarak görülmekte, boşanma kolaylaşmakta, tek ebeveynli aileler çoğalmakta, annelik ve çocuk sahibi olmak bireysel beklentiler ve kariyer arzusu sonucu ikinci planda kalabilmektedir. Haz ve tüketim ekseninde düşünülen yaşam tarzları neticesinde, kadın ve cinsiyet rollerine bakış açısı değişmektedir. Endüstrileşmenin etkisiyle modernlik adı altında ailenin geleneksel rollerinden uzaklaştığı görülmektedir. Bizzat değeri ifade eden ailenin, yaşanan sorunlar ve değişimler sonucundaki etkisi toplumun genelinde kendisini göstermektedir (Ekşi vd, 2010).

Değerler belli bazı özellikleri taşırlar. Örneğin; değerler değer yargılarının etkisindedirler, davranışları etkilemektedirler, belirli bir topluma ve belirli zamana aittirler, değerlerin kabul edilmesinde duygusallık önemlidir, değerler belirli bir hiyerarşik yapıya sahiptirler. Değerler ayrıca bireyin kişiliğinin ahlaki, dinsel, estetik, fiziksel veya sosyal değişik boyutlarını kapsamaktadırlar (Quisumbing ve de Leo, 2005). Modernleşme, şehirleşme ve sanayileşme aile yapısını değiştirmiş ve toplumda çekirdek aile düzeni hakim olmuştur. Bu durum, geleneksel değerleri tamamen ortadan kaldırmasa da kültürel değerlerin ailede temsil edilmesini önemli kılmıştır (Karadağ, 2012). Çeşitli kaynaklarda değerler saygı, sevgi,

cesaret, sorumluluk, doğruluk, hoşgörü ve nezaket, adalet, onurlu olma gibi sıralanırken (Koç ve Akdoğan, 2018; Martorella, 2001) bilimsel, ekonomik, sosyal, estetik, mesleki, bireysel, toplumsal ve dini değerler, ahlaki veya ahlaki olmayan değerler, amaç veya araç değerler olarak da ele alınabilmektedir (Özer ve Aktaş, 2019). Aileye ilişkin değerlerin ise geleneksel aile değerleri, cinsellik, anne-çocuk ilişkisi, çocuğun değeri, karar alma süreçleri, evliliğe bakış, kadının rolleri, farklı yaklaşımlar, sosyo-ekonomik değer, akraba ilişkileri, duygusal bağ, sadakat ve aile içi şiddet olarak ele alındığı görülmektedir (Ekşi vd., 2010).

Aile değerlerine yönelik çalışmalar incelendiğinde, Ekşi ve arkadaşları (2010) tarafından Türkiye’de Aile Değerleri araştırması, Abay ve Demir (2014) tarafından belli parametrelere göre kuşaklararası sosyal değişme, Ekşi ve arkadaşları (2015) tarafından Almanya’da ikamet eden Türklerin aile değerleri, televizyon reklamlarında aileye ilişkin değerlerin temsili (Karadaş, 2012), üniversite öğrencilerini aile değerlerine yönelik görüşleri (Özyürek, Çetin ve Erakman, 2016) konularında çalışmalara rastlanmıştır. Ailelerin sahip olduğu değerlerin incelenmesinin, günümüz toplumda değerlerle ilgili olumsuzlukların önlenmesinde yapılacak çalışmalara ışık tutacağı düşünülmektedir. Halen değer eğitimden birinci derecede sorumlu kurumun aile olarak görüldüğü ve değer kazanımının ailede başladığından hareketle bu çalışmada, yetişkin bireylerin aile değerlerine ilişkin görüşlerini incelemek amaçlanmıştır. Çalışmada, “Cinsiyet, yaş, öğrenim durumu, meslek ve çocuk sayısına göre aile değerleri arasında fark var mıdır?” Sorularına cevap aranmıştır.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Modeli

Betimsel tarama modelinin benimsendiği çalışmada, var olan durumu aydınlatmak (Sönmez ve Alacapınar, 2011), yetişkinlerin aile değerlerini mevcut haliyle ortaya koymak hedeflenmiştir.

2.2. Çalışma Grubu

Çalışma grubu, kendilerine ulaşılabilen ve çalışmaya katılmaya gönüllü 201 kişiden oluşmuştur. Çalışma grubundaki kişiler 18 yaş üzerinde olup 141’i kadın ve 60’ı erkektir. Tablo 1’de bazı kişisel bilgiler sunulmuştur.

Tablo 1. Çalışma Grubunun Kişisel Bazı Bilgilerinin Frekans ve Yüzdeleri

Yaş	n	%	Gelir Durumu Algısı	n	%
30 Yaş ve Altı	56	27,9	Düşük	14	7,0
31 yaş ve üzeri	145	72,1	Orta	174	86,6
			Yüksek	13	6,5
Öğrenim Durumu			Mesleği		
İlköğretim	22	10,9	Çalışmıyor	71	35,3
Lise	37	18,4	Profesyonel	53	26,4
Önlisans	76	37,8	Memur	39	19,4
Lisans	39	19,4	Serbest meslek	38	18,9
Yüksek lisans	27	13,4			
Evlilik Durumu			Çocuk Sayısı		
Bekar	27	13,4	Yok	44	21,9
1-10 Yıllık Evli	10	5,0	Tek çocuk	41	20,4
11-20 Yıllık Evli	164	81,6	İki çocuk	80	39,8
			Üç ve daha fazla	36	17,9

Tablo 1’e göre, çalışma grubunun %27,9’u 30 yaş ve daha küçük, %72,1’i 31 yaş ve üzeri yaşta; %37,8’i ön lisans, %18,4’i lise ve %19,4’ü lisans mezunudur; %81,6’sı 11-20 yıllık evli ve %13,4’ü bekar; %86,6’sı gelirini düşük olarak belirtmiştir. Çalışma grubunun %35,3’ü çalışmamakta, %26,4’ü öğretmen veya doktor gibi profesyonel mesleğe sahip, %19,4’ü memur ve %18,9’u serbest meslekte çalışmaktadır; %21,9’unun çocuğu yokken %78,1’inin çocuğu vardır.

2.3. Veri Toplama Araçları

Katılımcıların aile değerlerinin belirlenmesinde, Aile Değerleri Ölçeği kullanılmıştır. Ekşi ve arkadaşlarının (2010) 18-52 yaş arası 313 kişiyle geliştirdiği, toplam 59 madde ve 13 alt boyuttan oluşan ölçek Kesinlikle Katılmıyorum (1 puan) Kesinlikle Katılıyorum (5 puan) ifadesine doğru derecelendirilmiş beşli likert tipindedir, 20 madde tersine puanlanmaktadır. Ölçek alt boyutları şu

şekildedir: **Geleneksel Aile Değerleri (GAD)**; (5 madde) ailenin geleneksel bakış açısıyla değerlendirildiğini, **Cinselliğe Bakış (CB)**; (5 madde) cinsellik ve cinsel konularda daha fazla serbestlikten yana olmayı, **Anne-Çocuk İlişkisi (AÇ)**; (5 madde) çocuk bakımında annenin önemi ve anne-çocuk bağlantısının güçlü olması gerektiği, **Çocuğun Değeri (ÇD)**; (5 madde) ailede çocuk yetiştirme konusuna daha fazla önem verilmesini, **Karar Alma Süreçleri (KAS)**; (5 madde) ailede demokratik/katılımcı bir karar alma süreci olması gerektiğini, **Evliliğe Bakış (EB)**; (5 madde) evlilik ve evlilik kurumuna verilen önemi, **Kadın Rollerini (KR)**; (5 madde) kadının aile içinde konvansiyonel bakış açısıyla değerlendirildiğini, **Farklı Yaklaşımlar (FY)**; (5 madde) konvansiyonel olmayan değerlerin daha fazla benimsendiğini, **Sosyo-Ekonomik Değer (EkD)**; (5 madde) ailenin genel olarak sosyal ve ekonomik bir yapı şeklinde algılanması eğilimini ve kariyer merkezli yaşantıların tercih edildiği, **Akraba İlişkileri (AKI)**; (5 madde) akraba ilişkilerine verilen önemi ve geniş aileye yönelik olumlu bakışı, **Duygusal Bağ (DuB)**; (4 madde) aileye yönelik duygusal bağlılığın artması, **Sadakat (SAD)**; (3 madde) eşler arasındaki sadakate önem verilmesi ve **Şiddet (ŞİD)**; (2 madde) ailenin saadeti için uygulanan şiddetin meşru görülmesi şeklinde yorumlanmaktadır. Yüksek puan her alt boyut için olumlu olarak puanlanmaktadır. Ölçek Cronbach Alpha güvenilirlik katsayısı tüm ölçek için 0,89, alt boyutların için sırasıyla .95, .95, .95, .94, .93, .92, .93, .92, .92, .92, .90, .89 ve .99 olarak belirlenmiştir (Ekşi vd., 2010).

2.4. Verilerin Toplanması ve Analizi

Veriler, online katılımı ile toplanmıştır. Ölçek maddeleri ve değerlendirme ölçütü bilgisayar ortamına girilmiş, katılıma gönüllü olanların bilgisayar ortamında form maddelerini işaretleyerek kaydetmeleri istenmiştir. Kayıtlı bilgiler daha sonra istatistik programında değerlendirilmiştir. Veriler, normallik dağılımlarından yola çıkılarak t-testi ve tek yönlü varyans analizi (ANOVA) ile analiz edilmiştir.

3. BULGULAR

Tablo 2’de, cinsiyet ve Tablo 3’te yaş değişkenine göre katılımcıların Aile Değerleri Ölçeği analiz sonuçları görülmektedir.

Tablo 2. Cinsiyete Göre Aile Değerleri Ölçeği Puanları t-Testi Sonuçları

Aile Değerleri Ölçeği	Cinsiyet	n	Ortalama	Standart Sapma	t	p																																																																																																																																	
Geleneksel Aile Değerleri	Kadın	141	9,87	3,10	1,886	0,061																																																																																																																																	
	Erkek	60	9,00	2,82			Cinselliğe Bakış	Kadın	141	19,63	2,03	0,066	0,948	Erkek	60	19,61	2,37	Anne-Çocuk İlişkisi	Kadın	141	14,75	2,29	-4,496	0,000*	Erkek	60	16,45	2,78	Çocuğun Değeri	Kadın	141	11,47	2,75	0,143	0,886	Erkek	60	11,41	2,35	Karar Alma Süreçleri	Kadın	141	12,19	2,55	2,308	0,022*	Erkek	60	11,35	1,92	Evliliğe Bakış	Kadın	141	17,41	2,97	3,583	0,000*	Erkek	60	15,80	2,77	Kadının Rollerini	Kadın	141	15,28	3,27	5,087	0,000*	Erkek	60	12,88	2,47	Farklı Yaklaşımlar	Kadın	141	18,67	2,39	0,889	0,375	Erkek	60	18,31	3,05	Sosyo-Ekonomik Değer	Kadın	141	13,52	2,86	1,479	0,141	Erkek	60	12,88	2,68	Akraba İlişkileri	Kadın	141	15,04	2,18	0,240	0,811	Erkek	60	14,96	2,37	Duygusal Bağ	Kadın	141	12,40	1,69	3,174	0,002*	Erkek	60	11,51	2,06	Sadakat	Kadın	141	11,95	2,14	-0,542	0,588	Erkek	60	12,13	2,01	Şiddet	Kadın	141	9,23	1,19	3,290	0,001*	Erkek
Cinselliğe Bakış	Kadın	141	19,63	2,03	0,066	0,948																																																																																																																																	
	Erkek	60	19,61	2,37			Anne-Çocuk İlişkisi	Kadın	141	14,75	2,29	-4,496	0,000*	Erkek	60	16,45	2,78	Çocuğun Değeri	Kadın	141	11,47	2,75	0,143	0,886	Erkek	60	11,41	2,35	Karar Alma Süreçleri	Kadın	141	12,19	2,55	2,308	0,022*	Erkek	60	11,35	1,92	Evliliğe Bakış	Kadın	141	17,41	2,97	3,583	0,000*	Erkek	60	15,80	2,77	Kadının Rollerini	Kadın	141	15,28	3,27	5,087	0,000*	Erkek	60	12,88	2,47	Farklı Yaklaşımlar	Kadın	141	18,67	2,39	0,889	0,375	Erkek	60	18,31	3,05	Sosyo-Ekonomik Değer	Kadın	141	13,52	2,86	1,479	0,141	Erkek	60	12,88	2,68	Akraba İlişkileri	Kadın	141	15,04	2,18	0,240	0,811	Erkek	60	14,96	2,37	Duygusal Bağ	Kadın	141	12,40	1,69	3,174	0,002*	Erkek	60	11,51	2,06	Sadakat	Kadın	141	11,95	2,14	-0,542	0,588	Erkek	60	12,13	2,01	Şiddet	Kadın	141	9,23	1,19	3,290	0,001*	Erkek	60	8,55	1,66								
Anne-Çocuk İlişkisi	Kadın	141	14,75	2,29	-4,496	0,000*																																																																																																																																	
	Erkek	60	16,45	2,78			Çocuğun Değeri	Kadın	141	11,47	2,75	0,143	0,886	Erkek	60	11,41	2,35	Karar Alma Süreçleri	Kadın	141	12,19	2,55	2,308	0,022*	Erkek	60	11,35	1,92	Evliliğe Bakış	Kadın	141	17,41	2,97	3,583	0,000*	Erkek	60	15,80	2,77	Kadının Rollerini	Kadın	141	15,28	3,27	5,087	0,000*	Erkek	60	12,88	2,47	Farklı Yaklaşımlar	Kadın	141	18,67	2,39	0,889	0,375	Erkek	60	18,31	3,05	Sosyo-Ekonomik Değer	Kadın	141	13,52	2,86	1,479	0,141	Erkek	60	12,88	2,68	Akraba İlişkileri	Kadın	141	15,04	2,18	0,240	0,811	Erkek	60	14,96	2,37	Duygusal Bağ	Kadın	141	12,40	1,69	3,174	0,002*	Erkek	60	11,51	2,06	Sadakat	Kadın	141	11,95	2,14	-0,542	0,588	Erkek	60	12,13	2,01	Şiddet	Kadın	141	9,23	1,19	3,290	0,001*	Erkek	60	8,55	1,66																			
Çocuğun Değeri	Kadın	141	11,47	2,75	0,143	0,886																																																																																																																																	
	Erkek	60	11,41	2,35			Karar Alma Süreçleri	Kadın	141	12,19	2,55	2,308	0,022*	Erkek	60	11,35	1,92	Evliliğe Bakış	Kadın	141	17,41	2,97	3,583	0,000*	Erkek	60	15,80	2,77	Kadının Rollerini	Kadın	141	15,28	3,27	5,087	0,000*	Erkek	60	12,88	2,47	Farklı Yaklaşımlar	Kadın	141	18,67	2,39	0,889	0,375	Erkek	60	18,31	3,05	Sosyo-Ekonomik Değer	Kadın	141	13,52	2,86	1,479	0,141	Erkek	60	12,88	2,68	Akraba İlişkileri	Kadın	141	15,04	2,18	0,240	0,811	Erkek	60	14,96	2,37	Duygusal Bağ	Kadın	141	12,40	1,69	3,174	0,002*	Erkek	60	11,51	2,06	Sadakat	Kadın	141	11,95	2,14	-0,542	0,588	Erkek	60	12,13	2,01	Şiddet	Kadın	141	9,23	1,19	3,290	0,001*	Erkek	60	8,55	1,66																														
Karar Alma Süreçleri	Kadın	141	12,19	2,55	2,308	0,022*																																																																																																																																	
	Erkek	60	11,35	1,92			Evliliğe Bakış	Kadın	141	17,41	2,97	3,583	0,000*	Erkek	60	15,80	2,77	Kadının Rollerini	Kadın	141	15,28	3,27	5,087	0,000*	Erkek	60	12,88	2,47	Farklı Yaklaşımlar	Kadın	141	18,67	2,39	0,889	0,375	Erkek	60	18,31	3,05	Sosyo-Ekonomik Değer	Kadın	141	13,52	2,86	1,479	0,141	Erkek	60	12,88	2,68	Akraba İlişkileri	Kadın	141	15,04	2,18	0,240	0,811	Erkek	60	14,96	2,37	Duygusal Bağ	Kadın	141	12,40	1,69	3,174	0,002*	Erkek	60	11,51	2,06	Sadakat	Kadın	141	11,95	2,14	-0,542	0,588	Erkek	60	12,13	2,01	Şiddet	Kadın	141	9,23	1,19	3,290	0,001*	Erkek	60	8,55	1,66																																									
Evliliğe Bakış	Kadın	141	17,41	2,97	3,583	0,000*																																																																																																																																	
	Erkek	60	15,80	2,77			Kadının Rollerini	Kadın	141	15,28	3,27	5,087	0,000*	Erkek	60	12,88	2,47	Farklı Yaklaşımlar	Kadın	141	18,67	2,39	0,889	0,375	Erkek	60	18,31	3,05	Sosyo-Ekonomik Değer	Kadın	141	13,52	2,86	1,479	0,141	Erkek	60	12,88	2,68	Akraba İlişkileri	Kadın	141	15,04	2,18	0,240	0,811	Erkek	60	14,96	2,37	Duygusal Bağ	Kadın	141	12,40	1,69	3,174	0,002*	Erkek	60	11,51	2,06	Sadakat	Kadın	141	11,95	2,14	-0,542	0,588	Erkek	60	12,13	2,01	Şiddet	Kadın	141	9,23	1,19	3,290	0,001*	Erkek	60	8,55	1,66																																																				
Kadının Rollerini	Kadın	141	15,28	3,27	5,087	0,000*																																																																																																																																	
	Erkek	60	12,88	2,47			Farklı Yaklaşımlar	Kadın	141	18,67	2,39	0,889	0,375	Erkek	60	18,31	3,05	Sosyo-Ekonomik Değer	Kadın	141	13,52	2,86	1,479	0,141	Erkek	60	12,88	2,68	Akraba İlişkileri	Kadın	141	15,04	2,18	0,240	0,811	Erkek	60	14,96	2,37	Duygusal Bağ	Kadın	141	12,40	1,69	3,174	0,002*	Erkek	60	11,51	2,06	Sadakat	Kadın	141	11,95	2,14	-0,542	0,588	Erkek	60	12,13	2,01	Şiddet	Kadın	141	9,23	1,19	3,290	0,001*	Erkek	60	8,55	1,66																																																															
Farklı Yaklaşımlar	Kadın	141	18,67	2,39	0,889	0,375																																																																																																																																	
	Erkek	60	18,31	3,05			Sosyo-Ekonomik Değer	Kadın	141	13,52	2,86	1,479	0,141	Erkek	60	12,88	2,68	Akraba İlişkileri	Kadın	141	15,04	2,18	0,240	0,811	Erkek	60	14,96	2,37	Duygusal Bağ	Kadın	141	12,40	1,69	3,174	0,002*	Erkek	60	11,51	2,06	Sadakat	Kadın	141	11,95	2,14	-0,542	0,588	Erkek	60	12,13	2,01	Şiddet	Kadın	141	9,23	1,19	3,290	0,001*	Erkek	60	8,55	1,66																																																																										
Sosyo-Ekonomik Değer	Kadın	141	13,52	2,86	1,479	0,141																																																																																																																																	
	Erkek	60	12,88	2,68			Akraba İlişkileri	Kadın	141	15,04	2,18	0,240	0,811	Erkek	60	14,96	2,37	Duygusal Bağ	Kadın	141	12,40	1,69	3,174	0,002*	Erkek	60	11,51	2,06	Sadakat	Kadın	141	11,95	2,14	-0,542	0,588	Erkek	60	12,13	2,01	Şiddet	Kadın	141	9,23	1,19	3,290	0,001*	Erkek	60	8,55	1,66																																																																																					
Akraba İlişkileri	Kadın	141	15,04	2,18	0,240	0,811																																																																																																																																	
	Erkek	60	14,96	2,37			Duygusal Bağ	Kadın	141	12,40	1,69	3,174	0,002*	Erkek	60	11,51	2,06	Sadakat	Kadın	141	11,95	2,14	-0,542	0,588	Erkek	60	12,13	2,01	Şiddet	Kadın	141	9,23	1,19	3,290	0,001*	Erkek	60	8,55	1,66																																																																																																
Duygusal Bağ	Kadın	141	12,40	1,69	3,174	0,002*																																																																																																																																	
	Erkek	60	11,51	2,06			Sadakat	Kadın	141	11,95	2,14	-0,542	0,588	Erkek	60	12,13	2,01	Şiddet	Kadın	141	9,23	1,19	3,290	0,001*	Erkek	60	8,55	1,66																																																																																																											
Sadakat	Kadın	141	11,95	2,14	-0,542	0,588																																																																																																																																	
	Erkek	60	12,13	2,01			Şiddet	Kadın	141	9,23	1,19	3,290	0,001*	Erkek	60	8,55	1,66																																																																																																																						
Şiddet	Kadın	141	9,23	1,19	3,290	0,001*																																																																																																																																	
	Erkek	60	8,55	1,66																																																																																																																																			

*p<0,05

Tablo 2’ye göre cinsiyet değişkeni ile Aile Değerleri Ölçeği AÇ, KAS, EB, KR, DuB ve ŞİD alt boyut puanları arasında anlamlı bir fark vardır (p<0,05). KAS, EB, KR, DuB ve ŞİD alt boyutlarında erkeklerin

puanı kadınların puanından; AÇ alt boyutunda ise kadınların puanı erkeklerin puanından anlamlı düzeyde düşüktür.

Tablo 3. Yaşa Göre Aile Değerleri Ölçeği Puanları t-Testi Sonuçları

Aile Değerleri Ölçeği	Yaş	n	Ortalama	Standart Sapma	t	p
Geleneksel Aile Değerleri	30 yaş ve altı	56	9,58	3,26	-0,080	0,937
	31 yaş ve üstü	145	9,62	2,96		
Cinselliğe Bakış	30 yaş ve altı	56	19,58	2,61	-0,175	0,861
	31 yaş ve üstü	145	19,64	1,93		
Anne-Çocuk İlişkisi	30 yaş ve altı	56	16,00	2,28	2,581	0,011*
	31 yaş ve üstü	145	14,97	2,61		
Çocuğun Değeri	30 yaş ve altı	56	11,37	2,33	-0,275	0,783
	31 yaş ve üstü	145	11,48	2,75		
Karar Alma Süreçleri	30 yaş ve altı	56	11,89	2,26	-0,191	0,849
	31 yaş ve üstü	145	11,96	2,47		
Evliliğe Bakış	30 yaş ve altı	56	17,48	3,09	1,626	0,106
	31 yaş ve üstü	145	16,71	2,94		
Kadının Rollerini	30 yaş ve altı	56	14,50	3,44	-0,182	0,856
	31 yaş ve üstü	145	14,59	3,17		
Farklı Yaklaşımlar	30 yaş ve altı	56	18,33	2,91	-0,770	0,442
	31 yaş ve üstü	145	18,65	2,47		
Sosyo-Ekonomik Değer	30 yaş ve altı	56	13,14	2,78	-0,594	0,553
	31 yaş ve üstü	145	13,40	2,84		
Akraba İlişkileri	30 yaş ve altı	56	14,82	2,32	-0,800	0,425
	31 yaş ve üstü	145	15,10	2,20		
Duygusal Bağ	30 yaş ve altı	56	11,78	1,77	-1,687	0,093
	31 yaş ve üstü	145	12,27	1,87		
Sadakat	30 yaş ve altı	56	11,55	2,76	-1,928	0,055
	31 yaş ve üstü	145	12,18	1,75		
Şiddet	30 yaş ve altı	56	8,75	1,78	-1,794	0,074
	31 yaş ve üstü	145	9,13	1,18		

*p<0,05

Tablo 3 incelendiğinde, yaş değişkeni ile Aile Değerleri Ölçeği AÇ alt boyut puanları arasındaki fark anlamlıdır (p<0,05). AÇ alt boyut puanı 30 yaş ve daha küçük yaşta yetişkinlerde (Ort.: 16,00), 31 yaş ve üzeri yetişkinlere göre anlamlı ölçüde daha yüksektir (Ort.: 14,97).

Tablo 4'te, öğrenim durumu, Tablo 5'te meslek ve Tablo 6'da çocuk sayısı değişkenine göre katılımcıların Aile Değerleri Ölçeği analiz sonuçları sunulmuştur.

Tablo 4. Öğrenim Durumuna Göre Aile Değerleri Ölçeği Puanları ANOVA Sonuçları

Aile Değerleri Ölçeği	Öğrenim	n	Ortalama	Standart Sapma	F	p
Geleneksel Aile Değerleri	İlköğretim	22	9,81	2,26	1,663	0,160
	Lise	37	9,40	2,54		
	Ön lisans	76	10,18	3,60		
	Lisans	39	8,69	2,70		
	Lisans üstü	27	9,48	2,76		
Cinselliğe Bakış	İlköğretim	22	20,20	2,22	2,139	0,077
	Lise	37	19,56	2,00		
	Ön lisans	76	19,17	2,50		
	Lisans	39	20,20	1,37		
	Lisans üstü	27	19,66	1,79		
Anne-Çocuk İlişkisi	İlköğretim	22	15,40	2,93	1,530	0,195
	Lise	37	14,37	2,34		
	Ön lisans	76	15,63	2,65		
	Lisans	39	15,30	2,24		
	Lisans üstü	27	15,22	2,59		
Çocuğun Değeri	İlköğretim	22	12,09	3,70	1,149	0,335
	Lise	37	11,56	2,58		

	Ön lisans	76	11,47	2,28		
	Lisans	39	10,74	2,65		
	Lisans üstü	27	11,77	2,57		
Karar Alma Süreçleri	İlköğretim	22	11,54	2,90	0,692	0,598
	Lise	37	11,78	2,21		
	Ön lisans	76	11,96	2,34		
	Lisans	39	11,84	2,25		
	Lisans üstü	27	12,59	2,69		
Evliliğe Bakış	İlköğretim	22	15,45	3,69	2,048	0,089
	Lise	37	16,62	2,32		
	Ön lisans	76	17,39	2,99		
	Lisans	39	17,87	3,16		
	Lisans üstü	27	17,33	2,73		
Kadının Roller	İlköğretim	22	13,50	3,47	1,580	0,181
	Lise	37	13,97	2,86		
	Ön lisans	76	14,86	3,69		
	Lisans	39	14,53	2,74		
	Lisans üstü	27	15,44	2,63		
Farklı Yaklaşımlar	İlköğretim	22	18,31	2,07	2,006	0,095
	Lise	37	18,43	2,36		
	Ön lisans	76	18,09	3,05		
	Lisans	39	19,15	2,27		
	Lisans üstü	27	19,44	2,10		
Sosyo-Ekonomik Değer	İlköğretim	22	13,54	2,32	1,150	0,334
	Lise	37	13,21	2,61		
	Ön lisans	76	13,51	2,99		
	Lisans	39	12,56	2,79		
	Lisans üstü	27	13,92	2,94		
Akraba İlişkileri	İlköğretim	22	15,09	2,02	1,008	0,405
	Lise	37	14,91	2,37		
	Ön lisans	76	15,36	2,35		
	Lisans	39	14,82	2,08		
	Lisans üstü	27	14,44	2,06		
Duygusal Bağ	İlköğretim	22	12,59	2,17	2,084	0,084
	Lise	37	12,13	1,84		
	Ön lisans	76	11,78	1,75		
	Lisans	39	12,71	1,65		
	Lisans üstü	27	11,92	1,99		
Sadakat	İlköğretim	22	11,68	2,47	1,058	0,379
	Lise	37	11,86	2,09		
	Ön lisans	76	11,89	2,10		
	Lisans	39	12,05	1,77		
	Lisans üstü	27	12,74	2,19		
Şiddet	İlköğretim	22	8,27	1,60	3,602	0,007*
	Lise	37	9,35	0,85		
	Ön lisans	76	8,82	1,54		
	Lisans	39	9,41	0,78		
	Lisans üstü	27	9,22	1,67	Fark:	1-4

*p<0,05

Tablo 4'e göre, katılımcıların öğrenim durumu ile Aile Değerleri Ölçeği ŞİD alt boyut puanları arasındaki fark anlamlıdır (p<0,05). Scheffe Testi ile incelendiğinde, farkın kaynağının ilköğretim mezunu ve lisans mezunları arasında olduğu görülmüştür. İlköğretim mezun yetişkinlerin ŞİD alt boyut ortalama puanı (Ort.: 8,27), lisans mezunlarının aynı puanından (Ort.: 9,41) anlamlı düzeyde düşüktür.

Tablo 5. Mesleğe Göre Aile Değerleri Ölçeği Puanları ANOVA Sonuçları

Aile Değerleri Ölçeği	Meslek	n	Ortalama	Standart Sapma	F	p
Geleneksel Aile Değerleri	Çalışmıyor	71	9,50	2,71	1,185	0,316
	Profesyonel meslek	53	10,26	3,28		
	Memur	39	9,17	2,77		
	Serbest meslek	38	9,36	3,35		
Cinselliğe Bakış	Çalışmıyor	71	19,97	2,10	1,335	0,264
	Profesyonel meslek	53	19,20	2,03		
	Memur	39	19,53	2,40		
	Serbest meslek	38	19,68	2,01		
Anne-Çocuk İlişkisi	Çalışmıyor	71	14,80	2,36	1,543	0,205
	Profesyonel meslek	53	15,45	2,26		
	Memur	39	15,84	3,17		
	Serbest meslek	38	15,23	2,57		
Çocuğun Değeri	Çalışmıyor	71	11,42	2,87	1,061	0,367
	Profesyonel meslek	53	11,88	2,72		
	Memur	39	10,89	2,01		
	Serbest meslek	38	11,50	2,60		
Karar Alma Süreçleri	Çalışmıyor	71	11,85	2,53	1,127	0,339
	Profesyonel meslek	53	12,41	2,61		
	Memur	39	11,51	2,29		
	Serbest meslek	38	11,89	1,92		
Evliliğe Bakış	Çalışmıyor	71	16,43	2,87	7,461	0,000*
	Profesyonel meslek	53	18,39	3,03		
	Memur	39	15,76	2,47		
	Serbest meslek	38	17,00	2,97		
Kadının Roller	Çalışmıyor	71	14,11	2,86	3,658	0,013*
	Profesyonel meslek	53	15,77	3,59		
	Memur	39	13,87	3,27		
	Serbest meslek	38	14,44	3,03		
Farklı Yaklaşımlar	Çalışmıyor	71	18,53	2,06	0,182	0,908
	Profesyonel meslek	53	18,66	2,68		
	Memur	39	18,33	3,23		
	Serbest meslek	38	18,73	2,76		
Sosyo-Ekonomik Değer	Çalışmıyor	71	13,35	2,63	2,191	0,090
	Profesyonel meslek	53	14,05	3,18		
	Memur	39	12,61	2,676		
	Serbest meslek	38	10,02	2,63		
Akraba İlişkileri	Çalışmıyor	71	15,09	2,12	0,417	0,741
	Profesyonel meslek	53	15,11	2,11		
	Memur	39	15,12	1,82		
	Serbest meslek	38	14,65	2,92		
Duygusal Bağ	Çalışmıyor	71	12,29	1,79	1,001	0,394
	Profesyonel meslek	53	12,01	1,77		
	Memur	39	11,76	1,82		
	Serbest meslek	38	12,39	2,09		
Sadakat	Çalışmıyor	71	11,95	2,23	0,282	0,838
	Profesyonel meslek	53	12,22	2,33		
	Memur	39	11,84	1,58		
	Serbest meslek	38	11,97	2,00		
Şiddet	Çalışmıyor	71	8,95	1,34	1,321	0,269
	Profesyonel meslek	53	9,24	1,59		
	Memur	39	9,71	1,46		
	Serbest meslek	38	9,18	0,95		

*p<0,05

Tablo 5'e göre, katılımcıların öğrenim durumu ile Aile Değerleri Ölçeği EB ve KR alt boyut puanları arasındaki fark anlamlıdır (p<0,05). Avukat ve doktor gibi profesyonel bir mesleğe sahip olan yetişkinlerin Evliliğe Bakış ve Kadının rolleri alt boyut ortalama puanı (Ort.: 18, 39, Ort.: 15,77), çalışmayan (Ort.:16,43 ort.:14,11) ve memur olanların puanına göre (Ort.:15,76, Ort.: 13,87) anlamlı düzeyde daha yüksektir.

Tablo 6. Çocuk Sayısına Göre Aile Değerleri Ölçeği Puanları ANOVA Sonuçları

Aile Değerleri Ölçeği	Çocuk Sayısı	n	Ortalama	Standart Sapma	F	p
Geleneksel Aile Değerleri	Yok	44	10,04	3,84	0,496	0,685
	Tek çocuk	41	9,70	3,22		
	İki çocuk	80	9,48	2,81		
	Üç ve daha fazla	36	9,27	2,11		
Cinselliğe Bakış	Yok	44	19,43	2,44	2,922	0,035*
	Tek çocuk	41	19,04	2,65		
	İki çocuk	80	19,63	1,93		
	Üç ve daha fazla	36	20,47	1,05		
						Fark: 2-4
Anne-Çocuk İlişkisi	Yok	44	15,90	2,19	2,976	0,033*
	Tek çocuk	41	15,31	2,81		
	İki çocuk	80	14,65	2,54		
	Üç ve daha fazla	36	15,75	2,53		
						Fark: 3-1, 2, 4
Çocuğun Değeri	Yok	44	11,56	2,50	0,150	0,930
	Tek çocuk	41	11,60	2,43		
	İki çocuk	80	11,31	2,43		
	Üç ve daha fazla	36	11,47	2,73		
Karar Alma Süreçleri	Yok	44	11,88	2,15	0,607	0,611
	Tek çocuk	41	12,29	2,59		
	İki çocuk	80	11,97	2,47		
	Üç ve daha fazla	36	11,55	2,38		
Evliliğe Bakış	Yok	44	17,22	3,17	1,132	0,337
	Tek çocuk	41	17,48	3,22		
	İki çocuk	80	16,72	2,72		
	Üç ve daha fazla	36	16,38	3,09		
Kadının Roller	Yok	44	15,68	3,58	2,441	0,066
	Tek çocuk	41	14,09	3,52		
	İki çocuk	80	14,43	2,92		
	Üç ve daha fazla	36	14,02	2,97		
Farklı Yaklaşımlar	Yok	44	18,11	2,45	0,614	0,607
	Tek çocuk	41	18,56	3,41		
	İki çocuk	80	18,73	2,37		
	Üç ve daha fazla	36	18,75	2,23		
Sosyo-Ekonomik Değer	Yok	44	13,43	2,98	0,110	0,954
	Tek çocuk	41	13,43	2,58		
	İki çocuk	80	13,32	3,00		
	Üç ve daha fazla	36	13,11	2,54		
Akraba İlişkileri	Yok	44	14,43	2,32	3,827	0,011*
	Tek çocuk	41	15,87	2,77		
	İki çocuk	80	15,13	1,86		
	Üç ve daha fazla	36	14,52	1,93		
						Fark: 1-2
Duygusal Bağ	Yok	44	11,61	1,79	2,232	0,086
	Tek çocuk	41	12,24	1,68		
	İki çocuk	80	12,13	1,94		
	Üç ve daha fazla	36	12,66	1,82		
Sadakat	Yok	44	11,63	1,97	1,283	0,281
	Tek çocuk	41	11,87	2,61		
	İki çocuk	80	12,35	1,92		
	Üç ve daha fazla	36	11,86	1,91		
Şiddet	Yok	44	9,09	1,49	1,779	0,153
	Tek çocuk	41	8,60	1,82		
	İki çocuk	80	9,21	1,16		
	Üç ve daha fazla	36	9,02	0,99		

*p<0,05

Tablo 6'ya göre, katılımcıların çocuk sayısı ile Aile Değerleri Ölçeği CB, AÇ ve Aİ alt boyut puanları arasında anlamlı fark vardır ($p<0,05$). Üç ve daha fazla çocuğu olan yetişkinlerin CB alt boyut puanı (Ort.: 20,47) tek çocuğu olanların puanına göre (Ort.: 19,04) anlamlı düzeyde daha yüksektir. İki çocuğa sahip yetişkinlerin AÇ alt boyut puanı (Ort.:14,65) çocuğu olmayan veya ikiden fazla çocuğu olanlara

göre daha düşük; hiç çocuğu olmayanların Aİ alt boyut puanı (Ort.: 14,43) bir çocuğu olanların puanına göre (Ort.: 15,87) anlamlı düzeyde daha düşüktür.

4. TARTIŞMA ve SONUÇ

Yetişkinlerin aile değerlerinin incelendiği bu çalışmada, kadınların erkeklere göre daha fazla aile içinde karar alma sürecinin demokratik olması ve kadının aile içindeki rolünün anlaşmaya dayalı olması gerektiği görüşünde oldukları, aileye duygusal bağlılıklarının fazla olduğu ve ailenin saadeti için şiddeti meşru görme oranlarının erkeklerden yüksek olduğu belirlenmiştir. Elde edilen bu bulgular, toplumda geleneksel ataerkil ile yapısının halen baskın olduğunu düşündürmektedir. Oysa aile içinde hem kadının hem de erkeğin önemli bir yeri vardır ve yapılan pek çok çalışma, annelerin olduğu kadar babaların da aile içinde, özellikle çocukların gelişimindeki önemine vurgu yapmaktadır (Akt.: Dermott, 2014). Bunun yanında günümüzde, şiddet toplumların önemli bir sorunu olarak görülmektedir. Erkeğin kadına ve çocuğa karşı uyguladığı şiddeti tanımlayan aile içi şiddet ise, en yaygın olan şiddet türüdür. Şiddetin asıl kaynağının toplumsal cinsiyet eşitsizliği ve geleneksel/ataerkil aile yapısından kaynaklandığı söylenebilir (Kızmaz, 2006). Türkiye’de de aile içi şiddet yaygın olarak görülmekte, yaşanan sorunlar mahrem kabul edilmekte, kadınlar ise bu duruma bir çıkış yolu bulamamaktadırlar. Kadınların, erkeklere göre aile içi şiddeti meşru görme oranının fazla olması, kadınların bu durumu daha çok kanıksamış olmaları şeklinde yorumlanabilir.

Çalışmada, erkeklerin kadınlardan daha fazla çocuk bakımı hususunda annenin ön planda olması ve anne-çocuk bağlantısının güçlü olması gerektiği görüşünde oldukları belirlenmiştir. Anne-babanın aile içindeki rolü bazen benzer bazen farklı ve birbirini tamamlayıcı olabilmektedir. Sosyal Rol Kuramına göre, bireyler kişisel bazı özellikler yanında çevresel özelliklerin etkisiyle farklı davranış özellikleri kazandıklarından bu durum değişiklik gösterebilmektedir. Toplumda kadın ve erkek cinsiyet rollerinin farklı bakış açısıyla ele alınışını, Biyolojik Kuram erkek ve kadının farklı biyolojik özelliklerine dayalı olarak açıklamaktadır. Kadının biyolojik olarak anne rolünü üstlenmesi yanında toplumun beklentileriyle birlikte ailenin ihtiyaçlarını karşılamaya doğru devam etmektedir (Sert Ağır, 2017). Bulgulara göre aile içinde, kadınlar geleneksel yapının dışına çıkılması gerektiği görüşünde iken erkekler açısından halen annenin çocukla ilgili görev ve sorumluluklarının daha ağır bastığı söylenebilir. Bu bulgular da yine toplumdaki aileye ilişkin geleneksel bakış açısının yoğunlukta olduğu şeklinde yorumlanabilir.

Çalışmada, yaşı 30 ve daha küçük olan bireylerin, yaşı daha büyük olanlara göre çocuk bakımı hususunda annenin ön planla olması ve anne-çocuk bağlantısının güçlü olması gerektiği görüşünde oldukları belirlenmiştir. Değerlere ilişkin görüşlerde yaş önemli bir ölçüt olabilir ve zamana bağlı olarak kuşaklar arası değişim görülebilir. Abay ve Demir (2014) çalışmalarında, özellikle otorite, saygı ve dindarlık gibi soyut kavramları tanımlanmada kuşaklararası farkın daha belirgin olduğunu belirlemişlerdir. Toplumsal değişme süreciyle beraber, gençlerde daha fazla bilinçlenme yaşanmaya başlamıştır. Buna bağlı olarak, çalışmada 30 yaşın altındaki bireylerin anne ve çocuk ilişkisinin önemini daha fazla benimsedikleri söylenebilir.

Çalışmada, lisans mezunlarının ilköğretim mezunlarına göre ailenin saadeti için şiddeti meşru görme durumlarının daha yüksek düzeyde olduğu belirlenmiştir. Türkiye Nüfus Sağlık Araştırması (2008) sonucunda, kadının aile içi şiddet görmesinin haklı gerekçeleri olabileceği görüşü lise düzeyinde ve daha fazla eğitime sahip kadınlarda %5,3 iken ilkökul mezunlarında %46,9 bulunmuştur (Akt.: Başar ve Demirci, 2015). Öğrenim durumuna ilişkin, bu bulgunun çalışma bulgularından farklı olduğu görülmektedir. Şiddetle ilgili etmenlerden biri eğitimidir ve özellikle ilkökul düzeyinde öğrenime sahip kadınların daha fazla şiddete maruz kaldıkları belirlenmiştir (Ediz ve Altan, 2017). Lisans mezunu bireylerin geleneksel rolleri benimsedikleri ve bu durumun şiddeti kabul düzeyi üzerinde etkili olduğu söylenebilir. Bedir ve arkadaşları (2017) şiddet gören kadınlarla yaptıkları çalışmada, katılımcıların %53,9’unun şiddet algısının şiddet tanımıyla uyumlu olmadığını, öğrenim düzeyi arttıkça şiddet algısının doğru olma durumunun da arttığını belirlemişlerdir. Bu çalışmada, şiddetin tanımına yönelik algının doğru olup olmadığı belirlenmemiş olup katılımcıların şiddetin tanımıyla ilgili algılarının doğru olmadığı düşünülebilir.

Çalışmada, öğretmen veya doktor gibi profesyonel bir mesleğe sahip olanların çalışmayan veya memur olanlara göre daha fazla evlilik kurumuna önem verdikleri ve kadını konvansiyonel bir bakış açısıyla

değerlendirdikleri belirlenmiştir. Evlenen bireyleri farklı bir sosyal statüye dahil eden evlilik ve evlilik kurumuna bakış, farklı değişkenlerden etkilenmektedir. Evlilik kurumuna bakış ve kadının aile içindeki geleneksel rollerinde, yaşanan yerin etkili olduğu gözlemlenmiştir (Aktepe ve Tahiroğlu, 2016). Evli bireyler, evliliğin devamını sağlama konusunda daha olumlu görüşlere sahip olabilirler. Özellikle, evli olan kadınların ailedeki birlikteliğin devamını sağlamak isteğiyle uzlaşmayı ön planda tutmak istemektedirler (Fındıkoğlu, 1991). Aile kurumu, evlilikle başlamaktadır. Kültürel bir yapının ürünü olan evlilik ve aile kurumu, gündelik hayatın bir parçasıdır ve değer aktarımında aracılık etmektedir. Ediz ve Altan (2017), çalışmalarında en fazla şiddet gören kadınların herhangi bir işte çalışmadıklarını ve bir gelirlerinin olmadığını belirlemişlerdir. Profesyonel meslek sahibi olmanın öğrenim durumuyla yakından ilişkili olduğu düşünüldüğünde, çalışmanın öğrenim durumuyla aile içi şiddete bakış açısına ilişkin sonuçlarının birbirini desteklediği, öğrenim durumu yüksek ve profesyonel bir mesleğe sahip katılımcıların geleneksel aile yapısını daha fazla kabul ettikleri söylenebilir.

Çalışmada, üç ve daha fazla çocuğu olan yetişkinlerin tek çocuğu olanlara göre cinsellikle ilgili konularda daha fazla serbestlikten yana oldukları, iki çocuğa sahip olanların çocuk bakımı konusunda annenin ön planda olması ve anne-çocuk arasında güçlü bir bağ olması gerektiği görüşünde oldukları belirlenmiştir. Çocuk sahibi olup olmama durumu ve çocuk sayısı, eşler arasındaki iletişim ve uyumu etkilemektedir. Çocuk sahibi olan bireylerin, çocukla ilgili sorumluluklardan kaynaklanan sorunları olabilir. Karadağ (2015) yaptığı çalışmada, çocuğu olan çiftlerin evlilikteki uyumlarının düşük olduğunu belirlemiştir. Yapılan bazı araştırmalarda, cinsellikle ilgili çatışmaların zaman içinde arttığını göstermektedir. Çocuk sayısı fazla olan bireylerin evlilik sürelerinin de fazla olduğu düşünüldüğünde, bu bilginin çalışma bulgularını desteklediği söylenebilir. Günümüzde ailenin geçimini sağlama sorumluluğunu kadın da üstlenmiştir. Bu nedenle, çocuk bakımı sorumluluğunu erkekler de almaya başlamışlardır. Buna rağmen, kadınlar ev ve çocuklarla ilgili daha fazla sorumluluk üstlenmektedirler (Eşsizozlu vd., 2012).

Yine çalışmada, hiç çocuğu olmayanların ise geniş aileye ve akraba ilişkilerine daha az önem verdikleri belirlenmiştir. Geleneksel aile değerlerinde, akrabalık ilişkilerinin daha ön planda olduğu düşünülebilir. Ekşi ve arkadaşları (2015), Almanya’da yaşayan Türklere yaptıkları çalışmalarında küçük yaşlarda evlenmiş olma ve çocuk sayısının fazlalığı gibi özelliklerin geleneksel aile değerlerinin devam ettirilmesinde etkili olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Ailenin kültürel bir değer olduğunu düşünmekle çocuk sayısının fazla olması paralel olarak ilerlemektedir. Ailenin çocuk sahibi olup olmaması veya çocuk sayısı, akrabalık ilişkilerinin yönünü de etkileyebilmektedir (Şeker, 2015). Gölçük (2007), çalışmasında bireylerin akrabalarıyla görüşme nedenlerinin %4,1 çocuğuna bakıyor olması olduğunu, %71,5 en sık anne-babayla görüşüldüğünü ve diğer akrabalarla görüşme oranlarının oldukça düşük olduğunu belirlemiştir. Bu çalışmayla ilişkilendirildiğinde, özellikle çocuk sahibi olmayanların akrabalarla ilişkilere daha az önem vermeleri hızlı kentleşmeyle ve çekirdek aileyle dönüşümün artmasıyla açıklanabilir.

Sonuç olarak; geçmişten günümüze aile içi ilişkiler incelendiğinde, toplumsal değişime uyum sürecinin etkisinden söz edilebilir. Aile değerlerinde bireysel, ailesel, çevresel ve toplumsal faktörler etkili olmaktadır. Dünyada yaşanan değişimlerle birlikte, ailelerin ve dolayısıyla aile değerlerinin de değişime uğraması kaçınılmazdır. Fakat önemli olan, toplumda kabul gören toplumsal, dini, ahlaki, kültürel vb. açıdan ele alınan değerlerin aile kültürü içerisinde sürdürülmesi ve bir sonraki nesile aktarımının sağlanmasıdır.

Bilgilendirme/Acknowledgement: Bu çalışma, 18-19 Mayıs 2019 tarihinde İstanbul’da düzenlenen “2nd International Congresses on New Horizons in Education and Social Sciences (ICES - 2019)” da sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

KAYNAKÇA

- Abay, A. ve Demir, S. (2014). Belli parametrelere göre kuşaklararası sosyal değişme (aile değerleri üzerine bir karşılaştırma). *Akademik İncelemeler Dergisi (Journal of Academic Inquiries)*, 9(1), 125-151.
- Aktepe, V. ve Tahiroğlu, M. (2016). *Değerler eğitimi yaklaşımları ve etkinlik örnekleri*. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 4, 361-384.
- Aydın, M. Z. (2017). *Eğitim sistemimizde değerler eğitiminin önemi*. 15 Temmuz 2019 tarihinde <http://yenidunyadergisi.com/egitim-sistemimizde-degerler-egitiminin-onemi/> adresinden erişildi.
- Aydın, M. Z. ve Akyol Gürler, Ş. (2012). *Okulda değerler eğitimi yöntemler etkinlikler kaynaklar*. Ankara: Nobel.
- Başar, F. ve Demirci, N. (2015). Toplumsal cinsiyet eşitsizliği ve şiddet. *KASHED*, 2(1), 41-52.
- Bedir, N., Ekerbiçer, H. Ç., İnci, M. B., Köse, E., ... ve Kılıç, Z. (2017). Sakarya'da yaşayan bir grup kadının şiddet algı durumları ve bunu etkileyen faktörler. *Sakarya Tıp Dergisi*, 7(4), 188-196.
- Dermott, E. (2014). *Intimate Fatherhood: A Sociological Analysis*. UK: Routledge.
- Ediz, A. ve Altan, Ş. (2017). Türkiye'de kadına yönelik şiddet üzerine bir alan araştırması. *TBB Dergisi*, (Özel Sayı), 397-409.
- Ekşi, H., Erkilet, A., Otrar, M., Durmuş, A., Erdoğan, A., Kılınç, C., Kızıllan, N. ve Gökçek, Y. Z. (2010). *Medya Profesyonellerinin ve Medyanın Aile Algısı*. Ankara: ASAGEM.
- Ekşi, H., Demirci, İ., Yıldız, C. ve Ekşi, F. (2015) Almanya'da yaşayan Türk göçmenlerinin aile değerleri. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 13(29), 41-82.
- Ergene, T. (1999). *Effectiveness of test anxiety reduction programs: A meta-analysis review*. Yayınlanmamış doktora tezi, Ohio University, Ohio.
- Eşsizoğlu, A., Yenilmez, Ç., Güleç, G. ve Yazıcıoğlu, Y. (2012). Aile yapısı ve ilişkileri (Ed. Ç. Yenilmez). *Aile ile ilgili temel kavramlar*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 2-20.
- Giddens, A. (2000). *Sosyoloji*. (çev. Hüseyin Özel, Cemal Güzel). Ankara: Ayraç.
- Gölçük, M. (2007). *Kentleşme sürecinde akrabalık ve komşuluk kültürü (Afyonkarahisar örneği)*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar.
- Karadağ Ş. (2015). *Evlilik uyumu ilişkisinde aile içi iletişimin rolü: Konya örneği*. Yayınlanmamış doktora tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Karadaş, N. (2012). Televizyon reklamlarında aileye ilişkin değerlerin temsili. *Selçuk İletişim*, 7(3), 78-89.
- Kızıler, H. ve Canikli, İ. (2015). *Değerler eğitimi*. Karabük: Deneme.
- Kızmaz, Z. (2006). Şiddetin soyo-kültürel kaynakları üzerine sosyolojik bir yaklaşım. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(2), 247-267.
- Koç, R. ve Akdoğan, H. (2018). Çocuklarda değer aktarımının önemi. *The Journal of Academic Social Science Studies-JASSS*, 65, 1-16.
- Martorella, P. H. (2001). *Teaching social studies in middle and secondary schools*. New Jersey: Merrill Prentice Hall.
- Özer, M. ve Aktaş, B. Ç. (2019). Değerler eğitimi devamlılığı: Okul öncesi eğitim programından hayat bilgisi öğretim programına. *İlköğretim Online*, 18(1), 389-405.

- Özyürek, A., Çetin, A. ve Erakman, S. (2016). Üniversite öğrencilerinin aile değerlerine bakışı. *Eğitimde Gelecek Arayışları Dünden Bugüne Türkiye’de Beceri, Ahlak ve Değerler Eğitimi Uluslararası Sempozyumu Kitabı,1*, 417-440, 16-18 Nisan 2015/Bartın. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi.
- Quisumbing, L. R. ve de Leo, J. (Eds.) (2010). *Learning to do: values for learning and working together in a globalized world. Report prepared by The Asia Pasific Network for International Education and Values Educaation in Partnership with UNESCO-UNVEOK International Centre for Technical and Vocational Education and Training Sourcebook*. Germany: Bonn. 21 Temmuz 2019 tarihinde <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED495380.pdf> adresinden erişildi.
- Sert Ağır, M. (2017). Anne-çocuk ilişkisinin kalitesinde annelerin ruh sağlığının ve psikolojik iyi olma halinin önemi: “Pilot çalışma: Küçük grup çalışması”. *Istanbul Sosyal Bilimler Dergisi*, 17, 30-51.
- Sönmez, V. ve Alacapınar, F. (2011). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Anı.
- Şeker, C. (2015). *Yahudilikte evlilik ve cinsellik anlayışı/ahlakı*. Erzurum: İlted.
- Törüner, E.K. ve Büyükgönenç, L. (2012). *Çocuk sağlığı temel hemşirelik yaklaşımları*. Amasya: Göktaş.
- Türk Dil Kurumu (2011). *Güncel Türkçe sözlük*. Ankara: TDK Yayınları. 21 Temmuz 2019 tarihinde <http://sozluk.gov.tr/> adresinden erişildi.
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasası. (2019). 15 Temmuz 2019 tarihinde <https://www.icisleri.gov.tr/illeridairesi/turkiye-cumhuriyeti-anayasasi> adresinden erişildi.
- 2709 no’lu 18/10/1982 tarihli kanun. 9/11/1982 *Sayıli Resmi Gazete*. 5(22), 3.
- Zajda, J. (2014). Vaules education. In D. Phillips (ed.). *Encyclopedia of Educational Theory and Philosophy*. USA: Thousand Oaks, Sage.

Okul Yöneticilerinin Yönetmel ve Sanal Kaytarma Davranışları Arasındaki İlişki

Bilişim Teknolojileri Öğretmeni Mehmet Kurun¹
Doç. Dr. Fatma Çobanoğlu^{2*}

Geliş tarihi: 26.08.2019
Kabul tarihi: 27.09.2019

Atf bilgisi:
IBAD Sosyal Bilimler Dergisi
Sayı: 5 Sayfa: 134-152
Yıl: 2019 Dönem: Güz

This article was checked by *iThenticate*.
Similarity Index 10%.

¹ Tavas Sait Kalaycıoğlu Ortaokulu,
Denizli, Türkiye.
kurunmehmet20@hotmail.com

ORCID ID 0000-0003-4604-9654

² Pamukkale Üniversitesi Eğitim
Fakültesi, Denizli, Türkiye.
fcobanoglu@pau.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-3584-0814

* Sorumlu yazar

ÖZ

Okulların amaçlarına ulaşabilmesi, okul yöneticilerinin kendilerine verilen görevleri yerine getirebilmelerini sağlayacak yönetmel davranışları sergilemelerine bağlıdır. Ancak teknolojiye yaşanan gelişmeler, okul yöneticilerinin yönetmel davranışları sergilemelerini kolaylaştırmanın yanı sıra bu davranışları engelleyebilecek sanal kaytarma davranışlarına da neden olabilmektedir. Bu araştırmada, okul yöneticilerinin yönetmel davranışları ve sanal kaytarma davranışlarını gösterme düzeyleri arasındaki ilişkinin belirlenmesi amaçlanmıştır. İlişkisel tarama modelinde yürütülen araştırmanın örneklemini, Denizli ili Tavas ilçesinde görev yapan 41 okul müdürü ve 433 öğretmen oluşturmuştur. Sanal Kaytarma Ölçeği ve Uluslararası Öğretme ve Öğrenme Araştırmasında (TALIS) geliştirilen Yönetmel Davranışlar Ölçeği ile toplanan verilerin analizinde, normal dağılım göstermesi nedeniyle parametrik test kullanılmıştır. Ancak grup karşılaştırmalarında eleman sayısının 30'un altında olduğu durumlarda nonparametrik testler kullanılmıştır. Araştırmanın sonuçları incelendiğinde, okul yöneticilerinin öğretmenlerin algılarına kıyasla daha fazla yönetmel davranışları sergilediklerini düşündükleri ve okul yöneticilerinin "çok az" düzeyde sanal kaytarma davranışlarında buldukları sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca, hem okul yöneticisi hem de öğretmen algılarına göre okul yöneticilerinin, yönetimsel liderlik davranışlarını, öğretimsel liderlik davranışlarına göre daha fazla sergiledikleri ortaya çıkmıştır. Okul yöneticilerinin yönetmel ve sanal kaytarma davranışlarına ilişkin algıları farklı değişkenler açısından farklılık göstermezken, öğretmen algılarının öğretmenlerin görev yaptıkları okul türüne göre farklılaştığı görülmüştür. Son olarak, öğretmen algılarına göre okul yöneticilerinin yönetmel davranışları sergileme düzeyleri ile sanal kaytarma davranışları gösterme düzeyleri arasında herhangi bir ilişkinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yönetmel Davranış, Sanal Kaytarma, Okul Yöneticisi.

The Relationship between School Administrators' Administrative and Cyberloafing Behaviors

Informatics Technologies Teacher Mehmet Kurun¹
Assoc. Prof. Dr. Fatma Çobanoğlu^{2*}

First received: 26.08.2019
Accepted: 27.09.2019

Citation:
IBAD Journal of Social Sciences
Issue: 5 **Pages:** 134-152
Year: 2019 **Session:** Fall

This article was checked by *iThenticate*.
Similarity Index 10%.

¹ Tavas Sait Kalaycıoğlu Secondary School, Denizli, Turkey.
kurunmehmet20@hotmail.com.

ORCID ID 0000-0003-4604-9654

² Pamukkale University, Faculty of Education, Denizli, Turkey.
fcobanoglu@pau.edu.tr

ORCID ID 0000-0002-3584-0814

* Corresponding Author

ABSTRACT

The achievement of the goals of the schools depends on the administrative behaviors that enable the school administrators to perform the tasks assigned to them. However, advances in technology make it easier for school administrators to exhibit managerial behaviors as well as cyberloafing behaviors that may prevent these behaviors. In this research, it was aimed to determine the relationship between school administrators' administrative behaviors and cyberloafing behaviors. The sample of this research, which is a relational survey model, consisted of 41 school principals and 433 teachers working in Tavas district of Denizli in 2018-2019 academic year. The parametric test was used in the analysis of the data collected with the Cyberloafing Scale and the Administrative Behavior Scale developed in the International Teaching and Learning Research (TALIS). However, nonparametric test was used in group comparisons when the number of elements was less than 30. According to the results, it was concluded that school administrators thought that they exhibited more administrative behaviors than teachers' perceptions and that school administrators performed cyberloafing behaviors "very little". In addition, according to both administrators' and teachers' perceptions, it was found out that school administrators exhibited their managerial leadership behaviors more than instructional leadership behaviors. While school administrators' perceptions of administrative and cyberloafing behaviors were not different in terms of different variables, it was seen that teachers' perceptions differed according to the type of school they work. Finally, it was concluded that there was no relationship between school administrators' level of showing administrative and cyberloafing behaviors.

Keywords: Administrative Behavior, Cyberloafing, School administrator.

GİRİŞ

Ülkemizde eğitim konusunda istenilen seviyede olunmadığı ile ilgili tartışmalar sürekli gündeme gelmektedir. Tartışılan bu sorunların çözümüne yönelik olarak ilgili eğitim kurumlarının ve bu kurumların nasıl yönetildiğinin gözden geçirilmesi oldukça önemlidir. Çünkü eğitim kurumları bireylerin yaşadıkları topluma ayak uydurmaları, özel yeteneklerini geliştirmeleri, bilgi ve beceri kazanmaları için oluşturulmuş özel çevrelerdir (Arslantaş ve Özkan, 2014) ve bu beklentileri gerçekleştirebilmeleri iyi yönetilmelerine bağlıdır.

Okulların amaçlarına ulaşabilmesi için okul yöneticilerinin kendilerine verilen görevleri eksiksiz olarak yerine getirmesi ve yönetmel davranışları sergilemeleri beklenmektedir. Bu görevlerin neler olduğu mevzuatta belirtildiği gibi yapılan çalışmalar (Balcı, 2013, s.124; Aydın, 1998, s.180-182; Sarpkaya, 2014, s.301-326; Şişman ve Taşdemir, 2008, s.236-253; Taymaz, 2011, s.61) ile de ortaya konulmuştur. Ancak teknolojiye yaşanan gelişmeler, okul yöneticilerinin yönetmel davranış sergilemelerini engelleyebilecek sanal kaytarma gibi kavramların oluşmasına neden olabilir. Çünkü bilgisayar ve internetin yönetimsel ve öğretimsel süreçlerde kullanılması kolaylıklar sağlaması ile birlikte bazı olumsuzlukları da beraberinde getirmiştir. Okullarda önceleri el ile kâğıt üzerinde yapılan işlemler artık teknoloji destekli olarak bilgisayar ve internet üzerinden yapılmaya başlanmış, bu durum da bilgisayar ve internetin okul yönetiminde daha fazla kullanılması zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır. Okul yöneticilerinin odalarında kendilerine ait bilgisayarların bulunması ve mobil olarak internet kullanma imkânlarının artması, mesai saatlerinde iş dışı internet kullanımını gündeme getirmiştir.

Yönetmel ve Sanal Kaytarma Davranışı

Okulların yönetiminden sorumlu olan okul yöneticisi, okul yönetimine yön veren kişidir (Taymaz, 1995). Okul yöneticilerinin eğitim ve öğretim konusunda aldıkları kararlar, okulların performansını ortaya çıkarır (Okutan, 2003) ve okul çalışanlarını etkileyerek okulu amaçlarına ulaştıran okul yöneticileri başarılı olarak nitelendirilir (Teyfur, 2011). Okulların kendisinden beklenen görevleri yerine getirmesi için okul yöneticilerinin olumlu davranışlar içerisinde olması gerekmektedir ve bu gereklilik eğitimin kalitesini doğrudan etkilemektedir (Turan ve Yalçın, 2015; Yalçın, 2017). Başka bir anlatımla, okul yöneticilerinin kendilerinden beklenen yönetmel davranışları yerine getirmesi, okulun başarılı olmasını dolayısıyla eğitimin kalitesini arttıracaktır.

Okul yöneticilerinden yerine getirilmesi istenen birçok görev bulunmaktadır. Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) İlköğretim Okulları Müdürlüğü Görev Tanımı (2000), İlköğretim Kurumları Yönetmeliği (2014) ve Ortaöğretim Kurumları Yönetmeliği (2013) ile çerçevesi çizilen okul yöneticilerinin görevleri, yapılan araştırma ve çalışmalar ile de detaylı bir şekilde incelenmiştir. Okul yöneticisi, Türk Millî Eğitiminin genel amaçlarına ve temel ilkelerine uygun olarak belirlenen mevzuat hükümlerine göre elindeki kaynakları en etkili şekilde kullanarak okulu amaçlarına ulaştırır. Okul yönetiminden birinci derecede sorumludur (MEB, 2013). Okul yöneticisi; okulun eğitim, öğretim, öğrenci, yardımcı personel, yazışma, ders ve ders dışı etkinlikler, güvenlik, beslenme, yatılılık, bursluluk, taşımali eğitim, temizlik, düzen, nöbet ve benzeri görevler ile Bakanlık/İl/İlçe Müdürlükleri tarafından verilen görevlerin yerine getirilmesinden sorumludur (MEB, 2014). Okul yöneticisi; yönetimi, kanun, tüzük, yönetmelik, yönerge, genelge, plan, program ve emirler doğrultusunda planlar, faaliyetleri yerine getirir ve teftişini yapar (MEB, 2000). Okul yöneticisinin günümüzdeki en önemli amacı, Milli Eğitim Bakanlığının belirlediği amaç ve politikalar ışığında okulları işler bir hale getirmektir (Okutan, 2003).

Taymaz (1995, s.142) ve Balcı (2010, s.158), okul yöneticilerinin görevlerini beş grupta değerlendirmiştir:

1. **Okul İşletmesi:** Büro yönetimi, gelir-gider yönetimi ve planlaması, okul binası bakımı ve onarımı, temizlik, bahçe düzenlemesi, okul binasının eğitim-öğretime hazır bulundurulması, kooperatif, satın alma, kantin yönetimi, sigorta işleri, sivil savunma işlemleri ve okul etkinlikleri için kaynak bulmak (Taymaz, 2011, s.61; Aydın, 1998, s.180-182; Sarpkaya, 2014, s.343-350).

2. **Personel İşleri:** Sicil ve disiplin işlemleri, izin işlemleri, personelin ödüllendirilmesi ve cezalandırılması, sağlıkla ilgili işlemler, özlük ve emeklilik işleri (Şişman ve Taşdemir, 2008, s.207-222; Sarpkaya, 2014, s.124-125).
3. **Eğitim-Öğretim İşleri:** Okulda gerçekleştirilecek eğitim ve öğretim faaliyetlerini planlamak, öğretim programı amaçlarını belirlemek ve içeriğini oluşturmak, çalışma planını yapmak, öğrenme ortamını oluşturmak, zamanlama düzenini oluşturmak, öğretim için malzeme ve kaynak temin etmek, ders öğretmenlerini belirleyip haftalık ders programını yapmak, kurul toplantılarını yapmak, nöbet işleri, sosyal ve kültürel etkinlikler, rehberlik hizmetleri, disiplin işleri, seçmeli derslerin belirlenmesi ve uygulanması, yetiştirme kursları (Balcı, 2013, s.124; Aydın, 1998, s.180-182; Sarpkaya, 2014, s.301-326; Şişman ve Taşdemir, 2008, s.236-253; Taymaz, 2011, s.61).
4. **Öğrenci İşleri:** Okul yöneticilerinin; öğrencilerin okula kaydı, sınıflara dağıtılması, öğrenci dosyalarının düzenlenmesi, devam durumunun izlenmesi, başarısının takibi, nakil işlemleri, disiplin işlemleri, okuldan ayrılma işlemleri, öğrenim belgesi düzenleme, mezuniyet işlemleri, mezunların izlenmesi, öğrenci uyum programı, danışma hizmeti ve okulda öğrencilerin yaşadığı sorunların çözülmesi (Sarpkaya, 2014, s.247-277; Şişman ve Taşdemir, 2008, s.226-234; Aydın, 1998, s.180-182).
5. **Okul-Halk İşleri:** Çevreye kendi sosyal yapısını anlamada yardımcı olmak, çevre kalkınmalarının planlanmasında rol almak, çevre girişimlerinde okulun işlevini belirlemek, çevrede bulunan kuruluşlarla iş bağlantılarını oluşturmak ve okul çevresi ile iyi ilişkiler kurarak okula desteklerini sağlamak (Aydın, 1998, s.180-182; Taymaz, 2011, s.61).

Görüldüğü üzere, günümüz okul yöneticilerinin yerine getirmesi gereken yoğun iş yükü bulunmaktadır. Okul yöneticilerinin bu kadar işin üstesinden gelmesini sağlayan ve işlerini kolaylaştıran bilgisayar ve internetin, okul yönetiminde daha fazla kullanılması artık kaçınılmazdır. Bilgi ve iletişim teknolojilerinin hızlı bir şekilde gelişmesi ile bilgisayar ve internet okul yöneticilerinin kullanımı yanında hem iş yaşamını hem de kişisel yaşamı kolaylaştırması nedeniyle yaşamın her yerinde vazgeçilemez bir şekilde yer almaktadır. Gelişen teknoloji ve internetin yaygınlaşması hem kişilere hem de kurumlara birçok kolaylık sağlamıştır. İnternet sayesinde iletişim ve bilgiye ulaşım kolaylaşmıştır. İşyerlerinde gereksiz işleri azaltarak pratik çalışma imkânını arttırmıştır. Bu durum işyerindeki verimin de artmasını sağlamıştır (Örücü ve Yıldız, 2014). Ancak bu yararlarının yanında bazı sakıncalı durumlar da ortaya çıkmıştır. Çalışanların mesai saatleri içerisinde, interneti iş dışı amaçlarla kullanması, sanal kaytarma olarak tanımlanmıştır (Ünal ve Tekdemir, 2015, s.98; Yıldız, Yıldız ve İyigün, 2016, s.480). Sanal kaytarma faaliyetleri, amaçlara ulaşılmasını engellemekle birlikte iş veriminin azalmasına da neden olmaktadır (Özdemir, 2016).

İnternet, eğitim ve öğretim ortamlarında da sıklıkla kullanılmaktadır (Varol ve Yıldırım, 2017) ki Şahin (2007) de yaptığı çalışmada okul yöneticilerinin zamanlarının çoğunu, resmi yazışmalar ve bürokratik işler ile geçirdiği sonucuna ulaşmıştır. Günümüzde resmi yazışmalar, bilgisayar ortamında yapılmaktadır. Bu durum, okul yöneticilerinin bilgisayar başında fazlaca zaman geçirmeleri gerektiğini de göstermektedir. Okul yöneticilerinin odasında kendilerine ait bilgisayarların olması, bu bilgisayarları yönetim işleri için sürekli kullanmak zorunda olması, teknolojinin gelişmesiyle birlikte, mobil cihazlar vasıtasıyla kişisel olarak internet bağlantısına ulaşımın kolaylaşması gibi nedenlerden dolayı, okul yöneticilerinin mesai saatleri içerisinde iş dışı internet kullanımı davranışlarını gösterdikleri gözlenmektedir (Özdemir ve Demir, 2015). Bu nedenlerden dolayı, sanal kaytarmanın eğitim yönetimi alanında incelenmesi ve araştırılması zorunlu hale gelmiştir (Hayıt ve Dönmez, 2016).

Okul yöneticisinin göstereceği yönetmel davranışlar, öğretmen ve öğrencileri etkileyerek okulun amaçlarına ulaşma derecelerini belirler. Bu durum okulun başarı düzeyi ile de ilişkilidir (Yalçın, 2017). Diğer bir anlatımla, okulların amaçlarına ulaşması ve başarısı, okulların nasıl yönetildiği ile doğrudan bağlantılıdır. Bu nedenle, okul yöneticilerinin yönetimde gösterdiği davranışlar, görevlerini yerine getirme dereceleri ve almış oldukları sorumluluklar eğitimin kalitesini de doğrudan etkilemektedir. Bu kaliteyi sağlamak isteyen okul yöneticilerinin görevlerini zamanında ve eksiksiz olarak yerine getirmeleri gerekmektedir.

Uluslararası literatür incelendiğinde, sanal kaytarma ile ilgili birçok çalışmanın yapıldığı görülmektedir. Türkçe literatürde ise araştırmaların genellikle işletme alanında yapıldığı tespit edilmekle birlikte, yeni bir konu olduğu gözlemlenmiştir. Eğitim yönetimi alanında sanal kaytarma ile ilgili çalışmalar (Altun ve Ergün, 2012; Akca, 2013; Özdem ve Demir, 2015; Arık, 2016; Hayıt ve Dönmez, 2016; Demir ve Seferoğlu, 2016; Yılmaz, 2017; Varol ve Yıldırım, 2017; Ataş, 2017; Polat, 2018; Şenel, Günaydın, Sarıtaş ve Çiğdem, 2019) yapılmasına rağmen okul yöneticilerinin yönetmel davranışları ile sanal kaytarma davranışlarının birlikte incelendiği bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu yüzden, bu çalışmanın diğer çalışmalara yeni bir boyut kazandıracığı ve literatürdeki bu boşluğu dolduracağı düşünülmektedir. Okul yöneticilerinin sergiledikleri yönetmel davranışlar ile sanal kaytarma davranışları arasındaki ilişkinin ortaya konması araştırmanın temel problemini oluşturmaktadır. Bunun yanında, öğretmen ve yöneticilerin algılarına göre yöneticilerinin yönetmel davranışlarını ne düzeyde sergiledikleri ve bu görüşler arasında anlamlı bir farkın olup olmadığı; okul yöneticilerinin algılarına göre sanal kaytarma davranışlarını ne düzeyde gösterdikleri ve son olarak da tüm bu görüşlerin katılımcıların özelliklerine göre farklılık gösterip göstermediği sorularına da yanıtlar aranmıştır.

YÖNTEM

Araştırmanın Modeli

Bu araştırmada, okul yöneticilerinin yönetmel davranışları sergileme düzeyleri ile gösterdikleri sanal kaytarma davranışları arasındaki ilişkinin belirlenmesi amaçlandığı için var olan durumu betimleyen ilişkisel tarama modelinde yürütülmüş bir çalışmadır. Tarama modeli, geçmişte ya da halen mevcut olan bir durumu olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlar ve araştırmaya konu olan olay, kişi ya da madde, bulunduğu şartlara göre olduğu gibi tanımlanır (Karasar, 2009, s.77).

Çalışma Grubu

Araştırmanın evrenini, Denizli ili Tavas ilçesinde bulunan resmi anaokulu, ilkokul, ortaokul ve lisede görev yapan 46 okul müdürü ve 557 öğretmen oluşturmaktadır. Çalışmada her bir okul yöneticisinin gösterdiği yönetmel davranışlar ile sanal kaytarma davranışları arasındaki ilişkinin belirlenmesi amaçlandığı için örneklemin belirlenmesinde, bütün kümelerin tek tek eşit seçilme şansına sahip olduğu küme örnekleme yöntemi tercih edilmiştir. Oransız küme örnekleme ile seçilen ilçede bulunan tüm okulların bir listesi hazırlanmış ve bu listeden yansızlık kuralına göre yeterli sayıdaki okul örnekleme alınmıştır (Karasar, 2009, s.114-115). Örnekleme büyüklüğünün hesaplanmasında Gay ve Airasian (1996, s.135) tarafından hazırlanan “Evren sayısına göre örnekleme sayısını belirlemeye ilişkin tablo” dikkate alınarak 46 okulun oluşturduğu evren için gerekli örnekleme büyüklüğü 41 okul olarak belirlenmiştir. 41 okul ve bu okullarda görevli olan okul yöneticileri ve öğretmenleri araştırmanın örneklemini oluşturmuştur. Araştırmaya katılan yönetici ve öğretmenlere ilişkin demografik bilgiler Tablo 1’de verilmektedir.

Tablo 1. Araştırmaya katılan yönetici ve öğretmenlere ilişkin bilgiler

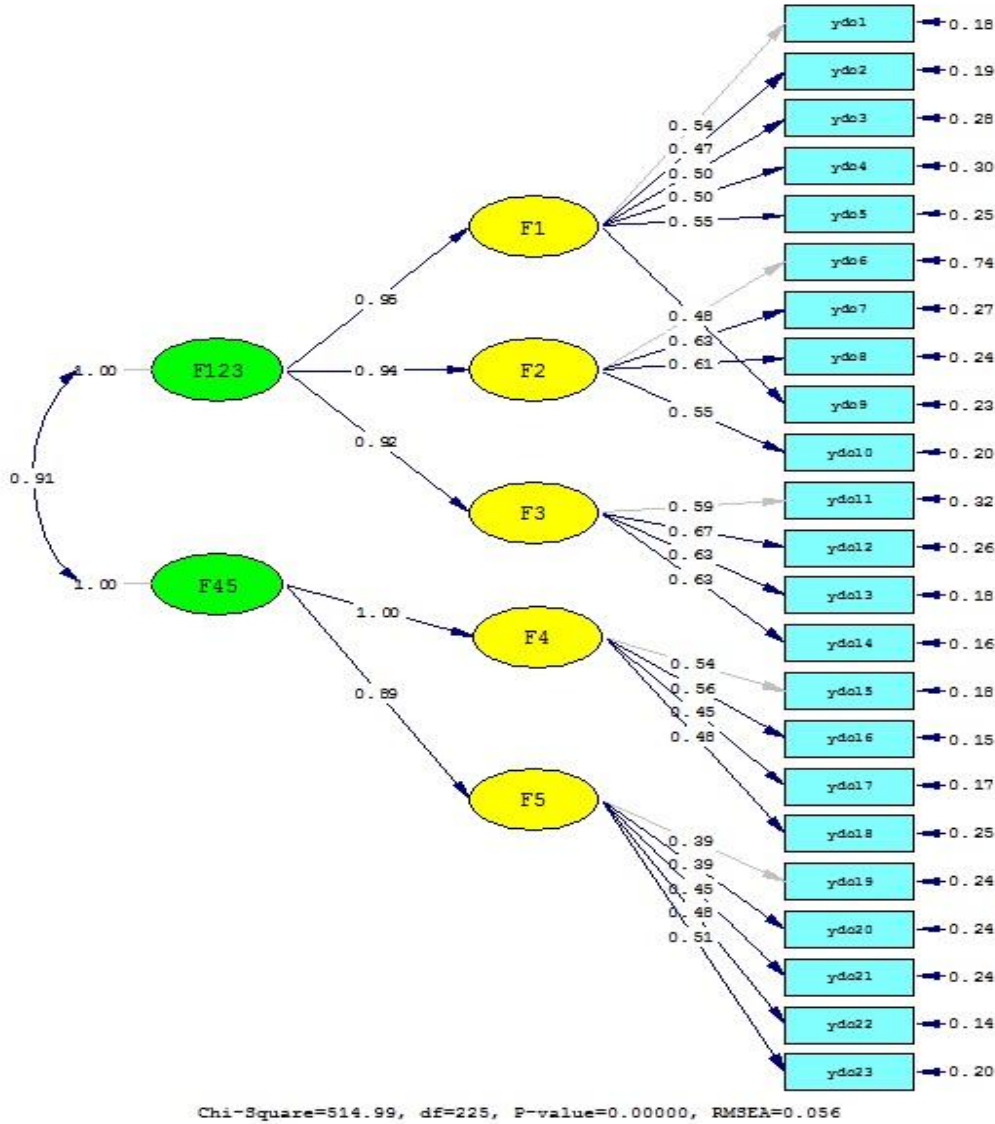
Yönetici	Demografik Özellikler	f	%
Cinsiyet	Erkek	28	68,3
	Kadın	13	31,7
Meslekteki Toplam Yılı	1-5	1	2,4
	6-10	6	14,6
	11-15	11	26,8
	16-20	8	19,5
	21 yıl ve üzeri	15	36,6
Yöneticilikte Toplam Görev Süresi	1-5	23	56,1
	6-10	5	12,2
	11-15	8	19,5
	16 yıl ve üzeri	5	12,2
Bulunduğu Okuldaki Yöneticilik Süresi	1-5	34	82,9
	6 yıl ve üzeri	7	17,1

Eğitim Durumu	Lisans	36	87,8
	Lisansüstü	5	12,2
Görev Yaptığı Okul Türü	Anaokulu	4	9,8
	İlkokul	13	31,7
	Ortaokul	4	9,8
	İlkokul-Ortaokul	9	22,0
	Lise	11	26,8
Öğretmen	Demografik Özellikler	f	%
Cinsiyet	Erkek	196	45,3
	Kadın	237	54,7
Meslekteki Toplam Yılı	1-5	82	18,9
	6-10	140	32,3
	11-15	111	25,6
	16-20	54	12,5
	21 yıl ve üzeri	46	10,6
Bulunduğu Okuldaki Görev Süresi	1-5	321	74,1
	6 yıl ve üzeri	112	25,9
Eğitim Durumu	Ön Lisans	14	3,2
	Lisans	383	88,5
	Lisansüstü	36	8,3
Görev Yaptığı Okul Türü	Anaokulu	16	3,7
	İlkokul	59	13,6
	Ortaokul	64	14,8
	İlkokul-Ortaokul	125	28,9
	Lise	169	39

Verilerin Toplanması

Bu araştırmada, okul yöneticilerinin yönetmel davranışlarını belirlemek amacıyla 2008 yılında Türkiye'nin de yer aldığı 28 Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü'ne üye (OECD) ülkede gerçekleştirilen, TALIS (Uluslararası Öğretme ve Öğrenme Araştırması) araştırmasında uygulanan ve Akbaba- Altun ve Özdemir (2017) ile Aydoğan (2018) tarafından kullanılan "Yönetmel Davranışlar Ölçeği" kullanılmıştır. Bu ölçek, 23 sorudan ve beş alt boyuttan oluşmaktadır: *okul amaçlarının yönetimi, öğretimin yönetimi, öğretimin denetlenmesi, hesap verebilirlik ve bürokratik yönetimden* oluşmaktadır. Bu alt boyutlardan "*okul amaçlarının yönetimi*", "*öğretimin yönetimi*," "*öğretimin denetlenmesi*" boyutları, *öğretimsel liderlik* olarak adlandırılmıştır. "*Hesap verebilirlik*" ve "*bürokratik yönetim*" alt boyutları ise *yönetimsel liderlik* olarak adlandırılmıştır. Araştırmaya katılan okul yöneticilerinden okul amaçlarının yönetimi, öğretimin yönetimi ve öğretimin denetlenmesi alt boyutlarında bulunan soruları, "*Hiçbir Zaman (1), Nadiren (2), Oldukça Sık (3), Çok Sık (4)*" olmak üzere 4'lü Likert tipi ölçek şeklinde değerlendirmeleri istenmiştir. Hesap verebilirlik ve bürokratik yönetim alt boyutlarında bulunan soruları ise "*Kesinlikle Katılmıyorum (1), Katılmıyorum (2), Katılıyorum (3), Kesinlikle Katılıyorum (4)*" olmak üzere 4'lü Likert tipi ölçek şeklinde değerlendirmeleri istenmiştir. Geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları Altun ve Özdemir (2017) tarafından yapılan ölçek, ayrıca Aydoğan (2018) tarafından da kullanıldığı için bu çalışmada ölçeğin sadece güvenilirlik katsayısına (Cronbach's Alfa= 0,82) bakılmıştır (Linn ve Miller, 2005). Öğretmen algılarına göre okul yöneticilerinin yönetmel davranışlarını belirlemek amacıyla ise aynı ölçeğin soruları öğretmenlere yönelik ifadelere dönüştürülerek yazılmış, uzman görüşleri alınmış ve uygulanmıştır. Ölçeğin güvenilirlik katsayısına (Cronbach's Alfa= 0,95) bakılmıştır. Ölçek için yapılan doğrulayıcı faktör analizinde uyum indeksleri ($\chi^2/df=2,88$; $GFI=0,90$; $CFI= 0,99$; $RMSEA=0,056$) modelin iyi bir uyuma sahip olduğu sonucunu ortaya koymaktadır (Şekil 1).

Şekil 1. Yönetmel Davranışlar Ölçeği Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Bu araştırmada okul yöneticilerinin sanal kaytarma davranışlarını belirlemek amacıyla Örcü ve Yıldız (2014) tarafından geliştirilen ve okul yöneticilerine uyarlanması Özdem ve Demir (2015) tarafından gerçekleştirilen “Sanal Kaytarma Ölçeği” kullanılmıştır. Sanal kaytarma faaliyetleri ölçeği 14 soru ve iki alt boyuttan oluşmaktadır. Alt boyutlar, önemli sanal kaytarma ve önemsiz sanal kaytarma faaliyetlerinden oluşmaktadır. Araştırmaya katılan okul yöneticilerinden, ölçekte bulunan soruları, “Hiçbir Zaman (1), Çok Az-Nadiren (2), Kısmen- Ara sıra (3), Sıklıkla- Çoğunlukla (4), Her zaman (5)” olmak üzere 5’li Likert tipi ölçek şeklinde değerlendirmeleri istenmiştir. Ölçeğin güvenilirlik katsayısının (Cronbach’s Alfa= 0,88) olduğu görülmüştür.

Verilerin Analizi

Ölçeklerden elde edilen basıklık ve çarpıklık değerleri incelendiğinde +1 ve -1 aralığında olduğu ve ortalama ve mod değerlerinin birbirine yakın değerler aldığı görülmüştür. Çarpıklık katsayısının +1 ve -1 sınırları içerisinde kalması, puanların normal dağılımdan aşırı bir sapma göstermediğini belirttiği ve ortalama, ortalama ve modun eşit olması verilerin normal dağılım içinde olduğunu gösterdiği (Büyüköztürk, 2007, s. 40) için verilerin analizinde parametrik testler kullanılmıştır. Ancak alt grup karşılaştırmalarında eleman sayısının $n < 15$ olduğu durumlarda nonparametrik testler (Bursal, 2017, s. 84) kullanılmıştır. Okul yöneticilerinin yönetmel davranışları gösterme düzeyleri ile sanal kaytarma düzeyleri arasındaki ilişkinin belirlenmesinde Pearson

korelasyon katsayısı hesaplanmıştır. Her bir okul düzeyinde öğretmenlerin yönetici davranışları ölçeğine verdikleri yanıtların ortalama değerleri hesaplanarak yöneticilerin sanal kaytarma ölçeğine verdikleri yanıtlar ile eşleştirilmiş ve aralarındaki korelasyona bakılmıştır. Analizlerin yorumlanmasında anlamlılık düzeyi olarak $p < .05$ esas alınmıştır.

BULGULAR

Yönetimsel Davranışlar

Öğretmenlerin, okul yöneticileri yönetimsel davranışları ölçeğine vermiş oldukları cevapların aritmetik ortalama ve standart sapma değerleri Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. Okul Yöneticilerinin Yönetimsel Davranışları Gösterme Düzeyleri (Öğretmen)

Boyutlar	Alt Boyutlar	N	\bar{X} (Yönetimsel Davranış)	Ss	\bar{X} (Liderlik)	Davranış Düzeyi	Liderlik Düzeyi
Öğretimsel Liderlik	Okul Amaçların Yönetimi	433	3,22	0,55	3,12	Oldukça Sık	Oldukça Sık
	Öğretimin Yönetimi	433	3,02	0,67		Oldukça Sık	
	Öğretimin Denetlenmesi	433	3,08	0,67		Oldukça Sık	
Yönetimsel Liderlik	Hesap verebilirlik	433	3,24	0,55	3,32	Oldukça Sık	Çok Sık
	Bürokratik Yönetim	433	3,38	0,49		Çok Sık	
Yönetimsel Davranış		433	3,20	0,51		Oldukça Sık	

Tablo 2 incelendiğinde, öğretmenlerin algılarına göre okul yöneticileri en yüksek ($\bar{X}=3,38$) düzeyde “Bürokratik yönetim” alt boyutundaki davranışları sergiledikleri, en az ($\bar{X}=3,02$) düzeyde ise “Öğretimin yönetimi” alt boyutundaki davranışları sergiledikleri görülmektedir. Ayrıca, öğretmenlerin algılarına göre okul yöneticileri, yönetimsel liderlik davranışlarını ($\bar{X}=3,32$), öğretimsel liderlik davranışlarından ($\bar{X}=3,12$) daha fazla göstermektedirler.

Okul yöneticilerinin yönetimsel davranışlar ölçeğine vermiş oldukları cevapların aritmetik ortalama ve standart sapma değerleri Tablo 3’de verilmiştir.

Tablo 3. Okul Yöneticilerinin Yönetimsel Davranışları Gösterme Düzeyleri (Yönetici)

Boyutlar	Alt Boyutlar	N	\bar{X} (Yönetimsel Davranış)	Ss	\bar{X} (Liderlik)	Davranış Düzeyi	Liderlik Düzeyi
Öğretimsel Liderlik	Okul Amaçların Yönetimi	41	3,45	0,30	3,37	Çok Sık	Çok Sık
	Öğretimin Yönetimi	41	3,32	0,43		Çok Sık	
	Öğretimin Denetlenmesi	41	3,28	0,48		Çok Sık	
Yönetimsel Liderlik	Hesap verebilirlik	41	3,38	0,38	3,52	Çok Sık	Çok Sık
	Bürokratik Yönetim	41	3,63	0,38		Çok Sık	
Yönetimsel Davranış		41	3,42	0,27		Çok Sık	

Tablo 3 incelendiğinde, okul yöneticileri en yüksek ($\bar{X}=3,63$) düzeyde “Bürokratik yönetim” alt boyutundaki davranışları gösterdiklerini, en az ($\bar{X}=3,28$) düzeyde ise “Öğretimin denetlenmesi” alt boyutundaki davranışları gösterdiklerini belirtmişlerdir. Ayrıca, yöneticiler, yönetimsel liderlik davranışlarını ($\bar{X}=3,52$), öğretimsel liderlik davranışlarından ($\bar{X}=3,37$) daha fazla sergilediklerini ifade etmişlerdir.

Yönetimsel davranışların gösterilmesi konusunda öğretmen ve okul yöneticilerinin görüşleri arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığını belirlemek için yapılan t-testine ait bulgular Tablo 4’te verilmiştir.

Tablo 4. Yöneticilerin Yönetmel Davranışları Gösterme Düzeylerine İlişkin Öğretmen Ve Yönetici Görüşlerinin Karşılaştırılması (T- Testi)

Görev Türü	n	X	ss	t	p
Okul Yöneticisi	41	3.42	0.266	4.680	0.000**
Öğretmen	433	3.20	0.506		

** $p < .01$

Yapılan t-testi sonucunda, yöneticilerin yönetmel davranışları gösterme düzeyleri açısından öğretmen ve yönetici görüşleri arasında anlamlı bir fark bulunmuştur ($t=4.680$; $p < .01$). Bu farkın okul yöneticileri ($\bar{X}=3,42$) lehine olduğu görülmüştür. Diğer bir ifadeyle, okul yöneticileri, öğretmenlerin görüşlerine kıyasla yönetmel davranışları daha fazla sergilediklerini belirtmişlerdir.

Sanal Kaytarma Davranışları

Okul yöneticilerinin ne düzeyde sanal kaytarma davranışlarını sergilediklerini belirlemek için okul yöneticilerinin sanal kaytarma ölçeğine vermiş oldukları cevapların aritmetik ortalama ve standart sapma değerleri hesaplanmış ve Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5. Okul Yöneticilerinin Sanal Kaytarma Davranışlarını Gösterme Düzeyleri

	N	\bar{X}	Ss	Davranış Düzeyi
Önemli Sanal Kaytarma	41	1,85	0,606	Çok Az
Önemsiz Sanal Kaytarma	41	2,47	0,763	Çok Az
Sanal Kaytarma	41	2,16	0,621	Çok Az

Tablo 5 incelendiğinde, yönetici algılarına göre okul yöneticilerinin “Çok az” ($\bar{X}=2,16$) düzeyinde sanal kaytarma davranışı gösterdikleri belirlenmiştir. Okul yöneticileri sanal kaytarma davranışlarını, çok az düzeyinde “Önemli” sanal kaytarma ($\bar{X}=1,85$)” ve “Önemsiz” sanal kaytarma ($\bar{X}=2,47$)” alt boyutlarında göstermektedirler. Okul yöneticilerinin önemsiz sanal kaytarma davranışlarını, önemli sanal kaytarma davranışlarına göre daha fazla sergiledikleri görülmektedir.

Yönetmel Davranışların Farklı Değişkenler Açısından İncelenmesi

Araştırmada öğretmen ve yöneticilerin, yönetmel davranışların gösterilme düzeyine ilişkin görüşlerinin, cinsiyet, mesleki kıdem, bulunduğu okuldaki görev süresi ve görev yaptığı okul türü açısından anlamlı bir farklılık gösterip göstermediği incelenmiş ve elde edilen bulgular Tablo 6 ve Tablo 7'de verilmiştir.

Tablo 6. Yöneticilerin Yönetmel Davranışları Sergileme Düzeylerine İlişkin Öğretmen Algılarının Karşılaştırılması

Cinsiyet	n	X	ss	t	p
Erkek	196	3.21	0.507	0.349	0.727*
Kadın	237	3.19	0.507		
Mesleki Kıdem					
1-15 yıl	333	3.20	0.519	-.222	0.205*
16 yıl ve üzeri	100	3.21	0.464		
Okuldaki Görev Süresi					
1-3 yıl	240	3.23	0.500	1.368	0.172*
4 yıl ve üzeri	193	3.16	0.513		
Okul Türü					
Lise Öncesi	264	3.23	0.536	1.686	0.022*
Lise	169	3.15	0.454		

* $p > .05$

Yapılan analizler sonucunda, kadın ve erkek öğretmenlerin yöneticilerinin sergilediği yönetmel davranışlar konusunda benzer algılara sahip oldukları ve öğretmenlerin mesleki kıdemlerine ve bulunduğu okuldaki görev süresine göre de benzerlik gösterdiği görülmektedir. Ancak, öğretmenlerin görev yaptıkları okul türüne göre algılarının karşılaştırıldığı t-testinin sonucunda anlamlı bir fark

bulunmuştur ($t=1.686$; $p<0.05$). Diğer bir ifadeyle, okul yöneticilerinin yönetmel davranış düzeylerine ilişkin öğretmenlerin algıları, görev yaptıkları okul türüne bağlı olarak anlamlı bir şekilde değişmektedir. Bu farkın lise öncesi okullarda ($\bar{X}=3,23$) görev yapan öğretmenler lehine olduğu görülmüş ve bu öğretmenler lisede görev yapan öğretmenlere ($\bar{X}=3.15$) göre okul yöneticilerinin yönetmel davranışlarını daha fazla sergilediğini belirtmişlerdir.

Tablo 7. Okul Yöneticilerinin Yönetmel Davranışları Sergileme Düzeylerinin Karşılaştırılması

	N	Sıra Toplamı	Sıra Ortalaması	U	Z	P
Cinsiyet						
Erkek	28	606	21.64	164	-0.505	0.613*
Kadın	13	255	19.62			
Mesleki Kıdem						
1-15 yıl	22	428.50	19.48	175.50	-0.877	0.380*
16 yıl ve üzeri	19	432.50	22.76			
Okuldaki Görev Süresi						
1-3	14	272	19.43	167	-0.606	0.545*
4 yıl ve üzeri	27	589	21.81			
Yöneticilik Süresi						
1-5	23	432.50	18.80	156.50	-1.329	0.184*
6 yıl ve üzeri	18	428.50	23.81			
Okul Türü						
Lise öncesi	32	670	20.94	142	-0.063	0.950*
Lise	9	191	21.22			

* $p>.05$

Yapılan karşılaştırma testleri incelendiğinde, kadın ve erkek okul yöneticileri yönetmel davranışları sergileme konusunda benzer şekilde görüş bildirmişlerdir ve bu benzerliğin mesleki kıdem, bulunduğu okuldaki görev süresi, okul yöneticilerinin yöneticilikteki görev süresi ve görev yaptıkları okul türü değişkenlerinde de ortaya çıktığı görülmektedir.

Sanal Kaytarma Davranışlarının Farklı Değişkenler Açısından İncelenmesi

Okul yöneticilerinin sanal kaytarma davranış düzeylerinin, okul yöneticilerinin cinsiyetlerine, mesleki kıdemlerine, buldukları okuldaki görev süresine, yöneticilikte geçen toplam görev süresine ve görev yaptıkları okul türüne göre farklılık gösterip göstermediğine ilişkin yapılan analiz sonuçları Tablo 8'de verilmiştir.

Tablo 8. Sanal Kaytarma Davranışları Sergileme Düzeylerinin Değişkenlere Göre Karşılaştırılması

	N	Sıra Toplamı	Sıra Ortalaması	U	Z	P
Cinsiyet						
Erkek	28	22.20	621.50	148.5	-0.941	0.347*
Kadın	13	18.42	239.50			
Mesleki Kıdem						
1-15 yıl	22	438	19.91	185	-0.629	0.529*
16 yıl ve üzeri	19	423	22.26			
Okuldaki Görev Süresi						
1-3	14	302	21.57	181	-0.220	0.826*
4 yıl ve üzeri	27	559	20.70			
Yöneticilik Süresi						
1-5	23	496.50	21.59	193.50	-0.355	0.722*
6 yıl ve üzeri	18	364.50	20.25			
Okul Türü						
Lise öncesi	32	670	20.94	142	-0.063	0.950*
Lise	9	191	21.22			

* $p>.05$

Yapılan analizler incelendiğinde, okul yöneticilerinin sanal kaytarma davranış düzeylerinin, okul yöneticilerinin cinsiyetlerine, mesleki kıdemlerine, buldukları okuldaki görev süresine, yöneticilikte geçen toplam görev süresine ve görev yaptıkları okul türüne göre farklılık göstermediği görülmüştür.

Yönetmel ve Sanal Kaytarma Davranışlarını Gösterme Düzeyleri Arasındaki İlişki

Okul yöneticilerinin sanal kaytarma düzeyleri ile yönetmel davranış boyutları arasındaki ilişkiyi analiz etmek amacıyla Pearson korelasyon katsayısı hesaplanmış ve analiz sonuçları Tablo 9’da verilmiştir.

Tablo 9. Sanal Kaytarma Davranışlarını ile Yönetmel Davranışları Gösterme Düzeyleri Arasındaki İlişki

		Önemli Sanal Kaytarma	Önemsiz Sanal Kaytarma	Sanal Kaytarma
Öğretimsel Liderlik	r	0.021	0.012	0.018
	p	0.897	0.938	0.912
Amaçların Yönetimi	r	-0.039	-0.011	-0.025
	p	0.809	0.948	0.874
Öğretimin Yönetimi	r	0.113	-0.075	0.009
	p	0.481	0.641	0.955
Öğretimin Denetlenmesi	r	-0.023	0.076	0.036
	p	0.886	0.635	0.825
Yönetimsel Liderlik	r	0.088	0.077	0.090
	p	0.586	0.634	0.576
Hesap verebilirlik	r	0.107	0.085	0.105
	p	0.504	0.598	0.515
Bürokratik Yönetim	r	0.058	0.057	0.063
	p	0.720	0.722	0.693
Yönetmel Davranış	r	0.024	-0.065	-0.029
	p	0.883	0.684	0.859

Tablo 9 incelendiğinde, okul yöneticilerinin sanal kaytarma davranışları gösterme düzeyleri ile öğretmenlerin algılarına göre yöneticilerin sergiledikleri yönetmel davranış düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır.

TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Okulların amaçlarına ulaşabilmesi için okul yöneticilerinin kendilerine verilen görevleri eksiksiz olarak yerine getirmesi ve yönetmel davranışları sergilemeleri beklenmektedir. Ancak, bilgisayar ve internetin yönetimsel ve öğretimsel süreçlerde kullanılması kolaylıklar sağlaması, okul yöneticilerinin odalarında kendilerine ait bilgisayarların bulunması ve mobil olarak internet kullanma imkânlarının artması mesai saatlerinde iş dışı internet kullanımını, diğer bir ifadeyle sanal kaytarma davranışlarını gündeme getirmiştir. Nitekim Özdem ve Demir (2015), okul yöneticilerinin mesai saatlerinde bilgisayar ve internet kullanım süreleri arttıkça iş dışı internet faaliyetlerinin de arttığını belirtmiştir. Sanal kaytarma davranışlarını yüksek düzeyde gerçekleştiren okul yöneticilerinin yönetmel davranışları sergileme düzeylerinin düşük düzeyde kalacağı ya da yönetmel davranışları sergileme düzeyleri yüksek düzeyde olan okul yöneticilerinin sanal kaytarma davranış düzeyinin düşük düzeyde kalacağından hareketle bu çalışmada, okul yöneticilerinin yönetmel davranışları sergileme düzeyleri ile sanal kaytarma davranış düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi amaçlanmıştır.

Bu amacın gerçekleştirilmesine yönelik olarak öncelikle yöneticilerin yönetmel davranışları ne düzeyde sergiledikleri incelenmiş ve öğretmenlerin algılarına göre bu davranışların “*Oldukça sık*” düzeyinde sergilendiği sonucuna ulaşılmıştır. Diğer bir ifadeyle, öğretmenler okul yöneticilerinin yönetmel davranışlarını aksatmadıklarını ve yerine getirdiklerini düşünmektedirler. Bu konuda yapılan araştırmalar incelendiğinde (Özdemir, 2016; Aşit, 2009) de, okul yöneticilerinin yönetmel davranışları ile ilgili öğretmen algılarının, bu çalışmada olduğu gibi çoğunlukla yüksek seviyede olduğu görülmektedir. Ancak Yakut (2006), öğretmenlerin okul yöneticilerinin mevzuattaki görev tanımlarına ilişkin davranışlarını “*orta*” düzeyde gerçekleştirdiklerini ifade etmiştir. Yönetmel davranışların alt boyutları açısından ele alındığında ise öğretmen algılarına göre okul yöneticilerin en az “*öğretimin*

yönetimi” davranışlarını, en fazla ise “bürokratik yönetim” davranışlarını sergiledikleri sonucuna ulaşmıştır. Buna göre yöneticilerin öğretimin yönetimi davranışlarını ihmal ettikleri söylenebilir. Benzer şekilde, Altun ve Özdemir (2017), okul yöneticilerinin bürokratik yönetim davranışlarının en fazla sergilenen davranışlar olduğu sonucuna ulaşmıştır. Demiral (2007) da benzer şekilde öğretmen görüşlerine göre okul yöneticilerinin eğitim programı ve öğretimi yönetme davranışlarını daha az düzeyde sergilediklerini ifade etmiştir. Ancak bu çalışmada elde edilen sonuçlardan farklı çalışmalar da yer almaktadır. Serin ve Buluç (2012), öğretmen algılarına göre okul yöneticilerinin en fazla sergiledikleri davranışların “*okulun amaçlarının belirlenmesi ve paylaşılması*” olduğu sonucuna ulaşmıştır. Okul yöneticisinin önemli görevlerinden biri, okulda gerçekleştirilen eğitim ve öğretim faaliyetlerini yönetmesi ve izlemesidir. Yöneticilerin öğretimsel yönetimi; öğretmenlerin ders plan ve programlarının yapılması, kulüp ve belirli gün ve hafta etkinliklerinin planlanması, okul ve aile arasındaki ilişkilerin sağlanması gibi birçok etkinliği içine alır (Erdoğan, 2000, s.166). Okullarda yönetimsel işlerin daha yoğun olması ve okul yöneticilerinin yönetimsel görevleri daha önemli görmeleri, okul yöneticilerinin “*bürokratik yönetim*” alt boyutundaki davranışları daha fazla göstermelerine neden olabilir. Ayrıca, okul yöneticilerinin, okuldaki öğretimsel işlerin daha çok öğretmenlerin sorumluluğunda olduğunu düşünmeleri ve öğretimsel görevleri ikinci plana atmaları, “*öğretimin yönetimi*” alt boyutundaki davranışları daha az göstermelerine neden olduğu da söylenebilir. Sebastian, Allensworth ve Huang (2016) tarafından yapılan çalışmada da okul müdürlerinin profesyonel gelişim programları ile okul programlarını tutarlı bir şekilde yürüterek okulun öğrenim iklimini geliştirebilecekleri belirtilmiştir. Buna karşın okul yöneticileri kendilerini daha çok okul işletmesine yönelik görevlere odaklanmaktadır (Akçay ve Başar, 2004).

Yönetimsel davranışların gösterilmesine ilişkin okul yöneticilerinin algıları incelendiğinde ise yönetimsel davranışları “*çok sık*” sergiledikleri; en az düzeyde “*öğretimin denetimi*” davranışlarını ve en fazla da “*bürokratik yönetim*” davranışlarını gösterdikleri sonucuna ulaşmıştır. Araştırmada elde edilen sonuçlar Altun ve Özdemir (2017) ile Aydoğan (2018)’in çalışmaları ile birebir benzerlik göstermektedir. Benzer şekilde, Şahin (2007) de okul yöneticilerinin okulda gerçekleştirdikleri faaliyetlerin %72’sinin eğitim ve öğretim ile doğrudan ilgili olmadığını ve okul yöneticilerinin bürokratik işlerle yoğun bir şekilde uğraştıklarını ifade etmiştir. Ancak Kozak (2016), okul yöneticilerinin bürokratik yönetim yaklaşımını “*az*” düzeyde sergiledikleri sonucuna ulaşmıştır. Öğretimin denetimi ile ilgili Aksoy (2006), Yalçın (2015) ve Okutan (2003) tarafından yapılan çalışmalar da, bu araştırmanın sonuçları ile örtüşmektedir. Aksoy (2006), okul yöneticilerinin “*sınıf içi gözlemler sonrasında öğretmenlere öğretimle ilgili önemli konuları açıklama rolü*”nü en alt düzeyde gerçekleştirdiklerini; Yalçın (2015), okul yöneticilerinin denetim alt boyutunda yaptıkları işlerin ortalama puanının, “*çok sık olmasa da bazen oluyor, bazen olmuyor*” şeklinde olduğunu; Okutan (2003), okul yöneticilerinin öğretmenlere rehberlik yapmadığını ifade etmişlerdir. Öğretim denetimi, öğrencinin başarısının artırılması amacıyla öğretmen davranışlarının doğrudan ya da dolaylı olarak değerlendirilmesidir (Balcı, 2010, s.165). Öğretim denetiminde amaç, öğretmenin sınıf içindeki davranışlarını etkileyerek öğretmene yardımcı olmak ve dolaylı olarak öğretim faaliyetlerini iyileştirmektir (Şişman, 2002, s.51). Okul yöneticilerinin öğretim denetimi görevi yerine getirmesiyle eğitim ve öğretim istenilen seviyeye getirilebilir. Denetim konusunda ilgili mevzuatta (MEB, 2013), okul yöneticisinin yılda en az bir defa öğretmenin dersine girmesi ve rehberlikte bulunması görevinden bahsedilmiştir. Okul müdürlerinin yöneticilikle ilgili geniş görev alanlarının bulunması, öğretmenlerin rehberlik ve denetimlerine zaman ayırmada en büyük engel olarak görünmektedir (Ergen ve Eşiyok, 2017). Bunun yanında, okul müdürlerinin yapmış oldukları denetim işlerinin işlevsel olmadığı da görülmektedir. Bunun nedenleri olarak yönetim işlerinin yoğunluğundan dolayı denetime yeterince vakit ayrılamaması, öğretmen denetimi için okul müdürlerinin düşük yetkinlik düzeyinde olması, denetimlerin öğretmenler tarafından ciddiye alınmaması, değerlendirme yapılırken üst yönetimden ve sendikalardan baskı görülmesi, müdürün duygusal hareket etmesi ve öğretmenlerle arasını açmak istememesi sayılabilir (Koç, 2018). Sözü edilen bu nedenlerin, zaten yoğun olarak bürokratik işlerle uğraşan okul yöneticilerinin, denetim işlerine verdikleri önemi azalttığı söylenebilir.

Sözü edilen bu sonuçlarla birlikte, hem okul yöneticisi hem de öğretmenlerin algılarına göre okul yöneticileri; “*yönetimsel liderlik*” davranışlarını, “*öğretimsel liderlik*” davranışlarına göre daha fazla sergiledikleri sonucuna ulaşmıştır. Benzer şekilde; Altun ve Özdemir (2017) ile Aydoğan (2018), bu

sonucu destekleyen sonuçlara ulaşırken Okutan (2003) okul yöneticilerinin “*mevzuat bekçiliği*” yaptıklarını ifade etmiştir. Aydın (2016)’ın, okul yöneticilerinin bir hafta boyunca mesai saatleri içerisinde gerçekleştirdikleri faaliyetlerin sadece %16’sının eğitim-öğretim ile ilgili olduğunu ifade etmesi de okul yöneticilerinin çoğunlukla yönetimsel liderlik davranışlarında buldukları gerçeğini ortaya koymaktadır. Ne var ki öğrenme etkinliklerinin gerçekleştirildiği yer olan okullarda, okul yöneticisinin temel görevi öğrenme ve öğretme konusunda liderlik yapmasıdır (Şişman, 2002, s.58-59). Okul yöneticilerinin birinci rolünün öğretim liderliği olması gerektiği halde zamanlarının çok az bir kısmını öğretim liderliği için harcamaktadırlar (Reilly, 1984). Okul yöneticisinin öğretim liderliğinden söz etmek için okul yöneticisinin zamanını odasında değil sınıf, koridor gibi öğretim ortamlarında geçirmesi savunulmaktadır. Bu şekilde okul yöneticisi öğretim lideri olduğunun mesajını öğretmen ve öğrencilere verebilir (Özden, 1998, s.147). Okullardaki resmi yazılar, misafirlerin ağırlanması, parasal işlerin fazlalığı, telefon görüşmeleri gibi nedenlerden dolayı okul yöneticileri çoğu zamanını odalarında geçirmek zorunda kalmaktadırlar. Odalarından çıkamayan, öğrenci ve öğretmenlerle derslerde birlikte vakit geçiremeyen okul yöneticilerinin, öğretimsel liderlik davranışlarında bulunamayacakları söylenebilir.

Araştırmanın dikkat çeken bir diğer sonucu da yönetmel davranışların gösterilmesi konusunda öğretmen ve okul yöneticilerinin görüşlerinin birbirinden farklı olması ve okul yöneticilerinin yönetmel davranışları daha fazla sergilediklerini düşünmeleridir. Bu sonuca benzer şekilde, Demiral (2007) ile İnandı ve Özkan (2006) da, okul müdürlerinin öğretimsel liderlik davranışlarını yerine getirmeleri konusunda öğretmenlere göre daha olumlu görüşlere sahip oldukları sonucuna ulaşmışlardır. Fırat (2015)’ın yaptığı çalışmada da yönetmel yetkinliklerine yönelik yönetici görüşlerinin “*çok yetkin*” düzeyde, öğretmen görüşlerinin ise “*yetkin*” düzeyde olduğu belirlenmiştir. Yapılan araştırmalardan da görüldüğü gibi kişilerden kendilerini değerlendirmeleri istenildiğinde çoğunlukla olumlu görüş bildirdikleri görülmüştür. Okul yöneticilerinin kendilerini daha iyimser algılamaları ve rol beklentilerine uygunluk gösterme endişeleri nedeniyle kendi değerlendirme sonuçları daha yüksek çıkmaktadır (Demiral, 2007). Bu doğrultuda okul yöneticileri kendilerini değerlendirdikleri için kendilerinden beklenen davranışları çok yüksek düzeyde sergilediklerini ifade etmeleri beklenen bir sonuç olarak görülebilir.

Okul yöneticilerinin yönetmel davranış sergileme düzeylerine ilişkin öğretmen algılarının öğretmenlerin cinsiyeti, mesleki kıdemi, bulunduğu okuldaki görev süresi gibi kişisel özelliklerine göre anlamlı bir farklılık göstermediği sonucuna ulaşılmıştır. Benzer şekilde, bu değişkenlerin yöneticilerin de görüşlerinde bir farklılık oluşturmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Çelik (2015), okul yöneticilerinin öğretimsel liderlik rollerinin gerçekleşmesinde öğretmenlerin cinsiyetlerinin, mesleki kıdeminin, en son bitirilen eğitim programının belirleyici olmadığı; Altaş (2013), okul yöneticilerinin öğretimsel liderlik algılamasında öğretmenlerin cinsiyetlerinin belirleyici olmadığı sonucuna ulaşmışlardır. Özdemir (2016)’e göre, okul yöneticilerinin sergiledikleri yönetmel davranışlar, öğretmenlerin cinsiyeti ve bulunduğu okuldaki görev süresine göre değişmemektedir. Aşit (2009), ve Yakut (2006) da, öğretmenlerin okul müdürlerinin mevzuattaki görev tanımı davranışlarını algılamalarında cinsiyet, mesleki kıdem, bulunduğu okuldaki çalışma süresi ve eğitim durumu türlerine göre farklılık olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Okul yöneticilerinin kişisel özelliklerine göre yapılan çalışmalarda ise; Aksoy (2006), okul yöneticilerinin öğretimsel liderlik davranışlarının cinsiyete göre farklılık göstermediği; Demiral (2007), okul yöneticilerinin yönetmel davranışlarının, yöneticilerin cinsiyet ve okul yeri değişkenlerine göre farklılık göstermediği; Altun ve Özdemir (2017), okul yöneticilerinin yönetmel davranışlarında cinsiyete göre farklılık oluşmadığı; Fırat (2015), okul yöneticilerinin okul türü, öğrenim durumu, mesleki kıdem değişkenlerinin yönetmel yetkinliğine yönelik görüşlerinde anlamlı fark oluşturmadığı sonuçlarına ulaşmışlardır. Benzer şekilde Aydın (2016) da cinsiyet, eğitim düzeyi, okul türü, branş ve yöneticilikteki kıdem değişkenlerinin okul müdürlerinin gerçekleştirdikleri faaliyetleri anlamlı olarak değiştirmediklerini belirtmiştir. Ancak öğretmenlerin görev yaptıkları okul türü, okul yöneticilerinin yönetmel davranış düzeylerinde farklılık oluşturmuş, lise öncesi okullarda görev yapan öğretmenler, lisede görev yapan öğretmenlere göre yöneticilerinin daha fazla yönetmel davranış sergilediklerini ifade etmişlerdir. Bu durum, ilkokulların yapısından kaynaklanabilir. İlkokullarda sınıf öğretmenlerinin okulda daha fazla zaman geçirmeleri, ders programının planlanması gibi öğretimsel isteklerinin olmaması, okul yöneticilerinin genellikle

kendi branşından olması gibi nedenlerden dolayı okul yöneticileri hakkında daha olumlu düşüncelere sahip olabilirler.

Araştırmanın diğer önemli değişkeni olan sanal kaytarma davranışları konusunda, okul yöneticilerinin, “çok az” düzeyde sanal kaytarma davranışlarında buldukları sonucuna ulaşılmıştır. Bu durum okul yöneticilerinin mesai saatleri içerisinde çok az düzeyde iş dışı internet kullanımı gerçekleştirdiklerini ortaya koymaktadır. Benzer şekilde Yıldız, Yıldız ve Ateş (2015), Yıldız, Yıldız ve İyigün (2015), Ataş (2017), Arık (2016), Çizmeci ve Deniz (2016), Ünal ve Tekdemir (2015), Arslan ve Demir (2016), Candan ve İnce (2016) de sanal kaytarma davranışlarının “nadiren” gerçekleştirildiği sonucuna ulaşmışlardır. Bu araştırmada günlük hayatta sıklıkla yapılan kişisel elektronik posta işlemleri, haber ve yatırım sitelerinin ziyaret edilmesi, bankacılık işlemlerinin yapılması gibi “Önemsiz sanal kaytarma” davranışlarının, “Önemli sanal kaytarma” davranışlarına göre daha fazla sergilendiği görülmüştür. Özkalp vd. (2012), Blanchard ve Henle (2008), Özdem ve Demir (2015), Ulusoy ve Benli (2017), Arık (2016) yaptıkları çalışmalarda benzer şekilde önemsiz sanal kaytarma davranışlarının önemli sanal kaytarma davranışlarından daha fazla sergilendiği sonucuna ulaşmışlardır. Önemsiz sanal kaytarma davranışları, kısa zamanlı ve yapılmasına göz yumulabilen ama bütünüyle uygun karşılanmayan davranışlar olarak değerlendirilebilmektedir (Ünal ve Tekdemir, 2015). Literatürde kısa süreli gerçekleştirilen önemsiz sanal kaytarma davranışlarının olumlu etkisi olabileceğinden bahsedilmiştir. Örneğin, çalışanların bilgi içerikli forum sitelerini kullanmaları, öğrenmeyi arttıran davranışlar olarak değerlendirilmektedir (Blanchard ve Henle, 2008, s.1071). Okul yöneticilerinin sosyal medyayı ara sıra kullanması iletişim becerilerini geliştirebildiği gibi fazla kullanılması halinde yönetmel görevlerini aksatmasına neden olabilmektedir. Keklik, Kılıç ve Yıldız (2014), sanal kaytarma davranışlarının verimlilik kaybına neden olabileceği gibi örgütsel öğrenmeye de olumlu katkıların olabileceği sonucunu ortaya koymuştur. Palladan (2018) ise sanal kaytarmanın, eğitimcilerin yenilikçi girişimciliğini düşürdüğü ve aynı zamanda ders performanslarını negatif yönde etkilediği belirtmiştir. Sonuç olarak, sanal kaytarma davranışları ile fazla zaman harcanması, okul yöneticilerinin yönetmel davranışlarını yerine getirmelerini aksatabilir.

Okul yöneticilerinin sanal kaytarma davranışlarının da yöneticilerinin kişisel özelliklerine göre değişmediği sonucuna ulaşılmıştır. Benzer şekilde Ulusoy ve Benli (2017), Yılmaz (2017), cinsiyet, eğitim durumu değişkenlerine göre farklılık olmadığı; Özdemir (2016), Örcü ve Yıldız (2014), Akca (2013), Ataş (2017), Ünal ve Tekdemir (2015), cinsiyet durumuna göre farklılık olmadığı; Ataş (2017), mesleki kıdeme ve eğitim durumuna göre farklılık olmadığı; Arık (2016) cinsiyet, çalışma süresine göre farklılık olmadığı; Özdem ve Demir (2015), cinsiyet ve okul türü değişkenlerine göre farklılık olmadığı sonuçlarına ulaşmışlardır. Ancak Özkalp vd. (2012), kadınların erkeklere oranla daha fazla sanal kaytarma davranışı gösterdiği; Ulusoy ve Benli (2017), toplam çalışma yılı azaldıkça sanal kaytarma davranışlarının arttığı sonuçlarına ulaşmışlardır. Akca (2013), yöneticilik görev süresi 16 yıl ve üzeri olan okul yöneticilerinin 1 yılın altında olanlara göre daha fazla iş dışı internet kullandığı sonucuna ulaşmıştır. Ünal ve Tekdemir (2015), lise mezunu çalışanların diğerlerine göre daha az, 6-10 yıl arası mesleki kıdeme sahip çalışanların diğerlerine göre daha fazla sanal kaytarma davranışı gösterdikleri sonucuna ulaşmıştır.

Son olarak, öğretmen algılarına göre okul yöneticilerinin yönetmel davranışları sergileme düzeyleri ile sanal kaytarma davranışları gösterme düzeyleri arasında herhangi bir ilişkinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu araştırmada, okul yöneticilerinin “çok az” düzeyde sanal kaytarma davranışları sergilemeleri, yönetmel davranışlar ile ilişkinin kurulmasını engellemiş olabilir. Yine de bu sonucun okul yöneticilerinin yönetmel davranışları sergilemeleri, okulların amaçlarına ulaşabilmesi, eğitim-öğretim faaliyetlerinin planlanması ve izlenebilmesi göz önüne alındığında eğitim yönetimi açısından umut verici olduğu söylenebilir. Oysa Fındıklı (2016), sanal kaytarma davranışları ile iş performansı arasındaki ilişkiyi anlamlı bulmuş ancak etki düzeyinin oldukça düşük olduğu sonucuna ulaşmıştır. Literatür incelendiğinde, sanal kaytarma davranışının olumlu ve olumsuz sonuçları olduğu ifade edilmiştir. Lim (2002, s.677), sanal kaytarmanın çalışanların işyerindeki performanslarını azaltan bir davranış olduğunu belirtmiştir. Zaman kaybına neden olması, verimliliği azaltması ve işyerine olan bağlılığı azaltması ise sanal kaytarma davranışının meydana getirdiği olumsuz sonuçlardandır (Lavoie ve Pychyl, 2001; Mastrangelo vd, 2006; de Lara vd., 2006; Çivilidağ, 2017). Akca (2013)’nın Doorn (2011)’dan aktardığına göre sanal kaytarma davranışları sonucunda performans düşüklüğü

yaşanmaktadır. Bunun yanında sanal kaytarma, gelişmeleri takip etme, yenilikler için fırsat oluşturma, örgütsel öğrenmeyi sağlama, işte karşılaşılan sorunların çözümünü kolaylaştırma, motive etme gibi olumlu sonuçları da vardır (Lim ve Chen, 2012; Keklik, Kılıç ve Yıldız, 2014; Keklik ve diğ., 2015).

Öneriler

Okul yöneticilerinin öğretim liderliği davranışlarını daha fazla sergilemelerinin, öğretmenleri ve öğrencileri destekleyici ve geliştirici bir davranış olacağı düşünülmektedir. Bu nedenle, yöneticilerinin öğretimsel liderlik davranışlarını daha fazla göstermeleri için mevcut yönetmelikteki görev tanımlarında öğretimsel faaliyetlerini arttıracak değişiklikler yapılabilir. Ayrıca, çok fazla uğraşmak zorunda kaldıkları resmi yazı işleri gibi bürokratik görevler için okullara gerekli personel görevlendirilerek okul yöneticilerinin yönetmel işlere verdikleri önem ve ayırdıkları zaman azaltılabilir ve öğretimsel liderlik davranışları sergileme düzeyleri artırılabilir. Bu sayede okul yöneticilerinin sınıflarda öğrencilerle ve öğretmenlerle daha fazla vakit geçirmeleri sağlanabilir. Bunların yanı sıra, okul yöneticilerine öğretimin denetimi görevinin önemi hatırlatılmalı, sınıfları daha fazla ziyaret etmeleri için gerekli önlemler alınmalıdır. Bu bağlamda, Bakanlığın şeffaf denetim mekanizması oluşturması ve bu konuda gerekli hizmet içi eğitimleri vermesi de oldukça önemli görülmektedir.

Öğretmen algılarına göre okul yöneticilerinin yönetmel davranış boyutlarından en az düzeyde öğretimin yönetimini yerine getirmeleri, öğretmenlerin eğitim ve öğretim faaliyetleri konusunda okul yöneticilerinden destek göremediklerini ortaya çıkarmaktadır. Nitekim literatürde okul yöneticilerinin daha çok bürokratik işlerle uğraştığı ve öğretim ile ilgili işleri öğretmenlerin sorumluluğunda gördükleri ifade edilmiştir. Okul yöneticilerinin profesyonel gelişim programları ile okul programlarını tutarlı bir şekilde yürüterek okulun öğrenim iklimini geliştirebilecekleri düşünülmektedir. Okul yöneticilerinin öğretimin yönetimi konusundaki eksikliklerini tamamlamaları amacıyla eğitim-öğretim konusunda daha aktif olmalarını sağlayacak hizmet içi eğitimler düzenlenebilir.

Araştırmanın sonucunda okul yöneticilerinin “çok az” düzeyde de olsa mesai saatleri içerisinde sanal kaytarma davranışlarını sergiledikleri sonucu elde edilmiştir. Mesai saatleri içerisindeki sanal kaytarma, en önemli zararlarından birisi zamanın harcanmasıdır. Zamanın etkili kullanılmaması okul yöneticilerinde verim kaybına neden olacaktır. Okul yöneticilerinin verimini azaltacak ve zamanını etkili kullanmasını engelleyecek sanal kaytarma davranışlarının nedenleri tespit edilebilir ve bu davranışları azaltacak önlemler alınabilir. Bunun yanında, sanal kaytarma davranışları ile ilgili özel sektörde nispeten yer alan politikaların ve değerlendirmelerin kamu kurumlarında henüz karşılığının olmadığı görülmektedir. Hangi sanal kaytarma davranışlarının kamu kurumları için tehdit oluşturabileceği ya da bu davranışların kurum yararına yönlendirilebilmesi ile ilgili mevzuat düzenlenmesinin yapılması, sanal kaytarma davranışlarının kamu kurumlarında yönetilmesini kolaylaştırabilir. Bununla ilgili Devlet Memurları Kanunu ile eğitim kurumları ve çalışanlarının tabi oldukları yönetmeliklerin düzenlenmesi ile ilgili adımlar atılabilir.

Tüm bu önerilere ek olarak eğitim yönetimi alanında çalışan araştırmacılara daha farklı ve büyük örneklerde çalışarak, aynı araştırmanın Türkiye'nin farklı bölgelerinde ve farklı eğitim kurumlarında yapılması ve sanal kaytarma davranışlarına ilişkin verilerin ilgili kişilere sorularak (self-reported) değil gözlem ya da okulda görev yapan diğer çalışanların ve öğrencilerin görüşlerine dayalı olarak toplanması önerilebilir. Bunun yanında, öğretmenlerin de sanal kaytarma davranışları ile görevleri arasındaki ilişkiyi inceleyen araştırmalar yürütülebilir. Son olarak, sanal kaytarma davranışlarının zaman kaybına yol açtığı ve internette iş dışı amaçla günde birkaç saat vakit geçiren bir okul yöneticisinin, haftada bir iş gününü iş dışı internet etkinlikleri ile geçirdiği göz önüne alınırsa gelecek araştırmalarda, okul yöneticilerinin sanal kaytarma davranışları ile zamanı yönetme yeterlikleri arasındaki ilişkinin incelenmesi önerilebilir. Nitekim bir araştırmada, bir günde en az iki saatini boş yere harcadığı ve bu sürede kişisel amaçlarla internette gezinerek harcadığı ortaya çıkarmıştır (Henle, Kohut ve Booth, 2009, s.902).

Bilgilendirme / Acknowledgement: Bu çalışma, ilk yazarın Pamukkale Üniversitesi Eğitim bilimleri Enstitüsü Eğitim Yönetimi alanında yaptığı “Okul Yöneticilerinin Yönetmel Davranışları İle Sanal Kaytarma Davranışları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi” isimli yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

KAYNAKÇA

- Akca, A. (2013). *Okul yöneticilerinin iş dışı internet kullanım (siber aylaklık) davranışlarının incelenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Akçay, C. ve Başar, M. A. (2004). İlköğretim okul müdürlerinin yönetmel görevlere ayırdıkları zaman ve bunları önemli görme dereceleri. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 38(38), 170-197.
- Aksoy, E. (2006). *İlköğretim okulu yöneticilerinin öğretimsel liderlik rolleri (Aydın ili örneği)*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale.
- Altaş, M. (2013). *İlk ve orta dereceli okul yöneticilerinin öğretimsel liderlik rolleri*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Altun, S. A. ve Özdemir, S. (2017). Okul müdürlerinin yönetmel davranışları. S. A. Altun, D. Örucü, K. Beycioğlu, Y. Kondakçı ve S.Koşar (Eds.) *Eğitim Yönetimi Araştırmaları* içinde (1. Baskı, s.173-186). Ankara: Pegem Akademi.
- Arık, M. (2016). *Eğitim fakültelerinde çalışan öğretim elemanlarının sanal kaytarma düzeylerinin yordayıcısı olarak örgüt iklimi: İstanbul ili örneği*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Arslan, E. T. ve Demir, H. (2016). Sanal kaytarma: Bir kamu kurumunda hemşireler üzerinde ampirik bir araştırma. *Uluslararası Sosyal Araştırma Dergisi*, 9(43), 1626-1637.
- Arslantaş, İ. H. ve Özkan, M. (2014). Öğretmen ve yönetici gözüyle etkili okulda yönetici özelliklerinin belirlenmesi. *International Journal of Social Science*, 26, 181-193.
- Aşit, Y. (2009). *İlköğretim okul müdürlerinin mevzuattaki görev tanımlarına ilişkin öğretmen alguları*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Ataş, M. (2017). *Öğretmenlerin sanal kaytarma davranışları ile zaman yönetimi becerileri arasındaki ilişki*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş.
- Aydın, M. (1998). *Eğitim yönetimi* (5. Baskı). Ankara: Hatipoğlu Yayınevi.
- Aydın, A. (2016). *Okul müdürlerinin bir haftasına genel bakış*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.
- Aydoğan, A. G. (2018). *Okul yöneticilerinin öğretimsel ve yönetimsel liderlik davranışları: Polatlı örneği*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Başkent Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Balcı, A. (2010). *Açıklamalı eğitim yönetimi terimleri sözlüğü*. Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Balcı, A. (2013). *Etkili okul ve okul geliştirme: Kuram, uygulama ve araştırma* (6. Baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- Blanchard, A. L. & Henle, C. A. (2008). Correlates of different forms of cyberloafing: The role of norms and external locus of control. *Computers in Human Behavior*, 24(3), 1067-1084.
- Bursal, M. (2017). *SPSS ile temel veri analizi*, Ankara: Anı Yayıncılık.

- Büyüköztürk, Ş. (2007). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı: İstatistik, araştırma deseni, SPSS uygulamaları ve yorum* (8. baskı). Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Candan, H. & Mehmet, İ. N. C. E. (2016). Siber kaytarma ve örgütsel bağıllık arasındaki ilişkinin incelenmesine yönelik emniyet çalışanları üzerine bir araştırma. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(1), 229-235.
- Çelik, M. (2015). *Ortaokullarda görev yapan okul yöneticilerinin öğretimsel liderlik davranışları*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Mevlana Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Konya.
- Çivilidağ, A.(2017). İş yaşamında sanal kaytarmanın iş stresi, iş doyumunu ile ilişkisi üzerine bir araştırma. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, (59), 355-373.
- Çizmeçi, E. ve Deniz, S. (2016). Özel sağlık kuruluşlarında iş dışı amaçlarla internet kullanımı. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 32, 213-224.
- Demir, Ö. ve Seferoğlu, S. S. (2016). Bilgi okuryazarlığı, internet bağımlılığı, sanal aylaklık ve çeşitli diğer değişkenlerin sanal zorbalık ile ilişkisinin incelenmesi. *Online Journal of Technology Addiction & Cyberbullying*, 3(1), 1-26.
- Demiral, E. (2007). *İlköğretim okulu müdürlerinin öğretimsel liderlik davranışları*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale.
- Erdoğan, İ. (2000). *Okul yönetimi ve öğretim liderliği*. İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Ergen, H. ve Eşiyok, İ. (2017). Okul müdürlerinin ders denetimi yapmasına ilişkin öğretmen görüşleri. *Çağdaş Yönetim Bilimleri Dergisi*, 3(1), 2-19.
- Ergün, E. ve Altun, A. (2012). Öğrenci gözüyle siber aylaklık ve nedenleri. *Eğitim Teknolojisi Kuram ve Uygulama*, 2(1), 36-53.
- Fındıklı, M. A. (2016). Sanal kaytarma ve iş performansı ilişkisi: Sağlık ve tekstil sektörü çalışanlarının karşılaştırılması. *International Journal of Social Inquiry*, 9(1), 33-62.
- Fırat, A. (2015). *Okul müdürlerinin yönetmel yetkinlikleri ile hesap verebilirliklerine yönelik okul yöneticisi ve öğretmen görüşleri*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Bolu.
- Gay, L. R., Airasian, P. W., & Mills, G. E. (1996). *Educational research: Competencies for analysis and application*. (5.Baskı). Upper Saddle River, NJ: Merrill-Prentice Hall.
- Hayıt, T. ve Dönmez, O. (2016). Üniversite öğrencilerinin siber aylaklık profilleriyle bilişsel kapılma düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 5(16), 146-150.
- Henle, C., Kohut, G. & Booth, R. (2009). Designing electronic use policies to enhance employee perceptions of fairness and to reduce cyberloafing: An empirical test of justice theory. *Computers In Human Behavior*, 25, 902-910.
- İnandı, Y. ve Özkan, M. (2006). Resmi ilköğretim okulları ve liselerde görev yapan yönetici ve öğretmenlerin görüşlerine göre müdürler ne derece öğretim liderliği davranışları göstermektedir. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2(2), 123-149.
- Karasar, N. (2009). *Bilimsel araştırma yöntemi*. (20. Baskı). Ankara: Nobel Yayın.
- Keklik, B., Kılıç, R. ve Yıldız, H. (2014). *Sanal kaytarma davranışları iş yerinde verimlilik kaybına mı neden oluyor yoksa örgütsel öğrenme yeteneğini mi arttırıyor*. 22. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi, 22-24 Mayıs, Konya.
- Koç, M. H.(2018). Okul müdürleri tarafından yapılan öğretmen denetimlerine ilişkin ilköğretim müdürlerinin görüşleri. *Uluslararası Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 48, 91-110.

- Kozak, A. (2016). *Okul yöneticilerinin yönetmel davranışlarının bazı değişkenler açısından incelenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uşak.
- Lim, V. K. G. (2002). The IT way of loafing on the job: Cyberloafing, neutralizing and organisational justice. *Journal of Organisational Behaviour*, 23(5), 675-694.
- Lim, Vivien K.G.; Chen, J.Q. (2012). Cyberloafing at the workplace: Gain or drain on work?. *Behaviour and Information Technology*, 31(4), 343-353.
- Linn, R. & Miller, M. (2005). *Measurement and assessment in teaching*. (9.Baskı). Upper Saddle River NJ: Merrill-Prentice Hall.
- Milli Eğitim Bakanlığı Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü (2010). *Uluslararası Öğretme ve Öğrenme Araştırması Türkiye Ulusal Raporu*, Ankara.
- Milli Eğitim Bakanlığı Ortaöğretim Kurumları Yönetmeliği (2013). *T.C. Resmi Gazete*, 28758, 7 Eylül 2013.
- Milli Eğitim Bakanlığı Rehberlik ve Denetim Başkanlığı ile Maarif Müfettişleri Başkanlıkları Yönetmeliği (2014). *T.C. Resmi Gazete*, 29009, 24 Mayıs 2014.
- Milli Eğitim Bakanlığı Okul Öncesi Eğitim ve İlköğretim Kurumları Yönetmeliği (2014). *T.C. Resmi Gazete*, 29072, 26 Temmuz 2014.
- Okutan, M. (2003). Okul müdürlerinin idari davranışları. *Milli Eğitim Dergisi*, 157 (1).
- Örücü E. ve Yıldız H. (2014). İşyerinde kişisel internet ve teknoloji kullanımı: Sanal kaytarma. *Ege Akademik Bakış*, 14(1), 99-114.
- Özdem, G. ve Demir, A. (2015). Okul yöneticilerinde sanal kaytarma davranışı. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakülteleri Dergisi*, 11(3), 1029-1042.
- Özdemir, N. (2016). *Okul müdürünün yönetmel davranışlarının akademik başarıyla ilişkisi*. Yayınlanmamış doktora tezi. Hacettepe Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Özden, Y. (1998). *Eğitimde Dönüşüm*. Ankara: Pegem A Yayınları.
- Özkalp, E., Aydın, U. ve Tekeli, S. (2012). Sapkın örgütsel davranışlar ve çalışma yaşamında yeni bir olgu: Sanal kaytarma (cyberloafing) ve ilişkilerine etkileri. *Çimento İşveren Sendikası Dergisi*, 26(2), 18-33.
- Palladan, A. A. (2018). Moderating effects of cyberloafing activity on innovative work behaviour and lecturers job performance. *International Journal of Advanced Studies in Social Science & Innovation*, 2(1), 28-49.
- Polat, M. (2018). Derslerde akıllı telefon siber aylıklığı ölçeği (DATSAÖ): Üniversite öğrencileri için bir ölçek uyarlama çalışması. *Social Sciences Studies Journal (SSSJournal)*, 4(21), 3114-3127.
- Reilly, D. H. (1984). The principalship: the need for a new approach. *Education*, 104(3), 242-247.
- Sarpkaya, R. (2014). *Türk eğitim sistemi ve okul yönetimi* (4.Baskı). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Sebastian, J., Allensworth, E. & Huang, H. (2016). The role of teacher leadership in how principals influence classroom instruction and student learning. *American Journal of Education*, 123(1), 69-108.
- Serin, M. K. ve Buluç, B. (2012). İlköğretim okul müdürlerinin öğretim liderliği davranışları ile öğretmenlerin örgütsel bağlılıkları arasındaki ilişki. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi*, 18(3), 435-459.
- Şahin, B. (2007). *Okul yöneticilerinin günlük mesailerinde yaptıkları işlere genel bir bakış*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar.

- Şenel, S., Günaydın, S., Sarıtaş, M. T. ve Çiğdem, H. (2019). Üniversite öğrencilerinin siber aylaklık seviyelerini yordayan faktörler. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 27(1), 95-105.
- Şişman, M. (2002). *Öğretim liderliği*. Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Şişman, M. ve Taşdemir, İ. (2008). *Türk eğitim sistemi ve okul yönetimi*. Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Taymaz, H. (1995). *Okul yönetimi*. Ankara: Saypa Yayınları.
- Taymaz, H. (2011). *İlköğretim ve ortaöğretim okul müdürleri için okul yönetimi* (10.Baskı). Ankara: Pegem A Yayınları.
- Teyfur, M. (2011). Sınıf öğretmenlerinin uyguladığı yapılandırmacı öğrenme yaklaşımının sınıf yönetimi uygulamalarına etkisinin değerlendirilmesi. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12, 139-164.
- Turan, S. ve Yalçın, G. (2015). Okul yöneticilerinin yaptığı ve yapmak istediği işler ile iş doyumları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Kalem Eğitim ve İnsan Bilimleri Dergisi*, 5(2), 11-34.
- Ulusoy, H. ve Benli, D.G. (2017). Akademisyenlerin sanal kaytarma davranışları: bir kamu üniversitesi örneği. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(54), 924-934.
- Ünal, Ö. F. ve Tekdemir, S. (2015). Sanal kaytarma: Bir kamu kurumunda ampirik bir araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20(2), 95-118.
- Varol, F. ve Yıldırım, E. (2017). Siber aylaklık: Öğretmen adayları ve mobil teknolojiler. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakülteleri Dergisi*, 13(3), 1046-1057.
- Yakut, G. (2006). *İlköğretim okulu müdürlerinin mevzuattaki görev tanımlarına ilişkin davranışları gösterme düzeyleri*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Yalçın, G. (2015). *Okul yöneticilerinin yaptığı ve yapmak istediği işler ile iş doyumları arasındaki ilişkinin incelenmesi*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.
- Yalçın, S. (2017). Öğretmenlerin algılarına göre istenmeyen okul yöneticisi davranışları. *Ekev Akademi Dergisi*, 69, 105-116.
- Yıldız, H., Yıldız, B. ve Ateş, H. (2015). Sanal kaytarma davranışlarının sergilenmesinde örgütsel adalet algısının rolü var mıdır? *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, 10(2), 55-66.
- Yıldız, H., Yıldız, B. ve İyigün, N. Ö. (2016). Psikolojik sözleşme algısının sanal kaytarma davranışları üzerindeki etkisi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 47, 147-165.
- Yılmaz, A. B. (2017). Lisansüstü öğrencilerinin siber aylaklık düzeylerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi: Karma bir çalışma. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi (KEFAD)*, 18(2), 113-134.

Erzurum İlinde İçme Suyu İçin Ödeme İstekliliği Üzerine Etkili Olan Faktörlerin Belirlenmesi

Doç. Dr. Ahmet Semih Uzundumlu^{1*}
Doç. Dr. Özden Fakioğlu²
Dr. Öğr. Üyesi Mine Köktürk³

Geliş tarihi: 26.09.2019
Kabul tarihi: 22.10.2019

Atf bilgisi:
IBAD Sosyal Bilimler Dergisi
Sayı: 5 Sayfa:
Yıl: 2019 Dönem: Güz

This article was checked by Turnitin.
Similarity Index 18%.

¹Atatürk Üniversitesi, Türkiye,
asuzsemi@atauni.edu.tr,
ORCID ID 0000-0001-9714-2053
²Atatürk Üniversitesi, Türkiye,
ozden.fakioğlu@atauni.edu.tr,
ORCID ID 0000-0003-2015-7446
³İğdir Üniversitesi, Türkiye,
mine.kokturk@igdir.edu.tr,
ORCID ID 0000-0003-4722-256X

* Sorumlu yazar

ÖZ

Belediyelerin topluma daha hijyenik, daha güvenilir içme sularını ulaştırmaları yıllar geçtikçe daha fazla önem arz etmektedir. Ancak bu amacı gerçekleştirmek belediyelerin çok büyük yatırımlar yapmasını gerektirmektedir. Bu yatırımları yerine getirmesinde toplumun katkısı da önemli bir yere sahiptir. Bu çalışmadaki amaç içme suyunda toplumun belediye hizmetlerinin iyileştirmesine yönelik katkıda bulunup bulunmayacağını araştırmaktır. Çalışmada hanelerin %65.7'sinin belediye suyunun 1 litresine 50-80 kuruş ödemeye istekli olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca hanelerde meyve suyu tüketimi arttıkça içme suyu için ödeme istekliliği artmaktadır. Bunun dışında hanelerdeki birey sayısı arttıkça, hane reisinin eğitim yılı azaldıkça, hane reisinin mesleği esnaflık olunca, çeşme suyunun maliyeti arttıkça ve tüketicilere sunulan ödeme istekliliği fiyatı arttıkça tüketicilerin içme suyu için ödeme istekliliği azalmaktadır. Tüketiciler güvenilir içme sularına ödedikleri su faturasına yaklaşık 3.2 katı kadar ödemeye razıdırlar. Bu nedenle belediyeler tüketicilere daha hijyenik ve tadı daha güzel suları ulaştırmak için altyapı hizmetlerini iyileştirmesinde toplumun desteğini alabilir.

Anahtar Kelimeler: Ödeme istekliliği, İçme suyu, İçilebilir su, Hijyen, Erzurum.

Determining of the Effective Factors on Willingness to Pay for Drinking Water in Erzurum Province

Assoc. Prof. Dr. Ahmet Semih Uzundumlu^{1*}
Assoc. Prof. Dr. Özden Fakioglu²
Asst. Prof. Dr. Mine Köktürk³

First received: 26.09.2019
Accepted: 22.10.2019

Citation:
IBAD Journal of Social Sciences
Issue: 5 Pages: 153-163
Year: 2019 Session: Fall

This article was checked by *Turnitin*
Similarity Index 18%.

¹Atatürk University, Turkey,
asuzsemi@atauni.edu.tr,
ORCID ID 0000-0001-9714-2053
²Atatürk University, Turkey,
ozden.fakioglu@atauni.edu.tr,
ORCID ID 0000-0003-2015-7446
³Iğdir University, Turkey,
mine.kokturk@igdir.edu.tr,
ORCID ID 0000-0003-4722-256X

* Corresponding Author

ABSTRACT

Over the years, it has been more important for municipalities to supply more hygienic and reliable drinking water to the public. However, municipalities need to make huge investments for achieving this objective. The contribution of society in carrying out these investments has an important place. The aim of this study to investigate whether the community can contribute to the improvement of municipal services in drinking water. In the study, it has been found that 65.7% of households are willing to pay 50-80 cents per 1 liter of municipal water. In addition, like fruit juice consumption increases, willingness to pay for drinking water increases. Also, increase of household size, decrease of the education level of household head, increase of fountain water cost and increase of water price that consumers are willing to pay cause consumer to decrease willingness to pay for drinking water. Besides, having a profession as artisan decrease consumers' willingness to pay for drinking water, too. Consumers are willing to pay about 3.2 times more for water bill to have reliable drinking water. Therefore, municipalities can get the support of society in improving infrastructure services for providing consumers with more hygienic and tastier waters.

Keywords: Willingness to Pay, Drinking water, potable water, Hygiene, Erzurum.

GİRİŞ

Su, insanların hayatlarını devam ettirmelerinde ve sağlıklı bir yaşam sürdürebilmelerinde çok önemli bir yere sahiptir. Ancak günümüzde dünya nüfusundaki hızlı artışın yanı sıra teknolojiadaki ilerlemelerin çevre kontrolü olmadan kullanımı su kaynaklarını kirletmekte ve iklimde olumsuz sonuçlar ortaya çıkarmaktadır. Bu durum su kaynaklarını olumsuz etkilemekte bu da kaliteli içme suyuna ulaşmayı zorlaştırmaktadır (Lyytimäki ve Assmuth, 2015). Ayrıca dünya nüfusundaki artışa karşılık tatlı su kaynaklarında bir artış olmadığı için insanların kullanabileceği tatlı su oranı giderek azalmaktadır (Alaş vd., 2009).

Dünyadan yıllık elde edilebilecek su rezervi 43750 km³/yıl olup, bu su miktarının yüzeye dağılımı coğrafik ve iklimsel özelliklere göre değişmektedir (Karahan ve Angin 2008). Dünyanın su içeriğinin %97.5'i okyanuslarda tuzlu olarak ve %2.5'i tatlı su olarak genelde Kuzey Kutbu ve Antarktika ile buzullarda bulunmaktadır. Bu tatlı su kaynaklarının %68.7'si Kuzey Kutbu ve Antarktika'da, %30.1'i buzullarda ve %0.3'ü yüzey ve yeraltı sularında bulunmaktadır. Yani dünyada bulunan toplam suyun yalnızca %1'inin insanlar tarafından kolaylıkla kullanılabilirliği anlamına gelmektedir. Ayrıca dünya nüfusunun dörtte biri nehirlerden ve göletlerden tatlı su almak için teknoloji sıkıntısı (Manju ve Sagar, 2017).

Dünyada 2.1 milyar insan hijyenik, güvenli ve kaliteli içme suyuna ulaşamamaktadır. Bireylerin güvenli, hijyenik ve kaliteli içme suyuna ulaşabilmesi için belediyeler tarafından iyi bir altyapı masrafı harcanmakta ve böylece daha sağlıklı toplumların yetişmesine imkan tanınmış olmaktadır. Böylece iyi altyapı sistemlerine ulaşamayan toplumlarda su kalitesi önemli bir sorundur (Guilfoos vd., 2019).

Dünya nüfusunun hızla artması ve sanayileşme, doğal kaynakların sürdürülebilirliğini zayıflatmakta ve insanların daha güvenilir içme sularına ulaşmasını zorlaştırmaktadır. Bu nedenle insanlar güvenilir sulara ulaşmak için fazladan ödeme isteğinde bulunabilmektedirler (Tanellari vd. 2015). Gelişmekte olan ülkelerde temiz suya daha fazla erişim için ayda 3-30 dolar arasında fazladan bir ödemeye istekli oldukları (Van Houtven vd., 2017); gelişmiş bir ülke olan Güney Kore'de de bireylerin %3'ünün arıtılmamış musluk suyu içtiği ve modern su arıtma sistemi kurmak için fertlerin ayda minimum 2 \$ fazladan ödemede bulunabilecekleri tespit edilmiştir (Gschwandtner vd., 2018). Bireyler bu fazladan ödeme talebinde faturalarında %2-7 arasında bir artışa olumlu bakmaktadırlar (Guilfoos vd., 2019).

LİTERATÜR TARAMASI

Son yıllarda özellikle gelişmekte olan ülkelerde belediye hizmetlerinin yapısal anlamda iyileştirilmesi ile tüketicilerin güvenilir içme suyuna fazladan ödeme isteğinde bulunup bulunmayacağı üzerine bazı araştırmalar yapılmıştır.

Brouwer vd. (2015), Kenya'da içme suyu filtresi için kentsel ve kırsal hane halkının ödeme istekliliğini araştırmışlardır. Çalışmada kentsel ve kırsal alanda 150+150 toplamda 300 anket yapmışlardır. Ödeme istekliliğini belirlemede Koşullu Değerleme (Contingent Valuation) yöntemini kullanmışlardır. Sonuç olarak kırsal ve kentsel alanda içme suyundan kaynaklanan hastalıkların çocuklarda görülme sıklığı arttıkça ve filtre fiyatı azaldıkça bireylerin ödeme istekliliğinin arttığını tespit etmişlerdir. Pazarlamacıların her iki kesim için de farklı pazarlama stratejileri geliştirmelerini önermişlerdir.

Del Saz-Salazar vd. (2015), Bolivya'da su sistemini geliştirmek için bireylerin ödeme istekliliğini araştırmışlardır. Çalışmada 324 biriyle görüşerek Koşullu Değerleme yöntemini uygulamak için iki aşamalı Heckman yöntemine başvurmuşlardır. Sonuç olarak bireylerin %55'inin fazladan ödemeyi kabul ettiğini tespit etmişlerdir. Ödeme isteğini gelir, eğitim, ev sahibi olma ve su taşıma durumu pozitif, şişe su kullanımı ise negatif yönde etkilediğini tespit etmişlerdir.

Mezgebo ve Ewnetu (2015), Etiyopya'nın Nebelet şehrinde hane halkının iyileştirilmiş sulara ödemede bulunup bulunmayacağı tespiti amaçlanmıştır. Çalışma verileri 181 bireyle yüz yüze görüşülerek elde edilmiş ve ödeme istekliliğini etkileyen faktörlerin belirlenmesinde probit model kullanılmıştır. Hanelerin %96'sının iyileştirilmiş su hizmeti sunumu için fazladan ödeme istediğinde bulunabileceklerini tespit etmişlerdir. Probit modeli sonuçlarına göre gelir, mesafe, su gideri, teklif

fiyatı, eğitim, medeni durum ve cinsiyetin hane halkının su hizmetlerinin iyileştirilmesi için ödeme yapma isteği ile ilişkili olduğunu belirleyerek, yapılacak bir projede bu faktörlerin dikkate alınması gerektiğini önermişlerdir.

Rananga ve Gumbo (2015), Güney Afrika'nın Mutale Belediyesinin kırsal alanda su kalitesini artırmada bireylerin ödeme isteğinde bulunup bulunmayacağını 114 anket yaparak X^2 analizi ile araştırmışlardır. Bireylerin %90'ının belediye hizmetlerinden memnun olmadığı bu nedenle bireylerin %95.5'inin 1 ton su için yaklaşık 25 GAR (10 TL) ödemeye razı olduklarını tespit etmişlerdir.

Tanellari et al.(2015), Kuzey Virginia ve Washington, D.C'nin Maryland banliyölerindeki tüketicilere mail yoluyla uygulanan anket çalışmalarına dayanan araştırmada, tüketicilerin içme suyu problemine yönelik iyileştirme programları için ödeme yapma istekliliğini ortaya koymaya çalışmışlardır. İçme suyu problemi olarak; suyun kalitesini, ev tesisat altyapısındaki küçük çaplı sızıntıları ve eskimiş kamusal altyapı sistemini değerlendirmişlerdir. Sonuç olarak herhangi bir iyileştirme programına ödeme yapma istekliliğinin önerilen iyileştirmenin maliyeti nedeniyle olumsuz etkilendiğini tespit etmişlerdir.

Twerefou vd. (2015), Gana'nın Accra-Tema Metropolitan bölgesinin en önemli sorunu olan içme suyunda kalite ve hijyen için Koşullu Değerleme yöntemini kullanarak ödeme istekliliğini araştırmışlardır. Çalışmada 315 kişi ile görüşüp, verileri sıralı probit yöntemini kullanarak analiz etmişlerdir. Hane halkının bir kova su için (17.5 lt), şu anda harcadıklarının yaklaşık 7 kat daha fazlası olan 0.10 Gana sedisini (11 krş) ödemeye razı olduğunu tespit etmişlerdir.

Del Saz-Salazar vd. (2016), kentsel su temini altyapısını iyileştirmek ve sızıntıları azaltmak için İspanya'daki Guadalquivir nehri havzasındaki tüketicilerin ödeme istekliliğini değerlendirmek amacıyla Koşullu Değerleme yöntemini kullanmışlardır. Çalışmada, bireylerin su faturalarında ortalama olarak 8.23 € ile 9.65 € arasında değişen bir ek ücret ödemeye razı olduklarını belirlemiştir.

Rodríguez-Tapia vd. (2017), Meksiko şehrindeki ailelerin kentteki kaliteli tedarik hizmetlerine güvenmek yerine, alternatif içme suyu kaynaklarını tercih ettiklerini ortaya koymuşlardır. Çalışmada daha iyi su kalitesi için hane halkının ödeme isteğini tahmin etmek için Sansürlü Tobit modelini kullanmışlardır. Daha iyi içilebilir su için fazladan ödeme istekliliğinde bulunan bireylerin ödeme isteği su faturasının %3-4'ü kadar olduğunu ve ortalama aile gelirinin yaklaşık %0.22'si kadar olduğunu belirlemiştir. Sonuç olarak hanelerin kaliteli musluk suyu için ödeme yapma istekleri yıllık 34.5 milyon \$ iken, şişelenmiş su için yapılan harcama 380 milyon \$ olduğunu hesaplamışlardır.

Van Houtven vd. (2017), Çalışmada 60 araştırmadan elde edilen 171 ödeme istekliliği tahminini kullanarak, tahminlerdeki değişimi açıklayan potansiyel faktörleri incelemiştir. Hanelerin su erişimindeki iyileşmeler için ayda yaklaşık 3-30 \$ arasında bir ücret ödemeye istekli olduğunu belirlemiştir.

Gschwandtner vd. (2018), Güney Kore'deki Cheongju su tesislerinde gelişmiş su arıtma tesislerinin uygulanabilirliğini araştırmak için seçim deneyleri ve maliyet-fayda analizi yapmışlardır. Güney Kore'deki nüfusun yalnızca %3'ünde arıtılmamış musluk suyu kullanıldığını ve gelişmiş su arıtma sistemi kurmak için ödeme istekliliğinin alt sınırının aylık ortalama 2 \$ olduğunu tespit etmişlerdir

Guilfoos vd. (2019), Guatemala'nın dağlık bölgelerinde kullanım noktası, su kalitesi teknolojisi ve su kalitesi test hizmetleri için ödeme istekliliğini tahmin etmek amacıyla bu çalışmayı yapmışlardır. Çalışmayı hane halkının içme suyu kalitesini belirlemek için evlerden toplanan su örneklerinin ölçülmesi ve su kalitesi için ödeme isteğinin belirlenmesi çerçevesinde tasarlamışlardır. Sonuç olarak bireylerin 18 \$ tutarındaki su filtrelerinin ücretini ödemeye istekli olduklarını, su kalitesi ölçümlerinde "çok temiz" olarak tanımlanan hanelerde suda bakteri ölçümlerini belirlemiştir.

AMAÇ VE KAPSAM

Erzurum ilinde 2008 yılı itibariyle Palandöken Barajından içme ve kullanma suyu temin edilmeye başlanmıştır. Fakat barajdan gelen bu suyun içme suyu olarak kullanımı bir takım sorunlar meydana getirdiği için halkın büyük çoğunluğu içme suyunu ya damacana ya da daha fazla güvendikleri

mahalle çeşmelerinden kullanmaya başlamışlardır. Bu nedenle Erzurum ilinde tüketicilerin demografik ve sosyal özelliklerine göre, güvenilir içme suyu için fazladan ödeme isteğinde bulunup bulunmayacağı tespit etmek amacıyla bu çalışma yapılmıştır.

MATERYAL VE YÖNTEM

MATERYAL

Araştırmanın ana materyalini, Erzurum ilini temsil edecek 400 hane halkıyla birebir yapılan anketler oluşturmuştur. Çalışma 2014 yılının Temmuz-Kasım aylarında sekiz anketörle yürütülmüştür. Katılımcılara, bireysel ve hanelerine ilişkin sosyo-ekonomik özellikleri ve su tüketim miktarı, su tüketim tercihi ve suda ödeme istekliliği hakkında sorular sorulmuştur. Ayrıca çalışmada ikincil veri olarak yerli ve yabancı bilimsel çalışma, dergi ve çeşitli yayınlar kullanılmıştır.

YÖNTEM

Örnekleme Metodu

Araştırmaya dahil edilen katılımcıların seçiminde “Oransal örnekleme yöntemi”; veri temininde ise “Yüz-yüze anket yöntemi” kullanılmıştır. Erzurum hane halkı ile ilgili bilgiler Erzurum Nüfus Müdürlüğü kayıtlarından elde edilmiştir. Örneklem hacminin belirlenmesinde aşağıdaki formülden yararlanılmıştır (Newbold, 1995; Sezgin ve Uzundumlu, 2019). Yöntemde %95 güven aralığı, %5 hata payı kullanılmıştır.

$$n = \frac{N * p * (1 - p)}{(N - 1) * \sigma_p^2 + p * (1 - p)}$$

n : Örnek büyüklüğü,

N : Tüketici sayısı,

r : Ortalamadan sapma (%5)

$Z_{\alpha/2}$: z cetvel değeri (1.96)

$$\sigma_p^2 : \text{varyansı, } \sigma_p^2 = \left(\frac{r}{Z_{\alpha/2}} \right)^2 = (0,0255)^2$$

p : İşletme sayısının popülasyondaki oranını göstermektedir (%50)

$$n = \frac{388093 * 0.5 * 0.5}{388092 * (0.0255)^2 + 0.5 * 0.5} = 384$$

Araştırmada maksimum örnek hacmine ulaşmak için p=0.50 ve q=0.50 kullanılmıştır. Anket sayısı %5 artırılarak araştırma yöresinde toplam 400 tüketici ile yüz-yüze görüşülmüştür.

Ödeme İstekliliği (WTP) Yöntemi

Ödeme istekliliği, piyasada değeri bilinmeyen mal ve hizmetlerin parasal değerlerini, tüketici faydasını dikkate alarak toplumun tercihlerine göre belirlenmektedir. Ödeme istekliliğinde contingent valuation, contingent ranking, contingent choice ve conjoint analysis olmak üzere dört yöntem kullanılmaktadır (Haab ve McConnell, 2003). Koşullu Değerleme (contingent valuation) (CV) yöntemi, Willingness to pay (WTP) (ödeme istekliliğini) tahmin etmede en çok kullanılan yöntemlerden biridir. Bu yöntemde Çift-sınırlı (The dichotomous choice) yani “evet-hayır” tipi soru dizisi hazırlanarak anketler yapılmaktadır (Haab ve McConnell, 2003; Del Saz-Salazar vd., 2016; Sezgin vd., 2016). The dichotomous choice model kapsamında her bir katılımcıya iki teklif sunulmaktadır. İkinci teklif miktarı, ilk teklif miktarına verilen cevaba bağlı olarak sunulmaktadır. İlk teklife verilen yanıt “evet” ise başlangıç teklifini (B_I) ödemeyi istemektedir, daha sonra katılımcıya daha yüksek olan ikinci fiyat teklifi (B_U) sunulmaktadır. Eğer katılımcı ilk teklif miktarına “hayır” yanıtını vermiş ise ilk teklif miktarını ödemeyi kabul etmemektedir ve bu aşamadan sonra daha düşük olan ikinci bir fiyat teklifi (B_L) sunulmaktadır. Böylece tüketicilerin ödeme isteğinde olacağı fiyat sınırları belirlenmiş olmaktadır (Del Saz-Salazar vd., 2015; Sezgin vd., 2016).

The dichotomous choice contingent valuation yönteminde sorulan sorular için verilen cevaplar dört kategoriye ayrılmaktadır. Bunlar; “hayır, hayır”; “hayır, evet”; “evet, hayır” ve “evet, evet” olarak kategorize edilmektedir. Bu durumu gösteren “i” katılımcısı için WTP formül aşağıdadır (Gabrielyan et al., 2016).

$$(1) \quad y_i = \begin{cases} 1 & \text{if } WTP_i < B_D \\ 2 & \text{if } B_U \leq WTP_i < B_I \\ 3 & \text{if } B_I \leq WTP_i < B_P \\ 4 & \text{if } WTP_i \geq B_P \end{cases}$$

$$(2) \quad y_i = \alpha - \rho\beta_i + \lambda'z_i + \varepsilon_i, \quad \text{için } i = 1, \dots, n$$

$$(3) \quad \Pr(Y_i = j) = \begin{cases} = \Pr(WTP < B_D) = G(\alpha - \rho B_D + \lambda'z_i) = \frac{e^{\alpha - \rho B_D + \lambda'z_i}}{1 + e^{\alpha - \rho B_D + \lambda'z_i}} \\ 2 & \text{if } B_U \leq WTP_i < B_I \\ 3 & \text{if } B_I \leq WTP_i < B_P \\ 4 & \text{if } WTP_i \geq B_P \end{cases}$$

(1) $(-\infty, B_L)$ katılımcıların WTP’ si her iki teklifi de reddettiği zaman (hayır, hayır) sunulan daha düşük olan fiyat teklifinin B_L altında olduğu anlamına gelmektedir; (2) katılımcıların WTP’ si $[B_L, B_I)$ ilk fiyat teklif (B_I) miktarını reddettiği fakat daha düşük olan fiyat teklifini (B_L) kabul ettiği (hayır, evet) zaman düşük fiyat teklifi (B_L) ve başlangıç fiyat teklifi (B_I) arasında olduğu ifade edilmektedir; (3) $[B_I, B_U)$ katılımcıların WTP’ si ilk teklif fiyatını (B_I) kabul ettiği fakat daha yüksek olan teklif fiyatını (B_U) reddettiği (evet, hayır) zaman ilk fiyat teklifinden yüksek fakat daha yüksek olan fiyat teklifinden (B_U) düşüktür; (4) $[B_U, +\infty)$ katılımcıların WTP’ si her iki fiyat teklifini kabul ettiği zaman (evet, evet), daha yüksek olan fiyat teklifinin üzerindedir sonucu çıkmaktadır.

Ödeme İstekliliğinde (WTP’de) amaç, katılımcıların ödemek isteyecekleri maksimum ve minimum değerleri tespit edip, daha sonra bu miktarı etkileyen demografik, sosyal ve ekonomik faktörleri tespit ederek ödeme istekliliğine etkisini araştırmaktır.

Çift-sınırlı model kapsamında her bir katılımcıya iki teklif önerilmektedir. İkinci teklif seviyesi başlangıç veya ilk teklif miktarına verilen cevaba bağlı olarak sunulmaktadır. İlk teklife verilen yanıt “evet” ise başlangıç teklifini (B_I) ödemeyi istemektedir, daha sonra katılımcıya daha yüksek olan ikinci fiyat teklifi (B_U) sunulmaktadır. Eğer katılımcı ilk teklif miktarına “hayır” yanıtını vermiş ise ilk teklif miktarını ödemeyi kabul etmemektedir ve bu aşamadan sonra daha düşük olan ikinci bir fiyat teklifi (B_L) sunulmaktadır (Sezgin vd., 2016).

Çalışmada hane halkına belediyenin alt yapı hizmetlerini düzelterek tüketicilere daha güvenilir içme suları için ödeme istekliliğinde bulunup bulunmayacakları araştırılmıştır. Tüketicilere bir litre şişe su için ortalama olarak ödedikleri bir TL’lik tutar dikkate alınarak bu bedelin %50 aşağısı ve %50 fazlası dikkate alınarak maksimum ve minimum sınırlar belirlenmiş olup, bu sınırlar arasında onar kuruş artırımlar yapılarak tüketiciye rastgele on altı fiyat sunulmuştur. Daha sonra bu fiyatlarla tüketicinin demografik, sosyal ve ekonomik özelliklerine göre ödeme istekliliğinde bulunup bulunmadığı belirlenmiştir.

ARAŞTIRMA BULGULARI VE TARTIŞMA

İçme Suyu İçin Ödeme İstekliliğinde Kullanılan Değişkenlerin Açıklaması

İçme suyu için ödeme istekliliğinde bulunan hane halkı ile ilgili değişkenler ve açıklamaları Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Ödeme istekliliği analizinde kullanılan değişkenlerin betimleyici istatistikleri

Değişkenler	Açıklamaları	Ortalama	Sd hata
SABİT			0.557
HBİREY	Hanedeki birey sayısı (1-10)	4.125	0.096
OYAS	Yaş kategorisi 36-55 yıl=1, diğerleri=0	0.505	0.237
OGELİR	Ailenin geliri 2001-3800 TL arası (%)	42.5	22.8
ESNAF	Esnaf=1, diğerleri= 0	0.080	0.428
PASTTUK	Hanenin günlük pastörize süt tüketim miktarı (0-667 ml)	59.948	0.001
DEGITIM	Eğitim kategorik, 0-5 yıl=1, diğerleri=0	0.188	0.287
MYMADN	Hanenin günlük meyveli madensuyu tüketim miktarı (0-4 şişe)	1.656	0.007
CAYTUK	Hanenin günlük çay tüketim miktarı (0-200 çay bardağı)	44.000	0.003
MEYVESU	Hanenin günlük meyve suyu tüketim miktarı (0-1.000 ml)	141.252	0.001
SFATURA	Hane aylık su faturası (10-60 TL arası)	34.525	0.008
CESMEF	Çeşmeden bir litre su getirme maliyeti (0-0.5 TL)	0.101	0.732
SISE	İçme suyunu, şişe suların karşılama=1, diğerleri= 0	0.215	0.273
SUTUK	Hane başına günlük içme suyu tüketimi (lt)	7.21	3.10
AMNTWTP1	50-150 krş arası rastgele belirlenen fiyat (bu fiyatı tüketicinin ödemeye istekli olup, olmadığının sorulması) E=1 ve H=0	0.535	0.004

Haneler ortalama 4.125 kişiden oluşmakta olup, hane halkında daha güvenli içme suyu için ödeme istekliliğinde bulunanların oranı %53.5'dir. Aile reislerinin %50.5'i orta yaş grubunda. %42.5'i orta gelir grubunda ve %19'u düşük eğitim grubunda olup, %8'i esnaftır. Hanelerde günlük ortalama 60 ml pastörize süt. 1.7 şişe meyveli maden suyu, yaklaşık 44 çay bardağı çay, 141.3 ml meyve suyu tüketilmektedir. Hanelerde ortalama su faturası 10-60 TL arasıdır. Meşhur çeşmelerden su getirmenin birim maliyeti yaklaşık 0.50 kuruştur. Hane halkının yaklaşık %21.5'i içme suyunu hazır sudan karşılamaktadır.

Ödeme istekliliğinde verilen fiyata göre kabul durumları Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. Ödeme istekliliğinde verilen fiyata göre kabul ve ret durumları

Verilen fiyat (Krş/lt)	Kabul durumu				Toplam
	Hayır-Hayır	Hayır-Evet	Evet-Hayır	Evet-Evet	
50	5	5	19	7	36
60	5	4	18	4	31
70	8	9	16	5	38
80	15	4	13	10	42
90	20	6	5	5	36
100	12	3	5	7	27
110	14	9	16	1	40
120	18	1	7	7	33
130	23	4	8	14	49
140	4	0	14	10	28
150	17	1	15	7	40
Toplam	141	46	136	77	400

Ödeme İstekliliğinde Kullanılan Logit Model

Ödeme istekliliği analizlerinde probit, logit veya tobit model kullanılabilir. Bilindiği üzere probit ile logit analiz sonuçları birbirine yakındır. Aradaki fark probitte elde edilen sonucu bir katsayı ile çarpınca logiti vermektedir. Logitte elde edilen sonucu probitte elde etmek için de sonucu bir katsayı ile çarpmak yeterli olmaktadır (Uzundumlu 2011).

Tablo 3'te yalnızca istatistiki açıdan önemli olan değişkenler açıklanmıştır.

Tablo 3. Ödeme istekliliğinde kullanılan logit modelin tahmini parametre değerleri

Değişkenler	Katsayılar	Standart hata
SABİT	1.973	0.557
HBİREY	-0.188**	0.096
ESNAF	-1.064**	0.428
OGELİR	-0.006	0.228
OYAS	0.245	0.237
DEGITİM	-0.529*	0.287
PASTTUK	0.000	0.001
MYMADN	0.006	0.007
CAYTUK	-0.003	0.003
MEYVESU	0.002***	0.001
SFATURA	0.007	0.008
CESMEF	1.264*	0.732
SİSE	-0.282	0.273
AMNTWTP1	-0.015***	0.004
Log likelihood	-248.7365	
Chi squared (x²)	55.083	

* $\alpha=0.10$ **, $\alpha=0.05$ ***, $\alpha=0.01$

Ailede birey sayısı arttıkça hanelerin daha temiz, hijyenik ve kaliteli su tercihi azalmaktadır. İstatistiksel açıdan bu durum $p \leq 0.05$ 'de önemlidir. Bunun nedeni ödeme istekliliği birim başına olduğu için tüketim arttıkça ödenecek meblağın yüksekliğini düşünen bireyler suda ilave bir ödeme isteğine gerek olmadığını düşünmektedirler. Bilgic vd. (2008), Bilgic (2010) ve Rananga ve Gumbo (2015)'de bu çalışmada olduğu gibi hanede birey sayısı arttıkça içme suyu için tüketicilerin ödeme istekliliğinin azaldığını tespit etmişlerdir.

Aile reisinin mesleği içme suyunda ödeme isteğinde önemli bir etkidir. Aile reisinin esnaf olması ödeme istekliliğinde negatif etkiye sahip olup, istatistiksel açıdan bu durum $p \leq 0.05$ 'de önemlidir. Aile reisi esnaf olan ailelerin bir kısmı şişe su pazarlamakta veya daha düşük fiyattan alabilmektedir. İlave suya para ödemesi yapmak istemeyen bu aileler suda ödeme istekliliğini düşünmemektedirler. Rananga ve Gumbo (2015)'de gelir seviyesi düşük olan mesleklerde çalışan bireylerin, özellikle de ev hanımlarının ödeme istekliliğinde olmadıklarını tespit etmişlerdir.

Düşük eğitim grubunda yer alan hane reislerinin eğitimleri 0-6 yıldır. Bu hanelerde eğitim yılı azaldıkça hanelerin ödeme istekliliği azalmaktadır. Bu durum $p \leq 0.10$ 'da önemlidir. Bilgic vd. (2008), Yacob vd. (2013), Mezgebo ve Ewnetu (2015) ve Twerefou vd. (2015)'in belirttikleri gibi eğitim çalışmalarında, hijyenik sulara tüketicilerin ulaşmasının çok önemli olduğunu bu nedenle tüketicilerin eğitim seviyeleri yükseldikçe güvenilir sular için ödeme isteği artmaktadır.

Ailelerde ödeme istekliliği ile meyve suyu tüketimi arasında pozitif bir ilişki vardır. Bu durum $p \leq 0.01$ 'de önemlidir. Yani hanelerde meyve suyu tüketimi arttıkça içme suyu için ödeme istekliliği artmaktadır. Bunun nedeni Erzurum ilinde hanelerin önemli bir kısmı içme sularının besin içeriğine güvenmediği için meyve suyu tüketmektedir. Meyve suyu ile insanların daha sağlıklı olacağı düşüncesine sahip olan bu haneler suyun güvenilir ve kaliteli bir şekilde kendilerine ulaştırılmasında ek ödemede bulunabileceklerini belirtmişlerdir. Lee (2015)'inde belirttiği gibi meyve suyunda doğal hammadde kullanım oranı arttıkça, tüketicilerin bu gıdalara daha fazla ödemede bulunma isteği artmaktadır.

Hanelerde çeşme suyunun maliyeti arttığında su için ödeme istekliliği artmaktadır. Bu durum $p \leq 0.10$ 'da önemlidir. Çeşme suyu, genelde maliyeti olmadan mahalle çeşmesinden karşılanmaktadır. Ancak bazı tüketiciler mahalle çeşmelerinin yerine meşhur çeşmelerden su getirmekte bu nedenle araçların yakıt masrafı, su masrafını oluşturmaktadır. Bu nedenle meşhur çeşmeler için benzin masrafı arttıkça tüketiciler evlere kadar gelebilen kaliteli şebeke suyuna fazladan ödemede bulunmak istemektedirler. Rauf vd. (2015) ve Twerefou vd. (2015)'in belirttiği gibi ikame ürünlerin ulaşımı zorlaştıkça ve fiyatları arttıkça güvenilir şebeke suyu için tüketicilerin ödeme istekliliği artmaktadır.

Ödeme isteğinde tüketiciye sunulan fiyat arttıkça tüketicilerin su için ödeme isteği azalmaktadır. Bu durum $p \leq 0.01$ 'de önemlidir. Tüketicilerden 50-80 TL için ödeme istekliliğinde bulunanların oranı %65.7, 90-120 TL için bu oran %53.9 ve 130-150 TL için %41.9'dur. Tüketicilere bir litre suyun fiyatı 50-150 kuruş arasında rastgele fiyatlar sunulmuş fiyatlar 150 kuruşa yaklaşınca tüketiciler ödenecek meblağın yüksekliği nedeniyle genelde kabul etmezken şişe suyun fiyatı ile neredeyse aynı olan 50 kuruşu kabul etmektedirler. Eren vd. (2008), Bilgic (2010) ve Del Saz-Salazar vd. (2016) de bu çalışmada olduğu gibi tüketiciye sundukları ödeme istekliliği bedeli arttıkça tüketicilerin içme suyu için ödeme istekliliğinin azaldığını belirtmişlerdir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Nüfus artışı ve teknolojik ilerlemeler nedeniyle insanların daha sağlıklı yiyecek ve içeceklere ulaşma maliyetleri artmaktadır. Erzurum ilinde de nüfusun artışı nedeniyle halkın alışmış olduğu kaynak suyu yerine alışık olmadıkları ve hijyen ve kalite durumunu beğenmedikleri baraj suyuna olan şikayetleri giderek artmıştır. Bu nedenle bu çalışmada belediye hizmetlerinin artırılmasıyla sunulan hijyen ve kalitesindeki iyileştirmeler için halkın ödeme isteğinde olup olmayacağı araştırılmıştır. Çalışmada suyun litresi için tüketicilerin 50 ile 150 kuruş arasında fazladan ödeme yapıp yapmayacakları belirlenmeye çalışılmıştır. Çalışmada hanehalkının içme suyu için 50-80 krş/lt ödeme istekliliğinde bulunanların oranı yaklaşık %66 olduğu ve tüketiciye sunulan teklif fiyatı arttıkça tüketicilerin içme suyu için ödeme istekliliği azalmaktadır. Hanelerin 4.125 bireyden oluştuğu ve bireylerin kişi başına 1.75 litre su içtiği tespit edilmiştir. Ayrıca hane halkının ortalama olarak 0.50 kuruş ödeme istekliliğinin bulunduğu tespit edilmiştir. Basit bir hesap yapıldığında $(4.125 * 1.75 * 0.5 * 30)$ aylık harcanılan içme suyu bedeli yaklaşık 110 TL olmaktadır. Çalışmada hanelerin ortalama belediyeye ödemiş oldukları su faturası 34.5 TL dikkate alınınca, tüketiciler yaklaşık olarak 3.2 kat daha fazla güvendikleri su için ödeme istekliliğinde bulunabilecekleri tespit edilmiştir. Ayrıca hane halkının içme suyu için ödeme istekliliğinde bulunmasını etkileyen 13 değişkenden 5'i anlamlı olarak tespit edilmiştir. Bu anlamlı değişkenlerden meyve suyu tüketimi arttıkça bireylerin içme suyu için ödeme istekliliğinde bulunması ihtimali artmaktadır. Diğer 4 faktör (hane birey sayısı, hane reisinin düşük eğitim seviyesi, hane reisinin esnaf olması ve ödeme isteğindeki fiyatın artması) içme suyu için ödeme istekliliğini azaltmaktadır. Eğer Belediyeler tüketicilerin istediği hijyen ve kalite düzeyini sağlayacak tesisin masrafının karşılanmasında tüketicilerin desteklerini alacaklardır. Bu nedenle belediyenin su kalitesini iyileştirmeye yönelik yapacağı yatırımları tüketiciler destekleyeceklerdir. Sonuçta belediyeler içme suyunu iyileştirmeye yönelik yatırım yaptığında, tüketiciler talep ettikleri içme suyu kalitesine evlerinde erişme imkânı bulacaklardır.

KAYNAKÇA

- Alaş, A, Tunç, T, Kışoğlu, M. and Gürbüz, H. (2009). An investigation on prospective teachers' conscious water consumption: Atatürk university sample. *Journal of Education Faculty*, 11(2), 37-49.
- Bilgic, A. (2010). Measuring willingness to pay to improve municipal water in southeast Anatolia, Turkey. *Water Resources Research*, 46(12), DOI: 10.1029/2009WR009010.
- Bilgic, A., Eren, G. and Florkowski, W. J. (2008). Willingness to pay for potable water in the southeastern Turkey: an application of both stated and revealed preferences valuation method. *The Southern Agricultural Economics Association Annual Meeting* February 2-6, Teksas, USA.

- Brouwer, R., Job, F. C., van der Kroon, B. and Johnston, R. (2015). Comparing willingness to pay for improved drinking-water quality using stated preference methods in rural and urban Kenya. *Applied Health Economics and Health Policy*, 13(1), 81-94.
- Del Saz-Salazar, S., García-Rubio, M. A., González-Gómez, F. and Picazo-Tadeo, A. J. (2016). Managing water resources under conditions of scarcity: on consumers' willingness to pay for improving water supply infrastructure. *Water Resources Management*, 30(5), 1723-1738.
- Del Saz-Salazar, S., González-Gómez, F. and Guardiola, J. (2015). Willingness to pay to improve urban water supply: the case of Sucre, Bolivia. *Water Policy*, 17 (1), 112-125.
- Eren, G., Bilgiç, A., Karli, B. and Miran, B. (2008). GAP bölgesi'nde kaliteli içme suyunun fiyatlandırılmasına etki eden faktörler. *Turkish Journal of Agricultural Economics*, 14(2), 67-74.
- Gschwandtner, A., Jang, C. and McManus, R. (2018). Improving drinking water quality in South Korea: a choice experiment. *Conference of International Association of Agricultural Economists*. July 28-August 2 Vancouver, Canada.
- Guilfoos, T., Hayden, S., Uchida, E., Oyanedel-Craver, V. (2019). WTP for water filters and water quality testing services in Guatemala. *Water Resources and Economics* (In Press, 100139).
- Haab, T. C., and McConnell, K. E. (2003). *Valuing environmental and natural resources: the econometrics of non-market valuation*. Northampton, MA: Edward Elgar.
- Karahan, F. and Angın, İ. (2008). Yeşil alan uygulamalarında su tüketiminin asgariye indirilmesi için Sukkulent bitki türlerinden yararlanma. *TMMOB 2. Su Politikaları Kongresi* 20-22 Mart, Ankara, Türkiye.
- Lee, P. Y., Lusk, K., Miroso, M. and Oey, I. (2015). An attribute prioritization-based segmentation of the Chinese consumer market for fruit juice. *Food Quality and Preference*, 46, 1-8.
- Lyytimäki, J., and Assmuth, T., 2015. Down with the flow: public debates shaping the risk framing of artificial groundwater recharge. *GeoJournal*, 80(1), 113-127.
- Manju, S. and Sagar, N. (2017). Yenilenebilir enerji entegre tuzdan arındırma: Hindistan'da gelecekteki tatlı su kıtlığının üstesinden gelmek için sürdürülebilir bir çözüm. *Yenilenebilir ve Sürdürülebilir Enerji İncelemeleri*, 73, 594-609.
- Mezgebo, G. K. and Ewnetu, Z. (2015). Households willingness to pay for improved water services in urban areas: A case study from Nebelet town, Ethiopia. *Journal of Development and Agricultural Economics*, 7(1), 12-19.
- Newbold, P., (1995). *Statistics for business and economics*. New Jersey, USA: Prentice- Hall International,
- Rananga, H. T. and Gumbo, J. R. (2015). Willingness to pay for water services in two communities of Mutale local municipality, South Africa: a case study. *Journal of Human Ecology*, 49(3), 231-243.
- Rauf, S., Bakhsh, K., Hassan, S., Nadeem, A. M. and Kamran, M. A. (2015). Determinants of a household's choice of drinking water source in Punjab, Pakistan. *Polish Journal of Environmental Studies*, 24(6), 2751-2754.
- Rodríguez-Tapia, L., Revollo-Fernández, D. and Morales-Novelo, J. (2017). Household's perception of water quality and willingness to pay for clean water in Mexico City. *Economies*, 5(12), 1-14.
- Sezgin, A. ve Uzundumlu, A. S. (2019). Organik ürün tüketimi üzerine etkili olan faktörlerin analizi; Erzurum ili örneği. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi, Özel Sayı*, 441-451.
- Sezgin, A., Bilgiç, A., Demir, O., (2016). Analysis of factors affecting willingness to pay for agricultural advisory service: the case of Erzurum province. *The 12th Agricultural Economics Congress*, 25-27 May, Isparta, Turkey.

- Tanellari E, Bosch D, Boyle K, Mykerezi E. (2015). On consumers' attitudes and willingness to pay for improved drinking water quality and infrastructure. *Water Resources Research*, 51(1), 47-57.
- Twerefou, D. K., Tutu, K. A., Botchway, E. and Darkwah, S. (2015). Willingness-to-pay for potable water in the Accra-Tema metropolitan area of Ghana. *Modern Economy*, 6(12), 1285-1296.
- Van Houtven, G. L., Pattanayak, S. K., Usmani, F. and Yang, J. C. (2017). What are households willing to pay for improved water access? Results from a meta-analysis. *Ecological Economics*, 136, 126-135.
- Yacob, M. R., Dauda, S. A., Radam, A. and Samdin, Z. (2013). Household's willingness to pay for drinking water quality service improvement in Damaturu, Nigeria. *Current World Environment*, 8(3), 381-389.

Borsa İstanbul Sürdürülebilirlik Endeksi İşletmelerinin Sera Gazı Beyanlarına Yönelik Güvence Denetimleri: ISAE 3410 Güvence Denetim Standardına İlişkin Bir Araştırma

Arş. Gör. Dr. Meltem Ece Çokmutlu*
Arş. Gör. Şahay Ok²

Geliş tarihi: 01.10.2019
Kabul tarihi: 21.10.2019

Atf bilgisi:
IBAD Sosyal Bilimler Dergisi
Sayı: 5 Sayfa: 164-174
Yıl: 2019 Dönem: Güz

This article was checked by Turnitin.
Similarity Index 21%

¹Karabük Üniversitesi İşletme Fakültesi,
Türkiye, meltemece@karabuk.edu.tr
ORCID No:0000-0002-5260-3925.

²Karabük Üniversitesi, İşletme Fakültesi,
Türkiye, sahayok@karabuk.edu.tr
ORCID No: 0000-0003-1420-148X .

* Sorumlu yazar

ÖZ

Kurumsal raporlarda (finansal ve finansal olmayan raporlar) sunulan bir bilginin doğruluğuna bağımsız bir kuruluşça güvence verilmesi, bu bilginin karar almada kullanılabilirliğini ve güvenini arttıracaktır. Sunulan finansal bilgiler için uluslararası düzeyde kabul gören standartlaşmış bağımsız denetim hizmetleri mevcuttur. Son yıllarda finansal olmayan bilgiler için de güvence hizmeti sağlayabilecek standartlar hazırlanmaya başlanmıştır. Bu standartların en bilinenleri Uluslararası Bağımsız Denetim ve Güvence Denetimi Standartları Kurulu (IAASB) tarafından hazırlanan standartlardır. Kurul tarafından hazırlanan spesifik standartlardan biri de ISAE 3410 “Sera Gazı Beyanlarına İlişkin Güvence Denetim Standardı”dır. Bu çalışmada güvence denetimi standartları kapsamında bulunan ISAE 3410 standardı açıklanmış ve Borsa İstanbul Sürdürülebilirlik endeksinde yer alan işletmelerin sundukları finansal olmayan raporlarda bu standarda ilişkin açıklamaları ölçülmüştür. Ölçüm yapılırken elde edilen finansal olmayan raporlardan (sürdürülebilirlik raporları ve entegre raporlar) içerik analizi yöntemi kullanılarak ilgili bilgiler toplanmış ve frekans dağılımı ile çözümlenmiştir. Araştırmanın sonucu genel olarak değerlendirildiğinde; işletmelerin sera gazı beyanlarına ilişkin açıklamalarının yüksek olduğu ve işletmelerin ISAE 3410 standardına ilişkin farkındalıklarının olduğu görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Güvence Denetimi, Güvence Sözleşmeleri, ISAE 3410, Sürdürülebilirlik Endeksi

Assurance Audit of Borsa İstanbul Sustainability Index Enterprises for Greenhouse Gas Declaration: A Research on ISAE 3410 Assurance Audit Standard

Arş. Gör. Dr. Meltem Ece Çokmutlu^{1*}
Arş. Gör. Şahay Ok²

First received: 01.10.2019
Accepted: 21.10.2019

Citation:
IBAD Journal of Social Sciences
Issue: 5 **Pages:** 164-174
Year: 2019 **Session:** Fall

This article was checked by *Turnitin*.
Similarity Index 21%

¹Karabük University, Turkey,
meltemece@karabuk.edu.tr
ORCID ID 0000-0002-5260-3925

²Karabük University, Turkey,
sahayok@karabuk.edu.tr,
ORCID ID 0000-0003-1420-148X .

* Corresponding Author

ABSTRACT

The review and assurance of the accuracy of the information presented in corporate reports (financial and non-financial reports) by an independent organization will increase the usability and confidence of this information in decision-making. Internationally accepted standardized independent auditing services are available for the financial information provided. In recent years, standards have been started to provide assurance services for non-financial information. The best known of these standards are those prepared by the International Standards on Auditing and Assurance Standards (IAASB). One of the specific standards prepared by the Board is ISAE 3410 Assurance Audit Standard for Greenhouse Gas Declarations". In this study, the assurance standard (ISAE 3410) regarding the greenhouse gas declarations within the scope of assurance audit standards is explained and the explanations of ISAE 3410 greenhouse gas assurance standard in the non-financial reports submitted by the companies included in the Borsa İstanbul Sustainability Index were measured. During the measurement relevant information was collected from non-financial reports (sustainability reports and integrated reports) using content analysis method and these data analyzed by frequency distribution. When the result of the research is evaluated in general; It is observed that the companies have a high level of disclosure about greenhouse gas declarations and that they have awareness about ISAE 3410 greenhouse gas assurance standard.

Keywords: Assurance Audit, Assurance Engagements, ISAE 3410, Sustainability Index

1. GİRİŞ

Son yıllarda denetim firmaları tarafından sunulan hizmetlerin kapsamında değişiklikler olduğu görülmektedir. Bu değişikliklerin temel nedenlerini; sürdürülebilirliğe ilişkin farkındalığın artması, paydaşlarca talep edilen bilgilerdeki değişiklik ve çeşitlilik, teknolojik gelişmeler, uluslararasılaşma vb. şekilde sıralamak mümkündür. (Kardeş Selimoğlu ve Özsözgün Çalışkan, 2016, s. 3, Altıntaş, 2010, s.172).

Günümüzde denetim firmaları tarafından bağımsız denetimin yanı sıra, işletmelerin kontrolleri, bilgi sistemleri, tahmini finansal bilgileri gibi çeşitli hususlarda da güvence hizmetleri verilmektedir. İşletmelerin karşılaştıkları yeni risk türleri ve sundukları bilginin kapsamının artışı güvenceye olan talebi de artırmaktadır. Örneğin paydaşlara sunulan bilginin yanlışlığı yasa dışıdır ve mahkeme süreci sonucunda itibar kaybı gibi daha büyük sorunları da beraberinde getirmektedir. İşletmeler sosyal denetimin bir gereği olarak da finansal olmayan bilgilere dair güvence hizmetlerini talep etmeye başlamışlardır (Çıtak, 2015, s. 20-21). Finansal olmayan bilgilere ilişkin alınan güvence hizmetlerine örnek olarak;

- İnternet sitesi kontrollerine ilişkin güvence hizmeti
- Mali sektör dışındaki işletmeler için bilgi sistemleri güvenilirliğine ilişkin güvence hizmeti
- Kurumsal sosyal sorumluluk/sürdürülebilirlik/çevre raporlarına ilişkin güvence hizmeti
- Tahmini finansal tablolara ilişkin güvence hizmeti
- Üzerinde mutabık kalınan işlem sözleşmeleri (AUP), Sermaye Piyasası Mevzuatı dışındaki işletmeler için iç kontrol sisteminin etkinliğine ilişkin güvence hizmeti
- Sera gazı/karbon emisyonu beyanlarına ilişkin güvence hizmeti verilebilir (Altıntaş, 2010, s. 120).

Dünya üzerinde yerel ve küresel düzeyde güvence denetim standartları belirlenmekte ve güvence hizmetleri sunulmaktadır. Örneğin Amerika, Avrupa ve Japonya'da finansal olmayan raporlara ilişkin olarak alınan güvence denetimlerinin fazla olduğu görülmektedir (Çıtak, 2015; Altıntaş, 2011). Uluslararası düzeyde kabul gören standart düzenleyici kuruluşlarda biri de IAASB'dir. Kuruluş başlangıçta daha ziyade finansal tabloların denetimine odaklansa da günümüzde toplum çıkarlarıyla aynı doğrultuda olan denetim ve güvence hizmetlerine ilişkin standartlar oluşturmaktadır. Kuruluş tarafından yayımlanan standartları şu şekilde belirtmek mümkündür:

- Tarihi finansal bilgilerin (finansal tablo ve dipnotlarının) denetlenmesi ile ilgili "Uluslararası Denetim Standartları" (IASs)
- Tarihi finansal bilgilerin gözden geçirilmesi ve yorumlanması ile ilgili "Gözden Geçirme Üzerine Standartlar" (ISREs)
- Tarihi finansal bilgilerden ziyade herhangi bir konudaki bilgilendirmeyi güvence altına alacak hizmetler ile ilgili "Güvence Altına Alma Sözleşmeleri Üzerine Standartlar" (ISAEs)
- Profesyonel meslek mensupları tarafından sunulan diğer ilgili hizmet sözleşmelerine uyulacak esasları içeren "Diğer Hizmetler Üzerine Uluslararası Standartlar" (ISRSS)(Çıtak, 2015, s. 20-21).

Bu standartlara ek olarak IAASB, sürdürülebilirlik ve iç kontrol hakkında raporlama gibi konuya özel denetim standartları da yayımlamaktadır (Altıntaş, 2010). ISAE 3410 standardı da ifade edilen bu standartlardandır.

Bu çalışmanın temel amacı ülkemizde güvence denetim standartlarından olan ISAE 3410 standardına ilişkin farkındalık düzeyini belirlemektir. Bu amaçla ilk olarak bu güvence denetim standardına ilişkin açıklamalar yapılmış, sonrasında Borsa İstanbul sürdürülebilirlik endeksinde yer alan işletmeler tarafından sunulan finansal olmayan raporlar (sürdürülebilirlik raporları ve entegre raporlar) ISAE 3410 denetim standardı açısından incelenmiştir.

2. SERA GAZI BEYANLARINA İLİŞKİN GÜVENCE STANDARTLARI ve ISAE 3410 SERA GAZI GÜVENCE DENETİM STANDARDI

Sera gazı; yeryüzü, atmosfer ve bulutlar tarafından kızılötesi spektrum ışımaya aralığında belirli dalga boylarında soğurulan ve salınan, atmosferin hem doğal hem de antropojenik gaz bileşeni olarak tanımlanmaktadır (Sezer Özçelik, 2016, s. 3). Karbondioksit (CO₂), Metan (CH₄), Diazotmonoksit (N₂O) sera gazı türlerine örnek olarak verilebilir (Kardeş Selimoğlu, Özsözgün Çalışkan, 2016, s. 6). Tanım olarak sera gazı emisyonu ise; belirli bir sürede atmosfere salınan sera gazlarından birinin toplam kütlesi olarak ifade edilmektedir (Sezer Özçelik, 2016, s. 3).

Kuruluşlar için sera gazı emisyonları ile mücadele sürdürülebilir kalkınma kavramının artan önemi, Kyoto Protokolü, Rio Denkleri, Birleşmiş Milletler Küresel İklim Çerçeve Sözleşmesi vb. birçok düzenlemenin direktifleri nedeniyle zorunluluk haline gelmiştir. Artan sera gazı salınımlarındaki artış ve bunun küresel ısınmada yarattığı olumsuz sonuçlar nedeniyle sürdürülebilir kalkınmanın lokomotifleri olan işletmelerin bu konuya verdikleri önem de artmaktadır. Bu sayede işletmelerin finansal olmayan raporlarında (çevre raporları, sürdürülebilirlik raporları, entegre raporlar) sera gazı/karbon salınımına ilişkin açıklamalarda da artış görülmektedir (Kardeş Selimoğlu ve Özsözgün Çalışkan, 2016; Yükçü ve Kaplanoğlu, 2016, s. 72). İşletmelerin sera gazı salınımlarına ilişkin yapılan açıklamalarının doğruluğunun sağlanması paylaşılan bilgiye olan güveni arttıracaktır; karbon ayak izinin yanlış hesaplanma riskini azaltacaktır; işletme karşıtı çevresel iddialara kanıt olacağı karar alıcılara objektif ve tutarlı bilgi sağlayacağı için önemlidir ve bu sebeple sera gazı açıklamaları işletmeler tarafından son yıllarda gerçekleştirilen faaliyetlerdendir (Kardeş Selimoğlu ve Özsözgün Çalışkan, 2018, s. 1-18).

İşletmeler bu denetim hizmetini alırken güvence uygulayıcılardan (bağımsız denetçi veya diğer güvence uygulayıcılar) yararlanmaktadır. Güvence uygulayıcıları ise ISAE 3410, ISO 14064 serileri, ISAE 3000 standartlarını temel alarak doğrulama işlemi gerçekleştirmektedirler (Altuğ ve Özkan, 2015; Kardeş Selimoğlu ve Özsözgün Çalışkan, 2018).

ISO 14064 Standart Serileri: Uluslararası Standart Örgütü (ISO); Sera gazı emisyonlarının izlenmesi, raporlanması ve doğrulanması” konularına ilişkin güvence uygulayıcılarına hitaben birtakım standartlar geliştirmiştir. Bu standartlar;

- ISO 14064-1 Sera Gazları; Sera Gazı Emisyonlarının ve Uzaklaştırmalarının Kuruluş Seviyesinde Hesaplanmasına ve Rapor Edilmesine Dair Kılavuz ve Özellikler,
- ISO 14064-2 Sera Gazları; Sera Gazı Emisyon Azaltmalarının veya Uzaklaştırma İyileştirmelerinin Proje Seviyesinde Hesaplanmasına, İzlenmesine ve Rapor Edilmesine Dair Kılavuz ve Özellikler,
- ISO 14064-3 Sera Gazları; Sera Gazı Beyanlarının Doğrulanmasına ve Onaylanmasına Dair Kılavuz ve Özellikler standartlarıdır (Altuğ ve Özkan, 2015).

ISAE 3410 – Sera Gazı Beyanlarına Yönelik Güvence Standardı (Assurance Standards on Greenhouse Gas Statements); işletmelerin sera gazı beyanlarına yönelik sundukları raporlarla ilgili güvence denetimlerini konu almaktadır (Atabay, 2018, s. 57)

Ülkemizde sera gazı emisyonlarına ilişkin yasal gereklilik, 17 Mayıs 2014 tarihli, 29003 sayılı, “Sera Gazı Emisyonlarının Takibi Hakkında Yönetmelik” ile hayata geçirilmiştir. Yönetmelik ile belirtilmiş olan faaliyetlere ilişkin sera gazı emisyonlarının izlenmesi, raporlanması ve doğrulanması işlemleri düzenlenmektedir. Tanım olarak doğrulama işlemi; bir plana göre izlenen emisyon miktarına ait hem izleme planı hem de izleme raporlarının bir doğrulayıcı kuruluş (denetçi) tarafından doğruluğunun denetlenmesidir. Doğrulayıcı kuruluşlar ise TÜRKAK (Türkiye Akreditasyon Kurumu) tarafından akredite edilen ve bakanlık (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı) adına hareket eden kuruluşlardır (Kardeş Selimoğlu ve Özsözgün Çalışkan, 2016b, s. 19).

3. LİTERATÜR İNCELEMESİ

ISAE 3410 standardı yeni bir standart olduğu için literatürde konuya ilişkin fazla çalışma bulunmamaktadır, daha ziyade güvence hizmetleri, güvence denetimleri ve denetim standartlarına ilişkin çalışmalara rastlanmaktadır.

O'dwyer ve Owen (2005) çalışmasında, 2002 yılında ACCA, İngiltere ve Avrupa sürdürülebilirlik raporları ödül listesinde yer alan işletmelerin çevresel, sosyal ve sürdürülebilirlik raporlarında yer alan güvence beyanları incelenmektedir. Analiz sonucunda güvence uygulamalarında bağımsız olmanın ve titiz bir tutum sergilemenin olumlu gelişmeler olduğu belirlenmektedir. Güvence uygulamalarındaki paydaş katılımının eksikliği, güvence sürecinde yönetimin kontrolü elinde tutması araştırma sonucunda ulaşılan olumsuz noktalar olmaktadır.

Simnett ve Nugent (2007)'deki çalışmasında Avustralya'da, ASX'de 2005 yılında yer alan işletmelerin karbon emisyon açıklamaları ve güvence beyanlarının seviyeleri yıllık raporları ve diğer raporları üzerinden araştırılmış olup, söz konusu işletmeler arasında karbon emisyonuna ilişkin yıllık raporlarında açıklamalarda bulunan işletmelerin oranının %10'dan az olduğu belirlenmiştir.

Simnett vd. (2007) çalışmasında 31 ülkeden 2141 işletmenin finansal olmayan raporlarını güvence beyanlarının varlığı ve denetçi seçimleri üzerinden 2002-2004 dönemleri için incelemiştir. Bu işletmelerin %31'inin raporlarında güvence yer almakta, %42'sinde profesyonel denetçiler tarafından güvence verilmektedir. İşletmeler tarafından gönüllü olarak gerçekleştirilen finansal olmayan raporlarda güvence beyanında bulunma talebinin zaman içinde arttığı belirtilmektedir.

Bir başka araştırma Mock ve arkadaşları tarafından 2007 yılında yapılmıştır. Çalışmada dünya çapında 130 işletmenin 2002-2004 yılları arasındaki güvenceye sahip sürdürülebilirlik raporları incelenmiştir. İşletmelerin ülke ve sektör düzeyinde nasıl bir güvence beyanına sahip olduğu, güvencenin seviyesi, sağlanan güvencenin seviyesini etkileyen faktörler araştırılmıştır. Güvence sağlayan 4 büyük denetim firması ve bu firmaların dışında kalan güvence sağlayıcılar arasındaki ilişki de araştırılmaktadır. Araştırmanın sonuçlarında; güvenceye sahip sürdürülebilirlik raporlarının %50'den fazlasının Avrupa Birliği'nde olduğu ve %60'dan fazla rapordaki güvencenin 4 büyük denetim firması dışındaki güvence sağlayıcılardan alındığı ortaya konmaktadır. Sektörler arasında sürdürülebilirlik raporlarında en fazla güvence bulunan 3 sektör ise sırasıyla elektrik ve yardımcı hizmetler (%21,54), madencilik ve petrol (%15,38) ve üretim (%11,54) sektörüdür.

Manetti ve Becatti (2009)'nin GRI Database 2007'de yer alan GRI-G3'e göre raporlama yapan sürdürülebilirlik raporlarında güvence beyanı bulunan 34 işletmeyi analiz ettikleri çalışmalarında 14 güvence beyanının ISAE 3000, dokuz beyanın AA1000AS, dokuz beyanın hem ISAE 3000 hem de AA1000AS yedi beyanın ise diğer standartları ifade ettiği belirtilmektedir. Araştırmada güvence sözleşmelerinin seviyeleri, disiplinler arası olup olmadığı, doğrulama türleri, denetim riskinin değerlendirilip değerlendirilmediği, sonuç raporunun olup olmadığı da içerik analizi yöntemi ile incelenmiştir.

Perego ve Kolk (2010) yaptıkları çalışmada çevresel ve sosyal raporlamada güvence talebini ülke düzeyindeki karakteristikler üzerinden analiz etmiştir. Fortune Global 250 işletmelerinin 1999, 2002 ve 2005 yıllarında yayınladıkları raporlarından elde edilen analiz sonuçlarına göre; veri setindeki işletmelerin %35'inden fazlasının güvence beyanı bulunmaktadır. Avrupa ve Japonya'daki işletmeler daha fazla güvence beyanına sahip ülkelerdir. Bu ülkelerdeki çevreye karşı hassasiyeti olması gereken üretim işletmelerinin yanı sıra bankacılık ve sigortacılık sektöründeki işletmeler de güvenilir raporlar üretmektedir. Güvence sağlayıcı kuruluşların sayısındaki artış, bu alanda faaliyet gösteren ve güvence sunan muhasebe firmaların sayısında hafif bir düşüşe neden olmuştur. ABD'de ise Avrupa ve Japonya ile karşılaştırıldığında dış güvence düzeyinin düşük olduğu görülmektedir.

Barton (2005), Fan ve Wong (2005), Francis vd (2007), Choi ve Wong (2007) ve Choi vd. (2008) tarafından yapılan çalışmalarda da sürdürülebilirlik raporlarında güvence beyanının kullanımının gönüllü güvence hizmetlerinin daha iyi anlaşılmasını sağlayacağı belirtilmektedir (Kolk ve Perego, 2010, s. 183).

Perego ve Kolk 2012 yılındaki çalışmalarında Fortune Global 250’de yer alan çok uluslu işletmelerin sürdürülebilirlik güvence uygulamaları 1999-2008 yılları itibariyle 10 yıllık süreçte incelemişlerdir. Denetim uygulamaları, güvence standartlarındaki çeşitlilik, güvence sağlayıcıların türleri, sürdürülebilirlik güvence beyanlarının kalitesi çalışmanın araştırma sorularını oluşturmaktadır. Araştırmanın sonucunda Japonya ve Fransa’da yasal zorunluluklar nedeniyle sosyal ve çevresel raporlamada güvence sunma oranının yüksek olduğu görülmektedir.

Mock vd. (2013) tarafından yapılan çalışma, Mock vd. tarafından 2007 yılında yapılmış olan çalışma ile karşılaştırma temelindedir. 2007 yılında yapılan çalışmanın analiz sonuçları, 2013 yılı çalışmasının sonuçları ile karşılaştırılmıştır. Bu iki araştırmanın sonuçlarında ülkelerin ve sektörlerin güvence beyanına sahiplik düzeyleri, verilen güvence seviyeleri, güvence seviyelerini etkileyen faktörler tespit edilmiştir. Veri setine ilişkin kapsamlı tanımlayıcı istatistiklere de araştırmada yer verildiği görülmektedir.

Gürtürk ve Hahn tarafından 2016 yılında yapılan çalışmada, 2013 yılında FTSE 100’de yer alan ve German DAX ve MDAX ‘da yer alan 80 işletmenin sürdürülebilirlik raporlarındaki güvence beyanları incelenmiştir. Mevcut sürdürülebilirlik uygulamalarına ilişkin kapsamlı bir karşılaştırma yapabilmek adına Londra ve Frankfurt borsalarında piyasa değeri en yüksek işletmeler seçilmiştir. Bu 180 işletmenin 109’unun bağımsız bir şekilde hazırlanmış sürdürülebilirlik raporunun veya entegre raporunun olduğu, bunların ise 61’inin dışsal güvence beyanlarına yer veren işletme olduğu görülmektedir. Raporlar Perego ve Kolk (2012) tarafından önerilen kodlama cetveli kullanılarak 21 gösterge üzerinden içerik, benzerlik, farklılık, şeffaflık, güvence beyanı gibi kriterler açısından incelenmiştir. İçerik analizi yöntemi kullanılarak işletmeler göstergeler üzerinden puanlanmış ve anlamlı farklılıklar bulunmuştur.

Ülkemizde yapılan çalışmalar incelendiğinde; Altıntaş (2010) tarafından hazırlanan doktora tezinde SPK denetim yetkisi almış denetim firmalarında çalışan meslek mensuplarının güvence hizmetlerine ilişkin görüşleri kapsamlı anket çalışması ile değerlendirilmiştir. Araştırmanın sonucunda ülkemizde güvence hizmetlerinin yaygın olmadığı görülmektedir. Gerekli mesleki bilgilendirmenin yapılması ve hukuki düzenlemelerin gelişmesiyle güvence hizmetlerinin yaygınlaşacağı öngörülmektedir.

Dinç ve Atabay (2016) tarafından yapılan çalışmada güvence denetimi, güvence denetim standartları teorik olarak genel hatları itibariyle incelenmiştir.

Kardeş Selimoğlu ve Özsozğün Çalışkan (2016a, 2016b) çalışmasında ISAE 3410 denetim standardını sürdürülebilirlik bağlamında ele almışlar, denetim öncesinde işletmelerin muhasebe kayıtlarının karbon piyasalarına uygunluğu adına önerilerde bulunmuşlar, ISAE 3410 standardını kavramsal açıdan derinlemesine incelemişlerdir.

4. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

4.1. Araştırmanın Amacı ve Kapsamı

Bu araştırmada Borsa İstanbul sürdürülebilirlik endeksinde yer alan ve kurumsal sürdürülebilirlik performanslarının yüksek olduğu düşünülen işletmelerin, sürdürülebilirlik veya entegre raporlarında sundukları sera gazı beyanlarına ilişkin açıklamalar incelenmiştir. Sürdürülebilirlik endeksi 2014 yılında hesaplanmaya başlayan oldukça yeni bir endekstir. Örnekleme seçiminde bu endeksin tercih edilme sebebi, endekste yer alan işletmelerin sürdürülebilirlik konusundaki duyarlılığının yüksek olduğunun öngörülmesidir.

Güvence denetimi ve ISAE 3410 standardı ülkemiz literatürü için daha çok yeni ve geliştirilmeye açık çalışma alanlarıdır. Bu nedenle çalışmada temel amaç, bu alanların tanınırlığına katkıda bulunmaktır.

Sürdürülebilirlik Endeksinde 2014 yılında 15 işletme, 2015 yılında 29 işletme 2016 yılında 42 işletme 2017 yılında 44 işletme ve 2018 yılında 50 işletme yer almıştır. Bu 180 işletmenin endekse dahil olduğu yıllar itibariyle sürdürülebilirlik veya entegre raporlarına web sayfaları aracılığıyla ulaşılmaya çalışılmıştır. Bağımsız ve/veya GRI standartlarında hazırlanmayan raporlar olması mevcut yıla ilişkin

olarak sunulmamış raporlar olması nedeniyle analiz 100 finansal olmayan rapor üzerinden gerçekleştirilmiştir.

4.2. Araştırmanın Soruları

Araştırma soruları Simnett ve Nugent 2007; Mock vd. 2007; Manetti ve Becatti, 2009; Perego ve Kolk 2012; Mock vd. 2013; Gürtürk ve Hann 2016 çalışmaları incelenerek, ilgili akademisyenleri görüşleri alınarak belirlenmiştir. Araştırmada finansal olmayan raporlar içerik analizi yöntemi ile incelenerek aşağıda ifade edilen temel araştırma sorularına cevaplar aranmaktadır:

- Finansal olmayan raporlarda sera gazı emisyonlarına ilişkin açıklamalar mevcut mudur?
- Sera gazı beyanlarına ilişkin açıklamalar için güvence denetimi alınmış mıdır?
- Sera gazı emisyonlarına ilişkin alınan güvence seviyeleri nasıldır? (Makul, sınırlı)
- Güvence uygulayıcıların sera gazı güvence raporları oluştururken tercih ettikleri standartlar nelerdir? (ISAE3000, ISAE 3410, ISO 14064).

4.3. Verilerin Elde Edilmesi ve Yöntem

Araştırmada işletmelerin web sayfalarından elde edilen finansal olmayan raporları içerik analizine tabi tutulmuş ve veriler toplanmıştır. İçerik analizi; araştırılmak istenen bir metin içerisindeki belirli kelimelerin, kavramların veya nesnelerin var olup olmadığını tespit etmek için kullanılan bir yöntemdir. Temel nitel analiz yöntemi olan içerik analizi sayesinde istenilen kelimeler, kavramlar bir metin, kitap, bölüm, makale vb. eser içinde araştırılır ve bir çıkarımda bulunulur. İstenilirse bu veriler sayısal bir veri haline de dönüştürülebilir. İçerik analizi yöntemi son zamanlarda sürdürülebilirlik raporlarının incelenmesinde sıklıkla kullanılan bir araç olmuştur. Raporlardaki nitel bilgi düzeyinin fazla olması ve karşılaştırmaya imkân vermemesi nedeniyle bu yöntem kullanılarak metin hakkında daha rahat veri elde edilmektedir. İçerik analizinde araştırılan kavram kelime düzeyinde, cümle düzeyinde, sayfa düzeyinde incelenebilir (Aras, Tezcan ve Kutlu Furtuna, 2016, s. 10). Araştırmada içerik analizi ile elde edilen veriler frekans analizi ile çözümlenmiştir.

4.4. Araştırmanın Bulguları

100 adet finansal olmayan rapor içerik analizi ile araştırma soruları açısından incelenmiştir. 100 adet finansal raporun 6'sı entegre rapor şeklinde 94'ü ise sürdürülebilirlik raporu şeklindedir. İşletmelerin sürdürülebilirlik raporlarında GRI raporlama ilkelerinde temel düzeyde açıklama yapmayı (%76) tercih ettikleri görülmektedir. Araştırma sorularına ilişkin bulgulara Tablo 1, Tablo 2 ve Tablo 3'te yer verilmiştir.

Tablo 1: Sera Gazı Beyanlarına ve Denetimlerine İlişkin Sektörel Açısından Frekans Dağılımı

Sektörler	İncelenen Rapor Sayısı	İncelenen Rapor Yüzdesi (%)	Sera Gazı Açıklamasına Sahip Rapor Sayısı	Sera Gazı Açıklamasına Sahip Rapor Yüzdesi (%)	Sera Gazı Güvence Denetimine Sahip Rapor Sayısı	Sera Gazı Güvence Denetimine Sahip Rapor Yüzdesi (%)
İmalat Sanayi	48	48,0	35	43,75	26	46,43
Elektrik Gaz ve Su	8	8,0	7	8,75	4	7,14
Mali Kuruluşlar	27	27,0	24	30	17	30,36
Teknoloji	2	2,0	2	2,5	1	1,79
Toptan ve Perakende Ticaret, Otel ve Lokantalar	7	7,0	6	7,5	5	8,93
Ulaştırma, Haberleşme ve Depolama	8	4,0	6	7,5	3	5,36
Toplam	100	100,0	80	100	56	100

Araştırma soruları 1 ve 2 için SPSS'te yapılan frekans dağılımı sonuçları Tablo 1'de verilmiştir. Tablo incelendiğinde; analize dahil edilen 100 finansal olmayan raporun en fazla sunulduğu sektör imalat sanayi (%48) olmuştur. Sonrasında %27 ile mali kuruluşlar ve %8 ile elektrik gaz ve su sektörleri gelmiştir. İncelenen 100 raporun 80'inde sera gazına ilişkin açıklamalar bulunmaktadır. 20'sinde ise

herhangi bir açıklamaya rastlanmamıştır. En fazla açıklama beyanına sahip olan sektör imalat sanayi olmuştur (%43,75). İmalat sanayi sektörünü sırasıyla mali kuruluşlar (%30) ve elektrik gaz ve su sektörleri (8,75) izlemiştir. Araştırmada sera gazı beyanlarına ilişkin güvence denetimin olduğu rapor sayısı ise 56 olmuştur. 44 raporda sera gazı beyanlarına ilişkin güvence denetimlerine rastlanmamıştır. İmalat sanayi sektörü %46,43 oranıyla en fazla sera gazı güvence denetimine sahip sektör olmuştur. İmalat sanayi sektörünü sırasıyla mali kuruluşlar (%30,36) ve toptan ve perakende ticaret (%8,93) sektörleri izlemiştir.

Tablo 2: Finansal Olmayan Raporlardaki Sera Gazı Güvence Seviyeleri Frekans Dağılımı

Güvence Seviyeleri	Sayı	%
Sınırlı Güvenceye Sahip Rapor	42	42,0
Makul Güvenceye Sahip Rapor	5	5,0
Açıklama Belirtmeyen/Denetim Yapılmayan Rapor	53	53,0
Toplam	100	100,0

Tablo 2’de sera gazı beyanlarına güvence seviyelerine ilişkin araştırma sorusunun bulgularına değinilmiştir. İncelenen 100 finansal olmayan raporda %42 oranında sınırlı güvence alınmış, %5 oranında makul güvence alınmış, %53 oranında sahip raporda ise konuya ilişkin açıklamada bulunulmamış veya raporda denetim alınmamıştır.

Tablo 3: Güvence Uygulayıcılar Tarafından Sera Gazı Güvence Denetimlerinde Tercih Edilen Standartların Frekans Dağılımı

Güvence Uygulayıcılar	Yalnız ISAE 3000	Yalnız ISAE3410	ISAE3000 ve ISAE3410	ISO 14064	Standart Belirtilmemiş
4 Büyük Bağımsız Denetim Firması	13	1	5	5	-
Diğer Güvence Uygulayıcılar	-	-	1	18	1
Güvence Uygulayıcı Belirtilmemiş	-	-	-	1	11
Toplam	13	1	6	24	12

Güvence uygulayıcıların sera gazı güvence raporları oluştururken tercih ettikleri standartların neler olduğunun belirlenmesine yönelik dördüncü araştırma sorusunun bulgularına Tablo 3’de yer verilmiştir. Denetim alınan 56 raporun 45’inde güvence için tercih edilen standartlara yer verilmiş, 11’inde ise standartlara ve güvence uygulayıcılara ilişkin açıklamada bulunulmamıştır. Sera gazı beyanlarına ilişkin en fazla tercih edilen standart ISO 14064 standart serileri olmuştur. Bu standartları en fazla bağımsız denetçi dışında kalan diğer güvence uygulayıcıları kullanmıştır. Bağımsız denetçiler ise en fazla ISAE 3000 standardını tercih etmiştir. ISAE 3410 standardı, ISAE 3000 standardı ile kullanılmıştır. Araştırma kapsamında değerlendirilen 100 finansal olmayan raporun sadece 7’sinde ISAE 3410 standardı kullanılmıştır. Uluslararası düzeyde yeni kullanılmaya başlanan standardın ülkemizdeki bilinirliği ve tanınırlığının yapılan araştırma çerçevesinde düşük olduğunu söylemek mümkündür.

4. SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Duyarlı bir kurum olmak isteyen tüm işletmelerin şeffaflık ve hesap verebilirlik ilkelerini temel almaları, ekonomik faaliyetlerini gerçekleştirirken çevre ve sosyal ortam ile de uyum için de olmaları sürdürülebilir olmalarının temel koşullarındandır. Son yıllarda işletmelerin sürdürülebilirliklerini sağlamak adına finansal olmayan raporlar hazırladıkları ve bu raporlarda sundukları bilginin doğruluğu için güvence denetimi aldıkları görülmektedir. İşletmelerin güvence denetimi aldıkları

konuların başında da sera gazları/karbon faaliyetleri gelmektedir. İşletmeler sera gazı emisyonlarına ilişkin sundukları bilgilerin doğruluğuna dair paydaşlarına denetim raporlarını sunmaktadırlar. Bu çalışmada da sunulan bu raporların kapsamının belirlendiği standart ISAE 3410 incelenmekte ve ülkemizde standarda ilişkin farkındalık düzeyi belirlenmek istenmektedir.

BIST Sürdürülebilirlik endeksindeki işletmelerde ISAE 3410 standardının kullanım düzeyini ölçmeyi amaçlayan çalışmanın sonuçları genel olarak değerlendirildiğinde şunları ifade etmek mümkündür; çalışmada BIST sürdürülebilirlik endeksinde yer alan işletmelerin finansal olmayan raporları ilk olarak Perego (2009), Manetti ve Becatti (2009), Kolk ve Perego (2010), Perego ve Kolk (2012), Mock vd. (2013) tarafından yapılan çalışmalara benzer şekilde, incelenen rapor sayısı, denetimli rapor sayısı açısından sektörel sınıflandırmaya tabi tutulmuştur. İmalat sanayi işletmelerin en fazla sera gazı beyanına ve sera gazı güvence denetimine sahip sektör olduğu görülmektedir. Finansal olmayan raporlarda sera gazı beyanlarına ilişkin açıklama oranı %80 olmaktadır. Bu raporların %44'ünde bağımsız güvence denetimi bulunmaktadır. Raporların %42'sinde sera gazı beyanları için sınırlı güvence verilmektedir. Manetti ve Becatti (2009), Gürtürk ve Hann (2016) tarafından yapılan çalışmalarda da sınırlı güvenceye sahip güvence beyanların fazla sayıda olduğu görülmektedir. Raporlarda bağımsız denetçiler dışında kalan diğer güvence uygulayıcılar daha fazla tercih edilmiştir. Perego (2009), Fernandez-Feija, Romeo ve Ruiz (2016), Gürtürk ve Hann, 2016 tarafından yapılan çalışmalarda güvence uygulayıcısı olarak daha çok bağımsız denetçiler tercih edilirken, Mock vd. (2007) ve Mock vd. (2013) çalışmalarında ise dört büyük denetim firması dışındaki diğer güvence uygulayıcılarının daha çok tercih edildiği görülmektedir.

İşletmeler tarafından sera gazı salınımlarıyla ilgili üretilen bilgilerin ISEA 3410 ve ISO 14064 standartlarıyla denetlenmesi ve sonuçların raporlanması tüm paydaşları için güvence oluşturacak bir unsurdur. Sunulan bu güvence doğabilecek olumsuz durumların engellenmesine, yönetsel karar almada etkinlik sağlanmasına, sürdürülebilirlik açısından sorumlulukların yerine getirilmesine, paydaş beklentilerinin karşılanmasına da katkıda bulunacaktır.

Güvence denetimleri ve sera gazı beyanlarına ilişkin güvence denetim standardı ISAE 3410 ülkemiz literatürü için oldukça yeni araştırma konularıdır. Bu çalışmanın amacı da güvence denetimini ve ISAE 3410 güvence standardını açıklamak, ülkemizde bu standardın farkındalığına ilişkin mevcut durumu görebilmek ve bu alanların tanınırlığına fayda sağlayabilmektir. Uluslararası literatür incelendiğinde 20 yıldan fazla bir zamandır işletmelerin finansal olmayan raporları için güvence hizmetleri aldıkları görülmektedir. Denetim hizmeti sunan kuruluşlardan alınan güvence hizmetleri için ISAE 3000, ISAE 3410 gibi birtakım standartlar geliştirilmiştir. Bu çalışmada da ülkemizde 2015 yılında GDS 3410 olarak çevirisi yapılan ISAE 3410 standardının farkındalık düzeyi belirlenmek istenmiştir. Endeksin ve standardın oldukça yeni olması bizim çalışmamız için önemli iki kısıttır. Endeksin kapsamı genişledikçe, güvence denetim hizmetleri işletmelerce bilinir ve tercih edilir oldukça konuya ilişkin istatistiksel ve ekonometrik yöntemler de kullanarak daha kapsamlı araştırmalar mümkün olacaktır.

Ulusal ve uluslararası düzeyde henüz yeni yeni uygulama alanı bulan bu standartların güvence uygulayıcıları tarafından bilinir olmasının da kullanılabilirliğini kolaylaştıracağı öngörülmektedir.

Bilgilendirme / Acknowledgement: Bu çalışma II. Business and Organization Research Congress 'de (İzmir) 05/09/2019 tarihinde sunulan özet bildirinin genişletilmiş halidir

KAYNAKÇA

- Altuğ., T. ve Özkan., F. Z. (2015). Sera gazı emisyonlarının izlenmesi, doğrulanması ve raporlanması. *Verimlilik Dergisi*, (2), 68-86.
- Altıntaş, N., N. (2010). *Bağımsız denetim ve vergi denetimi dışındaki güvence hizmetleri: Türkiye'deki uygulamalar hakkında bir araştırma*. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayımlanmamış doktora tezi, İstanbul.
- Aras, G., Tezcan, N., ve Kutlu Furtuna, Ö. (2016). Geleneksel bankacılık ve katılım bankacılığında kurumsal sürdürülebilirlik performansının Topsis yöntemiyle karşılaştırılması. *Istanbul Management Journal*, 58-81.
- Atabay., E. (2018). *Destek hizmet kuruluşlarındaki kontrollere yönelik güvence hizmetleri (GDS:3402) Türkiye'de finansal sektördeki farkındalığın ölçülmesi*. İstanbul: Türkiye Bankalar Birliği.
- Çıtak, N. (2015). *Hesap verebilirlik accountability aa1000 güvence standartları serileri*. İstanbul: Türkmen Yayınları.
- Dinç., E. ve Atabay., E. (2016). Güvence denetim standartları ve güvence denetim süreci. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(5), 1527-1541.
- Fernandez Feijoo., B, Romeo., S., ve Ruiz., S. (2016). The assurance market of sustainability reports: What do accounting firms do? *Journal of Cleaner Production*, 139, 1128-1137.
- Gürtük., A. ve Hahn., R. (2016). An empirical assessment of assurance statements in sustainability reports: Smoke screens or enlightening information?. *Journal of Cleaner Production*, 136, 30-41.
- Kardeş-Selimoğlu., S. ve Özsözgün-Çalışkan., A. (2016a). Sürdürülebilirlik bağlamında uluslararası güvence denetimi standardı GDS (ISAE) 3410- Sera gazı beyanları I. *Muhasebe ve Denetim Bakış Dergisi*, 47, 1-20.
- Kardeş-Selimoğlu., S. ve Özsözgün-Çalışkan., A. (2016b). Sürdürülebilirlik bağlamında uluslararası güvence denetimi standardı GDS (ISAE) 3410- Sera gazı beyanları II. *Muhasebe ve Denetim Bakış Dergisi*, 48, 1-20.
- Kolk., A., ve Perego, P. (2010). Determinants of the adoption of sustainability assurance statements: An international investigation. *Business Strategy and the Environment*, 19, 182-198. DOI: 10.1002/bse.643.
- Manetti, G., ve Becatti, L. (2009). Assurance services for sustainability reports: Standards and empirical evidence. *Journal of Business Ethics*, 87, 289-298. DOI 10.1007/s10551-008-9809-x.
- Mock, T. J., Strohm, C., ve Swartz, K. M. (2007). An examination of worldwide assured sustainability reporting. *Australian Accounting Review*, 17(1), 67-77.
- Mock, T. J., Rao, S. S. and Srivastava, R. P. (2013), The development of worldwide sustainability reporting. *Assurance. Australian Accounting Review*, 23, 280-294, DOI:10.1111/auar.12013.
- O'Dwyer, B., ve Owen, D. L. (2005). Assurance statement practice in environmental, social and sustainability reporting: A critical evaluation. *The British Accounting Review*, 37(2), 205-229.
- Perego., P. (2009). Causes and consequences of choosing different assurance providers: An international study of sustainability reporting. *International Journal of Management*, 26(3), 412-425.
- Perego, P., ve Kolk, A., (2012). Multinationals' accountability on sustainability: The evolution of third-party assurance of sustainability reports. *Journal Business Ethics*, 110 (2), 173-190.

- Sezer Özçelik., A.G. (2016). Türkiye Kalkınma Bankası kurumsal sera gazı envanteri ve raporu. 22 Haziran 2019 tarihinde http://www.kalkinma.com.tr/data/file/cevreci_kalkinma/2016_yili_Sera_Gazi_Envanteri_ve_Raporu.pdf adresinden erişildi.
- Simnett., R. Ve Nugent., M. (2007). Developing and assurance standard for carbon emissions disclosures. *Australian Accounting Review*, 17(2), 37-47.
- Yükçü, S., ve Kaplanoğlu, E. (2016). Sürdürülebilir kalkınmada finansal olmayan raporlamanın önemi. *Muhasebe ve Bilim Dünyası Dergisi*, 18(Özel Sayı-1), 63-101.

Diyaliz Hastalarında Sosyal Bütünleşme İhtiyacı

Öğrt. Grv. Yasemin Oğuz Güner^{1*}

Geliş tarihi: 11.09.2019
Kabul tarihi: 22.10.2019

Atf bilgisi:
IBAD Sosyal Bilimler Dergisi
Sayı: 5 Sayfa: 175-184
Yıl: 2019 Dönem: Güz

This article was checked by *intihal.net*.
Similarity Index 23%

¹ Akdeniz Üniversitesi, Türkiye,
yaseminoguzguner2016@gmail.com,
ORCID ID 0000-0003-1508-2988

* Sorumlu yazar

ÖZ

Kronik böbrek yetmezliği, hemodiyaliz, periton diyalizi ya da böbrek nakliyle tedavisi yapılan hastalıklardan biridir. Diyaliz tedavisi, hastanın sağ kalımını sağlasa da, yaşam kalitesi hala üzerinde çalışılması gereken sorunların başında gelmektedir. Yaşam kalitesi kavramının içinde, fiziksel sağlık, ruh sağlığı, bağımsızlık düzeyi, sosyal ilişkiler, yaşama ve sağlığa bakış açısı, beklentiler ve alışkanlıklar yer almaktadır. Kronik hastalıklarda birey yaşam boyu az ya da çok hastalık etkilerini yaşar. Bu gruptaki bireylerde, hastalığa bağlı günlük yaşam aktiviteleri ve iyilik hali bozulması, yaşam kalitesinin düşmesine neden olur. Bu bağlamda yaşam kalitesini arttırmak için sadece medikal gelişmelerin yeterli gelmediği, hastaların psikososyal desteğe de ihtiyaç duydukları bilinmektedir. Psikososyal destek, bazı hastalıklar için uygulansa da çoğunlukla diğer kronik hastalıklarda göz ardı edilmekte, medikal başarıya odaklanılmaktadır. Psikososyal destek için ülkemizde multidisipliner ekibin içinde ihtiyaç duyulan meslek grupları henüz yer almamaktadır. Yaşam kalitesinin hastalıkla ilişkili olarak azaldığı diyaliz hastalarında, sosyal bütünleşme ihtiyacını ortaya koymak amacıyla yapılan bu çalışmada; sosyal etkileşimde bozulmayla başlayan yalnızlık, anksiyete ve depresyon, tedaviye uyum güçlüğü ve intihara eğilim gibi önemli sorunlara neden olduğu görülmüştür. Bir hastalık toplumda ne kadar çok kişiyi ilgilendiriyorsa o kadar önemli olup halk sağlığı sorunu olarak ele alınmalıdır. Kronik hastalıklar bu yönden incelendiğinde morbidite ve mortalitesi önemli olan hastalıklar olduğu görülür. Bu bağlamda böbreğin korunmasından böbrek yetmezliğine, tedavi koşullarına kadar medikal desteğin dışında, hastalık sosyal bütünleşmedeki engelleri yönünden de çözüm üretilmesini beklemektedir. Çalışmada son dönem böbrek yetmezliği olan hastalarda yaşam kalitesini bozan başlıca sorunlar; İş ve eğitim engeli, sağlık giderleri, psikolojik sorunlar, aile içi rol ve statü kaybı ile sosyal çevre sorunları altında toplanıp, alan yazın taraması ile irdelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Diyaliz Tedavisi, Sosyal Bütünleşme, Yaşam Kalitesi, Psikososyal Destek.

Needs of Social Integration in Dialysis Patients

Lec. Yasemin Oğuz Güner^{1*}

First received: 11.09.2019
Accepted: 22.10.2019

Citation:
IBAD Journal of Social Sciences
Issue: 5 **Pages:** 175-184
Year: 2019 **Session:** Fall

This article was checked by *intihal.net*.
Similarity Index 23%

¹ Akdeniz Üniversitesi, Türkiye,
yaseminoguzguner2016@gmail.com,
ORCID ID 0000-0003-1508-2988

* Corresponding Author

ABSTRACT

Chronic renal failure is one of the diseases treated by hemodialysis, peritoneal dialysis or renal transplantation. Although dialysis treatment provides the survival of the patient, quality of life is still one of the main problems to be studied. The concept of quality of life includes physical health, mental health, level of independence, social relations, perspective on life and health, expectations and habits. In chronic diseases, the individual experiences the effects of more or less disease throughout his / her life. In this group of individuals, activities related to daily living and impaired well-being caused by the disease cause poor quality of life. In this context, it is known that not only medical developments are sufficient for improving the quality of life, but also patients need psychosocial support. Although psychosocial support is applied for some diseases, it is mostly ignored in other chronic diseases and focused on medical success. There are no occupational groups needed in the multidisciplinary team in our country for psychosocial support. In this study conducted to reveal the need for social integration in dialysis patients whose quality of life decreased in relation to the disease; Loneliness, anxiety and depression, difficulty in adherence to treatment and suicidal tendency have started. The more important a disease is in the society, the more important it should be and it should be considered as a public health problem. When chronic diseases are examined in this respect, it is seen that they have important morbidity and mortality. In this context, apart from medical support, from kidney protection to kidney failure and treatment conditions, the disease also expects to find solutions in terms of barriers to social integration. In this study, the main problems that impair quality of life in patients with end-stage renal disease; Work and education barriers, health expenses, psychological problems, loss of family role and status and social environment problems were gathered under the field literature review.

Keywords: Dialysis Treatment, Social Integration, Quality of Life, Psychosocial Support.

GİRİŞ

Toplumları oluşturan bireyler arasında dezavantajlı gruplar ve daha çok yoksullarla ilgili ortaya çıkan sosyal dışlanma konusu dikkat çekmektedir. Ne yazık ki, toplumsal düzenin bireysel görevlerinden biri olması gereken sosyal sorumluluklar, artık proje oluşturmadan ya da yasal zorunluluklar olmadan yaptırımını güçlülükle sağlanmaktadır. Sosyal bütünleşmenin sağlanamadığı durumlarda sosyal dışlanma yani; bireyin toplumla bütünleşmesini sağlayan sivil, politik, ekonomik ve sosyal haklara bazı kişi ve grupların ulaşamaması durumları oluşmaktadır (Walker ve Walker, 1997, s. 8). Bu bağlamda işsizlik ile maddi sorunlar ve eğitimsizlikle birlikte sosyal güvence sorunları, daha da büyüyen ekonomik sorunlar ve sosyal sorunlar başta olmak üzere, bireysel ve toplumsal düzeyde katlanarak artan, sorunlar yumağı haline dönmektedir. Sosyal dışlanmanın yoksulluğa, yoksulluğun da sosyal dışlanmaya neden olduğunu belirten çalışmalar da güncelliğini korumaktadır (Şahin, 2010, s. 71-79). Dolayısıyla sosyal dışlanma yaşayan grupların belirlenip tekrar topluma katılımını sağlamak için toplumun genelini ilgilendiren sorunların çözülmesiyle mümkün olabilecek dinamik bir süreçtir.

1. DİYALİZ TEDAVİSİ ALAN HASTALARDA SOSYAL YAŞAM

1.1. Sosyal Dışlanma Kavramı

Sosyal dışlanma, sosyal kaynaklı yetersizlikler kadar ekonomik, kültürel ve politik yetersizliklerle de meydana gelmektedir. Sosyal dışlanma kavramının merkezinde, yoksullukla bağlantısı olduğu tespit edilen çalışmalarda, topluma katılmayla ilgili kişisel ve psikolojik sorunlar, sosyal ilişkiler, sosyal destek ihtiyacı gibi maddi olmayan etkenlerin de söz konusu olduğu gösterilmektedir (Short, 1999).

Dışlanma kavramı, “yoksulluk”, “altsınıf”, “eşitsizlik”, “yabancılaşma”, “bütünleşememe” gibi terimlerle birlikte kullanılmaktadır. Bilhassa dezavantajlı gruplarda, bunlardan biri ya da birkaçı nedeniyle sosyal bütünleşememe sorunu yaşanmaktadır. Yoksullukta temel sorun maddi kaynaklar, sistemsel sorunların sonuçları, ekonomik hak kayıpları iken sosyal dışlanmada toplumla bütünleşme, sistemsel süreçler, vatandaşlık hakları ile ilgilidir. Ölçülebilirlik açısından karşılaştırıldığında ise yoksulluk ölçülebilirken, sosyal dışlanma ölçülememekte diğer bir değişle somutlaştırılmamaktadır (Kenyon, Lyons ve Rafferty, 2002, s. 208). Kronik hastalık tek başına yada sosyokültürel yetersizlik ve yoksullukla birlikte derinleşerek giden sosyal dışlanmaya neden olmaktadır. Farrington, sosyal dışlanmayı süreçler, fertler ve çevresel etmenler şeklinde üç grupta incelemektedir. Buna göre birinci kategoride dışlanma, birbiriyle bağlantılı ve çok yönlü durum ve süreçlerden ibarettir (Atılğan ve Çakar, 2007, s. 68-69). İkinci kategori ise bireylerin, gruplarla ve dolayısıyla toplumla bütünleşmede yaşadıkları dışlanma sorunlarıdır (Bhalla ve Lapeyre, 1997). Üçüncü kategori ise dışlanmanın çevresel faktörlerinden aile ve sosyal çevre başta olmak üzere istihdam, sosyal devletle ilgili sorunlar gelmektedir. Bu üç kategoriden biri ya da birkaçındaki sorunlar sosyal dışlanmaya neden olmaktadır. Birinde olan bozulma diğerini etkilemekte ve sorunlar zincirleme olarak diğer sistemleri etkilemektedir (Alden ve Thomas, 1998, s.1-6).

1.2. Sosyal Dışlanma ve Hastalık İlişkisi

Akut hastalıklar ile kronik hastalıklar arasındaki farklılıklardan önemli bir tanesi hastalığın süresi konusudur. Akut hastalıklar başlar ve bir süre sonra biter ve sonuçta hastalık, iyileşme veya ölümle sonlanır. Diğer bir deyişle, bu sürenin sonunda hastalık gündemden çıkar. Oysa kronik hastalıklar kısa zamanda bitmez, yıllar boyu sürer. İnsanlar bu hastalıklarla, toplum da bu hastalarla birlikte yaşamak durumundadır. Schouten ve arkadaşlarının diyaliz hastalarında yaşam kalitesi, depresyon, hospitalizasyon ve mortalite gibi çok değişkenli regresyon modeli üzerinde yaptıkları çalışmalarında, hastalığın oluşturduğu medikal ve sosyal nedenlerin mortalite üzerindeki etkisi anlamlı bulunmuştur (Schouten ve ark, 2019). Diyaliz hastalarında, Beck Depresyon Envanteri-II (BDI), bozulan yaşam kalitesi ile depresyon arasında ilişkinin ortaya konduğu çalışmalarda, yapılabilecekler için tedaviye ilave destek ihtiyacını gündeme taşımaktadır. Yaşam kalitesinin diyaliz hastalarında bozulma sebepleri; damar giriş yolları, diyaliz merkezi ve hastaneye bağlılık, komplikasyonlar, yorgunluk, anksiyete gibi medikal sorunlar, yetişkin hastanın iş bulması ve işe devam etmesinde, öğrencinin eğitimini sürdürmesindeki zorluklar, psikososyal sorunlar, mortalite riski, diyet kısıtlılığı, hareket kısıtlılığı, aile birlikteliğinin sürdürülmesindeki maddi ve manevi zorluklar, organ nakli bekleme süreci, rejeksiyon nedeniyle tekrar

diyalize geri dönüş gibi etkenler başı çekmektedir. Stresin yoğun yaşandığı hasta ve aileleri kendi içlerinde bütünlüğü korumada zorlandıkları gibi sosyal çevreyle de yaşadıkları uyumsuzluklar nedeniyle dezavantajlı grup olarak kabul edilebilmektedirler.

Kronik böbrek yetmezliği, glomerül filtrasyon hızının normalin %75'i azaldığında, sebep olan hasar ortadan kaldırılsa da renal fonksiyonlardaki bozulma geri döndürülemez. Üremik sendrom, ciddi renal yetmezliğin klinik belitisi olup azotlu madde ve diğer yıkım ürünlerinin toksik etkileri sonucu ortaya çıkan belirti ve bulgulardan oluşur. Üremik sendrom genel olarak kreatinin klirensi 10ml/dak/1.73 m²'nin altına düştüğü zaman gelişir. Üremi bütün sistemleri etkiler. Mortalite açısından en önemlisi kardiyovasküler sistem üzerindeki etkileridir. İştahsızlık, bulantı, kusma, nefeste amonyak kokusu, gastrit, enterit, peptik ülser gibi gastrointestinal komplikasyonlar hastaların bazen ilk şikayetleri olabilir. Su ve tuz retansiyonuna bağlı olarak son dönem böbrek yetmezlikli hastaların yaklaşık %80'inde hipertansiyon görülür (Daugirdas ve ark, 2003). Çoğunlukla hasarlı böbreklerden eritropoeitin üretiminde azalmaya, daha az olarak dolaşımdaki eritropoez inhibitörlerine ve kısalmış eritrosit ömrüne bağlı olarak anemi gelişir. Yanı sıra üreminin yol açtığı başlıca nörolojik bulgu ve şikayetler baş ağrısı, uyku bozuklukları, kas krampları, tremor, konvülsiyonlar, stupor, koma, huzursuz bacak sendromu, periferik nöropati, otonomik nöropatiye bağlı ortostatik hipotansiyon ve impotans olarak sıralanabilir. Son dönem böbrek yetmezliği olan hastaların beyinlerinde çeşitli bölgelerde guanidosüksinik asit, metil guanidin ve kreatinin düzeyleri normalden yüksek tespit edilmiştir. Üremik ansefalopati ile ilişkili olarak asidoz, hiponatremi, hiperkalemi, hipokalsemi, hipermağnezemi, sıvı yüklenmesi ve dehidratasyonun yanı sıra paratiroid hormonu başta olmak üzere çeşitli hormonların serum seviyelerinin artmıştır. Diyaliz tedavisi alan hastalarda diyaliz demansive disequilibrium sendromu görülebilir. Disequilibrium sendromunda patogeneze tartışmalı olmakla birlikte diyaliz ile plazma solüt düzeyinin hızlı bir şekilde düşürülmesiyle plazma, beyin dokusundan daha hipotonik hale gelir ve su plazmadan beyin dokusuna geçerek bu sendroma yol açar. Diyaliz demansı, subakut başlangıçlı, progresif ve genellikle fatal seyirli bir durumdur. Sıvı-elektrolit dengesizliği dışında üremik hastalarda karbonhidrat intoleransı, hiperürisemi, hipertrigliseridemi, protein malnütrisyonu, büyüme-gelişme bozukluğu, infertilite, seksüel disfonksiyon, amenore gibi endokrin ve metabolik bozukluklar da görülür (Selamet, 2005). Bu bağlamda dünyada Renal Replasman Tedavilerindeki yaşam kalitesinin hem genel popülasyon, hem de başka kronik hastalıkları olanlara göre daha düşük olduğu bulunmuştur (Garcia ve ark, 2010). Diyaliz tedavisi alan hastalarda bu nedenle tedavinin tek amacı yaşam süresini uzatmak değil yaşam kalitesini arttıracak psikososyal sorunlara da eğilmek olmalıdır. Bu tedavi süreci ile birlikte sosyal bütünleşmeyi engelleyen başlıca sorunları ve sonuçlarını şu alt başlıklarda toplamak mümkün;

1- İş ve eğitim engeli

Çalışan hastalarda iş devamlılığının tedavi, kontroller, komplikasyonlar nedeniyle hastaneye yatış gibi etkenlerden sekteye uğraması, ister kamu ister özel sektörde iş gücü ve verimliliğin düşüklüğü sonucu işlerini bırakma ya da işlerine son verilmesi şeklinde sonuçlanmaktadır. Diyaliz seanslarının gün içinde 5 kere yapıldığı Periton diyalizi, ya da haftada 3 gün 4'er saat yapıldığı Hemodiyaliz, aylık takipler için doktor ziyaretleri ve komplikasyonlarda bir hafta süren hastane yatışı gibi nedenlerle devlet kurumu yada özel iş yerinde çalışmak mümkün olamamaktadır. Aynı nedenler öğrenim hayatını da sekteye uğratmaktadır. Kronik hastalığın belirtilmesi ile yeni bir iş bulamama, okula devam zorunluluğunu yerine getirememesi ve akademik başarıda düşüklük gibi sonuçlara neden olmaktadır. Yaşam kalitesi ile eğitim durumu arasındaki ilişki incelendiği çalışmada, eğitim durumlarına göre fonksiyonel durum ve genel sağlık anlayışı alanlarında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuştur. Aynı çalışmada Yaşam kalitesi ile meslek arasındaki ilişki incelendiğinde, esenlik ile meslek arasında istatistiksel olarak anlamlı fark tespit edilmiştir (Küçük, 2008).

Bu durum toplumsal, sosyal, aile içinde görev kayması, maddi sorunlar başta olmak üzere pek çok etkenle somatik, ruhsal, bilişsel faktörler ile yaşam kalitesi düşmektedir.

2- Sağlık giderleri

Sağlık giderleri, sosyal güvencenin hastaya büyük destek sağladığı diyaliz tedavisi, devletin önemli sağlık harcama kalemlerinden biridir. Bu sebeple Türkiye ve dünyada katlanarak artması ön görülen kronik hastalıklar için tedbir almak üzere halkın bilgilendirilmesi çalışmaları yapılmaktadır. Aylık Kt/V

(Diyaliz Yeterliliği), üre, ürik asit, potasyum, kalsiyum, lökosit, paratiroid hormonu, fosfor, demir, hemotokrit oranı, D vitamini ve albumin gibi değerlerin yanı sıra solunum, enfeksiyon ve kardiyovasküler takipler, radyolojik sonuçlar gibi rutin kontrollerin yapılması gereklidir. Kronik diyaliz tedavisi için bir sağlık merkezine bağlı kalarak hemodiyaliz için sağlık sigortası desteği yeterli olamamaktadır. Pek çok beraberinde ihtiyaç duyulan başta beslenme ve diğer sağlık giderleri için bütçeye ihtiyaç duyulmaktadır. İşsizlik sorunu, ailedeki birey sayısı, yetersiz beslenme, enfeksiyona yakalanma oranını, hastanede yatış süresini daha da arttırarak daha fazla sağlık giderine neden olmaktadır. ABD Renal Veri Sistemi 2018 verilerine göre dünyada 2 milyon kişinin SDBY (Son Dönem Böbrek Yetmezliği) ve böbrek hastalığı tanısı almış olup bu sayının yılda % 5-7 oranında artmaya devam ettiği belirtilmektedir. Sağlık Bakanlığı 2018 verilerine göre toplam 63.349 Sağlık Bakanlığı, özel ve üniversitede, toplam 882 merkezde diyaliz tedavisi almaktadır (Faaliyet raporu, 2018: 98). Hemodiyaliz bakımı, Medicare sistemine ABD'de yıllık olarak hasta başına ortalama 90.000 dolar, toplam 28 milyar dolara mal olmaktadır. Değişen sağlık ekonomisi öncelikleri, 1945'lerde tedaviye erişim iken, 1970'lerde kalite, 1990'larda ise maliyet olduğu gösterilmektedir. Bir Kanada raporunda yıllık maliyetlere bakıldığında "Periton Diyalizi (PD) ve Hemodiyaliz (HD) yöntemleri için; Sürekli Ayaktan Periton Diyalizi (CAPD):20029, Devamlı Devirli Periton Diyalizi (CCPD):24937, merkezde HD:30626, Ev HD:17547 Kanada Doları" şeklinde belirtilmiştir. Türkiye'de HD için hasta başına yılda 21,385 Dolar, PD için ise 20,765 Dolar Maliye Bakanlığı Bütçe Mali Kontrol Genel Müdürlüğü verileri Kamu, Yeşilkart, SGK harcamaları için 2008 yılında sağlık giderlerinin %5'ini oluşturduğunu belirtmişken, 2018 yılı politika ve tedbirlerde tıbbi cihazların kalitesi, kullanımı ve bunlara yönelik harcamaların etkinliğin kontrolü ile başlayan kısıtlılıklar halen devam etmektedir.

3- Psikolojik sorunlar

Haftada üç gün dört saat ile tedavi sonrasındaki iş gücünde düşüklük nedeniyle hem de komplikasyonlar, kronik damar giriş yolunun enfeksiyöz ve nonenfeksiyöz sorunları, hareket kısıtlılığı, beden imajında değişim, hastaneye bağımlı yaşam biçimi, diyet kısıtlılığı, çocuk hastalarda gelişim gerilikleri gibi yaşam kalitesini düşüren sorunlar hem de anksiyete ve depresyona bağlı psikolojik sorunlar yaşanmaktadır. Aile içerisinde görev kaybı, sosyal ilişkilerde bozulmalar, cinsel sorunlar, ilaçların yan etkilerine bağlı olumsuzluklar özellikle altta yatan psikiyatrik yakınlıkların daha da alevlenmesine neden olmaktadır.

Hastalarda anksiyete, hüznün, suçluluk duygusu, sosyal dışlanma, çalışamama ve okuyamama ile yetersizlik ve yalnızlık duygusu, değersizlik duygusu, intihara eğilim, tedaviyi reddetme ya da tedaviye uyumsuzluk gösterme şeklinde görülmektedir. Kronik böbrek yetmezliği hastalarının ortalama yaşam ömürleri 15-20 yıl arasındadır. Dolayısıyla kronik hastalığa bağlı yaşam süresi uzasa da yaşam kalitesinin niteliği önemli bir sorundur. Ancak multidisipliner tedavi içerisinde uzman psikolog ve psikososyal destek yetersizliğinin çözümlenmesine ihtiyaç bulunmaktadır. Psikiyatrik sorunlar hastanın yaşam kalitesini daha da bozarak tedaviye uyumunu, ilaç kullanımı ve diyaliz seanslarına devamlılığını, diyet uyumsuzluğunu daha da arttırmaktadır. Bu da sosyal sermayenin bozulması ve sosyal bütünleşme zorluklarına zemin hazırlamaktadır.

4- Aile İçi Rol ve Statü Kaybı

Hemodiyaliz ya da Periton diyalizi, vücutta işlevini yerine getiremeyen böbreğin süzme işlemi gerçekleşse de pek çok dengedeki bozukluklar sistemlerdeki bozukluklarla devam eder. Diğer yandan organ nakli seçeneği olmayan hastalar için diyaliz hayat kurtarıcı bir yöntemdir. Hastalarda gastrointestinal, dermatolojik, metabolik, endokrin, hematolojik gibi devam eden sorunlar, hastanın fiziksel işlev kaybı, rol ve statü kaybı, özerklik kaybına neden olur. Çalışamama neticesinde ekonomik yetersizlik ve sosyal kayıplar ile artan ajitasyon, sinirlilik, kaygı bozukluğu oluşur. Konsantrasyon bozukluğu, libido azalması, dermansızlık, iştah değişikliği gibi durumlar, hastanın uyumsuz hissettiği, kendi aile ortamıyla çatışmalara neden olur. Erkeklerde aile içinde hem baba hem eş olarak etkinliği düşmekte ve bakım gerektiren bir hasta olarak görev değişikliğine neden olmaktadır. Benzer durum kadınlar için de söz konusu olmakla birlikte bakımı yapacak olan erkek olduğunda durum daha zorlaşarak aile birlikteliğinin bozulduğu gözlenmektedir. Böbrek yetmezliğinde çocuğu olan ailelerde, sağlıklı çocukların ihmali söz konusu olabilmektedir. Diyaliz hastalarının eşleri üzerinde yapılan araştırmalar, eşlerin hastaya psikolojik yakınlık gereksinimi yanı sıra agresyon içinde olduklarını göstermiştir. Diyaliz hastasının parçalanmış ailesi ile fonksiyonel durum arasında istatistiksel olarak

anamlı fark bulunmuştur. Diyalizin başlangıç dönemlerinde aile bireylerinin hasta ile aşırı ilgili oldukları, sonra ilgilerini kaybettikleri, dost ve akrabaların da arayıp sormadıkları gözlenmektedir (Cimili, 2003, s. 88-92). Çalışma ve eğitime devam edememe sonucunda hem ekonomik, hem eğitim hem de sosyal bütünleşme bozulmaktadır.

5- Sosyal Çevre Sorunları

Kronik Hastalıkların, yetişkinlerde olduğu gibi çocuk hastalarda, çocuğun bedensel ve ruhsal gelişimine olumsuz etkileri sonucu, yaşlılarıyla ilişki sorunları, özgüven ve kişilik gelişimindeki engeller, aşırı aile ilgisi ve korumacı yaklaşım nedeniyle çocuğun sosyalleşmesini olumsuz etkiler. Kronik hastalığa sahip bireylerde hastalığa yaklaşım ve mücadele durumlarıyla ilgili olan denetim odaklarının ölçüldüğü bir çalışmada, özellikle çocuk hastaların daha dıştan denetimli oldukları ve bunda çocuğun yaşı, anne-babanın öğrenim düzeyinin etkili olduğunu gösterir (Gültekin ve Baran, 2005). Ayrıca kronik hastalığı olan çocuklarda hastalığın tanısı, çocuğun daha önce hastanede yatma süresi ve hastalığını bilme durumu denetim odağı puanlarında farklılığa neden olmaktadır. Yetişkin hastalarda ve çocuk hastaların ebeveynlerinde tükenmişlik sendromu, hastalığı red etme ve tedaviye uyumsuzluk her iki yaş grubunun denetim odaklarındaki sorunlardan kaynaklanmaktadır. Olumsuz beden algısı, depresyon, davranış bozukluğu, uzun süre okuldan uzak kalma ile akademik başarıda düşüklük, başarısızlık duygusu ile sosyal bütünleşmede güçlük yaşanmasına neden olmaktadır. Tedavi sürecinin belirsizliği, ölüm korkusu, yaşam beklentisi konularında ise yetişkin hasta ve çocuk hastanın kaygılı ebeveynlerinde en sık karşılaşılan yaklaşım sorunlarıdır. Kronik diyaliz tedavisi yapılan hasta zamanının büyük bir çoğunluğunu hastalıkla ilgili olarak hastane ortamında geçirmektedir. Bu durumda iş yada okul çevresi, komşuluk hatta akrabalık ilişkilerinde giderek uzaklaşmalar oluşmaktadır. Artık hastanın sosyal çevresi diğer hastalar, onların aileleri ve sağlık personellerinden oluşmaktadır. Sosyokültürel ve sosyoekonomik sorunlarının daha da belirgin ve içinden çıkılmaz hal almaktadır. Hastalığın aile ortamından başlayarak toplumsal etkileri söz konusudur. Bu durumda psikososyal destek, stresle baş etme becerilerinin geliştirilmesi, pozitif ayrımcılık ile iş ve eğitim fırsatlarının sağlanması gerekmektedir.

2. DİYALİZ HASTALARINDA SOSYAL DESTEK İHTİYACI

Sosyal destek, ruhsal ve fiziksel sağlık üzerinde duyuşsal, bilişsel ve davranışsal etkiye sahiptir (Cohen & ark, 2000). Sosyal destek, hastalığın ortaya çıkmasını engellemekte ve hasta bireylerde pozitif yöndeki sağlık davranışlarını geliştirerek, iyileşmeyi hızlandırmaktadır (Lindström, 2008). Stresle baş etmek için fiziki ve ruhsal sağlığı koruma ve tedavisinde, bireyin önce yakın çevresi sonra da toplumun desteği gerekmektedir. Stresli yaşam koşulları, sağlık sorunlarıyla birleşince hastalık ile sosyal destek arasındaki ilinti konusu dikkat çekmektedir. Baş etmede kişisel ve toplumsal yetersizliklerin, kötü alışkanlıklara eğilimi, yalnızlık, dışlanma ve intiharı tetiklediği bilinmektedir (Gibson, 2010). Sosyal desteği yüksek olan kişilerde algılanan sağlık düzeyi de daha yüksek seviyede olmaktadır (Dutta, 2008). Diğer yandan sosyal sermayesi zayıf kişilerde intiharlara daha çok rastlanmaktadır (Frumkin ve ark, 2004).

Hemodiyaliz sırasında ve seanslar arasında hastalarda yaşam kalitesini bozan en sık görülen komplikasyonlar; hipotansiyon (diyalizlerin %20-30'unda), kramplar (%5-20), bulantı ve kusma (%5-15), baş ağrısı (%5), göğüs ağrısı (%2-5), sırt ağrısı (%2-5), kaşıntı (%5), titreme ve ateş (<%1) (Bergman & ark, 2003). Kronik hastalığa sahip kişiler sağlıklılara oranla, daha az sayıda kişi ya da arkadaşla ilişki kurmaktadır (Halpern, 2005). Bu nedenle sosyal sermayenin zayıf olmasının bir taraftan kişileri hasta olmaya iterken, diğer taraftan hasta olmanın da sosyal sermayeyi azalttığını söylemek yanlış olmayacaktır. Sosyal sermayenin sağlık üzerindeki etkilerini ortaya koymaya çalışan birçok çalışmanın sonucuna göre sosyal yalıtım birtakım hastalıkların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Günümüzde özellikle yalnız yaşayan, arkadaşı olmayan ya da sosyal ilişkileri zayıf olan kişilerde alzheimer ve demans hastalığı riski bulunmaktadır.

3. SOSYAL BÜTÜNLEŞME

Sosyal bütünleşme kavramını, Auguste Comte tarafından "sosyal uyuşma (Con-sensus Social)" ifadesinden sonra Amerikalı ve İngiliz sosyal bilimciler "kültürel bütünleşme" olarak kullandığı görülür. Sosyal bütünleşme, XIX. yüzyıl sosyolojisinde önemli bir yer tutmuş olan bütünleşmenin ana konusu, toplumdaki çeşitli unsurların bir arada ve birbirini destekleyerek çalışması ile ilgili olmuştur. Bir toplumdaki tüm grupların ve sosyal yapısının tüm unsurları ile maddî ve manevî kültür unsurlarının bir

araya gelerek, işleyen bir bütün meydana getirecek şekilde birbirlerini tamamlamalarına ve birbirleriyle kaynaşmalarına "sosyal bütünleşme" adı verilmiştir (Ozankaya, 1986). Maslow'un "ihtiyaçlar hiyerarşisi"ne göre, insanlar için maddi ihtiyaçlardan sonra ikinci sırada yer alan "güvenlik ihtiyacı"dır. Maslow'dan iki bin dört yüz yıl önce yaşamış olan Konfüçyüs de insan ihtiyaçları ve güven duygusu konusunda benzer bir sıralama yapmıştır. Konfüçyüs güven kavramına toplum ve devlet odaklı baktığı için iyi yöneticilerin görevlerini sayarken birinci sıraya halkın beslenmesini, ikinci sıraya fiziksel güvenliğin sağlanmasını ve buna ek olarak da bireylerin, halkın siyasi otoriteye, devlete olan güvenini koymuştur. Kısacası Konfüçyüs, sosyal ve siyasi düzenin karşılıklı olarak birey ve devlet bağlamında toplumsal güven duygusuna dayandığını vurgulamaktadır. Güven kaybolunca insan ilişkileri zedelenmekte ve toplumsal bütünleşmenin sağlanması güçleşmektedir. Bu psikososyal duygunun yokuşu hastalık ve ayrışmayı beslemektedir.

Sosyal ağlara katılım, sosyal bütünleşme olarak bilinmektedir (Günler, 2014). Evlilik, akrabalık, arkadaşlık, komşuluk, çeşitli sosyal ya da dini gruplara dahil olmak sosyal bütünleşmeyi arttırmaktadır. Sosyal ağlara katılım ve sosyal bütünleşmenin artışı, sosyal sermayenin de artışı anlamına gelmektedir. Sosyal iletişim ağları, sağlık ve hastalığı doğrudan ya da dolaylı olarak etkileyebilmektedir. Kişilerin sosyal ilişkileri ve toplumdaki etkilenme düzeyleri sağlığa ilişkin davranışlarını etkileyerek, çeşitli hastalıklara maruz kalmalarına neden olabilmektedir (Cohen ve ark, 2000). Bu nedenle uzun yıllardan bu yana sosyal iletişim ağları sağlığın bileşenlerinden biri olarak kabul edilmektedir (Frumkin ve ark, 2004). Çeşitli ülkelerde yapılmış birçok çalışmanın sonucuna göre sağlık statüsü ile toplumsal iletişim arasında güçlü bir bağ bulunmaktadır (OECD, 2001). Genellikle düşük seviyede sosyal sermayeye sahip olanlar düşük düzeyde sağlık statüsüne ve sağlığı koruyucu davranışlara sahiptirler. Yine bu kişiler yüksek oranda sağlığa zararlı davranışlar, yüksek hastalanma ve ölüm oranlarına sahiptirler (Lopez, 2012). Karşılıklı güven ve toplumsal ağların yok olması insanların yalnız kalmalarına neden olmaktadır (OECD, 2001). Yalnızlık ise kişilerin psikolojik ve fiziksel hastalıklara maruz kalmalarını beraberinde getirmektedir.

Genel ve soyut bir kavram olarak "toplumsal güven", sosyal kurumlara olan güvenle ilgilidir. Kurumsal güven devlete olan güven ile devlete olan güven ise sosyal kurumlar aracılığıyla sağlanmaktadır. Toplumun güven duygusunun azalması ya da kaybolması ile ilgili olarak, kişilerin kurumlara olan güveni, sosyal araştırmalar yapılarak belirlenmektedir. Keza sosyal çözülme ve bozulma en somut biçimde kendini kurumlardaki çözülme ile göstermektedir (Yaka, 2018).

3.1. Diyaliz Hastalarında Sosyal Bütünleşme

Hastalıkların, kişisel ve toplumsal açıdan önemlerinin farklı olduğuna 1915 yılında Alman sosyal bilim adamı Alfred Grotjahn işaret etmiştir. Seyrek de olsa, kişinin kendi hastalığı kişisel açıdan önem taşıırken, konuya toplumsal açıdan yaklaşıldığında, bir toplumda sık görülen, çok kişiyi öldüren ve çok kişiyi sakat bırakan hastalıklar önemli sağlık sorunu oluştururlar. Bir hastalık toplumda ne kadar çok kişiyi ilgilendiriyorsa o kadar önemli olup halk sağlığı sorunu olarak ele alınmalıdır. Kronik hastalıklar bu yönden incelendiğinde morbidite ve mortalitesi önemli olan hastalıklar olduğu görülür. Yetişkin yaş grubunda morbidite nedenleri hipertansiyon, kalp-damar hastalıkları gibi kronik ve dejeneratif hastalıklar ön sırada yer almaktadır.

Türkiye'de 2000 yılında yapılan hastalık yükü araştırmasının sonuçlarına göre 60 ve üzeri yaş grubunda erkeklerde ve kadınlarda en sık ölüm nedeni olan 10 hastalıktan 9 tanesinin kronik hastalıklar olduğu ortaya konmuştur. Aynı çalışmada kalp hastalıklarının 2030 yılında 400 binden fazla kişinin ölümüne yol açacağı beklenmektedir. Benzer şekilde kanser ölümlerinin, gelecek 30 yıl içinde 2,5 kat, diyabet nedeniyle olan ölümlerin de 1,5 kat artacağı öngörülmektedir (TC Sağlık Bakanlığı Hıfzıssıhha Mektebi Müdürlüğü). Bu bağlamda, özellikle diyalize ihtiyacın böbrek yetmezliği sebepleri arasında kardiyovasküler hastalıklar, diyabet oranının artışı beraberinde böbrek yetmezliği insidansının da artışı demek olmaktadır.

Diyaliz tedavisinin başlatılmasıyla birlikte, yaşam kalitesindeki değişiklikler nedeniyle, ilk yıldan itibaren, değişen oranlarla psikiyatri desteği ihtiyacı söz konusudur. Bu hastalarda sık karşılaşılan psikiyatrik sorunlar depresyon, tıbbi tedaviye uyumsuzluk, cinsel fonksiyon bozukluğu ve rehabilitasyondaki zorluklardır (Akpolat ve Utaş, 1997). Sağlık hizmetlerinde ve teknolojiye paralel olarak insan ömrü uzamakta ve toplumlar giderek yaşlanmaktadır. Ancak, kronik ve

dejeneratif hastalıkların ağırlıkta olduğu sağlık sorunları, sosyal sorunlar ve yaşam kalitesi sorunları daha da fazla önem kazanmakta, üzerinde çalışma gerektirmektedir.

SONUÇ

Kronik böbrek hastalığı, dünyada ve ülkemizde epidemi halini almış önemli bir halk sağlığı sorunu olup başta Diyabet, Hipertansiyon gibi hastalıklara bağlı olarak gelişen, progresif ve irreversible böbrek harabiyetidir. Kronik hastalıklar tek başına tıbbi müdahalenin yetersiz kaldığı psikososyal desteğe ihtiyaç duyulan bu yönüyle hem sağlık hem sosyal alanın sorunudur. Hastalığın hayat boyu sürmesi nedeniyle hastanın diyaliz tedavisi, komplikasyonlar, takipler için zamanının büyük bir kısmı sık ve uzun süreli hastanede geçmektedir. Beraberinde ailenin de bakım, beslenme, diyaliz merkeziyle iç içe geçen, yaşam koşullarının hastalıkla yeniden şekillenmesi gerektiği bir süreçtir. Erkek hastalarda, çalışan hastalarda, okuyan hastalarda ise tedavi ve sosyal sorunların dışında ekonomik sıkıntılar ile aile bireyleri daha da etkilenmektedir. Çoğunlukla haftada üç gün dört saatlik tedavi süreci için ayrılacak süre çalışmayı da eğitim hayatını da olumsuz etkilemektedir. Kronik hastalıkla yaşam kalitesi arasında artan diyaliz ömrüne kıyasla istenen düzey elde edilemediği için hastalarda anksiyete, depresyon başta olmak üzere pek çok psikososyal sorunlar oluşmaktadır. Kronik hastalık tek başına ya da sosyokültürel yetersizlik ve yoksullukla birlikte derinleşerek giden sosyal dışlanmaya neden olmaktadır. Sosyal dışlanma, sosyal kaynaklı yetersizlikler, ekonomik, kültürel ve politik yetersizliklerle, topluma katılımında hastalıkla bağlantılı olan ya da olmayan kişisel ve psikolojik sorunlarla daha da artmaktadır. Sosyal dışlanma, diğer gruplardaki gibi kronik böbrek yetmezliği hastalarında da ölçülemede ve somutlaştırılmamaktaysa da etkenler bireysel ve çevresel olarak toplumla bütünleşemede istihdam ve sosyal devletle ilgili sorunlar öne çıkmaktadır. Konfüçyus ve Maslow'un ihtiyaçlar ve güven konusunda sosyal ve siyasal düzenin karşılıklı olarak birey ve devlet bağlamında dezavantajlı gruplarda mevcut bütünleşme sorunlarının etkenlerini değerlendirilerek şekillendirilmesi gerektiği düşünülmektedir. Her geçen yıl artması ön görülen toplumdaki kronik hastalıklar ve böbrek yetmezliği birey sayısı konusunda tedbir ve çözümler üzerinde çalışılması gerekmektedir. Sosyal iletişim ağlarının sağlığın bileşenlerinden biri olduğu unutulmamalıdır.

Çalışmayla ilgili alanyazında özellikle farklı dezavantajlı gruplarda sosyal bütünleşme ile ilgili sorunların kronik hastalıklı olan hasta ve hasta yakınları üzerinde de var olduğu düşünülmektedir. Yapılan gözlemlerin nicel çalışmalarla desteklenmesi ve hem sağlık politikası üzerinde hem de konuda uzman mesleklerin devlet ve özel hastanelerde multidisipliner çalışma grubuna dahil edilmesi gerektiği düşünülmektedir. Bu bağlamda psikososyal desteğin yetersizliği kronik böbrek yetmezliğine sahip hastaların zorlu tedavi süreciyle düşen yaşam kalitesi sorunlarının oluşturduğu psikososyal sorunlar ve toplumla bütünleşememenin getirdiği ek stresörlerle daha da bozulmaktadır.

Bilgilendirme / Acknowledgement: 4th International Scientific Research Congress (IBAD-2019), 25-26 Nisan 2019, Uppsala-SWEDEN, sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

KAYNAKÇA

- Alden, J. ve Thomas, H. (1998). Context and policy. *International Planning Studies. Social Exclusion in Europe*, 3(1), 7-14.
- Bregman H, Daugirdas J. T ve Ing T. S (2003). Hemodiyaliz sırasında oluşan komplikasyonlar. Bozfakıoğlu S. (Çev.). *Diyaliz El Kitabı* içinde. (3. baskı), Ankara: Güneş Kitabevi.
- Bhalla, A. ve Lapeyre , F. (1997). Towards an analytical and operational frame work, development and change. *Social Exclusion*, 28 (3), 1-6.
- Bilir, N. (2006). Değişen sağlık örüntülerinde halk sağlığı çalışanlarının rolü. *Kronik Hastalıklar ve Yaşlılık Sorunları Toplum Hekimliği Bülteni*, (25), 3.
- Blaxter, M. (1990). *Health and lifestyle*. London: Routledge.
- Cimilli C. (2003). Hemodiyalizin psikiyatrik yönleri. *Türk Nefroloji Diyaliz ve Transplantasyon Dergisi*, 12(1), 88-92.

- Cohen, S. Gottlieb, B. H. ve Underwood, L. G. (2000). *Social relation ship and health. Social Support Measurement and Intervention A Guide for Health and Social Scientists*. New York: Oxford University Press.
- Çakar, B.Y. ve Atılğan, G. (2007). Sunuş, yoksulluk ve sosyal dışlanma. *Tes-İş Dergisi*, Haziran, 68-69.
- Daugirdas, J.T, Blake, P.T. ve Ing, T.S.(2003). *Diyaliz El Kitabı*. Semra Bozfakıoğlu (Çev). Ankara: Güneş Kitabevi Ltd. Şti.
- Dutta, M. J. (2008). *Communicating health*. Cambridge: Polity Press.
- Eryiğit Günler, O. (2014). Sosyal sermaye, sağlık ve hastalık. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 16(26), 107-113.
- Frumkin, H. Frank, L. ve Jackson, R. (2004), *Urban sprawl and public health*. Washington: Island Press.
- Garcia T.W, Veiga J.P, Motta L.D, Moura F.J. ve Casulari LA.(2010). Depressed mood and poor quality of life in male patients with chronic renal failure under going hemodialysis. *Rev Bras Psiquiat*, 32, 369-374.
- Gibson, A. (2010). *Does social capital have a role to play in the health of communities. A Reader in Promoting Public Health*. London: SAGE.
- Gültekin, G. ve Baran, G. (2005). 9-14 Yaş grubu akut ve kronik hastalığı olan çocukların denetim odağı düzeylerinin incelenmesi. *Türk Pediatri Arşivi*, 40, 211- 220.
- Halpern, D. (2005). *Social capital*. Cambridge: Polity Press.
- Hançerlioğlu, O. (2001). *Toplumbilim sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Hyypa, M. T. (2010). *Health ties*. New York: Springer.
- Kenyon, S. Lyons ve G. Rafferty, J. (2002). Transport and social exclusion: Investigating the possibility of promoting inclusion through virtual mobility. *Journal of Transport Geography*, 10(3), 207-219.
- Küçük, M. (2008). *Hemodiyaliz hastalarının yaşam kaliteleri, hasta özellikleri ve hemşirelik hizmetleri ile ilgili doyumları arasındaki ilişkinin incelenmesi*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. İç Hastalıkları Hemşireliği Anabilim Dalı. Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyon.
- Lindström, M. (2008). *Social capital and health- related behaviors. Social Capital and Health*. New York: Springer.
- Lopez, R. I. (2012). *The built environment and public health*. San Francisco: Jossey- Bass.
- OECD (2001). The well- being of nations the role of human and social capital. Paris: OECD Centre for Educational.
- Ozankaya, Ö. (1986). *Toplumbilim terimleri sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Selamet, U. (2005). *Üremik hastalarda görsel uyarılmış potansiyeller ve elektroretinogram değişiklikleri*. Yayımlanmamış uzmanlık tezi.T.C. Haydarpaşa Numune Eğitim ve Araştırma Hastanesi 2. Dahiliye Kliniği, İstanbul.
- Short, C. (1999). Poverty eradication and social integration. The Position of the UK. *International Social Science Journal*, Blackwell Publishers, Oxford, 51(162), 467–73.
- Schouten, R.W, Harmse, V. J, Dekker, F. W ve Ballegooijen, W.V (2019). Dimensions of depressive symptoms and their association with mortality, hospitalization, and quality of life in dialysis patients: A cohort study. *Psychosomatic medicine*, 81(7), 649-658.
- Şahin, M. M. ve Ünal, A. Z. (2010). *Sosyal sermaye kuram uygulama eleştirisi*. İstanbul: Değişim Yayınevi.
- Akpolat, T. ve Utaş, C. (1997). *Hemodiyaliz hekimi el kitabı*. (3.Baskı). Antalya: Türk Nefroloji Derneği.
- T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü (2003). *Ölüm istatistikleri*. Ankara: DİE Matbaası.

- T.C. Sağlık Bakanlığı Hıfzıssıhha Mektebi Müdürlüğü (2005). *Başkent Üniversitesi Ulusal Hastalık Yükü ve Maliyet Etkinlik Araştırması*. Hastalık Yükü Final Raporu, Ankara.
- T.C. Sağlık Bakanlığı Faaliyet Raporu (2018). 22 Eylül 2019 tarihinde <https://sgb.saglik.gov.tr/Dkmanlar/TC%20Sa%C4%9Fl%C4%B1k%20Bakanl%C4%B1%C4%9F%C4%B1%20Faaliyet%20Raporu%202018.pdf> adresinden erişildi.
- Walker, A. & Walker, C. (1997). *Britain divided: The growth of social exclusion in the 1980s and 1990s, child poverty*. London: Action Group.
- Yaka, A. (2018). *Sosyoloji yazıları, çatışma kültüründen uzlaşma kültürüne*. İstanbul: Gündoğan Yayınları.

Çalışanların Örgütlerde Yaşadıkları Mobbing ve Rol Belirsizliğinin, Örgüt Kültürü ve Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Üzerindeki Etkilerinin İncelenmesi

İrem Küçükoglu¹
Asst. Prof. Dr. Zafer Adıgüzel^{2*}

Geliş tarihi: 23.09.2019
Kabul tarihi: 23.10.2019

Atf bilgisi:
IBAD Sosyal Bilimler Dergisi
Sayı: 5 Sayfa: 185-202
Yıl: 2019 Dönem: Güz

This article was checked by *Turnitin*.
Similarity Index 13%

¹ İstanbul Medipol University, Medipol Business School, İstanbul, Turkey, ireemkckglu@gmail.com
ORCID ID 0000-0003-0159-3621

² İstanbul Medipol University, Medipol Business School, İstanbul, Turkey, zadiguzel@medipol.edu.tr
ORCID ID 0000-0001-8743-356X

* Sorumlu yazar

ÖZ

Mobbing, çalışanın işyerinde psikolojik olarak şiddete maruz kalması, yani fiziksel şiddet olmadan, çalışanların stres, tükenmişlik, işten ayrılma niyeti yaşaması ve intihara kadar çeşitli olumsuz durumlara yol açabilme durumudur. Rol belirsizliği yaşayan çalışanlar örgütlerinde herhangi bir olumsuz durumla karşılaşmadığında, çalışanların tutum ve davranışları olumlu yönde olmaktadır. Ancak rol belirsizliğinin baskısı altında kalan çalışanlar da örgütten ayrılma isteği oluşmaktadır. Örgütlerinden memnun olan çalışanların, örgütsel vatandaşlığı benimsedikleri, planlama ve problem çözme gibi kurumsal yeteneklerini geliştirebildikleri görülmektedir. Ayrıca örgütsel vatandaşlık davranışının olduğu örgütlerde paydaşlara daha yüksek hizmet kalitesi sağlanabilmektedir. Araştırmanın amacı kapsamında 360 çalışan ile anket çalışması yürütülmüştür. Analizler IBM SPSS 25 İstatistik Paket Programı ve AMOS kullanılarak yapılmıştır. Değişkenler arasındaki ilişkilerin incelenmesinde korelasyon analizi; hipotezlerin test edilmesinde regresyon analizi yapılmıştır. Araştırma modeli kapsamında üretim sektöründe çalışanların psikolojik şiddet ve rol belirsizliği yaşadığı durumların örgüt kültürüne ve örgütsel vatandaşlık davranışına etkileri incelenmiştir. Analizler sonucunda, çalışanların mobbing yaşaması durumunda örgüt kültürü ve örgütsel vatandaşlık davranışının olumsuz yönde etkilendiği; ancak çalışanların rol belirsizliği yaşaması durumunda örgütsel vatandaşlık ve örgüt kültürünün olumlu yönde etkilendiği belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mobbing, Rol belirsizliği, Örgütsel Vatandaşlık Davranışı, Örgüt Kültürü.

JEL: M120, M540, M510

Examining the Effects of Mobbing and Role Uncertainty on Organizational Culture and Organizational Citizenship Behavior

Irem Kucukoglu¹
Asst. Prof. Dr. Zafer Adiguzel^{2*}

First received: 23.09.2019
Accepted: 23.10.2019

Citation:
IBAD Journal of Social Sciences
Issue: 5 **Pages:** 185-202
Year: 2019 **Session:** Fall

This article was checked by *Turnitin*.
Similarity Index 13%

¹ Istanbul Medipol University, Medipol Business School, Istanbul, Turkey, ireemkckglu@gmail.com
ORCID ID 0000-0003-0159-3621

² Istanbul Medipol University, Medipol Business School, Istanbul, Turkey, zadiguzel@medipol.edu.tr
ORCID ID 0000-0001-8743-356X

* Corresponding Author

ABSTRACT

Mobbing is the state where the employee is subjected to psychological violence in the workplace, that is, without physical violence, the stress, burnout, intention to quit, and suicide. Role uncertainty, When employees do not encounter any negative attitudes and behaviors, employees' attitudes and behaviors reflect positively to the organizations. However, only employees who are under the pressure of role ambiguity also desire to leave the organization. In addition, higher service quality can be provided to stakeholders in organizations with organizational citizenship behavior. Within the scope of the aim of the research, a survey was conducted with 360 employees. The analyzes were performed using IBM SPSS 25 Statistical Package Program and AMOS. Correlation analysis; regression analysis was used to test hypotheses. Within the scope of the research model, the effects of production workers on organizational culture and organizational citizenship behavior are examined in cases of psychological violence and role uncertainty. As a result of the analyzes, organizational culture and organizational citizenship are negatively affected if employees experience mobbing. However, organizational citizenship and organizational culture are positively affected if employees experience role uncertainty.

Keywords: Mobbing, Role Ambiguity, Organizational Citizenship Behavior, Organization Culture

JEL: M120, M540, M510

1. INTRODUCTION

Mobbing is defined as workplace bullying in the work environment. While defining the concept of mobbing, it has been found that it is used together with the concepts of harassment and bullying (Einarsen et al., 2010; Hershcovis, 2011). Since mobbing is done through humiliation and intimidation, abuse of people's sensuality is seen as bullying (Davenport et al., 2002). Mobbing is the psychological exposure of the employee to the workplace, that is, it does not involve physical violence, but can lead to a variety of negative situations, including stress, burnout, intention to quit and suicide. Psychological violence is a repetitive and undesirable, destructive and threatening employee's health and economic condition, but also threatens the capabilities and independence of employees without gender discrimination (Namie, 2003). Since role ambiguity is seen to be higher in organizations with complexity (Tubre & Collins, 2000), complex tasks are perceived as compelling by individuals, and difficulty leads to role ambiguity. Individuals who are aware of themselves do not experience uncertainty in the roles they are assigned (Allen & Shaw, 2009). Role uncertainty is higher in institutions where communication is not strong (Wright & Millesen, 2008). Receiving feedback prevents employees from experiencing role uncertainty so that employees understand whether they are meeting their desired goals (Wright & Millesen, 2008; Schulz & Auld, 2006). Since the motivational status of individuals also has an impact on their roles, role ambiguity is related to the individual's efforts to determine whether the individual understands his or her work and how much it is affected (Brown & Peterson, 1993). Can give importance to organizational citizenship behavior in order to be more effective in contemporary organizations (Kim et al., 2013; Marinova et al., 2010). With the adoption of organizational citizenship behavior in organizations, the procedures adopted by the organization are tried to be protected. In organizations with organizational citizenship, the tendency to help each other among the employees increases, teamwork and work processes become more efficient and a harmonious organizational structure is formed. Within the scope of the research model, how psychological perceptions of violence (mobbing) and role uncertainty are reflected in the behaviors and attitudes of employees and how this situation affects organizational citizenship behavior are examined.

2. LITERATURE REVIEW

2.1 Mobbing

Mobbing is psychological violence applied to employees in their organizations. In other words, mobbing is defined as negative, inappropriate and unreasonable behaviors on the employee (Einarsen et al., 2010; Saunders et al., 2007). Leymann (1996) is the first person who uses the concept of mobbing and examines adult behavior in working life. Leymann defines mobbing as "hostile" and "unethical" communication systematically carried out by one or more people. In this process, the person is vulnerable. These actions occur very often (often once a week) and last for a long time (at least six months). It causes psychological, psychosomatic and social destruction in those exposed to these protracted and systematic hostile actions. Before Leymann, no one noticed and defined such actions in the work environment. For this reason, Leymann's work on mobbing has become the basis for research on mobbing around the world (Leymann, 1996). It is necessary to avoid the development and maintenance of mobbing in the working environment in order to decrease the turnover rates of the employees and increase the performance (Wheeler et al., 2010). In the study conducted by Keashly and Harvey (2006), it is stated that employees exposed to mobbing are continuously treated negatively (Keashly & Harvey, 2006). The level of mobbing may vary from institution to institution (Zapf et al., 2011; Lewis & Gunn, 2007). Once in organizations, if mobbing occurs, the situation of mobbing repeated over time increases (Caponecchia & Wyatt, 2009). Mobbing is reported to be largely experienced among individuals in the working environment (Agervold, 2007). Employees leave their ability to defend themselves in the background of unfavorable and unfavorable situations, and if they continue to be treated negatively, their violence increases in their mobbing (Branch et al., 2008; Lamertz & Aquino, 2004). The most important reasons for leaving defense skills behind are the lack of alternative job opportunities, lack of new job search situations, and family and economic reasons. Generally, mobbing is not differentiated from forms of harassment (Davenport et al., 2002), but is considered part of environmental, situational, and personal factors that affect workers, which can cause workplace

violence (Di Martino & Chappell, 2000). For these reasons, the effect of Mobbing on Role Uncertainty, Organizational Citizenship Behavior, and Organizational Culture is investigated within the scope of the research model.

2.2 Role Ambiguity

Roles determine expected behaviors in the positions of employees in a particular group (Podsakoff et al., 2009). Role ambiguity is the lack of full resources for the individual to perform his/her duties (Sakires et al., 2009). Another definition is that the employee does not know the work clearly (Örtqvist & Wincent, 2006). Role ambiguity occurs when there is no clarity in the person's position in the job, or when the worker cannot learn the operations correctly. Role uncertainty arises if the employee does not have sufficient information about his/her job position, does not know the requirements of the position he/she works for, does not have knowledge about the responsibilities of his/her colleagues and himself/herself and lacks information about the external environment of the organization (Singh et al., 2012). In the organization, if the employee does not have the information related to this task as a result of promotion and empowerment in a higher position, role uncertainty may occur. The role of the individual is not knowing exactly what the duties of his/her role are, not being able to turn his/her task into behavior as desired due to reasons such as not being informed clearly of the limits of his/her duties and role uncertainties that may occur in the enterprise. Role uncertainty arises from performance of individuals in their work, performance outside of work, and performance results (Zhou et al., 2016). In the researches, it is emphasized that role uncertainty is negatively related to wages, satisfaction and performance of individuals (Doherty & Hoyer, 2011; Sakires et al., 2009). Another research showed that as the role uncertainty increases, the intention to quit of the employee also increases (Baroudi, 1985). When working people receive insufficient information about their responsibilities (Singh et al., 2012), they may be concerned about success. Role ambiguity negatively affects organizational citizenship behavior and individual motivation. As a result of the role uncertainty, the employees have negative attitude towards working conditions and that leads increasing of the feeling of burnout and intention to quit (Hobfoll et al., 2000; Demir, 2011; Ece, 2019; Han et al., 2015). When tasks are not fully defined (Quinn et al., 2012), employees feel tired (Schmidt et al., 2014). Role ambiguity is recognized as a major cause of organizational citizenship behavior. Role ambiguity weakens organizational citizenship behavior (Trépanier et al., 2013). In order to ensure organizational peace, organizational citizenship behavior needs to be strengthened (Curran & Prottas, 2017). In this study, the effects of role uncertainty on organizational culture and organizational citizenship behavior are examined.

2.3 Organization Culture

Many researchers define organizational culture as a set of values, beliefs, perceptions, assumptions, rules of conduct, practices, procedures, rituals, and symbols that typically define the way an organization does business (Ravasi & Schultz, 2006; Xiaoming & Junchen, 2012; Ghosh & Srivastava, 2014; Nguyen & Aoyama, 2014). Schein (2010) argues that organizational culture includes a range of structures, routines, rules and norms that direct or limit behavior. Kumar (2016) argues that organizational culture motivates employees for creativity, responds to consumer needs by providing quality products or customer service, and helps organizations face global competition. Companies that adopt organizational culture need various skills and abilities to produce, use and achieve knowledge (Garvin, 1993). Organizational culture, which distinguishes and distinguishes organizations from other organizations, is the traces left by previous employees and managers as well as the history of the organization. The values that organizations carry from the past are the elements that emerge through the preservation of some established values and beliefs as a result of the change in the historical process with the effect of sectoral and social developments. These elements help to recognize the organization (Erdem et al., 2010). Companies adopt the organization of individual and group learning and ensure the continuity of organizational development (Watkins & Marsick, 1993). Organizational culture supports individual communication, collaboration, goals, passions and development. The development of organizational culture contributes to the responsibility and personal development of individuals. In order to increase the sense of belonging of the employees, the cultural values they produce, except the work and responsibilities they have, which enable organizations to express themselves as institutional ones, are

extremely important. These values will also contribute to the recognition of the organization. The importance of this concept is even more important for the organizations that constitute their cultural values from their historical background. In general, organizational culture is the whole that enables the establishment of corporate identity by establishing the values that the institutions bring from their historical backgrounds to define the organization (Örücü & Ayhan, 2001). Within the scope of the research model, the effects of mobbing and role uncertainty on organizational culture are examined.

2.4 Organizational Citizenship Behaviour

Organizational citizenship behavior is a concept that is related to different variables such as effectiveness, productivity, labor turnover, low cost, employee satisfaction and employee performance. In particular, researches aiming at increasing organizational effectiveness include the concepts of organizational commitment, job satisfaction, motivation and organizational justice as well as the concept of organizational citizenship; the attitudes of the employees are examined closely and important analyzes are made on the subject (Karam & Kwantes, 2011). The concept of organizational citizenship behavior has become a popular research topic in industrial/organizational psychology and management (Farrell & Finkelstein, 2007; Lin, 2008; Chiaburu et al., 2011). Organizational citizenship behavior provides benefits to institutions in some cases and benefits to individuals in others (Williams & Anderson, 1991). Where it benefits the persons in the organization (Hu & Liden, 2013); It has an important effect on the formation of an environment of sacrifice and courtesy (Organ, 1988), strengthening the communication between the working individuals (Van Scotter & Motowidlo, 1996), the cooperation of the employees (Borman & Motowidlo, 1993), and the peaceful and harmonious working of the individuals in the working environment (Farh et al., 1997). Apart from the timely arrival and fulfillment of the tasks assigned to the employees, their organizations need to support change in order to ensure the efficiency and quality, to share information about the work with their colleagues and to provide a peaceful working environment (Ng & Van Dyne, 2005). The organizational citizenship behavior of the employee is to give value to the organization and to make efforts for it, without any coercion, coming from within itself (Liao & Rupp, 2005). Generally, organizational citizenship behavior provides benefits such as citizenship virtue and conscience (Organ, 1988), organizational loyalty (Graham, 1991), teamwork and support (Borman & Motowidlo, 1993), protection of the organization (George & Jones, 1997) for employees (Yang et al., 2007). A distinction is made between organizational citizenship behavior, commitment to employee behavior, or employees' challenge to the organization (Song et al., 2012). In cases related to employee behavior, in terms of strengthening and protecting employees' relations with their colleagues; It is seen that they have intentions such as helping behavior (Naumann & Ehrhart, 2011), sacrifice (Snape & Redman, 2010) and courtesy (Liao, 2002). Organizational citizenship behavior is also adversely affected, as the relationship between employees is impaired in challenging situations (Tangirala & Ramanujam, 2012). Within the scope of the research model, the effects of mobbing and role uncertainty on organizational citizenship behavior are examined.

3. METHODOLOGY

Within the scope of the aim of the research, a survey was conducted with 360 employees. The analyzes were performed using the IBM SPSS 25 Statistical Package Program and AMOS. Factor analysis and reliability analysis were applied to the questions using Likert scale. The results of factor analysis were checked by confirmatory factor analysis in AMOS. Correlation analysis; regression analysis was used to test hypotheses. The questionnaire consists of two parts. The first part included the questions related to the participants' demographic information and their job. The second part of the questionnaire consists of the scales which is measure the perception of psychological violence (mobbing), role uncertainty, organizational citizenship behavior and organizational culture. *Mobbing Scale* was adapted from the scales prepared by Leymann (1996), Aydın and Öcel (2009), Einarsen and Raknes (1997), Einarsen and others (2009). *Role Ambiguity scale* was adapted from the scales prepared by Rizzo et al. (1970), Eriguc (1994). *Organizational Citizenship Behavior Scale* was adapted from the scales prepared by Gürel (2012), Vandenberg et al. (2005), Organ et. al. (2006). *Organizational Culture scale* was adapted from the scales prepared by Cameron and Quinn (2011), Çakır (2017), Leblebici (2016), Tanrıöğen (2013), Oran (2016). The scales used a 5-point Likert scale ranging from strongly disagree to strongly agree. The

scale was applied to 360 white collar employees working in different departments of the companies. 73% of the white-collar respondents who answered the questionnaire were male and 27% were female. 148 (37%) of the participants were in the 17-27 age group; 199 (49.7%) were in the 28-40 age group. The number of managers over the age of 41 was 53 (13.3%). 280 (65.3%) of the respondents were university graduates; 80 (20%) have masters degrees. When the level of achievement of the goals determined by the employees individually examined; 34 participants stated that their level of achievement of the goals were very low, 57 participants stated that their level of achievement of the goals were low. 117 participants indicated that their level of achievement of the goals were medium, 106 participants reported that their level of achievement of the goals were high, 46 participants stated that their level of achievement of the goals very high.

3.1 Research Goal

The research was carried out on white collar workers working in companies operating in production sector. Mobbing and Role Uncertainty were taken as independent variables and Organizational Citizenship Behavior and Organizational Culture variables were taken as dependent variables. The reason for choosing the production sector and white collar for the research is to investigate the reactions of the employees to the situations in the organization in an environment where competition and working conditions are quite intense.

3.2 Research Framework

Based on the literature review, the data was analyzed to determine the relationship between statistical concepts due to a quantitative approach. In a quantitative study, one or more independent variables are used to judge the effects on dependent variables (Thomas et al., 2015).

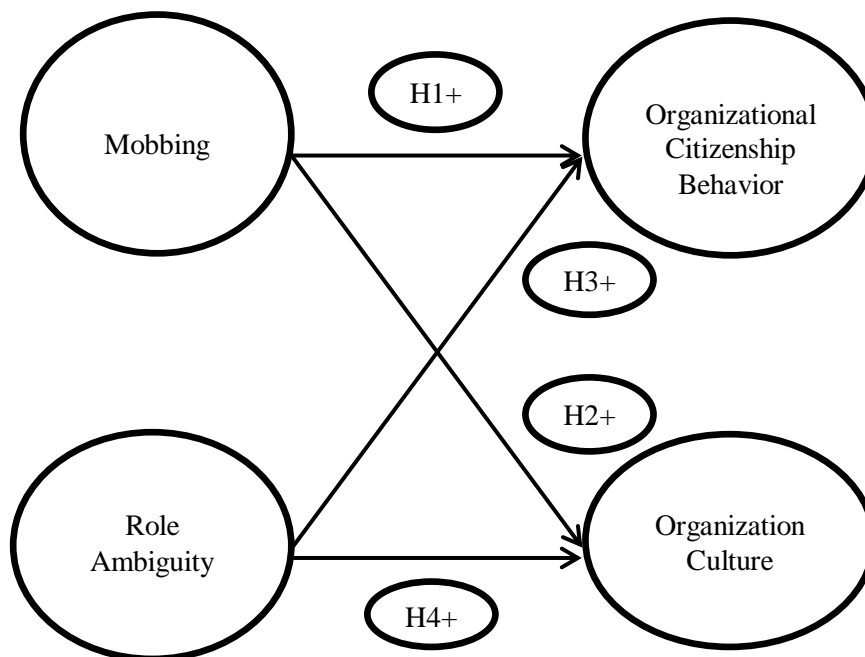

Figure 1. Research Model

Based on the aforementioned studies, the following hypotheses have been formed:

H1: Mobbing applied to employees in organizations has a negative effect on organizational citizenship behavior.

H2: Mobbing applied to employees in organizations has a negative effect on organizational culture.

H3: The Role uncertainty experienced by employees has a positive effect on organizational citizenship behavior.

H4: The Role uncertainty experienced by employees in organizations has a positive effect on organizational culture.

3.3 Analysis

Factor analysis was conducted to investigate the construct validity of the scales representing the variables used in the study. It is defined as a multivariate statistical method that aims to discover a few unrelated but significant new variables by bringing together the variables under investigation in the research model (Büyükoztürk, 2005). Kaiser-Meyer Olkin (KMO) sample suitability test and Bartlett's sphericity test were used to determine whether the data obtained from the pre-application were suitable for factor analysis, and the anti-image correlation matrix was used to determine whether the data obtained from the pre-application were suitable for factor analysis. Also diagonal values are examined.

For the factor analysis of SPSS 25 program, Kaiser Mayer Olkin (KMO) and Bartlett's Test value was found to be .922. While this value shows that the data is suitable for analysis (Tavşancıl, 2002), the sig value of .000 (sig <0.05) is also suitable for factor analysis, Chi-Square value is significant and the data is multivariate. It shows that it comes from the normal distribution. In the study, variables prepared according to 5-point Likert scale were measured with a 36-question questionnaire. Correlation analysis; One-to-one relationships between mobbing, role uncertainty, organizational citizenship behavior and organizational culture are discussed. As a result of factor analysis, 9 questions were excluded from the scale because they did not show factor distribution and decreased reliability to different factors. The remaining 27 questions were divided into 4 factors. Principal component analysis was used in factor analysis method. Variables subjected to factor analysis with factor loads are shown in table 1:

Table 1. Rotated Component Matrix^a

	Rotated Component Matrix ^a			
	Component 1	2	3	4
PSA10. There are situations where I have been deliberately left alone at work.	.832			
PSA9. There are situations where I'm excluded at work.	.825			
PSA5. My work is evaluated in a condescending manner.	.821			
PSA4. My work is judged wrongly.	.810			
PSA3. There are situations where I am prevented from expressing my ideas.	.772			
PSA2. There are situations where my presence is ignored.	.766			
PSA6. Because of the psychological pressures I've experienced, my sleep pattern is disrupted.	.717			
PSA8. Pointless, jobs I can't raise are given.	.655			
PSA1. Even if I finish my work on time, I will be deliberately criticized.	.635			
OK4. There is a strong communication between the employees in the institution I work for.		.819		
OK5. Employees are encouraged to work in a team spirit.		.817		
OK7. In our organization, employees are committed to protecting the organization.		.816		
OK8. In our organization, employees nurture a sense of loyalty and trust towards each other.		.811		
OK3. In the institution I work with, the decision making approach is taken as a basis with the employees.		.787		

OK6. The procedures and practices in my institution are well known by everyone.	.781
OK2. New approaches and ideas are encouraged in my institution.	.733
OVD6. I try not to make matters bigger than they are.	.745
OVD5. I refrain from complaining about minor issues.	.740
OVD4. I try to do the best I can when I have a problem.	.719
OVD3. I volunteer to help those with work problems.	.666
OVD8. In the business environment, I try to look at positive aspects rather than negative aspects of events.	.619
OVD7. I don't try to look for a mistake when the agency does.	.533
RB1. I always understand what's being asked of me.	.781
RB2. I'm sure I managed my time right.	.775
RB3. I know how competent I am about my job.	.748
RB5. I am fully aware of what my responsibilities are for my business.	.718
RB6. I have clear responsibilities to do with my work.	.645

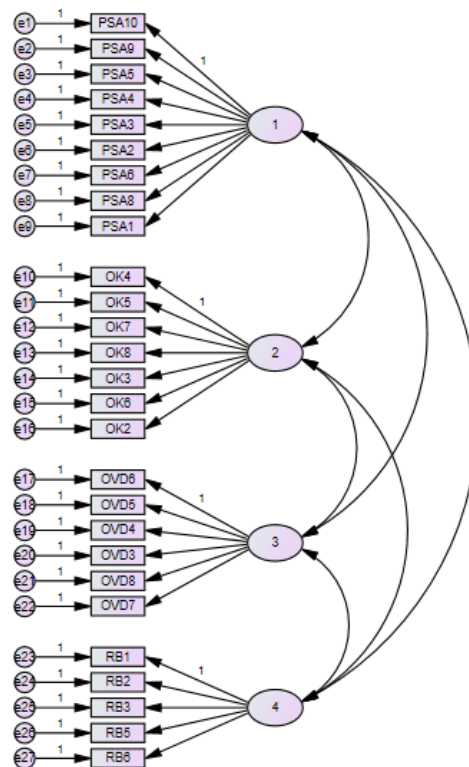
Extraction Method: Principal Component Analysis.

Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.

a. Rotation converged in 5 iterations.

PSA: Perception of Psychological Violence (Mobbing), RB: Role Ambiguity, OVD: Organizational Citizenship Behavior, OK: Organization Culture

Confirmatory Factor Analysis; It is used to identify statistical analyzes in research models that represent multiple variables and include more than one measured or observed variable (Özdamar, 2013).

PSA: Perception of Psychological Violence (Mobbing), RB: Role ambiguity, OVD: Organizational Citizenship Behavior, OK: Organization Culture

Figure 2. Confirmatory Factor Analysis

In AMOS, the accepted values for confirmatory factor analysis are the most favorable values in model fit; GFI, CFI, NFI, IFI and RMSEA (İlhan & Çetin, 2014). When the values in Model Fit are considered, they are in accordance with the research model; $X^2/df=3.451<5$, $0.85<GFI=0.874$, $0.90<IFI=0.916$, $0.90<NFI=0.912$, $0.90<CFI=0.919$, $RMSEA=0.060<0.070$. For this reason, the validity of the 4-factor structure revealed by exploratory factor analysis in SPSS 25 Statistical program was also confirmed by confirmatory factor analysis in AMOS. After the confirmatory and explanatory factor analysis, the reliability analysis is performed in order to measure the internal consistency of the questions representing the variables. According to the research conducted by Nunnally in 1978, it is seen that the Cronbach's alpha coefficient is 0.70 and above especially in the studies conducted in the field of social sciences (Nunnally, 1978; Hair et al., 2000).

When the literature is examined, it is seen that reliability of scale development studies is examined before validity. This is because an unreliable scale cannot be valid. For this reason, there is no need to make validity studies for a scale whose reliability is not provided (Çelik & Bindak, 2005). Therefore, the prepared statements should be examined in terms of their coherence, stability and the ability to observe the desired responses without arousing the unwanted reactions to be observed. For this purpose, item or scale scores are taken as basis in the item selection process (Draft Analysis) among the draft items (Bozdoğan & Öztürk, 2008). In the present study, the reliability of the scale was examined by item analysis and item analysis based on the difference of the upset group mean scores and item analysis based on correlation were used. The results of the reliability analysis showed that the Cronbach Alpha values of the scales were between 80%- 94% (see Table 2).

Table 2. Reliability Analysis

Variables	Number of Questions	Cronbach Alfa (α) Values
Mobbing	9	.931
Role Ambiguity	5	.821
Organizational Citizenship Behavior	6	.805
Organization Culture	7	.944

The reason for using statistics in research articles; In order to carry out analyzes within the scope of a specific research model, firstly, it is important to collect data, to classify the collected data according to the content of the subject, to interpret it after the classification, in other words, to translate the collected data into a comprehensible language (Johnson, 2005). The most important feature of descriptive statistics is that it is necessary to summarize and present the data after analysis.

Correlation analysis is used to test, interpret and explain the degree, strength and direction of the interrelationships between variables within the scope of the research model (Alpar, 2011; Kalaycı, 2006).

Correlation analysis is used to explain the relationships between the variables and to interpret the relationships between them statistically. For the correlation analysis between the variables, analyzes and interpretations are made between -1 and +1 values. The values of the variables indicate the direction and degree of the relationship between them (Ural & Kılıç, 2013). It can be explained that there is a negative relationship if one of the variables decreases and the other increases or one of the variables decreases. If there is a coefficient of "0", it is stated that there is no relationship between the variables (Kalaycı, 2010). Pearson correlation coefficient, which is frequently used to explain the relationships between variables, was used in this study.

Table 3. Correlations

		Correlations			
		Mobbing	Role ambiguity	Organizational Citizenship Behavior	Organization Culture
Mobbing	Pearson Correlation	1	-.260**	-.301**	-.614**
	Sig. (2-tailed)		0.000	0.000	0.000
	N	360	360	360	360
Role ambiguity	Pearson Correlation	-.260**	1	.453**	.204**
	Sig. (2-tailed)	0.000		0.000	0.000
	N	360	360	360	360
Organizational Citizenship Behavior	Pearson Correlation	-.301**	.453**	1	.393**
	Sig. (2-tailed)	0.000	0.000		0.000
	N	360	360	360	360
Organization Culture	Pearson Correlation	-.614**	.204**	.393**	1
	Sig. (2-tailed)	0.000	0.000	0.000	
	N	360	360	360	360

** . Correlation is significant at the 0.001 level (2-tailed).

Correlation analysis; One-to-one relationships between mobbing, role uncertainty, organizational citizenship behavior and organizational culture are discussed. As mentioned earlier, so far analyzes (factor analysis, reliability analysis, descriptive analysis) were conducted on 360 questionnaires obtained from institutions.

The results of the correlation analysis showed that the perception of psychological violence (mobbing) was negatively related with the other variables. According to these results it can be said that the perception of psychological violence (mobbing) experienced by the employees in the organizations causes the employees to have negative thoughts against their organizations.

The results of the regression analysis to test the hypotheses are shown in the Table 4:

Table 4. The results of regression analysis and the supported status of the hypotheses

Hypotheses	Standard β	Sig.	t	Durbin-Watson	Supported / Not Supported	Significance Level (Sig.)
H1: Mobbing applied to employees in organizations has a negative effect on organizational citizenship behavior.	-.301***	0.000	-6.143	1.933	It was supported	$P < 0.001$
H2: Mobbing applied to employees in organizations has a negative effect on organizational culture.	-.614***	0.000	-15.122	1.972	It was supported	$P < 0.001$
H3: The Role uncertainty experienced by employees has a	.453***	0.000	9.879	1.941	It was supported	$P < 0.001$

positive effect on organizational citizenship behavior.

H4: The Role uncertainty experienced by employees in organizations has a positive effect on organizational culture.	.204***	0.000	4.050	2.054	It was supported	P <0.001

*: p <0.05

**:p<0.01

***:p<0.001

Confidence intervals of regression coefficients and regression analysis are shown in Table 5.

Table 5. Confidence intervals

	One-Sample Test					
	Test Value = 0					
	t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	95% Confidence Interval of the Difference	
					Lower	Upper
Mobbing	41.037	360	0.000	2.24386	2.1363	2.3514
Role uncertainty	106.322	360	0.000	4.12158	4.0454	4.1978
organizational citizenship behavior	117.450	360	0.000	4.15263	4.0831	4.2222
organizational culture	60.687	360	0.000	3.40150	3.2913	3.5117

As a result of regression analysis, it was determined that psychological violence perception (mobbing) has negative effect on organizational citizenship behavior and organizational culture. Another result showed that the role uncertainty experienced by employees has positive effect on organizational citizenship behavior and organizational culture. Hypotheses established between variables were supported by regression analysis.

4. DISCUSSION

Importance of organizational citizenship behavior; The reason for this is that the employees avoid each minor conflict in the organization, that the employees help each other, that the employees voluntarily want to work for their organizations and that the employees participate in organizational activities and participate in extra role behaviors (Robbins, 2001). In case organizational citizenship is achieved, the loyalty of employees to their organizations will also increase and thus their intention to leave will begin to disappear. Individuals are exposed to role uncertainty when they lack sufficient information about their responsibilities and when they do not have enough information about what they can do to fulfill their responsibilities (Srikanth & Jomon, 2013). According to Lyons (1971), role ambiguity is the result of the lack of sufficient information about its role due to the lack of clear definition of the expectations of the role liable and the limited access to information (Rogers & Molnar, 1976). Organization culture; the formation of the behaviors of individuals in organizations, the emergence of norms, roles, routines and structures in guiding other individuals (Schein, 2004). In addition to management practices, organizational culture has become one of the most important subjects of academic research in

organizational theories. Since the mobbing that may occur within the organization will feed the thoughts of the employees negatively, an increase in the intention to quit will occur. Robbins (2001)'s research, organizational citizenship in organizational structures, teamwork, that avoid unnecessary conflicts of employees, employees between each other and feed each other, it is important to volunteer to deal with an extra workload, respect for the rules and procedures of the organization, emphasized that there is a working environment. Therefore, it is seen that employees who have adopted organizational citizenship can develop their organizational skills such as planning and problem solving in organizations. Therefore, it is seen that employees who have adopted organizational citizenship can develop their organizational skills such as planning and problem solving in organizations. Also, higher service quality can be provided to stakeholders in organizations with organizational citizenship behavior. Organizations that pioneer in promoting organizational citizenship behavior can have the chance to hire the best staff, as it provides an attractive workplace for both employees and candidates who want to work (Organ & Ryan, 1995; MacKenzie et al., 1991). In the literature survey, researchers identified various factors that affect organizational citizenship behavior. Among them, job attitudes, interpersonal trust, job description, organizational justice (Tepper & Taylor, 2003), organizational support (Chen et al., 2005), internal work (Lee et al., 2004), job satisfaction (MacKenzie et al. 1998), perceptions of justice (Farh et al., 2004), organizational commitment (Williams & Anderson, 1991) and organizational culture. As it is seen in the researches, as a result of feeding employees with positive attitudes and behaviors in the organization, they show positive attitude and behavior towards employees in their organizations.

5. CONCLUSIONS

The acquisition of organizational culture and organizational citizenship behavior is important for the performance of organizations. Following the participation of the employees in the organization, organizational values, training, consultancy, interaction, participation in organizational activities, organizational issues and problems are followed and procedures and rules are followed (Suar & Khuntia, 2010). Thus, the organizational culture is transmitted to the newcomers and the organization wants to continue this culture in continuity. However, the presence of negative situations is higher in organizational cultures where organizational culture does not occur or where there are negative conditions for employees. In organizations with organizational citizenship behavior, as employees agree on a range of common values and practices, there is a wide range of cultural sharing, and as organizational commitment increases, organizational culture is adopted among employees (Gordon & DiTomaso, 1992; Kotter & Heskett, 1992; O'Reilly, 1989). When the findings obtained from the research are analyzed, it is seen that the adoption of organizational culture and organizational citizenship behaviors of the employees working in organizations with psychological violence perception (mobbing) are negative. In contrast to negative attitudes and behaviors, employees defend themselves with negative attitudes and behaviors. However, there is not any negative situation in the employees who only have role uncertainty. Employees who have ambiguity within the organization do not approach organizational citizenship behavior and organizational culture negatively. This applies to employees who do not encounter negative attitudes and behaviors, but whose work is not fully clear. Because negative attitudes and behaviors of employees are required to show negative attitudes and behaviors to them. Organ (1988) defines organizational citizenship behavior as behaviors that are not part of official organizational roles but affect the performance of the organization. These extra role behaviors are the opposite of behaviors known as in-role behaviors. In-role behaviors are the work-related behaviors of the employees described in their job descriptions and official responsibilities. The important thing is that the employees do not encounter any violence in the organization. In case of violence, employees defend themselves and start to have negative thoughts about the organization. In the context of the research model, in the case of psychological violence, employees' reactions are negative, while negative thoughts do not occur only in employees who fall into role uncertainty without experiencing any violence. This shows the importance that employees attach to peace and trust in terms of the conditions and opportunities offered to them.

REFERENCES

Agervold, M. (2007). Bullying at work: A discussion of definitions and prevalence, based on an empirical study. *Scandinavian journal of psychology*, 48(2), 161-172.

- Allen, J. B., & Shaw, S. (2009). "Everyone rolls up their sleeves and mucks in": Exploring volunteers' motivation and experiences of the motivational climate of a sporting event. *Sport Management Review*, 12(2), 79-90.
- Alpar, R. (2011). Uygulamalı çok değişkenli istatistiksel yöntemler. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Aydın, O., & Öcel, H. (2009). İşyeri zorbalığı ölçeği: geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Türk Psikoloji Yazıları*, 12(24), 94-103.
- Barney, J. B. (1986). Organizational culture: can it be a source of sustained competitive advantage? *Academy of management review*, 11(3), 656-665.
- Baroudi, J. J. (1985). The impact of role variables on IS personnel work attitudes and intentions. *MiS Quarterly*, 341-356.
- Borman, W. C., & Motowidlo, S. M. (1993). Expanding the criterion domain to include elements of contextual performance. *Personnel Selection in Organizations; San Francisco: Jossey-Bass*, 71.
- Bozdoğan, A. E., & Öztürk, Ç. (2008). Coğrafya ile ilişkili fen konularının öğretimine yönelik öz-yeterlilik inanç ölçeğinin geliştirilmesi. *Necatibey Eğitim Fakültesi Elektronik Fen ve Matematik Eğitimi Dergisi*, 2(2), 66-81.
- Branch, S., Ramsay, S., & Barker, M. (2008). The bullied boss: A conceptual exploration of upwards bullying. *Advances in organisational psychology*, 93.
- Brown, S. P., & Peterson, R. A. (1993). Antecedents and consequences of salesperson job satisfaction: Meta-analysis and assessment of causal effects. *Journal of marketing research*, 30(1), 63-77.
- Büyüköztürk, Ş. (2005). Anket geliştirme. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 3(2), 133-151.
- Büyüköztürk, Ş. (2018). Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı. Ankara: Pegem Atf İndeksi, 001-214.
- Cameron, K. S., & Quinn, R. E. (2011). *Diagnosing and changing organizational culture: Based on the competing values framework*. USA: John Wiley & Sons.
- Caponecchia, C., & Wyatt, A. (2009). Distinguishing between workplace bullying, harassment and violence: a risk management approach. *Journal of Occupational Health and Safety, Australia and New Zealand*, 25(6), 439.
- Chen, Z. X., Aryee, S., & Lee, C. (2005). Test of a mediation model of perceived organizational support. *Journal of Vocational Behavior*, 66(3), 457-470.
- Chiaburu, D. S., Oh, I. S., Berry, C. M., Li, N., & Gardner, R. G. (2011). The five-factor model of personality traits and organizational citizenship behaviors: A meta-analysis. *Journal of Applied Psychology*, 96(6), 1140.
- Curran, T. M., & Prottas, D. J. (2017). Role stressors, engagement and work behaviours: a study of higher education professional staff. *Journal of Higher Education Policy and Management*, 39(6), 642-657.
- Çakır, H. (2017). *ISMEK hayat boyu öğrenme merkezi öğretmenlerinin örgüt kültürü alguları ile iş motivasyonları arasındaki ilişkinin incelenmesi*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Çelik, H. C., & Bindak, R. (2005). İlköğretim okullarında görev yapan öğretmenlerin bilgisayara yönelik tutumlarının çeşitli değişkenlere göre incelenmesi. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6(10), 27-38.
- Davenport, N., Schwartz, R. D., & Elliot, G. P. (2002). Mobbing. *Emotional abuse in the American workplace*. Ames, Io: Civil Society Pub.

- Demir, M. (2011). İşgörenlerin çalışma yaşamı kalitesi algulamalarının işten kalma niyeti ve işe devamsızlık ile ilişkisi. *Ege Akademik Bakış*, 11(3), 453-464.
- Di Martino, V., & Chappell, D. (2000, November). Violence at the workplace: the global challenge. In *International Conference on Work Trauma, Johannesburg*, 8(9).
- Doherty, A., & Hoye, R. (2011). Role ambiguity and volunteer board member performance in nonprofit sport organizations. *Nonprofit Management and Leadership*, 22(1), 107-128.
- Ece, S. (2019). Hizmetkâr liderlik, işe yönelik tutum ve işten ayrılma niyeti arasındaki ilişki: Şırnak örneği, *Business & Management Studies: An International Journal*, 7(2), 795-813.
- Einarsen, S., & Raknes, B. I. (1997). Harassment in the workplace and the victimization of men. *Violence and victims*, 12(3), 247.
- Einarsen, S., Hoel, H., & Notelaers, G. (2009). Measuring exposure to bullying and harassment at work: Validity, factor structure and psychometric properties of the Negative Acts Questionnaire-Revised. *Work & Stress*, 23(1), 24-44.
- Einarsen, S., Hoel, H., Zapf, D., & Cooper, C. (2010). *Bullying and harassment in the workplace: Developments in theory, research, and practice*. USA: Crc Press.
- Erdem, R., Adigüzel, O., & Aslı, Kaya. (2010). Akademik personelin kurumlarına ilişkin algıladıkları ve tercih ettikleri örgüt kültürü tipleri. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (36), 73-88.
- Farh, J. L., Earley, P. C., & Lin, S. C. (1997). Impetus for action: A cultural analysis of justice and organizational citizenship behavior in Chinese society. *Administrative science quarterly*, 421-444.
- Farh, J. L., Zhong, C. B., & Organ, D. W. (2004). Organizational citizenship behavior in the People's Republic of China. *Organization Science*, 15(2), 241-253.
- Farrell, S. K., & Finkelstein, L. M. (2007). Organizational Citizenship Behavior and Gender: Expectations and Attributions for Performance. *North American Journal of Psychology*, 9(1), 81-95.
- Garvin, D. A. (1993). Building a learning organization. *Harvard Business Review*, 71(4), 78-91.
- George, J. M., & Jones, G. R. (1997). Organizational spontaneity in context. *Human performance*, 10(2), 153-170.
- Ghosh, S., & Srivastava, B. K. (2014). Construction of a reliable and valid scale for measuring organizational culture. *Global Business Review*, 15(3), 583-596.
- Gordon, G. G., & DiTomaso, N. (1992). Predicting corporate performance from organizational culture. *Journal of management studies*, 29(6), 783-798.
- Graham, J. W. (1991). An essay on organizational citizenship behavior. *Employee responsibilities and rights journal*, 4(4), 249-270.
- Gürel, H. (2012). *The Mediating Role of Individual Responsibility on The Relationship Between Corporate Responsibility-Organizational Citizenship Behavior and The Role Of Corporate Responsibility Conceptions and Organizational Identification as Moderators*. Unpublished doctoral dissertation, Marmara University, Istanbul.
- Hair, J. F., Bush, R. P., & Ortinau, D. J. (2000). *Marketing research: A practical approach for the new millennium*. USA: Irwin Professional Publishing.
- Han, K., Trinkoff, A. M., & Gurses, A. P. (2015). Work-related factors, job satisfaction and intent to leave the current job among United States nurses. *Journal of clinical nursing*, 24(21-22), 3224-3232.

- Hershcovis, M. S. (2011). "Incivility, social undermining, bullying... oh my!": A call to reconcile constructs within workplace aggression research. *Journal of Organizational Behavior*, 32(3), 499-519.
- Heskett, J. L., & Kotter, J. P. (1992). Corporate culture and performance. *Business Review*, 2(5), 83-93.
- Hobfoll, S. E., Shirom, A., & Golembiewski, R. (2000). Conservation of resources theory. *appears in Handbook of Organizational Behavior*, RT Golembiewski (ed.), Marcel Dekker, New York, 57-80.
- Hu, J. I. A., & Liden, R. C. (2013). Relative leader-member exchange within team contexts: How and when social comparison impacts individual effectiveness. *Personnel Psychology*, 66(1), 127-172.
- İlhan, M., & Çetin, B. (2014). LISREL ve AMOS programları kullanılarak gerçekleştirilen yapısal eşitlik modeli (yem) analizlerine ilişkin sonuçların karşılaştırılması. *Eğitimde ve Psikolojide Ölçme ve Değerlendirme Dergisi*, 5(2), 26-42.
- Johnson, V. E. (2005). Bayes factors based on test statistics. *Journal of the Royal Statistical Society: Series B (Statistical Methodology)*, 67(5), 689-701.
- Kalaycı, Ş. (2006). *SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri* [SPSS applied multivariate statistical techniques]. Ankara: Asil Yayın Dağıtım.
- Kalaycı, Ş. (2010). *SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri* (Vol. 5). Ankara: Asil Yayın Dağıtım.
- Karam, C. M., & Kwantes, C. T. (2011). Contextualizing cultural orientation and organizational citizenship behavior. *Journal of International Management*, 17(4), 303-315.
- Keashly, L., & Harvey, S. (2006). Workplace emotional abuse. *Handbook of workplace violence*, 95-120.
- Kim, Y. J., Van Dyne, L., Kamdar, D., & Johnson, R. E. (2013). Why and when do motives matter? An integrative model of motives, role cognitions, and social support as predictors of OCB. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 121(2), 231-245.
- Kumar, A. (2016). Redefined and Importance of Organizational Culture. *Global Journal of Management And Business Research*, 16(4), 14-18.
- Lamertz, K., & Aquino, K. (2004). Social power, social status and perceptual similarity of workplace victimization: A social network analysis of stratification. *Human Relations*, 57(7), 795-822.
- Leblebici, E. (2016). *Öğretmen algularına göre meslek liselerinde örgütsel imaj, örgüt kültürü ve örgütsel özdeşleşme arasındaki ilişkinin incelenmesi*. Unpublished master's thesis, Mevlana University, Konya.
- Lee, T. W., Mitchell, T. R., Sablinski, C. J., Burton, J. P., & Holtom, B. C. (2004). The effects of job embeddedness on organizational citizenship, job performance, volitional absences, and voluntary turnover. *Academy of management journal*, 47(5), 711-722.
- Lewis, D., & Gunn, R. O. D. (2007). Workplace bullying in the public sector: Understanding the racial dimension. *Public administration*, 85(3), 641-665.
- Leymann, H. (1996). The content and development of mobbing at work. *European journal of work and organizational psychology*, 5(2), 165-184.
- Liao, H. (2002). *A cross-level analysis of organizational citizenship behaviors in work groups*. Unpublished doctoral dissertation, University of Minnesota, Twin Cities, Minneapolis, MN.
- Liao, H., & Rupp, D. E. (2005). The impact of justice climate and justice orientation on work outcomes: a cross-level multifoci framework. *Journal of Applied Psychology*, 90(2), 242.

- Lin, C. P. (2008). Examination of gender differences in modeling OCBs and their antecedents in business organizations in Taiwan. *Journal of Business and Psychology*, 22(3), 261-273.
- Lyons, T. F. (1971). Role clarity, need for clarity, satisfaction, tension, and withdrawal. *Organizational Behavior and Human Performance*, 6(1), 99-110.
- MacKenzie, S. B., Podsakoff, P. M., & Ahearne, M. (1998). Some possible antecedents and consequences of in-role and extra-role salesperson performance. *Journal of marketing*, 62(3), 87-98.
- MacKenzie, S. B., Podsakoff, P. M., & Fetter, R. (1991). Organizational citizenship behavior and objective productivity as determinants of managerial evaluations of salespersons' performance. *Organizational behavior and human decision processes*, 50(1), 123-150.
- Marinova, S. V., Moon, H., & Van Dyne, L. (2010). Are all good soldier behaviors the same? Supporting multidimensionality of organizational citizenship behaviors based on rewards and roles. *Human relations*, 63(10), 1463-1485.
- Namie, G. (2003). Workplace bullying: Escalated incivility. *Ivey Business Journal*, 68(2), 1-6.
- Ng, K. Y., & Van Dyne, L. (2005). Antecedents and performance consequences of helping behavior in work groups: A multilevel analysis. *Group & Organization Management*, 30(5), 514-540.
- Nguyen, N. T. D., & Aoyama, A. (2014). Impact of corporate culture on the relationship between efficient technology transfer and business performance. *Global Business Review*, 15(4), 637-661.
- Nunnally, J. C. (1978). *Psychometric Theory: 2d Ed.* Delhi: McGraw-Hill.
- Oran, A. (2016). *Yükseköğretim kurumlarında örgüt kültürünün, çalışanların örgütsel bağlılık ve iş tatmin düzeyleri açısından incelenmesi*. Unpublished master's thesis, Aksaray University, Aksaray.
- Organ, D. W. (1988). *Organizational citizenship behavior: The good soldier syndrome*. USA: Lexington Books/DC Heath and Com.
- Organ, D. W., & Ryan, K. (1995). A meta-analytic review of attitudinal and dispositional predictors of organizational citizenship behavior. *Personnel psychology*, 48(4), 775-802.
- Organ, D. W., Podsakoff, P. M., & MacKenzie, S. B. (2005). *Organizational citizenship behavior: Its nature, antecedents, and consequences*. UK:Sage Publications.
- Örtqvist, D., & Wincent, J. (2006). Prominent consequences of role stress: A meta-analytic review. *International Journal of Stress Management*, 13(4), 399.
- Örücü, E., & Ayhan, A. G. N. (2001). Örgüt kültürü (Muğla Üniversitesi örneği). *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2), 87-105.
- Özdamar, K. (2013). *Paket programlar ile istatistiksel veri analizi: MINITAB 16-IBM SPSS 21*. Eskişehir: Nisan Kitabevi.
- Podsakoff, N. P., Whiting, S. W., Podsakoff, P. M., & Blume, B. D. (2009). Individual-and organizational-level consequences of organizational citizenship behaviors: A meta-analysis. *Journal of applied Psychology*, 94(1), 122.
- Quinn, R. W., Spreitzer, G. M., & Lam, C. F. (2012). Building a sustainable model of human energy in organizations: Exploring the critical role of resources. *The Academy of Management Annals*, 6(1), 337-396.
- Ravasi, D., & Schultz, M. (2006). Responding to organizational identity threats: Exploring the role of organizational culture. *Academy of management journal*, 49(3), 433-458.
- Rizzo, J. R., House, R. J., & Lirtzman, S. I. (1970). Role conflict and ambiguity in complex organizations. *Administrative science quarterly*, 150-163.

- Robbins, S. P., & Judge, T. A. (2001). *Organizational behavior*, 14/E. India: E: Pearson Education India.
- Rogers, D. L., & Molnar, J. (1976). Organizational antecedents of role conflict and ambiguity in top-level administrators. *Administrative Science Quarterly*, 21(4), 598-610.
- Sakires, J., Doherty, A., & Misener, K. (2009). Role ambiguity in voluntary sport organizations. *Journal of Sport Management*, 23(5), 615-643.
- Saunders, P., Huynh, A., & Goodman-Delahunty, J. (2007). Defining workplace bullying behaviour professional lay definitions of workplace bullying. *International journal of law and psychiatry*, 30(4-5), 340-354.
- Schein, E. H. (2004). *Organizational culture and leadership (Jossey-Bass business & management series)*. USA: Jossey Bass Incorporated.
- Schein, E. H. (2010). *Organizational culture and leadership* (Vol. 2). USA: John Wiley & Sons.
- Schmidt, S., Roesler, U., Kusserow, T., & Rau, R. (2014). Uncertainty in the workplace: Examining role ambiguity and role conflict, and their link to depression—a meta-analysis. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 23(1), 91-106.
- Schulz, J., & Auld, C. (2006). Perceptions of role ambiguity by chairpersons and executive directors in Queensland sporting organisations. *Sport Management Review*, 9(2), 183-201.
- Singh, P., Suar, D., & Leiter, M. P. (2012). Antecedents, work-related consequences, and buffers of job burnout among Indian software developers. *Journal of Leadership & Organizational Studies*, 19(1), 83-104.
- Snape, E., & Redman, T. (2010). HRM practices, organizational citizenship behaviour, and performance: A multi-level analysis. *Journal of management studies*, 47(7), 1219-1247.
- Song, J. H., Kang, I. G., Shin, Y. H., & Kim, H. K. (2012). The impact of an organization's procedural justice and transformational leadership on employees' citizenship behaviors in the Korean business context. *Journal of Leadership & Organizational Studies*, 19(4), 424-436.
- Srikanth, P. B., & Jomon, M. G. (2013). Role ambiguity and role performance Effectiveness: Moderating the Effect of Feedback seeking Behaviour. *Asian Academy of Management Journal*, 18(2), 105-127.
- Suar, D., & Khuntia, R. (2010). Influence of personal values and value congruence on unethical practices and work behavior. *Journal of Business Ethics*, 97(3), 443-460.
- Tangirala, S., & Ramanujam, R. (2012). Ask and you shall hear (but not always): Examining the relationship between manager consultation and employee voice. *Personnel Psychology*, 65(2), 251-282.
- Tanrıoğen, Z. M. (2013). *İlköğretim okulu müdürlerinin liderlik tarzlarının örgüt kültürü ile ilişkisi*. Unpublished doctoral dissertation, Pamukkale University, Denizli.
- Tavşancil, E. (2002). *Tutumların ölçülmesi ve SPSS ile veri analizi*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Tepper, B. J., & Taylor, E. C. (2003). Relationships among supervisors' and subordinates' procedural justice perceptions and organizational citizenship behaviors. *Academy of Management Journal*, 46(1), 97-105.
- Thomas, J. R., Nelson, J. K., & Silverman, S. J. (2015). *Research methods in physical activity*. USA: Human Kinetics.
- Trépanier, S. G., Fernet, C., & Austin, S. (2013). The moderating role of autonomous motivation in the job demands-strain relation: A two sample study. *Motivation and Emotion*, 37(1), 93-105.
- Tubre, T. C., & Collins, J. M. (2000). Jackson and Schuler (1985) revisited: A meta-analysis of the

- relationships between role ambiguity, role conflict, and job performance. *Journal of management*, 26(1), 155-169.
- Ural, A., & Kılıç, İ. (2013). Bilimsel araştırma süreci ve SPSS ile veri analizi. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Van Scotter, J. R., & Motowidlo, S. J. (1996). Interpersonal facilitation and job dedication as separate facets of contextual performance. *Journal of applied psychology*, 81(5), 525.
- Vandenberg, R. J., Lance, C. E., & Taylor, S. C. (2005). A latent variable approach to rating source equivalence: Who should provide ratings on organizational citizenship behavior dimensions. *A handbook of organizational behavior citizenship behavior: A review of "good soldier" activity in organizations*, 109-141.
- Watkins, K. E., & Marsick, V. J. (1993). *Sculpting the learning organization: Lessons in the art and science of systemic change*. USA: Jossey-Bass Inc., 350 Sansome Street, San Francisco, CA 94104-1310.
- Wheeler, A. R., Halbesleben, J. R., & Shanine, K. (2010). Eating their cake and everyone else's cake, too: Resources as the main ingredient to workplace bullying. *Business Horizons*, 53(6), 553-560.
- Williams, L. J., & Anderson, S. E. (1991). Job satisfaction and organizational commitment as predictors of organizational citizenship and in-role behaviors. *Journal of management*, 17(3), 601-617.
- Wright, B. E., & Millesen, J. L. (2008). Nonprofit board role ambiguity: Investigating its prevalence, antecedents, and consequences. *The American Review of Public Administration*, 38(3), 322-338.
- Xiaoming, C., & Junchen, H. (2012). A literature review on organization culture and corporate performance. *International Journal of Business Administration*, 3(2), 28-37.
- Yang, J., Mossholder, K. W., & Peng, T. K. (2007). Procedural justice climate and group power distance: An examination of cross-level interaction effects. *Journal of Applied Psychology*, 92(3), 681.
- Zapf, D., Escartín, J., Einarsen, S., Hoel, H., & Vartia, M. (2011). Empirical findings on prevalence and risk groups of bullying in the workplace. *Bullying and harassment in the workplace: Developments in theory, research, and practice*, 2, 75-106.
- Zhou, Q., Martinez, L. F., Ferreira, A. I., & Rodrigues, P. (2016). Supervisor support, role ambiguity and productivity associated with presenteeism: A longitudinal study. *Journal of Business Research*, 69(9), 3380-3387.

Ebû Nasr Muhammed b. Sehl (ö.388/998) ve Horasan'da Hanefilik-Mu'tezile Etkileşiminin İlk Tezahürleri

Arş. Gör. Dr. Fatmanur Alibekiroğlu Eren^{1*}
Arş. Gör. Dr. Nagihan Emiroğlu²
Arş. Gör. Hamdi Akbaş³
Arş. Gör. Dr. Ömer Sadıker⁴

Geliş tarihi: 10.10.2019
Kabul tarihi: 25.10.2019

Atf bilgisi:

IBAD Sosyal Bilimler Dergisi
Sayı: 5 Sayfa: 203-210
Yıl: 2019 Dönem: Güz

This article was checked by *Turnitin*.
Similarity Index 5%

¹ Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi,
Türkiye, fabekiroglu@cu.edu.tr
ORCID ID 0000-0001-9629-5736.

² Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi,
Türkiye, nyanar@cu.edu.tr
ORCID ID 0000-0002-9998-3486.

³ Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi,
Türkiye, hamdiakbas83@hotmail.com
ORCID ID 0000-0002-1362-8118.

⁴ Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi,
Türkiye, 01sadiker@gmail.com
ORCID ID 0000-0001-7937-1901.

* Sorumlu yazar

ÖZ

Bu çalışma, Horasan'daki Hanefilik-Mu'tezile etkileşiminin ilk örneklerini şahıslar üzerinde derinleşme prensibi ekseninde ele almaktadır. Bunun için de dönemin genel yapısından ziyade bireysel örnekler üzerinde durulmuştur. Ebû Nasr Muhammed b. Sehl (ö.388/998), bu yapının bölgedeki ilk tezahürlerini anlayabilmek için örneklem olarak seçilmiştir. Hanefilik-Mu'tezile etkileşimin Irak dışındaki ilk tezahürlerinden biri olan Ebû Nasr Muhammed b. Sehl Horasan'da ve Irak bölgesinde önemli bir ilmî nüfuza sahip olup, Mu'tezilî tabakatlarda itizâl fikrini benimseyen fukaha içerisinde sayılmaktadır. Uzun müddet Nişabur bölgesinde eğitim meclislerini yönlendiren Ebû Nasr, burada mütekellim kimlikleri öne çıkan ve Cüşemî'nin de hocası konumunda olan bazı şahısların ilim hayatında etkili olmuş ve bu şahıslar tarafından iltifata tabi tutulmuştur. Ayrıca o Irak'taki Hanefî-Mu'tezilî şahıslar nezdinde de tanınmakta, Ebû Abdullah es-Saymerî ve Ebû'l-Kâsım et-Tenûhî gibi Irak Hanefiliği içerisindeki şahısların ondan ilim tahsil ettiği rivayet edilmektedir. Ebû Nasr'ın Büveyhiler döneminde Mu'tezilî şahıslar lehine uygulamalarda bulunan vezir Sahib b. Abbad'ın (ö.385/995) meclislerinde yer alması ve Samanîler döneminde görev aldığı kaydedilmesi de Hanefî-Mu'tezilî kimliği açısından dikkat çekicidir. Bu sebeple Ebû Nasr Muhammed b. Sehl'in etrafında gelişen ilmî, siyasî zeminin araştırılması ile Hanefilik-Mu'tezile etkileşiminin Horasan'daki ilk tezahürlerin aydınlatılması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Horasan, Hanefilik, Mu'tezile, Ebû Nasr Muhammed b. Sehl.

Abu Nasr Muhammad b. Sahl (d. 388/998) and the First Manifestations of the Interaction between Hanafism and Mu'tazila in Khorasan

Res. Assist. Dr. Fatmanur Alibekiroğlu Eren^{1*}

Rese. Assist. Dr. Nagihan Emiroğlu²

Res. Assist. Hamdi Akbaş³

Res. Assist. Dr. Ömer Sadıker⁴

First received: 10.10.2019

Accepted: 25.10.2019

Citation:

IBAD Journal of Social Sciences

Issue: 5 Pages: 203-210

Year: 2019 Session: Fall

This article was checked by *Turnitin*.
Similarity Index 5%

¹ Çukurova University, Turkey,
fabekiroglu@cu.edu.tr

ORCID ID 0000-0001-9629-5736.

² Çukurova University, Turkey,
nyanar@cu.edu.tr

ORCID ID 0000-0002-9998-3486.

³ Çukurova University, Turkey,
hamdiakbas83@hotmail.com,

ORCID ID 0000-0002-1362-8118.

⁴ Çukurova University, Turkey,
01sadiker@gmail.com,

ORCID ID 0000-0001-7937-1901.

* Corresponding Author

ABSTRACT

This study examines the first examples of the Hanafite-Mu'tazilite interaction in Khorasan on the principle of deepening on individuals. For this reason, individual examples are emphasized rather than the general situation of the period. Abu Nasr Muhammad b. Sahl (d. 388/998) is chosen as a sample in order to understand the first manifestations of this situation in the region. Abu Nasr Muhammad b. Sahl, one of the first manifestations of Hanafite-Mu'tazilite interaction outside Iraq, has an important scholarly influence in Khorasan and the Iraq and is considered in the Mu'tazilite biographical works among the fuqaha who adopted the idea of it'izal. Abu Nasr, who conducted the sessions of knowledge in Nishabur region for a long time, was influential in the scholarly life of some individuals who came to prominence and became the teachers of Jushami and he was complimented by these individuals. He is also known to Hanafite-Mu'tazilite persons in Iraq, and it is reported that individuals in Iraqi Hanafism, such as Abu Abdullah al-Saymari and Abu'l-Qasim al-Tannukhi, learned from him. It is remarkable for the Hanafite-Mutazilite identity of Abu Nasr that he took part in the sessions of the vizier Sahib b. Abbad (d.385 / 995) who acted in favor of Mutazilites in the Buwayhid period and that he is recorded to have taken Office in the Samanid period. For this reason, it is aimed, by investigating the scholarly and political grounds that developed around Sahl Abu Nasr Muhammad b. Sahl, to show the first manifestations of the Hanafite and Mu'tazilite interaction in Khorasan.

Keywords: Khorasan, Hanafism Mu'tazila, Abu Nasr Muhammad b. Sahl.

GİRİŞ

Hanefî-Mu'tezilî söylem, fikhî meselelerde Ashâbu Ebî Hanîfe, itikadî görüşler hususunda ise Mu'tezile ile ortak görüş benimseyen şahıslar bazında bir geçişlilik örneğidir.¹ Söz konusu şahıslardan bir kısmı fakih kimliği ile bilinen şahıslarken, bir kısmının ise Mu'tezilî kimliklerinin ön planda olduğu görülmektedir. Bu etkileşimin ilk örnekleri Irak bölgesinde tezahür etmiş, Mu'tezile'nin yayılma imkanı bulamadığı Mâverâünnehir bölgesi Hanefî-Mürçî/Hanefî-Mâturîdî geleneğin kabul gördüğü bir coğrafya olmuştur. Hanefî-Mu'tezilî kimlik, V./XI. asra kadar Irak ile özdeşleşmekle birlikte Horasan bölgesinde Ashâbu Ebi Hanîfe içerisindeki bazı şahısların itikadî meselelerde Mu'tezile ile uyumlu görüşler benimsediği görülmektedir. Yine IV./X. asırda Mâverâünnehir'de Semerkand ulemâsından Ebû Nasr en-Neseî (ö. 374/984) (Kureşî, 1993, 1, s. 269) gibi istisnai bazı örnekler de söz konusudur.

III./IX. asrın ikinci yarısı ile IV./X. asrın başlarında Irak Hanefilerinden olan bazı şahısların Horasan fukahası nezdinde de itibar gördüğü anlaşılmaktadır. Söz konusu şahıslar, etkileşimin ilk örnekleri açısından önemli bir başlangıç noktası sayılabilir. Irak fukahâsından olan Ali b. Musa el-Kummî (ö. 305/917) Horasan'daki Ashâbu Ebî Hanîfe mensuplarının hocası olarak tanınmış (Zehebî, 1983, 14, s. 236) ve Nişabur'a gittiğinde bölge halkı tarafından ilmîne saygı duyulan bir şahıs olduğu kaynaklarda zikredilmiştir (Kureşî, 1993, 1, s. 269). Ashâbu Ebî Hanîfe içerisinde fakih kimliğiyle, Mu'tezile arasında mütekellim vasfıyla öne çıkan Irak Hanefilerinden Ebû Saîd el-Berdaî (ö.317/930) ise Mu'tezilî tabakatlarda Horasanlıların üçüncüsü olarak tanımlanmak suretiyle Irak Hanefileri ile Horasan fukahası arasındaki etkileşimin ilk tezahürlerinden biri olmuştur (Kâdî Abdülcebâr, 1986, s. 318; Cüşemî, trs., v. 26b).

Aynı zaman diliminde mütekellim vasfıyla öne çıkan ve Ebû Hanîfe fikhî üzerine uzmanlaşan Ebû'l-Kasım el-Belhî el-Kâ'bî (ö.319/931) (Kâdî Abdülcebâr, 1986, s. 318; İbnü'l-Murtazâ, 1987, s. 88), Bağdat Mu'tezilesi içerisinde sayılmakla birlikte, uzun yıllar ikamet ettiği Bağdat'tan Belh'e dönmüş ve hayatının sonuna kadar bu bölgede yaşamıştır (Hatîb el-Bağdâdî, 2001, 11, s. 25). Bu süreçte Ebû'l-Kasım el-Belhî el-Kâ'bî'nin Horasan'daki Hanefî-Mu'tezilî şahıslar ile etkileşim içerisinde olması Horasan'daki Hanefî nüfusun Mu'tezile ile muhtelif bir etkileşim yönüne işaret etmektedir. Nitekim bu dönemde Mu'tezile'nin onuncu tabakasından yer alan (Kâdî Abdülcebâr, 1986, s. 331; Cüşemî, trs., v. 26b; İbnü'l-Murtazâ, 1987, s. 109) ve aynı zamanda Hanefî fikhını benimseyen Ebû Ahmed el-Askerî el-Abdekî'nin (ö.347/958?) Kâ'bî'den ders almak için Horasan'a gittiği de zikredilmektedir (Kâdî Abdülcebâr, 1986, s. 331).

IV./X. asırda hususiyetle Nişabur'da Mu'tezile'nin yayılma imkanı bulduğu (Makdisî, 1906, s. 323) ve bu bölgede Hanefî-Mu'tezilî kimliğin bir gelenek oluşturduğu anlaşılmaktadır. Bu dönemde Nişabur'daki Hanefî-Mu'tezilî şahısların en önemli temsilcilerinden olan Ebû Sehl ez-Züccâcî (IV./X.asır), Ebû'l-Kasım el-Belhî el-Kâ'bî ile etkileşim içerisindeydi. Bir rivayete göre Kâ'bî'nin kendisinden ders almak için Horasan'a gelen Ebû Ahmed el-Askerî el-Abdekî'nin kelimâ yönünü övmek amacıyla Ebû Sehl ez-Züccâcî'ye mektup yazdığı kaydedilmektedir (İbnü'l-Murtazâ, 1987, s. 109, 110). Bu rivayet Horasan'daki Hanefî-Mu'tezilî şahısların mütekellim vasfıyla bilinen Kâ'bî'nin nezdinde dahi Nişabur'daki Ebû Sehl'in ilmî otoritesinin tanındığını göstermesi açısından dikkat çekicidir. IV./X. asrın ilk yarısında Bağdat'ta Kerhî'den (ö.340/952) ders aldıktan sonra Nişabur'a dönen Ebû Sehl ez-Züccâcî (Cüşemî, 1986, s. 379; Cüşemî, trs., v. 26a) de hem Irak hem de Nişabur'da bulunan fukahanın kendisinden ilim tahsil ettiği bir şahıstır (Saymerî, 1974, s. 166; Kureşî, 1993, 4, s. 52). Bunun yanında Hanefî-Mâturîdî âlimlerden Rüstüfağnî'nin (ö.345/956) fikhî ilmi tahsil etmek üzere onun yanına gitmeye kalkışması², Ebû Sehl ez-Züccâcî'nin Hanefî-Mu'tezilî kimliğine rağmen Nişabur ehlinde olan Hanefî-Mâturîdîler nezdinde de ilmîne saygı duyulan bir şahıs olduğunu göstermektedir.

¹ Hanefilik-Mu'tezile ilişkisi hakkında bkz. (Aydınlı, 2018, s. 133-232; Özen, 2001, s. 161 vd.; Aslan, 2016, s. Alibekiroğlu, 2018).

² Rivayete göre Rüstüfağnî, Ebu Sehl ez-Züccâcî'den ilim tahsil etmek hususunda hocası Ebu Bekr el-Esam'a danıştığında hocası bunun mahsuru olmadığını dile getirmiştir. Bununla birlikte Rüstüfağnî'nin anlattığına göre o bu kararı verdikten sonra hastalanmış ve bu durumu Ebu Sehl ez-Züccâcî'den ilim tahsil etmeye karar vermesine bağlamıştır. Sonrasında ise bir yıl içerisinde iyileşmesi halinde Mu'tezilî olmayan Ebu Ca'fer el-Hindüvânî'ye

Horasan fukahası içerisinde Hanefî-Mu'tezilî kimliği ile itibar sahibi olduğu anlaşılan Ebû Sehl ez-Züccâcî'den sonra ise Horasan bölgesinde ilim meclisi Ebû Nasr Muhammed b. Sehl tarafından yönlendirilmeye başlanmıştır. Bu süreçten sonra onun hem Irak, hem de Horasan fukahası nezdinde ilmî yönüyle öne çıkan bir şahıs olduğu anlaşılmaktadır. Bu suretle Ebû Nasr Muhammed b. Sehl, Hanefilik-Mu'tezile etkileşiminin Horasan'daki ilk tezahürlerini değerlendirmek için örnek bir şahsiyet olarak seçilmiştir. Şüphesiz Horasan'daki tezahürlerin ortaya çıkarılması Hanefilik-Mu'tezile etkileşiminin tüm yönleriyle aydınlatılması açısından oldukça önemlidir. Zira bu konu üzerinde yapılacak çalışmalar etkileşimi hem farklı bir coğrafyada ele alacak, hem de kronolojik olarak etkileşimin bir sonraki aşamasını kaydedecektir. Bu sebeple konu ile ilgili araştırmaların etkileşimin aydınlatılması açısından oldukça önemli olduğu kanaatindeyiz. Horasan'daki tezahürlerle ilgili olarak bütüncül bir çalışma bulunmamaktadır. Bununla birlikte Koloğlu'nun *Mu'tezile'nin Felsefe Eleştirisi Harezmlî Mu'tezilî İbnü'l-Melâhimî'nin Felsefeye Reddiyesi* isimli çalışmasının girişinde V./XI. asır sonrasında Harezmi'de öne çıkan tezahürlere özet mahiyetinde yer verdiği görülür (Koloğlu, 2010, s. 39-51).

Bizim çalışmamız Horasan bölgesindeki ilk tezahürleri ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda bölgede öne çıkan Hanefî-Mu'tezilî ulemanın öncelikle “şahıslar” düzeyinde tetkik edilmesinin, bölgenin genel yapısının ortaya çıkarılmasında önemli bir başlangıç noktası olduğu kanaatindeyiz. Çalışmamızda mezhepler tarihi araştırmalarında kullanılan ve “şahıslar üzerinde derinleşme”³ olarak bilinen prensip ekseninde bahis konusu olan Ebû Nasr Muhammed b. Sehl merkeze alınacaktır.

Çalışmamızda örneklem olarak seçtiğimiz Ebû Nasr Muhammed b. Sehl yaşadığı dönemde kıymet gören ulemadan biri olmakla beraber, muhtemelen mâlumatın az olmasının da etkisiyle onun hakkında herhangi bir çalışma yer almamaktadır. Bu sebeple biz öncelikle Hanefî ve Mu'tezilî tabakatlarda onunla ilgili yer alan bilgileri tasnif ettik. Onun Hanefilik-Mu'tezile etkileşimi içerisindeki konumu anlamak adına, söz konusu geleneklerin onu nasıl algıladığı, ilim çevresinde yer alan Hanefî, Mu'tezilî ya da Hanefî-Mu'tezilî şahıslarla ilişkisi ve kendinden önce Horasan'da bulunan Hanefî-Mu'tezilî nesil ile bağlantısı gibi hususları belirlemeye çalıştık. “Mikro tarihçilik” denemesi olarak değerlendirebileceğimiz bu çalışmamızın hakkında az bilgi bulunan, IV./X. asırda yaşayan bir Hanefî-Mu'tezilî'nin ilim dünyasına tanıtılması açısından yararlı olacağı kanaatindeyiz. Yine bu çalışmanın Hanefilik-Mu'tezile etkileşiminin Horasan'daki ilk tezahürlerinin bütüncül bir aydınlatılması için bir giriş mahiyetinde olması da bu çalışmayı önemli kılmaktadır.

1. Ebû Nasr Muhammed b. Sehl'in Hayatı ve Hanefilik-Mu'tezile Kimliği

Aslen Nişaburlu olan Ebû Nasr Muhammed b. Muhammed b. Sehl b. İbrahim b. Sehl, 318/930 yılında dünyaya gelmiştir (Kureşî, 1993, 3, s. 325; Kefevî, trs., v. 198b). Onun hem Horasan'ın hem de Irak'ın meşhur şahıslarından biri olduğu zikredilmektedir (Cüşemî, 1986, s. 379). *Târihu Nişabur*'da “Horasan'da Ehlü'r-Rey'in imami” olarak nitelendirilmiştir (Hâkim en-Nisâbü'rî, trs., s.110; Hatîp el-Bağdâdî, 2001, 4, s. 369). Ashâbu Ebî Hanife'nin Horasan'daki imamlarından biri olan Ebû Nasr bu bölgede Hanefî kadısı olarak görev yapmış, 388/998 yılındaki vefatına kadar Nişabur'da fıkıh eğitimi vermeye ve fetvalarda bulunmaya devam etmiştir (Kureşî, 1993, 3, s. 325; Kefevî, trs., v. 198b; Leknevî, 1324, s. 187; Alibekiroğlu, 2018, s. 229).

Ebû Nasr Muhammed b. Sehl, Ebû Hâmid Ahmed b. Muhammed b. Bilal, Ahmed b. Muhammed b. Hüseyin el-Hidâşî, Muhammed b. Hüseyin el-Kattân, Ebû'l-Abbas el-Esam (ö.346/957)⁴ ve daha pek çok kişiden hadis dinlemiştir (Hatîp el-Bağdâdî, 2001, 4, s. 369; Zehebî, 1988, 27, s. 177). Ebû Abdullah el-Hâkim, Ebû Câfer el-Ezherî, Ebû'l-Kasım et-Tenûhî (ö.447/1055)⁵ ve Ebu Abdullah es-Saymerî (ö.436/1045)⁶ ise ondan rivayet eden şahıslardır (Zehebî, 1988, 27, s. 178). Ebû'l-Kasım et-Tenûhî'nin

gideceğine dair adakta bulunmuştur (İbn Yahyâ el-Bâsegânî, trs., v. 162b; Özen, 2003, s. 59).

³ Sönmez Kutlu tarafından temel unsurları belirlenen “Şahıslar Üzerinde Derinleşme” ilkesi hakkında bkz. (Kutlu, 2012, s. 409).

⁴ Hakkında bkz. (Kandemir, 1995, 11, s. 355).

⁵ Hakkında bkz. (Öz, 2001, 40, s. 470).

⁶ Hakkında bkz. (Başoğlu, 2009, 36, s. 215-216).

söylediğine göre Ebû Nasr 383/993-994 yılında hacca giderken Bağdat'a geldiğinde o ve Saymerî ondan rivayette bulunmuşlardır (Hatîp el-Bağdâdî, 2001, 4, s. 369).

Hanefî tabakatlarda itizâl ile ilişkisine değinilmeyen Ebû Nasr'ın Mu'tezilî kimliği ile ilgili veriler Mu'tezilî tabakatlarda yer almaktadır. Mu'tezilî yazarlardan olan Cüşemî (ö.494/1101) Ebû Nasr'a Mu'tezile'nin on ikinci tabakası içerisinde fukahadan adl görüşünü benimseyen üç şahıstan biri olarak yer vermiştir (Cüşemî, 1986, s. 379; Cüşemî, trs., v. 21a). Sonraki süreçte ise Mu'tezilî tabakât yazarlarından olan İbnü'l-Murtazâ (ö.840/1437) Cüşemî'nin yöntemini takip ederek onu fukahadan adl görüşünü benimseyenler içerisinde zikretmiştir (İbnü'l-Murtazâ, 1987, s. 130). Mu'tezilî tabakatlarda Ebû Nasr, Horasan ve Irak'ın faziletli şahıslardan biri olarak tanımlanmış ve fıkhıdaki ilmî mertebesine işaret edilmek suretiyle fakih kimliği ile dikkate alınmıştır (İbnü'l-Murtazâ, 1987, s. 130). Çağdaş araştırmacılarından Madelung da onu Mu'tezilî tabakatlarda yer alan bilgiye dayalı olarak Nişabur'daki Hanefî-Mu'tezilî şahısların erken dönemdeki temsilcilerinden biri olarak tanımlamıştır (Madelung, 2001, s. 330).

Ebû Nasr Muhammed b. Sehl'in yaşadığı dönemde Horasan'da Sâ mânîler hüküm sürerken, Bağdat ise Büveyhîlerin kontrolü altındadır. Mu'tezilî tabakatlarda Sâ mânîler tarafından görevlendirildiği ve "el-Kâdiu'l-İmâm Şeyhu'l-İslam" olarak isimlendirilerek daha önce hiç kimseye verilmeyen bir ismin ona verildiği ifade edilmektedir (Cüşemî, 1986, s. 380). Sâ mânîlerin Sünnî politikası⁷ dikkate alındığında bu bilginin sıhhati düşündürücü görünmekle birlikte, bu dönemde Bağdat Mu'tezilesinin lideri konumundaki Kâ'bî'nin de Sâ mânîlerin Horasan valî yardımcılığı yaptı (İbnü'n-Nedîm, 1971, s. 219; Bebek, 2001, 24, s. 27; Aydın, 2018, s.157) göz önünde bulundurulduğunda böyle bir görevlendirmenin vâki olması ihtimal dahilindedir. Horasan'da olduğu kadar Bağdat'ta da tanınan Ebû Nasr'ın Büveyhî veziri Sâhib b. Abbâd'ın (ö.385/995) meclisinde yer almak suretiyle Büveyhîler tarafından desteklendiği de rivayetler arasındadır (Cüşemî, 1986, s. 380). Cüşemî'nin zikrettiği bu bilgiye göre onun Mu'tezilî âlimlerin iltifat gördüğü bu mecliste⁸ yer alması itizâl fikriyle Bağdat bölgesinde de meşhur bir şahıs olduğunu desteklemektedir.

2. Ebû Nasr Muhammed b. Sehl'in Hanefî-Mu'tezilî Şahıslarla İlişkisi

Ebû Nasr Muhammed b. Sehl, hem Horasan'ın hem de Irak'ın Hanefî-Mu'tezilî uleması ile etkileşim içerisinde olmuştur. Nişabur'da Hanefî fıkhını tâlim eden Ebû Nasr, çeşitli sebeplerle Bağdat'ta bulunmuş ve burada bazı Hanefî şahıslar ondan eğitim almışlardır. Özellikle Hanefî-Mu'tezilî kimlikleri ile bilinen iki Hanefî kadısı Ebû Abdullah es-Saymerî ile Ebû'l-Kâsım et-Tenûhî'nin ondan ilim tahsil etmesi (Kureşî, 1993, 3, s. 325; Kefevî, trs., v. 198b) ilmî yönünü göstermesi ve bu şahısların Hanefî-Mu'tezilî kimliğine etkide bulunmuş olması ihtimalinden ötürü dikkate değerdir. Irak fukahasının ondan ilim tahsil etmesi, Ebû Nasr Muhammed b. Sehl'in Irak Hanefîliği ile Horasan'daki Hanefî-Mu'tezilî şahıslar arasında bir köprü mahiyetinde olduğunu göstermektedir.

Ebû Nasr'ın Irak Hanefîleri ile ilişkisinin yanında Horasan'da özellikle Nişabur'daki Hanefî-Mu'tezilî şahıslarla etkileşim içerisinde bulunduğu ve burada Ebû Sehl ez-Züccâcî'den itibaren başlayan bir Hanefî-Mu'tezilî çizgiyi devam ettirdiği anlaşılmaktadır. Nitekim 345/956-957 yılında Kâdiyu'l-Harameyn Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Muhammed b. Abdillâh en-Nisâburî (ö. 351/962-963)⁹ tarafından Nişabur'daki tedris meclisinin Ebû Nasr Muhammed b. Sehl'e bağlandığı zikredilmektedir (Kureşî, 1993, 3, s. 325). Ebû'l-Hüseyn en-Nisâburî'nin, Horasan'da Hanefî-Mu'tezilîlerin öncü şahıslarından Ebû Sehl ez-Züccâcî ile birlikte ilim hayatını yönlendirdiği (Şirâzi, trs., s. 144; Zehebî, 1983, 16, s. 26) göz önünde bulundurulduğunda Ebû Nasr'ın bu tarihten itibaren Nişabur'un ilim hayatında etkili olan şahıslardan biri haline geldiği anlaşılmaktadır. Bu noktada onun kendinden önce Horasan'ın ilim hayatını yönlendiren Ebû Sehl ez-Züccâcî ile arasında bir ilim alışverişinden bahsedilmiyor olsa dahi Ebû Nasr'ın, Kerhî'den ilim tahsil eden Ebû Sehl ez-Züccâcî ile aynı ilim ortamını paylaşması ve Nişabur'daki Hanefî fukahanın tamamının Ebû'l-Hüseyn'e ve Ebû Sehl'e intisap etmiş olması

⁷ Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. (Aydın, 2018, s. 156, 157).

⁸ Sahib b. Abbâd ve onun ilim meclislerinde Mu'tezile'nin desteklenmesi hususunda bkz. (Akoğlu, 2008, s. 219-221).

⁹ O, yaklaşık on yıl kadar Harameyn kadılığı yaptıktan sonra Nişabur'a dönmüştür. Kerhî ve Ebî Tâhir b. ed-Debbas'dan ilim tahsil etmiştir (Saymerî, 1974, s. 166; Şirâzi, trs., s. 144; Zehebî, 1983, 16, s. 25, 26).

(Saymerî, 1974, s. 166) onun kendinden önceki kıdemli nesil içerisinde yer alan bu şahıstan etkilenmesini muhtemel kılmaktadır.

Ebû Nasr'dan ilim tahsil edenler arasında yer alan Ebû Hâmid Ahmed b. Muhammed b. İshak en-Neccârî (ö.433/1041-1042) ile ilişkisi (Cüşemî, 1986, s. 380, 389) ise Nişabur'da Hanefi-Mu'tezilî kimliğin devamı açısından önemli görülmektedir. Cüşemî'nin "şeyhimiz" olarak tavsif ettiği ve kendisinden ders aldığı şahıslardan biri olan Ebû Hâmid'in (el-Müeyyed Billah, 2001, s. 875) Mu'tezile'nin ileri gelen âlimlerinden biri olduğu, fıkıh, kelam ve zühdü bir araya getirdiği ifade edilmektedir. Nişabur ehlinde olan Ebû Hâmid, Ebû Nasr'dan fıkıh tahsil etmiş ve onun ilmi hakkında övücü ifadeler kullanmıştır. (Cüşemî, 1986, s. 390; İbnü'l-Murtazâ, 1987, s. 130). Mu'tezilî tabakatlarda pek çok vesileyle ikisi arasındaki ilişkinin vurgulanmasından Ebû Nasr'ın onun üzerinde oldukça tesirli olduğu anlaşılmaktadır. (Cüşemî, 1986, s. 379, 390; İbnü'l-Murtazâ, 1987, s. 130). Ebû Nasr'ın Nişabur'daki öğrencilerinden olan Ebû Hâmid'in fıkıhta Hanefiliği benimseyen Cüşemî'nin hocalarından biri olması¹⁰ da Hanefilik-Mu'tezile etkileşimi bağlamında dikkate değerdir. Nişabur'un ilmî ortamında Ebû Sehl ez-Züccâcî ile başlayan ilim silsilesi Ebû Nasr ile devam edip, ondan ilim tahsil eden Ebû Hâmid'den Cüşemî'ye kadar uzanmaktadır. Cüşemî'nin hocalarından olan ve Nişabur'daki Hanefi-Mu'tezilî ulemanın ileri gelenlerinden sayılan Kâdulkudât Ebû Muhammed Abdullah b. el-Hüseyn en-Nâsîhî'nin (ö.447/1055)¹¹ onunla ilgili takdir edici söylemlerde bulunması (Cüşemî, 1986, s. 380) ise Nişabur'daki Hanefi-Mu'tezilî gelenek arasında Ebû Nasr'ın yerini göstermesi açısından dikkate değerdir. Zira Ebû Nasr'dan bir sonraki nesil içerisinde yer alan Nâsîhî'nin de Ebû Nasr'ın öğrencisi Kadı Ebû Hâmid gibi Cüşemî'nin hocaları arasında yer alması onunla Ebû Nasr arasında hoca-öğrenci ilişkisine işaret edilmese de Cüşemî'yi yetiştiren ilim ortamı nezdinde Ebû Nasr Muhammed b. Sehl'in otorite olarak görüldüğüne işaret etmektedir.

SONUÇ

Hanefilik-Mu'tezile etkileşimi Irak bölgesinde ortaya çıkmakla birlikte IV./X. asırda Horasan bölgesinde özellikle Nişabur'da Hanefi-Mu'tezilî kimliğin bazı tezahürleri mevcuttur. Nişabur'da yaşayan Hanefi-Mu'tezilî şahıslardan biri olan Ebû Nasr Muhammed b. Sehl, Horasan'ın ilim hayatını yönlendirme görevini devraldığı Ebû Sehl ez-Züccâcî'den sonra bölgede Hanefi-Mu'tezilî kimliği temsil eden erken tarihli şahıslardan biri olmuştur. Hanefi-Mu'tezilî söylemi Horasan bölgesinde temsil ederken ise Irak'taki ünlü Hanefi-Mu'tezilîler olan Ebû Abdullah es-Saymerî ve Ebû'l-Kasım et-Tenûhî gibi şahıslardan iltifat görmüştür. Nişabur'da söz konusu kimliğin devam ettirilmesinde ciddi bir etkisinin olduğu anlaşılan Ebû Nasr'ın ilmî geleneği, bu bölgede Hanefi-Mu'tezilî söylemin mahiyeti hakkında da fikir vermektedir.

Ebû Nasr, hem Irak ehli hem de Horasan ehli tarafından ilmî kimliğiyle bilinen bir şahıs olup her iki bölgede de fikirlerini yaymaya gayret göstermiştir. Bu suretle onun Irak ve Horasan Mu'tezilîleri arasında köprü vazifesi gördüğü anlaşılmaktadır. Bölgedeki etkileşim örneklerinden anlaşıldığı kadarıyla Nişaburdaki Hanefilik-Mu'tezile etkileşimi iki yönlü olmuş, hem fakih kimliği belirgin olanlar, hem de mütekellim vasfıyla bilinen şahıslar Horasan'daki Hanefi-Mu'tezilî nesli meydana getirmiştir. IV./X. asırdaki ilk etkileşim örnekleri ise V./XI. asırda ciddi bir şekilde Horasan'da tezahür edecek olan Hanefi-Mu'tezilî söylemin temelini teşkil etmiş görünmektedir.

Bilgilendirme / Acknowledgement: Bu çalışma 6. Uluslararası Multidisipliner Çalışmaları Kongresinde bildiri olarak sunulmuş çalışmanın genişletilmiş ve gözden geçirilmiş halidir.

¹⁰ Ebû Hâmid'in Hanefi-Mu'tezilî şahıslardan biri olmasına, Yıldırım, Cüşemî ile ilgili yaptığı çalışmasında atıfta bulunur. Burada geçen rivayete göre, Cüşemî *Şerhu Uyûni'l-Mesâil* isimli eserinde, hocalarından biri olan Ebû Hâmid'in "hem Mu'tezile kelamına, hem de Ebû Hanîfe fıkıhına sahip bir kimse" olduğunu zikretmektedir. Bkz. (Yıldırım, 2012, s. 32).

¹¹ Cüşemî'nin hocası Nâsîhî hakkında vaid meselesi hariç Mu'tezile'nin görüşlerini benimsediğini söylediğine dair Bkz. Yıldırım, 2012:32, 33. Madelung ise onun vaid meselesi haricinde Mu'tezile ile aynı düşündüğünü aktardıktan sonra onun muhtemelen bu konuda Mürciî geleneğe yakın olduğundan bahseder (Madelung, 2001, s. 331).

KAYNAKÇA

- Akoğlu, M. (2008). *Büveyhîler döneminde Mu'tezile*. Ankara: İlahiyât Yayınları.
- Alibekiroğlu, F. (2018). *Tarihsel süreçte Hanefîlik Mu'tezile ilişkisi*. Yayımlanmamış doktora tezi, Çukurova Üniversitesi, Adana.
- Aydınlı, O. (2018). *Doğuşundan Büyük Selçuklulara Mu'tezile ekolü tarihi ve öğretisi*. İstanbul: Endülüs Yayınları.
- Baçoğlu, T. (2009). Saymerî, Hüseyin b. Ali. *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)* içinde (c.36, ss. 215-216). İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Bebek A. (2001). Kâ'bî. *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)* içinde (c.24, ss.27). İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Cüşemî. E.S. (trs.) *Uyûnu'l-mesâil*. Mektebetu'l-Bedir. Abdullah el-Vecîh Koleksiyonu.
- Cüşemî. E.S. (1986). Şerhu'l-uyûn. *Fadlu'l-itizâl ve tabakâtu'l-Mu'tezile* içinde. (thk. Fuad Seyyid). Tunus: Dâru't-Tunusiyye.
- Hâkim en-Nisâbûrî. E.A (trs.). *Târîhu Nisâbur telhîsu Ahmed b. Muhammed b. Hasan b. Ahmed el-ma'rûf*. Tahran: Kitâbhane İbn Sinâ.
- Hatîb el-Bağdâd. E.A. (2001). *Târîhu Bağdâd*. (thk.Beşşâr Avvâd Ma'rûf). Beyrut: Dâru'l-Garb el-İslâmî.
- İbn Yahyâ el-Bâsegânî (trs.). *Şerhu cümeli usûlu'd-din*. Süleymaniye Ktp. *Şehid Ali Paşa*, no. 1648/2.
- İbn Murtazî, A.A. (1987). *Tabakâtu'l-Mu'tezile*. (thk. S.D. Wilzer). Beyrut.
- İbnü'n-Nedîm. E.F. (1971). *el-Fihrist*. (thk. Rızâ Teceddüd). Tahran: Marvi Ofset.
- Kâdî Abdülcebâr. A.A. (1986). *Fadlu'l-i'tizâl ve tabakâtu'l-Mu'tezile*. (thk. Fuad Seyyid). Tunus: Dâru't-Tunusiyye.
- Kandemir, Y. (1995). Ebû'l-Abbas, Esam. *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)* içinde (c.11, ss.355). İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kefevî, M.S. (trs.). *Ketâibu'l-A'lâmi'l-Ahyâr*. Meclis-i Şûrâyı Millî. nr. 1385.
- Kureşî, E.M. (1993). *el-cevâhiru'l-mudiyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*. (thk. Abdulfettah Muhammed el-Hulv). Kahire: Hicr Li't-Tıbaa ve'n-Neşr.
- Kutlu, S. (2012). *Tarihsel din söylemleri üzerine zihniyet çözümlenmeleri*. Ankara: Otto Yayınları.
- Koloğlu, O. (2010). *Mu'tezile'nin felsefe eleştirisi Harezmi Mu'tezilî İbnü'l-Melâhimî'nin felsefeye reddiyesi*. Bursa: Emin Yayınları.
- Leknevî, A. (1324). *Fevâidu'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*. (thk. M. Bedreddin Ebû Firâs). Kahire: Dâru'l-Mektebi'l-İslâmî.
- Madelung, W. (2011). Maturidiliğin yayılışı ve Türkler. Sönmez Kutlu (Ed.) *İmam Mâturîdi ve Maturidilik* (ss.325-391) içinde. (çev. Muzaffer Tan). Ankara: Otto Yayınları.
- Makdisî, M.A. (1906). *Ahsenü't-Tekâsim*. Leiden: Brill.
- Müeyyed Billah, İ.K. (2001). *Tabakâtu'z-zeydiyyeti'l-kübra (Bulugu'l-murad ila ma'rifeti'l-ismad)*. (thk. Abdüsselam b. Abbas el-Vecih). Amman: Müessesetü'l-İmam Zeyd b. Ali es-Sakafî.
- Öz, M. (2001). Tenûhî, Ali b. Muhassin. *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)* içinde (c.40, ss.470). İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Özen, Ş. (2003). IV. (X.) yüzyılda Mâveraünnehir'de Ehl-i Sünnet-Mu'tezile mücadelesi ve bir ehl-i sünnet beyânnamesi. *İslam Araştırmaları Dergisi*, 9, 49-85.

Saymerî, E.A. (1974). *Ahbâru Ebî Hanîfe ve ashâbihî*. Beyrut: Dâru'l-Mektebeti'l-Arabî.

Şirâzi, E.A. (trs.). *Tabakâtu'l-fukahâ*. (thk. İhsan Abbas). Beyrut: Dârü'r-Raid el-Arabî.

Zehebî, E.A. (1983). *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. (thk. Şuayb el-Arnâvût, Ali Ebû Zeyd). Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.

Zehebî, E.A. (1988). *Târihu'l-İslam*. (thk. Ömer Abdusselam Tedmürî). Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-Arabî.

Yıldırım, R. (2012). *Mutezîle'nin kelamî polemikleri Hakim el-Cüşemî örneği*. İstanbul: İşaret Yayınları.

Konaklama İşletmelerinde Rekabet Gücü Açısından Stratejik Maliyet Yönetimi: İstanbul'da Faaliyet Gösteren Beş Yıldızlı Oteller Üzerine Bir Araştırma

Dr. Öğr. Üyesi Nilgün Bilici¹
Arş. Gör. Derya Baysal^{2*}

Geliş tarihi: 01.10.2019
Kabul tarihi: 30.10.2019

Atf bilgisi:
IBAD Sosyal Bilimler Dergisi
Sayı: 5 **Sayfa:** 211-222
Yıl: 2019 **Dönem:** Güz

This article was checked by *iThenticate*.
Similarity Index 16%

¹ Atatürk Üniversitesi Turizm Fakültesi,
Turizm İşletmeciliği Bölümü, Türkiye
nbilici@atauni.edu.tr,

ORCID ID 0000-0001-8318-7250

² Ardahan Üniversitesi Turizm
İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu,
Turizm İşletmeciliği Bölümü, Türkiye,
deryabaysal@ardahan.edu.tr

ORCID ID 0000-0002-8831-245X

*Sorumlu yazar

ÖZ

Turizm sektörü tüm dünyada ve ülkemizde de ekonomiye katkı sunan sektörler başında gelmekte ve gelişmeye devam etmektedir. Değişen ekonomik koşullar ve piyasa şartları işletmelerin rekabet gücünü arttırmalarını zorunlu kılmaktadır. Küreselleşme ile başlayan teknolojik gelişme turizm sektörünü de etkilemiştir. Turizm sektörü emek yoğun olmasının yanı sıra teknolojik gelişmeleri de yakından takip etmek durumundadır. İşletmeler varlıklarını sürdürürebilmek adına değişen şartlara ayak uydurabilmeli, gelirlerini arttırarak devam ettirmeli ve maliyetlerini kontrol altına alabilmelidirler. Çalışmanın amacı, konaklama işletmelerinde çağdaş maliyetleme yöntemlerinden olan stratejik maliyet yönetiminin rekabet gücü elde edilmesi noktasında sunduğu katkıyı ortaya koyabilmektir. Bu bağlamda, İstanbul ilinde faaliyet gösteren beş yıldızlı otel işletmeleri üzerinde bir anket çalışması uygulanmıştır. Çalışma sonucunda, stratejik bilginin önemi ve özellikle rekabet gücü elde edilmesi açısından sektörde fark yaratabileceği neticesine varılmıştır. Turizm ürün ve hizmetlerinin komplike yapıda oluşu, müşteri sadakatinin sağlanamaması stratejik maliyet yönetimini olumsuz etkileyebilmektedir.

Anahtar Kelimeler: rekabet, rekabet gücü, çağdaş maliyetleme yöntemleri, stratejik maliyet, stratejik maliyet yönetimi.

Strategic Cost Management in terms of Competitiveness in Accommodation Companies: A Research on Five Star Hotels in Istanbul

Assist. Prof. Dr. Nilgün Bilici¹
Res. Assist. Derya Baysal^{2*}

First received: 01.10.2019
Accepted: 30.10.2019

Citation:
IBAD Journal of Social Sciences
Issue: 5 **Pages:** 211-222
Year: 2019 **Session:** Fall

This article was checked by *iThenticate*.
Similarity Index 16%

¹ Atatürk University, Turkey
nbilici@atauni.edu.tr,
ORCID ID 0000-0001-8318-7250

² Ardahan University, Turkey,
deryabaysal@ardahan.edu.tr
ORCID ID 0000-0002-8831-245X

*Corresponding Author

ABSTRACT

The tourism sector is one of the leading sectors in the world and in our country that contribute to the economy and continues to develop. The changing economic conditions and market conditions make it necessary for enterprises to increase their competitiveness. The technological development that started with globalization also affected the tourism sector. In addition to being labor intensive, tourism sector has to follow technological developments closely. In order to maintain the irasets, enterprises should be able to keep up with changing conditions, increase their revenues and keep their costs under control. The aim of the study is to demonstrate the contribution of strategic cost management which is one of the modern costing methods in accommodation establishments to obtain competitiveness. In this context, a survey was conducted on five-stars hotels operating in the province of Istanbul. As a result of the study, it was concluded that the importance of strategic information and especially in terms of achieving competitive power can make a difference in the sector. The complexity of tourism products and services and the lack of customer loyalty can adversely affect strategic cost management.

Keywords: competition, competitiveness, modern costing methods, strategic cost, strategic cost management.

GİRİŞ

Hızla değişmekte olan ekonomik düzen, oluşmakta olan yeni pazarlar özellikle güncellenerek gelişimine devam eden teknoloji, değişen müşteri beklentileri istek ve ihtiyaçları, işletmelerin geleneksel yöntemlerden ziyade modern yönetim teknikleri kullanmalarını gerektirmektedir. İşletmelerin muhasebe yaklaşımları da yerini özellikle maliyet düşürme noktasında maliyet planlama ve maliyet yönetimi gibi süreçlere bırakmaktadır. Değişen şartlar karşısında işletme yöneticileri stratejik kararlar alabilmeli ve uygulama noktasında önceden belirlenen fırsatlar ve tehditler göz önünde bulundurularak sonuca varılmalıdır.

Özellikle hizmet üreten konaklama işletmelerinde rekabet unsuru ön plana çıkmaktadır. Bunun sebebi ise teknolojik gelişmeler ile birlikte dünya sınırlarının ortadan kalkması ve geleneksel turist ve tatil profillerinin değişmesi olarak yorumlanabilir. Dolayısıyla yüksek yatırımlar gerektiren konaklama işletmelerinin günümüz rekabet yoğun ortamındaki marjlarının düşmesi kaçınılmaz görünmektedir. Bu durum müşteri fiyat beklentisinin karşılanması ile yakından ilişkilidir. Maliyetlerin düşürülebilmesi için doğru maliyet yönetimi benimsenmeli ve maliyet düşürülmesi yönünde stratejik kararlar verilmelidir.

Strateji kavramı uzunca bir süredir askeri alanda kullanılmakta olan bir kavramdır. Günümüzde işletmelerin de bu kavrama sıklıkla yer verdikleri gözlenmektedir. Stratejik yönetim, işletmelerin faaliyet göstermekte oldukları alanda geleceğe ilişkin atacakları adımların planlanması ve yönetilmesi açısından önem arz etmektedir. Küreselleşme etkisi ile birlikte artan rekabet ortamı işletmelerin çeşitli tedbirler almalarını kaçınılmaz hale getirmiştir. Yoğun rekabet ortamında işletme varlığının sürdürülebilir hale getirilmesi için stratejik yönetim tekniklerinden yararlanılmalı ve var olan teknikler güncellenmelidir.

Konaklama işletmelerinde, maliyetlerin kontrol altında tutulabilmesi ve karlılık oranlarının artırılabilmesi için maliyetleme yöntemlerinin modernize edilmesi yönünde ihtiyaç ortaya çıkmaktadır. Stratejik maliyetleme yöntemi ile maliyet düşürme ve müşteri beklentilerine odaklanabilmek için, maliyet verileri yoğun rekabet karşısında avantaj kazanabilmek ve stratejiler geliştirmek üzere kullanılmaktadır.

Bu çalışmada konaklama işletmelerinin rekabet avantajı elde edebilmeleri için stratejik maliyet yönetimini benimsemelerinin önemi ortaya çıkarılmaya çalışılacaktır.

Literatür Özeti

Tablo 1. Stratejik Maliyet Yönetimine İlişkin Literatür Taraması

Kutay ve Akkaya (2000)	Stratejik Maliyet Yönetimi Aracı Olarak Hedef Maliyetleme	Hedef maliyetleme ile geleneksel maliyetlemenin karşılaştırılması yapılmaktadır.
Ceran(2002)	Stratejik Maliyet Yönetimi Enstrümanı Olarak Pazara Dayalı Hedef Maliyet Yönetimi Pdhmy	Maliyet muhasebesinde stratejiye yönelim dolayısıyla küresel rekabet ortamında fiyat rekabeti nedeniyle doğru fiyatlama için ürün birim maliyetinin daha doğru hesaplanmasında ve maliyetlerin düşürülmesinde kullanılan yeni ürün geliştirme ve tasarımına yönelik ve pazara dayalı bir stratejik maliyet yönetimi enstrümanı olan PDHMY incelenmiştir
Basık ve Türker (2005)	Stratejik Maliyet Analizi Ve Yönetimi	Alınacak stratejik yönetim kararlarında, Modern Maliyet Yaklaşımları adıyla anılan Faaliyet Esaslı Maliyetleme, Yaşam Dönemi Maliyetleri, Hedef Maliyetleme, Tam Zamanlı Üretim ve Tam Zamanlı Maliyetleme, Kalite Maliyetlerinin etkisi araştırılarak söz konusu yöntemlerle

		yapılan analizlerin üretim departmanlarına olan katkısı incelenmektedir
Bekçi Ve Özal (2010)	Stratejik Maliyet Yönetiminin Sağlık Sektöründe Uygulanabilirliğine Yönelik Bir Araştırma	Modern maliyetleme yöntemlerinden biri olan SMY'nin hastanelerde uygulanabilirliği konusu analiz edilmektedir.
Uçar ve Kurtlu (2017)	Çağdaş Maliyet Yöntemlerinin Konaklama İşletmelerinde Uygulanabilirliği Üzerine Bir Araştırma	Konaklama işletmelerinde çağdaş maliyet yöntemlerinin sahip olduğu avantajların, uygulanabilirliklerine ne düzeyde etki ettiği araştırılmaktadır.

ÇAĞDAŞ MALİYETLEME YÖNTEMLERİ

Maliyet, bir amaca ulaşabilmek ya da bir nesneye sahip olabilmek için katlanılan fedakarlıkların tümü (Yılmaz, 2005), gelecekte işletmeye katkı sunması beklenen ürün ya da hizmetlerin nakit ya da benzeri değerlerle ifadesi (giv.org.tr) olarak tanımlanmaktadır. Kişi ya da işletmelerin yaptıkları her faaliyetin bir maliyeti bulunmaktadır (Bekçi & Özal, 2010). Dolayısıyla maliyet, hedeflenen işletme amaçlarına ulaşabilmek için katlanılan değerlerin parasal karşılığıdır şeklinde bir tanım yapılabilir.

Geleneksel maliyet yöntemleri, hammadde, işçilik ve genel üretim maliyetlerinin belirlenmesi ve ilgili ürünlere yüklenmesi fonksiyonunu yerine getiren, daha çok ürüne endeksli faaliyetlerden oluşurken (İrdem, 2010), çağdaş maliyetleme yöntemleri, mamul maliyeti, kalite maliyeti, birden fazla mamul üretiminde her mamulün maliyetini belirlemede etkili bir yöntemdir (Okutmuş, Kurar, & Kahveci, 2014). Geleneksel maliyetleme yöntemlerinin günümüzde işletme ihtiyaçlarını karşılayamadığı görülmüş (Bufi, 2014) rekabet artışı, teknoloji ilerleyişi, farklı müşteri profilleri geleneksel maliyet yöntemlerinin yerini modern maliyet yöntemlerine bırakmasına yol açmıştır (Kurtlu, Uçar, & Çobanoğlu, 2017). Geleneksel maliyetleme yöntemleri çağdaş maliyetleme yöntemleri ile karşılaştırıldığında; daha pahalı, rekabete ayak uydurmakta zorlanan, yanlış yönetim kararları alınmasına sebep olan dolayısıyla işletmenin rekabetçi yapısını güç duruma düşüren bir yöntemdir (Effiong & Beredugo, 2015).

Basık ve Türker çağdaş maliyetleme yöntemlerini; faaliyet tabanlı maliyetleme, ürün yaşam dönemi maliyetleme, hedef maliyetleme, tam zamanlı üretim ve tam zamanlı maliyetleme, kalite maliyetleri ve stratejik maliyet yönetimi olarak sınıflandırmaktadır (Basık & Türker, Stratejik Maliyet Analizi Ve Yönetimi, Stratejik Maliyet Yönetimi Aracı Olarak Hedef Maliyetleme, Kasım 2005). Hedef maliyetleme, ürün yaşamı boyunca maliyet azaltılmasını hedef alan stratejik bir yönetim süreci (Alagöz, Yılmaz, & Ay, 2005), faaliyet tabanlı maliyetleme, işletmenin belli başlı faaliyetleri ile ilgili performanslarının maliyetlerinin toplamının mamul maliyetleri hesaplanmasında kullanımı olarak tanımlanmaktadır (Dumanoğlu, 2005). Ürün yaşam seyri maliyetleme yöntemi, bir ürünün tüm yaşam süresiyle ilgili gerçekleştirilen faaliyetlerle ilgili maliyetlerin biriktirilerek toplanması yaklaşımıdır (Gersil, 2006). Tam zamanlı üretim ve tam zamanlı maliyetleme; ihtiyaç duyulduğu kadar üretimin gerçekleştirilmesidir. Tam zamanlı üretimde temel felsefe sıfır stok, kısa süreli üretim, minimum hata payı ve maksimum kâr oranı olarak belirtilmektedir (Atmaca & Terzi, 2007). Son olarak kalite maliyetleri ise organizasyonun sürekli iyileştirme sürecine ayrılan kaynaklarının maliyeti ve sistem, ürün ve hizmet başarısızlıklarının maliyetinden oluşmaktadır (Albez, Korkulu, & Yılmaz, 2016).

STRATEJİK MALİYET YÖNETİMİ

Maliyetlerin etkili bir biçimde yönetimi, düşük maliyetlere ulaşıp maliyet önderliği sağlanması, ürün farklılaştırma stratejileriyle maliyet analizini, ürün maliyetlemede faaliyetlerin dikkate alınmasını, maliyet dağıtımlarının faaliyetlere göre ve faaliyet ölçütleri yardımıyla gerçekleştirilmesini öngören sistem 'stratejik maliyetleme' olarak tanımlanmaktadır (Ceran, 2002).

Yüzbaşıoğlu ve Ceran'a göre stratejik maliyet yönetimi, işletme stratejileriyle ilgili olarak yönetime yönelik maliyet muhasebesi bilgilerinin hazırlanması, hazır bulundurulması ve analiziyle ilgili uygulamaların yer aldığı, gerçek maliyetler ve fiyatların, miktarların, pazar paylarının, nakit akışının göreceli düzeyi ve yönü ile işletmedeki bütün kaynakların aşırı kullanımıyla ilgili stratejilerdir (Yüzbaşıoğlu & Ceran, 2010). Stratejik maliyet yönetimi, maliyet yönetim tekniklerinin uygulanması, kısa dönemde olduğu kadar uzun vadede de maliyet avantajı sağlaması, sürdürülebilir rekabet avantajı elde edilmesi, noktalarında ortaya çıkmaktadır. Stratejik maliyet yönetiminin amacı, rekabetçi avantaj sağlamak ve yönetim kararlarında etkili olabilmektir (Yalçın, 2006).

Shank ve Govindarajan geleneksel maliyet yaklaşımı ile stratejik maliyet yaklaşımı farkını şu şekilde belirtmektedir;

Tablo 2. Geleneksel maliyet yaklaşımı ile stratejik maliyet yaklaşımının karşılaştırılması

	Geleneksel Maliyet Yaklaşımı	Stratejik Maliyet Yaklaşımı
Maliyet analizi dayanakları nelerdir?	Ürün, müşteri ve fonksiyon maliyetlerinin analizi içerisinde bulunan anın şartlarına bağlıdır. İç odaklanma söz konusudur. Katma değer anahtar kavramdır.	Maliyet analizi, çeşitli aşamalardaki toplam değer zinciri şartlarına bağlıdır. Dış odaklanma söz konusudur. Katma değer tehlikeli derecede dar bir kavram olarak görülmektedir.
Maliyet analizinin amacı nedir?	Problem çözümü, ölçüm ve yönlendirme (yönetim).	Geleneksel yönetim yaklaşımı amaçları sabit olmak üzere, firmanın stratejik konumuna bağlı olarak değişen maliyet yönetimi
Maliyetin yapısal analizinin kaynağı nedir?	Değişken ve sabit maliyet, maliyet analizinin kaynağıdır.	Maliyet, yönetim özelliklerinin fonksiyonlarındandır.

Kaynak: Shank ve Govindarajan, 1993, s. 27

KONAKLAMA İŞLETMELERİNDE STRATEJİK MALİYET YÖNETİMİ VE REKABET AVANTAJI

İşletmeler, içerisinde buldukları rekabet ortamı nedeni ile değişim ve gelişime ayak uydurmalı maliyet muhasebesi sistemleri de bu sebebe bağlı olarak aktif bir yapıya sahip olmalıdır (Erden, 2004). Konaklama işletmeleri, öncelikli olarak müşterilerine konaklama, yiyecek içecek gibi zorunlu hizmetleri sunmakta bu durum maliyetleri üzerinde etkili olmaktadır (Türksöy, 2011). Konaklama işletmeleri, hizmet üreten işletmeler olmaları sebebi ile ürün üreten işletmelerden farklı bir yapıya sahiptirler. Bu farklılık strateji seçim ve yönetimi noktasında kendini göstermektedir (Dinçer, 1998).

Stratejik maliyet yönetimi stratejik bilgiler üreterek günümüzde hizmet kalitesi, pazar payı, müşteri memnuniyeti gibi konuları içermektedir (Yalçın, 2006). Geleneksel maliyet yaklaşımı çerçevesinde yöneticilerin üzerinde durmadıkları bahsi geçen bu konular, geleceğe yönelik yönetim ve karar alma aşamalarında önem arz etmektedir. Özellikle müşteri memnuniyetinin büyük öneme sahip olduğu, hizmet üretiminde bulunan konaklama işletmeleri için stratejik maliyet yönetiminin yeri açıkça anlaşılmaktadır.

Zengin ve Uyar rekabeti "Uluslararası, ulusal veya bölgesel bazlı bir piyasada karşı karşıya gelen ve aynı ekonomik amacı güden bireylerin, işletmelerin vb. arz edenler ile arz edenler, talep edenler ile talep edenler arasında geçen, bunun sonucu olarak da mal ve hizmetlerin sunuş şekline, fiyat ve miktarlarına yansıyan bir çekişme ve/veya yarışma" olarak tanımlamaktadır (Zengin & Uyar, 2016). Rekabet, fiyat rekabeti perspektifi, strateji ve yönetim perspektifi, tarihi ve sosyo-kültürel perspektif gibi farklı disiplinleri kapsamaktadır (Bahar & Kozak, 2005). Stratejik bilgi sahibi olmayan işletmeler çevrelerinde var olan rekabet ortamında yer alamayacaklardır (Erden, 2004). Dış çevrede meydana gelen

değişikliklerle performansın yanında stratejik planlamalarını değişen koşullara adapte edebilen işletmeler daha başarılı olabilir hale gelmektedir(Özdemir & Yılmaz, 2016).

Rekabet avantajı elde edilmesi noktasında iki temel görüşün hâkim olduğunu, bu görüşlerden ilkinin endüstri tabanlı yönetim modeli ikincisinin ise kaynak tabanlı yönetim modeli olduğunu söylemek mümkündür. Endüstri tabanlı yönetim modeline göre rekabet avantajı yaratan kaynaklar endüstrinin yapısında bulunurken kaynak tabanlı yönetim modeli rekabet avantajı yaratan kaynakların, işletmelerin kendilerine özgü kabiliyet ve yetenekleri olduğu görüşünü benimsemektedir (Özbağ, 2016). Genel bir ifade ile rekabet avantajı, rakiplere kıyasla daha fazla ekonomik değer yaratmaktır (Yaşlıoğlu, 2016).

Günümüzde, konaklama işletmelerinin başarısını, rekabet gücüne verdikleri önem belirlemekte ve fiyat bakımından rekabete girebilmesinin en uygun ve güvenilir yolunun maliyetlerini kontrol etmesi ve böylece işletmenin pazardaki etkinliğini artırması olduğu bilinmektedir(Coşar, 2008).Maliyetlerin azalması işletmelerin fiyat avantajına sahip olmalarını ve pazarda güçlü bir konuma ulaşmalarını sağlamaktadır (Doğan, Marangoz, & Topoyan, 2003).

ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

Araştırma Evreni, Örneklemi ve Veri Toplama Yöntemi

Araştırmanın amacı, konaklama işletmelerinde stratejik maliyet yönetimi uygulamalarının rekabet gücüne etkisini ortaya koymaktır. Araştırma evrenini, İstanbul'da bulunan 5 yıldızlı oteller oluşturmaktadır. 2019 yılında İstanbul'da toplam 129 adet beş yıldızlı otel bulunmaktadır (2019). Araştırmada örneklem kullanılmamış evrenin tamamına ulaşılmaya çalışılmıştır.

Anadolu yakasında 23 adet Avrupa yakasında 106 adet beş yıldızlı otel ile görüşme talep edilmiştir. Araştırma kapsamında 37 otel çalışmalara destek vermediğini ve yoğunluklarından dolayı ilgili araştırmaya katılamayacaklarını belirtmişlerdir. Uygulama 92 otel ile gerçekleştirilmiş, veriler Ocak – Şubat ayları arasında 2019 yılında, otellerin orta düzey yöneticileri ile yüz yüze anket uygulanarak toplanmıştır.

Ölçme Araçları

Araştırma amacına uygun olarak İstanbul'da faaliyet gösteren beş yıldızlı otel işletmelerine yönelik oluşturulan anket 30 sorudan meydana gelmektedir.

Uygulanan ankette yer alan sorular;

1-6: Rekabet Gücü

7-10: Sektör Profili

11-15: Müşteri Profili

16-21: Ürün Profili

22-30: Firma Profili ile ilgilidir.

İfadeler 5'li Likert şeklinde hazırlanmış, 1-Kesinlikle Katılıyorum; 5-Kesinlikle Katılmıyorum şeklinde sınıflandırılmıştır.

Araştırma kapsamında yer alan anket ifadeleri normal dağılım göstermemiş dolayısıyla stratejik maliyet yönetiminin rekabet gücü yaratıp yaratmadığını incelemek üzere non-parametrik analiz teknikleri kullanılmıştır.

Analiz Ve Bulgular

Tablo 3. Rekabet Gücü İle Sektör Profili Arasındaki İlişki

	R1	R2	R3	R4	R5	R6
S1	-.042	-.071	-.105	-.189	-.089	.118
S2	.077	.073	.119	-.055	.027	.022
S3	-.123	-.114	-.153	-.080	-.145	.019
S4	.063	.179	-.059	.007	.040	.167

Tablo 3'de stratejik maliyet yönetimi sektör uygulamalarının rekabet gücü üzerindeki etkisi incelenmiştir. Korelasyon katsayısının +1 ile -1 arasında yer alması gerekliliği (Altunışık, Coşkun, Bayraktaroğlu, & Yıldırım, 2007) göz önünde bulundurulduğunda; işletmenin yoğun rekabet koşulları içerisinde yer alması, rakiplerden daha hızlı ve yeni ürün/hizmet sunmanın önemi, ürün/hizmet fiyatlarının belirlenmesinde müşteri hakimiyeti, satış fiyatlarının zamanla düşme eğiliminde oluşu ve fiyatlardaki düşüşün ürün/hizmet özellikleri artırımı ile dengelenmesi noktasında; rakip firmaların sektöre girişleri sırasında herhangi bir engel ile karşılaşmaması, sektörde rakip ve tedarikçi sayısının fazla olması arasında negatif yönlü bir ilişki bulunmaktadır.

İşletmenin çok yoğun rekabet koşulları içerisinde olması, rakiplerden daha hızlı ve yeni ürün/hizmet sunmanın önemi, ürün/hizmet fiyatlarının belirlenmesinde müşteri hâkimiyeti, satış fiyatlarının zamanla düşme eğiliminde oluşu ve fiyatlardaki düşüşün ürün/hizmet özellikleri artırımı ile dengelenmesi, rekabetin kaliteyi düşük maliyetle sunma zorunluluğu getirmesi; rakiplerin artışına aynı zamanda işletmede departmanlar arası işbirliğinin güçlenmesine olumlu katkı sunmaktadır.

Tablo 4. Rekabet Gücü İle Müşteri Profili Arasındaki İlişki

	R1	R2	R3	R4	R5	R6
M1	-.067	-.038	-.106	.049	-.136	.077
M2	.125	.096	.293	.092	.174	.089
M3	.026	.168	.257	.143	.215	-.032
M4	-.050	-.112	.218	.073	-.002	.179
M5	.195	-.067	.148	.164	.001	.397

Tablo 4'de rekabet avantajı elde edilmesi ile müşteri profili arasındaki ilişki incelenmiş ve işletmenin yoğun rekabet koşulları içerisinde yer alması ile müşteri zevk ve anlayışındaki değişimin çok hızlı oluşu, müşteri sadakati arasında negatif, müşterilerin yeni ürün/hizmetlerin taşınması gereken özellikleri anlama ve ifade etme yeteneklerinin çok yüksek oluşu, müşterilerin benzer ürün/hizmetler arasındaki kalite ve özellik farklarını tespit yeteneklerinin yüksek oluşu, müşterilerin rakip işletmeleri tercih edebilmelerinin kolay oluşu arasında pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Rakiplerden daha hızlı ve yeni ürün/hizmet sunmanın önemi ile müşteri zevk ve anlayışındaki değişimin hızı, müşteri sadakat düzeyi, müşterilerin diğer işletmeleri tercih etmeleri arasında negatif, müşterilerin benzer ürün/hizmetler arasındaki kalite ve özellik farklarını tespit yeteneklerinin yüksek oluşu, hedef müşterilerin yeni ürün/hizmetlerin taşınması gereken özellikleri anlama ve ifade etme yeteneklerinin çok yüksek oluşu arasında pozitif yönlü ilişki tespit edilmiştir. Ürün/hizmet fiyatlarının belirlenmesinde müşteri hâkimiyeti ile müşteri zevk ve anlayışındaki değişimin hızı arasında negatif yönlü, müşterilerin benzer ürün/hizmetler arasındaki kalite ve özellik farklarını tespit yeteneklerinin yüksek oluşu, hedef müşterilerin yeni ürün/hizmetlerin taşınması

gereken özellikleri anlama ve ifade etme yeteneklerinin çok yüksek oluşu, müşteri sadakat düzeyi, müşterilerin rakip işletmeleri tercih edebilmelerinin kolay oluşu arasında pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Satış fiyatlarının zamanla düşme eğiliminde oluşu ile müşteri zevk ve anlayışındaki değişimin hızı, müşterilerin benzer ürün/hizmetler arasındaki kalite ve özellik farklarını tespit yeteneklerinin yüksek oluşu, hedef müşterilerin yeni ürün/hizmetlerin taşınması gereken özellikleri anlama ve ifade etme yeteneklerinin çok yüksek oluşu, müşterilerin rakip işletmeleri tercih edebilmelerinin kolay oluşu arasında pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Fiyatlardaki düşüşün ürün/hizmet özellikleri artırımı ile dengelenmesi ile müşteri zevk ve anlayışındaki değişimin hızı, müşteri sadakat düzeyi arasında negatif yönlü bir ilişkiye rastlanmıştır. Rekabetin kaliteyi düşük maliyetle sunma zorunluluğu getirmesi ile hedef müşterilerin yeni ürün/hizmetlerin taşınması gereken özellikleri anlama ve ifade etme yeteneklerinin çok yüksek oluşu arasında negatif, müşterilerin benzer ürün/hizmetler arasındaki kalite ve özellik farklarını tespit yeteneklerinin yüksek oluşu, hedef müşterilerin yeni ürün/hizmetlerin taşınması gereken özellikleri anlama ve ifade etme yeteneklerinin çok yüksek oluşu, müşterilerin rakip işletmeleri tercih edebilmelerinin kolay oluşu arasında pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Sektördeki rekabetin kaliteyi düşük maliyetle sunma zorunluluğu getirmesi hedef müşterilerin yeni ürün/hizmetlerin taşınması gereken özellikleri anlama ve ifade etme yeteneklerinin çok yüksek oluşunu negatif, müşteri zevk ve anlayışındaki değişimin hızı, müşterilerin benzer ürün/hizmetler arasındaki kalite ve özellik farklarını tespit yeteneklerinin yüksek oluşu, müşteri sadakat düzeyi, müşterilerin rakip işletmeleri tercih edebilmelerinin kolay oluşu arasında pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir.

Tablo 5. Rekabet Gücü İle Ürün Profili Arasındaki İlişki

	R1	R2	R3	R4	R5	R6
Ü1	-0.036	.208	.100	.196	.144	-0.079
Ü2	-0.225	.041	.144	-.112	.120	-0.011
Ü3	-0.179	.066	-0.091	-.122	-0.011	-0.197
Ü4	-0.035	.068	.066	.107	.013	-0.041
Ü5	-0.029	-0.100	-0.165	.159	-0.266	.020
Ü6	-0.189	-0.230	-0.243	-0.216	-0.092	.081

Tablo 5'te rekabet avantajı elde edilmesi ile ürün profili ilişkisi incelenmektedir.

İşletmenin yoğun rekabet koşulları içerisinde yer alması ile ürün /hizmet yelpazesinin geniş olması, ürün/hizmet ömrünün kısa oluşu, ürün/hizmetlerin karmaşık oluşu, ürün/hizmetlerin üretim öncesi maliyetlerinin yüksek oluşu, ürün/hizmet maliyetleri içerisinde diğer firmalardan elde edilen girdilerin oransal payının yüksek oluşu, işletmede yeni ürün/hizmet sunumu tasarımının gerektirdiği sürenin kısa oluşu arasında negatif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Rakiplerden daha hızlı ve yeni ürün/hizmet sunmanın önemi ile ürün /hizmet yelpazesinin geniş olması, ürün/hizmet ömrünün kısa oluşu, ürün/hizmetlerin karmaşık oluşu, ürün/hizmetlerin üretim öncesi maliyetlerinin yüksek oluşu arasında negatif, ürün/hizmet maliyetleri içerisinde diğer firmalardan elde edilen girdilerin oransal payının yüksek oluşu, işletmede yeni ürün/hizmet sunumu tasarımının gerektirdiği sürenin kısa oluşu arasında pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Ürün/hizmet fiyatlarının belirlenmesinde müşteri hâkimiyeti ile ürün/hizmetlerin karmaşık oluşu, ürün/hizmet maliyetleri içerisinde diğer firmalardan elde edilen girdilerin oransal payının yüksek oluşu, işletmede yeni ürün/hizmet sunumu tasarımının gerektirdiği sürenin kısa oluşu arasında negatif, ürün /hizmet yelpazesinin geniş olması, ürün/hizmet ömrünün kısa oluşu, ürün/hizmetlerin üretim öncesi maliyetlerinin yüksek oluşu arasında da pozitif bir ilişkiden söz etmek mümkündür. Satış fiyatlarının zamanla düşme eğiliminde oluşu ile ürün /hizmet yelpazesinin geniş olması, ürün/hizmet ömrünün kısa oluşu, ürün/hizmetlerin karmaşık oluşu, ürün/hizmetlerin üretim

öncesi maliyetlerinin yüksek oluşu, ürün/hizmet maliyetleri içerisinde diğer firmalardan elde edilen girdilerin oransal payının yüksek oluşu arasında negatif, işletmede yeni ürün/hizmet sunumu tasarımının gerektirdiği sürenin kısa oluşu arasında pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Fiyatlardaki düşüşün ürün/hizmet özellikleri artırımı ile dengelenmesi ile ürün/hizmetlerin karmaşık oluşu, ürün/hizmet maliyetleri içerisinde diğer firmalardan elde edilen girdilerin oransal payının yüksek oluşu, işletmede yeni ürün/hizmet sunumu tasarımının gerektirdiği sürenin kısa oluşu arasında negatif, ürün /hizmet yelpazesinin geniş olması, ürün/hizmet ömrünün kısa oluşu, ürün/hizmetlerin üretim öncesi maliyetlerinin yüksek oluşu arasında pozitif yönlü ilişki belirlenmiştir. Sektördeki rekabetin kaliteyi düşük maliyetle sunma zorunluluğu getirmesi ile ürün /hizmet yelpazesinin geniş olması, ürün/hizmet ömrünün kısa oluşu, ürün/hizmetlerin karmaşık oluşu, ürün/hizmetlerin üretim öncesi maliyetlerinin yüksek oluşu arasında negatif, ürün/hizmet maliyetleri içerisinde diğer firmalardan elde edilen girdilerin oransal payının yüksek oluşu, işletmede yeni ürün/hizmet sunumu tasarımının gerektirdiği sürenin kısa oluşu arasında pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir.

Tablo 6. Rekabet Gücü İle Firma Profili Arasındaki İlişki

	R1	R2	R3	R4	R5	R6
F1	.011	.125	.119	.372	.224	.098
F2	.068	.015	-.018	-.011	-.139	-.049
F3	.197	.113	.314	.232	.176	.072
F4	.075	.193	.257	.225	.215	.095
F5	-.074	.453	.045	.147	.292	-.026
F6	.244	.153	.170	-.051	.328	.085
F7	.256	.141	.083	.061	.403	.134
F8	.079	.205	.026	.190	.129	.026
F9	.092	.220	.101	.086	.173	.033

Tablo 6'de rekabet avantajı elde edilmesi ile firma profili ilişkisi incelenmektedir.

İşletmenin yoğun rekabet koşulları içerisinde yer alması ile işletmede hedef pazarların analiz edilmesi ve müşteri ihtiyaçlarını belirlemeye yönelik çalışmaların yapılmasına önem verilmesi arasında negatif, kullanılan teknolojinin değişim hızının yüksek oluşu, kullanılan teknolojinin pahalı oluşu, işletmenin sektördeki diğer firmalar üzerinde fiyat belirleyiciliğinin yüksek oluşu, departmanlar arası sonuca dayalı işbirliğinin varlığı, işletme çalışanlarının farklı işler yapabilme yeteneklerinin oluşu, yeni fikirlerin ortaya çıkması için gerekli ortamın sunumu, yararlı yeni önerileri üst yönetimce desteklenmesi, stratejik maliyetleme konusunda teorik bilgilendirmenin yeterli oluşu arasında pozitif bir ilişki görülmektedir. Rakiplerden daha hızlı ve yeni ürün/hizmet sunmanın önemi ile işletmede hedef pazarların analiz edilmesi ve müşteri ihtiyaçlarını belirlemeye yönelik çalışmaların yapılmasına önem verilmesi, kullanılan teknolojinin değişim hızının yüksek oluşu, kullanılan teknolojinin pahalı oluşu, işletmenin sektördeki diğer firmalar üzerinde fiyat belirleyiciliğinin yüksek oluşu, departmanlar arası sonuca dayalı işbirliğinin varlığı, işletme çalışanlarının farklı işler yapabilme yeteneklerinin oluşu, yeni fikirlerin ortaya çıkması için gerekli ortamın sunumu, yararlı yeni önerilerin üst yönetimce desteklenmesi, stratejik maliyetleme konusunda teorik bilgilendirmenin yeterli oluşu arasında pozitif bir ilişki görülmektedir. Ürün/hizmet fiyatlarının belirlenmesinde müşteri hâkimiyeti ile kullanılan teknolojinin pahalı oluşu arasında negatif, işletmede hedef pazarların analiz edilmesi ve müşteri ihtiyaçlarını belirlemeye yönelik çalışmaların yapılmasına önem verilmesi, kullanılan teknolojinin değişim hızının yüksek oluşu, işletmenin sektördeki diğer firmalar üzerinde fiyat belirleyiciliğinin yüksek oluşu,

departmanlar arası sonuca dayalı işbirliğinin varlığı, işletme çalışanlarının farklı işler yapabilme yeteneklerinin oluşu, yeni fikirlerin ortaya çıkması için gerekli ortamın sunumu, yararlı yeni önerileri üst yönetimce desteklenmesi, stratejik maliyetleme konusunda teorik bilgilendirmenin yeterli oluşu arasında pozitif bir ilişki görülmektedir. Satış fiyatlarının zamanla düşme eğiliminde oluşu ile kullanılan teknolojinin pahalı oluşu, işletme çalışanlarının farklı işler yapabilme yeteneklerinin oluşu arasında negatif, işletmede hedef pazarların analiz edilmesi ve müşteri ihtiyaçlarını belirlemeye yönelik çalışmaların yapılmasına önem verilmesi, kullanılan teknolojinin değişim hızının yüksek oluşu, işletmenin sektördeki diğer firmalar üzerinde fiyat belirleyiciliğinin yüksek oluşu, departmanlar arası sonuca dayalı işbirliğinin varlığı, yeni fikirlerin ortaya çıkması için gerekli ortamın sunumu, yararlı yeni önerileri üst yönetimce desteklenmesi, stratejik maliyetleme konusunda teorik bilgilendirmenin yeterli oluşu arasında pozitif bir ilişki görülmektedir. Fiyatlardaki düşüşün ürün/hizmet özellikleri artırımı ile dengelenmesi ile kullanılan teknolojinin pahalı oluşu arasında negatif, işletmede hedef pazarların analiz edilmesi ve müşteri ihtiyaçlarını belirlemeye yönelik çalışmaların yapılmasına önem verilmesi arasında negatif, kullanılan teknolojinin değişim hızının yüksek oluşu, işletmenin sektördeki diğer firmalar üzerinde fiyat belirleyiciliğinin yüksek oluşu, departmanlar arası sonuca dayalı işbirliğinin varlığı, işletme çalışanlarının farklı işler yapabilme yeteneklerinin oluşu, yeni fikirlerin ortaya çıkması için gerekli ortamın sunumu, yararlı yeni önerileri üst yönetimce desteklenmesi, stratejik maliyetleme konusunda teorik bilgilendirmenin yeterli oluşu arasında pozitif bir ilişki görülmektedir. Sektördeki rekabetin kaliteyi düşük maliyetle sunma zorunluluğu getirmesi ile kullanılan teknolojinin pahalı oluşu, işletmede hedef pazarların analiz edilmesi ve müşteri ihtiyaçlarını belirlemeye yönelik çalışmaların yapılmasına önem verilmesi arasında negatif, kullanılan teknolojinin değişim hızının yüksek oluşu, işletmenin sektördeki diğer firmalar üzerinde fiyat belirleyiciliğinin yüksek oluşu, departmanlar arası sonuca dayalı işbirliğinin varlığı, işletme çalışanlarının farklı işler yapabilme yeteneklerinin oluşu, yeni fikirlerin ortaya çıkması için gerekli ortamın sunumu, yararlı yeni önerileri üst yönetimce desteklenmesi, stratejik maliyetleme konusunda teorik bilgilendirmenin yeterli oluşu arasında pozitif bir ilişki görülmektedir.

SONUÇ

Dinçer'e göre konaklama işletmeleri ürün değil hizmet ürettikleri için strateji seçimi ve yönetimibu işletmelerde farklılık göstermelidir (1998). Araştırma sonuçlarına göre, rakip firmaların sektöre girişleri esnasında herhangi bir engel ile karşılaşmamaları konaklama işletmelerini olumsuz anlamda etkilemektedir.

Veri toplama sürecinde gerçekleştirilen birebir görüşmeler ile ortaya haksız rekabet sonucunun çıktığı ve bu durumun varlığını sürdürmekte olan işletmeler için olumsuz olabileceği sonucuna varılmıştır. Bu gibi olumsuz etkilerin yanı sıra işletmenin yoğun rekabet koşulları içerisinde yer alıyor olması işletme çalışanları arasında işbirliğini artırmaktadır. Bu durum gerek işletme gerekse çalışanlar açısından olumlu anlamda değerlendirilebilir. Konaklama işletmeleri için müşteri sadakatinin sağlanması önem arz etmektedir. İşletmenin rekabet yoğun bir sektörde yer alıyor olması sebebi ile bu konu üzerinde hassasiyetle durulmalıdır. Günümüzde misafirler değişimi çok hızlı algılayabilmekte ve bunu ifade edebilmektedirler dolayısıyla rakip işletmeleri tercih edebilme oranları yükselebilmektedir. Bu durum işletmenin sektörü ve yaşanan değişimleri, rakip işletmelerin stratejilerini sürekli takibi, zamanın gerisinde kalmaması gerekliliğini zorunlu kılmaktadır. Böylelikle rekabet üstünlüğü elde edilmesi bağlamında da işletme öne çıkacaktır.

Turizm sektörü özelliklerinden olan mevsimsellik ve yüksek maliyet gerektirmesi, yoğun rekabet koşullarından olumsuz etkilenmekte bu da işletmenin finansal anlamda tedbirler alması gerekliliğini ortaya çıkarmakta işletmenin rakiplerine karşı üstünlük elde edebilmesinin önüne geçebilmektedir. Bu durum stratejik maliyet konusunun gözden kaçırılmamasının altını bir kez daha çizmektedir ve işletmeler için olumlu katkılar sunmaktadır.

Yoğun rekabet koşulları içerisinde yer alan konaklama işletmeleri müşteri istek ve beklentilerini göz ardı edebilmekte ve bu beklentileri karşılama noktasında yapılması gereken çalışmalardan uzak durabilmektedirler ancak ve Yalçın'a göre stratejik maliyet yönetimi hizmet kalitesi, pazar payı, müşteri memnuniyetini içermektedir (2006).

Dikkat çeken bir başka başlık ise işletme içerisinde hizmet içi eğitim kapsamında stratejik maliyetleme konusunda personele gerekli eğitimin veriliyor olması ve rekabet gücünün de bu durumdan olumlu etkilendiği sonucunun ortaya çıkmasıdır.

KAYNAKÇA

- Alagöz, A., Yılmaz, B., & Ay, M. (2005). Üretim maliyetlerinin düşürülmesinde hedef maliyetleme yönteminin rolü ve uygulanabilirliğine yönelik bir araştırma. *V. Ulusal Üretim Araştırmaları Sempozyumu*. İstanbul Ticaret Üniversitesi, İstanbul.
- Albez, A., Korkulu, A., & Yılmaz, B. (2016). Kalite maliyeti ve karlılık ilişkisi: üniversite yemekhanesinde bir uygulama. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20(4), 1563-1580.
- Altunışık, R., Coşkun, R., Bayraktaroğlu, S., & Yıldırım, E. (2007). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. Sakarya: Sakarya Yayıncılık.
- Atmaca, M., & Terzi, S. (2007). Stratejik maliyet yöntemi açısından tam zamanında üretim felsefesi ile kısıtlar teorisinin karşılaştırmalı olarak incelenmesi. *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, XXII(1), 293-309.
- Bahar, O., & Kozak, M. (2005). *Küreselleşme sürecinde uluslararası turizm ve rekabet edebilirlik*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Basık, F., & Türker, O. (Kasım 2005). Stratejik maliyet analizi ve yönetimi, stratejik maliyet yönetimi aracı olarak hedef maliyetleme. *V. Ulusal Üretim Araştırmaları Sempozyumu* (s. 25-27). İstanbul Ticaret Üniversitesi, İstanbul.
- Bekçi, İ., & Özal, H. (2010). Stratejik maliyet yönetiminin sağlık sektöründe uygulanabilirliğine yönelik bir araştırma. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*. 2(3), 78-79.
- Bufi, E. (2014). *Designing an activity-based costing system for a specialty retail store*. Finlandiya: Oulu business school department of accounting.
- Ceran, Y. (2002). Stratejik maliyet yönetimi enstrümanı olarak pazara dayalı hedef maliyet yönetimi-Pdhmy. *SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2, 91-119.
- Coşar, Y. (2008). Otel işletmelerinde rekabet üstünlüğünü etkileyen faktörler: yöneticiler üzerine bir araştırma. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 19(1), 45-56.
- Diñer, Ö. (1998). *Stratejik yönetim ve işletme politikası*. İstanbul: Beta Basım Yayım.
- Doğan, Ö. İ., Marangoz, M., & Topoyan, M. (2003). İşletmelerin iç ve dış pazarda rekabet gücünü etkileyen faktörler ve bir uygulama. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(2), 114-139.
- Dumanoğlu, S. (2005). Faaliyet tabanlı maliyet sistemi: Bir dijital baskı işletmesinde uygulama. *Muhasebe Ve Finansman Dergisi*, 27, 105-116.
- Effiong, S., & Beredugo, S. B. (2015). Balanced scorecard and strategic cost management: recipes for productivity rating of nigerian manufacturing company. *Open Journal of Finance*, 2(1), 1-12.
- Erden, S. A. (2004). *Üretim ortamları maliyet yönetim sistemleri ilişkisi ve stratejik maliyet yönetimi*. İstanbul: Türkmen Kitabevi.
- Gersil, A. (2006). Stratejik maliyet yönetimi kapsamında ürün yaşam seyri maliyet yönteminin analizi ve bir işletme uygulaması. Yayımlanmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Ankara.

<https://istanbul.ktb.gov.tr/Eklenti/63264,ocak-2019pdf.pdf?0> 25 Şubat 2019 tarihinde erişildi.

- İrdem, A. (2010). *Konaklama işletmeleri için bir maliyetleme modeli önerisi*. Yayımlanmamış doktora tezi, Balıkesir Üniversitesi, Balıkesir.
- Kurtlu, A., Uçar, M., & Çobanoğlu, S. (2017). Çağdaş maliyet yöntemlerinin konaklama işletmelerine uygulanabilirliği üzerine bir araştırma. *İşletme araştırmaları dergisi*, 9(3), 521-546.
- Okutmuş, E., Kurar, İ., & Kahveci, A. (2014). Çağdaş maliyet yöntemlerinin ortaya çıkışına ilişkin nitel bir araştırma. *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 14(3), 51-57.
- Özbağ, G. (2016). Rekabet avantajı yaratmada iki temel yaklaşım; kaynak tabanlı ve endüstri tabanlı yönetim modeli. *Yeni Türkiye*, 88, 888-899.
- Özdemir, E., & Yılmaz, V. (2016). Konaklama işletmelerinin rekabet gücünü belirleyen faktörler üzerine Nevşehir ilinde bir uygulama. *Jomat Disiplinlerarası Akademik Turizm Dergisi*, 1(1), 61-80.
- Türksoy, A. (2011). *Konaklama yönetim muhasebesi maliyet analizleri*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Yalçın, S. (2006). Rekabet avantajı sağlamada stratejik maliyet yönetiminin muhasebe uygulamalarıyla ilişkileri. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (15), 17.
- Yaşlıoğlu, M. M. (2016). *Rekabet avantajı ve strateji*. İstanbul: Beta Yayınevi.
- Yılmaz, Y. (2005). *Konaklama işletmelerinde yiyecek ve içecek maliyet kontrolü*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Yüzbaşıoğlu, N., & Ceran, Y. (2010). İşletmelerde stratejik yönetim ve planlama açısından stratejik maliyet yönetimi ve enstrümanları. *Reforma Dergi* 2(46), 1-13.
- Zengin, B., & Uyar, H. (2016). Türk turizm ve otelcilik sektöründe rekabet ve rekabeti etkileyen faktörlerin otel işletmelerine yönelik olarak değerlendirilmesi. *Bartın Üniversitesi İİBF Dergisi*, (7), 1-22.

Sağlık Okuryazarlığı Kavramı ve Sağlık Haberlerini Doğru Okumak

Öğr.Gör. Dr. Seçil Utma^{1*}

Geliş tarihi: 26.09.2019
Kabul tarihi: 30.10.2019

Atıf bilgisi:
IBAD Sosyal Bilimler Dergisi
Sayı: 5 Sayfa: 223-231
Yıl: 2019 Dönem: Güz

This article was checked by iThenticate.
Similarity Index 13%

¹Adnan Menderes Üniversitesi, Türkiye,
secilut@hotmail.com
ORCID ID 0000-0002-5003-2137.

* Sorumlu yazar

ÖZ

Yeniliklerin kamuoyuna duyurulmasında en etkili araçların başında yer alan medya, sağlık konusunda da benzer işlevini yerine getirmektedir. Sağlık temalı yayınlar hedef kitle tarafından dikkatle takip edilmekte, günlük yaşam pratikleri içerisinde kendisine yer bulmaktadır. Toplumun sağlık bilincinin yükselmesinde önemli bir yer tutan sağlık okuryazarlığı kavramı son yıllarda giderek tartışılan bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Medyadaki sağlık haberlerini doğru okumak, sağlıklı 'sağlık haberciliği' adına önem taşımaktadır. Doğru ve güvenilir sağlık haberlerine ulaşmada sağlık okuryazarlığının önemi vurgulanan çalışmada, sağlık okuryazarlığı kavramı tanımlanarak, güvenilir ve doğru habercilik konusunda yaşanan sıkıntılar kuramsal olarak ele alınmakta, çözüm önerileri sunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Medya, Sağlık Haberleri, Sağlık Okuryazarlığı.

Correctly Reading The Concept of Health Literacy and Health News

Lec. Dr. Seçil Utma

First received: 26.09.2019
Accepted: 30.10.2019

Citation:
IBAD Journal of Social Sciences
Issue: 5 **Pages:** 223-231
Year: 2019 **Session:** Fall

This article was checked by *iThenticate*.
Similarity Index 13%

¹Adnan Menderes University, Turkey,
secilut@hotmail.com
ORCID ID 0000-0002-5003-2137.

* Corresponding Author

ABSTRACT

Media, which is one of the most effective tools for publicizing innovations, has a similar function in health. Health-themed publications are carefully followed by the target audience and find their place in daily life practices. The concept of health literacy, which has an important place in raising the health awareness of the society, has emerged as an increasingly debated field in recent years. Reading the health news in the media correctly is important for healthy 'health reporting'. In the study, which emphasizes the importance of health literacy in achieving accurate and reliable health news, the concept of health literacy is defined and the problems experienced in reliable and correct reporting are handled theoretically and solutions are offered.

Keywords: Media, Health News, Health Literacy.

GİRİŞ

Son yıllarda dünya genelinde medyada sağlıkla ilgili haberlerin nicelik olarak arttığı göze çarpmaktadır. Medya kuruluşları sağlık alanıyla ilgili enformasyonun kamuoyuna ulaşmasını sağlamakta, bu bilgiler geniş halk kesimleri tarafından ilgiyle takip edilmektedir.

Sağlıklı bireyler olmanın zeminini hazırlayan en önemli unsurlardan biri, kendi sağlığını koruma konusunda bilinçli olmaktan geçmektedir. Bu aşamada doğru sağlık bilgisine ulaşmak önem taşımaktadır. İnsan yaşamıyla yakından ilişkili olan sağlık gibi önemli bir konuda verilen bilgilerin güvenilir ve doğru olması hayati önem taşımaktadır. Kitle iletişim araçları aracılığıyla geniş halk kesimlerine ulaşan sağlık mesajlarının doğru olmayan ya da eksik enformasyondan oluşması, sağlık okuryazarlığı kavramının önem kazanmasına yol açmıştır. Sağlık personeli ile hasta arasındaki yüz yüze iletişime başlayıp, kitle iletişim araçlarına kadar uzanan geniş bir yelpazede gerçekleşen sağlık iletişiminde, bireylerin sağlıkla ilgili enformasyonları doğru anlamaları kadar, edindikleri bilgileri uygun biçimde kullanmaları noktasında kilit rol oynayan sağlık okuryazarlığı, bilgiye erişimin giderek kolaylaştığı, bireylerin internet aracılığıyla sürekli enformasyon bombardımanına maruz kaldığı göz önüne alındığında önemi giderek artan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sağlık okuryazarlığı düzeyinin yetersiz olması, bireysel ve sosyal açıdan birtakım riskler oluşturmakta, verilen sağlık hizmetlerinin istenilen sonuca ulaşmasına engel olmaktadır. Herhangi bir ilacın hangi dozlarda alınması gerektiğinden, tahlil sonuçlarını anlamaya, tansiyon ölçümündeki rakamların anlamından, belli alışkanlıkların getirdiği risklerin bilincinde olmaya kadar birçok konu, sağlık okur yazarlığı ile yakından ilgilidir.

1.SAĞLIK HABERLERİNDE DOĞRULUK SORUNU

Toplumun büyük kesimini yakından ilgilendiren sağlık haberleri, günümüz medya endüstrileri tarafından sıklıkla kullanılmakta, izleyici toplama, satışları artırma gayesiyle haberler sansasyonel bir formatta verilmektedir. Tüketime dayalı bir yaşam tarzını empoze eden bu tarz haberler, insanların nasıl yaşayacaklarına, ne yiyeceklerine, gündelik hayatlarını nasıl düzenleyeceklerine ilişkin tavsiyeler sunarak, mevcut endüstriyel yapıların çıkarlarına hizmet etmektedir. Medya kuruluşları reklam gelirlerini artırma kaygıları içerisinde insan hayatı ile yakından ilişkili olan sağlık haberciliği alanında da abartılı, gerçek dışı söylemlerden uzak durmamaktadır.

Yeniliklerin kamuoyuna duyurulmasında en etkili araçların başında yer alan medya, sağlık konusunda da benzer işlevini yerine getirmektedir. Sağlık temalı yayınlar hedef kitle tarafından dikkatle takip edilmekte ve medyaya metinlerinde yer alan enformasyon, gündelik yaşamda bireyler tarafından hayata geçirilmektedir (Kaya vd., 2011, s. 51).

Medya kuruluşları sağlık haberciliği konusunda sansasyonel bir yayıncılık anlayışını benimsemekte, olayları haberleştirirken konunun ilgi çekecek, şok yaratacak yönlerini ön plana çıkartarak, olayları adeta seyirlik bir anlatıya dönüştürmektedir. Diğer alanlarda olduğu gibi benzer şekilde sağlık haberciliği alanında da uzman görüşüne başvurulmuş haberlerin oranının az sayıda olduğu, sunulan enformasyonun genellikle anonim kaynaklara referansla meşrulaştırıldığı (uzmanlar uyarıyor, doktorlar öneriyor, bilim insanları sıraladı gibi) ya da bilimsel dayanaktan yoksun ifadelerle kurgulandığı göze çarpmaktadır. Buna ek olarak haberlerde kamu yararının göz ardı edilmesi nedeniyle, doğrudan ve örtülü reklam ve tanıtımların kayda değer oranda yer aldığı görülmektedir. Bu durum topluma yanlış, eksik ve yanıltıcı bir şekilde yapılandırılmış enformasyon sunulmasına neden olmaktadır.

Sağlık haberciliği alanında genelde akademik unvanlarıyla ya da üyesi oldukları hastane, bilimsel kuruluş vb. gibi uzmanlıklarıyla medyada yer alan sağlık çalışanları, okuyucu ve izleyicilere sağlıklı yaşam reçeteleri sunmaktadır. Dolayısıyla birey gün boyu medyada yapılan yayınlar aracılığıyla yaşamını disipline etmekte, doğru beslenmenin, doğru ilişki kurmanın, mutlu olmanın reçetelerini uzmanlardan almaktadır.

Medyada sağlık ile ilgili metinler bilgilendirme ve haber verme işlevinden çok, uzmanların aracılığıyla yönlendirici ve düzenleyici bir formatta yer almaktadır. Uzmanlar tarafından verilen bilgiler doğru ve

kesin olma anlamlarını taşıırken, sağlık çalışanlarının bilgi birikimlerinden aldıkları güçle toplum sağlığı üzerinde söz sahibi oldukları görülmektedir (Hüler, 2016, s. 44).

Medya aracılığıyla sunulan sağlık enformasyonunda ciddi sorunlar ortaya çıkmakta, yoğun bilgi bombardımanına maruz kalan bireyler hangi bilgilerin gerçek olduğu konusunda şüpheye düşmektedir. Sosyal medya kanalıyla hedef kitlelere ulaşan bilgiler söz konusu olduğunda durumun ciddiyeti daha da artmakta, bu platformlarda öneriler uzmanların yanı sıra hastaların kendi deneyimlerini bir başka hastaya aktarması şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Hastalığına çare arayan kişiler medya yoluyla edindiği bu bilgileri çok fazla araştırmadan kabullenip, kendi ya da bir yakını üzerinde deneme yoluna gitmektedir. Örneğin tüm dünyada genel bir halk sağlığı sorunu haline gelen obezite konusunda çözüm reçeteleri sunan çok farklı enformasyon ile karşılaşmak mümkündür. Özellikle internet ortamında yer alan zayıflamaya yönelik diyet listeleri, spor programları, bitkisel ürünler ya da ilaçlar insan sağlığını tehdit ederek, ciddi sorunlara yol açabilmektedir. Henüz sonuçlanmamış araştırmaların medya tarafından kesin tedavi yöntemleri gibi sunulması, her şeyden önce hastaların zarar görmesine yol açmaktadır.

2.SAĞLIK OKURYAZARLIĞI KAVRAMI

Bireyler yaşamları süresince sağlıkla ilgili konularda çok sayıda enformasyon ile karşılaşmakta, hastalıkların tedavi süreci, ilaç kullanımı gibi konularda karar vermek durumunda kalmaktadır. Bu kararların bir bölümü, hasta ve sağlık profesyonelleri arasındaki yüz yüze iletişim esnasında verilirken, önemli sayıda enformasyon medya aracılığı ile bireylere ulaşmaktadır. Bu durum sağlık hizmetlerine erişim, sağlık bilgisini anlama ve yorumlama konusunda bir takım sıkıntıların yaşanmasına yol açmaktadır.

Son yıllarda teknolojik gelişmelere paralel olarak hastalık, hastalıklardan korunma yolları ve tedavi biçimlerinde bir değişim görülmekte, bu gelişim sağlık personeli ile hastalar arasındaki iletişimin de doğasını değiştirmektedir. Hastalar ile sağlık personeli arasındaki iletişim sürecinin sağlıklı işleyebilmesi, öncelikle her iki tarafın birbirini doğru anlaması ile mümkün olabilmektedir. Hastaların ilaç ile ilgili bilgileri doğru anlayamaması nedeniyle zamanında ve doğru biçimde almaması, kendisine yönelik olarak hazırlanan basılı materyalleri doğru değerlendirmemesi ciddi sağlık sorunlarına yol açabilmektedir. Sağlık iletişiminin önemli konularından biri olan sağlık okuryazarlığı kavramı, bu açıdan büyük önem taşımaktadır (Parker vd., 1995, s. 537).

Bireylerin sağlıkla ilgili enformasyonları doğru anlamaları kadar, edindikleri bilgileri uygun biçimde kullanmaları noktasında kilit rol oynayan sağlık okuryazarlığı, bilgiye erişimin giderek kolaylaştığı, bireylerin internet aracılığıyla sürekli enformasyon bombardımanına maruz kaldığı göz önüne alındığında önemi giderek artan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır.

İlk kez 1974 yılında S. K. Simonds tarafından *Bir Sosyal Politika Olarak Sağlık Okuryazarlığı* (Health Education as Social Policy) adlı makalede (Simonds, 1974, s. 1-25 akt: Ratzan, 2001, s. 210; Selden vd., 2000, s. 5) kaleme alınan sağlık okuryazarlığı kavramı; 2000’li yıllardan itibaren birçok çalışmaya konu olmuştur. Sağlıkla ilgili konularda doğru kararlar alabilme becerisine sahip olmak için gerekli bilgi altyapısını ifade eden bir kavram olan sağlık okuryazarlığı *Amerikan Tıp Kurumu (AMA-The American Medical Association)* tarafından *reçeteleri, randevu kâğıtlarını ve sağlığa ilişkin diğer önemli materyalleri okuyup anlayabilme becerisi* olarak tanımlanmıştır. Yine ABD’de DHHS (Hastalıkların Önlenmesi ve Sağlığın Geliştirilmesi Dairesi) tarafından 2010 yılında *Sağlık Okuryazarlığını İyileştirmeye Yönelik Ulusal Eylem Planı* hazırlanmıştır. Eylem planı ABD’nin Sağlıklı İnsanlar 2020 (*Healthy People 2020*) hedefleri içerisinde sağlık okuryazarlığının yükseltilmesini önemli bir hedef olarak ortaya koymaktadır. Bu belgeye göre sağlık okuryazarlığı; *insanların uygun sağlık kararlarını vermek için gerekli olan temel sağlık bilgileri ve hizmetlerini elde etme, kullanma ve anlama kapasitesine sahip olma düzeyi* olarak ele alınmıştır.

Parvanta vd. ise sağlık okuryazarlığını *sağlıkla ilgili karmaşık enformasyonları anlama ve kullanma yeteneği* olarak tanımlamaktadır (2011, s. 120). Nutbeam’e göre ise sağlık okuryazarlığı, broşürleri okumak ve randevu almaktan daha geniş bir anlama sahiptir. Sağlık okuryazarlığı; bireylerin sağlık enformasyonuna ulaşmalarını sağlamak ve bunu etkili biçimde kullanma kapasitelerini geliştirmek

konusunda kritik önem taşımaktadır. Bu çerçevede değerlendirildiğinde sağlık okuryazarlığının bireysel ve sosyal açıdan bir takım yararları bulunmaktadır (Nutbeam, 2001, s. 264; Zarcadoolas, 2005, s. 96). Sağlık okuryazarlığı kavramı toplumun her kesimini yakından ilgilendirmekte, mevcut sağlık sistemi ile kavram arasında önemli bir bağ bulunmaktadır (Ratzan, 2001, s. 210).

Tüm bu tanımlardan hareketle sağlık okuryazarlığı; *bireylerin kendileri ve toplum sağlığı ile ilgili karar ve davranışlarını yönlendiren, temel sağlık hizmetleri konusundaki bilgilere erişerek, bunların doğru şekilde anlamaları ve kullanmaları konusundaki beceri* olarak karşımıza çıkmaktadır (Sezgin, 2011, s. 141).

Dijital teknolojinin giderek yaygınlık kazandığı günümüzde internet ortamında karşılaşılan sağlık içerikli haberlerin doğruluğu ve güvenilirliği önemli bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Sağlık bilgisinin yayıldığı alanların başında yer alan sosyal medya ortamlarında yer alan bilgileri doğru bir şekilde değerlendirmek noktasında, sağlık okuryazarlığı becerisi önemli bir yeti olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sağlık okuryazarlığı kavramı, Nutbeam tarafından işlevsel, etkileşimli ve eleştirel sağlık okuryazarlığı olarak sınıflandırılmıştır (2001, s. 460). Bireyleri sağlık riskleri konusunda aydınlatmayı amaçlayan *işlevsel sağlık okuryazarlığı* sağlık sistemi konusunda bireyleri bilgilendirmekte ve sağlık okuryazarlığının ilk düzeyi olarak görülmektedir. Bireyin bilgi düzeyi kapasitesini artırarak, öz yeterliliğini güçlendirmeyi amaçlayan *etkileşimli sağlık okuryazarlığı* ise bireysel düzeyde kazanımı hedeflemektedir. Nutbeam'ın sınıflandırmasında son olarak ele alınan *eleştirel sağlık okuryazarlığı* ise bireyin gerek sağlık hizmeti sunanlardan, gerekse de medyadan edindiği sağlık enformasyonlarını doğru yorumlaması becerisini kapsamaktadır. Birey verilen enformasyonları doğru bir şekilde anlamlandırıldığı takdirde, hem bireysel hem de toplumsal açıdan kazanımlar sağlanmış olacaktır (Nutbeam, 2001, s. 265; Osborne, 2005, s. 2).

Sağlıkla ilgili konularda verilen enformasyonların karmaşık olması, bu bilgilerin ilgili kesimler tarafından doğru şekilde anlaşılmasını güçleştirmekte, özellikle düşük sağlık okuryazarlık seviyesine sahip bir bireyin tıbbi konulardaki materyalleri okuyarak doğru kararlar alması zorlaşmaktadır. Verilen tedavinin kalitesi, riskleri, doğru ilaç kullanımı, test/tahlil sonuçları gibi konular sağlık okuryazarlığı kavramı ile yakından ilgili olup, hastaların temel bazı becerilere sahip olmaları bu açıdan önem taşımaktadır. Özellikle son yıllarda medyada sağlıkla ilgili haberlerin sayısında görülen artış göz önüne alındığında medyadaki sağlıkla ilgili içeriklerin doğru değerlendirilmesi, sağlık okuryazarlığı açısından büyük önem taşımaktadır. Medyada izlenen, okunan veya işitilen her şeye kuşkuyla yaklaşılması, bunların öncelikle kurgusal olduğunun bilinmesini temel alan medya okuryazarlığı, bu içeriklerin doğal olmadığını ve değiştirilebileceğine işaret etmektedir (Türkoğlu, 2007, s. 278). Kavram; medya metinlerinin çözümlenmesinden çok, bu metinlerin kimler tarafından, neden, hangi koşullar tarafından üretildiği konusunda farkındalık yaratmayı amaçlamaktadır (Binark & Gencel-Bek, 2007, s. 104).

Sağlık okuryazarlığı bireyin kültürel altyapısı ile de yakından ilişkili olup, birey kendisine verilen enformasyonu, kültürel birikimine göre değerlendirmektedir. Bireyler sağlık enformasyonunu yorumlama noktasında inançlarını, alışkanlıklarını, dünya görüşlerini kısaca kendi kimliklerini ortaya koymaktadır. Birey hastalığın nedenleri ve korunma yolları, tedavi ve ilaçlar ile ilgili bilgileri, sağlık teknolojilerini nasıl kullanacağını, içinde bulunduğu kültürel yapıya göre değerlendirmektedir. Sağlık enformasyonları konusundaki inanç ve tutumların oluşması noktasında kültür, önemli bir role sahiptir.

2.1 Sağlık Okuryazarlığında Sorunlar ve Çözümler

Tıbbi enformasyonların karmaşıklığı hasta ve sağlık personeli arasındaki iletişimi olumsuz yönde etkilerken, bu durum hastanın kendine olan güveninin azalmasına yol açmaktadır. Sağlık okuryazarlığı seviyesi düşük olan bireylerin utanma, korku, kendini ifade edememe endişesi ile sağlık hizmeti sunanlarla sınırlı iletişim kurdukları göze çarpmaktadır. Bunun sonucu olarak da bireyler, bu bilgi eksikliğini aile, arkadaş, medya gibi kanallardan tamamlamaya çalışmaktadır. Eksik ya da yanlış anlaşılmiş enformasyon, ölüm dahil istenmeyen durumlara sebep olabilmektedir. Medyada sağlığa ilişkin enformasyonun çoğunlukla reyting ve tiraj kaygısıyla basite indirgenerek verilmesi, ciddi

tehlikeleri beraberinde getirmektedir. Kendilerini bilgili hissedenden bireylerin bu inançla başkalarını yönlendirmeleri olasılığı da önemli bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Benzer şekilde sağlık okuryazarlığı becerileri gelişmemiş bireyler, daha sık veya uzun süre hastaneye giderek, daha fazla sağlık harcaması yapmak zorunda kalabilmektedir.

Herhangi bir ilacın hangi dozlarda alınması gerektiğinden, tahlil sonuçlarını anlamaya, tansiyon ölçümündeki rakamların anlamından, belli alışkanlıkların getirdiği risklerin bilincinde olmaya kadar birçok konu sağlık okuryazarlığı ile yakından ilgilidir. Düşük sağlık okuryazarlığı, hastaneleri gereksiz ziyaret eden insan sayısını artırırken, sağlık bakım harcamalarının artmasına yol açmaktadır. Düşük sağlık okuryazarlığı olan bireyler sağlıklarını tehdit eden risklerle mücadele etme konusunda da çoğunlukla başarısız olmaktadır.

Sağlıkla ilgili konularda yer alan bilgilerin her zaman doğruyu yansıtmadığı konusunda farkındalık yaratabilmenin yolu sağlık okuryazarlığı konusunda bilinçlenmekten geçmektedir. Bu okuryazarlık becerisine sahip olmayan bireyler kendisine sunulan enformasyonu koşulsuz olarak kabullenebilmekte, bu durum birtakım tehlikeleri beraberinde getirmektedir. Özellikle son yıllarda internet kullanımının yaygınlaşması, yaşanan bilgi kirliliği içerisinde doğru enformasyona ulaşma konusunda sıkıntılara yol açmaktadır. İnternette yer alan sağlıkla ilgili bilgilerin karmaşıklığı ve yoğunluğu, hastanın yanlış bilgilenmesine neden olabilmektedir. Kullanıcılara çok kısa sürede istediği bilgilere ulaşma imkanı sunan internet, konu sağlık olunca en cazip araçlardan biri haline gelmektedir.

Medyada yer alan enformasyonun güvenilirliği açısından kaynağın belirtilmesi büyük önem taşımaktadır. Sağlıkla ilgili konularda bu konu üzerinde hassasiyetle durmak gerekmektedir. Başta televizyon olmak üzere internet üzerinden veya yazılı basında, sağlıkla ilgili konularda bilgi veriyormuş izlenimi yaratılarak, ilaç, ürün, tedavi reklamlarının yapıldığı görülmektedir. Burada reklam yapan kişiler reklamını yaptıkları tedavi ya da ürünlerin olumlu özelliklerini ön plana çıkararak, olumsuz yönlerini saklama eğilimi göstermektedir. Sağlık okuryazarlığı düzeyi düşük olan bireyler hangi bilgilerin gerçek, hangilerinin kurgu olduğu konusunda sağlıklı bir değerlendirme yapamamaktadır.

Sağlık-Sen Stratejik Araştırmalar Merkezi tarafından gerçekleştirilen sağlık okuryazarlığı çalışması dikkate değer sonuçlar ortaya koymaktadır. Ülkemizdeki yetişkin nüfusun sağlık okuryazarlığı düzeyini belirlemek amacıyla 23 ilde 5 bin kişi üzerinde gerçekleştirilen anket çalışmasına göre, toplumun sadece üçte biri yeterli sağlık okuryazarlık düzeyine sahip durumdadır. Ankete verilen yanıtlar sağlık okuryazarlığı düzeyinin Orta ve Doğu Anadolu bölgesinde en düşük, Ege bölgesinde en yüksek olduğunu ortaya koymaktadır. Bölgesel farklılıkların yanı sıra kişisel özelliklerin de sağlık okuryazarlığı düzeyinde belirleyici olduğu vurgulanan çalışmada, yaş arttıkça ve eğitim düzeyi düştükçe sağlık okuryazarlığı seviyesinde de azalma olduğu vurgulanmıştır (Durusu Tanrıöver, 2014).

Sağlık alanında düşük okuryazarlık seviyesine sahip olmak tüm dünyada tartışılan bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu konuda hasta dışında, sağlık hizmeti sunanlardan, özel sektör, sivil toplum örgütleri ve medyaya kadar ilgili tüm kesimlere büyük sorumluluk düşmektedir.

Sağlık okuryazarlığının geliştirilmesi konusunda sağlık profesyonellerinin hastalarla doğru iletişim kurması büyük önem taşımaktadır. Bu konuda çalışanların sözlü dil becerilerini geliştirmeleri gerekmektedir (Parker, 2005, s. 281). Hedef kitle olarak sadece yetersiz okuryazarlık düzeyine sahip olanlara değil, aynı zamanda sağlık konusu ile yakından ilgilenen kesimlere de odaklanılmalıdır.

Sağlık okuryazarlığının geliştirilmesi noktasında halkla ilişkiler stratejilerinden de yararlanılmalı, ilgili kesimlerle ortak projeler hayata geçirilmelidir. Medya sağlık konusunda enformasyon akışının sağlandığı önemli araçlardan biridir. Bu nedenle medyanın toplumun sağlık okuryazarlık seviyesinin yükselmesinde büyük önemi bulunmaktadır. Sağlıkla ilgili konularda haber programlarının hazırlanmasında bu düşünceden hareket ederek, toplumun sağlık bilincinin artırılmasına yönelik yayıncılık anlayışı benimsenmelidir.

SONUÇ

Temel misyonu kamuoyunu bilgilendirme olan medya kuruluşları yeniliklerin duyurulması konusunda da en etkili araçların başında gelmektedir. Sağlık gibi insan hayatıyla yakından ilgili olan bir alanda bu bilgilendirme işlevi daha da önem kazanmakta, yapılan yayınlar ile bireyler umut ya da umutsuzluğa sürüklenebilmektedir. Sağlık temalı yayınlar hedef kitle tarafından dikkatle takip edilmekte, günlük yaşam pratikleri içerisinde kendisine yer bulmaktadır

Medya kuruluşları sağlık haberciliği konusunda sansasyonel bir yayıncılık anlayışını benimsemekte, olayları haberleştirirken konunun ilgi çekecek, şok yaratacak yönlerini ön plana çıkartarak, olayları adeta seyirlik bir anlatıya dönüştürmektedir. Bu bağlamda yazılı, görsel/işitsel ya da sosyal medyada yer alan sağlık ile ilgili içeriklerin doğru yorumlanabilmesi konusunda sağlık okuryazarlığı becerisi önemli bir yetkinlik olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sağlık alanında hazırlanan haberlerde genellikle sansasyonel ve abartılı bir haber dili kullanılmakta olup, insanlara umutsuzluk ya da sahte umut verecek yayınlara sıklıkla rastlanmaktadır. Okuyucunun ilgisini çekmek amacıyla kullanılan abartılı haber başlıkları ile haber içeriklerinin çoğunlukla birbiriyle uyumlu olmadığı göze çarpmaktadır. Ticari kaygı ile hareket eden haber medyasının haber adı altında reklam ya da ürün tanıtımından çekinmediği görülmektedir. Tüm bu sorunlar sağlık haberciliği alanında uzmanlaşmanın gerekliliğine işaret etmektedir.

Sağlık okuryazarlığı kavramı; bireylerin sağlıkla ilgili enformasyonları doğru anlamaları kadar, bu bilgileri günlük yaşamlarında uygulamalarından, sağlık sistemini değerlendirmelerine kadar geniş bir yelpazeye uzanmaktadır.

Sağlık okuryazarlığı düzeyinin yetersiz olması, bireysel ve sosyal açıdan birtakım riskler oluşturmakta, verilen sağlık hizmetlerinin istenilen sonuca ulaşmasına engel olmaktadır. Sağlık okuryazarlığı konusunda istenilen bilinç düzeyine ulaşılması, sağlık hizmetlerinin ve sağlığa ayrılan kaynakların etkin kullanımını beraberinde getirdiği gibi, bireysel davranışlarda olumlu değişimlere yol açmaktadır.

Türkiye’de sağlık okuryazarlığı düzeyinin sınırlı ve yetersiz olduğu yapılan araştırmalarla ortaya konulmuştur. Ülkemizde bu konu ile ilgili bilgi eksikliğinin farkına varılmasıyla birlikte çeşitli politikalar geliştirilmiştir. Bu amaçla Sağlık Bakanlığı tarafından 2012-2017 yıllarını kapsayan Stratejik Planı’nda “Bireylerin kendi sağlığı üzerindeki sorumluluğunu artırmak için sağlık okuryazarlığını geliştirmek” hedefi yer almaktadır. Bu hedefi gerçekleştirmek için, “Halk arasında sağlık okuryazarlığı düzeyini tespit etme, izleme ve artırma” ve “Toplumda sağlık okuryazarlığını artırmak için iletişim faaliyetlerini güçlendirme” gibi uygulamaların hayata geçirilmesi öngörülmektedir (Sağlık Bakanlığı, 2015).

Sağlık okuryazarlığı alanında yürütülen bir diğer çalışma ise Sağlık Bakanlığı Kamu Hastaneleri Kurumu Eğitim, Araştırma ve Geliştirme Daire Başkanlığı tarafından gerçekleştirilen “Sağlık Okuryazarlığı Öğrenimi Sertifika Programı” olmuştur. Bu kapsamda 2016 yılında aile hekimleri ve aile sağlığı çalışanlarına yönelik bir eğitim programı düzenlenmiştir. Aile sağlığı merkezi çalışanlarında farkındalık oluşturarak, hasta ve yakınlarıyla iletişimin güçlendirilmesi hedeflenen projesi kapsamında 81 ilin halk sağlığı müdürlüklerinde ve toplum sağlığı merkezlerinde görevli 400 hekime eğitim verilmiştir.

Literatürde sağlık okuryazarlığı düzeyinin belirlenmesine yönelik yapılan çalışmalarda çeşitli bulgular elde edilmiştir. Akcilek (2017) tarafından üniversite öğrencilerinin sağlık okuryazarlık düzeyi ile yaşam kalitesinin belirlenmesi amacıyla 870 öğrenci üzerinde gerçekleştirilen çalışmada, öğrencilerin yüzde 47’sinin sağlık okuryazarlığı konusunda yeterli bilgi düzeyine sahip olmadığı görülmüştür.

Durmaz (2016, s. 114) tarafından sağlık personelinin sağlık okuryazarlığı konusundaki farkındalık ve bilgi düzeyini ölçmek amacıyla 514 sağlık çalışanı üzerinde gerçekleştirilen anket çalışmasında, başta hekimler olmak üzere sağlık çalışanlarının sağlık okuryazarlığı kavramı konusunda yeterli bilgiye sahip olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Türkoğlu (2016) tarafından Isparta ilinde yaşayan bireylerin sağlık okuryazarlığı ile özbakım düzeyi arasındaki ilişkisi belirlemek amacıyla 18-65 yaş arasındaki 620 kişi üzerinde gerçekleştirilen çalışmada, sağlık okuryazarlığı ile öz bakım gücü düzeyi arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur.

Gebelerin sağlık okuryazarlığı düzeyini belirlemek amacıyla Filiz (2015) tarafından Konya ili merkezinde yaşayan 20-29 yaş arası 300 gebe üzerinde yapılan çalışmada, gebelik döneminde sağlığı koruyucu ve geliştirici çalışmaların yeterince yapılmadığını ortaya koymuştur.

Bu ve benzeri çalışmaların gösterdiği gibi ülkemizde sağlık okuryazarlığı konusunda toplumun hemen her kesiminde bilgi eksikliği bulunmaktadır. Bu alanda farkındalık oluşturularak, bireylerin sağlık okuryazarlığı seviyesinin yükseltilmesi adına ilgili tüm kesimlere büyük sorumluluklar düşmektedir.

KAYNAKÇA

- Adak, N. (2002). *Sağlık sosyolojisi. Kadın ve kentleşme*. İstanbul: Birey Yayınları.
- Akcilek, E. (2017). *Üniversite öğrencilerinde sağlık okuryazarlığı ve yaşam kalitesinin incelenmesi*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Medipol Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Binark. M., Gencil,B, .M.Bek (2007). *Eleştirel medya okuryazarlığı*. İstanbul: Kalkedon.
- Durmaz,Y. Yayan, E.Sezgin H.(2016). Sağlık personelinin sağlık okuryazarlığı kavramı hakkındaki bilgi düzeyi. *Korunulp Tıp Dergisi*, 8(2), 114-117.
- Durusu Tanrıöver, M. vd. (2014). *Türkiye sağlık okuryazarlığı araştırması*. Ankara: Sağlık-Sen Yayınları. 15 Kasım 2017 tarihinde <http://www.saglikxen.org.tr/cdn/uploads/gallery/pdf/8dcec50aa18c21cdfaf86a2b33001a409.pdf> adresinden erişildi.
- Filiz, E.(2015). Sağlık okuryazarlığının gebelik ve sağlık algısı ile ilişkisi. Yayımlanmamış doktora tezi, Selçuk Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Konya.
- Hülür, A.B.(2016). Sağlık iletişimi, medya ve etik: bir sağlık haberinin analizi. *Celal Bayar Üniversitesi, Dergisi*, (2), s.15-23
- <http://www.saglik.gov.tr/> 15 Kasım 2017 tarihinde erişilmiştir.
- Kaya, A. , Yüksel.E., Öğüt.P. (2011). Sağlık haberlerinde mucize tedaviler. *Selçuk İletişim*, 7(1), 49-64.
- Nutbeam, D. (2001). Health literacy as a public health goal: A challenge for contemporary health education and communication strategies into the 21stcentury. *Health Promotion International*, 15(3), 259-267.
- Osborne, H. (2005). *Health literacy from A-Z*, USA: Jones and Bartlett.
- Parker.R.M vd. (1995). The test of functional health literacy in adults: A new instrument for measuring patients. literacy skills. *Journal of General Internal Medicine*, 10(10), 537-541.
- Parker,R.M.(2003). Health literacy: A policy challenge for advancing high-quality health care. *Health Affairs*, 22(4), 147-153.
- Parvanta R.(2011). *Essentials of public health communication*, USA: Jones and Bartlett.
- Ratzan, S.C. (2001). Health literacy: Communication for the public good. *Health Promotion International*, 16(2), 207-214.

- Sağlık Bakanlığı (2015). *Stratejik plan 2013-2017*. 15 Kasım 2017 tarihinde <http://www.sgb.saglik.gov.tr/content/files/stratejikplan20132017/index.html> adresinden erişildi.
- Selden, C. R.(2000). *Health literacy*. USA: US Department of Health and Human Services.
- Sezgin, D. (2011). *Tıbbileştirilen yaşam bireyselleştirilen sağlık*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Türkoğlu,Ç.(2016). *Sağlık okuryazarlığı ile özbakım gücü arasındaki ilişkinin incelenmesi: Isparta ili örneği*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Türkoğlu,N.(2007). Okuryazarlıktan medya okuryazarlığına: Şifrelerin ortaklığını aramak. *Medya okuryazarlığı içinde*. Nurçay Türkoğlu ve Melda Cinman Şimşek (ed.), İstanbul: Kalemus. s. 276-283.
- Yılmazel, G., Çetinkaya, F. (2016). Sağlık okuryazarlığının toplum sağlığı açısından önemi. *TAF Preventive Medicine Bulletin*, 15(1), 69-74.
- Zarcadoolas, C.(2005). Understanding health literacy: An expanded model. *Health Promotion International*, 20(2), 195-203.

2013 ve 2017 Yılları Fen Bilimleri Dersi Öğretim Programlarının Fizik Konuları Bağlamında Karşılaştırılması

Uzman Araştırmacı Hakan Aksoy¹
Prof. Dr. Yasin Ünsal^{2*}

Geliş tarihi: 19.09.2019
Kabul tarihi: 30.10.2019

Atf bilgisi:
IBAD Sosyal Bilimler Dergisi
Sayı: 5 **Sayfa:** 232-254
Yıl: 2019 **Dönem:** Güz

This article was checked by *Turnitin*.
Similarity Index 16%

¹ T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı/
TÜBİTAK, Türkiye,
hakanaksoyf@gmail.com,
ORCID ID 0000-0002-8312-9859

² Gazi Üniversitesi, Türkiye,
yunsal@gazi.edu.tr,
ORCID ID 0000-0003-0808-4352

* Sorumlu yazar

ÖZ

Bu araştırmanın amacı, 2013 ve 2017 fen bilimleri dersi öğretim programlarını, öğretmen görüşleri çerçevesinde; hedef, içerik, öğrenme-öğretme süreci ve değerlendirme boyutları bakımından cinsiyet, kıdem ve mezun oldukları okul türü değişkenlerine göre fizik konuları bağlamında karşılaştırmaktır. Bu amaçla yapılan araştırmada tarama modeli kullanılmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu Ankara ili Sincan ve Etimesgut ilçelerine bağlı ortaokullarda görev yapan 199 Fen Bilimleri öğretmeni oluşturmaktadır. Çalışma grubunda yer alan öğretmenlere 12 sorudan oluşan Mesleki ve Kişisel Bilgiler Anketi ile 59 sorudan oluşan Likert tipi Öğretmen Görüş Anketi uygulanmıştır. Uygulanan anketlerden elde edilen verilerin analiz edilmesinde istatistik yazılım programı kullanılmıştır. Bu yazılım yardımıyla t-Testi, ANOVA Testi, Welch Testi, Tamhane Testi ve LSD Test analizleri yapılmıştır. Yapılan araştırma sonucunda 2013 ve 2017 fen bilimleri dersi öğretim programları arasında fizik konuları bağlamında; hedefler, içerik, öğrenme-öğretme süreci ve değerlendirme bakımından fen bilimleri öğretmenlerinin görüşleri arasında anlamlı farklılıklar bulunmaktadır. Bu bağlamda, hedefler, içerik, öğrenme-öğretme süreci ve değerlendirme bakımından; görev yaptıkları okul türü, cinsiyet, kıdem ve mezun oldukları okul türü değişkenlerine göre öğretmen görüşlerinden elde edilen ortalama değerlerin, 2013 yılı öğretim programına kıyasla, 2017 yılı öğretim programında istatistiksel olarak anlamlı bir artış gösterdiği ortaya konulmuştur. Ayrıca, fen bilimleri öğretmenlerin (yeni) 2017 fen bilimleri dersi öğretim programı ile ilgili değerlendirmeleri, fizik konuları bağlamında, hedef, içerik, öğrenme-öğretme süreci ve değerlendirme boyutları bakımından; cinsiyet, kıdem ve mezun oldukları okul türü değişkenlerine göre farklılık göstermemektedir.

Anahtar Kelimeler: Öğretim programı, fen bilimleri, fen bilimleri dersi öğretim programı.

Comparison of Science Curriculums in 2013 and 2017 in the Context of Physics Issues

Specialist Investigator Hakan Aksoy¹
Prof. Dr. Yasin Ünsal^{2*}

First received: 19.09.2019
Accepted: 30.10.2019

Citation:
IBAD Journal of Social Sciences
Issue: 5 **Pages:** 232-254
Year: 2019 **Session:** Fall

This article was checked by *Turnitin*.
Similarity Index 16%

¹ Republic of Turkey Ministry of Industry and Technology /The Scientific and Technological Research Council of Turkey, Turkey,
hakanaksoyf@gmail.com,
ORCID ID 0000-0002-8312-9859

² Gazi University, Turkey,
yunsal@gazi.edu.tr,
ORCID ID 0000-0003-0808-4352

* Corresponding Author

ABSTRACT

The aim of this research is to compare the 2013 and 2017 Science Curriculum within the framework of science teacher's views; in terms of objectives, content, learning-teaching and assessment according to the gender, seniority and type of school they graduated from in the context of physics issues. Survey method was applied in this study. The sample group of the research consists of 199 science teachers who work in middle schools in Sinan and Etimesgut of Ankara. The Likert-type Teacher Opinion Survey consisting of 59 questions and the Professional and Personal Information Questionnaire consisting of 12 questions were applied to the science teachers in the study group. The statistical software program was used to analyze the data obtained from the surveys. With the help of this software, t-test, ANOVA Test, Welch Test, Tamhane's Test and LSD Test analyzes were performed. As a result of the research, between 2013 and 2017 science curriculum in the context of physics issues; there are significant differences between the views of science teachers in terms of objectives, content, learning-teaching process and assessment. Accordingly, the average values obtained from teachers' views in terms of objectives, content, teaching and learning process and assessment according to the type of school, gender, seniority and type of school they graduated from were found to be statistically significant increase in the 2017 Science Curriculum compared to the 2013 Science Curriculum. In addition, science teachers' views about the 2017 Science Curriculum weren't any difference according to the gender, seniority and type of school they graduated from in the context of physics issues.

Keywords: Curriculum, science, science curriculum.

GİRİŞ

Eğitim programlarının temelini oluşturan dört temel öğe; hedef, içerik, öğrenme-öğretme süreci ve değerlendirmedir (Demirel, 2010). Demirel'e (1996, s.6) göre hedef, bireyleri "Niçin, Neden eğitiyoruz? Niçin öğretilim?" sorularına cevap aramaktır. Ertürk'e (1994, s.25) göre ise hedef, öğrenci tarafından elde edilmesi planlanan ve davranış değişikliğine neden olan en genel ve en kapsamlı özelliktir. Programın içerik kısmında, istenen hedeflere ulaşmak için "Ne öğretilim? Neleri ele alarak amaçları gerçekleştirelim?" gibi soruların yanıtı aranmak istenmektedir (Demirel, 1996, s.6; Gülyüz, 2001, s.51). İçerik; ansiklopedik ifadelerin bir arada olduğu bir durum olmayıp yaşamsal ifadelerin bir arada ve faal olduğu düzenlenmedir (Varış, 1996, s.114). İçerik, hedef davranışlar için bir araçtır, öncelik olarak hedefler ve bunlarla bağlantılı davranışlar belirlendikten sonra belirlenen hedef ve davranışların uygulanması ve kalıcılığı için içerik düzenlenir (Sönmez, 2001, s.108). Programın süreç kısmını oluşturan öğrenme-öğretme sürecinde, "Nasıl öğretilim?" sorusunun cevabı aranmaktadır. Bu süreçte öğrenme etkinlikleri hedef-kazanımlarla tutarlılık sağlamalı ve öğrenciyi etkin hale getirebilecek şekilde dizayn edilmelidir. Sönmez'in (2001, s.125) de belirttiği gibi, öğrenme-öğretme sürecinde "hedeflerin öğrenciye doğru bir şekilde verilmesi için gerekli şartlar belirlenip işe başlanılmalıdır". Program geliştirmenin değerlendirme boyutunda ise "Ne kadar öğrettik?" sorusuna cevap aranmaktadır. Değerlendirme süreci programa ait aktivitelerin belirli ölçme araçları yardımıyla ilgili verilerin toplanması ve toplanan verilerin mevcut durumdaki kriterlerle karşılaştırıp çıkan sonuçların yorumlanması ve programın aktivitelerine yönelik sonuca varma sürecidir (Demirel, 2010; s.193; Erden, 1998, s.10).

Eğitim ve öğretim programlarının okullardaki uygulama süreçlerinde, programların hedef, içerik, öğrenme-öğretme süreci ve değerlendirme boyutlarında bazı eksiklikler veya yetersizlikler tespit edilebilir. Erden (1998) ve Demirel'e (2010) göre, tespit edilen bu olumsuz durumların mutlaka kayıt altına alınması, incelenmesi ve raporlanması gereklidir. Bu raporlara dayanılarak sonraki süreçlerde ya eğitim programlarının güncellenmesi ya da yenilenmesi yoluna gidilmektedir. Eğitim programlarının eksikliklerini ya da yetersizliklerini ortaya koyan çalışmalar, program geliştirme süreçlerinin ihtiyaç analizi aşamalarında, söz konusu olan güncelleme ya da yenileme çalışmalarına zemin oluşturmaktadır.

Alan yazın taramasında ilköğretim fen programları özelinde (karşılaştırma yapılmaksızın) yapılan inceleme çalışmalarının (Akdeniz, Yiğit ve Kurt, 2002; Ayvaci ve Bebek, 2017; Ayvaci ve Özbek, 2014; Bağcı-Kılıç, Buluş-Kırıkkaya, 2009; Bahar ve arkadaşları, 2018; Çevik, Ezberci-Çevik, Saylan-Kırmızıgül ve Kaya, 2018; Çiray, Küçükylmaz ve Güven, 2015; Değirmenci ve Doğru, 2019; Doğan ve Durmuş, 2018; Haymana ve Bozyılmaz, 2008; Laçın-Şimşek, 2011; Özcan ve Düzgünoğlu, 2017; Yaz ve Kurnaz, 2017) yanı sıra, iki veya ikiden fazla fen programlarını karşılaştıran çalışmalara (Akpınar, 2002; Dindar ve Taneri, 2011; Benli-Özdemir ve Arık, 2017; Erdaş, Aksüt ve Aydın, 2015; Karatay, Timur ve Timur, 2013; Öz, 2007; Özcan, Oran ve Arık, 2018; Özden ve Cavlazoğlu, 2015; Ünal, Coştu ve Karataş, 2004; Ünsal, 2004) da rastlanmaktadır. Ancak bu karşılaştırma çalışmalarında fen bilimleri programları ya tüm kademeleriyle bütüncül bir bakış açısıyla karşılaştırılmış ya da tüm kademelerden ziyade aynı sınıfların programları karşılaştırılmıştır. Örneğin Akpınar (2002), yapmış olduğu yüksek lisans tez çalışmasında 1992 ve 2001 öğretim yıllarındaki ilköğretim fen bilgisi programlarına ilişkin öğretmen görüşlerini almıştır. Ünsal (2004), 1992 ve 2000 fen müfredatlarını içerik açısından karşılaştırmıştır. Ünal, Coştu ve Karataş (2004), ülkemizde 2004 yılına kadar geliştirilen fen programlarını; planlama, uygulama ve değerlendirme aşamalarını dikkate alarak eleştirel bir bakışla açısıyla incelemişlerdir. Öz (2007), 2001 fen bilgisi ve 2005 fen ve teknoloji dersi programlarına ilişkin öğretmen görüşlerini almıştır. Dindar ve Taneri (2011), 1968, 1992, 2000 ve 2004 yıllarında geliştirilen fen programlarının amaç, kavram ve etkinlik yönünden karşılaştırmasını yapmışlardır. Karatay, Timur ve Timur (2013), doküman inceleme yöntemini kullanarak, 2005 yılında uygulamaya konulan fen ve teknoloji ve 2013 fen bilimleri öğretim programlarını; ders saatleri, kazanım sayıları, konu alanı ve üniteler, öğrenme-öğretme yaklaşımları ve fen okuryazarlığı açısından karşılaştırmışlardır. Erdaş, Aksüt ve Aydın (2015), 2000, 2004 ve 2013 yılları ilköğretim fen programlarını teknoloji okuryazarlığı boyutları açısından incelemişlerdir. Özden ve Cavlazoğlu (2015), 2005 ve 2013 fen programlarını bilimin doğası bağlamında incelemişlerdir. Benli-Özdemir ve

Arık (2017), 2005 fen ve teknoloji dersi ve 2013 yılı fen bilimleri dersi öğretim programlarını öğretmen görüşleri çerçevesinde bütüncül olarak değerlendirmişlerdir. Özcan, Oran ve Arık (2018), 2017 yılı fen bilimleri dersi öğretim programı ile 2013 yılı fen bilimleri dersi öğretim programını öğretmen görüşlerine dayalı olarak nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışması araştırma desenini kullanarak incelemişlerdir.

Yapılan bu çalışmayı diğerlerinden farklı kılan özellik ise 2013 Fen Bilimleri Dersi Öğretim Programı (FBDÖP) ile 2017 Fen Bilimleri Dersi Öğretim Programlarının sadece fizik konularını dikkate alarak, öğretmen görüşlerine dayanarak bazı değişkenlere (cinsiyet, mesleki kıdem, mezun olunan okul türü vs.) göre karşılaştırılmasıdır. Ulusal alan yazın taramasında 2013 ve 2017 fen bilimleri eğitim programlarını fizik konuları özelinde karşılaştıran bu tür bir başka araştırmaya rastlanmamıştır. Özcan, Oran ve Arık (2018) tarafından yapılan araştırma, ilk bakışta her ne kadar bu araştırmanın benzeriymiş gibi algılsa da detaylı olarak inceleme yapıldığında, 2017 yılı fen bilimleri dersi öğretim programı ile 2013 yılı fen bilimleri dersi öğretim programının, 14 kişilik bir çalışma grubu ile nitel araştırma deseniyle irdelendiği görülecektir. Buradan hareketle yapılmış olan bu araştırmada ortaya konulan farklı ve detaycı bakış açısının, bundan sonra yapılacak olan program geliştirme süreçlerine ve çabalarına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Araştırmada ele alınan temel problem; “2013 ve 2017 Fen bilimleri dersi öğretim programlarındaki fizik konuları arasında fen bilimleri öğretmenlerinin bakış açılarına göre programın temel öğelerine yönelik (hedef, içerik, öğrenme-öğretme süreci, değerlendirme) farklılıklar var mıdır?” şeklindedir.

Bu amaç doğrultusunda, araştırmada ele alınan alt problemler ise şunlardır:

1. Fen bilimleri öğretmenlerinin fizik konuları bağlamında 2013 ve 2017 fen bilimleri dersi öğretim programlarının hedeflerine yönelik görüşlerinde; cinsiyet, kıdem ve mezun oldukları okul türüne göre anlamlı bir fark var mıdır?
2. Fen bilimleri öğretmenlerinin fizik konuları bağlamında 2013 ve 2017 fen bilimleri dersi öğretim programlarının içeriklerine yönelik görüşlerinde; cinsiyet, kıdem ve mezun oldukları okul türüne göre anlamlı bir fark var mıdır?
3. Fen bilimleri öğretmenlerinin fizik konuları bağlamında 2013 ve 2017 fen bilimleri dersi öğretim programlarının öğrenme-öğretme sürecine yönelik görüşlerinde; cinsiyet, kıdem ve mezun oldukları okul türüne göre anlamlı bir fark var mıdır?
4. Fen bilimleri öğretmenlerinin fizik konuları bağlamında 2013 ve 2017 fen bilimleri dersi öğretim programlarının değerlendirmeye yönelik görüşlerinde; cinsiyet, kıdem ve mezun oldukları okul türüne göre anlamlı bir fark var mıdır?

YÖNTEM

Araştırmanın Modeli

Bu Araştırma, nicel araştırma yöntemlerinden tarama deseni ile yürütülmüştür. Tarama modeli, geçmişte ya da günümüzde halen var olan bir durumu var olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan araştırma yaklaşımıdır (Karasar, 1999, s.77). Bu yüzden bu araştırmada öğretmenlerin görüşlerine dayalı olarak karşılaştırılan bir durumun tespit edilmesi amaçlandığından tarama modeli kullanılmıştır.

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu; kolay ulaşılabilirliği nedeniyle Ankara ili Sincan ve Etimesgut ilçelerine bağlı 57 ortaokulda görev yapan 158’i kadın, 41’i erkek olmak üzere demografik özellikleri Tablo 1’de görülen 199 fen bilimleri dersi öğretmeni oluşturmaktadır.

Tablo 1. Araştırmanın çalışma grubunu oluşturan öğretmenlerin demografik özellikleri

Cinsiyet		Kıdem yılı						Mezuniyet			
Kadın	Erkek	1-5	6-10	11-15	16-20	21-25	26 ve üstü	2 veya 3 yıllık Eğitim Enstitüsü	Eğitim Fakültesi	Diğer Fakülteler	Lisansüstü
158	41	21	67	47	10	36	18	14	135	22	28

Veri Toplama Aracı

Araştırmada veri toplama aracı olarak, örneklemdaki öğretmenlerin mesleki, kişisel ve FBDÖP'lerine yönelik görüşlerinin toplanması amacıyla, Mesleki ve Kişisel Bilgiler anket formu (Ek-1) ve Öğretmen Görüş Anketi Formu (Ek-2) kullanılmıştır.

Araştırmada kullanılan Mesleki ve Kişisel Bilgiler Anket Formu 12 maddeden oluşmaktadır. Bu kısımda mesleki ve kişisel bilgilere yönelik sorular yer almaktadır. Öğretmenlerin eski ve yeni Fen Bilimleri programlarına yönelik görüşlerini belirlemek amacıyla hazırlanmış Likert tipi 59 maddeden oluşan Öğretmen Görüş Anketi Formunda ise fen bilgisi programlarındaki hedeflerle ilgili 13, içerikle ilgili 19, eğitim durumu ile ilgili 16, değerlendirme ile ilgili 7 ve teknolojik gelişmelerle ilgili 4 madde yer almaktadır. Teknolojik gelişmelerle ilgili yapılan karşılaştırma, bir başka çalışma için değerlendirilmek üzere bu çalışmada kapsam dışı tutulmuştur.

Araştırmada kullanılan Öğretmen Görüş Anketi Formu, Akpınar (2002) tarafından geliştirilmiştir. Geliştirilen bu ölçeğin geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları yapılmıştır. Ölçme aracının kapsam geçerliliğinin belirlenebilmesi için program uzmanı görüşlerine başvurulmuştur. Yapılan düzeltmeler sonucunda kapsam geçerliliği yeterli bulunmuştur. Güvenirlik için ise anket, örnekleme alınan okullar dışındaki öğretmenlere uygulanmış, buradan elde edilen verilerin analizi sonucunda Cronbach-Alpha güvenirlilik katsayısı .95 olarak bulunmuştur (Akpınar, 2002). Öğretmen Görüş Anketinin uygulanması hususunda gerekli izinler alındıktan sonra uygulamalar yapılmıştır.

Öğretmenlere uygulanan anket formunda (Ek-2) hedeflere yönelik toplam 13 madde bulunmaktadır. Bu maddeler, formun; 2, 3, 7, 14, 17, 19, 20, 22, 23, 28, 29, 37, 49. sorularına karşılık gelmektedir. Anket formunda hedeflerle ilgili maddelerden alınabilecek puanlar, 13-65 aralığındaki tamsayılardan oluşmaktadır.

Öğretmenlere uygulanan anket formunda (Ek-2) içeriklere yönelik toplam 19 madde bulunmaktadır. Bu maddeler, formun; 1, 5, 6, 9, 12, 16, 24, 25, 32, 34, 40, 41, 46, 47, 48, 50, 54, 55 ve 58. sorularına karşılık gelmektedir. Anket formunda içerikle ilgili maddelerden alınabilecek puanlar, 19-95 aralığındaki tamsayılardan oluşmaktadır.

Öğretmenlere uygulanan anket formunda (Ek-2) öğrenme-öğretme sürecine yönelik toplam 16 madde bulunmaktadır. Bu maddeler, formun; 8, 11, 15, 18, 27, 31, 33, 35, 36, 38, 42, 43, 44, 45, 51 ve 56. sorularına karşılık gelmektedir. Anket formunun (Ek-2) öğrenme-öğretme süreci ile ilgili maddelerden alınabilecek puanlar, 16-80 aralığındaki tamsayılardan oluşmaktadır.

Öğretmenlere uygulanan anket formunda (Ek-2) değerlendirmeye yönelik toplam 7 madde bulunmaktadır. Bu maddeler, formun (Ek-2); 10, 13, 21, 26, 30, 53 ve 57. sorularına karşılık gelmektedir. Anket formunda hedeflerle ilgili maddelerden alınabilecek puanlar, 7-35 aralığındaki tamsayılardan oluşmaktadır.

Verilerin Toplanması

Mesleki ve Kişisel Bilgiler Anket Formu ve Öğretmen Görüş Anketi Formunun uygulanması için Millî Eğitim Bakanlığı (MEB) Ankara İl Millî Eğitim Müdürlüğü'nden resmi izinler alınarak ve birebir okullara gidilerek bir dönemi kapsayacak şekilde uygulamalar yapılmış ve veriler elde edilmiştir.

Verilerin Analizi

Uygulanan anketlerden elde edilen verilerin analiz edilmesinde istatistik yazılım programı kullanılmıştır. Araştırmada anlamlılık düzeyi $p \leq 0,05$ olarak alınmış ve verilerin analiz edilmesinde her analiz için gerekli koşulların sağlandığı kontrol edilerek t-testi, ANOVA testi ve ANOVA testinin farklı veri koşullarda kullanılan alternatif versiyonları kullanılmıştır.

BULGULAR

Birinci Alt Probleme Yönelik Elde Edilen Bulgular

Araştırmanın birinci alt problemi; “Fen bilimleri öğretmenlerinin fizik konuları bağlamında 2013 ve 2017 Fen Bilimleri Dersi Öğretim Programlarının hedeflerine yönelik görüşlerinde; cinsiyet, kıdem ve mezun oldukları okul türüne göre anlamlı bir fark var mıdır?” şeklinde belirlenmiştir. Formun (Ek-2) hedefler kısmına ait maddeler için öğretmenlerin verdikleri puanların ortalaması 2013 FBDÖP için 40,90 iken, 2017 FBDÖP için 45,10 olarak hesaplanmıştır. Her iki FBDÖP için bulunan ortalamalar, öğretmenleri kararsızım kısmından katılıyorum kısmına doğru yöneltmektedir.

Anket uygulaması yapılan 2013 ve 2017 fen bilimleri dersi öğretim programlarının hedeflerine yönelik görüşleri arasında cinsiyete göre anlamlı bir fark olup olmadığını anlamak için bağımsız gruplar t -testi yapılmış ve elde edilen bulgular Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. Fen bilimleri dersi öğretmenlerinin 2013 ve 2017 fen bilimleri dersi öğretim programlarının hedeflerine yönelik görüşlerinin cinsiyete göre farklılığına ilişkin bağımsız gruplar t-testi bulguları

Cinsiyet	2013 FBDÖP					2017 FBDÖP			
	N	\bar{X}	SS	t	p	\bar{X}	SS	t	p
Kadın	158	3,10	0,61	-1,930	0,055	3,45	0,59	-0,898	0,370
Erkek	41	3,30	0,50			3,55	0,50		

Tablo 2 incelendiğinde, fen bilimleri dersi öğretmenlerinin cinsiyetlerine göre hem 2013 hem de 2017 Fen Bilimleri Dersi Öğretim Programlarının fizik konuları bağlamındaki hedeflerine yönelik görüşleri arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlı değildir ($p > 0,05$). Bir başka ifadeyle kadın ve erkek öğretmenler 2013 ve 2017 Fen Bilimleri Dersi Öğretim Programlarının hedeflerine yönelik, fizik konuları bağlamında benzer görüşlere sahiptir.

Öğretmenlerin 2013 ve 2017 Fen Bilimleri Dersi Öğretim Programlarının fizik konuları bağlamındaki hedeflerine yönelik görüşleri arasında kıdemlerine göre anlamlı bir fark olup olmadığını anlamak için tek yönlü varyans analizi yapılmış ve elde edilen bulgular Tablo 3’te sunulmuştur.

Tablo 3. Fen bilimleri dersi öğretmenlerinin 2013 ve 2017 fen bilimleri dersi öğretim programlarının hedeflerine yönelik görüşlerinin kıdemlerine göre farklılığına ilişkin tek yönlü varyans analizi (ANOVA) bulguları

	2013 FBDÖP					2017 FBDÖP				
	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ort.	F	p	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ort.	F	p
Gruplar Arası	3,582	5	0,716	2,085	0,069	1,337	5	0,267	0,805	0,547
Grup İçi	66,651	194	0,344			64,427	194	0,332		
Toplam	70,233	199				65,764	199			

Tablo 3’e göre, fen bilimleri dersi öğretmenlerinin kıdemlerine göre hem 2013 hem de 2017 fen bilimleri dersi öğretim programlarının fizik konuları bağlamındaki hedeflerine yönelik görüşleri arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlı değildir ($p > 0,05$). Öğretmenlerin 2013 ve 2017 fen bilimleri dersi öğretim programlarının hedeflerine yönelik, fizik konuları bağlamındaki görüşleri kıdemlerine göre farklılık göstermemektedir. Öğretmenlerin 2013 ve 2017 fen bilimleri dersi öğretim programlarının fizik konuları bağlamındaki hedeflerine yönelik görüşleri arasında mezun oldukları okul türüne göre anlamlı bir fark olup olmadığını anlamak için tek yönlü varyans analizi yapılmış ve elde edilen bulgular Tablo 4’te verilmiştir.

Tablo 4. Fen bilimleri dersi öğretmenlerinin 2013 ve 2017 fen bilimleri dersi öğretim programlarının hedeflerine yönelik görüşlerinin mezun oldukları okul türüne göre farklılığına ilişkin tek yönlü varyans analizi (ANOVA) bulguları

	2013 FBDÖP					2017 FBDÖP				
	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ort.	F	p	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ort.	F	p
Gruplar Arası	2,077	4	0,519			0,966	4	0,241		
Grup İçi	68,156	195	0,350	1,485	0,208	64,799	195	0,332	0,726	0,575
Toplam	70,233	199				65,764	199			

Tablo 4'e göre, fen bilimleri dersi öğretmenlerinin mezun oldukları okullara göre hem 2013 hem de 2017 fen bilimleri dersi öğretim programlarının fizik konuları bağlamındaki hedeflerine yönelik görüşleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamıştır ($p>0,05$).

İkinci Alt Probleme Yönelik Elde Edilen Bulgular

Araştırmanın ikinci alt problemi; "Fen bilimleri öğretmenlerinin fizik konuları bağlamında 2013 ve 2017 fen bilimleri dersi öğretim programlarının içeriklerine yönelik görüşlerinde; cinsiyet, kıdem ve mezun oldukları okul türüne göre anlamlı bir fark var mıdır?" şeklinde belirlenmiştir. Formun (Ek-2) içerikler kısmındaki maddeler için öğretmenlerin verdikleri puanların ortalaması 2013 FBDÖP için 61,70 iken, 2017 FBDÖP için 66,50 olarak hesaplanmıştır. Her iki FBDÖP için bulunan ortalamalar, öğretmenleri kararsızım kısmından katılıyorum kısmına doğru yöneltmektedir.

Anket uygulaması yapılan öğretmenlerin 2013 ve 2017 fen bilimleri dersi öğretim programlarının fizik konuları bağlamındaki içeriklerine yönelik görüşleri arasında cinsiyete göre anlamlı bir fark olup olmadığını anlamak için bağımsız gruplar t-testi yapılmış ve elde edilen bulgular Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5. Fen bilimleri dersi öğretmenlerinin 2013 ve 2017 fen bilimleri dersi öğretim programlarının içeriklerine yönelik görüşlerinin cinsiyete göre farklılığına ilişkin bağımsız gruplar t-testi bulguları

Cinsiyet	2013 FBDÖP					2017 FBDÖP				
	N	\bar{X}	SS	t	p	\bar{X}	SS	t	p	
Kadın	158	3,21	0,44	-1,325	0,187	3,47	0,46	-0,962	0,390	
Erkek	41	3,31	0,36			3,53	0,36			

Tablo 5'e göre, fen bilimleri öğretmenlerinin cinsiyete göre hem 2013 hem de 2017 fen bilimleri dersi öğretim programlarının fizik konuları bağlamındaki içeriklerine yönelik görüşleri arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlı değildir ($p>0,05$). Bir başka ifadeyle kadın ve erkek öğretmenler 2013 ve 2017 fen bilimleri dersi öğretim programlarının içeriklerine yönelik, fizik konuları bağlamında benzer görüşlere sahiptir.

Öğretmenlerin 2013 ve 2017 fen bilimleri dersi öğretim programlarının fizik konuları bağlamındaki içeriklerine yönelik görüşleri arasında kıdemlerine göre anlamlı bir fark olup olmadığını anlamak için tek yönlü varyans analizi yapılmış ve elde edilen bulgular Tablo 6'da sunulmuştur.

Tablo 6. Fen bilimleri dersi öğretmenlerinin 2017 fen bilimleri dersi öğretim programlarının içeriklerine yönelik görüşlerinin kıdemlerine göre farklılığına ilişkin tek yönlü varyans analizi (ANOVA) bulguları

2017 FBDÖP	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ort.	F	p
Gruplar Arası	0,470	5	0,094		
Grup İçi	38,658	193	0,20	0,469	0,799
Toplam	39,128	198			

Tablo 6'ya göre, fen bilimleri öğretmenlerinin kıdemlerine göre 2017 fen bilimleri dersi öğretim programlarının fizik konuları bağlamındaki içeriklerine yönelik görüşleri arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlı değildir ($p>0,05$). 2013 yılına ait çözümlemede varyans homojenliği sağlanmadığı için bulguları Tablo 7'de görülen Welch Testi kullanılmıştır.

Tablo 7. Welch testi bulguları

2013 FBDÖP	İçerik 2013 FBDÖP
İstatistik	4,350
sd	5
p	0,002

Tablo 7'deki Welch Testi bulgularına göre, fen bilimleri dersi öğretmenlerinin kıdemlerine göre 2013 fen bilimleri dersi öğretim programlarının fizik konuları bağlamındaki içeriklerine yönelik görüşleri arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlıdır ($p < 0,05$). Farklılık yaratan grubu bulmak için Tamhane Testi yapılmıştır. Yapılan Tamhane Testi bulguları Tablo 8'de görülebilir.

Tablo 8. Tamhane testi bulguları

Bağımlı Değişken	(I) Kıdem	(J) Kıdem	Ortalama Fark (I-J)	Standart Hata	Anlamlılık	95% Güven Aralığı	
						Alt Sınır	Üst Sınır
İçerik	1-5	6-10	,03499	,09619	1,000	-,2638	,3338
		11-15	-,01720	,10434	1,000	-,3381	,3037
		16-20	,03456	,10543	1,000	-,3050	,3741
		21-25	-,14234	,11347	,974	-,4903	,2056
		26 ve üstü	-,27246	,09606	,107	-,5741	,0291
	6-10	1-5	-,03499	,09619	1,000	-,3338	,2638
		11-15	-,05220	,08581	1,000	-,3098	,2054
		16-20	-,00044	,08714	1,000	-,2902	,2894
		21-25	-,17734	,09671	,670	-,4711	,1164
		26 ve üstü	-,30745*	,07552	,002	-,5387	-,0762
	11-15	1-5	,01720	,10434	1,000	-,3037	,3381
		6-10	,05220	,08581	1,000	-,2054	,3098
		16-20	,05176	,09606	1,000	-,2573	,3608
		21-25	-,12514	,10481	,982	-,4423	,1920
		26 ve üstü	-,25526	,08566	,061	-,5166	,0061
	16-20	1-5	-,03456	,10543	1,000	-,3741	,3050
		6-10	,00044	,08714	1,000	-,2894	,2902
		11-15	-,05176	,09606	1,000	-,3608	,2573
		21-25	-,17690	,10590	,810	-,5123	,1585
		26 ve üstü	-,30702*	,08699	,037	-,6013	-,0127
	21-25	1-5	,14234	,11347	,974	-,2056	,4903
		6-10	,17734	,09671	,670	-,1164	,4711
		11-15	,12514	,10481	,982	-,1920	,4423
		16-20	,17690	,10590	,810	-,1585	,5123
		26 ve üstü	-,13012	,09657	,952	-,4265	,1662
	26 ve üstü	1-5	,27246	,09606	,107	-,0291	,5741
		6-10	,30745*	,07552	,002	,0762	,5387
		11-15	,25526	,08566	,061	-,0061	,5166
16-20		,30702*	,08699	,037	,0127	,6013	
21-25		,13012	,09657	,952	-,1662	,4265	

Tablo 8'deki Tamhane Testi bulgularına göre, kıdemini birinci grubuyla diğer beş grubu arasında anlamlı fark yokken, 6-10 ile 26 ve üstü yıl olanlar arasında ise fark vardır. Bunun yanı sıra, kıdem yılı 11-15 yıl olan öğretmenler ile diğer beş grup arasında anlamlı fark yokken, 6-10 yıl arasında olan öğretmenler ile 26 ve üstü yıl olan öğretmenler arasında, kıdem yılı 26 ve üstü yıl olan öğretmenler lehine fark vardır. Benzer şekilde, kıdem yılı 16-20 yıl arasında olan öğretmenler ile 26 ve üstü yıl olan öğretmenler arasında, kıdem yılı 26 ve üstü yıl olan öğretmenler lehine anlamlı fark vardır. Kıdem yılı 21-25 yıl olan öğretmenler ile diğer beş grup arasında ise fark yoktur. Öğretmenlerin 2013 ve 2017 fen bilimleri dersi öğretim programlarının fizik konuları bağlamındaki içeriklerine yönelik görüşleri arasında mezun oldukları okul türüne göre anlamlı bir fark olup olmadığını anlamak için tek yönlü varyans analizi yapılmış ve elde edilen bulgular Tablo 9'da verilmiştir.

Tablo 9. Fen bilimleri dersi öğretmenlerinin 2017 fen bilimleri dersi öğretim programlarının içeriklerine yönelik görüşlerinin mezun oldukları okul türüne göre farklılığına ilişkin tek yönlü varyans analizi (ANOVA) bulguları

2017 FBDÖP	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ort.	F	p
Gruplar Arası	0,819	4	0,205		
Grup İçi	38,309	194	0,197	1,036	0,390
Toplam	39,128	198			

Tablo 9'a göre, fen bilimleri öğretmenlerinin mezun oldukları okullara göre 2017 fen bilimleri dersi öğretim programlarının fizik konuları bağlamındaki içeriklerine yönelik görüşleri arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlı değildir ($p>0,05$).

2013 fen bilimleri dersi öğretim programına ait çözümlemede varyans homojenliği sağlanmadığı için bulguları Tablo 10'da verilen Welch Testi kullanılmıştır.

Tablo 10. Welch testi bulguları

2013 FBDÖP	İçerik 2013 FBDÖP
İstatistik	3,349
sd	4
p	0,063

Tablo 10'deki Welch Testi bulgularına göre, fen bilimleri öğretmenlerinin mezun oldukları okullara göre 2013 yılı FBDÖP'nin içeriğine yönelik görüşleri arasındaki fark, istatistiksel olarak anlamlı değildir ($p>0,05$). Serbestlik derecesinin 4 olmasının sebebi; 1 ve 7 grubuna ait gözlemin bulunmamasıdır. Söz konusu analiz beş grup üzerinden yapılmıştır.

Üçüncü Alt Probleme Yönelik Elde Edilen Bulgular

Araştırmanın üçüncü alt problemi; "Fen bilimleri öğretmenlerinin fizik konuları bağlamında 2013 ve 2017 fen bilimleri dersi öğretim programlarının öğrenme-öğretme sürecine yönelik görüşlerinde; cinsiyet, kıdem ve mezun oldukları okul türüne göre anlamlı bir fark var mıdır?" şeklinde belirlenmiştir. Formun (Ek-2) öğrenme-öğretme süreci kısmına ait maddeler için öğretmenlerin verdikleri puanların ortalaması 2013 FBDÖP için 51,50 iken, 2017 FBDÖP için 56,30 olarak hesaplanmıştır. Her iki FBDÖP için bulunan ortalamalar, öğretmenleri kararsızım kısmından katılıyorum kısmına doğru yönelmektedir.

Anket uygulaması yapılan öğretmenlerin 2013 ve 2017 fen bilimleri dersi öğretim programlarının öğrenme-öğretme sürecine yönelik görüşleri arasında cinsiyete göre anlamlı bir fark olup olmadığını anlamak için bağımsız gruplar t-testi yapılmış ve elde edilen bulgular Tablo 11'de verilmiştir.

Tablo 11. Fen bilimleri dersi öğretmenlerinin 2013 ve 2017 fen bilimleri dersi öğretim programlarının öğrenme-öğretme sürecine yönelik görüşlerinin cinsiyete göre farklılığına ilişkin bağımsız gruplar t-testi bulguları

Cinsiyet	2013 FBDÖP					2017 FBDÖP				
	N	\bar{X}	SS	t	p	\bar{X}	SS	t	p	
Kadın	158	3,18	0,56	-2,009	0,05	3,49	0,54	-1,599	0,111	
Erkek	41	3,37	0,53			3,64	0,46			

Tablo 11'e göre, fen bilimleri öğretmenlerinin cinsiyetlerine göre 2013 ve 2017 fen bilimleri dersi öğretim programlarının öğrenme-öğretme sürecine yönelik görüşleri arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlı değildir ($p>0,05$).

Öğretmenlerin 2013 ve 2017 fen bilimleri dersi öğretim programlarının öğrenme-öğretme sürecine yönelik görüşleri arasında kıdemlerine göre anlamlı bir fark olup olmadığını anlamak için tek yönlü varyans analizi yapılmış ve elde edilen bulgular Tablo 12'de verilmiştir.

Tablo 12. Fen bilimleri dersi öğretmenlerinin 2017 fen bilimleri dersi öğretim programlarının öğrenme-öğretme sürecine yönelik görüşlerinin kıdemlerine göre farklılığına ilişkin tek yönlü varyans analizi (ANOVA) bulguları

2017 FBDÖP	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ort.	F	p
Gruplar Arası	2,182	5	0,436		
Grup İçi	53,100	194	0,274	1,594	0,163
Toplam	55,281	199			

Tablo 12'ye göre, fen bilimleri öğretmenlerinin kıdemlerine göre 2017 fen bilimleri dersi öğretim programlarının öğrenme-öğretme sürecine yönelik görüşleri arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlı değildir ($p>0,05$).

2013 fen bilimleri dersi öğretim programına ait çözümlemede varyans homojenliği sağlanmadığı için bulguları Tablo 13'te görülen Welch Testi kullanılmıştır.

Tablo 13. Welch testi bulguları

2013 FBDÖP	İçerik 2013 FBDÖP
İstatistik	6,068
sd	5
p	0,000

Tablo 13'te görülen Welch Testi bulgularına göre, fen bilimleri öğretmenlerinin kıdemlerine göre 2013 fen bilimleri dersi öğretim programlarının öğrenme-öğretme sürecine yönelik görüşleri arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlıdır ($p<0,05$). Farklılık yaratan grubu bulmak için bulguları Tablo 14'te görülen Tamhane Testi yapılmıştır.

Tablo 14. Tamhane testi bulguları

Bağımlı Değişken	(I) Kıdem	(J) Kıdem	Ortalama Fark (I-J)	Standart Hata	Anlamlılık	95% Güven Aralığı		
						Alt Sınır	Üst Sınır	
Öğrenme- Öğretme Süreci	1-5	6-10	,02164	,13202	1,000	-,3909	,4342	
		11-15	-,13389	,13892	,998	-,5644	,2967	
		16-20	-,12532	,16865	1,000	-,6819	,4312	
		21-25	-,18087	,15262	,984	-,6502	,2884	
		26 ve üstü	-,47948*	,13107	,013	-,8928	-,0662	
		6-10	1-5	-,02164	,13202	1,000	-,4342	,3909
	6-10	11-15	-,15553	,10612	,906	-,4738	,1628	
		16-20	-,14696	,14285	,997	-,6542	,3603	
		21-25	-,20251	,12352	,813	-,5777	,1726	
		26 ve üstü	-,50112*	,09563	,000	-,7936	-,2087	
		11-15	1-5	,13389	,13892	,998	-,2967	,5644
		6-10	6-10	,15553	,10612	,906	-,1628	,4738
	11-15	16-20	,00857	,14925	1,000	-,5060	,5231	
		21-25	-,04699	,13086	1,000	-,4434	,3494	
		26 ve üstü	-,34560*	,10494	,025	-,6661	-,0251	
		16-20	1-5	,12532	,16865	1,000	-,4312	,6819
		6-10	6-10	,14696	,14285	,997	-,3603	,6542
		11-15	11-15	-,00857	,14925	1,000	-,5231	,5060
	16-20	21-25	-,05556	,16208	1,000	-,5927	,4816	
		26 ve üstü	-,35417	,14198	,339	-,8639	,1555	
		21-25	1-5	,18087	,15262	,984	-,2884	,6502
		6-10	6-10	,20251	,12352	,813	-,1726	,5777
		11-15	11-15	,04699	,13086	1,000	-,3494	,4434
		16-20	16-20	,05556	,16208	1,000	-,4816	,5927
	21-25	26 ve üstü	-,29861	,12250	,241	-,6746	,0774	
		26 ve üstü	1-5	,47948*	,13107	,013	,0662	,8928
6-10		,50112*	,09563	,000	,2087	,7936		

11-15	,34560*	,10494	,025	,0251	,6661
16-20	,35417	,14198	,339	-,1555	,8639
21-25	,29861	,12250	,241	-,0774	,6746

Tablo 14'e göre, kıdemini birinci, ikinci ve üçüncü grubuyla altıncı grubu arasında, kıdemini 26 ve üstü olan öğretmenler lehine anlamlı fark vardır.

Öğretmenlerinin 2013 ve 2017 fen bilimleri dersi öğretim programlarının öğrenme-öğretme sürecine yönelik görüşleri arasında mezun oldukları okul türüne göre anlamlı bir fark olup olmadığını anlamak için tek yönlü varyans analizi yapılmış ve elde edilen bulgular Tablo 15'te verilmiştir.

Tablo 15. Fen bilimleri dersi öğretmenlerinin 2013 ve 2017 fen bilimleri dersi öğretim programlarının öğrenme-öğretme sürecine yönelik görüşlerinin mezun oldukları okul türüne göre farklılığına ilişkin tek yönlü varyans analizi (ANOVA) bulguları

	2013 FBDÖP					2017 FBDÖP				
	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ort.	F	p	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ort.	F	p
Gruplar Arası	3,097	4	0,774			0,723	4	0,181		
Grup İçi	58,284	195	0,299	0,591	0,038	54,558	195	0,28	0,646	0,63
Toplam	61,382	199				55,281	199			

Tablo 15'e göre, fen bilimleri dersi öğretmenlerinin mezun oldukları okullara göre 2017 fen bilimleri dersi öğretim programlarının öğrenme-öğretme sürecine yönelik görüşleri arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlı değilken ($p>0,05$), 2013 yılı FBDÖP için bu fark anlamlıdır ($p<0,05$). Farklılığı yaratan grup veya grupları belirlemek için bulguları Tablo 16'da görülen LSD testi analizi yapılmıştır.

Tablo 16. LSD testi bulguları

Bağımlı Değişken	(I) Mezuniyet	(J) Mezuniyet	Ortalama Fark (I-J)	Std. Hata	Anlamlılık	95% Güven Aralığı	
						Alt Sınır	Üst Sınır
Öğrenme-Öğretme Süreci	2 veya 3 Yıllık Eğitim Enstitüsü	4 Yıllık Eğitim Fakültesi	,39907*	,15866	,013	,0862	,7120
		Diğer Fakülteler	,26377	,19125	,169	-,1134	,6410
		Yüksek Lisans	,56250*	,18571	,003	,1962	,9288
		Doktora	,43990	,41526	,291	-,3791	1,2589
	4 yıllık Eğitim Fakültesi	2 veya 3 yıllık Eğitim Enstitüsü	-,39907*	,15866	,013	-,7120	-,0862
		Diğer Fakülteler	-,13531	,12557	,283	-,3830	,1123
		Yüksek Lisans	,16343	,11695	,164	-,0672	,3941
		Doktora	,04083	,38939	,917	-,7271	,8088
	Diğer Fakülteler	2 veya 3 yıllık Eğitim Enstitüsü	-,26377	,19125	,169	-,6410	,1134
		4 yıllık Eğitim Fakültesi	,13531	,12557	,283	-,1123	,3830
		Yüksek Lisans	,29873	,15837	,061	-,0136	,6111
		Doktora	,17614	,40377	,663	-,6202	,9725
Yüksek Lisans	2 veya 3 yıllık Eğitim Enstitüsü	-,56250*	,18571	,003	-,9288	-,1962	
	4 yıllık Eğitim Fakültesi	-,16343	,11695	,164	-,3941	,0672	
	Diğer Fakülteler	-,29873	,15837	,061	-,6111	,0136	
	Doktora	-,12260	,40118	,760	-,9138	,6686	
Doktora	2 veya 3 yıllık Eğitim Enstitüsü	-,43990	,41526	,291	-1,2589	,3791	
	4 yıllık Eğitim Fakültesi	-,04083	,38939	,917	-,8088	,7271	
	Diğer Fakülteler	-,17614	,40377	,663	-,9725	,6202	
	Yüksek Lisans	,12260	,40118	,760	-,6686	,9138	

Tablo 16'daki LSD testi bulgularına göre, 2 veya 3 yıllık eğitim enstitüsü mezunları ile 4 yıllık ve yüksek lisans mezunları arasında her iki programın öğrenme-öğretme süreçleri bakımından, 2 veya 3 yıllık eğitim enstitüsü mezunları lehine, istatistiksel olarak anlamlı fark bulunmaktadır ($p<0,05$).

Dördüncü Alt Probleme Yönelik Elde Edilen Bulgular

Araştırmanın dördüncü alt problemi; “Fen bilimleri öğretmenlerinin fizik konuları bağlamında 2013 ve 2017 Fen Bilimleri Dersi Öğretim Programlarının değerlendirmeye yönelik görüşlerinde; cinsiyet, kıdem ve mezun oldukları okul türüne göre anlamlı bir fark var mıdır?” şeklinde belirlenmiştir.

Formun (Ek-2) değerlendirme kısmına ait maddeler için öğretmenlerin verdikleri puanların ortalaması 2013 FBDÖP için 22,30 iken, 2017 FBDÖP için 23,60 olarak hesaplanmıştır. Her iki FBDÖP için bulunan ortalamalar, öğretmenleri kararsızım kısmından katılıyorum kısmına doğru yöneltmektedir.

Anket uygulaması yapılan öğretmenlerin 2013 ve 2017 fen bilimleri dersi öğretim programlarının fizik konuları bağlamında ölçme-değerlendirme anlayışlarına yönelik görüşleri arasında cinsiyete göre anlamlı bir fark olup olmadığını anlamak için bağımsız gruplar t-testi yapılmış ve elde edilen bulgular Tablo 17’de verilmiştir.

Tablo 17. Fen bilimleri dersi öğretmenlerinin 2013 ve 2017 fen bilimleri dersi öğretim programlarının ölçme-değerlendirmeye yönelik görüşlerinin cinsiyete göre farklılığına ilişkin bağımsız gruplar t-testi bulguları

Cinsiyet	2013 FBDÖP					2017 FBDÖP			
	N	\bar{X}	SS	t	p	\bar{X}	SS	t	p
Kadın	158	3,14	0,62	-2,063	0,040	3,27	0,54	-2,701	0,008
Erkek	41	3,36	0,55			3,52	0,50		

Tablo 17’deki bulgulara göre, fen bilimleri dersi öğretmenlerinin cinsiyetlerine göre 2013 ve 2017 fen bilimleri dersi öğretim programlarındaki ölçme-değerlendirme anlayışlarına yönelik görüşlerinde fizik konuları bağlamında; her iki FBDÖP için de erkekler ile kadınların ortalamaları arasında, erkek öğretmenler lehine, istatistiksel olarak anlamlı ($p<0,05$) bir farklılık vardır.

Öğretmenlerin 2013 ve 2017 fen bilimleri dersi öğretim programlarının fizik konuları bağlamında ölçme-değerlendirme anlayışlarına yönelik görüşleri arasında kıdemlerine göre anlamlı bir fark olup olmadığını anlamak için tek yönlü varyans analizi yapılmış ve elde edilen bulgular Tablo 18’de sunulmuştur.

Tablo 18. Fen bilimleri dersi öğretmenlerinin 2017 fen bilimleri dersi öğretim programlarının ölçme-değerlendirmeye yönelik görüşlerinin kıdem değişkenine göre farklılığına ilişkin tek yönlü varyans analizi (ANOVA) bulguları

2017 FBDÖP	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ort.	F	p
Gruplar Arası	1,790	5	0,358		
Grup İçi	55,739	194	0,287	1,246	0,289
Toplam	57,530	199			

Tablo 18’e göre, fen bilimleri dersi öğretmenlerinin kıdemlerine göre 2017 fen bilimleri dersi öğretim programlarının fizik konuları bağlamında ölçme-değerlendirme anlayışına yönelik görüşleri arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlı değildir ($p>0,05$). 2013 Fen Bilimleri Dersi Öğretim Programına ait çözümlemede varyans homojenliği varsayımı sağlanmadığı için bulguları Tablo 19’da görülen Welch Testi kullanılmıştır.

Tablo 19. Welch testi bulguları

2013 FBDÖP	İçerik 2013 FBDÖP
İstatistik	6,652
sd	5
p	0,000

Tablo 19’da görülen Welch Testi bulgularına göre, fen bilimleri dersi öğretmenlerinin kıdemlerine göre 2013 fen bilimleri dersi öğretim programlarının fizik konuları bağlamında ölçme-değerlendirme

anlayışına yönelik görüşleri arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlıdır ($p<0,05$). Farklılık yaratan grubu bulmak için yapılan Tamhane Testi analizine ait bulgular Tablo 20’de görülebilir.

Tablo 20. Tamhane testi bulguları

Bağımlı Değişken	(I) Kıdem	(J) Kıdem	Ortalama Fark (I-J)	Std. Hata	Anlamlılık	95% Güven Aralığı	
						Alt Sınır	Üst Sınır
Ölçme-Değerlendirme	1-5	6-10	,09645	,12799	1,000	-,2979	,4908
		11-15	-,04905	,12991	1,000	-,4495	,3514
		16-20	-,08586	,13732	1,000	-,5300	,3583
		21-25	-,14141	,15892	,999	-,6275	,3447
		26 ve üstü	-,49856*	,12671	,005	-,8952	-,1020
	6-10	1-5	-,09645	,12799	1,000	-,4908	,2979
		11-15	-,14549	,11260	,964	-,4827	,1917
		16-20	-,18231	,12107	,907	-,5793	,2147
		21-25	-,23786	,14510	,814	-,6792	,2035
		26 ve üstü	-,59500*	,10888	,000	-,9280	-,2620
	11-15	1-5	,04905	,12991	1,000	-,3514	,4495
		6-10	,14549	,11260	,964	-,1917	,4827
		16-20	-,03681	,12310	1,000	-,4392	,3656
		21-25	-,09237	,14680	1,000	-,5390	,3543
		26 ve üstü	-,44951*	,11114	,003	-,7903	-,1087
	16-20	1-5	,08586	,13732	1,000	-,3583	,5300
		6-10	,18231	,12107	,907	-,2147	,5793
		11-15	,03681	,12310	1,000	-,3656	,4392
		21-25	-,05556	,15340	1,000	-,5369	,4258
		26 ve üstü	-,41270*	,11971	,041	-,8146	-,0108
	21-25	1-5	,14141	,15892	,999	-,3447	,6275
		6-10	,23786	,14510	,814	-,2035	,6792
		11-15	,09237	,14680	1,000	-,3543	,5390
		16-20	,05556	,15340	1,000	-,4258	,5369
26 ve üstü		-,35714	,14398	,220	-,7992	,0849	
26 ve üstü	1-5	,49856*	,12671	,005	,1020	,8952	
	6-10	,59500*	,10888	,000	,2620	,9280	
	11-15	,44951*	,11114	,003	,1087	,7903	
	16-20	,41270*	,11971	,041	,0108	,8146	
	21-25	,35714	,14398	,220	-,0849	,7992	

Tablo 20’deki Tamhane Testi bulgularına göre, 2013 ve 2017 fen bilimleri dersi öğretim programlarının fizik konuları bağlamında ölçme-değerlendirme anlayışları arasında 26 yıl ve üstü kıdeme sahip öğretmenler lehine anlamlı fark vardır ($p<0,05$). Öğretmenlerin programların ölçme-değerlendirme anlayışlarına yönelik görüşleri arasında mezun oldukları okul türüne göre anlamlı fark olup olmadığını anlamak için bulguları Tablo 21’de verilen tek yönlü varyans analizi yapılmıştır.

Tablo 21. Fen bilimleri öğretmenlerinin 2013 ve 2017 fen bilimleri dersi öğretim programlarının ölçme-değerlendirmeye yönelik görüşlerinin mezun oldukları okul türüne göre farklılığına ilişkin tek yönlü varyans analizi (ANOVA) bulguları

	2013 FBDÖP					2017 FBDÖP				
	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ort.	F	p	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ort.	F	p
Gruplar Arası	4,486	4	1,122			1,298	4	0,324		
Grup İçi	68,940	195	0,354	3,172	0,015	56,232	195	0,288	1,125	0,346
Toplam	73,426	199				57,530	199			

Tablo 21’e göre, fen bilimleri dersi öğretmenlerinin mezun oldukları okullara göre 2017 fen bilimleri dersi öğretim programlarının fizik konuları bağlamında ölçme-değerlendirme anlayışına yönelik

görüşleri arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlı değilken ($p>0,05$), 2013 yılı programı için bu fark anlamdır ($p<0,05$). Farklılığı yaratan grup veya grupları belirlemek için bulguları Tablo 22’de görülen LSD testi uygulanmıştır.

Tablo 22. LSD testi bulguları

Bağımlı Değişken	(I) Mezuniyet	(J) Mezuniyet	Ortalama Fark (I-J)	Std. Hata	Anlamlılık	95% Güven Aralığı	
						Alt Sınır	Üst Sınır
Ölçme-Değerlendirme	2 veya 3 Yıllık Eğitim Enstitüsü	4 Yıllık Eğitim Fakültesi	,46475*	,17256	,008	,1244	,8051
		Diğer Fakülteler	,26923	,20800	,197	-,1410	,6795
		Yüksek Lisans	,61538*	,20197	,003	,2171	1,0137
		Doktora	,91209*	,45162	,045	,0214	1,8028
	4 Yıllık Eğitim Fakültesi	2 veya 3 Yıllık Eğitim Enstitüsü	-,46475*	,17256	,008	-,8051	-,1244
		Diğer Fakülteler	-,19552	,13657	,154	-,4649	,0738
		Yüksek Lisans	,15064	,12719	,238	-,1002	,4015
		Doktora	,44734	,42350	,292	-,3879	1,2826
	Diğer Fakülteler	2 veya 3 Yıllık Eğitim Enstitüsü	-,26923	,20800	,197	-,6795	,1410
		4 Yıllık Eğitim Fakültesi	,19552	,13657	,154	-,0738	,4649
		Yüksek Lisans	,34615*	,17224	,046	,0065	,6859
		Doktora	,64286	,43913	,145	-,2232	1,5089
	Yüksek Lisans	2 veya 3 Yıllık Eğitim Enstitüsü	-,61538*	,20197	,003	-1,0137	-,2171
		4 Yıllık Eğitim Fakültesi	-,15064	,12719	,238	-,4015	,1002
		Diğer Fakülteler	-,34615*	,17224	,046	-,6859	-,0065
		Doktora	,29670	,43631	,497	-,5638	1,1572
	Doktora	2 veya 3 Yıllık Eğitim Enstitüsü	-,91209*	,45162	,045	-1,8028	-,0214
		4 Yıllık Eğitim Fakültesi	-,44734	,42350	,292	-1,2826	,3879
		Diğer Fakülteler	-,64286	,43913	,145	-1,5089	,2232
		Yüksek Lisans	-,29670	,43631	,497	-1,1572	,5638

Tablo 22’ye göre, 2 veya 3 yıllık eğitim enstitüsü mezunu olanlar ile 4 yıllık eğitim fakültesi, yüksek lisans ve doktora mezunları arasında ve diğer fakülteler ile yüksek lisans mezunları arasında görüş farklılığı vardır ve bu fark istatistiksel olarak anlamlıdır.

2013 ve 2017 yılı fen bilimleri dersi eğitim programlarının karşılaştırılmasına yönelik olarak yapılan bağımlı gruplar t-testi analizi bulguları Tablo 23’te görülmektedir.

Tablo 23. Fen bilimleri dersi öğretmenlerinin 2013 ve 2017 fen bilimleri dersi öğretim programlarına yönelik görüşlerine ilişkin bağımlı gruplar t-testi bulguları

	FBDÖP	N	\bar{X}	SS	t	p
Hedefler	2013	200	3,14	0,59	-6,847	0,000
	2017	200	3,47	0,57		
İçerik	2013	198	3,23	0,43	-7,709	0,000
	2017	198	3,48	0,45		
Öğrenme-öğretme süreci	2013	200	3,22	0,56	-7,278	0,000
	2017	200	3,52	0,53		
Değerlendirme	2013	200	3,19	0,61	-3,245	0,001
	2017	200	3,32	0,54		

Tablo 23’e göre öğretmenlerin değerlendirmelerine göre, 2013 ve 2017 fen bilimleri dersi öğretim programları arasında fizik konuları bağlamında; hedefler, içerik, öğrenme-öğretme süreci ve değerlendirme bakımından anlamlı bir farklılık bulunmaktadır.

TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Yapılan araştırma sonucunda öğretmenlerin değerlendirmelerine göre, 2013 ve 2017 fen bilimleri dersi öğretim programları arasında fizik konuları bağlamında; hedef, içerik, öğrenme-öğretme süreci ve değerlendirme bakımından farklılıklar bulunmaktadır. Daha açık bir ifadeyle, 2017 yılı fen bilimleri dersi öğretim programına ait hedef, içerik, öğrenme-öğretme süreci ve değerlendirme başlıklarına ait incelenen anket maddelerinin her birinin ortalamasının, 2013 fen bilimleri dersi öğretim programına göre daha yüksek olduğu ortaya konulmuştur. Bunun yanı sıra ortalama değerler arasındaki bu fark istatistiksel olarak anlamlıdır. Özcan, Oran ve Arık (2018) tarafından yapılan çalışmada da katılımcılar 2017 fen bilimleri dersi öğretim programının öğrencileri düşünmeye, yorumlamaya, bilimsel araştırma yapmaya yönlendiren bir program olduğunu ifade ederken, aynı zamanda bu programın günlük yaşamla ilişkili olduğunu belirtmişlerdir ve 2017 fen bilimleri dersi öğretim programında ezberci eğitim yaklaşımının olmadığını belirtmişlerdir. Benzer bir çalışma (Öz, 2007) kapsamında 2001 ve 2005 fen ve teknoloji öğretim programları aynı kriterler kullanılarak karşılaştırılmış, sonuç olarak incelenen bu iki programa ait görüşler arasında istatistiksel olarak anlamlı farkların olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Öz (2007) tarafından yapılan 2001 ve 2005 fen programlarının karşılaştırmasına dair elde edilen bulgular, 2013 ve 2017 fen bilimleri öğretim programları için yapılan karşılaştırma çalışmasında elde edilen bulgularla paralellik göstermektedir. Bu durum, yapılan program güncelleme çalışmalarının olumlu yönde ilerlediğini göstermesi bakımından anlamlıdır. Ayrıca, fen bilimleri öğretmenlerin (yeni) 2017 FBDÖP ile ilgili değerlendirmeleri, fizik konuları bağlamında, hedef, içerik, öğrenme-öğretme süreci ve değerlendirme boyutları bakımından; cinsiyet, kıdem ve mezun oldukları okul türü değişkenlerine göre farklılık göstermemektedir.

2013 ve 2017 Fen Bilimleri Öğretim Programlarının Hedeflerine Yönelik Öğretmen Görüşlerinin; Cinsiyet, Kıdem ve Mezun Oldukları Okul Türüne Göre Değişimi

2013 ve 2017 fen bilimleri öğretim programlarının hedeflerine yönelik görüşleri arasında fen bilimleri öğretmenlerinin cinsiyetlerine göre istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamıştır. Bu durumda 2013 ve 2017 fen bilimleri dersi öğretim programlarının hedeflerine yönelik maddelerde erkek ve kadın fen bilimleri öğretmenlerinin benzer fikirlere sahip olduğu söylenebilir. Öz 'ün (2007), 2001 ve 2005 programlarının hedeflerine yönelik araştırmasında, cinsiyet değişkeni anlamlı bir fark oluşturmamıştır. Bu sonuç, 2013 programı ile ilgili varılan sonuçlarla örtüşmektedir. Öz (2007) aynı çalışmada, 2005 yılı fen ve teknoloji dersi öğretim programının hedeflerine yönelik değerlendirmelerinde erkek öğretmenler lehine anlamlı bir fark bulmuştur. Benli-Özdemir ve Arık (2017), yapmış oldukları çalışmada; kadın ve erkek öğretmenlerin 2013 yılı fen bilimleri öğretim programına ilişkin görüşleri arasında kadın öğretmenler lehine anlamlı bir farklılık görülmektedir.

2013 ve 2017 fen bilimleri öğretim programlarının hedeflerine yönelik görüşleri arasında, fen bilimleri öğretmenlerinin kıdemlerine göre istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamıştır. Bu durumda 2013 ve 2017 fen bilimleri öğretim programlarında hedeflere yönelik maddelerde farklı veya aynı kıdem yılları bulunan fen bilimleri dersi öğretmenlerinin benzer fikirlere sahip olduğu söylenebilir. Benli-Özdemir ve Arık (2017), yapmış oldukları çalışmada öğretmenlerin öğretim programı ile ilgili görüşlerinin mesleki kıdem değişkenine göre farklılık göstermediği görülmektedir. Öz (2007) tarafından yapılan çalışmada 2001 programında 6-10 yıl kıdeme sahip olan öğretmenler ile 26 ve üstü yıl kıdeme sahip öğretmenler arasında 26 ve üstü yıl kıdeme sahip öğretmenler lehine anlamlı bir fark bulunmuşken, 2005 programında anlamlı bir fark bulunmamıştır.

Fen bilimleri dersi öğretmenlerinin mezun oldukları okullara göre, 2013 ve 2017 fen bilimleri dersi öğretim programlarının hedeflerine yönelik görüşleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamıştır. Bu durumda 2013 ve 2017 fen bilimleri öğretim programlarında hedeflere yönelik maddelerde farklı okullardan mezun olan fen bilimleri öğretmenlerinin benzer fikirlere sahip oldukları söylenebilir. Benli-Özdemir ve Arık (2017), yapmış oldukları çalışmada da öğretmenlerin öğretim programı ile ilgili görüşlerinin mezun olunan fakülte değişkenine göre farklılık göstermediği görülmektedir. Öz'ün (2007) 2001 ve 2005 fen programlarını karşılaştırdığı benzer çalışmada ise öğretmenlerin mezun oldukları okul türüne göre her iki program için de anlamlı bir fark bulunmuştur.

2001 programında, eğitim enstitüsü mezunları ile eğitim fakültesi ve diğer fakülte mezunları arasında eğitim enstitüsü lehine; 2005 programında ise, öğretmen okulu mezunları ile eğitim fakültesi ve diğer fakülte mezunları arasında öğretmen okulu mezunları lehine anlamlı bir fark ortaya konmuştur.

2013 ve 2017 Fen Bilimleri Öğretim Programlarının Fizik Konu İçeriklerine Yönelik Öğretmen Görüşlerinin; Cinsiyet, Kıdem ve Mezun Oldukları Okul Türüne Göre Değişimi

Yapılan araştırma sonucunda, fen bilimleri öğretmenlerinin cinsiyetlerine göre, 2013 ve 2017 fen bilimleri dersi öğretim programlarında içeriğe yönelik görüşleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamıştır. Bu durumda 2013 ve 2017 fen bilimleri dersi öğretim programlarının fizik konu içeriklerine yönelik maddelerinde kadın ve erkek fen bilimleri öğretmenlerinin benzer fikirlere sahip oldukları söylenebilir. Öz (2007) tarafından değerlendirilen cinsiyet değişkenine göre, 2001 ve 2005 fen öğretim programları arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır.

Yapılan bu çalışmada, 2017 fen bilimleri dersi öğretim programının fizik konu içeriklerine yönelik görüşleri arasında fen bilimleri öğretmenlerinin kıdemlerine göre istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamıştır. Bu durumda 2017 fen bilimleri dersi öğretim programının fizik konu içerikleri hakkında fen bilimleri öğretmenlerinin kıdem yılından bağımsız bir şekilde benzer fikirlere sahip oldukları söylenebilir. Ancak fen bilimleri dersi öğretmenlerinin kıdemlerine göre 2013 fen bilimleri öğretim programının fizik konu içeriklerine yönelik görüşleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuştur. Kıdemi 6-10 yıl ve 16-20 yıl arasında olan öğretmen grupları ile 26 yıl ve üzerinde olan öğretmen grubu arasında, 26 ve üzeri kıdem yılı bulunan öğretmenler lehine, istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuştur. Öz (2007) çalışmasında, kıdem değişkenine göre, 2001 programında 6-10, 11-15 ve 26 ve üstü yıl kıdeme sahip öğretmenler arasında 26 ve üstü yıl kıdeme sahip öğretmenler lehine anlamlı bir fark bulunmuşken; 2005 programında ise anlamlı bir fark bulunmamıştır.

Fen bilimleri öğretmenlerinin mezun oldukları okullara göre, 2013 ve 2017 fen bilimleri dersi öğretim programlarının fizik konu içeriklerine yönelik görüşleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamıştır. Bu durumda 2013 ve 2017 fen bilimleri dersi öğretim programlarının fizik konu içeriklerine yönelik farklı okullardan mezun olan fen bilimleri dersi öğretmenlerinin benzer fikirlere sahip oldukları söylenebilir. Öz (2007)'ün çalışmasında mezun olunan okul türü değişkenine göre, hem 2001 hem de 2005 fen programları için de anlamlı fark bulunmuştur. 2001 Fen Bilgisi Öğretim Programı için bu fark, Eğitim Enstitüsü mezunları ile Yüksek Öğretmen Okulu mezunları arasında Eğitim Enstitüsü mezunları lehine, 2005 programında ise Eğitim Fakültesi mezunları ile Öğretmen Okulu mezunları arasında Öğretmen Okulu mezunları lehine bulunmuştur. Öz'ün çalışması mezun olunan okul türü değişkeni bakımından bu çalışma ile büyük oranda örtüşmektedir.

2013 ve 2017 Fen Bilimleri Öğretim Programlarının Öğrenme-Öğretme Sürecine Yönelik Öğretmen Görüşlerinin; Cinsiyet, Kıdem ve Mezun Oldukları Okul Türüne Göre Değişimi

Yapılan araştırma sonucunda, 2013 ve 2017 fen bilimleri dersi öğretim programlarının öğrenme-öğretme sürecine yönelik görüşleri arasında fen bilimleri öğretmenlerinin cinsiyetlerine göre fizik konuları bağlamında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamıştır. Bu durumda 2013 ve 2017 fen bilimleri öğretim programlarının öğrenme-öğretme sürecine yönelik maddelerde kadın ve erkek öğretmenlerin benzer fikirlere sahip oldukları söylenebilir. Öz (2007) yaptığı çalışmada, öğrenme-öğretme sürecine yönelik görüşlerin cinsiyet değişkenine göre 2001 ve 2005 programları için istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamıştır.

Fen bilimleri öğretmenlerinin kıdemlerine göre, 2017 fen bilimleri öğretim programının öğrenme-öğretme sürecine yönelik görüşleri arasında fizik konuları bağlamında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamıştır. Bu durumda 2017 programında içeriğe yönelik maddelerde Fen Bilimleri dersi öğretmenlerinin benzer fikirlere sahip oldukları söylenebilir. Ancak fen bilimleri öğretmenlerinin kıdemlerine göre 2013 fen bilimleri öğretim programının fizik konu içeriklerine yönelik görüşleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuştur. Kıdemi 1-5 yıl, 6-10 yıl ve 11-15 yıl arasında olan öğretmen grupları ile kıdemi 26 ve üstündeki öğretmen grubu arasında, 26 ve üstü kıdem

yılı bulunan öğretmenler lehine, istatistiksel olarak anlamlı bir fark vardır. Bunun sebebi deneyimli fen bilimleri öğretmenlerinin fizik konu içerikleri bakımından yılların verdiği bir olgunlukla daha detaycı bir bakış açısına sahip olabilmeleriyle ilişkilendirilebilir.

Yapılan araştırma sonucunda, 2013 ve 2017 fen bilimleri dersi öğretim programlarının öğrenme-öğretme sürecine yönelik görüşleri arasında fen bilimleri öğretmenlerinin mezun oldukları okullara göre fizik konuları bağlamında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamıştır. Bu durumda farklı okullardan mezun olan Fen Bilimleri öğretmenlerinin bu konuda benzer fikirlere sahip oldukları söylenebilir.

2013 ve 2017 Fen Bilimleri Öğretim Programlarının Ölçme-Değerlendirme Anlayışına Yönelik Öğretmen Görüşlerinin; Cinsiyet, Kıdem ve Mezun Oldukları Okul Türüne Göre Değişimi

Yapılan araştırma sonucunda, 2013 ve 2017 fen bilimleri öğretim programlarının ölçme-değerlendirme anlayışına yönelik görüşleri arasında fen bilimleri öğretmenlerinin cinsiyetlerine göre fizik konuları bağlamında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuştur. Her iki fen öğretim programının bulgularında da erkek öğretmenlerin ortalamaları, kadın öğretmenlerin ortalamalarına göre daha farklı ve daha yüksek çıkmıştır. Bu durumda 2013 ve 2017 fen bilimleri öğretim programlarında değerlendirmeye yönelik maddelerde, öğretmenlerinin benzer fikirlere sahip olmadığı ve erkek öğretmenlerin 2017 fen bilimleri öğretim programında ölçme-değerlendirme ile ilgili daha olumlu bir yaklaşıma sahip olduğu söylenebilir.

Fen bilimleri öğretmenlerinin mesleki kıdemlerine göre, 2017 fen bilimleri öğretim programının ölçme-değerlendirme anlayışına yönelik görüşleri arasında fizik konuları bağlamında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamıştır. Bu durumda 2017 fen bilimleri öğretim programında değerlendirmeye yönelik maddelerde fen bilimleri dersi öğretmenlerinin benzer fikirlere sahip olduğu söylenebilir. Ancak fen bilimleri dersi öğretmenlerinin kıdemlerine göre 2013 fen bilimleri öğretim programının fizik konu içeriklerine yönelik görüşleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuştur. Kıdemi 1-5 yıl, 6-10 yıl, 11-15 yıl ve 16-20 yıl arasında olan öğretmen grupları ile kıdemi 26 ve üstündeki öğretmen grubu arasında, 26 ve üstü kıdem yılı bulunan öğretmenler lehine, istatistiksel olarak anlamlı bir fark vardır. Öz (2007) tarafından yapılan çalışmada, 2001 fen bilgisi öğretim programı için 6-10 yıl kıdeme sahip öğretmenler ile 26 ve üstü yıl kıdeme sahip öğretmenler arasında 26 ve üstü yıl kıdeme sahip öğretmenler lehine anlamlı bir fark bulunmuştur. 2005 fen ve teknoloji öğretim programı için ise kıdemler arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır. Öz tarafından yapılan çalışmadaki 2001 fen bilgisi öğretim programı için elde edilen bulgular ile bu çalışmada 2013 programı için elde edilen bulgular kısmi olarak örtüşmektedir.

Yapılan araştırma sonucunda, 2017 fen bilimleri dersi öğretim programının ölçme-değerlendirme anlayışına yönelik görüşleri arasında fen bilimleri öğretmenlerinin mezun oldukları okullara göre fizik konuları bağlamında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamıştır. 2017 fen bilimleri öğretim programında değerlendirmeye yönelik maddelerde fen bilimleri öğretmenlerinin benzer fikirlere sahip olduğu söylenebilir. Ancak fen bilimleri öğretmenlerinin mezun oldukları okullara göre 2013 fen bilimleri öğretim programının değerlendirmeye yönelik görüşleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuştur. 2 veya 3 yıllık eğitim enstitüsü mezunu öğretmenler ile 4 yıllık eğitim fakültesi, yüksek lisans ve doktora mezunları arasında, 2 veya 3 yıllık eğitim enstitüsü mezunu öğretmenler lehine, istatistiksel olarak anlamlı bir fark vardır. Benzer şekilde diğer fakülte mezunu öğretmenler ile yüksek lisans mezunu öğretmenler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark vardır.

Araştırma sonucunda varılan sonuçlar ışığında geliştirilen öneriler şu şekilde sıralanabilir:

1. Yapılan araştırma sonucunda fen bilimleri öğretmenlerinin kıdemlerine göre 2013 fen bilimleri öğretim programının fizik konu içeriklerine, öğrenme-öğretme sürecine ve değerlendirmeye yönelik görüşleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmuştur. Kıdemi 1-5 yıl, 6-10 yıl ve 11-15 yıl arasında olan öğretmen grupları ile kıdemi 26 ve üstündeki öğretmen grubu arasında, 26 ve üstü kıdem yılı bulunan öğretmenler lehine, istatistiksel olarak anlamlı bir fark vardır. Bu durum, deneyimli fen bilimleri öğretmenlerinin fizik konu içerikleri, öğrenme-öğretme

- süreci ve değerlendirme bakımından daha detaycı bir bakış açısına sahip olabilmeleriyle açıklanabilir. Bu noktadan hareketle, güncellenen öğretim programlarının illerde ve ilçelerde düzenlenecek olan tanıtım seminerlerinde deneyimli öğretmenler formatör olarak görevlendirilerek bu öğretmenlerin rehberliğinden ve tecrübelerinden faydalanılabilir.
2. Öğretim programları uygulamaya alındıktan sonra tespit edilen aksaklıkların iyileştirilmesine yönelik olarak, belirli aralıklarla, uygulayıcı öğretmenler, uygulayıcı olmasa bile deneyimli öğretmenler, öğrenci ve uzmanlardan dönütler alınabilir. Bu verilerle birlikte, bu konularda yapılmış olan akademik araştırmaların bulgu ve sonuçları, daha sonraki program güncelleme çalışmalarına dayanak olacak şekilde ihtiyaç analizlerinde kullanılabilir.
 3. Araştırmada varılan sonuçlar ışığında öğretmenlerin mesleki kıdemlerinin ve mezun oldukları programların, öğretim programlarının karşılaştırıldığı benzer araştırmalarda etkisinin irdelendiği derinlemesine nitel araştırmalar yapılabilir.

Bilgilendirme / Acknowledgement: Birinci yazarın yüksek lisans tez çalışmasından türetilen bu çalışmanın bir kısmı, Eğitim Araştırmaları Birliği (EAB) tarafından, 27–30 Nisan 2018 tarihleri arasında Nevşehir’de düzenlenen “Fen, Teknoloji, Mühendislik, Matematik (FTMM) Eğitiminde Mükemmellik Arayışı” ana temalı 10. Uluslararası Eğitim Araştırmaları Kongresinde poster bildiri olarak sunulmuştur.

KAYNAKÇA

- Akdeniz, A. R., Yiğit, N., & Kurt, Ş. (2002). *Yeni fen bilgisi öğretim programı ile ilgili öğretmenlerin düşünceleri*. V. Ulusal Fen Bilimleri ve Matematik Eğitimi Kongresinde sunulmuş bildiri, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.
- Akpınar, D. (2002). *1992 ve 2001 öğretim yıllarındaki ilköğretim fen bilgisi programlarına ilişkin öğretmen görüşleri*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Ayvacı, H. Ş., & Bebek, G. (2017). 2013 yılında revize edilen fen bilimleri dersi öğretim programında yer alan kazanımların incelenmesi: Model oluşturma ve kullanma konusu. *Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14(1), 89-104.
- Ayvacı, H. Ş., & Özbek, D. (2014). Fen bilimleri dersi 2013 öğretim programına yönelik öğretmen görüşleri. *Millî Eğitim Dergisi*, 44(204), 214-231. 5 Aralık 2018 tarihinde <http://dergipark.gov.tr/milliegitim/issue/36160/406477> adresinden erişildi.
- Bağcı-Kılıç, G., & Haymana, F., & Bozylmaz, B. (2008). İlköğretim fen ve teknoloji dersi öğretim programının bilim okuryazarlığı ve bilimsel süreç becerileri açısından analizi. *Eğitim ve Bilim Dergisi*, 33(150), 52-63.
- Bahar, M., Yener, D., Yılmaz, M., Emen, H., & Gürer, F. (2018). 2018 Fen bilimleri öğretim programı kazanımlarındaki değişimler ve fen teknoloji matematik mühendislik (STEM) entegrasyonu. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18(2), 702-735.
- Benli-Özdemir, E., & Arık, S. (2017). 2005 fen ve teknoloji dersi ve 2013 yılı fen bilimleri dersi öğretim programlarının öğretmen değerlendirmesi. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi (KEFAD)*, 18, 31-44.
- Buluş-Kırıkkaya, E. (2009). İlköğretim okullarındaki fen öğretmenlerinin fen ve teknoloji programına ilişkin görüşleri. *Türk Fen Eğitimi Dergisi*, 6(1), 133-148.
- Çevik, A., Ezberci-Çevik, E., Saylan-Kırmızıgül, A., & Kaya, H. (2018). 5. sınıf fen bilimleri dersi yeni öğretim programına ilişkin öğretmen görüşleri. *Anadolu Öğretmen Dergisi*, 2(2), 29-56. 22 Nisan 2019 tarihinde <http://dergipark.gov.tr/aod/issue/41228/475694> adresinden erişildi.
- Çıray, F., Küçükylmaz, E. A., & Güven, M. (2015). Ortaokullar için güncellenen fen bilimleri dersi öğretim programına yönelik öğretmen görüşleri. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 25, 31-56.

- Demirel, Ö. (1996). *Genel öğretim yöntemleri*. Ankara: Usem.
- Demirel, Ö. (2010). *Kuramdan uygulamaya eğitimde program geliştirme*. Ankara: Pegem.
- Dindar, H., & Taneri, A. (2011). MEB'in 1968, 1992, 2000 ve 2004 yıllarında geliştirdiği fen programlarının amaç, kavram ve etkinlik yönünden karşılaştırılması. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 19(2), 363-378.
- Doğan, Y. & Durmuş, B. (2018). 4. sınıf fen bilimleri dersi kazanımlarının revize edilmiş Bloom taksonomisine göre incelenmesi. *Akdeniz Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 12(23), 34-56.
- Erdaş, E., Aksüt, P. & Aydın, F. (2015). Fen ve teknoloji öğretim programlarının teknoloji okuryazarlığı boyutları açısından incelenmesi: Boylamsal bir çalışma. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15(2), 132-146.
- Erden, M. (1998). *Eğitimde program değerlendirme*. Ankara: Anı.
- Güleryüz, H. (2001). *Eğitim programlarının dili ve yaratıcı öğrenme*. Ankara: Pegem.
- Karasar, N. (1999). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Ankara: 3A.
- Karatay, R., Serkan T., & Betül T. (2013). 2005 ve 2013 yılı fen dersi öğretim programlarının karşılaştırılması. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(15), 233-264.
- Laçin-Şimşek, C. (2011). Fen ve teknoloji dersi öğretim programı ve kitaplarında Türk-İslam bilgilerine yer verilme durumu. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 8(4), 154-168.
- Öz, B. (2007). *2001 fen bilgisi dersi ve 2005 fen ve teknoloji dersi programlarına ilişkin öğretmen görüşleri*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Özcan, H. & Düzgünoğlu, H. (2017). Fen bilimleri dersi 2017 taslak öğretim programına ilişkin öğretmen görüşleri. *International Journal of Active Learning (IJAL)*, 2(2), 28-47. 12 Kasım 2018 tarihinde <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/ijal/pdf> adresinden erişildi.
- Özcan, H., Oran, Ş. & Arık, S. (2018). Fen bilimleri dersi 2013 ve 2017 öğretim programlarının öğretmen görüşlerine göre karşılaştırmalı incelenmesi. *Başkent University Journal of Education*, 5(2), 156-166.
- Özden, M. & Cavlazoğlu, B. (2015). İlköğretim fen dersi öğretim programlarında bilimin doğası: 2005 ve 2013 programlarının incelenmesi. *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi*, 3(2), 40-65.
- Sönmez, V. (2001). *Program geliştirmede öğretmen el kitabı*. Ankara: Anı.
- Ünal, S., Coştu, B., & Karataş, F.Ö. (2004). Türkiye'de fen bilimleri eğitimi alanındaki program geliştirme çalışmaları. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 24(2), 183-202.
- Ünsal, Y. (2004). Türkiye'de son yıllardaki fen müfredatı geliştirme çabaları: 1992 ve 2000 fen müfredatlarının genel görünümü. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 8, 53-67.
- Varış, F. (1996). *Eğitimde program geliştirme teori ve teknikler*. Ankara: Alkım.
- Yaz, Ö. V., & Kurnaz, M. A. (2017). 2013 fen bilimleri dersi öğretim programının incelenmesi. *Uluslararası Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 8, 173-184.

Ek-1

Değerli Meslektaşım,

Bu anket 2013-2014 yılından itibaren uygulamaya başlayan “Fen Bilimleri Dersi Öğretim Programı” ile 2017-2018 yılından itibaren uygulamaya başlayan “Fen Bilimleri Dersi Öğretim Programı” hakkındaki görüşlerinizi belirlemek amacıyla düzenlenmiştir. Sorulara vereceğiniz cevaplar sadece araştırmada istatistiki veri olarak kullanılacaktır. Bu yüzden isminizi belirtmeniz gerekmemektedir. Anketteki soruları içtenlikle yanıtlamanız araştırmanın amacına ulaşmasında etkili olacaktır. Lütfen anketteki soruların hiçbirini yanıtızsız bırakmayınız.

İlgi ve katkılarınızdan dolayı teşekkür ederim.

I.BÖLÜM: MESLEKİ VE KİŞİSEL BİLGİLER ANKETİ

1.Görev yaptığınız orta okul türü:

Devlet Özel

2.Cinsiyetiniz:

Kadın Erkek

3. Yaşınız:

20-29 30-39 40-49 50 ve üstü

4. Mesleki kıdeminiz (yıl):

1-5 6-10 11-15 16-20 21-25 26 ve üstü

5. Son mezun olduğunuz okul (adını da belirtiniz):

Öğretmen Okulu.....
 2 veya 3 yıllık Eğitim Enstitüsü.....
 Yüksek Öğretmen Okulu.....
 4 yıllık Eğitim Fakültesi.....
 Diğer Fakülteler.....
 Yüksek Lisans
 Doktora

6. Okulunuzda Fen Bilimleri Dersi laboratuvarı var mı?

Evet Hayır

(6. soruya “Evet” yanıtını verdiyseniz 7. soruyu yanıtlayınız).

7. Okulunuzdaki Fen Bilimleri Dersi laboratuvarı araç-gereç açısından yeterli mi?

Çok iyi Yetersiz Yeterli Hiç yok Kısmen yeterli

8. Tebliğler Dergisinde ve Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığının internet sitesinden yayınlanan 3-8. Sınıf Fen Bilimleri Dersi Öğretim Programını inceleyebildiniz mi?

Tamamen ayrıntılı olarak inceledim.
 Kısmen inceledim.
 Sınıfım/sınıflarım ile ilgili konuları inceledim.
 İnceleme imkanım olmadı.

9. 2017 Fen Bilimleri Dersi Öğretim Programının tanıtılması ile ilgili bir seminere katıldınız mı?

Evet Hayır

10. 2017 Fen Bilimleri Dersi Öğretim Programının tanıtılması ile ilgili olarak hizmet içi eğitim kurslarına katılmak ister misiniz?

Evet Hayır

11. Fen ve teknoloji konularında bilgilendirilmek ister misiniz?

Evet Hayır

12. Fen Bilimleri Dersi konularında yer alan deneylerle ilgili öğrenci ve öğretmenler için deney kitaplarının hazırlanmasını ister misiniz?

Evet Hayır

Ek-2

II. BÖLÜM: ÖĞRETMEN GÖRÜŞ ANKETİ

Aşağıdaki bölümlerde “ESKİ (2013) Fen Bilimleri Dersi Öğretim Programı” ve “YENİ (2017) Fen Bilimleri Dersi Öğretim Programı” ile ilgili maddeler verilmiştir. Maddelere ne derecede katıldığınızı belirlemek için size en uygun gelen seçeneği (X) işareti ile belirleyiniz.

Anketin değerlendirilmesi için her iki bölümün de işaretlenmesi önemlidir.

ESKİ (2013) FEN BİLİMLERİ DERSİ ÖĞRETİM PROGRAMI					MADDELER	YENİ (2017) FEN BİLİMLERİ DERSİ ÖĞRETİM PROGRAMI				
Tamamen katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Hiç katılmıyorum		Tamamen katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Hiç katılmıyorum
()	()	()	()	()	1. Programda yer alan cümleler anlaşılır ve açıktır.	()	()	()	()	()
()	()	()	()	()	2. Hedefler/kazanımlar belirlenirken, öğrenciler arasındaki bireysel farklılıklar göz önüne alınmıştır.	()	()	()	()	()
()	()	()	()	()	3. Hedefler/kazanımlar, öğrencilere sorun çözme becerilerini kazandırmaktadır.	()	()	()	()	()
()	()	()	()	()	4. Programda yeni teknolojik gelişmelere yer verilmiştir.	()	()	()	()	()
()	()	()	()	()	5. Program, çerçeveye uygun değişiklik yapmaya izin vermektedir.	()	()	()	()	()
()	()	()	()	()	6. Üniteler öğrencinin ilgisini çekmektedir.	()	()	()	()	()
()	()	()	()	()	7. Hedefler/kazanımlar, öğrencilerin gelişim düzeyine uygundur.	()	()	()	()	()
()	()	()	()	()	8. Programda, değişik öğrenme-öğretme stratejilerine yer verilmiştir.	()	()	()	()	()
()	()	()	()	()	9. Çevre ile ilgili konulara yeterince yer verilmiştir.	()	()	()	()	()
()	()	()	()	()	10. Programda ölçme-değerlendirme ile ilgili açıklamalar bulunmaktadır.	()	()	()	()	()
()	()	()	()	()	11. Programda deneylerde kullanılacak araç-gereç belirtilmiştir.	()	()	()	()	()
()	()	()	()	()	12. Programda güncelliğini yitirmiş bazı konular yer almaktadır.	()	()	()	()	()
()	()	()	()	()	13. Değerlendirme etkinlikleri, hedef ve davranışlar/kazanımlar göz önüne alınarak hazırlanmıştır.	()	()	()	()	()
()	()	()	()	()	14. Hedefler/kazanımlar öğrencilere bilgiye ulaşma becerileri kazandırmaktadır.	()	()	()	()	()
()	()	()	()	()	15. Program öğrenci merkezli eğitime yönelik, uygulanabilir öğelerden oluşmuştur.	()	()	()	()	()
()	()	()	()	()	16. Ünitelerin sınıflara dağılımı dengelidir.	()	()	()	()	()
()	()	()	()	()	17. Öğrencilerin günlük yaşamda kullanabileceği bilgi ve becerilerin kazandırılmasına önem verilmiştir.	()	()	()	()	()
()	()	()	()	()	18. Programda öğretim yöntem ve teknikleri ile ilgili açıklamalar bulunmaktadır.	()	()	()	()	()

() () () () ()	19. Davranışlar/kazanımlar, sınıf seviyesine uygun olarak yazılmıştır.	() () () () ()
() () () () ()	20. Program öğrencilerin yaratıcılık özelliğini ortaya çıkarabilecek niteliktedir.	() () () () ()
() () () () ()	21. Ünite sonunda verilen değerlendirme etkinlikleri yeterlidir.	() () () () ()
() () () () ()	22. Hedefler/kazanımlar, içeriğe uygun olarak belirlenmiştir.	() () () () ()
() () () () ()	23. Hedefler/kazanımlar, öğrencilerin karşılaştıkları problemi bilimsel yöntemle çözebilme becerilerini geliştirmektedir.	() () () () ()
() () () () ()	24. Konu başlıkları kolayca hatırlanabilecek ifadelerle Düzenlenmiştir.	() () () () ()
() () () () ()	25. Üniteler, aralarındaki ilişkiye göre sıralanmıştır.	() () () () ()
() () () () ()	26. Değerlendirme soruları hatırlatma düzeyindeki sorulardan oluşmaktadır.	() () () () ()
() () () () ()	27. Ünitelerin deneylerle kavratılmasına önem verilmiştir.	() () () () ()
() () () () ()	28. Davranışlar/kazanımların sayısı, ünitelerde verilen süreye göre fazladır.	() () () () ()
() () () () ()	29. Programda yer alan hedefler/kazanımlar, öğrencide bilimsel tutumlar geliştirmektedir.	() () () () ()
() () () () ()	30. Öğrenci başarısının, yazılı ve sözlü sınavlarla değerlendirilmesi önerilmektedir.	() () () () ()
() () () () ()	31. Programda ünitelerin işleniş süreleri belirtilmiştir.	() () () () ()
() () () () ()	32. Üniteler öğrenme ilkelerine uygun olarak sıralanmıştır.	() () () () ()
() () () () ()	33. Programda, öğrencilerin bireysel başarılarına önem verilmektedir.	() () () () ()
() () () () ()	34. Bazı üniteler, öğrencilerin bilişsel gelişim düzeyine uygun olmayan soyut kavramlar içermektedir.	() () () () ()
() () () () ()	35. Öğretme-öğrenme etkinlikleri hedefleri/kazanımları kazandıracak niteliktedir.	() () () () ()
() () () () ()	36. Öğretmenin zaman açısından konu yetiştirme kaygısı bulunmamaktadır.	() () () () ()
() () () () ()	37. hedefler/kazanımlar, öğrencilerin yaratıcı ve eleştireci düşünme becerisini geliştirmektedir.	() () () () ()
() () () () ()	38. Program, öğrenciye boş zamanlarında en iyi şekilde değerlendirme olanağı sağlamaktadır.	() () () () ()
() () () () ()	39. Programda teknolojinin günlük yaşamla ilişkisinin kurulmasına önem verilmiştir.	() () () () ()

() () () () ()	40. İçerik, öğrencilerin gelişim özelliklerine uygundur.	() () () () ()
() () () () ()	41. Konu başlıkları genel kavramlardan oluşmaktadır.	() () () () ()
() () () () ()	42. deneyler basit araç-gereçlerle yapılabilecek niteliktedir.	() () () () ()
() () () () ()	43. Ünitelerin işlenmesi için ayrılan süre yeterlidir.	() () () () ()
() () () () ()	44. Programda grup çalışmalarına önem verilmiştir.	() () () () ()
() () () () ()	45. Program öğrencilerin aktif katılımını sağlayacak niteliktedir.	() () () () ()
() () () () ()	46. Konular diğer derslerden ilişkisiz olarak ele alınmıştır.	() () () () ()
() () () () ()	47. Program farklı çevre koşullarına uyarlanabilir niteliktedir.	() () () () ()
() () () () ()	48. Programda öğrencilerin ilgisini çekmeyen konular vardır.	() () () () ()
() () () () ()	49. Program öğrencilere bilimsel süreç becerileri kazandırmaya yöneliktir.	() () () () ()
() () () () ()	50. Gelişen teknoloji nedeniyle yeni güncel konulara yer verilmiştir.	() () () () ()
() () () () ()	51. Ünitelerdeki deney düzeneklerinin hazırlanması öğretmene zaman kaybettirmektedir.	() () () () ()
() () () () ()	52. Program, bilimsel ve teknolojik gelişmelere paralel olarak hazırlanmıştır.	() () () () ()
() () () () ()	53. Öğrencilerin yorum yapacağı, kavrama, uygulama, analiz, sentez düzeyinde soru örnekleri bulunmaktadır.	() () () () ()
() () () () ()	54. İçerik olarak, öğrenci seviyelerine uygun somut kavramlar yer almaktadır.	() () () () ()
() () () () ()	55. Program, diğer alanlarla paralellik göstermektedir.	() () () () ()
() () () () ()	56. Ünitelerin farklı etkinliklerle kavratılması amaçlanmaktadır.	() () () () ()
() () () () ()	57. Öğrenci başarısını değerlendirmede, öğretmene yardımcı kaynaklar (Öğrenci gözlem formu, kendini değerlendirme formu vb.) bulunmaktadır.	() () () () ()
() () () () ()	58. Konular günlük yaşamla ilişkilendirilerek ele alınmıştır.	() () () () ()
() () () () ()	59. Programda, öğretmenler eğitim teknolojilerini kullanmaya teşvik edilmektedir.	() () () () ()

Programı genel olarak nasıl buluyorsunuz? Başka düşünceleriniz varsa lütfen belirtiniz.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Üst Düzey Yöneticiler, Okul Yöneticileri ve Öğretmenlerin Erasmus+ Projelerine İlişkin Oluşturdukları Görsel Metaforlar

Dr. Mustafa Demirer^{1*}
Uzm. Gizem Dak²

Geliş tarihi: 01.10.2019
Kabul tarihi: 30.10.2019

Atıf bilgisi:
IBAD Sosyal Bilimler Dergisi
Sayı: 5 Sayfa: 255-266
Yıl: 2019 Dönem: Güz

This article was checked by *iThenticate*.
Similarity Index 24%

¹ Necip Fazıl Kısakürek Mesleki ve Teknik
Anadolu Lisesi, Türkiye,
mktdemirer@gmail.com

ORCID ID 0000-0001-8801-7007

² İstanbul Esenler Ayvalıdere Ortaokulu
Müdür Yardımcısı, Türkiye,
gizemdak@gmail.com, ORCID ID 0000-
0000-0000-0000

* Sorumlu yazar

ÖZ

Bu araştırmanın genel amacı, Milli Eğitim Bakanlığına bağlı ilkökul, ortaokul ve ortaöğretim kurumlarında üst düzey yönetici (ilçe milli eğitim müdürü, şube müdürü), okul yöneticisi (okul müdürü ve müdür yardımcısı) ve öğretmen olarak çalışanların Türkiye Ulusal Ajansının koordinasyonu ile yürütelen Erasmus+ (Erasmus Plus) projelerine ilişkin oluşturdukları görüşlerinin, görsel metaforlar yardımıyla belirlenmesini amaçlamaktadır. Araştırmanın verileri, İstanbul ili Esenler ilçesinde görev yapmakta olan üst düzey yönetici, okul yöneticisi ve öğretmenlerden elde edilmiştir. Bu veriler 2018-2019 yaz döneminde toplanmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu daha önce Erasmus+ projesiyle yurt dışında bulunmuş üst düzey yönetici, okul yöneticisi ve öğretmenler olmak üzere 47 kişiden oluşmaktadır. Veri toplanan katılımcıların 32'si erkek, 15'i kadın olup daha evvel bir Erasmus+ projesi ile yurt dışında bulunmuşlardır. Bu araştırma, katılımcıların görüşleri doğrultusunda projeye dahil olma süreçlerini, Erasmus+ projesi hazırlama ve motivasyon faktörlerini, projelerle ilgili geleceğe dönük beklentilerini ve Erasmus projelerinin eğitim öğretim süreçlerini nasıl etkilediği üzerine bir çalışmadır. Araştırmada, proje hazırlayan kurumlardan kurumsal kapasitesi yeterli olmayanların çeşitli danışmanlık ve eğitim firmalarına proje hazırlattığı ve bu durumun kuruma sağladığı faydaların neler olabileceği üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Erasmus+, Meslekî Gelişim, Eğitim Sistemlerinin Karşılaştırılması, Meslekî Eğitim, Eğitimde İş birliği.

Senior Administrators', Principal of School, Vice Principal of School and Teachers' Visual Metaphors about Erasmus+ Projects

Dr. Mustafa Demirer^{1*}
Gizem Dak²

First received: 01.10.2019
Accepted: 30.10.2019

Citation:
IBAD Journal of Social Sciences
Issue: 5 **Pages:** 255-266
Year: 2019 **Session:** Fall

This article was checked by *iThenticate*.
Similarity Index 24%

¹ Necip Fazıl Kısakürek Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi, Turkey,
mktdemirer@gmail.com

ORCID ID 0000-0001-8801-7007

² İstanbul Esenler Ayvalıdere Ortaokulu Müdür Yardımcısı, Turkey,
gizemdak@gmail.com,

ORCID ID 0000-0000-0000-0000

* Corresponding Author

ABSTRACT

The overall aim of this study is to determine the opinions of the senior administrators (district directors and branch managers of national education), school administrators (principals and assistant principals) and teachers working at primary and secondary education institutions under the Ministry of National Education about Erasmus + projects carried out under the coordinatorship of the Turkish National Agency with the help of visual metaphors. The study group of the research consisted of the participants working in the district of Esenler in Istanbul Province. The phenomenological research design, one of the qualitative research methods, was used in this study. Content analysis technique was used to analyze the data. The data for this study were collected in the spring term of 2018-2019 academic year. Based on the findings of the study, three main categories have been determined: sharing, differences and cooperation. The results of the study have revealed that Erasmus+ projects have made a great contribution to the project participants' improving cultural competence, professional and language skills, diversifying communication resources, visioning, dissemination of values and culture of the countries, being a global citizen and developing a sense of responsibility for being a European citizen. However, this study has also revealed that the institutions willing to prepare the project proposals but having insufficient institutional capacity have asked various consultancy and training firms to prepare project proposals on behalf of them

Keywords: Erasmus+, Professional Development, Comparison of Education Systems, Vocational Education, Cooperation In Education.

GİRİŞ

Avrupa Birliği'nin (AB) hukukî temellerini, 1951 tarihli Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğunu kuran Paris Antlaşması, 1957 tarihli Avrupa Ekonomik Topluluğunu ve Avrupa Atom Enerjisi Topluluğunu kuran iki ayrı Roma antlaşması oluşturmuştur. (Akçay ve Özçelik, 2012, s. 15) Topluluğun hukukî temelleri altı kurucu ülke tarafından atılmıştır. AB, Hırvatistan'ın katılımıyla yirmi sekiz üye, beş aday ülkenin bulunduğu bir Birlik haline gelmiştir.

Türkiye, 2002 yılında AB Eğitim ve Gençlik Programları Katılım Çerçeve Antlaşması'nı imzalayarak AB'de uzun yıllardır yürütülen Eğitim ve Gençlik Programlarına katılmıştır. Bu programları yürütmek üzere başlangıçta Devlet Planlama Teşkilatına bağlı olarak 2003 yılında Türkiye Ulusal Ajansı kurulmuş ve Türkiye programlara tam üye olarak dahil olmuştur. AB Eğitim ve Gençlik Programlarında, meslekî eğitim programları için Leonardo Da Vinci, genel eğitim programları için de Sokrates ve Comenius isimlerini kullanarak çalışmalar yürütülmüştür. Bu programlar 2014 yılından itibaren Erasmus+ ismini almıştır. (Avrupa Birliği Bakanlığı, 2003)

Erasmus+ 2014–2020 dönemi Eğitim, Gençlik ve spor alanında yürütülen AB programıdır. Bu programların asıl amacı önümüzdeki on yıl içinde AB'de istihdamı, sosyal uyumu ve ekonomik iş birliğini arttırmaktır. (EU Commision, 2010) AB'nin en önemli görevlerinden biri de gençler arasında artan işsizlik oranıyla mücadele etmektir. Bu durum Avrupa hükümetlerinin en acil görevlerinden biridir. Çok sayıda gencin okulu erken yaşta bırakması işsizlik ve sosyal kutuplaşma riskini arttırmaktadır. (Demirer, 2018)

Türkiye, Hayat Boyu Öğrenme (HBÖ) ve Gençlik programlarına başarılı bir şekilde katılmaya devam etmiştir. Bu programlardan yararlananların sayısı 2012 yılında 60.000'i aşmıştır. Programa, sağlanan desteğin sayısının 4 katından fazla başvuru yapılmıştır. Türkiye'nin programlara yaptığı mali katkı (AB desteği dâhil), AB'nin iki program için toplam bütçesinin %10'unu aşmıştır. (AB Türkiye İlerleme Raporu, 2013)

HBÖ ve Gençlik Programlarına başvuruların %55'i, AB tarafından desteklenmekte ve programlara başvurular artarak devam etmektedir. Bu kapsamda kişilerle ve kurumlarla rapor tarihine kadar imzalanan hibe antlaşması 3.600'ü aşmıştır. Bugüne kadar AB programlarından yararlananların toplamı 70.000 civarındadır. (AB Türkiye İlerleme Raporu, 2014)

Eğitim-öğretim ve gençlik alanında Türkiye, Erasmus+ programına başarılı bir biçimde katılmaya devam etmektedir. Türkiye Yeterlilikler Çerçevesi (TYÇ) Avrupa Yeterlilikler Çerçevesine referanslanmıştır. Türkiye Meslekî Eğitimde Kalite Güvencesi ile kredi sistemleri, yeterliliklerin uyumu, yaygın ve serbest öğrenimin geçerlilik kazanması ile ilgili ilke ve prosedürler tam olarak yerine getirilecektir. Buna rağmen, Türkiye'nin Bologna sürecinin hayata geçirilmesine ilişkin taahhüdü uygulamada devam ettirilememiştir. (Türkiye AB İlerleme Raporu, 2018, s. 90)

Türkiye meslekî eğitim kurumları tarafından hazırlanan Erasmus+ projelerinde niteliğin artırılması, Avrupa 2020 Stratejisinin sloganı olan "Akıllı, Sürdürülebilir ve Kapsamlı Büyüme" ilkelerine hizmet edecektir. Sürdürülebilir kalkınmanın en önemli öğeleri eğitim ve öğretimi nitelikli hale getirmektir. Erasmus+ Programının hedefleri arasında, Avrupa'nın sosyal ve beşerî faktörlerinin gelişimini desteklemek ve katkı sunmak yer almaktadır. Program tarafından desteklenen projelerin her biri eğitim, öğretim ve gençlik sistemlerinin iyileştirilmesi ve modernize edilmesi için tanımlanan genel hedeflere ulaşmaya yönelik bir adımdır. (Avrupa Komisyonu, 2018)

Avrupa Birliği Resmî Gazetesinde yayımlanan 18 Aralık 2006 tarihli 2006/961/EC sayılı Avrupa Hareketliliği için Kalite Şartı Tavsiye Kararında eğitim ve öğretimde hareketlilik, istihdamı artırmak ve yoksulluğu azaltmak için vazgeçilmez bir araçtır ifadesi yer almaktadır. Hareketlilik; vatandaşları birbirine daha da yaklaştırıp karşılıklı anlaşmayı geliştirirken dayanışmayı, fikirlerin karşılıklı paylaşımını ve Avrupa'yı oluşturan farklı kültürler hakkında daha geniş bilgi birikimini destekler. Bu sayede hareketlilik; ekonomik, sosyal ve bölgesel uyumu artırır.

2018 yılı Erasmus+ Ana Eylem 1 (KA1) Okul Eğitimi Personel Hareketliliği Faaliyeti için 4019 proje başvurusu genel ortaöğretim kurumlarımız tarafından yapılmış ve bunlardan ancak 166 proje hibe

desteği alabilmiştir. KA1 Meslekî Eğitim Öğrenci ve Personel Hareketliliği kapsamında 2018 yılı teklif çağrısı döneminde meslekî eğitim kurumlarımız tarafından Ulusal Ajansa 2143 proje teklifi yapılmış ve bunların ancak 518'i hibe desteği almıştır. (Ulusal Ajans, 2018) KA1 projelerine genel ortaöğretim kurumlarımızın hibe edilen proje sayısının 25 katı proje başvurusu yapılmış, bu sayı meslekî eğitim kurumlarımızın öğrenci ve personel hareketliliği kapsamında ise dört katına çıkmıştır. Buradan da anlaşılacağı gibi Erasmus+ başvuru sayıları hibe alan projelerden daha fazladır.

Türkiye Ulusal Ajansına göre ortaöğretim kurumlarımız tarafından sunulan projelerde nitelik sorunu yaşanmaktadır. Proje hazırlama aşamalarında yer alan Millî Eğitim Bakanlığında görev yapan üst düzey yöneticilerin, okul yöneticilerinin ve öğretmenlerin Erasmus+ projelerine bakış açıları önemli bir sorun teşkil etmektedir. Kurumsal kapasiteleri proje hazırlamak için yetersiz olan ortaöğretim kurumları, danışmalık firmalarından destek alarak proje hazırlamışlardır. Bu durum Erasmus+ projesinin ticarileşmesi problemini doğurmuştur.

Proje hazırlama sürecinde nitelikli proje hazırlanamamasının sebepleri arasında motivasyon ve/veya deneyim eksikliği, kurumsal sebepler, akademik kaygılar, ortak bulma güçlüğü gibi faktörler gösterilebilir. (Hatisaru, 2017) Erasmus+ başvurusu hazırlamak ve hibe alan bir projeyi yürütmek deneyim, tecrübe ve bilgi gerektirmektedir. Tecrübe ve bilgi eksikliğinin olması nitelikli projelerin yazılamamasına sebep olduğu gibi hibe sağlanan projenin iadesine veya belirlenen hedeflere ulaşamamasına sebep olmaktadır. Tespit edilen problemlerden diğeri ise pasif alıcı bireylerin yetiştirilmesi, nitelikli projelerin yazılamaması ve uygulanamamasıdır. (Demir ve Demir, 2009) Bu araştırma Millî Eğitim Bakanlığında görev yapan üst düzey yöneticilerin, okul yöneticilerinin ve öğretmenlerin Erasmus+ projelerine ilişkin görüşlerini görsel metaforlar yoluyla belirlemeyi amaçlamaktadır.

Yöntem

Bu çalışmada nitel araştırma desenlerinden fenomenolojik desen kullanılmıştır. Bilindiği üzere fenomenoloji, özü görüntüleme yöntemidir. (Öktem, 2005, s. 28) Fenomenolojik desen, farkında olunan derinlemesine bilgi sahibi olmadığımız bir olguya odaklanır ve olguyu ayrıntılı bir şekilde araştırmayı amaçlar (Creswell, 2007). Bu sebeple bu çalışmada MEB üst düzey yöneticilerin, okul yöneticilerinin ve öğretmenlerin Erasmus+ projeleri ile ilgili görüşleri görseller ve metaforlar ile alınmış böylece konu ile ilgili deneyimlerine daha anlaşılır ve detaylı bir şekilde ulaşılmak istenmiştir.

Birçok metafor zihinsel simgelerdir ve bunların büyük bir çoğunluğu görseldir. (Kosslyn ve Koenig, 1992) Görsel metaforlar, farklı imgeler yolu ile bireyin iç dünyasının nasıl şekillendiğini açıkça ortaya koyan ve bilişsel karşılaştırmanın görsel imgelere dayandığı, düşüncenin bilinen nesnelere çizilerek ifade edildiği metafor türleri olarak nitelendirilmiştir. (Güven ve Dak, 2017) Bu bilgiler ışığında görsel metaforlar düşünceyi net bir şekilde ifade etmede etkili bir yöntemdir.

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu, İstanbul ili, Esenler İlçesi Milli Eğitim Müdürlüğüne bağlı kurumlarda görev yapan ve en az bir Erasmus+ projesinde yararlanıcı olarak yer alan üst düzey yöneticiler, okul yöneticileri ve öğretmenler oluşturmaktadır. Araştırmada kullanılan örneklem ölçüt örneklemedir. Ölçüt örnekleme önceden belirlenen ölçütleri karşılayan durumların çalışılmasıdır. (Baltacı, 2018) Ölçüt araştırmacı tarafından oluşturulduğundan bu araştırmanın ölçütü katılımcıların daha önceden Erasmus+ projesi ile yurtdışına çıkmış olmalarıdır. Araştırmanın verileri 2018- 2019 eğitim öğretim yılı bahar döneminde İstanbul İl Milli Eğitim Müdürlüğünden alınan izinler neticesinde toplanmıştır.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Bilgileri

Cinsiyet	f	%
Erkek	31	69
Kadın	14	31

Toplam	45	100
Görev	f	%
Üst Düzey Yönetici	3	7
Okul Yöneticisi	18	40
Öğretmen	24	53
Toplam	45	100

Kademe	f	%
İlkokul	14	31
Ortaokul	11	24
Lise	17	45
Toplam	45	100

Veri Toplama Aracı

Araştırmanın amacı çerçevesinde üst düzey yöneticilerden, okul yöneticilerinden ve öğretmenlerden AB Erasmus+ projesini anlatan görseller çizmeleri ve çizdikleri görsellerin altına “AB Erasmus+ projesi ... benzer, çünkü ...” ifadesi ile açıklamaları istenmiştir. Verilerin değerlendirilmesinde içerik analizinden faydalanılmıştır. İçerik analizinde temel amaç, toplanan verileri açıklamaya yardımcı olacak kavramlara ve ilişkilere ulaşmaktır. Üst düzey yöneticilerin, okul yöneticilerinin ve öğretmenlerin geliştirdikleri görsel metaforların analizine ilişkin çözümlenmeler; sıra numarası verilen kodlama, sınıflandırma, kategori geliştirme ve yorumlama basamakları takip edilerek sıralanmıştır.

Katılımcıların verilerine sıra numaraları verilmiş ve görsel metaforları incelenmiştir. Diğer aşamada görsel metaforu zayıf olan (eksik doldurulmuş, anlamsız ve karalanmış kağıtlar) çizimler ayıklanmıştır. Geriye kalan veriler için “Örnek Metafor Listesi” hazırlanmıştır. Hazırlanan bu liste ile elde edilen veriler tasnif edilmesi amaçlanmıştır. Bu liste ile tasnif aşaması tamamlanmıştır. Hazırlanan liste iki temel amaca hizmet etmiştir: (1) Görsel metaforları bir kategori altında toplamak, (2) Veri analiz sürecini kolaylaştırmak. Kategori geliştirme aşamasında katılımcılar tarafından üretilen görseller, Erasmus+ projesine ilişkin sahip oldukları ortak özellikler açısından metaforun konusu, metaforun kaynağı, metaforun kaynağı ile konusu arasındaki ilişki bakımından araştırmanın amacına uygun olarak analiz edilmiştir. Daha sonra tüm görsel metaforlar, katılımcıların Erasmus+ projesine ilişkin görüşleri çerçevesinde belli bir alt kategoriyle ilişkilendirilerek üç farklı kavramsal kategori elde edilmiştir. Araştırmanın güvenliği açısından elde edilen veriler, deneyimli bir alan uzmanı ile çalışılarak kategori ve temalara son hali verilmiştir.

Veriler ekte verilen görüşme formu ile toplanmıştır. Toplanan veriler güçlü ve zayıf olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Güçlü olarak adlandırılan grup, görüşme formunda doldurmuş olduğu açıklaması ile resmi örtüşen ve anlaşılır olanlardır. Zayıf olarak adlandırılan grup ise görüşme formunu boş veya eksik doldurmuş anlamsız olanlardır.

Bulgular

Bu bölümde araştırmanın sonucuna ilişkin bulgulara yer verilmiştir. Tablo 2’de görsel metaforların alt kategori ve kategorilere göre frekans dağılımları gösterilmiştir.

Tablo2. Erasmus+ Projelerine İlişkin Üst Düzey Yönetici, Yönetici Ve Öğretmenlerin Görsel Metaforlarının Kategorilere Göre Dağılımı

Kategori	Alt Kategori	Metaforlar	Alt Kategoriyi Oluşturan Katılımcı Sayısı
Paylaşım	Kültürel Etkileşim	Tarihi bina, bayraklardan oluşan bir puzzle, farklı bayraklar altında öğrencilerin kardeşliği, ağacın gövdesi insan, ağacın dalı Türkiye, ağacın her bir dalı farklı ülkeler, dünya, zeytin dalı, altın bilezik, kıtaları birleştiren köprü, mutlu dünya, yap-boz parçalarından oluşmuş dünya.	22
	Kültürel Gelişim	Erasmus döner kavşağı, Türkiye Ve dünya arasında bir yol	4
	İletişim	Öğrenciler omuz omuza, önde AB simgesi arka yüzde Türk bayrağı, terazi, köprü.	2
	Bilgi Paylaşımı	Nörolojik transfer, dünyaya açılan pencere	4
	Toplam	32	
Farklılıklar	Kültür	Bayrak, elele tutuşan öğrenciler, her bir parmakta farklı bayraklardan oluşan el, 4 yapraklı yonca çiçeği, Türkiye, dünya, köprü, elele öğrenciler, dünya etrafında elele tutuşan insanlar.	16
	Vizyon	Pencere, yol, otoban	5
	İnsan	Aile, öğrenciler, mutlu insanlar, elele insan, mutlu güneş etrafı insanlar, ip atlayan insanlar, farklı ten renginde insanlar	4
	Bayrak	El, çiçek, bayrak, ülke, çift taraflı bayrak,	4

		puzzle bayrak	
	Eğitim Sistemleri	Dünya etrafında toplanan farklı insanlar, farklı ülkelerden farklı insanların daire içerisinde tartışması, her bir yapbozun farklı eğitim sistemlerini simgelemesi eğitim sistemlerinin karşılaştırılması, papatyanın her bir yaprağı farklı ülkelerin eğitim sistemini ifadesi	13
	Tarihi Yapı	Kilise, tarihi bina	2
	Teknoloji	İngiliz anahtarı, anahtar	2
		Toplam	46
İş Birliği	Eğitim Kalitesini Artırma	Kitap, dergi	2
	Sosyalleşme	Eyfel Kulesi, fabrika bacaları, Roma Kolezyum, dönme dolap, uçuşan kuşlar, güneş, kaynaşma.	9
	Yenilik Transferi	Kimyasal formüller, yeni teknolojiler, bilgisayar.	2
	Toplantı	AB bayrağı olan toplantı masası, u toplantı düzeni, beyin fırtınası.	1
	Ürün Oluşturma	Farklı ülkelerden gelen un, yumurta, süt, yağ, tencere, fırın, kek, ürün oluşturma	2
	Eğitim-Ekonomi İşbirliği	Turizm, seyahat	2
	Değerler	Keyif, adalet, terazi, dürüstlük, güç, mutluluk, sevgi, kalp, ortak değerler.	5
	Meslekî Gelişim	Beceri, dil becerisi, alfabe, anahtar, altın bilezik, kitap, masa.	4
			Toplam

Tablo 2 incelendiğinde Erasmus+ projelerine ilişkin üst düzey yönetici, yönetici ve öğretmen görsel metaforlarının dağılımı 4 kategoride toplandığı gösterilmektedir. Kategoriler kapsadıkları alt kategoriler ve alt kategorilere ait görsel metaforlar aşağıda sırasıyla verilmiştir.

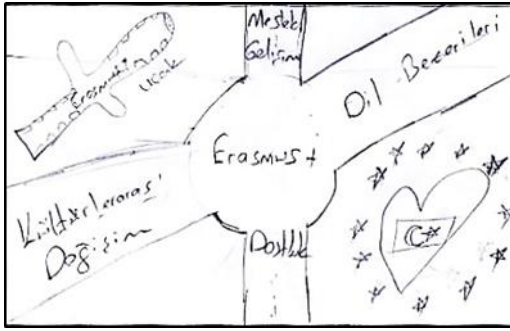
Paylaşım Kategorisi

Paylaşım kategorisi toplamda 32 görsel metafor ile ifade edilmiştir. Kategoride egemen olan görsel metafor imgeleri, tarihi bina, bayraklardan oluşan bir puzzle, farklı bayraklar altında öğrencilerin kardeşliği, ağacın gövdesi insan, ağacın dalı Türkiye, ağacın her bir dalı farklı ülkeler, dünya, zeytin dalı, altın bilezik, kıtaları birleştiren köprü, mutlu dünya, yap-boz parçalarından oluşmuş dünya, kültürel etkileşim alt kategorisi; Erasmus döner kavşağı, Türkiye ve dünya arasında bir yol kültürel gelişim alt kategorisi; öğrenciler omuz omuza, önde AB simgesi arka yüzde Türk bayrağı, terazi, köprü, iletişim alt kategorisi; nörolojik transfer, dünyaya açılan pencere, bilgi paylaşımı alt kategorisi adı altında toplanmıştır.

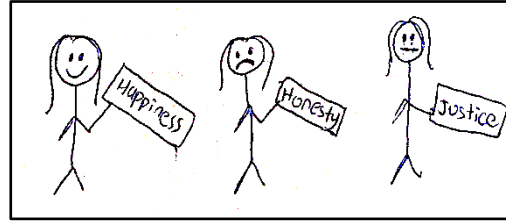
Bu kategoride yer alan görsel metaforların temel özelliği, Erasmus+ projelerine katılmış üst düzey yönetici, yönetici ve öğretmenlerin paylaşımları sonucunda kültürel etkileşim, kültürel gelişim ve tecrübelerinin artmasıdır. Bu kategoriye ait bazı görsel metaforlar aşağıda verilmiştir:

Şekil 1. “Erasmus+ döner kavşağı”

görseli

Şekil 2. “Duygular” görseli

Farklılıklar Kategorisi

Farklılıklar kategorisi toplamda 44 görsel metafor ile ifade edilmiştir. Kategoride egemen olan görsel metafor imgeleri, bayrak, elele tutuşan öğrenciler, her bir parmakta farklı bayraklardan oluşan el, dört yapraklı yonca çiçeği, Türkiye, Dünya, köprü, elele öğrenciler, dünya etrafında elele tutuşan insanlar kültür alt kategorisi; dünya etrafında toplanan farklı insanlar, farklı ülkelerden farklı insanların daire içerisinde tartışması, her bir yapbozun farklı eğitim sistemlerini simgelemesi eğitim sistemlerinin karşılaştırılması, papatyanın her bir yaprağı farklı ülkelerin eğitim sistemi alt kategorisi; el, çiçek, bayrak, ülke, çift taraflı bayrak, puzzle bayrak, bayrak alt kategorisi; pencere, yol, otoban, vizyon alt kategorisi; aile, öğrenciler, mutlu insanlar, elele insan, mutlu güneş etrafı insanlar, ip atlayan insanlar, farklı ten renginde insanlar, insan alt kategorisi; İngiliz anahtarı teknoloji alt kategorisi; kilise, bina tarihi yapı alt kategorisi adı altında toplanmıştır.

Bu kategoride yer alan görsel metaforların temel özelliği, Erasmus+ projelerine katılmış üst düzey yönetici, yönetici ve öğretmenlere ait paylaşımların kaynağının farklılıklardan oluşmasıdır. Bu kategoriye ait bazı görsel metaforlar aşağıda verilmiştir:

Şekil 3. “Farklı öğrenciler farklı dil” görseli

Şekil 4. “Çiçek bahçesi” görseli

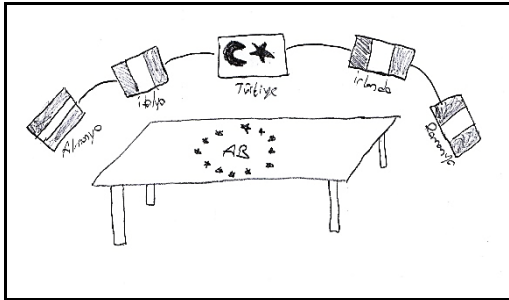

İşbirliği Kategorisi

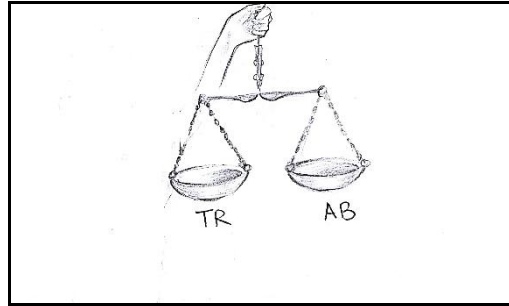
İşbirliği kategorisi toplamda 25 görsel metafor ile ifade edilmiştir. Kategoride egemen olan görsel metafor imgeleri, kitap, dergi, eğitim kalitesini artırma alt kategorisi; turizm, uçak bileti, uçak, pasaport kontrol bankosu, kardeşlik, dostluk, barış sembolü, Eyfel kulesi, fabrika bacaları, Roma Kolezyum, dönme dolap, uçan kuşlar, güneş, kaynaşma, sosyalleşme kategorisi; kimyasal formüller, yeni teknolojiler, bilgisayar, yenilik transferi alt kategorisi; AB bayrağı olan toplantı masası, u toplantı düzeni, beyin fırtınası, toplantı alt kategorisi; farklı ülkelerden gelen un, yumurta, süt, yağ, tencere, fırın, kek, ürün oluşturma alt kategorisi; turizm, seyahat, eğitim ekonomi işbirliği alt kategorisi; keyif, adalet, terazi, dürüstlük, güç, mutluluk, sevgi, kalp, ortak değerler, değerler alt kategorisi; beceri, dil becerisi, alfabe, anahtar, altın bilezik, kitap, masa, öğrenme meslekî gelişim alt kategorisi adı altında toplanmıştır.

Bu kategoride yer alan görsel metaforların temel özelliği, Erasmus+ projelerine katılmış üst düzey yönetici, yönetici ve öğretmenlere ait farklılıklar ile paylaşımların iş birliği neticesinde amaca ulaşmasıdır. Bu kategoriye ait bazı görsel metaforlar aşağıda verilmiştir:

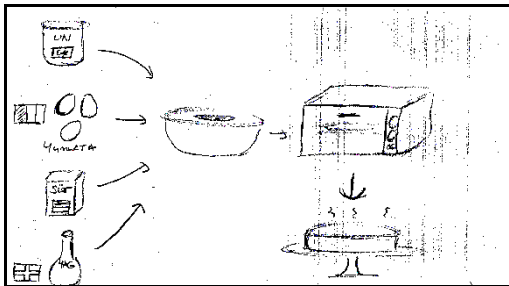
Şekil 5. “Farklı ülke bayrakları ile toplantı masası”görseli

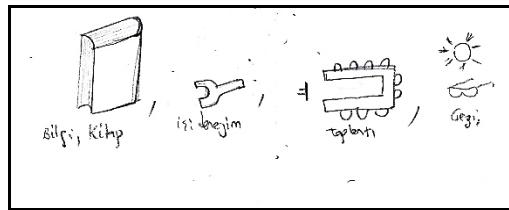
Şekil 6. “Terazi” görseli

Şekil 7. “Farklı ülke malzemeleri ile kek yapımı” görseli

Şekil 8. “Meslekî gelişim” görseli

Tartışma ve Sonuç

Erasmus+ programı AB Eğitim ve Kültür Programları kapsamında Birliğe üye ülkeler, aday ülkeler ve komşu ülkelerde uygulanmaktadır. Bu çerçeveden bakıldığında bir Erasmus+ projesinde Avrupa, Afrika ve Asya'dan proje ortaklığı kurmak mümkündür. Erasmus+ programının faydaları arasında, beceri ve yeterliliklerin tanınması, çok dillilik, eşitlik ve içerme, proje sonuçlarının yaygınlaştırılması ve sürdürülmesi gibi faktörler bulunmaktadır. (Hatırasu, 2017) Demir ve Demir'in (2009) yaptığı araştırmada Erasmus+ programına katılanların sosyo- kültürel etkileşimlerinin kişisel ve meslekî gelişimlerine olan olumlu katkıları, vizyon gelişimi, saygı, hoşgörü ve anlayış bilincinin oluşması, barış kültürü, dil becerileri gelişimi, akademik ve özgüven gelişimi, yardımseverlik, planlı yaşam, kibarlık, zaman yönetimi kazanma gibi etkenlerdir. Buradan hareketle, üst düzey yönetici, yönetici ve öğretmenlerin Erasmus+ programına ilişkin görüşlerini görsel metaforlar yoluyla belirlemeyi amaçlayan bu araştırmanın bulgularına dayalı olarak ortaya çıkan sonuçlar aşağıdaki gibidir:

İlk kategori kültürel etkileşim, kültürel gelişim, iletişim ve bilgi paylaşımı alt kategorilerinden oluşan "paylaşım" kategorisi olarak oluşturulmuştur. Burada yer alan görsel metaforların ortak özellikleri, araştırmadaki katılımcıların sahip oldukları kültürleri, bilgi ve becerileri iletişim kurarak meslekî ve kişisel gelişim amacı ile paylaşım olarak görmeleridir. Erasmus+'ın konusunu oluşturan "paylaşım" kategorisi, katılımcıların farklı kültürel ortamlarda kişilerin bireysel değişim süreçlerinin kültürlerarası ve insani gelişim süreci ile iç içe geçtiğini ifade etmektedir. (Gu, 2009) Katılımcıların farklı coğrafyalarda bulunan kişiler ile bir araya gelerek kültürlerini tanıması, bilgi ve beceri aktarımını gerçekleştirme programın kişisel ve meslekî gelişime katkılarından. İkinci kategori kültür, vizyon, insan, bayrak, eğitim sistemleri, teknoloji, tarihî yapı alt kategorilerinden oluşan "farklılıklar" kategorisi olarak oluşturulmuştur. Burada yer alan görsel metaforların ortak özellikleri, araştırmadaki katılımcıların Erasmus+ programlarında yer alan farklı ülkelerdeki kültüre ve toplumsal algıya sahip olan farklı insanların vizyonları çerçevesinde, teknoloji kullanarak eğitim sistemlerini karşılaştırarak farklılıkları ortaya koymalarıdır. Erasmus+'ın kaynağını oluşturan "farklılıklar" kategorisi, bireylerin farklı kültürlerle sahip olması karşı taraftaki bireylerin kültürel kodlarını bilmemesi iletişim yolunda bir engeldir. (Kabakcı ve Şimşek, 2015) Katılımcıların farklı kültürlerdeki kişilerle zaman geçirmesi, kültürel gezilere ve eğitimlere katılıp ortak çalışmalar yapması Erasmus+ programının iletişime katkıları olarak ifade edilebilir.

Son kategori iş birliği olarak oluşturulmuş ve eğitim kalitesini artırma, sosyalleşme, yenilik transferi, toplantı, ürün oluşturma, eğitim- ekonomi işbirliği, değerler, meslekî gelişim alt kategorilerinden meydana gelmiştir. Erasmus+'ın konu kaynak ilişkisi incelendiğinde oluşan "iş birliği" kategorisinde, katılımcıların görsel metaforları Erasmus+ programının eğitim kalitesini artırdığı, ürün oluşturmaya hizmet ettiği, beşeri ilişkilerin geliştiği, gerek teknoloji gerekse diğer faktörlerde yeniliklerin transfer edilmesi açısından önemli olduğu sonucuna varılmıştır.

Yatırımın en önemli basamağı insana yapılan yatırımdır. Bu sebeple, öğretmenlerin meslekî bilgisine ek olarak kültür ve görgü düzeylerinin yüksek olması gerekmektedir. (Oğuz, Oktay ve Ayhan, 2010) Buradan hareketle Erasmus+ programı gerek öğrencilerin gerek öğretmenlerin bilgi birikimine büyük yatırımdır.

Araştırmanın sonucuna göre, ortaöğretim kurumlarından kurumsal kapasitesi yeterli olmayanlar çeşitli danışmanlık ve eğitim firmalarına projeler hazırlatıp hibe başvurusunda bulunmaktadır. Bu durum projelerde nitelik sorununa yol açmakta ve kazanılan hibelerin eğitim kurumları tarafından Ulusal Ajansa iade edilmesi sonucunu doğurmaktadır. Erasmus+ projelerinde başvuruda bulunmak dahi başvuruyu yapan kurum yöneticileri için ciddi bir saygınlık kaynağı sayılmaktadır. Bir defa proje yazan bir öğretmen bir sonraki yıl daha fazla proje yazması için görevlendirilmektedir. Bu durum öğretmende aşırı iş yükü nedeniyle, motivasyon kaybı ve verimsizliğe neden olmaktadır.

Yapılan araştırmanın sonucunda eğitim kurumlarında Erasmus+ projesi hazırlanması, yürütülmesi ve sonuçlandırılması için proje birimlerinin oluşturulmadığı ve personel istihdamının sağlanmadığı saptanmıştır. Eğitim kurumlarında projelerle ilgili yapılan çalışmalar çoğunlukla gönüllük esası ile yürütülmektedir. Bu durum projelerin eğitim kurumlarında kişiye bağlı olarak yürütülmesi ve

kurumsallaşamama sonucunu doğurmaktadır. Kurumların Erasmus+ projesi sunması isteğinin arkasında projelerin yurt dışına çıkmak için bir araç olarak görülmesinin önemli bir etken olduğu anlaşılmıştır.

Sonuç olarak, üst düzey yönetici, ve öğretmenlerin Erasmus+ programına yönelik oluşturdukları görsel metaforlardan yola çıkarak, Erasmus+ projelerinin katılımcılara meslekî ve bireysel becerilerini geliştirme, bilgi ve tecrübelerini artırma, eğitim sistemlerini karşılaştırma, yenilikleri kendi ülkelerine transfer etme, sorumluluk bilincini arttırma, dünya insanı olma ve kültürlerini başka ülke bireylerine tanıtmaya gibi fırsatlar sunmaktadır. Katılımcıların bu kazanımları öğrencilere aktarması durumunda Erasmus+ programının amacına hizmet edeceği açıktır.

Bu araştırmada yurtdışına çıkan katılımcıların projenin her basamağında yer alması halinde daha nitelikli projelerin ortaya konulacağı sonucuna ulaşılmaktadır. Proje basamaklarının her birinde yer alan öğretmenin yetiştirdiği öğrenci pasif alıcı olmak yerine aktif katılımcı haline dönüşür. Bu sebeple katılımcıların projenin yazma aşaması dahil tüm basamaklarında yer alması önerilir. Bu araştırma sonucunda Erasmus+ projeleri ile yurt dışına çıkmış farklı yaş gruplarındaki öğrencilerin de Erasmus+ programlarına ilişkin görüşlerinin belirlenmesi önerilmektedir. Ayrıca Erasmus+ projeleri ile yurt dışına çıkmamış, hiçbir yabancı ülkede bulunmamış kişilerin görüşleri ile yurt dışında bulunmuş kişilerin görüşleri karşılaştırılarak bir araştırma yapılabilir.

KAYNAKÇA

- Avrupa Birliği Resmi Gazetesi (2016). *Avrupa hareketliliği için kalite şartı*. 2006/961/EC, 18 Aralık 2016.
- Avrupa Komisyonu (2013). *Türkiye Avrupa Birliği ilerleme raporu*. 10 Nisan 2019 tarihinde https://www.ab.gov.tr/files/2013%20ilerleme%20raporu/2013_ilerleme_raporu_tr.pdf adresinden erişildi.
- Avrupa Komisyonu (2014). *Türkiye Avrupa Birliği ilerleme raporu*. 10 Nisan 2019 tarihinde https://ab.gov.tr/files/onemlibelge/2014_ilerleme_raporu_tr.pdf adresinden erişildi.
- Avrupa Komisyonu (2018). *Ek II: Sonuçların yaygınlaştırılması ve kullanılması*. *Yararlanıcılara yönelik uygulama rehberi*. 9 Nisan 2019 tarihinde <http://www.ua.gov.tr/docs/default-source/gen%C3%A7lik-program%C4%B1/erasmus-program%C4%B1-sonu%C3%A7lar%C4%B1n-yaygınlaştırılması-ve-kullanılması-rehberi.pdf?sfvrsn=0> adresinden erişildi.
- Avrupa Birliği Bakanlığı (2003). *Türkiye ulusal programı: Eğitim, öğretim ve gençlik*. Ankara: Ofset Yayıncılık. 9 Nisan 2019 tarihinde <https://www.ab.gov.tr/files/pub/antlasmalar.pdf> adresinden erişildi.
- Baltacı, A. (2018). Nitel araştırmalarda örnekleme yöntemleri ve örnek hacmi sorunsalı üzerine kavramsal bir inceleme. *BEÜ SBE Derg.*,7(1), 231-274.
- Candan, T. (2012). Malların serbest dolaşımı. (Ed.Akçay, B.; Özçelik, Bayraktaroğlu, G.) *Lizbon Antlaşması sonrası Avrupa Birliği serbest dolaşım ve politikalar* içinde. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Creswell, J. W. (2002). *Educational research planning, conducting and evaluating quantitative and qualitative research*. UK: International Pearson Merrill Prentice Hall.
- Demir, A., Demir, S. (2009). Erasmus programının kültürlerarası diyalog ve etkili iletişim açısından değerlendirilmesi (Öğretmen adaylarıyla nitel bir çalışma). *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(9), 95-105.
- Demirer, M. (2018). *AB kredi transfer sistemi bağlamında Türkiye meslekî eğitiminin yeniden yapılandırılması*. Yayınlanmış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

- EU Commision, EUROPE 2020: *A strategy for smart, sustainable and inclusive growth*. Brussels: Publications Office of the EU, 2010, p. 11.
- Gu, Q. (2009): Maturity and Interculturality: Chinese students' experiences in UK highereducation. *European Journal of Education*, 44 (1), 37-52. 9 Nisan 2019 tarihinde <http://www3.interscience.wiley.com/cgi-in/fulltext/121685090/HTMLSTART> adresinden erişildi.
- Güven, S., Dak, G. (2007). Öğretmen adaylarının Kamu Personel Seçme Sınavına (KPSS) ilişkin oluşturdukları görsel metaforlar. *Eğitim ve İnsani Bilimler Dergisi*, 8(15), 2-16.
- Hatısarı, V. (2017). Türkiye ERASMUS+ programına katılımının değerlendirilmesi: Stratejik ortaklıklar ve bilgi ortaklıkları örneği. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 16(2), 65-83.
- Kabakçı, G. Z. & Şimşek, B. (2015). Kültürler arasında göçmen haller: "Erasmus Maceram" dijital hikayeleri. *Hacettepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Kültürel Çalışmalar Dergisi*, 2(1), 153-185.
- Kosslyn, S., M. & Koenig, O (1992). *Wet mind: the new cognitive neuroscience*. New York: The Free Press.
- Oğuz, O., Oktay, A. & Ayhan, H. (2010). *21. Yüzyılda eğitim ve Türk eğitim sistemi* (2. Baskı), Ankara: Pegem.
- Öktem, Ü. (2005). Fenomenoloji ve Edmund Husserl'de apaçıklık (evidenz) problemi. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 45(1), 27- 55.
- Ulusal Ajans (2018). *Proje sonuçlarının yaygınlaştırılması ve kullanılması*.
- Ulusal Ajans (2018). 9 Nisan 2019 tarihinde <http://www.ua.gov.tr/kurumsal/haberler/2018/07/31/2018-y%C4%B1%C4%B1-erasmus-okul-e%C4%9Fitimi-personel-hareketlili%C4%9Fi-projeleri-ba%C5%9Fvuru-sonu%C3%A7lar%C4%B1-2006/961/EC-Avrupa-Hareketliliği-İçin-Kalite-Şartı-1> adresinden erişildi.

Anaokuluna Devam Eden 66 Aynı Doldurmuş Çocukların Öz Düzenleme Becerileri İle Akran İlişkileri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi

Hüray Pazarbaşı*
Prof. Dr. Kadriye Esin Cantez²

Geliş tarihi: 25.09.2019
Kabul tarihi: 28.10.2019

Atf bilgisi:
IBAD Sosyal Bilimler Dergisi
Sayı: 5 **Sayfa:** 267-283
Yıl: 2019 **Dönem:** Güz

This article was checked by *Turnitin*.
Similarity Index 27%

¹ İstanbul Aydın Üniversitesi, Türkiye,
huraypazarbasi@gmail.com

ORCID ID 0000-0002-4559-4944

² İstanbul Kent Üniversitesi, Türkiye,
esin.cantez@kent.edu.tr

ORCID ID 0000-0000-0000-0000

* Sorumlu yazar

ÖZ

Araştırmada öz düzenleme becerileri ile akran ilişkileri arasındaki ilişkileri belirlemek amaçlanmıştır. Araştırmaya Ankara ilinde bir özel anaokuluna devam eden 66 aynı doldurmuş 56 çocuk katılmıştır. Çocukların öz düzenleme becerilerini ölçmek için Okul Öncesi Öz Düzenleme Ölçeği, akran ilişkilerini ölçmek için ise Ladd ve Profilet Çocuk Davranış Ölçeği kullanılmıştır. Nicel model kullanılan araştırmada betimsel analiz yapılmış ve ilişkisel tarama deseni kullanılmıştır. Verilerin analizinde SPSS 25.0 istatistik paket programı kullanılmış ve verilerin değerlendirmesinde frekans analizi, Pearson Korelasyon analizi, oneway anova testi, t-testi uygulanmıştır. Araştırmada, öz düzenleme becerileri ile akran ilişkileri arasında bazı yönlerden anlamlı ilişkilere rastlanmıştır. Araştırma sonuçlarına göre akranlarına karşı yardımcı amaçlayan sosyal davranış gösterme puanı arttıkça dikkat puanı, davranış düzenleme puanı ve sosyallik puanının arttığı, aşırı hareketlilik puanı arttıkça dikkat puanının azaldığı, saldırganlık puanı arttıkça dikkat puanının azaldığı, dışlanmışlık puanı arttıkça dikkat puanının ve davranış düzenleme puanının azaldığı belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Gelişim, Öz Düzenleme, Akran İlişkileri.

The Relationship between Self-Regulation Skills and Peer Relations among 66 Months-Old Children Attending Kindergarten

Hüray Pazarbaşı^{1*}
Prof. Dr. Kadriye Esin Cantez²

First received: 25.09.2019
Accepted: 28.10.2019

Citation:
IBAD Journal of Social Sciences
Issue: 5 **Pages:** 267-283
Year: 2019 **Session:** Fall

This article was checked by *Turnitin*.
Similarity Index 27%

¹ İstanbul Aydın University, Turkey,
huraysaracoglu@gmail.com,
ORCID ID 0000-0002-4559-4944
² İstanbul Kent University, Turkey,
esin.cantez@kent.edu.tr
ORCID ID 0000-0000-0000-0000

* Corresponding Author

ABSTRACT

The purpose of the study is to determine the relationships between children's self-regulation skills and peer relationships is examined. 56 children who are 66 months old, attending a special kindergarten in Ankara province participated in this study. Preschool Self-Regulation Scale was used to measure self-regulation skills of the children and Ladd and Profflet Child Behavior Scale was used to measure peer relationships. 'Descriptive analysis' was performed and 'relational screening model' was used in the research developed by qualitative model. SPSS 25.0 statistical package program was used to analyze the data. Frequency analysis, Pearson Correlation analysis, one-way ANOVA test and t-test were used to evaluate the data. There are several significant relationships between children's self-regulation skills and peer relationships were found in this study: As the score of prosocial behaviors increase among the self-regulation and peer relations; the attention score, behavior regulation score and sociability score increase. The attention score decreases as the hyperactivity score increases. The attention score decreases as the aggression score increases, and the attention score and behavior regulation score decrease, as the exclusion score increases.

Keywords: Social Development, Self-Regulation, Peer Relationships.

GİRİŞ

Sosyal beceriler, iletişim kurmaya, problemlerle baş edebilmeye, karar vermeye, kendini yönetmeye, diğer bireylerle sağlıklı sosyal ilişkilere temel oluşturmaya ve devam ettirmeye izin veren becerilerdir. Bireyler, içinde bulunduğu toplumun kurallarını ve gereklerini öğrenerek; yaşadığı kültürde bulunan insanlara uyum sağlarken, gruba dahil olmak için temel alışkanlıkları kazanır, gereken değerleri ve davranışları öğrenirler (Gander ve Gardiner, 1998, s. 82).

Öz düzenleme, bireyin bilişsel, motivasyonel ve davranışsal olarak öğrenme sürecini kontrol etmesi anlamına gelmektedir (Zimmerman, 2000; Aktaran: Erol ve İvrendi, 2018, s. 178). Öz düzenleme ile ilgili farklı tanımlar mevcuttur. “Öz düzenleme genel olarak bireyin düşüncelerini, duygularını, dürtülerini, dikkatini ve davranışlarını kontrol etmesi ve düzenlemesi olarak tanımlanmaktadır.” (Ahioglu, 2008, s. 163). Bir isteği yerine getirme, bir işi başlatabilme ve sonlandırabilme, davranışlarının sıklığını, süresini ve yoğunluğunu ayarlayabilme, isteklerini erteleyebilme, başkaları olmadığında da olumlu sosyal davranışlar sergileme becerisidir (Kopp, 1982; Aktaran: Erol ve İvrendi, 2018, s. 178).

Öz düzenlemenin gelişimi doğumdan başlayarak, erken çocukluğun sonuna kadar önemli ilerlemeler göstererek gelişmektedir (McCabe, Cunnington ve Brooks-Gunn, 2004, s. 213). Bu süreç içerisinde öz düzenlemenin dört yaştan sonra gözlemlenebilecek boyuta ulaşmakla birlikte gelişimi devam etmektedir (Posner ve Rohtbart, 2000, s. 103).

Vygotsky’e göre oyun, çocukların yönergeye uymalarını değil, kendi kurallarını koyarak, sınırları kendilerinin oluşturmalarını sağlar. Çocuğun, kendini tanıyarak davranışlarını kontrol ettiği (Huizinga, 1995; Aktaran: Aksoy ve Tozduman, 2017), kendi oyun kullarını koymayla başladığı bu süreçte öz düzenlemenin de başladığı düşünülmektedir (Bodrova, Germeroth ve Leong, 2013, s. 118).

Sağlıklı ve başarılı ilişkiler, bireyin erken çocukluk döneminde akranlarıyla kurdukları iletişim ile başlar. Akran etkileşimlerinin sosyalleşmeyi hızlandırıcı etkisi de bulunmaktadır. Çocuklar akranlarıyla etkileşime geçerek, içinde bulunduğu toplumun değer yargılarını, bu değerlere uymayı ve öz farkındalığını geliştirmeyi öğrenir. Yaşamın ilk yıllarında kurulan akran ilişkileri, bireyin sosyal, duygusal, bilişsel, dil, psikomotor alanlarında geniş ve iz bırakıcı etkilere neden olmaktadır (Gülay, 2010, s. 732).

Okullarda başarısız akran ilişkilerini kurulmasıyla çeşitli sorunlu davranışlar ortaya çıkabilmektedir. Bu sorunlu davranışlar, bireyin sonraki yaşantısında farklı problemlere yol açabilmektedir (Gülay ve Akman, 2009, s. 207). Arkadaş edinmeyen çocukların, daha az olumlu sosyal davranış sergilediklerini Wentzel, McNamara-Barry ve Caldwell (2004) yaptıkları araştırmalar sonucu ortaya çıkarmışlardır.

Doll, Murphy ve Song (2003)’a göre akranlarının çocuğa destek vermesi, çocuğun stresli durumlarla baş etmesini, akran zorbalığından korunmasını sağlar. Akademik motivasyonun ve akademik başarının önemli bir unsurudur. Akranlarla ilişkiler, sosyal ortamlara uyum sağlamada, çocukların yakın ilişkiler geliştirmelerini sağlamada katkı sağlarken çocuğun artan arkadaş sayısı ile sosyal uyumunu kolaylaştırmaktadır.

Huh ve diğerleri (2003)’ne göre çocukların sorunlu davranışlar göstermeleri ile akranları tarafından kabul edilmeleri arasında tutarlı bir ilişki vardır. Öz düzenlemenin, olumlu sosyal davranışlar sergileme becerisi olduğu bilgisinden yola çıkarak, öz düzenleme becerileri gelişmiş çocukların, akran ilişkileri kurmada daha başarılı olacağı, çocukların akran ilişkilerini geliştirebilmek için öz düzenleme becerilerinin desteklenmesi gerektiği düşünülmektedir. Okul Öncesi Öz Düzenleme Ölçeği, Ladd ve Profilet Çocuk Davranış Ölçeği sonucu 66 ayını doldurmuş çocukların çoğunlukla düşük puan aldıkları beceriler saptanarak geliştirilmesi gereken yönlerin belirlenmesi ile belirlenen öz düzenleme becerilerinin geliştirilmesi, bu doğrultuda olumlu akran ilişkilerinin desteklenmesi hedeflenmiştir. Bu çalışma, Türkiye’de henüz yeterli araştırma bulunmayan okul öncesi öz düzenleme çalışmalarına ve akran ilişkileri ile ilgili çalışmalara kaynak olacaktır.

YÖNTEM

Araştırmanın Modeli

Bu çalışma anaokuluna devam eden 66 ayını doldurmuş çocukların öz düzenleme becerileri ile akran ilişkileri arasındaki ilişkinin incelenmesine yönelik tarama modellerinden ilişkisel modelde gerçekleştirilmiş bir çalışmadır. İlişkisel tarama modeli, birden fazla sayıdaki değişkenlerde birlikte değişimini ya da derecesini belirlemede kullanılır (Karasar, 2005, s. 82).

Çalışma Grubu

Bu çalışmada ele alınan örneklem grubunu 27 kız (% 48.2), 29 erkek (% 51.8) olmak üzere 56 çocuk oluşturmuştur. Araştırmada çalışma grubu olarak Ankara ilinde bulunan bir özel okulun anasınıfı öğrencilerinden, 66 ayını doldurmuş çocuklar seçilmiştir.

Veri Toplama Araçları

Okul öncesi dönem çocuklarının kendilerini düzenleme becerilerini ölçümlemek ve akran ilişkilerini saptamak için iki ölçek kullanılmıştır.

Okul Öncesi Öz Düzenleme Ölçeği: Smith-Donald ve arkadaşları (2007)'nin geliştirdiği okul öncesi dönem çocuklarının kendilerini düzenleme becerilerini ölçümleyebilmek için "Okul Öncesi Öz Düzenleme Ölçeği" kullanılmıştır. Belirtilen ölçekte bulunan uygulayıcı değerlendirme formu, çalışmacıya, çocuğun duygu düzenlemesi, dikkat seviyesi ve davranış kontrolünü, uygulayıcının çocuk ile etkileşime girerek gözlemlemesine imkan tanır. Form, 0 ile 3 arası puan verilerek değerlendirilen maddelerden oluşur. 16 maddeden oluşan ölçek, geçerlilik kapsamında yapılan faktör analizi neticesinde ölçeğin Dikkat/Dürtü Kontrolü ve Olumlu Duygu faktörlü bir yapıda olduğu belirlenmiştir (Fındık Tanrıbuyurdu ve Güler Yıldız, 2014, s. 176).

Ölçeğin tamamını oluşturan 16 maddeye ilişkin güvenilirlik katsayısı (α) .83 olarak belirlenmiştir. Ölçeğin Dikkat/Dürtü Kontrolü faktörünün 10 maddeye ilişkin güvenilirlik katsayısı .88, ikinci faktör olan Olumlu Duygu için ise güvenilirlik katsayısı .80 olarak belirlenmiştir. 'Okul Öncesi Öz Düzenleme Ölçeği'ne ait 10 farklı görev bulunmaktadır. Bu görevler sırasıyla; düz çizgi üzerinde yürüme, kalem tıklatma, küpleri üst üste dizme, küpleri toplama, nesnelere gruplandırma, nesnelere toplama, hediye paketini açma, oyuncu geri verme, yönergeyi bekleme, şekeri ağzında tutma şeklindedir (Fındık Tanrıbuyurdu ve Güler Yıldız, 2014, s. 176).

Ladd ve Profilet Çocuk Davranış Ölçeği: 1996' da öğretmenlerin bilgileri doğrultusunda, okul öncesi dönem çocuklarının okulda akranlarıyla olan ilişkilerini değerlendirmek amacıyla, Ladd ve Profilet tarafından geliştirilmiş bir ölçme aracıdır. Ölçek, akran ilişkilerini etkileyen saldırgan davranış, başkalarına yardımı amaçlayan sosyal davranış, asosyal davranış, dışlanma, korkulu-kaygılı olma ve aşırı hareketlilik olmak üzere çeşitli değişkenleri temsil eden 6 alt ölçekten oluşmaktadır (Ladd ve Profilet, 1996, s. 1010). Ölçekteki tüm maddeler "Uygun Değil", "Bazen Uygun", "Tamamen Uygun" ifadeleriyle değerlendirilmektedir. Ölçekte, alt ölçeklerin yapısı gereği genel bir toplam puandan söz edilememektedir. Her bir alt ölçek, kendi içinde değerlendirilmektedir. Alt ölçeklerden alınan toplam puanlar, o ölçeğin temsil ettiği davranışın hangi sıklıkta gerçekleştirildiğini ifade etmektedir. Ölçek, Gülay (2008) tarafından Türkçeye uyarlanmıştır. Dilsel eşdeğerlik çalışmasının ardından yapılan güvenilirlik geçerlik çalışmaları sonucunda, ölçeğin iç tutarlık katsayısı .81 olarak belirlenmiştir. Akranlarına karşı saldırganlık alt ölçeğinin iç tutarlık katsayısı .87, akranlarına karşı yardımı amaçlayan sosyal davranışlar göstermek alt ölçeğinin iç tutarlık katsayısı .88, akranlarına karşı asosyal davranışlar göstermek alt ölçeğinin iç tutarlık katsayısı .84, akranlarına karşı korkulu-kaygılı olma alt ölçeğinin iç tutarlık katsayısı .78, akranları tarafından dışlanma alt ölçeğinin iç tutarlık katsayısı .89, aşırı hareketlilik alt ölçeğinin iç tutarlık katsayısı .83 olarak belirlenmiştir (Gülay, 2008, s. 729).

Kişisel Bilgi Formu: Bu form çocukların sosyo-demografik özelliklerini saptamak için kullanılmıştır. Cinsiyet, yaş, kardeş sayısı, aile eğitim durumu ile ilgili maddelerden oluşmaktadır.

Verilerin Analizi

Çalışmadan toplanan veriler yorumlanırken, SPSS (Statistical Package for Social Sciences) 25.0 programı kullanılmıştır. Çalışma bulguları yorumlanırken yüzde, standart sapma vb. istatistiksel metotlar kullanılmıştır. Araştırmaya katılan çocukların “Ladd ve Profilet Çocuk Davranış Ölçeği” ve “Okul Öncesi Öz Düzenleme Ölçeği” sonucu elde edilen puanların; annenin eğitim durumu, annenin yaşı, babanın eğitim durumu, babanın yaşı, cinsiyet, kardeş sayısı ve kardeşlerin cinsiyetine göre farklılık gösterip göstermedikleri incelenmiştir. Cinsiyet, annenin eğitim durumu, annenin yaşı, babanın eğitim durumu, babanın yaşı, kardeş sayısı ve kardeşlerin cinsiyetine akran ilişkileri üzerine etkisini görmek amacıyla t Testi, Tukey Testi, ANOVA ve Pearson korelasyonu yöntem olarak kullanılmıştır. Aynı zamanda araştırmada, aritmetik ortalama ve standart sapmaların hesaplanması için betimsel istatistik tercih edilmiştir.

BULGULAR

Demografik Özellikler ile İlgili Bulgular

Tablo 1: Cinsiyetlere Göre Dağılım

	Frekans	Yüzde
Kız	27	48,2
Erkek	29	51,8
Toplam	56	100,0

Cinsiyetlere göre dağılım Tablo 1'de incelenmiştir. Araştırmada yer alan çocukların 27'si (% 48,2) kız, 29'u (% 51,8) erkektir.

Tablo 2: Anne Eğitim Durumuna Göre Dağılım

	Frekans	Yüzde
Lise Mezunu	6	10,7
Üniversite mezunu	50	89,3
Toplam	56	100,0

Anne eğitim durumuna göre dağılım tablo 2'de incelenmiştir. Araştırmada yer alanlardan 6'sının (% 10,7) annesinin lise mezunu, 50'sinin (% 89,3) annesinin üniversite mezunu olduğu saptanmıştır.

Tablo 3: Baba Eğitim Durumuna Göre Dağılımı

	Frekans	Yüzde
Lise mezunu	8	14,3
Üniversite mezunu	48	85,7
Toplam	56	100,0

Baba eğitim durumuna göre dağılım tablo 3'te belirtilmiştir. Araştırmada yer alan çocukların 8'inin (% 14,3) babasının lise mezunu, 48'inin (% 85,7) babasının üniversite mezunu olduğu saptanmıştır.

Tablo 4: Annelerinin Yaş Grubuna Göre Dağılımı

	Frekans	Yüzde
20-30 yaş arası	4	7,1
31-40 yaş arası	38	67,9
41 yaş ve üstü	14	25,0
Toplam	56	100,0

Tablo 4'e göre araştırmada yer alan çocukların 4'ünün (% 7,1) annesinin 20-30 yaş aralığında, 38'inin (% 67,9) annesinin 31-40 yaş aralığında, 14'ünün (% 25,0) annesinin 41 yaş ve üstü olduğu saptanmıştır.

Tablo 5: Babalarının Yaşlarına Göre Dağılımı

	Frekans	Yüzde
31-40 yaş arası	40	71,4
41 yaş ve üstü	16	28,6
Toplam	56	100,0

Babaların yaş dağılımı tablo 5'te belirtilmiştir. Araştırmada yer alan çocuklardan 40'nın (% 71,4) babasının 31-40 yaş aralığında, 16'sının (% 28,6) babasının 41 yaş ve üstü olduğu belirlenmiştir.

Tablo 6: Kardeş Sayısına Göre Dağılımı

	Frekans	Yüzde
Kardeşi yok	34	60,7
1 kardeşi var	17	30,4
3 kardeşi var	5	8,9
Toplam	56	100,0

Tablo 6 baz alındığında araştırmada yer alan çocuklardan 34'ünün (% 60,7) kardeş sahibi olmadığı, 17'sinin (%30,4) bir kardeş sahibi olduğu, 5'inin (% 8,9) üç kardeş sahibi olduğu belirlenmiştir.

Tablo 7: Kardeş Cinsiyetine Göre Dağılımı

	Frekans	Yüzde
Kız kardeşi var	9	16,1
Erkek kardeşi var	8	14,3
Hem kız hem erkek kardeşi var	5	8,9
Kardeşi yok	34	60,7
Toplam	56	100,0

Tablo 7 ele alındığında araştırmada yer alan çocuklardan 9'unun (%16,1) kız kardeş sahibi olduğu, 8'inin (% 14,3) erkek kardeş sahibi olduğu, 5'inin (%8,9) hem erkek hem kız kardeş sahibi olduğu 34'ünün (60,7) kardeş sahibi olmadığı saptanmıştır.

Tablo 8: Araştırmada Yer Alan Çocukların Akran İlişki Düzeylerinin Cinsiyet Değişkenine Göre Farklılaşması

Cinsiyet	N	Mean	Std. Deviation	P	
Hiperaktivite_Ort	Kız	27	1,4352	0,49804	0,085
	Erkek	29	1,7241	0,65922	
Saldırganlık_Ort	Kız	27	1,3704	0,47257	0,112
	Erkek	29	1,4975	0,63616	
Dışlanmış_Ort	Kız	27	1,1481	0,24579	0,004
	Erkek	29	1,3153	0,50850	
Kaygı_Korku_Ort	Kız	27	1,4815	0,24265	0,064
	Erkek	29	1,5287	0,37168	
Asosyal_Ort	Kız	27	1,2963	0,42844	0,581
	Erkek	29	1,3645	0,49573	
Prososyal_Ort	Kız	27	2,7111	0,31663	0,000
	Erkek	29	2,4621	0,47840	

Araştırmaya katılan çocukların dışlanma puanları ortalamalarının cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan t testi sonucunda grup ortalamaları arasındaki fark istatistiksel açıdan anlamlı bulunmuştur ($p=0,004<0,05$). Ortalamalar arasındaki farka göre, erkek çocukların dışlanma puanları ($x=1,3153$), kız çocukların dışlanma puanlarından ($x=1,1481$) yüksektir.

Araştırmaya katılan çocukların akranlarına karşı yardımcı amaçlayan sosyal davranış gösterme puanları ortalamalarının cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan t testi sonucunda grup ortalamaları arasındaki fark istatistiksel açıdan anlamlı bulunmuştur ($p=0,000<0,05$). Ortalamalar arasındaki farka göre, kız çocukların akranlarına karşı yardımcı

amaçlayan sosyal davranış gösterme puanları ($x=2,7111$), erkek çocukların akranlarına karşı yardımı amaçlayan sosyal davranış gösterme puanlarından ($x=2,4621$) yüksektir. Araştırmaya katılan çocukların akranlarına karşı asosyal davranış geliştirme puanları ortalamalarının cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan t testi sonucunda grup ortalamaları arasındaki fark istatistiksel açıdan anlamlı bulunmamıştır ($p=0,581>0,05$).

Araştırmada yer alan çocukların akranlarına yönelik korku-kaygı duyma puan ortalamalarının cinsiyet değişkeni ele alındığında anlamlı bir ilişki olup olmadığını anlamak sebebiyle yapılmış olan t testinin sonuçlarında grup ortalamaları arasındaki fark istatistiksel açıdan anlamlı bulunmamıştır ($p=0,064>0,05$). Araştırmada yer alan çocuklardan saldırganlık puanları ortalamalarının cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir değişkenlik gösterip göstermediğini anlamak sebebiyle yapılan t testinin sonuçlarında grup ortalamaları arasındaki değişim istatistiksel açıdan anlamlı bulunmamıştır ($p=0,112>0,05$). Araştırmada yer alan çocuklardan aşırı hareketlilik puanları ortalamalarının cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir değişken gösterip göstermediğini anlamak sebebiyle gerçekleştirilen t testinin sonunda grup ortalamaları arasındaki değişim istatistiksel açıdan anlamlı bulunmamıştır ($p=0,085>0,05$).

Tablo 9: Araştırmada Yer Alan Çocukların Akran İlişki Düzeylerinin Anne Eğitim Durumu Değişkenine Göre Farklılaşması

		N	Mean	Std. Deviation	Sig.
Hiperaktivite_Ort	Lise Mezunu	6	2,0417	0,51031	0,047
	Üniversite mezunu	50	1,5300	0,59040	
	Total	56	1,5848	0,59977	
Saldırganlık_Ort	Lise Mezunu	6	1,7619	0,71524	0,134
	Üniversite mezunu	50	1,3971	0,53630	
	Total	56	1,4362	0,56188	
Dışlanmış_Ort	Lise Mezunu	6	1,4048	0,73076	0,285
	Üniversite mezunu	50	1,2143	0,35961	
	Total	56	1,2347	0,40902	
Kaygı_Korku_Ort	Lise Mezunu	6	1,7222	0,59109	0,074
	Üniversite mezunu	50	1,4800	0,26221	
	Total	56	1,5060	0,31421	
Asosyal_Ort	Lise Mezunu	6	1,3333	0,68014	0,992
	Üniversite mezunu	50	1,3314	0,43812	
	Total	56	1,3316	0,46159	
Prososyal_Ort	Lise Mezunu	6	2,6833	0,38166	0,541
	Üniversite mezunu	50	2,5700	0,43059	
	Total	56	2,5821	0,42388	

Araştırmada yer alan çocuklardan akranlarına yönelik saldırganlık puanı ortalamalarının annenin eğitim düzeyi değişkeni açısından ele alındığında anlamlı bir değişiklik olup olmadığını anlamak sebebiyle gerçekleştirilen F testi çıktıları doğrultusunda; grup ortalamaları arasındaki fark anlamlı bulunmamıştır ($p=0,134>0,05$). Araştırmaya katılan çocukların akranlarına karşı yardımı amaçlayan sosyal davranış gösterme puanı ortalamalarının anne eğitim durumu değişkeni açısından ele alındığında anlamlı bir farklılık olup olmadığını belirlemek amacıyla yapılan F testi çıktıları doğrultusunda; grup ortalamaları arasındaki fark anlamlı bulunmamıştır ($p=0,541>0,05$). Araştırmaya katılan çocukların dışlanma puanı ortalamalarının anne eğitim durumu değişkeni açısından ele alındığında anlamlı bir farklılık olup olmadığını belirlemek amacıyla yapılan F testi çıktıları doğrultusunda; grup ortalamaları arasındaki fark anlamlı bulunmamıştır ($p=0,285>0,05$).

Araştırmaya katılan çocukların akranlarına karşı asosyal davranış geliştirme puanı ortalamalarının anne eğitim durumu değişkeni açısından ele alındığında anlamlı bir farklılık olup olmadığını belirlemek amacıyla yapılan F testi çıktıları doğrultusunda; grup ortalamaları arasındaki fark anlamlı bulunmamıştır ($p=0,992>0,05$).

Araştırmaya katılan çocukların akranlarına karşı korku-kaygı duyma puanı ortalamalarının anne eğitim durumu değişkeni açısından ele alındığında anlamlı bir farklılık olup olmadığını belirlemek amacıyla yapılan F testi çıktıları doğrultusunda; grup ortalamaları arasındaki fark anlamlı bulunmamıştır ($p=0,074>0,05$). Araştırmaya katılan çocukların akranları tarafından dışlanma puanı ortalamalarının anne eğitim durumu değişkeni açısından ele alındığında anlamlı bir farklılık olup olmadığını belirlemek amacıyla yapılan F testi çıktıları doğrultusunda; grup ortalamaları arasındaki fark anlamlı bulunmamıştır. ($p=0,285>0,05$). Araştırmaya katılan çocukların aşırı hareketlilik puanı ortalamalarının anne eğitim durumu değişkeni açısından ele alındığında anlamlı bir farklılık olup olmadığını belirlemek amacıyla yapılan F testi çıktıları doğrultusunda; grup ortalamaları arasındaki fark anlamlı bulunmuştur ($p=0,047<0,05$). Farklılığın hangi gruptan kaynaklandığını belirlemek üzere Tukey testi uygulanmıştır. Buna göre; anne eğitim durumu lise mezunu olan çocukların aşırı hareketlilik puanı ($x=2,0417$), anne eğitim durumu üniversite mezunu olan çocukların aşırı hareketlilik puanından ($x=1,5300$) yüksek olduğu görülmektedir.

Tablo 10: Araştırmada Yer Alan Çocukların Akran İlişki Düzeylerinin Baba Eğitim Durumu Değişkenine Göre Farklılaşması

		N	Mean	Std. Deviation	Sig.
Hiperaktivite_Ort	Lise mezunu	8	1,9375	0,60872	0,072
	Üniversite mezunu	48	1,5260	0,58401	
	Total	56	1,5848	0,59977	
Saldırganlık_Ort	Lise mezunu	8	1,7857	0,71632	0,057
	Üniversite mezunu	48	1,3780	0,51843	
	Total	56	1,4362	0,56188	
Dışlanmış_Ort	Lise mezunu	8	1,4643	0,71531	0,086
	Üniversite mezunu	48	1,1964	0,33030	
	Total	56	1,2347	0,40902	
Kaygı_Korku_Ort	Lise mezunu	8	1,7222	0,52116	0,034
	Üniversite mezunu	48	1,4699	0,25650	
	Total	56	1,5060	0,31421	
Asosyal_Ort	Lise mezunu	8	1,3750	0,58123	0,777
	Üniversite mezunu	48	1,3244	0,44570	
	Total	56	1,3316	0,46159	
Prososyal_Ort	Lise mezunu	8	2,5000	0,45040	0,559
	Üniversite mezunu	48	2,5958	0,42274	
	Total	56	2,5821	0,42388	

Araştırmada yer alan çocukların arkadaşlarına yönelik saldırganlık puanı ortalamalarının babanın eğitim düzeyine değişkeni tarafından anlamlı bir farklılık olup olmadığını saptamak için yapılan F Testi sonunda; grup ortalamalarında anlamlı bir ilişki yoktur ($p=0,057>0,05$). Araştırmada yer alan çocukların akranlarına yönelik yardımı hedef alan sosyal davranış gösterme puanı ortalamalarının babanın eğitim düzeyi değişkeni tarafından anlamlı bir farklılık olup olmadığını belirlemenin sebebiyle yapılan F Testi çıktılarına göre; grup ortalamaları arasındaki anlamlı bir ilişki yoktur. ($p=0,559>0,05$). Araştırmada yer alan çocukların akranlarına karşı asosyal davranış geliştirme puanı ortalamalarının baba eğitim durumu değişkeni açısından ele alındığında anlamlı bir farklılık olup olmadığını belirlemek amacıyla yapılan F testi çıktıları doğrultusunda; grup ortalamaları arasındaki fark anlamlı bulunmamıştır ($p=0,777>0,05$). Araştırmada yer alan çocukların akranlarına karşı korku-kaygı duyma puanı ortalamalarının babanın eğitim düzeyi değişkeni açısından ele alındığında anlamlı olup olmadığını belirlemek sebebiyle yapılan F Testi çıktılarına göre; grup ortalamaları arasındaki fark anlamlı bulunmuştur ($p=0,034<0,05$). Farklılığın hangi gruptan kaynaklandığını bulmak üzere Tukey testi yapılmıştır. Buna göre; babasının eğitim düzeyi üniversite mezunu olan çocukların akranları tarafından kaygı, korku puanı ($x=1,4699$), babasının eğitim durumunun lise mezunu olan çocukların akranları tarafından dışlanma puanından ($x=1,7222$) düşük olduğu görülmektedir. Araştırmada yer alan çocukların aşırı hareketlilik puanı ortalamalarının baba eğitim durumu değişkeni açısından ele alındığında anlamlı bir farklılık olup olmadığını belirlemek amacıyla yapılan F testi çıktıları doğrultusunda; grup

ortalamaları arasındaki fark anlamlı bulunmamıştır. ($p=0,072>0,05$). Araştırmada yer alan çocukların dışlanmışlık puanı ortalamalarının baba eğitim durumu değişkeni açısından ele alındığında anlamlı bir farklılık olup olmadığını belirlemek amacıyla yapılan F testinin çıktılarına ele alındığında; grup ortalamaları arasındaki fark anlamlı bulunmamıştır. ($p=0,086>0,05$).

Tablo 11: Araştırmada Yer Alan Çocukların Akran İlişki Düzeylerinin Anne Yaşı Değişkenine Göre Farklılaşması

		N	Mean	Std. Deviation	Sig.	Tukey
Hiperaktivite_Ort	20-30 yaş arası	4	1,7500	0,54006	0,037	2-3
	31-40 yaş arası	38	1,4474	0,51056		
	41 yaş ve üstü	14	1,9107	0,73122		
	Total	56	1,5848	0,59977		
Saldırganlık_Ort	20-30 yaş arası	4	2,0357	1,11499	0,019	1-2
	31-40 yaş arası	38	1,3120	0,44790		
	41 yaş ve üstü	14	1,6020	0,54088		
	Total	56	1,4362	0,56188		
Dışlanmış_Ort	20-30 yaş arası	4	1,4286	0,58321	0,099	-
	31-40 yaş arası	38	1,1541	0,29217		
	41 yaş ve üstü	14	1,3980	0,57192		
	Total	56	1,2347	0,40902		
Kaygı_Korku_Ort	20-30 yaş arası	4	1,5000	0,34546	0,018	2-3
	31-40 yaş arası	38	1,4327	0,24750		
	41 yaş ve üstü	14	1,7063	0,39610		
	Total	56	1,5060	0,31421		
Asosyal_Ort	20-30 yaş arası	4	1,5357	0,79433	0,041	2-3
	31-40 yaş arası	38	1,2256	0,39944		
	41 yaş ve üstü	14	1,5612	0,44639		
	Total	56	1,3316	0,46159		
Prososyal_Ort	20-30 yaş arası	4	2,4250	0,62383	0,041	1-2
	31-40 yaş arası	38	2,6789	0,39467		
	41 yaş ve üstü	14	2,3643	0,37541		
	Total	56	2,5821	0,42388		

Araştırmada yer alan çocukların akranlarına karşı saldırganlık puanı ortalamalarının anne yaşı değişkeni açısından ele alındığında anlamlı bir farklılık olup olmadığını belirlemek sebebiyle yapılan F testi çıktıları doğrultusunda; grup ortalamaları arasında bulunan fark anlamlı bulunmuştur ($p=0,019<0,05$). Farklılığın hangi gruptan kaynaklandığını belirlemek üzere Tukey testi uygulanmıştır. Bu veriler ışığında; annesinin yaşı 20-30 yaş aralığında bulunan çocukların akranlarına karşı yardımcı amaçlayan sosyal davranış gösterme puanı ($x=2,0357$), annesinin yaşı 31-40 yaş aralığında bulunan çocukların akranlarına karşı yardımcı amaçlayan sosyal davranış gösterme puanından ($x=1,3120$) yüksek olduğu görülmektedir. Araştırmada yer alan çocukların akranlarına karşı yardımcı amaçlayan sosyal davranış gösterme puanı ortalamalarının anne yaşı değişkeni açısından ele alındığında anlamlı bir farklılık olup olmadığını belirlemek sebebiyle yapılan F testi çıktıları doğrultusunda; grup ortalamaları arasında bulunan fark anlamlı bulunmuştur ($p=0,041<0,05$). Farklılığın hangi gruptan kaynaklandığını belirlemek üzere Tukey testi uygulanmıştır. Bu veriler ışığında; annesinin yaşı 20-30 yaş aralığında bulunan çocukların akranlarına karşı yardımcı amaçlayan sosyal davranış gösterme puanı ($x=2,4250$), annesinin yaşı 31-40 yaş aralığında bulunan çocukların akranlarına karşı yardımcı amaçlayan sosyal davranış gösterme puanından ($x=2,6789$) düşük olduğu görülmektedir. Araştırmada yer alan çocukların akranlarına karşı asosyal davranış geliştirme puanı ortalamalarının anne yaşı değişkeni açısından ele alındığında anlamlı bir farklılık olup olmadığını belirlemek sebebiyle yapılan F testi çıktıları doğrultusunda; grup ortalamaları arasında bulunan fark anlamlı bulunmuştur ($p=0,041<0,05$). Farklılığın hangi gruptan kaynaklandığını belirlemek üzere Tukey testi uygulanmıştır. Bu veriler ışığında; annesinin yaşı 41 yaş ve üstü aralığındaki çocukların akranlarına karşı asosyal davranış geliştirme puanı ($x=1,5612$), annesinin yaşı 31-40 yaş aralığında bulunan çocukların akranlarına karşı asosyal davranış

geliştirme puanından ($x=1,2256$) yüksek olduğu görülmektedir. Araştırmada yer alan çocukların akranlarına karşı korku-kaygı duyma puanı ortalamalarının anne yaşı değişkeni açısından ele alındığında anlamlı bir farklılık olup olmadığını belirlemek sebebiyle yapılan F testi çıktıları doğrultusunda; grup ortalamaları arasında bulunan fark anlamlı bulunmuştur ($p=0,018<0,05$). Farklılığın hangi gruptan kaynaklandığını belirlemek üzere Tukey testi uygulanmıştır. Annesinin yaşı 41 yaş ve üstü aralığındaki çocukların akranlarına karşı korku-kaygı duyma puanı ($x=1,7063$), annesinin yaşı 31-40 yaş aralığında bulunan çocukların akranlarına karşı korku-kaygı duyma puanından ($x=1,4327$) yüksek olduğu görülmektedir. Araştırmada yer alan çocukların akranları tarafından dışlanma puanı ortalamalarının anne yaşı değişkeni açısından ele alındığında anlamlı bir farklılık olup olmadığını belirlemek sebebiyle yapılan F testi çıktıları doğrultusunda; grup ortalamaları arasında bulunan fark anlamlı bulunmamıştır ($p=0,099>0,05$). Araştırmada yer alan çocukların aşırı hareketlilik puanı ortalamalarının anne yaşı değişkeni açısından ele alındığında anlamlı bir farklılık olup olmadığını belirlemek sebebiyle yapılan F testi çıktıları doğrultusunda; grup ortalamaları arasında bulunan fark anlamlı bulunmuştur ($p=0,037<0,05$). Farklılığın hangi gruptan kaynaklandığını belirlemek üzere Tukey testi uygulanmıştır. Bu veriler ışığında; annesinin yaşı 41 yaş ve üstü aralığındaki çocukların aşırı hareketlilik puanı ($x=1,9107$), annesinin yaşı 31-40 yaş aralığında bulunan çocukların aşırı hareketlilik puanından ($x=1,4474$) yüksek olduğu görülmektedir.

Tablo 12: Araştırmada yer alan Çocukların Akran İlişki Düzeylerinin Baba Yaşı Değişkenine Göre Farklılaşması

		N	Mean	Std. Deviation	F	Sig.
Hiperaktivite_Ort	31-40 yaş arası	40	1,4688	0,50696	5,691	0,021
	41 yaş ve üstü	16	1,8750	0,72457		
	Total	56	1,5848	0,59977		
Saldırganlık_Ort	31-40 yaş arası	40	1,3500	0,51248	3,443	0,069
	41 yaş ve üstü	16	1,6518	0,63668		
	Total	56	1,4362	0,56188		
Dışlanmış_Ort	31-40 yaş arası	40	1,1571	0,28535	5,439	0,023
	41 yaş ve üstü	16	1,4286	0,58786		
	Total	56	1,2347	0,40902		
Kaygı_Korku_Ort	31-40 yaş arası	40	1,4361	0,24445	7,768	0,007
	41 yaş ve üstü	16	1,6806	0,40139		
	Total	56	1,5060	0,31421		
Asosyal_Ort	31-40 yaş arası	40	1,2179	0,39088	9,879	0,003
	41 yaş ve üstü	16	1,6161	0,51301		
	Total	56	1,3316	0,46159		
Prososyal_Ort	31-40 yaş arası	40	2,6800	0,38511	8,476	0,005
	41 yaş ve üstü	16	2,3375	0,42876		
	Total	56	2,5821	0,42388		

Araştırmada yer alan çocukların akranlarına karşı saldırganlık puanı ortalamalarının baba yaşı değişkeni açısından ele alındığında anlamlı bir farklılık olup olmadığını belirlemek sebebiyle yapılan F testi çıktıları doğrultusunda; grup ortalamaları arasında bulunan fark anlamlı bulunmamıştır ($p=0,069>0,05$). Araştırmada yer alan çocukların akranlarına karşı yardımı amaçlayan sosyal davranış gösterme puanı ortalamalarının baba yaşı değişkeni açısından ele alındığında anlamlı bir farklılık olup olmadığını belirlemek sebebiyle yapılan F testi çıktıları doğrultusunda; grup ortalamaları arasında bulunan fark anlamlı bulunmuştur ($p=0,005<0,05$). Farklılığın hangi gruptan kaynaklandığını belirlemek üzere Tukey testi uygulanmıştır. Bu veriler ışığında; babasının yaşı 31-40 yaş aralığında bulunan çocukların akranlarına karşı yardımı amaçlayan sosyal davranış gösterme puanı ($x=2,6800$), babasının yaşı 41 yaş ve üstü aralığındaki çocukların akranlarına karşı yardımı amaçlayan sosyal davranış gösterme puanından ($x=2,3375$) yüksek olduğu görülmektedir.

Araştırmada yer alan çocukların akranlarına karşı asosyal davranış geliştirme puanı ortalamalarının baba yaşı değişkeni açısından ele alındığında anlamlı bir farklılık olup olmadığını belirlemek sebebiyle

yapılan F testi çıktıları doğrultusunda; grup ortalamaları arasında bulunan fark anlamlı bulunmuştur ($p=0,003<0,05$). Farklılığın hangi gruptan kaynaklandığını belirlemek üzere Tukey testi uygulanmıştır. Bu veriler ışığında; babasının yaşı 41 yaş ve üstü aralığındaki çocukların akranlarına karşı asosyal davranış geliştirme puanı ($x=1,6161$), babasının yaşı 31-40 yaş aralığında bulunan çocukların akranlarına karşı asosyal davranış geliştirme puanından ($x=1,2179$) yüksek olduğu görülmektedir. Araştırmada yer alan çocukların akranlarına karşı korku-kaygı duyma puanı ortalamalarının baba yaşı değişkeni açısından ele alındığında anlamlı bir farklılık olup olmadığını belirlemek sebebiyle yapılan F testi çıktıları doğrultusunda; grup ortalamaları arasında bulunan fark anlamlı bulunmuştur ($p=0,007<0,05$). Farklılığın hangi gruptan kaynaklandığını belirlemek üzere Tukey testi uygulanmıştır. Bu veriler ışığında; babasının yaşı 41 ve üzeri yaş aralığındaki çocukların akranlarına karşı korku-kaygı duyma puanı ($x=1,6806$), babasının yaşı 31-40 yaş aralığında bulunan çocukların akranlarına karşı korku-kaygı duyma puanından ($x=1,4361$) yüksek olduğu görülmektedir. Araştırmada yer alan çocukların akranları tarafından dışlanma puanı ortalamalarının baba yaşı değişkeni açısından ele alındığında anlamlı bir farklılık olup olmadığını belirlemek sebebiyle yapılan F testi çıktıları doğrultusunda; grup ortalamaları arasında bulunan fark anlamlı bulunmuştur ($p=0,023>0,05$). Farklılığın hangi gruptan kaynaklandığını belirlemek üzere Tukey testi uygulanmıştır. Bu veriler ışığında; babasının yaşı 41 ve üzeri yaş aralığındaki çocukların akranlarına karşı dışlanmışlık puanı ($x=1,4286$), babasının yaşı 31-40 yaş aralığında bulunan çocukların akranlarına karşı korku-kaygı duyma puanından ($x=1,1571$) yüksek olduğu görülmektedir. Araştırmada yer alan çocukların aşırı hareketlilik puanı ortalamalarının baba yaşı değişkeni açısından ele alındığında anlamlı bir farklılık olup olmadığını belirlemek sebebiyle yapılan F testi çıktıları doğrultusunda; grup ortalamaları arasında bulunan fark anlamlı bulunmuştur ($p=0,021<0,05$). Farklılığın hangi gruptan kaynaklandığını belirlemek üzere Tukey testi uygulanmıştır. Bu veriler ışığında; babasının yaşı 41 yaş ve üstü aralığındaki çocukların aşırı hareketlilik puanı ($x=1,8750$), babasının yaşı 31-40 yaş aralığında bulunan çocukların aşırı hareketlilik puanından ($x=1,4688$) yüksek olduğu görülmektedir.

Tablo 13: Araştırmada yer alan Çocukların Akran İlişki Düzeylerinin Kardeş Sayısı Değişkenine Göre Farklılaşması

		N	Mean	Std. Deviation	F	Sig.
Hiperaktivite_Ort	Kardeşi yok	34	1,5588	0,56091	0,216	0,807
	1 kardeşi var	17	1,6618	0,71229		
	3 kardeşi var	5	1,5000	0,53033		
	Total	56	1,5848	0,59977		
Saldırganlık_Ort	Kardeşi yok	34	1,4328	0,57840	0,054	0,948
	1 kardeşi var	17	1,4202	0,46694		
	3 kardeşi var	5	1,5143	0,83666		
	Total	56	1,4362	0,56188		
Dışlanmış_Ort	Kardeşi yok	34	1,1849	0,35262	0,787	0,461
	1 kardeşi var	17	1,2857	0,48181		
	3 kardeşi var	5	1,4000	0,52876		
	Total	56	1,2347	0,40902		
Kaygı_Korku_Ort	Kardeşi yok	34	1,5000	0,24504	0,025	0,975
	1 kardeşi var	17	1,5098	0,44106		
	3 kardeşi var	5	1,5333	0,28760		
	Total	56	1,5060	0,31421		
Asosyal_Ort	Kardeşi yok	34	1,2311	0,32043	2,641	0,081
	1 kardeşi var	17	1,4370	0,56350		
	3 kardeşi var	5	1,6571	0,73955		
	Total	56	1,3316	0,46159		
Prososyal_Ort	Kardeşi yok	34	2,6059	0,42707	0,207	0,814
	1 kardeşi var	17	2,5647	0,39042		
	3 kardeşi var	5	2,4800	0,58052		
	Total	56	2,5821	0,42388		

Araştırmada yer alan çocukların akranlarına karşı saldırganlık puanı ortalamalarının kardeş sayısı değişkeni açısından ele alındığında anlamlı bir farklılık olup olmadığını belirlemek sebebiyle yapılan t testi sonuçlarına göre; grup ortalamaları arasında bulunan fark anlamlı bulunmamıştır ($p=0,948>0,05$). Araştırmada yer alan çocukların akranlarına karşı yardımcı amaçlayan sosyal davranış gösterme puanı ortalamalarının kardeş sayısı değişkeni açısından ele alındığında anlamlı bir farklılık olup olmadığını belirlemek sebebiyle yapılan t testi sonuçlarına göre; grup ortalamaları arasında bulunan fark anlamlı bulunmamıştır ($p=0,814>0,05$). Araştırmada yer alan çocukların akranlarına karşı asosyal davranış geliştirme puanı ortalamalarının kardeş sayısı değişkeni açısından ele alındığında anlamlı bir farklılık olup olmadığını belirlemek sebebiyle yapılan t testi sonuçlarına göre; grup ortalamaları arasında bulunan fark anlamlı bulunmamıştır ($p=0,081>0,05$). Araştırmada yer alan çocukların akranlarına karşı korku-kaygı duyma puanı ortalamalarının kardeş sayısı değişkeni açısından ele alındığında anlamlı bir farklılık olup olmadığını belirlemek sebebiyle yapılan t testi sonuçlarına göre; grup ortalamaları arasında bulunan fark anlamlı bulunmamıştır ($p=0,975>0,05$). Araştırmada yer alan çocukların akranları tarafından dışlanma puanı ortalamalarının kardeş sayısı değişkeni açısından ele alındığında anlamlı bir farklılık olup olmadığını belirlemek sebebiyle yapılan t testi sonuçlarına göre; grup ortalamaları arasında bulunan fark anlamlı bulunmamıştır ($p=0,461>0,05$). Araştırmada yer alan çocukların aşırı hareketlilik puanı ortalamalarının kardeş sayısı değişkeni açısından ele alındığında anlamlı bir farklılık olup olmadığını belirlemek sebebiyle yapılan t testi sonuçlarına göre; grup ortalamaları arasında bulunan fark anlamlı bulunmamıştır ($p=0,807>0,05$).

Araştırmada Yer Alan Çocukların Öz Düzenleme Beceri Düzeylerinin Aralarındaki İlişkinin Korelasyon Analizi İle İncelenmesi

Tablo 14: Araştırmada yer alan Çocukların Akran İlişki Düzeylerinin Aralarındaki İlişkinin Korelasyon Analizi ile İncelenmesi

		Dikkat Ort.	Dürtü Kont Ort.	Aktivite Düz Ort.	Sosyallik Düz Ort.	Duygu Enerji Ort.
Dikkat Ort.	Pearson Correlation	1	,285*	,337*	0,123	-,272*
	Sig. (2-tailed)		0,034	0,011	0,366	0,042
	N	56	56	56	56	56
Dürtü Kont Ort.	Pearson Correlation	,285*	1	,309*	0,104	-0,022
	Sig. (2-tailed)	0,034		0,020	0,443	0,874
	N	56	56	56	56	56
Aktivite Düz Ort.	Pearson Correlation	,337*	,309*	1	,734**	,387**
	Sig. (2-tailed)	0,011	0,020		0,000	0,003
	N	56	56	56	56	56
Sosyallik Düz Ort.	Pearson Correlation	0,123	0,104	,734**	1	,457**
	Sig. (2-tailed)	0,366	0,443	0,000		0,000
	N	56	56	56	56	56
Duygu Enerji Ort.	Pearson Correlation	-,272*	-0,022	,387**	,457**	1
	Sig. (2-tailed)	0,042	0,874	0,003	0,000	
	N	56	56	56	56	56
Hiperaktivite Ort.	Pearson Correlation	-,433**	-0,176	-0,250	-0,115	0,146
	Sig. (2-tailed)	0,001	0,194	0,063	0,400	0,283
	N	56	56	56	56	56
Saldırganlık Ort.	Pearson Correlation	-,384**	-0,132	-0,145	0,080	0,095
	Sig. (2-tailed)	0,003	0,333	0,286	0,557	0,484
	N	56	56	56	56	56
Dışlanmış Ort.	Pearson Correlation	-,542**	-0,224	-,550**	-0,195	0,070
	Sig. (2-tailed)	0,000	0,096	0,000	0,149	0,608
	N	56	56	56	56	56
Kaygı Korku Ort.	Pearson Correlation	-,383**	-,294*	-,455**	-0,233	0,133
	Sig. (2-tailed)	0,004	0,028	0,000	0,084	0,329
	N	56	56	56	56	56

Asosyal Ort.	Pearson Correlation	-,271*	-0,127	-,661**	-,446**	-0,081
	Sig. (2-tailed)	0,043	0,351	0,000	0,001	0,551
	N	56	56	56	56	56
Sosyosal_Ort.	Pearson Correlation	,339*	0,135	,383**	,324*	-0,062
	Sig. (2-tailed)	0,011	0,321	0,004	0,015	0,650
	N	56	56	56	56	56

Araştırmada yer alan çocukların akran ilişki düzeylerinin aralarındaki ilişkinin korelasyon analizi ile incelendiğinde dikkat ile dürtü kontrolünü arasında bulunan ilişkiyi belirlemek üzere yapılan korelasyon analizi sonucunda, puanlar arasında %34 düzeyinde pozitif yönde anlamlı ilişki bulunmuştur. ($r=-0,285$; $p=0,034<0,05$). Bu veriler ışığında dikkat puanı arttıkça dürtü kontrolü puanı artmaktadır.

Davranış düzenleme ile dikkat arasında bulunan ilişkiyi belirlemek üzere yapılan korelasyon analizi sonucunda, puanlar arasında %33,7 düzeyinde pozitif yönde anlamlı ilişki bulunmuştur. ($r=0,337$; $p=0,011<0,05$). Bu veriler ışığında davranış düzenleme puanı arttıkça dikkat puanı da artmaktadır. Dikkat ile duygu enerji puanı arasında bulunan ilişkiyi belirlemek üzere yapılan korelasyon analizi sonucunda, puanlar arasında %27,2 düzeyinde negatif yönde anlamlı ilişki bulunmuştur. ($r=-0,272$; $p=0,042<0,05$). Bu veriler ışığında dikkat puanı arttıkça duygu enerji puanı da azalmaktadır.

Dürtü kontrolü ile davranış düzenleme arasında bulunan ilişkiyi belirlemek üzere yapılan korelasyon analizi sonucunda, puanlar arasında %30,9 düzeyinde pozitif yönde anlamlı ilişki bulunmuştur. ($r=0,309$; $p=0,020<0,05$). Bu veriler ışığında dürtü kontrolü puanı arttıkça davranış düzenleme puanı da artmaktadır.

Davranış düzenleme ile sosyallik düzeyi arasında bulunan ilişkiyi belirlemek üzere yapılan korelasyon analizi sonucunda, puanlar arasında %73,4 düzeyinde pozitif yönde anlamlı ilişki bulunmuştur. ($r=0,737$; $p=0,000<0,05$). Bu veriler ışığında davranış düzenleme puanı arttıkça sosyallik puanı da artmaktadır.

Davranış düzenleme ile duygu enerji arasında bulunan ilişkiyi belirlemek üzere yapılan korelasyon analizi sonucunda, puanlar arasında %38,7 düzeyinde pozitif yönde anlamlı ilişki bulunmuştur. ($r=0,387$; $p=0,003<0,05$). Bu veriler ışığında davranış düzenleme puanı arttıkça duygu enerji puanı da artmaktadır.

Sosyallik düzeyi ile duygu enerji arasında bulunan ilişkiyi belirlemek üzere yapılan korelasyon analizi sonucunda, puanlar arasında %45,7 düzeyinde pozitif yönde anlamlı ilişki bulunmuştur. ($r=-0,457$; $p=0,000<0,05$). Bu veriler ışığında sosyallik puanı arttıkça duygu enerji puanı artmaktadır.

Aşırı hareketlilik ile dikkat arasında bulunan ilişkiyi belirlemek üzere yapılan korelasyon analizi sonucunda, puanlar arasında %43,3 düzeyinde negatif yönde anlamlı ilişki bulunmuştur. ($r=-0,433$; $p=0,001<0,05$). Bu veriler ışığında aşırı hareketlilik puanı arttıkça dikkat puanı azalmaktadır.

Saldırganlık ile dikkat arasında bulunan ilişkiyi belirlemek üzere yapılan korelasyon analizi sonucunda, puanlar arasında %38,4 düzeyinde negatif yönde anlamlı ilişki bulunmuştur. ($r=-0,384$; $p=0,003<0,05$). Saldırganlık puanı arttıkça dikkat puanı azalmaktadır.

Dışlanmışlık ile dikkat arasında bulunan ilişkiyi belirlemek üzere yapılan korelasyon analizi sonucunda, puanlar arasında %54,2 düzeyinde negatif yönde anlamlı ilişki bulunmuştur. ($r=-0,542$; $p=0,000<0,05$). Dışlanmışlık puanı arttıkça dikkat puanı azalmaktadır.

Dışlanmışlık ile davranış düzenleme arasında bulunan ilişkiyi belirlemek üzere yapılan korelasyon analizi sonucunda, puanlar arasında %55,0 düzeyinde negatif yönde anlamlı ilişki bulunmuştur. ($r=-0,550$; $p=0,000<0,05$). Bu veriler ışığında dışlanmışlık puanı arttıkça davranış düzenleme puanı azalmaktadır.

Korku-kaygı duyma ile dikkat arasında bulunan ilişkiyi belirlemek üzere yapılan korelasyon analizi sonucunda, puanlar arasında %38,3 düzeyinde negatif yönde anlamlı ilişki bulunmuştur. ($r=-0,383$; $p=0,004<0,05$). Bu veriler ışığında korku-kaygı duyma puanı dikkat puanı da azalır.

Korku-kaygı duyma ile dürtü kontrolü arasında bulunan ilişkiyi belirlemek üzere yapılan korelasyon analizi sonucunda, puanlar arasında %29,4 düzeyinde negatif yönde anlamlı ilişki bulunmuştur. ($r=-$

0,294; $p=0,028<0,05$). Bu veriler ışığında Korku-kaygı duyma puanı arttıkça dürtü kontrolü puanı da azalmaktadır.

Korku-kaygı duyma ile davranış düzenleme arasında bulunan ilişkiyi belirlemek üzere yapılan korelasyon analizi sonucunda, puanlar arasında %45,5 düzeyinde negatif yönde anlamlı ilişki bulunmuştur. ($r=-0,455$; $p=0,000<0,05$). Bu veriler ışığında Korku-kaygı duyma puanı arttıkça davranış düzenleme puanı azalmaktadır.

Asosyallik ile dikkat arasında bulunan ilişkiyi belirlemek üzere yapılan korelasyon analizi sonucunda, puanlar arasında %27,1 düzeyinde negatif yönde anlamlı ilişki bulunmuştur. ($r=-0,271$; $p=0,043<0,05$). Asosyallik puanı arttıkça dikkat puanı da azalmaktadır.

Asosyallik ile davranış düzenleme arasında bulunan ilişkiyi belirlemek üzere yapılan korelasyon analizi sonucunda, puanlar arasında %66,1 düzeyinde negatif yönde anlamlı ilişki bulunmuştur. ($r=-0,661$; $p=0,000<0,05$). Bu veriler ışığında asosyallik puanı arttıkça davranış düzenleme puanı da artmaktadır.

Asosyallik ile sosyallik düzeyi arasında bulunan ilişkiyi belirlemek üzere yapılan korelasyon analizi sonucunda, puanlar arasında %44,6 düzeyinde negatif yönde anlamlı ilişki bulunmuştur. ($r=-0,446$; $p=0,001<0,05$). Bu veriler ışığında asosyallik puanı arttıkça sosyallik puanı da azalmaktadır.

Akranlarına karşı yardımı amaçlayan sosyal davranış gösterme ile dikkat arasında bulunan ilişkiyi belirlemek üzere yapılan korelasyon analizi sonucunda, puanlar arasında %33,9 düzeyinde pozitif yönde anlamlı ilişki bulunmuştur. ($r=0,339$; $p=0,011<0,05$). Bu veriler ışığında Akranlarına karşı yardımı amaçlayan sosyal davranış gösterme puanı arttıkça dikkat puanı da artmaktadır.

Akranlarına karşı yardımı amaçlayan sosyal davranış gösterme ile davranış düzenleme arasında bulunan ilişkiyi belirlemek üzere yapılan korelasyon analizi sonucunda, puanlar arasında %38,3 düzeyinde pozitif yönde anlamlı ilişki bulunmuştur. ($r=0,383$; $p=0,004<0,05$). Bu veriler ışığında akranlarına karşı yardımı amaçlayan sosyal davranış gösterme puanı arttıkça davranış düzenleme puanı da artmaktadır.

Akranlarına karşı yardımı amaçlayan sosyal davranış gösterme ile sosyallik arasında bulunan ilişkiyi belirlemek üzere yapılan korelasyon analizi sonucunda, puanlar arasında %32,4 düzeyinde pozitif yönde anlamlı ilişki bulunmuştur. ($r=0,324$; $p=0,015<0,05$). Bu veriler ışığında akranlarına karşı yardımı amaçlayan sosyal davranış gösterme puanı arttıkça sosyallik puanı da artmaktadır.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Kişisel bilgi formu, Ladd ve Profilet Çocuk Davranış ölçeği ve Okul Öncesi Öz Düzenleme Ölçeği ile veriler toplanmış ve 66 ayını doldurmuş, okul öncesi eğitime devam eden çocukların öz düzenleme becerileri ile akran ilişkileri arasında bulunan ilişkiler incelenmiştir.

Öz düzenleme ve akran ilişkileri ilişkisi incelendiğinde dikkat puanı arttıkça dürtü kontrolü puanının arttığı, davranış düzenleme puanı arttıkça dikkat puanının arttığı, dikkat puanı arttıkça duygu enerji puanının azaldığı, dürtü kontrolü puanı arttıkça davranış düzenleme puanının arttığı gözlemlenmiştir. Ayrıca, davranış düzenleme puanı arttıkça sosyallik puanı, sosyallik puanı arttıkça duygu enerji puanı artmaktadır.

Aşırı hareketlilik puanı arttıkça dikkat puanının azaldığı, saldırganlık puanı arttıkça dikkat puanının azaldığı, dışlanmışlık puanı arttıkça dikkat puanının ve davranış düzenleme puanının azaldığı sonuçlarına ulaşılmıştır. Korku-kaygı duyma puanı arttıkça dikkat puanı, davranış düzenleme puanı ve dürtü kontrolü puanı azalırken, asosyallik puanı arttıkça davranış düzenleme puanı artmakta, asosyallik puanı arttıkça sosyallik puanı azalmaktadır. Bradley (2002)'nin akran ilişkileri ile çocukların öz düzenleme becerileri gelişirken, sosyal davranışları, toplumun kurallarını ve sosyal değerleri öğrendikleri ifadesi ile araştırma sonuçları benzerlik göstermektedir.

Arkadaşlık ilişkilerinde sorun yaşayan çocukların, daha az olumlu sosyal davranış sergilediklerini Wentzel, McNamara-Barry ve Caldwell (2004) yaptıkları araştırmalar sonucu ortaya çıkarmışlardır. Araştırmadaki akranlarına karşı yardımı amaçlayan sosyal davranış gösterme puanı arttıkça dikkat puanı,

davranış düzenleme puanı ve sosyallik puanından gözlenen artış Wentzel, McNamara-Barry ve Caldwell (2004)'in çalışmalarında ulaştıkları sonucu destekler niteliktedir.

Bu çalışmada elde edilen veriler sonucu öz düzenleme becerileri ile akran ilişkileri arasında anlamlı bir ilişki olduğu ortaya çıkmaktadır.

ÖNERİLER

Bu çalışmaya düşük öz düzenleme becerileri gösteren çocukların, akran ilişkilerinde sorun yaşayacağı hipotezi ile yola çıkılmıştır.

-Çalışma sonucunda dikkat süresi uzun çocukların dürtü kontrolünde başarılı oldukları görülmüştür. Dürtü kontrolü arttıkça, davranış kontrolünün de arttığı sonucuna verilerin analizi sonucu ulaşılmıştır. Bu doğrultuda dürtü kontrolünde sorun yaşayan çocuklar için, dikkat geliştirmeye yönelik yapılacak etkinlik planlamaları ile dürtü kontrolü desteklenirken, davranış kontrolü de desteklenecektir.

-Davranış düzenleme puanının artmasıyla sosyallik puanının arttığı ölçülmüştür. Bu doğrultuda asosyal davranış gösteren çocuklar için, davranış düzenlemeyi destekleyici çalışmaların eğitim planına eklenmesi olumlu sosyal becerileri destekleyecektir.

-Aşırı hareketlilik ve saldırganlık puanları arttıkça dikkat puanı düşmektedir. Aşırı hareketli ve/veya saldırgan davranışlar gösteren çocukların, bu enerjilerini boşaltabilecekleri ve rahatlamalarını sağlayacak etkinliklere eğitim planında yer verilmesi veya çocuğun bu tür aktivitelere okul dışında yönlendirilmesi aşırı hareketlilik ve saldırganlık davranışında azalma sağlarken dikkatin artmasını destekleyecektir.

-Korku-kaygı duyma puanının artması; dikkat puanı, davranış düzenleme puanı ve dürtü kontrolü puanında azalmaların görülmesine neden olmaktadır. Korkulu-kaygılı çocukların ve kaygılarının temelini, öğretmenin sınıf içindeki gözlemleri ve psikolojik danışmanlık ve rehberlik biriminin çalışmaları ile tespit edilmesi gerekmektedir. Tespit edilen kaygılar ve nedenleri doğrultusunda yapılacak olan rehberlik çalışmaları, sınıf içi düzenlemeler ve gerekli görülürse psikolojik danışmanlık merkezlerinden alınacak destek ile çocuğun kaygı-korkularının önüne geçilebilir. Ancak korku-kaygı duymanın olumsuz etkileri ortadan kaldırıldıktan sonra dikkat, davranış düzenleme ve dürtü kontrolünde artış gözlenmesi beklenebilir.

Çalışmada elde edilen veriler sonucu, okul öncesi eğitim kurumunda yapılacak olan planlama çalışmaları ve rehberlik çalışmaları ile akran ilişkileri ile öz düzenleme becerileri arasındaki varlığı tespit edilen olumlu ilişkilerin desteklenmesi, olumsuz ilişkilerin olumlu yönde gelişmesi sağlanabilir.

Bilgilendirme/Acknowledgement: Makale, aynı başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

KAYNAKÇA

- Ahioğlu, N. (2008). Kültürel – tarihsel kuram çerçevesinde çocuk gelişimi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 41(1), 163-186.
- Aksoy, A. B., ve Tozduman, K. (2017). Çocukların öz düzenleme becerileri ile oyun becerilerinin cinsiyete göre incelenmesi. *Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 7(2),261-283.
- Bodrova, E., Germeroth, C., ve Leong, D. J. (2013). Play and self-regulation: Lessons from Vygotsky. *American Journal of Play*, 6(1), 111-123.
- Bradley, K. D. (2002). *Group entry strategies of socially excluded children as a function of sex, ethnicity, and sociometric status*. Unpublished doctorate dissertation, The University of Texas, USA.

- Dinçer, B. (2008). *Alt ve üst sosyo-ekonomik düzeyde lise ikinci sınıfa devam eden ergenlerin baba baba tutumlarını algılamaları ile arkadaşlık ilişkilerinin incelenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Doll, B., Murphy, P., ve Song, S. Y. (2003). The relationship between children's self-reported recess problems, and peer acceptance and friendships. *Journal of School Psychology, 41*(2), 113-130.
- Eisenberg, N., ve Mussen, P. H. (1989). *The roots of prosocial behavior in children*. UK: Cambridge University Press.
- Erol, A., ve İvrendi, A. (2018). 4-6 yaş çocuklarına yönelik öz-düzenleme becerileri ölçeğinin geliştirilmesi (baba formu). *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 44*(44), 178-195.
- Gander, M. J. ve Gardiner, H. W. (1998). *Çocuk ve ergen gelişimi*. (Çev. Bekir Onur). Ankara: İmge Kitapevi.
- Gulay, H., ve Akman, B. (2009). Social skills in preschool period. *Ankara, Turkey: PEGEM-A Publishing*.
- Gülay, H. (2008). 5-6 yaş çocuklarına yönelik akran ilişkileri ölçeklerinin geçerlik güvenirlik çalışmaları ve akran ilişkilerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Selcuk University Journal of Institute of Social Sciences, 30*, 153-163
- Gülay, H. (2010). *Okul öncesi dönemde akran ilişkileri*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Huh, Y., Ahn, D. H., Choi, J. H., Kang, J. Y., Kim, Y. Y., ve Oh, K. J. (2003). Development of a child problem-behavior screening test. *Journal of Korean Neuropsychiatric Association, 42*(6), 724-735.
- Karasar, N. (2005). *Bilimsel araştırma yöntemi*. (17. Baskı). Ankara: Nobel yayın dağıtım.
- Ladd, G. W. and Profilet, S. M. 1996. The child behavior scale: A teacherreport measure of young children's aggressive, withdrawn, and prosocial behaviors. *Developmental Psychology, 32*(6), 1008- 1024.
- McCabe, L. A., Cunnington, M., ve Brooks-Gunn, J. (2004). The development of self-regulation in young children: Individual characteristics and environmental contexts. In R. F. Baumeister & K. D. Vohs (Eds.), *Handbook of self-regulation: Research, theory, and applications* (pp. 340-356). New York, NY, US: The Guilford Press.
- McClelland, M. M., ve Morrison, F. J. (2003). The emergence of learning-related social skills in preschool children. *Early Childhood Research Quarterly, 18*(2), 206-224.
- Posner, M. I., ve Rothbart, M. K. (2009). Toward a physical basis of attention and self-regulation. *Physics of life reviews, 6*(2), 103-120.
- Savina, E. (2014). Does play promote self-regulation in children? *Early Child Development and Care, 184*(11), 1692-1705.
- Schrepferman, L. M., Eby, J., Snyder, J., ve Stropes, J. (2006). Early affiliation and social engagement with peers: Prospective risk and protective factors for childhood depressive behaviors. *Journal of Emotional and Behavioral Disorders, 14*(1), 50-61.
- Tanrıbuyurdu, E. F., ve Yıldız, T. G. (2014). Okul öncesi öz düzenleme ölçeği (OÖDÖ): Türkiye uyarlama çalışması. *Eğitim ve Bilim, 39*(176), 317-328.
- Vohs, K. D., ve Baumeister, R. F. (Eds.). (2016). *Handbook of self-regulation: Research, theory, and applications*. New York, NY, US: Guilford Publications.
- Wentzel, K. R., Barry, C. M., ve Caldwell, K. A. (2004). Friendships in middle school: Influences on motivation and school adjustment. *Journal of educational psychology, 96*(2), 195.

- Whitebread, D., Coltman, P., Pasternak, D. P., Sangster, C., Grau, V., Bingham, S., ... ve Demetriou, D. (2009). The development of two observational tools for assessing metacognition and self-regulated learning in young children. *Metacognition and learning*, 4(1), 63-85.
- Zimmerman, B. J. (2000). Attaining self-regulation: A social cognitive perspective. In *Handbook of self-regulation* (pp. 13-39). San Diego, CA, US: Academic Press.

Memlûk Devletinde Sultan ve Emîrlerin Hanefîliğe İlgisi

Prof. Dr. Fatih Yahya Ayaz^{1*}
Arş. Gör. Dr. Fatmanur Alibekiroğlu Eren²

Geliş tarihi: 14.10.2019
Kabul tarihi: 04.11.2019

Atıf bilgisi:
IBAD Sosyal Bilimler Dergisi
Sayı: 5 Sayfa: 284-296
Yıl: 2019 Dönem: Güz

This article was checked by *Turnitin*.
Similarity Index 15%

¹ Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi,
Türkiye, fyayaz@cu.edu.tr,
ORCID ID 0000-0003-3261-4915

² Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi,
Türkiye, falibekiroglu@cu.edu.tr
ORCID ID 0000-0001-9629-5736

* Sorumlu yazar

ÖZ

İslâm tarihindeki en büyük Müslüman Türk devletleri arasında kabul edilen Memlûkler (1250-1517), Haçlılar ve Moğollara karşı büyük başarıları ve bu sayede İslâm dünyasının hamisi olmaları gibi bazı özellikleri ile tanınmaktadır. Bu devleti öne çıkaran özellikleri arasında ilme ve ulemaya gösterdiği alaka, kurduğu birçok medrese vasıtasıyla Sünnîliğin Mısır ve Suriye’de yerleşmesine yönelik gayretleri de sayılmaktadır. Esasen Eyyübî Devleti’nin (567-866/1171-1462) kurucusu Salâhaddin Eyyübî (567-589/1171-1193) ile başlayan bu faaliyetler Memlûkler tarafından daha da ileriye götürülmüş ve yaygınlaştırılmıştır. Şâfiî mezhebine mensup olan Salâhaddin Eyyübî, iktidarı devraldığı Fâtımîler’in (297-567/909-1171) Mısır ve Suriye’de yaygınlaştırmaya çalıştıkları Şîliğe karşı bir tedbir olarak çok sayıda medrese inşasına öncülük yapmış ve bunların Sünnî öğretiyi yerleştirmesi için gayret etmiş, bu amaca matuf olarak genelde itikatta Eş’arî olan Şâfiîlere daha fazla ihtimam göstermiştir. Eyyübîler’in halefi olan Memlûkler ise Şâfiîliğin yaygınlaştığı Mısır ve Suriye’de bu mezhebe mensup ulema ve kadıların idarî öncelik ve imtiyazlarına mani olmamakla birlikte Türklerin yaygın olarak kabul ettiği Hanefîliğe büyük önem göstermişlerdir. Daha kuruluş döneminden itibaren başlayan Hanefîliğe ilgi bazı sultan ve emîrlerin gayretleriyle daha da ileri götürülmüş hatta idarede nüfuz sahibi meşhur emîrlerden biri Hanefî mezhebini Şâfiîliğin önüne geçirmek amacıyla çeşitli çalışmalar yapmıştır. Yine önde gelen bazı emîrler bu sevgilerini ilmî sahaya taşımış, Hanefî mezhebi üzerine eser yazacak kadar ilmî yetkinliğe ulaşmıştır. Bu çalışmada Hanefî mezhebine bağlı olan bazı Memlûk sultan ve emîrlerinin faaliyetleri ve onların bu faaliyetleri neticesinde diğer mezheplere mensup ulema ile yaşadıkları çekişme, tartışma vb. hususlar ele alınmıştır. Öncelikle dört mezhepten birer başkadı tayini meselesine işaret edildikten sonra bu uygulamanın sebepleri ve sonuçları üzerinden Hanefî mezhebinin idaredeki konumunu incelenmiş, daha sonra örnekler vermek suretiyle Hanefîliğe düşkün yöneticilerin bu tavırları yorumlanmıştır. Böylece Türklerin Müslüman olduktan sonra amelde Hanefîliği tercih etmeleri meselesine, ülkemizde pek fazla tanınmayan Türk devleti Memlûkler’den bazı örnekler vererek katkıda bulunmak amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Memlûkler, Hanefîlik, Şâfiîlik, Hanefî emîrler.

On the Interest of Mamluk Sultans and Amirs to the Hanefite in the Mamluk State

Prof. Dr. Fatih Yahya Ayaz^{1*}

Res. Assist. Dr. Fatmanur Alibekiroğlu Eren²

First received: 14.10.2019

Accepted: 04.11.2019

Citation:

IBAD Journal of Social Sciences

Issue: 5 **Pages:** 284-296

Year: 2019 **Session:** Fall

This article was checked by *Turnitin*.
Similarity Index 15%

¹ Çukurova University, Turkey,
fyayaz@cu.edu.tr,
ORCID ID 0000-0003-3261-4915

² Çukurova University, Turkey,
falibekiroglu@cu.edu.tr,
ORCID ID 0000-0001-9629-5736

* Corresponding Author

ABSTRACT

Mamluk State which is accepted one of the greatest Muslim-Turkish states in Islamic history is known by some essential characteristics like great victories against Crusaders and Mongols and being protecting power of Islamic World henceforth. Showing great interest in scholarship and scholars, making efforts to establish and generalize Sunnism by building new madrasahs are also among its characteristics. In fact, these activities started by Salahaddin Ayyûbî are improved and generalized by Mamluks. Salahaddin Ayyûbî, as a Shâfiî, tried to remove Fatimid's Shiite traces in Egpt and Syria by building new Sunni madrasahs and along the same line he took more care of Shâfiîs because they are usually Esh'arî. Mamluks took great care of Hanefite Turks generally adopted, however they continued the prerogatives of Shafiî officials (qâdilqudat, for instance). On the other hand, some Mamluk sultans and amirs because of being fond of Hanefite tried to bring Hanefi officials forward. Some of them wrote also books on Hanefi sect. In this paper, we dealt with the activities of some Mamluk statesman fond of Hanefite and their conflicts and polemics with other sects especially with shafiis. Thus, we tried to make contribution to the topic of "Turks are Hanefi" by giving examples from the history of Mamluks.

Keywords: Mamluks, Hanefite, Shafiite, Hanefi amirs.

GİRİŞ

İslâm tarihindeki en büyük Müslüman Türk devletleri arasında kabul edilen Memlûkler (648-923/1250-1517), alışılmış hanedan usulünün dışındaki idare şekilleri, Haçlılar ve Moğollara karşı büyük başarıları ve bu sayede İslâm dünyasının hamisi olmaları gibi bazı özellikleri ile tanınmaktadır. Bu devleti öne çıkaran özellikler arasında ilme ve ulemaya gösterdiği alaka ile kurduğu birçok medrese vasıtasıyla Sünnîliğin Mısır ve Suriye’de yerleşmesine yönelik gayretlerinden de bahsedilebilir. Esasen Eyyûbî Devleti’nin (567-866/1171-1462) kurucusu Salâhaddin Eyyûbî (567-589/1171-1193) ile başlayan bu faaliyetler Memlûkler tarafından daha da ileriye götürülmüş ve yaygınlaştırılmıştır. Şâfiî mezhebine mensup olan Salâhaddin Eyyûbî, iktidarı devraldığı Fâtımîler’in (297-567/909-1171) Mısır ve Suriye’de yaygınlaştırmaya çalıştıkları Şîliğe karşı bir tedbir olarak çok sayıda medrese inşasına öncülük yapmıştır. Bunların Sünnî öğretiyi yerleştirmesi için gayret etmiş, bu amaca matuf olarak genelde itikatta Eş’arî olan Şâfiîlere ve Şâfiî mezhebine daha fazla ihtimam göstermiştir.

Eyyûbîler’in halefi olan Memlûkler ise Şâfiîliğin yaygınlaştığı Mısır ve Suriye’de bu mezhebe mensup ulema ve kadıların idarî öncelik ve imtiyazlarına mani olmamakla birlikte Türklerin yaygın olarak kabul ettiği Hanefîliğe büyük önem göstermişlerdir. Daha kuruluş döneminden itibaren başlayan Hanefîliğe ilgi bazı sultan ve emîrlerin gayretleriyle daha da ileri götürülmüş hatta idarede nüfuz sahibi meşhur emîrlerden biri Hanefî mezhebini Şâfiîliğin önüne geçirmek amacıyla çeşitli çalışmalar yapmıştır. Yine önde gelen bazı emîrler bu sevgilerini ilmî sahaya taşımış, Hanefî mezhebi üzerine eser yazacak kadar ilmî yetkinliğe ulaşmıştır.

Biz bu çalışmada Hanefî mezhebine bağlı olan bazı Memlûk sultan ve emîrlerinin faaliyetleri ve onların bu faaliyetleri neticesinde diğer mezheplere mensup ulema ile yaşadıkları çekişme, tartışma vb. hususları ele aldık. Çalışmada öncelikle dört mezhepten birer başkadı tayini meselesine işaret ederek bu uygulamanın sebepleri ve sonuçları üzerinden Hanefî mezhebinin idaredeki konumunu incelenmiş, daha sonra örnekler vermek suretiyle Hanefîliğe düşkün yöneticilerin bu tavırları yorumlanmıştır. Memlûkler döneminde Hanefîliğin sultan ve emîrler nezdindeki konumunu ele alan müstakil bir çalışma yer almamaktadır. Bu nedenle bizim çalışmamız sultan ve emîrlerin mezhebî kimliğini belirleme noktasında oldukça önemlidir. Ayrıca, halkın Şâfiî eğilimlere sahip olduğu Memlûkler döneminde devlet yönetiminin Hanefîliğe meylettikleri yönündeki iddiayı da doğrular mahiyettedir. Sultanların Hanefîliğe bireysel ilgilerine rağmen Şâfiîliğin devlet nezdindeki gücünü dönemin şartları ve toplumsal taban sayesinde koruduğunu görmek de önemlidir. Makalenin içeriğinde bazı mutaassıp Şâfiî müelliflerin bir kısım Memlûk sultanlarının mezheplerine yönelik tespitlerine de yer verilmiş ve bunların sıhhati hususunda tarih kaynaklarına başvurulmuştur. Dolayısıyla çalışmamızın temel amacı Memlûk sultan ve askerî erkânı ile halkın genelinin amelî mezhepleri arasındaki farklılık bağlamında Hanefîlik mezhebine müntesiplik meselesine dikkatleri çekmektir. Böylece Türklerin Müslüman olduktan sonra amelde Hanefîliği tercih etmeleri meselesine ülkemizde pek fazla tanınmayan Türk devleti Memlûkler’den bazı örnekler vererek katkıda bulunmaya çalıştık.

Dört Başkadı Tayini ve Hanefîliğin Etkisi Meselesi

Eyyûbîler’in Şîliğin etkisi ve izlerini ortadan kaldırmak amacıyla başlattıkları bir Şâfiî kâdilkudât (başkadı) idaresi altında yönetim ve halkın hukukî sorunlarını çözme uygulaması Memlûkler tarafından da ilk zamanlarda benimsenmiş ve sürdürülmüştür. Ancak Memlûk Devleti’nin dördüncü sultanı olan ve aynı zamanda gerçek manada kurucusu kabul edilen el-Melikü’z-Zâhir Baybars (658-676/1260-1277) bu tek başkadılı sisteme bir son vererek önce başkentte daha sonra başka şehirlerde diğer mezheplerden de birer tane kâdilkudât tayin etmek suretiyle yeni bir uygulama başlatmıştır. Baybars bu yeni uygulamasını tedricen yürürlüğe koymuş, öncelikle Eyyûbîler döneminden beri süregelen adlî sistemin başı olan Şâfiî başkadılığına diğer üç mezhepten birer nâib tayin etmiştir (661/1262) (İbn Abdüzzâhir, 1976, s. 182). Bundan kısa bir süre sonra bahsi geçen üç mezhepten müstakil birer başkadı atamak suretiyle uygulamayı tamamlamıştır (663/1263) (Nüveyrî, 1990, s. 177-122; Yalçın, 2016, s. 39-43).

Birçok araştırmaya konu edilen ve tartışılmaya devam eden Baybars’ın söz konusu uygulamasının gerekçeleri üzerinde durmak gerekir. Baybars’ın muasırı olan veya daha sonra yaşamış tarihçilerin eserlerinde konu ile ilgili farklı gerekçelere rastlanmaktadır. Baybars’ın yakınları arasında bulunan ve

onun hakkında bir biyografi kaleme almış bulunan meşhur münşilerden İbn Abdüzzâhir (ö. 692/1293), önce nâib daha sonra müstakil başkadı tayini şeklindeki bu uygulamaya gerekçe olarak başkent Kahire'ye çeşitli mezheplere mensup çok sayıda âlim ve insanın göç etmesini gösterir (İbn Abdüzzâhir, 1976, s. 182). Yûnînî (ö. 726/1326), Nüveyrî (ö. 733/1333), Zehebî (ö. 748/1347), İbn Kesîr (ö. 774/1373) gibi Türk Memlûkler döneminin (648-784/1250-1382) önde gelen tarihçileri ise bu uygulamayla ilgili olarak farklı bir gerekçeden bahsetmektedirler. Buna göre, tek başkadı olan Şâfiî mezhebinden Taceddin b. bintü'l-Eazz (ö. 665/1267), kendi mezhebinin görüşlerine uygun olmayan kararları uygulamakta mütereddit davranmakta ve bu durum farklı mezheplere mensup davacı ve davalıları rahatsız etmektedir. Bu rahatsızlık Sultan Baybars'ın başkanlık ettiği bir mezâlim oturumunda tekrar gündeme gelmiş, sultanın yakınları arasında bulunan ve Taceddin b. bintü'l-Eazz'den de hoşlanmayan Emîr Cemaleddin Aydoğdu (ö. 664/1266), söz konusu oturumda bu hususu vurgulayıp, başkadıyı eleştirerek her mezhepten birer başkadı tayin edilmesi gerektiğini Baybars'a arz etmiştir. Sultan Baybars da Başkadı Taceddin b. bintü'l-Eazz'ın bahsi geçen oturumdaki tavır ve kararlarından rahatsız olduğundan bu tavsiyeyi dikkate almış ve her mezhepten birer başkadı atamak suretiyle yeni bir uygulama başlatmıştır (Yûnînî, 1954-1961, 2, s.324-325; Nüveyrî, 1990, 30, s. 117-122; Zehebî, 1999, s. 21; İbn Kesîr, ts., 13, s. 259). Mutaassıp bir Şâfiî olan Taceddin es-Sübki (ö. 771/1370) ise daha sonra ele alacağımız gibi bu uygulamayı sert bir şekilde eleştirir ve esas gerekçe olarak Sultan Baybars'ın bir konuyla ilgili Taceddin b. bintü'l-Eazz'i huzura davet etmesi ve onun bu daveti reddetmesini, devamında bir Hanefî nâib edinmesine dair talimatı da uygulamamasını gösterir (Sübki, 1964, 8, s. 319).

Araştırmacılar ise Sultan Baybars'ın dört mezhepten birer başkadı tayin etmesinin gerekçeleriyle alakalı çeşitli yorumlar yapmaktadırlar. Mesela Escovitz, İbn Abdüzzâhir'in işaret ettiği hususa vurgu yaparak Kahire nüfusunun göçlerle artması neticesinde Şâfiî ağırlıklı olan Kahire'de diğer mezhep mensuplarının da çoğalmaya başladığını, Sultan Baybars'ın da bu yeni durumu dikkate alarak böyle bir uygulamaya karar verdiğini ifade eder (Escovitz, 1982, s. 531). Dolayısıyla Escovitz bu uygulamayı tabii bir gelişim ve ihtiyaçlara yönelik çözüm arayışı olarak görmektedir. Özen de söz konusu uygulamanın ihtiyaca binaen gerçekleştiğini, hukukî meselelerin çözümü için idarenin böyle bir karar almak zorunda kaldığını belirtmektedir (Özen, 2001, s. 79). Nielsen ise Sultan Baybars'ın bu uygulamasını, ileride temas edeceğimiz gerekçelerin yanı sıra Memlûkler'in Hanefî mezhebini güçlendirme siyasetinin bir parçası olarak değerlendirmektedir (Nielsen, 1984, s. 176). Onun bu kanaatini destekleyen başka araştırmacılar da bulunmaktadır (Yalçın, 2016, s. 43-44).

Bazı araştırmacıların işaret ettiği (Lahmuddin, 2004, s. 105 vd.; Yalçın, 2016, s. 43-45; Rapoport, 2003, s. 213 vd.) ve bizim de iştirak ettiğimiz değerlendirme ise bu uygulamanın Memlûkler'in siyasî-dinî meşruiyet arayışı içerisinde iken bir yandan hâkim mezhebin mevcut konumunu muhafaza etmesine izin vermek bir yandan da kendi idare anlayışlarına ve itikadî tercihlerine daha uygun buldukları Hanefî mezhebini¹ önemli bir mevkie yükseltmek amacına matuf olduğu şeklindedir. Zira Memlûk idarecilerinin yönettiği ve muhatap olduğu halk birçok bakımdan yönetimdekilerden farklıydı ve ağırlıklı olarak Şâfiî mezhebine mensuptu. Bu farklılıklar idareci eliti oluşturan askerî sınıf ile halk arasında derin bir ayrılık oluşturmaktaydı. Bu sebeple yönetici elitin aradaki sorunları gidermek için çözümler geliştirmesi elzemdi. Bu noktada Memlûk Devleti'ni oluşturan sınıflara kısaca temas etmenin konunun anlaşılmasını kolaylaştıracığı düşüncesiyle Memlûk toplumsal yapısını ele almak yerinde olacaktır.

Memlûk toplumu, esas itibarıyla devlet idaresindeki önemli mevkileri elinde tutan ve Türk Memlûkler döneminde ağırlığını Türklerin oluşturduğu hâkim askerî sınıfla, bunlardan etnik menşe bakımından farklı olan ve çeşitli sosyal tabakalara ayrılan halk kesiminden oluşmaktadır. Bu toplumun içinde yaşamış olan İbn Haldûn da (ö. 808/1406), Memlûk toplumu için yaptığı sınıflandırmada bu tarz bir genelleme yapmakta ve Memlûk Devleti'nde idare ile halkın etnik bakımdan birbirinden farklı olduğunu vurgulamaktadır (İbn Haldûn, 2001, 1, s. 207; krş. Lane-Poole, 1901, s. 252-253; Âşûr, 1992, s.16). Yine meşhur Memlûk tarihçilerinden Makrîzî de (ö. 845/1441), bu tasnifi daha ayrıntılı bir şekilde ele almaktadır (Makrîzî, 1957, s. 72-73).² Hangi tasnif esas alınrsa alınsın, genel olarak Memlûkler dönemindeki Mısır toplumunun, idareye hâkim olan ve geliştirdikleri memlûk sistemi sayesinde askerî bir aristokrasi meydana getiren üst yönetici elit ve onların yönetimindeki çeşitli mesleklere ve refah

¹ Hanefî mezhebi ve Türkler arasındaki ilişkiler için bkz. Bardakoğlu, 1997, s. 6 vd.; Kutlu, 2011, s. 96-119; Şık, 2015, s. 14-15.

² Diğer tasnifler ve ayrıntılar için bkz. Âşûr, 1992, s. 15-16; Keleş, 2002, s. 394.

seviyesine sahip yerel halktan müteşekkil iki ana gruptan oluştuğu görülmektedir. Bu iki ana grup arasında, çok az sayıdaki istisnalar hariç tutulursa, geçişlilik bulunmadığı da anlaşılmaktadır. Daha doğru bir ifadeyle idareci sınıf olan askerî aristokrasi, yönetimi kendi tekelinde tutmakta, halkın hiçbir şekilde bu alana girmesine müsaade etmemektedir. Halk ise yönetime karışmamakta, sadece, ziraat ve ticaret gibi işlerle meşgul olarak belirlenen vergileri ödemektedir. Bu kesimden bazıları divanî, adlî ve dinî birtakım görevlerde istihdam edilmekteyse de söz konusu vazifelerin denetimi de yine ümera sınıfının elindeydi (Lane-Poole, 1901, s. 252-253; Ashtor, 1976, s. 282 vd.; Koprman, 1992, s. 28, 29; Yiğit, 1991, s. 379, 381).

Şüphesiz, Memlûkler'in kendilerine yabancı ve böylesine farklı oldukları bir halkın yaşadığı coğrafyada devlet kurmaları ve hükümranlıklarını ilan etmeleri kolay olmamıştır. Ancak bu noktada bazı şartların onların lehine gelişmesi, hâkimiyetlerini yerleştirmelerine yardımcı olduğu gibi güçlü bir devlet yapısı tesis etmelerine de imkân tanımıştır. Onların lehine gelişen şartların başında, Moğollar ve Haçlılara karşı kazandıkları büyük zaferler gelmektedir. Diğer yandan, Memlûkler'in hâkimiyetlerini kabul ettirme ve yerleştirmeleri konusunda, söz konusu savaşlarda kazanılan zaferlerin sağladığı saygınlığın yanı sıra Mısır toplumunun seçkin sınıflarından birini oluşturan ulemanın oynadığı aracı rol de büyük önem taşımaktadır. Nitekim divanî, adlî ve dinî birtakım görevleri de yürüten ulemanın, yerel halkın geri kalanlarına nispetle devlet idaresine daha yakın olmaları hasebiyle, hâkim grup Memlûklerle halk arasında köprü vazifesi görerek önemli bir sosyal işlev üstlendikleri ifade edilmektedir (Yiğit, 1991, s. 382; a.mlf., 2004, s. 96; Koprman, 1992, s. 29-30; Kasım, 1983, s. 24; Keleş, 2002, s. 396).³ Şüphesiz Memlûkler'in ulemaya gösterdikleri teveccühün asıl sebebi, onların taşıdıkları dinî kimlikten dolayı halk tarafından sevilip sayılmalarıdır. Saîd A. Âşûr, halkın ulemaya karşı çok saygılı davrandığını, onlar için "zamanın fakîhi", "asrın âlimi" vb. övgü dolu sıfatlar kullandığını ifade etmek suretiyle bu duruma işaret etmektedir (Âşûr, 1992, s. 37).⁴ Dolayısıyla Memlûkler'in bu tür vasıfları taşıyan kimselerin itibarından istifade ederek dinî bir meşruiyet kazanma ve böylece siyasî hâkimiyetlerini yerleştirme yolunu kullandıkları anlaşılmaktadır. Nitekim Sultan Baybars'ın Abbâsî hilâfetini Mısır'da yeniden tesis etmesinin asıl nedeni olarak da bu durum gösterilmektedir (Âşûr, 1992, s. 35; Thorau, 1992, s. 113; Yiğit, 1991, s. 159).

Sonuç itibariyle, Memlûkler kurdukları güçlü askerî sistem sayesinde yabancı oldukları bir coğrafyada kendilerinden birçok bakımdan farklı olan yerel halkı iki buçuk asırdan fazla yönetmeyi başarmışlardır. Bu konuda askerî güç ve başarılarının yanı sıra yerel halkın içinden çıkan ulemanın nüfuzundan da istifade etmişlerdir. Bu devletin hükümran olduğu uzun sürenin yaklaşık bir asırdan fazlasını oluşturan Türk Memlûkler dönemi, devletin kuruluşunda yaşanan sıkıntılı süreç, idarî teşkilatın oluşturulması ve hâkimiyetin yerleştirilmesi gibi önemli gelişmeleri barındırmaktadır. Nitekim Sultan Baybars'ın bahsi geçen dört başkadı tayini uygulaması da bu süreçte gerçekleşmiştir. Devletin gerçek kurucusu kabul edilen ve hâl tercümesinden bahseden eserlerde zeki, ileri görüşlü, dindar ve kararlı bir kişi olarak tanıtılan Baybars'ın mevcut toplumsal yapıya göre düzenlemeler yaptığını düşünmek kanaatimizce isabetli olur.

Sultan Baybars, devletin temellerini sağlamlaştırırken kendilerine tahtı gasp eden zorba köleler olarak bakan halkla ilişkilerde ulemanın meşrulaştırıcı aracılığına başvurmuş olmalıdır. Bu ulemanın önemli bir kısmı ile halkın ekseriyeti de Şâfiî mezhebine mensuptur (Makrîzî, ts., 2, s. 343; Nielsen, 1984, s. 171-172; Tomar, 2004, s. 575; Tarsûsî, 1992, s. 14 vd.). Dolayısıyla mezhebî bakımdan mevcut toplumsal yapı göz önüne alınmalıdır. Dahası Şâfiî ulemanın idareye karşı tutumu halkı harekete geçirme veya etkileme açısından da önemlidir. Nitekim Sultan Baybars mevcut duruma riayet ederek dört başkadı uygulamasında Şâfiî mezhebinin ayrıcalıklı konumunu muhafaza etmiş, vakıflar, yetim mallarının idaresi, mezalim oturumlarında protokol önceliği vb. konulardaki imtiyazlarına dokunmamıştır. Esasen bahsi geçen özellikleri haiz, idare üzerinde halkın desteğiyle önemli bir nüfuza sahip olan Şâfiî kadı ve âlimlerin bu imtiyazlarını almak en azından ilk dönemde pek mümkün de gözükmemektedir. Nitekim bu

³ Bu görüşün aksine, özellikle Çerkez Memlûkler döneminde, halkın ulemaya karşı tepkili davranmaya başladığı hatta bu tutumunu "Arab'ın adaleti yerine Türk'ün adaletsizliğini" tercih edecek kadar ileri götürdüğü de ileri sürülmektedir. Haarmann, 1988, s. 71.

⁴ Âşûr'un görüşlerine paralel olarak, ulemanın toplum üzerindeki etkinliği konusunda Ira Lapidus'un değerlendirmeleri için bkz. Lapidus, 1987, s. 181-194.

dönemde kadılık vazifesini deruhte etmiş bazı Şâfiî âlimlerle sultanların münasebetlerine ve Şâfiîler'in dört başkadı uygulaması hususundaki rüya motifine dayalı ağır tenkitlerine dair Memlûk kaynaklarındaki rivayetler bu konuda idarecilerin hassas davranma sebeplerini ortaya koyar mahiyettedir. Mesela meşhur Şâfiî kadısı İzzeddin b. Abdüsselam'ın (ö. 660/1262) Eyyûbîler döneminden beri devam eden halk nezdindeki itibarı ve yönetimdeki nüfuzunu Memlûk idarecileri de kabullenmek zorunda kalmışlardır. Nitekim onun şer'î usule göre azat edilmediği gerekçesiyle Sultan Baybars'a biat etmemesi, daha sonra diğer bazı emîrlerin hür oldukları ispat edilmediği gerekçesiyle bunların yeniden satılması ve elde edilen gelirin Allah yolunda harcanması gerektiğine dair fetva yayınlaması sultanla ilişkilerini bozmuş, bunun üzerine İzzeddin b. Abdüsselam Dimaşk'a dönmeye karar vermiştir. Onun başkentten ayrılmasının Sultan Baybars'ın tahtını tehlikeye düşüreceği uyarısı üzerine sultan bizzat bu kadının yanına gidip gönülünü almak ve fetvasının gereğini yerine getirmek zorunda kalmıştır (Sübkî, 1964, 8, s. 217-218; Apaydın, 1999, s. 285; Kütübî, 1973-1974, 2, s. 352). Taceddin es-Sübkî de onun vefatından sonra Sultan Baybars'ın çok rahatladığını, cenazedeki kalabalığa bakarak "Bugün saltanatım güçlendi, şayet o yaşasaydı ve bu insanlara bana karşı isyan etmelerini söyleseydi tahtım kesinlikle elimden çıkardı" şeklinde ifadeler kullandığını ileri sürer (Sübkî, 1964, 8, s. 215). Yine İzzeddin b. Abdüsselam'ın vefat etmeden önce başkadılığa Taceddin b. bintü'l-Eazz'ın getirilmesi, vezirliğe de Bahaeddin b. Hinnâ'nın (ö. 677/1279) tayin edilmesi şeklinde Baybars'a yaptığı tavsiyeler de dikkate alınmış ve yerine getirilmiştir (Nüveyrî, 1990, s. 76; Yûnîmî, 1954-1961, 2, s. 174; İbn Kesîr, ts., 13, s. 249). Taceddin b. bintü'l-Eazz da selefi gibi Şâfiî etkinliğini devam ettirmiş, bazı icraatlarda engelleyici rol oynamıştır. Mesela Ezher Camii'nin tekrar açılması ve burada hutbe okunması konusunda aleyhte tavır almış, Hanefî ümerayı engellemeye çalışmıştır. Ancak Emîr İzzeddin Aydemir el-Hillî (ö. 667/1269) bu camii yeniden ibadete açmak için çok uğraşmış, cami ve civarında hayır eserleri vücuda getirmiş, burada hutbe okunması için fetva çıkarttırmış ve neticede muvaffak olarak camiin açılışını büyük bir törenle ve çok sayıda emîrin iştirakiyle gerçekleştirmiştir (665/1267) (İbn Abdüzzâhir, 1976, s. 277). Ne var ki bu camiin açılması için izin veren ve ciddi yardımlarda bulunan Sultan Baybars (İbn Abdüzzâhir, 1976, s. 277), Taceddin b. bintü'l-Eazz'ın tepkisinden çekindiği için açılışa katılmamıştır. Neredeyse bütün devlet erkânı açılışa hazır bulunurken sadece sultan ve Taceddin b. bintü'l-Eazz bu merasime iştirak etmemişlerdir (Makrîzî, 1956-1973, 1/2, s. 557; Lahmuddin, 2004, s. 112; Nielsen, 1984, s.173). Şâfiî başkadının etkinliği ve Şâfiîler'in hâkimiyeti o kadar fazladır ki, bu camiin açılması için gayret gösteren kudretli emîrlerden Bedreddin Bilik (ö. 676/1277), kendisi Hanefî olmasına rağmen camide ders vermek üzere bir Şâfiî'yi tayin etmek zorunda kalmıştır (İbn Abdüzzâhir, 1976, s. 277).⁵

Taceddin es-Sübkî'nin dört başkadı uygulamasına yönelik tenkitleri de halk üzerinde büyük etkisi bulunan Şâfiî ulemanın meseleye bakışını ve Memlûk sultanlarının ne tür bir baskı altında bulduklarını ortaya koyar mahiyettedir. Sübkî, Mısır ve Şam'da Şâfiî mezhebine mensup olmayan bir kadıyı tayin eden sultanların uzun ömürlü olmadıklarını ve memleketlerinin harap olduğunu ileri sürmektedir. Ona göre Mısır'da Şâfiî olmayan sultanlar da uzun süre iktidarda kalamamış ve katledilmişlerdir. Nitekim el-Melikü'l-Muzaffer Seyfeddin Kutuz (657-658/1259-1260) Hanefî olduğundan tahtta uzun süre kalamamış ve öldürülmüştür. Baybars da kendisi Şâfiî olmasına rağmen Şâfiî başkadıya ortaklar tayin etmesi sebebiyle saltanatın kendi neslinden devam etmemesiyle cezalandırılmıştır. Sübkî'nin iddialarına göre ölümünden kısa süre önce Sultan Baybars rüyasında İmam Şâfiî'yi görmüş ve bu icraatı sebebiyle azarlanmış, onun "Mezhebime ihanet mi ediyorsun, bu beldeler senin mi yoksa benim mi, seni ve zürriyetini kıyamete kadar saltanattan azlediyorum" şeklindeki ifadelerine muhatap olmuştur. Sübkî, bu rüyadan kısa süre sonra Baybars'ın vefat ettiğini, saltanatın çocuklarında kalmadığını, kendi döneminde Baybars ailesinin fakir bir hayat sürdüğünü de eklemektedir. Sübkî iddialarını daha da ileri götürmüş, Baybars'ın vefatından sonra salih bir kişinin rüyasına girdiğini, üç şeyden dolayı azaba maruz bırakıldığını, bunlardan birinin de Şâfiî dışındaki mezheplerden başkadı ataması olduğunu söylemiştir. Sübkî, Baybars'ın çocuklarından tahtı alan el-Melikü'l-Mansûr Seyfeddin Kalavun'un (678-689/1279-1290) Şâfiîler'e saygısı sayesinde saltanatın kendi sülalesinde uzun süre kalmasını sağladığını da ileri sürmektedir (Sübkî, 1964, 8, s. 320-321). Bu konuda Sübkî'nin, bazı Şâfiî âlimlerden naklettiği rivayetlerin de oldukça ilginç ve ağır ifadeler içerdiğini belirtmeliyiz.

⁵ Lahmuddin, muhtemelen dikkatinden kaçtığı için Hanefî olan ve camide müderris tayin eden emîrin Aydemir el-Hillî olduğunu belirtmektedir (Lahmuddin, 2004, s. 112).

Memlûk toplumunun zikredilen yapısı, hâkim Şâfiî ulemanın meseleye bakışı ve halk üzerindeki etkinliği birlikte değerlendirildiğinde ve yukarıdaki rivayetler göz önüne alındığında Memlûk sultan ve emîrlerinin ne kadar hassas bir zeminde hareket ettiği anlaşılmaktadır. Bu noktada bazı sultanların mezhebî mensubiyetleriyle alakalı Sübkî rivayetlerinde yer alan bilgilere de kısaca temas etmeliyiz. Bu rivayetlerde, açıkça Kutuz'un Hanefî, Baybars'ın Şâfiî olduğu, zımnen Kalavun ve zürriyetinin de Şâfiî mezhebine intisap ettikleri ileri sürülmektedir. Bizim tespit edebildiğimiz kadarıyla Memlûkler dönemi biyografi kaynaklarında sultanların mezhebî mensubiyetlerine temas edilmemektedir. Hatta bizim kanaatimize göre bu özellikle yapılmaktadır. Çoğu zaman, Hanefî âlimi olanlar hariç tutulursa ümeranın mensup olduğu mezheplere de işaret edilmemektedir. Dahası Hanefî tabakalarında sultanların ve Hanefî olduğu bilinen ve bizim ileride temas edeceğimiz emîrlerin dahi hâl tercümeleri yer almaz. Dolayısıyla Sübkî'nin bu husustaki nakilleri mezhebî taassup çerçevesinde değerlendirilmeli ve ihtiyatla karşılanmalıdır.

Sübkî'nin bu iddialarını nakzeden ve konumuzla alakalı doğrudan delil teşkil eden rivayetlerin bulunduğunu da belirtmeliyiz. Nitekim Sübkî tarafından Şâfiî mezhebine mensup olduğu ileri sürülen Sultan Baybars, kendi inşa ettirdiği medresesinde hem Şâfiî hem de Hanefî mezheplerinden birer müderris tayin etmiştir (662/1263) (İbn Abdüzzâhir, 1974, s.184; Nüveyrî, 1990, s. 94; Nielsen, 2004, s. 174). Daha önce de ifade ettiğimiz gibi halk ve ulema arasında hâkim mezhep Şâfilik olmasına rağmen Baybars, Hanefîliği Şâfîliğe denk kabul etmiş gözükmektedir. Sultanın ertesi yıl gerçekleştirdiği dört başkadı atamasından hemen sonra bir Hanefî kadıyı Kahire hatipliğine tayin etmiş olması da (Makrîzî, 1956-1973, 1/2, s. 540; Nielsen, 2004, s. 174) bu bağlamda zikredilebilir. Yine aynı sultanın 668 (1270) senesinde kendi adıyla anılan ve Hüseyiniye semtinde inşa ettirdiği camiin hatipliği vazifesini Hanefî mezhebi mensuplarına tahsis etmiş olması da (Makrîzî, 1956-1973, 1/2, s. 588; ts., 2, s. 300; Nielsen, 2004, s. 174) Sübkî'nin iddiasını nakzeder mahiyettedir.

Kaynaklarda Sultan Baybars'ın Hanefîliğe meylini gösteren daha pek çok örneğe rastlamak mümkündür. Mesela onun çıktığı bütün askerî seferler sırasında yanına Hanefî başkadısı Sadreddin Süleyman'ı (ö. 677/1279) alması (İbnü'l-Furât, 1942, s. 119-120; Nielsen, 2004, s. 175), Hac vazifesini ifa ederken yine bu kadıyı yanında götürmesi ve onun fetvalarıyla hareket etmesi (İbn Abdüzzâhir, 1976, s. 355) bu örnekler arasında zikredilmelidir. Son olarak Sultan Baybars'ın, oğlu el-Melikü's-Saîd Berke'nin (676-678/1277-1280) nikâhını da aynı kadının kıyması (İbn Şeddâd, 1983, s. 134-135) Nielsen'in ifadesiyle Baybars'ın duygusal olarak Hanefîliğe bağlılığını (Nielsen, 2004, 175) ortaya koyan bir örnek olarak dikkati çeker.

Sultan Baybars'ın dört başkadı tayini uygulaması, onun ve Türk ümeranın Hanefîliğe meyli kadar Şâfilik ve Şâfîilerin nüfuzunu azaltma çabası çerçevesinde de değerlendirilmelidir. Daha önce ifade edildiği gibi Eyyûbiler dönemiyle birlikte büyük bir etkinlik sahibi olan Şâfiî ulema İzzeddin b. Abdüsselam örneğinde görüldüğü üzere yönetimin birçok idarî tasarrufunda engelleyici rol oynamaktaydı. Kuruluş döneminde teşkilatlanma faaliyeti tamamlandıktan ve Moğollarla Haçlılara karşı büyük başarılar kazanıldıktan sonra İslâm dünyası ve Memlûk toplumu nezdinde ihtiyaç duyulan siyasî-dinî meşruiyet temin edilmişti. Dolayısıyla Sultan Baybars bundan sonraki süreçte Şâfiî ulemanın etkinliğini azaltmak amacıyla bahsi geçen uygulamayı başlatmış olmalıdır. Nielsen, Baybars'ın Şâfiî ulemanın etkinliğini azaltmak istemesinde onların geleneksel olarak Eyyûbiler ile yakın bağlantılarının da rolü olduğunu ileri sürmektedir (Nielsen, 2004, s. 172). Sonuçta dört başkadı tayininde bu son etkenler de etkili olmakla birlikte, daha önce zikrettiğimiz örnek hadiselerde görüldüğü gibi Baybars ve Türk emîrlerin Hanefîliğe meylinin önemli bir faktör olduğunu söylemek mümkündür.⁶

Baybars Sonrası Dönemde Sultanlar ve Ümeranın Hanefîliğe Meyli

Sultan Baybars döneminden sonraki gelişmelere bakıldığında da bazı sultanlar ve emîrlerin Hanefîliğe meyli olduğunu gösteren örnek hadiseler tespit edilmektedir. Mesela Sübkî tarafından Şâfiî oldukları ileri sürülen Kalavun hanedanından el-Melikü'n-Nâsır Muhammed b. Kalavun'un (birinci saltanatı: 693-694/1293-1294, ikinci saltanatı: 698-709/1299-1309, üçüncü saltanatı: 709-741/1309-1341), Hanefî başkadısı Şemseddin el-Harîrî'ye (ö. 728/1328) çok hürmet ettiği ve yakınlarına ondan çekindiği kadar

⁶ Farklı değerlendirmeler için bkz. Rapoport, 2003, s. 211 vd.

hiç kimseden çekinmediğini söylediği aktarılmaktadır (Âşûr, 1992, s. 38). Sultanın bu başkadiya olan hürmeti ve ondan çekinmesinin sebebi Şemseddin el-Harîrî'nin görevi sırasındaki tavizsiz ve cesur tutumudur. Nitekim el-Melikü'n-Nâsir Muhammed b. Kalavun'un, Sultan Baybars'ın aile vakfına ait arazinin bir kısmında tasarrufta bulunabilmek için ondan fetva istediği ancak başkadının buna cevaz vermediği belirtilmekte, bu sebeple aralarının açıldığı, sonuçta başkadının görevden alındığı kaydedilmektedir. Ne var ki bu fetvayı verme vaadiyle onun yerine tayin edilen bir başka Hanefî kadısı da kısa süre sonra vefat etmiş, bu gelişme Şemseddin el-Harîrî'nin kerametine hamledilmiş ve sultan onu görevine iade etmiştir (Makrîzî, 1956-1973, 2/1, s. 173, 174). Aynı kadının Sultan Muhammed b. Kalavun'un kızının nikâhını kıymak için seçilmiş olması da (Makrîzî, 1956-1973, 2/1, s. 237) burada zikredilmesi gereken örnekler arasındadır. Yine bu kadının vefat etmeden önce yerine tayin edilmek üzere bir Hanefî âlimi tavsiye ettiği ve sultanın da bu tavsiyeye uyduğu nakledilmektedir (İbn Kesîr, ts. 14, s.147). Ancak aynı sultanın mezhebî taassup içerisindeki bazı Hanefî âlimlerden hoşlanmadığı ve onların Türk ümera ile yakın münasebetler kurmasını yasakladığı da belirtilmelidir (Makrîzî, 1956-1973, 2/3, s.813). Esasen bu hadise de ümera ve Memlûkler arasında Hanefiliğin yaygın olarak benimsendiğini ortaya koyar mahiyettedir.

Türk Memlûkler döneminde sultanların Hanefiliğe olan meylini gösteren örnekler arasında Hanefiliğin başkadı protokolünde mertebe bakımından ikinci sıraya getirilmesi de zikredilmelidir. Nitekim mezalim oturumlarında protokolün Hanefiler lehine kısmen değiştirilmesi buna örnektir. İlk zamanlarda bu oturumlarda sultanın sağ tarafında başta Şâfiî başkadısı olmak üzere kâdilkudâtlar sıralanmaktaydı (İbn Fazlullah el-Ömerî, 1985, s. 36). Memlûkler döneminin meşhur ansiklopedistlerinden Kalkaşendî'nin (ö. 821/1418) verdiği bilgiye göre bu sıralama daha sonra değişmiş, Hanefî başkadısı sultanın sol yanına ve ilk sıraya yerleştirilmiştir (Kalkaşendî, 1963, 4, s. 45; Nielsen, 1985, s. 56, 57). Yine önceleri özel kıyafet giyme ayrıcalığına sadece Şâfiî başkadısı sahipken (İbn Fazlullah el-Ömerî, 1985, s. 51), Kalkaşendî'nin zamanında Hanefî başkadılarında da aynı imtiyaz tanınmıştır (Kalkaşendî, 1963, 4, s. 42). Çerkez Memlûkler döneminde (784-923/1382-1517) yaşamış olan meşhur emîr ve âlimlerden İbn Şahin ez-Zâhirî de (ö. 873/1468) başkadılarının protokol sıralamasında Hanefî kâdilkudâtının ikinci sırada yer aldığını belirtmek suretiyle (İbn Şahin ez-Zâhirî, 1894, s. 92) bu mezhebin konumunu sonraki dönemlerde de muhafaza ettiğini ortaya koymaktadır.

Çerkez Memlûkler dönemi sultanlarından bazılarının Hanefî ulemaya gösterdiği saygıya dair örnekler bu dönemde de hükümdarların Hanefiliğe meyilli olduğu intibamı vermektedir. Mesela bu dönemin meşhur sultanlarından el-Melikü'l-Müeyyed Şeyh el-Mahmûdî'nin (815-824/1412-1421) meşhur tarihçi ve Hanefî kadısı Aynî'yi (ö. 855/1451), Müeyyediyye Medresesi'nin açılışından hemen sonra hadis hocalığı vazifesine tayin ettiği, daha sonra onu yakınları arasına aldığı ve görüşlerine başvurduğu nakledilmektedir. Sultan Şeyh el-Mahmûdî'nin çok güvendiği ve itibar ettiği Aynî'yi elçilik vazifesinde de istihdam ettiği belirtilmektedir (Sehâvî, ts.,10, s. 132).

Aynî'nin el-Melikü'l-Eşref Barsbay (825-841/1422-1438) ile yakın ilişkileri de meşhurdur. Barsbay'ın "Aynî olmasaydı, biz Müslüman olamazdık" dediği ve dinî konularda onun görüşlerine göre hareket ettiği, daha önce Hanefiler'in atanmadığı bazı önemli görevlere onu tayin ettiği nakledilir (İbn Tağriberdî, 1984-2006, 11, s. 195; Sehâvî, ts.,10, s. 132). Bazı Memlûk tarihçileri onun Sultan Barsbay'la olan münasebetlerinin kendisine ayrıcalıklı bir mevki sağladığını ifade etmekte, sultanla geceleri bir araya gelerek tarih sohbetleri yaptığını, Arapça tarih eserlerini Türkçe'ye çevirerek sultana okuduğunu da bildirmektedirler (Makrîzî, 1956-1973, 4/2, s. 698; İbn Hacer, 1998a, 3, s. 350, 365). Yine onun Sultan Barsbay'ın nedimleri arasında bulunduğu, sultana tavsiyeleriyle yol gösterdiği de vurgulanmaktadır (İbn Tağriberdî, 1972, s. 111).

Çerkez Memlûkler dönemi sultanlarının Hanefiler'e rağbetini gösteren ilginç bir rivayeti daha naklederek bu konuyu kapatmak istiyoruz. Buna göre, 866 (1462) senesinde Nil nehri beklenen vakitte yükselmemiştir. Sultan el-Melikü'z-Zâhir Hoşkadem (865-872/1461-1467) bu konuda görüşünü almak üzere, Hanefî kadı ve âlimlerinden birine haber göndermiş, söz konusu kadı da Mısır'daki Abbâsî ailesinin çocuklar dâhil tamamının Nil nehrinden bir kaba doldurulan suyu ağızlarına almalarını, daha sonra aynı kaba tükürmelerini ve bu suyun da Nil'in ölçümünün yapıldığı Mikyâs'a dökülmesini tavsiye etmiştir. Sultan da bu tavsiye uyarınca söylenenlerin yapılmasını emretmiş, bu yapıldığında da, hadiseyi nakleden tarihçinin ifadesiyle Nil nehri hemen yükselmeye başlamıştır (İbn İyâs, 1982-1984, 2, s. 395).

Memlûkler döneminde emîrlerin Hanefîliğe rağbeti ve meyli konusundaki örneklere gelince bunların başında meşhur emîr, devlet adamı ve tarihçi Baybars el-Mansûrî (ö. 725/1325) gelmektedir. Baybars el-Mansûrî, el-Melikü'l-Mansûr Seyfeddin Kalavun'un memlûklerinden olup hiyerarşide sultandan sonra gelen saltanat nâibliği başta olmak üzere çeşitli üst düzey vazifeleri yürütmüştür. Bu büyük emîrin, devlet adamlığı ve tarihçiliği kadar Hanefî mezhebine olan bağlılığı da öne çıkmaktadır. Dönemin tarih eserlerinde yer alan ona dair biyografik kayıtlarda Hanefî mezhebine mensup olduğu, bu mezhep fikhında fetva ve ders verme konusunda icazet alacak ölçüde zengin bir müktesebatının bulunduğu nakledilmektedir. Onun Kahire'de "el-Medresetü'd-Devâdâriyye" adıyla bilinen bir medrese inşa ettirdiği ve burada Hanefî fikhı okutturmak için ders koydurduğu kaydedilmektedir (Makrîzî, 1991, 2, s. 533). Bu noktada Baybars el-Mansûrî'nin Sultan Muhammed Kalavun'dan büyük saygı gördüğü ve sultanın onu görünce ayağa kalktığı ve yanına oturduğu da (İbn Tağriberdî, 3, s. 478) belirtilmelidir.

Ümeranın Hanefî ilgisine dair en dikkat çekici örnek şüphesiz Türk Memlûkler döneminin en kudretli emîrleri arasında kabul edilen Yelboğa el-Ömerî (ö. 768/1366) ile alakalı kayıtlardır. Dönemin tarihçileri tarafından mutaassıp bir Hanefî olarak tanıtılan Yelboğa'nın, yapmaya çalıştığı ancak kısmen başarabildiği değişikliklerden biri devlet idaresinin adlî-dinî alanında görev yapan dört mezhebin başkadılarının hiyerarşisinde Hanefîler'i en üst makama çıkarma yolundaki gayretleridir. Hanefîliğe intisap eden diğer mezhep müntesiplerine bolca ihsanda bulunduğu ve aylık maaş bağlattığı rivayet edilmekte, son zamanlarında, önceki uygulamanın aksine protokolde Hanefî baş kadılarını, Şâfiî refiklerinin önüne geçirmeye çalıştığı ancak bunu başaramadığı belirtilmektedir (İbn Hacer, 1997, 1998b, 4, s. 271; Sehâvî, 1995, 1, s. 155; Abdülbâsit el-Malatî, 2002, 1, s. 392). Ancak Hanefî kadılarına bazı imtiyazlar sağlamak kısmî bir başarı sağladığı da anlaşılmaktadır. Nitekim kaynaklarda onun idareye bütünüyle hâkim olduğu sürece⁷ tesadüf eden 765 (1364) senesinde dârüladl⁸ müftülüğü (iftâü dâri'l-adl)⁹ görevine ilk defa bir Hanefî kadısının getirildiğinden bahsedilmektedir (Makrîzî, 1956-1973, 3/1, s. 92; Abdülbâsit el-Malatî, 2002, 1, s. 360; krş. Sehâvî, 1995, 1, s. 138). Her ne kadar kaynaklarda bu hususta Yelboğa'nın bir müdahalesinden bahsedilmese de, onun idaredeki mutlak hâkimiyeti ve Hanefî taassubu göz önüne alındığında söz konusu tayinde rolünün olması kuvvetli bir ihtimaldir.

Yelboğa'nın bu türden faaliyetleri dönemin özellikle Şâfiî olanlar başta olmak üzere bazı tarihçileri tarafından rüya motifleri içerisinde ilginç rivayetlere konu edilmiştir. Nitekim bazı kaynaklarda, Yelboğa'nın Hanefî başkadılarını öne çıkarmaya çalışması ve Şâfiî mezhebine mensup olanlara baskıda bulunarak kendi mezhebine girmek için teşvik etmesi gibi faaliyetleri nedeniyle İmam Şâfiî'nin manevî gazabına uğradığı ileri sürülür. Buna göre Şâfiî âlimler İmam Şâfiî'yi rüyalarında görmüşler, İmam Şâfiî onlara "Kebş'i yıkın" demiştir. Bu rüyalardan kısa süre sonra Yelboğa öldürülmüş, evinin bulunduğu Kebş denilen yer de tahrip edilmiştir. Bir daha burada kimse oturmamış, burası yıkıntı halinde kalmıştır (el-İrâkî, 1989, 1, s. 216; Makrîzî, 1995, 1, s. 130; Sehâvî, 1995, 1, s. 155).

Ümera arasındaki Hanefî ilgisine dair son örnek olarak meşhur tarihçi ve devlet adamı İbn Dokmak'ı (ö. 809/1407) vermek istiyoruz. Meşhur bir emîrin soyundan gelen İbn Dokmak, bir asker olarak yetiştirilmiş ancak daha sonra ilme olan merakı sebebiyle fikh, edebiyat, tarih gibi alanlarda tahsil yapmaya başlamıştır. İlmî çalışmalarına devam eden İbn Dokmak bir süre valilik de yapmıştır. Hanefîliğe düşkünlüğü ile de tanınan İbn Dokmak bu mezhebe dair eserler telif etmiştir. Onun Hanefî mezhebine dair telif ettiği tabakatta bazı Şâfiî âlimlere dil uzattığı ileri sürülmüş, bu sebeple dönemin Şâfiî fakihleri tarafından şikâyet edilerek muhakeme edilmiştir. Tutuklanarak ve başı açılıp aşağılanarak hapse atılmıştır. Makrîzî'nin ifadesiyle Allah'ın yardımı olmasa Şâfiîler onu idam ettireceklerdir. Sonuçta suçsuzluğu anlaşılan İbn Dokmak serbest bırakılmıştır. Makrîzî, onun isnad edilen suç

⁷ Yelboğa'nın idareye hâkim oluşu ve faaliyetleri hakkında bkz. Ayaz, 2007, s. 81-100.

⁸ Dârüladl, mezalim oturumlarının gerçekleştirildiği adliye binasına verilen isimdir. Tarihçilerin çoğu tarafından ilk Memlûk sultanı kabul edilen el-Melikü'l-Muiz İzzeddin Aybek et-Türkmânî (648-655/1250-1257) Kahire'deki Sâlihiyye Medresesi'nde mezalim divanı tertip ettirerek burayı dârüladl haline getirmiştir. el-Melikü'z-Zâhir Baybars da söz konusu divan için toplantılar yapmak üzere dârüladl adlı bir bina inşa ettirmiştir. el-Melikü'n-Nâsir Muhammed b. Kalavun ise bir başka bir daire yaptırarak, burayı dârüladl haline getirmiş ve haftada iki defa Pazartesi ve Perşembe günleri mezalim divanı akdetmiştir. Çerkez Memlûkler döneminde ise binalar ve toplantı günleri değişmekle birlikte toplantılar devam ettirilmiştir. Memlûkler dönemindeki dârüladl binaları ve işlevleri hakkında bilgi için bkz. Makrîzî, ts., 2, s. 308; Nielsen, 1984, s. 51 vd.

⁹ Dârüladl müftülüğü, Memlûkler dönemindeki önemli adlî-dinî vazifelerdendir. Her mezhebe ait birer müftü bulunur ve bunlar dârüladldeki mezalim duruşmalarında kazaskerin altında otururlar, Şer'î meselelerde fetva verirlerdi. Dârüladl müftülüğü hakkında daha geniş bilgi için bkz. Kalkaşendî, 1963, 4, s. 36, 45; Nielsen, 1984, s. 91-92; Yiğit, 1991, s. 202.

işlemesinin mümkün olmadığını, yakından tanıdığı İbn Dokmak'ın hiç kimse aleyhine konuşmayan nazik bir insan olduğunu, yanlışlıkla insanları kırarsa gönüllerini almak için çok uğraştığını belirtmektedir (Makrîzî, 1995, 1, s.118, 119). Bu hadiseyi aktaran meşhur Şâfiî başkadısı ve tarihçi İbn Hacer de (ö. 852/1449), İbn Dokmak'ın İmam Şâfiî aleyhine yazdıkları yüzünden muhakeme edildiğini, yazdığı şeylerin başka eserlerden iktibas olduğunu söyleyince dövülmek ve hapsedilmek suretiyle ta'zirle cezalandırıldığını söyler. İbn Hacer, aslında onun bu cezaya müstehak olmadığını da itiraf eder (İbn Hacer, 1998a, 2, s. 234).

SONUÇ

Eyyûbiler döneminin sonlarına doğru Mısır'da sayıları oldukça artan memlûklerle birlikte Hanefî mezhebinin bu coğrafyada ciddi bir mevki kazandığı tespit edilmektedir. Makrîzî gibi Mısırlı ve Şâfiî mezhebine mensup tarihçilerin de işaret ettiği gibi Mısır'da hâkim mezhep Şâfilik ve halkın ekseriyeti bu mezhebe mensup iken Hanefîliğin ona neredeyse denk bir konumda görülmesi bu tespiti teyit etmektedir. Hanefîliğin bu kadar güç kazanmasında sultan ve emîrlerin bu mezhebe meyli kadar hâkim mezhep konumundaki Şâfilik ve Şâfiî ulemanın etkinliğinin azaltılması amacı da rol oynamış gözükmektedir. Özellikle kuruluş döneminde faal olan ve yönetimin tasarruflarında söz sahibi olmak isteyen Şâfiî kadıların bu türden faaliyetleri, Memlûk sultanlarının dış siyasetteki başarıları sayesinde ihtiyaç duydukları meşruiyeti elde etmelerinden sonra engellenmeye başlamıştır. Dört başkadı uygulamasının yanı sıra Abbâsî hilafetinin Mısır'da ihdası da Şâfiî başkadılarının tek otorite olmasını engellemeye yönelik icraatlar olarak değerlendirilmektedir.

Memlûk Devleti'nin ilk döneminde hâkim unsur olan Türklerin Hanefîliğe meyletmelerinde tarihî süreç içerisinde bu mezhebin Türklerin yaşadığı coğrafyada yaygın kabul görmüş olması elbette önemli etkidir. Ancak bu, Orta Asya ve civarındaki coğrafyadan gayrimüslim köleler olarak getirilen memlûklerin Hanefîliğe meylini izah etmekte yetersiz kalmaktadır. Kanaatimizce, bu devlet zamanında en mükemmel seviyesine ulaşmış olan memlûk yetiştirme sistemi bu mezhebin benimsenmesinde önemli rol oynamıştır. Şöyle ki, Memlûkler döneminde bahsi geçen sisteme göre çeşitli köle pazarlarından yüksek fiyatlarla satın alınarak Mısır'a getirilen ve ağırlığını Türklerin oluşturduğu memlûkler önce dinî bir eğitime tâbi tutulmakta, ardından da askerî eğitiminden geçirilmekteydi. Bu dinî ve askerî eğitim "mukaddemü'l-memâliki's-sultâniyye" unvanını taşıyan komutanlar gözetiminde gerçekleştirilmekteydi. Muhtemelen çoğu Hanefîliği benimseyen bu komutanların gözetiminde yetişen yeni memlûklere dinî eğitim verilirken Hanefî mezhebine göre tedrisat yapılmaktadır. Kendileri de bu eğitimden geçen birçok Memlûk sultanının Hanefî kadılarıyla yakın ilişkileri, nikâh merasimi, hac ifası gibi faaliyetlerinde onları tercih etmeleri, yaptırdıkları cami, medrese gibi hayır eserlerinde yine onları görevlendirmeleri kanaatimizi desteklemektedir. Yine birçok Memlûk emîrinin Hanefî mezhebine mensup olmaları ve bir kısmının bu konuda aşırıya kaçan tutumları da düşüncemizi teyit eder mahiyettedir. Sultan Muhammed b. Kalavun'un mutaassıp bir Hanefî kadısının Türk ümera ile yakın ilişkiler kurmasından rahatsız olması da emîrlerin bu mezhebe olan meylini ortaya koymaktadır. Bu meyli de bahsi geçen eğitim sürecinin bir yansıması olarak değerlendirdiğimizi ifade etmeliyiz. Ne var ki tıbâk (t. tabaka) adı verilen kışlalardaki dinî eğitimin mahiyeti hakkında kaynaklarımızın bilgi vermediğini de itiraf etmek durumundayız.

Memlûk sultanları ve ümeranın Hanefîliğe meyli bu mezhebe mensup kadıların idarenin tasarruflarını kolaylaştırıcı işlev görmesiyle de alakalı olmalıdır. Nitekim meşhur Hanefî başkadısı Necmeddin et-Tarsûsî (ö. 758/1357), Türk Memlûkler döneminde idareciler için kaleme aldığı siyasetname türü eserinde kendi mezhebinin Türkler için daha uygun olduğunu özellikle vurgulamakta, eserinin ekserisinde buna dair örneklere yer vermektedir. Yine Memlûkler dönemi kaynaklarında sultanların özellikle bazı vakıflarda tasarruflarda bulunmak için fetva arayışlarında talep ettikleri cevazı genellikle Hanefî mezhebi kadılarından alabildiklerine dair bizim bu tebliğde işaret etmediğimiz pek çok rivayet yer almaktadır. Dolayısıyla Memlûkler dönemi idarecilerinin Hanefî mezhebine meyilleri değerlendirilirken bu etken de göz ardı edilmemelidir. Bütün bunlarla birlikte bizim buradaki kanaatlerimizin kaynaklar teferruatlı bir şekilde taranarak daha fazla örnek hadiseyle teyit edilmesi gerekir.

Bilgilendirme / Acknowledgement: Bu makale “IV. Uluslararası Şeyh Şa‘bân-ı Velî -Hanefilik-Mâtürîdîlik-Sempozyumu”na (05-07 Mayıs 2017-Kastamonu) sunulan tebliğin gözden geçirilmiş ve geliştirilmiş hâlidir.

KAYNAKÇA

- Abdülbâsî el-Malatî, Z.B. (2002). *Neylü’l-emel fi zeyli’d-düvel*. (Nşr. Ömer A. Tedmürî). I-IX. Beyrut: Mektebeti’l-Asriyye.
- Apaydın, H. Y.(1999). İbn Abdüsselâm, İzzeddîn. *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)* içinde (c.19, ss.284-287). İstanbul: Diyanet Vakfı Yay.
- Ashtor, E. (1976). *A social and economic history of the near east in the middle ages*. London: Collins.
- Âşûr, S.A. (1992). *el-Müctema ‘u’l-Mısri fi ‘asri selâtini’l-memâlik*. Kahire: Dârü’n-Nehdati’l-Arabiyye.
- Ayaz, F.Y. (2007). Türk Memlûkler döneminin büyük emîrlerinden Yelboğa el-Ömerî (ö. 768/1366) ve idaredeki nüfuzu. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(1), 81-100.
- Escovitz, J. H. (1982). The establishment of four chief judgeships in the Mamlûk Empire. *Journal of the American Oriental Society*, 102(3), 529-531.
- Haarmann, U. (1988). rather the injustice of the Turks than the righteousness of the Arabs-Changing ‘ulamâ’ attitudes towards Mamluk rule in the late fifteenth century. *Studia Islamica*, 68, 61-77.
- el-İrâkî, V. (1989). *Ez-zeyl ‘ale’l-‘İber fi haber men ‘aber*. (Nşr. Salih M. Abbâs). I-III. Beyrut: Müessesetür’r-Risâle.
- İbn Abdüzzâhir, E.F. (1976). *Er-ravzü’z-zâhir fi sîreti’l-meliki’z-zâhir*. (Nşr. Abdülaziz el-Huveytır). Riyad: y.y.
- İbn Fazlullah el-Ömerî, Ş. (1985). *Mesâlikü’l-ebşâr fi memâlikü’l-emsâr: Memâlikü Mısır ve’ş-Şâm ve’l-Hicâz ve’l-Yemen*. (Nşr. Eymen Fuâd Seyyid). Kahire: Institut Français d’Archeologie Orientale.
- İbn Hacer. (1997). *Ed-dürerü’l-kâmine fi a’yâni’l-mieti’s-sâmîne*. (Nşr. Abdülvâris Muhammed Ali). I-IV. Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye.
- İbn Hacer. (1998). *İnbâü’l-ğumr bi-ebnâi’l-‘umr*. (Nşr. Hasan Habeşî). I-IV. Kahire:y.y.
- İbn Hacer. (1998). *Zeylü’d-düreri’l-kâmine*. (Nşr. Ahmed Ferid el-Mezîdî). Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye.
- İbn Haldûn. A. B. (2001). *Kitâbü’l-‘iber ve divânü’l-mübtede ve’l-haber fi eyyâmi’l-‘Arab ve’l-‘Acem ve’l-Berber ve men ‘âsarahüm min zevi’s-sultâni’l-ekber*. (Nşr. Halil Şehhâde). I-VIII. Beyrut: Dâru’l-Fikr.
- İbn İyâs, M. A. (1982-1984). *Bedâi’u’z-zühûr fi vekâi’i’d-dühûr*. (Nşr. Muhammed Mustafa). I-V. Kahire: el-Heyetü’l-Mısriyyetü’l-Âmme.
- İbn Kesîr, E.F. (t.y.). *el-Bidâye ve’n-nihâye*. (Nşr. Ahmed Ebû Mülhim v.dğr.). I-XIV. Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye.
- İbn Şahin ez-Zâhirî, G.H. (1894). *Zübdetü keşfi’l-memâlik ve beyâni’t-turuk ve’l-mesâlik*. (Nşr. Paul Ravaisse). Paris: el-Matbaatü’l-Cumhûriyye.
- İbn Şeddâd, İ.M. (1983). *Târîhu’l-meliki’z-zâhir*. (Nşr. Ahmed Hutayt). Beyrut: Merkezü’t-Tıbbâti’l-Hadîse.
- İbn Tağriberdî, E.M. (1984-2006). *El-menhelü’s-sâfi ve’l-müstevfi ba’de’l-vâfi*. (Nşr. Muhammed M. Emin-Nebîl Muhammed Abdülaziz). I-XII. Kahire: Matbaatü Dârü’l-Kütüb.
- İbn Tağriberdî, E.M. (1972). *En-nücümü’z-zâhire fi mülûki Mısır ve’l-Kâhire*. XV. (Nşr. İbrahim Ali Tarhan). Kahire: el-Müessesetü’l-Mısriyyeti’l-Âmme.

- İbnü'l-Furât, N. (1942). *Târîhu'd-düvel ve'l-mülûk-târîhu ibni'l-Furât*. VII. (Nşr. Kostantin Züreyk). Beyrut: American Press.
- el-Kalkaşendî, A. A. (1963). *Subhu'l-a'sâ fî sinâ'ati'l-inşâ*, I-XV. Kahire: el-Müessesetü'l-Mısriyyeti'l-Âmme.
- Kasım, A.K. (1983). *Dirâsât fî târihi Mısri'l-ictimâi*. Kahire: Dârü'l-Ma'ârif.
- Keleş, B. (2002). Memlûkler döneminde sosyal yapı. *Türkler içinde* (C.5, ss. 394-398). Ankara: Yeni Türkiye.
- Kopruman, K.Y. (1992). Memlûkler döneminde Mısır'da sosyal hayat. *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi İçinde*. VII. İstanbul: Çağ.
- Kutlu, S. (2011). *Türkler ve İslâm tasavvuru*. İstanbul: İsam Yay.
- el-Kütübî, M.Ş. (1973-1974). *Fevâtü'l-vefeyât ve'z-zeylû 'aleyhâ*. (Nşr. İhsan Abbâs). I-V, Beyrut: Dâru Sâdır.
- Lahmuddin, M. A (2004). *Sunni 'ulama and the reform of religious offices in medieval Egypt, 637-676 A. H./A. D. 1240-1277*. Yayınlanmamış doktora tezi, University of Arkansas, Arkansas.
- Lane-Poole, S. (1901). *A history of Egypt in the middle ages*. London: Methuen&Co.
- Lapidus, I. (1987). *Müdüni İslâmiyye fî 'ahdi'l-memâlik*. (Çev. Ali Mâzi). Beyrut: el-Ehliyye.
- el-Makrîzî, T. (1995). *Dürerü'l-'ukûdi'l-ferîde fî terâcimi a'yâni'l-müfîde*. (Nşr. Adnan Derviş-Muhammed el-Mısri). I-II. Dimaşk: Vizâretü's-Sekâfe.
- el-Makrîzî, T. (1957). *İğâsetü'l-ümme bi-keşfi'l-gumme*. (Nşr. M. Mustafa Ziyade-Cemaleddin eş-Şeyyâl). Kahire: Lecnetü't-Te'lîf ve't-Terceme ve'n-Neşr.
- el-Makrîzî, T. (t.y.) *Kitâbü'l-mevâ'iz ve'l-i'tibâr bi-zikri'l-hıtat ve'l-âsâr*. I-II. Beyrut.
- el-Makrîzî, T. (1991). *Kitâbü'l-mukaffe'l-kebîr*. (Nşr. Muhammed el-Ya'lâvî). I-VIII. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî.
- el-Makrîzî, T.(1956-1973). *Kitâbü's-sülûk li-ma'rifeti düveli'l-mülûk* (Nşr. M. Mustafa Ziyâde-Saîd A. Âşûr). I-XII. Kahire: Lecnetü't-Te'lîf ve't-Terceme ve'n-Neşr.
- Nielsen, J. S. (1984). Sultan al-zâhir Baybars and the appointment of four chief qâdis 663/1265. *Studia Islamica* (60), 167-176.
- Nielsen, J. S. (1985). *Secular justice in an Islamic state: Mazâlim under the Bahrî Mamlûks 662/1264-789/1387*. New York: Leiden.
- en-Nüveyrî, A.A. *Nihâyetü'l-ereb fî fînûni'l-edeb*. I-XVIII. Kahire: Matbaatü Dârü'l-Kütüb.
- Özen, Ş. (2001). Kâdilkudât. *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)* içinde (c. 24, ss.77-82). İstanbul: Diyanet Vakfı Yay.
- Rapoport, Y. (2003). Legal diversity in the age of *taqlîd*: The four chief qâdis under the Mamluks. *Islamic Law and Society* 10(2), 210-228.
- es-Sehâvî, Ş. (t.y). *ed-Dav'ü'l-lâmi 'li-ehli'l-karni't-tâsi'*. I-XII. Kahire: Dârü'l-kütübü'l-İslâmî.
- es-Sehâvî, Ş. (1995). *Vecîzü'l-keîâm fî'z-zeyl 'alâ düveli'l-İslâm*. (Nşr. Beşşâr A. Maruf v.dğr.). I-IV. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.
- es-Sübki, T.A. (1964). *Tabakâtü's-Şâfi'iyeti'l-kübrâ*. (Nşr. Mahmud Muhammed et-Tanâhî, Abdülfettah Muhammed el-Hulv). I-X. Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye.
- Şık, İ. (2015). *Mâturidî inanç sistemi*. Ankara: Gece Kitaplığı.
- et-Tarsûsî, N.İ. (1992). *Tuhfetü't-Türk fî mâ yecibü en yu'mel fî'l-mülk*. (Nşr. Rıdvan es-Seyyid). Beyrut: Dâru't-Talia.

- Thorau, P. (1992). *The lion of Egypt sultan Baybars I and the near east in the thirteenth century* (Çev. P. M. Holt). London, New York: Longman.
- Tomar, C. (2004). Mısır. *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)* içinde (c.29, ss.575-577). İstanbul: Diyanet Vakfı Yay.
- Yalçın, M.F. (2016). *Bahrî Memlûkler döneminde Dimaşk kâdilkudâtları (1266-1382)*, Konya: Aybil Yay.
- Yiğit, İ. (2004). Memlûkler. *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)* içinde (c.29, ss.90-97). Ankara: Diyanet Vakfı Yay.
- Yiğit, İ. (1991). *Siyasi-dini-kültürel-sosyal islâm tarihi: Memlûkler*. VII. İstanbul: Kayıhan Yay.
- el-Yûnînî, K. (1954-1961). *Zeylû mir'âti'z-zamân*. I-IV. Haydarâbâd: Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmânî.
- ez-Zehebî, Ş. (1999). *Târîhu'l-İslâm ve veşeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm: sene 661-670*. (Nşr. Ömer A. Tedmûrî). Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-Arabî.

Okul Öncesi Eğitim Öğretmenlerinin Maruz Kaldıkları Veli Kaynaklı Yıldırma Davranışları

Bilim Uzm. Emel Dinçkal^{1*}
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Aydın Başar²

Geliş tarihi: 12.09.2019
Kabul tarihi: 31.10.2019

Atıf bilgisi:
IBAD Sosyal Bilimler Dergisi
Sayı: 5 Sayfa: 297-316
Yıl: 2019 Dönem: Güz

This article was checked by *Turnitin*.
Similarity Index 9%

¹ Çanakkale Milli Eğitim Müdürlüğü,
Türkiye, emel.yavas1976@gmail.com

ORCID ID 0000-0002-4663-3335

² Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi,
Türkiye, mbasar@comu.edu.tr

ORCID ID 0000-0003-3678-4647

* Sorumlu yazar

ÖZ

Bu araştırmanın amacı okul öncesi eğitim öğretmenlerinin maruz kaldıkları veli kaynaklı yıldırma davranışlarının ve öğretmenlerin veli tanımlamalarının çeşitli değişkenlere göre farklılaşıp farklılaşmadığını ve öğretmenlerin maruz kaldıkları veli kaynaklı yıldırma davranışları ile veli tanımlamaları arasındaki ilişkiyi incelemektir. Öğretmenlere öğrenci velileri tarafından uygulanan yıldırma davranışlarını ve öğretmenlerin öğrenci velileri hakkındaki görüş ve tutumlarını konu edinen bu çalışma ilişkisel tarama modelindedir. Araştırmanın çalışma grubu 2016-2017 eğitim-öğretim yılı itibarıyla Çanakkale ilinde, resmi ve özel okullarda görev yapan 192 okul öncesi eğitim öğretmeninden oluşmaktadır. Amaç doğrultusunda ilişkisel tarama modeline dayalı olarak desenlenen çalışmada verilerin toplanması amacıyla anket formu geliştirilmiştir. Verilerin analizinde parametrik tekniklerden medeni durum, eğitim durumu, okul türü değişkenleri için bağımsız örneklemeler için t-testi; kıdem değişkeni için ise Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) kullanılmıştır. Araştırma sonunda öğretmenlerinin maruz kaldığı yıldırma davranışları medeni durum değişkeni açısından anlamlı farklılık görülürken; eğitim durumu, kıdem ve görev yaptığı okul türü değişkenlerine göre anlamlı bir farklılık göstermemiştir. Okul öncesi eğitim öğretmenlerinin belirlenen yıldırma boyutları, maruz kalınma derecesine göre; 1. Sosyal İlişkilere, 2. Kişinin Yaşam Kalitesi ve Mesleki Durumuna, 3. Kendini Göstermeyi ve İletişim Oluşumuna, 4. İtibara, 5. Kişinin Doğrudan Sağlığına yönelik yıldırma davranışları olarak sıralanmıştır. Çalışmanın sonuçları doğrultusunda okul öncesi eğitimin öneminin ve gerekliliğinin topluma iyi anlatılması önem arz ettiği, bu sayede öğrenci velilerinin okul öncesi eğitime ve okul öncesi eğitim öğretmenlerine karşı daha olumlu tutumlar geliştirmelerinin mümkün olacağı söylenebilir. Öğretmenlerin yıldırma eylemleri ve olası karşılaşma durumlarında izleyecekleri yol konusunda donanımlı olmaları önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Yıldırma davranışları, okul öncesi eğitim öğretmenleri, veliler, mobbing.

Parent–Induced Mobbing Behaviours on Preschool Teachers

Emel Dinçkal^{1*}

Assist. Prof. Dr. Mustafa Aydın Başar²

First received: 12.09.2019

Accepted: 31.10.2019

Citation:

IBAD Journal of Social Sciences

Issue: 5 **Pages:** 297-316

Year: 2019 **Session:** Fall

This article was checked by *Turnitin*.
Similarity Index 9%

¹ Canakkale National Education
Directorate, Turkey,
emel.yavas1976@gmail.com,

ORCID ID 0000-0002-4663-3335

² Canakkale Onsekiz Mart University,
Turkey, mbasar@comu.edu.tr

ORCID ID 0000-0003-3678-4647

* Corresponding Author

ABSTRACT

The aim of this study is to investigate the relationship between the mobbing behaviors and teachers' descriptions of parents and whether the parent induced mobbing behaviors that pre-school teachers are exposed to and teachers' descriptions of parents change according to a number of varieties. This research which is based on a relational screening model discusses the issues of mobbing behaviors of parents towards teachers and teachers' perceptions of the parents and attitudes towards the parents. The study group is consisted of 192 preschool teachers who worked at state and private schools in Çanakkale in 2016-2017 academic year. In accordance with the purpose of the study, which is based on the relational screening model, to collect the data a questionnaire was developed. To analyze the data among parametric techniques marital status, educational status, for school type varieties unpaired t- test, and for the analyses concerning year of experience One – Way analysis of Variances (ANOVA) were used. As a result of the research, while there is a significant difference in terms of marital status variables in the levels of mobbing behaviors which teachers were exposed to, there aren't any significant differences according to the school type and year of experience. According to the exposure degree of mobbing behaviors of preschool teachers are sequenced as the attacks on; 1. Social Relationships, 2. The Life Quality of Individuals and Professional Status, 3. Targeting Self Esteem and Means of Communication 4. Individual's Reputation 5. Individual's Health. It can be suggested in consideration of the results of the present research that it is crucial to explain properly to the society the significance and necessity of early childhood education and preschool teachers. Accordingly, it would be possible for the parents to develop positive attitudes towards preschool education and preschool teachers. It is imperative that teachers should be well trained and well prepared to cope with mobbing behaviors and related incidences.

Key words: Mobbing behaviors, teachers of early childhood education, parents.

GİRİŞ

Okul öncesi dönem, çocuğun ileriye dönük yaşamının temellerinin atıldığı ve psiko-motor, sosyal, duygusal, bilişsel, dil ve özbakım alanlarında birbiriyle koordineli ve hızlı bir gelişim gösterdiği bu süreç, kritik yıllardır (Oktay, 1999). Okul öncesi çocuğunun bu süreci verimli bir şekilde geçirebilmesi için aile yanında okula ve öğretmene önemli görevler düşmektedir. Okul öncesi eğitim öğretmenlerinin görevini daha istekli ve verimli yapabilmeleri için görev yaptıkları kurumdaki olumlu ilişkiler büyük önem taşımaktadır. Kurumdaki ilişkilerde yaşanan sorunlar çalışanların kendilerini örgütün bir parçası olarak görüp, görevlerini güven içinde ve huzurlu bir şekilde yapmalarına engel olabilmektedir. Dinamik bir yapı ve işleyişe sahip olan eğitim örgütlerinde de, zaman zaman verimliliği ve etkililiği olumsuz etkileyen olumsuzluklar ve sorunlar ortaya çıkabilmektedir. Bu sorunların biri de Türkçe karşılığı konusunda tam bir netlik olmayan ve “duygusal taciz, psiko-terör, psikolojik şiddet ve psikolojik saldırı, yıldırma olarak farklı biçimlerde ele alınan mobbing davranışlarıdır. Okul öncesi eğitim öğretmenlerinin maruz kaldıkları veli kaynaklı yıldırma davranışlarını belirlemeyi amaçlayan bu çalışmada mobbing kavramının Türkçe karşılığı olarak ‘yıldırma davranışı’ kullanılmıştır.

Yıldırma Davranışı

İşyerindeki rekabet ortamından kaynaklanan ve kişiye uygulanan psikolojik yıpratmalarla kendini gösteren yıldırma davranışlarının varlığı önceleri kabullenilmemiş ve boyutları fark edilmemiş olmasına rağmen, özellikle istifa etmek suretiyle işyerinden ayrılan çalışanlar arasında sık görülmektedir (Tınaz, 2006). Yıldırma davranışları, duygusal bir saldırdır (Çobanoğlu, 2005). İşyerinde yaşanan yıldırma davranışları, kurumlarda çalışanların psikolojik ve fiziksel sağlığını olumsuz yönde etkileyerek, onların çalıştıkları işten uzaklaşmasına veya uzaklaştırılmalarına sebep olan bir süreçtir (Tutar, 2004). Bu tanımlar ışığında yıldırma davranışlarının (Kılıç, 2006), bir kişi veya bir grup tarafından, diğer bir kişi ya da gruba işyerinde çok çeşitli sebeplerle sistematik olarak ve sürekli olarak gerçekleştirildiği söylenebilir. Saldırganca ve iş ahlakına uygun olmayan bir şekilde kişiyi sindirme ve öz güvenini yaralama amacıyla yapılan psikolojik ve fiziki saldırı davranışlarını belirtmektedir.

Yıldırma davranışları genel olarak bir olaya değil, bir kişiye yönelik olmaktadır. Bir davranışın yıldırma davranışı olarak nitelendirilebilmesi, bilerek ve isteyerek yapılmış olmasına, belirli aralıklarla tekrarlanıyor olmasına, anlık bir olaydan ziyade uzun süredir tekrar eden bir durum olmasına bağlıdır (Çobanoğlu, 2005).

Yıldırma davranışları; genellikle çalışanların dürüstlüğü, mesleki anlamdaki yeterliliği ve güvenilirliğine yönelik yıpratma davranışlarıyla başlamaktadır (Leymann, 1996). Yıldırma davranışları yıldırma uygulayıcısı tarafından başlatılmaktadır. Çalışma arkadaşları veya kurum yönetimi yıldırma uygulayıcısını durdurma konusunda yetersiz kaldığında, uygulayıcı daha da güçlenmiş olur. Ayrıca yaşanan yıldırmaya sessiz ve pasif kalmak, sürece ortak olmak anlamına da gelmektedir (Hartig ve Frosch, 2006). Yıldırma davranışlarının uygulanma sürecinde seyircilerin genellikle görmezden gelme, yöneticiyi destekleme, yıldırmaya ortak olma, psikolojik destek verme ve görüşme ortamlarından kaçma gibi tepkiler gösterdikleri gözlenmiştir (Mete, 2013).

Yıldırma Davranışlarının Belirtileri

Yıldırma davranışlarının ortaya çıkışında bazı belirtiler, yaşanacak yıldırmanın habercisi niteliğindedir. Kişisel eşyaların bozulması veya kaybolması, çalışma arkadaşlarıyla beklenmedik ve önemsiz konularda çatışmalar yaşanmaya başlanması, mağdur ortama girdiğinde ortamda sessizlik olması, kişinin kurumla ilgili gelişmelerden habersiz bırakılması da yıldırma davranışlarının başladığının göstergeleridir. Bunun yanı sıra durum daha ileri noktalara geldiğinde yöneticisi tarafından “mesleki kapasitesinin altında görevler verilmesi, iş ortamında küçümsenmesi, eleştirilmesi de yıldırma sürecinde gözlenebilen davranışlardır. Bunun yanında mağdurun iletişim kurma yönündeki çabasına olumlu karşılık verilmez, yazılı talepleri yanıtız kalır. Alaycı ifadeler ve imalar ile karşı karşıya kalır (Tınaz, 2006).

Yıldırma davranışlarına maruz kalan kişilerde; iştahsızlık, sıkıntı ve endişe içinde bulunma, kendini halsiz hissetme, ağlama krizleri, unutkanlık, gereksiz alınganlık, birdenbire öfkelenme, kendini ifade etme konusunda isteksizlik, yaşam enerjisinin kaybolması, depresyon, uykusuzluk, sevdiği şeylerden artık zevk almama gibi bazı psikolojik değişiklikler ve düşünce düzeyinde farklılıklar görülebilir. Yıldırmanın fazla görüldüğü durumlarda, mağdurda kendine veya başkasına yönelik şiddet duygusu görülebilmektedir (Çobanoğlu, 2005). Yaşanan yıldırma davranışları mağdurların fiziksel ve ruhsal sağlıklarını ve kariyerlerini olumsuz etkilemektedir (Sheehan, Barker ve Ranner, 1999).

Yaşanan yıldırma davranışlarına maruz kalma süreci psikolojik olarak etkilenen mağdurda birtakım fiziksel belirtilerin de başlamasına neden olmaktadır. Bunlar arasında depresyon, halsizlik, yorgunluk, baş ağrısı ve baş dönmesi, yoğunlaşma eksikliği, uyku bozuklukları, deri döküntüleri, kalp çarpıntıları, kramplar, ülser ve solunum sorunları görülebilmektedir (Tınaz, 2006). Yıldırma davranışlarına maruz kalan bireylerde görülen psikolojik ve fiziksel belirtiler bireyin tüm yaşamını etkilemekte ve yaşam kalitesini düşürmektedir.

Davenport, Schwartz ve Elliott, (2003), yıldırma davranışlarını üç düzeyde sıralamışlardır. Birinci düzeyde; yıldırmaya maruz kalan birey direnmeye çalışır veya ortamdaki kaçır. Uyku sorunları, gereksiz alınganlık, yoğunlaşma sorunu ve ağlama nöbetleri görülebilir. Mağdur, durumdan fiziksel ve psikolojik olarak etkilenmeye başlamıştır. İkinci düzeyde; mağdur içinde bulunduğu olumsuz durumdan kurtulamadığı için psikolojik ve fiziksel rahatsızlıklar görülmeye başlar. Yaşadığı olumsuz duruma direnme çabaları da sonuçsuz kaldığından işyerinde eskisi gibi verimli değildir. Yaşadığı stres sonucu barsak ve mide kaynaklı sorunlar, uykusuzluk ve tansiyon rahatsızlıkları görülebilir. Üçüncü düzeyde ise; yıldırma davranışlarına maruz kalan kişi ruhsal ve fiziksel olarak gördüğü zarardan dolayı işyerinde eski verimini gösteremez. Psikolojik destek alması ve fiziksel durumunu düzeltmek için de tıbbi tedavi görmesi gerekir.

Yıldırma Davranışlarının Nedenleri

Örgütlerde uygulanan yıldırma davranışları konusunda yapılmış çalışmalar bu duruma birçok etkenin sebep olabileceğini göstermektedir. Tutar (2004), yıldırma davranışlarına sebep olan etkenleri; performans yetersizliği, çalışanların eğitim yetersizliği, yöneticilerin stres içinde olması, stresli iş arkadaşları, çalışma arkadaşlarının stresi, amirin mesleki yetersizliği, yıldırmanın zihin dengesizliği, fazla iş yüklenmesi ve yöneticinin yetersiz yönetim bilgisi olarak belirtmektedir. Yıldırma davranışlarının kaynağı kültür, ahlaki değerler veya kişisel çıkarlar olabilir. Yapılan araştırmalar yıldırma uygulamaya yönelmenin çok farklı nedenlerinin olabileceğini göstermektedir (Zapf, 1999). Bazı durumlarda kişiler kendi yetersizliklerini ve eksikliklerini örtmek amacıyla başkalarını eleştirmeye, çekiştirmeye ve kendilerinde olmayan meziyetlere sahip olduğunu düşündükleri kişiye karşı düşmanca bir tavır içine girmeye yönelebilirler. Karşısındaki kişiye karşı kötü amaçlı ve taraflı olarak yapılan yorumlar iş ortamında dedikodu ortamının oluşmasına neden olur (Pehlivan, 1993).

Yıldırma davranışlarının nedenlerini bireysel ve örgütsel nedenler olarak iki grupta toplamak da olanaklıdır. Bireyi, toplumdaki diğer kişilerden farklılaştıran fiziksel ve psikolojik yapısı toplamı kişiliği oluşturur (Tutar, 2004, s. 33). Kişilik; fiziksel ve duygusal özellikler, yetenekler, edinilen davranış biçimleri, kültür, toplumdan ve aileden alınan eğitimle bir bütün halini almaktadır (Baltaş ve Baltaş, 1990). Bireyin sahip olduğu kişilik yapısı yıldırma davranışlarına maruz kalmasında belirleyici bir etken olabilmektedir. Kişinin yetenekli, başarılı, donanımlı olmasının yanı sıra pasif, edilgen ve daha sili bir kişilik yapısına sahip olması da onu yıldırma uygulayıcısı için bir hedef haline getirebilir. Ayrıca bireyin kişilik yapısı, yıldırmaya maruz kalma durumlarında vereceği tepkiyi, göstereceği direnci ve çözüm bulma sürecini de etkilemektedir (Tutar, 2004). Konu ile ilgili çalışmaları bulunan Huber'e göre, yıldırma davranışlarına maruz kalanların özellikleri dikkate alındığında; işyerinde tek kadın ya da erkek çalışan olmak, yabancı uyruklu veya engelli ya da farklı dünya görüşünden olmak, mesleki açıdan diğerlerinden daha yüksek başarıya sahip olmak ve yöneticilerden takdir görmek, işyerine yeni katılan başarılı veya farklı özellikleri olan kişiler mağdur olmaya adaydırlar (Tınaz, 2006).

Arpacıoğlu (2003)'na göre yıldırma davranışlarına maruz kalan mağdurlar, çoğunlukla işini iyi yapan, çevresi tarafından sevilen, çalışma ilkeleri olan, kendini sürekli geliştirme çabasında olan, örgütün

misyonunu ve vizyonunu benimsemiş kişilerdir. Fakat bir haksızlık karşısında sessiz kalabilir ve hakkını arama konusunda pasif bir tutum sergileyebilirler. Çevresi tarafından takdir gören ve sevilen bu kişiler yardımsever, düşünceli, stres altında da iş sorumluluklarını yerine getirebilen bireylerdir.

Yıldırma davranışlarının uygulanmasına yol açan örgütsel nedenler de şu şekilde sıralanabilir:

1. Örgütün yönetim şeklinin kötü olması
2. Yöneticilerin iş ortamında yıldırma davranışlarına maruz kalan çalışan olduğuna inanmaması ve durumu inkar etmesi
3. Yoğun stres altında çalışmak
4. İşyerinde monotonluk
5. Örgüt yapısında değişikliklerin yaşanması
6. Etik olmayan uygulamaların varlığı
7. Yatay örgütlenmeler
8. Örgüt yöneticisinin duygusal zekadan yoksun olması (Brodsky, 1976; Davenport, Schwartz ve Elliott, 2003; Schuepbach ve Torre 1996; Tutar, 2004).

Yıldırma Davranışları Süreci

Yıldırma davranışları başladığında mağdur, kendisine yönelik küçük düşürücü, taciz ederek yıpratmaya yönelik, sürekli ve stresli bir sürece maruz kalacaktır. Mağdura yönelik yıldırma davranışlarının temel amacı onu kaygı ve endişe içine sokmaktır. Çalışma ortamında aşağılanan, küçük düşürülen, sözlü hatta fiziksel saldırıya maruz kalan mağdur özgüvenini kaybedecek, yetersizlik ve utanç duygusu hissedecektir (Tutar, 2004).

Yıldırma davranışları süreci beş aşama olarak ele alınabilir:

1. *Tanımlama ve çatışma aşaması:* Yıldırma mağduru, isyankâr ve psikolojik sorunlara sahip bir kişi olarak tanımlanır.
2. *Anlaşmazlık aşaması:* Yıldırmanın belirgin olarak görülemediği bu aşamada iki taraf arasında bir anlaşmazlık ve çatışma hali mevcuttur.
3. *Saldırganlık aşaması:* Yıldırma artık göz ardı edilemeyecek biçimde başlamıştır. Mağduru psikolojik olarak yıpratmaya yönelik davranışlar taciz, aşağılama, küçük düşürme gibi davranışların yanısıra fiziksel saldırı içeren davranışlar da görülebilmektedir.
4. *Kurumsal güç aşaması:* Bu aşamada kurum yönetimi de işin içine girer ve genellikle çözüme yönelik olmayan yanlış değerlendirmeler ve olumsuz tutumlar görülür. Böylece yıldırma mağduru daha büyük bir güçle de karşı karşıya kalmış olur.
5. *İşten çıkarılma aşaması:* Bu olaylar sonucunda kişide yaşadığı sarsıntı sonrası gelişen stres bozukluğu tetiklenir. İşine son verilmesinin ardından yaşanan stres, gerilim ve sonucunda psikolojik rahatsızlıklar artar (Leymann ve Gustafsson, 1996).

Çobanoğlu (2005) ise yıldırmanın aşamalarını; a) çatışmanın ilk belirtileri, b) çatışmanın çözümlenmeyişi, c) yıldırma davranışlarının başlaması, d) yıldırmanın şiddetlenmesi, e) yıldırmanın iyice yoğunlaşması, f) yıldırmanın yoğun devamı ve g) hastalık-istifa-kovulma şeklinde ele almıştır.

Kurum yönetimi ve kurumdaki diğer çalışanlar yıldırma davranışlarını yok sayma yoluna gittiği, görmezden geldiği, sessiz kaldığı veya kıskırttığı için kurumun gücünü de arkasına almış olan yıldırma uygulayıcısı karşısında mağdur kendini güçsüz, yetersiz ve çaresiz hisseder. Böylece yıldırma bitmiş olur (Tutar, 2004: 18). Sonuçta; her zaman mağdurun fiziksel-zihinsel zarar görmesi, sosyal sorunlar ya da işyeri değişikliği durumları yaşanır (Davenport, Schwartz ve Elliott, 2003; Einarsen ve Skogstad, 1996).

Veli Kaynaklı Yıldırma Davranışları

Yıldırma üzerine yaptığı çalışmada Leyman (1996), 45 yıldırma davranışı tanımlamış ve bunları beş grupta toplamıştır. Leymann tipolojisi tanımıyla, yıldırma davranışlarını; 1. Kendini göstermeyi ve iletişim sürecini etkilemek, 2. Sosyal ilişkilere yönelik saldırı, 3. İtibara saldırı, 4. Yaşam ve mesleki

uyumuna saldırı, 5. Doğrudan mağdurun sağlığını etkileyen saldırılar olmak üzere, beş ana başlık altında ele alınmış ve boyutlandırılmıştır. Okul ortamında da, okulun paydaşlarından olan velilerin, çocuklarının sınıf ya da ders öğretmenlerine yönelik benzer yıldırma davranışları görülebilmektedir. Bu çalışmanın planlanması aşamasında, 12 okulöncesi eğitim öğretmene veliler tarafından sergilenen yıldırma davranışlarını yazmaları istenmiştir. Daha sonra, öğretmenlerce yazılan bu ifadelerin “yıldırma” olgusu tanımına uygun düşmeyenleri çıkarılmış ve literatüre uygun şekilde gruplanmıştır. Bu düzenlemelere ilişkin üç alan uzmanının görüşü de alınarak gerekli düzeltmeler yapılmıştır. Öğretmen, alan uzmanı ve alanyazındaki yıldırma davranışları ile ilgili ölçeklerden (Aydın, 2009; Çobanoğlu, 2005; Davenport, Schwartz ve Elliott, 2003; Leyman, 1996; Ocak, 2008) de yararlanarak, okulda velilerin öğretmenlere yönelik yıldırma davranışları da beş boyutta ele alınmış ve her boyutla ilgili davranışlara yer verilmiştir:

1. Öğretmenlerin okulda kendilerini göstermelerini engelleyen ve diğer çalışanlarla iletişim olanaklarını ortadan kaldırmayı amaçlayan yıldırma davranışları boyutu: Rahatsız edici imalı ifadeler, jestler veya bakışlar; okul yönetimi ve/veya üst yönetime şikayet etme tehdidi; öğrenciyi okuldan almakla tehdit edilme; karşılıklı konuşmalarda öğretmenin sözünü sık sık kesme veya dikkate alınmama; okul müdürüne asılsız iftiralarla şikayet edilme; yüzüne karşı bağırma veya hakaret etme; başka bir okula veya ile sürdürmekle tehdit etme; öğretmenin fiziksel kusurlarıyla ilgili alaylı imalarda bulunma şeklinde ortaya çıkabilmektedir.
2. Öğretmenin sosyal ilişkilerine yönelik yıldırma davranışları boyutu: Okuldaki diğer öğretmenlerle kıyaslama; önyargılı ve olumsuz düşüncelerle değerlendirme; diğer velilere öğretmen aleyhinde kışkırtıcı dedikodular yayma vb. görülebilmektedir.
3. Öğretmenin itibarına yönelik yıldırma davranışları boyutu: Öğretmen hakkında dedikodular yapma; asılsız söylentiler yayma; kişiliğe yönelik hakaret içeren yorumlarda bulunma; iftira atma; kıyafet ve giyim tarzını sürekli eleştirme; alaya alma; tutarsız, sorunlu ve anormal öğretmen olarak görme; özel yaşamı sürekli eleştirme, dini veya siyasi görüşü nedeniyle küçümseme ve etnik köken veya memleketi nedeniyle küçümseme olarak sıralanabilir.
4. Öğretmenin yaşam kalitesi ve mesleki durumuna yönelik yıldırma davranışları boyutu: Öğretmeni, öğretmenden ziyade çocuk bakıcısı olarak gördüğünü ifade veya ima etme; toplumsal konumundan dolayı çocuğuna özel ilgi gösterilmesi gerektiğini ima etme/söyleme; öğretmenin yeterliliğini sürekli eleştirme; sürekli açık arama ve gerçekçi olmayan sabit hatalarla eleştirme; eğitim programında yer almadığı halde velisi olduğu öğrenciyi okuma yazma vb. konuları öğretme baskısı yapma; öğretmenin mesleki yeterliliğini sorgulama veya mesleğini bırakması gerektiğini ima etmedir.
5. Öğretmenin sağlığına yönelik yıldırma davranışları boyutu: Fiziksel şiddet tehdidi; göz korkutmaya yönelik hafif derecede şiddet uygulama; doğrudan fiziksel şiddet görme; cinsel taciz türünden davranışlar da bu boyutta yer alır.

Yıldırma Davranışlarıyla İlgili Araştırmalar

Alanyazında, öğretmenlere yönelik veli kaynaklı yıldırma davranışları ile ilgili bir çalışmaya rastlanmamıştır. Çalışmalar genel olarak öğretmen, yönetici ve öğrencilerle ilgilidir ve çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Türkiye ve diğer bazı ülkelerde yapılan ve öne çıkan bazı çalışmalara aşağıda yer verilmiştir.

Cemaloğlu ve Ertürk (2007), “Öğretmenlerin maruz kaldıkları yıldırma eylemlerinin cinsiyet yönünden incelenmesi” isimli araştırmalarında, erkek öğretmenlerin, bayanlara kıyasla daha fazla yıldırma maruz kalma durumu yaşadıklarını belirtmektedirler. Yıldırma uygulayıcıları daha çok erkek çalışanlardır ve hem kendi cinslerine, hem de karşı cinse daha fazla yıldırma davranışı uygulamaktadırlar. Bulut (2007), kamu ve özel sektörde çalışan ortaöğretim öğretmenlerine yönelik bir çalışma yapmıştır. Çalışmada, ortaöğretimde uygulanan yıldırma davranışlarının daha çok yaşam kalitesine saldırı niteliğinde olduğu bulgusu öne çıkmaktadır. Ayrıca, 25 yaş altındaki öğretmenlerin daha fazla yıldırma maruz kaldığına; özel sektörde çalışan öğretmenlerin, resmi eğitim kurumlarında çalışan öğretmenlere nazaran daha çok yıldırma davranışlarına maruz kaldıkları şeklinde bulgulara ulaşılmıştır. Aydın (2009), Çanakkale’de “ortaöğretim okullarında görev yapan okul yöneticisi ve

öğretmenlerin mobbing (psikolojik şiddet)'e maruz kalma düzeyleri" konulu araştırmasında öğretmenler, yöneticilerin daha çok sözlerini kesme, jest ve mimiklerle rahatsız etme, iletişim yolunu kesme gibi yıldırma davranışları gördüklerini belirtmektedirler. Cinsiyet değişkenine göre ortaya çıkan bulgular ise, kadın öğretmenlerin daha çok imalı ifadeler ve bakışlara maruz kaldıklarını; erkek öğretmenlerin ise daha çok mesleki anlamda kendini göstermelerine ket vurulduğunu göstermektedir. Ocak (2008), Edirne ili merkez ilçedeki resmi ilköğretim ve ortaöğretim kurumlarında görevli "öğretmenlerin duygusal taciz (mobbing)'e ilişkin algıları" konulu yüksek lisans tezi çalışmasında, maruz kalınan yıldırma davranışlarının öğretmenlerin cinsiyeti, kıdemi, okuldaki öğretmen sayısı ve yönetici cinsiyetine göre anlamlı farklılık gösterdiğini belirtmektedir. Erkek ve mesleki kıdemi 6-10 yıl arası ve 21 yıl üzeri olan öğretmenlerin yıldırma daha çok maruz kaldıkları, ayrıca okul müdürü erkek olan, okuldaki çalışan sayısının 28-34 arası veya ve üstü olan okullarda yıldırma davranışlarının daha fazla olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Gündüz ve Yılmaz (2008) tarafından yapılan çalışmada, ortaöğretim kurumunda çalışan öğretmen ve yöneticilerin yüzde 41'i yıldırma davranışlarıyla karşılaştığını ifade etmişlerdir. Öğretmen ve yöneticilerin en çok karşılaştıkları yıldırma davranışları olarak da; "yaptığı işin hissettirilmeden kontrol edilmesi", "verilen karar ve önerilerin eleştirilerek reddedilmesi", "ortak yapılan işlerin olumsuz sonuçlarından yalnızca o kişilerin sorumlu tutulması", "yaptığı iş ve işin sonuçları ile ilgili sürekli kusur/hata bulunması", "başkalarının yanında kişiyi aşağılayıcı ve onur kırıcı şekilde konuşulması" davranışları bulunmuştur.

Yıldırma davranışlarıyla ilgili diğer ülkelerde yapılan araştırmalar daha eski yıllara uzanmaktadır. 1972 yılında Heinemann tarafından yapılan ve çocukların diğer çocuklar üzerinde gerçekleştirdiği zorbalık ve kabadayılık davranışlarını incelediği araştırmasında elde ettiği bulguları "Mobbing: Çocuklar Arasında Grup Şiddeti" adlı kitabında toplamıştır (aktaran Ocak, 2008, s. 9). Konu ile ilgili olarak alanyazında önemli bir yere sahip olan Leymann (1996), İsveç'te 2400 katılımcıyla yaptığı çalışmada, kadın katılımcılardan yarısından fazlasının, erkek katılımcılardan ise yarıya yakınının yıldırma davranışlarına maruz kaldıklarını; erkeklerin yüzde 76'sına, kadınların ise yüzde üçüne kendi hemcinslerince yıldırma uygulandığını bulmuştur. Araştırma sonuçlarına göre kurumdaki tüm çalışanların aynı kişiye yıldırma uygulaması fazla görülen bir durum değildir. Yıldırma davranışlarına maruz kalarak psikiyatristlere başvuranlar genellikle okul, hastane, çocuk yuvası, üniversite ve dini kurumlarda görevlidir. Dick ve Wagner (2001), eğitimcilerde rastlanan stres ve yıldırma davranışlarıyla ilgili yaptıkları araştırmada, stresten kaynaklanan bitkinlik ve fiziksel olarak zarar gören öğretmenlerin okula diğer öğretmenlere göre daha fazla gün devam etmediklerini saptamışlardır. Ayrıca öğretmenlerin yöneticiler tarafından 'orda yokmuş gibi davranılmak' ve 'haksız eleştiriye maruz kalmak' gibi yıldırma davranışlarından mağdur oldukları, diğer öğretmenler tarafından da 'hakkında dedikodu yapılması' ve 'okulun sosyal etkinliklerinden dışlanma' şeklinde yıldırma uygulandığını elde edilen bulgular arasındadır. Lewis (2004), üniversite öğretim elemanlarıyla yaptığı çalışmada, katılımcıların yıldırma sürecinde kendine güvensizlik, aşağılanma, utanç duygularından dolayı uygulayıcıya itaat etmeye meyil gösterdiklerini belirtmiştir. Yıldırma mağdurları, yaşadıkları sorunla ilgili hukuki yollara başvurmak yerine kendi meslektaşları ile durumu görüştiklerini ifade etmiş ve kendilerine yapılan davranışlar için zorbalık kavramını kullanmaktan çekinmişlerdir. O'Conner'in 2004 yılında yaptığı araştırmasında, öğretmenlere; denetmenler, kurum yöneticileri, veliler, öğrenciler ve meslektaşları tarafından yıldırma davranışları uygulandığını saptamıştır (aktaran Gökçe Toker ve Oğuz, 2009).

Problem

Yapılan çalışmalar, öğretmenlerin kendilerini güvende hissetmedikleri okullarda yıldırma davranışlarına hedef olma ve mağdur durumunda olma olasılığının yüksek olduğu göstermektedir (Vettenburg, 2002). Unutulmamalıdır ki yıldırma davranışlarına maruz kalan öğretmenlerin yaşadığı fiziksel ve psikolojik yıldırma davranışları okullardaki eğitim ortamını ve öğrencileri de doğrudan etkileyecektir. Oysaki öğretmenlerin eğitim faaliyetlerini iyi bir moral ve motivasyon ile yapmaları sınıf ortamına da olumlu etki edecek ve öğretmenin mesleki verimliliğini arttıracaktır. Okulda yaşanan yıldırma davranışları öğretmenlerde korku, panik durumu ve stres oluşturmasının yanısıra, eğitimin kalitesini olumsuz yönde etkilemekte, öğretmenlerin örgütsel bağlılığı üzerinde olumsuz rol oynamaktadır (Wilson, Douglas ve Lyon, 2011). Diğer yandan psikolojik veya fiziksel şiddete maruz kalan öğretmenlerin özgüvenleri düşecek, itibar kaybedecek ve hatta öğrencilerin gözünde küçük

düştüğünü hissedebilecektir. Öğretmenlerin, öğrenciler için bir rol model olduğu düşünülürse bu durum öğrencilerin gelecekteki hayatları üzerinde de olumsuz bir etkiye sahip olabilecektir. Öğrencilerine istedik yönde davranış kazandırmada rol model olan öğretmenin özellikle öğrencilerin de bulunduğu bir ortamda, bir yıldırma eylemi görmeleri, onların öğrencinin gözündeki konumunu da sarsacaktır (Astor ve Chen, 2009).

Eğitim kurumlarında işleyişin insan ilişkileri tabanlı olması bazı sorunları da beraberinde getirmektedir. Bu sorunların çözümünde bazen psikolojik ve fiziksel şiddete başvurulduğu da görülebilmektedir. Meadows'a (2005) göre, yıldırma davranışı uygulayan kişilerde; şiddet deneyimi bulunan bir geçmiş, ruhsal dengesizlik, zararlı madde alışkanlığı, depresyon, şiddet eğilimi, ateşli silahlara düşkünlük, sinir bozukluğu ve kişilik bozukluğu bulunmaktadır. Okulun paydaşları olarak, okul ikliminin de bir parçası olan yönetici, öğretmen, öğrenci ve veliler bu sorunların ve sonucunda uygulanan şiddetin ya öznesi ya da nesnesi durumunda olmaktadır (Tezcan, 1996). Örgütlerde var olan yıldırma davranışları farklı düzeyde olabilmektedir, Her ne kadar yıldırma davranışları değişiklik gösterebilse de, ortaya çıkan sonuçlar ele alındığında yine olumsuz sonuçları görmek mümkündür (Leymann, 1996). Her geçen gün medyada daha fazla yer almakta olan öğretmenlere yönelik fiziksel ve psikolojik saldırılar dikkat çekici boyutlara ulaşmıştır (Çubukçu, Girmen ve Turan: 2010). Yaşanan olaylar, eğitim kurumlarında çözüm bekleyen bir problemin varlığına işaret etmektedir. Okullarda özellikle öğretmenlere yönelik saldırılar sonucunda meydana gelen tükenmişlik sendromu ile ilgili araştırma sonuçları, okullarda psikolojik yıpranma yaşayan öğretmenlerin duygu kaybı ve mesleki heyecan yitiminin hızlandığını ve öğretmenlerin mesleklerini uzun süre sürdürme düşüncesini kaybettiklerini göstermektedir (Brouwers ve Tomic, 1999).

Okulda öğretmenlere uygulanan yıldırma davranışları söz konusu olduğunda uygulayıcı olarak ilk akla gelen genellikle yöneticiler ve diğer meslektaşlarıdır, fakat özellikle günümüz bu iki etken kadar önemli olan diğer bir etken ise öğrenci velilerinin uyguladığı yıldırma davranışlarıdır. Bu konuda yapılan çalışmaların yetersiz oluşu yapılan çalışmanın önemini de daha fazla ortaya koymaktadır.

Literatürde okul öncesi eğitim kurumlarında yaşanan yıldırma davranışları konusunda yapılan çalışmaların fazla olmadığı görülmektedir. Oysa okul ortamlarında öğretmenlere yönelik fiziksel şiddet, sözel ve cinsel taciz, küfür, hakaret, tehdit, terörle korkutma, psikolojik baskı, mobbing, kesici, delici ve ateşli silahla zarar verme vb. şeklinde saldırılar görülebilmektedir (Cemaloğlu, 2007). Bu türden saldırılar her ülkede farklı biçim ve boyutlarda görülmektedir (Muthukrishna, Ngakane ve Ngcobo, 2012). Öğretmenlerin yıldırma davranışlarına maruz kalma durumları, ülkelerin geleceğini şekillendiren çocukları ileriki hayata hazırlayan bir misyona sahip olmaları dolayısıyla üzerinde dikkatle durulması gereken bir konudur.

Eğitim kurumlarındaki çalışmaların nitelikli ve verimli olması açısından çalışanların baskı altında hissetmeyecekleri pozitif bir ortamda çalışmalarının önemi büyüktür. Ayrıca kurumda yaşanan yıldırma olayları öğrenciler açısından da kötü bir örnek teşkil edebilmektedir. Geleceği şekillendirmede önemli rol oynayacak olan çocukların bulunduğu eğitim kurumlarında hem veliler hem de öğretmenleri onlar için örnek olmak yükümlülüğündedir. Yıldırma davranışlarına ilişkin mahkemelere yansıyan olaylar her geçen gün artmaktadır. Özellikle, çocuğun gelişiminde öğretmenin doğrudan etkisinin bulunduğu okul öncesi eğitim kurumlarında yaşanan yıldırma konusunda daha da hassasiyetle davranılmalıdır.

Velilerin her geçen gün çocuklarının iyi bir altyapı kazanması için taşıdıkları akademik kaygılarla, daha fazla eğitim sürecine katıldığı, aile katılımı çalışmalarlarıyla daha fazla iletişime girildiği, bu durumun olumlu etkileri yanında olumsuz durumlar oluşturabildiği de görülmektedir. Olumlu bir hava içinde ve bilinçli yönetilmesi gereken bu süreç, çocuğun iyi bir eğitim alması açısından önemlidir. Okul öncesi eğitimde velilerin öğrenme-öğretme süreçlerine etkisi daha fazladır ve bir gerekliliktir. Nitekim okul öncesi eğitimde "aile katılımı"na dayalı program ve uygulamalar öne çıkmaktadır. Milli Eğitim Bakanlığı da bu yönde uygulamalara yönelmektedir. Dolayısıyla veli katılımına dayalı öğrenme-öğretme süreçlerinde velilerin olumlu katkıları gözlenebileceği gibi zaman zaman olumsuz durumlar da ortaya çıkabilmektedir. Bu olumsuzluklar bazen öğretmen-veli ilişkilerini sıkıntıya sokabilmekte ve öğretmenin performansını olumsuz olarak ileri boyutta etkileyebilmektedir. Bu süreçte yaşanan yıldırma davranışları, öğretmene zarar verdiği kadar çocuğa da zarar verebilmektedir.

Okul öncesi eğitim kurumlarında, öğretmen-veli iletişimine dayalı olarak yaşanabilecek yıldırma davranışlarına kadar uzanacak olan sorunların doğru tespit edilerek mevcut durum ve geleceğe yönelik önlemlerin alınması gerekir.

Amaç

Bu çalışmanın amacı, okul öncesi eğitim öğretmenlerinin yıldırma davranışlarına maruz kalma düzeylerini ortaya koymaktır. Araştırmanın amacı çerçevesinde şu sorulara yanıt aranmıştır:

1. Okulöncesi eğitim öğretmenlerinin öğrenci velileri kaynaklı maruz kaldıkları yıldırma davranışları; a) kendini gösterme ve iletişim oluşumuna, b) sosyal ilişkilerine, c) itibarına, d) kişinin yaşam kalitesi ve mesleki durumuna, e) kişinin sağlığına yönelik yıldırma alt boyutlarında ne düzeydedir?
2. Okul öncesi eğitim öğretmenlerinin maruz kaldıkları yıldırma davranışları, yıldırma alt boyutları açısından; a) medeni durumlarına, b) eğitim durumlarına, c) görev yaptıkları okul türüne ve d) kademelerine göre anlamlı biçimde farklılaşmakta mıdır?

Sınırlılıklar

Yapılan desenlemeye dayalı olarak çalışma bir kısım sınırlılıklara sahiptir:

1. 2016-2017 eğitim öğretim yılında Çanakkale ilinde 136 resmi veya özel okullarda görev yapan okul öncesi eğitim öğretmeninden oluşturulan çalışma evreni ile sınırlıdır.
2. Araştırma okul öncesi eğitim öğretmenlerinin maruz kaldıkları yıldırma davranışlarını ve veli tanımlamalarını ortaya koymak amacıyla yapılmış olup kullanılan anket içeriğindeki “Kişisel bilgi formu”, “Yıldırma davranışları”, “Öğretmenlerin veli tanımlamaları” bölümleri ile sınırlıdır.
3. Araştırma, örnekleme yer alan 200 öğretmenden geri dönüş yapmış olan 192 öğretmene ait veriler ile sınırlıdır.

Varsayımlar

Araştırmada bulunulan varsayımlar şunlardır:

1. Araştırma kapsamında kullanılan olan veri toplama aracı araştırma problemine cevap oluşturacak bulguları sağlayacak niteliktedir.
2. Araştırmaya katılan öğretmenlerin, soruları özgür iradeleriyle ve tarafsız olarak yanıtlamaları sağlanmıştır.
3. Araştırmanın örnekleminin, evreni temsil edebilmesi için yapılan düzenlemeler yeterlidir.

YÖNTEM

Araştırma, Çanakkale ilinde çeşitli kategorilerdeki resmi ve özel okullarda görev yapan okul öncesi öğretmenlerinin maruz kaldıkları yıldırma eylemlerini farklı değişkenler açısından belirlemeye yönelik bu çalışma var olan durumu betimlediğinden, ilişkisel tarama modelinde desenlenmiştir (Karasar, 2003). Araştırmanın amacı göz önüne alınıp, öncelikle alanyazın taraması yapılmış ve uzman görüşlerinin alınması ile anket formu geliştirilmiştir.

Araştırmanın Evreni ve Örnekleme

2016-2017 öğretim yılı itibariyle Çanakkale’de okul öncesi eğitim veren resmi ve özel okullarda görev yapan okul öncesi eğitim öğretmenleri araştırmanın evrenini oluşturmaktadır. Örneklem için Çanakkale ilindeki 12 ilçeden coğrafi konum ve gelişmişlik düzeyi incelenerek Merkez ilçe, Ayvacık, Bayramiç, Biga, Bozcaada, Gelibolu ilçeleri belirlenmiştir. Bu ilçelerden de köy, kasaba, şehir merkezinde buluma özelliklerine göre listeden tesadüfi yolla okullar belirlenmiştir. Oluşturulan listedeki okullarda görev yapan öğretmenlerin tümü örneklem grubuna alınmıştır.

Çanakkale ilinde okul öncesi eğitim veren okul sayısı 136’dır. Bu okullardan 109’u anasınıfı, 27’si anaokuludur. Resmi ve özel eğitim kurumlarında görev yapan okul öncesi eğitim öğretmeni sayısı 388’dir. Anasınıflarında görev yapan okul öncesi eğitim öğretmeni sayısı 222, anaokullarında görev yapan öğretmen sayısı ise 166’dır. Örneklem grubunda yer alan okul sayısı 59’dur. Bu okullardan 44’ü anasınıfı, 15’i ise anaokuludur. Örneklem grubundaki okul öncesi eğitim öğretmeni sayısı 200’dür. Anasınıflarında görevli öğretmen sayısı 97, anaokullarında görevli öğretmen sayısı ise 103’tür.

Araştırmada kullanılan anket sayısı 200, katılımcılardan geri dönen ve değerlendirmeye uygun anket sayısı ise 192'dir. Örneklem grubunda yer alan okul öncesi eğitim öğretmenlerinin demografik özelliklerine aşağıdaki Tablo 1'de yer verilmiştir.

Araştırma örnekleminde yer alan 192 okul öncesi öğretmenin tamamı kadındır. Bunun sebebi okul öncesi eğitim öğretmenliğinin daha çok kadınların tercih ettiği bir meslek olması dolayısıyla erkek öğretmenlerin daha az olması olabilir. Katılımcıların medeni durumuna bakıldığında ise büyük çoğunluğunun evli olduğu görülmektedir (% 77,6). Bu durumun sebebinin ise yeni mezun bekar öğretmenlerin Çanakkale ilinde çalışmak için yeterli hizmet puanına sahip olmayışları olduğu düşünülebilir.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Değişkenler	Alt Gruplar	f	%
Cinsiyet	Kadın	192	100,0
	Erkek	-	-
Medeni Durum	Evli	149	77,6
	Bekar	43	22,4
Eğitim Durumu	Lise-Önlisans	31	16,1
	Lisans-Yükseklisans-Doktora	161	83,9
Kıdem	1-5 yıl arası	40	20,8
	6-10 yıl arası	73	38,8
	11-15 yıl arası	47	24,5
	16 yıl ve üzeri	32	16,7
Okul Türü	Anasınıfı	117	60,9
	Anaokulu	75	39,1
TOPLAM		192	100,0

Tablo 1 eğitim durumu değişkenine göre incelendiğinde, okul öncesi eğitim öğretmenleri büyük oranda (% 83,9) lisans, yüksek lisans veya doktora mezundur. Lise mezunu öğretmenler özel kreş veya anaokulunda görev yapmaktadırlar; ayrıca önlisans mezunu öğretmenler yıl olarak kıdemli öğretmenlerdir denilebilir. Çünkü okul öncesi eğitim öğretmenliği dört yıl eğitim süresi olan bir bölümdür. Kıdem açısından incelendiğinde ise 6-10 yıl arası kıdeme sahip öğretmenlerin çoğunlukta olduğunu görülmektedir (% 38,8). Bunun sebebi araştırmada sadece merkez ilçenin değil, yanısıra merkeze bağlı bazı ilçelerin de yer almasıdır. Çünkü merkez ilçede çalışan öğretmenler istisnai durumlar haricinde çoğu zaman hizmet puanı şartına bağlı olarak geldikleri için kıdem açısından üçüncü ve dördüncü alt boyutta daha fazla birikmektedir. Okul türü açısından incelendiğinde katılımcıların büyük çoğunluğu resmi veya özel okulların anasınıflarında (% 60,9) görev yapmaktadır. Anasınıfı sayısı anaokulu sayısından daha fazla olduğu için böyle bir durum ortaya çıkmış olabilir. Anasınıfları sadece ilkokulların bünyesinde olmayıp ortaokullarda ve bazı liselerde uygulama sınıfı olarak da yer almaktadır.

Verilerin Toplanması, Çözümlemesi ve Yorumlanması

Çalışmada kullanılan veri toplama aracı, öncelikle pilot uygulamalardan elde edilen veriler ışığında son şeklini almıştır. Anket formu, belirlenen örneklem grubuna uygulanmış ve elde edilen verilerin analizi için seçilen analiz tekniği tekrar gözden geçirilmiş ve son karar verildikten sonra veriler analiz edilmiştir. Elde edilen bulgular tartışılmış ve yorumlanarak sonuç ve öneriler ortaya konulmuştur.

Çalışmada kullanılan veri toplama aracı için, öncelikle araştırmanın amacı çerçevesinde, Çanakkale'deki üç okulöncesi eğitim kurumunda görevli 12 öğretmenden yaşadıkları ya da gözledikleri veli kaynaklı yıldırma davranışlarını yazmaları istenmiştir. Toplanan verilerle ilgili birleştirme ve ayıklama işlemleri yapılmıştır. Daha sonra alanyazın taraması da yapılarak anket maddelerine son şekli verilmiş, kapsam ve uygunluğu ile ilgili üç uzman görüşü alınmıştır. Öncelikle 41 maddeden oluşan anket formları pilot bölge olarak seçilen Çanakkale ili merkez ilçede uygulanmış ve alınan sonuçlar doğrultusunda anketin uygunluğu konusunda yeniden uzman görüşleri alınarak veri toplama aracı son şeklini almıştır. Sonuçta, veli kaynaklı yıldırma davranışlarını içeren maddeler

çıkarma ve birleştirme işlemleriyle 30'a indirilmiştir. Veli kaynaklı yıldırma davranışları, uzman görüşü ve literatüre dayalı olarak; *Kendini göstermeyi ve iletişim oluşumunu etkileyen yıldırma davranışları*, *Sosyal ilişkilere yönelik yıldırma davranışları*, *İtibara yönelik yıldırma davranışları*, *Kişinin yaşam kalitesi ve mesleki durumuna yönelik yıldırma davranışları* ve *Kişinin sağlığına yönelik yıldırma davranışları* olmak üzere beş boyutta ele alınmıştır. Veli kaynaklı yıldırma davranışları maddelerinin seçenekleri 5'li Likert ölçeği tipinde düzenlendiği anket formunun ön bölümünde ise öğretmenlerin kişisel bilgilerine yönelik sorulara yer verilmiştir.

Yıldırma davranışlarını içeren 30 maddelik anket için Cronbach Alpha değeri 0,95 ve madde varyanslarının eşit olduğu varsayımına göre hesaplanan Cronbach Alpha değeri de 0,96 olarak hesaplanmış ve yüksek derecede güvenilir olarak bulunmuştur.

Veri toplama aracı, örneklem grubuna uygulanarak, edinilen veriler tasnif edilerek SPSS,23 paket programına yüklenmiş ve ulaşılan verilere dayalı olarak aritmetik ortalama, standart sapma, yüzde, frekans, t testi, ANOVA testi ve korelasyon istatistik işlemleri kullanılarak analizler yapılmış ve yorumlamalara gidilmiştir. Okul öncesi eğitim öğretmenlerinin veli kaynaklı maruz kaldıkları yıldırma davranışları için medeni durum, okul türü ve eğitim durumu değişkenine göre anlamlı farklılık gösterip göstermediğini ortaya koymak için t testi, kıdem değişkeni için ANOVA istatistik işlemleri yapılmıştır.

BULGULAR

Bu bölümde edinilen bulgular tablolarla sunulmuş ve bulgulara ilişkin yorumlara yer verilmiştir.

Öğretmenlerinin Yıldırmanın Alt Boyutlarına Göre Yıldırma Davranışlarına Maruz Kalma Durumlarına İlişkin Bulgular

Okul öncesi eğitim öğretmenlerinin beş alt boyutta ele alınan yıldırma davranışlarına maruz kalma düzeylerine ilişkin değerler Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. Okul Öncesi Eğitim Öğretmenlerinin Yıldırmanın Boyutlarına Göre Yıldırma Davranışlarına Maruz Kalma Durumları

Değerler	Yıldırma Davranışı Boyutları				
	Boyut 1	Boyut 2	Boyut 3	Boyut 4	Boyut 5
\bar{X}	1,42	1,56	1,19	1,54	1,10
s	0,59	0,85	0,45	0,72	0,38
N	192	192	192	192	192

Okul öncesi eğitim öğretmenlerinin yıldırma davranışları alt boyutlarına göre maruz kalınma düzeyleri, sırasıyla; *sosyal ilişkilere yönelik yıldırma davranışları* ($\bar{X} = 1,56$), *kişinin yaşam kalitesi ve mesleki durumuna yönelik yıldırma davranışları* ($\bar{X} = 1,54$), *kendini göstermeyi ve iletişim oluşumunu etkileyen yıldırma davranışları* ($\bar{X} = 1,42$), *itibara yönelik yıldırma davranışları* ($\bar{X} = 1,19$) ve *kişinin doğrudan sağlığına yönelik yıldırma davranışları* ($\bar{X} = 1,10$) düzeyinde birden biraz fazla kere yıldırma maruz kaldığı görülmektedir.

Öğretmenlerinin Medeni Durumlarına Göre Maruz Kaldıkları Yıldırma Davranışları Boyutlarına İlişkin Bulgular

Okul öncesi eğitim öğretmenlerinin maruz kaldıkları yıldırma davranışlarına, öğretmenlerin medeni durum değişkeninin anlamlı bir etkisi bulunup bulunmadığını belirlemek için yapılan ilişkisiz örneklem için t- testi sonucuna göre sosyal ilişkilere saldırılar boyutunda evli öğretmenler ve bekar öğretmenlerin maruz kaldıkları yıldırma davranışları arasında anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir [$t_{(190)} = -2,76$ $p < 0,05$].

Tablo 3. Okul Öncesi Eğitim Öğretmenlerinin Medeni Durumlarına Göre Maruz Kaldıkları Yıldırma Davranışları

Yıldırma Boyutları	Medeni durum	N	\bar{X}	s	sd	t	P
Kendini göstermeyi ve iletişim oluşumunu etkileyen yıldırma davranışları	Evli	149	1,38	0,54	190	-1,76	0,08
	Bekar	43	1,57	0,74			
Sosyal ilişkilere yönelik yıldırma davranışları	Evli	149	1,48	0,73	190	-2,76	0,01*
	Bekar	43	1,88	1,13			
İtibara yönelik yıldırma davranışları	Evli	149	1,17	0,46	190	-1,29	0,20
	Bekar	43	1,27	0,40			
Kişinin yaşam kalitesi ve mesleki durumuna yönelik yıldırma davranışları	Evli	149	1,49	0,68	190	-1,83	0,07
	Bekar	43	1,72	0,82			
Kişinin sağlığına yönelik davranışları	Evli	149	1,09	0,40	190	-0,58	0,56
	Bekar	43	1,13	0,30			

Yıldırma uygulayıcısı olan öğrenci velisinin bekar öğretmenlere evli öğretmenlerden daha fazla yıldırma davranışında bulunduğu görülmektedir.

Öğretmenlerinin Eğitim Durumlarına Göre Maruz Kaldıkları Yıldırma Davranışları Boyutlarına İlişkin Bulgular

Okul öncesi eğitim öğretmenlerinin yıldırma davranışlarına maruz kalmalarında öğretmenlerin eğitim durumu değişkeninin etkisini gösteren sonuçlar Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4. Okul Öncesi Eğitim Öğretmenlerinin Eğitim Durumlarına Göre Maruz Kaldıkları Yıldırma Davranışları

Yıldırma Boyutları	Eğitim Durumu	N	\bar{X}	s	sd	t	P
Kendini göstermeyi ve iletişim oluşumunu etkileyen yıldırma davranışları	Lis.-önlisans	31	1,50	0,83	190	0,72	0,47
	lis.-y.lis.-dr	161	1,41	0,54			
Sosyal ilişkilere yönelik yıldırma davranışları	Lis.-önlisans	31	1,46	0,93	190	-0,74	0,46
	lis.-y.lis.-dr	161	1,59	0,84			
İtibara yönelik yıldırma davranışları	Lis.-önlisans	31	1,24	0,77	190	0,61	0,54
	lis.-y.lis.-dr	161	1,18	0,37			
Kişinin yaşam kalitesi ve mesleki durumuna yönelik yıldırma davranışları	Lis.-önlisans	31	1,48	0,87	190	-0,53	0,60
	lis.-y.lis.-dr	161	1,55	0,69			
Kişinin sağlığına yönelik yıldırma davranışları	Lis.-önlisans	31	1,20	0,74	190	1,64	0,10
	lis.-y.lis.-dr	161	1,08	0,26			

Öğretmenlerin maruz kaldıkları yıldırma davranışlarına eğitim durumu değişkeninin anlamlı bir farklılık oluşturup oluşturmadığını ortaya koymak amacıyla yapılan t-testi sonucuna göre öğretmenlerinin eğitim durumlarının, kendilerine uygulanan yıldırma üzerinde anlamlı bir etkisinin bulunmadığı ($p>0.05$) görülmektedir.

Öğretmenlerinin Okul Türüne Göre Maruz Kaldıkları Yıldırma Davranışları Boyutlarına İlişkin Bulgular

Okul öncesi eğitim öğretmenlerinin yıldırma davranışlarına maruz kalmalarında öğretmenlerin görev yaptıkları okul türü değişkeninin etkisine yönelik sorgulama da yapılmıştır. Buna ilişkin veriler Tablo 5'te verilmiştir. Okul öncesi eğitim öğretmenlerinin görev yaptıkları okul türünün yıldırma davranışlarına maruz kalmalarında etkisi olmadığı görülmektedir ($p>0.05$).

Tablo 5. Okul Öncesi Eğitim Öğretmenlerinin Okul Türüne Göre Maruz Kaldıkları Yıldırma Davranışları

Yıldırma Boyutları	Okul Türü	N	\bar{X}	s	sd	t	P
Kendini göstermeyi ve iletişim oluşumunu etkileyen yıldırma davranışları	Anasınıfı	117	1,42	0,59	190	-0,20	0,84
	Anaokulu	75	1,44	0,60			
Sosyal ilişkilere yönelik yıldırma davranışları	Anasınıfı	117	1,51	0,81	190	-1,08	0,28
	Anaokulu	75	1,65	0,92			
İtibara yönelik yıldırma davranışları	Anasınıfı	117	1,20	0,51	190	0,38	0,71
	Anaokulu	75	1,18	0,33			
Kişinin yaşam kalitesi ve mesleki durumuna yönelik yıldırma davranışları	Anasınıfı	117	1,54	0,75	190	-0,05	0,96
	Anaokulu	75	1,54	0,67			
Kişinin sağlığına yönelik yıldırma davranışları	Anasınıfı	117	1,11	0,43	190	0,14	0,89
	Anaokulu	75	1,10	0,28			

Okul öncesi eğitim öğretmenlerinin görev yaptıkları anasınıfı veya anaokulu gibi eğitim kurumları yıldırma uygulayıcısı konumunda olan öğrenci velisinin sergilediği yıldırma davranışları üzerinde bir etken olarak görülmemektedir.

Öğretmenlerinin Kıdem Durumlarına Göre Maruz Kaldıkları Yıldırma Davranışları

Okul öncesi eğitim öğretmenlerinin yıldırma davranışlarına maruz kalmalarında öğretmenlerin kıdem değişkeninin etkisine yönelik varyans analizi değerleri Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6. Okul Öncesi Eğitim Öğretmenlerinin Kıdem Durumlarına Göre Maruz Kaldıkları Yıldırma Davranışları

Yıldırma Davranışı Boyutları	Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ort.	F	p
Boyut 1	Gruplar arası	0,654	3	0,22	0,61	0,61
	Grup içi	66,43	188	0,36		
	TOPLAM	67,09				
Boyut 2	Gruplar arası	0,497	3	0,17	0,23	0,88
	Grup içi	137,55	188	0,73		
	TOPLAM	138,05				
Boyut 3	Gruplar arası	0,517	3	0,17	0,86	0,46
	Grup içi	37,710	188	0,20		
	TOPLAM	38,227				
Boyut 4	Gruplar arası	2,120	3	0,71	1,37	0,25
	Grup içi	96,689	188	0,51		
	TOPLAM	98,810				
Boyut 5	Gruplar arası	0,232	3	0,08	0,54	0,66
	Grup içi	26,976	188	0,14		
	TOPLAM	27,208				

Okul öncesi eğitim öğretmenlerinin maruz kaldıkları yıldırma davranışlarına kıdem değişkeninin etkisini incelemek amacıyla yapılan varyans analizi değerleri incelendiğinde Boyut 1 (*Kendini göstermeyi ve iletişim oluşumunu etkileyen davranışlar*) için [$F_{(3-188)} = 0.61, p>.05$]; Boyut 2 (*Sosyal ilişkilere yönelik yıldırma davranışları*) için [$F_{(3-188)} = 0.23, p>.05$]; Boyut 3 (*İtibara yönelik yıldırma davranışları*) için [$F_{(3-188)} = 0.86, p>.05$]; Boyut 4 (*Kişinin yaşam kalitesi ve mesleki durumuna yönelik yıldırma davranışları*) için [$F_{(3-188)} = 1.37, p>.05$] ve Boyut 5 (*Kişinin sağlığına doğrudan yönelik yıldırma davranışları*) için [$F_{(3-188)} = 0.54, p>.05$] kıdem değişkeninin okul öncesi eğitim öğretmenlerinin maruz kaldıkları yıldırma boyutları üzerinde anlamlı bir etkisi olmadığı görülmektedir.

TARTIŞMA

Okul öncesi eğitim öğretmenlerinin en fazla maruz kaldığı yıldırma boyutunun öğretmenlerin sosyal ilişkilere yönelik olduğu görülmektedir. Bunun sebebi, bu boyutun genelde düşünce düzeyinde

kalması veya düşünce durumunu yansıtmaya olabilir. Diğer boyutlardan farklı olarak bu boyutta yıldırma uygulayıcısının henüz belirgin bir davranış göstermekten ziyade, doğruluk payı olsun veya olmasın, öğretmen hakkındaki olumsuz düşüncelerini, öğretmenin kendisi veya diğer velilerle paylaştığı görülmektedir. Sosyal ilişkilere yönelik bu boyut, velinin olumsuz düşüncelerinin dışa yansımaya olarak da nitelendirilebilir ki, bu yıldırmanın ilk basamağı olarak görülebilir.

İkinci sırada yer alan, kişinin yaşam kalitesine mesleki durumuna yönelik yıldırma davranışları boyutunda, daha çok okul öncesi eğitim öğretmeninin sürekli açığını arama, haksız eleştiri, mesleki açıdan yetersizliğini sorgulama, hatta mesleği bırakmasını ima edecek derecede ileri boyutlara varan, öğretmen hakkında yetersizlik görüşü vurgulanmaktadır. Öğretmeni çocuk bakıcısı olarak görmek ve yaptığı eğitimi yetersiz bularak çocuğuna özel ilgi beklemek de bu boyutun bazı göstergeleri arasındadır. Yıldırma davranışı uygulayıcısı veli bu boyutta yıldırma bir adım daha ileri götürerek öğrenciye verilecek eğitimin kendi istediği şekilde olması için baskı yoluna da gitmektedir.

Yıldırma maruz kalma açısından üçüncü sırada yer alan kendini gösterme ve iletişim oluşumunu etkileyen yıldırma davranışları ilk iki boyuta göre daha ağır yıldırma davranışları içermektedir. Yıldırma uygulayıcısı bu boyutta öğretmeni tehdit etme, hakaret etme, okul müdürüne asılsız iftiralara şikâyet etme veya başka bir okula sürdürülmekle tehdit etme gibi davranışlar göstermektedir. Yıldırmanın şiddeti bu boyutta daha da artmaktadır. İlk iki boyut kadar görülme sıklığı göstermemesine rağmen davranışların şiddeti açısından onlardan daha ağır sonuçlar doğurabilir. Bu boyutta okul öncesi eğitim öğretmenin özgüvenine zarar vermeye yönelik yıldırma davranışlarından söz edilebilir.

Okul öncesi eğitim öğretmenlerinin dördüncü sırada maruz kaldığı yıldırma davranışları itibara yönelik davranışlardır. Öğretmeni anormal, tutarsız veya sorunlu kişilik yapısına sahip olarak görmek, alay etme, hatta özel hayatını da eleştirme şeklinde yıldırma davranışları görülmektedir. Öğretmeni yıpratmaya yönelik bu davranışlar daha çok onu sindirme amacı taşıyor olabilir. Bu davranışların tekrar eden bir süreç içinde olması öğretmenin mesleki verimliliğini ve pozitif duruşunu olumsuz yönde etkileyebilecektir.

Son boyutta okul öncesi eğitim öğretmenlerine yönelik doğrudan sağlığına yönelik yıldırma davranışları yer almaktadır. Okul öncesi eğitim öğretmenleri bu boyutta fiziksel şiddet tehdidi almak, gözünü korkutmaya yönelik hafif derecede şiddete maruz kalmak veya doğrudan fiziksel şiddet görmek gibi yıldırma davranışlarına maruz kalmaktadır. Yaşanan yıldırma sürecinin son aşaması olan bu boyut öğretmenlere verdiği fiziksel ve psikolojik zarar açısından diğer boyutlardan daha zorlu ve daha yıpratıcıdır. Yaşanma sıklığı açısından en az maruz kalınan boyut olmasına rağmen, şiddet içeriği nedeniyle öğretmenin mesleki performansını, verimini, üretkenliğini etkileyecek ve birtakım fiziksel ve psikolojik zararlar almasına sebep olacaktır.

Eğitim kurumlarında görülen yıldırma davranışlarında bu durumun, kurumda başarılı bir çalışanın bulunmasının diğerlerini rahatsız edebileceği (Davenport, Schwartz ve Elliott, 2003) şeklinde sonuçlar bulunmasının yanısıra; yaşanan yıldırma sürecinin tek bir değişkene veya bağlanamayacağını, bu durumun oluşmasında birçok etkenin etkisi olabileceğini belirten (Cemaloğlu ve Ertürk, 2007, Çobanoğlu, 2005) çalışmalar da bulunmaktadır.

Yıldırma davranışlarına maruz kalan kişilerin mesleklerinde başarılı, güvenilir, dürüst, yetenekli, mesleğini dikkatle ve titizlikle yapan (Zapf, Knorz, ve Kulla, 1996), iş ortamında popüler (Çamuroğlu, 2007), duygusal zekaya sahip, muhakeme yeteneği olan (Davenport, Schwartz ve Elliott, 2003) şeklinde çeşitli araştırma sonuçları mevcuttur.

Okul öncesi eğitim öğretmenlerinin maruz kaldıkları yıldırma davranışları düzeyini ve öğretmenlerin olumsuz veli tanımlamalarını içeren bu çalışmada yıldırma davranışlarının belirlenen alt boyutlarına için tüm boyutlarda farklı davranışlar ve değişen derecelerde yıldırma maruz kaldığı görülmektedir. Öğrenci velilerinin yıldırma uyguladığı boyutlar arasında en fazla “*Sosyal İlişkilere Yönelik Yıldırma Davranışları*” boyutunda yoğunlaştığı görülmektedir. Okuldaki diğer okul öncesi eğitim öğretmenleri ile kıyaslanmak, öğretmenin özgüvenini zedeleyeceği gibi aynı zamanda meslektaşları ile arasındaki olumlu ilişkiye zarar verme olasılığı da taşır. Yapılan bu yıldırma davranışı eğitim kurumundaki örgütsel havaya da yansımaktır ve bütün kuruma zarar verebilecektir.

Boyutlara göre maruz kalınan yıldırma davranışlarında en fazla maruz kalınan davranışlar, kendilerini rahatsız edecek jestlere ve bakışlara maruz kalmak, okuldaki diğer öğretmenlerle kıyaslanmak, öğretmenden ziyade çocuk bakıcısı olarak görülmek, hakkında dedikodular yapılıp ve asılsız söylentiler yayılması ve fiziksel şiddet tehdidi almaktır. Tigrel ve Kokalan (2009)'ın araştırmasında ise en fazla görülen yıldırma davranışlarının hakkında dedikodular yapılması, kişinin görmezden gelinmesi, iş ile ilgili önemli bilgilerin gizlenmesi ve kişinin başarılarının küçümsemesi olduğu belirtilmektedir. Ayrıca Sağlam (2009) ve Çam (2013) tarafından yapılan araştırmalara göre mağdurun konuşmasının kesilmesi en fazla maruz kalınan yıldırma davranışıdır.

Medeni durum değişkeni açısından incelendiğinde, bekar öğretmenlerin evli öğretmenlere nazaran daha çok yıldırma davranışlarına maruz kaldıkları bulunmuştur. Bu durumun sebebi sadece medeni durum değişkeniyle ilgili değil aynı zamanda kıdem değişkeniyle de ilgili olabilir. Bekar öğretmenlerin daha çok mesleğe yeni başlamış ve pek fazla kıdeme sahip olmayan öğretmenler olduğu düşünülürse yıldırma uygulayıcısının, öğretmenin mesleki yetersizliğine inanarak bu şekilde davranma yoluna gitmiş olabileceği de söylenebilir. Mesleğinde daha yüksek bir kıdeme sahip okul öncesi eğitim öğretmenleri veliler tarafından “*tecrübeli öğretmen*” olarak algılanıp mesleki yeterliliğe inanılarak daha az yıldırma uygulanma yoluna gidilmiş olabilir. Ayrıca belirli bir kıdeme sahip olan okul öncesi eğitim öğretmenleri mesleki birikim ve kazandıkları tecrübe ile karşılaştıkları yıldırma durumlarını daha rahat çözüyor olabilirler. Elde edilen sonuç Ertürk (2005)'ün yaptığı “Öğretmen ve okul yöneticilerinin okul ortamında maruz kaldıkları yıldırma eylemleri” isimli araştırma ile örtüşmektedir. Ertürk, genel olarak bekar katılımcıların evli katılımcılara oranla daha çok yıldırma yaşadığını belirtmektedir. Medeni durum değişkeninde literatürde anlamlı bir farklılık bulunmadığını belirten (Ayhan ve Şahbudak, 2012), anlamlı fark olduğunu belirten (Doğan, Çınar, Duman ve Yurdugül, 2011), Yıldırım ve Eken (2014), Çay (2008), Çalışkan'ın (2005) araştırmaları bulunmaktadır. Ayrıca Alkan (2011) ve Bulut (2007) yaptıkları araştırmalarda yıldırma davranışlarının medeni durum değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterdiğini belirtmektedirler.

Eğitim durumu değişkeni açısından lise ve önlisans mezunu okulöncesi eğitim öğretmenleri ile lisans, yüksek lisans ve doktora mezunu öğretmenler arasında anlamlı bir fark olmadığı bulunmuştur. Yıldırma uygulayıcısı konumunda olan öğrenci velisinin, öğretmeni maruz bıraktığı yıldırma davranışlarında öğretmenin lise mezunu olması veya doktora mezunu olması bir etken olarak görülmemektedir. Bu durum bize velinin, öğretmenin mesleki yetersizliğini vurgulamasına rağmen öğretmeni sahip olduğu diplomaya göre değerlendirmede düşünebilir. Benzer bulguların elde edildiği çalışmalar da bulunmaktadır. Mikkelsen ve Einarsen (2002), yıldırma davranışlarına maruz kalmada eğitim durumunun anlamlı bir farklılık oluşturmadığını belirtmektedirler. Ayrıca Gökçe (2008) ve Turan (2006) tarafından yapılan araştırmalarda da eğitim durumu değişkeni ile maruz kalınan yıldırma davranışları arasında anlamlı bir farklılığın bulunmadığı sonucu görülmektedir. Bu sonuçlardan farklı olarak Yavuz (2007) ve Bulut (2007) yaptıkları araştırmadan edindikleri sonuca göre yıldırma davranışlarına maruz kalmada öğretmenin eğitim durumunun anlamlı bir farklılık gösterdiği sonucuna ulaşmışlardır.

Kıdem değişkeni açısından, katılımcıların mesleki kıdemlerinin yıldırma davranışlarına maruz kalmaları için anlamlı bir ilişki taşımadığı görülmektedir. Bu sonuç yapılmış bazı araştırmalarla çelişmektedir. Leymann (1993, s. 85) araştırmasında, 21 - 30 yaş ve 31 - 40 yaş düzeyinde yıldırma mağduru olma yönünde anlamlı farklılık tespit etmiştir. Okul öncesi eğitim öğretmenlerinin kıdemlerinin yaş faktörüyle ilgili olduğunu düşünürsek, yaş etkeninin yıldırma davranışlarına maruz kalmada bir etken olmadığını gösteren çalışmalar da mevcuttur. Zapf (1999), kişilerin yıldırma davranışlarına maruz kalmasında yaş değişkeninin etkisi olmadığını belirtmektedir. Bunun yanı sıra Gökçe (2006)'nin araştırmasına göre ise, öğretmenlerin yıldırma ile ilgili algıları yaş durumu açısından farklılık göstermektedir. Yıldırım ve Eken (2014)'in çalışmasında ise öğretmenliğin ilk yıllarında yıldırma davranışlarına daha fazla maruz kalındığı ve artan kıdemle birlikte yıldırmanın azaldığı görülmektedir. Ayrıca Yılmaz, Özler ve Mercan (2008) tarafından yapılan araştırma sonuçlarına göre katılımcılardan kıdemi 1-5 yıl arası olan çalışanlar daha fazla yıldırma davranışlarına maruz kalmaktadır.

Gökçe'ye (2008) ve Ertürk'e (2011) göre, mağdurun içinde bulunduğu grubun çoğunluğundan farklı kültür veya etnik kökeni yıldırma maruz kalması açısından sebep teşkil etmektedir. Bu görüş

yapılan çalışmanın sonuçlarıyla paralellik göstermemektedir. Çünkü itibara yönelik yıldırma davranışları boyutunda en düşük frekans değeri “*etnik kökenim veya memleketim nedeniyle küçümsendim*” olarak bulunmuştur. Bu yıldırma davranışı farklı kurumlarda daha fazla görülebilir. Ancak çalışma bulgularına dayalı olarak, eğitim kurumlarındaki ilişkilere yansımalarının zayıf kaldığı, öğretmen-veli ilişkilerinde fazlaca yer almadığı söylenebilir.

SONUÇLAR

Okul öncesi eğitim öğretmenlerinin maruz kaldıkları yıldırma davranışlarının düzeylerinin ve okul öncesi eğitim öğretmenlerinin veli tanımlamalarının araştırıldığı bu çalışmanın sonuçları aşağıda sunulmuştur. Sonuçlar okul öncesi eğitim öğretmenlerinin maruz kaldıkları yıldırma davranışları düzeyi ile ilgili genel algılarına ve öğretmenlerin veli tanımlamalarına araştırmanın alt amaçlarında belirtilen değişkenlerin etkileri çerçevesinde ele alınmıştır:

1. Okul öncesi eğitim öğretmenleri “kendini göstermeyi ve iletişim oluşumunu etkileyen yıldırma davranışları”, “sosyal ilişkilere yönelik yıldırma davranışları”, “itibara yönelik yıldırma davranışları”, “kişinin yaşam kalitesi ve mesleki durumuna yönelik yıldırma davranışları” ve “kişinin doğrudan sağlığına yönelik yıldırma davranışları” boyutlarının tümüne maruz kalmışlardır fakat maruz kaldıkları davranışlar ve maruz kalma düzeyleri farklılık göstermektedir.

2. Okul öncesi eğitim öğretmenlerinin “kendini göstermeyi ve iletişim oluşumunu etkileyen yıldırma davranışları” boyutunda en çok maruz kaldığı davranışlar sırasıyla “kendilerini rahatsız edecek jestlere ve bakışlara maruz kaldım”, “okul müdürüne veya Milli Eğitim Müdürlüğü’ne şikayet edildim” ve “öğrenciyi okuldan almakla tehdit edildim”dir. Bu boyutta en az maruz kaldıkları davranış ise fiziksel kusurları ile ilgili alaylı imalarda bulunulduğu yönündeki davranıştır.

3. “Sosyal ilişkilere yönelik yıldırma davranışları” boyutunda en fazla maruz kaldıkları davranış “okuldaki diğer öğretmenlerle kıyaslandım”dır. Fakat bu boyutta yer alan davranışlara maruz kalma derecesi birbirine yakın değerlerdedir.

4. “İtibara yönelik yıldırma davranışları” boyutunda en fazla maruz kaldıkları davranışlar “hakkımda dedikodular yapıldı ve asılsız söylentiler yayıldı”, “kişiliğime yönelik hakaret içeren yorumlarda bulunuldu” ve “iftiraya uğradım”dır. Bu boyutta okul öncesi eğitim öğretmenlerinin en az maruz kaldığı yıldırma davranışı ise “etnik kökenim veya memleketim nedeniyle küçümsendim”dir.

5. “Kişinin yaşam kalitesi ve mesleki durumuna yönelik yıldırma davranışları” boyutunda en fazla maruz kalınan davranışlar “öğretmenden ziyade çocuk bakıcısı olarak görüldüm”, “velinin toplumsal konumundan dolayı çocuğuna özel ilgi göstermem gerektiği ima edildi” ve “öğretmenlikte yeterliliğim sürekli eleştirildi” olarak görülmektedir. Bu boyutta en az maruz kalınan yıldırma davranışı ise “öğretmenlik mesleğini bırakmaları gerektiğinin ima edildiği” yönündeki davranıştır.

6. “Kişinin doğrudan sağlığına yönelik yıldırma davranışları” boyutunda en fazla maruz kalınan yıldırma davranışları “fiziksel şiddet tehdidi aldım” ve “gözümü korkutmaya yönelik hafif derecede şiddete maruz kaldım”dır. En az maruz kalınan yıldırma davranışı ise “doğrudan fiziksel şiddete maruz kaldım”dır.

7. Okul öncesi eğitim öğretmenlerinin yıldırma boyutlarına göre en fazla maruz kalma değerleri incelendiğinde sırasıyla “sosyal ilişkilere yönelik yıldırma davranışları”, “kişinin yaşam kalitesi ve mesleki durumuna yönelik yıldırma davranışları”, “kendini göstermeyi ve iletişim oluşumunu etkileyen yıldırma davranışları”, “itibara yönelik yıldırma davranışları” ve “kişinin doğrudan sağlığına yönelik yıldırma davranışları” boyutlarında yıldırma maruz kalındığı görülmektedir.

8. Okul öncesi eğitim öğretmenlerinin maruz kaldıkları yıldırma davranışları boyutlarının medeni duruma göre farklılaşıp farklılaşmadığı incelendiğinde, “sosyal ilişkilere yönelik yıldırma davranışları” boyutunda anlamlı farklılaşma olduğu görülmektedir. Bekar öğretmenler evli öğretmenlere göre sosyal ilişkilere yönelik yıldırma davranışlarına daha fazla maruz kalmaktadırlar.

9. Okul öncesi eğitim öğretmenlerinin maruz kaldıkları yıldırma davranışları boyutlarının eğitim durumu değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediği incelendiğinde boyutlar arası anlamlı farklılaşma olmadığı görülmektedir.

10. Okul türü değişkenine göre öğretmenlerin maruz kaldıkları yıldırma davranışlarının alt boyutlara göre farklılaşp farklılaşmadığı incelendiğinde görev yaptıkları okul türünün anlamlı bir etkisi yoktur.

11. Kıdem değişkeni açısından okul öncesi eğitim öğretmenlerinin maruz kaldıkları yıldırma davranışları boyutları üzerinde anlamlı bir farklılaşma oluşturmamıştır.

ÖNERİLER

Araştırmayla elde edilen bulgular ve varılan sonuçlar çerçevesinde okul öncesi eğitim öğretmenleri ve araştırmacılar için aşağıdaki öneriler geliştirilmiştir.

1. Öğrenci velilerinin okul öncesi eğitim öğretmenlerine bakış açısının değiştirilmesi gerekmektedir. Okul öncesi eğitimin öneminin ve gerekliliğinin topluma iyi anlatılması önem arz etmektedir. Bu şekilde öğrenci velilerinin okul öncesi eğitime ve okul öncesi eğitim öğretmenlerine karşı daha olumlu tutumlar geliştirmeleri sağlanabilir.

2. Veliler tarafından uygulanan yıldırma davranışlarına maruz kalan okul öncesi eğitim öğretmenleri öncelikle yıldırma uygulanmasının sadece kendi başına gelen bir olay olmadığını, kendisi gibi bu tip davranışlara maruz kalan meslektaşları olduğunun da farkında ve bilincinde olması için gerekli donanımına sahip olmalıdır. Okul öncesi eğitim öğretmenlerine bu farkındalığın kazandırılması amacıyla hizmet içi eğitimler, konuyla ilgili seminer, konferans vb. eğitimlerin artırılması gerekmektedir.

3. Okul öncesi eğitim öğretmenleri bazı durumlarda öğrenci velileri tarafından yıldırma davranışlarına maruz kalan arkadaşlarına karşı gözlemci durumunda da olabilirler. Bu durumda konu hakkındaki bilgi ve mesleki tecrübelerinden yola çıkarak meslektaşına destek olması, çözüm önerilerinde bulunması ve hukuksal bir dayanağının olduğu konusunda bilgilendirilmelidir.

4. Eğitim fakültelerinde, Türk eğitim sistemi ve okul yönetimi derslerinde yıldırma davranışları ile ilgili konulara yer verilmelidir. Ayrıca okul öncesi eğitim bölümlerinde veli-öğretmen işbirliğinin önemi ve yapılandırılması ile ilgili konular daha fazla yer almalıdır.

5. Okul yönetiminin yıldırma davranışlarına maruz kalan öğretmenin yer alması ve yönetmelikler çerçevesinde gereğini yapması önemlidir.

6. Yıldırma davranışlarının önlenmesi için mevcut düzenlemelerin ve hukuki yaptırımların tekrar gözden geçirilmesi önemlidir.

7. Okul öncesi eğitim velilerini yıldırma davranışı uygulamaya iten nedenler hakkında bir araştırma yapılabilir.

8. Nicel araştırma katılımcıların vereceği cevapları kısıtlayacağı için bu araştırma farklı nitel ve örnek olay modellerinde desenlenerek tekrar yapılabilir. Daha ayrıntılı bulgu ve sonuçlara ulaşılabilir.

9. Okul öncesi eğitim öğretmenlerinin yıldırma davranışlarına maruz kalmasında özel okul ve devlet okullarının kıyaslandığı bir araştırma yapılabilir.

10. Yıldırma davranışlarına maruz kalan okul öncesi eğitim öğretmenlerinin yaşadıkları hukuksal süreç ve sonuçları ile ilgili bir araştırma yapılabilir.

11. Araştırma farklı iller ve farklı coğrafi bölgelerde tekrarlanabilir.

Bilgilendirme / Acknowledgement: Bu makale, Emel Dinçkal (2017)'ın ÇOMÜ Eğitim Bilimleri Enstitüsü'nde, Dr. Mustafa Aydın Başar danışmanlığında tamamlanmış yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

KAYNAKÇA

- Alkan, E. (2011). *Yıldırma (mobbing) davranışlarının beden eğitimi ve spor öğretmenlerinin tükenmişliği üzerine etkisi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Beden Eğitimi ve Spor Anabilim Dalı, Balıkesir.
- Arpacioğlu, G. (2003). İşyerindeki stresin gizli kaynağı: Zorbalık ve duygusal taciz. *HR Dergi*, Kasım-Aralık, 1-7.
- Astor, R. A., Guerra, N., ve Acke, R. V. (2010). How can we improve school safety research? *Educational researcher*, 39(1), 69-78.
- Aydın, Ö.B. (2009). *Ortaöğretim okullarında görev yapan okul yöneticisi ve öğretmenlerin mobbinge (psikolojik şiddet) maruz kalma düzeyleri*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale.
- Ayhan, S. ve Şahbudak, E. (2012). Üniversitelerde asistanlara yönelik psikolojik taciz: Gazi, Kocaeli ve Cumhuriyet Üniversitesi örneği. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 4(1), 297-310.
- Baltaş, A ve Baltaş, Z. (1990). *Stres ve başa çıkma yolları*. (9. Baskı). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Brodsky, C. M. (1976). *The harassed worker*. Oxford, England: D. C. Heath & Co.
- Brouwers, A., ve Tomic, W. (1999). Teacher burnout, perceived self-efficacy in classroom management, and student disruptive behaviour in secondary education. *Curriculum and teaching*, 14(2), 7-26.
- Bulut, H. U. (2007). *Ortaöğretim öğretmenlerinde psikolojik şiddet düzeyi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.
- Çalışkan, O. (2005). *Turizm işletmelerinde çalışanlara yapılan yıldırma davranışları*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin.
- Çay, H. (2008). *İşyerinde psikolojik şiddet (mobbing) ve bir uygulama*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Çobanoğlu, Ş. (2005). *Mobbing/işyerinde duygusal saldırı ve mücadele yöntemleri*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Davenport, N.; Schwartz, R. ve Elliott, G. (2003). *Mobbing: İşyerinde duygusal taciz*. (Çev. Osman Cem Önertoy), İstanbul: Sistem Yayınları.
- Dick, R. ve Wagner, U. (2001). Stress and strain in teaching: A Structural Equation Approach. *British Journal of Educational Psychology*, 71, 243-259.
- Doğan, D., Çınar, M., Duman, D. ve Yurdugül, H. (2011). Bilişim teknolojileri öğretmenlerinin iş ortamında psikolojik yıldırmaya (mobbing) ilişkin algı ve görüşleri. *5th international computer ve instructional technologies symposium*. Fırat Üniversitesi, Elazığ, 142-149. 14 Ağustos 2017 tarihinde <http://web.firat.edu.tr/icits2011/icits2011ProceedingBook.pdf>. adresinden erişildi.
- Einarsen, S. (2000). Harassment and bullying at work: A review of the Scandinavian Approach. *Agression and violent behaviour*, 5(4), 379-401.
- Einarsen, S. ve Skogstad, A. (1996). Bullying and work: epidemiological findings in public and private organizations. *European journal of work and organizational psychology*, 5(2), 185-201.
- Ertürk, A. (2005). *Öğretmen ve okul yöneticilerinin okul ortamında maruz kaldıkları yıldırma eylemleri*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Ertürk, A. (2011). *İlköğretim okullarında görevli öğretmen ve yöneticilere yönelik duygusal yıldırma davranışlarının incelenmesi*. Yayınlanmamış doktora tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Gökçe Toker, A. (2008). *Mobbing: İşyerinde yıldırma nedenleri ve başa çıkma yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi.

- Gökçe Toker, A. ve Oğuz, E. (2009). Mobbing in higher education. *5th International Balkan education and science congress*, 1-3 September 2009, Trakya University, Edirne.
- Gündüz, H.B. ve Yılmaz, Ö. (2008). Orta öğretim kurumlarında mobbing (yıldırma) davranışlarına ilişkin öğretmen ve yönetici görüşleri (Düzce ili örneği). *Millî Eğitim*, 179, 269-281.
- Hartig, K., J. Frosch, (2006), *Workplace mobbing syndrome: The silent and unseen occupational hazard, our work. Our lives: National conference on women and industrial relations*. Brisbane: Griffith University.
- Karasar, N. (2003). *Bilimsel araştırma yöntemi-kavramlar, ilkeler ve teknikler*. 12. Baskı, Ankara: Nobel Yayınları.
- Kılıç, T. (2006). *Mobbing (işyerinde psikolojik şiddet) sanayi sektöründe yaşanan mobbing uygulamaları, kişisel etkileri, örgütsel ve toplumsal maliyetleri*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Eskişehir.
- Lewis, D. (2004). Bullying at work: The impact of shame. Among university and college lecturers. *British journal of guidance ve counselling*, 32, 3-7.
- Leymann, H. (1990). Mobbing and Psychological Terror at Workplaces. *Violence and victims*, 5, 119-126.
- Leymann, H. (1996). The Content and Development of Mobbing at Work. *European Journal of work and organizational psychology*, 5(2), 165-185.
- Leymann, H. ve Gustafsson, A. (1996). Mobbing at work and the development of post-traumatic stress disorders. *European journal of work and organizational psychology*, 5(2), 251-275.
- Meadows, R. J. (2005). *Understanding violence and victimization*. New Jersey: Pearson.
- Mete, A. Y. (2013). Yükseköğretim kurumlarında psikolojik yıldırma (terör): Uygulayanlar, mağdurlar ve seyirciler. *International journal of social science*, 6(2), 977-993.
- Mikkelsen, E. G. ve Einarsen, S. (2002), Relationships between exposure to bullying at work and psychological and psychosomatic health complaints: The role of state negative affectivity and generalized self-efficacy. *Scandinavian journal of psychology*, 43, 397-405.
- Ngakane, M. V., Muthukrishna, N., ve Ngcobo, J. E. (2012). Experiencing violence in schools voices of learners in the lesotho context. *Anthropologist*, 14(1), 39-48.
- Ocak, S. (2008). *Öğretmenlerin duygusal taciz (mobbing)'e ilişkin algıları (Edirne ili örneği)*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Oktay, A. (1999). *Yaşamın sihirli yılları: Okul öncesi dönem*. İstanbul: Epsilon Yayınları
- Pehlivan, İ. (1993). *Eğitim yönetiminde stres kaynakları*. Yayınlanmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Schuepbach K. ve Torre, R. (1996). *Mobbing: Verstehen-überwinden-vermeiden. Ein leitfaden für führungskräfte und personalverantwortliche*. Zürich: Kaufmännischer Verband.
- Sheehan, M., Barker, M., Rayner, C. (1999). Applying strategies for dealing with workplace bullying. *International journal of manpower*, 20(1-2), 50-56. 03 Temmuz 2017 tarihinde <http://www.ebscho.com>. adresinden ulaşılmıştır.
- Tezcan M. (1996). Bir şiddet ortamı olarak okul. *Cogito*, 6-7, 105-108.
- Tımaz, P. (2006). *İşyerinde psikolojik taciz (mobbing)*. İstanbul: Beta Basım Yayım.
- Tigrel, E. Y., ve Kokalan, O. (2009). Academic mobbing in Turkey. *International journal of behavioral, cognitive, educational and psychological sciences*, 1(2), 91-99.
- Turan, F. (2006). *İşyerlerinde psikolojik yıldırma olgusu ve konuya ilişkin bir araştırma*. Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

- Turan, S., Çubukçu, Z., ve Girmen, P. (2010). Patterns and forms of violent behaviors encountered among pupils in Turkish public schools. *Journal of education and humanities*, 1, 53-74.
- Tutar, H. (2004). İşyerinde psikolojik şiddet sarmalı: Nedenleri ve sonuçları. *Yönetim bilimleri dergisi*, 2(2), 101-128.
- Vettenburg, N. (2002). Unsafe feelings among teachers. *Journal of school violence*, 1(4), 33-49.
- Wilson, C. M., Douglas, K. S., ve Lyon, D. R. (2011). Violence against teachers: Prevalence and consequences. *Journal of interpersonal violence*, 26(12), 2353-2371.
- Yavuz, H. (2007). *Çalışanlarda mobbing (psikolojik şiddet) algısını etkileyen faktörler: SDÜ Tıp Fakültesi üzerine bir araştırma*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Yıldırım, F. ve Eken, M. (2014). İlkokul ve ortaokul öğretmenlerine yönelik yıldırma davranışlarının incelenmesi. *Sosyal bilimler dergisi*, 4(8), 13-31.
- Yıldız, S., Savcı, G. ve Kapu, H. (2014). Motive edici faktörlerin çalışanların iş performansına ve işten ayrılma niyetine etkisi. *Yönetim ve ekonomi*, 21(1), 233-249.
- Yılmaz, A., Özler, D. ve Mercan, N. (2008). Mobbing ve örgüt iklimi ile ilişkisine yönelik ampirik bir araştırma, *Elektronik sosyal bilimler dergisi*, 7(26), 334-357.
- Zapf, D., Knorz, C., Kulla, M. (1996). On the relationship between mobbing factors, and job content, social work environment, and health outcomes, *European journal of work and organizational psychology*, 5(2), 215- 237.
- Zapf, D. (1999). Organizational, work group related and personal causes of mobbing/bullying at work. *International journal of manpower*, 20(1/2), 70-85.

Benelüks Ülke Borsalarında Haftanın Günü ve Ay Dönümü Anomalilerinin Test Edilmesi

Dr. Öğretim Üyesi İhsan Erdem Kayral^{*}

Geliş tarihi: 24.09.2019
Kabul tarihi: 05.11.2019

Atf bilgisi:
IBAD Sosyal Bilimler Dergisi
Sayı: 5 **Sayfa:** 317-328
Yıl: 2019 **Dönem:** Güz

This article was checked by *Turnitin*.
Similarity Index 8%

¹ Konya Gıda ve Tarım Üniversitesi,
Türkiye, erdem.kayral@gidatarim.edu.tr,
ORCID ID 0000-0002-8335-8619

* Sorumlu yazar

ÖZ

Bu çalışmanın amacı, Benelüks ülke borsalarında 10 yıllık (01.03.2010-01.03.2019) dönemde haftanın günü ve ay dönümü anomalilerinin test edilmesidir. Getiri serilerini elde etmek için Belçika (BEL20), Hollanda (AEX) ve Lüksemburg'daki (LUXX) üç borsa endeksinin kapanış fiyatları kullanılmıştır. Borsaların getiri serilerinin diğer finansal serilere benzer şekilde heterokedastisite sorununun bulunduğu tespit edilmiştir. Bu nedenle, analiz dönemi için BEL20, AEX ve LUXX Borsa Endekslerinde haftanın beş günü ve ay dönümü kukla değişkenlerinin bulunduğu GARCH (1,1) modelleri uygulanmıştır. Çalışmamızdaki sonuçlara göre, salı gününe ait normal üstü getiri nedeniyle yalnızca AEX Borsasında haftanın günü etkisi bulunmuştur. Bununla birlikte, herhangi bir borsada ay dönümü etkisine rastlanmamıştır.

Anahtar Kelimeler: Haftanın Günü Etkisi, Ay Dönümü Etkisi, Takvim Anomalileri, Benelüks Ülkeleri, GARCH Modeli.

Testing the Day of the Week and Turn-of-the-Month Anomalies in Benelux Countries Stock Markets

Assist. Prof. Dr. İhsan Erdem Kayral^{1*}

First received: 24.09.2019

Accepted: 05.11.2019

Citation:

IBAD Journal of Social Sciences

Issue: 5 **Pages:** 317-328

Year: 2019 **Session:** Fall

This article was checked by *Turnitin*.
Similarity Index 8%

¹ Konya Food and Agriculture University,
Turkey, erdem.kayral@gidatarim.edu.tr,
ORCID ID 0000-0002-8335-8619

* Corresponding Author

ABSTRACT

The purpose of this study is to test the presence of the day of the week and turn-of-the-month (tom) anomalies in Benelux Countries stock markets in ten years (03.01.2010 – 03.01.2019) period. Three stock markets' daily closing prices in Belgium (BEL20), Netherlands (AEX) and Luxembourg (LUXX) are used to obtain return series. It is found that the return series of stock markets show heteroskedasticity problems similar to other financial series. For this reason, GARCH (1,1) models with five days of the week and tom dummies are applied in BEL20, AEX and LUXX Stock Indices for the analysis period. According to our results, it is found that only AEX has the day of the week effect because of the tuesday's abnormal returns. However, tom effect is not found in any stock markets.

Keywords: The Day of the Week Effect, Turn of the Month (tom) Effect, Calendar Anomalies, Benelux Countries, GARCH Model.

1. GİRİŞ

2008 Küresel Finans Krizinin çok sayıda gelişmiş ve gelişmekte olan ülke ekonomisini etkilediği görülmüştür (Kayral, 2018). Söz konusu süreci bünyesinde barındırdığı 28 ülke ile önemli ekonomik oluşumlardan olan Avrupa Birliği'nde (AB) yaşanan borç krizi izlemiş, İspanya, Yunanistan, İrlanda ve İtalya başta olmak üzere krizden çok sayıda AB ülkesi etkilenmiştir (Holinski vd., 2012; Allegret ve Allegret-Sallenave, 2016). AB'de özellikle belirtmiş olduğumuz ülkelerde yaşanan borç krizinin etkileri farklı akademik çalışmalara konu olmuştur (Cheng ve Young, 2017; Wegener vd., 2019).

Krizden yoğun şekilde etkilenmeyen diğer AB üyesi ülkelerin piyasalarıyla ilgili çalışmalar ise sınırlı kalmıştır. AB kurumlarına ait çok sayıda merkezin bulunduğu, AB'nin başkenti olarak değerlendirilen Brüksel'in yer aldığı Belçika, adalet kurumlarına ev sahipliği yapan Hollanda ve günümüzde bankacılık ve finans merkezi olarak İsviçre ile rekabet eder konuma gelen Lüksemburg'dan oluşan Benelüks ülkelerine ilişkin çalışmalar da bu kapsamda yer almaktadır.

Piyasaya ulaşan tüm bilgilerin borsalarda işlem gören varlıkların fiyatlarına yansıtacağı ve bunun sonucunda herhangi bir şekilde normal üstü getiri (abnormal) elde edilemeyeceği yaklaşımı Fama (1965) tarafından etkin piyasalar hipotezi olarak tanımlanmıştır. Buna karşın, süreç içerisinde gelişmiş ve gelişmekte olan ülke ekonomilerinde bu yaklaşımın aksi sonuçlar elde edilmiştir. Piyasa koşullarının üzerinde normal üstü getiri elde edilebilme durumunu ifade eden anomaliler, farklı analiz dönemlerinde çok sayıda borsa için önemli akademik çalışma konuları arasına girmiştir.

Anomaliler literatürde farklı şekillerde sınıflandırılrsa da en genel haliyle daha çok finansal tabloları ilgilendiren anomaliler kesitsel; gün, hafta, ay gibi farklı dönemlerde piyasalarda görülen değişimleri temel alan anomaliler ise takvimsel anomaliler olarak tanımlanmaktadır (Eyüboğlu, 2017). Söz konusu anomalilerin sermaye piyasalarının en önemli göstergeleri arasında yer alan borsaları konu alması, küresel piyasaları yakından izleyen yatırımcıları akademik çalışmaları takip etme hususunda teşvik etmektedir.

Çalışmamızın amacı AB'de önemli bir konuma sahip olan Belçika, Hollanda ve Lüksemburg'dan oluşan Benelüks ülke borsalarında 01.03.2010-01.03.2019 tarihleri arasındaki on yıllık dönemde haftanın günü ve ay dönümü anomalilerinin varlığının incelenmesidir. Bu amaçla söz konusu ülkeler için ampirik analizler gerçekleştirilmiştir. Literatür incelendiğinde, çalışmamız ile Benelüks ülkelerine odaklanan çalışmaların sınırlı sayıda olduğu görülmüştür. Ampirik çalışmamıza konu olan analiz döneminde 2008 Küresel Finans Krizinin etkilerinin azalarak tek başına AB borç krizinin etkili olduğu dönemde piyasa etkinliğinin iki temel anomali açısından değerlendirilmesi ile literatüre katkı verilebileceği değerlendirilmektedir. Bu duruma ek olarak, iki anomalinin aynı model çerçevesinde ele alındığı çalışmaların sayısının sınırlı sayıda olması ile de literatüre katkı sunulabileceği düşünülmektedir.

Çalışmamızın ikinci bölümünde literatüre, üçüncü bölümünde yöntemle ilişkin genel bilgilere, dördüncü bölümünde ise gerçekleştirilen ampirik çalışmanın sonuçlarına yer verilecektir.

2. LİTERATÜR

Çalışmamız kapsamında ampirik çalışma gerçekleştirilen haftanın günü ve ay dönümü anomalilerinin takvimsel anomaliler arasında yer almasına bağlı olarak literatürde bu başlıkta yer alan çalışmalara odaklanılmıştır. Cross (1973) ve French (1980) farklı analiz dönemlerinde S&P500 Endeksinde haftanın günü etkisinin var olduğunu göstermiştir. Solnik ve Bousquet (1990) Paris Borsasında 1978-1987 yılları arasında haftanın farklı günlerinde getirilerin farklılaştığını ortaya koymuştur. Benzer şekilde, Lyroudi ve Subeniotis (2002) Atina Borsasında, Chia vd. (2008) Asya'daki 4 farklı ülke borsasında farklı işlem günlerinde getirilerin farklılaştığını tespit etmiştir.

Poshakwale (1996), Nath ve Dalvi (2004) ile Raj ve Kumari'nin (2006) çalışmalarında Hindistan Borsalarında farklı analiz dönemlerinde haftanın günü etkisi incelenmiş, söz konusu çalışmalarda günlerin getirilerinin farklılaştığı bulunmuştur. Aynı ülke borsası için gerçekleştirilen bir başka çalışmada ise Mitra ve Khan (2014) günlerdeki getiriler açısından istatistiksel bir fark bulamamıştır. Décourt vd. (2017) kripto para (Bitcoin) piyasasında pazartesi günü etkisini, Caporale and Plastun (2018) ise üç farklı kripto parada haftanın günü etkisini araştırmış ve anomali tespit etmiştir.

Ay dönümü anomalisinin varlığına ilişkin çalışmalar da haftanın günü anomalisine benzer şekilde farklı analiz dönemleri için farklı ülke borsalarında incelenen önemli araştırma konuları arasında yer almaktadır. Ariel'in (1987) çalışmasıyla literatüre giren söz konusu anomaliyle ilgili ilk kapsamlı çalışmada Lakonishok ve Smidt (1988) Dow Jones Endeksinde yüz yıllık dönemde (1897-1986) ayın son 4 günü ile ilk 4 gününün getirilerini incelemiş, ayın son günü ile ilk üç gününde daha yüksek getiri elde edildiğini ortaya koymuştur. Jacobs ve Levy'de (1988) benzer analiz döneminde ABD Borsalarında ay dönümü etkisinin bulunduğunu tespit etmiştir.

Jaffe vd. (1989) Kanada ve ABD'de ay dönümü etkisini tespit ederken, Agrawal ve Tandon (1994) inceledikleri 19 ülke borsasında aralarında Hollanda'nın da yer aldığı yalnızca 5 ülkede ay dönümü anomalisi bulamamıştır. Kunkel vd. (2003) benzer şekilde 19 ülkeyi inceledikleri çalışmalarında 15 ülkede ay dönümü etkisinin var olduğunu tespit etmiştir. Van der Sar (2003) ve Beaumont (2016) farklı analiz dönemlerinde ARCH ve GARCH modellerini kullanarak Amsterdam Borsasında ay dönümü etkisinin bulunduğunu göstermiştir.

Nikkinen vd. (2007) İngiltere, Almanya ve Fransa'da 1998-2006 döneminde borsa endekslerinde ay içi ve ay dönümü etkilerinin bulunduğunu bulmuştur. Nikkinen vd. (2009) benzer sonuçları Finlandiya Borsası için de elde etmiştir. McConell ve Wu (2008) aralarında Avrupa'daki ülkelerin de yer aldığı 35 borsa için ay dönümü anomalisinin varlığını incelemiş ve 31 borsada söz konusu anomalinin var olduğunu göstermiştir. McGuinness ve Harris (2011) Çin ve Hong Kong Borsalarında 1995-2010 döneminde, Tilica (2015) ise Budapeşte Borsasında (Macaristan) 2005-2014 döneminde ay dönümü anomalisinin bulunduğunu ortaya koymuştur.

3. YÖNTEM

Çalışmamız kapsamında Benelüks ülkeleri Belçika, Hollanda ve Lüksemburg Borsalarında haftanın günü ve ay dönümü anomalilerinin varlığının araştırıldığı bir ampirik çalışma gerçekleştirilmiştir. Elde edilen bulgular verilmeden önce yöntemle ilişkin genel değerlendirmelerde bulunulacaktır.

3.1. Durağanlık Testleri ve ARCH Etkisi

Çalışmamız kapsamında incelenecek anomalilerde hangi modellerin uygulanacağını belirlebilmesi için temel varsayımların kontrol edilmesi gerekmektedir. Buna göre ilk varsayım olarak getiri serilerinin durağanlıkları Dickey ve Fuller'ın (1981) genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) ve Phillips ve Perron'un (1988) PP testleri ile kontrol edilecektir. Söz konusu testlerin istatistiksel olarak anlamlı bulunması durumunda zaman serilerinin durağan olmasına ilişkin varsayım sağlanmış olacaktır.

İkinci varsayım olan ARCH etkisinin kontrolünde ise Engle (1979) tarafından ortaya koyulan ARCH-LM testi kullanılmış olup, söz konusu testte F-istatistik değerinin anlamlı bulunması halinde getiri serilerinin değişen varyans (heteroskedastisite) sorununun bulunduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

3.2. GARCH (1,1) Modeli

Değişen varyans (heteroskedastisite) sorununun bulunmaması ekonometrideki önemli varsayımlardan birisi olup, bu varsayımın sağlanamaması durumunda en küçük kareler yöntemi ile tahminlerin gerçekleştirildiği modeller kullanılamamaktadır. Söz konusu sorunun bulunması halinde model tahminlerinde geleneksel olarak tercih edilen sıradan en küçük kareler yöntemi yerine otoregresif değişen varyans modelleri (ARCH tipi modeller) kullanılmaktadır.

Otoregresif koşullu değişen varyans modellerinin ilk versiyonu ARCH modeli olarak Engle (1982) tarafından ortaya koyulmuş olmakla birlikte, finansal verilerin yapısına ve parametre sınırlamaları konusunda daha esnek bir yapı göstermelerine bağlı olarak süreç içerisinde modelin yeni versiyonları farklı akademik çalışmalara konu olmuştur.

Çalışmamız kapsamında ana model olarak ARCH modelinden yola çıkılarak oluşturulan ve Bollerslev (1986) tarafından ortaya koyulmuş olan Genelleştirilmiş Otoregresif Koşullu Değişen Varyans (GARCH) Modeli kullanılacaktır. GARCH (1,1) modeli şeklinde çalışmamızda yer alacak modelin ortalama ve varyans denkleminde oluşan bölümleri anomalilerle ilgili genel bilginin verildiği alt başlık kapsamında gösterilecektir.

3.3.Haftanın Günü ve Ay Dönümü Anomalileri

Çalışmamız kapsamında incelenen ana başlıklar olan haftanın günü etkisi ya da anomalisinde haftanın herhangi bir gününde, ay dönümü etkisi ya da anomalisinde ise ay dönümünün gerçekleştiği dönemde normal üstü getiri elde edilip edilemeyeceği test edilmektedir. Söz konusu etkiler denklem (1)'de gösterildiği şekilde GARCH (1,1) modelinin ortalama denkleminde incelenen her bir borsa için test edilmiş ve anomalilerin varlığı incelenmiştir.

$$R_t = \delta_1 * pazartesi + \delta_2 * salı + \delta_3 * çarşamba + \delta_4 * perşembe + \delta_5 * cuma + \delta_6 * tom \quad (1)$$

Denklem (1) kapsamında, R_t incelenen borsanın getirisini göstermekte, δ_1 ile δ_5 arasında herhangi bir katsayının istatistiksel olarak anlamlı bulunması halinde haftanın günü etkisi ya da anomalisinin varlığından söz edilebilmektedir. δ_6 katsayısı ise ay dönümü etkisinin varlığının incelenmesinde literatüre benzer bir yöntem kullanılmakta olup, söz konusu katsayının anlamlı bulunması halinde bir önceki ayın son işlem günü ile mevcut ayın ilk 3 işlem gününden oluşan dönemde normal üstü getiri elde edilebileceği bir başka deyişle ay dönümü anomalisinin var olduğu sonucuna ulaşılabilmektedir.

Söz konusu eşitlikte, tom değişkenindeki günler Lakonishok ve Smidt'in (1988) çalışmasında anlamlı bulunan günler ile Nikkinen vd.'nin (2007) çalışması baz alınarak belirlenmiştir. Çalışmamız kapsamında iki anomalinin araştırılmasında ise Berument ve Kıymaz'ın (2001) haftanın günü etkisini GARCH modeli ile araştırdıkları model ile Nikkinen vd. (2007) ile Tilica'nın (2015) ay dönümü anomalisini GARCH modeli kullanarak araştırdıkları çalışmalar birlikte ele alınarak analizlerde kullanılacak model belirlenmiştir.

Denklem (2), GARCH (1,1) modelinin varyans denklemi olup, anomalilerin varlığının araştırılmasında çalışmamız açısından modellerin geçerliliğinin belirlenmesi için GARCH (1,1) modelinin varyans denkleminde temel varsayımların karşılanıp karşılanmadığı kontrol edilecektir.

$$\varepsilon_t | \Psi_{t-1} \sim N(0, h_t) \quad h_t = \omega + \alpha \varepsilon_{t-1}^2 + \beta h_{t-1}, \quad \omega > 0, \alpha \geq 0, \beta \geq 0 \quad (2)$$

Denklem (2) kapsamında, ω varyans denkleminin sabit terimini, α bir önceki dönemde gelen şokların mevcut dönemdeki volatiliteye etkisini, β ise bir önceki dönemdeki volatilitenin mevcut dönemdeki volatiliteye etkisini göstermektedir. Buna göre, çalışmamız açısından varyans denkleminin sabit teriminin ve diğer değişkenlerin 0'dan büyük olması, katsayıların anlamlı olması ve $\alpha + \beta$ toplamının 1'den küçük olmasına ilişkin koşulların sağlanması gerekmektedir.

4. VERİLER VE BULGULAR

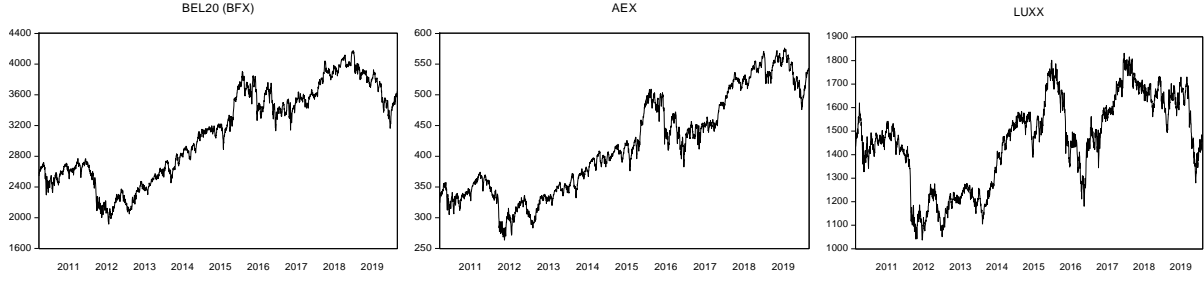
4.1. Veriler

Bu çalışmanın amacı Belçika, Hollanda ve Lüksemburg Borsalarında 01.03.2010 – 01.03.2019 on yıllık dönemde haftanın günü ve ay dönümü anomalilerinin varlığının incelenmesidir. Lane (2012), AB üyesi ülkeler üzerinde 2008 Küresel Finans Krizinin etkilerinin yerini AB borç krizine bırakmasının Nisan 2010'da Yunanistan'ın AB'den yardım talebinin ardından başladığını belirtmiştir. Böylelikle çalışmamız kapsamında AB borç krizinin etkili olduğu dönemde piyasa etkinliğinin iki temel anomali açısından incelenmesinin mümkün olabileceği değerlendirilmiştir. Analizlerde E-views 10 paket programı kullanılmıştır.

Tablo 1. Borsalar

Ülke	Borsa	Ülke	Borsa	Ülke	Borsa
Belçika	BEL20 (BFX)	Hollanda	AEX	Lüksemburg	LUXX

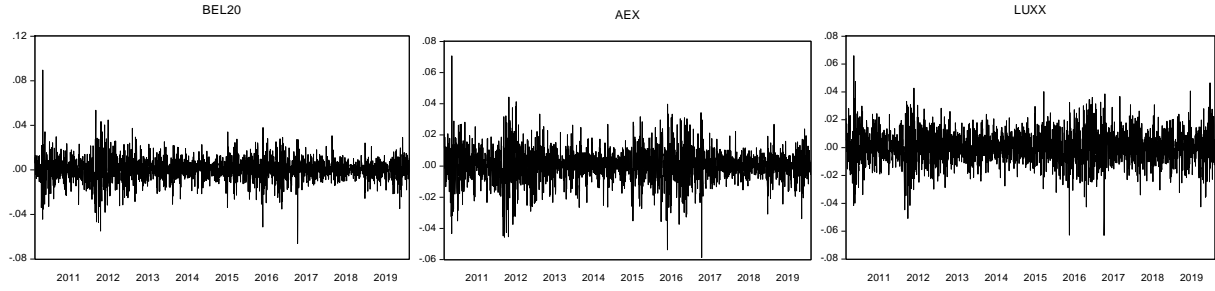
Çalışmamız kapsamında Belçika'dan BEL20 (BFX), Hollanda'dan AEX ve Lüksemburg'dan LUXX Endeksinin verileri kullanılarak analizler gerçekleştirilmiştir. Veriler Thomson Reuters veri tabanından elde edilmiş, analiz dönemine ait borsa kapanış fiyatları Grafik 1'de gösterilmiştir.

Grafik 1. Borsa Kapanış Fiyatları

Grafik 1 incelendiğinde analiz döneminde LUXX Endeksinde daha fazla dalgalanma görülmekle birlikte üç borsanın da genel itibariyle yükselme trendinde olduğu görülmüştür. Borsaların kapanış fiyatları kullanılarak denklem (3)'te yer aldığı şekilde borsa getirileri elde edilmiştir.

$$R_t = \ln\left(\frac{Borsa_t}{Borsa_{t-1}}\right) \quad (3)$$

Denklem (3)'te yer alan R_t t dönemindeki getiriyi, $Borsa_t$ t döneminde analiz gerçekleştirilen borsanın (BEL20, AEX veya LUXX) kapanış değerini ve $Borsa_{t-1}$ ise t-1. dönemdeki kapanış değerini göstermektedir. Denklem (3) kullanılarak elde edilen getiriler Grafik 2'de gösterilmiştir.

Grafik 2. Borsa Getirileri

Çalışmamızda yer alan üç ülkenin borsa getirilerinin genel itibariyle benzer bir şekilde hareket ettiği görülmüştür. Grafik 2'ye göre, 2008 Küresel Finans Krizi ve AB Borç Krizinin etkilerinin birlikte sürdüğü dönemde getirilerde göreceli olarak yüksek bir dalgalanma görülürken, bu dönemi AB Borç Krizinin etkilerinin yoğun olarak yaşandığı 2011-2012 ve söz konusu krizin etkilerinin azalmaya başladığı 2015-2017 yılları arasındaki dönem izlemiştir (Wegener vd., 2019).

Borsa getirilerine ilişkin tanımlayıcı istatistikler Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2. Tanımlayıcı İstatistikler

Tanımlayıcı İstatistikler	BEL20	AEX	LUXX
Ortalama	0.00016	0.00023	0.00002
Medyan	0.00032	0.00518	-0.00014
Maksimum	0.08955	0.07072	0.06594
Minimum	-0.06613	-0.05873	-0.06305
Std. Sapma	0.01072	0.01066	0.01193
Çarpıklık	-0.04566	-0.19211	-0.05533
Basıklık	7.65780	6.08475	4.92646
Jarque-Bera	2079.010	928.887	354.817

Tablo 2'de yer alan tanımlayıcı istatistiklere göre analiz döneminde en yüksek ortalama getirinin AEX Endeksinde (Hollanda), en düşük ortalama getirinin ise LUXX Endeksinde (Lüksemburg) olduğu görülmüştür. Borsa getirilerinin normal dağılım göstermediği, bununla birlikte verilerin normal dağıldığı varsayımı altında ana modele ilişkin analizler gerçekleştirilmiştir.

4.2. Bulgular

Getiri serilerinin değişen varyans (heteroskedastisite) sorununun bulunma durumuna göre bağımlı değişken olarak yer aldığı modelin belirlenme sürecinden önce, zaman serilerindeki varsayımlardan olan durağanlık koşulu ADF ve Phillips-Perron (PP) testleri kullanılarak incelenmiş ve sonuçlar Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3. Durağanlık Test Sonuçları

Testler		BEL20	AEX	LUXX
ADF	Sabitli	-25.0386***	-46.0858***	-48.5103***
	Sabitli ve trendli	-25.0331***	-46.0761***	-48.4996***
PP	Sabitli	-47.4415***	-46.2173***	-48.6705***
	Sabitli ve trendli	-47.4286***	-46.2071***	-48.6591***

*** → %1 düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 3'te yer alan sonuçlara göre Benelüks ülke borsalarının getirilerinin durağan olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Getiri serilerinin durağan olduğunun gösterilmesinin ardından değişen varyans (heteroskedastisite) sorunun varlığının incelenmesi için ARCH LM Testi uygulanmış ve sonuçlar Tablo 4'te gösterilmiştir. Otokorelasyonun varlığı Ljung-Box Q istatistiklerine göre incelenmiş ve aynı tablo kapsamında bu sonuçlar da verilmiştir.

Tablo 4. Heteroskedastisite ve Otokorelasyon Test Sonuçları

Test İstatistikleri	BEL20	AEX	LUXX
ARCH-LM (1) - F Değeri	103.5306***	102.0044***	107.5788***
ARCH-LM (3) - F Değeri	56.5824***	70.793844***	45.5426***
Q (1)	2.1516	3.8856*	0.5014
Q (3)	5.5624	4.4387	2.0609

*** → %1 düzeyinde anlamlıdır. * → %10 düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 4'te yer alan sonuçlara göre üç borsanın getirilerinde de değişen varyans (heteroskedastisite) sorunu tespit edilmiştir. Bununla birlikte AEX Borsasında Q(1)'de %10 anlamlılık düzeyinde otokorelasyon sorunu görülmüştür. Diğer borsalarda otokorelasyon sorunu görülmezken, AEX Borsasında da Q(3) düzeyinde söz konusu soruna rastlanmamıştır. Bu sonuçlara göre değişen varyans (heteroskedastisite) sorununun giderilmesi ve çalışmamızın ana konusu olan anomalilerin incelenmesinde ARCH tipi modeller arasında yer alan GARCH (1,1) modeli kullanılmıştır.

Her bir borsa için denklem (4) ve denklem (5)'te yer alan GARCH (1,1) modeli kullanılarak haftanın günü ve ay dönümü etkileri incelenmiştir.

$$R_t = \delta_1 * pazartesi + \delta_2 * salı + \delta_3 * çarşamba + \delta_4 * perşembe + \delta_5 * cuma + \delta_6 * tom \quad (4)$$

$$\varepsilon_t | \Psi_{t-1} \sim N(0, h_t) \quad h_t = \omega + \alpha \varepsilon_{t-1}^2 + \beta h_{t-1}, \quad \omega > 0, \alpha \geq 0, \beta \geq 0 \quad (5)$$

Denklem (4) ortalama denklemi olup, haftanın günü ve ay dönümü etkisinin varlığı değişkenlerin katsayılarının (δ_1 ile δ_6 arasındaki) anlamlılığı incelenerek tespit edilmektedir. Söz konusu denklemde R_t t günündeki borsa getirisini göstermektedir.

Pazartesi cumaya kadar olan bağımsız değişkenler getirinin hangi güne ait olduğunu gösteren, "tom" ise ay dönümü etkisini gösteren bağımsız değişkenlerdir. Örnek olarak pazartesi günlerine denk gelen işlem gününde pazartesi bağımsız değişkenine 1, diğer günlerde 0 değeri verilmektedir. Haftanın diğer günleri için de benzer bir kodlama gerçekleştirilerek analizler uygulanmıştır. Ay dönümü etkisindeki analizler ise literatürdeki uygulama örneklerine benzer şekilde ayın son gününe ait getiri -1. gün, bir sonraki ayın ilk üç işlem günü sırasıyla +1, +2, +3. gün olarak belirlendikten sonra söz konusu günlere 1; diğer günlere 0 verilerek gerçekleştirilmiştir.

Denklem (5) varyans denklemi olup, katsayıların anlamlılığı ve GARCH (1,1) modelinin söz konusu veriler açısından uygulanabilirliğini göstermektedir. İlgili denklemde katsayılara ilişkin varsayımların karşılanması çalışmamız açısından yeterli olup, anomalilerin değerlendirilmesinde ortalama denklemi önem arz etmektedir.

BEL20 Endeksinde haftanın günü ve ay dönümü anomalilerinin incelendiği GARCH (1,1) model sonuçları Tablo 5 kapsamında gösterilmiştir.

Tablo 5. BEL20 Endeksi GARCH (1,1) Modeli Sonuçları

Ortalama Denklemi			
Parametre	Katsayı	S. Hata	Olasılık (p)
Pazartesi (δ_1)	3.43E-05	0.000421	0.9350
Salı (δ_2)	0.000464	0.000397	0.2432
Çarşamba (δ_3)	0.000685	0.000416	0.1003
Perşembe (δ_4)	0.000576	0.000391	0.1412
Cuma (δ_5)	0.000316	0.000414	0.4445
Tom (δ_6)	0.000176	0.000419	0.6742
Varyans Denklemi			
ω	2.85E-06***	5.17E-07	0.0000
α	0.100937***	0.008946	0.0000
β	0.874890***	0.011291	0.0000

*** → %1 düzeyinde anlamlıdır. ** → %5 düzeyinde anlamlıdır. * → %10 düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 5'te elde edilen sonuçlara göre analiz döneminde BEL20 Endeksinde (Belçika) istatistiksel olarak herhangi bir günde anlamlı bir katsayının bulunmamasına bağlı olarak haftanın günü etkisi tespit edilmemiştir. Benzer şekilde ay dönümü etkisine ilişkin katsayının (Tom değişkeninin katsayısı) anlamlı bulunmamasına bağlı olarak söz konusu etkiden de söz edilememektedir. Bununla birlikte çarşamba gününe ilişkin katsayının istatistiksel olarak %10 düzeyinde anlamlı bulunma seviyesine yakın bir sonuç verdiği görülmüştür.

Tablo 6 kapsamında AEX Endeksinin GARCH (1,1) modeli sonuçları verilmiştir.

Tablo 6. AEX Endeksi GARCH (1,1) Modeli Sonuçları

Ortalama Denklemi			
Parametre	Katsayı	S. Hata	Olasılık (p)
Pazartesi (δ_1)	0.000412	0.000396	0.2989
Salı (δ_2)	0.000798**	0.000385	0.0381
Çarşamba (δ_3)	0.000506	0.000404	0.2106
Perşembe (δ_4)	0.000530	0.000370	0.1518
Cuma (δ_5)	0.000251	0.000410	0.5404
Tom (δ_6)	0.000422	0.000415	0.3085
Varyans Denklemi			
ω	2.49E-06***	4.98E-07	0.0000
α	0.113386***	0.010583	0.0000
β	0.866697***	0.012088	0.0000

*** → %1 düzeyinde anlamlıdır. ** → %5 düzeyinde anlamlıdır. * → %10 düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 6’da elde edilen sonuçlara göre AEX Endeksinde (Hollanda) salı gününe ait katsayı %5 düzeyinde anlamlı bulunmuş olup, haftanın günü etkisi söz konusu günde tespit edilmiştir. Ay dönümü etkisine ilişkin katsayının anlamlı bulunmamasına bağlı olarak söz konusu anomaliden söz edilememektedir.

Çalışma kapsamında incelenen son borsa olan LUXX Endeksinin model sonuçları Tablo 7’de gösterilmiştir.

Tablo 7. LUXX Borsası GARCH (1,1) Modeli Sonuçları

Ortalama Denklemi			
Parametre	Katsayı	S. Hata	Olasılık (p)
Pazartesi (δ_1)	-0.000569	0.000520	0.2742
Salı (δ_2)	0.000102	0.000497	0.8377
Çarşamba (δ_3)	0.000538	0.000548	0.3262
Perşembe (δ_4)	-0.000197	0.000475	0.6787
Cuma (δ_5)	0.000360	0.000478	0.4517
Tom (δ_6)	0.000943	0.000577	0.1023
Varyans Denklemi			
ω	3.34E-06***	8.91E-07	0.0002
α	0.069365***	0.008336	0.0000
β	0.907213***	0.012715	0.0000

*** → %1 düzeyinde anlamlıdır. ** → %5 düzeyinde anlamlıdır. * → %10 düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 7’de verilen sonuçlara göre LUXX Endeksinde de BEL20 Endeksine benzer şekilde haftanın günü ve ay dönümü etkisine rastlanmamıştır. Bununla birlikte yine BEL20 Endeksine benzer şekilde haftanın bir gününde (Cuma) %10 anlamlılık düzeyine yakın bir sonuç elde edilmiştir.

Elde söz konusu sonuçlara göre analiz döneminde üç borsada da ay dönümü etkisi tespit edilmemiştir. Aynı zamanda, AEX Endeksi dışında diğer iki ülkenin (Belçika ve Lüksemburg) borsalarında haftanın farklı günlerinde de normal üstü getiri elde edilemeyeceği bulunmuştur.

Ortalama denkleminde yola çıkılarak gerçekleştirilen yorumlara ek olarak Tablo 5, 6 ve 7’de uygulanan GARCH (1,1) modellerinde varyans denklemi açısından koşulların sağlandığı görülmüştür.

Çalışmamız açısından temel bulgular haftanın günü ve ay dönümü etkisi olmak üzere iki temel takvimsel anomaliye odaklanmış olmakla birlikte, söz konusu etkilerin incelendiği modeller sonucunda önemli temel varsayımlardan olan değişen varyans (heteroskedastisite) sorununun giderilip giderilmediği yeniden uygulanan ARCH-LM test sonuçlarında Tablo 8 kapsamında gösterilmiştir. Aynı tablo kapsamında daha önce olduğu gibi, otokorelasyon sorununun incelendiği Ljung-Box Q istatistiği sonuçları da verilmiştir.

Tablo 8. GARCH (1,1) Modellerinde Heteroskedastisite ve Otokorelasyon Test Sonuçları

Test İstatistikleri	BEL20	AEX	LUXX
ARCH-LM (1) - F Değeri	0.3898	0.0497	5.6136*
ARCH-LM (3) - F Değeri	0.2062	0.2739	1.9470
Q (1)	2.3719	3.9023*	0.1264
Q (3)	4.2033	6.5614*	0.8130

* → %10 düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 8’de yer alan sonuçlara göre modellerde otokorelasyon sorununun bulunmadığı (AEX’te %5 anlamlılık düzeyinde olmak üzere), aynı zamanda önerilen modellerde değişen varyans (heteroskedastisite) sorununun (LUXX Endeksinde %5 düzeyine kadar) giderildiği tespit edilmiştir.

SONUÇ

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülke borsalarında piyasa etkinliklerinin varlığının incelendiği çalışmalar önemli bir yere sahiptir. Bu anlamda, piyasalarda çeşitli analiz dönemlerinde normal üstü getiri elde edilip edilemeyeceği konusunda anomalilerin varlığı farklı yöntemlerle test edilmektedir.

Bu çalışma kapsamında literatürde önemli anomaliler arasında yer alan haftanın günü ve ay dönümü etkilerinin 01.03.2010 – 01.03.2019 döneminde Benelüks ülke borsalarındaki varlığı araştırılmıştır. Çalışmada BEL20 (Belçika), AEX (Hollanda) ve LUXX (Lüksemburg) Endeks getirilerinde, getirilerin değişen varyans (heteroskedastisite) sorunu içermesine bağlı olarak GARCH (1,1) modeli kullanılarak söz konusu anomalilerin varlığı incelenmiş, yalnızca AEX Endeksinde haftanın günü (salı günü normal üstü getiri) anomalisinin var olduğu tespit edilmiştir. Hiçbir borsada ay dönümü etkisi bulunmamıştır. Bununla birlikte, haftanın günü ve ay dönümü anomalileri tespit edilmeyen BEL20 Endeksinde çarşamba gününe ait katsayının, LUXX Endeksinde ise ay dönümü etkisine ilişkin katsayının %10 anlamlılık düzeyine (sırasıyla 0,1003 ve 0,1023) yakın sonuçlar verdiği görülmüştür. Bu durumun bir sonucu olarak, Avrupa Birliği'nin gelişmiş ülkelerinin borsa endekslerinde bile ortalama üzerinde getiri elde etme olasılığının bulunduğu görülmüştür.

Uluslararası yatırımcılar, yatırımlarının bir bölümünü göreceli olarak daha riskli olan gelişmekte olan ülke ekonomilerine yönlendirirken, bir bölümünü ise daha az getiri elde etmeyi kabul ederek gelişmiş ülke ekonomilerine gerçekleştirmektedir. Çalışmamız kapsamında incelenen üç gelişmiş Avrupa Birliği ülke ekonomisinde normal üstü getiri elde etme olasılığının görülmesi, söz konusu yatırımcıların gelişmiş ülke ekonomilerini daha yakından izlemelerinin önemini göstermektedir. Böylelikle, yatırımcıların gelişmekte olan ülke ekonomilerindeki riskli yatırımlarının bir bölümünün göreceli olarak daha az riskli olan gelişmiş ülkelere yönlendirilmesi söz konusu olabilecektir.

Önümüzdeki süreçte gerçekleştirilecek çalışmalarda, ilgili ülke borsalarında, farklı anomalilerin ve fark analiz dönemlerinde benzer anomalilerin varlığının incelenebileceği değerlendirilmiştir. Aynı zamanda Birliğin yeni üyeleri ve Benelüks ülkelerine benzer şekilde istikrarlı ve güçlü ekonomiye sahip ülkelerde de piyasa etkinliklerinin gelecek çalışmalarda gerek akademik anlamda gerekse de uluslararası yatırımcılar bağlamında incelenmesinin önem arz ettiği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Agrawal, A. ve Tandon, K. (1994). Anomalies or illusions? Evidence from stock markets in eighteen countries. *Journal of International Money and Finance*, 13, 83-106.
- Allegret, J.P. ve Allegret-Sallenave, A. (2016). Intra-European union imbalances and cyclical position: Does monetary policy matter?. *Economic Imbalances and Institutional Changes to the Euroand the European Union, Emerald*, 1-25.
- Ariel, R.A. (1987). A monthly effect in stock returns. *Journal of Financial Economics*, 18, 161-174.
- Beaumont, M. (2016). *Calendar anomalies on the Dutch stock market*. Unpublished thesis, University of Amsterdam Economics and Finance, Amsterdam. 10 Haziran 2019 tarihinde <http://www.scriptsionline.uba.uva.nl/document/646538> adresinden erişildi.
- Berument, H. ve Kıymaz, H. (2001). The day of the week effect on stock market volatility. *J. Econ. Finan*, 25(2), 181-193.
- Bollerslev, T. (1986). Generalized autoregressive conditional heteroskedasticity. *Journal of Econometrics*, 32, 307-327.
- Caporale, G.M. ve Plastun, A. (2018). The day of the week effect in the cryptocurrency market. *Finance Research Letters (yayımlanmak üzere kabul edilmiş çalışma)*.

- Cheng, K. ve Young, X. (2017). Interdependence between the stock market and the bond market in one country: evidence from the subprime crisis and the European debt crisis. *Financial Innovation*, 3, 1-22.
- Chia, R.C., Liew, V.K., Syed, K.W. ve Syed, A. W. (2008). Day-of-the-week effects on selected East Asian stock markets. *Economics Bulletin Accessecon*, 7(5), 1-8.
- Cross, F. (1973). The behaviour of stock prices on Fridays and Mondays. *Financial Analysts Journal*, 29(6), 67-69.
- Décourt, R.F., Chohan, U.W. ve Perugini, M.L. (2017). Bitcoin returns and the Monday effect. *La Rentabilidad De Bitcoin Y El Efecto Lunes*, 16(2), 4-14.
- Dickey, D. A. ve Fuller, W.A. (1981). Likelihood ratio statistics for autoregressive time series with a unit root. *Econometrica*, 49(4), 1057-1072.
- Engle, R. F. (1979). A general approach to the construction of model diagnostics based upon the lagrange multiplier principle. *The Warwick Economics Research Paper Series* 156, University of Warwick.
- Engle, R. F. (1982). autoregressive conditional heteroskedasticity with estimates of the variance of United Kingdom inflation. *Econometrica*, 50(4), 987-1007.
- French, K. (1980). Stock returns and the weekend effect. *Journal of Financial Economics*, 8(1), 55-69.
- Holinski, N., Kool, C.J. ve Muysken, J. (2012). Persistent macroeconomic imbalances in the euro area: causes and consequences. *Federal Reserve Bank St. Louis Review*, 94, 1-20.
- Jacobs, B.I. ve Levy, K.N. (1988). Calendar anomalies: Abnormal returns at calendar turning points. *Financial Analysts Journal*, 44(6), 28-39.
- Jaffe J., Keim D.B. ve Westerfield R., (1989). Earning yields, market values and stock returns. *Journal of Finance*, 44(1), 135-148.
- Kayral, İ.E. (2018). *2008 Küresel finans krizini anlamak: Fed kararları karşılaştırmalı analizler ve temel kavramlarla zenginleştirilmiş*. 1. Basım. Ankara: Gece Kitaplığı.
- Kunkel, R. A., Compton, W. S. ve Beyer, S. (2003). The turn-of-the-month effect still lives: The international evidence. *International Review of Financial Analysis*, 12(2), 207-222.
- Lakonishok, J. ve Smidt, S. (1988). Are seasonal anomalies real? A ninety-year perspective. *Review of Financial Studies*, 1(4), 403-425.
- Lane, P.R. (2012). The European sovereign debt crisis. *Journal of Economic Perspectives*, 26, 49-67.
- Lyroutdi, K. ve Subeniotis, D. (2002). *Market anomalies in the A.S.E: the day of the week effect*. European Finance Management Association Annual Conference, London, UK.
- McConnell, J.J. ve Xu, W. (2008). Equity returns at the turn of the month. *Financial Analysts Journal*, 64(2), 49-64.
- McGuinness, P.B. ve Harris, R.D. (2011). Comparison of the 'turn-of-the-month' and lunar new year return effects in three Chinese markets: Hong Kong, Shanghai and Shenzen. *Applied Financial Economics*, 21(13), 917-929.
- Mitra, P. ve Khan, G. S. (2014). An analysis of day of the week and intraday effects in the Indian Stock Market: Evidence from National Stock Exchange. *Journal of Contemporary Issues in Business Research*, 3(3), 115-127.
- Nath, G. ve Dalvi, M. (2004). Day of the week effect and market efficiency-evidence from Indian equity market using high frequency data of National Stock Exchange. *The ICFAI Journal of Applied Finance*, 11(2), 5-25.

- Nikkinen, J., Sahlström, P. ve Äijo J. (2007). Do the US macroeconomic news announcements explain turn-of-the-month and intramonth anomalies on European stock markets? *Journal of Applied Business and Economics*, 7, 48-62.
- Nikkinen, J., Sahlström, P., Takko, K. ve Äijo J. (2009). Turn-of-the-month and intramonth anomalies and U.S. macroeconomic news announcements on the thinly traded Finnish Stock Market. *International Journal of Economics and Finance*, 1(2), 3-11.
- Phillips, P. C. ve Perron, P. (1988). Testing for a unit root in time series regression. *Biometrika*, 75(2), 335-346.
- Poshakwale, S. (1996). Evidence on weak form efficiency and day of the week effect in the Indian Stock Market. *Finance India*, 10(3), 605-616.
- Raj, M. ve Kumari, D. (2006). Day-of-the-week and other market anomalies in the Indian stock market. *International Journal of Emerging Markets*, 1(3), 235-246.
- Solnik, B. ve Bousquet, L. (1990). Day of the week effect on the Paris Bourse. *Journal of Banking & Finance*, 14(2), 461-468.
- Tilica, E.V. (2015). Intramonthly anomalies on the Bucharest Stock Exchange. *Procedia Economics and Finance*, 32, 271-277.
- Van der Sar, N. (2003). Calendar effects on the Amsterdam Stock Exchange. *De Economist*, 151(3), 271-292.
- Wegener, C., Kruse, R. ve Basse, T. (2019). The walking debt crisis. *Journal of Economic Behavior and Organization*, 157, 382-402.

Organizma Metaforunun Eğitim Örgütlerine Yansımaları

Dr. Sevda Kattas^{1*}

Geliş tarihi: 07.10.2019
Kabul tarihi: 05.11.2019

Atıf bilgisi:
IBAD Sosyal Bilimler Dergisi
Sayı: 5 Sayfa: 329-342
Yıl: 2019 Dönem: Güz

This article was checked by *iThenticate*.
Similarity Index 2%

¹ Milli Eğitim Bakanlığı, Türkiye,
sasevda@gmail.com,
ORCID ID 0000-0003-3512-6677

* Sorumlu yazar

ÖZ

Örgütlere farklı açılardan bakmamızı sağlayan metaforlar, bizlere örgütleri yapı ve işleyiş bakımından derinlemesine inceleme fırsatı vermektedir. Bu bağlamda, örgütün doğasını açıklamada en yaygın kullanılan metaforlardan biri organizma metaforudur. Organizma metaforu ile örgütler organizmalara benzetilmektedir. Organizma metaforu örgütün tıpkı bir organizmada olduğu gibi doğumdan ölüme kadar geçen süreçte değişen çevresel koşullara nasıl uyum sağladığını anlamamıza katkı sağlamaktadır. Bu çalışmada, öncelikle organizma metaforu kapsamındaki yönetim kuramları incelenmiştir. Daha sonra organizma metaforunun güçlü ve zayıf yönleri ele alınarak bu metaforun eğitim örgütlerine yansımaları tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Metafor, Organizma Metaforu, Eğitim Örgütleri

Reflections of Organism Metaphor to Educational Organizations

Dr. Sevda Katıtaş^{1*}

First received: 07.10.2019

Accepted: 05.11.2019

Citation:

IBAD Journal of Social Sciences

Issue: 5 **Pages:** 329-342

Year: 2019 **Session:** Fall

This article was checked by *iThenticate*.
Similarity Index 2%

¹ The Ministry of National Education,
Turkey, sasevda@gmail.com,
ORCID ID 0000-0003-3512-6677

* Corresponding Author

ABSTRACT

Metaphors that enable us to look at the organizations from different angles give us an opportunity to explore in depth the structure and functioning of organizations. In this context, one of the most widely used metaphor for describing the nature of organization is the organism. With the organism metaphor, organizations are likened to organism. The organism metaphor contributes to our understanding of how the organization adapts to changing environmental conditions, from birth to death, just as it is in the organism. In this study, firstly the management theories within the scope of the organism metaphor have been examined. Subsequently, the reflection of this metaphor on education organizations has been discussed, taking into account the strengths and weaknesses of the organism metaphor.

Keywords: Metaphor, Organism Metaphor, Educational Organizations

GİRİŞ

Tarihsel süreç içerisinde bilim adamları örgütleri yapı ve işleyişleri bakımından inceleyerek anlamaya ve açıklamaya çalışmışlardır. Günümüzde gerek örgütü oluşturan bireylerde gözlemlenen gerekse örgütün yönetsel süreçlerinde ve çevresel koşullarında yaşanan değişme ve gelişmelerle birlikte örgütler de sürekli olarak gelişmektedir. Bireysel ve örgütsel düzeyde yaşanan bu gelişmeler, yeni bilgi ve becerilere ihtiyacın artmasına neden olmakla birlikte örgütlerin yapı ve işleyiş açısından anlaşılmasını zorlaştırmaktadır. Bu bağlamda, örgütleri daha iyi analiz etme ve anlamada metaforlara ihtiyaç duyulmaktadır.

Lakoff ve Johnson'a (2005) göre metafor en genel anlamıyla bir şeyi başka bir kavram veya nesneye göre anlamak ve deneyimlemektir. Metafor kavramı, bilinmeyenini bilinene iletmek amacıyla açıklamada kullanılan bir söz sanatı olarak da ifade edilmektedir (Mutlu, 2004). Metaforlar sadece anlatımı süslemeye yönelik bir söz sanatından ibaret değildir. Metafor aslında genel anlamda dünyayı anlamamıza yarayan bir düşünme ve görme şeklini belirtmektedir (Morgan, 1998). Balcı'ya (1999) göre, metaforların bize görünenlerin daha derinlerindeki bilgileri sunmaları ve soyut kavramları somutlaştırarak anlamlandırma sürecimizi hızlandırmaları önemli rolleri arasında bulunmaktadır.

Örgüt ve yönetim kuramları da örgütleri ayırt edici biçimde görmemizi, anlamamızı ve yönetmemizi sağlayan metaforlara dayanmaktadır. Örgüte ilişkin metaforlar, örgütün mevcut durumu hakkında bilgi vermekle birlikte örgütün gelecekte ne olması ve nasıl yönetilmesi gerektiğine dair ipuçlarını da barındırmaktadır. Dolayısıyla metaforlar örgütlere farklı açılardan bakmayı sağlamaktadır (Şişman, 2011). Örgütün doğasını açıklamada yararlanılan metaforlardan en yaygın olanları makine ve organizma metaforları olup bunları sırasıyla beyin, kültür, politika, psişik hapisane, akış ve dönüşüm ile tahakküm aracı metaforları takip etmektedir (Morgan, 1998). Bu çalışmada organizma metaforunun dayandığı yönetim kuramları incelenerek bu metaforun eğitim örgütleri bağlamında değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda öncelikle organizma metaforu tanımlanmış ve organizma metaforunun dayandığı kuramlar incelenmiştir. Daha sonra organizma metaforunun güçlü ve zayıf yönleri vurgulanarak eğitim örgütleri bağlamında organizma metaforu değerlendirilmiştir.

1. ORGANİZMA METAFORU VE ORGANİZMA METAFORUNUN DAYANDIĞI KURAMLAR

Klasik örgüt kuramını oluşturan ilkeler genellikle örgüt yapısının en iyi hale nasıl getirilebileceği problemi üzerinde durmaktadır. Bu ilkelerin bütün örgütler için geçerli olduğu kabul edilmektedir. Bunun sonucu olarak da "bürokratik" ve daha genel ifade ile "mekanik" olarak adlandırılan örgütler ortaya çıkmaktadır. Mekanik örgütler insan ögesine özel bir önem vermemektedir. Bu yaklaşıma göre, insan ögeleri dışındaki ögelerin belirlenen ilkelere göre birleştirilmesiyle yapı oluşturulmakta ve insanın bu yapı içerisinde bir makine gibi davranacağı varsayılmaktadır (Koçel, 2005).

Mekanik örgüt anlayışının eksiklikleri ve beraberinde getirdiği sorunları, zamanla örgüt kuramcılarının mekanik yaklaşımdan uzaklaşarak kaynak olarak biyolojiye yönelmelerine yol açmış ve örgütler organizmaya benzetilmiştir (Morgan, 1998). Organizma metaforuna göre örgütler, hayatta kalmak için canlılar gibi çevresine bağımlıdırlar. Canlılar çevrelerinden yiyecek ve barınak sağlarken; örgütler de çevrelerinden bilgi, para, işçi ve hammadde sağlamaktadırlar. Bunlar bir örgütün yaşaması için gerekli olan girdilerdir (Hatch, 1997; Akt. Nayır, 2008). Bu açıdan bakıldığında organizma metaforunda, örgütün tıpkı canlı bir varlık olarak tasarlandığı görülmektedir. Nasıl ki canlı varlıkların yaşayabilmesi için uygun çevre ve koşullar gerekiyorsa örgütler de yaşamlarını sürdürebilme aşamasında uygun bir çevrede doğan (başlangıç), gelişen (olgunluk ya da dönüşüm) ve ölen (çöküş ya da düşüş) organizmalar olarak düşünülmektedir (Balcı, 2003).

Morgan (1998) organizma metaforunun dayandığı temel yaklaşımları; neoklasik yönetim kuramları, sistem kuramları, durumsallık kuramı, nüfus (popülasyon) ekolojisi ve örgütsel ekoloji kuramlarıyla ifade etmektedir. Bu kapsamda eğitim örgütlerini organizma metaforu kapsamında değerlendirmeden önce bu metaforun dayandığı kuramları inceleyerek metaforun güçlü ve zayıf yönlerini ortaya koymakta fayda vardır.

1.1. Neoklasik (Davranışsal) Yönetim Kuramları

Neoklasik Yönetim Kuramı'nın en önemli özelliği, Klasik Yönetim Kuramı ile eksik bırakılan insan unsurunun inceleme konusu yapılmasıdır. Bu kuram, Klasik Yönetim Kuramı'na yeni kavramlar ekleyerek kuramın gelişmesine katkıda bulunmuştur. Bu yaklaşım, Klasik Kuram'ın ekonomik rasyonellik anlayışına dayanmakla birlikte buna yeni bir boyut olan insanın tatmin olma ögesini de eklemiştir (Ross ve Murdick, 2002). Neoklasik Yönetim Kuramı, aslında temel olarak Klasik Yönetim Kuramı'nın kavram ve ilkelerine dayanmaktadır. Ancak neoklasik düşüncede, insan ilişkileri yaklaşımının da etkisi ile bu kavram ve ilkeler yumuşatılarak geliştirilmiştir (Baransel, 1993). Başka bir ifadeyle, neoklasik yönetim düşüncesinin, insan ilişkileri yaklaşımı ile klasik yönetim düşüncesinin karışımından meydana geldiğini ve bu iki görüşü ortak noktada buluşturan bir düşünce sistemi olduğunu söylemek mümkündür.

Elton Mayo, Douglas McGregor, Abraham Maslow ve Chris Argyris gibi pek çok kuramcı Neoklasik yönetim kuramının gelişmesinde katkı sağlamıştır (Koçel, 2005). Aşağıda bu kuramın doğuş ve gelişmesine öncülük eden kuramcılarının davranışsal yaklaşıma yönelik odaklandıkları önemli konular üzerinde durularak davranışçı ekolü temsil eden çalışmaların katkılarından bahsedilmiştir.

1.1.1. Hawthorne Araştırmaları

Neoklasik yaklaşımın ortaya çıkışında Hawthorne deneylerinin yadsınamaz bir önemi vardır. Hawthorne araştırmaları Elton Mayo ve arkadaşları tarafından Western Elektrik Şirketi'ne ait bir fabrikada yürütülmüştür. Beş yıl süren bu araştırmalar, yönetim ve örgüt konusuna davranışsal açıdan yaklaşmanın başlangıcı olarak kabul edilmiştir (Şimşek ve Çelik, 2009).

Hawthorne araştırmaları, klasik kuramın bir uygulaması olarak başlamakla birlikte araştırmalardan elde edilen sonuçlar yeni bir yaklaşımın ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Araştırmacılar ilk etapta fabrikanın ısıtılması, fiziksel yerleşim düzeni, ışıklandırılması ve işçilerin yorgunluğu gibi etkenlerin verimlilik üzerindeki etkilerini araştırmak üzere çalışmalara başlamışlardır. Yapılan deneyler ve araştırma sonuçları, bazen iyileştirmelere rağmen verimliliğin değişmediğini bazen de herhangi bir iyileştirme yapılmadığı halde verimliliğin arttığını göstermiştir. Buradan yola çıkarak araştırmacılar fiziksel faktörler yerine sosyal faktörler üzerine odaklanmışlardır. Bu aşamada verimlilikteki artışın sadece işçilerin tatminleri, motivasyonları, birbirleriyle ilişkileri ve yönetim tarafından uygulanan gözetim şekli gibi psiko-sosyal faktörlerle açıklanabileceği sonucuna varmışlardır (Koçel, 2005).

Hawthorne araştırmaları, işveren-işçi ilişkilerinin o tarihe kadar ihmal edilmiş birçok özelliğini de ortaya koyarak yönetim örgütlerinin dikkatini çekmiştir. Bu araştırmalarda informal örgüt yapısı ve grup dinamikleri konularında sistemli çalışmalar yapılmıştır. Yapılan araştırmalarda, çalışma şartları kontrol altına alınsa bile çalışanların bu kontrolün dışında etkileşimde buldukları görülmüştür (Bursalıoğlu, 2014). Örgütte verimin ancak formel yapı ve kanallar vasıtasıyla yapılan etkileşim sonucunda gerçekleşeceği yönündeki yaygın görüşün aksine; Mayo ve arkadaşları, informal grup yapılarının yönetim amaçlarını gerçekleştirmedeki önemine vurgu yapmışlardır (Robert, 1968). Neoklasik yönetim kuramcılar, çalışanın bir grubun üyesi olduğunu hissettiği ölçüde tatmin olacağını ve bunun sonucunda da daha verimli çalışıp üretkenliğini arttıracığını belirtmişlerdir. Bu nedenle grup kavramının işini bilen yönetimler için çok önemli olduğunu savunmuşlardır (Şimşek ve Çelik, 2009). Balcı'ya (2005) göre, bu araştırmalar sonunda grup oluşturma ve örgüt yöneticilerinin davranışlarındaki olumlu gelişmelerin sürekli verim artışını sağladığı ortaya konulmuştur. Bu durum alanyazına "Hawthorne Etkisi" olarak geçmiştir.

1.1.2. Maslow'un İhtiyaçlar Hiyerarşisi Kuramı

İnsan ihtiyaçlarını ilk kez bilimsel bir şekilde değerlendirerek araştıran ve motivasyon konusuna bu bağlamda ışık tutan araştırmacı Maslow'dur (Eren, 2001). Maslow, öncelikle bu ihtiyaçları önemlilik düzeylerine göre hiyerarşik bir yapıda ele almaya ve sonrasında bu ihtiyaçların çözülebilmelerine hizmet edecek örgütsel araçları saptamaya çalışmıştır (Can, Kavuncubaşı ve Yıldırım, 2009).

Maslow'un beş basamakta sınıflandırmış olduğu temel ihtiyaçlar “fizyolojik ihtiyaçlar”, “güvenlik ihtiyacı”, “ait olma ve sevgi ihtiyacı”, “saygı görme ihtiyacı” ve son olarak “kendini gerçekleştirme ihtiyacı” şeklinde sıralanmaktadır. Buna göre, fizyolojik ihtiyaçlar bireyin hayatının devamlılığı için gerekli olan beslenme, barınma ve uyuma gibi en temel ihtiyaçlarıdır. Fizyolojik ihtiyacı giderilen bireyin güvende olma ihtiyacının karşılanması gereklidir. Farklı bir ifadeyle, fizyolojik ihtiyaçları karşılanan birey, bir sonraki aşamada fiziksel, ekonomik, sosyal ve siyasi açıdan güvende olma ihtiyacının karşılanmasını beklemektedir. Fizyolojik ve güvenlik ihtiyaçları giderilen bireyin ait olma ve sevgi ihtiyacının giderilmesi gerekmektedir. Bu ihtiyaçların giderilmesi de herhangi bir gruba ait olma, sevmeye, sevilme ve arkadaş edinme gibi toplumsal ihtiyaçların karşılanmasıyla mümkündür. Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisine göre, fizyolojik, güvenlik ile sevgi ve ait olma ihtiyaçları karşılanan bireyin bir sonraki aşamada saygı görme ihtiyacı ortaya çıkmaktadır. Bu aşamada, birey diğer insanlar tarafından takdir edilmeyi ve kendisine değer verilmesini beklemektedir. Alt basamaklarda ihtiyaçları karşılanan birey, son basamakta kendini gerçekleştirerek başarmak istemektedir. Bu aşamada birey, kendi potansiyelinin en üst noktasına ulaşmaya çalışmaktadır (Maslow, 1970).

İhtiyaçlar hiyerarşisi kuramına göre, yukarıda bahsi geçen ihtiyaçlar sırayla giderilmelidir. Diğer bir ifadeyle, alt basamaktaki ihtiyaçlar giderildikten sonra bir üst basamaktaki ihtiyaç karşılanmaya çalışılmalıdır (Çetinkanat, 2000). Bu kurama göre, herhangi bir basamaktaki ihtiyaç karşılanmadan farklı bir basamaktaki ihtiyacın düşünülmesi imkansızdır. Örgüt açısından değerlendirildiğinde ise bu kuramı benimsemiş yöneticiler, çalışanlarının hangi ihtiyaçlarını gidermek istediklerini iyi analiz edebilmeli ve dolayısıyla çalışanlarını tatmin edecek uygun ortamı onlar için oluşturabilmelidir (Gümüş ve Sezgin, 2012). Bu kapsamda örgüt, çalışanlarının fiziksel ihtiyaçlarını ücret vererek, ısı, havalandırma, kafeterya hizmetleri gibi temel çalışma şartlarını sağlayarak; güvenlik ihtiyaçlarını güvenli iş ortamı, adil kurallar ve uygulamalar, iş güvencesi, sigorta ve emeklilik planları sağlayarak karşılayabilir. Öte yandan örgüt, çalışan merkezli denetimi ve takım çalışmasını teşvik ederek, spor etkinlikleri ve piknikler gibi grup aktivitelerini destekleyerek çalışanlarının sosyal ihtiyaçlarını karşılayabilir. Bunlarla birlikte, örgütler ödül programları, terfiler ve itibarlı unvanlar yoluyla çalışanlarının saygı ihtiyaçlarını karşılar; çalışanlarını işe dahil ederek, onlara özgü birtakım becerileri ön plana çıkararak ve kişisel gelişimlerine fırsat vererek onların kendilerini gerçekleştirme ihtiyaçlarını da karşılamış olurlar (Lunenburg ve Ornstein, 2013).

1.1.3. X ve Y Kuramı

1960 yılında Douglas McGregor çalışanları iki grupta sınıflandırarak X kuramı ve Y kuramı şeklinde adlandırdığı bir yaklaşım ortaya koymuştur (Beck, 2000). Bu yaklaşıma göre, X kuramında insanlar olumsuz davranışlar yansıtırken Y kuramında olumlu davranışlar yansıtmaktadırlar (Robbins, 1989). X kuramına göre insanlar gerçekten çalışmak, kendilerini geliştirmek istememektedirler ve dolayısıyla onlar zorlanmalı, üretmeleri için yönlendirilmelidirler (Gülner, 2007). X kuramına göre, çalışmak insan için zevkli değildir. İnsan örgütsel problemleri çözmede çok az yaratıcılık becerisine sahiptir. Bu nedenle örgütsel amaçlara ulaşmada insanı sıkı denetim ve baskı altına almak gerekir (Hersey ve Blanchard, 1982). X kuramı, örgütte otokratik bir yönetim anlayışını gerektirmektedir. Bu kuramı benimsemiş bir yönetici, klasik kuramın da öngördüğü gibi insanı örgütsel ihtiyaçlara uyan pasif bir öge olarak görecektir ve daha otoriter bir davranacaktır (Koçel, 2005). Eren'e (2001) göre, bu kuramda insan basit ekonomik güdülerle hareket eden bir robottan farkısızdır.

X kuramına karşılık Y kuramında ise çalışmak insan için dinlenmek ve oyun oynamak kadar doğaldır. Bu nedenle insan, uygun koşullar oluşturularak çalışmak zevkli hale getirildiğinde sorumluluk üstlenmek ister ve öz denetim duygusu geliştirebilir (Hatiboğlu, 1976). Y kuramına göre çalışanlar sorumluluk üstlenmekte, kendilerini yönlendirebilmekte, işlerine karşı ilgili davranmakta ve örgütsel sorunları çözmek için çaba göstermektedir (Beck, 2000). Douglas McGregor'a göre, çalışanları Y kuramına göre değerlendiren yöneticiler, onlara monoton ve can sıkıcı işler yerine daha zevkli, yapmaktan doyum sağlayacakları işler vermeli, onları esnek iş saatleriyle çalıştırmalı ve kararlara katılmaları için desteklemelidirler. Çalışanların sürekli kontrol altında tutularak veya korkutularak işe yönlendirilmesinden ziyade onlara yeteneklerini ortaya kayabilecekleri iş ortamlarının sağlanması motivasyonun sağlanmasında önemlidir (Solmuş, 2004).

Kısaca, X kuramında insan davranışlarını sürekli kontrole tabi tutan bir yönetim anlayışının ve buna paralel olarak söylenenleri tepki göstermeksizin yerine getiren bireylerin olduğu söylenebilir. Buna karşılık Y kuramında, örgütsel amaçların gerçekleştirilmesinde daha demokratik bir yönetim anlayışının ve sorumluluk alan, öz denetim becerilerine sahip bireylerin varlığından söz edilebilir.

1.1.4. Olgunluk Kuramı

Chris Argyris tarafından geliştirilen Olgunluk Kuramı'na göre, insan, bebeklik döneminden olgunluk dönemine kadar bir evre içerisinde gelişimini sürdürmektedir. Bu gelişim sürecinde insan davranışlarında meydana gelen şu değişimler dikkat çekmektedir (Dinçer ve Fidan, 1996):

- Kişi, her şeyi başkalarından beklemeden pasif durumdan çıkarak aktif duruma geçmektedir.
- Kişi başkalarına karşı tam bağımlı olmayıp görece bağımsızlığa kavuşmaktadır.
- Sınırlı davranışlardan çok yönlü davranışlara geçilmektedir.
- Değişken, geçici ve yüzeysel ilgilerin yerine daha derin ve daha güçlü ilgiler geliştirilmektedir.
- Sadece şimdiki zamanla kısıtlı olan davranışlar yerini geçmiş ve gelecek zamanla ilgili düşünce ve tecrübelerle bırakmaktadır.
- Bebeklik dönemlerinde kişi kendisini başkalarından aşağıda görürken; olgunluk döneminde başkalarına eşit ya da daha üstün görmektedir.
- Kişi kendi bilgi ve yeteneklerini tanıyıp ve öz denetim becerileri geliştirmeye başlamaktadır.

Argyris'in geliştirdiği Olgunluk Kuramı zamanla örgütlere uyarlanmıştır. Buna göre, örgütler var olan yönetim sistemlerine göre bireyin olgunlaşmasını sağlayabildikleri gibi buna engel de olabilmektedirler. Bu bağlamda, merkeziyetçi ve hiyerarşik yapıdaki örgütlerde bireyler pasif kalmaktalar ve başkalarına bağımlı çalışmaktadırlar. Buna karşılık yatay ve âdemi merkeziyetçi yapıdaki örgütlerde kişiler gelişmişlik düzeyleri yüksek olduğundan daha aktiftirler ve bağımsız çalışma becerilerine sahiptirler. Bununla birlikte, yetki ve sorumluluk devrinin olduğu bu örgütlerde bireyler daha yüksek performans göstermektedirler (Dinçer ve Fidan, 1996). Benzer şekilde, Nayır (2008) da merkeziyetçi ve hiyerarşik yapıdaki klasik örgütlerde, işlerin önceden belirlenmesinin rutine yol açtığını ve bu durumun çalışanların çevreleri üzerindeki kontrol gücünü azaltarak onları pasif ve bağımlı hale getirdiğini belirtmektedir.

1.1.5. Çift Faktör Kuramı

Herzberg'in çift faktör kuramı, çalışan motivasyonunun sağlanmasında motive edici ve hijyen şeklinde iki ana faktör ortaya koymaktadır (Breif, 1998; Akt. Köroğlu, 2011). Bu faktörler, bireyleri doyuma ulaştırın güdüleyici (motive edici) faktörler ile doyumsuzluğa sebebiyet veren koruyucu (hijyen) faktörler şeklinde de isimlendirilmektedir. Hijyen faktörleri, çalışana motive olmadan önce doyum sağlaması için gerekli olan iş gerekleri olarak bilinmektedir (Crompton, 2003). Herzberg'e göre hijyen faktörleri iş doyumunu sağlamamanın yanı sıra iş doyumsuzluğunu önlemektedir (İncir, 1990). Motive edici faktörler ise bireyin içsel ihtiyaçlarını doyurduğundan çalışanda bağlılık ve istek oluşturmada, çalışanın işiyle ilgili olumlu tutum geliştirmesine sebep olmaktadır (Tietjen ve Myers, 1998). Hijyen faktörleri; yönetim, denetim, arkadaşlık ilişkileri, çalışma koşulları ve ücret gibi işin dışsal özellikleriyle ilgili faktörlerdir. Motive edici faktörler ise işin kendisi, sorumluluk ve ilerleme, başarı ve tanınma gibi işin içsel özellikleriyle ilgili faktörlerdir (Koçel, 2001).

Yönetim açısından değerlendirildiğinde hijyen faktörleri, bir örgütte bulunması gereken asgari düzeydeki faktörlerdir. Bu faktörlerin varlığı motivasyonu sağlamak için gerekli olan ortamı yaratmaktadır. Motivasyon ise motive edici faktörler sağlandığı takdirde gerçekleşmektedir. Hijyen faktörlerini sağlamadan tek başına motive edici faktörleri sağlamak, çalışana motive etmede yararlı olmayacaktır. Bir başka ifadeyle, hijyen faktörlerinin sağlanmış olması çalışanların örgüt veya içinde buldukları grup hakkında olumlu düşüncelerine neden olmakta ancak motivasyonlarına önemli bir katkı sağlamamaktadır. Motivasyon ancak motive edici faktörler sağlandığı zaman gerçekleşmektedir. Manevi nitelik taşıyan bu faktörler, bireylerin yaptıkları işi severek yapmalarını sağlamak ve onları çalışmak için özendirilmektedir (Balçık, 2002).

1.2. Sistem Kuramı

Sistem kuramı tek başına yeni bir disiplin olmaktan ziyade belirli durumların, olayların ve gelişmelerin araştırılmasında başvurulan bir düşünce biçimi, bir yöntem veya bir yönetim felsefesi şeklinde düşünülebilir. Bu yaklaşımı oluşturan “sistem” kavramı ise belirli alt birimlerden meydana gelen, bu birimler arasında belirli ilişkileri olan ve bu birimlerin dış çevre ile ilişkisi olan bir bütün olarak tanımlanabilir (Eren, 2001). Koçel’e (2005) göre, sistem yaklaşımını diğer yaklaşımlardan ayıran en önemli özellik, bütünü oluşturan bütün parçaların kendilerine has çalışmalarının bulunması ancak her birinin etkinliğinin bir diğeriyle bağlantılı olmasıdır. Farklı bir ifadeyle, sistem yaklaşımı, bütünü meydana getiren parçaları ve bu parçaların birbirleriyle olan ilişkilerini birlikte incelemektedir. Yönetim açısından sistem yaklaşımı ise örgütü çeşitli amaçlar, süreçler ve parçalardan meydana gelen bir bütün olarak değerlendirmektedir. Örgütsel sistemi oluşturan parçalara insan unsuru, makineler, maddi kaynaklar, formel yetki ilişkileri, görevler ve informal gruplar örnek olarak verilebilir. Bu parçalar örgütün amaçlarını gerçekleştirmek için iletişim ve karar verme süreçleri ile birbirine bağlanmıştır (Koçel, 2005).

Sistem yaklaşımı, genel sistem, açık sistem ve sosyal sistem olmak üzere üç boyuttan oluşmaktadır. Genel sistem yaklaşımında, bir bütünü oluşturan parça ve değişkenlerin karşılıklı ilişki ve bağımlılıkları üzerinde durulmaktadır. Açık sistem yaklaşımı, örgütün içinde bulunduğu çevre ile karşılıklı alış-veriş, girdi-çıkıtı, ilişki ve etkileşimler üzerinde durmaktadır. Sosyal sistem yaklaşımında ise örgüt sosyal bir grup olarak görülmekte ve toplumsal ortamda davranışları belirleyen normlar ve değerler üzerine odaklanılmaktadır (Altınöz, 2009). Bu çalışmada da sistem yaklaşımı, Genel Sistem Kuramı, Açık Sistem Kuramı ve Sosyal Sistem Kuramı başlıkları altında incelenmektedir.

1.2.1. Genel Sistem Kuramı

İlk defa 1930’lu yıllarda Ludwig von Bertalanffy tarafından ortaya atılmış ve daha sonra diğer kuramcılar tarafından geliştirilmiş olan Genel Sistem Kuramı örgütü organizmaya benzetmektedir. Buna göre, örgüt birbirine bağlı yapı ve görevlerden oluşan bir sistemdir ve bu yönüyle benzer bir mekanizmaya sahip organizmaya benzetilmektedir. Öyle ki organizma da birbirine bağlı yapı ve işlevler bütününden oluşmaktadır (Memduhoğlu, 2010).

Genel sistem kuramının asıl amacının, bilimler arası iş birliği sağlamada sistemli bir çerçeve kurmak olduğu söylenebilir. Bursalıoğlu’na (2014) göre, farklı bilimlere uyum sağlayabilecek genel bir sistem kuramı geliştirebilmenin iki yolu vardır. Bunlardan ilki, bu bilimlerin tümüne yönelik ortak olayları bulmak ve bu olaylar çerçevesinde genel bir model ortaya koymaktır. İkinci yol ise bu bilimlerdeki temel sistemleri basitten karmaşığa gidecek şekilde belirli bir hiyerarşik yapıda dokuzlu bir sınıflandırmaya tabi tutmaktır. Bu sınıflama modeli Kenneth Boulding tarafından geliştirilmiş olup modelde yer alan dokuz basamak şu şekilde sıralanmaktadır (Boulding, 1956):

1. Statik yapı şeklindeki sistemler (binalar, masa ve sandalye)
2. Basit dinamik sistemler (güneş sistemi, yıldız sistemleri, saatlerin çalışması vb.)
3. Dengeyi koruma bakımından kendi kendini otomatik olarak ayarlayabilen kontrol mekanizmalı sistem (makineli tüfekler, termostat vb.)
4. Kendini koruyan ve çevre ile etkileşim halinde olan açık sistemler (canlı hücreler)
5. Çevresiyle etkileşim halinde olan ancak hareketli olmayan bitki sistemi
6. Çevresiyle etkileşim halinde ve bununla birlikte artan bir hareketliliğe sahip olan hayvan sistemi
7. Hareketlilik, çevre ile etkileşim ve kendinin farkında olma gibi özelliklerinin yanı sıra dil ve sembol kullanarak fiziksel çevrenin sınırları dışında da aktif olan insan sistemi
8. Ordu, devlet, millet, işletme, okul, aile ve arkadaş grubu gibi insan gruplarının meydana getirdiği sosyal sistemler
9. Kaçınılmaz bilinmeyenler ve nedeni tam izah edilemeyen olayları konu edinen fizik ötesi sistemler

1.2.2. Açık Sistem Kuramı

Açık Sistem Kuramı, birçok kuramda ihmal edilen örgüt-çevre etkileşimini ön plana sürmektedir. Bu kuramdan önce, sosyal bilimciler, sosyal yapıları fizik kanunlarına göre kapalı sistem olarak

görmüşlerdir. Bu kuramı benimseyen biyologlar ise örgütleri açık sistemler olarak değerlendirmişlerdir (Bursalıoğlu, 2014). Bu bağlamda, örgütü anlamaya yönelik Katz ve Kahn, çıktıdan bir kısmının yeniden girdi olarak sisteme girdiği ve çevre ile sürekli etkileşime dayanan kavramsal bir model önermişlerdir. Katz ve Kahn'ın yaklaşımında; büyük bir sistem içerisinde jenerik alt sistemler (üretim/teknik sistemi, destek sistemi, yaşatma sistemi, uyum sistemi ve yönetsel sistem) bulunmaktadır. Üretim alt sistemi, sistemin temel işlevi olan dönüşümle uğraşmaktadır (eğitim, sağlık vb.). Destek alt sistemleri, çevreyle geçişleri yapmaktadırlar (girdi sağlama, çıktı ihracı, alım, satım etkinlikleri). Yaşatma alt sistemi, doğrudan dönüşümle ilgilenmemekte ancak yapılan işle ilgili destek sağlamaktadır (personelin seçilmesi, yerleştirilmesi, ödüllendirilmesi, kaynak ayırma). Uyum alt sistemi, çevredeki değişme ve gelişmelerle ilgilenerek bunları örgüte bildirmektedir (ürün araştırma, pazar araştırma, araştırma-geliştirme ve uzun dönemli planlama etkinlikleri). Yönetsel alt sistemler, toplam sistemlerin alt sistemlerini kontrol, koordine ve yönlendirmeleri için gerekli örgütlü eylemleri (düzenleyici mekanizmalar ve yetkilendirme) yönetmektedir (Balcı, 2000).

Açık sistemler çevreden aldığı girdileri (insan, bilgi, enerji vb.) işleyerek belli bir değişim/dönüşüm süreci (üretim ve pazarlama etkinlikleri, yönetim süreçleri vb.) gerçekleştirmekte ve sonuçta çevreye birtakım çıktılar (ürünler, hizmetler vb.) sunmaktadır. Bu çıktıların bir kısmı, sistem için yeniden girdi olabilmektedir. Ayrıca, açık sistem modelinde çıktıların bir kısmı atık ta olabilmektedir. Sistemin çok fazla atık üretmesi, amacına ulaşmasını engellemekte ve sistem bu durumda enerji kaybetmektedir. Sistemin enerji kaybetmesi entropi veya güç yitimi kavramlarıyla açıklanmaktadır (Yalçinkaya, 2002). Rifkin ve Howard'a göre (1992), entropi sistemde oluşan dengenin bozulmasıyla açıklanmaktadır. Bu durumda sistem dışarıdan enerji, ham madde ve bilgi alamaz hale gelmekte ve dolayısıyla bozulmakta ve çökmektedir. Sistemlerin hiçbiri bunu istemese dahi ileride bu durumla karşılaşma olasılıkları bulunmaktadır. Kapalı sistemler çevreye kapalı olduklarından entropi ile karşılaşmaları açık sistemlere görece daha çabuk ve fazla olmaktadır (Akt. Ayhan, 2010). Buna karşılık; açık sistem olarak örgütler, entropi ile karşılaşmamak için olumsuz entropi kazanabilirler. Farklı bir ifadeyle, bu örgütler, çevreden tükettiklerinden daha çok enerjiyi alıp depolayabilir ve bu enerjiyi bunalımlı zamanlarında kullanarak yıkılmaktan korunabilirler (Can, 1999).

1.2.3. Sosyal Sistem Kuramı

Sosyal Sistem Kuramı'nın öncülüğünü yapan Talcott Parsons, toplumu bir organizmaya benzetmektedir. Bu kurama göre, sosyal sistem birbirleriyle işlevsel açıdan bağlantılı alt sistemlerden oluşmaktadır. Bu sistemde birey ve toplum aktördür ve her aktörün işlevsel bir rolü bulunmaktadır (Özdemir, 2001). Bu açıdan bakıldığında, sosyal sistemlerin temelinde bütünleşmeyi sağlayan roller, normlar ve değerler bulunmaktadır. Belirli roller üstlenen üyelerin uygun davranışları neticesinde ortaya çıkan kalıplaşmış beklentiler, sosyal sistemi yaratmaktadır (Bursalıoğlu, 2014).

Parsons'a göre sosyal sistem birbirleriyle fonksiyonel bağıntılı ve etki-tepki ilişkisi içerisinde çeşitli kurumların (hukuk, ekonomi ve eğitim gibi) birbiriyle uyumlu ilişkisinden oluşmaktadır. Bu kurumların her biri sistemin devamlılığı için olumlu katkı sağlamaktadır (Munch, 1994). Bu bağlamda, sosyal sistemlerin temel dört temel fonksiyonu bulunmaktadır. "AGIL" modeli olarak da bilinen bu fonksiyonlar aşağıdaki gibi sıralanmaktadır (Özkalp, 2013, s. 106):

Uyum fonksiyonu. Sosyal sistem çevresini tanıyarak değişimlere ayak uydurmalı ve gereken uyumu gösterebilmelidir.

Amaca ulaşma fonksiyonu. Sosyal sistem amaçları belirlemenin yanı sıra amaçlara erişebilmek için belirli stratejileri de oluşturmalıdır.

Bütünleşme fonksiyonu. Sosyal sistemi oluşturan parçaların birbirleriyle olan bağlantıları anlaşılmalı, bu parçalar örgütlenmeli ve eşgüdümlü faaliyetlerde bulunmalıdır.

Meşruluk fonksiyonu. Yaşanılan çevre içerisinde sosyal sistemin devamlılığını sürdürebilmesi için toplumun bütünü tarafından kabul görmesi ve uygun görülmesi gerekmektedir.

1.3. Durumsallık Kuramı

Durumsallık yaklaşımı, klasik yaklaşımın ve neoklasik yaklaşımın eksikliklerini gidermek ve sistem yaklaşımının genel ve soyut özelliklerinden kaynaklanan uygulamadaki güçlükleri ortadan kaldırmak amacıyla 1970'lerden sonra gelişmeye başlamış bir yaklaşımdır. Bu yaklaşımına göre, örgütlerin etkili olabilmesinde belirli ilkelerin uygulanması değil; bu ilkeler ile iç ve dış çevre koşulları arasındaki uyumun sağlanması önemlidir. Bu yaklaşım, her yerde ve her zaman geçerli olan örgüt yapısından söz edilemeyeceğini, örgüt ile ilgili her şeyin zamana, duruma ve mekâna göre değişim gösterebileceğini belirtmektedir (Dinçer, 1992).

Wooton'a (1977) göre durumsallık yaklaşımı, tek bir en iyi yolun olduğu düşüncesinin yerine; örgütün içinde bulunduğu durumun özelliklerine göre çeşitli uygun stratejiler seçilebileceği görüşünü benimsemekte ve bunun yanı sıra, çevresel koşulların sürekli değişim halinde olduğu ve değişimin yönetsel süreçlerin bir parçası olduğu düşüncesini de ortaya koymaktadır. Morgan (1998) ise durumsallık yaklaşımına göre örgütleri açık sistemler olarak değerlendirmektedir. Buna göre, yönetimin öncelikli kaygısı örgüt ve çevre arasında uyumun sağlanması olmalıdır. Örgütlerde iç gereksinimlerin karşılanıp dengelenmesi ve çevresel koşullara uyumun sağlanabilmesi için dikkatli bir yönetim gereklidir. Yerine getirilecek görevin veya çevrenin durumu örgütlenmenin ne şekilde yapılacağını belirler. Farklı görevler aynı örgüt içinde farklı yaklaşımlar gerektirebilir. Çevrenin türüne göre örgüt türleri de değişebilir.

Kısaca, durumsallık yaklaşımına göre dünyanın her yerinde geçerli olabilecek tek bir örgüt yapısı ve yönetim felsefesi oluşturmanın mümkün olmadığı söylenebilir. Sürekli değişen bir çevrede örgütlerin sabit ilkelere bağlı kalmak yerine; içinde faaliyet gösterdikleri çevrenin koşullarına ayak uydurmaları gerekmektedir. Bu durum, bir örgütün mevcut durumu ve çevre koşulları analiz edilmeden tepeden inme bir davranış ile örgüt yapısının ve yönetim anlayışının oluşturulamayacağı şeklinde de ifade edilebilir.

1.4. Nüfus (Populasyon) Ekolojisi ve Örgütsel Ekoloji Kuramı

Hannan ve Freeman (1977) Nüfus Ekolojisi Kuramı'nı, yaygın bir görüş olan örgütlerin varlıklarının devamlılığı için çevrelere uyum sağlamaları gerektiği anlayışına alternatif bir görüş olarak geliştirilmiştir. Bu kuram, örgütlerin varlığını ve çeşitliliğini Darwin'in "doğal seçim" görüşüne göre açıklamaktadır (Hannan ve Freeman, 1977). Darwin'in Evrim Kuramı'nda belirttiği gibi doğal seçim sürecinde ayakta kalmaya çalışan örgütler, rekabetle karşı karşıyadır ve kaynak darlığından dolayı ancak en sağlam olanlar ayakta kalabilmektedir. Burada önemli olan örgütlerin çeşitli şekillerde kaynak elde ederek rakiplerini geçmeleri ve 'seçilmeleridir' (Morgan, 1998).

Nüfus Ekolojisi Kuramı, örgütlerin çevresel şartlara göre değişmek için çaba sarf etmediklerini iddia etmekte ve bunu "yapısal atalet" kavramıyla açıklamaktadır. Buna göre, örgütlerin uyum sağlamak için değişmek gibi bir çabası yoktur. Örgütler önce çeşitlenmekte ve sonrasında çevresel şartlara uyum sağlayanlar varlıklarını devam ettirmekte, diğerleri yok olmaktadır (Hannan ve Freeman, 1977). Bu kuram bir örgütün varlığını nasıl devam ettirdiğinden ziyade aynı kaynak havuzundan yararlanan tüm örgütlerin nasıl başarılı olduklarıyla ilgilenmektedir (Robbins, 1990). Nüfus Ekoloji Kuramı, çevreye uyum sağlayan her örgütten ziyade uyum sağlayan örgütler arasından güçlü olanları seçmekte, diğerlerini elemektedir ve bu yönüyle de eleştirilmektedir (Dinçer, 1998).

Nüfus Ekolojisi Kuramı örgütlerin rekabet halinde olmalarının yanı sıra iş birliği de yapabilecekleri gerçeğini göz ardı etmesinden ve yönetsel süreçlere gereken önemi vermemesinden dolayı da eleştirilmiştir. Bu nedenle Örgütsel Ekoloji Kuramı olarak da bilinen daha iyimser bir örgüt yapısı ortaya çıkmıştır. Örgütsel Ekoloji Kuramı'nda, Nüfus Ekolojisi Kuramı'nın aksine örgüt ve çevre birlikte düşünülmektedir. Örgüt, tüm çevresi ile evrim sürecine girdiğinden değişim ve adaptasyon süreci de eş zamanlı ve birlikte geçirilmektedir. Dolayısıyla hem örgüt hem de örgütün çevresi, evrim yoluyla tamamen değişmektedir. Bu durum, örgütlerin, çevrelerindeki diğer örgütlerle uyum içerisinde davranmalarını da gerektirmektedir (Morgan, 1998). Örgütsel Ekoloji Kuramı'nda sistemin devamlılığı örgütün çevreyle ilişkisine bağlıdır. Bu kurama göre çevresel kaynaklar için yarışan bütün faktörler iç içe geçmiştir ve birbirleriyle karşılıklı ilişki içerisinde (Li, 2012; Akt. Bakıoğlu, 2017). Kısacası, Örgütsel Ekoloji Kuramı'nda iş birliği önemlidir. Örgütler ancak diğer örgütlerle uyum ve iş birliği içerisinde olduklarında ayakta kalabilir ve geleceklerini oluşturabilirler.

2. ORGANİZMA METAFORUNUN GÜÇLÜ VE ZAYIF YÖNLERİ

Organizma metaforu kapsamında açıklanan kuramlar dikkate alındığında her kuramın kendine özgü güçlü ve zayıf yönlerinin olduğu görülmektedir. Bu bağlamda, örgütleri organizmaya benzeterek açıklayan organizma metaforunun da bir takım güçlü ve zayıf yönleri bulunmaktadır. Morgan (1998, s. 80) organizma metaforunun güçlü yönlerini şu şekilde açıklamaktadır:

- Örgütlerin en güçlü yönü çevreleriyle olan güçlü ilişkileridir.
- İnsan ve örgüt ihtiyaçları önemlidir. Örgüt ihtiyaçları da insan ihtiyaçlarında olduğu gibi sürekli ve aşamalıdır. Örgütlerin ayakta kalabilmesi için bu ihtiyaçların karşılanması gerekmektedir.
- Farklı örgüt türlerinde farklı örgütlenmeler vardır. Bu durum, yöneticilerin ve örgüt tasarımıyla ilgili kişilerin daima seçme hakkının olduğunu ve örgütün etkinliğinin tercihin niteliğine göre değiştiğini göstermektedir.
- Organizma metaforunda yenilenme süreci vardır. Organik örgüt biçimlerinin esnek ve dinamik yapıda olması örgütün yenilenme sürecini kolaylaştırmaktadır.

Görüldüğü üzere örgütün esnek ve dinamik bir yapıda olması, örgüt ve çevre arasındaki uyum, yöneticilere farklı örgütlenmeler arasından seçim yapabilme fırsatının verilmesi, çalışanların ve örgütün ihtiyaçlarının karşılanması organizma metaforunun güçlü yönlerini oluşturmaktadır. Bununla birlikte Morgan (1998, s. 82) organizma metaforunun zayıf yönleri aşağıdaki gibi ele almaktadır:

- Organizmalarda “işlevsel birlik” vardır. Yani alt sistemlerin birbiriyle uyumu söz konusudur. Bu ilişki kapsamında sistemin her ögesi normal koşullarda diğer öğeler için çalışmaktadır. Ancak çoğu örgütte böyle bir bütünlük söz konusu değildir. Örgütlerde farklı öğelerin veya birimlerin organizmalardaki gibi uyumlu çalışması genellikle istisnadır. Bu durum, örgütte bölünmelere ve çatışmalara neden olmaktadır.
- Organizma metaforu, örgütleri ve çevrelerini aşırı somut bir biçimde görmemize yol açmaktadır. Örgüt, çevresi ile etkileşim halindedir ancak bu etkileşimin sınırları iyi belirlenmezse bu durum örgütler için olumsuz sonuçlar doğurabilmektedir. Örgütlerin etkili görünen yönleri bazen sistem içerisinde örgütün zayıf yönü olabilmektedir.

Organizma metaforunun zayıf yönleri dikkate alındığında, biyolojik organizmalarda var olan işlevsel birliği örgüt içerisinde sağlamadaki yaşanan güçlüğün metaforun en zayıf yönü olduğu görülmektedir. Bu durum, organizma metaforunda örgütteki farklı değer, norm ve rollere sahip insanların bunları bir tarafa bırakıp tamamen kendilerini örgüte adanmalarının zor olduğu şeklinde de ifade edilebilir.

3. EĞİTİM ÖRGÜTLERİNDE ORGANİZMA METAFORU

Eğitim örgütleri organizma metaforu kapsamında değerlendirildiğinde, genel olarak öncelikle bir okulda birbirleriyle sürekli etkileşim halinde olan öğrenci, veli, öğretmen, yönetici ve denetmen gibi paydaşların arasındaki organik bağlılık akla gelmekte ve sonrasında okulların çevresi ile olan ilişkisi dikkat çekmektedir. Okulları organizma metaforu kapsamında ele alarak detaylı bir şekilde incelemek için bu metaforu açıklamada yararlandığımız kuramlar (Neoklasik Yönetim Kuramı, Sistem Kuramı, Durumsallık Kuramı, Nüfus Ekolojisi ve Örgütsel Ekoloji Kuramı) ışığında bir değerlendirme yapılması daha doğru olacaktır.

Neoklasik yönetim yaklaşımı kapsamında incelenen tüm kuramlarda örgütte insana yönelik ‘teknik’ bakışın yerini ‘sosyal ve psikolojik’ bakışa bıraktığı görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında, bu yaklaşımla birlikte klasik yönetim yaklaşımında ihmal edilen insan unsuruna odaklanmanın okullara demokratik bir yönetim anlayışını getirdiği söylenebilir. Bursalıoğlu’na (2014) göre, neoklasik yaklaşımla birlikte demokratik örgüt olarak kabul edilen okullar, insan ilişkileriyle ilgili ilkeleri demokratik yönetim adı altında uygulamaya başlamışlardır. Bu durum, okulların ve öğretmenlerin değerlendirilmesi, eğitim programları ve personel yönetimi gibi eğitimin birçok alanında fayda sağlamıştır. Neoklasik yaklaşımla birlikte okul müdürünün üzerindeki değerlendirme sorumluluğu hafifletmiştir. Öğretmenlerin değerlendirilmesinde müfettişlerin görev ve rollerinde önemli yenilikler getirilmiştir. Eğitimde denetimin teknik yanı kadar psikolojik ve sosyal yanı önemsenmiş; denetim

sürecinde demokratik insan ilişkileri önem kazanmıştır. Öğretmenlerin duygu ve heyecanlarının olduğu kabul edilerek kişilik, davranış, yenilik ve değişme, iletişim ve öğrenme becerileri önem kazanmıştır. Eğitim programlarında, çocuğun hayata uyumu genel amaç olarak benimsenmiş ve okullara öğrenciyi sosyalleştirme görevi verilmiştir. Personel yönetiminde ise çalışanların ihtiyaç ve beklentilerinin örgüt amaçları ile dengelenmesi; çalışanların bilgi ve becerilerinin koordine edilmesi gibi konularda eğitim yöneticilerine yeni roller verilerek onların iyi birer personel yöneticisi olmalarına dikkat çekilmiştir.

Sistem yaklaşımı kapsamında okulların açık toplumsal bir sistem olarak incelenmesi mümkündür. Okul, açık toplumsal bir sistem olarak çevresinden ve bir alt okuldan girdiler almakta ve bunları işledikten sonra üst okullara ve çevreye vermektedir. İnsan (öğrenci, öğretmen, yönetici vb.), bilgi (değerler, amaçlar, ilkeler ve programlar vb.), teknoloji (öğretimsel araç-gereçler, görsel ve işitsel araçlar vb.) ve finansman (bağış, yardım, genel ve özel bütçeden gelen devlet katkıları, döner sermaye vb.) okulun girdileri arasında sayılabilir. Okul bu girdileri yönetim süreçlerinden ve eğitim-öğretim süreçlerinden faydalanarak işlemekte ve çıktıya dönüştürmektedir. Eğitim almış öğrenciler, ürünler (kitap, gazete, dergi vb.), hizmetler (toplantılar-panel, proje vb.) ve para (döner sermaye, vakıf vb.) da okulun çıktıları arasında sayılabilir (Yalçınkaya, 2002). Okulun çıktıları kendisi için tekrar girdi olmakta ve bu dönüşüm sürekli devam etmektedir. Okulun ürettiği çıktılar kendisine yeterli düzeyde dönmediği takdirde entropi (güç yitimi) ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle okullar her yıl bir önceki yıldan daha fazla girdi alarak entropiyi azaltmaktadırlar.

Sistem yaklaşımına göre okullar her sistem de olduğu gibi alt sistemlerden oluşmaktadır. Bunlar; eğitim hizmetlerinin yapıldığı üretim alt sistemi, girdi-işleme-çıktı sürecini yürüten alış-veriş alt sistemi, çevre ile ilişkileri düzenleyen uyarılma alt sistemi, okulun güvenliğini sağlayarak ömrünü uzatan yaşatma alt sistemi ve okulu bütün alt sistemleriyle birlikte işleten yönetim alt sistemleridir (Başaran, 1996). Organizma metaforunda önemli bir yere sahip olan çevreye uyum konusu okullarda uyarılma alt sistemleri sayesinde gerçekleşmektedir. Açık sistem ilkelerine göre, okul ve çevrenin birbirinden etkilenmesi, aynı amaçlara yönelik çalışması, birlikte hareket etmesi, birindeki değişimin diğeri tarafından izlenmesi beklenmektedir. Okul çevresindeki değişimlere yönelik sürekli bilgi sağlayacak ve böylece çevre ile olan dengesini devam ettirecektir. Bu değişimlerden kendi amaçlarıyla örtüşenlere uyum sağlayacak ve amaçlarına aykırı olanları düzeltmeye çalışacaktır (Bursalıoğlu, 2014).

Durumsallık yaklaşımı açısından bakıldığında okulların mevcut yönetim şekilleri dikkate alınmalıdır. Diğer bir ifadeyle, bu yaklaşımda yöneticinin gelişime, yeniliğe ve değişime açık olması önemlidir. Okul bir örgüt olarak iç ve dış ortamından ayrı ele alınamayacağından yönetici çağa ayak uydurmalı hem kendisini hem de okulu geliştirmeli, içinde bulunduğu koşullara uyum sağlamalıdır. Okulların birbirinden farklı olması, her öğretmenin ya da çalışanın farklı kişiliğe sahip olması, öğrencilerin yaş ve kişisel özelliklerinin farklılık göstermesi gibi hususlarda okul yöneticisinin yaklaşımı önemlidir. Yöneticinin, tüm bu farklılıklara rağmen okul içerisinde uyumlu ve eşgüdümlü bir çalışma ortamının oluşturulmasından sorumlu olduğu söylenebilir.

Nüfus Ekolojisi Kuramı açısından okullar değerlendirildiğinde, bu yaklaşımın eğitim örgütleri için geçerli olduğunu söylemek pek mümkün değildir. Eğitimde örgütsel düzeyde okulların sürekli rekabet etmesi ve sadece iyi olanların yaşamlarını devam ettirmesi eğitimin iş birliğine, paylaşıma dayalı yönünün ihmal edilmesine yol açabilir. Bu nedenle, Morgan'ın (1998) daha iyimser bir yaklaşım olarak açıkladığı Örgütsel Ekoloji Kuramı'nın eğitim örgütleri için görece daha uygun olduğu söylenebilir. Bu kurama göre okulların, çevreleriyle ve diğer okullarla yarışmacı bir anlayışla rekabet etmeleri değil; iş birliği içerisinde birlikte hareket etmeleri daha önemlidir.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Organizma metaforu ile örgütler organizmalara benzetilmiştir. Organizma metaforu örgütün bir organizma gibi doğumundan ölümüne kadar değişen koşullara nasıl uyum sağlayabileceğini anlamamıza yardımcı olmaktadır. Organizma çevresine uyum sağlamaya çalışır, uyum sağlayamazsa da yaşayamaz ve ölür. Örgütler de çevreleriyle etkileşim halinde olmaz, gelişmeleri takip etmez ve değişen çevre koşullarına göre kendilerini yenilemezlerse yok olmaya mahkûm olurlar. Organizma metaforunda ayrıca makine metaforunun görmezden geldiği insan unsurunun ve çevresel faktörlerin ön plana çıktığı görülmektedir.

Organizma metaforu insana yönelik ‘teknik’ bakışın yerini ‘sosyal ve psikolojik’ bakışa bıraktığı Neoklasik Yönetim Kuramları, örgüt-çevre ilişkisine önem veren Sistem Kuramı, Durumsallık Kuramı, Popülasyon ve Örgütsel Ekoloji Kuramları ile değerlendirilmektedir. Neoklasik yönetim yaklaşımına göre, örgüt içerisinde verimi artırmak için insan ihtiyaçları önemlidir ve bunların karşılanması gerekmektedir. Sistem Kuramı’nda örgüt-çevre ilişkisi üzerinde durulmaktadır. Örgüt çevresinden girdileri alan, işleyen, çevresine çıktı veren ve çevreden aldığı geri besleme ile entropiyi yenerek yaşamını devam ettiren bir sistem olarak ele alınmaktadır. Ayrıca örgüt bir sistem olarak alt sistemlerden meydana gelmekte ve örgütün ayakta kalabilmesi için alt sistemleri arasındaki etkileşimin güçlü olması gerekmektedir. Durumsallık yaklaşımına göre, örgüt ile ilgili her şey mekâna, duruma ve zamana göre değişmektedir. Yani farklı çevrelere göre farklı örgüt tipleri mevcuttur. Popülasyon ekolojisi kuramında rekabet halinde olan örgütlerden güçlü olanlar çevreye uyum sağlamakta ve ayakta kalabilmekte; diğerleri yok olmaktadır. Örgütsel Ekoloji Kuramı’nda ise örgütler ancak diğer örgütlerle uyum ve iş birliği içerisinde olduklarında varlıklarını sürdürebilmektedirler.

Sonuç olarak, organizma metaforu kapsamında ele alınan kuramlar örgütlerin farklı yönlerine vurgu yapsalar da bu kuramların temelde örgüt, insan ve çevreyi bir bütün olarak görme noktasında ortak paydada buluştukları görülmektedir. Dolayısıyla eğitim örgütleri olan okulları da bu kuramların varsayımları açısından değerlendirdiğimizde, insan unsuruna önem veren Neoklasik yaklaşımla birlikte örgütsel amaçlara ulaşmada tüm paydaşların ihtiyaç ve beklentilerini önemseyen bir anlayışın ortaya çıktığı söylenebilir. Bununla birlikte, okulların açık toplumsal bir sistem olarak görüldüğünü ve bu kapsamda alt sistemleri aracılığıyla çevredeki değişimlere uyum sağladıklarını söylemek mümkündür. Ayrıca durumsallık yaklaşımının okullarda yönetsel faaliyetlerin yürütülmesinde önemli bir yere sahip olduğu dikkat çekmektedir. Zira yöneticilere bu konuda çok iş düşmektedir. Yöneticiler hem okul içerisinde çalışanlarına ve öğrencilerine uyumlu bir ortam sağlamaktan hem de çevresel koşullara ayak uydurmaktan sorumludur. Öte yandan, sürekli rekabeti ön gören Nüfus Ekolojisi Kuramı’nın okullara uyarlanması pek mümkün görünmemektedir ancak iş birliğini vurgulayan Örgütsel Ekoloji Kuramı okullar için düşünülebilir. Okulların diğer okullarla ve çevredeki diğer kuruluşlarla iş birliği içerisinde hareket etmesinin değişim ve gelişim açısından yadsınamayacak derecede önemli olduğunu söylemek mümkündür.

Bilgilendirme / Acknowledgement: Bu çalışma Ankara Üniversitesi, Eğitim Yönetimi ve Teftişi doktora programı kapsamında Prof. Dr. Ali BALCI tarafından yürütülen “Örgüt İmajları” dersinde yazar tarafından sunulmuştur.

KAYNAKÇA

- Altınöz, M. (2009). *Öğretmen ve yönetici algularına göre özel okul yöneticilerinin yönetim yaklaşımları ve uygulama*. Yayınlanmamış yüksek lisans Tezi, Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Ayhan, U. (2010). Kamu kuruluşlarının yönetiminde sistem yaklaşımının uygulanabilirliği. *Polis Bilimleri Dergisi*, 12(1), 105-123.
- Bakioğlu, A. (2017). *Karşılaştırmalı eğitim politikalar, göstergeler, bağlamlar*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Balcı, A. (2005). *Eğitim yönetimi terimleri sözlüğü*. Ankara: Tek Ağaç Basım Yayım Dağıtım Ltd. Şti.
- Balcı, A. (2003). Eğitim örgütlerine yeni bakış açıları: Kuram-araştırma ilişkisi II. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 9(33), 26-61.
- Balcı, A. (2000). *Örgütsel gelişme: Kuram ve uygulama*. 2. baskı. Ankara: Pegem A. Yayıncılık.
- Balcı, A. (1999). *Metaphorical images of school: School perceptions of students, teachers and parents from four selected schools*. Yayınlanmamış doktora tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.
- Balçık, B. (2002). *İşletme yönetimi*. Ankara: Nobel Yayın.
- Baransel, A. (1993). *Çağdaş yönetim düşüncesinin evrimi*. İstanbul: Avcıol Basım Yayımları.

- Başaran, İ. E. (1996). *Eğitim yönetimi*. 5. baskı. Ankara: Yargıcı Matbaası.
- Beck, R. C. (2000). *Motivation: Theories and principles*. 4th Edition. New Jersey: Prentice Hall.
- Boulding, K. E. (1956). General systems theory: The sceleton of science. *Management Science*, 2(3), 197-208.
- Bursalıoğlu, Z. (2014). *Eğitim yönetiminde teori ve uygulama*. 12. Baskı. Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Can, H. (1999). *Organizasyon ve yönetim*. 5. Baskı. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Can, H., Kavuncubaşı, Ş. ve Yıldırım, S. (2009). *İnsan kaynakları yönetimi: kamu ve özel kesimde*. 6. Baskı. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Crompton, J. L. (2003). Adapting Herzberg: A conceptualization of the effects of hygiene and motivator attributes on perceptions of event quality. *Journal of Travel Research*, 41(3), 305-310.
- Çetinkanat, C. (2000). *Örgütlerde güdülenme ve iş doyumunu*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Dinçer, Ö. (1998). *Stratejik yönetim ve işletme politikası*. İstanbul: Beta Basım.
- Dinçer, Ö. (1992). *Örgüt geliştirme: Teori, uygulama ve teknikler*. 1. Baskı. İstanbul: Timaş Basım.
- Dinçer, Ö. ve Fidan, Y. (1996). *İşletme yönetimi*. 1. Baskı. İstanbul: Beta Yayın.
- Eren, E. (2001). *Örgütsel davranış ve yönetim psikolojisi*. 7. Baskı. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.
- Gülнар, B. (2007). *Örgütlerde iletişim ve iş doyumunu*. İstanbul: Literatürk Yayınları.
- Gümüş, S. ve Sezgin, B. (2012). *Motivasyonun örgütsel bağlılığa ve performansa etkisi*. 1. Baskı. İstanbul: Hiperlink Yayınları.
- Hannan, M. T., & Freeman, J. (1977). The population ecology of organizations. *American Journal of Sociology*, 83, 929-984.
- Hatiboğlu, Z. (1976). *Organizasyon: Personel davranışı ve yönetimi*. İstanbul: Metler Matbaası.
- Hersey, P., & Blanchard, K. (1982). *Management of organizational behavior*. New Jersey: Prentice Hall.
- İncir, G. (1990). *Çalışanların iş doyumunu üzerine bir inceleme*. Ankara: MPM Yayınları.
- Koçel, T. (2005). *İşletme yöneticiliği*. İstanbul: Arıkan Yayınevi.
- Koçel, T. (2001). *İşletme yöneticiliği, yönetim ve organizasyon, organizasyonlarda davranış klasik-modern-çağdaş ve güncel yaklaşımlar*. 8. Baskı. İstanbul: Beta Yayınları.
- Köroğlu, Ö. (2011). *İş doyumunu ve motivasyon düzeylerini etkileyen faktörlerin performansla ilişkisi: Turist rehberleri üzerine bir araştırma*. Yayımlanmamış doktora tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.
- Lakoff, G., & Johnson, M. (2005). *Metaforlar Hayat, Anlam ve Dil*. (Çev. G. Y. Demir). İstanbul: Paradigma.
- Lunenburg, F. C., & Ornstein, A. C. (2013). *Eğitim yönetimi*. (Çev. Ed. G. Arastaman). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Maslow, A. H. (1970). *Motivation and personality*. 2. Edition. NewYork: Harper&Row Publishers.
- Memduhoğlu, H. B. (2010). Yönetim düşüncesinin evrimi ve yönetişim. H. B. Memduhoğlu ve K. Yılmaz (ed.) *Yönetimde yeni yaklaşımlar*. (s.1-29). Ankara: Pegem A. Yayıncılık.
- Morgan, G. (1998). *Yönetim ve örgüt teorilerinde metafor*. (Çev. G. Bulut). İstanbul: MESS Yayın.
- Munch, R. (1994). *Sociological theory from 1920s to 1960*. Chicago: Nelson- Hall Publishers.
- Mutlu, E. (2004). *İletişim sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

- Nayır, F. (2008). Organizma metaforu. A. Balcı (ed.) *Örgüt mecazları* (s.19-38). Ankara: Pegem A. Yayıncılık.
- Özdemir, C. (2001). Neofonksiyonalizm. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1, 81-90.
- Özkalp, E. (2013). *Örgütsel davranış*. Bursa: Ekin Kitapevi.
- Robbins, S. P. (1990). *Organization Theory: Structure, design and applications*. New Jersey: Prentice Hall.
- Robbins, S. P. (1989). *Organizational behavior: Concepts, controversies and applications*. 4th Edition. New Jersey: Prentice Hall.
- Robert, D. (1968). *Human relations in administration*. New Jersey: Prentice Hall.
- Ross, F., & Murdick R. (2002). *People productivity and organizational structure. Contemporary Readings in Organizational Behavior*. New York: McGraw Hill.
- Solmuş, T. (2004). *İş yaşamında duygular ve kişilerarası ilişkiler; Psikoloji penceresinden insan kaynakları yönetimi*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Şimşek, Ş. ve Çelik, A. (2009). *Yönetim ve organizasyon*. Ankara: Pozitif Matbaacılık.
- Şişman, M. (2011). *Örgütler ve kültürler*. Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Tietjen, M. A., & Myers, R. M. (1998). Motivation and job satisfaction. *Management Decision*, 36(4), 226-231.
- Wooton, L. M. (1977). The mixed blessings of contingency management. *Academy of Management Review*, 2(3), 431-441.
- Yalçınkaya, M. (2002). Açık sistem teorisi ve okula uygulanması. *Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 22(2), 103-116.

Öğretmen Adaylarının Sosyal Ağ Sitelerini Kullanma Durumlarına Göre Sosyal Anlatımcılık Beceri Düzeylerinin İncelenmesi

Dr. Öğr. Üyesi Nesrin Hark Söylemez^{1*}
Prof. Dr. Behçet Oral²

Geliş tarihi: 26.09.2019
Kabul tarihi: 06.11.2019

Atf bilgisi:
IBAD Sosyal Bilimler Dergisi
Sayı: 5 Sayfa: 343-358
Yıl: 2019 Dönem: Güz

This article was checked by *iThenticate*.

¹Dicle Üniversitesi, Türkiye,
nesrin_hark@hotmail.com
ORCID ID 0000-0002-6306-5595
²Dicle Üniversitesi, Türkiye,
oralbehcet@yahoo.com ,
ORCID ID 0000-0002-6885-1683

* Sorumlu Yazar

ÖZ

Bu çalışma öğretmen adaylarının sosyal ağ sitelerini kullanım durumlarına göre sosyal anlatımcılık beceri düzeylerini incelemeyi amaçlamaktadır. Bu amaca uygun olarak araştırmada tarama modeli kullanılmıştır. Çalışmanın örneklemini 2012-2013 eğitim-öğretim yılı bahar yarıyılında bir devlet üniversitesinde lisans programına devam eden 701 öğretmen adayı oluşturmaktadır. Çalışmada, sosyal ağ sitelerinin kullanımıyla ilgili veriler araştırmacı tarafından geliştirilen "Sosyal Ağ Siteleri Kullanım Ölçeği" ile elde edilmiş; sosyal beceri düzeyleri ise Riggio tarafından 1989 yılında geliştirilen ve Türkçeye uyarlaması 2004 yılında Galip Yüksel tarafından yapılan "Sosyal Beceri Envanteri" ile değerlendirilmiştir. Araştırmanın verileri, parametrik testlerin varsayımlarını yerine getirmediğinden, verilerin analizinde Mann-Whitney U testi ve Kruskal Wallis Varyans Analizi kullanılmıştır. Kruskal Wallis varyans analizi sonucunda anlamlı fark bulunduğu takdirde farkın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek için Bonferroni düzeltilmeli Mann-Whitney U testi kullanılmıştır. Çalışmanın sonuçlarına göre öğretmen adaylarının sosyal anlatımcılık beceri düzeyleri; sosyal ağlara üye olma durumlarına, sosyal ağ sitelerine üye oldukları süreye, aktif olarak kullandıkları sosyal ağ sayısına, sosyal ağ sitelerinde bir günde ortalama geçirdikleri süreye, sosyal ağ sitelerinde yer alan içeriklere yorum yazma durumlarına, sosyal ağ sitelerindeki yazışmalarında yüz simgelerini kullanma durumlarına göre anlamlı bir farklılık göstermektedir. Ancak öğretmen adaylarının sosyal anlatımcılık beceri düzeyleri, sosyal ağları en fazla kullanma amaçlarına göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir. Elde edilen sonuçlara dayalı olarak öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Ağ Siteleri, Sosyal Beceri, Sosyal Anlatımcılık Becerisi, Öğretmen Adayları

An Investigation of Candidate Teachers' Social Expressivity Skill Levels according to Their Use of Social Network Sites

Assist. Prof. Dr. Nesrin Hark Söylemez^{1*}
Prof. Dr. Behçet Oral²

First received: 26.09.2019
Accepted: 06.11.2019

Citation:
IBAD Journal of Social Sciences
Issue: 5 **Pages:** 343-358
Year: 2019 **Session:** Fall

This article was checked by *iThenticate*.

¹Dicle University, Turkey,
nesrin_hark@hotmail.com
ORCID ID 0000-0002-6306-5595
²Dicle University, Turkey,
oralbehcet@yahoo.com ,
ORCID ID 0000-0002-6885-1683

ABSTRACT

This study is intended to research candidate teachers' social expressivity skill levels according to their use of social network sites. Survey method is used based on this purpose. Sample of the study is composed of 701 candidate teachers studying at a state university, Faculty of Education in Spring semester of 2012 – 2013 academic year. The data on the usage of social networking sites is collected through the "Social Network Sites Usage Survey" developed by the researcher and the social skills levels were assessed through "Social Skills Inventory", developed by Riggio in 1989 and translated into Turkish by Galip Yüksel in 2004. As the data of the research doesn't meet the hypothesis of the parametric tests, Mann – Whitney U test and Kruskal Wallis Variance Analysis have been used for data analysis. In case of detection of a significant difference as a result of Kruskal Wallis variance analysis, Mann Whitney U test, adjusted by Bonferroni, was used in order to determine the groups between which difference is significant. According to the results of the study, Social expressivity skill levels of teacher candidates showed significant difference with respect to their membership of social network sites, the duration of their membership to social network sites, the average of daily time spent on social network sites, their making comments on contents in social network sites, their main purpose of using social network sites and their use of smileys in social network sites.. However, no significant difference detected among total social skill levels with respect to their main purpose of using social network sites. Suggestions were made based upon the obtained results.

Anahtar Kelimeler: Social Network Sites, Social Skills, Social Expressivity Skill, Teacher Candidates

* Corresponding Author

1. GİRİŞ

Günümüzde internet, yeni bir sosyal etkileşim ortamı sağlamakta, yeni toplumsal ilişki biçimlerinin gelişmesine aracılık etmekte, bireylerin sosyalleşme ve sosyal iletişime geçme şeklini değiştirmeye uğratmaktadır. İnternet, önceleri sadece kişisel iletişime imkân tanırken artık bireylerin sosyalleştiği ve sosyal paylaşımlarda bulunduğu bir alan haline gelmiştir. Bu değişimin en önemli nedenlerinden biri de geliştirilen ve yaygınlaşan sosyal ağ siteleridir (Göker, Demir ve Doğan, 2010, s. 184).

Sosyal ağlar, ortak bir amaç doğrultusunda insanların düşüncelerini paylaşmalarını ve birbirleriyle etkileşime girmelerini kolaylaştıran internet üzerinden bir topluluk oluşumunu işaret etmektedir (Preeti, 2009, s. 129). Sosyal ağ siteleri (Facebook, MySpace, Friendster vb.); kullanıcıların, kullanıcı adı ve fotoğraf gibi profil bilgileri göndermelerine, genel/özel çevrimiçi mesaj gönderimine veya çevrimiçi fotoğraf, video paylaşımı gibi yenilikçi yollar kullanarak diğer bireylerle iletişim kurmalarına izin veren üye tabanlı internet topluluklarıdır (Pempek, Yermolayeva ve Calvert, 2009, s. 227).

Bireylerin iletişim kurma ve sosyal çevre oluşturma alışkanlıklarının şekillenmesinde şüphesiz ki en önemli pay sosyal ağ sitelerindedir (Erkoç ve Erkoç, 2011). Sosyal ağlar, bireylerin birbirleri ile bağlantı kurmak amacıyla en çok tercih ettikleri iletişim ortamı olarak yaygınlaşmaktadır (Çetin, 2009). Her gün bilgisayarını açar açmaz profilini ve sosyal ağ sitelerindeki mesajlarını kontrol eden kişilerin sayısı on binler ile ifade edilmektedir (Acun, 2009, s. 365). Ülkemizde, TÜİK Hane Halkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması (2016) sonuçlarına göre bilgisayar ve internet kullanım oranının en yüksek olduğu yaş grubu 16-24 yaş aralığındaki genç gruptur.

Sosyal ağ sitelerinin doğru kullanılması durumunda pek çok faydası bulunmaktadır. Bu siteler sayesinde bireylerin istedikleri an pek çok farklı konu hakkında değişik bilgilere ulaşabilme, eski arkadaşları tekrar bulabilme, yeni arkadaşlıklar edinme, gruplar kurma ve gruplara dâhil olma, oyun oynama, eğlenme, bir yeniliği ya da yeni bir fikri duyurma imkânları bulunmaktadır (Baysal, 2010, s. 133). Günümüz toplumunun hızlı yaşanan kopuk ilişkileri içerisinde sosyal paylaşım ağları yardımıyla insanlar bir sosyal ilişki kurma ya da mevcut olan ilişkilerini sürdürme şansına sahip olabilmektedirler. Sosyal paylaşım ağları bireyleri, toplumun gittiği yönde sosyal olarak tamamlayan bir bileşen olarak karşımıza çıkmaktadır (Özmen vd., 2011, s. 45-46). Doğru kullanılmaması halinde ise, sosyalleşmeyi artırmanın aksine sosyal hayattan uzaklaştırmaya ve verilen kişisel bilgiler nedeniyle güvenliğin tehlikeye atılmasına sebep olabilmektedir (Baysal, 2010, s. 133).

Teknolojik gelişmelerin hızı, insan yaşamını gerek kültürel gerekse sosyal yönden etkilemektedir. Bu gelişmelerle ortaya çıkan sosyal ağ siteleri; sosyal yönden bireyleri bir araya getirme, yeni arkadaşlar edinme ve ikili ya da çoklu ilişkiler kurma gibi olanaklarıyla yeni topluluklar yaratmaktadır. Bu toplulukların, normal yaşamdaki topluluklardan farklı özelliklere sahip olduğu, farklı kültürel ve sosyal ilişkiler kurulduğu ve bireylerin sosyal becerilerini değiştirdiği söylenebilir (Sarsar, 2008, s.26). Bu açıklamalardan yola çıkarak sosyal becerilerin yeni teknolojik yapılanmalardan ve bunların fazla kullanılmasından etkilendiği ifade edilebilir.

Combs ve Slaby (1977) (Akt: Deniz, 2002, s. 62) sosyal becerileri, başkalarıyla toplumsal olarak kabul edilebilir, kişisel olarak yararlı ve aynı zamanda öncelikle başkalarına yararlı olan sosyal bağlamda etkileşim kurma yeteneği şeklinde tanımlamışlardır. Dowrick (1986) (Akt: Seven ve Yoldaş, 2007, s. 3)'e göre sosyal beceriler, belli bir ortamda toplumsal olarak kabul görececek, hem kişinin kendisi hem de karşısındaki için yararlı olacak şekilde davranabilme becerisidir.

Riggio (1986) sosyal becerileri altı alt boyutta açıklamıştır. Riggio tarafından geliştirilen sosyal beceri envanteri, sosyal iletişim becerilerini duyuşsal ve sosyal olmak üzere iki seviyede ölçen altı alt ölçeği kapsar; “anlatıcılık”, “duyarlılık”, “kontrol” her bir seviye ile değerlendirilmektedir. Anlatıcılık bireylerin birbirlerine mesaj gönderme becerisini ifade etmektedir. Sosyal anlatıcılık (social expressivity) ise bireylerin birbirleriyle sosyal iletişim kurma ve iletişime katılma becerilerini ifade etmektedir. Bu beceri düzeyi yüksek olan bireyler başkalarıyla konuşmaya başlama becerileri sayesinde toplulukça sevilirler ve sempatik görünürler. Özellikle sosyal kontrol alt ölçeği puanı düşük olan bireyler, sosyal anlatımcı bireylerdir. Bu bireyler söylemek istediklerini içeriğe bağlı olmaksızın kendi başlarına konuşmayı kolaylıkla yönlendirebilirler. Diğer bir deyişle sosyal anlatımcı bireyler spontane

bir şekilde konuşmayı sürdürebilirler. Ayrıca sempatik, kayıtsız, atılgan ve gruba bağımlıdırlar (Akt: Yüksel, 2004).

İletişim kurmak, yeni arkadaşlar ve çevreler edinmek için kullanılan sosyal ağ sitelerinin kişilerin sosyal becerilerini olumlu ya da olumsuz olarak nasıl etkilediği hâlâ belirsizdir. Toplumun her kesiminde görev alan bireylerin sosyal becerilere sahip olması oldukça önemlidir. Ancak bazı meslek grupları için sosyal becerilere sahip olma ihtiyacı kaçınılmazdır. Bu meslek gruplarından biri ise öğretmenlik mesleğidir. Çünkü sınıfta öğretmen ile öğrenci arasındaki ilişkiler, öğrenmenin ve eğitimin temelini oluşturur ve öğrenmeyi olumlu yönde etkiler. Bu doğrultuda eğitim ve öğretimin kalitesini artırmak için öğretmenlerin olumlu iletişimde gerekli olan sosyal becerilere de sahip olması beklenmektedir. Bu nedenlerle yapılan araştırmada, öğretmen adaylarının, hayatımızda oldukça önemli bir yere ve gün geçtikçe artan kullanım oranlarına sahip olan sosyal ağ sitelerini kullanma durumlarına göre sosyal anlatımcılık beceri düzeylerinin incelenmesi amaçlanmıştır.

2. Araştırmanın Amacı

Araştırmanın amacı, öğretmen adaylarının sosyal ağ sitelerini kullanma durumlarına göre sosyal anlatımcılık beceri düzeylerini incelemektir. Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

Öğretmen adaylarının Sosyal Anlatımcılık Becerilerine ilişkin puanları arasında;

- Sosyal ağ sitelerine üye olma durumlarına,
- Sosyal ağ sitelerine üye oldukları süreye,
- Aktif olarak kullandıkları sosyal ağ sayısına,
- Sosyal ağ sitelerinde bir günde ortalama geçirdikleri süreye,
- Sosyal ağları en fazla kullanma amaçlarına,
- Sosyal ağ sitelerinde yer alan içeriklere yorum yazma durumlarına,
- Sosyal ağ sitelerindeki yazışmalarında yüz simgelerini kullanma durumlarına, göre istatistiksel olarak anlamlı fark var mıdır?

3. YÖNTEM

Bu bölümde, araştırma modeline, araştırmanın evren ve örnekleme, veri toplama araçlarına, veri toplama sürecine ve verilerin çözümlenmesine yer verilmiştir.

3.1. Araştırmanın Modeli

Öğretmen adaylarının sosyal ağ sitelerini kullanma durumlarına göre sosyal beceri düzeylerini belirlemek amacıyla yapılan bu araştırmada nedensel karşılaştırma deseni kullanılmıştır. Bu tür araştırmalarda, gruplar arasındaki farklılıkların nedenleri ve sonuçları katılımcılara ve koşullara herhangi bir müdahale yapılmaksızın belirlenir (Büyüköztürk vd., 2013). Nedensel karşılaştırma yöntemi kritik bir değişkende farklılık gösteren, ancak karşılaştırılabilir olan örneklemelerin karşılaştırılmasını içerir. Değişkenler arası neden sonuç ilişkisini araştıran bir yaklaşımdır. Kategorik gruplar arası ilişki bu yöntemle daha kolay yorumlanabilir (Borg ve Gall, 1989; Akt. Balcı, 2009).

3.2. Evren ve Örneklem

Bu araştırmanın çalışma evrenini 2012-2013 eğitim-öğretim yılı bahar yarıyılında Dicle Üniversitesi, Ziya Gökalp Eğitim Fakültesine bağlı Ortaöğretim Fen ve Matematik Alanlar Eğitimi ve Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Bölümlerinde öğrenim görmekte olan 4. ve 5. sınıf, Türkçe Eğitimi, Yabancı Diller Eğitimi ve Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümlerinde öğrenim görmekte olan 3. ve 4. sınıf öğrencileri oluşturmaktadır. Araştırmada çalışma evreninin tamamına ulaşılması hedeflendiğinden örneklem seçimine gidilmemiştir. Ancak veri toplama araçlarının uygulandığı gün derse gelmeyen öğrencilerin olması ve bir kısım veri toplama aracının geçersiz olmasından dolayı çalışma evrenini oluşturan toplam 996 öğretmen adayı içerisinde 701 öğretmen adayına ulaşılmış, bu durumda araştırmaya katılanların

çalışma evrenini örnekleme oranı %70,4 olarak hesaplanmıştır. Araştırmaya katılan öğretmen adaylarının özellikleri aşağıdaki tablolarda verilmiştir.

Tablo 1. Araştırmaya Katılan Öğretmen Adaylarının Cinsiyetlerine Göre Dağılımı

Cinsiyet	F	%
Kadın	374	53,4
Erkek	327	46,6
Toplam	701	100

Tablo 1’de görüldüğü gibi araştırmaya katılan 701 öğretmen adayının %53,4’ü (374 kişi) kadın, %46,6’sı (327) erkektir.

Tablo 2. Araştırmaya Katılan Öğretmen Adaylarının Bölümlerine Göre Dağılımı

Bölüm	F	%
Ortaöğretim Fen ve Matematik Alanlar Eğitimi	171	24,4
Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi	134	19,1
Yabancı Diller Eğitimi	133	19,0
Güzel Sanatlar Eğitimi	90	12,8
Türkçe Eğitimi Bölümü	173	24,7
Toplam	701	100

Tablo 2’de görüldüğü gibi araştırmaya katılan 701 öğretmen adayının %24,4’ü (171 kişi) Ortaöğretim Fen ve Matematik Alanlar Eğitimine, %19,1’i (134 kişi) Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimine, %19’u (133 kişi) Yabancı Diller Eğitimine, %12,8’i (90 kişi) Güzel Sanatlar Eğitimine, %24,7’si (173 kişi) Türkçe Eğitimi Bölümüne devam etmektedir.

Avrupa Çevrimiçi Çocuklar Projesi III (EU Kids Online III) raporu verilerine göre; sosyal ağ üyeliği 13 yaş sınırı gerektirmektedir. Bu nedenle araştırmada sınıf içi etkinliklerde sosyal ağ sitelerini kullanmaları uygun olmayan ilköğretim bölümü öğretmen adaylarına yer verilmemiştir.

3.3. Veri Toplama Araçları

3.3.1. Sosyal Ağ Siteleri Kullanım Ölçeği

Öğretmen adaylarının sosyal ağ sitelerini kullanım durumlarını belirlemek amacıyla araştırmacı tarafından oluşturulan 11 soruluk bir ölçeği kullanılmıştır. Ölçeği ilk kısmında öğretmen adaylarının demografik özelliklerine (öğrenim görülen bölüm, sınıf, cinsiyet, yaş) sonraki kısımda ise sosyal ağ sitelerini kullanım durumlarına (aktif olarak kullanılan sosyal ağ sayısı, sosyal ağ sitelerini kullanma süreleri ve kullanma amaçları v.b.) yönelik sorular yer almaktadır.

Sosyal Ağ Siteleri Kullanım Anketinde yer alacak maddelerin belirlenmesi sürecinde hem alanyazında yer alan benzer ölçekler incelenmiş hem de uzman görüşlerine başvurulmuştur. Sosyal Ağ Siteleri Kullanım Ölçeği hazırlanırken alınan uzman görüşleri, ölçeğin kapsam geçerliliği için yeterli bulunmuştur.

3.3.2. Sosyal Beceri Envanteri

Araştırmada öğretmen adaylarının sosyal beceri düzeylerini ölçmede Sosyal Beceri Envanteri (SBE) kullanılmıştır. Sosyal Beceri Envanteri “Social Skills Inventory”, 1986 yılında Riggio tarafından geliştirilmiş ve 1989 yılında yeniden revize edilerek bugünkü şeklini almıştır. Envanterin Türkçe’ye

uyarlaması Yüksel (2004) tarafından yapılmıştır. Sosyal Beceri Envanteri 90 madde ve altı alt boyuttan oluşmaktadır ve her alt boyutta 15 madde bulunmaktadır. Bu alt boyutlar Tablo 3’de yer almaktadır:

Tablo 3. Sosyal Beceriye Oluşturan Boyutlar ve Boyutları Oluşturan Maddeler

Boyutlar	Maddeler
1-Duyuşsal Anlatımcılık	1., 7., 13., 19., 25., 31., 37., 43., 49., 55., 61., 67., 73., 79. ve 85.
2-Duyuşsal Duyarlılık	2., 8., 14., 20., 26., 32., 38., 44., 50., 56., 62., 68., 74., 80. ve 86.
3-Duyuşsal Kontrol	3., 9., 15., 21., 27., 33., 39., 45., 51., 57., 63., 69., 75., 81. ve 87.
4-Sosyal Anlatımcılık	4., 10., 16., 22., 28., 34., 40., 46., 52., 58., 64., 70., 76., 82. ve 88.
5-Sosyal Duyarlılık	5., 11., 17., 23., 29., 35., 41., 47., 53., 59., 65., 71., 77., 83. ve 89.
6-Sosyal Kontrol	6., 12., 18., 24., 30., 36., 42., 48., 54., 60., 66., 72., 78., 84. ve 90.

Envanterdeki maddelere beşli likert tipi bir cevaplama anahtarı hazırlanmıştır ve anahtarda en düşük puan 1, en yüksek puan ise 5’dir. Veri toplama aracındaki maddelerin cevap seçenekleri; “Hiç benim gibi değil” 1, “Biraz benim gibi” 2, “Benim gibi” 3, “Oldukça benim gibi” 4 ve “Tamamen benim gibi” 5 puan olarak hesaplanmaktadır. Envanterdeki bazı maddelerin puanları ise tersine çevrilerek hesaplanmaktadır (1., 3., 5., 9., 10., 15., 17., 18., 21., 24., 25., 30., 36., 37., 39., 41., 43., 48., 49., 54., 56., 60., 64., 66., 67., 69., 72., 73., 76., 81., 84. ve 85. sorular). Bir kişi envanterin bütününden toplam puan olarak en düşük 90, en yüksek ise 450 puan alabilir. Alt ölçeklerden ise en az 15, en çok ise 75 puan alınabilmektedir.

Sosyal beceri envanterinin yurt dışında yapılan geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları Riggio (1986, 1989) tarafından gerçekleştirilmiştir. Testin güvenilirliği testin tekrarı ve iç tutarlılık yöntemleriyle ayrı ayrı hesaplanmıştır. İki hafta ara ile yapılan testin tekrarı yöntemi ile 40 adaya uygulama yapılmıştır. Ölçeğin orijinalinden elde edilen güvenilirlik katsayısı $r_x = .94$ olarak bulunmuştur. Alt ölçeklerden elde edilen güvenilirlik katsayıları ise $r_x = .81$ ile $r_x = .96$ arasında değişmektedir. Sosyal Beceri Envanteri üzerinde yapılan diğer bir güvenilirlik hesaplaması da Cronbach Alpha güvenilirlik yöntemidir. Bu yöntemle elde edilen alt ölçek puanı güvenilirlik katsayıları $r_x = .62$ ile $.87$ arasında bulunmuştur. Ortalama iç tutarlılık katsayısı ise erkekler için $.84$ kızlar için ise $.80$ olarak hesaplanmıştır (Yüksel, 2004, s. 31-32).

Sosyal Beceri Envanteri, Yüksel (1986) tarafından 53 üniversite öğrencisine dört hafta ara ile iki kez uygulanmış ve testin tekrarı yöntemi ile hesaplanan toplam puana ilişkin güvenilirlik katsayısı tüm ölçek için $r_x = .92$ bulunmuştur. Alt ölçeklerden elde edilen güvenilirlik katsayıları ise $r_x = .80$ ile $.89$ arasında değişmektedir. Sosyal Beceri Envanteri güvenilirliğini hesaplamak için bir başka yöntem olarak da iç tutarlılık hesaplanmıştır. Sosyal Beceri Envanteri 182 öğrenciye uygulanmış iç tutarlılık katsayısı (Cronbach alpha) $.85$ olarak hesaplanmıştır. Alt ölçeklerden elde edilen iç tutarlılık katsayıları $r_x = .56$ ile $.82$ arasında değişmektedir. Duyuşsal anlatımcılık için $.56$; Duyuşsal duyarlık için $.80$; Duyuşsal kontrol için $.75$; Sosyal anlatımcılık için $.82$; Sosyal duyarlık için $.72$; Sosyal kontrol için ise $.81$ şeklinde çıkmıştır (Yüksel, 2004, s. 39-40). Bu araştırma için ölçek üzerinde yapılan analizler sonucunda ise ölçeğin güvenilirliği $r_x = .838$ bulunmuştur.

Yüksel (2004), Sosyal Beceri Envanteri’nin geçerlik çalışmasını kapsam geçerliği ve benzer ölçekler geçerliği olmak üzere iki yöntem kullanarak yapmıştır. Sosyal Beceri Envanteri geçerlik çalışmalarında başvurulan ilk yöntem kapsam geçerliğidir. Alanda uzman olan kişiler Sosyal Beceri Envanterini incelemişler ve ölçeğin sosyal becerileri ölçebilecek nitelikte olduğunu belirtmişlerdir. Geçerlik çalışmalarında başvurulan ikinci yöntem ise benzer ölçekler geçerliğidir. Sosyal Beceri Envanteri’nin benzer ölçekler geçerliğini belirlemek için Synder tarafından geliştirilip Bacanlı tarafından 1990 yılında Türkçeye uyarlanan Kendini Ayarlama Ölçeği ölçüt olarak kullanılmıştır. İngilizce ve Tarih bölümü ikinci sınıf öğrencilerine Sosyal Beceri Envanteri ve Kendini Ayarlama Ölçeği birlikte uygulanmıştır. Her iki ölçekten elde edilen puanlar arasında $.63$ ($n=37$) korelasyon bulunmuştur (Yüksel, 2004, s. 41).

Bu bulgular ışığında Sosyal Beceri Envanteri'nin güvenilirliği ve geçerliği araştırmada kullanılabilecek düzeyde olduğu kanısına varılmıştır.

3.4. Veri Toplama Süreci

Araştırmaya ilişkin veriler 2012-2013 bahar yarıyılında ders saatleri içinde derse giren öğretim elemanlarının yardımı ile araştırmacının kendisi tarafından toplanmıştır.

Verileri toplamak amacıyla belirlenen araştırma grubundaki sınıflara ölçeklerin uygulanacağı saatler belirlenmiştir. Kararlaştırılan saatlerde “Sosyal Ağ Siteleri Kullanım Anketi” ve “Sosyal Beceri Envanteri” birlikte uygulanmıştır. Öğretmen adaylarının kişisel bilgilerini elde etmek için ayrıca bir bilgi formu kullanılmamış, gerekli bilgiler ölçekler üzerinde belirtilen sorularla toplanmıştır. Uygulamadan önce veri toplama araçları ile ilgili yönergeler okunmuş ve uygulamayla ilgili bilgi verilmiştir. Veri toplama araçlarında herhangi bir karışıklığa neden olmamak için her iki veri toplama aracı birbirine eklenmiş olarak verilmiştir. Veri toplama araçları, uygulamanın yapıldığı gün sınıfta bulunan öğrenciler tarafından cevaplanmış, anketler uygulanırken öğrencilere gerekli süre tanınarak okumadan cevap vermeleri engellenmeye çalışılmıştır. Uygulamada herhangi bir sorunla karşılaşmamıştır.

3.5. Verilerin Çözümlemesi

Araştırmada elde edilen veriler kişisel bilgiler, sosyal ağ sitelerini kullanım durumlarını ve sosyal anlatıcılık beceri düzeylerini belirten veriler olmak üzere üçe ayrılmaktadır. Araştırmada kullanılan veri toplama araçlarının uygulanması tamamlandıktan sonra cevap kâğıtları kontrol edilmiş ve eksik bilgi verenler değerlendirme dışı bırakılmıştır. Elde edilen veriler bilgisayar ortamına kodlanarak girilmiş ve istatistiksel işlemler yapılması için hazır hale getirilmiştir. Bilgilerin analizi Mann Whitney U Testi ve Kruskal Wallis Varyans Analizi testleri uygulanarak ve SPSS paket programı yardımıyla gerçekleştirilmiştir.

Araştırmanın alt problemlerinin analizi için uygun istatistiksel yöntemleri belirlemek amacıyla normal dağılıma uygunluk analizi yapılmıştır. Lilliefors Significance Correction yapılarak elde edilen Test of Normality sonuçları Tablo 4’ de gösterilmiştir.

Tablo 4. Normal Dağılıma Uygunluk Analizi Sonuçları

	N	X	s.s	P
Sosyal Anlatıcılık	701	45,22	9,93	,000

Yapılan analiz sonucunda öğretmen adaylarının sosyal anlatıcılık becerilerine ilişkin puanlarının Test of Normality sonuçlarına göre, (p) anlamlılık değeri sosyal anlatıcılık alt boyutu için $p=,000$ 'dir. Bu değer 0,05 anlamlılık seviyesinden küçüktür. Bu nedenle öğretmen adaylarının sosyal anlatıcılık beceri puanlarının normal dağılıma sahip olmadığı söylenebilir.

Veriler normal dağılım göstermediğinden parametrik testin varsayımlarını yerine getirmemektedir. Dolayısıyla verilerin analizinde Non-parametrik testlerden Mann Whitney U ve Kruskal-Wallis varyans analizi kullanılmıştır. Verilerin analizinde anlamlılık değeri $p<,05$ olarak alınmıştır.

Kruskal Wallis varyans analizi sonucunda anlamlı bir fark bulunduğu takdirde farkın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek için Bonferroni düzeltilmiş Mann Whitney U testi ile ikili karşılaştırmalar yapılmıştır. Mann Whitney U testi ile ikili karşılaştırmalar yapılırken, ölçme işlemine karışabilecek I. tip hatanın önlenmesi için Bonferroni düzeltilmesi uygulanmıştır. Aksi takdirde karşılaştırılan gruplar arasında gerçekte anlamlı bir fark bulunmadığı halde anlamlı bir fark olduğu yanlışlığına düşülebilir. Bonferroni düzeltilmesine göre, Mann Whitney U testi sonucunda elde edilen anlamlılık değeri (p), 0.05 düzeyinde test edilmemektedir. Karşılaştırmalarda 0.05 değerinin yerine, 0.05'in karıştıırılacak ikili grupların sayısına bölünmesiyle elde edilen değer anlamlı farklılığın göstergesi olarak kabul edilmektedir (Field, 2009, s. 565).

Verilerin analiz edilmesinden sonra ortaya çıkan sonuçlar, araştırmanın alt problemlerine cevap olabilecek bir düzen içinde bulgular bölümünde sunulmuştur.

4. BULGULAR

Bu bölümde araştırmaya katılan öğretmen adaylarının sosyal ağ sitelerini kullanma durumlarına göre sosyal anlatıcılık beceri düzeyleri incelenmiş ve analizler sonucu elde edilen bulgular tablolaştırılarak sunulmuştur.

4.1.Sosyal Anlatıcılık Boyutuna İlişkin Puanların “Sosyal Ağ Sitelerine Üye Olma Durumuna” Göre İncelenmesi

Bu alt amaca ilişkin veriler Mann Whitney U testi ile analiz edilmiştir. Elde edilen bulgular Tablo 5’de sunulmuştur.

Tablo 5. Sosyal Anlatıcılık Boyutuna İlişkin Puanların “Sosyal Ağ Sitelerine Üye Olma Durumuna” Göre İncelenmesine İlişkin Mann Whitney U Testi Sonuçları

	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	U	Z	P
Evet	619	364.82	225821.00	16827.00	-4.965	.000
Hayır	82	246.71	20230.00			

Tablo 5 incelendiğinde sosyal ağ sitelerine üye olan öğretmen adaylarının sosyal anlatıcılık alt boyutuna ilişkin puanlarının sıra değerlerinin ortalamasının 364.82, sosyal ağ sitelerine üye olmayan öğretmen adaylarının sosyal anlatıcılık alt boyutuna ilişkin puanlarının sıra değerlerinin ortalamasının 246.71 olduğu görülmektedir. Mann Whitney U testi sonuçlarına göre; $p=0.000<0.05$ olduğundan öğretmen adaylarının sosyal anlatıcılık puanları, sosyal ağlara üye olma durumlarına göre anlamlı bir farklılık göstermektedir. Sosyal ağ sitelerine üye olan öğretmen adaylarının sosyal anlatıcılık alt boyutuna ilişkin puanlarının sıra ortalaması, sosyal ağ sitelerine üye olmayan öğretmen adaylarının puanlarının sıra ortalamasından anlamlı olarak daha yüksektir. Bu bulgulara göre sosyal ağlara üyelik durumunun öğretmen adaylarının sosyal anlatıcılık becerileri üzerinde etkili bir değişken olduğu söylenebilir.

4.2.Sosyal Anlatıcılık Boyutuna İlişkin Puanların “Sosyal Ağ Sitelerine Üye Olunan Süreye” Göre İncelenmesi

Bu alt amaca ilişkin veriler için Kruskal-Wallis varyans analizi kullanılmıştır. Kruskal Wallis varyans analizi sonucuna göre gruplar arasındaki farkın anlamlı olduğu görülmektedir (Tablo 6). Anlamlı farkın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek için Bonferroni düzeltilmiş Mann Whitney U testi uygulanmıştır. Gruplar arasında gözlenen bu anlamlı farkın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek için Mann Whitney U testi ile yapılan ikili karşılaştırmalarda karşılaştırılacak grupların sayısı 6 (1-2, 1-3, 1-4, 2-3, 2-4, 3-4) olduğundan, 0.05 değeri 6’ya bölünmüştür. Buna göre öğretmen adaylarının sosyal ağ sitelerine üye oldukları süreye göre ikili karşılaştırmalar yapılırken anlamlılık, 0.083 düzeyinde test edilmiştir. Elde edilen bulgular Tablo 6’da sunulmuştur.

Tablo 6. Sosyal Anlatıcılık Boyutuna İlişkin Puanların “Sosyal Ağ Sitelerine Üye Olunan Süreye” Göre İncelenmesine İlişkin Kruskal-Wallis Varyans Analizi ve Mann Whitney U Testi Sonuçları

	N	Sıra Ortalaması	Sd	X ²	P	Anlamlı Farkın Olduğu Gruplar
1-2 yıl	79	274.03	3	15.603	.001	1-2 yıl ile 4 yıldan fazla - (.004) 3-4 yıl ile 4 yıldan fazla - (.006)
2-3 yıl	90	278.77				
3-4 yıl	129	286.33				
4 yıldan fazla	321	337.12				

Tablo 6 incelendiğinde sosyal ağ sitelerine üye oldukları süreye göre öğretmen adaylarının sosyal anlatıcılık alt boyutuna ilişkin puanlarının sıra değerlerinin ortalaması şöyledir: Sosyal ağ sitelerine üyelik süresi “1-2 yıl” olanların sıra değerlerinin ortalaması 274.03, “2-3 yıl” olanların sıra değerlerinin ortalaması 278,77, “3-4 yıl” olanların sıra değerlerinin ortalaması 286.33 ve “4 yıldan fazla” olanların sıra değerlerinin ortalaması ise 337.12’dir.

Kruskal-Wallis varyans analizi sonuçlarına göre, $p=0.001<0.05$ olduğundan öğretmen adaylarının sosyal anlatıcılık puanları, sosyal ağ sitelerine üye oldukları süreye göre anlamlı bir farklılık göstermektedir. Bu farkın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek için yapılan Bonferroni düzeltilmeli Mann Whitney U testi sonuçlarına göre ise; sosyal ağ sitelerine üye oldukları süre “4 yıldan fazla” olan öğretmen adaylarının sosyal anlatıcılık boyutuna ilişkin puanlarının sıra ortalaması, sosyal ağ sitelerine üye oldukları süre “1-2 yıl” ve “3-4 yıl” olan öğretmen adaylarının puanlarının sıra ortalamasından anlamlı olarak daha yüksektir. Bu bulgulara göre sosyal ağ sitelerine üye olma süresinin öğretmen adaylarının sosyal anlatıcılık becerileri üzerinde etkili bir değişken olduğu söylenebilir.

4.3.Sosyal Anlatıcılık Boyutuna İlişkin Puanların “Aktif Olarak Kullanılan Sosyal Ağ Sayısına” Göre İncelenmesi

Bu alt amaca ilişkin veriler için Kruskal-Wallis varyans analizi kullanılmıştır. Kruskal Wallis varyans analizi sonucuna göre gruplar arasındaki farkın anlamlı olduğu görülmektedir (Tablo 7). Anlamlı farkın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek için Bonferroni düzeltilmeli Mann Whitney U testi uygulanmıştır. Gruplar arasında gözlenen bu anlamlı farkın hangi gruplar arasında olduğunun belirlenmesi için Mann Whitney U testi ile yapılan ikili karşılaştırmalarda karşılaştırılacak grupların sayısı 3 (1-2, 1-3, 2-3) olduğundan, 0.05 değeri 3’e bölünmüştür. Buna göre öğretmen adaylarının aktif olarak kullandıkları sosyal ağ sayısına göre ikili karşılaştırmalar yapılırken anlamlılık, 0.016 düzeyinde test edilmiştir. Elde edilen bulgular Tablo 7’de sunulmuştur.

Tablo 7. Sosyal Anlatıcılık Boyutuna İlişkin Puanların “Aktif Olarak Kullanılan Sosyal Ağ Sayısına” Göre İncelenmesine İlişkin Kruskal-Wallis Varyans Analizi ve Mann Whitney U Testi Sonuçları

	N	Sıra Ortalaması	Sd	X ²	P	Anlamlı Farkın Olduğu Gruplar
2’den az	334	289.85	2	15.145	.001	2’den az ile 2-4 arası - (.014)
2-4 arası	261	325.79				2’den az ile 4’den fazla - (.001)
4’den fazla	24	418.63				2-4 arası ile 4’den fazla - (.012)

Tablo 7 incelendiğinde aktif olarak kullandıkları sosyal ağ sayısına göre öğretmen adaylarının sosyal anlatıcılık alt boyutuna ilişkin puanlarının sıra değerlerinin ortalaması şöyledir: “2’den az” olanların sıra değerlerinin ortalaması 289.85, “2-4 arası” olanların sıra değerlerinin ortalaması 325.79 ve “4’den fazla” olanların sıra değerlerinin ortalaması ise 418.63’dür.

Kruskal-Wallis varyans analizi sonuçlarına göre, $p=0.001<0.05$ olduğundan öğretmen adaylarının sosyal anlatıcılık puanları, aktif olarak kullandıkları sosyal ağ sayısına göre anlamlı farklılık göstermektedir. Bu farkın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek için yapılan Bonferroni düzeltilmeli Mann Whitney U testi sonuçlarına göre ise; aktif olarak kullandıkları sosyal ağ sayısı “4 den fazla” olan öğretmen adaylarının sosyal anlatıcılık boyutuna ilişkin puanlarının sıra ortalaması, aktif olarak kullandıkları sosyal ağ sayısı “2’ den az” ve “2-4 arası” olan öğretmen adaylarının puanlarının sıra ortalamasından anlamlı olarak daha yüksektir. Ayrıca aktif olarak kullandıkları sosyal ağ sayısı “2-4 arası” olan öğretmen adaylarının sosyal anlatıcılık puanlarının sıra ortalaması, “2 den az” olan öğretmen adaylarının puanlarının sıra ortalamasından anlamlı olarak daha yüksektir. Bu bulgulara göre aktif olarak kullanılan sosyal ağ sayısının öğretmen adaylarının sosyal anlatıcılık puanları üzerinde etkili bir değişken olduğu ve aktif olarak kullanılan sosyal ağ sayısı arttıkça sosyal anlatıcılık becerilerinin arttığı söylenebilir.

4.4.Sosyal Anlatıcılık Boyutuna İlişkin Puanların “Sosyal Ağ Sitelerinde Bir Günde Ortalama Geçirilen Süreye” Göre İncelenmesi

Bu alt amaca ilişkin veriler için Kruskal-Wallis varyans analizi kullanılmıştır. Kruskal Wallis varyans analizi sonucuna göre gruplar arasındaki farkın anlamlı olduğu görülmektedir (Tablo 8). Anlamlı farkın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek için Bonferroni düzeltilmeli Mann Whitney U testi uygulanmıştır. Gruplar arasında gözlenen bu anlamlı farkın hangi gruplar arasında olduğunun belirlenmesi için Mann Whitney U testi ile yapılan ikili karşılaştırmalarda karşılaştırılacak grupların sayısı 3 (1-2, 1-3, 2-3) olduğundan, 0.05 değeri 3’e bölünmüştür. Buna göre öğretmen adaylarının sosyal

ağ sitelerinde bir günde ortalama geçirdikleri süreye göre ikili karşılaştırmalar yapılırken anlamlılık, 0.016 düzeyinde test edilmiştir. Elde edilen bulgular Tablo 8’de sunulmuştur.

Tablo 8. Sosyal Anlatımcılık Boyutuna İlişkin Puanların “Sosyal Ağ Sitelerinde Bir Günde Ortalama Geçirilen Süreye” Göre İncelenmesine İlişkin Kruskal-Wallis Varyans Analizi ve Mann Whitney U Testi Sonuçları

	N	Sıra Ortalaması	Sd	X ²	P	Anlamlı Farkın Olduğu Gruplar
1 saatten az	300	286.99	2	11.267	.004	1 saatten az ile 1-2 saat - (.015) 1 saatten az ile 3 saatten fazla-(.004)
1-2 saat	237	324.16				
3 saatten fazla	82	353.26				

Tablo 8 incelendiğinde sosyal ağ sitelerinde bir günde ortalama geçirdikleri süreye göre öğretmen adaylarının sosyal anlatımcılık boyutuna ilişkin puanlarının sıra değerlerinin ortalaması şöyledir: “1 saatten az” zaman geçirenlerin sıra değerlerinin ortalaması 286.99 , “1-2 saat” zaman geçirenlerin sıra değerlerinin ortalaması 324.16 ve “3 saatten fazla” zaman geçirenlerin sıra değerlerinin ortalaması ise 353.26’dır.

Kruskal-Wallis varyans analizi sonuçlarına göre, $p=0.004<0.05$ olduğundan öğretmen adaylarının sosyal anlatımcılık puanları bir günde ortalama olarak sosyal ağlarda geçirdikleri süreye göre anlamlı bir farklılık göstermektedir. Bu farkın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek için yapılan Bonferroni düzeltilmiş Mann Whitney U testi sonuçlarına göre ise sosyal ağ sitelerinde bir günde ortalama “1-2 saat” zaman geçiren öğretmen adaylarının sosyal anlatımcılık boyutuna ilişkin puanlarının sıra ortalaması, “1 saatten az” zaman geçiren öğretmen adaylarının puanlarının sıra ortalamasından anlamlı olarak daha yüksektir. Aynı zamanda sosyal ağ sitelerinde bir günde ortalama “3 saatten fazla” zaman geçiren öğretmen adaylarının sosyal anlatımcılık boyutuna ilişkin puanlarının sıra ortalaması da “1 saatten az” zaman geçiren öğretmen adaylarının puanlarının sıra ortalamasından anlamlı olarak daha yüksektir. Bu bulgulara göre sosyal ağ sitelerinde bir günde ortalama geçirilen sürenin öğretmen adaylarının sosyal anlatımcılık becerileri üzerinde etkili bir değişken olduğu söylenebilir.

4.5.Sosyal Anlatımcılık Boyutuna İlişkin Puanların “Sosyal Ağların En Fazla Kullanılma Amacına” Göre İncelenmesi

Bu alt amaca ilişkin veriler için Kruskal-Wallis varyans analizi kullanılmıştır. Elde edilen bulgular Tablo 9’da sunulmuştur.

Tablo 9. Sosyal Anlatımcılık Boyutuna İlişkin Puanların “Sosyal Ağların En Fazla Kullanılma Amacına” Göre İncelenmesine İlişkin Kruskal-Wallis Varyans Analizi Testi Sonuçları

	N	Sıra Ortalaması	Sd	X ²	P	Anlamlı Farkın Olduğu Gruplar
Sohbet etmek	89	312.88	5	5.610	.346	-
Paylaşımında bulunmak	83	343.42				
Ödev ve proje için araştırma yapmak	61	298.32				
Arkadaşlarının paylaşımlarını takip etmek	129	286.91				
Grup/topluluk güncellemelerini takip etmek	190	315.66				
Diğer	67	303.81				

Tablo 9 incelendiğinde sosyal ağları en fazla kullanma amaçlarına göre öğretmen adaylarının sosyal anlatımcılık boyutuna ilişkin puanlarının sıra değerlerinin ortalaması şöyledir: “sohbet etmek” için kullananların sıra değerlerinin ortalaması 312.88 , “paylaşımında bulunmak” için kullananların sıra değerlerinin ortalaması 343.42, “ödev ve proje için araştırma yapmak” için kullananların sıra değerlerinin ortalaması 298.32, “arkadaşlarının paylaşımlarını takip etmek” için kullananların sıra değerlerinin ortalaması 286.91 “grup/topluluk güncellemelerini takip etmek” için kullananların sıra değerlerinin ortalaması 315.66 ve “diğer” amaçlar için kullananların sıra değerlerinin ortalaması ise 303.81’dir.

Kruskal-Wallis varyans analizi sonuçlarına göre, $p=0.346>0.05$ olduğundan öğretmen adaylarının sosyal anlatıcılık puanları, sosyal ağları en fazla kullanma amaçlarına göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir. Bu bulgulara göre sosyal ağların en fazla kullanılma amacının öğretmen adaylarının sosyal anlatıcılık becerileri üzerinde etkili bir değişken olmadığı söylenebilir.

4.6. Sosyal Anlatıcılık Boyutuna İlişkin Puanların “Sosyal Ağ Sitelerinde Yer Alan İçeriklere Yorum Yazma Durumuna” Göre İncelenmesi

Bu alt amaca ilişkin veriler Mann Whitney U testi ile analiz edilmiştir. Elde edilen bulgular Tablo 10’ da sunulmuştur.

Tablo 10. Sosyal Anlatıcılık Boyutuna İlişkin Puanların “Sosyal Ağ Sitelerinde Yer Alan İçeriklere Yorum Yazma Durumuna” Göre İncelenmesine İlişkin Mann Whitney U Testi Sonuçları

	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	U	Z	P
Evet	428	329.58	141058.50	32495.50	-4.079	.000
Hayır	191	266.13	50831.50			

Tablo 10 incelendiğinde sosyal ağ sitelerinde yer alan içeriklere yorum yazan öğretmen adaylarının sosyal anlatıcılık alt boyutuna ilişkin puanlarının sıra değerlerinin ortalamasının 329.58, yorum yazmayan öğretmen adaylarının sosyal anlatıcılık alt boyutuna ilişkin puanlarının sıra değerlerinin ortalamasının 266.13 olduğu görülmektedir. Mann Whitney U testi sonuçlarına göre; $p=0.000<0.05$ olduğundan öğretmen adaylarının sosyal anlatıcılık puanları, sosyal ağ sitelerinde yer alan içeriklere yorum yazma durumlarına göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

Sosyal ağ sitelerinde yer alan içeriklere yorum yazan öğretmen adaylarının sosyal anlatıcılık boyutuna ilişkin puanlarının sıra ortalaması, yorum yazmayan öğretmen adaylarının puanlarının sıra ortalamasından anlamlı olarak daha yüksektir. Bu bulgulara göre sosyal ağ sitelerinde yer alan içeriklere yorum yazma durumunun öğretmen adaylarının sosyal anlatıcılık becerileri üzerinde etkili bir değişken olduğu söylenebilir.

4.7. Sosyal Anlatıcılık Boyutuna İlişkin Puanların “Sosyal Ağ Sitelerindeki Yazışmalarda Yüz Simgelerini Kullanma Durumuna” Göre İncelenmesi

Bu alt amaca ilişkin veriler Mann Whitney U testi ile analiz edilmiştir. Elde edilen bulgular Tablo 11’ de sunulmuştur.

Tablo 11. Sosyal Anlatıcılık Boyutuna İlişkin Puanların “Sosyal Ağ Sitelerindeki Yazışmalarda Yüz Simgelerini Kullanma Durumuna” Göre İncelenmesine İlişkin Mann Whitney U Testi Sonuçları

	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	U	Z	P
Evet	531	319.00	169388.00	18586.00	-3.077	.002
Hayır	88	255.70	22502.00			

Tablo 11 incelendiğinde sosyal ağ sitelerindeki yazışmalarında yüz simgelerini kullanan öğretmen adaylarının sosyal anlatıcılık alt boyutuna ilişkin puanlarının sıra değerlerinin ortalamasının 319.00, yüz simgelerini kullanmayan öğretmen adaylarının sosyal anlatıcılık alt boyutuna ilişkin puanlarının sıra değerlerinin ortalamasının 255.70 olduğu görülmektedir. Mann Whitney U testi sonuçlarına göre; $p=0.002<0.05$ olduğundan öğretmen adaylarının sosyal anlatıcılık puanları, sosyal ağ sitelerindeki yazışmalarında yüz simgelerini kullanma durumlarına göre anlamlı bir farklılık göstermektedir. Sosyal ağ sitelerindeki yazışmalarında yüz simgeleri kullanan öğretmen adaylarının sosyal anlatıcılık boyutuna ilişkin puanlarının sıra ortalaması, yüz simgelerini kullanmayan öğretmen adaylarının puanlarının sıra ortalamasından anlamlı olarak daha yüksektir. Bu bulgulara göre sosyal ağ sitelerindeki yazışmalarda yüz simgeleri kullanma durumunun öğretmen adaylarının sosyal anlatıcılık becerileri üzerinde etkili bir değişken olduğu söylenebilir.

Sonuç

Öğretmen adaylarının sosyal anlatıcılık becerileri; sosyal ağlara üye olma durumlarına, sosyal ağ sitelerine üye olma sürelerine, aktif olarak kullandıkları sosyal ağ sayısına, sosyal ağ sitelerinde bir günde ortalama geçirdikleri süreye, sosyal ağ sitelerinde yer alan içeriklere yorum yazma durumlarına, sosyal ağ sitelerindeki yazışmalarında yüz simgelerini kullanma durumlarına göre anlamlı bir farklılık göstermiştir. Ancak sosyal ağları en fazla kullanma amaçlarına göre anlamlı bir farklılık saptanmamıştır. Sosyal anlatıcılıkla ilgili önemli bazı sonuçlar aşağıda yer almaktadır:

- Sosyal ağ sitelerine üye olan öğretmen adaylarının sosyal anlatıcılık beceri düzeyleri, sosyal ağ sitelerine üye olmayan öğretmen adaylarının sosyal anlatıcılık beceri düzeylerinden anlamlı olarak daha yüksektir.
- Sosyal ağ sitelerine üye oldukları süre “4 yıldan fazla” olan öğretmen adaylarının sosyal anlatıcılık beceri düzeyleri, sosyal ağ sitelerine üye oldukları süre “1-2 yıl” ve “3-4 yıl” olan öğretmen adaylarının sosyal anlatıcılık beceri düzeylerinden anlamlı olarak daha yüksektir.
- Aktif olarak kullandıkları sosyal ağ sayısı “4 den fazla” olan öğretmen adaylarının sosyal anlatıcılık beceri düzeyleri, aktif olarak kullandıkları sosyal ağ sayısı “2” den az” ve ”2-4 arası” olan öğretmen adaylarının sosyal anlatıcılık beceri düzeylerinden anlamlı olarak daha yüksektir. Ayrıca aktif olarak kullandıkları sosyal ağ sayısı “2-4 arası” olan öğretmen adaylarının sosyal anlatıcılık beceri düzeyleri, “2 den az” olan öğretmen adaylarının sosyal anlatıcılık beceri düzeylerinden anlamlı olarak daha yüksektir.
- Sosyal ağ sitelerinde bir günde ortalama “1-2 saat” ve “3 saatten fazla” zaman geçiren öğretmen adaylarının sosyal anlatıcılık beceri düzeyleri, “1 saatten az” zaman geçiren öğretmen adaylarının sosyal anlatıcılık beceri düzeylerinden anlamlı olarak daha yüksektir.
- Sosyal ağ sitelerinde yer alan içeriklere yorum yazan öğretmen adaylarının sosyal anlatıcılık beceri düzeyleri, yorum yazmayan öğretmen adaylarının sosyal anlatıcılık beceri düzeylerinden anlamlı olarak daha yüksektir.
- Sosyal ağ sitelerindeki yazışmalarında yüz simgeleri kullanan öğretmen adaylarının sosyal anlatıcılık beceri düzeyleri, yüz simgelerini kullanmayan öğretmen adaylarının sosyal anlatıcılık beceri düzeylerinden anlamlı olarak daha yüksektir.

Tartışma

Araştırmada öğretmen adaylarının sosyal ağ sitelerini kullanma durumlarına göre sosyal anlatıcılık beceri düzeyleri incelenmiştir. Araştırmanın amacı sosyal ağ sitelerini kullanma durumlarına göre sosyal anlatıcılık beceri düzeylerindeki değişimi belirlemektir.

Araştırmada öğretmen adaylarının sosyal ağ sitelerine üye olma durumlarına, sosyal ağ sitelerine üye oldukları süreye, aktif olarak kullandıkları sosyal ağ sayısına, sosyal ağ sitelerinde bir günde ortalama geçirdikleri süreye, sosyal ağları en fazla kullanma amaçlarına, sosyal ağ sitelerinde yer alan içeriklere yorum yazma durumlarına, sosyal ağ sitelerindeki yazışmalarında yüz simgelerini kullanma durumlarına göre sosyal becerilerinde değişiklik olup olmadığı belirlenmeye çalışılmıştır. Sosyal beceri üzerine yapılan çalışmalarda yüz yüze ortamlarda bile sosyal becerinin nasıl ve ne tür davranışlardan oluştuğu, özelliklerinin veya şartlarının neler olduğu konusunda bir uzlaşma sağlanamamıştır (Bacanlı, 2008, s. 37). Bu nedenle sanal ortamlarda bu davranışların nasıl ifade edildiğini ve nelerden etkilendiğini belirleme konusunda temel bilgilerin oluşmasına ihtiyaç duyulmaktadır.

Sosyal ağ sitelerine üye olan öğretmen adaylarının sosyal anlatıcılık becerilerinin bu durumdan olumlu yönde etkilendiği ortaya çıkmıştır. Sosyal ağ sitelerine üyeliği olan öğretmen adaylarının sosyal anlatıcılık becerilerinin bu durumdan olumlu etkilenmesi, bireylerin sahip oldukları sosyal becerileri farklı ortamlarda uygulayarak genelleştirebilme ve kalıcı hale getirebilme imkânına sahip olmaları ile açıklanabilir. Çünkü sosyal becerilerin genelleştirilebilmesi ve kalıcı hale getirilebilmesi için farklı

ortamlarda kullanılabilmesi gerekir (Akkök, 2003, s. 121). Ayrıca sosyal ağlar mesajlaşma, arkadaşlarla iletişim kurma, etkileşimde bulunma ve gruplara katılma ve işbirliği gibi etkinlikler için kullanılabilirdiğinden (Gülbahar, Kalelioğlu ve Madran, 2010), bireylerin ilişki ağını genişletici ve etkinleştirici bir işlev üstlenerek sosyal becerilerini arttırabilir. Hiyerarşinin olmadığı, sınırsız bir hareket alanı sağlayan özgürlüğü bir ortam olarak ifade edebileceğimiz sosyal ağların (Kobak ve Biçer, 2008, s. 571), tüm dünyaya yayılan bir ağ olması, yeni bir sosyal etkileşim ortamı sağlaması, yeni toplumsal ilişki biçimlerinin gelişmesine aracılık etmesi ve çok sayıda seçenekler sunması kullanıcıların büyük bir çoğunluğunun kendilerini daha özgür hissetmelerini sağlamaktadır (Akinoğlu, 2002, s. 165-186).

Sosyal ağ sitelerine üye olunan süreye göre öğretmen adaylarının sosyal anlatıcılık boyutuna ait becerilerinin bu durumdan olumlu yönde etkilendiği ortaya çıkmıştır. Bu durum bireylerin sosyal ağları kullandıkları süre içinde bu ortamın sağladığı avantajlardan dolayı sözel anlatıcılık olarak ifade edilen sosyal anlatıcılık becerilerinin gelişmesi ile açıklanabilir. Çünkü yüz yüze sosyal ortamlarda söylemekten çekinilen bir takım bilgiler sanal ortamlarda rahatlıkla paylaşılabilir. Ayrıca sosyal ağlar insanların sosyal baskı hissetmemelerini ve tanınmamanın verdiği rahatlıkla kendi iç dünyalarından çıkararak duygu ve düşüncelerini özgürce ifade edebilmelerini sağlamaktadır (Akinoğlu, 2002, s. 240).

Aktif olarak kullanılan sosyal ağ sayısına göre öğretmen adaylarının sosyal anlatıcılık becerilerinin bu durumdan olumlu yönde etkilendiği görülmüştür. Sosyal ağ siteleri iletişime ve etkileşime olanak sağlayan ortamlar olduğundan bireylerin aktif olarak kullandıkları sosyal ağ sayısının fazla olması, diğer insanlarla iletişime ve etkileşime girme konusunda istekli olduklarının bir göstergesi olarak ifade edilebilir. Bu nedenle bireylerin iletişime ve etkileşime girmeye istekli olmalarının, sözel konuşmadaki beceri ve başkalarıyla sosyal yakınlaşmaya girme becerisi olarak ifade edilen sosyal anlatıcılık (Yüksel, 2004, s. 11) boyutunu geliştirdiği düşünülebilir.

Sosyal ağ sitelerinde bir günde ortalama geçirilen süreye göre öğretmen adaylarının sosyal anlatıcılık boyutlarına ait becerilerinin bu durumdan olumlu yönde etkilendiği görülmüştür. Öğretmen adaylarının anlatıcılık becerilerinin bu durumdan olumlu olarak etkilenmesi, sosyal ağ sitelerinde bir günde ortalama geçirilen süre arttıkça bu ortamlarda diğer insanlarla olan etkileşim sıklığının artması, duygu ve düşüncelerini özgür bir ortamda ifade edebilme imkânına sahip olmaları ile açıklanabilir.

Akti (2011) tarafından yapılan çalışmada ise evinde bilgisayar sahibi olan öğrencilerin, evinde bilgisayar sahibi olmayan öğrencilere göre sosyal beceri düzeylerinin daha yüksek olduğu saptanmıştır ancak bu fark istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır. Yine aynı çalışmada gün içinde “3 saatten fazla” internet kullanan öğrencilerin sosyal beceri düzeylerinin, “hiç kullanmayan”, “1 saatten az”, “1-2 saat”, ”2-3 saat” internet kullanan öğrencilere göre sosyal beceri düzeylerinin daha yüksek olduğu ortaya çıkmıştır. Ancak sosyal becerilerde, gün içinde internet kullanma süresi değişkenine göre yapılan analiz sonucunda istatistiksel olarak anlamlı bir farklılığın olmadığı görülmüştür.

Sosyal ağ sitelerinde yer alan içeriklere yorum yazan öğretmen adaylarının sosyal anlatıcılık becerilerinin bu durumdan olumlu yönde etkilendiği ortaya çıkmıştır. Sosyal ağ sitelerinde yapılan yorumlar aracılığıyla duygular ve düşünceler başkalarına iletmeye çalışılır. Bu nedenle yorum yazma ilk olarak doğrudan sözel anlatıcılık olarak da ifade edilen sosyal anlatıcılık boyutunda değerlendirilir. Dolayısıyla yapılan çalışmada sosyal ağ sitelerinde yer alan içeriklere yorum yazan öğretmen adaylarının sosyal anlatıcılık becerilerinin, yorum yazmayanlara göre daha gelişmiş olması beklenir. Ayrıca yorum yazan insanların iletişim kurma konusunda yorum yazmayanlara göre daha istekli oldukları, iletişim kurarak ve sohbetlere dâhil olarak sosyal anlatıcılık becerilerini kullandıkları söylenebilir. Bu durum bireylerin sosyal iletişim kurması ve iletişime katılması olarak tanımlanan sosyal anlatıcılık becerilerinin daha iyi olabileceğinin bir göstergesi olarak yorumlanabilir.

Sosyal ağ sitelerindeki yazışmalarında yüz simgeleri kullanan öğretmen adaylarının sosyal anlatıcılık boyutlarına ait becerilerinin bu durumdan olumlu yönde etkilendiği ancak diğer boyutlara ait becerilerinde anlamlı bir değişimin olmadığı ortaya çıkmıştır. Sosyal ağ sitelerinde kullandığımız yüz simgeleri, bir bakıma vücut dilimizle (mimikler) gösterdiğimiz bazı duyguları veya hareketleri elektronik ortamda göstermemize imkân tanır (Çakır ve Topçu, 2005, s. 77) ve cümlelere duyuşsal anlam

katmamızı sağlar. Bu bulgular ışığında günlük yaşantımızda kullandığımız yüz ifadelerinin yerine, sanal ortamlarda yüz simgelerinin kullanıldığı söylenebilir.

Sanal ortamlarda kullanılan yüz simgeleri aracılığı ile bu ortamlar, duyuşsal anlatıcılık gibi sözel olmayan becerileri ifade etmek için uygun hale gelebilir ve bu ortamlarda duyuşsal ifadelerin iletimi konusundaki sınırlılıklar azaltılabilir. Sosyal ağ sitelerinde kullanılan yüz simgelerinin bir diğer işlevi ise cümlelerin anlamını kuvvetlendirmek ve ifadeyi zenginleştirmektir. Bu simgeler, bir önceki tümcenin ifadesini pekiştirmek için kullanılabileceği gibi, bir sonraki tümcenin anlamını tamamlamak amacıyla da kullanılabilir (Sarsar, 2012, s. 75-76). Dolayısıyla sosyal ağ sitelerinde kullanılan yüz simgeleri cümlelerle birlikte kullanıldığında cümlenin anlamını kuvvetlendireceği için sosyal anlatıcılık becerilerini de desteklemiş olur.

Öneriler

Bu araştırmada öğretmen adaylarının sosyal ağ sitelerini kullanma durumlarına göre sosyal anlatıcılık beceri düzeyleri incelenmiştir. Elde edilen bulgular doğrultusunda aşağıdaki öneriler geliştirilmiştir;

- Daha geniş bir evren ve örnekleme benzer çalışmalar yapılabilir. Bu doğrultuda bu araştırmadan elde edilen sonuçların genellenebilirliğinin artacağı düşünülmektedir.
- Bu çalışmada sosyal ağ sitelerini kullanma durumları genel olarak ele alınmıştır, yapılacak çalışmalarda aktif olarak kullanılan sosyal ağ siteleri ayrı ayrı ele alınarak incelenebilir.
- Araştırmanın sonuçlarına göre öğretmen adaylarının %88,3'ünün sosyal ağ sitelerine üyeliği varken %11,7'sinin sosyal ağ sitelerine üyeliği bulunmamaktadır. Sosyal ağ sitelerine üye olan öğretmen adaylarının sosyal becerilerinin bu durumdan olumlu etkilendiği göz önüne alındığında, sosyal ağ sitelerini kullanmayan öğretmen adayları sosyal ağ sitelerini kullanmaları için teşvik edilmelidir. Ayrıca sosyal ağları kullanmayan öğretmen adaylarının niçin sosyal ağları kullanmadıkları incelenebilir.
- Öğretmen adaylarının sosyal ağ sitelerini kullanma durumları sosyal becerilerini olumlu yönde etkilediğine göre eğitimciler sosyal ağlarda öğrencileri ile arkadaş olmaktan çekinmemelidirler. Bu ortamlarda öğrencileri ile arkadaşlık kurarak onların sosyal becerilerinin gelişimine katkı sağlamalıdır.
- Öğretim elemanları sosyal ağ sitelerini eğitim-öğretim faaliyetlerinde kullanarak öğretmen adaylarına bu konuda yol gösterici bir rol üstlenmelidirler.
- Öğretim elemanları tarafından sosyal ağ siteleri kullanılarak gerçekleştirilecek bilinçli etkinlikler aracılığı ile öğretmen adaylarının sosyal ağ sitelerini kullanma durumlarının doğru yönde gelişmesine yardımcı olunmalıdır. Bu olumlu gelişme öğrencilerin sosyal beceri düzeylerine de olumlu yansıtacaktır.
- Sosyal ağ sitelerini kullanma durumlarının sosyal becerileri olumlu olarak etkilemesi, sosyal beceri eğitimi ile ilgili etkinliklerde dikkate alınmalıdır.
- Sosyal ağ sitelerini kullanım durumlarının öğretmen adaylarının sosyal becerileri üzerindeki olumlu etkilerini devam ettirebilmek için belirli aralıklarla sosyal ağ sitelerinin etkili kullanımı ile ilgili seminerler düzenlenmelidir. Ayrıca öğretmen adaylarının gerçek yaşamdaki sosyal beceri düzeylerini geliştirmek için sosyal ağ sitelerini kullanmanın yanı sıra dışında spor, sinema, tiyatro gibi etkinliklere de yönlendirilmeleri için gerekli bilgilendirmeler yapılabilir.

Acknowledgement / Bilgilendirme: Bu araştırma ikinci yazarın danışmanlığında, birinci yazarın “ Öğretmen Adaylarının Sosyal Ağ Sitelerini Kullanma Durumlarına Göre Sosyal Beceri Düzeylerinin İncelenmesi” başlıklı yüksek lisans tezinin bir bölümüne dayalı olarak hazırlanmış ve 11.Uluslararası Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Sempozyumunda özet bildiri olarak sunulmuştur.

KAYNAKÇA

- Acun, R. (2009). Sosyal ağlar yoluyla katılım kültürü oluşturma: Kaynakça. Info örneği. *I. Uluslararası Avrupa Birliği, Demokrasi ve Vatandaşlık Eğitim Sempozyumu*, Uşak.
- Akınoğlu, O. (2002). *Eğitim ve sosyalleşme açısından internet kullanımı (İstanbul örneği)*. Yayınlanmamış doktora tezi, Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- Akkök, F. (2003). *İlköğretimde sosyal becerilerin geliştirilmesi, öğretmen el kitabı. (3. Baskı)* İstanbul: Özgür Yayın Dağıtım.
- Aktı, S. (2011). *İlköğretim sekizinci sınıf öğrencilerinin medya okuryazarlığı ile sosyal beceri düzeyleri arasındaki ilişkinin belirlenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Fırat Üniversitesi, Elazığ.
- Ateş, A. (2008). Bilgisayar öğretmeni adaylarının uzaktan eğitime yönelik tutumlarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 28(3), 125-14.
- Bacanlı, H. (2008). *Sosyal beceri eğitimi (2.Baskı)*. Ankara: Asal Yayınları.
- Balcı, A. (2009). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntem, teknik ve ilkeler (7.Baskı)*. Ankara: Pegem Akademi.
- Baysal, S. (2010). *Siyasal iletişimde bir halkla ilişkiler e-ortamı olarak sosyal ağların kullanımı*. Yayınlanmamış doktora tezi, Ege Üniversitesi, İzmir.
- Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E.K., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2013). *Bilimsel araştırma yöntemleri (3.Baskı)*. Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Çakır, H. ve Topçu, H. (2005). Bir iletişim dili olarak internet. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19, 71-96.
- Çetin, E. (2009). Sosyal iletişim ağları ve gençlik: Facebook örneği, *I. Uluslararası Davraz Kongresi*, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.
- Deniz, M. (2002). *Üniversite öğrencilerinin karar verme stratejileri ve sosyal beceri düzeylerinin tabakın ben durumları ve bazı özlük niteliklerine göre karşılaştırılması olarak incelenmesi*. Yayınlanmamış doktora tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Field, A. (2009). *Discovering statics using SPSS (3rd Ed.)*. London: SAGE Publications Ltd.
- Göker, G., Demir, M. ve Doğan, A. (2010). Ağ Toplumunda sosyalleşme ve paylaşım: Facebook üzerine ampirik bir araştırma. *E-Journal of New World Sciences Academy Humanities*, 5(2), 183-206.
- Gülbahar, Y., Kalelioğlu, F. ve Madran, O. (2010). Sosyal ağların eğitim amaçlı kullanımı. *XV. Türkiye'de İnternet Konferansı*, İstanbul.
- Hark Söylemez, N. (2013). *Öğretmen adaylarının sosyal ağ sitelerini kullanma durumlarına göre sosyal beceri düzeylerinin incelenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Dicle Üniversitesi, Diyarbakır.
- Hark Söylemez ve Oral, B. (2017). Öğretmen adaylarının sosyal ağ sitelerini kullanma durumlarına göre sosyal anlatımcılık beceri düzeylerinin incelenmesi. *11.Uluslararası Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Sempozyumu*, İnönü Üniversitesi, Malatya.
- Karasar, N. (2009). *Bilimsel araştırma yöntemi (20.baskı)*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Kobak, K. ve Biçer, S. (2008). Facebook sosyal paylaşım sitesinin kullanım nedenleri. *8th International Education Technology Conference*, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.
- Özmen, F., C. Aküzüm, C., Sünkür, M. ve Baysal, N. (2011). Sosyal ağ sitelerinin eğitsel ortamlardaki işlevselliği. *6th International Advanced Technologies Symposium (IATS'11)*, Fırat Üniversitesi, Elazığ.

- Pempek, T. A., Yermolayeva, Y. A. ve Calvert, S. L. (2009). College students' social networking experiences on Facebook. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 30(3), 227-238.
- Preeti, M. (2009). Use of social networking in a linguistically and culturally rich India. *The International Information & Library Review*, 41(3), 129-136.
- Sarsar, F. (2008). *Çevrimiçi öğrenme ortamlarında işbirlikli öğrenmenin öğretmen adaylarının sosyal becerilerine etkisi*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Ege Üniversitesi, İzmir.
- Seven, S. ve Yoldaş, C. (2007). Sınıf öğretmeni adaylarının sosyal beceri düzeylerinin incelenmesi, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 4(1), 1-18.
- Yüksel, G. (2004). *Sosyal beceri envanteri el kitabı (1.Baskı)*. Ankara: Asil Yayın Dağıtım.

Materyalist Eğilim ve Tüketici Ahlakının Gösterişçi Tüketim Eğilimi Üzerindeki Etkisi

Arş. Gör. Gizem Tokmak^{1*}

Geliş tarihi: 03.10.2019
Kabul tarihi: 31.10.2019

Atf bilgisi:
IBAD Sosyal Bilimler Dergisi
Sayı: 5 Sayfa: 359-378
Yıl: 2019 Dönem: Güz

This article was checked by *iThenticate*.
Similarity Index 9%

¹ Bülent Ecevit Üniversitesi, Türkiye,
gizem.tokmak89@hotmail.com,
ORCID ID 0000-0002-5855-6728

* Sorumlu yazar

ÖZ

Günümüzde çoğu insan için ürün satın almanın ardında yatan temel sebep, ürünün birincil faydasını ifade eden rasyonel temelden uzaklaşmış durumdadır. İnsanlar genellikle sosyal onay almak, statülerini göstermek, başkaları tarafından takdir edilmek vb. sebepleri barındıran ikincil fayda için ürün satın alma davranışı göstermektedir. Ürünün rasyonel faydasını yok sayıp ikincil faydasına yönelik yapılan tüketim, gösterişçi tüketim olarak isimlendirilmektedir. Bu çalışmada gösterişçi tüketim eğilimi üzerinde materyalist eğilim ve ahlaki tüketim eğilimi ile birlikte demografik değişkenlerden cinsiyet ve aylık harcama miktarının anlamlı bir etkisi olup olmadığının tespit edilmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla bir devlet üniversitesinin İ.İ.B.F.'nde okumakta olan 200 kadın ve 200 erkek öğrenci kolayda örnekleme yöntemiyle belirlenmiş ve veri toplama yöntemi olarak anket yöntemi uygulanmıştır. Çalışma 2018 bahar döneminde yapılmış ve veri toplama süreci 3 ayda tamamlanmıştır. Elde edilen verilere yapılan çoklu doğrusal regresyon analizi sonucunda, bahsi geçen değişkenlerin gösterişçi tüketim üzerinde anlamlı etkisi olduğu; bağımsız örneklem t testi sonucunda ise kadınlar ve erkekler arasında gösterişçi tüketim eğilimi açısından anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Gösterişçi Tüketim, Materyalist Eğilim, Tüketici Ahlakı

Effects of Materialistic Tendency and Ethical Consumerism on Conspicuous Consumption Tendency

Res. Asst. Gizem Tokmak^{1*}

First received: 03.10.2019

Accepted: 31.10.2019

Citation:

IBAD Journal of Social Sciences

Issue: 5

Pages: 359-378

Year: 2019

Session: Fall

This article was checked by *iThenticate*.
Similarity Index 9%

¹ Bülent Ecevit University, Turkey,
gizem.tokmak89@hotmail.com,
ORCID ID 0000-0002-5855-6728

* Corresponding Author

ABSTRACT

Nowadays, the basic reason behind purchasing is far from rational basis indicating primary benefit. People generally show purchasing behaviour for secondary benefit including receiving social acceptance, showing status, being appreciated by others and etc. The consumption behaviour and/or tendency oriented to secondary benefit by disregarding the rational benefit is named as conspicuous consumption. In this study, it was aimed to determine whether sex and monthly spending amount variables with materialistic tendency and ethical consumption tendency have effect on conspicuous consumption tendency or not. With this purpose 200 female and 200 male students studying in F.E.A.S. at a public university were determined and questionnaire method was applied as a data collecting method. The study was pursued in 2018 spring term and completed in 3 months. As a result of multiple regression analysis applied on the collected data, it was determined that the aforementioned variables have significant effect on conspicuous consumption; and as a result of independent sample t test it was determined that there is a significant difference between females and males in terms of conspicuous consumption tendency.

Keywords: Conspicuous Consumption, Materialistic Tendency, Ethical Consumerism

1. GİRİŞ

Neoklasik tüketim teorisi, kişilerin tüketim tercihlerinde tam anlamıyla rasyonel davrandıklarını belirtmektedir. Bu teoriye göre tüketimin ardında yatan temel motivasyonların sınırları bellidir, tüketim sosyal etkileşim, kültür ve/veya arkadaş çevresi gibi sosyal gruplarla olan etkileşim sonucunda oluşan doyumsuz hazlara bağlı değildir. Tüketim tercihlerinin ardında yatan sebepler fiyatla, gelire ve kişisel zevklerle sınırlıdır (Hayakawa ve Venieris, 1977; Ackerman, 1997). Tüketim tercihlerinin ardında yatan sebepleri fiyat, gelir ve kişisel zevkler gibi rasyonel unsurlarla sınırlayan neoklasik tüketim teorisine farklı bir perspektiften bakan Veblen (1899), neoklasik tüketim teorisi varsayımlarını gösterişçi tüketim teorisiyle eleştirmiştir (Atik ve Şahin, 2011).

Veblen'in gösterişçi tüketim teorisi, neoklasik görüşün savunmuş olduğu, insanların ekonomik açıdan rasyonel oldukları varsayımını reddetmektedir. Çünkü insanlar sadece gelirlerine ve fiyata göre değil, sosyal statüye göre zenginliklerini gösterme amaçlı veya zengin olmasalar dahi "zenginmiş gibi görünmek" amaçlı harcamalar yapabilirler ve bu durum rasyonelliğe tam anlamıyla zıttır. Zenginlik göstermek veya zenginmiş gibi görünmek için yapılan harcamalar, malın irrasyonel olan ikincil faydası içindir. Veblen, malın birincil ve ikincil faydalarının olduğundan bahsederken ikincil faydaya yönelik yapılan harcamaları, insanların göreceli alım gücünün toplumdaki bir ispatı olarak değerlendirir. İnsanların sosyal bir varlık olduğu düşünüldüğünde ise onların tüketmeye karar verirken sadece birincil faydayı değil, ikincil faydası olan sosyal faydayı da göz önünde bulundurdıkları ortaya çıkmaktadır (Açıkalın ve Erdoğan, 2004).

Veblen'e göre tüketim birincil faydadan çıkıp ileri bir noktaya gittiğinde toplumsal bir soruna dönüşebilmektedir. Bireysel tatminin toplumsal bir statü arayışına dönüşmesi, zenginliğin toplum yararına kullanılmak yerine israfa yönlendirilmesi ve bu durumun da herkes tarafından taklit edilmesi Veblen'in tüketimin geldiği noktada eleştirdiği unsurlardandır (Güleç, 2015).

Bireylerin tüketimin birincil faydası yerine ikincil faydasına daha çok önem vererek gösterişçi tüketime yönelmelerinin sebebi olarak literatürde sıklıkla materyalist eğilimler gösterilmektedir. Bu çalışmada materyalist eğilimlerin yanı sıra gösterişçi tüketimle pek sık bağdaştırılmayan tüketici ahlakı kapsamında değerlendirilen ahlaki tüketim eğilimi, cinsiyet ve aylık harcama miktarı değişkenlerinin de gösterişçi tüketim üzerinde bir etkisi olup olmadığının tespit edilmesi amaçlanmıştır. Çalışmanın, cinsiyet ve ahlaki tüketim ile gösterişçi tüketim arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmaların oldukça sınırlı sayıda olması sebebiyle, literatürde bu alandaki boşluğu doldurmaya yardımcı olması beklenmektedir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Gösterişçi Tüketim

Gösterişçi tüketim, ürünün ekonomik ve psikolojik faydasından ziyade, sosyal faydasına daha çok eğilimli olma durumudur. Gösterişçi tüketimin temel motivasyonu, gösteriş yapmak için satın alma kararı vermektir. Bu sebeple gösterişçi tüketim, genellikle statü sembolü olan ürünlerle ilişkilidir (Mason, 1981).

Gösterişçi tüketim yapanlar, etraflarındaki diğer insanları etkilemek için sahip oldukları varlıkları kullanan ve bu nedenle daha çok ürüne/mala sahip olmak isteyen kişilerdir. Çünkü gösterişçi tüketim yapan insanlar için sahip oldukları varlıklara diğer insanların gösterdikleri tepkiler, onların temel motivasyonu olmaktadır. Gösterişçi tüketim yapanlar bu nedenle sahip oldukları maddi varlıklara çok değer verip bu varlıkları hayatlarındaki tek memnuniyet kaynakları olarak görmektedirler (Othman, 1989).

Gösterişçi tüketim kavramına literatürde ilk değinen kişi olan Veblen (1899) için gösterişçi tüketim, üst sosyal sınıf ve bu sınıflara benzemeye çalışan diğer sınıf üyeleri tarafından gösteriş amaçlı yapılan alışverişler olarak tanımlanmıştır. Veblen'in tanımladığı doğrultuda, kişinin toplumdaki prestijini artırmak için toplum içinde tüketilen mal ve hizmetleri satın alması, bu mal ve hizmetleri diğer insanları etkilemek ve egosunu tatmin etmek için kullanması olarak tanımlanan gösterişçi tüketimin (O'Cass ve McEwen, 2005) statü tüketimi ile karıştırılmaması gerekmektedir. Statü tüketimi kişilerin statü sembolü olan ürünleri çevrelerindeki kişilere statülerini göstermek amacı ile satın almalarına neden olan

motivasyonel bir süreç olarak tanımlanmaktadır (Eastman vd., 1999). Her ne kadar bu yönüyle gösterişçi tüketime benzese de statü tüketiminde satın alınan ürünlerin pahalı olmasına gerek yoktur. Bu yönüyle statü tüketimi, gösterişçi tüketimden ayrılmaktadır.

Gösterişçi tüketim literatürde genellikle materyalist eğilimlerle ilişkilendirilmektedir. Gösterişçi tüketim, yüksek seviyede materyalizmin bir tezahürü olarak düşünülmektedir. Belk (1983)'e göre gösterişçi tüketim, tüketici davranışlarındaki gösterişin materyalist yönünün öne çıkan bir göstergesidir. Gösterişçi tüketim, bir kişinin sahip olduklarına etrafındaki kişilerin gösterdiği tepkilerden duyduğu memnuniyette ortaya çıkmaktadır. Gösterişçi tüketim yapan bir kişi bu sebeple sahip olduğu maddi varlıkları mutluluğunun kaynağı olarak görmektedir. Materyalist eğilimleri yüksek olanların düşük olanlara göre gösterişçi tüketime daha çok eğilimli oldukları düşünülmektedir. Materyalist eğilimleri düşük olanların her şey olmadığına inanmakta ve her zaman mutluluk getirmediğini düşünmektedir. Bu sebeple, materyalist eğilimi düşük olanların gösterişçi tüketimden uzak duracakları düşünülmektedir (Othman, 1989).

2.2. Gösterişçi Tüketim Eğiliminin Ölçümü

Tüketici davranışları literatüründe gösterişçi tüketim kavramı yapısal olarak nispeten daha az çalışılmış durumdadır. Bu kavramı ilk olarak Porter (1967) ölçmeye çalışmış ve katılımcılardan 30'dan fazla maddi varlık üzerinden birtakım soruları cevaplamaları istenmiştir. Yapmış olduğu analiz sonucunda katılımcıların yıllık ev, kalacak yer, kıyafet, başkalarına alınan hediye vb. harcama oranlarının sorulduğu bir ölçek geliştirilmiştir; fakat Porter (1967) çalışmasında, gösterişçi tüketimi aşırı tüketimle eş tutması noktasında eleştirilmiştir. Aşırı tüketim yapan kişi, bu tüketimi birilerine gösterme amacıyla yaptığında gösterişçi tüketim yapmış olmaktadır; fakat Porter (1967) çalışmasında bu detayı göz önünde bulundurmamıştır. Gösterişçi tüketimi ölçmek için Moschis (1981) ile Lumpkin ve Darden (1982) tarafından geliştirilen ölçekler de mevcuttur. Moschis (1981) tarafından geliştirilen ölçek, kişinin tüketimdeki sosyal motivasyonunu ölçerken Lumpkin ve Darden (1982) tarafından geliştirilen ölçek kişinin moda bilincini ölçmektedir. Moschis (1981) tarafından geliştirilen tüketim motivasyonu ölçeği 4 boyutludur. Lumpkin ve Darden (1982) tarafından geliştirilen moda bilinci ölçeği ise 2 boyutludur.

Othman (1989) tarafından geliştirilen ve bu çalışmada kullanılan ölçek ise 10 maddeden oluşmaktadır. Bu ölçek tüketicilerin gösterişçi tüketim eğilimi ve gösterişçi tüketime olan tutumu olmak üzere iki boyutu ölçmektedir. Ölçekteki maddelerden biri (3. Madde) tüketicinin, ürünün sosyal görünürlüğü hususundaki tutumunu, ölçekteki 3 madde (4., 6. ve 8. Maddeler) tüketicinin, ürünün sosyal kabulü hususundaki tutumunu, ölçekteki 4 madde (1.,2.,5.,7. ve 9. Maddeler) tüketicinin, ürünün statü göstergesi olma durumuna olan tutumunu, 1 madde ise (10. Madde) ürünün tüketiciye getirdiği imajı ölçmektedir.

Gösterişçi tüketim ile materyalist eğilimler arasındaki ilişkinin yüksek olması beklenmektedir. Belk (1983) ve Veblen (1899) gösterişçi tüketimin, materyalizmin en önemli öncüllerinden biri olduğu görüşündedir.

2.3. Materyalist Eğilim

Materyalizm kavramı ilk olarak Ward ve Wackman (1971) tarafından, bireylerin para ve maddi varlıkları, kişisel mutluluk ve sosyal ilerleyişlerine giden bir yol olarak görmesi şeklinde tanımlanmıştır. Pazarlama alanında materyalist eğilim konusunda en çok çalışma yapan araştırmacılardan biri olan Belk (1987) ise materyalizmi, ürünlerin ve hizmetlerin hayattaki memnuniyet ve memnuniyetsizliğin en büyük kaynağı olduğuna inanma eğilimi olarak tanımlamıştır. Belk'e göre materyalist eğilimli kişiler sahip oldukları ya da olamadıkları varlıkları yaşamlarının merkezi haline getirmekte ve yaşamlarındaki tatmin ya da tatminsizliğin en büyük nedeni olarak söz konusu bu varlıkları göstermektedir (Parker vd., 2009; Christopher vd., 2004). Richins (1987) ise materyalizmi sahip olunanları, hayattan duyulan memnuniyet noktasında önemli bir kaynak olarak görme eğilimi olarak tanımlarken Belk ve Pollay (1985) materyalizmi, tüketimi mutluluğa, anlama ve pek çok kişisel problemi çözmede önemli bir yol olarak görme eğilimi olarak tanımlamaktadır.

Materyalist eğilimleri yüksek olan bireyler, ürünlerden sağlanan sosyal ve psikolojik faydalarla ilgili gerçekçi olmayan beklentiler içine girerler ve satın alma sonrası bir şeye sahip olma mutluluğunu çabucak unutup daha fazlasını istemeye başlarlar (Richins ve Dawson, 1992). Materyalist eğilimli

bireylerin pek çoğu, kendilerinin ya da başkalarının başarılarını, sahip oldukları mal ve paraya göre değerlendirirler. Arzuladıkları imajı yansıtan özelliklere sahip ürünleri elde ettikçe kendilerini başarılı addeden bu bireyler için sahip olduklarının maliyeti, sağladıkları tatminden daha önemlidir. Yani maddi varlık sahipliği, onlar için başarının en önemli göstergesidir (Ashlay vd., 2013). Her ne kadar maddi varlık sahipliği, materyalizmde önemli bir nokta olsa da bir insanın ne derece materyalist olduğu, sahip olduğu gelir seviyesiyle ilişkili olmak zorunda değildir. Örneğin oldukça varlıklı olan fakat sahip olduğu maddi varlıklara çok da bağlı olmayan biri materyalist bir birey olarak düşünülemez. Öte yandan neredeyse hiçbir şeyi olmayan ve fakat sahip olduğu veya olmadığı maddi varlıklara oldukça bağlı olan biri ise materyalist olarak değerlendirilebilir (Othman, 1989).

Materyalist eğilimli bireyler, sahip oldukları ya da sahip olmayı istedikleri mal ve mülkleri yaşam amaçları haline getirmektedirler. Onlara göre materyalizm bir yaşam tarzıdır ve bu yaşamda yüksek düzeyde maddi tüketimler araçtan öte amaçtır. Bu noktada araçsal ve amaçsal materyalizm kavramları önem kazanmaktadır. Amaçsal materyalizm, ürün ve hizmetlerin sahipliği ve tüketimi, sonuca götüren bir yol olmaktan ziyade sonucun kendisi olduğunda ortaya çıkmaktadır. Örneğin tüketmek adına tüketim, amaçsal materyalizmin bir yansımasıdır. Buna karşın araçsal materyalizm, birtakım amaçları keşfetmek ve bunlara ulaşmak için sahip olunan ürün ve hizmetleri bir yol olarak görmektir. Bu nedenle araçsal materyalizmde sahip olunan varlıklar, amaçlara ulaşmak için sadece birer araç olmaktadır (Csikszentmihalyi ve Rochberg-Halton, 1981).

2.4. Materyalist Eğilimlerin Ölçümü

Materyalizm yapısının ölçümüyle ilgili olarak yapılan çalışmalar, materyalizmin tek boyutlu veya çok boyutlu yapıya sahip olduğu düşüncesinden yola çıkılarak yapılmıştır. Konuyla ilgili ilk yaklaşım materyalizmin çok boyutlu bir yapısı olduğunu iddia etmektedir. Belk (1985) yapmış olduğu çalışmada bu yaklaşımı desteklemiş ve sahipliğin, cömert olmamanın ve kıskançlığın, materyalizm ile ilişkili olduğunu öne sürmüştür. Materyalist eğilim skorunu, bu üç boyutun skor toplamının bir sonucu olarak değerlendirmiştir. Konuyla ilgili olan bir diğer yaklaşım ise materyalizmin tek boyutlu bir yapıya sahip olduğunu ileri sürmüştür. Bu yaklaşım altında, biri Ward ve Wackman (1971) bir diğeri de Richins (1987) tarafından iki ölçek geliştirilmiştir. Ward ve Wackman (1971)'in ölçeği, tüketici davranışları literatüründe materyalist eğilimlerin ölçümünde kullanılan ilk ölçektir. Richins (1987)'in materyalizm ölçeğinde ise sahip olunan her bir maddi varlık, hayattaki kişisel mutluluk ve memnuniyetle ilişkilendirilmiştir. Richins söz konusu ölçeğe temel bileşenler analizi yaptıktan sonra ölçeğin tek boyutlu olmadığına, kişisel materyalizm ve genel materyalizm olmak üzere iki boyutlu olduğuna karar vermiştir. Ölçekteki kişisel materyalizm, kişinin daha çok sahip oldukça daha mutlu olacağına olan inancın derecesiyken genel materyalizm, paranın mutluluk getirdiğine olan genel inancı ifade etmektedir. Söz konusu üç materyalizm ölçeği karşılaştırıldığında Richins (1987)'in materyalizm ölçeğinin, geçerlilik açısından daha güçlü bir ölçek olduğu kabul edilmektedir (Othman, 1989).

Materyalist eğilimlerin ölçülmesi amacıyla geliştirilen bir diğer ölçek ise Richins ve Dawson (1992) tarafından geliştirilen Maddi Değerler ölçeğidir. 18 maddeden oluşan bu ölçekte kişilerin sahip oldukları maddi varlıkları başarı göstergesi olarak görüp görmediklerini, hayatlarının merkezine koyup koymadıklarını ve hayattaki mutluluklarının kaynağı olarak görüp görmediklerini ölçen sorular yer almaktadır. Bu çalışmada da tüketicilerin materyalist eğilimlerinin tespiti için, araştırma konusuyla diğer ölçeklere göre daha ilişkili olduğu düşünülen Richins ve Dawson (1992) tarafından geliştirilen Maddi Değerler ölçeği kullanılmıştır.

Literatürde yapılmış olan çalışmalar, materyalizmin gösterişçi tüketim ile ilişkili olduğu kadar ahlaki tüketimle/tüketici ahlakıyla da ilişkili olduğunu göstermiştir. Bu çalışmanın bağımsız değişkenlerinden biri olan tüketici ahlakının/ahlaki tüketimin bu noktada açıklanması uygun görülmektedir.

2.5. Tüketici Ahlakı

Pazarlamada tüketici ahlakı ya da ahlaki tüketim, tüketicilerin ahlaki standartları karşılayan ürünleri satın alıp ahlaki standartlar dışında kalan ürünleri bilinçli olarak satın almama eğilimleri konusunu kapsamaktadır. Buradaki "ahlaki olma" kavramı çevreye duyarlılıkla ilgili olduğu kadar hayvan hakları, adil ticaret, işçi hakları ve organik gıda satışı gibi sağlık konularını içeren sosyal yönlere olan duyarlılıkla da ilgilidir (Cho ve Krasser, 2011).

Tüketici ahlakına sahip bir tüketicinin bilinçli bir şekilde kendi ahlakına ve değerlerine uygun olan ürünleri tercih etmesi beklenmektedir. Bu kavram, yeşil tüketim ve çevreyi korumaya yönelik eylemlerden ortaya çıkmıştır. Yeşil tüketim genel anlamda, çevreyi koruma ve organik üretim gibi çevresel kaygılara bağlı olarak tüketim tercihi yapmaktır. Buna karşın tüketici ahlakı ise daha karmaşık bir yapıdadır. Tüketici ahlakının üç farklı türü bulunmaktadır. Bunlar boykot, buycott ve söylemsel ahlaki tüketimdir. Boykot genel anlamda ahlaki ve sosyal standartları karşılamayan ürünleri satın almayı reddetmek olarak tanımlanırken buycott ise bu standartları karşılayan ürünleri satın alma eylemi olarak tanımlanmaktadır. Söylemsel ahlaki tüketim ise belli başlı ürünleri satın almak ya da almamakla ilgili değildir, daha çok şirket imajı, marka adı, şirketin itibarı ve logosu gibi diğer hassas konuları hedef almaktadır. Ahlaki standartlara uygun üretim yapmayan şirketler hakkında lobi yapmak vb. eylemleri içermektedir (Cho ve Krasser, 2011).

Tüketiciler dünya genelinde gün geçtikçe sosyal ve ahlaki konulara karşı daha bilinçli hale gelmektedir. Tüketiciler artan bir şekilde enerji tasarruflu ürünleri, organik gıdayı ve adil bir şekilde işçi çalıştıran markaların ürünlerini satın alarak ve kötü çalışma şartları barındıran markaların ürünleri ile hayvan haklarını ihlal edecek şekilde üretilen ürünleri satın almayarak hem çevresel hem de sosyal sorumluluklarını göstermektedir (Cho ve Krasser, 2011). Literatürde tüketici ahlakı kapsamı altında sayılan bu eylemler ürünlerin ve hizmetlerin satın alınması ve elden çıkarılması süreçlerinde kişilerin ve grupların davranışlarını yönlendiren ahlaki prensipler ve standartlardır (Muncy ve Vitell, 1992). Tüketici ahlakı tüketicilerin ürün ve hizmetleri satın alma, kullanma ve elden çıkarma gibi tüketim alışkanlıklarında kendini göstermektedir. Ahlaki tüketim, kişinin kendi özgür iradesiyle seçtiği ürün ve hizmetlerin satın alınması ve kullanılması sürecinde insan hakları, işçi koşulları, hayvan hakları ve çevreyi koruma gibi ahlaki konulara önem vermesidir (De Pelsmacker vd., 2005). Ahlaki tüketimin bazı formları çevreyi koruma ve geliştirme konusunda katkı sağlarken bazıları insan hayatına katkı sağlamaktadır.

Ahlaki tüketim eylemi ardında birtakım sebepler bulunabilmektedir. Örneğin ahlaki tüketim eylemlerinden biri olan çevre dostu yeşil ürünlerin satın alınmasının ardında gösterişçi tüketim eğilimi olabilmektedir. Şöyle ki kişi etrafındaki insanlara çevre dostu markaları kullandığını gösterme güdüsüyle ahlaki tüketim eylemi sergileyebilmektedir. Böylece sosyal kabul alan kişi, ahlaki tüketim eyleminden kişisel bir fayda sağlamış olmaktadır (Cho ve Krasser, 2011). Bu sebeple gösterişçi tüketim ve ahlaki tüketim arasında bir ilişkiden söz edilebilmektedir. Literatürde tüketici tutarsızlığı olarak da isimlendirilen (De Pelsmacker vd., 2005) bu satın alma davranışında kişi gerçek niyetine göre değil de sosyal kabul alacağı şekilde ve toplumda iyi bir imaj çizmek amacıyla ahlaki tüketim davranışı göstermektedir.

Ahlaki tüketim, materyalizm ve post materyalizm ile de ilişkilidir. Materyalizm, kişinin sahip olduğu maddi varlıklara verdiği önem ile ilgiliyken post materyalizm çevre koruma, insan hakları, sürdürülebilir kalkınma, hayat kalitesi vb. konulara verdiği önemle ilgilidir. Bununla birlikte post materyalizm anti-materyalizm demek değildir. Yapılan çalışmalar ahlaki tüketimin materyalizm ve boykot ile negatif yönde ilişkili olduğunu göstermektedir. Buna karşın post materyalizm ile ahlaki tüketim arasında pozitif yönde ilişki olduğu düşünülmektedir (Cho ve Krasser, 2011).

2.6. Tüketici Ahlakının Ölçümü

Çalışmada katılımcıların ahlaki tüketim eğilimini ölçmek amacıyla Munchy ve Vitell (1992) tarafından geliştirilen tüketici ahlakı ölçeği kullanılmıştır. Bu ölçekte tüketicilere bazı ifadeler yöneltilmiş ve tüketicilerden bu ifadelerin ne kadar ahlaki olup olmadığını Likert ölçeğiyle değerlendirmeleri istenmiştir. Literatürde ahlaki tüketim genellikle içerisinde “çevreye duyarlı satın alma davranışı” nı ölçen ifadelerle ölçülmektedir. Bu çalışmanın örneklemini öğrencilerden oluştuğundan ve öğrencilerin gelirlerinin, diğer ürünlerden daha pahalı olabilen yeşil ürünleri satın almaya yetmeyebileceğinden, örneklem özelliklerine daha uygun olduğu için söz konusu ölçek tercih edilmiştir.

3. LİTERATÜR TARAMASI

Çoğu araştırmacı gösterişçi tüketim eğiliminin, materyalizmin göstergesi olduğu görüşündedir (Dawson ve Cavell, 1987; Belk, 1983; Belk, 1985). Materyalizm ile gösterişçi tüketim arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmasında Belk (1986), meslek sahibi olan, hırslı ve maddi şeylere çok fazla önem veren

genç kesimin gösterişçi tüketimi pozitif bir şekilde değerlendirdiklerini ve onu yaşam tarzları haline getirdiklerini tespit etmiştir. Veblen (1899)'in, üniversitedeki akademik personellerin gösterişçi tüketime daha eğilimli olduğu görüşünü test etmek amacıyla çalışma yapan Porter (1987), çalışmasında akademik personeller ile iş adamlarını gösterişçi tüketim eğilimleri açısından karşılaştırmış ve iş adamlarının akademik personellere göre gösterişçi tüketime daha eğilimli olduklarını tespit etmiştir. Othman (1989) materyalizm ile gösterişçi tüketim arasındaki ilişkiyi araştırdığı çalışmasında materyalizm eğilimi yüksek olan kişilerin gösterişçi tüketim eğilimlerinin, materyalizm eğilimi düşük olan kişilere göre daha yüksek olduğunu tespit etmiştir. Aslay vd. (2013) materyalizmin, gösterişçi tüketimin bir diğer yansıması olan statü tüketimi üzerindeki etkisini araştırdıkları çalışmalarında statü göstergesi olarak düşünülen plazma/LCD televizyon sahibi kişiler üzerinde anket uygulaması gerçekleştirmiştir. Çalışma sonucunda statü tüketiminin materyalist eğilimi yüksek kişilerde daha fazla olduğunu, materyalist eğilimi yüksek kişilerin sadelikten kaçınma eğilimlerinin daha yüksek olduğu ve maddi varlıklara sahip olmaktan daha mutlu oldukları tespit edilmiştir. Barzoki vd. (2014) gösterişçi tüketim ve materyalizm arasındaki olası ilişkiyi 362 genç kadın üzerinden araştırdıkları çalışmalarında gösterişçi tüketimin materyalizmle istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde ilişkili olduğunu tespit etmiştir. Lee vd. (2015) lüks ve lüks olmayan marka logolarının sosyal faydası ve statü algısı üzerine yapmış oldukları çalışmalarında insanların kurmuş oldukları sosyal ilişkileri, kullandıkları markaların lüks olup olmamasının etkilediğini tespit etmiştir. Araştırmada ayrıca, lüks marka kullananların lüks marka kullanmayanlara göre daha ayrıcalıklı muamele gördüğü tespit edilmiştir.

Tüketici ahlakı kavramı, bu çalışmada üzerinde çalışılan bir diğer konudur. Vitell vd. (1991) yapmış oldukları çalışmada yaşı büyük tüketicilerin genç tüketicilere göre ahlaki tüketim eğilimlerinin daha yüksek olduğunu tespit etmiştir. Kilbourne ve Pickett (2008) materyalizm ve ahlaki tüketim arasındaki ilişkiyi araştırdığı çalışmasında materyalizmin ahlaki tüketim davranışlarından biri olan çevreye duyarlı tüketim üzerinde negatif yönde etkisi olduğunu tespit etmiştir. Cho ve Krasser (2011) Avusturyalı ve Güney Koreli tüketiciler üzerinden tüketicilerin ahlaki tüketim eğilimlerinin ardında yatan sebepleri ve kültürel unsurların ahlaki tüketim eğilimi üzerindeki etkisini araştırdıkları çalışmalarında materyalist eğilimleri kültürel faktörler altında değerlendirerek incelemişlerdir. Araştırma sonuçları Avusturyalı tüketicilerin ahlaki tüketim eğilimlerinin, Güney Koreli tüketicilerden daha yüksek olduğunu göstermiştir. Buna ilaveten materyalist eğilimler de ahlaki tüketimin önemli bir tahmin edicisi olarak tespit edilmiştir. Znidersic vd. (2013) ahlaki tüketim konusunda yapmış oldukları çalışmalarında katılımcıların ahlaki tüketim eğilimleri, ahlaki tüketim davranışlarını ne sıklıkla yaptıkları ölçülerek değerlendirilmiştir. Çalışma sonucunda katılımcıların büyük bir yüzdesinin kendini ahlaki tüketim yapan bireyler olarak değerlendirirken (%32), büyük bir kısmının kendini tam anlamıyla ahlaki tüketim yapan birey olarak değerlendirmedikleri (%37) tespit edilmiştir. Buna ilaveten katılımcıların %60'ının ahlaki tüketimin çevre ve ülke için son derece önemli olduğunu düşündükleri tespit edilmiştir.

Gösterişçi tüketim ile ahlaki tüketim arasındaki ilişkiyi doğrudan inceleyen çalışmalar literatürde sınırlı sayıda. Ahlaki tüketim literatürde genellikle materyalist eğilimler ile ilişkilendirilmiştir. Gösterişçi tüketim ve ahlaki tüketim eğilimi arasındaki ilişkileri inceleyen çalışmalar, Masraflı Sinyalleşme Teorisi altında bu ilişkiyi açıklamaya çalışmışlardır. Masraflı sinyalleşme teorisine göre herkesin kolaylıkla satın alamayacağı pahalı yeşil ürünleri satın almak gibi ahlaki tüketim pratikleri ile kişi, varlıklı olduğuna dair sinyaller yollamak amacıyla bu tür eğilimler içine girmektedir. Özellikle herkes tarafından rahatlıkla görülebileceği ortamlarda alışveriş yapan kişi, yeterli para, enerji ve zaman gibi statü unsurlarına sahip olduğunun sinyalini verebilmek için diğerlerinden daha pahalı olan “yeşil” ürün kategorisindeki ürünleri satın alma eğiliminde olabilmektedir. Böylece kişi, çevreye duyarlı olduğu için değil, statü sinyali verebilmek için ahlaki tüketim davranışları sergileyebilmektedir (Hardy & Van Vudt, 2006; Zahavi ve Zahavi, 1997). Konuyla ilgili olarak, Griskevicius (2008) statü amaçlı tüketim ve ahlaki tüketimin bir örneği olan çevreye duyarlı satın alma davranışı arasındaki ilişkiyi incelediği doktora tez çalışmasında insanların başkalarının görebileceği mağaza vb. ortamlarda alışveriş yaparken statülerini gösterme kaygısı ile çevreye duyarlı satın alma eğilimlerinin daha yüksek olduğunu, özellikle bu ürünler diğer ürünlerden daha pahalı olduğunda bu tür satın alma eğilimlerinin daha yüksek olduğunu tespit etmiştir. Öte yandan insanların internet ortamı gibi kimsenin görmediği ortamlarda alışveriş yaparken, statülerini başkalarına gösterme kaygısı taşımayacakları için çevreye duyarlı satın alma eğilimlerinin düşük olduğunu tespit etmiştir. Hartman ve Ibanez (2012) tüketicilerin çevreye duyarlı satın alma

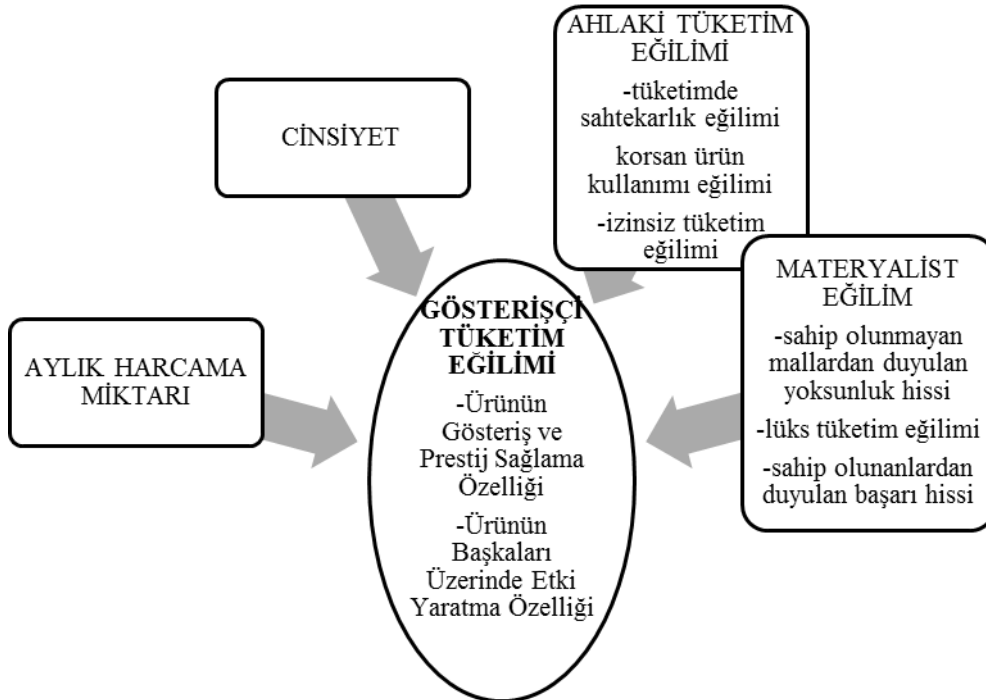
davranışlarının ardındaki sebepleri araştırdıkları çalışmalarında tüketicilerin topluma kendini ifade etme/gösterişçi tüketim eğiliminin çevreye duyarlı satın alma davranışını pozitif yönde etkilemediğini tespit etmişlerdir. Araştırmacılar bu sonucun ortaya çıkmasını, çevreye zararı olmayan enerji kullanımı eğiliminin ölçülmesiyle ilişkilendirmişlerdir. Şöyle ki, bu tür çevre dostu ürünlerin satın alınması, herkesin görebileceği mağaza vb. ortamlarda yapılmadığından tüketicilerin gösteriş amaçlı tüketim eğilimleri bu tür ürünlerin satın alınması üzerinde etkili olmamıştır. Bu açıdan düşünüldüğünde söz konusu araştırma sonuçları, Griskevicius (2008)'un araştırma sonuçları ile paralellik göstermiştir.

Literatürde yapılmış olan çalışmalar, gösterişçi tüketimin, masraflı sinyalleşme teorisi doğrultusunda tüketimin nerede yapıldığıyla ilgili olduğu kadar cinsiyet ile de ilişkili olduğunu göstermektedir. Griskevicius vd. (2007) yapmış oldukları çalışmada erkeklerin karşı cinsi etkilemek amacıyla lüks ürünleri gösterişçi bir biçimde kullanmaya daha eğilimli olduğu tespit edilmiştir. Sundie vd. (2011) ve Wang ve Griskevicius (2014) da yapmış oldukları çalışmalarında erkeklerin zenginlik, güç vb. sosyal statülerini karşı cinse mesaj vermek amacıyla gösterişçi bir biçimde kullanmaya daha eğilimli oldukları tespit edilmiştir. Aydın ve Karamehmet (2015) de yapmış oldukları çalışmalarında lüks tüketim ürünlerinin karşı cinsi etkilemek amacıyla kullanımın cinsiyete göre farklılaşıp farklılaşmadığını araştırmış ve erkeklerin kadınlara göre romantik güdülenme sonrasında gösterişçi tüketim ürünlerine daha fazla para harcama niyetlerinin olduğunu tespit etmiştir.

4. TASARIM VE YÖNTEM

Bu çalışmada tüketicilerin gösterişçi tüketim eğilimleri üzerinde cinsiyet, aylık harcama miktarı, materyalist eğilim ve ahlaki tüketim eğilimi değişkenlerinin istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin olup olmadığının tespit edilmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda bir devlet üniversitesinin iktisadi ve idari bilimler fakültesinde okumakta olan 200 erkek ve 200 kadın öğrenci kolayda örnekleme yöntemi ile belirlenmiştir. Araştırmanın değişken sayısının 10 katı alınarak örneklem sayısı 400 olarak belirlenmiştir. Araştırma 2018 bahar döneminde yapılmış ve veri toplama süreci 3 ayda tamamlanmıştır. Yapılan literatür taraması sonucunda araştırmanın modeli ve hipotezleri kurulmuştur. Araştırmanın modeli Şekil 1'deki gibidir:

Şekil 1. Araştırmanın Modeli

Araştırmanın ana hipotezleri şu şekilde kurulmuştur:

H₁: Ahlaki tüketim eğiliminin gösterişçi tüketim eğilimi üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi vardır.

H₂: Materyalist eğilimin gösterişçi tüketim eğilimi üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi vardır.

H₃: Aylık harcama miktarının gösterişçi tüketim üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi vardır.

H₄: Cinsiyet gösterişçi tüketim üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık oluşturmaktadır.

Çalışmanın bağımlı değişkeni olan gösterişçi tüketim eğilimi, Othman (1989) tarafından geliştirilen ve 10 maddeden oluşan bir ölçek ile ölçülmüştür. Söz konusu ölçeğe öncelikle güvenilirlik analizi yapılmış ve bu analiz sonucunda ölçeğin 2. maddesinin, ölçekten çıkarılmasına karar verilmiştir. Bu işlem sonrasında yapılan güvenilirlik analizi sonucunda ölçeğin Cronbach's Alpha değeri, 0.703 olarak bulunmuştur. Bu değer, ölçeğin oldukça güvenilir olduğunu (Kalaycı, 2010:405) göstermekle birlikte tek başına yeterli bir ölçüt değildir. Güvenilirlik analizi sonucunda söz konusu ölçek açılımlı faktör analizine¹ tabi tutulmuş ve faktör yükü %50'nin altında olanlar ölçekten çıkarılmıştır. Bunun sebebi, faktör yükünün en az %50 olması halinde faktörlerin toplam varyansın %30'unu açıklayabildiği ve bunun istatistiksel olarak "iyi" bir şekilde değerlendirilmesidir (Tabachnick ve Fidell, 2001). Bu sonuçtan yola çıkılarak gösterişçi tüketim ölçeğinden 4. ve 10. maddelerin de çıkarılmasına karar verilmiş ve eldeki faktör yükü %50'nin üzerinde olan 7 madde ile bağımlı değişken olarak çalışılmaya devam edilmiştir. Othman (1989)'a göre gösterişçi tüketim eğilimi ölçeğinin 1.,5.,7. ve 9. maddesi tüketicilerin ürünün statü göstergesi olma durumuna olan tutumunu, 3. maddesi ürünün sosyal görünürlüğüne olan tutumunu, 6. ve 8. maddeler ise tüketicinin ürünün sosyal kabulü hususundaki tutumunu ölçmektedir. Bu çalışmada ise 1., 3., 5. ve 7. maddelerin bir faktör, 6., 8. ve 9. maddelerin ise bir faktör altında toplandığı tespit edilmiştir. Aynı faktör altında toplanan maddelerin ortak temalarının belirlenmesi sonucunda birinci faktör "ürünün gösteriş ve prestij sağlama özelliği", ikinci faktör ise "ürünün başkaları üzerinde etki yaratma özelliği" olarak isimlendirilmiş ve modele de bu ifadeler yazılmıştır.

Çalışmanın bağımsız değişkenlerinden biri olan ahlaki tüketim eğilimi, Munchy ve Vitell (1992) tarafından geliştirilen Likert ölçekli tüketici ahlakı ölçeği kullanılarak ölçülmüştür. Söz konusu ölçeğe güvenilirlik analizi yapılmış ve Cronbach's Alpha değeri 0.867 olarak bulunmuştur. Bu sonuç, ölçeğin yüksek derecede güvenilir olduğunu göstermektedir (Kalaycı, 2010:405). Sonrasında yapılan açılımlı faktör analizi sonucunda söz konusu ölçek maddelerinin 3 faktör altında toplandığı tespit edilmiştir. Aynı faktörler altında yer alan maddelerin ortak teması incelendiğinde 1. faktörün "tüketimde sahtekarlık eğilimi", 2. faktörün "korsan ürün kullanımı eğilimi", 3. faktörün ise "izinsiz tüketim eğilimi" olarak isimlendirilmesine karar verilmiş ve modelde söz konusu değişken altında bu isimler belirtilmiştir.

Çalışmanın diğer bağımsız değişkeni olan materyalist eğilim ise Richins ve Dawson (1992) tarafından geliştirilen Likert ölçekli Maddi Değerler ölçeği kullanılarak ölçülmüştür. Söz konusu ölçeğe güvenilirlik analizi yapılmış ve analiz sonucunda ölçekteki 10 maddenin çıkarılmasına karar verilmiştir. Sonrasında yapılan analiz sonucunda Cronbach's Alpha değeri 0.738 olarak bulunmuştur. Sonrasında yapılan faktör analizi sonucunda söz konusu ölçek maddelerinin 3 faktör altında toplandığı tespit edilmiştir. Aynı faktörler altında yer alan maddelerin ortak teması incelendiğinde 1. faktörün "sahip olunmayan mallardan duyulan yoksunluk hissi", 2. faktörün "lüks tüketim eğilimi", 3. faktörün ise "sahip olunan maddi varlıklardan duyulan başarı hissi" olarak isimlendirilmesine karar verilmiş ve bu isimler modelde söz konusu değişken altında belirtilmiştir.

5. BULGULAR

Bu çalışmanın örneklemini 200 erkek ve 200 kadın olmak üzere toplam 400 lisans öğrencisi oluşturmaktadır. Katılımcıların yaş ortalaması 22 olarak bulunmuştur. Aylık ortalama harcama miktarı ise 768,21 TL olarak tespit edilmiştir.

¹ Sayfa düzeni nedeniyle ölçeklerin açılımlı faktör analizine ilişkin sonuçlar, EK 1'de gösterilmiştir.

Çalışmanın bağımlı değişkeni ve bağımsız değişkenlerini ölçmek için kullanılan ölçeklerin ortalama ve standart sapma değerleri Tablo 1, Tablo 2 ve Tablo 3'te gösterilmektedir:

Tablo 1. Materyalist Eğilimler Ölçeği Ortalama ve Standart Sapma Değerleri (5'li Likert Ölçekli)

Materyalist Eğilimler Ölçeği	Ort.	Std. Sapma
<i>Sahip Olunmayan Mallardan Duyulan Yoksunluk Hissi</i>		
Şu an sahip olmadığım bazı şeylere sahip olsaydım hayatım daha iyi olurdu.	3,24	1,19
Daha çok şey satın alma gücüm olsaydı daha mutlu olurum.	2,87	1,25
İstediğim her şeyi alamıyor olmak bazen canımı sıkıyor.	3,13	1,21
Faktör maddelerinin ortalaması	3,08	
<i>Lüks Tüketim Eğilimi</i>		
Pahalı evi, arabası veya kıyafetleri olan insanlara imreniyorum.	2,00	1,18
İnsanları hayran bırakan şeylere sahip olmak istiyorum.	2,57	1,37
Faktör maddelerinin ortalaması	2,28	
<i>Sahip Olunan Mallardan Duyulan Başarı Hissi</i>		
Hayattaki en önemli başarılarından biri sahip olunan maddi varlıklardır.	2,20	1,29
Sahip olduklarım, hayatımın nasıl olduğu hakkında çok şey söyler.	3,11	1,27
Faktör maddelerinin ortalaması	2,65	

Tablo 1, “sahip olunmayan mallardan duyulan yoksunluk hissi” faktörüne verilen cevapların ortalama değerlerinin 3'e yakın (3,08) olduğunu göstermektedir. Öte yandan “lüks tüketim eğilimi” faktörüne verilen cevapların ortalama değerlerinin 2'ye yakın (2,28) ve “sahip olunan mallardan duyulan başarı hissi” faktörüne verilen cevapların ise 2-3 arasında (2,65) olduğu görülmektedir.

Tablo 2. Ahlaki Tüketim Eğilimi Ortalama ve Standart Sapma Değerleri (5'li Likert Ölçekli)

Ahlaki Tüketim Eğilimi Ölçeği	Ort.	Std. Sapma
<i>Tüketimde Sahtekarlık Eğilimi</i>		
Fiyat indirimlerinden yararlanmak için yaşını olduğundan küçük göstermek	1,61	,877
Satın almadığın bir ürünün indirim kuponunu kullanmak	2,04	1,22
Son kullanım tarihi geçmiş indirim kuponu kullanmak	1,81	1,00
Faktör maddelerinin ortalaması	1,82	
<i>Korsan Ürün Kullanımı Eğilimi</i>		
Hesap olması gerekenden daha az geldiğinde bunu çaktırmamak	1,80	1,17
Bir albümü satın almak yerine internette indirmek	2,86	1,25
Bilgisayar yazılımlarını satın almadan korsanlarını indirip kullanmak	2,42	1,28
Bir mağazada bir sürü farklı kıyafet deneyip hiçbirini satın almadan çıkmak	3,17	1,35
Faktör maddelerinin ortalaması	2,56	
<i>İzinsiz Tüketim Eğilimi</i>		
Bir markette parasını ödmeden bir şey alıp içmek	1,39	0,805
Başkasının internet ağına (wireless) ondan izinsiz bir şekilde bağlanarak internete girmek	1,72	0,905
Sigorta şirketinden para alabilmek için aslında kayıp olan bir eşyayı çalınmış gibi göstermek	1,25	0,572
Faktör maddelerinin ortalaması	1,45	

Tablo 2, “tüketimde sahtekarlık eğilimi” faktörüne verilen cevapların ortalama değerlerinin 2'ye yakın (1,82) olduğunu göstermektedir. Öte yandan “korsan ürün kullanımı eğilimi” faktörüne verilen cevapların ortalama değerinin 2-3 arasında (2,56), “izinsiz tüketim eğilimi” faktörüne verilen cevapların ortalama değerinin ise 1'e yakın (1,45) olduğu görülmektedir.

Tablo 3. Gösterişçi Tüketim Ölçeği Ortalama ve Standart Sapma Değerleri (7’li Ölçek)

Gösterişçi Tüketim Ölçeği	Ort.	Std. Sapma
<i>Ürünün Gösteriş ve Prestij Sağlama Özelliği</i>		
Ürün alırken prestij, benim için önemli bir faktördür.	4,16	2,02
Bir ürünün diğer insanların ilgisini çekme özelliği, satın alma kararı vermemde önemli bir unsurdur.	3,40	2,28
Gösteriş amaçlı ürün satın alan insanlara karşı değilim.	3,68	2,17
Daha prestijli bir ürün almak için extra para ödemekten çekinmiyorum.	3,92	2,27
Faktör maddelerinin ortalaması	3,79	
<i>Ürünün Başkaları Üzerinde Etki Yaratma Özelliği</i>		
Hemen hemen tüm insanların, dikkat çekmek için ürün satın alma eğiliminde olduklarını düşünüyorum.	4,35	2,19
İnsanlar birbirlerini sahip olduklarıyla yargılamaktadır.	5,09	2,08
Diğer insanlar üzerinde etki yaratmayı gizlice umarak bir şeyler satın alıyorum.	2,75	2,01
Faktör maddelerinin ortalaması	4,06	

Tablo 3 “ürünün gösteriş ve prestij sağlama özelliği” faktörüne verilen cevapların ortalama değerlerinin 4’e yakın (3,79) olduğunu göstermektedir. Öte yandan “ürünün başkaları üzerinde etki yaratma özelliği” faktör maddelerine verilen cevapların ortalamasının ise aynı şekilde 4’e yakın (4,06) olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 1, Tablo 2 ve Tablo 3’te yer alan ortalama değerler genel olarak incelendiğinde katılımcıların gösterişçi tüketim eğilimlerinin, ahlaki tüketim ve materyalist eğilimlerinden daha yüksek olduğu düşünülebilmektedir.

Çalışmanın hipotezlerinin testi için çoklu doğrusal regresyon analizi yapılmıştır. Regresyon analizi sonuçları aşağıdaki gibidir:

Tablo 4: Aylık Harcama Miktarı, Ahlaki Tüketim Eğilimi ve Materyalist Eğilimlerin, Ürünün Gösteriş ve Prestij Sağlama Özelliğine Olan Gösterişçi Tüketim Eğilimi Üzerindeki Etkisi

	Bağımsız Değişkenler	Std. B.	Korelas-yonlar	Std. Hata	t	p	Tolerans	VIF	SONUÇ
H₁		Ahlaki Tüketim Eğilimi							
H_{1a}	Tüketimde Sahtekarlık Eğilimi	,124	,209	,048	2,603	,010	,850	1,177	Kabul
H_{1b}	Korsan Ürün Kullanımı Eğilimi	,089	,116	,046	1,925	,055	,905	1,105	Ret
H_{1c}	İzinsiz Tüketim Eğilimi	,005	,037	,044	,118	,906	,992	1,008	Ret
H₂		Materyalist Eğilim							
H_{2a}	Sahip Olunmayan Mallardan Duyulan Yoksunluk Hissi	-,005	,042	,047	-,114	,909	,885	1,130	Ret
H_{2b}	Lüks Tüketim Eğilimi	,251	,283	,046	5,459	,000	,909	1,100	Kabul

H_{2c}	Sahip Olunan Mallardan Duyulan Başarı Hissi	,340	,356	,045	7,575	,000	,957	1,044	Kabul
H₃	Aylık Harcama Miktarı	,129	,154	,000	2,910	,004	,975	1,025	Kabul
$R^2=,248$ Düzeltilmiş $R^2=,235$ D-W ist.=1,999 F ist. (ANOVA)=18,404 [0,000] Beta (Sabit)=-,237									

Tablo 4, ürünün gösteriş ve prestij sağlama özelliğine olan gösterişçi tüketim eğilimi üzerinde aylık harcama miktarı, ahlaki tüketim eğilimi ve materyalist eğilimlerin etkisini göstermektedir. Tablo 4 incelendiğinde ürünün gösteriş ve prestij sağlama özelliğine olan gösterişçi tüketim eğilimi üzerinde katılımcının tüketimde sahtekarlık eğiliminin istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi olduğu ($p=,010<,05$; Std. B.=,124), sahtekarlık eğilimindeki 1 birimlik artışın, ürünün gösteriş ve prestij sağlama özelliğine olan gösterişçi tüketim eğilimi üzerinde %12,4'lük bir artışa sebep olduğu anlaşılmaktadır. Ahlaki tüketim eğiliminin diğer faktörleri olan korsan ürün kullanımı eğilimi ($p=,055>,05$) ve ürünleri izin almadan tüketim eğiliminin ($p=,906>,05$) ise ürünün gösteriş ve prestij sağlama özelliğine olan gösterişçi tüketim eğilimi üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi tespit edilememiştir.

Materyalist eğilimin bir faktörü olan, katılımcının sahip olmadığı mallardan duyduğu yoksunluk hissini, ürünün gösteriş ve prestij sağlama özelliğine olan gösterişçi tüketim eğilimi üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi tespit edilememiştir ($p=,909>,05$). Öte yandan materyalist eğilimin diğer faktörleri olan, katılımcının lüks tüketim eğilimi ($p=,000<,05$; Std. B.=,251) ile sahip olduğu mallardan duyduğu başarı hissini ($p=,000<,05$; Std. B.=,340) ise ürünün gösteriş ve prestij sağlama özelliğine olan gösterişçi tüketim eğilimi üzerinde istatistiksel olarak anlamlı etkileri olduğu tespit edilmiştir. Katılımcının lüks tüketim eğilimindeki 1 birimlik artışın, ürünün gösteriş ve prestij sağlama özelliğine olan gösterişçi tüketim eğiliminde %25,1'lik; katılımcının sahip olduğu mallardan duyduğu başarı hissindeki 1 birimlik artışın ise ürünün gösteriş ve prestij sağlama özelliğine olan gösterişçi tüketim eğiliminde %34'lük bir artışa sebep olduğu tespit edilmiştir.

Araştırmanın bir diğer bağımsız değişkeni olan aylık harcama miktarının ürünün gösteriş ve prestij sağlama özelliğine olan gösterişçi tüketim eğilimi üzerindeki etkisi anlamlı olarak tespit edilmiştir ($p=,004<,05$; Std. B.=,129). Katılımcının aylık harcama miktarındaki 1 birimlik artışın, ürünün gösteriş ve prestij sağlama özelliğine olan gösterişçi tüketim eğilimi üzerinde %12,9'lük bir artışa sebep olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 4'ün altında yer alan düzeltilmiş R^2 değerine bakıldığında söz konusu bağımsız değişkenlerin, ürünün gösteriş ve prestij sağlama özelliğine olan gösterişçi tüketim eğilimindeki değişimin %23,5'ini açıkladığı anlaşılmaktadır. F istatistiğine bakıldığında da modelin bir bütün olarak anlamlı olduğu anlaşılmaktadır ($p=,000<,05$). Dolayısıyla elde edilen istatistik değerleri sonucunda söz konusu modelin denklemi şu şekilde gösterilebilmektedir:

$$\text{Ürünün Gösteriş ve Prestij Sağlama Özelliğine Olan Gösterişçi Tüketim Eğilimi} = -0,237 + 0,124(\text{Tüketimde Sahtekarlık Eğilimi}) + 0,251(\text{Lüks Tüketim Eğilimi}) + 0,340(\text{Sahip Olunan Mallardan Duyulan Başarı Hissi}) + 0,129(\text{Aylık Harcama Miktarı})$$

Bu durumda her şey sıfır olduğunda katılımcının, ürünün gösteriş ve prestij sağlama özelliğine olan gösterişçi tüketim eğiliminin -0,237 birim olduğu görülmektedir. Ayrıca katılımcıların, ürünün gösteriş ve prestij sağlama özelliğine olan gösterişçi tüketim eğilimindeki artışta pozitif yönde en çok etkili olan değişkenin sahip olunan mallardan duyulan başarı hissi olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 5: Aylık Harcama Miktarı, Ahlaki Tüketim Eğilimi ve Materyalist Eğilimlerin, Ürünün Başkaları Üzerinde Etki Yaratma Özelliğine Olan Gösterişçi Tüketim Eğilimi Üzerindeki Etkisi

	Bağımsız Değişkenler	Std. B.	Korelasyonlar	Std. Hata	t	p	Tolerans	VIF	SONUÇ
H₁	Ahlaki Tüketim Eğilimi								
H_{1a}	Tüketimde Sahtekarlık Eğilimi	-,059	,049	,052	-1,131	,259	,850	1,177	Ret
H_{1b}	Korsan Ürün Kullanımı Eğilimi	,120	,120	,051	2,368	,018	,905	1,105	Kabul
H_{1c}	İzinsiz Tüketim Eğilimi	-,008	,007	,049	-,159	,873	,992	1,008	Ret
H₂	Materyalist Eğilim								
H_{2a}	Sahip Olunmayan Mallardan Duyulan Yoksunluk Hissi	,147	,153	,051	2,852	,005	,885	1,130	Kabul
H_{2b}	Lüks Tüketim Eğilimi	,235	,210	,051	4,630	,000	,909	1,100	Kabul
H_{2c}	Sahip Olunan Mallardan Duyulan Başarı Hissi	,019	,039	,049	,384	,701	,957	1,044	Ret
H₃	Aylık Harcama Miktarı	,070	,072	,000	1,434	,152	,975	1,025	Ret
R ² = ,089 Düzeltilmiş R ² = ,072 D-W ist. = 1,709 F ist. (ANOVA) = 5,433 [0,000] Beta (Sabit) = -,132									

Tablo 5, ürünün başkaları üzerinde etki yaratma özelliğine olan gösterişçi tüketim eğilimi üzerinde aylık harcama miktarı, ahlaki tüketim eğilimi ve materyalist eğilimlerin etkisini göstermektedir. Tablo 5 incelendiğinde ürünün başkaları üzerinde etki yaratma özelliğine olan gösterişçi tüketim eğilimi üzerinde ahlaki tüketim eğiliminin bir faktörü olan tüketimde sahtekarlık eğiliminin istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi olmadığı tespit edilmiştir ($p = ,259 > ,05$). Ahlaki tüketim eğiliminin bir diğer faktörü olan korsan ürün kullanımı eğiliminin ise ürünün başkaları üzerinde etki yaratma özelliğine olan gösterişçi tüketim eğilimi üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi olduğu tespit edilmiştir ($p = ,018 < ,05$; Std. B. = ,120). Katılımcının korsan ürün kullanma eğilimindeki 1 birimlik artışın, ürünün başkaları üzerinde etki yaratma özelliğine olan gösterişçi tüketim eğiliminde %12'lik bir artışa sebep olduğu tespit edilmiştir. Öte yandan ahlaki tüketim eğiliminin bir diğer faktörü olan, ürünleri izin almadan tüketim eğiliminin ise ürünün başkaları üzerinde etki yaratma özelliğine olan gösterişçi tüketim eğilimi üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi tespit edilememiştir ($p = ,873 > ,05$).

Materyalist eğilimin faktörleri olan, katılımcının sahip olmadığı mallardan duyduğu yoksunluk hissini ($p = ,005 < ,05$; Std. B. = ,147) ve lüks tüketim eğiliminin ($p = ,000 < ,05$; Std. B. = ,235) ürünün başkaları üzerinde etki yaratma özelliğine olan gösterişçi tüketim eğiliminde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi olduğu tespit edilmiştir. Sahip olunmayan mallardan duyulan yoksunluk hissindeki 1 birimlik artışın, ürünün başkaları üzerinde etki yaratma özelliğine olan gösterişçi tüketim eğiliminde %14,7'lik; lüks tüketim eğilimindeki 1 birimlik artışın ise ürünün başkaları üzerinde etki yaratma özelliğine olan gösterişçi tüketim eğiliminde %23,5'lik bir artışa sebep olduğu tespit edilmiştir. Materyalist eğilimin bir diğer faktörü olan, sahip olunan mallardan duyulan başarı hissini ise ürünün başkaları üzerinde etki yaratma özelliğine olan gösterişçi tüketim eğilimi üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi tespit edilememiştir ($p = ,701 > ,05$).

Araştırmanın bir diğer bağımsız değişkeni olan aylık harcama miktarının, ürünün başkaları üzerinde etki yaratma özelliğine olan gösterişçi tüketim eğilimi üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi tespit edilememiştir ($p=,152>,05$).

Tablo 5'in altında yer alan düzeltilmiş R^2 değerine bakıldığında söz konusu bağımsız değişkenlerin, ürünün başkaları üzerinde etki yaratma özelliğine olan gösterişçi tüketim eğilimindeki değişimin %7.2'sini açıkladığı anlaşılmaktadır. F istatistiğine bakıldığında da modelin bir bütün olarak anlamlı olduğu anlaşılmaktadır ($p=,000<,05$). Dolayısıyla elde edilen istatistik değerleri sonucunda söz konusu modelin denklemi şu şekilde gösterilebilmektedir:

Ürünün Başkaları Üzerinde Etki Yaratma Özelliğine Olan Gösterişçi Tüketim Eğilimi = $-0,132+0,120(\text{Korsan Ürün Kullanımı Eğilimi})+0,147(\text{Sahip Olunmayan Mallardan Duyulan Yoksunluk Hissi})+0,235(\text{Lüks Tüketim Eğilimi})$

Bu durumda her şey sıfır olduğunda katılımcının, ürünün başkaları üzerinde etki yaratma özelliğine olan gösterişçi tüketim eğiliminin $-0,132$ birim olduğu görülmektedir. Ayrıca katılımcıların, ürünün başkaları üzerinde etki yaratma özelliğine olan gösterişçi tüketim eğilimindeki artışta pozitif yönde en çok etkili olan değişkenin lüks tüketim eğilimi olduğu anlaşılmaktadır.

Cinsiyet değişkeninin hem ürünün gösteriş ve prestij sağlama özelliğine olan gösterişçi tüketim eğilimi hem de ürünün başkaları üzerinde etki yaratma özelliğine olan gösterişçi tüketim eğilimi üzerinde anlamlı bir farklılık oluşturup oluşturmadığının tespiti için bağımsız örneklem t testi yapılmıştır.

Tablo 6: Cinsiyet Değişkeninin Ürünün Gösteriş ve Prestij Sağlama Özelliğine Olan Gösterişçi Tüketim Eğilimi Üzerinde Oluşturduğu Farklılıklara Yönelik Bağımsız Örneklem t Testi Sonuçları

Bağımlı Değişken		Varyans Eşitliği için Levene Testi		Ortalamaların Eşitliği için t Testi				
		F.	Sig.	t	Sd.	Sig. (çift kuyruk)	Ort. Farkı	Std. Hata Farkı
Ürünün Gösteriş ve Prestij Sağlama Özelliğine Olan Gösterişçi Tüketim Eğilimi	Varyansların eşitliği varsayıldığında	1,617	,204	6,017	398	,000	,85750	,14252
	Varyansların eşit olmadığı varsayıldığında			6,017	395,347	,000	,85750	,14252

Tablo 6 incelendiğinde kadınlar ve erkekler arasında ürünün gösteriş ve prestij sağlama özelliğine olan gösterişçi tüketim eğilimi açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu anlaşılmaktadır ($\text{Sig.} = ,000 < ,05$). Söz konusu farklılığın tespiti için Tablo 7'nin incelenmesi gerekir.

Tablo 7: Cinsiyet Değişkeninin Ürünün Gösteriş ve Prestij Sağlama Özelliğine Olan Gösterişçi Tüketim Eğilimi Üzerinde Oluşturduğu Farklılıklara Yönelik Grup İstatistikleri

Ürünün Gösteriş ve Prestij Sağlama Özelliğine Olan Gösterişçi Tüketim Eğilimi	Bağımsız Değişken	N	Ort.	Std. Sapma	Std. Hata Ort.
		Erkek	200	4,22	1,48
	Kadın	200	3,36	1,36	,09656

Tablo 7 incelendiğinde erkeklerin, ürünün gösteriş ve prestij sağlama özelliğine olan gösterişçi tüketim eğilimi ortalamasının 4,22; kadınların ise 3,36 olduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu değişkenin 7'li ölçek ile ölçüldüğü göz önünde bulundurulduğunda erkeklerin genelinin, ürünün gösteriş ve prestij sağlama özelliğine olan gösterişçi tüketim eğiliminde kararsız, kadınların genelinin ise böyle bir eğilim içerisinde olmadıklarını ifade ettikleri yorumu yapılabilir.

Tablo 8: Cinsiyet Değişkeninin Ürünün Başkaları Üzerinde Etki Yaratma Özelliğine Olan Gösterişçi Tüketim Eğilimi Üzerinde Oluşturduğu Farklılıklara Yönelik Bağımsız Örneklem t Testi Sonuçları

Bağımlı Değişken		Varyans Eşitliği için Levene Testi		Ortalamaların Eşitliği için t Testi				
		F.	Sig.	t	Sd.	Sig. (çift kuyruk)	Ort. Farkı	Std. Hata Farkı
Ürünün Başkaları Üzerinde Etki Yaratma Özelliğine Olan Gösterişçi Tüketim Eğilimi	Varyansların eşitliği varsayıldığında	,005	,943	3,227	398	,001	,47667	,14772
	Varyansların eşit olmadığı varsayıldığında			3,227	397,987	,001	,47667	,14772

Tablo 8 incelendiğinde kadınlar ve erkekler arasında ürünün başkaları üzerinde etki yaratma özelliğine olan gösterişçi tüketim eğilimi açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu anlaşılmaktadır (Sig.=,001<,05). Söz konusu farklılığın tespiti için Tablo 9'un incelenmesi gerekir.

Tablo 9: Cinsiyet Değişkeninin Ürünün Başkaları Üzerinde Etki Yaratma Özelliğine Olan Gösterişçi Tüketim Eğilimi Üzerinde Oluşturduğu Farklılıklara Yönelik Grup İstatistikleri

Ürünün Başkaları Üzerinde Etki Yaratma Özelliğine Olan Gösterişçi Tüketim Eğilimi	Bağımsız Değişken	N	Ort.	Std. Sapma	Std. Hata Ort.
		Erkek	200	4,30	1,48
	Kadın	200	3,83	1,47	,10416

Tablo 9 incelendiğinde erkeklerin, ürünün başkaları üzerinde etki yaratma özelliğine olan gösterişçi tüketim eğilimi ortalamasının 4,30; kadınların ise 3,83 olduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu değişkenin 7'li ölçek ile ölçüldüğü göz önünde bulundurulduğunda erkeklerin genelinin ürünün başkaları üzerinde etki yaratma özelliğine olan gösterişçi tüketim eğiliminde kararsız, kadınların genelinin ise söz konusu eğilimde kararsıza yakın bir tutum gösterdikleri anlaşılmaktadır. Elde edilen sonuçlar kadınların, ürünün gösteriş ve prestij sağlama özelliğine olan gösterişçi tüketim eğiliminde negatif bir tutum sergilerken ürünün başkaları üzerinde etki yaratma özelliğine olan gösterişçi tüketim eğiliminde kararsıza yakın bir tutum içerisinde olduğunu göstermektedir. Genel olarak ise erkeklerin kadınlara göre gösterişçi tüketime daha eğilimli oldukları yorumu yapılabilmektedir.

6. TARTIŞMA VE SONUÇ

Araştırmada yapılan açımlayıcı faktör analizi sonucunda gösterişçi tüketimin “ürünün gösteriş ve prestij sağlama özelliğine olan gösterişçi tüketim eğilimi” ve “ürünün başkaları üzerinde etki yaratma özelliğine olan gösterişçi tüketim eğilimi” olmak üzere iki farklı boyutu ortaya çıkmıştır. Öte yandan ahlaki tüketim eğilimine yapılan faktör analizi sonucunda bu değişkenin “tüketimde sahtekarlık eğilimi”, “korsan ürün kullanımı eğilimi” ve “ürünü izinsiz tüketim eğilimi” olmak üzere 3 boyutu; materyalist eğilime yapılan faktör analizi sonucunda ise söz konusu değişkenin “sahip olunmayan mallardan duyulan yoksunluk hissi”, “lüks tüketim eğilimi” ve “sahip olunan mallardan duyulan başarı hissi” olmak üzere 3 farklı boyutu tespit edilmiştir.

Yapılan çoklu doğrusal regresyon analizi sonucunda ürünün gösteriş ve prestij sağlama özelliğine olan gösterişçi tüketim eğilimi üzerinde tüketimde sahtekarlık eğilimi, lüks tüketim eğilimi ve sahip olunan mallardan duyulan başarı hissini istatistiksel olarak anlamlı etkide olduğu ve söz konusu etkilerin pozitif yönde olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla analiz sonuçlarına göre kişinin fiyat indirimlerinden yararlanmak için yaşını olduğundan küçük göstermesi gibi sahtekarlık eğilimindeki artış, kişinin gösteriş amaçlı ürün satın alma ve/veya daha prestijli bir ürün satın almak için ekstra para ödeme gibi eğilimlerinde de artışa sebep olacağı düşünülebilir. Öte yandan kişinin pahalı ve başkalarında hayranlık

birakan mallara sahip olma isteği gibi lüks tüketim eğilimindeki artışın da gösteriş ve prestij amaçlı ürün satın alma eğiliminde artışa sebep olacağı düşünülebilmektedir. Kişinin sahip olduğu malları hayattaki en önemli başarılarından biri olarak görmesi gibi sahip olduklarından duyduğu başarı hissindeki artış da gösteriş ve prestij amaçlı ürün satın alma eğiliminde artışa sebep olacağı düşünülebilmektedir. Bu sonuçlardan yola çıkılarak kişinin sahip olduğu maddi varlıklara atfettiği önem ve verdiği değer arttıkça, gösteriş ve prestij amaçlı ürün satın alma eğiliminin de artacağı düşünülebilir.

Regresyon analizi sonucunda elde edilen bir diğer sonuç ise korsan ürün kullanımı eğilimi, sahip olunmayan mallardan duyulan yoksunluk hissi ve lüks tüketim eğilimindeki artışın, ürünün başkaları üzerinde etki yaratma özelliğine olan gösterişçi tüketim eğiliminde de artışa sebep olduğudur. Dolayısıyla analiz sonuçlarına göre bir ürünü (albüm vb. gibi) satın almak yerine internette indiren ya da ürünlerin korsanlarını satın alan kişilerin, ürünleri başkaları üzerinde etki yaratmak için satın alma ihtimalleri daha yüksek olmaktadır. Buna ilaveten daha çok satın alarak hayatının daha iyi olacağını düşünen birinin başkaları üzerinde etki yaratmak amacıyla ürün satın alma ihtimali daha yüksek olmaktadır. Ayrıca araştırma sonuçlarına göre, pahalı eşyalara sahip kişilere imrenen bir kişinin de başkaları üzerinde etki yaratmak amacıyla ürün satın alma eğilimi daha yüksek olacaktır.

Regresyon analizi sonuçlarına göre cinsiyet, ürünün gösteriş ve prestij sağlama özelliğine olan gösterişçi tüketim eğilimi üzerinde etkili bir değişken olarak ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla söz konusu değişken açısından kadınlar ve erkekler arasında anlamlı bir fark olduğu düşünüldüğünden bağımsız örneklem t testi yapılmış ve elde edilen sonuçlar, kadınlar ve erkekler arasında ilgili değişken açısından farklılık olduğunu göstermiştir. Genel olarak erkeklerin, ürünün gösteriş ve prestij sağlama özelliğine olan gösterişçi tüketim eğiliminde kararsız, kadınların ise böyle bir eğilim içerisinde olmadıklarını ifade ettikleri tespit edilmiştir. Cinsiyet değişkeni ürünün başkaları üzerinde etki yaratma özelliğine olan gösterişçi tüketim eğiliminde de etkili bir değişken olarak tespit edilmiştir. Bu sonuçtan yola çıkılarak ürünün başkaları üzerinde etki yaratma özelliğine olan gösterişçi tüketim eğiliminde de kadınlar ve erkekler arasında anlamlı bir fark olduğu düşünüldüğünden bağımsız örneklem t testi yapılmış ve elde edilen sonuçlar, kadınlar ve erkekler arasında ilgili değişken açısından farklılık olduğunu göstermiştir. Genel olarak erkeklerin ürünün başkaları üzerinde etki yaratma özelliğine olan gösterişçi tüketim eğiliminde kararsız, kadınların ise söz konusu eğilimde kararsıza yakın bir tutum gösterdikleri anlaşılmaktadır. Bu sonuçlar yorumlanırken anketi dolduran kişilerin genel olarak toplumda negatif olarak değerlendirilen gösteriş amaçlı tüketim konusunda gerçek tutumlarını ifade etmeme ihtimalleri olduğunun göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

Regresyon analizi sonucunda elde edilen bir diğer sonuç da aylık harcama miktarı arttıkça kişinin gösteriş ve prestij amaçlı ürün satın alma eğiliminin de artış göstermesidir. Aylık harcama miktarı ile başkaları üzerinde etki yaratmak amacıyla ürün satın alma eğilimi arasında ise herhangi bir ilişki tespit edilememiştir. Bu sonuçlar yorumlandığında kişilerin başkaları üzerinde etki yaratmak için çok fazla harcama yapmaya gerek olmadığını düşündükleri, gösteriş ve prestij sahibi olmayı ise maddiyatla ilişkilendirdikleri sonucuna varılabilir.

7. ÖNERİLER VE KISITLAR

Bu çalışmada cinsiyet, aylık harcama miktarı, materyalist eğilim ve ahlaki tüketim değişkenlerinin gösterişçi tüketim eğilimi üzerindeki olası etkileri incelenmiştir. Bu etkileri incelemek amacıyla 200 erkek ve 200 kadından oluşan lisans öğrencileri üzerinde çalışılmıştır. Çalışmanın örnekleminde çalışan kesim olmadığından, çevreye duyarlı satın alma, yeşil ve organik ürün satın alma vb. gibi ahlaki tüketim eğilimi göstergelerinin ölçümü yapılamamıştır; çünkü söz konusu ürünler, yeşil olmayan ürünlere göre daha pahalıdır ve öğrencilerden bu tür satın alma eğilimi beklemek mümkün olmamaktadır. Bu sebeple ahlaki tüketim eğilimi tespit edilirken belli bir ölçekte sınırlı kalınmıştır. İleriki çalışmalarda örnekleme çalışan kesimin dahil edilmesi, ahlaki tüketim eğiliminin daha etkin bir şekilde ölçülmesini sağlayabilir. Buna ilaveten farklı meslek gruplarının gösterişçi tüketim eğilimlerinin karşılaştırıldığı çalışmalar yapılarak ilgili literatür geliştirilebilir. Ayrıca söz konusu araştırmanın örneklemini birbirine yakın yaşlara sahip bireyler oluşturmaktadır. Bu nedenle yaş değişkeninin gösterişçi tüketim eğilimi üzerindeki olası etkisi incelenememiştir. İleriki çalışmalarda gösterişçi tüketim açısından jenerasyonlar arasında fark olup olmadığının incelenmesi de yapılarak literatür geliştirilebilir.

Çalışmanın değişkenleri olan materyalist eğilim, gösterişçi tüketim ve ahlaki tüketim kavramları, tanımları ve kapsamaları gereği tüketicilerin kendilerini rahat bir şekilde ifade edebilecekleri kavramlar olmayabilmektedir. Şöyle ki kişi ahlaki tüketim değişkeninin bir ifadesi olan “bir markette parasını ödmeden bir şey alıp içmek” veya “fiyat indirimlerinden yararlanmak için yaşını olduğundan küçük göstermek” gibi durumları kişi daha önce gerçekleştirmiş olsa bile bunun ahlaki olmadığını düşündüğünden gerçeği yansıtmayan cevaplar verebilmektedir. Söz konusu araştırma da kişinin sözlü ifadelerine verdiği puanlamaya dayandığından gerçeği yansıtmayan sonuçların elde edilme ihtimali olduğunun unutulmaması gerekir. Bu nedenle ve örneklemin sadece bir üniversitenin bir fakültesinde okumakta olan lisans öğrencilerinden oluşması sebebiyle genelleştirilmesi söz konusu değildir. İleriki çalışmalarda konuyla ilgili olarak derinlemesine görüşme tekniğinden yararlanılarak veri toplama yoluna gidilmesi, kişilerin söz konusu eğilimlerine olan tutumlarında daha gerçekçi sonuçlar elde edilmesini sağlayabilecektir. Ayrıca kişinin herkesin görebileceği ortamda alışveriş yaparken gösterişçi tüketim eğilimine daha yatkın olabileceği düşüncesinden hareketle farklı ortamlardaki tüketim davranışlarının gözlem yoluyla da incelendiği çalışmalar yapılabilir.

Son olarak bu çalışmada materyalizm eğilimi yüksek ve düşük olanların gösterişçi tüketim eğilimi açısından farklılaşıp farklılaşmadığı incelenmemiştir. İleriki çalışmalarda materyalizm eğilimi açısından farklılaşan tüketici gruplarının gösterişçi tüketim eğilimlerinin farklılaşıp farklılaşmadığının incelendiği çalışmalar da yapılarak literatür geliştirebilir.

KAYNAKÇA

- Ackerman, F. (1997). Consumed in theory: Alternative perspectives on the economics of consumption. *J. Econ.*, 31(3), 651-64.
- Açıklım, S. ve Erdoğan, L. (2004). Veblen’ci gösteriş amaçlı tüketim. *SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 4(7),8-39.
- Aslay, F., Ünal, S. ve Akbulut, Ö. (2013). Materyalizmin statü tüketimi üzerindeki etkisini belirlemeye yönelik bir araştırma. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 27(2), 43-62.
- Atik, D. ve Şahin, D.Y. (2011). Conspicuous consumption of the neglected majority: low-income consumers in a non-western culture. *African Journal of Business Management*, 5(13), 5330-5335.
- Aydın, G. ve Karamehmet, B. (2015). Y jenerasyonunda sözsüz iletişim yöntemi olarak gösterişçi tüketim kullanımıyla ilgili deneysel bir çalışma. *İstanbul Arel Üniversitesi İletişim Çalışmaları Dergisi*, 4(7),107-126.
- Barzoki, M.H., Tavakol, M. ve Vahidnia, A. (2014). Effects of sexual objectification on conspicuous consumption and materialism. *Sex Res Soc Policy*, 11, 153-162.
- Belk, R.W. (1983). Wordly possessions: Issues and criticisms. in advances in consumer research. 10, eds. Richard P. Bagozzi and Alice M. Tybout, Ann Arbor, Michigan: *Association for Consumer Research*, 514-519.
- Belk, R.W. (1985). Materialism: Traits aspects of living in the material world. *Journal of Consumer Research*, 12(December), 265-280.
- Belk, R.W. ve Pollay, R.W. (1985). Materialism and status appeals in Japanese and US print advertising. *International Marketing Review*, 2(4), 38-47.
- Belk, R.W. (1987). Material values in the comics: A content analysis of comic books featuring themes of wealth. *Journal of Consumer Research*, 14(June), 26-42.
- Cho, S. ve Krasser, A.H. (2011). What makes us care? The impact of cultural values, individual factors, and attention to media content on motivation for ethical consumerism. *International Social Science Review*, 86(1/2), 3-23.

- Christopher, A.N., Victoria, K., Kristen, M.A., Leonard, W. ve Noel, H. (2004). Materialism and affective well-being: The role of social support. *Personality and Individual Differences*, 37, 463-470.
- Csikszentmihalyi, M. ve Rochberg-Halton, E. (1981). *The meaning of things: Domestic symbols and the self*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dawson, S. ve Cavell, J. (1987). Status recognition in the 1980s: Invidious distinction revisited. in NA-Advances in Consumer Research, 14, eds. Melanie Wallendorf and Paul Anderson, Provo, UT: Association for Consumer Research, 487-491.
- De Pelsmacker, P., Driessen, L. ve Rayp, G. (2005). Do consumers care about ethics? Willingness to pay for fair trade coffee. *Journal of Consumer Affairs*, 39(2), 361-383.
- Eastman, K.J., Goldsmith, R.E. ve Flynn, L.R. (1999). Status consumption in consumer behaviour: Scale development and validation. *Journal of Marketing Theory and Practice*, (Summer), 41-52.
- Griskevicius, V., Kenrick, D.T., Tybur, J.M., Miller, G.F., Sundie, J.M. ve Cialdini, R.B. (2007). Blatant benevolence and conspicuous consumption: When romantic motives elicit strategies costly signals. *Journal of Personality and Social Psychology*, 93(1), 85-102.
- Griskevicius, V. (2008). *Conspicuous conservation: Pro-environmental consumption and status competition*. Unpublished PHD. Thesis, Arizona State University, USA.
- Güleç, C. (2015). Thorstein Veblen ve gösterişçi tüketim kavramı. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 38, 62-82.
- Hardy, C.L. ve Van Vugt, M. (2006). Nice guys finish first: The competitive altruism hypothesis. *Personality and Social Psychology Bulletin*, October 1.
- Hayakawa, H. ve Venieris, Y. (1977). Consumer interdependence via reference groups. *J. Polit. Econ.*, 85(3), 599-616.
- Hartmann, P. ve Ibanez, V.A. (2012). Consumer attitude and purchase intention toward green energy brands: The roles of psychological benefits and environmental concern. *Journal of Business Research*, 65(2012),1254-1263.
- Kilbourne, W.E. ve Pickett, G. (2008). How materialism affects environmental beliefs, concern and environmentally responsible behavior. *Journal of Business Research*, 61(9), 885-893.
- Lee, J., Ko, E. ve Megehee, C.M. (2015). Social benefits of brand logos in presentation of self in cross and same gender influence contexts. *Journal of Business Research*, 68,1341-1349.
- Lumpkin, J.R. ve Darden, W.R. (1982). Relating television preference viewing to shopping orientation. lifestyles and demographics. *Journal of Advertising*, 11, 56-57.
- Mason, R.S. (1981). *Conspicuous consumption*. New York: St. Martin's Press.
- Moschis, G.P. (1981). Patterns of consumer learning. *Journal of Academy of Marketing Science*, 9(2), 110.126.
- Muncy, J.A. ve Vitell, S.J. (1992). Consumer ethics: An investigation of ethical beliefs of the final consumer. *Journal of Business Research*, 24, 297-311.
- O'cass, A. ve Mcewen, H. (2005). Exploring consumer status and conspicuous consumption. *Journal of Consumer Behaviour*, 4(1), 25-39.
- Othman, N. (1989). *Materialism: Its relationship to some selected aspect of consumer behavior*. Unpublished Phd Thesis, Graduate College of the Oklahoma State University, USA.
- Parker, R.S., Diana, H. ve Charles, H. (2009). The perception of materialism in a global market: A comparison of younger Chinese and United States consumers. *Journal of International Business and Cultural Studies*, 1-13. 10 Haziran 2019 tarihinde <https://www.aabri.com/manuscripts/09148.pdf> adresinden erişildi.

- Porter, J.N. (1967). Consumption patterns of professors and businessmen: A pilot study of conspicuous consumption and status. *Sociological Inquiry*, 37(Spring), 255-265.
- Richins, M.L. (1987). Media, materialism, and human happiness. In *Advances in Consumer Research*, 14, eds. Melanie Wallendorf and Paul Anderson, Provo, Utah: Association for Consumer Research, 352-356.
- Richins, M.L. ve Dawson, S. (1992). A consumer values orientation for materialism and its measurement: Scale development and validation. *Journal of Consumer Research*, 19(3), 303-316.
- Sundie, J.M., Kenrick, D.T., Griskevicius, V., Tybur, J.M., Vohs, K.D. ve Beal, D.J. (2011). Peacocks, porches, and Thorsten Veblen: Conspicuous consumption as a sexual signalling system. *Journal of Personality and Social Psychology*, 100(4), 664-680.
- Veblen, T. (1899). *The theory of the leisure class: An economic study of institutions*. London: Unwin Books (Reprinted New York: Dover Publications, 1994).
- Vitell, S.J., Lumpkin, J.R. ve Rawwas, M.Y.A. (1991). Consumer ethics: An investigation of the ethical beliefs of elderly consumers. *Journal of Business Ethics*, 10, 365-375.
- Wang, Y. ve Griskevicius, V. (2014). Conspicuous consumption, relationships, and rivals: Women's luxury products as signals to other women. *Journal of Consumer Research*, 40(5), 834-854.
- Ward, S. ve Wackman, D. (1971). Family and media influences on adolescent consumer learning. *American Behavioral Scientists*, 14(January/February), 415-427.
- Zahavi, A. ve Zahavi, A. (1997). *The handicap principle: A missing piece of darwin's puzzle*. New York: Oxford University Press.
- Znidarsic, R.K., Salai, S., Grubor, A. ve Maric, D. (2013). Ethical consumer behavior in marketing. *International Journal of Multidisciplinary in Business and Science*, 1(1), 52-60.

EK 1. Ölçeklerin Açıklayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Gösterişçi Tüketim Eğilimi Ölçeği	Faktör 1	Faktör 2	
Ürün alırken prestij, benim için önemli bir faktördür.	,642	,250	
Bir ürünün diğer insanların ilgisini çekme özelliği, satın alma kararı vermemde önemli bir unsurdur.	,623	,417	
Ürün hakkında diğer insanların ne düşündükleri, satın alma kararı vermemde önemlidir.	,381	,496	
Gösteriş amaçlı ürün satın alan insanlara karşı değilim.	,564	-,079	
Hemen hemen tüm insanların, dikkat çekmek için ürün satın alma eğiliminde olduklarını düşünüyorum.	-,149	,750	
Daha prestijli bir ürün almak için extra para ödemekten çekinmiyorum.	,729	-,064	

İnsanlar birbirlerini sahip olduklarıyla yargılamaktadır.	-,066	,649	
Diğer insanlar üzerinde etki yaratmayı gizlice umarak bir şeyler satın alıyorum.	,410	,539	
Kullandığım ürünlere ve markalara göre insanların beni yargıladıklarını düşünüyorum.	,310	,479	
Toplam Açıklanan Varyans	%45,361		KMO: ,749 Sig.: ,000
Ahlaki Tüketim Eğilimi Ölçeği	Faktör 1	Faktör 2	Faktör 3
Bir markette parasını ödmeden bir şey alıp içmek	,088	,068	,743
Başkasının internet ağına (wireless) ondan izinsiz bir şekilde bağlanarak internete girmek	,129	,455	,537
Sigorta şirketinden para alabilmek için aslında kayıp olan bir eşyayı çalınmış gibi göstermek	,414	-,017	,710
Hesap olması gerekenden daha az geldiğinde bunu çaktırmamak	,302	,537	,293
Fiyat indirimlerinden yararlanmak için yaşımı olduğundan küçük göstermek	,695	,222	,333
Satın almadığın bir ürünün indirim kuponunu kullanmak	,807	,169	,216
Son kullanım tarihi geçmiş indirim kuponu kullanmak	,787	,288	,139
Sinemada film izlerken gizli bir şekilde filmi kaydetmek	,034	,473	,483
Bir ürünü satın alıp kullandıktan sonra o ürünü beğenmeyip geri iade etmek	,610	,389	,018
Bir albümü satın almak yerine internetten indirmek	,185	,820	,078
Bilgisayar yazılımlarını satın almadan korsanlarını indirip kullanmak	,372	,758	,118
Bir mağazada bir sürü farklı kıyafet deneyip hiçbirini satın almadan çıkmak	,416	,565	,019
Toplam Açıklanan Varyans	%60,204		KMO: ,867 Sig.: ,000
Materyalist Eğilimler Ölçeği	Faktör 1	Faktör 2	Faktör 3
Pahalı evi, arabası veya kıyafetleri olan insanlara imreniyorum.	,142	,841	,015
Hayattaki en önemli başarılarından biri sahip olunan maddi varlıklardır.	,149	,437	,630
Sahip olduklarım, hayatımın nasıl olduğu hakkında çok şey söyler.	,126	-,069	,784
İnsanları hayran bırakan şeylere sahip olmak istiyorum.	-,058	,629	,394
Çok pratik olmayan şeylere para harcamak hoşuma gidiyor.	,155	,374	-,209
Şu an sahip olmadığım bazı şeylere sahip olsaydım hayatım daha iyi olurdu.	,807	-,055	,097
Daha çok şey satın alma gücüm olsaydı daha mutlu olurum.	,798	,072	,279
İstedğim her şeyi alamıyor olmak bazen canımı sıkıyor.	,684	,324	-,076
Toplam Açıklanan Varyans	%64,502		KMO: ,697 Sig.: ,000

İngilizce Derslerinde Anadil Kullanımı Üzerine Bir Araştırma (Malatya İli Örneği)

Dr. Öğr. Üyesi Münir Şahin^{1*}
Uzman Sosyolog Tuğba Şahin²

Geliş tarihi: 01.10.2019
Kabul tarihi: 06.11.2019

Atf bilgisi:
IBAD Sosyal Bilimler Dergisi
Sayı: 5 Sayfa: 379-396
Yıl: 2019 Dönem: Güz

This article was checked by *iThenticate*.
Similarity Index 6%

¹Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi,
Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi,
Türkiye, munir.sahin@gop.edu.tr
ORCID ID 0000-0001-5722-496X

²Malatya Denetimli Serbestlik Şube
Müdürlüğü, Türkiye,
tugbaorhan@adalet.gov.tr
ORCID ID 0000-0001-9786-0928

* Sorumlu yazar

ÖZ

Bu çalışmada İngilizce derslerinde anadil kullanımına ilişkin İngilizce öğretmenlerinin görüşlerini belirlemek amaçlanmıştır. Yabancı dil öğretiminde anadil kullanımı çok sayıda çalışmanın yapıldığı ve çoğu kez birbirinden farklı görüşlerin ileri sürüldüğü tartışmalı bir konu olarak günümüze gelmiştir. Öğretimin ana paydaşlarından olan öğretmenlerin konuya ilişkin görüşleri hem öğretimin doğrudan içinde olmalarından hem de yabancı dil öğrenme deneyimleri nedeniyle önemli görülmüştür. Öğretmenlerin önemli bir çoğunluğu (%61,7) şaşırtıcı bir şekilde anadilin İngilizce sınıflarında kullanılması gerektiği yönünde görüş bildirmişlerdir. Anadilin ne zaman kullanılması gerektiği konusunda ise katılımcıların yarısı özellikle dilbilgisi konularının öğretiminde anadilden faydalanmak gerektiği yönünde görüş bildirmişlerdir. Anadilin kullanılmaması gerektiği durumlar için ise ilk sırada (%23,5) konuşma ve dinleme aktiviteleri gelmiştir. İkinci sırada (%17,6) görüş bildirenler ise öğrenciler anlamasalar bile anadil hiçbir zaman kullanılmamalı yönünde görüş bildirmişlerdir. İngilizce öğretmenlerinin literatür ile benzer görüşlere sahip oldukları, ortak bir dile sahip olmanın avantajlarından faydalanmak gerektiği yönünde çoğunluğun görüş belirttiği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Anadil kullanımı, Yabancı dil öğretimi, Öğretmen görüşleri, Dil öğretimi.

A Research on the Use of Mother Tongue in English Language Classrooms (Example of Malatya Province)

Assist. Prof. Dr. Münir Şahin^{1*}
Expert Sociologist Tuğba Şahin²

First received: 01.10.2019

Accepted: 06.11.2019

Citation:

IBAD Journal of Social Sciences

Issue: 5

Pages: 379-396

Year: 2019

Session: Fall

This article was checked by *iThenticate*.
Similarity Index 6%

¹ Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi,
Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi,
Türkiye, munir.sahin@gop.edu.tr
ORCID ID 0000-0001-5722-496X

² Malatya Denetimli Serbestlik Şube
Müdürlüğü, Türkiye,
tugbaorhan@adalet.gov.tr
ORCID ID 0000-0001-9786-0928

* Corresponding Author

ABSTRACT

This study has aimed to examine the opinions of English language teachers about the use of mother tongue in foreign language classes. The use of mother tongue in teaching a foreign language has become a controversial topic for ages, and different opinions have been put forward. As main shareholders of education, the opinions of English language teachers about the use of mother tongue in language classes have been accepted important as they are both directly in teaching activities and have the experience of learning a foreign language. Surprisingly, an important number of the English language teachers (%61,7) stated that mother tongue should be used in foreign language classes. Half of the participants stated that mother tongue should be used especially while giving grammar rules. About when not to use mother tongue, %23 percent of the participants stated that during the speaking and listening activities mother tongue should not be used. Some of the participants (%17,6) stated that mother tongue never be used even when they did not understand anything. English language teachers that participated to the study stated similar opinions with the literature that the advantages of speaking the same mother tongue with the students should be used in English language teaching.

Keywords: Using Mother Tongue, English language teaching, Teachers' opinions, Language teaching..

GİRİŞ

Yabancı dil eğitimi dünyada birçok ülkenin milyonlarca dolar harcadığı ve önemseydiği önemli eğitim alanıdır. Dil eğitimi gerek iş bulmak gerekse de küçülen küresel dünya bilgi ve teknoloji kullanımından rahat seyahat edebilmeye kadar birçok sorunun çözümünde anahtar rol oynamaktadır. Günümüzde “Lingua Franca” yani ortak dil olarak nitelendirilebileceğimiz İngilizcenin öğrenilmesi ve öğretimi süreçleri bu nedenle daha da önemli görülmektedir. Bu nedenle İngilizce öğretiminde yeni trend ve arayışlara her geçen gün yenileri eklenmektedir. İngilizce öğretiminde çözülmemiş bir çok sorundan bir tanesi de dil sınıflarında anadil kullanımınıdır. Yabancı dil öğretiminde öğretmenlerin yabancı dille birlikte anadili kullanmaları “dil değiştirme” olarak ifade edilmektedir. Yabancı dil öğretmenlerinin sınıflarında ne zaman, ne kadar anadili kullandıkları veya kullanmaları gerektiği araştırmacıların, dil bilimci ve yabancı dil öğretmenlerinin ağırlıklı olarak tartıştıkları konulardan birisidir.

Yabancı dil öğretiminde anadil (L1) kullanımına ilişkin tartışmalar en az yabancı dil eğitimi tarihi kadar eskidir (Kelly, 1969). Yabancı dil derslerinde anadilin kullanılması veya dil değiştirme (code-switching) bir dili kullanırken başka bir dile geçiş yapma olarak tanımlanmıştır (Richards ve Schmidt, 2002, s. 81). Neil (1997) yaptığı çalışmada öğretmenlerin hedef dili %97.5 ve %33.1 arasında değişen oranlarda kullandıklarını bulmuştur. Ancak çalışmada kullanılan örneklemin seçiminde kullanılan kriterler ve konuşma süresi açık değildir (Akt. Macaro, 2009, s. 535). Benzer bir çalışmayı yapan Wing (1980) hedef dil kullanım oranını %70 olarak ifade etmiştir. Wing’in de bu oranın bütün ders süresi için mi yoksa toplam ders süresinin bir kısmı için mi kullandığı açık değildir (Akt. Macaro, 2009, s. 535). Al-balawi (2016, s. 58) öğretmenlerin %80 oranında çok fazla anadili kullandıklarını, ikinci yabancı dil olan İngilizceyi çok nadiren kullandıklarını belirlemiştir. Polia ve Duff (Akt. Edstrom, 2006, s. 13) ise çoğu yabancı dil öğretmenlerinin anadili ve ikinci dili ne kadar ve niçin kullandıklarını farkında olmadıklarını belirtmiştir.

Anadil kullanımına ilişkin dilbilimcileri ve araştırmacıların tutumları farklılık göstermektedir. Bazı araştırmacılar (Kahraman, 2009; Macaro, 2009; Paker ve Karaağaç, 2015; Schweers, 1999; Tang, 2002) anadil kullanımını kaçınılmaz olarak değerlendirirken, anadil kullanımının hedef dildeki becerilerin gelişmesini engelleyebileceğini savunanlarda (Kayaoğlu, Öztürk ve Dağ Akbaş, 2010; Krashen, 1982; Sariçoban, 2010; Turnbull, 2001) bulunmaktadır. Ancak dil öğretiminde anadilin ne kadar kullanılması gerektiğine ilişkin geliştirilmiş bir formül bulunmamaktadır. Schweers (1999, s. 7) öğretmenlerin anadili kullanmaları gerektiği noktasında onları cesaretlendirerek anadil kullanımını güven duygusunu geliştireceğini ve öğrencilerin deneyimlerini canlı tutacağını ifade etmiştir.

İngilizce dil sınıfında anadilin kullanılmasının bazı avantajları bulunmaktadır. Anadil kullanımı öğrenen heyecanını düşürür (Auerbach, 1993; Şavlı ve Kalafat, 2014) daha rahat öğrenme ortamı oluşturur (Burden, 2000; Philips, 1993, akt. Al Hinai, 2011). Öğrencilerin kendi kültürel birikimlerini sınıfa getirmeleri anlamına gelir (Prodromou, 2002, akt. Al Hinai, 2011). Öğrencilerin anlayıp anlamadıklarını kontrol etmeyi kolaylaştırır (Holthouse, 2006; Atkinson, 1987). Soyut kelimelerin anlamlarını açıklamayı kolaylaştırır, anadil ile yabancı dil arasındaki dilbilgisi ve telaffuz farklılıklarını göstermeye yardımcı olur (Buckmaster, 2000; Cole, 1988). Anadilin kullanılması stressiz bir ortam oluşturmaya yardımcı eder. Yabancı dil öğrenirken anadilin kullanılması öğrencileri dil öğrenme yorgunluğundan kurtarır. Anadil daha otantik ve zengin metinler kullanmayı sağlar. Anadil kullanımı sınıf yönetimini kolaylaştırır. Anadilde bilinenin öğrenilen dille bağlantısının kurulması öğrenmeyi kolaylaştırır (Butzkamm, 2003).

Anadil kullanımını destekleyemeyen görüşler de bulunmaktadır. Anlaşılabilir girdi sağlamanın dil öğrenmede çok önemli olduğunu savunan Krashen ve Terrel (1983), anadil kullanımının ikinci dili kullanmayı engelleyebileceğini, öğrencileri motive etmeyeceği gibi onların cesaretini de kırabileceğini savunmuştur. Krashen ve Terrel’e göre anadilin kullanılmasının yasaklanması gerekebilir. Macdonald (1993) ise dil öğretiminde sadece hedef dilin kullanılması bilinçli ve bilinçsiz öğrenmeyi ve iletişimi geliştirir. Öğretmenler tıkandıklarında resim, gösterim gibi görsellerden yararlanmalılar ancak anadili kullanmamalıdır. Halliwell ve Jones’a (1993) göre hem konuşmada hem de konuşulunun anlaşılmasında hedef dilin kullanılması bir strateji olarak kelime ve yapıların tam anlamlarını bilmeseler bile öğrencilerin mesajı anlamalarına yardımcı olacaktır. Sharma (2006, s. 80) ana dil kullanımına daha sert

bir şekilde karşı çıkar ve öğrenciler ne kadar fazla hedef dile maruz kalırlarsa o kadar çabuk dili öğrenirler. Hedef dili duydukça ve kullandıkça o dille düşünmeye başlayacaklar ve o dili kullanmanın öğrenmek için tek yol olduğunu içselleştireceklerdir.

Yabancı dil öğretiminde anadilin kullanılmaması gerektiği yönünde deliller bulunmamasına rağmen, bazı ulusal müfredat programları ana dil kullanımı konusunda oldukça iddialı olabilmekteler. Bazı ulusal programlar yabancı dil eğitiminde anadilin kullanılmasının ikinci dil edinimine ve öğrenmeye ket vurduğu veya hedef dille ilgili yanlış mesajlar oluşturduğunu ileri sürerek bütünüyle yasaklanmasını önermektedir. Department of Education and Science (1990, s. 58) sınıf içi neredeyse bütün konuşmalarda yabancı dilin doğal olarak kullanılmasının modern bir dil sınıfının işareti olduğunu belirtmiştir. İngiltere ve Galler'de Ulusal Modern Diller Müfredat Programı, öğretilen yabancı dilin öğretim dili olarak kullanılması gerektiğini belirtmektedir (Department of Education and Sciences,, 1988, s. 12). Bunlara ek olarak, İngiltere Eğitim Standartları Ofisi (OFSTED) müfettiş kılavuzunda dil öğretiminin bütün alanlarında yabancı dil öğretmenlerinin hedef dili kullanmada ısrarlı olmaları gerektiğini, hedef dil kullanımının standartları yükselteceğini belirtmektedir (OFSTED, 1993, s. 37).

Ancak Butzkamm (2003) yabancı dil eğitiminde, özellikle İngilizcenin öğretiminde anadillerini bilmedikleri ülkelerde kendi dilini öğretmek durumunda kalan İngiliz veya Amerikalı tek dilli öğretmenlerin anadilin kullanılmasını yasaklayıcı ve küçümseyici bir tavır içine girdiklerini ifade etmektedir. Çok sayıda Anglo-Amerikan genç dünyanın dört bir tarafına yayılarak İngilizce öğretip geçimlerini sağlamaktalar. Bu kişilerin buldukları ülkelerin kültürleriyle veya dilleriyle herhangi bir yakınlığı bulunmadığı gibi, kendileriyle birlikte getirmiş oldukları tek dilde yazılmış kitapları kullanarak İngilizce öğretmekteler (Butzkamm, 2003, s. 30). Butzkamm'a (2003, s. 31) göre düşünmeyi, iletişim kurmayı, dilbilgisini öğrenmeyi sağlayan anadilimi sadece kendi dilbilgisinin kapılarını değil aynı zamanda evrensel dilbilgisi kurallarının da kapısını açma potansiyeline sahiptir. Bu nedenle anadilimiz ikinci dil ortamına getirdiğimiz en önemli değerimizdir.

Larsen-Freeman (2000, ss. 101-102) ve Schweers (1999, s. 7) gibi bazı araştırmacılar öğrencinin kendini güvende hissetmesi, iyi bilinenle bilinmeyen arasında köprü oluşturması, hedef dildeki kavramların anlamlarının anlaşılır kılınması için anadilin kullanılabilirliğini belirtmişlerdir. Gomathi ve Kiruthika (2013, s. 24) da gümünüzde daha fazla anadilin kullanılması yönünde bir kaymanın olduğunu ifade etmiş, daha da ileriye giderek anadili kullanan öğretmenlerin kullanmayanlara göre daha başarılı olduklarını iddia etmiştir. Carson ve Kashihara (2012, s. 41) bu iddiayı daha da ileri götürerek Japonya gibi anadilin baskın olduğu ülkelerde tek dilde yabancı dil eğitiminin yapılmasının ölümcül ve gereksiz olduğunu belirtmişlerdir. Macaro (2009, s. 544) yabancı dil öğretiminde hedef dil kullanımının artırılmasının öğrenmeyi geliştireceği sonucunu iddia etmekten uzak olduklarını, yaptığı çalışmanın böyle bir sonuç doğurmadığını ifade etmiştir. Sipra (2007) iki dilli yabancı dil öğretmenlerinin tek dilli yabancı dil öğretmenlerine göre daha fazla öğrenmeye yardımcı oldukları belirtse bile, öğretmenlerin öğrencileri ikinci dilin kullanılması konusunda önemli role sahip olduklarını, materyallerini öğrencilerin yeterlilik düzeylerine uygun hazırlayarak onları daha fazla ikinci dil kullanımı konusunda teşvik etmeleri gerektiğini belirtmiştir.

Anadil Kullanımı ve Dil Öğretim Yöntemleri

Dil öğretim yöntemlerinin anadil kullanımına ilişkin bakış açıları farklılık göstermektedir. Dilbilgisi çeviri yöntemi (grammar-translation method) gibi bazı dil öğretim yöntemleri anadili dil öğretiminde önemli bir araç kabul etmektedir. En eski dil öğretim yöntemlerinden birisi olan dilbilgisi çeviri yönteminde öğrencilerin bir dilden diğerine çeviri yapmaları, anadildeki kelimenin hedef dildeki karşılığının ezberlenmesi ve yönergelerin anadilde verilmesi gerekir (Larsen-Freeman, 2000, s. 17-18). Hedef dilin kullanılmasına odaklanmayan dilbilgisi çeviri yönetimin aksine, doğrudan dil öğretim yöntemi anadilin kullanılmasını tamamen yasaklamaktadır (Diller, akt. Larsen-Freeman, 2000, s. 23). Anadilin kullanılmasını yasaklayan anlayışın tarihi yirminci yüzyılına başlarında gelişen doğrudan yöntemine (direct method) kadar gitmektedir (Harbord, 1992). İngilizce derslerinde doğrudan gösterim, görsel materyaller kullanılarak, anadil kullanımına yer vermeden anlamın iletilmesi amaçlanmaktadır. Çocukların anadil edinimleri ile yetişkinlerde ikinci dil öğrenmeye arasındaki benzerliklerden yola çıkarak anadilin ikinci dil öğrenmeyi zorlaştırdığı, karışıklığa neden olduğu gerekçesiyle resimlerin, mimiklerin çeviri yerine kullanılması gerektiği benimsenmiştir (Al-nofaie, 2010, s. 65). Richards ve

Rodgers (2005, s. 13) doğrudan dil öğretim yöntemine öğretmenlerin anadilde kısa bir çeviri ile ifade edilebilecek kavramlar yerine çok uzun anlatımlar gerektirmesinden dolayı karşı çıktıklarını ve Avrupa'da devlet okullarından yasaklandığını belirtmiştir.

İletişimsel Dil Öğretimi (Communicative Language Teaching), Görev Temelli Dil Öğretimi (Task-Based Language Learning) ve Doğal Yaklaşım (Natural Approach) gibi bazı öğretim metotları anadil kullanımı tamamen yasaklamasalar da kısıtlarlar. Ancak doğrudan yöntemi (Direct Method), Dil İşitimi Yöntemi (Audio-Lingual Method) gibi bazı dil öğretim yöntemleri anadil kullanımını yasaklamaktadır. Dil İşitimi Yöntemine göre anadildeki alışkanlıklar öğrencilerin İngilizce'yi anlamalarını zorlaştırmaktadır. Anadil ve ikinci dil farklı sistemlerden oluşmaktadır bu yüzden sadece ikinci dilin sınıfta kullanılması gerekir (Larsen-Freeman, 2000). Dil öğrenimini davranış şekillendirme olarak tanımlayan davranışçı psikolojiden temellerini alan Dil İşitimi Yönteminin yerini alan Bilişsel Yaklaşım (Cognitive Approach) dil öğrenmeyi bir dizi kuralın edinilmesi olarak tanımlamıştır. Bilişsel ve Dil İşitimi Yöntemlerinden sonra dil öğretim yöntemlerinde büyük bir çeşitlilik ortaya çıkmıştır (Koucka, 2007).

Sessiz Yöntem (Silent Way) yönerge verme, telaffuza yardımcı olma ve geri-dönüt vermek dışında anadil kullanımını kısıtlarken, Öneri Yöntemi (Suggestopedia) anadil kullanımında daha serbesttir. Bu dil öğretim yönetiminde anlamı açıklamak için anadile çeviri yapılması veya öğretmenin ne zaman ihtiyaç duyarsa anadili kullanabilmesi mümkündür. Topluluk Odaklı Dil Öğreniminde (Community Language Learning) mümkün olduğunca kelimelerin anadildeki karşılıklarının verilebilir, hatta İngilizce diyalogların yerini anadildeki diyaloglar alabilir. Bütüncül Fiziksel Tepki Yöntemi (Total Physical Response) ise anadil kullanımına sadece konuya giriş yapmak için izin verir. Anlamın vücut hareketleriyle açıklanması gerekir (Larsen-Freeman, 1986), emir kipi kullanılarak öğrencilerden fiziksel tepki göstermeleri beklenir (Lasagabaster, 2013, s. 2). Yabancı dil öğretiminden Eşzamanlı Yöntem (Concurrent Method) anadilin ve ikinci dilin dengeli kullanılmasını önerir (Faltis, 1990). İki Dilli Yöntem (Bilingual Method) (Dodson, 1967) ve Karşılıklı Dil Öğretim Yöntemi (Reciprocal Language Teaching Method) (Hawkins, 1987) dil yeterliliğine sahip öğrenenler yetiştirmeyi amaçlar ve anadilin sınıflarda öğrencilerin tarafından kolaylıkla kullanılabileceğini fikrini savunurlar (Al-nofaie, 2010, s. 68).

Günümüzde kullanılan İletişimsel Dil Öğretim Yöntemi (Communicative Language Teaching Method) Richards ve Rogers'ın (2005) da ifade ettiği gibi dil öğrenmede odak noktasını gramer gibi dil öğelerinden çok dile ve dili kullanmaya odaklanması gerektiğini öne çıkaran yöntemdir. İletişim becerisinin öğrencilerin aktif olarak anlamlı iletişim ortamlarında dili kullanmalarıyla gelişeceği savunmaktadır. Dil bir dizi kural setinden daha fazlasıdır. Dil bilgisi kurallarını ve bu kuralların gerektiğinde uygun bir şekilde kullanılmasının birbirinden ayrılması gerekir (Nunan, 1989, s. 12). Anadil İletişimsel Dil Öğretimi Yönteminde makul bir şekilde kullanılabilir. Ancak, amaç hedef dili kullanarak iletişim kurmak olduğundan sadece diyalog oluştururken değil, hedef dilin iletişimde bir araç olduğunun farkına varmaları için ödev verirken, aktivitelerin nasıl yapılacağını anlatırken de İngilizcenin kullanılmasına özen gösterilmesi gerekir (Larsen-Freeman, 2000, s. 132).

Yıllar boyunca en iyi şekilde yabancı dil öğretmeye ilişkin görüşler Dilbilgisi Çeviri, ezberleme ve tekrarlar yapmadan gerçek hayata uygun ortamlarda dilin kullanılmasına kaymıştır. İletişim becerisini artırmak için belki de günümüzde en fazla tercih edilen yöntemlerden birisi İletişimsel Dil Öğretim Yöntemidir. Moss (2005, s. 3) İletişimsel Dil Öğretim Yönteminin temelini öğrenenlerin dili otantik diyaloglar içinde kullanma ihtiyaçları oluşturduğu ifade etmiştir. Gerçek dil ortamında doğru gramer kuralını veya kelimeyi kullanmaktan çok anlaşılır olmak daha fazla önem taşımaktadır. Dil anlaşılır bir şekilde kullanabilmek ise öğrencilerin etkileşimli dil ortamında dili kullanma olanaklarına bağlıdır. Brown ve Ellis'e göre öğrencilere etkileşim olanakları sağlamak öğretmenin görevidir (Akt. Moss, 2005, s. 5).

Yabancı Dil Öğretmenleri Niçin Anadili Kullanmak İstiyorlar?

Öğretmenler çeşitli sebeplerden dolayı anadili kullanmayı tercih edebilmekteler. Bu sebeplerden birincisi dil öğretiminde anadilin ve ikinci dilin öğretim ortamını oluşturmada önemli role sahip olması ve gerekli olduğunda öğretmenlerin anadile dönmek istemeleridir. İkincisi, anadilin kullanılmasının rahat ve olumlu bir öğrenme ortamı oluşturmasıdır. Öğretmenler anadili karışık görevleri, yeni kelime ve ifadeleri

anlatırken kullanabilirler. Üçüncü önemli sebep ise anadile geçiş yapabilmek öğrencilerin kendi duygu ve düşüncelerini daha rahat ifade edebilmelerini sağlamaktadır. Öğrencilerin yabancı dili kullanarak iletişim kurmada yetersiz oldukları durumlarda anadil onların iletişim halinde kalmalarını sağlamaktadır (Atkinson, 1987; Cook, 1999; Harbord, 1992; Storch ve Wigglesworth, 2003). Littlewoods (1981) ise anadilin sınıf yönetimi ve öğretimde kullanılabilir olmasına rağmen ikinci dilin kullanılması yönünde öğrencilerin teşvik edilmesini önermiştir.

Araştırmacılar öğretmenlerin yabancı dil sınıflarında anadil kullanmalarını çoğunlukla öğrencilerin hatalarını düzeltme, dilbilgisi kurallarını anlatma, yönerge verme (Atkinson, 1987; Cook, 2001; Edstrom, 2006; Gulzar, 2010; Macaro, 2009; Patel ve Jain, 2008; Tang, 2002), öğrencileri motive etme (Duff ve Polio, 1990), sınıf içi disiplini devam ettirme (Nation, 2003; Ramos, 2005), öğrencilerin konuyu anlayıp anlamadıklarını kontrol etme (Gulzar, 2010; Holthouse, 2006; Moghadam, Samad ve Shahraki, 2012; Sharma, 2006; Turnbull, 2001), daha hızlı ve kolay olduğu için kelimelerin anlamlarını verme, açıklama yapma (Atkinson, 1987; Çelik, 2003; Gomathi ve Kiruthika, 2013, s. 24; Şenel, 2010) amacıyla yaptıklarını ifade etmişlerdir. Örneğin Turnbull'e (2001, s. 535) göre zor bir dilbilgisi kuralının, kavram veya kelimenin anlaşılıp anlaşılmadığını kontrol etmek için anadile kısa anlık dönüşler yapılabilir.

Nation (2003) ikinci dil veya yabancı dilin sınıf ortamında aşırı kullanılması özellikle utangaç veya ikinci dilde iyi olmayan öğrenciler için utangaçlığa neden olabileceğini vurgulamıştır. Samadi (2011, s. 17) öğretmenlerin anadili daha az stresli bir sınıf ortamı oluşturmak, dilbilgisi kurallarını anlatmak, kelimelerin çevirisini yapmak, sınıf yönetimi ve yönerge vermek amacıyla kullandıklarını vurgulamıştır. Samadi ayrıca kendine güven düzeyi düşük olan, korkmuş, gönülsüz, heyecanlı öğrencileri teşvik etmek amacıyla anadil kullanılabilir. Anadil öğrencileri yabancı dil sınıfında güven sağlayacaktır. Harbord'a (1992, s. 352) göre anadil kullanımı öğretmen-öğrenci iletişimini kolaylaştırır. Öğretme ve öğrenci arasındaki dostluğu geliştirir ve öğrenmeyi kolaylaştırır.

Atkinson (1987, s. 7) anadilin kullanılmasının kelime ve ifadelerin anlamlarını destekleyeceğini, özellikle iki dil arasındaki anlam boşluğunu tamamlamada faydalı olacağını ifade etmiştir. Atkinson (1987, ss. 243-244) ve Holthouse'a (2006, ss. 32-35) göre öğretmenler öğrenciler arasında dayanışma gerektiren durumlarda, anlamı kontrol etme, düşük düzeylerde yönerge vermede, öğrencilerin duygularını anlama amacıyla ve sınıf öğretim yöntemine ilişkin tartışmalarda anadili kullanabilirler. Kadın İngilizce öğretmenleriyle yaptığı çalışmada Al-balawi (2016) ve Al-nofaie (2010) ana dilin kullanılmasına karşı öğretmenlerin olumlu tutum içinde olduklarını ve öğretmenlerin öğrenmeyi kolaylaştırmak ve sınıf içinde öğrenme deneyimini geliştirmek gibi nedenlerden anadili bir pedagojik araç olarak kullandıklarını ortaya koymuşlardır. Al-nofaie (2010) çoğu öğretmenin anadili dilbilgisi kurallarının ve kelimelerin açıklamasında kullandıklarını gözlemlemiştir. Prabhu (1987) ise öğrencilerin öğretmenleriyle özel olarak görüştiklerinde veya bireysel ödevler yaptıklarında daha fazla anadillerini kullandıklarını belirtmiştir (Atk, Al-nofaie, 2010).

Dört İngilizce öğretmeniyle yaptığı çalışmada Sharma (2006) öğretmenlerin zor kelimelerin anlamlarını açıklamak, dil bilgisi kurallarını anlatmak, öğretmen ve öğrenci arasında daha yakın ilişkiler geliştirmek için öğretmenlerin anadili kullandıklarını belirlemiştir. Anadilin öğrencileri ikinci dili daha etkili öğrenmelerini sağladığını, anadile çevirilerin kolaylık ve zaman tasarrufu sağladığını belirtmiştir. Sharma, öğrencilerle sohbet ederken, yönerge verirken, geri dönüt vermede, hataların düzeltilmesinde ve öğrencilerin anlayıp anlamadıklarını kontrol etmede anadilin kullanılmasını önermektedir. Duff (1989) ise anadile çevirinin öğrencilerin dili esnek, doğru ve açık kullanmalarını sağladığını ifade etmiştir. Çeviri yapmak öğrencilerin doğru kelimeyi bulmak için araştırma yapmaları sağlamaktadır. Perkin (1985, akt. Soleimani ve Heidarikia, 2017, s. 2) çeviri ile iki dilin dilbilgisi yapılarını karşılaştırmanın öğrencilerde dil bilimsel farkındalık oluşturduğunu ifade etmiştir. Çeviri her yerde neden sınıfta olmasın (Duff, 1989, akt. Soleimani ve Heidarikia, 2017, s. 2). Soleimani ve Heidarikia'ya (2017) göre çevirinin psikolojik faydaları göz ardı edilmektedir. Çeviri dil öğretiminde önemli bir öğretim stratejisi olarak kullanılabilir.

Faltis (1990) ise anadilin özellikle yeni kavramların anlatılması, önceki ders konusunun tekrarı, öğrencilerin dikkatini konuya çekmek ve öğrencilere olumlu dönüt ve övgüde bulunmak gibi dört önemli alanda anadilin kullanıldığını belirlemiştir. Yeni Eşzamanlı Yöntem olarak adlandırılan dil öğretim yönteminde Faltis, öğretmenlerin anadil ile ikinci dili dengeli bir şekilde kullanmaları gerektiğini belirtmiştir. Harbord (1992) ana dili öğretmen ve öğrenci arasında doğal bir iletişim aracı olarak

tanımlarken dilbilgisi anlatımında ana dilin kullanılmasına karşıdır. Stern (1992) ise ana dil ve hedef dilin karşılaştırılarak aradaki benzerlik ve farklılıkların öğrenmeyi kolaylaştıracak şekilde kullanılabileceğini belirtmiştir. Sarıçoban (2010) öğretmenlerin zor kavramları, yeni kelimeleri anlatmak ve öğrencilerin anlayıp anlamadıklarını kontrol etmek için anadili kullandıklarını belirlemiştir. Şavlı ve Kalafat (2014, s. 1380) anadilin kullanıldığı sınıflarda öğrencilerin “bilinmeyen konu ve kavramların öğrenilmesinin ve anlaşılmasının daha da kolaylaştırdığını” vurguladıklarını, öğrencilerin “motivasyonunun ve özgüveninin arttığını, o derse karşı önyargılı davranmayıp derste rahat olduklarını” belirtmiştir. Ayrıca anadil kullanımının derse karşı olan ilgiyi artırıp öğrencilerin rahat hissetmelerini sağladığını belirtmiştir. Macaro (2009) kelime öğrenme ile anadilin kullanılması arasındaki ilişkiyi incelemiş ve anadilin kullanılmasının kelime öğrenmeyi olumlu yönde etkilediğini ortaya koymuştur.

Auerbach (1993, s. 19) ve Schweers (1999, s. 6) ikinci dilin sınıfta aşırı kullanılmasının sadece motivasyon ve morali düşürmeyeceğini, öğrencilerde reddedilme, yabancılaşma, kendi dil ve kültürünü aşağılama duygularını geliştireceğini ifade etmişlerdir. Hopkins (1988, s. 18) kişinin benlik algısı ile anadili arasında sıkı bir bağ bulunduğunu, anadilin kullanılmasının yasaklanmasının kişinin kimliğine karşı bir tehdit olarak hissedilebileceğini belirtmiştir. Öğretmen ve öğrencilerin yeni kelime ve kavramları anlamak için anadilin kullanılmasını isterler (Schweers, 1999, s. 9). Aucbach (1993, s. 18) anadilin kullanılabilmesi durumları program hakkında ve dersle ilgili konuşmalar, not tutma, sınıf yönetimi, sahneyi oluşturma, dil analizleri yapma, dilbilgisi, kelime bilgisi, ses bilgisi ve imla kurallarının anlatımı, kültürler arası konuları tartışma, yönerge veya sufle verme, hataların anlatımı ve anlamının değerlendirilmesini belirtmiştir. Anadile, hedef dille başlangıç düzeyinde olan öğrenciler ileri düzeyde olanlara göre daha fazla ihtiyaç duyarlar (Carson ve Kashihara, 2012, s. 46; Şavlı ve Kalafat, 2014, s. 1380). Ancak başka bir çalışmada ileri düzeyde İngilizce seviyesine sahip olanların anadil kullanıldığı durumlarda daha iyi ilerledikleri belirtilmiştir (Ocak, Kuru ve Özcalisan, 2010, s. 69).

Paker ve Karaağaç (2015, s. 112) yabancı dil sınıfında anadilin aşırıya kaçarak öğrencilerde bağıklık yaratmamak şartıyla kullanılabilmesini ifade etmişlerdir. Yabancı dil öğretiminde anadil kullanımını destekleyen yöntemler kadar, yabancı dil eğitiminin etkin aktörleri olan öğretmenlerin konuya ilişkin tutum ve görüşleri de önemlidir. Kayaoglu (2012) yapmış olduğu çalışmada özellikle öğretmenlerin başlangıç düzeyinde anadil kullanımı konusunda görüş birliği içinde olduklarını ve öğretmenlerin %96,7 gibi önemli bir çoğunluğunun anadil kullanımının ikinci dil öğrenmeyi kolaylaştırdığını ifade ettiklerini rapor etmiştir. Schweers (1999, s. 6) ise yaptığı çalışmada öğrencilerin %88,7'sinin anadillerinin kullanılmasını istediklerini rapor etmiştir. Schweers (1999), Carson ve Kashihara (2012) göre anadil güven hissi uyandırmakta, öğrencilerin deneyimlerini doğrulamakta ve onlara kendilerini ifade etme fırsatı vermektedir. Dil öğrenmenin amacı dili iletişimde kullanmak olduğundan iletişim becerisinin geliştirilmesi gerekir. İletişim becerisi dil sınıfında hedef dili kullanmadan geliştirilemeyecektir. Bu anadilin bütünüyle yasaklanması anlamına gelmemelidir. Yapılan araştırmalarda da önerildiği gibi makul ve gerekli görüldüğü miktarda anadilin kullanılmasına izin verilebilir (Koucka (2007).

Anlaşılır girdi sağlanması dil edinimi açısından önemlidir. Öğrencinin heyecan, korku, kırgınlık gibi duygularının belli bir düzeyin üzerine çıkması girdiyi engelleyecektir (Krashen (1981, ss. 51, 68). Bu nedenle öğrencilerin aktiviteleri yerine getirirken düşük düzeyde de olsa anadil kullanmaları dil öğrenimine olumlu olarak yansıtılabilir. Okul öncesi öğretmenleriyle yapılan bir çalışmada anadilin kullanılmasının dil öğrenmede olumlu etkisinin olduğu görülmüştür (Mulia, 2015). Ancak gerek Krashen'in (1981) anlaşılabilir Girdi Hipotezi (Input Hypothesis), VanPatten'in (2004) Girdi İşlem Modeli, gerekse de Long'ın (1981) Etkileşim Hipotezi (Interaction Hypothesis) ikinci dil ediniminde özellikle ikinci dille girdinin önemli olduğu ortak noktasında birleşirler. Ancak Storch ve Wigglesworth (2003) gibi araştırmacılar sözlü iletişimi devam ettirmek ve başlatmak için anadilin kullanılabilmesi ve tamamen yasaklanmasının doğru olmadığı üzerinde dururlar. Bazı araştırmacılar (Meyer, 2008; Norman, 2008; Ocak ve ark., 2010) anadil kullanımının duygusal filtrelemeyi (affective filter) düşürmek için bir araç gibi kullanılabilmesini, öğrencilerin çoğunlukla utanma korkusuyla konuşmadıklarını ifade etmişlerdir.

İkinci Dil Öğrenme (Second Language Learning) ortamı ile Yabancı Dil Öğrenme (Foreign Language Learning) birbirinden farklıdır. İkinci Yabancı Dil öğrenme ortamında öğrencilerin sınıf içinde öğrendikleri dili pratik yapabilecekleri hedef dil ortamı mevcuttur ve öğrenciler sınıfta öğrendiklerini

dışarda devam ettirme ve pratik yapma imkanına sahiptirler (Holthouse, 2006; Mattioli, 2004). Ancak yabancı dil öğrenme ortamında öğrencilerin böyle bir avantajı söz konusu değildir. Örneğin, Türkiye’de öğrenciler İngilizceye sadece ders gördükleri sınıf veya okul ortamında maruz kalabilmekteler ve kendi anadilleri Türkçeyi okul dışında kullanmaya devam etmekte. Yabancı dil olarak İngilizce öğrenilirken öğrencilerin mümkün olduğu kadar fazla İngilizceye maruz kalmaları ve İngilizceyi sınıf içinde mümkün olduğu kadar fazla kullanmaları teşvik edilmelidir (Atkinson, 1987, s. 12).

Anadil kullanımının bazı dezavantajları da bulunmaktadır. Mahmutoglu ve Kıcırcı, 2013, s. 55) anadilin fazla kullanılmasının ikinci dili daha az kullanmayı doğuracağını ve öğrencilerin kendilerini anadillerini bağlı hissetmelerine yol açacağını belirtmiştir. Atkinson (1987, s. 246) ise anadilin fazla kullanılması durumunda öğrencilerin çeviri yapılmadan dille ilgili hiçbir şeyi anlamadıkları hissine kapılabileceklerini, yabancı dilde kendilerini ifade edebilecekleri durumlarda bile öğrencilerin anadili kullanmayı tercih edebileceklerini, sınıf içi aktivitelerin genelinde yabancı dilin kullanılması gerektiğinin farkına varamayacaklarını belirtmiştir.

Willis (1991, s. 1) ilk derslerden itibaren öğrencilere İngilizce derslerinin İngilizce kullanılarak öğretilebileceğini, ancak öğrencilerin sınıfta kullanılan İngilizcenin önemli olduğu konusunda ikna edilmeleri gerektiğini belirtmektedir. Willis, yeni konuların her zaman gösterim ve resim gibi görseller kullanılarak anlamın anlaşılır hale getirilmesini ve öğrenciler ne zaman anadillerini kullanarak konuyla ilişkili bir şey söylerlerse, öğrencinin ifadesinin İngilizceye çevrilerek tekrar edilmesinin öğrencileri zamanla İngilizce cevap vermeyi öğreteceğini savunmaktadır. Özellikle belli bir süre İngilizce öğrenmiş gruplarda dersin İngilizce anlatılması daha kolaydır. Bütün bu iddialarına rağmen Willis öğretmenlerin anadili bazen daha ekonomik olduğu için kullanabilecekleri fikrine karşı gelmez. Willis (1991) öğretmenlerin özellikle İngilizce derslerinde yeni kelimelerin öğretiminde, yeni aktiviteler anlatılırken, öğrencilerin ne öğreneceklerini bildiklerinden emin olmak için, ders sunumundan sonra öğrencilerin anlayıp anlamadıklarını kontrol ederken, bir okuma parçasının ana fikrini tartışırken ve öğrenciler anadili kullanmak için izin aldıklarında anadil kullanmalarının daha ekonomik olabileceğini savunmuştur.

Öğrencileri İngilizce konuşmaya teşvik etmek için Harmer (2004, ss. 126-130) öğretmenlerin öğrencilerle İngilizce kullandıkları zaman veya anadillerini kullandıklarında ne hissettiklerini tartışabileceklerini önermektedir. Ayrıca öğrencilerin İngilizceyi doğru kullanmaları konusunda cesaretlendirilmeleri, anadili kullanan öğrencilerin İngilizce konuşuncaya kadar görmezden gelinmesini, öğretmenlerin çoğunlukla İngilizce konuşarak öğrencileri sürekli İngilizceyle karşılaşmalarını sağlamasını ve öğretmenlerin öğrencileri sürekli İngilizce konuşma konusunda cesaretlendirmeye devam etmelerini önermektedir. Harmer’ın bu önerileri öğrencileri İngilizce konuşmaya cesaretlendirmek için kullanılacak birer strateji olarak görülebilir.

Sınıf içinde daha fazla İngilizceyi kullanmak ve anadile geçişleri azalmak için Willis (1991, s. 84) öğretmenlerin basit bir dil kullanmalarını, yönerge ve anlatımlarda bulunurken mimiklerini kullanmalarını, gösterimde bulunmalarını, bazen tekrarlar yapıp, zor gibi görünen yapıları basitleştirerek farklı kelime ve yapılarla yeniden ifade etmelerini, mümkün olduğunca fazla örnek vererek her fırsatta görsel materyallerden yararlanmalarını ve çeşitli aktiviteler için sınıf içi rutinler oluşturmanın faydalı olacağını savunmuştur.

Şahin, Korkmaz ve Üstüner (2018, s. 2) öğrenmeyi etkileyen çeşitli faktörlerin olduğunu ifade etmişlerdir. Fizyolojik, biyolojik, ekonomik faktörler kadar bireyin özellikleri, kullanılan yöntem ve materyaller, öğrenme ortamı yabancı dil öğreniminde de önemli faktörlerdir. Yabancı dil öğrenme ortamında öğrencilerin ve öğretmenin anadil kullanımları konusunda yapılan araştırmalar ve tartışmalar İngilizce öğretimine farklı bakış açıları kazandırmıştır. Bu çalışma da yabancı dil olarak İngilizce öğretiminde anadil Türkçe’nin kullanımı konusunda İngilizce öğretmenlerinin bakış açılarını belirlemeyi amaçlamıştır. Bu amaçla:

- İngilizce öğretmenlerinin dil sınıflarında anadil kullanımına ilişkin düşünceleri nelerdir?
- İngilizce öğretmenleri hangi durumlarda ve özellikle hangi konuları anlatırken anadil Türkçe’yi kullanmayı tercih etmektedirler?

sorularına cevap aranmıştır.

YÖNTEM

Bu çalışma yabancı dil olarak İngilizcenin öğretildiği dil sınıflarında Türkçenin kullanılmasına ilişkin İngilizce öğretmenlerinin görüşlerini belirlemeyi amaçlamaktadır. Araştırma olgubilim desenine uygun olarak yapılmış nitel bir araştırmadır. Türkçenin yabancı dil olarak İngilizcenin öğretildiği sınıflarda kullanılmasına ilişkin bütüncül bir bakış açısı elde etmek (Fraenkel ve Wallen, 2006) ve bu olguya ilişkin İngilizce öğretmenlerinin görüşlerinin araştırılması amaçlanmıştır.

Araştırmanın Katılımcıları

Araştırma Malatya il sınırları içinde Milli Eğitim Bakanlığına bağlı olarak faaliyet gösteren kamu ve özel sektöre ait ilk, orta ve lise düzeyindeki okullarda görev yapan 34 İngilizce öğretmenin katılımı ile yapılmıştır. Ölçüt örnekleme yöntemi ile en az 5 yıllık hizmet yılına sahip İngilizce öğretmenleri araştırmaya dahil edilmiştir. Üç farklı okul düzeyinden öğretmenlerle görüşülerek maksimum çeşitlilik sağlanmıştır.

Tablo 1: Katılımcı Özellikleri

Sıra No	Yaş	Hiz. Yılı	Cinsiyeti		Çalıştığı Okul Türü			Kod
			Kadın	Erkek	İlk	Orta	Lise	
1	35	10-15		+	+			Ö1
2	31	5-10		+	+			Ö2
3	39	10-15	+		+			Ö3
4	29	10-15	+		+			Ö4
5	28	5-10	+		+			Ö5
6	34	5-10	+		+			Ö6
7	32	5-10	+		+			Ö7
8	32	10-15		+		+		Ö8
9	30	5-10		+		+		Ö9
10	37	10-15	+			+		Ö10
11	30	5-10	+			+		Ö11
12	34	5-10	+			+		Ö12
13	31	5-10	+			+		Ö13
14	58	20-		+		+		Ö14
15	27	5-10		+		+		Ö15
16	48	15-20	+				+	Ö16
17	35	10-15		+			+	Ö17
18	31	5-10	+				+	Ö18
19	30	5-10		+			+	Ö19
20	31	5-10	+				+	Ö20
21	39	10-15		+			+	Ö21
22	35	10-15		+			+	Ö22
23	46	20-		+			+	Ö23
24	36	10-15		+			+	Ö24
25	28	5-10	+				+	Ö25
26	29	5-10		+			+	Ö26
27	30	5-10		+			+	Ö27
28	28	5-10		+			+	Ö28
29	28	1-5		+			+	Ö29
30	35	1-5	+				+	Ö30
31	34	1-5		+			+	Ö31
32	25	1-5	+			+		Ö32
33	41	15-20	+		+			Ö33
34	27	1-5	+			+		Ö34

Tablo 1’de görüldüğü 17’si kadın, 17’si erkek toplam 34 İngilizce öğretmeni ile görüşme yapılmıştır. Farklı okul düzeylerinde çalışan İngilizce öğretmenlerinden 8’si ilkököl, 10’u ortaokul ve 16’sı lise düzeyinde çalışmaktadır. En kıdemli yaşlı katılımcı 58 yaşında, en genç katılımcı ise 25 yaşındadır. Çalışmaya katılan öğretmenlerin çoğunluğu (%98,6) 5-10 yıllık hizmet yılına sahip oldukları görülmektedir. Katılımcılardan her bir öğretmen Ö1, Ö2.... şeklinde kodlanmış ve metin içinde bu kodlar kullanılmıştır.

Veri Toplama Aracı ve Verilerin Analizi

Fenomenolojik (Olgubilim) çalışmalarda “fenomeni deneyimleyen bireylerle gerçekleştirilen mülakatlar” (Creswell, 2013, s. 79; Simon ve Goes, 2011, s. 1) veri toplama sürecini oluşturur. Öğretmenlerin yabancı dil olarak İngilizcenin öğretildiği sınıflarda anadil Türkçenin kullanılmasına ilişkin görüşlerini belirlemek amacıyla veri elde etmek için yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Görüşme yöntemi olgubilim çalışmalarında katılımcılardan derinlemesine bilgi elde etmek için kullanılan önemli bir araçtır (Creswell, 2013, s. 162).

Alanyazın taraması doğrultusunda iki sorudan oluşan yarı yapılandırılmış görüşme formu düzenlenmiştir. Soruların konu odaklı olmasını, yeterliliğini, anlaşılır ve kapsayıcı olmasını sağlamak amacıyla Mustafa Kemal Üniversitesi, İnönü Üniversitesi ve Muş Alparslan Üniversitesinde görev yapan üç öğretim üyesinden uzman görüşü alınmıştır. Görüşmelerde nitel çalışmalarda soru sayısının az olması üzerinde öğretim üyeleri ısrar etmişlerdir. Bu nedenle sorular sadeleştirilmiş ve soru sayısı azaltılmıştır. Görüşme formunda pratik olması ve fazla zaman almaması için konuyla doğrudan ilişkili iki soru sorulmasına karar verilerek forma son şekli verilmiştir.

Formların üzerinde görüşme yapılan öğretmenlere ilişkin tanımlayıcı bilgilere yer verilmiştir. Öğretmenlerin hizmet yılı, cinsiyetleri, yaş, okul türü kişisel özelliklerini tanımlayıcı sorulara yer verilmiştir. Görüşmeden elde edilen veriler formlar üzerine araştırmacı tarafından not tutularak kaydedilmiştir. Eksiklikleri tamamlamak ve yanlış anlaşılmalara giderek amacıyla tutulan notlar katılımcılara okunarak teyit ettirilmiştir.

Çalışmadan elde edilen verilerin analizinde betimsel analiz tekniği kullanılmıştır. Analizler literatür ışığında yorumlanmış ve bazı çıkarımlarda bulunulmuştur. Katılımcı görüşleri kod ve temalar altında tablolarda verilmiş, tablolarda yer alan veriler ayrıca katılımcılardan doğrudan alıntılarla desteklenmiştir.

BULGULAR

Bu bölümde alt problemlere cevap olabilecek şekilde veriler analiz edilmiş tema ve kodlar oluşturularak ayrı başlıklar altında verilmiştir.

İngilizce Öğretmenlerinin Dil Sınıflarında Anadil Türkçenin Kullanımına İlişkin Düşünceleri

İngilizce öğretmenlerine “Dil sınıflarında anadil Türkçenin kullanımı hakkında ne düşünüyorsunuz? Sizde anadil kullanılmalı mı? Niçin kullanılması gerektiğini veya kullanılmaması gerektiğini düşünüyorsunuz?” soruları sorulmuştur. Katılımcıları vermiş oldukları cevaplar analiz edilmiş ve analiz sonucu Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2: “İngilizce Derslerinde Anadil Kullanılmalı mı?” sorusuna verilen cevaplar

Öğretmenlerin Görüşleri	Katılımcı kodu	f	%
Bazen kullanılmalı.	Ö1, Ö3, Ö4, Ö6, Ö7, Ö9, Ö13, Ö14, Ö18, Ö19, Ö20, Ö22, Ö23, Ö26, Ö27, Ö28, Ö29, Ö30, Ö31, Ö32, Ö33	21	61,7
Hayır, ders İngilizce anlatılmalı.	Ö2, Ö5, Ö8, Ö10, Ö11, Ö12, Ö15, Ö16, Ö17, Ö21, Ö24, Ö25, Ö34	13	38,2

Tablo 2 incelendiğinde İngilizce öğretmenlerinin önemli çoğunluğunun dil derslerinde anadil kullanılması konusuna olumlu baktıkları görülmektedir. Anadil kullanılmasına karşı çıkan öğretmenler ise öğrencinin kendini ifade edemediği durumlarda anadil kullanabileceği görüşlerini belirtmişlerdir.

İngilizce derslerinde anadilin ne zaman kullanılması gerektiğine ilişkin İngilizce öğretmenlerinin görüşleri

Katılımcılara “İngilizce derslerinde ana dil ne zaman kullanılmalı veya ne zaman kullanılabilir?” sorusu yöneltilmiş ve katılımcıların cevaplarının içerik analizi yapılarak aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 3: İngilizce derslerinde anadilin ne zaman kullanılması gerektiğine ilişkin İngilizce öğretmenlerinin görüşleri

Öğretmenlerin Görüşleri	Katılımcı kodu	f	%
Dilbilgisi kurallarını anlatırken kullanılmalı,	Ö1,Ö5,Ö7,Ö9,Ö10,Ö11,Ö13,Ö15,Ö18,Ö19, Ö22, Ö23, Ö27, Ö28, Ö29, Ö30, Ö31	17	50
Çeviri çalışmaları yaparken kullanılmalı.	Ö1, Ö2, Ö7, Ö10, Ö21, Ö22, Ö23,	7	20,6
Öğrencinin zorlandığı durumlarda kullanılabilir.	Ö1, Ö3, Ö6, Ö7, Ö20, Ö31	6	17,6
Kelime öğretiminde kullanılmalı	Ö7, Ö15, Ö26 , Ö27, Ö28	5	14,7
İlk ve ortaokulda gibi düşük düzeylerde kullanılabilir.	Ö3, Ö10, Ö14, Ö29,	4	11,7
Öğrencinin motivasyonunu artırmak için.	Ö7, Ö10, Ö13, Ö26	4	11,7
Tamamen İngilizce kullanıldığında öğrencilere zor ve anlamsız gelebiliyor.	Ö4, Ö21, Ö27	3	8,8
Ders anlatımını kolaylaştırmak için kullanılabilir.	Ö18, Ö27	2	5,8
Zaman kazanmak için kullanılmalıdır.	Ö9, Ö29	2	5,8
Sınıf yönetimini sağlamak için kullanılmalı,	Ö26 Ö29	2	5,8
Dersin akıcılığını sağlamak için kullanılabilir.	Ö4	1	2,9

Tablo 3 incelendiğinde katılımcıların önemli bir kısmının (f=17, %50) anadilin özellikle dilbilgisi kurallarını anlatırken kullanılması gerektiği yönünde görüş bildirdikleri görülmektedir. İkinci olarak İngilizce öğretmenlerinin çeviri yaparken ana dilin kullanılabilirliği yönünde görüş bildirdikleri görülmektedir. Anadilin İngilizce sınıflarında kullanılmasına ilişkin öne çıkan bir başka görüşün ise öğrencilerin zorlandıkları durumlarda anadilin kullanılabilirliği yönündeki görüşleridir. İngilizce derslerinde anadil kullanımına ilişkin olarak bazı katılımcıların görüşlerine aşağıda yer verilmiştir;

Öğrenci bilgiyi almakta zorlanırsa almaktan vazgeçebilir (Ö1).

Özel durumlarda, öğrenci kendini yabancı dilde ifade edemiyorsa ana dil kullanmasına müsaade edilebilir. Ya da çeviri yaparken ana dillerini tabi ki kullanmaları gerekir (Ö2).

Bence gerekli olduğunda kullanılmalıdır. Özellikle ilkokul-ortaokul düzeylerinde tamamen yabancı dil kullanımının çok verimli olmadığını düşünüyorum. Anlaşılmadığım bir kitleye sürekli konuşuyor olmak rahatsız edici. Ama gruba ve grup elemanlarına göre yabancı dil kullanımı daha iyi sonuçlar verecektir (Ö3).

Özellikle gramer anlatılırken anadil kullanılmalıdır. Aksi takdirde öğrenci anlayamadığı için dersten soğuyacaktır (Ö13).

Ders anlatırken yani dil yapısı bilgileri verirken kullanılmalı. Eğer kullanılırsa öğrenci anlamakta zorluk çekeceği için dersten kopar ve dile karşı soğukluk yaşar. Ders anlatımını kolaylaştırmak için ana dil kullanılmalı ama mümkün olduğunca yabancı dile yer verilmeli ki öğrenci bilinçaltına işlesin (Ö18).

Öğrencileri güdülemek, sınıf yönetimini sağlamak, yeni kelimeler öğretmek istenildiğinde anadil kullanılmalıdır. Bu gibi durumlarda kullanılmaz ise öğrenci dersten kopar, bilmediği bir şeye maruz kaldığı için çabuk sıkılır ve dersten soğuyabilir (Ö26).

Dil bilgisi kurallarını verirken, dil yapısını anlatırken, yeni kelimeler öğretirken ana dili ve yabancı dili karşılaştırırken anadil kullanılmalıdır. Öğrenci aşına olmadığı bilgileri alırken zorlanacaktır. Onlara yardımcı olmak ve işlerini kolaylaştırmak için anahtar olarak anadili kullanabiliriz (Ö27).

Gramer konusunu anlatırken ve soruların açıklanması gerektiği durumlarda öğrenci yabancı dilde yaptığım açıklamaları anlamadığını ifade ediyor veya dinlemiyor o yüzden anadili kullanmak vakit açısından daha faydalı olabiliyor (Ö29).

Anadil yabancı dil eğitiminde bu sürecin mutlaka içinde olmalı ve onun ne kadar kullanılacağını ders öğretmeni belirlemeli. Çünkü yabancı dil öğretiminde bazı soyut konular mevzu bahis olduğundan konunun tam anlamıyla olmasa bile öğrenilmesi hususunda vazgeçilmez bir etmendir (Ö31).

Tablo 3 ve devamında yer alan örnek öğretmen görüşleri incelendiğinde bu görüşlerin literatürde yer alan öğretmenlerin anadil kullanma nedenleriyle benzerlik gösterdiği görülmektedir. Atkinson (1987), Macaro (2009) ve Tang (2002) gibi birçok araştırmacı yaptıkları çalışmalarda öğretmenlerin özellikle dilbilgisi kurallarının anlatılması, yönerge verme ve öğrencilerin hatalarını düzeltmede anadili kullanmayı tercih ettiklerini ortaya koymuştur. Bu çalışmada da görüldüğü gibi öğretmenlerin yarısı özellikle dilbilgisi kurallarının anlatılmasında anadil kullanımının konuyu anlaşılır kılmak açısından gerekli bulunmaktadır. Anadil yeni kelimelerin öğretilmesinde zaman kazanma, hız ve kolaylık sağladığı için tercih edildiği başka çalışmalarda da desteklenmektedir (Gomathi ve Kiruthika, 20013; Şenel, 2010).

İngilizce derslerinde anadilin ne zaman kullanılmaması gerektiğine ilişkin İngilizce öğretmenlerinin görüşleri

Katılımcıların Tablo 2’de vermiş oldukları cevaplarda çoğunluğun anadilin kullanılması gerektiği yönünde görüş bildirdikleri görülmektedir. Katılımcılara “Hangi durumlarda/ne zaman anadil kullanılmamalı?” sorusu yöneltilmiş ve katılımcıların görüşlerinin içerik analizi yapılarak aşağıdaki özet tablo oluşturulmuştur.

Tablo 4: İngilizce derslerinde anadilin ne zaman kullanılmaması gerektiğine ilişkin yabancı dil öğretmenlerinin görüşleri.

Öğretmenlerin Görüşleri	Katılımcı kodu	f	%
Konuşma ve dinleme aktivitelerinde kullanılmamalı.	Ö1,Ö7,Ö12,Ö13,Ö16,Ö19,Ö28,Ö29	8	23,5
Öğrenci anlamasa bile anlamaya zorlanmalı.	Ö1,Ö8,Ö12,Ö16,Ö21, Ö25	6	17,6
Öğrencilerle yabancı dilde anlaşabiliyorsanız Türkçe kullanmamalısınız.	Ö4,Ö9, Ö25	3	8,8
Yabancı dil bölümü sınıflarında kullanılmamalı.	Ö10, Ö13, Ö23	3	8,8
Jest ve mimiklerimizle anlamalarına yardımcı olabiliriz.	Ö1, Ö8,	2	5,8
Öğrenciler derse katılırken İngilizce kullanmalılar.	Ö2	1	2,9
Derse katılırken İngilizce kullanmak pratiği artırır ve dile yatkınlık gelişir.	Ö2	1	2,9
Dört dil becerisinde kullanılmamalıdır.	Ö29		
Bence hiç kullanılmamalı.	Ö5	1	2,9

Yukarıda yer alan Tablo 4 incelendiğinde öğretmenlerin anadilin “konuşma ve dinleme aktivitelerinde” kullanılmaması gerektiği yönündeki görüşlerinin birinci sırada yer aldığı görülmektedir. Konuya ilişkin olarak Ö1 kodlu katılımcı “Konuşma, dinleme aktivitelerinde kullanılmamalıdır. Öğrenci anlamasa bile anlamaya zorlanmalıdır. Jest ve mimiklerle anlatmak istediğimiz duyguyu verip anlamalarına yardımcı olmalıyız” şeklinde ifade ettiği düşünceler ile beden dilinin kullanılmasının konuşma ve dinleme aktivitelerine yardımcı olabileceği düşüncesini vurgulamıştır. Tabloda yer alan ikinci görüşe göre ise öğrenciler anlamasa bile onları zorlamak gerektiği belirtilmektedir. Öğrencilerin kendilerini İngilizce konuşmak zorunda hissetmeleri kolay yolu seçip anadili kullanmaktansa, İngilizce kendilerini ifade etmeye çalışarak aslında yabancı dillerini pratik etmelerinin sağlanabileceği belirtilmektedir. Üçüncü olarak öğrencilerle İngilizce de anlaşabilmek bir kriter olarak öne sürülmektedir. Öğrencilerle İngilizce anlaşabilen bir öğretmenin anadili kullanmaması gerektiği belirtilmektedir. İngilizce öğretmenlerinin ne zaman anadil kullanmamaları gerektiğine ilişkin bazı ifadeler aşağıda yer verilmiştir;

Dinleme ve konuşmada mümkün olduğunca anadil kullanılmamalı öğrenci hedef dile aşına edilmeli (Ö7).

Çocuğu dile aşına etmek ve dili öğrenme ihtiyacı oluşturmak için anadil kullanılmamalı (Ö11).

Anadil kullanılmamalı. Bir dil ile başka bir dil öğretilmez (Ö15)

Çok gerekli olduğu durumlar dışında kullanılmamalı. Tam bir dil hakimiyeti sağlamak için İngilizce düşünen bir grup oluşturmak şart (Ö20).

Öğrencilere bilgi yüklemesi yaparken anadil kullanılmalıdır. Bir şeyler öğrenmek yeterince zor ve sıkıcı iken onların zorluğunu ikiye katlamak doğru değil (Ö28).

Dil sınıflarında kesinlikle anadil kullanılmamalıdır. Çünkü dil öğrenmekten ziyade edinilir. Edinmek ise maruz kalarak gerçekleşir. Tıpkı yeni doğan bir bebeğin hiçbir şey bilmez iken 7 ay gibi kısa bir sürede dile küçük tepkiler vermesi ve 1 yıl gibi bir sürede ise dili anlayıp karşılık vermesi gibi. Öğrencileri yeni dile ne kadar maruz bırakırsak o kadar çabuk verim elde ederiz. İlk başlarda zorlansak da meyveleri daha çabuk toplamak için buna değer (Ö34).

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşıldığı gibi İngilizce derslerinde anadil kullanımının minimize edilmesi, öğrencilerin yabancı dildeki konulara, telaffuza aşına olmaları, yeni kelime ve konuları pratik yapma fırsatı sunması nedeniyle önemsenmektedir. Anadil ortamında öğrencilerin öğrenilen konuları pratik yapmaları ders saatleri dışında çok zor olduğundan derslerde İngilizce kullanımının daha da gerekli olduğu söylenebilir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

İngilizce öğretimi konusunda farklı kesimler farklı yorumlarda bulunmakla birlikte, genelde başarısız veya yetersiz olduğumuz yönünde görüşler sıkça görülmektedir. İngilizce öğreniminde başarı tek bir olguya değil, onlarca belki daha fazla olgu ve sürecin etkileşimi ile ilgilidir. Bunların bazıları öğretmenin kullandığı öğretim metodu, materyal, sınıf düzeni, öğrencinin motivasyonu, öğrenme ortamının ısı, aydınlatma gibi ergonomik koşulları saymak mümkündür. Öğretmenin sınıfta anadili kullanması da yine önemli tartışma konularından birisi olarak süre gelmiştir. Konuya ilişkin olarak literatür farklılık görüşlere yer vermektedir. Ancak bu çalışmada, katılımcıların önemli bir çoğunluğu (%61,7) anadilin kullanılması gerektiği yönünde görüş bildirmişlerdir.

Al-balawi (2016, s. 58) anadili öğretmenlerin %80 oranında kullandıklarını, yabancı dili nadiren kullandıklarını ifade etmiştir. Polia ve Duff (Akt. Edstrom, 2006, s. 13) da yabancı dil öğretmenlerinin çoğunluğunun anadili ve ikinci dili ne kadar ve niçin kullandıklarını farkında olmadıklarını belirtmiştir. Bazı araştırmacılar (Kahraman, 2009; Macaro, 2009; Parker ve Karaağaç, 2015; Schweers, 1999; Tang, 2002) yabancı dil öğretiminde anadilin kullanılmasını gerektiğini, bunun kaçınılmaz olduğunu belirtirken, hedef dildeki becerilerin gelişmesini sağlamak için anadilin kullanılmaması gerektiği yönünde görüş bildirenler de engelleyebileceğini savunanlarda (Kayaoğlu, Öztürk ve Dağ Akbaş, 2010; Krashen, 1982; Sarıçoban, 2010, Turnbull, 2001) bulunmaktadır. Yabancı dil öğretiminde öğrencilerin hedef dile mümkün olduğu kadar fazla maruz kalmaları dil becerilerinin gelişimi açısından önemlidir. Ancak ortak bir anadilin olması İngilizce öğretiminde bazı kolaylıklar sağlayabilir, kelime öğretimi veya dilbilgisi kurallarının anlaşılabilirliğini artırmak için benzer örnekler anadilde de verilebilir.

Anadilin dil sınıflarında ne zaman kullanılması gerektiğine ilişkin katılımcıların yarısı (f=17,%50) dilbilgisi kurallarının öğretiminde anadilin kullanılabilmesi görüşünü paylaşmışlardır. Diğer görüşlerin ise çeviri yaparken, öğrenciler zorlandığı zaman ve kelime öğretimi esnasında anadilin kullanılabileceği yönünde yoğunlaştığı görülmüştür. Benzer görüşlere literatürde de rastlanmaktadır. Buckmaster (2000) ve Cole (1988) soyut kelimelerin açıklanmasında, anadil ile yabancı dil arasındaki dilbilgisi ve telaffuz farklılıklarını ortaya koyma açısından anadil kullanımının büyük kolaylık sağladığını ifade etmişlerdir. Auerbach (1993) ise anadilin rahat bir öğrenme ortamı oluşturduğunu ifade etmiştir.

Anadilin hangi durumlarda kullanılmaması gerektiğine ilişkin olarak katılımcılar, ilk olarak (f=8, %23,5) konuşma ve dinleme becerilerinde kullanılmaması gerektiği yönünde görüş ifade etmişlerdir. Konuşma ve dinleme becerileri öğrencilerin yabancı dilde pratik yapımlarıyla doğru orantılı olarak gelişebilecek becerilerdir. Halliwell ve Jones (1993) hem konuşmada hem de konuşulanın anlaşılmasında İngilizce kullanımının bir strateji olarak kelime ve yapıların tam anlamlarını bilmeseler bile öğrencilerin mesajı anlamalarına yardımcı olacağını ifade etmişlerdir. İngiltere Eğitim Standartları Ofisi (OFSTED,1993, s. 37) müfettiş kılavuzunda öğretmenlerinin hedef dili kullanmada ısrarlı olmaları gerektiğini bunun standartları yükseltmek için gerektiğini ifade etmektedir. Bu nedenle İngilizce dil sınıflarında özellikle çocuklarda konuşma ve dinleme becerilerinin gelişimi açısından anadil kullanımının azaltılmasının

önemli olduğunu vurgulamakta yarar var. Dilin doğal kullanımının konuşma ve konuşulanları anlamak, yani dinlemek şeklinde olduğunu unutmamak gerekir.

Öğretmenler için öneriler;

1. İngilizce öğretmenlerinin çoğunluğunun anadil kullanılması gerektiği yönünde görüş bildirdikleri görülmektedir. Ancak öğretmenlerin önemli bir kısmının da anadil kullanılmasına karşı çıktığı görülmektedir. Literatürde yer alan bulgularda göz ardı etmeden anadil kullanımını özellikle dersi öğrencilere sevdirmek ve dil öğrenme korkusunun oluşmaması için başlangıç düzeyinde İngilizce derslerinde anadilden faydalanılması önerilir.
2. Dil öğrenmek bir süreçtir ve bu süreçte anadilin kullanılması her ne kadar doğal ve bazı konuların anlatımı açısından süreci hızlandırıcı bir etki olarak kabul edilse bile, İngilizcenin öğretildiği dil sınıflarında öğrencilerin öğretilen dile daha fazla maruz kalmasını sağlamak için anadil kullanımını minimize etmek başlangıç düzeyi hariç, orta ve ileri düzeylerde İngilizce öğretilirken bir zorunluluk haline getirilmelidir. Öğrencinin dili uygulama ve kullanma konusunda sınıf ortamının dışında olanağa sahip olmadığı bu gibi durumlarda sınıf ortamını bu eksikliği gidermek için kullanmak faydalı olacaktır. Yapılan çalışmaların bir çoğu ikinci yabancı dil olarak İngilizce öğretimi gibi durumlarda yapıldığından, sınıf dışında öğrencinin öğrendiği dili kullanması zaten bir zorunluluk olacağından, sınıfta ana dil kullanımı belki kelime öğretimi, dil kurallarının anlatımı gibi durumlarda süreci hızlandırıcı ve öğrencilerin anlamasına faydalı etkiye sahip olabilir.
3. Öğrencilerin daha rahat hissettikleri için anadili kullanmayı tercih etmektedirler ancak İngilizce öğretmenlerinin anadil kullanımını azaltmak için öğrencileri motive etmeleri gerekebilir. Onların kaygılarını anlamalı, yanlış yapma veya küçük düşürülme gibi olumsuz dönüt beklentileri giderilmeli ve öğrencilerin hataları seviyelerine uygun, kırıcı olmayan daha çok dile odaklanan olumlu bir dil kullanılarak düzeltilmeye çalışılmalı. Özellikle alt düzeylerde dil seviyesine sahip öğrencilerde dilde akıcılığı sağlamak ve hatalara odaklanmayı azaltmak için düzeltme yapmama veya hataları düzeltmeyi erteleme tercih edilebilir, bu düzeyde yer yer anadil kullanılabilir.
4. Yabancı dil gelişimi açısından anadilin kullanılmasının minimize edilmesi gerektiği yapılan çalışmalarca da ortaya konmuştur. Öğretmenlerin anadil kullanımını azaltmak için daha fazla eğitici ders materyalinden, görsel öğelerden yararlanmaları ve materyal geliştirmeye daha fazla vakit ayırmaları gerekir. Anadil kullanmak yerine görsel materyallerle öğrencilerin kavrama yeteneğini geliştirmelerine yardımcı olunabilir.

İngilizce dil eğitimi konusunda yapılan binlerce çalışma olmasına rağmen benzer çalışmaların her zaman yapılmasında yarar görülmektedir. Bu yapılan çalışmaları bir doğrulaması olabildiği gibi aynı zamanda değişen şartlar doğrultusunda duruma özgü gelişmeleri takip etmek açısından önemlidir. Eğitim teknolojilerinin önemli ilerleme sağladığı bu günlerde yabancı dil öğretimi konusunda bu materyallerin etkililiği ve dil öğrenme ortamına katkılarını irdeleyici çalışmalar yapılabilir. Farklı dil ortamlarında anadil kullanımına ilişkin karşılaştırmalı çalışmalar yapılabilir.

KAYNAKÇA

- Al-balawi, F.S.(2016). The attitudes of Saudi EFL teachers about using their mother tongue in EFL classrooms. *International Journal of Education and Social Science* 3 (7), 51-61.
- Al-Hinai, M. K. (2006). The use of the L1 in the elementary classroom. In S. Borg (Ed.). *Classroom research in English language teaching in Oman*. Muscat: Ministry of Education, Sultanate of Oman.
- Al-nofaie, H. (2001). The attitudes of teachers and students towards using Arabic in EFL classrooms in Saudi public schools: a case study', in *Novitas-Royal (Research on youth and language)*, 4(1), 64-95.
- Atkinson, D. (1987). The mother tongue in the classroom: A neglected resource? *ELT Journal*, 41(4), 241-247.

- Auerbach, E. (1993). Re-examining English only in the ESL classroom. *TESOL Quarterly*, 27(1), 9-32.
- Buckmaster, R. (2000) *First and second languages do battle for the classroom*. 20 Nisan 2019 tarihinde <https://www.theguardian.com/education/2000/jun/22/tefl3> adresinden erişildi.
- Butzkamm, W. (2003). We only learn language once. The role of the mother tongue in FLclassrooms: death of a dogma. *Language Learning Journal*, 28, 29-39.
- Chambers, F. (1991). Promoting use of the target language in the classroom. *Language Learning Journal*, 4, 27-31.
- Carson, E. & Kashihara, H. (2012). Using the L1 in the L2 classroom: The students speak. *The Language Teacher Online*, 36(4), 41-52.
- Cole, S. (1998) *The use of L1 in communicative English classrooms*. 19 Nisan 2019 tarihinde http://jaltpublications.org/old_tlt/files/98/dec/cole.html adresinden erişildi.
- Cook, V.J. (1999). Going beyond the native speaker in language teaching. *TESOL Quarterly*, 33(2),185-209.
- Cook, V.J. (2001). Using first language in the classroom. *The Canadian Modern Language Review*, 57(3), 402-423
- Cresswell, J.W. (2013). *Nitel Araştırma Yöntemleri: Beş Yaklaşımına Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Desenleri* (3.Baskı). Ankara: Siyasal Kitapevi.
- Çelik, M. (2003). Teaching vocabulary through code-mixing. *ELT Journal*, 57(4), 361-369.
- Department of Education and Science. (1990). *Modern foreign languages in the school curriculum: A statement of policy*. London: Her Majesty's Stationery Office.
- Dodson, C. J. (1967). *Language teaching and the bilingual method*. London: Pitman.
- Duff, A. (1989). *Translation*. Oxford: Oxford University Press.
- Duff, P. A., & Polio, C. G. (1990). How much foreign language is there in the foreign language classroom? *The Modern Language Journal*, 74(2), 154-166.
- Edstrom, A. (2006). L1 use in the L2 classroom: One teacher's self-evaluation. *The Canadian Modern Language Review*, 63(2), 275-292.
- Faltis, C. (1990). New directions in bilingual research design: The study of interactive decision making. In Jacobson, R. and Faltis, C., ed. *Language distribution issues in bilingual schooling*. Clevedon: Multilingual matters, 45-57.
- Fraenkel, J. R., & Wallen, N. E. (2006). *How to design and evaluate research in education*. New York: McGraw-Hill.
- Gomathb.S. I.& Kiruthika, P. (2013). Role of L1 in English language teaching to rural area students with reference to erode region. *International Journal of Humanities and Social Science Invention*, 2(12), 24-26.
- Gulzar, M. A. (2010). Code-switching: Awareness about its utility in bilingual classrooms. *Bulletin of Education and Research*, 32(2), 23-44.
- Halliwell, S. and Jones, B.(1991). *On target teaching in the target language*. London: Centre for Information on Language Teaching and Research.
- Harbord, J. (1992). The use of mother tongue in the classroom. *ELT Journal*, 46(4), 350-55
- Harmer, J. (2004). *How to teach writing*. New York: Pearson Education Limited.
- Hawkins, E. (1981). *Modern languages in the curriculum*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Holthouse, J. (2006). The role of the mother tongue in EFL classrooms. *Forum for Froeign Language Education*, 5(03), 27-37.

- Howatt, A. P. R. (2004). *A History of English Language Teaching*. Oxford: Oxford University Press.
- Kahraman, A. (2009). The role of the mother tongue in fostering affective factors in ELT classrooms. *Journal of English as an International Language*, 5, 107-128.
- Kayaoğlu, M.N. (2012). The use of mother tongue in foreign language teaching from teachers' practice and perspective. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 32(2), 25-35.
- Kayaoğlu, M. N., Öztürk, Z. & Dağ Akbaş, R. (2010). L1 use in EFL classroom: The attitudes of students. Dinçay, K., Erten, İ. H., Zehir Topkaya, E., & Yavuz, A. (Eds.) *The 6th International ELT Research Conference Proceedings: Current trends in SLA research and language teaching* (pp. 401-407). Selçuk, İzmir: Çanakkale Onsekiz Mart University.
- Kelly, L. (1969). *25 Centuries of language teaching: 500BC–1969*. Rowley, Mass: Newbury House.
- Koucka, A. (2007). *The role of mother tongue in English language teaching*. University of Pardubice, Faculty of Arts and Philosophy, Department of English and American Studies.
- Krashen, S. (1982). *Principles and practice in second language acquisition*. Oxford: Pergamon
- Krashen, S. D., & Terrell, T. D. (1983). *The Natural Approach: Language Acquisition in the classroom*. Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice Hall
- Larsen-Freeman, Diane. 1986. *Techniques and Principles in Language Teaching*. Oxford University Press.
- Larsen-Freeman, D. (2000). *Techniques and principles in language teaching*. Oxford: Oxford University Press.
- Lasagabaster, D. (2013). The use of the L1 in CLIL classes: The teachers' perspective. *Latin American Journal of Content and Language Integrated Learning*, 6(2), 1-21.
- Long, M. (1981). Input, interaction and second language acquisition. In H. Winitz (Ed.), *Native language and foreign language acquisition (259-278)*. *Annals of the New York Academy of Sciences* 379. New York: Academy of Sciences.
- Macaro, E. (2009). Analysing student teachers' codeswitching in foreign language classrooms: Theories and decision making. *Modern Language Journal*, 85, 531-548.
- Macdonald, C. (1993). *Using the target language*. Cheltenham: Mary Glasgow. Ministry of Education, 1974. The educational policy in the Saudi Arabian Kingdom. 2. ed. Riyadh: Ministry of education.
- Mahmutoğlu, H. ve Kıcı, Z. (2013). The use of mother tongue in EFL classrooms. *EUL Journal of Social Sciences* 4(1), 49-72.
- Mattioli, G. (2004). On native language intrusions and making do with words: Linguistically homogenous classrooms and native language use. *English Teaching Forum*, 2(43), 20-25.
- Meyer, H. (2008). The pedagogical implications of L1 use in the L2 classroom. *Maebashi Kyodai Gakuen College Ronsyu*, 8, 147–159.
- Miles, M. B. & Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis*. London: Sage Publication.
- Moghadam, S. H., Samad, A. A., & Shahraki, E. R. (2012). Code switching as a medium of instruction in an EFL classroom. *Theory and Practice in Language Studies*, 2(11), 2219-2225.
- Moss, Donna. 2005. Teaching for communicative competence. focus on basics. *Connecting Research and Practice Magazine*. 20 Nisan 2019 tarihinde http://www.ncsall.net/fileadmin/resources/fob/2005/fob_7c.pdf adresinden erişildi.
- Mulia, D. (2012). The use of first language scaffolding to teach English as a foreign language to preschool children during dramatic play in West Sumatera, Indonesia. *SHS Web of Conferences* 16, *EDP Sciences* DOI: 10.1051/shsconf/20151601005,

- Nation, P. (2003). The role of the first language in foreign language learning. *The Asian EFL Journal*, 5 (2).
- Neil, P.S. (1997). *Reflections on the target language*. London: Centre for Information on Language Teaching.
- Norman, J. (2008). Benefits and drawbacks to L1 use in the L2 classroom. In K. Bradford Watts, T. Muller & M. Swanson (Eds.), *JALT 2007 Conference Proceedings. Challenging Assumptions: Looking In, Looking Out*, (691–701). Tokyo: JALT.
- Nunan, David. 1989. *Designing tasks for the communicative classroom*. Cambridge University Press
- Ocak, G., Kuru, N., & Ozcalisan, H. (2010). As a classroom language, students' attitudes towards speaking Turkish in English prep classes. *Procedia Social and Behavioral Sciences* 2, 661-665.
- Office for Standards in Education. (1993). *Handbook: Inspection schedule*. London: Her Majesty's Stationery Office
- Parker, T. & Karaağaç, Ö. (2015). The use of functions of mother tongue in EFL classes. *Procedia-Social and Behavioral Sciences* 199, 11-119. 8 Nisan 2019 tarihinde <https://www.sciencedirect.com> adresinden erişildi.
- Polio, C. G., & Duff, P. A. (1994). Teachers' language use in university foreign language classrooms. *The Modern Language Journal*, 78(3), 313–326.
- Ramos, F. (2005). Spanish teachers' opinions about the use of Spanish in main stream English classrooms before and after their first year in California. *Bilingual Research Journal*, 29(2), 411-433.
- Richards, J. C. & Rodgers, T. S.. 2005. *Approaches and methods in language teaching*.UK: Cambridge University Press.
- Samadi, M. R. (2011), *Role of The L1 in FL classrooms: Learner and teacher beliefs ,attitudes and practices*. Unpublished Master's Thesis, Kansas State University, USA.
- Sarıçoban, A. (2010). Should native languages be allowed in foreign language classes? *Eurasian Journal of Educational Research*, 38, 164-178.
- Schweers, C.W. Jr. (1999). Using L1 in the L2 classroom. *English Teaching Forum*, 37(2), 6-9.
- Sharma, K. (2006). Mother tongue use in English classroom. *Journal of NELTA*, 11(1-2), 80-87.
- Simon, M. K.ve Goes, J. (2011). *What is phenomenological research?* Seattle, WA: Dissertation Success LLC. 25 Nisan 2019 tarihinde https://www.google.com.tr/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=2&cd=rj&uact=8&ved=0ahUKEwip5a39tjKAhXD2SwKHR7BT0QFggtMAE&url=http%3A%2F%2Fdissertationrecipes.com%2Fwpcontent%2Fuploads%2F2011%2F04%2FPhenomenologicalResearch.pdf&usq=AFQjCNEJbQJnMQxjvZshGr_S65I15eeo0w adresinden erişildi.
- Sipra, M. A. (2007). *Bilingualism as teaching aid in a language class: L1 as a facilitator in teaching/ learning process of L2 at intermediate/certificate level*. Unpublished doctoral dissertation, National University of Modern Languages, Islamabad.
- Soleimani, H. & Heidarikia, H. (2017). The effect of translation as a noticing strategy on learning complex grammatical structures by EFL learners. *Applied Linguistics Research Journal*, 1(1), 1-12.
- Stapa, S. H.,& Majid, A. H. A. (2009). The use of first language in developing ideas in second language writing. *European Journal of Social Sciences*, 7(4), 41-47.
- Stern, H.H. (1992). *Issues and options in language teaching*. Oxford: Oxford University Press.
- Storch, N. & Wigglesworth, G. (2003). Is there a role for the use of the L1 in an L2 setting? *TESOL Quarterly* 37(4), 760-770.

- Şahin, M., Korkmaz, C. & Üstüner, M. (2018). İngilizce öğretmenlerine göre ideal dil öğrenme yaşı ve dil sınıfı mevcudu. *International Journal of Language Academy*, 6(2), 281-301.
- Şavlı, F. & Kalafat, S. (2014). Yabancı dil derslerinde ana dili kullanımı üzerine öğretmen ve öğrenci görüşleri. *Turkish Studies*, 9(3), 1367-1385.
- Şenel, M. (2010). Should foreign language teaching be supported by mother tongue? *Journal of Language and Linguistic Studies*, 6(1), 110-120.
- Tang, J. (2002). Using L1 in the English classroom. *English Teaching Forum*, 40(1), 36-43.
- Turnbull, M. (2001). There is a role for the L1 in second and foreign language teaching, but... *The Canadian Modern Language Review*, 57(4), 531-540.
- VanPatten, B. (Ed.). (2004). *Processing instruction*. Mahwah, NJ: Erlbaum.
- Willis, J. 1991. *Teaching English through English*. Harlow: Longman.
- Wing, B.H. (1980). *The languages of the foreign language classroom: A study of the native and target languages for linguistic functions*. Unpublished doctoral dissertation, University of Michigan, Ann Arbor, USA.

Nar (*Punica Granatum L.*) Bitkisinin Doğal Mordanlarla Boyama ve Haslık Değerleri

Doç. Dr. Fatma Nur Başaran^{1*}
Şengül Aydın²

Geliş tarihi: 30.09.2019
Kabul tarihi: 07.11.2019

Atıf bilgisi:
IBAD Sosyal Bilimler Dergisi
Sayı: 5 Sayfa: 397-406
Yıl: 2019 Dönem: Güz

This article was checked by *intihal.net*.
Similarity Index 18%

¹ AHBV Üniversitesi, Sanat ve Tasarım
Fakültesi, Tekstil Tasarımı Bölümü,
Türkiye, fatma.basaran@hbv.edu.tr
ORCID ID 0000-0002-6024-1709

² Gazi Üniversitesi, Güzel Sanatlar
Enstitüsü, Tekstil Tasarımı Ana Bilim
Dalı, Yüksek Lisans Öğrencisi, Türkiye,
fatma.basaran@hbv.edu.tr
ORCID ID 0000-0002-6024-1709

* Sorumlu yazar

ÖZ

Doğa, insanlara tüm görkemi ve zenginliği ile görseller sunarak “renklilik” kavramını oluşturmada yardımcı olduğu gibi, renk veren kaynakları ile malzeme de sağlamıştır. Zamanla boyama yöntemlerinin geliştirilmesi, yüksek teknolojilerle iplik ve kumaşlar üzerine uygulanmasına rağmen, doğal kaynaklar ve özellikle bitkisel boyalar tekstillerin renklendirilmesinde her zaman özel bir yere sahip olmuştur. Bitkisel boyalar; renk veren bitkilerin yaprak, çiçek, kozalak, gövde kabukları, kök, sürgün vb. kısımlarından elde edilmektedir. Bitkisel boyalarla doğrudan boyama yapılabildiği gibi, aynı zamanda yardımcı maddelere de ihtiyaç duyulmaktadır. Mordan adı verilen bu maddeler, boyarmaddenin liflere daha iyi tutunmasını, iyi bir renk haslığı ile aynı bitkiden farklı renk tonları elde edilmesini sağlamaktadır. Doğal boya üretiminde bitkisel atıklar, geri dönüşüm olarak değerlendirilmesi ve temiz bir boyama teknolojisi ile çevreyle uyumu açısından ilgi çekmekte ve doğal boyaların önemini artırmaktadır. Bu aşamada bitkisel boyarmaddelerin yanı sıra doğal mordanlar da önem kazanmaktadır. Dolayısıyla bu araştırmada, boyarmadde olarak nar bitkisinin çeşitli kısımları, mordan olarak da labada kökü ve kül suyu kullanılmıştır. Çalışmanın amacı, nar bitkisinin, kabuk, çiçek ve yapraklarından elde edilen boyarmadde ve doğal mordanlarla boyanan yün ve pamuk ipliklerinin renk özelliklerini incelemek ve haslık düzeylerini belirlemektir. Yün ve pamuk ipliklerinin boyanmasında mordansız ve birlikte mordanlama yöntemleri kullanılmış; yıkama ve sürtünme haslık testleri yapılmıştır. Araştırma sonucunda nar kabuğu ve nar yaprağı ile yakın renk tonlarının elde edildiği, nar çiçeği ile farklı renklere ulaşıldığı; kül suyu mordanının haslık test sonuçlarının daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bitkisel boyarmadde, Haslık, Mordan, Nar, Organik.

Coloring and Fastness Values of Pomegranate (*Punica Granatum L.*) Plant with Natural Mordants

Doç. Dr. Fatma Nur Başaran^{1*}
Şengül Aydın²

First received: 30.09.2019

Accepted: 07.11.2019

Citation:

IBAD Journal of Social Sciences

Issue: 5 **Pages:** 397-406

Year: 2019 **Session:** Fall

This article was checked by *intihal.net*.
Similarity Index 18%

¹ AHBV University, Faculty of Arts and Design, Department of Textile Design, Turkey,
fatma.basaran@hbv.edu.tr
ORCID ID 0000-0002-6024-1709

² Gazi University, Institute of Fine Arts, Textile Design Department, Graduate Student, Turkey,
fatma.basaran@hbv.edu.tr
ORCID ID 0000-0002-6024-1709

* Corresponding Author

ABSTRACT

Nature provides materials with coloring sources as well as helping to create the concept of “colorfulness” by presenting images with all of its glory and richness. Although the dyeing methods are improved and applied on threads and fabrics with advanced technologies, using natural sources and natural dyes in the coloring of textiles always had a special place. Natural dyes are obtained from the leaves, flowers, cones, tree barks, roots, suckers, etc. of colorant plants. Although dyeing can be performed with natural dyes, auxiliary products are needed at the same time. These products called mordant provide the dyestuff to fasten on the fibers and to obtain a good color fastness and different color tones from the same plant. In natural dye production, natural wastes draw attention in terms of recycling and its environmental compliance with a clean dyeing technology and increase the importance of natural dyes. At this stage, natural mordants also become important in addition to the natural dyestuffs. Thus, in this study, various parts of the pomegranate plant and dock root and lye natural mordants were used. The aim of the study is to examine the color features of wool and cotton threads that were dyed with natural mordants and the dyestuff obtained from the peel, flower, and leaves of pomegranate plant and to determine the fastness levels. Non-mordanted and simultaneous mordanting methods were used in the dyeing of wool and cotton threads, fastness tests of washing and rubbing were conducted. As a result of the research, pomegranate peel and pomegranate leaf with close color tones are obtained, pomegranate flower is reached with different colors; fastness test results of ash water mordant were found to be higher.

Keywords: Natural dyestuff, Fastness, Mordant, Pomegranate, Organic.

1. GİRİŞ

Eski çağlardan beri insanlar, tabiatta gördükleri renkler ve renklerin oluşturduğu kompozisyonlar karşısında hayranlık duyarak doğadan faydalanmış ve birçok boyarmadde elde etmiştir (Öztürk, 1999, s. 6). Bu nedenle toplumların ilk süsleme elemanlarını, çiçek, yaprak ve çeşitli doğal renkli taşlar oluşturmaktadır (Durul, 1985, s. 44). İnsanın tarihsel gelişim sürecinde hayvansal, bitkisel ve mineral kökenli doğal boyarmaddelerden yararlandığı bilinmektedir. Bunların içinde doğada en fazla bulunan, renk seçeneği en çok ve kullanım açısından en kolay olanı, bitkilerden elde edilen doğal boyarmaddeler olmuştur (Gönüz, Aksoy ve Karabacak, 2006, s. 56). Boyamacılıkta önceleri bitkilerin çiçek, yaprak, meyve, gövde ve köklerinden (Harmancıoğlu, 1955, s. 1) yararlanan insanlar, zamanla doğal boyarmaddeleri ve boyama yöntemlerini geliştirmişlerdir. Etikan ve Ölmez (2014, s. 56) bitkisel boyacılığın Türk kültüründe köklü bir geleneğe sahip olduğunu, Pazırık kurganlarından çıkan keçe, kumaş, halı ve kilimlerin renklendirilmesinde doğal boyarmaddelerin kullanıldığının belirlenmesi ile ortaya koyulduğunu ifade etmektedir. 19. Yüzyılın ortasına kadar boya veren bitkiler ve hayvanlar tekstillerin ana renk kaynakları olmuştur (Alkan, Torgan ve Karadağ, 2017, s. 1).

İklim çeşitlerine göre bazı bitkiler kendiliğinden yetişirken, bazı bitkilerin kültürü yapılmaktadır. Boya veren önemli bitkiler; asma (*Vitis vinifera L.*), aspir (*Carthamus tinctorius L.*), bodur mürver (*Sambucus nigra L.*), ceviz (*Juglans regia L.*), kökboya (*Rubia tinctorium L.*), nar (*Punica granatum L.*), sergil (*Plumbago europaeae L.*), soğan (*Allium cepa L.*) vb.'dir (Şanlı ve Arlı, 2007, s. 57). Doğal boyamacılıkta bitkilerin toplanma zamanları da çok önemlidir. Boyarmadde olarak kullanılan bitkilerin çiçek ve tohumları olgunlaştıktan sonra, yaprakları bitki çiçek açtığı zaman, kabukları ise bitki yapraklarını döktükten sonra, bitkiye zarar vermeden toplanır ya da kesilmiş ağaç kabuklarından ve ağaç dallarından yararlanılır (T.C. Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, 1991, s. 14).

Doğal boyaların, üretim ve tüketimi çevreye zarar vermemektedir ve uğraş alanı biraz fazla olsa da kimyasal yollarla elde edilen sentetik boyalara göre üretimi oldukça ekonomiktir (Soysaldı, 2000, s. 61). Pek çoğu, boya bitkileri yönünden zengin olan Anadolu'nun, hemen her bölgesinde kendiliğinden yetişmekte veya tarımı yapılmaktadır. Bu bitkilerden elde edilen boyarmaddeler çeşitli alanlarda kullanılmaktadır. Boyama özelliğine sahip bitkilerin yapısında etkin kimyasal maddeler bulunmasından dolayı, bitkiye herhangi bir kimyasal işlem uygulanmadan boyarmadde elde edilmesinin yanı sıra kimyasal işlemler uygulanarak da elde edilebilmektedir.

Boya bitkilerinden biri olan nar (*Punica Granatum*); ağaç veya çalı görünümünde, yaprakları şerit halinde, mayıs ve haziran aylarında al kırmızısı çiçek açan ve kış aylarında yaprağını döken, 5-6 metre boyunda seyrek dallı, geniş tepeli bir ılıman iklim bitkisidir. Sonbaharda oluşan meyveleri önce yeşil sonra sarı ve kırmızı renk alır. Meyvesi yuvarlak, etli dış kabuk altında zarla bölünmüş odacıklarda bol miktarda bulunan taneli yapıya sahiptir. Narın anavatanı Güneybatı Asya'dan Hindistan, Pakistan ve İran'a kadar olan alandır. Daha sonra Akdeniz bölgelerinden Asya ve Çin'e kadar bir kültür bitkisi olarak da yetiştirilmiştir (Karadağ, 2007, s. 86). Nar, Türkiye'nin her bölgesinde görülmekle birlikte, genellikle Ege, Akdeniz ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde bolca yetişmektedir.

Narın meyve kabuklarında boyarmadde özelliği taşıyan ellag asidi bulundurmaktadır (Arlı, Kayabaşı, Şanlı ve Etikan, 2003, s. 35). Bitkisel boyacılık açısından narın meyve kabuklarından yararlanılarak hazırlanan boyarmadde ile genellikle mordanlı boyama yöntemi uygulanmaktadır. Genelde şapla mordanlanmış yünlerde kızıl sarı elde edilmekte; aynı yünlere saçıkbrıs da ilave edildiğinde siyah renge ulaşılabilir (Parlak, 2007, s. 127). Boyama işleminde kullanılan bu yardımcı maddeler mordan olarak isimlendirilir. Mordanlar, lifleri boyayı almaya hazırlamakta ve boyarmaddelerin liflere daha iyi tutunmasına yardımcı olmaktadır (Udale, 2014, s. 58).

Doğal boyamaların gelişimine paralel, ülkemizde mordan olarak kullanılan çeşitli maddeler bulunmaktadır. Mordanlar doğal ve kimyasal olarak gruplandırılmaktadır. Doğal mordanlara, meşe palamudu, sirke, turunç suyu, sütleğen sütü, meşe ağacının kökü, sığır idrarı, taş yosunları, kil, kireç, ekmeç hamuru mayası ve odun külü gibi örnekler verilebilir. Kimyasal mordanlardan bazıları ise şap, göztaş, saçıkbrıs, potasyumbikromat, kremtartar ve sodyumsülfat vb.'dir (Başaran ve Sarıkaya, 2015, s. 453; Başaran ve Bakır, 2018, s. 105; Uğur, 1988, s. 11-12; Erdem İşmal ve Yıldırım, 2019, s. 6).

Mordanların cinsine, türüne ve mordanlama yöntemine göre (ön, aynı anda veya art mordanlama) doğal boya ile çeşitli renkler, tonlar ve renk haslık değerleri elde edilebilmektedir. Aynı doğal boya ile sadece mordan türünü değiştirerek birbirinden farklı boyama sonuçları görülebilir (Erdem İşmal, 2019, s. 43). Bir boya maddesi ile yapılan boyama haslığı, boya miktarına, boyanan malzemeye ve boyamadan önce, boyama esnasında ve boyamadan sonra tekstil malzemesine uygulanan işlemlere bağlıdır (Türk Standartları Enstitüsü, 1999, s. 8). Aynı şekilde Erdem İşmal (2019, s. 43), doğal boya kaynağının cinsi, kurutma şekli, kullanılan kısmı, özütleme (ekstraksiyon) şekli ve boyama koşullarını (su/kimyasal çözgen kullanımı, nötr/asidik/bazik ortam (pH), sıcaklık, süre) elde edilecek sonuçları etkileyen başlıca etkenler olarak değerlendirmektedir.

Dolayısıyla haslık, sadece kullanılan boyanın özelliğine bağlı değildir, uygulanan boyama işlemlerinin de önemi büyüktür. Nar bitkisinin, kabuk, çiçek ve yapraklarından elde edilen boyarmadde ve doğal mordanlarla boyanan yün ve pamuk ipliklerinin renk özellikleri ve haslık düzeylerini konu alan bu çalışmada, işlem süreçleri ve koşulları da dikkatle ele alınmış ve uygun başlıklar altında açıklanmıştır.

2. YÖNTEM

Araştırmanın materyalini; nar (*Punica Granatum L.*) kabuğu, yaprağı ve bodur nar (süs nar) çiçeği boyarmaddeleri; labada kökü, kül suyu doğal mordanları ile yün ve pamuk ipliği oluşturmaktadır. Deneme modelinde yürütülen çalışmada boyama işlemleri, Giresun ili Tirebolu ilçesinde İl-Ca (Bitkisel Ürünler Ar-Ge Üretim) işletmesinde gerçekleştirilmiştir. Nar bitkisinin üç farklı kısmından elde edilen boyarmaddeler ile iki doğal mordan kullanılarak, mordansız ve birlikte mordanlama olmak üzere toplam 18 adet boyama yapılmıştır.

Hazırlanan reçetelerde uygulanan mordanlama yöntemi, kullanılan mordan, boyarmadde, iplik hammaddesi, iplik ağırlığı, boyama sıcaklığı ve boyama süresi çizelge halinde sunulmuştur. Yapılan çalışmalar sonucunda elde edilen renkler için subjektif renk değerlendirmesi, sürtünme ve yıkama haslık analizleri yapılmıştır. Renklerin adlandırılması için öğretim üyelerinden oluşan 10 kişilik uzman komisyon tarafından subjektif değerlendirme yapılarak, tekstil cmyk pantone kodlarına göre renk isimleri tespit edilmiştir. Yıkama ve sürtünme haslık analizleri yapılmış, gri skala ile değerlendirilerek sonuçlar tablolaştırılmıştır.

Boyanan ipliklerin haslık testleri ve yorumlamaları Türk Standartları Enstitüsü tarafından hazırlanan yıkama haslık testi TS EN ISO 105-C06 (Tekstil- Renk Haslığı Deneyleri- Bölüm C06: Evsel Yıkamaya ve Ticari Müesseselerde Yıkamaya Karşı Renk Haslığı); sürtme haslık testi TS EN ISO 105-X12 (Tekstil- Renk Haslığı Deneyleri- Bölüm X12: Sürtmeye Karşı Renk Haslığı Tayini) standartlarına uygun olarak yapılmıştır. Solma ve akmanın değerlendirilmesinde; TS 423-2 EN 20105- A02 (Tekstil- Renk Haslığı Tayin Metodları- Bölüm A02 Solmanın Değerlendirilmesinde Gri Skalanın Kullanılması), TS 423-3 EN 20105- A03 (Tekstil- Renk Haslığı Tayini Metodları- Bölüm A03 Renk Akmasının Değerlendirilmesinde Gri Skalanın Kullanılması) standartları kullanılmıştır. Yıkama ve sürtme haslık testleri gri skalaya göre değerlendirilerek sonuçlar çizelge halinde hazırlanmıştır.

3. BULGULAR VE YORUM

3.1. Boyarmaddenin Elde Edilmesi

Araştırmada kullanılan tüm materyaller uygun şartlarda kurutulmuş ve hazırlanmıştır. Bitkinin belirtilen kısımlarından geleneksel yöntemle boyarmadde elde edilerek sıvı özütleri alınmıştır.

Tablo 1. Boyarmaddenin elde edilmesi

Bitki kısımları	Bitki miktarı	Su miktarı	Kaynatma süresi	Demlenme süresi
Nar kabuğu	4gr.	120 ml.	2 saat	30 dk.
Nar yaprağı	4gr.	120 ml.	1-2 saat	30 dk.
Nar çiçeği	4gr.	120 ml.	1 saat	30 dk.

Nar kabukları, yaprak ve çiçekleri iplik ağırlığına göre 1:1 oranında alınarak 4 gr. tartılmış, “iplik ağırlığı x 30=120 ml.” soğuk su ölçümleri yapılmıştır. Her biri belirtilen sürelerde kaynatılarak, 30-dakika soğumaya bırakılmıştır. Demlenme sonrasında boya flottesinden bitki posası süzülerek uzaklaştırılmış ve elde edilen sıvı boya özütü uygun ortama alınmıştır.

3.2. Mordanların Hazırlanması

Mordanlar, hayvansal ve bitkisel liflerin boyanmasında boyarmaddenin elyaf cinsine göre bağlanması sonucunda, mordanlama yönteminin etkisine göre, farklı tonda renk çeşitleri elde edilerek, iyi bir renk haslığı sağlamak için kullanılmaktadır. Mordan niteliği olan doğal ve kimyasal mordanlar ile aynı boyarmaddeden farklı renkler elde edilmektedir (Eyüboğlu ve diğerleri, 1983, s. 32; Parlak, 1997, s.50).

Araştırmada kullanılan doğal mordan maddeleri şu şekilde hazırlanmıştır:

Yabani Labada Kökü: Labada bitkisinin kökleri parçalanarak hassas terazide tartılmıştır. İplik ağırlığı kadar eklenen su ile 1 saat kaynatılmış ve demlemeye bırakılmıştır. Bu işlemlerden sonra labada kökü mordanı boyamada kullanılmak üzere hazır hale gelmiştir.

Kül Suyu: Yumuşak, beyaz ve temiz bir kül özelliği taşımasından dolayı, çalışmada doğal mordan olarak incir ağacının külü kullanılmıştır. Geleneksel kül suyu hazırlama baz alınarak, kül suyunun alkalik ortamından yararlanılmış, 95 °C’de su ilave edilerek çökmesi sağlanmıştır. Külün üzerinde kalan duru su alınarak kullanıma hazır hale getirilmiştir.

3.3. Boyama Reçetesine Göre Çözelti Hazırlama ve Boyama İşlemi

Nar kabuğu, yaprağı ve çiçeğinden elde edilen boyarmaddeler ile aynı reçete oranları kullanılmış ve her biriyle “2 mordan, 2 boyama yöntemi, 2 hammadde” olmak üzere boyama yapılmıştır. Önce boyama reçeteleri hazırlanarak, kullanılacak malzemelerin ölçüm ve tartım işlemleri yapılmıştır. Nar kabuğu, yaprak ve çiçek kısımlarından elde edilen boyarmaddeler ile flotte oranı, 1/30 bitki boyarmaddesi boyanacak ipliğin ağırlığına göre 1:1 oranında alınmıştır. Numune ağırlığının 30 katı kadar su ve her bir mordan, materyalin % 50’si kadar labada kökü, su oranının % 5’i kadar kül suyu kullanılmıştır.

Tablo 2. Nar kabuk, yaprak ve çiçek boyarmaddesi ile yün ve pamuk ipliği boyama reçetesi

Boyarmadde	Cinsi	Nar kabuğu, nar yaprağı, nar çiçeği		
	Miktar	4 gr./lt		
İplik	Cinsi	Yün iplik, Pamuk iplik		
	Ağırlık	4 gr.		
Mordan	Cinsi	Labada kökü	Kül suyu	
	Oran/Miktar	% 50 = 2 gr./lt	% 5 = 6 gr./lt	
	Yöntem	Mordansız, Birlikte mordanlama		
Boyama	Sıcaklık	90 °C		
	Süre	60 dk.		
	Su oranı	120 ml.		
	Ph değeri	Nar kabuğu	Nar yaprağı	Nar çiçeği
	Mordansız	3	4	2,34
	Labada kökü	4	4	2,70
	Kül suyu	9	6,5	9,20

Boyamada, işlem görmemiş çile halindeki yün ve pamuk ipliklerinden yararlanılmış ve tartım sonucunda iplik numuneleri boyamaya hazır hale getirilmiştir.

Şekil 1. Hazırlanan iplik ve çözeltiler (Ayдын, 2018)

Nar kabuğu, yaprağı ve çiçeği ile elde edilen boyarmaddelerle; boyarmadde miktarları, mordanlama yöntemleri, mordan ve su oranları aynı kalmak koşuluyla, beher kabında her bitkiden sıra ile üçer adet çözelti hazırlanmıştır. Boya banyosu için hazırlanan çözeltilerin, beherde pH değeri ölçümü yapılmış ve değeri tespitinde pH kağıdı kullanılmıştır. Nar çiçeği çözeltisinin pH ölçümü ise pHmatik ile yapılmıştır. Boyama, mordansız ve birlikte mordanlama yöntemi ile gerçekleştirilerek şu şekilde uygulanmıştır:

Mordansız boyama işlemi: Önceden nemlendirilen iplikler direkt olarak boya banyosuna alınmıştır. Yün ve pamuk ipliği ile 6 adet mordanlı boyama uygulanmıştır.

Birlikte mordanlama işlemi: Boyama reçetesine göre hazırlanan mordan maddeleri boyarmadde çözeltisi içine karıştırılarak eritilmiştir. Çözelti ile nemlendirilmiş iplikler, numara sırasına göre test tüplerine yerleştirilmiş ve 12 adet iplik numunesi birlikte mordanlama işlemine tabi tutulmuştur.

Şekil 2. Çözelti ve ipliklerin test tüplerine aktarımı (Aydın, 2018)

Boyama işlemi: Boya tüpleri, boya makinesinin yuvalarına yerleştirilmiştir. Boya makinesi, belirlenen boyama grafiğine göre 60 dakika, 90°C sıcaklıkta ayarlanarak çalıştırılmış ve boyama işlemi gerçekleştirilmiştir. Boya tüpleri, makine yuvasından çıkartılarak boyanan iplikler test tüplerinden alınmış, üzerindeki fazla boya atılana kadar soğuk su ile yıkama yapıldıktan sonra kurumaya bırakılmıştır.

3.4. Boyamada Elde Edilen Renkler

Tablo 3. Nar bitkisinin kabuk, yaprak ve çiçek kısımlarından elde edilen renkler

Mordan Maddeleri	Nar Kabuğu			
	Pantone Değerleri ve Boyanmış İplikler			
	Yün		Pamuk	
Mordansız	Plantation TC PANTONE 18-0832		Camel TC PANTONE 17-1224	
Labada kökü	Light Olive Green TC PANTONE 16-0847		Pale Khaki TC PANTONE 15-1216	
Kül suyu	Reed Yellow TC PANTONE 13-0915		Ecreu TC PANTONE 11-0809	
Mordan Maddeleri	Nar Yaprığı			
	Pantone Değerleri ve Boyanmış İplikler			
	Yün		Pamuk	
Mordansız	Light Olive Green TC PANTONE 16-0847		Wood Ash TC PANTONE 14-1108	
Labada kökü	Golden Olive TC PANTONE 16-0639		Shadow Green TC PANTONE 14-0627	
Kül suyu	Rafia TC PANTONE 13-0725		Ecreu TC PANTONE 11-0809	
Mordan Maddeleri	Nar Çiçeği			
	Pantone Değerleri ve Boyanmış İplikler			
	Yün		Pamuk	
Mordansız	Russet Brown TC PANTONE 19-1338		Taupe Gray TC PANTONE 17-0808	

Labada kökü	Cinnabar TC PANTONE 18-1540		Cuban Sand TC PANTONE 15-1314	
Kül suyu	Cornstark TC PANTONE 16-1315		Ivory Cream TC PANTONE 13-1011	

Nar bitkisinin üç farklı kısmı ile boyanan yün ve pamuk ipliklerinde aynı mordan maddesi ile birbirinden farklı tonlarda renkler elde edilmiştir. Renk değişimlerinde, boyarmadde, mordan, boyama yöntemleri ve uygulanan iplik türü önemli rol oynamaktadır.

Renk farklılıklarının, bitki kısımları, boya bitkisinin toplama ve kurutma zamanı, boyarmaddenin bekleme ve boyama süresi, iplik cinsleri, boyama yöntemleri, pH değeri, doğal mordanların özellikleri ve mordan konsantrasyonuna bağlı olarak, uygulanan elyafa göre oluşturduğu bağlanmanın etkisinden kaynaklandığı düşünülmektedir.

3.5. Nar Kabuğu ile Boyanmış İpliklerin Haslık Değerleri

Tablo 4. Nar kabuğu ile boyanan yün ve pamuk ipliği numunelerinin yıkama ve sürtünme haslık sonuçları

Mordansız ve Birlikte Mordanlama	Nar Kabuğu							
	Yıkama Haslığı				Sürtünme Haslığı			
	Yün		Pamuk		Yün		Pamuk	
	Akma	Solma	Akma	Solma	Kuru	Islak	Kuru	Islak
Mordansız	1	4/5	2	4/5	5	4	5	4
Labada kökü	1/2	5	3	4/5	2	3/4	2	2
Kül suyu	4/5	4/5	4	4	4/5	4/5	4/5	5

Mordansız boyanan yün ve pamuk ipliklerinin haslık değerlendirme sonuçlarına göre, yıkama haslığı akma değerinin yün iplikte az, pamuk iplikte orta değerde olduğu; sürtünme haslığında ise oldukça iyi değerde olduğu görülmüştür.

Labada kökü mordanı birlikte mordanlama yöntemiyle boyanan yün ve pamuk ipliklerinin haslık değerlendirme sonuçları, yıkama haslığı akma değerleri yün iplikte az, solma değerleri iyi düzeydedir. Sürtünme haslık sonuçlarında ise her iki iplik cinsinde kuru değerlerin orta, ıslak değerlerin ortalama iyi olduğu görülmektedir.

Kül suyu mordanı ve birlikte mordanlama yöntemiyle boyanan yün ve pamuk ipliklerinin haslık değerlendirme sonuçları tüm boyamalarda oldukça iyi değerdedir.

Genel olarak yapılan haslık sonuçları değerlendirildiğinde; boyamada en iyi haslık değerlerinin birlikte mordanlama ile kül suyu mordanından elde edilen sonuçlar olduğu tespit edilmiştir.

3.6. Nar Yaprağı ile Boyanmış İpliklerin Haslık Değerleri

Tablo 5. Nar yaprağı ile boyanan yün ve pamuk ipliği numunelerinin yıkama ve sürtünme haslık sonuçları

Mordansız ve Birlikte Mordanlama	Nar Yaprağı							
	Yıkama Haslığı				Sürtünme Haslığı			
	Yün		Pamuk		Yün		Pamuk	
	Akma	Solma	Akma	Solma	Kuru	Islak	Kuru	Islak
Mordansız	1/2	5	2	3/4	4	2/3	5	4
Labada kökü	2	5	5	2/3	3	3	5	4
Kül suyu	3	4/5	4	4	4	4/5	5	5

Mordansız boyanan yün ve pamuk ipliklerinin yıkama haslıklarında, akma değeri yün ipliğinde az, pamuk iplikte orta değerdedir. Solma ve sürtünme haslıklarında ise iyi değerde oldukları görülmüştür.

Labada kökü mordanı ve birlikte mordanlama yöntemiyle boyanan yün ve pamuk ipliklerinin haslık değerlendirmelerinde, yıkama haslığının değişkenlik gösterdiği; sürtünme haslık sonuçlarının ise yün iplikte eşit değerde iyi, pamuk ipliğinde oldukça iyi düzeyde olduğu görülmektedir.

Kül suyu mordanı, birlikte mordanlama yöntemiyle boyanan yün ve pamuk ipliklerinin haslık değerlendirme sonuçlarının tüm boyamalarda oldukça iyi değerde olduğu görülmüştür.

Genel olarak yapılan haslık sonuçları değerlendirildiğinde, boyamada en iyi haslık değerlerinin birlikte mordanlama ile kül suyu mordanından elde edilen renkler olduğu tespit edilmiştir.

3.7. Nar Çiçeği ile Boyanmış İpliklerin Haslık Değerleri

Tablo 6. Nar çiçeği ile boyanan yün ve pamuk ipliği numunelerinin yıkama ve sürtünme haslık sonuçları

Mordansız ve Birlikte Mordanlama	Nar Çiçeği							
	Yıkama Haslığı				Sürtünme Haslığı			
	Yün		Pamuk		Yün		Pamuk	
	Akma	Solma	Akma	Solma	Kuru	Islak	Kuru	Islak
Mordansız	5	1	2	1	4	4/5	5	4/5
Labada kökü	1	5	3	2/3	3	4/5	5	5
Kül suyu	3/4	5	5	5	2/3	3	5	5

Mordansız boyanan yün ve pamuk ipliklerinin haslık değerlendirme sonuçlarına göre, yıkama haslığının yün iplik boyamalarında renk değişiminden dolayı akma ve solma değerlerinde değişkenlik gösterdiği, sürtünme haslığında ise oldukça iyi değerde olduğu görülmüştür.

Labada kökü mordanı ve birlikte mordanlama yöntemiyle boyanan yün ve pamuk iplikleri haslık değerlendirme sonuçlarında, yine yün ipliklerde akma ve solma değerlerinin değişkenlik gösterdiği tespit edilmiştir. Pamuk ipliğinde ortalama iyi değerde, sürtünme haslık sonuçlarında ise oldukça iyi değerdedir.

Kül suyu mordanı, birlikte mordanlama yöntemiyle boyanan yün ve pamuk ipliklerinin haslık değerlendirme sonuçlarına göre, pamuk ipliklerindeki haslıkların çok iyi değerde, diğer boyamalardaki haslıkların oldukça iyi değerde olduğu görülmüştür.

Genel olarak boyamada en iyi haslık değerlerinin, birlikte mordanlama ile kül suyu mordanından elde edilen renkler olduğu tespit edilmiştir.

4. SONUÇ ve ÖNERİLER

Sonuç olarak, doğal mordanlar kullanılarak, yün ve pamuk iplikleri ile yapılan boyamalarda nar kabuğu ve nar yaprağı ile yakın renk tonları elde edilirken, nar çiçeği ile ulaşılan renklerin farklı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Subjektif değerlendirmelerde “tekstil pantone kodları ve CMYK karşılıkları”ndan (URL 1) yararlanılmıştır. Deneysel çalışmada genellikle açık ve orta tonlarda renkler elde edilmiştir. Nar kabuğu renklerinin yün ipliklerde açık ve parlak tonlarda zeytin yeşili ve saman sarısı tonlarında olduğu; pamuk ipliklerinde ise deve tüyü, açık haki, ekru gibi mat tonların meydana geldiği görülmüştür. Nar yaprağı renklerinin yün ipliklerde açık ve orta tonlarda zeytin yeşili olduğu; pamuk ipliklerinde ise mat tonlarda kereste ve ekru renklerin elde edildiği görülmüştür. Nar çiçeği renkleri yün ipliklerinde daha koyu ve parlak tonlarda kıvılcık ve açık kahve tonlarındadır. Pamuk ipliklerinde ise bu renkler daha mat şekilde boz kahverengi ve tonlarında meydana gelmiştir.

Genel değerlendirmeler sonucunda; nar bitkisinin çeşitli kısımları ile işlem gören kül suyu ve labada kökü mordanlarının, yün ve pamuk ipliklerinde farklı renk tonları ile sonuçlandığı gibi, farklı yıkama ve sürtünme haslık değerlerine ulaştığı belirlenmiştir. Bu çalışmada elde edilen haslık değerleri doğrultusunda, doğal boyamacılıkta kimyasal mordanların mümkün olduğunca terk edilerek doğal mordan maddelerinin tercih edilebileceği; organik tarım ve organik yaşam gibi terim ve uygulamaların gittikçe değer kazandığı günümüzde bu tür sonuçların umut verici olduğu düşünülmektedir.

Ayrıca doğal mordan çeşitleri, mordan konsantrasyonları değiştirilerek, boyama sıcaklığı, pH değerleri, süre ve yöntemleri ile ilgili farklı reçeteler hazırlanarak yeni deneysel araştırmalar yapılabilir. Böylece bitkisel atıkların geri dönüşüm olarak değerlendirilmesi açısından farklı bitkiler ve mordanlar ile renk ve haslık değerlerine ulaşılarak tekstil sektörüne katkı sağlanabilecektir.

KAYNAKÇA

- Alkan, R., Torgan, E. ve Karadağ, R. (2017). The investigation of antifungal activity and durability of natural silk fabrics dyed with madder and gallnut. *Journal of Natural Fibers*, 14(6), 769-780. DOI: 10.1080/15440478.2017.1279101.
- Arlı, M., Kayabaşı, N., Şanlı, H. S. ve Etikan, S. (2003). *Türkiye’de bitkisel boyacılıkta kullanılan bazı bitkilerden elde edilen renklerin colorimeter ile tayini üzerine bir araştırma*. Ankara: Ankara Üniversitesi Ev Ekonomisi Mezunları Derneği Yayınları.
- Başaran, F. N. ve Bakır, G. (2018). Yeşil çay ile doğal boyama çalışmaları ve haslık düzeylerinin belirlenmesi. İstanbul: *ICUHTA, I. Uluslararası sanatta yüksek teknoloji kullanımı kongresi*, İstanbul Gelişim Üniversitesi Yayınları.
- Başaran, F. N. ve Sarıkaya, H. (2015). Investigation of nutgall and some natural dyes with mordants cotton dyeing and fastness level in the context of the ecological textile production. *Ijasos-International E-Journal of Advances in Social Sciences*, 1(3), 452-459.
- Durul, Y. (1985). *Anadolu kilimlerinden örnekler*. İstanbul: Ak Yayınları.
- Erdem İşmal, Ö. (2019). Doğal boya uygulamalarının değişen yüzü ve yenilikçi yaklaşımlar. *YEDİ: Sanat, Tasarım ve Bilim Dergisi*, (22), 41- 58.
- Erdem İşmal, Ö. ve Yıldırım, L. (2019). An overview of faba bean: utilisation of husks in natural dyeing. *International Journal of Clothing Science and Technology*, 31(6).
- Etikan, S. ve Ölmez, F. N. (2014). Fethiye’de bitkisel boyacılık geleneği ve günümüzdeki durumu. *Kalemşi Türk Sanatları Dergisi*, 2(4), 54-71.
- Eyüboğlu, Ü., Okaygün, I. ve Yaraş, F. (1983). *Doğal boyalarla yün boyama uygulamalı ve geleneksel yöntemler*. İstanbul: Ofset Yapımevi.
- Gönüz, A., Aksoy, A. ve Karabacak, E. (2006). Çanakkale ve çevresinde doğal yayılış gösteren bazı potansiyel boya bitkileri. *Anadolu Ege Tarımsal Araştırma Enstitüsü Dergisi*, 16(1), 54-71.
- Harmancıoğlu, M. (1955). *Türkiye’de bulunan önemli bitki boylarından elde olunan renklerin çeşitli müessirlere karşı yün üzerinde haslık dereceleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları.
- Karadağ, R. (2007). *Doğal boyamacılık*. Ankara: DÖSİM.
- Öztürk, İ. (1999). *Doğal bitkisel boyalarla yün boyama*. 1. Baskı. İzmir: Dokuz Eylül Yayınları.
- Parlak, T. (2007). *Çoruh vadisinde bitkisel boya potansiyeli*. Ankara: Atatürk Üniversitesi GSF. Yayını.
- Soysaldı, A. (2000). *Doğal boyacılık ve metodoloji*. (Türk halk kültürü araştırmaları 1998), Ankara: Kültür Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Şanlı, H. S. ve Arlı, M. (2007). Bazı boya bitkileriyle ipekli tekstil ürünlerinin boyanması ve elde edilen renklerin belirlenmesi. *Gazi Üniversitesi Endüstriyel Sanatlar Eğitim Fakültesi Dergisi*, (21), 55-78.
- T.C. Sanayi ve Ticaret Bakanlığı (1991). *Bitkilerden elde edilen boyalarla yün lifinin boyanması*. Ankara: Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, Küçük Sanatlar ve Sanayi Bölgeleri ve Siteleri Genel Müdürlüğü.
- Türk Standartları Enstitüsü. (1999). *TS 423-1 EN ISO 105-A01 Tekstil- renk haslığı deneyleri- bölüm A01- deneylerle ilgili genel prensipler*. Ankara: Türk Standartları Enstitüsü.
- Udale, J. (2014). *Moda tasarımında tekstil ve moda*. (çev. Hayriye Güngör). 1. Basım. İstanbul: Literatür Yayınları.
- Uğur, G. (1988). *Türk halılarında doğal renkler ve boyalar*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

URL 1: 19 Eylül 2019 tarihinde <http://www.tolgakadakil.com/Tekstil-Tasarim-Renk-%C4%B0simlerinin-Pantone-ve-CMYK-Karsiliklari/tr-TR/Article/1055/6> adresinden erişildi.

Örgütsel Erdemlilik Ölçeği Geçerlilik ve Güvenirlilik Çalışması

Dr. Öğr. Üyesi Müslüme Akyüz^{1*}
Öğr. Gör. İsmail Alici²

Geliş tarihi: 01.09.2019
Kabul tarihi: 06.11.2019

Atf bilgisi:
IBAD Sosyal Bilimler Dergisi
Sayı: 5 **Sayfa:** 407-419
Yıl: 2019 **Dönem:** Güz

This article was checked by *Turnitin*.
Similarity Index 14%

¹Turgut Özal Üniversitesi, Türkiye
muslumeakyuz@hotmail.com,
ORCID ID 0000-0002-0922-6191

²Giresun Üniversitesi, Türkiye,
ismail.alici@giresun.edu.tr,
ORCID ID 0000 0003 4485 9012

* Sorumlu yazar

ÖZ

“Sosyal ve kişisel iyilik üreten alışkanlıkların, arzuların ve işlerin sonucu” olarak ifade edilen örgütsel erdemlilik kavramı diğer disiplinler kadar, artık pozitif örgütsel davranışın da çalışma konusu haline gelmiş ve son dönemlerde araştırmacıların üzerinde çalıştığı bir konu olmuştur. Bu çalışmanın amacı Cameron, Bright ve Cazza (2004) tarafından geliştirilen Örgütsel Erdemlilik Ölçeği'nin geçerlilik ve güvenilirlik analizinin yapılmasıdır. Aynı zamanda çalışmada, Erkmen ve Esen (2012) tarafından ülkemizde daha önce farklı bir örneklem grubu ile yapılan ölçeğin geçerlilik ve güvenilirlik bulguları ile bu çalışmadan elde edilen bulguların karşılaştırılması olarak analizinin yapılması da hedeflenmektedir. Araştırmanın amacına yönelik olarak ihtiyaç duyulan veriler Malatya ilinde kamu hastanelerinde hizmet veren 232 hemşire yardımıyla toplanmış ve elde edilen verilerin analizi yapılmıştır. Yapılan bu çalışmanın sonucuna göre Örgütsel Erdemlilik Ölçeğinin geçerli ve güvenilir bir ölçek olduğu söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Örgüt, Örgütsel Erdemlilik, Geçerlilik, Güvenirlilik, Ölçek.

Validity and Reliability Study of Organizational Virtuousness Scale

Assist. Prof. Dr. Müslüme Akyüz^{1*}
Lec. Ismail Alici²

First received: 01.09.2019

Accepted: 06.11.2019

Citation:

IBAD Journal of Social Sciences

Issue: 5 **Pages:** 407-419

Year: 2019 **Session:** Fall

This article was checked by *Turnitin*.
Similarity Index 14%

¹Turgut Özal University, Turkey,
muslumeakyuz@hotmail.com,
ORCID ID 0000-0002-0922-6191

²Giresun University, Turkey,
ismail.alici@giresun.edu.tr,
ORCID ID 0000 0003 4485 9012

* Corresponding Author

ABSTRACT

The concept of organizational virtuousness, which is expressed as son the result of habits, desires and jobs that produce social and personal well-being miş, has become the subject of study of positive organizational behavior as well as other disciplines and has recently become a topic that researchers have been working on. In this study, the validity and reliability analysis of the Organizational Virtuousness Scale developed by Cameron, Bright and Cazza (2004) is the aim. At the same time, it is aimed to make a comparative analysis of the validity and reliability findings of the scale which was previously performed with a different sample group in our country and the findings obtained from this study. For the aim of the research in order to obtain the data, 232 nurses serving the public hospital have created the sample mass and analyses have been made with the data obtained. According to the results of this study, it can be said that the Organizational Virtuousness Scale is valid and reliable.

Keywords: Organization, Organizational Virtuousness, Validity, Reliability, Scale.

GİRİŞ

Son dönemlerde pozitif psikolojinin gelişmesiyle birlikte olumsuz duygu ve davranışlar bir tarafa bırakılarak, bünyesinde olumlu duygu ve davranışları barındıran kavramlar odak noktası haline gelmiştir (Shimazu, Schaufeli, Kosugi, Suzuki, Kosugi, Nashiwa, Kato, Sakamoto, Irimajiri, Amano, Hirohata, Goto, 2008, s. 510-523; Güler, 2009). “Bireylerin eylemlerini, toplu faaliyetlerini, kültürel niteliklerini veya bir organizasyonda erdemliliğin yaygınlaştırılmasını ve sürekliliğini sağlayan süreç” (Cameron, Bright, Cazza, 2004, s. 769) olarak tanımlanan örgütsel erdemlilik kavramı doğruluk, nezaket, adalet, cömertlik, samimiyet gibi duyguları barındıran bir kavramdır.

Erdem kavramının kökeni, tarihin ilk dönemlerine kadar dayansa da örgütsel erdemlilik kavramı, örgütsel davranış içerisinde kendisine ancak 2000’li yılların başında yer bulabildiğinden yeni bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Örgütlerdeki erdemli davranışlar tek kişilik faaliyetler ile ortaya çıkabileceği gibi tüm örgüt üyelerinin katılımı ile de ortaya çıkabilmektedir (Cameron, Bright ve Cazza 2004, s. 766-790). Örgütsel erdemlilik hem bireysel hem de örgütsel düzeyde fedakârlık, dürüstlük, affedici olma ve güven gibi alışkanlıkların, çıkarların ve faaliyetlerin sürdürülmesi, korunması, geliştirilmesi ve devamı anlamına gelmektedir (Burke, Eddy ve Fiksenbaum, 2009, s. 203). Örgütsel erdemliliğin örgütler açısından olumlu bir durum olduğunu ve aynı zamanda bu olumlu örgütsel durumun örgüt çalışanlarını da olumlu etkilediğini söylemek mümkündür (Hessel, 2013, s. 14). Bu çalışmada, örgütsel erdemlilik, kavramsal olarak incelenerek Cameron, Bright ve Cazza (2004) tarafından geliştirilen ölçeğin geçerlilik ve güvenilirlik analizinin yapılması amaçlanmıştır. Bunun yanı sıra ölçek ile ilgili ülkemizde daha önce Erkmen ve Esen (2012)’in farklı bir örneklem grubunda yaptığı geçerlilik ve güvenilirlik çalışmasının farklı bir şehirde ve farklı bir sektörde uygulanarak bulguların karşılaştırmalı olarak analizinin yapılması çalışmanın diğer bir amacıdır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2. 1. Erdem ve Örgütsel Erdemlilik Kavramları

“İnsanın ahlaki açıdan yetkinleşmesi ya da iyi bir karaktere sahip olması ve ideal bir yaşam için kişinin sahip olması gereken iyi niteliklerin toplamı” olarak da ifade edilen erdem kavramının (Aydın, 2008, s. 6) kökeni çok eskilere dayanmaktadır. Kavram üzerine, insanlık tarihi boyunca pek çok din âlimi ve filozof tarafından araştırma ve değerlendirmeler yapılmıştır. Düşünürlerden her biri farklı erdemi farklı yönleri ile ele almış ve erdemler arasında farklı hiyerarşiler belirlemişlerdir. Kimi düşünür adaleti hiyerarşide üst sıralara yerleştirirken kimi düşünürde hikmeti ya da cesareti üst sıralara yerleştirmiştir (Ayten, 2014, s. 64).

Erdem kavramını Doğuda ilk tanımlayan kişi Konfüçyüs olarak karşımıza çıkarken, batıda ise bu isim Platon (M.Ö. 427-347) olarak kabul edilmektedir (Peterson ve Seligman, 2004, s. 46). Doğu kültürünün en büyük filozoflarından olan Konfüçyüs’e göre erdem bireye verilen rolde mükemmellik elde edebilmesi ile artmakta ya da azalmaktadır (Fettahoğlu, 2004, s. 316). Platon’un erdem öğretisi ise ruh (bilgelik, cesaret, ölçülülük) ve devlet görüşleriyle bir bütünlük oluşturmaktadır. Ruhun ve devletin bölümleri erdemlerin sınıflandırılmasında önemli etkenlerdir (Platon, 2013, s. 72, Durak, 2009, s. 53). Erdem kavramını en güçlü şekilde vurgulayan, sınıflandıran, derecelendiren ve erdemlerle mutluluk arasında bağ kuran bir diğer filozof ise Aristoteles’tir (M.Ö. 384-322). Aristoteles erdemi bir seçim olarak görmekte ve erdemi tercihlere ilişkin bir huy olarak ifade etmektedir (Aristoteles, 2005, s. 1104).

Tarihin ilk dönemlerinden bu yana önemini koruyan kavram, bugün pozitif psikoloji ve örgütsel davranış açısından bir bileşen olarak çalışma hayatının önemli bir parçası haline gelmiş ve örgütlerin vazgeçilmez bir unsuru haline gelmiştir. Erdemler, toplum içerisinde olduğu gibi örgütlerde de bireylerin duygu, davranış ve isteklerinin aşırıya gitmesinden ya da eksik olmasından koruyan ve karşılığının iyilik olarak alındığı alışkanlıkları (Rego, Ribeiro ve Cunha, 2010, s. 215-235) ifade etmektedir. Erdem örgütlerin, haksızlıktan kaçınmalarına, çalışanların ise daha yüksek seviyede ve

bireysel ve toplumsal fayda sağlamalarına yardımcı olan (Bolino, Turnley ve Bloodgood, 2002, s. 505-522) tutumlardır (Provis, 2010, s. 3-16).

Özellikle günümüzde, karmaşıklığın ve kompleks sorunların varlığı, insanların tatminsizliği, etik standartlar ile ahlaki değerlere uygun olmayan davranışların giderek artması örgütler için endişe verici bir düzeye ulaşmıştır. Özellikle geri kalmış coğrafyalar olmak üzere yolsuzluk, güven eksikliği, kişisel hedeflere ulaşmak için kamu fonlarının zimmetine geçirilmesi gibi ahlaki sorunlar ve rüşvet etik standartlarının kaybolmasının başlıca nedenleridir. Erdem kavramı ise örgütlerde ya kaybolmuş ya da unutulmuş durumdadır (Hamrahi, Najafbagy, Musakhani, Daneshfard ve Delavar, 2015, s. 4772). Ancak son yıllarda pozitif psikolojinin gelişmesi, etik standartların ve erdem konularının örgütlerde büyük bir ihtiyaç olarak ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu gelişmeler erdemlerin sadece bireysel düzeyde değil örgütsel düzeyde de odak noktası haline gelmesine neden olmuştur.

Örgütlerde erdemli davranışlar, pozitif değer, duygu ve sonuçları temsil etmektedirler. Erdemli örgütlerde kar elde etmekten daha çok, insani duyguların gerekliliği benimsenmekte ve manevi yönere odaklanılmaktadır. Erdemli davranışlar bireyleri iyiliğe ve kişisel menfaatlerden daha çok insani değerlere yönlendirmektedir (Cameron vd. 2004, s. 782). Son dönemde yapılan çalışmalar ile de bu varsayım desteklenmiştir. Örgütlerde erdemlilik hali oluştuğunda örgütlerde performansın, başarı oranlarının, kar marjının ve verimliliğin pozitif yönde ilerleme gösterdiği görülmüştür. Bu durumun nedeni, örgütlerde erdemlilik halinin hâkim olması ile ortaya çıkan olumlu sonuçlar ve ortaya çıkan bu çıktılar sonucunda erdemlilik kavramının bir döngü halinde tüm örgütü etkilemesidir (Masten ve Reed, 2002, s. 76; Cameron vd. 2004, s. 779). Yani, bireyin hissettiği pozitif duygular (örneğin şefkat, iyimserlik vb.), örgütlerde de pozitif duygulara (yardım etme, dürüstlük, fedakârlık vb.) neden olmaktadır.

2. 2. Örgütsel Erdemliliğin Boyutları

Örgütsel erdemlilik kavramının içeriği ile ilgili pek çok araştırma yapılmış, Gavin ve Mason (2004), Lilius ve arkadaşları (2008), Park ve Peterson (2003) yaptıkları çalışmalarda örgütsel erdemlilik için çeşitli boyutlar önermişlerdir. Bu çalışmalar arasında en fazla kabul görmüş olan 2004 yılında, pozitif psikoloji ve örgütsel davranış yaklaşımlarının gelişmesiyle birlikte Cameron, Bright ve Cazza (2004) örgütlerde erdemli davranışların, pozitif değer, duygu ve sonuçları temsil ettiği düşüncesinden yola çıkarak örgütsel erdemlilik kavramını ortaya koymuşlardır. Böylece örgütsel erdemliliğin ölçülebilir, geliştirilebilir bir kavram olduğunu tespit etmişlerdir. Bu kapsamda örgütsel erdemlilik kavramının iyimserlik, güven, merhamet, dürüstlük ve bağışlayıcılığı kapsadığını ifade etmişlerdir.

İyimserlik boyutu, örgüt, çalışanlarından sadece örgütün başarı ve performansını düşünen bireyler olmalarını beklemektedir (Cameron vd., 2004, s. 1-24; Rego vd., 2010, s. 224; Abedikooshki ve Zeinabadi 2016: 61). *Güven boyutu*, örgütlerde yöneticilerin çalışanlara, bireylerin kendi aralarında ve örgüte karşı gösterdikleri saygı ve güveni ifade etmektedir (Cameron, 2004, s. 766-780; Rego vd., 2010, s. 224; Abedikooshki ve Zeinabadi, 2016, s. 61). *Merhamet boyutu*, örgüt üyelerinin birbirleri hakkında endişe duydukları ve örgütün tamamında merhametin ortak olduğu anlamına gelmektedir (Cameron, 2004, s. 766-780 Rego vd., 2010, s. 224; Erkmn ve Esen, 2012, s. 109; Abedikooshki ve Zeinabadi, 2016, s. 61). *Dürüstlük boyutu*, bu boyut bireylerde dürüstlük, benlik saygısı, cana yakınlık gibi olumlu davranışlar ile yüksek düzeyde ilişkilendirilmiştir (Harter, 2002, s. 384). *Bağışlayıcılık boyutunda* ise bağışlama erdeminin, daha geniş ve daha zengin sosyal ilişkiler, daha yüksek tatmin, daha fazla güçlendirme duygusu, daha az bedensel hastalık, hastalıktan ve yaralanmadan daha hızlı iyileşme ve daha az depresyon ve kaygı ile ilişkili olduğu ileri sürülmüştür (Witvliet, Ludwig, Vander Laan, 2002).

3. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

3.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Rekabetin gün geçtikte daha da üst seviyelere çıktığı günümüzde, pozitif örgütsel davranış konularının öneminin arttığı görülmektedir. Geleneksel bakış açısının tanımladığı kaynaklar zaman içerisinde yetersiz kalmış ve modern örgüt yapısı içerisinde insan unsurunun örgütler için önemli "kaynak"lardan biri olduğu gerçeği benimsenmiştir. Kaynakları verimli kullanan örgütlerin yaşamlarını uzun süre

başarılı bir şekilde sürdürebildiği ve varlığını devam ettirebilmek için çeşitli faaliyetler gösterebildiği bilinen bir gerçektir. Örgütlerin hayatlarını sürdürebilmesi ve başarılarını devam ettirebilmesini sağlayan unsurlardan biri olan pozitif örgütsel davranış çalışanların iyi oldukları konularda daha fazla çalışarak örgütlerin verimliliklerinin artırılmasına yardımcı olmaktadır (Fayyazi, Simar – asl ve Kaveh 2010, s. 23). Pozitif davranış sergileyen özellikle de ahlaki yükümlülüklerini yerini getiren çalışanların olduğu örgütler daha başarılı olmaktadır (Stewart ve Brown, 2012, s. 56). Tüm bu nedenlerle örgütler çalışanlarından daha fazla erdemli davranış göstermelerini beklenmektedir.

Örgütsel erdemlilik kavramı, kişisel menfaatlerle ilgili klasik ekonomik yaklaşımlar ile çeliştiğinden klasik yönetim yaklaşımlarının çalışma konuları içerisinde uzunca bir dönem yer almamıştır (Cameron vd. 2003, s. 782). Ancak son dönemlerde yapılan pek çok çalışma ile örgüt içerisinde sergilenen erdemli davranışların örgütsel çıktılarda pozitif yansımaları görülmektedir. 2000 yılından sonra ortaya çıkan kavramla ilgili farklı araştırmacılar çalışmalar yapmış olsa da yapılan çalışmalar henüz yeterli düzeyde değildir. Bu bağlamda kavramla ilgili daha fazla çalışmaya ihtiyaç duyulmaktadır. Bu düşünceden hareketle bu çalışmada, Cameron, Bright ve Cazza (2004) tarafından geliştirilen ölçeğin geçerlilik ve güvenilirlik çalışmasının yapılması amaçlanmıştır. Kavramın, ülkemizde daha önce farklı bir örneklem grubu ile geçerlilik ve güvenilirlik çalışması yapılmıştır ancak sağlık sektöründe geçerlilik ve güvenilirlik çalışmasına rastlanmamıştır. Aynı zamanda çalışmada, Erkmen ve Esen (2012) tarafından ülkemizde daha önce farklı bir örneklem grubu ile yapılan ölçeğin geçerlilik ve güvenilirlik bulguları ile bu çalışmadan elde edilen bulguların karşılaştırmalı olarak analizinin yapılması da hedeflenmektedir.

3. 2. Veri Toplama Aracı

Çalışmada kullanılan Örgütsel Erdemlilik Ölçeği'nin (2004) orijinal formunda iyimserlik boyutu için 3, güven boyutu için 3, merhamet boyutu için 3, dürüstlük boyutu için 3, bağışlayıcılık boyutu için 3 olmak üzere toplam 15 ifade bulunmaktadır. 5'li Likert tipi ölçeğin ifadeleri “Kesinlikle katılmıyorum” (1)'dan, “Kesinlikle katılıyorum” (5)'a şeklinde puanlanmıştır. Ölçeğin tüm ifadeleri olumlu olduğundan ters puanlamaya ihtiyaç duyulmamıştır. Ayrıca araştırmaya katılan çalışanların demografik özelliklerini belirlemek için cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim durumu ve toplam çalışma süresi olmak üzere sosyo-demografik bilgileri içeren 5 adet açık uçlu soru da yer almaktadır.

3. 3. Araştırmanın Örnekleme

Araştırmanın evrenini, çalışmanın yapıldığı 2018 Nisan-Haziran dönemi içerisinde Malatya ilinde görev yapmakta olan 2000 hemşire oluşturmaktadır. Örneklem büyüklüğü %90 güven seviyesi için 239 olarak hesaplanmıştır. Örneklem seçiminde Malatya ilinde her hastane bir küme olarak kabul edilmiş ve oransız küme örnekleme tekniği ile hastanelerde görev yapan 300 hemşireye anket formu ulaştırılmıştır. Ancak anketlerden 265 tanesi geri dönmüş ve bu geri dönen anketlerden 33'ü özensiz doldurulduğu için değerlendirmeye alınmamıştır. Böylece kullanılabilir durumda olan 232 ölçek analize dâhil edilmiştir. Araştırmada zaman kısıtından dolayı örnekleme yöntemi olarak ise kolayda örnekleme yöntemi seçilmiştir. Ancak, örneklemin evreni iyi temsil etmesi gerekliliği göz önünde bulundurularak mümkün olduğunca farklı demografik özelliklere sahip katılımcıya ulaşılmaya çalışılmıştır.

3.4. Araştırmanın Bulguları

3. 4. 1. Katılımcıların Sosyo-Demografik Dağılımı

“Demografik Özellikler” bölümünde katılımcıların beş değişkene göre değerlendirilmesi yapılacaktır. Bunlar sırasıyla cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim durumu ve çalışma süresi değişkenleridir.

Tablo 1: Araştırmaya Katılan Çalışanların Demografik Özellikleri

Değişkenler		Frekans	%
Cinsiyet	Kadın	179	77,2
	Erkek	53	22,8
Yaş	18-25	15	6,5
	26-35	60	25,9
	36-45	138	59,5
	46-55	18	7,8
	56 +	1	,4
Çalışma Yılı	1-5	34	14,7
	6-10	162	69,8
	11-15	28	12,1
	16-20	6	2,6
	20 +	2	,9
Medeni Durum	Evli	165	71,1
	Bekar	67	28,9
Eğitim Durumu	Lise	70	30,2
	Lisans	99	42,7
	Yüksek Lisans	63	27,2

Çalışanları tanımaya yönelik olarak sorulan birinci kısımdaki sorular frekans tabloları halinde düzenlenmiştir. Tablo 1’de sunulan verilere göre araştırmaya katılan çalışanlar cinsiyetleri bakımından değerlendirildiğinde her ne kadar dengeli bir dağılım yapılmaya çalışılsa da dengeli bir dağılımın olmadığı görülmektedir. Buna göre çalışanların % 77,2’si kadın ve % 22,8’i ise erkeklerden oluşmaktadır. Bunun nedeni örneklem grubu olarak belirlenen hemşirelerin çoğunlukla kadınlardan oluşması şeklinde açıklanabilir. Çalışanlar yaşları açısından incelendiğinde ise çalışanların % 59,5’inin 36-45 yaş aralığında olduğu saptanmıştır. Çalışanlar toplam çalışma süresi açısından değerlendirildiğinde ise 6-10 yıl arasında çalışanların oranının % 69,8 olduğu görülmüştür. Çalışanlar medeni durumları kapsamında incelendiğinde ise evli çalışanların oranının % 71,1 olduğu görülmektedir. Eğitim düzeylerine ait veriler incelendiğinde ise % 42,7 ile büyük çoğunluğun lisans mezunu olarak yükseköğretim eğitimi aldığı görülmektedir.

4. ARAŞTIRMANIN BULGULARI

4.1. Ölçeğin Geçerlilik Çalışmalarına İlişkin Bulgular

4.1.1. Açıklayıcı (Keşfedici) Faktör Analizi

Açıklayıcı Faktör Analizinin yapılma amacı, çok sayıda ifadeden bu ifadelerin birlikte açıklayabildikleri az sayıda tanımlanabilen anlamlı yapılara ulaşmaktır (Büyüköztürk, 2013). Bu çalışmada Açıklayıcı (Keşfedici) faktör analizi SPSS 16.0 programı ile yapılmıştır. Çalışmada veri setinin faktör analizi uygunluğunun değerlendirilmesinde Bartlett testi uygulanmıştır. Verilerin faktör analizine uygunluğu için de KMO (Kaiser-Meyer-Olkin) testi kullanılmıştır (Akgül ve Çevik, 2003: 417). Bu oranın 0,5’in üzerinde olması beklenmektedir. Oran büyüdükçe, veri seti faktör analizi yapmak için daha uygun duruma gelmektedir (Hair, William, Babin ve Anderson, 2006, s. 11; Sipahi, Yurtkoru, ve Çinko, 2008, s. 80). Faktör yapısını belirlemek ve anlamlı yorumlanabilir faktörler elde

etmek amacı ile temel bileşenler analizi ve promax rotasyonu teknikleri kullanılmıştır (Akgül ve Çevik, 2003, s. 417; Özdamar, 2003, s. 246-247).

Örgütsel erdemlilik ölçeğinde toplam 15 ifade yer almaktadır. Yapılan faktör analizi sonucunda KMO değeri 0, 91 olup, Barlett testi sonuçları da anlamlı çıkmıştır ($X^2= 1832, 31$ ve $p<0,000$). Temel eksenler faktör analizi ve promax rotasyonu teknikleri analizinde ise özdeğer istatistiği 1'den büyük olan ve faktör yükü 0, 30' un üzerinde olan veriler dikkate alınmıştır. Test sonucuna bakıldığında, örgütsel erdemlilik ölçeğine ilişkin verilere faktör analizi yapılmasının uygun olacağına karar verilmiştir.

Yapılan analizlerde, önce faktörler arasında ilişki olmadığı varsayılarak rotasyon yöntemi olarak varimax seçilmiş, ifadelerin 3 faktör altında toplandığı ve birden fazla faktör altında toplanan ifadelerin olduğu görülmüştür. Ancak sonrasında bu çalışmada faktörler arasında ilişki olduğunu kabul edilmiş ve promax yöntemi seçilmiş ve ölçeğin yine üç faktör altında toplandığı görülmüştür. Bu durumda orijinal ölçekte 5 boyutta temsil edilen *örgütsel erdemlilik* kavramının, bu çalışmada 3 boyut altında toplandığı görülmektedir. Bu durumun nedeni olarak, katılımcıların, farklı kültür bakış açısına sahip olmalarından dolayı ifadeler farklı şekilde yorumlanmış ve bazı boyutların birbirini kapsadığı şeklinde bir değerlendirme yapılmış olabilir. Bu değerlendirmenin sonucu faktör sayısının azalması şeklinde ortaya çıkmıştır. Ek olarak çalışmanın sağlık sektörü gibi çalışma koşullarının ağır olduğu ve stres seviyesinin yüksek olduğu bir sektörde yapılması, ifadeler hakkında doğru bir değerlendirme yapılmasını sınırlandırmış olabilir.

Tablo 2: Faktör Yapısı ve İfadelere Göre Faktör Yükleri

İfadeler	Faktörler		
	F1:İyimselik	F2: Güven	F3:Dürüstlük ve bağışlayıcılık
1.Bu kurumda çalışanlar gösterdikleri performans ile örgütün amaçları arasında ilişki kurarlar.	,76	-,31	,02
2. Bu kurumda çalışanlar, iyi olmanın yanında iyi işler yapmaya kendilerini adanmışlardır.	,64	,252	-,05
3. Bu kurumda çalışanlar büyük zorluklarla karşılaşsalar dahi başarılı olacakları konusunda iyimserdiler.	,93	-,16	,08
4. Bu kurumda çalışanlar, diğer çalışanlara güvenirlere.	-,01	,64	,42
5. Bu kurumda çalışanlar, nezaket ve saygı kuralları çerçevesinde hareket ederler.	,05	,78	,31
6. Çalışanlar, bu kurumda gösterilen liderlik davranışına güven duyarlar.	,29	,65	,10
7. Bu kurumda nezaket kurallarına yaygın olarak uyulur.	,18	,74	-,11
8. Bu kurum, çalışanların haklarına ve isteklerine saygı gösteren bir kurum olarak tanınır.	-,16	,31	,67
9. Bu kurumda çalışanlara saygı duyulduğuna ve onlara ilgi gösterildiğine	,05	-,28	,83

ilişkin hikayeler anlatılır.			
10. Bu kurumda yüksek düzeyde dürüstlük hakimdir	-,16	,18	,81
11. Bu kurum, itibarlı ve erdemli olarak tanımlanır.	-,04	-,02	,86
12. Dürüstlük ve güvenilirlik, bu kurumun ayrıcalıklı özelliklerindedir.	,00	,04	,82
13. Bu kurumda hatalardan ders alınır; hatalar, kısa sürede telafi edilir.	,04	,15	,67
14. Bu kurum, bağışlayıcı ve hoşgörülü bir kurumdur.	,17	,04	,69
15. Bu kurum yüksek performans standartlarına sahip olmasına rağmen, düzeleceğine inandığı takdirde hataları göz ardı edebilir.	,16	-,37	,79

Toplam Varyansı Açıklama Yüzdesi: 68.107

KMO Örneklem Yeterliliği Testi: 0.91

Barlett Küresellik Testi Ki-Kare: 1832.319

p değeri: 0.001

Tablo 2’de ölçek için yapılan faktör analiz sonuçları bulunmaktadır. Orijinal ölçekte *iyimserlik* olarak ifade edilen 1. faktör, bu çalışmada yine aynı isimle 1. faktör olarak yer almıştır. Bunun yanında orijinal ölçekte 2. faktör olan *güven* boyutu üç ifade ile temsil edilirken (4. 5. 6. ifadeler), bu çalışmada bu boyuta 7. ifade dahil olmuştur. Ayrıca 3. 4. ve 5. faktörlerin ifadeleri (7. ifade dışında) tek bir faktörde toplanmış ve bu faktör de bu çalışmada 3. faktör (dürüstlük ve bağışlayıcılık) olarak isimlendirilmiştir. Elde edilen bulgular ışığında orijinal ölçekte yer alan *merhamet* boyutunun ifadeleri diğer faktörler arasında dağıldığından bu faktör ortadan kalmış, *dürüstlük ve bağışlayıcılık* faktörleri tek bir boyutta toplanmıştır.

Katılımcıların Örgütsel Erdemlilik Ölçeği’nde yer alan ifadelerin madde toplamları, madde faktörleri aritmetik ortalamaları ve standart sapmaları Tablo 3’te gösterilmiştir.

Tablo 3. Madde Toplam, Madde Alt Faktör Korelasyonları, Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

İfadeler	Madde Toplam	Madde Faktör	Ortalama	Standart sapma
1	,75	,83	3,86	1,25
2	,74	,81	4,09	1,08
3	,76	,88	4,03	1,06
4	,75	,82	3,13	1,03
5	,64	,78	3,34	1,01
6	,82	,87	4,07	1,04
7	,76	,92	4,25	1,01

8	,84	,87	3,95	1,13
9	,65	,70	3,97	1,09
10	,84	,88	3,79	1,12
11	,78	,83	3,97	1,12
12	,85	,86	3,87	1,13
13	,74	,79	3,93	1,08
14	,69	,74	4,01	1,06
15	,81	,84	3,89	1,07

Tablo 3'e göre korelasyon değerlerinin ,70 ve ,92 arasında değiştiği görülmektedir. İfadelerin ortalamaları incelendiğinde ise 3 ile 4 arasında dağılım göstermektedir. Bu bulguya göre katılımcıların genel anlamda "Kararsızım" ile "Katılıyorum" ekseninde görüş belirttikleri görülmektedir.

4.1.2. Doğrulayıcı Faktör Analizi

Açımlayıcı faktör analiziyle veriler arasındaki ilişki test edildikten sonra, yani faktörlerin bir arada nasıl bulunacağı test edildikten sonra, daha önce öne sürülen yargının doğrulayıcı faktör analizinin yapılması gerekmektedir. Doğrulayıcı faktör analizinin yapılma amacı ise kuramsal bir temele dayanarak çeşitli ifadelerden oluşturulan faktörlerin gerçek verilerle ne derece uyum gösterdiğini değerlendirmektir (Büyüköztürk, Akgün, Kahveci ve Demirel, 2004). Doğrulayıcı faktör analizi uygulamasında en yüksek olabilirlik yöntemi (maximum likelihood) kullanılmıştır.

Yapılan doğrulayıcı faktör analizi sonuçları da, çalışma için yapılan açımlayıcı faktör analizi sonuçlarını desteklemiş ve geçerlilik ve güvenilirlik çalışması yapılan ölçeğin üç boyut altında toplandığı görülmüştür. Ancak elde edilen bu sonuç 5 boyutla temsil edilen orijinal ölçeğin sonuçları ile örtüşmemektedir. Yaklaşık olarak ifade edilecek olursa, iyimserlik 1. faktörü, güven 2. faktörü ve dürüstlük ve bağışlayıcılık da 3. faktörü oluşturmaktadır. Analiz sonucunda elde edilen uyum iyiliği değerleri Tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 4. Örgütsel Erdemlilik Ölçeğinin Uyum İyiliği Değerleri

	χ^2	Df	χ^2/df	RMSEA	NFI	CFI	GFI	AGFI
Örgütsel Erdemlilik	196,96	76	2,59	0,082	0,86	0,90	0,90	0,85

Ki-kare değerinin serbestlik derecesine bölünmesi ile elde edilen sonucun 3 ve altında olması beklenmektedir ($\chi^2/df= 2,59$). RMSEA değerinin 0,08 veya daha düşük olması kabul edilir bir değerdir. Bu çalışmada 0,08 elde edilen sonuçlardandır. Serbestlik derecesi ve örneklem büyüklüğü dikkate alınarak test edilen modelin temel modele göre mukayesesini belirten CFI değeri, analiz sonucunda 0,90 çıkmıştır. Bu sonuç, analizin kabul edilebilir uyum iyiliği olduğu söylenebilir. Model uyumunu örneklemden bağımsız şekilde test edildiğini gösteren GFI değeri, kabul edilebilir uyum iyiliği değeri (0,90) olduğu görülmektedir (Gürbüz ve Şahin, 2016, s. 337). Son olarak ise GFI'nin serbestlik derecesine göre ayarlanmış halini gösteren AGFI, 0,80 değerinden yüksek olduğu için kabul edilebilir (Uğurlu, 2014, s. 84) uyuma sahip olduğunu göstermektedir.

4.2. Ölçeğin Güvenilirlik Çalışmalarına İlişkin Bulgular

Çalışma kapsamında son olarak ise ölçek içinde oluşan boyutların güvenilirlik analizleri yapılmıştır. Faktörlerin içsel tutarlılıklarının hesaplanmasında Cronbach α değerleri kullanılmış ve sonuçlar Tablo 5'te gösterilmiştir.

Tablo 5. Ölçeğin Güvenilirlik Analizleri Sonuçları

Faktörler	Cronbach α
F1: İyimserlik	0,84
F2: Güven	0,82
F3: Dürüstlük ve bağışlayıcılık	0,91
Örgütsel Erdemlilik Ölçeği (Genel)	0,91

Tablo 5 incelendiğinde çalışmada kullanılan ölçeğin boyutlarının yüksek derecede güvenilir sınırlar içerisinde olduğu görülmektedir. İyimserlik boyutunun Cronbach alfa değeri 0, 84, güven boyutunun Cronbach alfa değerinin 0, 82, dürüstlük ve bağışlayıcılık boyutunun değeri 0, 91 ve Örgütsel Erdemlilik ölçeğinin genel ortalaması ise 0, 91 olarak belirlenmiştir. Bu değerlere göre ölçeğin tüm boyutlarının iç tutarlılıklarının oldukça yüksek derecede olduğu söylenebilir.

4. 3. Demografik Bulgular

Yaş, cinsiyet, medeni durum, eğitim durumu ve toplam çalışma süresinden oluşan demografik değişkenlerin katılımcıların örgütsel erdemlilik düzeylerine göre anlamlı bir farklılık olup olmadığı tek yönlü varyans ve bağımsız örneklem t testi analizi ile karşılaştırılmıştır. Bağımsız örneklem t testi; iki bağımsız grup arasındaki ortalama farkını; tek yönlü varyans analizi ise, iki veya daha çok bağımsız örneklem ortalamaları arasındaki farkların istatistiksel olarak anlamlılığını test etmek amacıyla kullanılmaktadır (Büyüköztürk, 2013, s. 40-47). Demografik değişkenler içerisinde çalışma yılı dışında diğer faktörlere göre katılımcıların örgütsel erdemlilik düzeylerinin farklılık göstermediği tespit edilmiştir. Farklılığın hangi gruplardan kaynaklandığını belirlemek için Bonferroni düzeltmesinden sonra Tukey çoklu karşılaştırma testi yapılmıştır. Tukey test istatistiği sonuçlarına göre anlamlı farkın 11-15 ve 16-20 çalışma yılları arasındaki katılımcılarda olduğu belirlenmiştir (F=2, 12; p=0, 019) (p>0, 05). Yapılan diğer analizlerden elde edilen bulgulara göre çalışma yılı dışındaki diğer demografik değişkenler ile örgütsel erdemlilik ölçeği arasında anlamlı bir ilişki olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

5. SONUÇ, TARTIŞMA ve ÖNERİLER

Erdem kavramı binlerce yıldır dini ve felsefi öğretilere konu olmuş bir kavramdır. Din âlimleri erdemli bir hayatın önemi ve erdemli olmanın yollarını vurgularken, filozoflar erdemini tanımlar, gerekliliği ve sınıflandırması üzerinde durmuşlardır. Bu tarihsel süreç içerisinde pek çok düşünür erdemini bireysel, toplumsal ve son olarak da örgütsel gelişimi için önemine işaret etmiştir. Bu bağlamda günümüzde, örgütler mesleki etiğin ve ahlakın ön planda olduğu bir ortam yaratma çabası içine girmiş ve erdem kavramını örgütler için de vurgulanmaya başlamıştır.

“Pozitif değer, duygu ve sonuçları temsil eden davranışlar”, olarak ifade edilen örgütsel erdemlilik, örgütlerde kar elde etmekten daha çok, insani duyguların gerekliliği olan, manevi yönleri odaklanmıştır. Bu süreci ölçmek için Cameron, Bright ve Caza (2004) tarafından geliştirilen, orijinal dili İngilizce olan ve 5 boyuttan oluşan Örgütsel Erdemlilik ölçeği (2004) geliştirilmiştir. Bu çalışmanın amacı, daha önce pek çok farklı dile ve ülkemizde de Türkçeye çevrilerek geçerlilik ve güvenilirlik çalışması yapılan bu ölçeğin farklı bir sektörde (sağlık hizmetleri sektöründe) geçerlilik ve güvenilirlik çalışmasının yapılmasıdır. Çalışmanın amacına uygun olarak ihtiyaç duyulan veriler, Malatya ilinde hastanelerinde hizmet veren 232 hemşire yardımıyla toplanmıştır. Büyüköztürk (2013)’e göre geçerlilik, ölçeğin ölçülmek istenilen özelliğini ne derece doğru ölçtüğünü ifade etmek amacıyla kullanılan bir kavramdır. Bu bağlamda ölçeğin geçerlilik çalışmaları için önce açılımlayıcı (keşfedici) faktör analizi, sonrasında ise doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır.

Yapılan analizler sonucunda 3 boyutlu 15 ifadeli bir yapı elde edilmiştir. Faktörler, iyimserlik, güven ve dürüstlük ve bağışlayıcılık olarak isimlendirilmiştir. Orijinal dili İngilizce olan ölçek 5 boyuttan oluşmakta iken bu çalışmada farklı olarak 3 boyut elde edilmiştir. Bu çalışmanın bulgularına bakıldığında, orijinal dili İngilizce olan Cameron, Bright ve Caza (2004) tarafından geliştirilen

Örgütsel erdemlilik ölçeğinin (2004) geçerli ve güvenilir bir ölçek olduğu ve söylenebilir. Elde edilen sonuçlar ülkemizde Erkmen ve Esen (2012) tarafından hizmet sektöründe görev alan (eğitim, bankacılık vb.) 290 çalışan ile yapılan ve 3 farklı bir yapı (iyimserlik, güven ve dürüstlük ve bağışlayıcılık) elde edilen çalışma sonuçları ile örtüşmektedir. Bu durumun sebebi ölçekte yer alan bazı ifadelerin katılımcılar tarafından benzer ya da yakın olarak yorumlanmasından dolayı boyutların iç içe geçmesi olarak ifade edilebileceği gibi ayrıca Türk toplumunun kolektivist (toplulukçu) kültür özelliği de bu sonuçların açıklanmasında diğer bir sebep olarak gösterilebilir. Ancak çalışmadan elde edilen bulgular Cameron, Bright ve Caza'nın (2004) A.B.D'de öğretmenlerle yaptığı çalışma (N= 242), Rego, Ribeiro ve Cunha'nın (2010) Portekiz'de 14 farklı sektörlerde hizmet veren çalışanlar (N= 216) ve Kooshki ve Zeinabadi'nin (2016) ise İran'da öğretmenlerle (N= 403) yaptığı ve 5 faktörlü yapıyı (iyimserlik, güven, merhamet, dürüstlük, bağışlayıcılık) oluşturan çalışma sonuçları ile örtüşmemektedir. Kültürler arası farklılıklar bu durumun sebebi olarak gösterilebilir. Sonuç olarak, farklı kültürlerde geliştirilmiş bu tür ölçekleri Türkçeye uyarlayıp kullanmak yerine Türk kültürüne uygun kaynağını nitel çalışmalardan alan detaylı ölçek çalışmaları yapılması uygun olacaktır.

Tarihin ilk dönemlerinden itibaren birçok araştırmaya konu olmuş erdem kavramı, 2000'li yıllardan sonra örgütsel hayatın bir parçası olmuş ve son dönemlerde araştırmacıların üzerinde çalıştığı bir konu haline gelmiştir. Ancak kavram hakkında Dünyanın farklı ülkelerinde pek çok çalışma yapılmasına rağmen yerli literatürde henüz istenilen düzeyde çalışmanın olmaması konu ile ilgili detaylı çalışmalar yapılmasını gerekli kılmaktadır. Buradan hareketle kavramın farklı büyüklükteki örgütler, sektörler ve meslek grupları üzerinde karşılaştırmalı olarak analizlerinin yapılması yararlı olabilecektir. Ek olarak, kavramın farklı değişkenlerle birlikte incelenmesi veya farklı değişkenlerin de araştırma modeline dahil edilmesinin de faydalı olabileceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Abedikooshki, S. ve Zeinabadi, H. (2016). Organizational virtuousness in schools: A review of factor structure of a tool in secondary schools. *Journal of Administrative Management, Education and Training*, 12(Special Issue 2), 60-69.
- Akgül A. ve Çevik O. (2003). *İstatistiksel analiz teknikleri*. Ankara: Emek Ofset.
- Aristoteles. (2005). *Nikomakhos'a etik*. (Çev. Saffet Babür). Ankara: Kebikeç Yayınları.
- Aydın, İ. H. (2008). İbn-Sina'da erdemli yaşam. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (29), 1-22.
- Ayten, A. (2014). *Psikoloji ve mutluluk yolu erdeme dönüş*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Bolino, M. C. Turnley, W. H. ve Bloodgood, J. M. (2002). Citizenship behavior and the creation of social capital in organizations. *Academy of Management Review*, (27), 505-522.
- Burke, R, Eddy. N. ve Fiksenbaum, L. (2009). Virtues work satisfaction and psychological wellbeing among nurses. *International Journal of Workplace Health Management*, 2(3), 202-219.
- Büyüköztürk, Ş. (2013). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. (Genişletilmiş 14. Baskı). Ankara: PegemA Yayıncılık Eğitim Klasikleri Dizisi.
- Büyüköztürk, Ş. Akgün, Ö. Kahveci, Ö. ve Demirel, F. (2004). Güdülenme ve öğrenme stratejileri ölçeği'nin Türkçe formunun geçerlilik ve güvenilirlik çalışması. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 4(2), 207-239.
- Cameron, K. Bright, D. ve Cazza, A. (2004). Exploring the relationship between organizational virtuousness and performance. *The American Behavioral Scientist*, 47(6), 766-790.
- Durak, N. (2009). *Platon ve Farabi felsefesinde erdem kavramı*. İstanbul: Fakülte Kitabevi.
- Erkmen, T. ve Esen, E. (2012). Örgütsel erdemlilik ölçeğinin uyarlanması: Geçerlilik ve güvenilirlik çalışması. *Business and Economics Research Journal*, 3(4), 107-121.

- Fayyazi, M. Simar - asl, N. ve Kaveh. M. (2010). Positive psychology in leadership and management of the organization. *National Conference Leadership and Management Challenges in Iranian Organizations*, Iran, Isfahan, Azad University Research.
- Fettahoğlu, S. (2004). Konfüçyüs ve öğretisi. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (16), 305-324.
- Gavin, J. ve Mason, R. (2004). The virtuous organization: The value of happiness in the workplace. *Organizational Dynamics*, 33(4), 379-392.
- Güler, B. K. (2009). Pozitif psikolojik sermaye: Tanımı, bileşenleri ve yönetimi. (Ed. Aşkın Keser, Gözde Yılmaz, Şenay Yürür). *Çalışma Yaşamında Davranış Güncel Yaklaşımlar* içinde. İzmit: Umuttepe Yayınları.
- Gürbüz, S. ve Şahin, F. (2016). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri*. 3. Baskı Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Hair, J. William C.B. Babin B. J. ve Anderson R.E. (2006). *Multivariate data analysis*. 6. Baskı. New Jersey: Prentice Hall.
- Hamrahi, M. Najafbagy, R. Musakhani, M. Daneshfard, K. ve Delavar, A. (2015). Factors effecting on promoting organizational virtuousness in Iran state agencies. *Indian Journal of Fundamental and Applied Life Sciences*, 5(1), 4772-4779.
- Harter, S. (2002). Authenticity. C.R. Snyder ve Shane J. Lopez (Eds.). *Handbook of positive psychology* içinde. New York: Oxford University Press, 382- 394.
- Hessel, I. (2013). *Developing a virtuos aspect of leadership: A case study of the virtuous projects approach to leadership development*. Basılmamış yüksek lisans tezi, University of Oslo, Oslo.
- Kooshki, Abedi S. ve Zeinabadi, H. (2016). The role of organizational virtuousness in organizational citizenship behaviour of teachers: The test of direct and indirect effect through job satisfaction mediating. *Faculty of Business Economics and Entrepreneurship, International Review*, (1-2), 7-21
- Lilius, J. Worline, M. Maitlis, S. Kanov, J. Dutton, J. ve Frost, P. (2008). The contours and consequences of compassion at work. *Journal of Organizational Behavior*, (29), 199-218.
- Masten, A. S. ve Reed, M. G. J. (2002). Resilience in development. C. R. Snyder ve S. J. Lopez (Eds.). *Handbook of positive psychology* içinde. (pp. 74-88). New York, NY: Oxford University Press.
- Özdamar, K. (2003). *Paket programlar ile istatistiksel veri analizi*. 5. Baskı, Eskişehir: Kaan Yayınları.
- Park, N.C. ve Peterson, C. (2003). Virtue and Organizations. *Positive organizational scholarship: foundation of new discipline* içinde. (eds. Barrett-Koehler: San Francisco), 33-47.
- Peterson, C. ve Seligman, M. E. P. (2004). *Character strengths and virtues: A handbook and classification*. Washington, DC: American Psychological Association.
- Platon. (2013). *Menon*. (Çev. Furkan Akderin). İstanbul: Say Yayınları.
- Provis, C. (2010). Virtuous decision making for business ethics. *Journal of Business Ethics*, (91), 3-16.
- Rego, A. Ribeiro, N. ve Cunha, M. P. (2010). Perceptions of organizational virtuousness and happiness as predictors of organizational citizenship behaviors. *Journal of Business Ethics*, (93), 215 – 235.
- Shimazu, A. Schaufeli, W. B. Kosugi, S. Suzuki, A. Nashiwa, H. Kato, A. Sakamoto, M. Irimajiri, H. Amano, S. Hirohata, K. ve Goto, R. (2008). Work engagement in Japan: Validation of the Japanese version of the Utrecht work engagement Scale. *Applied Psychology: An International Review*, 57(3), 510–523.

- Sipahi, B. Yurtkoru, E.S. ve Çinko, M. (2008). *Sosyal bilimlerde SPSS'le veri analizi*. İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Stewart, G. L. ve Brown, K. J. (2012). *Human resource management: Strategy and action links*. Translator: Aarabi ve Fayyazi. Tehran: Mahkameh.
- Uğurlu, C. T. (2014). A study of reliability and validity of informal communication scale. *İnönü University Journal of the Faculty of Education*, 15(3), 83-100.
- Witvliet, C V.O. Ludwig, T. E. ve Vander Laan, K.L. (2002). Granting forgiveness or harboring grudges: Implications for emotion, physiology, and health. *Psychological Sciences*, (baskıda).

Dijitalleşen Kentlerde Yönetişim: Marmara Bölgesi Büyükşehir Belediyeleri'nin Karşılaştırmalı E-Belediyeçilik Uygulamaları

Prof. Dr. İdil Sayımer^{1*}
Arş. Gör. Zeynep Benan Dondurucu²
Dr. Öğr. Üyesi Banu Küçükşarac³

Geliş tarihi: 25.09.2019
Kabul tarihi: 10.11.2019

Atf bilgisi:
IBAD Sosyal Bilimler Dergisi
Sayı: 5 Sayfa: 420-443
Yıl: 2019 Dönem: Güz

This article was checked by Turnitin.
Similarity Index 8%

¹ Kocaeli Üniversitesi İletişim Fakültesi,
Türkiye, sayimeri@gmail.com,

ORCID ID 0000-0002-2250-8900

² Kocaeli Üniversitesi İletişim Fakültesi,
Türkiye, zdondurucu@yahoo.com,

ORCID ID 0000-0002-2634-1001

³ Kocaeli Üniversitesi İletişim Fakültesi,
Türkiye, bkşarac@gmail.com,

ORCID ID 0000-0001-6216-9045

* Sorumlu yazar

ÖZ

İletişim teknolojilerinin gelişmesi ve bilgi toplumuna geçiş sürecinde öne çıkan e-belediyeçilik uygulamaları, 21. yüzyılın kamu yönetimine ışık tutması beklenen yönetim olgusunun ilkeleri ile doğrudan ilintilidir. Yerel yönetimlerde vatandaş odaklı hizmet ve katılımcı kamu yönetiminin yaygınlaşması açısından kritik önem kazanan e-belediyeçilik hizmet ve uygulamaları Türkiye'de 2000'li yılların başından itibaren devlet politikasının bir parçası haline gelmiştir. Yerel yönetim birimleri ilk olarak Yerel Yönetimler Portalı ve Yerel Bilgi Projesi gibi girişimlerle hizmetlerini sanal ortama taşımışlar, ardından e-belediyeçilik dönüşümü giderek yaygınlaşmıştır. Öte yandan geçiş sürecinde web sayfaları üzerinden e-belediye hizmetine başlayan ve çeşitli aşamalardan geçerek yeni uygulamalar geliştiren belediyelerin yoğunlaştıkları bilgi aktarımı, sundukları e-hizmet deneyimi ve vatandaş odaklı katılımcı yönetim pratiklerinin farklılık gösterdiği de görülmektedir. Bu çalışmada Marmara Bölgesi Büyükşehir belediyelerinin e-yönetişim çerçevesinde dijital ortamda sundukları e-belediyeçilik hizmet ve uygulamalarının karşılaştırmalı olarak analiz edilmesi amaçlanmıştır. Tübitak 1001 SOBAG destekli 117K012 no.lu projenin alan araştırması kapsamında yer alan e-belediyeçilik uygulamalarının ölçeği doğrultusunda yapılan çalışmanın örneklemini; Kocaeli, İstanbul, Tekirdağ, Balıkesir, Bursa ve Sakarya'dan oluşan Marmara bölgesinin 6 büyükşehir belediyesi oluşturmaktadır. Araştırma kapsamındaki belediyelerin kurumsal web siteleri 3 ay boyunca kayıt altına alınmış, bulgular 10 yılı aşkın bir süredir Newark E-Yönetişim Enstitüsü tarafından yürütülen "Dünya Belediyelerinde Dijital Yönetişim" başlıklı araştırmanın ölçeği çerçevesinde nitel içerik analizi yöntemiyle ölçümlenmiştir. Bu bağlamda incelenen belediyelerin web siteleri; Güvenlik/Gizlilik Değişkenleri, Yurttaş ve Sosyal Etkileşim ile Operasyonel-Formal-Enformasyonel-Stratejik Beceri Ölçümü başlıklarında toplanan e-belediyeçilik hizmetleri kapsamındaki içerik yönünden değerlendirilmiştir. Araştırma sonucunda, Marmara Bölgesi'nde yer alan Büyükşehir belediyeleri, web sayfalarında sağladıkları e-belediyeçilik hizmetleri bakımından Newark E-Yönetişim Enstitüsü araştırma ölçeğinde yer alan temel değişkenlere bağlı olarak analiz edilmiş ve bulgular bu eksende tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: e-belediye, Dijital Yönetişim, Web Sitesi, Katılımcı Yönetim, e-hizmetler

Governance in the Digitalized Cities: Comparative Analysis of Marmara Metropolitan Municipalities' E-Municipality Practices

Prof. Dr. İdil Sayımer^{1*}

Res. Asst. Zeynep Benan Dondurucu²

Asst. Prof. Dr. Üyesi Banu Küçükşarac³

First received: 25.09.2019

Accepted: 10.11.2019

Citation:

IBAD Journal of Social Sciences

Issue: 5 **Pages:** 420-443

Year: 2019 **Session:** Fall

This article was checked by *Turnitin*.
Similarity Index 8 %

¹ Kocaeli Üniversitesi İletişim Fakültesi,
Türkiye, sayimeri@gmail.com,

ORCID ID 0000-0002-2250-8900

² Kocaeli Üniversitesi İletişim Fakültesi,
Türkiye, zdondurucu@yahoo.com,

ORCID ID 0000-0002-2634-1001

³ Kocaeli Üniversitesi İletişim Fakültesi,
Türkiye, bksarac@gmail.com,

ORCID ID 0000-0001-6216-9045

* Corresponding Author

ABSTRACT

The e-municipality practices that emerged in the information society process are directly related to the governance principles that are expected to shed light on the public administration of the 21st century. E-municipal services in Turkey has become a part of state policy since the early 2000s, and has won critical importance in the process of citizen-oriented public services and participatory local government management. Local government units first launched their services in a virtual environment through initiatives such as the Local Authorities Portal and Local Information Project, and then the e-municipality transformation became more widespread. On the other hand e-municipality practices differ in the manner of the transfer of information, e-service experience and the citizen-oriented participatory management practices of the municipalities. In this study, it is aimed to analyze comparatively the e-municipality services and applications offered by the metropolitan municipalities of Marmara Region within the framework of e-governance. The study was conducted in accordance with the e-municipality applications scale of the project no. 117K012 supported by TUBITAK 1001 SOBAG. The sample of the study consisted 6 metropolitan municipalities of Marmara region which are Kocaeli, Istanbul, Tekirdag, Balikesir, Bursa and Sakarya. The corporate web sites of the municipalities were recorded for 3 months within the scope of the study, and the findings were measured by qualitative content analysis method scale of the survey titled Dijital Digital Governance in the World Municipalities which has been conducted by Newark E-Governance Institute for more than 10 years. In this context, the websites were evaluated according to e-municipality service headings as; Security/Confidentiality variables, Citizen and Social Interaction, Measurement of Operational-Formal-Informational- and Strategic Skills. As a result, the municipalities were analyzed in terms of the e-municipal services they provided on the web pages based on the basic variables of the research scale of Newark E-Governance Institute and the findings were discussed on this axis.

Anahtar Kelimeler: e-municipality, Digital Governance, web sites, Participatory Management, e-service

1. GİRİŞ

Dünyada yaşanan dijital devrim, kamu ve özel sektörün kurumsal işleyişinden toplumsal ve bireysel yaşam pratiklerine kadar her alanda bir dönüşüme neden olmuştur. Özellikle Web 2.0 teknolojilerinin gelişimi ve ortaya çıkan yeni medya ortamlarıyla birlikte kamusal hizmet sunumlarındaki geleneksel merkezîyetçi, hantal ve verimsiz işleyiş modeli terk edilmeye başlanmıştır. Yönetişim kavramının teknoloji ile entegrasyonu kamu hizmetlerine şeffaflık, açıklık, etkileşim, hız, zaman-mekandan bağımsız olma ve katılımcılık unsurlarını taşıyarak yönetsel değişimin temel unsurlarını oluşturmuşlardır. Kamu yönetimine yansıyan bu teknolojik gelişmelerin en yaygın kullanım biçimlerinden biri devlet hizmetlerini kapsayan e-devlet uygulamalarıdır. E-devlet ve onun yerel yönetimlerdeki uzantısı olan e-belediyecilik uygulamalarının bilgi ve iletişim teknolojileri aracılığıyla devlet performansının güçlendirilmesine anlamlı bir katkı sunduğunu da söylemek mümkündür.

E-devlet ve e-belediyecilik gibi interaktif uygulamalar sadece prestij sağlayan ve maliyet azaltan bir kamu hizmetleri sunum şekli olmayıp; profesyonel, akılcı, şeffaf, denetlenebilir, katılımcı ve etkin bir kamu yönetimi anlayışının da temel gerekliliklerindedir. Bu nedenle de, kamu hizmetinin paydaşı olan vatandaşlar başta olmak üzere tüm kamu ve özel hukuk kişiler hatta kamu hizmetini bizzat sunan birimler için zaman, enerji ve insan kaynakları gibi alanlarda tasarruf sağlayarak; maliyetlerin azalmasına, hizmet sunumunun hızlanmasına, hizmete erişimin daha kaliteli ve etkin olmasına katkı sunmaktadır (Mecek, 2018). Ganapathy ve Kumar (2014, s.17) ise; “e-Devlet” kavramının temel hedeflerinden birinin devletin paydaşlarıyla olan etkileşimini arttırmak olduğuna dikkat çekerek, hükümetle vatandaşlar (G2C), devletle kurumlar (G2B), devletle hükümet (G2G) ve hükümetler ile çalışanlar (G2E) arasında dijitalleşme ve e-devlet uygulamaları sayesinde artan etkileşime vurgu yapmaktadırlar.

Türkiye’de e-devlete geçiş sürecinin başlangıcı 1980’li yılların sonunda başlatılan ilk çalışmalar olarak kabul edilmekle birlikte; e-devlet uygulamaları 2000’li yıllara gelindiğinde daha ciddi şekilde devlet politikaları içerisinde yer almaya başlamıştır. Nihayet, 2008’de hizmete giren “E-Devlet Kapısı Projesi” ile tüm e-devlet faaliyetlerinin tek merkezden yürütülmeye başlamasıyla ise hızlanmıştır. Bütün bu uygulamalarla, merkezi ve yerel yönetim birimleriyle devletin, hızlı ve düşük maliyetlerle hizmet sunması, bürokratik engellerin asgari düzeylere çekilmesi, kamusal hizmetin kalitesinin artması ve doğal olarak diğer ülkelerle rekabet edebilecek seviyeye ulaşması hedeflenmektedir (Çarıkçı, 2010, s.97). E-devlet çalışmaları başlangıçta bütüncül bir bakış açısı yerine kurumsal düzeydeki yaklaşımlarla gerçekleştirilmiş, kamu kurum ve kuruluşlarının kurumsal süreçlerinin elektronik ortama taşınması ve organizasyon yapılarının güncellenmesi ile çerçevelenmiştir. 2016-2019 ulusal e-devlet stratejisi ve eylem planı ise daha etkin bir dijital dönüşümü hedeflemiş, vatandaş odaklı e-dönüşüm, sosyal ağlar, yönetim ve şeffaflık ile hesap verebilirlik kavramlarını öne çıkartarak; e-Devlet alanındaki planlama, karar verme ve uygulama süreçlerinde rol oynayan tüm paydaşlar ile devlet arasındaki ilişkilerin yeniden tanımlanmasının gerekliliğini vurgulamıştır (Ulaştırma Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı, 2016).

E-Belediyecilik teknolojik gelişmeler ekseninde yerel halka hızlı hizmet götürmenin ve şeffaflaşmanın temelini oluşturan bir yerel yönetim aracı olarak Türkiye’deki belediyelerde dijital dönüşümle birlikte yaygınlaşmaya başlamıştır. Öte yandan İnternet aracılığıyla belediyedeki işlerle ilgili bilgilere ulaşabilme ve kolaylıkla işlem yapabilme olanağına kavuşan yurttaşların İnternet erişimi ve işlem yapabilecek dijital becerilere sahip olmaları da bu konunun bir diğer önemli boyutudur.

Bu çalışmanın amacı Marmara Bölgesi Büyükşehir belediyelerinin sundukları e-belediyecilik hizmet ve uygulamalarının e-yönetişim çerçevesinde karşılaştırmalı olarak analiz etmektir. Örneklem içinde yer alan Kocaeli Büyükşehir belediyesi, Kasım 2017-Ağustos 2019 tarihleri arasında yürütülmüş olan Tübitak SOBAG 1001destekli 117K012 no.lu projenin alan araştırması kapsamında yer almıştır. Bu araştırmaya ise Kocaeli’nin de içinde yer aldığı Marmara bölgesindeki Büyükşehir belediyeleri dahil edilmiş ve projenin alan araştırmasında kullanılan e-belediyecilik uygulama ölçeği ile Kocaeli dışında; İstanbul, Tekirdağ, Balıkesir, Bursa ve Sakarya’dan oluşan Marmara bölgesinin 6 büyükşehir belediyesi daha analiz edilmiştir. Böylece Marmara bölgesi belediyelerinin e-belediyecilik performansları karşılaştırmalı olarak ortaya konulmaktadır. Araştırma kapsamındaki belediyelerin kurumsal web siteleri

3 ay boyunca kayıt altına alınmış, bulgular 10 yılı aşkın bir süredir Newark E-Yönetişim Enstitüsü tarafından yürütülen “Dünya Belediyelerinde Dijital Yönetişim” başlıklı araştırmanın ölçeği çerçevesinde nitel içerik analizi yöntemiyle ölçümlenmiştir. Bu bağlamda incelenen belediyelerin web siteleri; Güvenlik/Gizlilik Değişkenleri, Yurttaş ve Sosyal Etkileşim ile Operasyonel-Formal-Enformasyonel-Stratejik Beceri Ölçümü başlıklarında toplanan e-belediyecilik hizmetleri kapsamındaki içerik yönünden değerlendirilmiştir.

2. E-YÖNETİŞİM YAKLAŞIMI

Yönetişim, kamu yönetiminde yeniden yapılanmayı, kamu sektörünün, özel sektör ve sivil toplumun gücünden de yararlanarak kalite ve etkinliğini artırmasını sağlamaya dönük yeniden yapılandırma araçlarından biridir (Demirel, 2010, s.65). Göymen (2001, s.6-7), yönetişimin, bilgi ve iletişim teknolojilerinin gelişimi ile yaşanan toplumsal değişim ve dönüşümlere bağlı olarak ortaya çıkan yeni bir kamu yönetimi anlayışının uzantısı olduğunu belirtmektedir. Kamu hizmetlerinde daha etkin ve olumlu bir değişim amaçlayan yönetişim yaklaşımı, yurttaşların da karar verme süreçlerine aktif katılımı ile demokratik ve meşru bir siyasal iktidar sürecini hedeflemektedir. Kamuda yönetişim, yönetim ve karar alma süreçlerinin tüm paydaşların işbirliği ve katılımı ile yapılmakta olduğunu, yöneticilerin uzlaşmacı, saydam, hesap verebilir, etkin ve sorumlu bir yönetim anlayışı içerisinde davrandıklarını ifade etmektedir. Dolayısıyla, yönetim sadece seçimler aracılığı ile seçilmiş bir kesim tarafından değil; STK'lar, odalar, meslek grupları, özel sektör kuruluşları, üniversiteler gibi çeşitli grupları da süreçlere dahil ederek gerçekleşmektedir. Yönetişim kavramı içerisinde, yönetenlerin aldıkları kararları halka açık bir şekilde almaları, tüm ilgili paydaşları sürece katmaları ve bilgiye dayalı, uzlaşmacı bir yönetim anlayışı sergilemeleri beklenmektedir (TESEV, 2008).

Buna bağlamda e-yönetişimin ise; bilgi toplumunun ürettiği bir kavram olduğunu söylemek mümkündür. Yeni medya ortamları ve yeni iletişim teknolojileri kullanılarak kamu yönetiminin daha şeffaf, katılımcı ve etkileşimli hale gelmesi söz konusu olmuştur. E-yönetişim sürecinde, yeni iletişim teknolojilerinin gelişiminin kamu kurumları ve paydaşlar arasında etkileşim düzeyinin yükselmesine ve ilişkilerin gelişmesine neden olmuştur (Tejasvee vd., 2010, s. 299). Kanungo (2004), e-yönetişim kavramını; bilgi ve iletişim teknolojilerini aktif kullanım çerçevesinde, kamu, yerel yönetim, yurttaşlar, sivil toplum kuruluşları ve özel sektör gibi farklı paydaş grupları arasında bilginin kolayca erişilebildiği ve şeffaflığın uygulamalara temel oluşturduğu bir yapı olarak tanımlamıştır. Gordon (2012, s. 5) ise, kavramın yönetişim politikalarının oluşumu ve sunumu açısından bilgisayar teknolojilerini temele almasına bağlı olarak yeni bir yönetişim sürecinin oluştuğuna vurgu yapmıştır. Dolayısıyla, bilgi ve iletişim teknolojilerinin devletin yürütme organlarının hizmet sunumu amacıyla kullanılması ile ortaya çıkan “e-devlet” uygulamalarının, iş dünyası, yurttaşlar ve devlet arasında daha aktif bir ilişki inşa edilmesi amacı ile demokratik karar alma süreçlerinin yeni iletişim teknolojileri ile desteklenmesini temele alan “e-demokrasi” uygulamalarına ek olarak, “e-katılımcılık” ve “e-iş” gibi değişkenleri de içerisinde bulunduran e-yönetişim sürecinin kamu kurumları ve ilgili paydaş gruplarının ağ üzerinde meydana getirdikleri etkileşimli bir sistem olduğu sonucuna ulaşabilmektedir (Stahl, 2005, s. 5, Lofstedt, 2005, s. 45, Doğan ve Ustakara, 2013). UNESCO (2002), “e-Yönetişimi”, e-Devlet'ten daha geniş bir kavram olarak tarif ederek; toplumun farklı aktörlerinin bilgiye erişimini ve kapasitelerini arttırmak amacıyla BİT'lerin etkin kullanımı olduğunu belirten bir e-yönetişim tanımı yapmakta; aynı zamanda vatandaşları devlet hizmetlerinin karar alma sürecinde yer almaya teşvik etmenin önemini vurgulamaktadır.

Dawes (2008) ise; e-yönetişimin; kamusal hizmet sunumu, kamu yönetimi, demokratik süreçler ve vatandaş-sivil toplum-devlet ve özel sektör arasındaki ilişkilerin güçlendirilmesini desteklemek amacıyla bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanımını içerdiğini belirterek tanımı güçlendirmektedir.

E-yönetişim yaklaşımlarında ise; iki ana model üzerinde durulmaktadır. Bu modellerden birincisi “Devlet-Vatandaş Birlikteliği Modeli”dir. Bu model, yeni iletişim teknolojilerinin yardımı ile siyasal otorite sınırlamalarını ortadan kaldırarak, diyalog ve etkileşimin temel alındığı ve yurttaşların karar verme süreçlerine aktif dahil olduğu bir ağ oluşturmayı amaçlamaktadır. İkinci model ise; “Hizmet Sunum Modeli”dir. Bu modelde, bilginin geleneksel ve tek yönlü akışı yerine; kamu hizmetlerinin

etkili ve etkin sunumu amacıyla etkileşimli ve tüm paydaşların dahil olduğu bir yönetim anlayışını temel almaktadır (Mastek, 2005'den aktaran Demirel, 2010, s. 72).

2.1. E- Belediyecilik Kavramı ve Uygulama Alanları

E-belediye kavramı da, e-yönetişim yaklaşımıyla ortaya çıkmış uygulamalardan biridir. Belediyelerin hizmet sunumunu elektronik ortama taşımalarından çok daha fazlasını içermekte olup belediyelerle paydaşları arasındaki ilişkileri arttırması, vatandaşların karar alma mekanizmasında yer alma olanakları sunması, şeffaf ve daha demokratik yönetim süreçleri içermesi, dolayısıyla yönetim olgusunun gereklerini taşıması bakımından ayrı bir öneme sahiptir. Öte yandan e-Belediyeciliğin başarısı belediye çalışanlarının olduğu kadar vatandaşların da bu uygulamaları kullanabilecek teknoloji bilgi ve becerilerine bağlıdır.

Özcan (2003)'ün vurguladığı üzere, bilgi ve iletişim teknolojilerinin gelişimi ile birlikte İnternet ve sosyal medya, tüm kamu kurumları açısından önem kazanmıştır. Bu süreçten etkilenen yerel yönetim birimleri arasında belediyelerde yer almakta olup; e-devlet uygulamalarının bir uzantısı olarak "e-belediyecilik" kavramı ortaya çıkmıştır. E-belediyecilik uygulamaları kesintisiz olarak sağlanan çok sayıda hizmeti kapsamakta olup; ulaşım bilgi sistemlerinden adres bilgi sistemlerine, elektronik borç ödeme ve fatura işlemlerinden emlak vergi bildirimlerine, şikayet ve bilgi taleplerinden nikah işlemlerine, hava ve yol bilgilendirme sistemlerinden işyeri ruhsat işlemlerine ve mezarlık bilgi sistemlerine kadar farklı alanlarda yurttaşlar işlem yapabilmekte ve istedikleri bilgilere kolayca ulaşabilmektedir (Ersöz, 2005; Postacı ve Ayhan, 2013, s.18).

Bilgi iletişim teknolojilerinin gelişimine bağlı olarak yerel yönetimlerin hizmet verme biçimleri de çok yönlü bir biçimde değişim geçirmiş olup; yeni iletişim teknolojileriyle ilintili olarak ortaya çıkan e-belediyecilik kavramı kent yönetiminde bilgi ve iletişim teknolojilerinden yararlanılarak kent ve toplum yararına bilgi üretimi ve etkin bir biçimde yurttaşların hizmetine sunulması olarak tanımlanabilmektedir (Henden, 2005, s.1). E-belediyecilik uygulamalarının temelinde ise kamu kurumları tarafından bilgi ve iletişim teknolojilerinde ortaya çıkan gelişmelerle bağlantı olarak etkin, verimli, kesintisiz, demokratik ve katılımlı bir hizmet sunumu amacı taşıyan elektronik hizmet (e-hizmet) uygulamaları yer almaktadır (Mecek, 2017, s.1816). Günümüzde, belediyeler web siteleri aracılığı ile bilgi dağılımı, yurttaşlar, işletmeler ve sivil toplum ile iletişim kurma, hizmetlerin çevrimiçi sağlanması ve kamu iş akışı süreçlerinin e-yönetişime uygun bir hale getirilmesi gibi faaliyetlerde bulunmaktadır (Waisanen, 2002, s. 6)

Henden ve Henden (2005, s.59), 2000'li yılların başında e-belediyecilik uygulamalarının sağlayabileceği yararları şu şekilde sıralamaktadırlar: yönetim ve karar alma sürecinin şeffaflaşması; hizmette zaman ve mekan sınırlamasının ortadan kalkması; kurum ve yerel halk açısından hizmet maliyetinde düşüş gözlenmesi; paydaş ruhunun ortaya çıkması ve kentlilik bilinci ile yerel halkta katılımcı bir anlayışın gelişmesi; demokratikleşme sürecinde yol alınmış olması; vatandaşın kendi işini kendisinin yapmasından yola çıkarak yerel yönetimlerdeki fazla olabilecek istihdam sorununun ortadan kalkması; katılımcılık ve izlenebilirlik kavramlarının yaygınlaşmasından dolayı verilen hizmet kalitesinde artış olması; e-belediyecilik uygulamalarının sayısı arttıkça, halkın bilgi teknolojilerini kullanımında da artış gözlenmiş olması; hizmet sunumundaki vatandaş odaklı bakış açısı sayesinde halkın yerel yönetimlere olan güveninde artış görülebilmesi.

Belediyelerin İnternet tabanlı hizmetlerini ölçme ve belediye yurttaş etkileşimi tespit etme amacıyla ülkemizde ve dünyada çeşitli araştırmalar gerçekleştirmiştir. Bu uygulamalara örnek olarak; Almanya'da yerel yönetimler ve vatandaşların ekonomik ilişkilerini temel alan "MEDIA@kommwettbewerb" projesi verilebilir. Proje kapsamında, yurttaşların çevrimiçi hizmetlerden yararlanarak ulaşım ödemeleri gerçekleştirmesi, bilgi alması, fatura ödemesi ve dilekçe doldurması gibi çok sayıda uygulamanın zaman ve maliyet tasarrufu sağlanarak gerçekleşmesi sağlanmıştır (Schröder ve Schmalfeld, 2002, s. 182). Delitheou ve Maraki (2010, s.41) ise; Yunanistan'da Atina Belediyesi'nin sağladığı e-yönetişim hizmetlerini analiz ettikleri anket çalışmalarında, katılımcıların %90'ından fazla bir kısmının belediyenin sağladığı e-hizmetlerden haberdar olduklarını ve bu hizmetleri yararlı bulduklarını tespit etmiştir. Gallego-Alvarez vd. (2010, s.

429) ise 81 ülkenin en büyük ölçekli belediyelerini e-belediyecilik hizmetleri temelli olarak analiz ettikleri çalışmalarında ülkesel farklılıklara rağmen, e-yönetişim uygulamalarının gelişme içerisinde olduğunu ortaya koymuştur. Arduini vd. (2013, s. 177) ise; 4000'in üzerinde İtalyan belediyesine yönelik olarak e-yönetişim temelli olarak gerçekleştirdikleri araştırmalarında; e-belediyecilik hizmetlerinin sağlanması açısından teknik, organizasyonel ve çevresel koşulların belirleyici olduğunu ve genel olarak yeni, dinamik ve özelleştirilmiş hizmet sunumuna yönelik bir talep olduğunu ortaya koymuştur. Lethbridge (2015, s. 7) Avrupa Birliği üyesi Almanya, Finlandiya, Danimarka, Estonya, İtalya, İngiltere, Fransa ve Hırvatistan'a yönelik olarak e-devlet uygulamalarını analiz ettiği çalışmada, yerel ve bölgesel düzeyde hizmet sunumu açısından Almanya ve Danimarka'nın sayısal olarak en yüksek hizmet sağlayan ülkeler olduğunu tespit etmiştir. 2008-2014 yılları arasında E-Devlet Gelişim İndeksi (E- Government Development Index) içerisinde ilk 10 ülke içerisinde yer alan Amerika Birleşik Devletleri'nde ise eyalet bazında e-devlet hizmetleri açısından Utah, New Jersey, North Carolina, Michigan ve Maine eyaletlerinin web sayfaları sundukları e-hizmetlere bağlı olarak e-belediyecilik alanında önemli örnekler olarak ön plana çıkmaktadır. Utah ve Maine eyaletlerine bağlı web sayfaları kolay navigasyon sistemi, çevrimiçi hizmet sunumu, linkler, kişisel verilerin korunması ve kolay kullanım gibi özelliklerle ön plana çıkarken, New Jersey belediyesi içeriğin özelleştirilebilmesi, sayfa ve sekme geçişlerinin kolaylığı gibi özelliklerle e-belediyecilik açısından ABD özelinde başarılı örnekler arasında yer almaktadır. North Carolina dil seçim olanağı, farklı hizmet ve paydaş grupları için renk kodları gibi kullanıcı dostu özelliklere sahipken; Michigan eyaletine ait belediye web sayfasında e-alışveriş ve staj linkleri gibi diğer belediye sayfalarında bulunmayan bazı özel uygulamalar bulunmaktadır (E-Government Development Index: 2014 ve Ogra ve Thwala, 2014, s. 63-64).

Türkiye'de ise yerel yönetimlerin kamu politikaları çerçevesinde "e-yönetişim" uygulamalarının gelişimi açısından Yerelnet ve Yerelbilgi projeleri ön plana çıkmaktadır. Yerel Yönetimler Bilgi Tabanı Projesi (YERELBİLGİ Projesi) Türkiye'de yerel yönetimlerle ilgili tüm verilerin elektronik bir veri tabanı içerisinde toplanmasını ve karar alma mekanizmalarında bu verilerin analitik analizinin dahil olmasını amaçlayan bir çalışmadır. Yerelnet Projesi ise ülke düzeyinde özerk yerel yönetimlerin bilgi ve deneyim paylaşımını hedefleyen ortak bir bilgi havuzu olarak faaliyet göstermektedir (Güler, 2001, s. 3; Nohutçu ve Demirel, 2005, s. 46). Dolayısıyla yaşanan bu gelişmelere bağlı olarak, Türkiye'de e-belediyecilik hizmetlerine yönelik olarak çeşitli araştırmalar gerçekleştirilmiştir. Bu araştırmalara örnek olarak, Sobacı ve Altınok (2011) ise 16 büyükşehir belediyesinin web sayfalarının e-katılım temelli olarak analiz ettikleri içerik analizi çalışması verilebilir. Araştırma sonucunda, e-katılım tabanlı uygulamalar açısından incelenen sayfaların zengin bir içerik sağlamadığı ve belediyelerin web sayfalarının bir tanıtım broşürüne benzer bir yapı taşıdığı tespit edilmiştir. Serenli (2013) ise, Türkiye genelinde 30 büyükşehir belediyesinin web sayfalarını işlevsellik temelli analiz ettiği çalışmada, belediye web sayfalarının tasarım, içerik ve erişim açısından genel olarak yetersiz olduğu ve e-belediyecilik uygulamaları açısından işlevselliğinin yetersiz kaldığı sonucuna ulaşmıştır. Şat (2016) ise; 30 büyükşehir belediyesinin web sitesini analiz ettiği çalışmada etkileşimli hizmetler konusundan belediyelerin eksikliklerinin olduğunu ve e-belediyecilik uygulamalarının genel olarak ödemeler üzerine yoğunlaştığını tespit etmiştir. Bu bağlamda, Türkiye'de e-belediyecilik uygulamalarına yönelik gerçekleştirilen çalışmalar doğrultusunda, genel olarak e-belediyecilik uygulamalarının hizmet sunumu, katılımcılık ve belediye-yurttaş etkileşimi gibi e-yönetişimin temel kriterlerini sağlama açısından yetersiz kaldığı sonucuna ulaşılmaktadır.

3. Marmara Bölgesi Büyükşehir Belediyeleri'nin Karşılaştırmalı E-Belediyecilik Uygulamalarına Yönelik Bir Analiz

Bu çalışmada, Marmara Bölgesi Büyükşehir Belediyeleri'nin kurumsal web siteleri, Ocak-Mart 2018 dönem aralığında karşılaştırılmalı olarak incelenmiştir. Böylece, ilgili belediyelerin web sayfaları aracılığı ile hizmet sunum biçimlerinin e-yönetişim modelleri çerçevesinde karşılaştırmalı ve keşifsel olarak analiz edilmesi amaçlanmıştır. Bu amaçtan hareketle çalışmanın araştırma sorusu şu şekilde oluşturulmuştur:

Belediyelerin web sitelerinde sundukları hizmetlerin, “içerik”, “kullanılabilirlik”, “servisler/hizmetler”, “gizlilik/güvenlik”, “yurttaş ve sosyal etkileşim” değişkenleri açısından nasıl bir dağılım göstermektedir? Bu dağılım, e-yönetişim modelleri kapsamında nasıl değerlendirilebilir?

3.1. Araştırmanın Amacı, Örnekleme ve Sınırlılıkları

Bu çalışmada, Marmara Bölgesi'nde faaliyet gösteren Büyükşehir Belediyelerinin e-yönetişim bağlamında yeni medya ortamlarında sundukları e-belediyecilik hizmetlerin özelliklerinin e-yönetişim modelleri çerçevesinde karşılaştırmalı olarak analiz edilmesi amaçlanmaktadır. Araştırmada amaçlı örneklem yönteminden yararlanılmıştır. Amaçlı örneklem kullanımı, araştırmacının amacına uygun bir biçimde veri sağlayabileceği bir yada birden fazla özel durumda tercih edilen bir örnekleme biçimi olup; araştırmacının araştırma konusuna bağlı olarak olay ve olguları anlama amacı taşıdığı analizlerde yoğun olarak kullanılmaktadır (Büyüköztürk vd., 2018, s.92-93). Dolayısıyla, Marmara bölgesinde yer alan büyükşehir belediyelerin çalışmaya dahil edilmesinin temel nedeni bölge özelinde büyükşehir belediyelerinin sunduğu e-belediyecilik hizmetlerine yönelik karşılaştırmalı bir analiz yapılmak istenmesidir. Bu sebeple; 3 ay (Ocak-Mart 2018 dönemi) boyunca ilgili belediyelerin kurumsal web siteleri kayıt altına alınmıştır. Araştırma döneminin bu aralıkla sınırlandırılmasının temel sebebi ise; bu dönemin belediyelerin e-hizmetlerinde bir artış/azalma gerçekleşmesine neden olabilecek (yerel seçimler gibi) herhangi bir zaman dilimine denk gelmemesidir. Araştırma 31 Mart 2019 tarihinde yapılan yerel ve mahalli seçimlerden önce tamamlanmıştır.

3.2. Araştırmanın Yöntemi, Ölçeği ve Sorusu

Araştırmanın bulguları; Newark E-Yönetişim Enstitüsü tarafından 10 yılı aşkın bir süredir gerçekleştirilen “Dünya Belediyelerinde Dijital Yönetişim” başlıklı araştırma ve Van Deursen vd. (2014) “Dijital Beceri Sınıflandırması” ölçekleri çerçevesinde nitel içerik analizi yöntemiyle ölçümlenmiştir. Silverman (2001) nitel veri analizi yöntemleri arasında, içerik analizini de dahil etmektedir. İçerik analizi, iletişimin görünen veya yazılı içeriğinin objektif, sistematik bir biçimde belirlenmesidir (Berelson, 1952, s. 56). Yöntem olarak özel prosedürlerden meydana gelmekte olup; araştırmacının tekniği, içgörüsü ve konuya göre değişiklikler gösterebilmektedir. Ancak gösterdiği bu çeşitliliğe rağmen bilimsel bir yöntem olarak kabul edilen içerik analizi yöntemine bağlı olarak sonuçların güvenilir ve verilerin yorumlanabilir olması beklenmektedir. İçerik analizinde verilerin açık ve anlaşılır olduğu durumlarda, keşifsel veya betimleyici içerik analizi yapılabilmektedir. İçerik analizinde amaç, farklılıkların keşfedilmesi olabilir. Ancak, veri setlerinin büyüklüğü nedeniyle, çözümeleme amacıyla ilgili bulgular kodlara ayrılarak çözümeleme gerçekleştirilmektedir. (Krippendorff, 2004, s. 18-19, 50-54). İçerik analizinde temel amaç, toplanan verileri açıklayabilecek kavram ve ilişkileri ortaya koymaktır. İçerik analizinde nitel araştırma verileri; verilerin kodlanması, düzenlenmesi, bulguların tanımlanması ve yorumlanması gerçekleştirilmektedir (Yıldırım ve Şimsek, 2018: 242-244). Strauss ve Corbin (1990), içerik analizinde yer alabilecek kodlama biçimleri arasında “daha önceden belirlenmiş kavramlara göre yapılan kodlama” üzerinde durmaktadır. Bu kodlama biçiminde daha önceden araştırmanın temelini oluşturan bir kuram ve kavramsal çerçevenin olduğu durumlarda önceden bir kod listesi çikartılabilir.

Bu nedenle, bu çalışmada, Newark E-Yönetişim Enstitüsü tarafından 10 yılı aşkın bir süredir gerçekleştirilen “Dünya Belediyelerinde Dijital Yönetişim” başlıklı araştırma ölçeğinde yer alan kodlar kullanılmıştır. Kodlama tablosunda yer alan değişkenler, belediye hakkında çeşitli bilgilere, stratejik yönetim sürecine, kamusal belgelere, raporlara, yayınlara ve multimedya materyallerine erişimi kapsayan “içerik”; sayfa uzunluğu, zemin rengi gibi kullanıcı dostu biçimsel özellikleri kapsayan ve web sayfasına erişim, hızlı yüklenme gibi, arama motorunun varlığı gibi işlemlerinin kolayca gerçekleştirilmesini sağlayan fonksiyonel özelliklerden oluşan “kullanılabilirlik”; bilgi edinme başvurusu, çevrimiçi işlemler/ödemeler, borç sorgulama işlemleri, spor, turizm, nikah, konut edinme, kültür sanat gibi farklı alanlara yönelik uygulamaların mevcudiyetini içeren “hizmet/servis”; gizlilik politikalarının mevcudiyeti, kişisel veri paylaşım süreçleri ile ilgili yurttaşın bilgilendirilmesi, kullanıcıların özel profil oluşturup şifre/dijital imza gibi araçlarla işlem yapabilmesi, hesap kurtarma işlemlerinin gerçekleştirilebilmesi gibi uygulamaları kapsayan “gizlilik/güvenlik” ve belediye temsilcilerine e-posta ile erişim, web sayfasının çevrimiçi danışmaya uygunluğu, kent gündemi ile ilgili

çevrimiçi oylamaların varlığı, dijital hizmet değerlendirme anketlerinin mevcudiyeti gibi değişkenleri kapsayan “yurttaş ve sosyal etkileşim” kategorilerinden meydana gelmektedir. Ayrıca araştırma ölçeği içerisinde bu kategorilere ek olarak; Van Deursen vd. (2014) “Dijital Beceri Sınıflandırması” ölçeği çerçevesinde belediyelerin hizmet sunumunun yurttaşların dijital becerilerinin kullanımına uygunluğunun belirlenmesi amacıyla; operasyonel, formal, enformasyonel ve stratejik dijital beceri kategorileri dahil edilmiştir. Araştırmanın kodlama birimleri ise “var, yeterli (+)”, “var, yetersiz (±)”, “yok (-)”, “belirsiz (?)” olarak oluşturulmuş ve analizler bu yönde gerçekleştirilmiştir.

3.3. Araştırmanın Bulguları

Analiz kapsamına alınan web sitelerinin incelenmesinde içerik analizi metodolojisi doğrultusunda tablolamadan yararlanılmıştır. Data setlerinin büyük olduğu ve verilerin karşılaştırılabilir olduğu durumlarda, tablolama sıklıkla kullanılan bir veri analiz yöntemidir. Tablolama, aynı kodlama kategorilerine yer verilen içerik analizlerinde, her bir kodlama biriminde kaç örneğin/ bulgunun yer aldığını belirlemek amacıyla kullanılmaktadır. Tablolama, her bir kategoride yer alan veri setlerini karşılaştırma amacıyla kesin değerler ortaya koyarak karşılaştırma imkanı sunmaktadır (Krippendorf, 2004, s. 192-193). Bu analiz yönteminde hareketle, 6 belediyenin Ocak-Şubat-Mart 2018 tarihleri arasında web sitelerine yönelik gerçekleştirilen nitel içerik analizi bulguları aşağıdaki gibidir:

Tablo 1. Marmara Bölgesi Büyükşehir Belediyelerin Web Sitelerinin İçerik Özelliklerine Yönelik Analiz

No	Kategori	Kocaeli B.B.	İstanbul B.B.	Bursa B.B.	Sakarya B.B.	Balıkesir B.B.	Tekirdağ B.B.	TOPLAM
1	Belediye hakkında genel bilgiye yer verilmiştir.	+	+	+	+	+	+	6
2	Belediyenin misyonuna yer verilmiştir.	+	+	+	+	+	+	6
3	Belediyenin vizyonuna yer verilmiştir.	+	+	+	+	+	+	6
4	Belediyenin değerlerine yer verilmiştir.	+	+	+	+	+	-	5
5	Belediyenin tarihçesine yer verilmiştir.	-	+	+	+	+	+	5
6	Belediyenin hedeflerine yer verilmiştir.	+	-	-	+	+	+	4
7	Belediyenin çalışma alanlarına yer verilmiştir.	+	+	+	+	+	+	6
8	Belediyenin teşkilat şemasına yer verilmiştir.	+	+	+	+	+	+	6
9	Belediyenin tüzüğüne yer verilmiştir.	+	+	+	+	+	+	6
10	Belediyenin bütçe ve mali raporlarına yer verilmiştir.	+	+	+	+	+	+	6
11	Belediye meclis, komisyonlar ve encümenle ilgili bilgilere	+	+	+	+	+	+	6

	verilmiştir.							
12	Belediye meclis kararlarına yer verilmiştir.	+	+	+	+	+	-	5
13	Belediye meclisinin ihale vb. idari alanlarda görüşmeleri ve kararlarına yönelik canlı yayına yer verilmiştir.	+	-	-	-	-	+	2
14	Belediyenin stratejik raporları ile ilgili bilgiye yer verilmiştir.	+	-	+	+	+	+	5
15	Belediyenin stratejik planlaması ile ilgili bilgiye yer verilmiştir.	+	+	+	+	+	+	6
16	Belediye başkanı ilgili bilgiye yer verilmiştir.	+	+	+	+	+	+	6
17	Belediye başkanının herhangi bir konu ile ilgili yaptığı açıklamalara ve mesajlara yer verilmiştir.	+	-	+	+	+	+	5
18	Belediyenin kurumsal yayınlarına yer verilmiştir (Dergi, Broşür, makale, rapor vs.)	+	+	+	+	+	+	6
19	Fotoğraf/video ve ses dosyası gibi multimedya içeriğine yer verilmiştir.	+	+	+	+	+	+	6
20	Belediyenin gerçekleştirdiği etkinliklere yer verilmiştir.	+	+	+	+	+	+	6
21	Belediyenin basın arşivine yer verilmiştir.	-	+	+	+	+	+	5
22	Belediyenin etkinlik takvimine yer verilmiştir.	+	-	+	+	+	+	5
23	Belediyenin etkinlik duyurularına yer verilmiştir.	+	+	+	+	+	+	6
24	İl/ilçe ile ilgili tanıtıcı bilgiye yer verilmiştir	+	+	+	+	-	+	5
25	Belediyenin sosyal medya hesaplarına link verilmiş/isimleri verilmiştir.	±	+	+	+	+	+	5
26	Belediyenin güncel iletişim bilgilerine yer verilmiştir.	+	+	+	+	+	+	6
27	Belediyenin raporları, yayınları vb. ile ilgili indirilebilir dokümanlara yer verilmiştir.	+	+	+	+	+	+	6
TOPLAM		24	22	25	26	25	25	

Belediyelerin web siteleri, belediye hakkında çeşitli bilgilere, stratejik yönetim sürecine, kamusal belgelere, raporlara, yayınlara ve multimedya materyallerine erişimi kapsayan içerik özellikleri

açısından; belediye hakkında genel bilgi (vizyon, misyon, değerler), kurumsal raporlar/yayınlar, iletişim bilgileri gibi 27 içeriksel değişken bağlamında analiz edilmiştir.

Tablo-1'e göre, Marmara Büyükşehir belediyeleri arasında Sakarya Büyükşehir Belediyesi web sitesinde 26 değişkene yer vererek içeriksel anlamda en fazla bilgiyi barındıran belediye olarak karşımıza çıkmaktadır. Sakarya Büyükşehir Belediyesi'ni, 25 değişkenle Bursa, Balıkesir ve Tekirdağ Büyükşehir Belediyeleri takip etmektedir. Ardından web sitesinde içeriksel bilgilere yer vermesi açısından 24 değişkenle Kocaeli Büyükşehir Belediyesi'nin geldiği tespit edilmiş olup; sayfasında içeriksel anlamda en az bilgi barındıran belediyenin ise 22 değişkenle İstanbul Büyükşehir Belediyesi olduğu görülmektedir.

Analiz kapsamında belediyelerin web sitelerinde yüksek, orta ve düşük düzeyde yer verdikleri içerik özellikleri incelenmiştir. Bu bağlamda; Marmara Bölgesi Büyükşehir Belediyeleri'nin web sitelerinde en fazla yer verdikleri değişkenlerin, belediye hakkında genel bilgi, misyon, vizyon, belediyenin çalışma alanları, teşkilat şeması, tüzüğü, bütçe/mali raporları, belediye meclisi/komasyonları ile ilgili bilgiler, stratejik planlamaları, belediye başkanı ile ilgili bilgi, etkinlikler/etkinlik duyuruları, güncel iletişim bilgileri, indirilebilir dökümanlar, multimedya dosyaları olduğu tespit edilmiştir. Orta düzeyde yer verdikleri içeriksel değişkenlerin ise; il ve ilçe ile ilgili tanıtıcı bilgiler, resmi sosyal medya hesaplarının isim ve linkleri, basın arşivi, etkinlik takvimi, belediye başkanının açıklamaları, stratejik raporlar, meclis kararları, belediyenin tarihçesi ve değerleri olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Marmara Bölgesi Büyükşehir Belediyeleri'nin web sayfalarında inceleme döneminde en düşük sayıda tespit edilen değişkenlerin ise; belediye ihalelerine ve görüşmelerine yönelik canlı yayınlar ve belediyelerin hedefleri olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu bağlamda araştırma sonucunda, Marmara Bölgesi Büyükşehir Belediyeleri'nin web sayfalarının sahip olduğu içeriksel özelliklerin farklılık gösterdiği tespit edilmekle birlikte; inceleme kapsamına alınan belediyelerin web sayfalarının yurttaş erişimine imkan sağlayacak düzeyde ve nitelikte içeriksel bilgi içerdiği değerlendirilmesinde bulunulabilir.

Tablo 2. Marmara Büyükşehir Belediyeleri'nin Web Sitelerinin Kullanılabilirlik Özelliklerine Yönelik Analiz

No	Kategori	Kocaeli B.B.	İstanbul B.B.	Bursa B.B.	Sakarya B.B.	Balıkesir B.B.	Tekirdağ B.B.	TOPLAM
1	Belediyenin kurumsal renklerine yer verilmiştir.	+	+	+	+	+	+	6
2	Zemin rengi sade ve anlaşılır yapıdadır.	+	+	+	+	-	+	5
3	Türkçe karakter kullanımına uygundur.	+	+	+	+	+	+	6
4	Kullanılan yazı fontu ve büyüklüğü rahat okunmaya elverişlidir.	+	+	+	±	+	+	5
5	Sayfa uzunluğu optimal ölçüdedir.	+	-	+	-	-	-	2
6	Sayfa kenar boşlukları optimal ölçüdedir.	+	-	+	+	±	+	4
7	Siteye erişim kolaylığı vardır.	+	+	+	+	+	+	6
8	Web sayfasının linki ve belediyenin ismi bağlantılıdır.	+	+	+	+	+	+	6
9	Web sayfası kısa zamanda/hızlı	+	+	+	+	+	+	6

	yüklenmektedir.							
10	Web sayfasında site haritası bulunmaktadır.	+	+	+	-	+	+	5
11	Web sayfasının içerisinde arama motoru vardır.	+	+	+	-	+	-	4
12	Web sayfasının içerisinde bulunan bağlantı linklerine doğru ve hızlı bir biçimde erişilmektedir.	+	+	+	+	±	+	4
13	Üç tık kuralı ile istenen bilgiye ulaşılmaktadır.	+	+	+	+	+	+	6
14	Web sayfasında kayma, karakterlerin, görsel öğelerin karmaşıklığı gibi bir sorun yoktur.	+	+	+	+	+	+	6
15	Sayfa çıktı alınmasına uygun bir yapıdadır.	+	+	+	+	+	+	6
16	Dil seçim olanağı vardır.	+	+	+	+	+	-	5
17	Web sayfası mobil cihazlardan yüklenmeye uygun bir yapıdadır.	+	+	+	+	+	+	6
18	Web sayfasında çevrimiçi formlar bulunmaktadır.	+	+	+	+	+	+	6
19	Web sayfasında bulunan çevrimiçi formlar kolayca doldurulabilir bir yapıdadır.	+	+	+	+	-	+	5
20	Web sayfasında yer alan bilgiler düzenli olarak güncellenmektedir.	+	+	+	+	+	+	6
21	Web sayfasında navigasyon hizmeti bulunmaktadır.	+	+	+	+	-	+	5
22	Web sayfası engelli girişine uyumludur.	-	-	-	-	-	-	0
TOPLAM		21	19	21	17	15	18	

Belediyelerin web sitelerinin kullanılabilirlik düzeyleri; sayfa uzunluğu, zemin rengi gibi kullanıcı dostu biçimsel özellikleri kapsayan ve web sayfasına erişim, hızlı yüklenme gibi, arama motorunun varlığı gibi arama işlemlerinin kolayca gerçekleştirilmesini sağlayan fonksiyonel özelliklerden oluşan 22 kullanılabilirlik değişkeni çerçevesinde analiz edilmiştir.

Tablo-2'ye göre, Marmara Bölgesi Büyükşehir Belediyeleri arasında Kocaeli Büyükşehir Belediyesi ile Bursa Büyükşehir Belediyeleri web sitesinde kullanılabilirlik düzeyi en yüksek olan belediyeler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu belediyeleri 19 değişkenle İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 18 değişkenle Tekirdağ Büyükşehir Belediyesi ve 17 değişkenle Sakarya Büyükşehir Belediyesi takip etmektedir. Web sitesinde kullanılabilirlik düzeyi en düşük olan belediyenin ise 15 değişkenle Balıkesir Büyükşehir Belediyesi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Analiz kapsamında belediyelerin web sitelerinde yüksek, orta ve düşük düzeyde yer verdikleri kullanılabilirlik değişkenleri de incelenmiştir. Bu bağlamda; Marmara Bölgesi Büyükşehir Belediyeleri'nin web sitelerinde en fazla yer verdikleri değişkenlerin kurumsal renklerin kullanımı, Türkçe karakter kullanımına uygunluk, erişim kolaylığı, belediye linki ve isminin bağlantılı olması, web

sayfasının kısa zamanda ve hızlı yüklenebilmesi, üç tık kuralı ile bilgiye kolay erişim, web sitesinde kayma ve görsel kargaşa bulunmaması, sayfanın çıktı almaya uygun bir yapıda olması, mobil cihazlarla uyum, sayfada çevrimiçi formların bulunması ve bilgilerin düzenli olarak güncellenmesi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Orta düzeyde yer verdikleri kullanılabilirlik değişkenlerin ise; zemin renginin sade ve anlaşılabilir bir yapıda olması, yazı fontu ve büyüklüğünün okumaya elverişliliği, sayfa kenar boşluklarının optimal ölçüde olması, site içerisinde harita/arama motoru/navigasyon hizmetlerinin bulunması, bağlantı linklerine doğru ve hızlı erişim, dil seçim olanağının mevcudiyeti, çevrimiçi formların kolayca doldurulabilmesi özellikleri olduğu tespit edilmiştir. Marmara Bölgesi Büyükşehir Belediyeleri'nin web sayfalarında inceleme döneminde en düşük sayıda tespit edilen değişkenin ise; sayfa uzunluğunun optimal ölçüde olması olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu özelliğe sahip sadece iki belediye bulunmakta olup; bunlar Kocaeli ve Bursa Büyükşehir Belediyeleri'dir. Ayrıca, araştırma sonucunda belediyelerin kullanılabilirlik özellikleri açısından web sitelerinde hiç yer vermedikleri özelliğin ise, web sitesinin engelli girişine uyumlu olması olduğu tespit edilmiştir.

Bu bağlamda araştırma sonucunda, Marmara Bölgesi Büyükşehir Belediyeleri'nin web sayfalarının sahip olduğu kullanılabilirlik özelliklerin farklılık gösterdiği tespit edilmekle birlikte; belediyeler arasında çok büyük farklılıklar tespit edilmemiştir. Dolayısıyla, Marmara Büyükşehir Belediyelerinin web sitelerinde kullanılabilirlik özelliklerini büyük oranda sağladıkları değerlendirilebilir. Ancak, iki belediye hariç sayfa uzunluklarının optimal ölçüde olmaması; kullanım açısından yurttaşlara problem oluşturabilecek bir eksiklik olarak değerlendirilebilir. Ayrıca, araştırma sonucunda Marmara Bölgesi Büyükşehir Belediyeleri'nin web sayfalarında tespit edilen en temel eksiklik; e-yönetişim pratikleri bağlamında tüm paydaş gruplarla etkileşim içerisinde olması gereken belediyelerin sitelerinin engelli girişine uyumlu olmamasıdır. Bu durum, belediyelerin hizmet sunumu gerçekleştirilmesi gereken temel hedef dezavantajlı gruplar arasında yer alan engelli yurttaşların dijital olarak belediyeden hizmet almasını engelleyen önemli bir problem olarak değerlendirilebilir.

Tablo 3. Marmara Bölgesi Büyükşehir Belediyelerinin Web Sitelerinin/E-Belediyecilik Sayfalarının Servis/Hizmet Özelliklerine Yönelik Analiz

No	Kategori	Kocaeli B.B.	İstanbul B.B.	Bursa B.B.	Sakarya B.B.	Balıkesir B.B.	Tekirdağ B.B.	TOPLAM
1	Web sayfası ve/veya e-belediyecilik sayfasında bilgi edinme başvuru sayfası bulunmaktadır.	+	+	+	+	+	±	5
2	Web sayfası ve/veya e-belediyecilik sayfasında borç sorgulama hizmeti bulunmaktadır.	+	+	±	+	+	-	4
3	Web sayfası ve/veya e-belediyecilik sayfasında herhangi bir hizmet alanı ile ilgili izin başvurusu yapılmaktadır.	+	+	+	+	+	-	5
4	Web sayfası ve/veya e-belediyecilik sayfasında çevrimiçi işlem takip sistemi bulunmaktadır.	+	+	+	-	+	-	4
5	Web sayfası ve/veya e-belediyecilik sayfasında herhangi bir konuda doldurulabilecek çevrimiçi şikayet formu yer almaktadır.	+	+	+	+	+	+	6

6	Web sayfası ve/veya e-belediyecilik sayfasında herhangi bir konuda doldurulabilecek çevrimiçi dilek, istek ve talep formu yer almaktadır.	+	-	+	+	+	+	5
7	Web sayfası ve/veya e-belediyecilik sayfasında cezalar ve vergiler ile ilgili çevrimiçi ödeme yapılmasını sağlayan bir sistem bulunmaktadır.	+	-	+	+	+	-	4
8	Web sayfası ve/veya e-belediyecilik sayfasında ulaşım hizmetlerine yönelik e-belediyecilik hizmetleri bulunmaktadır.	+	+	+	+	+	+	6
9	Web sayfası ve/veya e-belediyecilik sayfasında kültür ve sanat hizmetlerine yönelik e-belediyecilik hizmetleri bulunmaktadır.	±	+	+	+	+	+	5
10	Web sayfası ve/veya e-belediyecilik sayfasında Meslek ve beceri kazandırmaya yönelik e-belediyecilik hizmetleri bulunmaktadır.	+	-	-	-	-	+	2
11	Web sayfası ve/veya e-belediyecilik sayfasında su ve kanalizasyon hizmetlerine yönelik e-belediyecilik hizmetleri bulunmaktadır.	-	±	-	+	+	-	2
12	Web sayfası ve/veya e-belediyecilik sayfasında sosyal hizmetler ve yardım hizmetlerine yönelik e-belediyecilik hizmetleri bulunmaktadır.	-	+	+	+	+	+	5
13	Web sayfası ve/veya e-belediyecilik sayfasında çevre hizmetlerine yönelik e-belediyecilik hizmetleri bulunmaktadır.	-	+	+	+	+	+	5
14	Web sayfası ve/veya e-belediyecilik sayfasında sağlık ve temizlik hizmetlerine yönelik e-belediyecilik hizmetleri bulunmaktadır.	-	+	+	+	+	+	5
15	Web sayfası ve/veya e-belediyecilik sayfasında arama ve kurtarma hizmetlerine yönelik e-belediyecilik hizmetleri bulunmaktadır.	-	+	+	-	+	+	4
16	Web sayfası ve/veya e-belediyecilik sayfasında turizm ve tanıtım hizmetlerine yönelik e-belediyecilik hizmetleri bulunmaktadır.	-	+	+	+	+	+	5
17	Web sayfası ve/veya e-belediyecilik sayfasında konut edinme, imar ve istiklak hizmetlerine yönelik e-	+	+	+	+	+	+	6

	belediyecilik hizmetleri bulunmaktadır.							
18	Web sayfası ve/veya e-belediyecilik sayfasında coğrafi ve kent bilgi sistemleri hizmetlerine yönelik e-belediyecilik hizmetleri bulunmaktadır.	+	+	+	+	+	+	6
19	Web sayfası ve/veya e-belediyecilik sayfasında defin ve mezarlıklar hizmetlerine yönelik e-belediyecilik hizmetleri bulunmaktadır.	+	+	+	+	+	-	5
20	Web sayfası ve/veya e-belediyecilik sayfasında itfaiye hizmetlerine yönelik e-belediyecilik hizmetleri bulunmaktadır.	-	+	+	+	+	+	5
21	Web sayfası ve/veya e-belediyecilik sayfasında istihdam ve gelir hizmetlerine yönelik e-belediyecilik hizmetleri bulunmaktadır.	-	+	±	+	+	-	3
22	Web sayfası ve/veya e-belediyecilik sayfasında nikâh hizmetlerine yönelik e-belediyecilik hizmetleri bulunmaktadır.	-	+	-	-	+	-	2
23	Web sayfası ve/veya e-belediyecilik sayfasında gerçek ve tüzel kişiler için izin ve ruhsatlarla ilgili e-belediyecilik hizmetleri bulunmaktadır.	+	-	-	+	+	-	3
24	Web sayfası ve/veya e-belediyecilik sayfasında spor hizmetlerine yönelik e-belediyecilik hizmetleri bulunmaktadır.	-	+	+	+	+	+	5
25	Web sayfası ve/veya e-belediyecilik sayfasında vatandaşa yönelik diğer hizmet alanlarına yönelik e-belediyecilik hizmetleri bulunmaktadır.	±	+	+	-	+	-	3
TOPLAM		13	20	19	20	24	14	

Belediyelerin web siteleri ve/veya e-belediyecilik sayfalarında başta yurttaşlar olmak üzere çeşitli paydaş gruplara yönelik sundukları hizmetleri içeren servis/hizmetlerin özellikleri, bilgi edinme başvurusu, çevrimiçi işlemler ve ödemeler, borç sorgulama işlemleri, spor, turizm, nikah, konut edinme, kültür sanat gibi farklı alanlara yönelik uygulamaların mevcudiyeti gibi 25 hizmet/servis değişkeni bağlamında analiz edilmiştir.

Tablo-3'e göre, Marmara Bölgesi Büyükşehir Belediyeleri arasında Balıkesir Büyükşehir Belediyesi web sitesinde ve/veya e-belediyecilik sayfasında 24 değişkene yer vererek en fazla servis/hizmeti sağlayan belediye olarak tespit edilmiştir. Balıkesir Büyükşehir Belediyesi'ni, 20 değişkenle Sakarya ve İstanbul; 19 değişkenle ise Bursa Büyükşehir Belediyesi takip etmektedir. Web sitesinde ve/veya e-belediyecilik

sayfasında en az servis/hizmet özelliğine sahip olan iki belediyenin ise 14 değişkenle Tekirdağ Büyükşehir ve 13 değişkenle Kocaeli Büyükşehir Belediyeleri olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Analiz kapsamında belediyelerin web sitelerinde yüksek, orta ve düşük düzeyde yer verdikleri hizmet/servis değişkenleri de incelenmiştir. Bu bağlamda; Marmara Bölgesi Büyükşehir Belediyeleri'nin web sitelerinde en fazla yer verdikleri değişkenlerin çevrimiçi şikayet formlarının mevcudiyeti, ulaşım, konut, imar-istimlak, kent bilgi sistemleri alanlarında sunulan hizmetler olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Orta düzeyde yer verdikleri hizmet/servis değişkenlerinin ise; çevrimiçi bilgi edinme/izin başvurusu yapılabilmesi, dilek/istek/talep formlarının mevcudiyeti, borç sorgulama/işlem takip/ödeme sistemlerinin varlığı, kültür sanat, sosyal hizmetler, çevre, sağlık/temizlik, turizm/tanıtım, defin/mezarlıklar, arama kurtarma itfaiye ve spor kategorilerinde sağlanan hizmetler olduğu tespit edilmiştir. Marmara Bölgesi Büyükşehir Belediyeleri'nin web sayfalarında inceleme döneminde en düşük sayıda tespit edilen değişkenlerin ise; meslek/beceri kazandırma, su/kanalizasyon, istihdam sağlama, nikah, ruhsat/izin ve diğer hizmetler alanlarında yer aldığı sonucu elde edilmiştir.

Bu bağlamda araştırma sonucunda, Marmara Bölgesi Büyükşehir Belediyeleri'nin web sayfalarının/e-belediyeçilik uygulamalarının içerdiği servis/hizmet özelliklerinin anlamlı farklar gösterdiği tespit edilmiştir. Özellikle sağlanan çevrimiçi hizmetler açısından incelenen altı belediye arasında sayısal olarak önemli farklar tespit edilmiştir. Genel olarak araştırma sonuçları değerlendirildiğinde ise, Marmara Bölgesi Büyükşehir Belediyeleri'nin çevrimiçi hizmet sunumu açısından ulaşım, konut, imar-istimlak, kent bilgi sistemleri gibi alanlara yoğunlaştığı; çevrimiçi borç sorgulama/dilek, istek, talep, şikayet formu doldurma, ödeme, işlem takibi gibi alanlara önem verdiği ancak yurttaş için öne taşıyan mesleki bilgi ve beceri kazanımı, istihdam, ruhsat ve izin alma süreçlerinin yönetimi gibi alanlarda ise dijital hizmet sunumunun yeterli olmadığı yorumunda bulunulabilir.

Tablo 4. Marmara Bölgesi Büyükşehir Belediyelerinin Web Sitelerinin/E-Belediyeçilik Sayfalarının Gizlilik/Güvenlik Özelliklerine Yönelik Analiz

No	Kategori	Kocaeli B.B.	İstanbul B.B.	Bursa B.B.	Sakarya B.B.	Balıkesir B.B.	Tekirdağ B.B.	TOPLAM
1	Web sayfası ve/veya e-belediyeçilik sayfasında gizlilik/güvenlik politikasıyla ilgili bilgiler bulunmaktadır.	-	-	+	-	-	-	1
2	Web sayfası ve/veya e-belediyeçilik sayfasında gizlilik/güvenlik politikasını onaylama butonu bulunmaktadır.	-	-	+	-	-	-	1
3	Web sayfası ve/veya e-belediyeçilik sayfasında kişisel verilerin üçüncü şahıslarla paylaşımına izin verildiği ile ilgili bilgiler bulunmaktadır.	-	-	-	-	-	-	0
4	Web sayfası ve/veya e-belediyeçilik sayfasında kişisel verilerin üçüncü şahıslarla paylaşımına izin verilmediği ile ilgili bilgiler bulunmaktadır.	-	-	-	-	-	-	0
5	Web sayfası ve/veya e-belediyeçilik sayfasında kullanıcı adı ve şifre ile profil oluşturulup işlem	+	+	+	+	+	+	6

	yapılabilmektedir.							
6	Web sayfası ve/veya e-belediyeçilik sayfasında dijital imza sistemi ile profil oluşturup işlem yapılabilmektedir.	-	-	-	-	+	-	1
7	Web sayfası ve/veya e-belediyeçilik sayfasında güvenlik doğrulama sistemi ile hesap kurtarma ve profil kontrol işlemi yapılabilmektedir.	+	+	+	+	+	+	6
8	Web sayfası ve/veya e-belediyeçilik sayfasında 3D Secure (3D Güvenlik) hizmeti bulunmaktadır.	?	?	?	?	?	?	0
TOPLAM		2	2	4	2	3	2	

Belediyelerin web sitelerinde ve/veya e-belediyeçilik sayfalarında gizlilik/güvenlik özellikleri; gizlilik politikalarının mevcudiyeti, kişisel veri paylaşım süreçleri ile ilgili yurttaşın bilgilendirilmesi, kullanıcıların özel profil oluşturup şifre/dijital imza gibi araçlarla işlem yapabilmesi, hesap kurtarma işlemlerinin gerçekleştirilebilmesi, işlemlerde 3D güvenlik hizmetlerinin varlığı gibi 8 değişken üzerinden analiz edilmiştir.

Tablo-4'e göre, Marmara Büyükşehir Belediyeleri arasında Bursa Büyükşehir Belediyesi 4 değişkenle web sitesinde ve/veya e-belediyeçilik sayfasında gizlilik/güvenlik özelliklerini en fazla sağlayan belediye olarak karşımıza çıkmaktadır. Bursa Büyükşehir Belediyesi'ni 3 değişkenle Balıkesir Büyükşehir Belediyesi takip etmekte olup; 2 değişkenle Kocaeli, İstanbul, Sakarya ve Tekirdağ Büyükşehir Belediyeleri gizlilik/güvenlik özelliklerini sağlama düzeyleri en düşük olan belediyeler olarak tespit edilmiştir.

Analiz kapsamında belediyelerin web sitelerinde yüksek/düşük düzeyde yer verdikleri ve hiç yer vermedikleri gizlilik/güvenlik değişkenleri de incelenmiştir. Bu bağlamda; Marmara Bölgesi Büyükşehir Belediyeleri'nin web sitelerinde en fazla yer verdikleri değişkenlerin web sayfası ve/veya e-belediyeçilik sayfasında kullanıcı adı ve şifre ile profil oluşturulabilmesi ve bu profil kurtarılabilmesi olduğuna yönelik veriler elde edilmiştir. Marmara Bölgesi Büyükşehir Belediyeleri'nin web sayfalarında inceleme döneminde en düşük sayıda tespit edilen değişkenlerin ise; gizlilik/güvenlik politikası ile ilgili bilgilerin mevcudiyeti, bu politikaları onaylama butonunun varlığı, dijital imza ile işlem yapabilme imkanı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Marmara Büyükşehir Belediyeleri'nin web sayfalarında/e-belediyeçilik sayfalarında hiç yer vermedikleri değişkenin ise; Web sayfası ve/veya e-belediyeçilik sayfasında kişisel verilerin paylaşımına yönelik bilgilendirme süreci olduğu tespit edilmiştir. 3D güvenlik özelliği ise, incelenen belediyelerin web sitesinde ve/veya e-belediyeçilik sayfasında açıkça belirtilmediği ve sayfaya girişlerinde vergi mükellefi olarak şifre almak gerektiği için bu değişken ölçümlenememiş, dolayısıyla belirsiz olarak değerlendirilmiştir.

Bu bağlamda araştırma sonucunda, Marmara Bölgesi Büyükşehir Belediyeleri'nin web sayfalarının/e-belediyeçilik uygulamalarının taşıdıkları gizlilik/güvenlik özelliklerinin farklılık gösterdiği; ancak bu farklılık düzeyinin çok yüksek olmadığı değerlendirilmiştir. Dolayısıyla, Marmara Bölgesi Büyükşehir Belediyeleri'nin tamamının web sitesi ve/veya e-belediyeçilik sayfalarında kullanıcı adı /şifre ile profil oluşturma ve güvenlik doğrulama sistemi ile hesap kurtarma gibi standart düzeyde gizlilik/güvenlik özelliklerinin bulunduğu tespit edilmiştir. Ancak kişisel verilerin paylaşımı ve belediyelerin gizlilik/güvenlik politikalarına yönelik yurttaşlara yönelik bilgilendirmesinin eksikliği gibi temel problemler incelenen belediyelerin web sitelerinin gizlilik/güvenlik özelliklerinin yeterli düzeyde olmadığı biçiminde değerlendirilebilir. Çünkü, yurttaşların temel bir vatandaşlık hakkı olan bilgi edinme ve kişisel verilerinin korunması alanlarında yetersiz bir erişime sahip olmaları, işlem güvenliği/gizliliği açısından e-yönetişim pratiklerinin hayata geçirilmesi açısından bir eksiklik oluşturmaktadır.

Tablo 5. Kocaeli İl ve İlçe Belediyelerinin Web Sitelerinin/E-Belediyecilik Sayfalarının Yurttaş ve Sosyal Etkileşim Özelliklerine Yönelik Analiz

N o	Kategori	Kocaeli B.B.	İstanbul B.B.	Bursa B.B.	Sakarya B.B.	Balıkesir B.B.	Tekirdağ B.B.	TOPLAM
1	Web sayfası ve/veya e-belediyecilik sayfası tüm seçilen belediye temsilcilerine e-posta ile erişime uygun bir yapıdadır.	+	+	+	+	+	+	6
2	Web sayfası ve/veya e-belediyecilik sayfası çevrimiçi danışmaya uygun bir yapıdadır.	+	+	+	+	+	±	5
3	Web sayfası ve/veya e-belediyecilik sayfası kent gündemi ile ilgili herhangi bir konuda çevrimiçi oylamaya izin veren bir yapıdadır.	-	-	-	-	-	-	0
4	Web sayfası ve/veya e-belediyecilik sayfası üzerinde belediyelerin sunduğu hizmetlerle ilgili değerlendirme yapılmasına imkan sağlayan çevrimiçi anketler yer almaktadır.	±	+	+	+	+	+	5
TOPLAM		2	3	3	3	3	2	

Belediyelerin web sitelerinde ve/veya e-belediyecilik sayfalarında yurttaş ve sosyal/etkileşim özellikleri seçilen tüm belediye temsilcilerine e-posta ile erişim, web sayfasının çevrimiçi danışmaya uygunluğu, kent gündemi ile ilgili çevrimiçi oylamaların varlığı ve dijital hizmet değerlendirme anketlerinin mevcudiyeti olmak üzere 4 değişken üzerinden analiz edilmiştir.

Tablo-5'e göre, Marmara Büyükşehir Belediyeleri arasında İstanbul, Bursa, Sakarya ve Balıkesir Büyükşehir Belediyeleri 3 değişkenle yurttaş ve sosyal etkileşim özelliklerini en fazla sağlayan belediyeler olarak tespit edilmiştir. Bu belediyeleri ise 2 değişkenle Kocaeli Büyükşehir ve Tekirdağ Büyükşehir Belediyeleri takip etmektedir.

Analiz kapsamında belediyelerin web sitelerinde yüksek/düşük düzeyde yer verdikleri ve hiç yer vermedikleri yurttaş/sosyal etkileşim değişkenleri de incelenmiştir. Bu bağlamda belediyelerin en fazla yer verdikleri özellikler sırasıyla tüm seçilen temsilcilere e-posta ile erişim imkanı; çevrimiçi danışmaya web sayfalarının uygunluğu ve hizmetlerin online olarak değerlendirilmesine imkan tanıyan anketlerin mevcudiyeti olarak tespit edilmiştir. Ayrıca, incelenen belediyelerin web sitelerinde ve/veya e-belediyecilik sayfalarında; "kent gündemi ile ilgili herhangi bir konuda çevrimiçi oylamaya izin vermesi" değişkenine hiç yer vermedikleri sonucuna ulaşılmıştır.

Bu bağlamda araştırma sonucunda, Marmara Bölgesi'nde faaliyet gösteren Büyükşehir Belediyeleri'nin web sayfalarının/e-belediyecilik uygulamalarının taşıdıkları yurttaş ve sosyal etkileşim özelliklerinin farklılık gösterdiği; ancak bu farklılık düzeyinin çok yüksek olmadığı değerlendirilmesinde bulunulabilir. Dolayısıyla, incelenen belediyelerin büyük bir bölümünün web sayfalarının çevrimiçi danışmaya uygun bir yapıda olması, seçilen temsilcilerle e-posta ile iletişim kurulabilmesi ve hizmet sunumuna yönelik çevrimiçi anketlerin varlığı gibi değişkenler açısından orta düzeyde yurttaşlarla etkileşim kurabilecek bir

yapıda oldukları değerlendirmesi yapılabilir. Ancak; özellikle belediyelerin e-yönetişim pratiklerinin de gereği olarak katılımcı demokrasi anlayışı çerçevesinde, web sitelerinde ve/veya e-belediyecilik uygulamalarında yurttaşın katılımını sağlayacak/yurttaşla etkileşim yaratacak “kent gündemi ile ilgili herhangi konuda çevrimiçi oylama” değişkenine hiç yer vermemesi; belediyelerin yurttaş ve sosyal etkileşim düzeyleri açısından önemli bir eksiklik olarak yorumlanabilir.

Tablo 6. Marmara İl ve İlçe Belediyelerinin E-Belediyecilik Hizmetlerinin Yurttaşların Dijital Beceri Düzeylerine Uygunluğunun Analizi

No	Dijital Beceri Kategorileri	Kategori	Kocaeli B.B.	İstanbul B.B.	Bursa B.B.	Sakarya B.B.	Balıkesir B.B.	Tekirdağ B.B.	TOPLAM
1	Operasyonel Beceriler	E-belediyecilik hizmetleri sunulan web sayfasından dosya indirilip; sayfaya dosya yüklenebilmektedir.	+	+	+	+	+	+	6
2		E-belediyecilik hizmetleri sunulan web sayfasında multimedya içeriği (resim, fotoğraf, video) indirilip; sayfaya yüklenebilmektedir.	+	+	+	+	+	+	6
		TOPLAM	2	2	2	2	2	2	12
3	Formal Beceriler	E-belediyecilik hizmetleri sunulan web sayfasında ilgili konu ile alakalı ek sekme açılabilir.	+	+	+	+	+	+	6
4		E-belediyecilik hizmetleri sunulan web sayfasının işlem yapmaya olanak tanıyan basit ve anlaşılır bir yapısı bulunmaktadır.	+	-	+	-	-	±	2
		TOPLAM	2	1	2	1	1	1	8
5	Enformasyonel Beceriler	E-belediyecilik hizmetleri sunulan web sayfasında istenilen bilgi site içi aramadan bulunabilmektedir.	+	+	+	±	±	±	3
6		E-belediyecilik hizmetleri sunulan web sayfasında konu başlıkları rahatlıkla bulunabilmekte ve istenen bilgiye ulaşmayı kolaylaştıracak anahtar kelimeleri içermektedir.	+	+	+	+	±	±	4

		TOPLAM	2	2	2	1	0	0	7
7	Stratejik Beceriler	E-belediyecilik hizmetleri sunulan web sayfası düzenli olarak güncellenmekte olup; bilgi akışını takip etmeye uygun bir yapıdadır.	+	+	+	+	+	+	6
8		E-belediyecilik hizmetleri sunulan web sayfası “sıkça sorulan sorular” gibi bir bölüme sahip olup; yurttaşın yaşadığı sorunlara yönelik çözüm önerileri içeren bir yapıdadır.	+	+	+	-	-	+	3
		TOPLAM	2	2	2	1	1	2	9
GENEL TOPLAM			8	7	8	5	4	5	-

Belediyelerin e-belediyecilik hizmetleri kapsamında sağladığı hizmetlerin yurttaşların dijital becerileri düzeyleri ile ilintisini ortaya koyma amacı taşıyan değişkenler; operasyonel, formel, enformasyonel ve stratejik olmak üzere 4 temel kategori çerçevesinde analiz edilmiştir. Operasyonel becerilerle bağlantılı olarak belediyenin web sayfasına yurttaş tarafından dosya/multimedya içeriği indirilip/yüklenmesi; formel becerilerle bağlantılı olarak belediyenin web sayfasında ilgili konu ile alakalı ek sekme açılabilmesi ve web sayfasının işlem yapmaya olanak tanıyan basit ve anlaşılır bir yapısı bulunması; enformasyonel becerilerle bağlantılı olarak istenen bilgilerin site içi aramadan bulunabilmesi ve web sayfasında konu başlıkları rahatlıkla bulunabilmesi/ istenilen bilgiye ulaşmayı kolaylaştıracak anahtar kelimelerin varlığı; stratejik becerilerle bağlantılı olarak e-belediyecilik hizmetleri sunulan web sayfasının güncellenmesi/ bilgi akışını takip etmeye uygun bir yapıda olması ile sıkça sorulan sorular bölümünün varlığı gibi değişkenler incelenmiştir.

Tablo-6'ya göre, Marmara Büyükşehir Belediyeleri arasında Kocaeli ve Bursa Büyükşehir Belediyeleri dijital beceriler ile bağlantılı tüm değişkenleri karşılayan iki belediye olarak tespit edilmiştir. Bu belediyeleri 7 değişkenle İstanbul Büyükşehir Belediyesi takip etmekte olup; ardından 5 değişkenle Sakarya ve Tekirdağ Büyükşehir Belediyeleri gelmektedir. Dijital becerilerle ilgili olarak en az değişkene sayfasında yer veren belediyenin ise Balıkesir Büyükşehir Belediyesi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Dijital beceri alt kategorileri açısından ise araştırma sonuçları analiz edildiğinde tüm belediyelerin web/e-belediyecilik sayfalarında dosya/multimedya dosyası indirilip yüklenildiği sonucuna ulaşılmıştır. Bu bağlamda, incelenen Marmara Bölgesi Büyükşehir Belediyeleri'nin tamamının web/e-belediyecilik sayfalarının yurttaşların operasyonel dijital becerileri ile sayfayı kullanmasına imkan tanıyan bir yapıda olduğu değerlendirilmesinde bulunulabilir. Formel beceriler açısından ise; incelenen belediyelerinin tümünün web/e-belediyecilik sayfalarında konuyla ilgili ek seçme açılabilmesi; ancak sadece iki belediyenin (Kocaeli ve Bursa Büyükşehir Belediyeleri) web sayfalarının basit ve anlaşılır bir yapıda olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu bağlamda, incelenen Marmara Bölgesi Büyükşehir Belediyeleri'nin genelinin web/e-belediyecilik sayfalarının orta düzeyde yurttaşların formel dijital becerileri ile sayfayı kullanmasına imkan tanıyan bir yapıda olduğu değerlendirilmesinde bulunulabilir. Enformasyonel beceriler açısından ise; incelenen belediyelerin üçünün (Kocaeli, İstanbul ve Bursa Büyükşehir Belediyeleri) web/e-belediyecilik sayfalarında aranan bilginin site içi aramadan bulunulduğu ve dördünde (Kocaeli, İstanbul, Bursa ve Sakarya Büyükşehir Belediyeleri) konu başlıklarının rahatça bulunulduğu/anahtar kelimelerin aramaları kolaylaştırdığı sonucuna ulaşılmıştır.

Bu bağlamda, incelenen Marmara Bölgesi Büyükşehir Belediyeleri'nin genelinin web/e-belediyecilik sayfalarının orta düzeyde yurttaşların formel dijital becerileri ile sayfayı kullanmasına imkan tanıyan bir yapıda olduğu değerlendirilmesinde bulunulabilir. Stratejik beceriler açısından ise; incelenen belediyelerin tamamının web sayfalarının düzenli güncelliği/bilgi akışını takip etmeye uygun bir yapıda olduğu; buna karşın sadece üçünün (Kocaeli, İstanbul ve Bursa Büyükşehir Belediyeleri) yurttaşların karşılaşabileceği problemlerin çözümüne yönelik sıkça sorulan sorular gibi bir bölüme sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu bağlamda, incelenen Marmara Bölgesi Büyükşehir Belediyeleri'nin genelinin web/e-belediyecilik sayfalarının orta düzeyde yurttaşların stratejik dijital becerileri ile sayfayı kullanmasına imkan tanıyan bir yapıda olduğu değerlendirilmesinde bulunulabilir.

Bu bağlamda araştırma sonucunda, Marmara Bölgesi'nde faaliyet gösteren Büyükşehir Belediyeleri'nin web sayfalarının/e-belediyecilik sayfalarının dijital beceri bağlamında yurttaş kullanımına uygunluk açısından orta düzeyde farklılık gösterdiği değerlendirilmesinde bulunulabilir. Genel olarak, incelenen belediyelerin web/e-belediyecilik sayfaları dosya/multimedya içeriği indirme/yükleme gibi operasyonel özelliklere; bilgi güncelleme/takip kolaylığı gibi stratejik özelliklere, ek seçme açılabilmesi gibi formal özelliklere sahip olmakla birlikte; sayfa yapılarının basit ve anlaşılır olmaması, site içi aramada bilgiye erişim güclüğü, konu başlıkları ve anahtar kelimelerin doğru yerleşimi, sıkça sorulan sorular gibi yurttaşların sorunlarını çözecek bölümlerin varlığı gibi değişkenler formal, enformasyonel ve stratejik özellikleri tam olarak karşılamamaktadır. Bu sonuçlar, belediyelerin hedef kitlelerini oluşturan yurttaşların gerekli dijital becerilere sahip olduğu durumlarda bile e-yönetişim paradigmaları bağlamında e-belediyecilik hizmetlerini etkin bir biçimde kullanmasını negatif yönlü etkileyebilecek önemli bir eksiklik olarak değerlendirilebilir.

GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Araştırma, Marmara Bölgesi Büyükşehir Belediyeleri'nin web sayfalarını e-belediyecilik yönüyle analiz etme amacı taşımaktadır. Bu nedenle, araştırmanın "Belediyelerin web sitelerinde sundukları hizmetlerin, "içerik", "kullanılabilirlik", "servisler/hizmetler", "gizlilik/güvenlik", "yurttaş ve sosyal etkileşim" değişkenleri açısından benzerlik ve farklılıkları nelerdir? " şeklinde geliştirilen sorusu, her değişken için ayrı ayrı cevaplanmıştır.

Araştırma sorusu, içerik kategorisi için; Sakarya Büyükşehir Belediyesi'nin 27 değişkenin 26'sını; Bursa, Balıkesir ve Tekirdağ Büyükşehir Belediyeleri'nin 25'ini, Kocaeli Büyükşehir Belediyelerini 24'ünü, İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin 22'sini karşıladığı biçiminde cevaplanmıştır. Bu bağlamda, web siteleri içeriksel bilgi açısından farklılıklar göstermekle birlikte, genel olarak yurttaşların hizmetlerle ilgili bilgi edinmelerini sağlayacak nitelikte içeriksel bilgiye sahip oldukları görülmektedir. Ancak, İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin belediyenin stratejik raporları ve hedeflerine yer verilmemesi gibi kurumsal kimliğin yurttaşlara yansıtılmasını ve bilginin erişiminde şeffaflığın sağlanmasını engelleyebilecek eksiklikleri bulunmaktadır. Ayrıca, dört belediyenin canlı yayın uygulamasına yer vermemesi; bilgi ve iletişim teknolojilerine adaptasyon eksiklikleri olduğunu sonucunu ortaya koymaktadır. Ayrıca, idari görüşmelerin canlı yayınlanmaması, belediye-yurttaş etkileşimi açısından da olumsuz bir durum ortaya koyarak; yurttaşları karar alma süreçlerinin dışında tutmaktadır.

Araştırma sorusu, kullanılabilirlik kategorisi için; Kocaeli ve Bursa Büyükşehir Belediyeleri'nin 22 değişkeninin 21'ini, İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin 19'unu, Tekirdağ Büyükşehir Belediyesi'nin 18'ini, Sakarya Büyükşehir Belediyesi'nin 17'sini, Balıkesir Büyükşehir Belediyesi'nin ise 15'ini karşıladığı biçiminde cevaplanmıştır. Bu bağlamda, ilgili web sitelerinin kurumsal renklerin kullanımı, Türkçe karakter kullanımına uygun olma, erişim kolaylığı, sayfanın kısa zamanda ve hızlı yüklenebilmesi, üç tık kuralı ile bilgiye kolay erişim, sitede görsel kargaşa bulunmaması, sayfanın çıktı almaya uygun bir yapıda olması, mobil cihazlarla uyum, çevrimiçi formların bulunması ve bilgilerin düzenli olarak güncellenmesi gibi temel kullanılabilirlik özelliklerini karşıladığı görülmektedir. Ancak, Balıkesir Büyükşehir Belediyesi'nin yurttaşların hizmetlere çevrimiçi erişim kapasitelerini düşürebilecek çevrimiçi doldurabilecek formların ve aramayı kolaylaştırabilecek çevrimiçi formların bulunmaması gibi bir takım temel eksiklikleri olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, e-yönetişim pratikleri bağlamında tüm paydaş gruplarla etkileşim içerisinde olması gereken belediyelerin en temel eksikliklerinden biri web sitelerinin engelli girişine uyumlu olmamasıdır.

Araştırma sorusu, hizmet kategorisi için; Balıkesir Büyükşehir Belediyesinin 25 değişkeninin 24'ünü, İstanbul ve Sakarya Büyükşehir Belediyeleri'nin 20'sini, Bursa Büyükşehir Belediyesi'nin 19'unu, Sakarya Büyükşehir Belediyesi'nin 17'sini, Tekirdağ Büyükşehir Belediyesi'nin ise 14'ünü ve Kocaeli Büyükşehir Belediyesi'nin 13'ünü karşıladığı biçimde cevaplanmıştır. Bu bağlamda, çevrimiçi hizmet sunumu açısından bakıldığında Marmara Bölgesi Büyükşehir Belediyelerinin ulaşım, konut, imar-istimlak, kent bilgi sistemleri gibi alanlara yoğunlaşmış oldukları; çevrimiçi borç sorgulama/dilek, istek, talep, şikayet formu doldurma, ödeme, işlem takibi gibi alanlara orta düzeyde önem verdikleri, ancak yurttaşların beklentileri arasında olabilecek mesleki bilgi ve beceri kazanımı, istihdam, ruhsat ve izin alma süreçlerinin yönetimi gibi alanlarda dijital hizmet sunumunun yeterli düzeyde olmadığı görülmüştür. Sayısal olarak en düşük düzeyde dijital hizmet sunumuna sahip olan ikinci belediye olan Tekirdağ Büyükşehir Belediyesi'nin çevrimiçi borç sorgulama, işlem takip ve ödeme hizmeti sağlamaması; e-belediyecilik sistemi ile elde edilebilecek zaman/maliyet tasarrufu ve yurttaşların hizmet sunumuna kolay erişimi açısından önemli bir eksikliklerdir. Kocaeli Büyükşehir Belediyesi'nin ise; spor, nikah, arama kurtarma gibi farklı alanlarda dijital hizmet sunumunu incelenen diğer belediyelere göre çeşitlendirmemesi, yurttaşların kurumdan beklentilerinin dijital olarak karşılanması açısından problem yaratmaktadır.

Araştırma sorusu, gizlilik/güvenlik kategorisi için; Bursa Büyükşehir Belediyesi'nin 8 değişkenin 4'ünü, Balıkesir Büyükşehir Belediyesi'nin 3'ünü, diğer 4 belediyenin ise sadece 2'sini karşıladığı biçimde cevaplanmıştır. Tüm belediyede yer alan gizlilik/güvenlik değişkenleri, kullanıcı adı ve şifre ile profil oluşturup işlem yapabilme ve hesabı e-posta yardımı ile kurtarabilme olarak tespit edilmiştir. Ancak, kişisel verilerin paylaşımı ve gizlilik/güvenlik politikalarıyla ilgili yurttaşlara yönelik bilgilendirmede eksiklik söz konusudur. İşlem güvenliği ve gizliliğinin yetersiz olması ise; e-yönetişim pratiklerinin hayata geçirilmesinin önündeki temel engellerden biridir.

Araştırma sorusu, yurttaş ve sosyal etkileşim kategorisi için İstanbul, Bursa, Sakarya ve Balıkesir Büyükşehir Belediyeleri'nin 4 kriterden 3'ünü; Tekirdağ ve Kocaeli Büyükşehir Belediyeleri'nin ise 2'sini karşıladığı biçimde cevaplanmıştır. Tüm belediyelerin sitelerinde, kentle ilgili alınacak kararlarda yurttaşların çevrimiçi oylamaya katılmasına izin veren bir dijital uygulamanın bulunmaması, vatandaşları karar alma mekanizmalarının dışına taşımaktadır. Ayrıca, anketler ve e-posta ile seçilmiş temsilcilere erişim imkanı gibi özellikler iletişimin doğrudan etkileşimli değil, dolaylı olarak gerçekleşmesine neden olmaktadır. Bu özellikleri ile incelenen siteler çevrimiçi danışmaya uygun bir yapıda olmakla birlikte; belediye ve yurttaş arasında özellikle karar alma süreçlerine katılım açısından oluşan iletişim engelleri; yeni iletişim teknolojilerinin yerel yönetimlere sağladığı sosyal etkileşim imkanlarından yeterli düzeyde yararlanılmadığını ortaya koymaktadır.

Ayrıca, incelenen 6 Büyükşehir belediyesi web sitesinin tamamı operasyonel dijital becerileri olan yurttaşların sayfayı kullanmalarına imkan tanıyan bir yapıda iken, formal, enformasyonel ve stratejik dijital beceri özelliklerini tam olarak karşılamamaktadırlar. Bu bağlamda, Marmara Büyükşehir Belediyeleri'nin web siteleri aracılığı ile sağladığı hizmetlerin e-yönetişim paradigması dahilinde hizmet sunumu modeli ile uyum göstermekle birlikte, kamu hizmetlerinin etkin ve etkili sunumu açısından bir takım aksaklıkların söz konusu olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

Türkiye ekonomisinin merkezi olarak görülen Marmara bölgesindeki büyükşehir belediyeleri; bölgedeki kentlerin yüksek oranda göç almasıyla büyüyen nüfusları, kentsel sorunları ve iş yükleri nedeniyle hizmet sunumlarında teknoloji eksenli uygulamalardan azami düzeyde fayda sağlaması beklenen belediyelerdir. E-belediyecilik hizmetleri belediyelerin kent yönetim süreçlerinde ve paydaşlarıyla olan etkileşimlerinde önemli ölçüde kolaylık sağlamakta ve iş yüklerini hafifletmektedir. Söz konusu hizmetler dijital çağın ve çağdaş belediyecilik yaklaşımının da bir gerekliliği olarak yaygınlaşmıştır. Türkiye'nin e-dönüşüm sürecinin bir parçasını oluşturan e-belediye yaklaşımı yerel yönetimlerin daha etkin ve verimli olabilmesine olanak sağlamakta, geleneksel hantal işleyişi sona erdirmektedir. Zaman ve mekandan bağımsız olarak yurttaşların istek ve ihtiyaçlarından anlık haberdar olmayı ve beklentilerine cevap vermeyi sağlayan yeni medya ortamları, e-belediye uygulamaları ile yurttaşların anket gibi yollarla kente yönelik kararlara katılımını da sağlamakta, dijital becerilerinin artmasına katkı sunmaktadır.

Bu araştırma Türkiye'de 31 Mart 2019 tarihinde gerçekleştirilen yerel ve mahalli idare genel seçimlerinden yaklaşık 1 yıl öncesinde yapılmış olup aynı araştırmanın söz konusu seçim sonrası yeni belediye yönetimlerinin döneminde tekrarlanması önerilmektedir. Böylece e-belediyecilik uygulamaları ile ilgili güncel pratikleri izlemek, belediyelere o doğrultuda öneriler getirmek mümkün olacaktır. E-belediye hizmet ve uygulamaları bilgi toplumu sürecinin bir parçası olarak belediyelerin kendilerini sürekli geliştirmesi ve güncellemesini gerektiren uygulamalardır. Ayrıca, ilgili belediyelerin, e-yönetişim paradigması doğrultusunda "hizmet-sunum modeli" çerçevesinde web sitelerinde içerik, kullanılabilirlik, hizmet, gizlilik/güvenlik/ yurttaş ve sosyal etkileşim çerçevesinde temel eksikliklerini belirleyerek kamu hizmetlerinin etkileşimli aktarımını güçlendirmeleri gerekmektedir. Bu önerilere ek olarak, yurttaşların karar alma süreçlerine daha aktif katılımı ile e-yönetişim sürecinde devlet-vatandaş işbirliği modeline yönelik uygulamalarla belediye hizmetlerinin gelişimi etkileşimli bir yönetim sürecine entegrasyon açısından atılması gereken adımlar arasında yer almaktadır.

Bilgilendirme/Acknowledgement: Bu araştırma, "E-Yönetişim Bağlamında Yeni Medya Ortamlarında Belediye-Vatandaş Etkileşimi: Kocaeli ili Örneği" başlıklı 1717K012 sayılı TÜBİTAK SOBAG 1001 destekli araştırma projesinin verileri ve ölçeği kullanılarak hazırlanmıştır. Bu çalışma, 4. International Scientific Research Congress (IBAD-2019)'da, sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

KAYNAKÇA

- Arduini, D. vd. (2013). The role of technology, organization and contextual factors in the development of e-government services: An empirical analysis on Italian local public administrations. *Structural Change and Economic Dynamics*, 27, 177-189.
- Berelson, B. (1952). *Content analysis in communication research*. Glencoe, III: Free Press.
- Büyükoztürk, Şener vd. (2018). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Pegem Yayınevi.
- Çarıkçı, O. (2010). Türkiyede e-devlet uygulamaları üzerine bir araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(12), 95-122.
- Dawes, S.S. (2008). The evolution and continuing challenges of e-governance. *Public Administration Review*, 68 (1), 86-102. 1 Ocak 2019 tarihinde https://www.researchgate.net/publication/227608705_The_Evolution_and_Continuing_Challenges_of_E-Governance adresinden erişildi.
- Delitheou V. ve Maraki M. (2010). Research into citizens' attitude towards electronic municipal services (e-local government). *Journal of Public Administration and Policy Research*, 2(3), 39-45.
- Demirel, D. (2010). Yönetişimde yeni bir boyut: e-yönetişim, *Türk İdare Dergisi*, 466, 65-94.
- Doğan C. K. ve Ustakara F. (2013). Kamuda bir yapılanma dönüşümü olarak e-devlet ve e-yönetişim ilişkisi üzerine. *Küresel İktisat ve İşletme Çalışmaları Dergisi*, 2(3),01-12.
- E-Government Development Index (2014). 15 Haziran 2019 tarihinde <https://publicadministration.un.org/egovkb/en-us/Reports/UN-E-Government-Survey-2014> adresinden erişildi.
- Ersöz, S. (2005.) İnternet ve demokrasinin geleceği. *Selçuk İletişim Dergisi*, 3(4), 122-129.
- Gallego-Álvarez, I. vd. (2010). Are determining factors of municipal e-government common to a worldwide municipal view? An intra-country comparison". *Government Information Quarterly*, 27, 423-430.
- Ganapathy, V.B. ve Kumar. K. (2014). E-government: concepts and applications. *IPASJ International Journal of Computer Science (IJCS)*. 1 Nisan 2019 tarihinde <https://ipasj.org/IJCS/Volume2Issue8/IJCS-2014-08-03-9.pdf> adresinden erişildi.
- Gordon, T.F. (2012). E-governance and its value for public administration. 25 Ocak 2018 tarihinde <http://www.tfgordon.de/publications/gordon2004a.pdf> adresinden erişildi.

- Göymen, K. (2000). Türkiye’de yerel yönetimler ve yönetişim: gereksinmeler, önermeler, yönelimler. *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 9(2), 3-13.
- Güler, B. A. (2001). Yerel yönetimler ve internet. HABİTAT II İstanbul. 5 Ülke Raporu, Yönetişim Alt Bölümü, İstanbul.
- Henden, H.B. (2005). Katılımcı yerel yönetim anlayışında e-belediyeciliğin yeri ve önemi. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 1(1), 1-13.
- Henden, H. B ve Henden, R. (2005). Yerel yönetimlerin hizmet sunumlarındaki değişim ve e-belediyecilik. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(14), 48-66.
- Holzer, M. vd. (2015). *Digital governance in municipalities worldwide*. 10 Mart 2019 tarihinde [https://spaa.newark.rutgers.edu/sites/default/files/files/EGov/Publications/Digital%20Governance%20in%20Municipalities%20Worldwide%20\(2015-16\).pdf](https://spaa.newark.rutgers.edu/sites/default/files/files/EGov/Publications/Digital%20Governance%20in%20Municipalities%20Worldwide%20(2015-16).pdf) adresinden erişildi.
- Kanungo, S. (2004). On the emancipatory role of rural information systems. *Information Technology and People*, 17(4), 407-422.
- Krippendorff, K. (2004). *Content Analysis: An Introduction to Its Methodology*. Newbury Park, CA: Sage.
- Lethbridge, J. (2015). Digitalisation of local authority services in europe” in ‘new forms of service delivery for municipalities, the contribution of social dialogue and good practice for well-being at work’. 10 Mart 2019 tarihinde <http://www.psir.org/sites/default/files/2015-12-M-DigitalisationlocalauthoritieservicesEurope.pdf> adresinden erişildi.
- Lofstedt, U. (2005). E-government-assesment of current research and some proposals for future directions. *International Journal of Public Information Systems*, (1), 39-52.
- Mastek. *e-Governance solutions, making a valuable difference*. 10 Mart 2019 tarihinde www.dmreview.com adresinden erişildi.
- Mecek, M. (2017). E-devlet ve e- belediye: kavramsal çerçeve ve türkiye’de belediye web sitelerine yönelik yapılan çalışmaların incelenmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(15), 1815-1851.
- Mecek, M. (2018). E-belediyecilik, halkla ilişkiler, bilgi edinme, şeffaflık, vb. unsurlar açısından belediye web sayfalarının kullanılması ve etkinlik analizi: Bolvadin belediyesi örneği. *Uluslararası Bolvadin Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, 2307-2350.
- Nohutçu, A ve Demirel, D. (2005). E-devlet: genel bir çerçeve ve teorik bir yaklaşım. *Türk İdare Dergisi*, 35-56.
- Ogra, A. ve Thwala, W.D. (2014). E-Government perspectives: evolution, strategies and practices. *Proceedings of the International Conference on e-Business, e-Commerce, e-Management, e-Learning and e-Governance* . 61-66.
- Postacı, T. ve Ayhan, A. (2013), E-dönüşümün kent yaşamına etkileri (e-belediye) ve yeni beklentiler. *Anahtar Dergisi*, 29, 17-19.
- Serenli, A. (2013). Türkiye’de yerel yönetimlerin e-devlet uygulamaları kapsamında büyükşehir belediyeleri web sitelerinin işlevselliği. 1-20. 25 Haziran 2019 tarihinde http://www.abdullahserenli.com/img/1_227241762015__9272119402i.pdf adresinden erişildi.
- Sobacı M. Z. ve Altıok, R. (2011). Türkiye’de büyükşehir belediyelerinin e-katılım uygulamaları: website içerik analizi. *VIII.Kamu Yönetimi Forumu: Kamu Yönetimi ve Teknoloji* içinde. Ankara: TODAİE Yayınları, 786-803.
- Schröder, K. ve Schmalfeld, U. (2002). E-government in den kommunen – deutschland holt auf, *Finanzwirtschaft*, 56(7).

- Silverman, David (2001). *Interpreting Qualitative Data: Methods for Analysing Talk, Text and Interaction*. London: Sage.
- Stahl, B. C. (2005). The paradigm of e-commerce in e-government and e-democracy. W. Huang, K. Siau ve K. K. Wei (Ed.). *Electronic Government Strategies and Implementation* içinde. Hershey PA.; Idea Group Publishing.
- Strauss, A. ve Corbin, J. (1990). *Basics of qualitative research: grounded theory procedures a techniques*. Thousand Oaks: Sage Publications.
- Şat, N. (2016). Türkiye'de büyükşehir belediyelerinin genel ağ (web) sitelerinin analizi. *Türk İdare Dergisi*, 482, 183-236.
- Tejasvee, S. vd. (2010). E-governance and effective deliverance of information and services to citizens architecture. *International Journal of Computer Science and Information Technologies*, 1(4), 298-302.
- TESEV (2008). *İyi yönetim el kitabı*. (Ed. Fikret Toksöz). İstanbul: Tesev Yayınları.
- Ulaştırma Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı (2016). *2016-2019 Ulusal e-devlet stratejsi ve eylem planı*. 5 Ocak 2019 tarihinde <http://www.edevlet.gov.tr/2016-2019-ulusal-edevletstratejisiiveylemlanitaslasi.pdf> adresinden erişildi.
- UNESCO (2002). *Country profiles of e-governance*. 25 Ocak 2019 tarihinde <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000127601> adresinden erişildi.
- Vandeursen, A. (2014). *Measuring digital skills, from digital skills to tangible outcomes project report:measuring digital skills*. 21 Şubat 2019 tarihinde <http://www.lse.ac.uk/media-and-communications/assets/documents/research/projects/disto/Measuring-Digital-Skills.pdf> adresinden erişildi.
- Waisanen, B. (2002). The future of e-government: technology-fueled. *Public Management*, 84(5), 6-9.
- Yıldırım, A. ve Şimsek, H. (2018). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Mezhep Faktörünün Muhaddisler Üzerindeki Etkisi (Memlûkler Dönemi-Hanefî-Şafîî Bağlamında)

Arş. Gör. Dr. Nagihan Emiroğlu^{1*}
Arş. Gör. Dr. Fatmanur Alibekiroğlu Eren²

Geliş tarihi: 13.10.2019
Kabul tarihi: 01.11.2019

Atf bilgisi:
IBAD Sosyal Bilimler Dergisi
Sayı: 5 Sayfa: 444-457
Yıl: 2019 Dönem: Güz

This article was checked by *Turnitin*.
Similarity Index 7%

¹ Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi,
Türkiye, nyanar@cu.edu.tr

ORCID ID 0000-0002-9998-3486

² Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi,
Türkiye, fabekiroglu@cu.edu.tr

ORCID ID 0000-0001-9629-5736

* Sorumlu yazar

ÖZ

Yaklaşık üç asır hüküm süren (VII-X) ve bir Türk devleti olan Memlûkler, her ilim dalında olduğu gibi hadis alanında da gerek âlimler ve gerekse ortaya konan eserler bakımından oldukça zengin bir dönemdir. Bu dönemde ilk defa dört mezhep için ayrı kadilkudatlar atanarak mezheplere karşı daha dengeli bir politika takip edilmiştir. Her ne kadar Şafîî eğitim kurumları ve muhaddisler sayıca daha fazla olsa da bu dönemde bir mezhep olarak Hanefilik ve Hanefî muhaddisler de oldukça velut ve etkin konumda olmuşlardır. İbn Balabân (ö. 739/1339), İbnü't-Türkmânî (ö. 750/1350), Moğultay b. Kılıç (ö. 762/1361), Abdullah b. Yusuf ez-Zeylâî (ö. 762/1361), Aynî (ö. 855/1451), İbn Kutluboğa (ö. 879/1474) gibi Hanefî muhaddisler eserleri ve fikirleriyle İslâm düşüncesinin şekillenmesine önemli katkı sağlamışlardır. Hanefî muhaddisler, bazen mezhep taraftarlığı yaparak Şafîî muhaddislerle rekabet halinde olurken bazen de birbirleriyle olumlu düzeyde bir ilişki içerisinde olmuşlardır. Bu makale söz konusu dönemde yetişen Hanefî muhaddisleri ve bu muhaddislerin Şafîî meslektaşlarıyla olan olumlu-olumsuz münasebetlerini örneklerle göstermeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türk (Bahri) Memlûkler, hadis, muhaddis, Hanefî, Şafîî

The Effect of Sect Factor on Muhaddiths (The Mamluk Period-Hanafi-Shafii Context)

Res. Assist. Dr. Nagihan Emiroğlu ^{1*}
Res. Assist. Dr. Fatmanur Alibekiroğlu Eren ²

First received: 13.10.2019
Accepted: 01.11.2019

Citation:
IBAD Journal of Social Sciences
Issue: 5 **Pages:** 444-457
Year: 2019 **Session:** Fall

This article was checked by *Turnitin*.
Similarity Index 7 %

¹ Cukurova University, Turkey,
nyanar@cu.edu.tr
ORCID ID 0000-0002-9998-3486
² Cukurova University, Turkey,
falibekiroglu@cu.edu.tr
ORCID ID 0000-0001-9629-5736

* Corresponding Author

ABSTRACT

Mamluk State is a Turkish State and Mamalukes reigned three centuries (VII-X). Period of Mamalukes is rich term as in the field of all science branches also in the field of hadith with regard to scholars and written works. In this time, Qadilqudat (chief qadi) were assigned for the first time for other three Sects as well as Shafii Sect. Thus, balanced policy was provided for four sects. Even though Shafii Educational Institution and Shafii Muhaddiths were too much, Hanafism and Hanafi Muhaddiths were quite effective position. İbn Balabân (d. 739/1339), İbnü't-Türkmânî (d. 750/1350), Moğultay b. Kılıç (d. 762/1361), Abdullah b. Yusuf ez-Zeylâî (d. 762/1361), Aynî (d. 855/1451) ve İbn Kutluboğa (d. 879/1474) of Hanafi Muhaddiths made a significant contribution for the shaping of Islamic thought with their works and opinions. This study aims to demonstrate positive-negative relationships between Hanafi and Shafii Muhaddiths.

Keywords: Turkish (Bahri) Mamluks, hadith, muhaddith, Hanafi, Shafii

GİRİŞ

Herhangi bir mezhebin teşekkülü ve geliştirdiği doktrinin benimsenip yayılma süreci, uzun yıllar gerektiren ve tek bir sebebe bağlanamayacak kadar girift, sosyal, kültürel ve dinî bir olgudur. Bu bağlamda Ebû Hanîfe ve talebelerinin temsil ettiği İrâk fıkıh ekolünün, Hanefî mezhebî olarak isimlendirilip kemikleşmesi, yüzyıllarla ifade edilen bir süreci kapsamaktadır. Hulefâ-yi Râşîdîn ve Emevîler döneminde halife tarafından tayin edilen ve gönderildikleri yerlerde bağımsız olarak faaliyet gösteren müçtehid kadıların, İslâm coğrafyasının genişlemesi ile her bölgeye gönderilme imkânı azalmıştır. Bu durumla birlikte yargıda düzen ve istikrarın sağlanma ihtiyacı, Abbâsî halifesi Hârûnürreşîd'in Ebû Yusuf'u kadılıkûdat tayin etmesini beraberinde getirmiştir. Bu tayinden sonra Irak fıkıh ekolüne (Hanefî mezhebi) mensup kadıların tayin edilmesi, Hanefî mezhebinin bölgede tanınıp yayılmasına hizmet etmiştir. Daha çok Irak ve doğusunda yayılan Hanefî mezhebinin, Abbasîler döneminde tayin edilen Hanefî kadılar sayesinde giderek Mısır ve çevresinde de tanınması sağlansa da, mezhebin Suriye ve Mısır'da yayılışı, bölgede Selçuklu/Türk hâkimiyetinin başladığı V. Yüzyılın ikinci yarısında olmuştur. Eyyûbîler döneminde ise sünnilîği temsil etmede revaçta olan Eş'arîlik ve Şâfiîlik yönetim tarafından desteklenmiş ve Şâfiî mezhebi mensupları, diğer mezhep mensuplarından oldukça imtiyazlı bir konuma gelmişlerdir. Böylece Suriye ve Mısır'ın Eyyûbî hâkimiyetine girmesiyle kadılıkûdatların Şâfiî mezhebi mensuplarından atanması ve Şâfiîler'in özel himaye görmesi sebebiyle, gerek eğitim kurumları ve gerekse nüfus itibarıyla Hanefîlik, ikinci sırada yer almıştır (Bardakoğlu, 1997, s. 1-9). Bu çalışma Memlûkler döneminde Hanefî ve Şâfiî mezheplerinin konumunu, bu dönemde yetişen bazı muhaddisleri ve onların Şafîî meslektaşlarıyla olan ilişkilerini göstermeyi amaçlamaktadır.

Memlûkler Döneminde Hanefî ve Şâfiî Mezheplerinin Genel Durumu

Bir Türk devleti olan Memlûkler'de yeni bir uygulama olarak, her dört mezhepten de birer kadının tayin edildiği görülmektedir. Nitekim 663 (1265) yılında Memlûk Sultanı Baybars, Şafîî kâdılıkûdata ilave olarak atadığı diğer üç mezhepten kadılarıyla önce Kahire'de, kısa süre sonra Dımaşk'da ve zamanla diğer şehirlerde dört mezhep uygulamasını fiilen başlatmış oldu (İbn Kesir, 1998, s. 460; Aynî, 2009, s. 407). Her ne kadar Eyyûbîlerin son yıllarına doğru el-Melikü's-Salih Necmeddin (637-647/1240-1249) tarafından vakfedilen Sâlihiyye Medresesi'nde, dört mezhep fıkının okutulmaya başlanması ve Şâfiî kâdılıkûdata, diğer mezheplerden naibler atanmasıyla dört mezhepten kâdılıkûdat uygulamasına geçişte zemin hazırlanmışsa da bu değişimin sebepleri konusunda farklı görüşler ortaya atılmaktadır (Yalçın, 2016, s. 26-27). Bazı kaynaklar bu uygulamanın sebebi olarak Şâfiî kâdılıkûdat Taceddin İbn Bintü'l-Eazz'ın kendi mezhebine muhalif olan hukukî kararları uygulama noktasındaki çekincesi ile sultanın görüşlerine değer verdiği Emir Cemâleddin Aydoğdu'nun (ö. 664/12669) diğer üç mezhepten de kadı ataması doğrultusundaki teklifini göstermektedir (İbn Kesir, 1998, s. 461; Aynî, 2009, s. 407). Bu durumun bir başka nedeni olarak Moğol saldırıları sebebiyle Şam ve Mısır'a yapılan göçlerle başta Hanefîler olmak üzere diğer mezhep müntesiplerinin sayısının artması ve görülecek davalarda mevcut Şafîî kadısının beğenilmeyen tavırları gösterilmektedir. Tâceddin es-Sübki ise bu uygulamanın gerekçesi olarak sultanın Tâceddin İbn Bintü'l-Eazz'ı huzuruna davet ettiği halde gelmemesi ve sultanın Hanefî nâib edinmesi yönündeki emrine uymamasını göstermektedir (Tâceddin es-Sübki, 1992, s. 319). Öte yandan bu durumun mezhep rekabetinin bir sonucu olarak Eyyûbîler tarafından kurulan ve güçlendirilen Şafîî ulemanın yargı sistemindeki gücünü kırmak ve böylece Şafîî mezhebinin etkisini azaltmak olduğu da zikredilmektedir. (Yalçın, 2016, s. 29-31). Bu iddianın gerekçesi olarak Türklerin kurduğu Memlûk devletinde genel itibarıyla devlet adamları ve askerler arasında Hanefî mezhebinin yaygın oluşu nedeniyle sadece askerî davalara bakacak olan kadının Hanefîlerden atanmasının sorunu çözmeye yeteceği, buna rağmen özellikle Hanbelî ve Malikîlerin nüfus itibarıyla sayısının az olmasına karşın yargıda ihtiyaç olduğu öne sürülerek dört mezhep uygulamasına geçildiği ileri sürülmektedir. Ayrıca bazı kaynaklarda geçtiği üzere dört mezhep uygulamasının sebebi ile ilgili olarak mevcut Şâfiî kadının sert tutumu ve kendi mezhebine muhalif görüşleri uygulamak istememesinin de söz konusu kararın tek sebebi olarak gösterilemeyeceği ifade edilmektedir. Zira sultanın hoşnut olmadığı kâdılıkûdatı azledip yerine daha itaatkâr ve mutaassıp olmayan bir kadı atayabilecekken hakkında şikâyet bulunan Şafîî kadısını görevde bırakıp diğer

mezheplerden kadı ataması bu sebebin geçerli bir sebep olmadığını göstermektedir (Tarsûsî, 1992, s. 15-16). Buradan hareketle Memlûk devlet adamlarının genellikle Hanefî mezhebine mensup olmaları ve sultanların güçlenen Şafîî etkisini ve Şafîîlerin yönetim üzerindeki baskısını zayıflatarak devleti yönetmeyi daha mümkün ve kolay kılmayı istemeleri bu uygulamanın altında yatan gerçek sebep gibi görünmektedir.

Dört mezhepten kadı atama uygulamasının dört mezhebin ve onların temsil ettiği itikadî yapının meşru ve eşit olduğunu kabul etmek anlamında olduğu, mezhep taassubunun kırılmasına, karşı görüşlerin birbiri hakkındaki husumetini engellemeye ve çatışmanın önünü keserek toplumsal nizamın sağlanmasına katkı sağladığı söylenmektedir (Sever, 2017, s. 128). Görünüşte bu şekilde algılansa da bu uygulama ne dönemdeki mezhep kavgalarını sona erdirmiş ne de tüm halkı memnun etmiştir. Bu uygulama özellikle mutaassıp Şafiiler tarafından hoş karşılanmamıştır. Zira Taceddin es-Subkî (ö. 771), Şafîî kadısı İbn Bintü'l-Eazz'ın biyografisini verirken, dört mezhep tayini uygulamasını eleştirmekte ve Şafîî mezhebinin üstünlüğünü ifade etmektedir. Bir Türk hükümdarın Dımaşk'a atadığı kadı, Emeviyye Camii'ne Hanefî bir imam getirmek istemiş ancak halk caminin kapılarını kilitlemiş, bunun üzerine imam görevinden azledilmiştir. Sübkî'nin aktardığına göre Şam, Mısır ve Hicaz topraklarında Şafîî olmayan bir devlet yıkılmaya mahkûmdur. Zira ne zaman Şafîî olmayan bir sultan Şam'ı ele geçirse onun devleti kısa zamanda yıkılmıştır. Sübkî bu durumu Allah'ın bu belde halkına verdiği bir lütuf olarak değerlendirip Şam'ı ve Şafîîliği kutsayan bir tavırla anlatmaktadır. İbnü'l-Vekîl de Şafîî olmayan ve Mısır'da hüküm sürmek isteyenlerin kısa sürede öldürüldüğünü nakletmektedir. Nitekim Sübkî'ye göre Hanefî olan Memlûk sultanı el-Melikü'l-Muzaffer Seyfeddin Kutuz, başa geçmiş ancak kısa bir süre sonra öldürülmüştür. Bundan dolayı daha sonra başa geçen el-Melikü'z-Zâhir Rükneddin Baybars ise sultan olduğu gün Şafîî mezhebini taklit etmiştir. Ancak Baybars'ın başlattığı dört mezhepten kadı uygulaması onu yine hazin sonan kurtaramamıştır. Sübkî dört mezhep uygulamasından duyduğu rahatsızlığı ilginç nakillerle anlatmaktadır. Rivayete göre Sultan Baybars rüyasında İmam Şafîî'yi görmüş ve Şafîî kendisine "Mezhebimi küçük düşürdün. Bu beldeler benim mi, senin mi? Seni ve zürriyetini kıyamete kadar sultanlıktan azlettim." demiştir. Gerçekten de çok geçmeden Baybars ve sonrasında hükümdar olan oğlu el-Melikü's-Saîd Berke b. Baybars vefat etmişlerdir. Baybars'ın soyu, saltanatı ellerinden kaçırmış ve fakirlik içinde yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Yine başka bir rivayete göre Baybars'ı rüyasında gören bir kişi ona "Allah sana nasıl muamele etti?" diye sormuş o da "Dört kadı uygulamasından dolayı çok şiddetli azap etti." şeklinde cevap vermiştir. Ayrıca Sübkî, bir beldenin mevcut alışkanlığı batıl bir uygulama değilse bunu değiştirmenin doğru olmadığını da söyleyerek kanaatini açıkça ortaya koymuştur. (Sübkî, 1992, s. 319-321). Sübkî'nin naklettiği bu abartılı anlatılar esasen toplumda Şafîîliğin ne denli kemikleştiğini, bu düzende herhangi bir değişikliğe tahammüllerinin olmadığını, taassup derecesinde mezheplerine bağlı olduklarını net bir şekilde göstermektedir. Avamdan öte âlimler arasında bu kadar mutaassıp Şafîî/Eş'ârinin bulunduğu bir toplumda Hanbelî akaidinin ya da herhangi bir farklı düşüncenin büyük tepkiyle karşılaşacağını ön görmek çok da zor değildir.

Her ne kadar bu uygulama Şafiilere oranla daha az müntesibi olan Hanefîleri memnun edecek bir uygulama olsa da Hanefîler yine de bu uygulama ile tatmin olmamışlar ve Hanefîliğin devletin resmî mezhebi olmasını arzu etmişlerdir. Bu gayeleri doğrultusunda Memlûk sultanlarını ikna etmek üzere eser telif eden müellifler bile bulunmaktadır. Nitekim Hanefî kâdilkudâtlarından Necmeddin et-Tarsûsî (ö. 758/1328) *Tuhfetü't-Türk fîmâ yecibü en yu'mele fi'l-mülk* adlı eserinde, devletin bekâsı, müesseselerin tanzimi ve korunması, halkın menfaatlerinin muhafazası, Türk saltanatının devamı, sultana bağlılığın sağlanması açısından, o zamana kadar siyasî alanda daha çok tercih edilen Şafîî mezhebine göre Hanefî mezhebinin çok daha uygun olduğunu ispat etmeye çalışarak Hanefîliğin devletin resmî mezhebi olmasını teklif etmektedir. (Kılıç, 2011, s. 114; Tarsûsî, 1992, s. 18). Babası da bir kâdilkudat olan ve babasının kendisi lehine görevden çekilmesiyle vefatına kadar Hanefî kâdilkudatı olarak görev yapan Necmeddin et-Tarsûsî, Memlûk Sultanını teklifi doğrultusunda ikna etmek için bazı fikhî meselelere dair Hanefî ve Şafîî yorum farklılığını kullanmıştır. Nitekim bunlar arasında imametın Kureysîliği meselesi dikkat çekmektedir. Tarsûsî, içlerinde meşhur muhaddis Nevevî'nin de bulunduğu pek çok Şafîî'nin imametın Kureysîliliğini savunduğu bu nedenle de esasen Türk olan Memlûk sultanlarının emirliğini kabul etmediklerini iddia etmektedir. Hatta bununla da

yetinmeyip Şâfiîlerin şer‘an kabul etmedikleri sultanların verdikleri mansıplarda görev yaptığını da kınayarak ifade etmektedir. Hâlbuki Şâfiîler, Kureyşî olmanın devlet başkanlığı için değil imâmet için şart koşulmuş olduğu kanaatindedir. Memlûk sultanları halife olmayıp, Kahire’deki Abbasî halifesi onları göreve getirmiş ve kendi adlarına ülkeyi yönetmelerini istemiştir. Buna göre Şâfiîlerin Memlûk sultanlarını tanımama gibi bir durum söz konusu değildir. Aynı şekilde Tarsûsî, Hanefilere göre savaş durumunda sultanın, zenginlerin mallarından -rıızaları gözetilmeksizin- alabileceğini ifade etmekte buna karşın Şafii mezhebinde buna izin verilmediğini bildirmektedir. Nitekim Şafîî âlimler İbn Abdilber ve İzzeddin b. Abdüsselam, Moğol saldırıları esnasında Memlûk sultanları, Seyfeddin Kutuz ve Muhammed b. Kalavun’un zenginlerin mallarından almalarına izin vermemişlerdir. Ayrıca Şafiiilerin aksine Hanefilerin cuma ve bayram namazlarının sultanın ya da naibinin izni ile kılınmasını şart koştukları, kimsenin mülkiyetinde olmayan ölü araziye ekerek canlandıran kimsenin ancak sultanın izni ile oraya sahip olabileceği, fethedilen yerdeki cizye ve toprakların devlete kalacağı ifade edilerek Hanefiliğin siyasi otoritenin güçlenmesi adına daha uygun bir mezhep olduğu, Şafii mezhebinin devletin yanında olmadığı izlenimi verilerek anlatılmaya çalışılmaktadır (Tarsûsî, 1992, s. 26-32).

Söz konusu fikhî meseleler aslında mezheplerin yorum farklılığından ileri gelmektedir. Kaldı ki Hanefî mezhebinin de devletin aleyhine yorumlanabilecek hükümleri bulunabilmektedir.¹ Ancak burada önemli olan VIII. asır âlimlerinden bir kâdılkudâtın sadece devleti ilgilendiren meselelerde değil pek çok konuda oluşabilecek olan bu yorum farklılığını, Hanefî mezhebinin devletin yanında ve siyasi otoriteye en uygun mezhep gibi gösterirken, Şafîî mezhebinin devletin karşısında olduğunu ima etmesidir. Bu durum esasen Memlûkler döneminde Hanefiliğin durumunu, mezhep farkının âlimler arasında geldiği noktayı ve mezhep taassubunu göstermesi bakımından oldukça dikkat çekicidir.

Hanefî ve Şâfiîler arasındaki tartışmaların, karşılıklı olarak birbirlerine reddiye yazma şeklinde de gerçekleştiği görülmektedir. Bu durum Memlûk döneminden çok daha önce başlamıştır. Nitekim İmamü’l-haremeyn Cüveynî (ö. 483/1091) Hanefilere karşı bir risale kaleme almıştır. İlerleyen zamanlarda Hanefî âlim Sıbt İbnü’l-Cevzi (ö. 654/1257) de Şâfiîlere reddiye yazmıştır. Ayrıca söz konusu reddiyelerin zaman zaman Hanefî olan Türk sultan ve emirlerden destek gördüğünü söylemek de mümkündür. Zira Emir Sargıtmış en-Nâsırî (ö. 659/1261) Hanefî kâdılkudatı Siraceddin Ömer b. İshak el-Gaznevî’den (ö. 773/1372), Fahreddin er-Razi’nin (ö. 606/1210) Hanefilere karşı yazmış olduğu risaleye reddiye yazmasını istemiştir (Tarsûsî, 1992, s. 23-24).

Öte yandan her ne kadar Memlûkler döneminde gerek dört mezhebin her birine birer kâdılkudât uygulaması, gerekse Memlûk sultanlarının genellikle Hanefî mezhebi mensubu olmaları gibi nedenlerle Hanefîlerin, ayrıcalıklı bir konuma geldiklerini söyleyebilirsek de bu durumu genellemek uygun olmaz. Zira Makrizî, Memlûk sultanı, Nâsırüddin Muhammed b. Kalavûn’un mutaassıp bir Hanefî muhaddis ve fakih İbnü’t-Türkmânî’nin emirlerle çok sık bir araya gelmesinden hoşlanmadığını nakletmiştir (Makrizî, 1997, s. 114). Bu durum bir takım imtiyaza sahip olan Hanefîlerin Memlûk sultanlarının iç işlerine fazlaca karışmasının doğurduğu bir hoşnutsuzluk olarak açıklanabilir. Nitekim J. Nielsen de Hanefîlerin bu tutumu gereği 700 (1301) ile el-Melikü’z-Zâhir Seyfüddin Berkuk’un (ö. 801/1399) tahta çıktığı 784 (1383) yılları arasında Şafiiilerden sadece sekiz kâdının görev yaptığını buna karşın Hanefîlerden aynı süre içerisinde on dört kâdının göreve getirildiğini belirterek bu duruma işaret etmektedir. Bu süre içerisinde köklü Şafîî İbn Cemâa ailesinden üç ferdin 64 yıl gibi uzun bir süre görev yapmasına rağmen Hanefî İbnü’t-Türkmânî ailesinden üç neslin sadece 24 yıl görevde kalabilmesi dikkat çekicidir. (Nielsen, 1984, s. 176).

Bazı Hanefî Muhaddisler

Memlûkler döneminde Şafii muhaddisler sayıca çoğunlukta olmakla birlikte Hanefî muhaddisler de devlet nezdinde son derece etkin konumdadır. Bahri Memlûkler döneminde ilk olarak başlayan dört ayrı kâdılkudat uygulaması ile Hanefî muhaddisler de kadı olarak tayin edilerek idarî yapı içerisindeki konumlarını sağlamışlardır. Bu dönem İslâmî ilimlerin genelinde olduğu gibi hadis alanında da

¹ Nitekim Şafiiilerin aksine yetim mallarından zekât alınmaması, kimsesi olmayanların mirasının devlete değil de yakın akrabalarına kalması gibi bazı hususlar bunlar arasında zikredilebilir. (Tarsûsî, 1992, s. 35-37).

pek çok âlimin yetiştiği bir dönemdir. Bunlar arasında İbnü't-Türkmânî (ö. 750/1350), Moğultay b. Kılıç (ö. 762/1361), Abdullah b. Yusuf ez-Zeylâî (ö. 762/1361), Aynî (ö. 855/1452), İbn Kutluboğa (ö. 879/1475) gibi meşhur Hanefî muhaddisler, kaleme aldıkları telif, tahriç, ihtisar ve şerh türü eserlerde dönemin âlimleri arasında hatırı sayılır bir mevkii teşkil etmişlerdir. Bu âlimlerden önde gelenleri hakkında kısaca bilgi vermek yerinde olacaktır.

Alâeddin İbnü't-Türkmânî (ö. 750/1350)

Dönemin ilmî bir muhiti sayılan Mardin'de 683 (1285) yılında dünyaya gelen Ali b. Osman b. İbrahim el-Mardinî, aslen Mardinli olup ailesi Kahire'ye göç etmiştir. Mardin'den Mısır'a giden Türkmen soyundan oldukları için (Dölek, 1992, s. 17) ailesinin diğer fertleri gibi kendisi de "İbnü't-Türkmânî" nisbesiyle tanınmıştır. İlimle meşgul olan bir ailede yetişen İbnü't-Türkmânî'nin babası Fahreddin Osman b. İbrahim (ö. 731/1331) meşhur Mısır Hanefî fakihî ve müderrisidir. Nitekim o, Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin *el-Câmiu'l-kebîr* adlı eserine şerh yazmış ve bu eserini Mansuriyye Medresesi'nde okutmuştur (Safedî, 2000, s. 306). İbnü't-Türkmânî'den iki yaş büyük olan kardeşi Ahmed b. Osman (ö. 744/1344) da, hadis, fıkıh, nahiv, edebiyat, mantık gibi çeşitli ilim dallarıyla meşgul olmuş bir âlimdir. Dimyâtî, İbnü's-Şihne, İbnü's-Savvâf gibi muhaddislerden hadis dinlemiş kendisi de hadis rivayetinde bulunmuştur. Kendisinden rivayette bulunan muhaddisler arasında Zehebî de bulunmaktadır. Mısır kâdî'l-kudât naibliği de yapan ve babasının Mansuriyye Medresesi'ndeki müderrislik görevini üstlenen (İbn Kesir, 1998, s. 340-341) Ahmed b. Osman'ın pek çok eseri bulunmaktadır (Zehebî, 1990, s. 56-57; Safedî, 2000, s. 121-122; İbn Kesir, 1998, s. 340-341; İbn Hacer, 1993, s. 198; Süyûtî, 1967, s. 469).

Kardeşi Ahmed ile birlikte tahsiline babasından fıkıh okuyarak başlayan İbnü't-Türkmânî (Safedî, 2000, s. 326) Dimyâtî, İbnü's-Savvâf, Şehâbeddin el-Muhsinî, Ebü'l-Abbas Ahmed b. İbrâhim es-Serûcî ve İbn Kayyim el-Cevziyye gibi âlimlerden istifade etmiş; tefsir, hadis, fıkıh, feraiz, Arap dili ve şiirle meşgul olmuş, özellikle hadis, fıkıh ve aklî ilimlerde asrının önde gelen âlimlerinden sayılmıştır. (İbn Tağriberdî, 1992, s. 193; Polat, 2000, s. 234-235). Zeylâî (ö. 762/1320) ve Abdulkadir el-Kureşî (ö. 775/1373) gibi Hanefî fakih ve muhaddislerin yanında Irâkî (ö. 806/1403) gibi Şafî muhaddislere de hocalık yapmıştır. Nitekim Irâkî'nin Buhârî'nin *el-Câmiu's-Sahih* adlı eserini İbnü't-Türkmânî'den semâ ettiği nakledilmektedir. (İbn Fehd, ts, 126). Çeşitli yerlerde müderrislik yapan İbnü't-Türkmânî, 748 yılında Zeynüddin el-Bestâmî'den boşalan Mısır Hanefî kadılıkudatlığına getirilmiş ve vefatına kadar bu görevini ifa etmiştir. (Safedî, 2000, s. 206; İbn Hacer, 1993, s. 84; İbn Tağriberdî, 1992, s. 193). İbnü't-Türkmânî'nin oğulları İzzeddin Abdülaziz ve Cemaledin Abdullah da ilimle özelde hadisle meşgul olmuş İzzeddin b. Cema, Abdullah için, Kamiliyye Medresesi'ndeki müderrislik görevinden feragat etmiştir. Babasının vefatından sonra da Mısır Hanefî kadılıkudatlığı görevini de üstlenen Abdullah'ın Memlûk sultanları nezdinde hatırı sayılır bir mevkii olduğu ve Şafî olan İbn Hacer'in, kendisinden sonra Hanefîlerden onun gibisinin gelmediği övgüsünden (İbn Hacer, 1993, s. 276) hareketle de Şafiilerle olumlu münasebetlerinin bulunduğu anlaşılmaktadır.

Pek çok eser telif eden İbnü't-Türkmânî'nin Beyhâkî'nin *Sünenü'l-Kübra* adlı eserine yönelttiği eleştirilerin yer aldığı *el-Cevherü'n-nakî fi reddi ale'l-Beyhakî*, İbnü's-Salah'ın *Ulûmu'l-hadis* adlı eserinin muhtasarı niteliğinde olan *el-Müntehâb fi ulûmi'l-hadis, Tahrîcu ehâdisi'l-Hidâye, Behcetü'l-erib fi beyâni mâ fi Kitâbillahi mine'l-garîb*, bu eserlerinden sadece bir kaçıdır. *el-Kifâye fi muhtasari'l-Hidâye* ismiyle Merginânî'in (ö. 593/1196) meşhur eseri *el-Hidâye*'nin şerhine başladığı ancak vefatı sebebiyle bitiremediği eserini oğlu Abdullah'ın tamamladığı da nakledilmektedir. (Safedî, 2000, s. 206; Kureşî, 1993, s. 582-583; İbn Kutluboğa, 1992, s. 211; Polat, 2000, s. 234-235).

Babası, kardeşi, oğulları ve torununun çeşitli yerlerde müderrislik ve kadılık görevlerini üstlendikleri göz önüne alındığında İbnü't-Türkmânî ailesinin yaşadığı dönemde etkin bir Hanefî ailesi olduğunu söylemek mümkündür.

Abdullah b. Yusuf ez-Zeylâî (ö. 762/1361)

Doğum yeri ve tarihi hakkında fazla bilgi olmamakla birlikte nisbesinden anlaşıldığı üzere Zeylâî, aslen Somali bölgesinde Aden körfezi sahilinde bir liman şehri olan Zeylâ'dandır (Sifil, 2013, s. 352-354). Suyûtî'nin *Tabakâtü'l-huffâz* adlı eserinde Zeylâî'nin biyografisini 723-749 (1323-1348)

doğumlu kişilerin oluşturduğu bir sonraki tabakada zikretmesi gerektiği halde vefatı sebebiyle bir önceki tabakada zikrettiğini ifade etmesi (Süyûti, 1994, s. 535) ve babası Yusuf ez-Zeylaî'nin 720 yılından önce vefat ettiği bilgisinden hareketle (Kureşî, 1993, s. 645) Zeylaî'nin 720'li yıllarda doğduğunu söylemek mümkündür (Sifil, 2013, s. 352). Osman b. Ali ez-Zeylaî, Alaeddin İbnü't-Türkmânî, Bahaeddin İbn Akîl ile dönemin meşhur muhaddisleri Zehebî ve Mizzî'den ders alan Zeylaî, hadis, fıkıh, Arap dili ve nahiv gibi çeşitli ilimler tahsil etti. Fetva veren, ders okutan ve eser telif eden Zeylaî'nin en meşhur eseri el-Hidâye'nin hadisleri üzerine yapmış olduğu tahrîç çalışmasıdır. *Nasbü'r-râye li tahrîci ehâdisi'l-Hidâye* adını verdiği ve üzerine İbn Hacer ve Kasım b. Kutluboğa tarafından tekmil ve ihtisar yapılan bu eser, tahrîç türünün en güzel örneklerinden kabul edilmektedir. Zeylaî eserinde sadece tahrîç yapmamış, râvîlerin künye ve nisbelerine ve cerh ve tadil açısından durumlarına, rivayetlerdeki gizli kusurlara işaret ederek rical, hadis usûlü ve illet bilgisini, rivayetler arasında tercihte bulunarak da nâsîh mensuh, muhtelifu'l-hadis ve fikhü'l-hadis alanlarındaki yetkin konumunu da ortaya koymuştur.² Ayrıca Zeylaî, *Nasbü'r-râye*'de, *el-Hidâye* üzerine çalışması bulunan hocası İbnü't-Türkmânî'nin eserde yapmış olduğu hatalara da dikkat çekerek tenkit etmiştir (Acar, 2011, s. 77-99). Ahkâm hadisleri konusunda Zerkeşî, İbnü'l-Mülakkın, İbn Hacer ve Süyûti gibi âlimler *Nasbü'r-râye*'den çokça istifade etmişlerdir. Zeylaî'nin, Zerkeşî'nin *Keşşâf* adlı tefsirindeki hadislerin tahrîcini yaptığı *El-İs'âf bi ehâdisi'l-Keşşâf* adlı eseri ile *Muhtasarü Şerhi Me'âni'l-âsâr* kaynaklarda zikredilen diğer eserlerindedir. Zeylaî 762 yılında Kahire'de vefat etmiştir. (İbnü'l-İrâkî, 1989, s. 56; Makrizî, 1997, s. 258; İbn Tağrıberdî, 1992, s. 9; Süyûti, 1967, s. 359; Tuğlu, 1996, s. 1-10).

İbn Hacer, hocası İrâkî'nin, Hanefî mezhebine mensup Zeylaî ile dostluğundan ve birbirleriyle olan yardımlaşmalarından bahsettiğini nakletmektedir. Buna göre İrâkî, Gazalî'nin *İhyâ* adlı eserindeki hadisler ile Tirmizî'nin ilgili bablarda başka rivayetlerin de olduğunu beyan ettiği yerlerin tahrîcinde Zeylaî'den; Zeylaî de el-Hidâye ve Keşşâf üzerine yaptığı tahrîç çalışmalarında İrâkî'den istifade etmiştir. (İbn Hacer, 1993, s. 310; Süyûti, 1994, s. 535; Şevkânî, t.s., s. 402). İbn Hacer'in bu hususu ayrıca ifade etmesinden farklı mezhep mensubu bu iki âlimin dostluğu ve yardımlaşmalarının ilgisini çektiği anlaşılmaktadır.

Moğultay b. Kılıç (ö. 762/1361)

689 yılında³ Kahire'de dünyaya gelen Ebû Abdullah Alâeddin Moğultay b. Kılıç b. Abdullah, Türk asıllıdır. Küçük yaştan itibaren ilme meraklı olan Moğultay, babasının kendisini ok talimi yapması için göndermesine rağmen kaçıp ilim halkalarına katılmıştır.⁴ 700'lü yıllardan itibaren ilim tahsiline başlayan Moğultay, 715 yılında da hadis eğitimi almaya başlamıştır (İbn Fehd, ts., s. 135). İbn Dakiku'l-id, Dimyâtî, Yusuf b. İbrahim ed-Debûsî (ö. 729/1328), Ebu'l-Hasan Nureddin Ali b. Ömer el-Vânî (ö. 735), Mizzî, İbn Seyyidünnâs gibi pek çok hocadan ders almış, ensap, Arap dili, şiir ve hadis ilimlerinde öne çıkmıştır. Bazı kaynaklarda ensap ilminde mahir olduğu ancak hadis ilminde behresinin az olduğu, yeteri kadar ilim tahsil etmediği de söylenen (İbn Rafî', 1982, s. 244; İbn Fehd, ts., s. 141; Süyûti, 1994, s. 538; İbnü'l-İmad, 1992, s. 337; Şevkânî, ts., s. 312-313). Moğultay, Hanefî muhaddis ve tarihçi olan İbn Kutluboğa tarafından asrının imamı ve hafız olarak nitelendirilmiştir. (İbn Kutluboğa, 1992, s. 304).

Moğultay b. Kılıç, hocası İbnü's-Seyyidinnâs'ın (ö. 734/1333) vefatıyla boşalan Zahirîyye Medresesi'ndeki hadis kadrosuna atanmıştır. Hatib el-Kazvîni'nin (ö. 739/1338) dönemin sultanı ile görüşüp rica etmesi ile almış olduğu bu görev dolayısıyla Moğultay, tepkileri üzerine çekmiş, çokça tenkit edilmiştir. Bu görevi dışında Moğultay, Nâsiriyye, Ebû Huleyfe ve Sargıtamış medreseleri, Rükneddin Baybars Hankahı, Sâlihiyye Câmii, yine aynı zâtın tavassutu ile Kal'a Camii' gibi pek çok kurumda ders okutmuştur (İbnü'l-İrâkî, 1989, s. 72; İbn Kutluboğa, 1992, s. 305).

² Zeylaî'nin *Nasbü'r-râye* isimli eserinden hareketle hadis ilmindeki yetkinliğinin ortaya konulduğu bir çalışma için bk. (Tuğlu, 1996).

³ Bazı kaynaklarda doğum yılının 690 veya 690'dan sonra olduğu nakledilmektedir. Bk. (İbn Fehd, ts., 133; İbn Tağrıberdî, 1992, s. 8; Şevkânî, ts., s. 312).

⁴ Babasının bir kılıç ustası olduğu ve oğlu Moğultay'ı küçük yaştan itibaren asker olarak yetiştirmek istemesinden hareketle kendisinin ya da büyük dedelerinin Memlûk olabileceği ile ilgili yorum için bk. (Tozlu, 2011, s. 37-43).

Moğultay, dil ve hadis üzerinde çalışanlar için bir kaynak olarak nitelenen yüzden fazla eseri kaleme almıştır. En büyük meşgalesi okuduğu eserlerdeki hataları bulup düzeltmek olan Moğultay'ın ikmâl, islah, zeyl, zevaid, cem türü pek çok eseri bulunmaktadır. En önemli eserlerinden biri Mizzî'nin Tehzîbü'l-Kemâl adlı eserindeki hatalara işaret ederek ikmâl ettiği İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl adlı eserinden pek çok muasırı ve talebesi istifade etmekle birlikte Moğultay'ın tenkitlerinde sert olduğu, aşırıya gittiği ve bazı yerlerde de haksız yere eleştirdiği gibi nedenlerle eser tenkit edilmiştir. Hz. Peygamber'in siretine dair kaleme aldığı *ez-Zehrü'l-bâsim fî sîreti Ebi'l-Kâsim*, İbnü's-Salâh'ın *Ulûmu'l-hadis* adlı eseri üzerine yazdığı *Islâhu İbni's-Salâh fî Ulûmi'l-hadis, el-İlâm bi sünnetihi aleyhisselâm* gibi çalışmaları kaynaklarda belirtilen onlarca eserden⁵ sadece birkaçıdır (İbnü'l-İrâkî, 1989, s. 72; İbn Hacer, 1993, s. 353; Kandemir, 2005, s. 229-231).

Moğultay'ın aşka dair yazmış olduğu *el-Vâdihu'l-mübîn fî men üstüshide mine'l-muhibbîn* adlı eseri ise onun çağdaşları arasında eleştiri ve alay konusu olmasına, bir süreliğine hapse girmesine ve kitaplarının piyasadan toplatılmasına sebep olmuştur. Eserde aşka dair kullandığı rivayetlerin sıhhat bakımından tenkit edilmesi ve Hz. Aişe ile Hz. Peygamber'in aşkı hakkında içerdiği bilgiler nedeniyle döneminde Moğultay, hadis bilgisi ve kişilik olarak zafiyet içinde olduğu eleştirilerine maruz kalmıştır. Esasen onun bu zor duruma düşmesine neden olan Türk asıllı Şamlı Şafî bir muhaddis olan Ebû Saîd Salâhuddîn Halîl b. Keykeldî el-Alâî'dir (ö. 761/1359). 745 yılında oğlu ile birlikte Kahire'ye gelen Alâî, çarşıda satılan kitaplar arasında Moğultay'ın söz konusu eserini görmüş ve eserde kullanılan hadislerin zayıf olduğu ve Hz. Aişe'yi layık olmadığı bir şekilde takdim ettiği gerekçesiyle Moğultay'ı kâdilkudât Muvaffakuddin Ebû Muhammed İbn Ebû Abdullah el-Hanbelî'ye (ö. 769/1367) şikâyet etmiştir. Moğultay'ı suçlu bulan kadı, onun hapse atılmasına ve eserin satışının yasaklanmasına karar vermiştir. Emir Bedreddin Canikli b. Muhammed el-Bâba'nın (ö. 746/1345) araya girmesiyle Moğultay serbest bırakılmıştır (İbn Hacer, 1993, s. 352; İbnü'l-İmad, 1992, s. 337).

Moğultay, ders aldığını bildirdiği Fahreddin el-Buhârî, Dimyâtî ve İbn Dakîku'l-îd'den aslında semâinin bulunmadığı noktasında da bir takım tenkitlere maruz kalmıştır. Özellikle İbn Dakîku'l-îd'den olan semâinin tarihi açıdan mümkün olmadığı iddia edilerek yalanlanmıştır. Zira Moğultay 702 yılında Kamiliyye Medresesi'nde İbn Dakîku'l-îd'den semâda bulunduğunu ifade etmektedir. Ancak İrâkî hocası Takıyyüddin es-Sübkî'ye bu durumu sorduğunda onun, İbn Dakîku'l-îd'in 701 yılında rahatsızlandığını ve vefatına kadar da evine çekilerek orada yaşamını sürdürdüğünü anlattığını nakletmektedir. İrâkî bunun üzerine İbn Dakîku'l-îd'in hizmetinde bulunan Taceddin Abdürrezzâk'a bu durumu sorarak hocanın naklini teyid etmiştir (İbn Hacer, 1993, s. 353; İbn Fehd, ts., 136-137).

Bulkînî, İrâkî, İbnü'l-Mülakkin gibi VIII. asrın meşhur muhaddislerine hocalık yapan Moğultay b. Kılıç (İbn Hacer, 2002, s. 125) 762 yılında Kahire'de vefat etmiş cenaze namazını Şafî muhaddis ve kâdilkudat İzzeddin b. Cemâa (ö. 767/1366) kıldırmıştır (İbn Kesir, 1998, s. 633; İbn Fehd, ts., s. 141).

Bedreddîn el-Aynî (ö. 855/1451)

762 yılında Gaziantep'de dünyaya gelen meşhur Buhârî şarihi Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed Bedreddîn el-Aynî, ilimle meşgul olan bir aileye mensuptur. İlk eğitimini Gaziantep kadısı olarak görev yapan babasından alan Aynî, kendi beldesinde çeşitli hocalardan sarf, nahiv, fıkıh, mantık, feraiz gibi çeşitli ilimleri tahsil etti. Bir süreliğine babasının yerine kadılık da yapan Aynî babasının vefatından sonra Halep'e ilim tahsili için yolculuk yaptı. Orada Cemaleddin Yusuf b. Musa el-Malâtî ve diğer bazı hocalardan ders aldı. 788/1386 yılında Halep'ten Kudüs'e geçen Aynî, orada Zahiriyye Medresesi ve Hankâhı'nın şeyhi Alâeddin Ahmed b. Muhammed es-Sîrâmî ile tanıştı. Aynî'nin Sîrâmî'den ders alması ve hocasının beğenisini kazanması, onun Kahire akademik çevresine dahil olmasına, tanınmasına ve ilmî hayatında önünün açılmasına imkân sağlamıştır. Zira Sîrâmî üst düzey yöneticilerle sıkı ilişkisi olan etkin bir âlimdi. Hocası ile birlikte Kahire'ye giden Aynî, burada tasavvufa intisap etti ve Zahiriyye sufilerinden biri oldu (İbn Tağriberdî, 1992, s. 286; Sehâvî, ts., s. 131; Broadbridge, 1999, s. 87)

⁵ Basılı ve yazma tüm eserleri ve muhtevaları için ayrıca bk. (Tozlu, 2011, s. 89-151).

Kahire’de adını duyurmaya başlayan Aynî, yöneticiler nezdinde de itibar kazanarak çeşitli idari görevlerde bulundu. 801 yılında Makrizî yerine Kahire mühtesipliğine getirildi. Aynî’nin talebesi İbn Tağriberdî’nin de işaret ettiği gibi bu tayin sebebiyle Aynî vefatına kadar, muasırı meşhur tarihçi Makrizî ile olumsuz, düşmanca bir tavır içinde olmuşlardır. Aynî zaman zaman bu görevinden alınsa da tekrar göreve getirilmiş ayrıca evkâf nazırlığı ve başkadılık gibi görevlerde de bulunmuştur. (İbn Tağriberdî, 1992, s. 286-287; Koçkuzu, 1991, s. 271-272)

Aynî’nin iyi derecede Türkçe ve kısmen Farsça bilmesi sultanların teveccühünü kazanmasına imkân tanımıştır. Nitekim Aynî Arapça yazmış olduğu tarihini el-Melikü’l-Eşref Barsbay’a okuyup Türkçe açıklamasını yapmıştır. Sultan gerek tarih ile ilgili gerekse dinî konularda merak ettiği konuları Aynî ile müzakere etmiş hatta “Aynî olmasaydı İslâm adına hiçbir şey öğrenemezdik.” diyerek Aynî’ye taltifte bulunmuştur. Barsbay’ın vefatından sonra görevinden azledilen Aynî evine çekildi ve 855 yılında Kahire’de vefat etti. Aynî’nin meşhur Buhârî şerhi *Umdetü’l-kârî* ve dönemin tarihi olaylarını anlattığı eseri *İkdü’l-cümân* başta olmak üzere pek çok eseri bulunmaktadır. (İbn Tağriberdî, 1992, s. 287; Sehâvî, ts., s. 131-135)

Memlûkler dönemindeki Hanefî âlimler yukarıda geçen isimlerle sınırlı değildir. Biyografisi verilen âlimler dışında İsmâil b. İbrâhim Mecdüddin el-Belbîsî (ö. 802/1399), Bedreddin el-Aynî (ö. 855/1451), Takıyyüddin Ebü’l-Abbas eş-Şümünî (ö. 872/1468), Kâsım b. Kutluboğa (ö. 879/1474), Abdurrahman b. Ebû Bekir Zeynüddin el-Aynî (ö. 893/1487) gibi pek çok âlimi saymak mümkündür. Söz konusu âlimler hadis ilminin pek çok alanında eser telif etmiş, Memlûk medrese ve darulhadislerinde hocalık yaparak hadis ilmine katkı sağlamışlardır.⁶

Muhaddislerin Birbirleriyle Olan İlişkilerinde Mezhep Farklılığı

Memlûkler döneminde farklı mezheplere mensup çok sayıda âlimin, ilmî ve idarî mevkiî açısından bir âlimin gelebileceği en üst düzeye erişebilme arzusu içinde olmaları, ciddi bir akademik rekâbet ortamı oluşturmuştur. Bu ortam içinde âlimler gerek telif eserleri vasıtasıyla gerekse bir araya geldikleri ilim meclislerinde birbirlerini tenkit etmekten, tartışmaktan geri durmamışlardır. Esasen ilmî tartışmalar, durağan bir ilmî çevreden ziyade fikir hareketliliğinin ve canlılığın olduğunun en önemli göstergesidir. Ancak insanî bir duygu olan daha iyi olma arzusunun mezhep taassubu da eklenince söz konusu âlimlerin hayat hikâyeleri arasında, muasırlarıyla olan münasebetlerinde istihfaf ve müstehzi bir tavrın sergilendiği bazı olumsuz örnekler de bulunmaktadır (Aynî, 1989, s. 22-23).

Daha önce bahsi geçen Moğultay b. Kılıç’ın yazmış olduğu eserden dolayı yaşadığı tatsızlığın temelinde mezhep farklılığı olduğu akla gelmektedir. Zira Moğultay’ın yazdığı eserinde zayıf ve asılsız rivayetler ile Hz. Aişe’ye yakışmayan bir üslup kullandığı gerekçesiyle kadıya şikâyet eden, Şâfîî bir muhaddis Ebû Saîd Halil b. Keykeldî el-Alâî’dir. Bu zât Moğultay’ı bazı hocaları ile karşılaşmadığı halde onlardan semâinin bulunduğunu iddia ederek de eleştirmektedir (İbn Hacer, 2002, s. 125). Bu şikâyet ve eleştiriden bu iki muhaddis arasında bir çekişme olduğunu anlaşılmaktadır. Nitekim Kevserî Moğultay’ın Hz. Aişe’ye yakışmayan bir söz söylemesinin mümkün olmadığını düşünen ve onu hapisten kurtaran emirden söz ederken bu gibi anlaşmazlıkların akranlar arasında sıkça yaşandığını bunun temel sebebinin mansıp kavgası ve mezhep farklılığı olduğunu ifade etmektedir. Üstelik Kevserî Moğultay’ın, Zahiriyye Medresesi’ndeki hadis kadrosuna atanmamış olması durumunda belki de bu tür tatsız bir olayın hiç yaşanmayacağına dair kanaatini de açıkça dile getirmektedir. Bununla birlikte Moğultay’ın bazı hocalarından semâi bulunmadığını iddia eden Alâî, Irâkî ve diğer âlimlerin öne sürdükleri delillerinin kuvvetli olmadığını dile getiren Kevserî, bir âlimin eleştirilere maruz kalmasıyla kıymetinden hiçbir şey kaybetmeyeceğini de ekleyerek, Moğultay’ı gerek söz konusu kitabı gerekse bazı hocalarından semâi bulunmadığı yönünde eleştirenleri tenkit etmektedir (İbn Fehd, Dimaşk ts., s. 137-140).

Birbirine muasır olan iki büyük muhaddis Aynî ve İbn Hacer bu tür bir rekabet ortamının izini sürmek adına önemli iki âlimdir. Zira eserleriyle ilim dünyasına büyük katkıları olan ve sonraki asırlarda, çalışmaları kaynak eser olarak kullanılan söz konusu âlimlerden Aynî mutaassıb bir Hanefî, İbn Hacer

⁶ Hanefî muhaddislerin, hadis usulüne katkılarını görmek için ayrıca bk. (Özben, 2016, s. 1-31).

ise Şafii mezhebine mensup bir muhaddistir. Bu iki âlimin ayrı mezheplerden oluşu, aralarındaki rekâbetin artmasının en önemli sebeplerinden biridir. Bu âlimlerin farklı bakış açıları ve görüşleri telif ettikleri eserlerine de yansımış, birbirlerini telifâtları üzerinden tenkit etmişlerdir. Nitekim İbn Hacer'in meşhur Buhârî şerhi, *Fethu'l-bârî*'de özellikle ahkâm hadislerin şerh ve tevilinde kendi mezhebini desteklemeye çalışması ve yeri geldikçe Hanefileri eleştirmesi, muasırı Aynî'yi eseri hemen temin edip incelemeye sevk etmiş ve akabinde İbn Hacer'e yönelttiği tenkitleri yine bir Buhârî şerhi olan *Umdetü'l-kârî*'nin başında zikretmiştir. İbn Hacer ise Aynî'nin tenkitlerine cevap vermek üzere *İntikâdü'l-i'tirâz* adlı eserini kaleme almıştır (Sakallı, 1996, s. 137).

Aynî ile İbn Hacer'in birbirlerine karşı sert ve acımasız tutumları birbirlerine karşı ortaya attıkları intihal iddiasında da görülmektedir. Nitekim öncelikle Aynî, İbn Hacer'in *Fethu'l-bârî*'sini yazarken Türk âlim Şemseddin Muhammed b. Yûsuf el-Kirmânî'nin (ö. 786/1384) *el-Kevâkibü'd-derârî* adlı Buhari şerhinden isim vermeden istifade ettiğini öne sürmüş hatta "Kirmânî'nin şerhi olmasaydı İbn Hacer'in Buhari şerhini tamamlayamayacağını" iddia etmiştir (Sakallı, 1996, s. 85). İbn Hacer ise Aynî'nin tenkitlerine cevap verdiği eseri *İntikâdü'l-i'tirâz*'da Aynî'nin eserini 820 yılında, kendi şerhini elde ederek yazmaya başladığını, hatta ilk iki cildi bir yıl gibi kısa bir süre içerisinde yazdığı halde üçüncü cildi on sekiz yıl sonra tamamlayabildiğini ifade etmiştir. Ciltlerin telifi arasındaki bu uzun sürenin ise Aynî'nin kendi yazdığı ciltleri temin edemeyişi olduğunu iddia etmektedir. İbn Hacer'e göre ne zamanki Aynî, İbn Hacer'in talebelerinden istinsah edilmiş bir *Fethu'l-bârî* nüshasını ödünç almış o zaman yazmaya kaldığı yerden devam etmiş ve asıl müellifine atf yapmadan nakilde bulunmuştur (İbn Hacer, *İntikâd*, 1993, s. 10). Başka bir yerde ise İbn Hacer, Aynî'yi öfkesine yenik düşmekle ve anlayışının az olmasıyla itham etmiş ve ondan "gece uykusuz kalan ve bedenini bitkin düşüren bir şârihi hedef alan zâlim" olarak bahsetmiştir (İbn Hacer, *İntikâd*, 1993, s. 10). İbn Hacer yorucu ve uzun süren çalışmalarını çalan Aynî'yi zâlimlikle suçlamakta ve taassubun Aynî'nin gözlerini kör ettiğini ifade etmektedir (İbn Hacer, *İntikâd*, 1993, s. 30). Buna karşın Aynî de *Umdetü'l-kârî*'yi yazış amacını ifade ederken İbn Hacer'i kastederek sözü kötüleme ve çirkinliğe kadar vardırıarak kitap tasnif edenlere cevap vermek şeklindeki sözlerine yer vermiş ayrıca İbn Hacer'i kibirli olmakla suçlamıştır (Sakallı, 1996, s. 51, 67).

Aynî ile İbn Hacer arasındaki anlaşmazlık müelliflerin diğer eserlerinde de hissedilmektedir. Nitekim Aynî *İkdü'l-cümân fi tarihi ehli'z-zaman* adlı eserinde Sultan el-Melikü'z-Zâhir Çakmak'ın (842-857/1438-1453) oğlu Nâsirüddin Muhammed b. Çakmak'ın (ö. 847) biyografisini aktarırken İbn Hacer hakkında ağır ifadeler kullanmaktadır. Aynî, İbn Hacer ve bazı âlimlerin önemli bir göreve tayin edilmek için söz konusu veliahtın yaşadığı ve uzunca bir merdivenle ulaşılan Kal'atülcebel'e üşenmeden her Cuma günde iki üç kez çıktıklarını bu nedenle de İbn Hacer ve onun gibi görev için emirlere yakın durmaya çalışan âlimlerin halk tarafından "fukahâü'l-atbâk (kışla fakihleri)"⁷ diye isimlendirildiğini alaycı bir üslupla aktarır. Ayrıca Aynî, bu tavırları sebebiyle içlerinde İbn Hacer'in de bulunduğu söz konusu âlimleri ilmin saygınlığını muhafaza etmekten yoksun olmakla itham etmektedir (Aynî, 1989, s. 25, 616-617).

Bu iki büyük âlim arasındaki çekişme edebiyat alanında da görülmektedir. Şiir ve Arap dilinde de eserler veren Aynî, Memlük sultanı el-Melikü'l-Müeyyed Şeyh el-Mahmûdî (1412-1421) ve dönemiyle ilgili *es-Seyfü'l-mühenned fi sîreti'l-Meliki'l-Mü'eyyed* adlı manzum bir eser kaleme almış akabinde İbn Hacer, eserde yer alan 400 kadar beyitteki rekâketi göstermek üzere *Kaza'l-ayn min nazmi gurâbi'l-beyn* adlı bir eser derlemiştir (Süyûti, 1965, s. 276; Kandemir, 1999, s. 528). Ayrıca Aynî, Müeyyediyye Medresesi'nde görev yaptığı sırada medresenin minaresi yıkılmış, İbn Hacer ise bu durumu göz değmesine (ayn/العين) bağlayarak yazdığı beyitte Aynî'ye tarizde bulunmuştur (Süyûti, 1965, s. 276).⁸ Aynî de İbn Hacer'in bu beytine Allah'ın takdiri ile olan bu olayın göz değmesine bağlanmasının hata olduğunu, ille de bir sebep aranacaksa bunun taşın (الحجر) yerinden düşmesi

⁷ Memlüklerde satın alınan memlükler Kal'atülcebel'deki "tabaka" adlı kışlalarda eğitim görmektedir. Aynî de söz konusu sarayda yetişen askerlerden mülhem saraya sıklıkla giden âlimleri fukahâü'l-atbâk ifadesiyle nitelendiriyor olabilir. Bk. (Ayaz, 2015, s. 23).

⁸ İbn Hacer'in yazdığı beyit şu şekildedir:

بِجَامِعِ مَوْلَانَا الْمُوَيْدِ رَوْنِقٍ ... مَنَارَتِهِ بِالْحَسَنِ تَرْهَوُ وَيَالِزِينَ تَقُولُ وَقَدْ مَالَتْ عَلَيْهِمْ تَهْلُو ... فَلَيْسَ عَلَيَّ هَدْمِي أَضْرَمَ مِنَ "الْعَيْنِ"

olduğunu ifade eden bir beyitle karşılık vererek İbn Hacer'in isminden hareketle aynı usulle onun kadılıktan azline işaret etmektedir (Süyûtî, 1967, s. 272; Sakallı, 1996, s. 58-59).⁹ Nüfûz sahibi bu iki âlimin birbirlerine yaptıkları bu tarzlerden anlaşılana o ki onları birbirlerine reddiye yazmaya sevk eden unsur sadece ilmî bir hatayı düzeltme arzusu değildir. Onların arasında gerek mezhep farklılığından gerekse aynı dönemde yaşamış olmanın da körüklediği akademik rekabetten kaynaklanan bir anlaşmazlığın olduğu muhakkaktır. Nitekim Süyûtî de bu iki âlim arasında bir yarış olduğuna işaret etmektedir (Süyûtî, 1965, s. 276).

Aynî'nin iyi geçinemediği bir diğer âlim ise Makrîzî'dir (ö. 855). Önceleri Hanefî mezhebine mensup olduğu halde Makrîzî, dedesinin vefatı ile daha titiz olduğunu düşündüğü ve Mısır toplumunda daha yaygın ve baskın olan Şafî mezhebine intisap etmiş ve hayatı boyunca Hanefîlere karşı bir tutum sergilemiştir (İbn Tağrıberdî, 1984, s. 417; es-Seyyîd, 2003, s. 448; Broadbridge, 1999, s. 86). Mutaassıp bir Hanefî olan Aynî ile iyi geçinemeyen Makrîzî, 801 yılında el-Melikü'z-zâhir Berkûk tarafından kendi yerine Aynî'nin Kahire mühtesibliğine tayin edilmesini kabullenememiştir. Diğer örneklerde olduğu gibi bu iki âlimin de eserlerinden de aralarındaki anlaşmazlığın izleri sürülebilmektedir. Nitekim bir yıl sonra bu kez Makrîzî bu göreve getirildiğinde Aynî, tarihinde 802 olaylarını anlatırken bu tayinden müstehzi bir üslupla söz etmekte ve daha önce bu göreve Makrîzî yerine kendisinin getirildiğini de vurgulamaktadır (Aynî, 1989, s. 27). Buna karşılık Makrîzî *Sülûk* adlı eserinde Aynî'nin mühtesib olarak görev yaptığı 828 yılı olaylarını yazarken çarşılarda ekmeğin azaldığını bu nedenle halkın ayaklanıp isyan ettiğini ve Mühtesib Aynî'yi emirlere şikâyet ettiklerini bildirmektedir. Bunun üzerine sultanla arası iyi olan ve her gece sultanla bir araya gelip tarih kitaplarını Türkçeye tercüme ederek okuyan Aynî halk tarafından taşla tutulmaktan korktuğu için kaleye sığınmıştır. Sultan Aynî'yi himaye ederek adamlarıyla halkı yatıştırmış ancak çıkan kavgada halktan yirmi iki kişi tutuklanmıştır. Makrîzî, bir gece hapsedilen ve kötü muameleye tabi tutulan söz konusu kişilerin ertesi gün salındığını ancak bu olayın halk nazarında Aynî'nin kötü anılmasına, kalplerdeki mevkiini kaybetmesine neden olduğunu da ilave etmiştir (Makrîzî, 1997, s. 123). Makrîzî'nin Aynî'nin düştüğü bu zor durumu onunla olan anlaşmazlığı sebebiyle kasten anlattığı düşünülebilir. Zira bu tür ekonomik zorluklar ve halkın tepkisi her mühtesib zamanında olabilecek sıradan olaylardır. Sadece Aynî zamanında meydana gelmiş değildir (Aynî, 1989, s. 28). Kaldı ki muasır tarihçilerden İbn Tağrıberdî de bu olayı naklederek Makrîzî'nin, Aynî'nin taşlanmak istenmesine sessiz kaldığını ve esasen bu olayı Aynî'ye olan kını ve öfkesi nedeniyle zikrettiğini bildirmekte ve iki âlim arasında anlaşmazlık olduğunu da ilave ederek hocası Aynî'den yana durmaktadır (İbn Tağrıberdî, 1992, s. 117-118). Buna karşılık Aynî, tarihinde 845 yılında vefat eden Makrîzî'nin biyografisini yazarken aralarındaki sorunları unutmamış olacak ki Makrîzî gibi önemli âlimlerin biyografilerine yer verdiği şekliyle uzunca bir vefeyat yazmamış üstelik onu küçümseyici tarzda ifadeler de kullanmıştır (Aynî, 1989, s. 28). Buradan hareketle bu iki âlim arasında da gerek mezhep taassubu gerekse akademik rekabetten kaynaklanan bir anlaşmazlık olduğunu söylemek mümkündür.

Farklı mezhep sahibi bazı âlimler arasında bir takım sorunlar yaşandığı açıkça gözlemlendiği gibi aynı mezhebe mensup âlimler arasında da benzer durumlar söz konusu olabilmektedir. Nitekim Abdullah b. Yusuf ez-Zeylâî ile Hanefî fâkihi Ebû Muhammed Abdülkâdir b. Muhammed el-Kureşî (ö. 775/1373) arasında da benzer bir anlaşmazlık olduğu görülmektedir. Zira Zeylâî, Hidâye üzerine yazdığı *Nasbü'r-râye* adlı meşhur eserinde isim vermeden yine Hidâye üzerine *el-İnâye bi-ma'rifeti ehâdisi'l-Hidâye* isminde eser telif eden akrânı Kureşî'yi eleştirmektedir. Hocası İbnü't-Türkmânî'yi tenkit ettiği pek çok yerde hatanın esasen hocasından değil taklit ettiği bir cahilden kaynaklandığını ifade eden Zeylâî'nin, kast ettiği kişinin Kureşî olduğu söylenmektedir. Bu durumun sebebi olarak da İbnü't-Türkmânî'nin iki talebesi olan Zeylâî ile Kureşî arasındaki anlaşmazlık olduğu ifade edilmektedir. İbnü't-Türkmânî'nin talebesi Kureşî'ye Zeylâî'den daha çok güvenmesinin iki talebe arasında bir rekabete dönüştüğü iddia edilmektedir. Bununla birlikte Hanefî tabakât yazarı Kureşî'nin eserinde Zeylâî'nin babasından bahsettiği halde Zeylâî'den hiç söz etmemiş olması söz konusu

⁹ Aynî'nin yazdığı beyit şu şekildedir:

منارة كعروس الحسن إذ جلبت ... وهدمها بقضاء الله والقدر
قالوا أصيبت بعين قلت ذا غلط ... ما أوجب الهدم إلا خسة الحجر

iddiaları doğrular niteliktedir (Acar, 2011, s. 77-99). Kaldı ki babası Yusuf ez-Zeylâî'den de birkaç satırla bahseden Kureşî Arapçayı iyi kullanamadığı için öfke ve cedel içinde olduğunu da ifade etmektedir (Kureşî, 1993, s. 645).

SONUÇ

Memlûkler dönemi gerek yetişen âlimler gerekse telif edilen eserler bakımından İslâm kültür tarihinde ikinci altın çağ nitelemesini hak edecek kadar zengin bir dönemdir. İdarecilerin çoğunlukla Türk ve Hanefî olmasının da etkisiyle bu dönemde, dört mezhepten kâdılkudât tayini gibi bir takım uygulamalarla özellikle Eyyübîlerde yaygın ve siyasi açıdan ayrıcalıklı olan Şafî mezhebinin etkisi yavaş yavaş azalmaya ve gerek mensuplarının nüfusu gerekse idari kadrolara sahip olma itibarıyla Hanefîlik lehte bir gelişim süreci takip etmiştir. Bu dönemde her ne kadar bu dönemde mensuplarının sayısının daha fazla olmasına bağlı olarak yetişen Şafî muhaddisler sayıca Hanefîlere göre çok daha fazla olsa da bazı idarî kadroları ellerinde bulunduran, darülhadis ve medreselerde hocalık yapan, eserler telif eden önemli Hanefî muhaddislerden de bahsetmek mümkündür.

Yukarıda ele alınan örnekler göz önünde bulundurulduğunda farklı mezhep mensubu mutaassıp bazı muhaddislerin birbirleriyle bir takım husumet ve anlaşmazlık yaşadığı, olayları kendi mezhebi lehine yorumlama eğiliminde oldukları, birbirlerine karşı zaman zaman hakarete varacak kadar ileri gittikleri anlaşılmaktadır. Aralarındaki bu husumet eserlerine de yansımakta ve birbirlerine karşı tarizde bulunma, yok sayma, müstehzi bir tavırla bahsetme, küçük düşürme gibi durumlar da göze çarpmaktadır. Buna rağmen aralarındaki anlaşmazlıkların tek sebebinin mezhep taassubu olduğunu söylemek mümkün değildir. Zira bu anlaşmazlıklar, aynı dönemde yaşamış, başarılı âlimlerin gerek darülhadis ve medrese hocalığı gibi eğitim-öğretim kadrolarında gerekse kâdılkudâtlık, mühtesib, beytülmâl nâzırlığı gibi idari kadrolara sahip olma ve halk nezdinde tercih edilme arzusunun doğan ve son derece fitrî olan akademik rekâbet duygusundan da kaynaklanmış olmalıdır. Kaldı ki benzer olayların aynı mezhep mensupları arasında gerçekleşebileceğini de gözden uzak tutulmamalıdır.

Bununla birlikte farklı mezhep mensubu âlimlerin tamamının birbiriyle iyi geçinmedikleri, sürekli münakaşa halinde oldukları da düşünülmemelidir. Nitekim İbn Hacer, hocası İrâkî'nin, Hanefî mezhebine mensup Zeylâî ile dostluğundan ve birbirleriyle olan yardımlaşmalarından söz ettiğini nakletmektedir. İrâkî, Gazzâlî'nin *İhyâü ulûmi'd-dîn* adlı eserindeki hadisler ile Tirmizî'nin *es-Sünen*'indeki bazı hadislerin tahricinde Zeylâî'den; Zeylâî de *el-Hidâye* ve *el-Keşşâf* üzerine yaptığı tahric çalışmalarında İrâkî'den istifade etmiştir. (Süyûtî, 1994, s. 535) Bu örnekte olduğu gibi farklı mezheplerden olan muhaddislerin, biyografî müelliflerini hususen işaret etmeye sevk edecek şekilde dostluk kurdukları ve birbirleriyle yardımlaştukları, birbirlerine hocalık-talebelik yaptıkları, zaman zaman yaşadıkları sorunlara rağmen beşerî ve sosyal ilişkilerini olumlu düzeyde devam ettirdikleri, eserlerinde birbirlerinden övgü ile söz ettikleri de kaynaklarda yer almaktadır. Bu açıdan bakıldığında herhangi bir genellemeye gitmeden farklı mezhep mensubiyetini ve taassubunu, muasır âlimler arasında mevcut olan rekâbet duygusunu körükleyerek daha da ileri götüren bir unsur olarak değerlendirmek mümkündür.

Bilgilendirme / Acknowledgement: Bu makale IV. Uluslararası Şeyh Şaban-ı Veli Sempozyumu'nda sunulan bildirinin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş halidir.

KAYNAKÇA

- Acar, Y. (2011). Zeylaî'nin İbnü't-Türkmânî ile Kuraşî eleştirileri ve üç hadisçi arasındaki ilişkiler. *Marife*, (2), 77-99.
- Ayaz, F. Y. (2015). *Memlûkler (1250-1517)*. İstanbul: İSAM Yayınları.
- Aynî, M. (1989). *İkdü'l-cümân fi tarihi ehli'z-zaman*. (thk. Abdürrâzık el-Tantavî el-Karmut). Kahire: ez-Zehra li'l-İ'lami'l-Arabî.
- Aynî, M. (2009). *İkdü'l-cümân fi tarihi ehli'z-zaman*. (thk. Muhammed Muhammed Emin). Kahire: Darü'l-kütüb ve'l-vesâikü'l-kavmiyye.
- Bardakoğlu, A. (1997). Hanefî mezhebi (kuruluşu ve yayılması, doktrinin gelişimi, usulü, genel karakteristiği. *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)* içinde (c. 16, ss. 1-21). İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Broadbridge, A. F. (1999). Academic rivalry and the patronage system in fifteenth-century Egypt: al-'Aynî, al-Maqrîzî, and Ibn Hajar al-'Asqalanî. *Mamluk Studies Review*, (III), 85-107.
- Dölek, A. (1992). *İbnü't-Türkmânî'nin Beyhakî ile hadis sahasındaki ilişkileri*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Erciyes Üniversitesi SBE, Kayseri.
- Es-Seyyîd, E. F. (2003). Makrîzî. *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)* içinde (c. 27, ss. 448-451). İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Et-Tarsûsî, İ. (1992). *Tuhfetü't-Türk fî mâ yecibu en yu'mele fi'l-mülk*. (thk. Rıdvan es-Seyyid). Beyrut: Dârü't-Talîa.
- İbn Fehd, M. (ts.). *Lafzu'l-elhâz bi zeyli Tabakâtü'l-huffâz*. Dımaşk.
- İbn Hacer, A. (1993). *ed-Dürerü'l-kâmine fi a'yâni'l-mieti's-sâmine*. Beyrut: Darü'l-cil.
- İbn Hacer, A. (1993). *el-İntikâdü'l-i'tirâz fi'r-red ale'l-Aynî fi şerhi'l-Buhârî*. (thk. Hamdi Abdülmecid es-Selefî, Subhi b. Câsim es-Sâmîrâî). Riyad: Mektebetü'r-Rüşd.
- İbn Hacer, A. (2002). *Lisânü'l-Mizân*. (thk. Abdülfettah Ebû Gudde). Beyrut: Mektebü'l-Matbuati'l-İslâmiyye.
- İbn Kesir, İ. (1998). *el-Bidaye ve'n-nihaye*. (thk. Abdullah b. Abdülmuhsin). Suudi Arabistan: Daru'l-hicr.
- İbn Kutluboga, K. (1992). *Tâcü't-terâcim*. (thk. Muhammed Hayr Ramazan Yusuf). Dımaşk: Dârü'l-Kalem.
- İbn Rafî', M. (1982). *el-Vefeyât*. (thk. Salih Mehdi Abbas, Beşşar Avvad Ma'ruf). Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.
- İbn Tağriberdî, Y. (1984). *el-Menhelü's-sâfi ve'l-müstevfi ba'de'l-vâfi*. (thk. Muhammed Muhammed Emin). Kahire.
- İbn Tağriberdî, Y. (1992). *en-Nücümü'z-zahire fi mülûkî Mısır ve'l-Kahire*. (thk. Muhammed Hüseyin Şemseddin). Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmîyye.
- İbnü'l-İrâkî, A. (1989). *ez-Zeyl ale'l-İber fi haberi men aber*. Beyrut: Müessesetü'r-risâle.
- İbnü'l-İmad, A. (1992). Abdülhay b. Ahmed, *Şezeratü'z-zeheb fi ahbari men zeheb*. (haz. Abdülkadir Arnaut-Mahmûd Arnaut). Beyrut: Dâru İbn Kesir.
- Kandemir, M. Y. (1999). İbn Hacer. *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)* içinde (c. 19, ss.528). İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kandemir, M. Y. (2005). Moğultay b. Kılıç. *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)* içinde (c. 30, ss. 229-231). İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.

- Kılıç, M. (2011). Tarsûsî, Necmeddin. *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)* içinde (c. 40, ss. 114). İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Koçkuzu, A. O. (1991). Aynî, Bedreddin. *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)* içinde (c. 4, ss. 271-272). İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kureşî, A. (1993). *el-Cevâhiru'l-mudiyeye fi tabakâti'l-Hanefiyye*. Daru Hicr.
- Makrizî, A. (1997). *es-Sülûk li ma'rifeti düveli'l-mülûk*. (thk. Muhammed Abdülkadir Atâ). Beyrut: Darü'l-kütübi'l-ilmîyye.
- Nielsen, J. S. (1984). Sultan al-zahir Baybars and the appointment of four chief qadis, 663/1265. *Studia Islamica*, (60).
- Özben, Z. (2016). Hanefiler'in Mukaddime temelli hadis usulü literatürüne katkısı. *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 36, 1-31.
- Polat, S. (2000). İbnü't-Türkmânî, Alaeddin. *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)* içinde (c. 21, ss. 234-235). İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Safedî, H. (2000). *el-Vâfi bi'l-vefeyât* (thk. Ahmed el-Arnaut, Tezkî Mustafa). Beyrut: Daru İhyâi't-türâsil-arabî.
- Sakallı, T. (1996). *Hadis tartışmaları (İbn Hacer-Bedruddîn Aynî)*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Sehâvî, M. (ts.). *ed-Dav'ü'l-lâmi' li ehli'l-karni't-tâsi'*. Beyrut: Darü'l-Cil.
- Sever, M. (2017). *Bahrî Memlükler dönemi mezhep hareketleri (1250-1382)*. Yayınlanmamış doktora tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi SBE, Samsun.
- Sifil, E. (2013). Zeylaî, Abdullah b. Yusuf, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)* içinde (c. 44, ss. 352-354). İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Süyûti, A. (1965). *Buğyetü'l-vuat fi tabakati'l-lugaviyyin ve'n-nühat*. (thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim). Lübnan: Mektebetü'l-Asriyye.
- Süyûti, A. (1967). *Hüsni'l-muhadara*. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, Dâru İhyai'l-kütübi'l-arabiyye.
- Süyûti, A. (1994). *Tabakâtü'l-huffâz*. Beyrut: Darü'l-kütübi'l-ilmîyye.
- Şevkânî, M. (t.s.). *el-Bedrü't-tali' bi-mehasin men ba'de'l-karni's-sabi'*. Kahire: Darü'l-kitabi'l-İslâmî.
- Taceddîn es-Sübkî, A. (1992). *Tabakâtü's-şafiiyyeti'l-kübrâ*. (thk. Mahmûd Muhammed Tanâhi, Abdülfettâh Muhammed el-Hulv). y.y.: Hicr lit'taba'a ve'n-neşr ve't-tevzi'.
- Tozlu, İ. (2011). *Moğultay b. Kılıç ve hadis ilmindeki yeri*. Yayınlanmamış doktora tezi, Selçuk Üniversitesi SBE, Konya.
- Tuğlu, N. (1996). *Abdullah bin Yusuf ez-Zeyla'i (762/1360) ve Nasbu'r-Raye adlı eserindeki hadisçiliği*. Selçuk Üniversitesi SBE, Konya.
- Yalçın, M. F. (2016). *Bahrî Memlükler döneminde Dımaşk kâdilkudatları*. Yayınlanmamış doktora tezi, Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul.
- Zehebî, M. (1990). *Mu'cemü şüyuh*. (thk. Ravhiyye Abdurrahman es-Suyûfi). Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmîyye.

Hadis İlmi Açısından Bahrî Memlükler Döneminde Hanbelî-Eş'arî Münasebetleri

Arş. Gör. Dr. Nagihan Emiroğlu^{1*}

Geliş tarihi: 11.10.2019
Kabul tarihi: 11.11.2019

Atf bilgisi:
IBAD Sosyal Bilimler Dergisi
Sayı: 5 **Sayfa:** 458-470
Yıl: 2019 **Dönem:** Güz

This article was checked by *Turnitin*.
Similarity Index 13%

¹ Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi,
Türkiye, nvanar@cu.edu.tr
ORCID ID 0000-0002-9998-3486

* Sorumlu yazar

ÖZ

Bahrî Memlükler devleti, 648/1250 yılında Mısır'da kurulan ve Aynîcalut'da Moğollar karşısında kesin bir zafer kazanarak İslâm dünyasının liderliğini üstlenen bir Türk devletidir. Bu dönem, Moğol saldırıları sebebiyle değişik coğrafyalardan pek çok insanın göç ettiği buna bağlı olarak da farklı mezhepten pek çok âlimin bir arada yaşadığı bir dönemdir. Mezhep farklılığının, mezhep taassubuna dönüşmesi ulema arasında çıkan anlaşmazlık ve tartışmaların kaçınılmaz hale gelmesine neden olmuştur. Bu çatışma daha çok kendini Hanbelîler ve Eş'arîler arasında hissettirmektedir. Hanbelîlik ve Eş'arîlik kökeni III. (IX.) asra uzanan ve farklı siyasi yapı ve halk desteğini de arkasına alarak birbirlerine karşı üstünlük mücadelesi sürdüren iki farklı düşünce sistemidir. Bu iki düşünce sistemi taraftar bulduğu yıllardan, Bahrî Memlükler dönemine kadar sürekli çatışmış ve bu durum kimi zaman tarafların birbirlerini tekfir etmelerine ve karşılıklı olarak fiziki güç kullanmalarına sebep olmuştur. Bu çalışma bu iki grup arasındaki münasebetleri bazı muhaddisler özelinde örneklerle ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türk (Bahrî) Memlükler, hadis, muhaddis, Hanbelî, Eş'arî.

According to Science of Hadith Hanbali-Ashari Relations in the Period of Bahri Mamluks

Res. Assist. Dr. Nagihan Emiroğlu^{1*}

First received: 11.10.2019

Accepted: 11.11.2019

Citation:

IBAD Journal of Social Sciences

Issue: 5 **Pages:** 458-470

Year: 2019 **Session:** Fall

This article was checked by *Turnitin*.
Similarity Index 13%

¹Cukurova University, Turkey,
nyanar@cu.edu.tr
ORCID ID 0000-0002-9998-3486

* Corresponding Author

ABSTRACT

Bahri Mamluks was a Turkish state founded in Egypt in 648/1250 and assumed the leadership of the Islamic world by winning a decisive victory over the Mongols in (Battle of) Ayn Jalut. This period is a period in which many people migrated from different geographies due to the Mongol attacks and consequently many scholars from different sects lived together. The transformation of sectarian differences into sectarian bigotry has caused the inevitable conflicts and arguments between the scholars. This confrontation is more felt between Hanbali and Ashari. Hanbalism and Asharism, whose origins date back to the 3rd century, different political structure and popular support of each other with the struggle for superiority against each other are two different systems of thought. These two systems of thought have always been in conflict between each other when they found supporters until the time of Bahri Mamluks, and this sometimes caused the groups to declare each other an unbeliever and use physical force mutually. This study aims to illustrate the relations between these two groups with examples of some Muhaddiths.

Keywords: The Turkish (Bahri) Mamluks, Hadith, Muhaddith, Hanbali, Ashari.

GİRİŞ

Moğol ve Haçlılar'a karşı kazandığı zaferlerle tarihte iz bırakan ve yaklaşık iki buçuk asır boyunca Mısır, Şam ve Hicaz gibi İslâm dünyasının en önemli bölgelerini hâkimiyeti altında bulunduran, kurdukları teşkilat, müesseseler ve özellikle de ilmî alandaki kurumlarıyla başta Osmanlı Devleti olmak üzere kendisinden sonraki İslâm devletlerine tesir eden Memlûk Türk devleti (648-923/1250-1517), hadis tarihi açısından çeşitli yönleriyle ele alınabilecek zengin bir mirasa sahiptir. Özellikle VII-VIII. (XIII-XIV) asırlara tekabül eden Bahrî Memlûkler dönemi, Moğol saldırıları sebebiyle değişik coğrafyalardan pek çok insanın göç ettiği buna bağlı olarak da farklı mezhepten pek çok âlimin bir arada yaşadığı bir dönemdir. Bu dönemde medrese ve dârülhadis gibi eğitim kurumlarının sayısının epeyce artması âlimlerin ilmî ve idarî yapı içinde görev yapabileceği pek çok mansıbın ortaya çıkmasına, dolayısıyla ulema arasında ciddi bir rekabet ortamının doğmasına neden olmuştur. Buna mezhep taassubu da eklenince ulema arasında anlaşmazlıklar, tartışmalar kaçınılmaz hale gelmiştir. Bu çatışma daha çok kendini Hanbelîler ve Eş'arîler arasında hissettirmektedir. Hanbelîlik ve Eş'arîlik; dört mezhebe müntesip halk ve ulemanın bir arada yaşadığı, farklı itikadî yapıların taraftar bulduğu Bahrî Memlûkler döneminde, kökeni III. (IX.) asra uzanan ve farklı siyasi yapı ve halk desteğini de arkasına alarak birbirlerine karşı üstünlük mücadelesi sürdüren iki farklı düşünce sistemidir. Bu iki düşünce sistemi taraftar bulduğu yıllardan, Bahrî Memlûkler dönemine kadar sürekli çatışmış ve bu durum kimi zaman tarafların birbirlerini tekfir etmelerine ve karşılıklı olarak fizikî güç kullanmalarına sebep olmuştur. Bu çalışma bu iki grup arasındaki münasebetleri bazı muhaddisler özelinde örneklerle ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Hanbelî-Eş'arî Çekişmesinin Tarihi Arka Planı

Bu iki görüş arasındaki ilişkinin temellerinin III. (IX.) asırda, ehl-i hadis diye anılan gelenekçi kesimin mihne¹ sürecinden Mu'tezilî akılcılığa karşı muzaffer olarak çıkan Ahmed b. Hanbelî'nin (ö. 241/855)² (Makdisî, 2019, s. 27) sancağı altında atıldığını söylemek mümkündür. Zira Hanbelî mezhebi, Ahmed b. Hanbelî'nin mihneden elde ettiği mirasın üzerine kurulmuş dinî-siyasî bir yapılanmadır.³ Öte yandan mihne olayı Mu'tezile içinde yetişip daha sonra onlardan ayrılan Ebü'l-Hasan el-Eş'arî'nin (ö. 324/935-936) kurduğu Eş'ariyye mezhebinin teşekkülünde de etkili olmuştur. (Yavuz, 1995, s. 448) İslâm toplumu üzerinde son derece etkili olan mihne olayından sonra, halife Mütevekkil'in (ö. 247/861)

¹ Mihne, Abbâsî halifelerinden Me'mûn tarafından 218 yılında başlatılan ve kâdî ve âlimlerin halku'l-Kur'an ile ilgili görüşlerini sorgulatan olaydır. Me'mûn, Bağdat Valisi İshak b. İbrâhim'e yazdığı ilk mektubunda kadıları ve önde gelen bazı hadis âlimlerini sorgulamasını istemiş, aksi kanaat belirtilenlere resmî bir görev verilmemesi ve şahitliklerinin kabul edilmemesi konusunda uyarılmıştır. İlk defa Dimaşk'ta Ca'd b. Dirhem tarafından ortaya atılan Kur'an'ın yaratılmışlığı (halku'l-Kur'an) konusunda sorguya çekilen âlimler, halifenin isteği doğrultusunda Kur'an'ın mahlûk olduğuna dair görüş beyan etmişlerdir. Ancak Ahmed b. Hanbel başta olmak üzere bazı âlimler Kur'an'ın mahlûk olduğu görüşünü reddetmişlerdir. Bunun üzerine bu âlimler şiddete maruz kalmışlar, zincire vurularak hapse atılmışlardır. Me'mûn'un ölmesi üzerine Me'mûn'dan sonra halife olan Mu'tasım-Billâh devrinde halktan gelen tepkiler üzerine Ahmed b. Hanbel hapisten çıkarılmıştır. Mihne olayı sadece Bağdat ile sınırlı olmayıp Basra, Kûfe, Dimaşk ve Medine gibi diğer belli başlı merkezlerde de uygulanmıştır. Mihnenin sebepleri üzerine de bir takım görüşler beyan edilmiştir. Mesela mihne olayında Mu'tezile kelâmcıların Abbâsî halifesini etkilemesinin büyük rol oynadığı dile getirilmektedir. Ayrıca İran asıllı kişilerin yönetimde etkin oluşu, Me'mûn'un bazı uygulamalarının başta Bağdat olmak üzere çeşitli vilâyetlerde ayaklanmalara sebep olduğu, Ali evlâdının da bazı vilâyetlerde iktidarı ele geçirmek için isyan etmesi gibi hususlar dikkate alınarak mihnenin yalnızca bir inanç kaygısı sebebiyle uygulanmadığı anlaşılmaktadır. Mihne, yönetimin dinî gelişmeleri kontrol altına alarak toplumdaki bölünme tehlikesini ortadan kaldırma girişimi olarak da değerlendirilmiştir. Mihne ve mihneye neden olan halku'l-Kur'an meselesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (Yücesoy, 2005, s. 26-28; Yavuz, 1997, s. 371-375)

² Abbasiler döneminde, özellikle Halife Me'mun'un (198-218/813-833) başlattığı ve kendisinden sonra gelen iki halifenin devam ettirdiği mihne politikaları Ashâbu'l-Hadis'in tepkilerine neden olmuş, Ahmed b. Hanbelî'nin ön plana çıkmasını sağlamıştır. Ahmed b. Hanbel, bu süreçteki tavri sebebiyle büyük bir şöhret kazanmış, Ehl-i Hadis'in temsilcisi olarak kabul edilmeye başlanmıştır. Daha sonraki süreçte de Ehl-i Hadis onunla özdeşleşmiş, hatta Ashâbu'l-Hadis'in ilk imami olarak tavsif edilmiştir. Bkz. (İğde, 2016, s. 36-37). Ahmed b. Hanbel ve temsil ettiği düşünce hem siyâsî arena da hem de kültürel zeminde bu süreçten bir zaferle çıkmış olsa da mihnenin toplumda yaşattığı travmanın şoku hadisçiler arasında da soğuk rüzgârlar estirmiştir. Zira baskılara dayanamayıp siyâsî otoritenin isteği doğrultusunda kanaat belirten muhaddisler, Ahmed b. Hanbel ve taraftarları tarafından hedef alınmışlardır. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Özafşar, 2015, s. 31-81)

³ Hanbelî mezhebinin temel özellikleri arasında imkân nispetinde nasların zahirine bağlı kalmak ve nasları literal olarak anlamak sayılabilir. Hanbelîler akide ile ilgili meselelerde ve toplumsal yaşamda ortaya çıkan yeni problem ve olaylar karşısında, muhafazakâr bir tavır alarak bid'at nazariyesini geliştirmişlerdir. Bu nedenle Hanbelî mezhebi tarih boyunca diğer mezheplere göre bid'at konusunda çok daha sert bir tutum izlemiştir. Bkz. (Bulut, 2017, s. 2956).

desteğini alan Hanbelîler, muhalif olan görüşlere karşı ikinci bir mihne dönemi yaşatmışlardır. Bu dönemde Hanbelîler, diğer İslam fırkaları ve âlimleri karşısında kendilerine çok özel bir görev atfetmişler, şeriatın koruyucuları ve bid'atların yıkıcıları olarak Allah tarafından seçildiklerine inanmışlardır. Bundan dolayı diğer din mensuplarından çok, Müslüman fırkalarla mücadele etmişlerdir. (Bulut, 2017a, s. 2956). Bu süreçte yaşanan uygulamalar Me'mun zamanındaki mihne olayını aratmamış, Hanbelîler iki asır önce kendilerine yapılanların bir benzerini Hanefî-Mu'tezilîler başta olmak üzere diğer mezhep mensuplarına uygulamıştır. (Bulut, 2017b, s. 87). Bu durum sonraki süreçte Ehl-i Hadis'in baskın unsur olmasına, karşıtları olan başta Mu'tezile'nin de tedrici olarak yok olmasına zemin hazırlamıştır. (İğde, 2016, s. 37). Muhalif görüşlere karşı baskı ve sindirme politikaları uzun süre pek çok şehirde devam etmiştir. İbn Teymiyye (ö. 728/1328) Mu'tezile, Cehmiyye ve Râfıza gibi grupların bastırıldığı ve halife Ebü'l-Abbâs el-Kâdir-Billâh (381-422/991-1031) zamanını da içine alan bu dönemde İslâm ve sünnetin izzet bulduğunu ifade etmiştir. (İbn Teymiyye, 1995, s. 21-22; Bulut, 2017b, s. 83).

III. (IX.) asırda henüz Eş'arilik isminde bir mezhep bulunmasa da, Şâfiî taraftarları ve Eş'arîlerin öncülükleri kabul edilen Küllabîler ile Hanbelîler arasında bazı tartışmalar yaşanmış ve bu gruplar Hanbelîlerin eleştirisi ve saldırılarına maruz kalmışlardır. Bu nedenle Hanbelîlik-Eş'arilik ilişkisinin ilk ayağının bu dönemdeki çekişmeler olduğu ifade edilmektedir. (Koç, 2018, s. 556). IV. (X.) asırda ise Ahmed b. Hanbel'den sonra yaşayan Ebu Bekir el-Hallâl (ö. 311/923)⁴ ve Ebu Muhammed el-Berbehârî (ö. 329/941)⁵ gibi önemli Hanbelî âlimlerin eleştirilerinin odağında, öncelikle Ebü'l-Hasan el-Eş'arî olmuştur. (Koç, 2018, s. 548). Eş'arî her ne kadar Mu'tezileden ayrıldığını ve Hanbelî akaidine inandığını beyan etse de (Makdisî, 2019, s. 28) bazı aşırı Hanbelî âlimler tarafından tenkit edilmekten kurtulamamıştır.⁶

İslâm'ın o dönemki merkezi kabul edilen Bağdat, Büveyhîler tarafından ele geçirildiğinde Bağdat halkı yoğun bir Şii nüfusla karşı karşıya kalmıştır. Bu süre içerisinde zaman zaman etki alanını yitirse de Hanbelîler, Bağdat'da Büveyhîler tarafından teşvik edilen Şiîliğe, Mısır'da Fâtımîler tarafından desteklenen İsmâîlîliğe karşı hem fikhî hem de siyasi bir muhalefet grubu olma rolünü canlı bir şekilde devam ettirmiş, Sünniliği müdafaa etmişlerdir. (Koca, 1997, s. 527). Büveyhîlerin zayıflama sürecine girmesi ile birlikte Abbasî hilafetinin desteğini alan Hanbelîler, Bağdat'ta Ehl-i Sünnet'in tek temsilcisi haline gelmişlerdir. Şii-Sünnî geriliminin zirve yaptığı bir dönemde kendini Sünniliğin temsilcisi olarak gören Abbasî halifesi Kadir-Billâh'ın ilan ettiği ve Kâdirî akidesi olarak bilinen bildirge ile birlikte Hanbelîlik devletin resmi mezhebi haline gelmiş, Hanbelî zihniyetine muhalif olan Şii, Mu'tezilî ve hatta Eş'arî doktrinlerle mücadele edilmiştir. (Bulut, 2017b, s. 97-98; İğde, 2016, s. 45-46). Zira bu ferman kelam ile uğraşmayı gayrı meşru ilan etmekte ve bu açıdan kelamla meşgul olan Eş'arîleri de hedef almaktadır. (Toru, 2018a, s. 135). Pek çok İslâm şehrinde okunması sağlanan Kâdirî itikâdî beyannamesi ile Hanbelîler, Şam bölgesi de dâhil olmak üzere civar şehirlere de yayılmıştır. Dolayısıyla Hanbelîlerin, özellikle Mütevekkil döneminden itibaren Abbasî iktidarı boyunca avantajlı bir konuma sahip oldukları görülmektedir. (Toru, 2018b, s. 264). Ancak bu süreçte yönetimin, Hanbelîlere desteği sınırsız değildir. Nitekim aşırı ve mücadelecî Hanbelîler, bid'atlarla mücadele adı altında toplumu bunalttıkları ve diğer mezhep mensuplarına saldırılarını yoğunlaştırdıkları dönemlerde dönemin halifeleri tarafından engellenmişlerdir.⁷ Buradan hareketle Hanbelîlerin de homojen bir yapıda olmadığı, içerisinde bazı

⁴ Hanbelî mezhebinin Ahmed b. Hanbel'den sonraki en önemli ismi Ebu Bekir el-Hallâl'dır. Hallâl, Ahmed b. Hanbel'in fikri yönünü takip etmiş ve mezhebin fikri geleneğinin devamını sağlamıştır. Hallâl'ın topladığı meseleler ve ortaya koyduğu kaidelerle bu mezhebin asıl kurucusu olduğu iddia edilmiştir. Bkz. (Bulut, 2017a, s. 2944; İğde, 2016, s. 39-40).

⁵ IV/X. yüzyılda yaşamış olan Ebu Muhammed Hasan b. Ali b. Halef el-Berbehârî, Hanbelîlik tarihinde ilmi katkılardan ziyade mücadelecî karakteri ile öne çıkmış, Şia, Mu'tezile ve kelâm metoduna karşı gösterdiği sert muhalefeti ile 309/921-329/941 yılları arasında Bağdat'ta meydana gelen siyasi olaylarda etkin bir rol oynamıştır. Bkz. (Bulut, 2017a, s. 2944).

⁶ Bir sonraki asırda Ebü Ali Hasan b. Ali b. İbrahim b. Yezdâd el-Ahvâzî (ö. 446/1055) Eş'arî'yi tenkit etmek üzere *Mesâlibu İbn Ebi Bişr* isimli bir eser kaleme almıştır. Ahvâzî, Eş'arî'yi dinin yükümlülüklerini yerine getirmemek, şeriatı hafife almak, farzları terk etmek, abdestsiz namaz kılmak ve içki içmekle itham etmiştir. Ayrıca Ahvâzî, onun kelam ile meşguliyetini, uzun süre Mu'tezilî olarak yaşaması ve Mu'tezile'den ayrılma sürecini de tenkit etmiştir. Ahvâzî'nin eserine verdiği isimde Eş'arî'den, İbn Ebi Bişr şeklinde söz etmesinin bile onu küçümsemeye içerdiği söylenmektedir. Ahvâzî eserinde, ilmi eleştirilerden ziyade Eş'arî'nin toplum nezdindeki yerini sarsmak için hakarete dayalı bir yöntem benimsemiştir. Bkz. (Koç, 2018, s. 556).

⁷ 323/935 yılında, Hanbelî âlim Berbehârî ve taraftarlarının, evleri basarak içki ve müzik aletleri aramak, sokakta kadınlarla birlikte yürüyen erkekleri sorguya çekmek ve namazda besmeleyi açtıkları okuyan Şâfiî halka engel olmak gibi davranışları, halife Râzî Billâh (329/940) tarafından bir fermanla sert bir şekilde tenkit edilmiştir. Ayrıca halife Hanbelîlerin kabir ziyaretini

düşünce ve tavır farklılığı olduğu anlaşılmaktadır. Mezhep içerisinde sadece ibadetle meşgul olup her türlü tartışma ve kargaşadan uzak duran zühd ekolü, hadis ve fıkıh başta olmak üzere ilim tahsil eden ilmî ekol ve sahip oldukları düşünce ve inanışları halka anlatan, kabule zorlayan cihatçı ekol olmak üzere üç farklı eğilimin görüldüğü ifade edilmektedir (İğde, 2016, s. 39).⁸ Bu nedenle Hanbelî-Eş'arî çekişmesine taraf olan Hanbelîler bu eğilimler göz önüne alınarak değerlendirilmelidir.

Büveyhîler'in etkin olduğu IV. asırda Eş'arî düşünce kurumsallaşmaya ve ciddi bir toplumsal taban bulmaya başlamıştır (Toru, 2018b, s. 265). Eş'arîliğin ehl-i sünnet akaidini kelâmî metotla savunması, nakille aklı birleştiren mutedil bir yol kullanması ve mensuplarının tasavvufa olumlu bakması Şâfiî ve Malikî âlimlerinin pek çoğu ile bazı Hanefî ve Hanbelî âlimleri nezdinde büyük ilgi çekmiştir (Yavuz, 1995, s. 448). Ancak Eş'ariyyenin tam olarak güçlenmesi Selçukluların Bağdat'ı ele geçirmesiyle olmuştur. Bunda Selçuklu veziri Nizâmülmülk'ün (ö. 485/1092) kurduğu Nizâmiye Medreseleri'nin büyük katkısı bulunduğu ifade edilmektedir (Toru, 2018b, s. 266). Selçukluların Büveyhî hâkimiyetine son vermesiyle Şia ve Mu'tezile desteklerini büyük ölçüde kaybetmiş, Hanbelîler bu defa, Selçuklu yönetiminin desteğini arkalarına alan Eş'arîlerle mücadele etmeye başlamıştır (Bulut, 2017b, s. 88). Selçuklular ile birlikte Eş'arîlerin söz sahibi olduğu yeni bir dönem başlamış, Ehl-i sünnetin tek temsilcisi olarak kendini takdim eden Eş'arîliğin yükselişinin genellikle Hanbelîlik aleyhine bir seyir izlemesi toplumsal hayatta iki grup arasındaki çatışmaları da körüklemiştir (Toru, 2018b, s. 260).

Irak ve Horasan coğrafyasında Nizâmiye Medreselerinin ve Nizâmülmülk'ün destekleriyle büyük bir taraftar bulan Eş'arîlerin, Mısır, Şam ve Yemen bölgelerinde güçlenmeleri ise Eyyübîler sayesinde olmuştur. Yaklaşık iki asır süren iktidarları süresince Eyyübîler, Eş'arîliğin güçlenmesi için çalışmışlar, Selâhaddîn-i Eyyübî'den itibaren uzun bir süre bunu bir devlet politikası olarak yürütmüşlerdir (Ma'rûf, 1976, s. 76; Toru, 2018b, s. 267). Selâhaddîn-i Eyyübî (ö. 589/1193), Fâtımîler'in Mısır ve Suriye'de yaymaya çalıştıkları Şîliğe karşı bir tedbir olarak çok sayıda medrese inşa ettirip, Sünnî akidenin benimsenmesini amaçlamıştır. Bu nedenle küçüklükten beri Eş'arî akidesi ile büyüyen ve çocuklarını da o şekilde yetiştiren Selâhaddîn-i Eyyübî, gerek kendi mezhebi olduğu gerekse sünnîliği yayma amacına en iyi hizmet edecek mezhep olarak gördüğü için Şâfilik ve Eş'arîliğe diğer mezheplerden çok daha fazla ihtimam göstermiştir (Zehebî, 1985, s. 13). Üstelik Selâhaddîn-i Eyyübî'nin atadığı Eş'arî kadısı Sadreddin Abdülmelik b. Dirbâs'ın halkı Eş'arîliğe zorladığı, muhalefet edenlerin tekfir edildiği söylenmektedir (Makrîzî, 1998, s. 51). Selâhaddîn-i Eyyübî'nin oğlu el-Melikü'l-Azîz İmâdüddin (ö. 595/1199) daha da ileri giderek 595 (1199) yılında Mısır'dan Hanbelîleri tamamen çıkarma kararı almış ancak bu kararını uygulayamadan ani şekilde vefat etmiştir.⁹ Eyyübîlerin Eş'arî ve Şâfiî yanlısı politikaları Mısır, Hicaz ve Suriye'de toplum nezdinde Şâfilîğin yayılmasına; Şâfiî fıkıhına göre hizmet veren medreseler ve Şâfiî kadınların çokluğu ise idarî anlamda Şâfiîlerin imtiyazlı bir konuma gelmesine neden olmuştur (Ayaz, 2017, s. 441; Sever, 2017, s. 128; Ayaz ve Düzenli, 2018, s. 34-35). Bu durum diğer mezhepleri olumsuz etkilese de Hanbelîler, özellikle Dımaşk'ta Hanbelî Kudâme ailesinin yaptırdığı cami, medrese ve dârülhadisler ile hâlâ etkin şekilde varlıklarını sürdürmeye devam etmişlerdir (İbn Tolun, 1980, s. 68-84; Mustafa, 1997, s. 15-19; Mutî' el-Hâfız, 2002, s. 6-9; Koca, 2002, s. 310).

Bağdat'ın Moğollar tarafından işgalinden sonra, yüzyıllardır Sünnî hilafetin merkezi olan şehir harap olmuş, Aynicâlût'ta (658/1260) Moğollar'ın bozguna uğratılmasıyla Bahrî Memlûkler, Abbasiler'den sonra Sünnî dünyanın liderliğini üstlenmişlerdir (Koca, 1997, s. 530). Bahrî Memlûk dönemi sultanları genelde Hanefî olmalarına rağmen bu dönemde de Eş'arîlik/Şâfilik en yaygın ve imtiyazlı mezhep olmaya devam etmiştir. Hatta Selâhaddîn-i Eyyübî'nin cami minarelerinden okuttuğu Eş'arî akaidi de okunmaya devam etmiştir.¹⁰ Ancak Hanbelîlerin Eyyübîler zamanında kısa süreli yaşadıkları sıkıntılı

bid'at kabul eden ve teşbih içeren bazı düşüncelerine karşı çıkarak, toplum üzerindeki baskıcı tavırlarından vazgeçmemeleri durumunda onları ölümle tehdit etmiştir. Bkz. (İbnü'l-Esir, 1987, s. 113-114; Toru, 2018b, s. 264).

⁸ Görüşleri dolayısıyla Hanbelîlerle karşı karşıya gelen Ebü'l-Hasan el-Eş'arî, öldürülme endişesiyle bir başka Hanbelî âlimin evine sığınmak zorunda kalmıştır. Bu durum bütün Hanbelîlerin aynı düşüncede olmadığını göstermektedir. (Toru, 2018b, s. 271-272).

⁹ İbn Kesîr'in ifadelerinden, el-Melikü'l-Azîz'in Hanbelîleri Mısır'dan çıkartma kararından duyduğu hoşnutsuzluk anlaşılmaktadır. Zira o, el-Melikü'l-Azîz'in çıktığı bir avda attan düşüp birkaç gün sonra vefat etmesini, Hanbelîlere yönelik kötü niyeti sebebiyle Allah tarafından helak edildiği şeklinde yorumlamıştır. Bkz. (İbn Kesîr, 1998, s. 684).

¹⁰ Eş'arî akaidine göre kaleme alınan ve mürşide olarak isimlendirilen risale, geceleri nafile namaz vaktinde okunmaktadır.

günlerden sonra Hanbelîler, Memlûkler döneminde yeniden canlanmaya başlamışlardır (İğde, 2016, s. 40). 663 (1265) yılında ise Memlûk Sultanı Baybars'ın, Şafîî kâdilkudâta ilave olarak diğer üç mezhepten de kadı atamasıyla yeni bir döneme girilmiştir (İbn Kesîr, 1998, s. 460; Aynî, 2009, s. 407). Daha önceleri adliye teşkilatında bulunan tek kâdilkudât, Şafîî mezhebine mensupken, bu yeni uygulama ile her biri bir Sünnî fıkıh mezhebini temsil etmek üzere dört kâdilkudâtlık makamı ihdas edilmiştir. Şâfiîlerce hoş karşılanmayan bu durum her mezhep mensubuna kendi kadısına müracaat ederek meselelerini çözme imkânı vermiştir (Koca, 2002, s. 530). Bu uygulama ile Bahrî Memlûkler döneminde bazı Hanbelîler idârî görevler alarak önemli mevkilere yükselmişlerdir. Ancak bu dönemde her ne kadar dört kadı uygulaması getirilmiş olsa da Şâfiî kadılarının, diğer mezhep kadılarına karşı öncelikli olduğu unutulmamalıdır.

Burada Eyyûbîler ve Memlûkler'de günümüzde fıkıh mezhepleri olarak adlandırılan mezhepler ile itikadî mezheplerin eşdeğer algılandığına da işaret etmek gerekmektedir. Zira pek çok hareket fıkıh mezheplerinden herhangi biriyle bütünleşerek meşruiyetini elde etmiş, kendilerine toplumsal destek olarak fıkıh mezheplerini ve müntesiplerini yaşam alanı olarak kabul etmişlerdir. Bu nedenle Şafîilik Eş'arîlikle, Hanefîlik Maturidîlikle, Hanbelîlik ise Selefi akaidiyle birlikte anılmıştır. Ancak Eş'arîliğin yayılmasıyla Hanefîlerin bir kısmı Eş'arî akaidini benimserken bazıları ise Zehebî (ö. 748/1348) ve İbn Teymiyye etkisi ile selefi bir tutum içinde olmuşlardır. Eş'arîlik bu dönemde en büyük muhalefeti sıfatlar konusunda ve tevli kabul etmemeleri sebebiyle Hanbelîlerden görmüştür (Sever, 2017, s. 134-137, 146, 155-158). Hanbelîler, devlet görevlerinde öncelik tanınan Şâfiîlerin ve Eş'arî kelamcılarının sert direnciyle karşılaşmışlardır. Özellikle Takıyyüddin es-Sübki (ö. 756/1355), oğlu Taceddin es-Sübki (ö. 771/1370), Necmeddin İbn Sasrâ (ö. 723/1323), Kemâleddin İbnü'z-Zemlekânî (ö. 727/1327), Muhammed b. Ömer İbnü'l-Vekîl (ö. 716/1317) gibi Eş'arî-Şâfiîler, bu dönemin en meşhur Hanbelî muhaddisi İbn Teymiyye başta olmak üzere Hanbelî akaidine sahip olan âlimlerle münakaşa içinde olmuşlardır.

Bahrî Memlûkler Döneminde Şam ve Mısır'da Eş'arîlik

Hanbelî-Eş'arî çekişmesinin izlerini, Bahrî Memlûkler dönemindeki örnekler üzerinden ele almadan önce bu dönemde Şam ve Mısır'da Eş'arîliğin kendi içindeki değişimine ve farklılaşmasına da temas etmek yerinde olacaktır. Zira İslâm dünyasındaki bütün Eş'arîlerin, her konuda aynı yaklaşım içinde olduklarını söylemek mümkün değildir. Özellikle Gazzâlî (ö. 505/1111) ile birlikte Eş'arîler klasik mantık ve felsefenin yanı sıra tasavvufa da kapılarını açmışlardır (Yavuz, 1995, s. 449). Ayrıca Horasan ve Maverâünnehir bölgelerinin aksine Mısır ve Şam bölgesinde Eş'arîlik felsefi ve kelamî yönünden ziyade sûfi ve hadis taraftarı bir hüviyete sahip olmuş, kelama yaklaşımda Hanbelî tavır öne çıkartılmıştır. Eş'arî âlimler, kelamî faaliyetleri, gerekli ve makul olduğu için değil, mecbur kaldığı için yapıldığını söyleyerek meşrulaştırmaya çalışmıştır (Toru, 2018a, s. 114-115). Mısır ve Şam bölgesinde Sünnî düşüncenin devamlılığı noktasında hadise yapılan vurgu, muhtemelen önceki asırlarda Fatimîler'in hadise karşı izledikleri olumsuz politikalarından kaynaklanmaktadır. Zira Zehebî bu dönemde hadis rivâyetinin engellendiğini, dönemin muhaddislerinin tehdit edilerek hadis rivayetinden vazgeçirildiklerini, sünnetin öldürülüp kendi fikirlerinin yayılmaya çalışıldığını ifade etmektedir (Zehebî, 1985, s. 497). Şîî düşünce, geleneksel sünnî düşüncenin temelinde olan Hadis eğitimini red üzerine inşa edildiği için sünnî düşüncenin mezhepsel ve siyasal yapılanmasının hadis üzerinden sağlanması bir zorunluluk olarak görülmüştür (Sever, 2017, s. 58). Bu kapsamda bölgedeki Eş'arîlik de zeminini hadis taraftarlığı üzerine kurmuş bir düşünce sistemidir.

Bu dönemde Şam ve Mısır bölgelerindeki Eş'arîler de düşünce itibarıyla bir değildir. Bu yapı içerisinde kelamî boyutu daha ağırlıklı olan Eş'arîler olduğu gibi ehl-i hadise yakın olan Eş'arîler de bulunmaktadır (Sever, 2017, s. 139). Ayrıca dönemin bazı Eş'arî âlimleri tarafından, Şâfiîliğin Eş'arîlik ile özdeşleştirilmeye çalışıldığı da ifade edilmektedir. George Makdisî (ö. 2002), mutaassıp bir Eş'arî olan muhaddis ve fakih Taceddin es-Sübki'nin *Tabakâtü's-Şâfiyye* adlı eserinde Şâfiîlere, Eş'arî lehinde propaganda yaptığı, ehl-i hadise vurgusu kadar Eş'arî akılcılığına ve kelama da çağrı yaptığı ve böylelikle akılcılık ile kelam ilmini meşrulaştırmaya çalıştığını ifade etmektedir. Makdisî, bu amaçla Sübki'nin

Eyyûbîler zamanında başlayan bu uygulama Makrîzî'nin yaşadığı dönemde hâlâ devamlılığını sürdürmektedir. Bkz. (Makrîzî, 1998, s. 51).

kendi görüşlerine muhalefet eden Hanbelîleri küçültücü sıfatlarla andığı, Şâfiî mezhebine mensup olan muhalifleri ise Hanbelî sempatzanı olarak nitelendirdiğini belirtmiştir. Ayrıca Sübkî, İmam Şâfiî'nin kelâm konusunda yetenekli, Ebu'l-Hasan el-Eş'arî'nin de Şâfiî mezhebine mensup olduğuna dikkat çekerek, Eş'arîliğin Şâfiî mezhebi içinden doğduğunu ifade etmiş Eş'arilik ile Şâfiîliği aynılaştırma çabası göstermiştir (Makdisî, 2019, s. 60-70). Sübkî, Eş'arî savunucularından İbn Asâkir'in (ö. 571/1176), Ebu'l-Hasan el-Eş'arî hakkında ileri sürülen iddiaları reddetmek için kaleme aldığı *Tebyînü kezibi'l-müfterî fimâ nusibe ile'l-İmâm Ebi'l-Hasan el-Eş'arî* adlı eserine büyük önem vermekte ve İbn Asâkir'in söz konusu eserine sahip olmayan bir kimsenin gerçek manada Şâfiî fakihî olmayacağını nakletmektedir (Taceddin es-Sübkî, 1992, s. 352). Sübkî'nin söz konusu nakli de onun Eş'arilik ile Şâfiîliğin birbirinden ayrılmayacağı kanaatinde olduğunu göstermektedir. Makdisî'ye göre Sübkî, Hanbelîlerle birlikte gelenekçi-Şâfiîleri, yürüttüğü Eş'arî propagandanın önünde engel olarak görmektedir. Zira kendisinden önce yine Şâfiîler tarafından kaleme alınan bazı tabakât kitaplarında önemli bazı Şâfiî âlimler, Eş'arî olduğu için ya ihmal edilmiş ya da kısaca geçitirilmişdir. Makdisî'ye göre Sübkî, Eş'arîliğin önünde en büyük engel ve düşman olarak Şâfiî olan ve toplumda hatırı sayılır bir mevki bulunan hocası Zehebî'yi görmektedir. Bununla birlikte geleneksel Şâfiîler arasında Zehebî yanında Mizzî (ö. 742/1341), Birzâlî (ö. 739/1339) ve İbn Kesîr (ö. 774/1373) gibi pek çok meşhur muhaddis de bulunmakta olup bunlar Hanbelîlerin kendi dönemlerindeki en güçlü karakteri olan İbn Teymiyye'den etkilenmişlerdir. Bu nedenle Makdisî Sübkî'nin davasında çok da başarılı olamadığını, Eş'arîlerin, İbn Asâkir'in yaşadığı dönemde çok daha etkin olduklarını, özellikle dârülhadislerin kurulmasından sonra gelenekçi Şâfiîlerin hızla güçlendiğini ifade etmiştir. Zira dârülhadislerle birlikte muhaddisler de fakihler gibi toplumda yüksek bir mevki elde etmişlerdir. Ayrıca muhaddisler, belli bir mezhep mensubiyeti olmadan her mezhep ve gruptan öğrenciye hitap etme imkânına sahip oldukları için kısa sürede çok daha fazla taraftar bulmuşlardır (Makdisî, 2015, s. 71-79). Makdisî'nin tespitleri kısmen doğru olabilir. Zira Sübkî'nin koyu bir Eş'arî olduğu ve özelde İbn Teymiyye olmakla birlikte Hanbelîlerle mücadele ettiği bilinmektedir. Üstelik Şâfiî olan hocası Zehebî, Mizzî ve Birzâlî'nin İbn Teymiyye ile olan dostluklarının bu üçlüye zarar verdiğini ifade etmektedir (Taceddin es-Sübkî, 1992, s. 400). Bu ifadenin altında Makdisî'nin dediği gibi İbn Teymiyye'ye olan öfkesi ve diğer meşhur Şâfiî muhaddislerin ondan etkilenme endişesi yatıyor olabilir. Ancak Sübkî'nin hocası Zehebî'ye sıklıkla gittiği, onun derslerinden zevk aldığı, Zehebî'nin de kendisine muhabbet duyduğu yönünde ifadeleri de bulunmaktadır (Taceddin es-Sübkî, 1992, s. 398).

Hanbelî ve Eş'arî Çekişmesine Dair Bazı Örnekler

Bu dönemde Hanbelî ve Eş'arîlerin durumuna kısaca değindikten sonra bu iki büyük mezhep grubu arasındaki fikir farklılığının muhaddislerin gerek ikili ilişkilerinde gerekse toplum içindeki davranışlarına nasıl tesir ettiğini birkaç örnek üzerinden ele almak faydalı olacaktır.

Hanbelî ve Eş'arî çekişmesinin izlerini Ebû Şâme el-Makdisî (ö. 665/1267) ile Kutbüddin el-Yûnînî (ö. 726/1326) arasında görmek mümkündür. Tabakât kitaplarının neredeyse tamamının olumlu ifadelerle hayat hikâyesine yer verdiği Ebû Şâme hakkında, Kutbüddin el-Yûnînî olumsuz görüş beyan etmiştir. Yûnînî Ebû Şâme'nin ilmî kabiliyetini takdir etmekle birlikte onun büyüklendiğini, bazı âlim ve salih kişileri görmezden geldiğini, onların kusurlarını ortaya dökerek eleştirdiğini, kibirli biri olduğu için de sevilmediğini iddia etmiştir. Diğer biyografi kitabında yer almayan bu değerlendirmenin altında yatan sebepleri düşünmek gerekmektedir. Bu durumun sebebi iki âlim arasındaki şahsî husumet olabileceği gibi farklı mezheplere mensub olmaları da olabilir. Zira Ebû Şâme Şâfiî, Yûnînî ise Hanbelî mezhebinin önde gelen imamlarından. Ebû Şâme'nin hocası İbn Asâkir'in, Hanbelîlerin yanından bile geçmediği, Zeynüddin b. Ravaha'nın Dımaşk ve Halep'te inşa ettirdiği medreselere Hristiyan ve Hanbelîlerin girmemesini şart koştuğu nakledilmektedir (Ebû Şâme el-Makdisî, 2002, s. 14). Bu nakiller bu olumsuz değerlendirmelerin kaynağı hakkında fikir vermektedir.

Bu dönemde halk üzerinde mezhep olgusu o kadar büyük bir etki yapmıştır ki hadis alanında otorite sahibi olan kişilerin bile göreve getirilmesi noktasında mezhep, etkili bir ayrıştırıcı rol oynamıştır. Örneğin, vakfiyesinde göreve getirilen hocaların Eş'arî olması şart koşulan Eşrefiyye Dârülhadisi'ne Mizzî atandığında, Sadreddin el-Mâlikî, halkın bunu onaylamayacağını düşünüp Mizzî'nin bizzat kendisinin kayıt defterine Eş'arî olduğunu yazmasını istemiştir. Her ne kadar Takıyyüddin es-Sübkî, Mizzî'nin herkes tarafından kabul gören ilmî yeterliliği sebebiyle halkın itiraz etmeyeceğini düşünse de

Sadreddin el-Mâlikî'nin, Mizzî'nin otoritesini kabul etmekle birlikte duyduğu endişe, halkın tamamının Sübkî ile aynı fikirde olmadığını göstermektedir. Muhtemelen Sübkî, Mizzî'ye olan hayranlığı sebebiyle çok daha ılımlı düşünmektedir (Taceddin es-Sübkî, 1992, s. 398)

Bu dönemde fikirleri ile topluma yön veren ve bu nedenle de koyu Eş'arîlerin hedefinde olan en önemli isim hiç şüphesiz İbn Teymiyye'dir. Meşhur muhaddis Mizzî ise Şâfiî olmasına rağmen İbn Teymiyye ile olan dostluğu sebebiyle Eş'arîlerden kötü muamele görmekten kurtulamamıştır. Nitekim 705 (1306) yılında koyu bir Şâfiî olan Dımaşk kadısı Necmeddin İbn Sasrâ ile İbn Teymiyye ve Mizzî arasında geçen bir olay, toplumda görüş ayrılığının tahammül edilemez boyutlara ulaştığını gösterdiği gibi, Eş'arîliğin/Şâfiîliğin toplumda ne kadar etkili olduğunu da ortaya koymasından önemlidir. Nâibüssaltana'nın Dımaşk'ta bulunmadığı bir gün kadı İbn Sasrâ, İbn Teymiyye taraftarlarına kötü muamelede bulunmuş ve Mizzî'yi, İbn Teymiyye'yi desteklediği için tutuklatmıştı. Olaydan sonradan haberdar olan naib, esasen İbn Teymiyye'yi haklı bulmuş ve olanlardan dolayı son derece üzülmüştür. Ancak İbn Sasrâ, Mizzî'nin hapisten çıkartılması durumunda istifa edeceğini söylemesi üzerine naib, Mizzî'nin bir müddet daha hapiste kalmasını istemiştir. Sultan naibinin İbn Sasrâ'nın gönlünü hoş etmek niyetinde olduğu açıktır. Bu durum toplumda Eş'arî/Şâfiî etkisinin ne denli baskın olduğunu göstermektedir. Zira naib, İbn Sasrâ'nın istifa etmesiyle Şâfiî kesimde oluşacak huzursuzluktan çekinmiş olmalıdır. Sasrâ ailesinin ekonomik gücünün iktidarı rahatsız edecek boyutta olduğu bu nedenle zaman zaman mal varlıklarına el konulduğu da söylenmektedir (Kallek, 1992, s. 451). Bu bilgiyi de göz önüne aldığımızda Sasrâ ailesinin dönemin ilim hayatı ve devlet yönetiminde oldukça etkili olduğu görülmektedir. Bu durumda saltanat naibinin davranışı daha anlaşılır olmaktadır.

718 (1318) yılında Mizzî, Eşrefiyye Dârülhadisi'ne hoca olarak atandığında dönemin âdeti olduğu üzere açılış dersine âlim, kadı ve emîrlerin katılması beklenirken, Mizzî'nin, İbn Teymiyye ile olan muhabbeti ve onun görüşlerini onaylaması sebebiyle dersine katılım çok az olmuş, söz konusu kesim Hanbelî akaidine sahip olan İbn Teymiyye'ye duydukları öfkeden dolayı Mizzî'nin dersine katılmaktan geri durmuşlardır. İbn Kesîr de bu durumu "Mizzî, Eşrefiyye Dârülhadisi'ne o vakte kadar atanan hocalar arasında en layığı olmasına rağmen onun açılış dersine havastan kimse katılmadı" sözleriyle anlatmaktadır (İbn Kesîr, 1998, s. 181; İbn Azzûz, 2000, s. 79). Ancak arkadaşı İbn Teymiyye yüzünden yaşadığı birtakım olumsuzluklar Mizzî'yi, İbn Teymiyye ile olan münasebetini kesmeye sevk etmemiş gibi görünmektedir. Bu örnekler Şâfiî mezhebi mensuplarının dahi Hanbelîlere olan yakınlıkları nedeniyle baskıya maruz kaldıklarını açıkça göstermektedir.

İbn Teymiyye'nin görüşlerini tartışmak üzere Mısır'da kurulan bir meclise götürülmesi ve orada yaşanan olaylar da mezhep ayrılıklarının ne denli belirginleştiğini gösterir niteliktedir. İbn Teymiyye Mısır'a götürülmek üzere Kadı İbn Sasrâ ile birlikte Dımaşk'tan çıkartıldığında, İbn Teymiyye taraftarları onun öldürüleceğinden endişe edip sokaklara dökülmüş, onu son kez görüp veda etmek için Mısır yoluna kadar onlara eşlik etmişlerdir. Gözyaşları eşliğinde uğurlanan İbn Teymiyye, Mısır'a geldikten bir gün sonra kendisi için düzenlenen meclise katılmıştır. Kadılar ve devlet erkânının hazır bulunduğu toplantıya başkanlık etmek için Şemseddin b. Adlân görevlendirilmiştir. İbn Teymiyye'ye "Allah gerçekten arşın üzerindedir, harf ve sesle konuşur." gibi bazı görüşleri okunup bir açıklama yapması istenmiştir. İbn Teymiyye, konuşmasına hamd ve sena ile başlayınca oradakiler "Hemen cevap ver, bize vaaz et diye gelmedik" diyerek öfkelerini açıkça belirtmişlerdir. Bunun üzerine İbn Teymiyye kendisi hakkında kimin hüküm vereceğini sormuş, Kadı İbn Mahlûf el-Mâlikî denilince İbn Teymiyye ona dönerek "Benim düşmanım olduğun halde nasıl benim hakkımda hüküm verebilirsin?" demiştir. Bunun üzerine çok öfkelenen kadı, İbn Teymiyye'nin iki kardeşi Şerefüddin Abdullah ile Zeynüddin Abdurrahman'ın onunla birlikte hapse atılmasını emretmiştir (İbn Kesîr, 1998, s. 56). Bu olay, İbn Teymiyye'nin görüşlerini dinlemek ve tartışmak için kurulan meclisin esasen İbn Teymiyye'yi mahkûm etmek için kurulduğunu göstermekte, mecliste sergilenen tutum ise İbn Teymiyye'ye karşı ne kadar tahammülsüz olduklarını açıkça ortaya koymaktadır. Ayrıca Dımaşk'tan ayrılırken İbn Teymiyye'yi sevenlerin onun için endişe etmeleri ve gözyaşları içinde onu uğurlamaları, İbn Teymiyye'nin tutuklanacağını tahmin ettiklerini göstermektedir. Gerçekten de İbn Teymiyye Dımaşk'a tam yedi yıl sonra dönebilmiştir.

Öte yandan Memlûk sultanı Baybars el-Çaşnigir'in hocası Menbicî'nin referansı ile İbn Sasrâ tekrar kadı olarak atanınca Emeviyye Camii'nde önce İbn Sasrâ'nın göreve atanma yazısı, ardından da onun İbn Teymiyye'nin akidesine muhalif olduğu ile ilgili bir bildiri okunmuştur. Bu haber Şam bölgesinde

duyurulmuş ve İbn Teymiyye'nin görüşünü savunanların İbn Sasrâ'ya muhalefet etmesi istenmiştir. Mısır'a haber ulaşınca Çaşnigir ve hocası Menbicî buna karşı çıkmıştır. İbn Kesîr, mezhep taassubunu ve "ötekine" karşı taraf olmayı gösteren bu olayı büyük bir fitne olarak nitelendirmiştir (İbn Kesîr, 1998, s. 56).

İbn Teymiyye ile birlikte yaşanan sıkıntılara ortak olanlardan biri de onun yakın talebesi İbn Kayyim el-Cevziyye'dir (ö. 751/1350). Görüş ve eserleriyle kendisinden sonraki birçok İslâm âlimine tesir eden İbn Kayyim, İbn Teymiyye'nin Mısır'dan geldiği 712 (1312) yılından vefatına kadar yanından hiç ayrılmamış, kaleme aldığı eserlerle, hocasının fikirlerinin ve Hanbelî mezhebinin anlaşılması ve yayılmasında önemli hizmetlerde bulunmuştur. İbn Teymiyye'ye gönülden bağlı olan İbn Kayyim her zaman hocasıyla birlikte anılmış, hiçbir zaman hocasının görüşlerine muhalefet etmemiş, onun en büyük savunucusu olmuştur. İbn Teymiyye'ye olan yakınlığı sebebiyle yöneticilerle arası çok iyi olmayan İbn Kayyim, İbn Teymiyye gibi baskılara maruz kalmış, hocasıyla birlikte birkaç kez hapse atılmıştır. 726 (1326) yılında İbn Teymiyye ile birlikte dövülerek Şam kalesine hapsedilmiş ancak onun ölümünden sonra serbest bırakılmıştır (Makrîzî, 1997, s. 89; İbn Hacer, 1993, s. 401-402; Koca, 1997, s. 530-531). İbn Teymiyye ve İbn Kayyim'e şiddetli tenkitler yöneltilmesinin altında yatan sebeplerden biri bu iki âlimin özellikle Eş'arîlik karşısındaki tutumları ve felsefî tasavvufa bakışlarıdır (Apaydın, 1999, s. 111).

İbn Teymiyye'nin diğer bir öğrencisi İbn Abdülhâdî de İbn Teymiyye'ye bağlı kalmış onun hem hayat hikâyesini anlatmış hem de hocasına reddiye yazan Sübkî'ye cevap veren bir reddiye kaleme almıştır (Koca, 1999, s. 274). İbn Abdülhâdî, sadece İbn Teymiyye ile olan hoca-talebe ilişkisinin bir gereği olarak değil bilakis hocası ile ortak mezhep ve görüşte olmasının bir gereği olarak reddiye yazmıştır.

İbn Teymiyye ile mücadele eden bir diğer koyu Eş'arî âlim ise çeşitli sürelerde Dîvân-ı inşâ kâtipliği, hazine nâzirliği, beytümâl vekilliği, divan nâzirliği, Dîmaşk'taki Nürî Bîmâristânı yöneticiliği, Halep kadılığı gibi idarî görevlerinin yanında Eşrefiyye Dârülhadisi ile Azrâviyye, Zâhiriyye, Cevvâniyye, Revâhiyye, Mesrûriyye gibi pek çok medresede hocalık görevi de yerine getiren İbnü'z-Zemlekânî'dir (İbn Kesîr, 1998, s. 286-287; Günay, 2000, s. 242-243). Yürüttüğü pek çok görev onun idareciler tarafından da sevildiğini göstermektedir. İbnü'z-Zemlekânî, Hanefî fakihî ve Dîmaşk kadısı Sadreddin Ali b. Ebü'l-Kâsım el-Basrî vefat edince Sultan Muhammed b. Kalavun tarafından kendisine Dîmaşk kadılığı verilmek üzere Mısır'a çağırılmış, ancak Mısır'a ulaşamadan rahatsızlanıp vefat etmiştir. İbn Kesîr bu durumu niyet hadisiyle¹¹ açıklamaktadır. İbn Kesîr'e göre İbnü'z-Zemlekânî, Dîmaşk'a kadı olduğunda, İbn Teymiyye'ye eziyet etmeyi planlamaktadır. Zira İbn Teymiyye ile aralarındaki anlaşmazlık düşmanlığa dönüşmüştür. İbn Kesîr, İbnü'z-Zemlekânî'nin niyetinin kötü olduğunu bu nedenle kötü niyetinin karşılığını alarak, Dîmaşk'a kadı olamadan vefat ettiğini ifade etmektedir (İbn Kesîr, 1998, s. 287-288).

İbn Teymiyye ile anlaşamayan bir diğer Şâfiî fakih ve muhaddis, İbnü'l-Vekîl Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer el-Makdisî'dir. İbnü'l-Vekîl, yirmi yaşlarında fetva verecek derecede Şâfiî fikhında derinleşmiş, hadisler üzerine yaptığı felsefî ve kelâmî yorumlarla dikkat çekmiş, münazaraya yatkınlığı ile şöhret sahibi olmuştur. İbn Hacer, Şâfiî uleması arasında ondan başka İbn Teymiyye ile münazara etmeye cesaret eden kimsenin bulunmadığını bildirmiştir (İbn Hacer, 1993, s. 116). İbnü'l-Vekîl, İbn Teymiyye'nin ilmî kabiliyetini itiraf etmekle birlikte ona karşı sert bir tutum takınmış ve bazen hakaret dolu söylemlerde bulunmuştur. İki âlim arasındaki bu mücadele bazıları tarafından müspet değerlendirilmiştir. Örneğin Taceddin es-Sübkî babasının İbnü'l-Vekîl'i sevip hürmet ettiğini, onun ilmî yeterliliğinden ve özellikle Eş'arî kelâmına dair bilgisinden övgüyle söz ettiğini nakletmektedir (Taceddin es-Sübkî, 1992, s. 254; Aybakan, 2000, s. 237). Kendisi de koyu bir Eş'arî olan Takiyyüddin es-Sübkî'nin Hanbelîlerin en önemli ismi İbn Teymiyye'ye karşı Eş'arî kelâmını savunan, birebir münazaralarda bulunan İbnü'l-Vekîl'den takdirle söz etmesi şaşılacak bir durum değildir (Aybakan, 2000, s. 237; İbn Hacer, 1993, s. 115-116). İbnü'l-Vekîl de Sübkî gibi Eş'arî ve Şâfiî mensubu olmaya adeta kutsal bir değer atfeder. Taceddin es-Sübkî, babasının İbnü'l-Vekîl'den, Mısır'a Şâfiî mezhebi dışında bir hükümdarın hükmedemediğini, hükmetmek istese de kısa sürede öldürülüp devletlerinin yok olduğunu bildirdiğini nakleder (Taceddin es-Sübkî, 1992, s. 320-321). Bu nakiller toplumda

¹¹ Buhârî, Bed'ü'l-vahy, 1; Müslim, İmâre, 1907.

Eş'arî/Şâfiîlerin konumunu ve kendi mezheplerinden olmayanlara karşı tahammülsüzlüğünü net bir şekilde ortaya koymaktadır.

VIII. (XIV.) asrın önemli Hanbelî âlimlerinden olup eserleriyle Hanbelî mezhebinin gelişimine katkı sağlayan muhaddislerden biri de Ebü'l-Ferec Zeynüddin İbn Receb'dir (ö. 795/1393). İbn Teymiyye'nin yaşadığı süreçte Eş'arîlerin baskılarına rağmen büyük oranda İbn Teymiyye sayesinde Hanbelîlik toplumda güçlü yapılardan biri olmaya devam etmiştir (Koca, 1997, s. 531). Pek çok İslâmî ilimde yeterliliği olmakla birlikte hadis alanında zamanının otoritesi kabul edilen İbn Receb, İbn Teymiyye'nin vefatından sonra özellikle Dimaşk ve Kudüs'te Hanbelî mezhebinin önderliğini üstlenmiştir. İbn Teymiyye'nin görüşlerine uygun fetva verdiği için birtakım baskılara maruz kalan İbn Receb, fetva vermekten vazgeçmiş, ancak bu defa da İbn Teymiyye taraftarlarınca tenkit edilmiştir. İbn Receb'in eserlerinde diğer mezheplerin görüşlerine de yer vermesinden hareketle mutaassıb bir Hanbelî olmadığı ifade edilmiştir (Karabacak, 2012, s. 724-725).

Hanbelî-Eş'arî çekişmesinin bu denli belirgin yaşandığı Memlûk toplumunda her iki mezhep mensupları arasında daha ılımlı bir yol takip edenler de bulunmaktadır. Yukarıda bahsi geçtiği üzere muhtemelen bazı Şâfiîlerin, Hanbelî akaidine meyletmeleri sebebiyle, her Şâfiî, her konuda Hanbelîlerle tartışmalara girip onlarla çekişme halinde olmamıştır. Örneğin Şâfiî bir muhaddis ve fakih olan ve Mısır kadılığı da yapan İbnü'l-Bârizî özellikle Allah'ın sıfatları konusunda tartışmaya girmekten sakınmış, Hanbelî âlimler ile Eş'arî kelâmcılar arasında herhangi bir tercihte bulunmayıp her iki ekol hakkında da olumlu bir tavır sergilemiştir (Altıkulaç, 1999, s. 525)

Şâfiî bir muhaddis olan İbn Kesîr'in de zaman zaman mezhep tarafgirliği yaptığı, kendi mezhebi ile ilgili olumsuz haberleri yalanlamasa da görmezden geldiği ya da geçiştirdiği ifade edilmiştir. Örneğin, İbn Kesîr oğlunun rüşvet alması ve eğlenceye düşkünlüğü sebebiyle görevinden azledildiği bilinen (Makrîzî, 1997, s. 237-238). Celâleddin el-Kazvîni'nin azil sebebi hakkında açıklama yapmamış, sadece anlatması uzun sürecek bazı işler sebebiyle görevinden azledildiğini kaydetmiştir (İbn Kesîr, 1998, s. 400, 412). Ancak İbn Kesîr bir Hanbelî kadısı olan Takiyyüddin b. İvaz'ın (ö. 738/1338) oğlunun yaklaşık üç yüz bin dirhem olan borcunu ödemediği gerekçesiyle görevinden azledildiğini açıkça ifade etmiştir (İbn Kesîr, 1998, s. 400). Buradan hareketle İbn Kesîr'in mezhep taassubu ile bazı bilgileri sakladığı ifade edilse de (Yalçın, 2016, s. 10) onun yukarıda ele alındığı gibi Hanbelîlerle anlaşamayan bir yapıda olduğunu söylemek zordur. Kaldı ki Makdisî, İbn Kesîr'i kayınpederi Mizzî gibi İbn Teymiyye'nin ashabından, gelenekçi bir Şâfiî¹² (Hanbelî itikadına meyilli) olarak takdim etmektedir (Makdisî, 2015, s. 75). Öte yandan İbn Kesîr, İbn Teymiyye düşmanı koyu bir Eş'arî/Şâfiî olan İbnü'z-Zemlekânî'nin ilmî kabiliyetini öne çıkararak oldukça olumlu cümlelere de yer vermiştir. Bununla birlikte İbnü'z-Zemlekânî'nin kadı olması durumunda İbn Teymiyye'ye eziyet edeceği fikrini de kötü bir niyet olarak tavsif etmektedir. Bütün bu veriler göz önüne alındığında İbn Kesîr hakkında kesin bir yargıya ulaşmak daha kapsamlı bir tetkike ihtiyaç duymaktadır. Ancak eldeki bilgilere göre onun da diğer bazı âlimler gibi iki kesin çizgi arasında orta bir yol tuttuğunu söylemek mümkün gözükmemektedir.

SONUÇ

Şam ve Mısır'da, taassuba varan mezhep farklılığının izlerini, dönemin ikili ilişkilerinde, taraftarların da araya girmesiyle oluşan toplu gerginliklerde veya bu dönemde yazılmış eserlerde veya görmek mümkündür. Bu düşünce farklılığının, bazen münazara gibi gayet ilmî bir üslupla muhatap bulunduğunu ama bazen de hakarete veya elde edilen resmî yetkilerden de güç alınarak fiilî birtakım saldırılara dönüştüğünü söylemek mümkündür. Bu nedenle Bahrî Memlûkler dönemine gelinceye kadar tarihte karşılığını bulan Hanbelî-Eş'arî çekişmesi bu dönemde de tüm hareketliliğiyle devam etmektedir. Ancak bu çekişmenin her iki mezhebin kendi içindeki mutaassıpları arasında gerçekleştiği de görülmektedir. Bu dönemde kelâm ağırlıklı Eş'arîliği savunup, propagandasını yapan âlimler olduğu gibi daha ılımlı ve kelâmdan kısmen arındırılan ve hadis taraftarlığı üzerine kurulan Eş'arîliği benimseyen muhaddislerin de oldukça fazla olduğunu söylemek mümkündür. Bir sonraki asırda hüküm süren Burcî Memlûkler döneminde gerek siyasî ve iktisadî olaylar gerekse Hanbelî âlimlerin özellikle bid'at anlayışı gereği toplum üzerinde aşırı müdahaleci tutumları sebebiyle Hanbelîliğin canlılığını giderek kaybetmeye

¹² George Makdisî, gelenekçi Şâfiîleri, tercümeyle yansıyan ifadesiyle "Hanbelî sempatizanı" olarak tavsif etmektedir. Bkz. (Makdisî, 2015, s. 62).

başladığı ifade edilebilir. Bu nedenle zamanla her iki mezhebin de aşırılıkları körelerek mezhepler arası bir uzlaşma ortamı sağlanmış olması kuvvetle muhtemeldir.

Bilgilendirme / Acknowledgement: Bu makale *Türk (Bahrî) Memlûkler Döneminde Hadis İlmî (Hicri VII-VIII. Asırlar)* isimli doktora tezinden üretilmiştir.

KAYNAKÇA

- Altıkulaç, T. (1999). İbnü'l-Bârîzî. *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)* içinde (c. 20, ss. 525-526). İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Apaydın, H. Y. (1999). İbn Kayyim el-Cevziyye. *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)* içinde (c. 20, ss. 109-123). İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Ayaz F. Y. ve Düzenli A. (2018). Makrizî ve Mısır'da Eş'arîliğin yayılmasına dair tespitleri. *Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, II(1)*, 25-39.
- Ayaz, F.Y. (2017). Memlûk sultan ve emîrlerinin Hanefîliğe tutkunluğu üzerine. *IV. Uluslararası Şeyh Şa'bân-ı Velî Sempozyumu –Hanefîlik-Mâturîdîlik- Bildiriler Kitabı, I-II*, Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Matbaası.
- Aybakan, B. (2000). İbnü'l-Vekîl. *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)* içinde (c. 21, ss. 237-238). İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Aynî, B. M. (2009). *İkdü'l-cümân fî târihi ehli'z-zamân*. (thk. Muhammed Muhammed Emin). Kahire: Dâru'l-Kütüb ve'l-Vesâikü'l-Kavmiyye.
- Buhârî M. (1999). *Sahîhu'l-buhârî*. Riyad: Dâru's-Selâm.
- Bulut, Z. (2017a). Hanbelî akaidinin teşekkülü. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 6(5)*, 2941-2962.
- Bulut, Z. (2017b). Karşı mihne uygulamaları ve er-Risaletü'l-Kâdiriyye (Kâdirî İtikadı). *Kelâm Araştırmaları Dergisi, 15(1)*, 75-110.
- Ebü Şâme el-Makdisî, A. (2002). *Kitâbü'r-ravzateyn fî ahbâri'd-devleteyn en-nûriyye ve's-salâhiyye*. (thk. İbrâhim Şemseddin). Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye.
- Günay, H. M. (2000). İbnü'z-zemlekânî. *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)* içinde (c. 21, ss. 242-243). İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.
- İbn Azzûz, M. (2000). *Medresetü'l-hadis fî bilâdi's-Şâm hilâle'l-karni's-sâmin el-hicrî asri'l-eimme İbn Teymiyye ve'l-Mizzî ve'z-Zehabî ve'l-Birzâlî*. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye.
- İbn Hacer, A. (1993). *ed-Dürerü'l-kâmine fî a'yâni'l-miet's-sâmine*. Beyrut: Dâru'l-Cîl.
- İbn Kesîr, İ. (1998). *el-Bidâye ve'n-nihâye*. (thk. Abdullah b. Abdülmuhsin). Kahire: Dâru'l-Hicr.
- İbn Teymiyye, A. (1995). *Mecmûu'l-fetâvâ*. (thk. Abdurrahman b. Muhammed b. Kâsım). Medine: Mecmûu'l-Meliki Fehd li-Tabâati'l-Mushafi's-Şerîf.
- İbn Tolun, M. (1980). *el-Kalâidü'l-cevheriyye fî Târîhi's-Sâlihiyye*. (thk. Muhammed Ahmed Dehmân). Dımaşk: Mecma'u'l-Lüğati'l-Arabiyye.
- İbnü'l-Esîr, A. (1987). *el-Kâmil fî't-târîh*. (thk. Ebü'l-Fidâ Abdullah el-Kâdî-Muhammed Yûsuf ed-Dekkâk). Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye.
- İğde, M. (2016). Selefilikğin tarihi arka planı: Hanbelilik. *İslâm Mezhepleri Tarihi Selefilik Çalıştayı VI. Ulusal Koordinasyon Toplantısı (05-06 Eylül 2015) Bildiriler Kitabı, 35-54*, s. 36-37.

- Kallek, C. (1992). Benî Sasrâ. *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)* içinde (c. 5, ss. 451-454). İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Karabacak, M. (2012). İbn Receb Hanbelî'nin hayatı ve ilmî şahsiyeti. *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XVI(2), 721-745.
- Koca, F. (1997). Hanbelî mezhebi. *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)* içinde (c. 15, ss. 525-547). İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Koca, F. (1999). İbn Abdülhâdî Şemseddin. *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)* içinde (c. 19, ss. 273-274). İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Koca, F. (2002). Kudâme ailesi. *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)* içinde (c. 26, ss. 310-311). Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Koç, İ. (2018). Hanbelîlik-Eş'arîlik ilişkisi Ehvâzî örneği. *V. Uluslararası Şeyh Şa'bân-ı Velî Sempozyumu-Eş'arîlik (04-06 Mayıs 2018) Bildiriler Kitabı*, 548-557, Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Matbaası.
- Ma'rûf, B. A. (1976). *ez-Zehebî ve menhecühü fi kitâbihi târihi'l-İslâm*. Kahire: Matbaatü İsâ el-Bâbî el-Halebî.
- Makdisî, G. (2019). *İslâm'ın klasik çağında ve Hıristiyan Batı'da beşeri bilimler*. (çev. Hasan Tuncay Başoğlu). İstanbul: Klasik Yay.
- Makdisî, G. (2015). *İslâm'ın klasik çağında din hukuk eğitim*. (çev. Hasan Tuncay Başoğlu). İstanbul: Klasik Yay.
- Makrîzî, A. (1998). *Kitâbü'l-mevâ'iz ve'l-i'tibâr bi-zikri'l-hutat ve'l-âsâr (el-Hutat)*. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye.
- Makrîzî, A. (1997). *Kitâbü's-Sülûk li-ma'rifeti düveli'l-mülûk*. (thk. Muhammed Abdülkadir Atâ). Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye.
- Mustafa, Ş. (1997). *Medîne li'l-ilm âli kudâme ve sâlihiyye*. Dimaşk: Dâru't-Tılâs.
- Mutî' el-Hâfiz, M. (2002). *Câmi'u'l-hanâbile el-muzâfferî bi-sâlihiyyeti cebeli kâsiyûn*. Beyrut: Dâru'l-Beşâiril-İslâmiyye.
- Müslim (2009). *Sahîhu müslim*. (thk. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Fâriyâbî). Beyrut: Dâru'l-Kurtubâ.
- Özafşar, M. E. (2015). *İdeolojik hadisçiliğin tarihî arkaplanı*. Ankara: Otto Yay.
- Sever, M. (2017). *Bahrî Memlûkler dönemi mezhep hareketleri (1250-1382)*. Yayınlanmamış doktora tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi SBE, Samsun.
- Tâceddin es-Sübkî, A. (1992). *Tabakâtü's-şâfi'iyyeti'l-kübrâ*. (thk. Mahmud Muhammed Tanâhî-Abdulfettâh Muhammed el-Hulv). Kahire: Dâru'l-Hicr.
- Toru, Ü. (2018a). Eş'arî âlimlerin nazarında Hanbelîlik ve Hanbelîler (ihtilaflar ve ithamlar). *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, VI(10), 101-144.
- Toru, Ü. (2018b). Eş'arîlik-Hanbelîlik farklılaşmasının toplumsal yansımaları. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Dergisi*, XXII(1), 260-292.
- Yalçın, M. F. (2016). *Bahrî Memlûkler döneminde Dimaşk kâdilkudatları*. Yayınlanmamış doktora tezi, Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul.
- Yavuz, Y. Ş. (1995). Eş'ariyye. *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)* içinde (c. 11, ss. 447-455). İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Yavuz, Y. Ş. (1997). Halku'l-Kur'ân. *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)* içinde (c. 15, ss. 371-375). İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.

Yücesoy, H. (2005). Mihne. *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)* içinde (c. 30, ss. 26-28). İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.

Zehebî, M. (1985). *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. (thk. Şu'ayb el-Arnaût vdğr.). Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.

İletişimde “Dijital Görgüsüzlük”: Gerçekliğin Karikatürize Edilmiş Hali

Dr. Öğr. Üyesi Cihan Oğuz^{1*}

Geliş tarihi: 18.09.2019
Kabul tarihi: 11.11.2019

Atıf bilgisi:
IBAD Sosyal Bilimler Dergisi
Sayı: 5 **Sayfa:** 471-478
Yıl: 2019 **Dönem:** Güz

This article was checked by *iThenticate*.
Similarity Index 17%

¹ İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi,
Türkiye, cihanoguz@yahoo.com,
ORCID ID 0000-0002-0997-0826

* Sorumlu yazar

ÖZ

İnternetin ve yeni iletişim teknolojilerinin 2000’li yıllardan itibaren hızla yaygınlaşmasıyla birlikte, geleneksel haberleşme ve iletişim şekilleri de değişime uğramıştır. Özellikle genç kuşaklarda akıllı cep telefonları adeta “bedenin bir parçası” haline gelirken, kuşaklararası iletişim kanalları da X ve Y kuşaklarının aleyhine tıkanmaya başlamıştır. Z Kuşağı veya Alfa Kuşağı olarak adlandırılan en genç kuşağın, iletişimin şekli ve kuralları konusundaki tutumu da, özde bağımsız ve özgür bir ruha işaret etse de, bir önceki kuşakların yaşam tarzına ters düşen kimi biçimsel uygulamaları içermektedir. Toplu taşıma araçlarında herkesin başını akıllı cep telefonlarına gömerek hayatını dijitalleştirmesi, sokakta görüntülü olarak cep telefonlarıyla yüksek sesle konuşulması, bir kafede oturan 4-5 kişilik arkadaş grubunun sürekli cep telefonlarıyla ilgilenmesi, yasak ve/veya tehlikeli olmasına rağmen uçaklarda cep telefonlarının son ana kadar kapatılmaması ya da uçuş moduna alınmaması, sinema veya konserlerde sık sık çalan cep telefonları, hoca ders anlatırken bile öğrencilerin sıra altından mesajlaşması gibi gündelik hayatta sıkça rastlanan davranışlar, yeni iletişim teknolojilerinin sorgulanmasına yol açmaktadır. Bu çalışmada dijital görgüsüzlük olgusu, gündelik hayat sosyolojisi ve kısmen "serbest zaman" kavramı çerçevesinde ele alınmış, teknolojik gelişmelerin neden olduğu kültürel davranış değişiklikleri eleştirel bir bakış açısıyla tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dijital Görgüsüzlük, Z Kuşağı, Bağımlılık, Gündelik Hayat Sosyolojisi, Serbest Zaman

“Digital Impression” in Communication: Caricaturized Case of the Reality

Assist. Prof. Dr. Cihan Oğuz^{1*}

First received: 18.09.2019

Accepted: 11.11.2019

Citation:

IBAD Journal of Social Sciences

Issue: 5 **Pages:** 471-478

Year: 2019 **Session:** Fall

This article was checked by *iThenticate*.
Similarity Index 17%

¹ İstanbul Yeni Yüzyıl University, Turkey,
cihanoguz@yahoo.com,
ORCID ID 0000-0002-0997-0826

* Corresponding Author

ABSTRACT

The traditional forms of intercommunication and communication have changed with the rapid spread of internet and new communication technologies since the 2000s. Intergenerational communication channels have started to be blocked against X and Y generations, smartphones are a part of the body especially in younger generations. The attitude of the youngest generation, called the Z Generation or the Alpha Belt, on the form and rules of communication also implies some form of formal practices that have been opposed to the lifestyle of the previous generations, although they point to an independent and free spirit. In public transport devices, everyone can digitize his / her life by smart mobile phones, by talking loudly with video mobile phones in the street, or with a group of 4-5 people sitting in a cafe constantly deals with mobile phones, although it is forbidden and / or dangerous, the mobile phones on the aircraft are not closed until the last moment or not taken into flight mode, mobile phones that play frequently in cinema or concerts, and even when students are talking about lessons, common behaviours in daily life such as messaging from students cause new communication technologies to be questioned. In this study, the phenomenon of digital inattention was discussed within the framework of the concept of daily life sociology and partly free time, and cultural behaviours changes caused by technological developments were discussed with a critical point of view.

Keywords: Digital Impression, Z Generation, Dependence, Sociology of Everyday Life, Leisure

GİRİŞ

2000’li yıllar, internetin ve yeni iletişim teknolojilerinin gelişimiyle birlikte bambaşka bir çağın habercisi olmuştur. Dijitalleşmeyle birlikte iletişim boyut değiştirmiş, insanlar birbirlerine daha kolay ulaşmaya başlamıştır. Bunun bir adım ötesi çok gecikmemiş, akıllı cep telefonları sayesinde iletişimin hızı baş döndürücü bir süreç haline almıştır. Bu gelişmeler dünyadaki bilgi ve enformasyon akışını hızlandırmış, bilginin sınır tanımaz bir biçimde her yerde dolaşmasına neden olmuş; kısacası yeni ve büyük bir teknolojik yenilik olan internet her alana nüfuz etmeye başlamıştır (Asanova, 2018, s. 188). İnternetin yaygınlaşmasıyla birlikte de, yeni medya kavramı tüm dünyada etkisini göstermiştir.

Kuşkusuz ki, iletişimdeki hızlı değişimin neden olduğu toplumsal sorunların incelenmesi hiç de kolay değildir. Değişimin boyutu ve eksenini hakkındaki her yargının *değişebilirlik* olasılığı yüksek görünmektedir. Zira içinden geçilen çağ, durağan ve nefes alma hakkı tanıyan bir ortama zemin tanımaktan uzaktır. Bir başka deyişle, bugünün iletişimcileri, *içinden geçmekte oldukları* tarihi tanımlamaya çalışmaktadır. Bu da ister istemez sorunlara/gelişmelere bakışta ideolojik tercihleri öne çıkarmaktadır.

Hal böyle olunca iletişimin boyutundan çok, bireyi kuşatan gücü ve etkinliği önem kazanmaktadır. İletişim dünyası, ulaştığı zirveyi tanımlamaktansa bireylerin bu zirveden nasıl *tepe üstü* aşağı düşmek üzere olduğu tehlikesine dikkat çekmektedir. Bu konuda iki farklı bakış açısı bulunmaktadır: İletişimin eriştiği muazzam gücü *kutsayan* liberaller ve iletişimin hayatı *altüst ettiğini* öne süren muhafazakârlar. Yeni iletişim teknolojilerinin ve internetin birey üzerindeki *etkisini* azımsamamakla birlikte, bu konuda ortaya çıkan *tuhafliklarda* iletişim araçlarından çok bireydeki zaafın rol oynadığını vurgulayan üçüncü tip iletişimcilerin varlığını da kabul etmek gerekir:

Sosyal medyadaki ‘ego patlamaları’nın izdüşümünde bu zaaf yatmaktadır. O âna değin ifade güçlüğü veya imkânsızlığı çeken birey, tüm iletişim kanallarının herkese birden açılmasıyla, kendini doğduğu günden beri hiç rastlamadığı bir özgürlük girdabının içinde bulur. Evet, özgürlük vardır; ama girdap da bir ‘tehlike’ olarak bireyin yanı başında beklemektedir. (Oğuz, 2017, s. 63).

Bireyin karşı karşıya kaldığı gerçeklik, aslında teknolojinin ulaştığı boyutu *özümseyememesi* sorununda düğümlenmektedir. Birey kuşkusuz ki teknolojiye hızla uyum sağlamakta, onu benimsemekte, ama hayat tarzına uyarlamakta güçlük çekmektedir.

1. GÜNDELİK HAYAT SOSYOLOJİSİ VE “DİJİTAL GÖRGÜSÜZLÜK”

Dijital görgüsüzlük kavramı, gündelik hayat sosyolojisi ile iletişim arasındaki “kesişim kümesinde” yer alan bir kavramdır. Reisman’a göre, dışı vurulan davranışlarında bireysel özgürlüklere sahip değilmiş gibi görünen geleneğe yönelik insan, “ritüeller ve adab-ı muaşeret ile düzenlilik içinde ilgilenen konformitenin dışındaki alanlarda” özgür davranabilir, içe yönelik insan da toplumsallaşmaya açık bir kişilik olmakla birlikte, bu tür kişiler bütün olarak topluma uyumlanmazlar; bu uyumlanmada kendi kişiliklerini koruyabilme yetisine sahiptirler (Oskay, 1982). O “özgürlüğün” bireyin kendisine dönük bir serbestlik olduğu, “çevredekiler” açısından ise “yadırgatıcı” bir davranış biçimi olduğu bir gerçektir. Peki, geleneksel kültürle kuşatılmış bireyi teknolojiye, dolayısıyla da yeni bir “kültürel form” a iten sebepler nelerdir? Bu noktada, bireydeki “haz” ve “merak” dürtüsü devreye girmektedir:

Günümüzde eğlenmek, hoşnut olmakla sınırlandırılmıştır. Hoşnut olmak ise razı olmak anlamına gelmektedir. Bu ise toplumsal sürecin totalitesinden kendini yalıtılmakla, kendi sınırlılığını içinde bütünü yadsımakla mümkündür. Başka deyişle, kültür sanayinin sunduğu biçimiyle eğlence, varolan acı ve sıkıntıları düşünmemeye, unutmaya, bunlardan kaçma olarak yaşanmaktadır. (Aydoğan, 2019, s. 129).

Şu halde, tüketmek, özellikle sınıfsal kategoriler keskinleşirken sadece aldatici bir mutluluk sunar, ama asla hayal kırıklıklarını ve yoksunlukları gizlemeye yeterli değildir (Köse, 2008, s. 21). Bu durum, aslında dijital görgüsüzlüğe yol açan gerekçeleri de oluşturmaktadır. Bireydeki “pervasızlık”, aldatici mutluluğun “maskesinin” inmesiyle birlikte, gerçek ile yüzleşmesinden kaynaklanmaktadır.

Bu kapsamda “iletişim açlığı” kavramına da dikkat çekmekte yarar var. İletişim açlığı, modernizmin doğurduğu, son sürat gelişen iletişim teknolojisinin büyüttüğü ve giderek karmaşıklaşan insan ilişkilerinin biçimlendirdiği bir kavramdır. Toplum, çok hızlı bir şekilde “teknolojik özgürlüğe” ve “özerkliğe” kavuşunca, bunu “doyasıya” ve “sınırsızca” yaşamaya başlamıştır. Cep telefonunu kimliğinin bir parçası, bedeninin doğal uzantısı olarak görmüştür. Cep telefonlarında da internetin kullanılmasıyla, artık o cihaz sadece bir haberleşme aracı değil, aynı zamanda bireyin hayatını yönlendiren bir “robot arkadaş” haline gelmiştir (Oğuz, 2017, s. 64-65). O “robot arkadaş”ın “bireye özel” yaygınlaşması için de ortam hazırlanmıştır: Dünya bazında küresel ekonomik değer yaratma zinciri içinde yer almak, küresel pazarlarda söz sahibi olmak ve ihracat içinde teknolojik ürünlerin veya dijital teknoloji bazlı üretilen markaların sayısını artırmak için bir an evvel zamanın ruhuna uygun olarak dijital teknoloji devriminden beslenen endüstriyel dönüşüm ve kalkınma stratejilerinin benimsenmesi gerekmektedir (Büyüksulu, 2017, s. 60).

Dijital görgüsüzlük iletişim açlığı kavramının neden olduğu yönelimleri kapsamaktadır. Toplu taşıma araçlarında akıllı cep telefonlarına gömülerek kendini çevreden soyutlayanlar, sokakta veya alışveriş merkezlerinde görüntülü cep telefonlarıyla yüksek sesle konuşanlar, bir kafede oturup birbirleriyle değil, sürekli cep telefonlarıyla ilgilenen arkadaş grupları, uçaklarda cep telefonlarını son ana kadar kapatmayıp ya da uçuş moduna almayıp ısrarla son dakikaya kadar bekleyenler, sinema veya konserlerde cep telefonlarını kapatmayıp “gürültü kirliliği” yaratanlar bu kategoriye girmektedir. Yemekte çekilen ve objektifin sofradaki yiyecek içeceklere odaklandığı “selfie’ler”, hastanede kola takılmış serumla verilen pozlar da dijital görgüsüzlüğe örnek davranışlardır.

Bu noktada, sınırsız iletişimin yol açtığı sınırsız bir özgüven ortaya çıkmakta; birey kendisini ifade ederken açgözlülüğünü ve görgüsüzlüğünü çekincesizce sergilemektedir. Başta akıllı cep telefonları olmak üzere yeni iletişim teknolojilerinin birey üzerindeki etkilerini kıyasıya eleştirenlerin dayanak noktası da aslında budur. Rahatsızlık yaratan, tepkiye yol açan ve *itici* görünen manzara, teknolojinin ulaştığı boyut değil, bireyin bu teknolojiyi *kullanma biçimidir*.

Davranışsal bir tutum olarak bireylerin cep telefonu kullanırken sergilediği “görüntü kirliliği”, biçimin özü örselemesine yol açmaktadır. Yeni iletişim teknolojilerinin ulaştığı boyut bireysel/toplumsal açıdan ne kadar önemli ve dikkate değerse, kullanım biçimindeki “avam” tutumlar da o derece eleştiriye muhtaçtır. Kuşkusuz ki görgü sonradan öğrenilen bir davranış şeklidir:

“Kimi iletişimcilere göre ise bireylerin cep telefonu sahibi olma oranları, operatörlerin abonelerini sürekli konuşmaya teşvik etmesi, aylık on binlerce mesaj paketlerine duyulan karşı konulmaz istek, internet ve akıllı telefonlarla birlikte; mesajlaşma uygulamalarının giderek yaygınlaşması, sosyal medyanın sadece masaüstünden değil her an her yerde olma ve bulunma gibi bir imkânı kullanıcılarına sunması gibi örnekler, iletişimin insanî ve zaruri bir ihtiyaçtan öte, üretilmiş, sevk edilmiş yapay bir ihtiyaç karakterine büründüğünün önemli göstergeleri sayılmaktadır (Göker, 2015, s. 394).

Elbette iletişimi kolaylaştıran ve yaygınlaştıran bu etmenler göz ardı edilemez; ancak olayı sadece “yapay bir ihtiyaç” ekseninde değerlendirerek bireylerdeki iletişim açlığını hafife almak, sorunun altında yatan gerekçeleri görmezden gelmek demektir. En basitinden, sosyal ağlar toplumsal hareketlerin göbeğinde yer alan ağlar olarak varlık göstermişlerdir. Sosyal ağlar, “yaratıcılık, kendine güven ve meydan okuma” edimlerinin ortaya çıktığı yerler olmuştur (Türk, 2013, s. 56). Aslında dijital görgüsüzlüğün kökeninde bu aşırı özgüven yatmaktadır. “Meydan okuma” ve “egonun mutlak hakimiyeti” şeklinde ortaya çıkan bu özgüven sonucu, birey, özellikle sosyal medyadaki paylaşımlarında görgüsüzlüğün sınırlarını sonuna kadar kullanmakta; hemen hemen tüm paylaşımcıların aynı düzeyde olduğunun farkına vararak, “suç ortaklığı”nın keyfini çıkarmaktadır. Burada bireyi dijital görgüsüzlüğe iten etkenlerden en önemlisi de bu *ortak paylaşım* duygusudur. Bireyin, hatalı veya yanlış olduğunu bile bile dijital görgüsüzlükte ısrar etmesinin izdüşümünde, diğer bireylerce de tanınan *onay bulma güdüsü* yatmaktadır. Sonuçta, bireyin görgüsüzlüğünü yüzüne vuracak kimse yoktur; çünkü herkes aynı *kabahati* işlemektedir. Hatta bu *kabahati işleme özgürlüğü* sosyal paylaşım sitelerinin doğasında mevcuttur.

Bireyin “benlik arayışı” sürecinde görgüsüzlük ve aşırı özgüven zaafına düştüğü görülmektedir. Benliğin oluşması, gelişmesi ve beslenmesi için bir sahneye, diğer kişilere, toplumsal yapıya, doğada bulunan

ve/veya insanın ürettiği imgelere ihtiyaç bulunmaktadır (Tan, 2019, s. 206). Kısacası birey, hem uyum içinde olacağı hem de çelişeceği bir dizi onay/ret kodlarıyla kuşatılmıştır. Benlik, bu “sınavların” ne ölçüde atlatılacağına bağlıdır.

Dijital görgüsüzlüğün en önemli göstergesi ise direksiyon başında cep telefonu ile konuşan sürücülerdir. Hemen hemen hiçbir sürücü kulaklık kullanmamakta; bir eliyle cep telefonunu tutup konuşurken diğer eliyle de araba kullanmaktadır. Emniyet Genel Müdürlüğü’nün Dünya Sağlık Örgütü (WHO) verilerinden derlediği “Cep Telefonu Kullanımı: Sürücü Dikkat Dağınıklığında Giderek Büyüyen Bir Sorun” başlıklı rapora göre, ABD, Yeni Zelanda, Avustralya ve bazı Avrupa ülkelerinde sürücülerin yüzde 60-70’inin sürüş esnasında ara sıra cep telefonu kullandığı tespit edilmiştir (<http://tiny.cc/90ds2y>, 2019). Sigorta şirketlerinin derlediği verilere göre ise sürücülerin çoğu kırmızı ışıkta durdukları sırada whatsapp mesajı göndermektedir. Bu tip durumlar da, araç kullanırken çok önemli iki etken olan stres ve konsantrasyon eksikliğine yol açmaktadır. Ayrıca, araba kullanırken mesaj göndermek kaza yapma riskini 23 kat artırmaktadır (<http://tiny.cc/dhds2y>, 2019). Araştırmaların çoğu erkeklerin sürüş esnasında cep telefonu kullanma eğilimlerinin daha fazla olduğunu gösterse de, genç kadın sürücülerin de araç kullanırken cep telefonu ile konuşması bir başka çelişki oluşturmaktadır (<http://tiny.cc/90ds2y>, 2019). Görgüsüzlük cinsiyet ayrımı yapmamaktadır.

Peki, görgüsüzlüğü *tetikleyen* öğeler nelerdir? Bu, geleneksel kültürün de *onay* verdiği *alışkanlıklardan* kaynaklanan arızî bir durum mudur, yoksa geçici bir *karılma* mı? Çünkü değer, toplumun baskın kurumları neye karar veriyorsa odur. Bu nedenle dünyayı küresel kapitalizm şekillendiriyorsa, küresel finans piyasalarında finans varlıklarının değerlendirilmesiyle sermaye birikimi üstün değerse, her durumda değer bu olacaktır. Tıpkı kapitalizmde kâr elde etmenin ve parasal anlamda kârı somutlaştırmanın nihayetinde başka her şeyi satın alabilmesi gibi (Castells, 2016, s. 61). O halde *iletişim kültürü* devralmamış ve böyle bir kültür yaratma iddiasında olmayan toplum, bu sorunu hep *boşlukta* mı bırakacaktır? Gerçekliğin karikatürize edilmiş hali sadece abartılı bir vurgu mudur, yoksa “cin olmadan adam çarpma” konusunda örtülü bir yeteneğe sahip bireylerin iletişim kültürü konusundaki çapını mı göstermektedir?

2. İLETİŞİMDE “ADAB-I MUAŞERET” SORUNU

İletişim açlığı bireyi o derece büyülemektedir ki, birey örneğin toplu taşıma araçlarında cep telefonu ile görüntülü şekilde konuşurken, karşındakini sanki yıllardır ilk kez görüyormuş gibi heyecanlı ve yüksek bir ses tonuyla hitap etmektedir. Sokakta yürürken cep telefonuna hapsolüp çevreyi umursamayanlar veya sinema salonunda filmin en can alıcı bölümünde cep telefonları çalanlar bu kategoriye girmektedir.

Burada, iletişim açlığının getirdiği bir görgüsüzlük söz konusudur. Bireyler adab-ı muaşeretini (görgü kurallarını) hiçe saymakta, iletişimin *saygı* çerçevesi içinde sağlanması gerektiği gerçeğini göz ardı etmektedirler. Zaten Z Kuşağı temsilcilerinin en belirgin kişilik özellikleri; başkalarının kendileri hakkında ne düşündüğünü önemsemeyen, toplum tarafından onaylanma ihtiyacı hissetmeyen, her yaş grubu ile benzer şekilde iletişim kurmaya eğilimli, açık sözlü, kendine güveni (bunun için yeterli donanımına sahip olmasa bile) zirvelerde olan gençler olmalarıdır (Yalın, 2018, s. 85-86). Ancak bu görgüsüzlük sadece Z Kuşağı’na özgü bir tutum değildir; aksine, 30’lu, 40’lı ve daha ileri yaşlardaki bireylerin adab-ı muaşeret kurallarına uymakta daha da zorlandıkları görülmektedir. Orta yaş grubuna yakın veya orta yaştaki bu bireyler, akıllı cep telefonuna sahip olmakla, konuştukları çevreye de *hâkim olduklarını* düşünmektedirler.

Akıllı telefonlarını video izlemek için kullananların bazılarında da benzer *duyarsızlıklar* mevcuttur. Bu kişiler videoyu etrafındakilerin de duyacağı şekilde sesli olarak izlemeyi tercih etmektedir. Oysa Z Kuşağı bireyleri bu sorunu basit bir kulaklıkla çözmeyi başarmıştır.

3. BAĞIMLILIK MI, GÖRGÜSÜZLÜK MÜ?

Başta akıllı cep telefonları olmak üzere yeni iletişim teknolojilerini kullananların “bağımlı” olup olmadıkları bir yana, asıl çelişki, bu bireylerin sahip oldukları iletişim araçlarını *nasıl* kullandıkları sorununda düğümlenmektedir. Bu noktada *biçim*, kültürel bir form olarak *özün önüne* geçmekte; dolayısıyla akıllı cep telefonları birer *gösteriş metaforu* olarak iletişim süreci içindeki yerini almaktadır.

O halde, yeni iletişim teknolojisi, internet ve sosyal medya, *bağımlılık* değil, aksine, bireyin kendisini ifade edebileceği birer *araç* konumundadır. Birey, kendisini yeni iletişim teknolojisi, internet ve sosyal medyaya teslim etmemekte; tam tersine, bu mecraları dijital görgüsüzlük yolunda *esir* almaktadır. Zaten dijital görgüsüzlüğün kaynağı da burada yatmaktadır: Birey için yeni iletişim teknolojileri, iletişim açılığını giderme yolunda hoyratça kullandığı, hiçbir kural ve izan tanımadığı, çevreyi rahatsız veya tedirgin etmekten çekinmediği, geleneksel değerleri hiçe saydığı, sürekli kendisini ön plâna çıkardığı bir “gösteriş” vesilesidir. Neticede, teknoloji toplumu belirlemez. Toplum da teknolojik değişimin yönünü çizemez, çünkü bilimsel keşif, teknolojik yenilik ve bunların toplumsal uygulanma süreçlerine bireysel yaratıcılık ve girişimcilik de dâhil birçok etken dâhil olur; öyle ki, nihai sonuç, karmaşık bir etkileşim sürecine dayalıdır (Castells, 2013, s. 6). Tam da bu noktada, dijital görgüsüzlüğün sürekli bir hal alıp almayacağı ve gelecekteki iletişim süreci boyunca etkinliğini koruyup korumayacağı merak konusudur:

“Özellikle bugünün çocuk ve genç kitesinin birlikte doğup büyüdüğü bu yeni küresel gücün, uzun sürede oluşan ve değişim gösteren ve insanların bir arada yaşayabilmesini mümkün kılan kültür üzerinde bir etki yapıp yapmadığı sorusu önemli bir sorudur. Aslında soru iki yönlüdür; birincisi var olan kültür üzerinde bir etkisinin olup olmadığı, ikincisi ise, kendi içinde (yeni medya ortamında) yeni bir kültür yaratıp yaratmadığı ile ilgilidir. İlk soru için verilebilecek cevap; yeni medyanın yeni davranışlar oluşturmakla birlikte kalıcı değişimler yaratıp yaratmadığının söylenebilmesi için henüz erken olduğudur. Diğer bir deyişle; kültür, kısa sürede oluşan ve yerleşen bir yapıda değildir. İkinci soru içinse; yeni olan her şeyde olduğu gibi yeni bir mecra da -her ne kadar sınırsız özgürlük ortamı olarak değerlendiriliyor olsa da- zamanla yeni kurallar, ritüeller oluşacağı/oluşturulacağı, başka bir ifadeyle, yeni dijital sosyal medya toplumunun bir arada yaşayabilmek için yeni bir kültüre ihtiyaç duyacağı söylenebilir” (Yalın, 2018, s. 89).

Dijital görgüsüzlüğün *baskın* çıktığı kültürleşme sürecinde, bu paradoksun nesnel bir fotoğrafını çekmek isteyen kişiler karşılaşılabilecek manzara şu olacaktır: Bir yanda, yüzlerce dolar değerinde, sosyal medya içerikli, hatta dört arka kameralı muazzam bir cihaz; diğer yanda da o teknolojik kültürün üzerine hiçbir şey katamayan, hatta geleneksel davranış kalıplarını o cihaza dayanarak hayatına eklemeye çalışan bireyler... Kısacası, potansiyel olarak özgür ve özgün olabileceği söylenegelen birey, bir bakıma, Marksizmin işaret ettiği yabancılaşmış işçinin benzeri olan robotlaştırılmış kitle insanına dönüştürülmüştür (Rojeck, 1995, s. 17).

Tabii tüm bu *olumsuz* tablo bir yana, yapılan araştırmalarda elde edilen bir başka bulguya göre gençlerin interneti en fazla *bilgi amaçlı* kullandıkları da üzerinde önemle durulması gereken bir vakıadır (Çiftçi, 2018, s. 430). Bu durum, aslında internetin o kadar da bağımlılık yaratmadığını; Z Kuşağı'nın oyun, video ve klip bir yana, bilgiye ulaşmak için de internete başvurduğunu göstermektedir.

SONUÇ

Gerçekliğin karikatürize edilmiş hâlinin her yönüyle *yanılsamaya* neden olduğu ortadadır: Üzerine büyüteç tutulan sorun, içsel bir *zaaf* değil, biçimsel bir *tercihtir*. Geleneksel davranış kalıplarını oluşturan kültürel kodların sınırlarını çizdiği bu dijital görgüsüzlük, her şeye rağmen Z Kuşağı'na mal edilebilecek bir olumsuzluk değildir. Zira Z Kuşağı zaten yeni iletişim teknolojilerinin ve internetin var olduğu bir dünyaya gözlerini açmıştır; dolayısıyla geleneksele dayanan kültürel kodlarla yetişmemiştir. İletişim açılığı da çekmemiştir. Bu konudaki zaaf ve -varsa- vebal, kendisinden önceki X ve Y Kuşaklarına aittir. İki farklı kültür arasında bocalayan kuşak bunlardır. Bir tarafta alışkanlıkların zorladığı geleneksel tutum ve davranışlar, diğer tarafta yeniliğe uyarlanma telâş ve kaygısı, önceki kuşakları çelişkili bir kültürel sürece itmiştir. Bilgisayar teknolojisini “zirve” sanarak, sonradan gelen yeni iletişim teknolojilerine, internete ve sosyal medyaya güçlükle uyum sağlayabilen bu iki kuşak, adeta kırsal alandan kente göç eden 1960'lardaki köylü vatandaşların geçirdiği “kültür şoku”na uğramışlardır.

Sıradan bireylerin, toplu taşıma araçlarında, sokaklarda, kafelerde, sinemalarda rastlayıp da *yadırgadığı* gerçeklik (cep telefonu ile yüksek sesle konuşmak, otobüsün ortasında sesli video izleme vb.) bu *kopuştan* kaynaklanmaktadır. Yeni iletişim teknolojilerine ve internetin sunduğu sınırsız olanaklara alışmaya çalışan X ve Y Kuşağı, aradaki boşluğu doldurabilmek ve açılan mesafeyi kapatabilmek için gayret göstermekte; bu *mücadele* sırasında da bir türlü üzerinden atamadığı zaafalarını sergilemektedir.

Kuşkusuz Z Kuşağı bireyleri de -önceki kuşaklar kadar olmasa da- dijital görgüsüzlükten nasibini almaktadır. Kafelerde, aynı masada oturup cep telefonlarına gömülen gençlere her zaman rastlamak mümkündür. Fakat bu tablo da gerçekliğin karikatürize edilmiş hâlini yansıtmaktadır. Çünkü o gençler, aynı ortamı paylaştıkları halde, birbirlerinden sadece bir süreliğine kopmakta, etraftaki hiç kimseyi rahatsız etmemektedir. Görünürde bir kopukluk vardır; ancak bu zaaf, toplu taşıma araçlarında telefonla yüksek sesle konuşan bireylerin düştüğü durumla kıyaslanamayacak ölçüde *masum* bir davranış şeklidir.

İletişim, her ne kadar kuşak farkı gözetmeyen kendine özgü değerler sistemi olsa da, var olan kültürel normlar, geleneksel davranış kalıpları ve alışkanlıklar yüzünden bu yapının *homojen* kalması mümkün değildir. Hele hele, baş döndürücü bir hızla her geçen gün yeni bir buluşa ve değişime kapı aralayan iletişim çağında, bireylerin bu sürece kolaylıkla uyum sağlamalarını beklemek iyimserlik olacaktır.

Özetle; ortaya çıkan manzara, yeni iletişim teknolojilerinin yol açtığı bir bağımlılık ve *felâket* süreci değil, bireylerin bu hızlı gidişata uyarlanma sorunudur. X ve Y Kuşaklarının geçmişte “atlattığı” bu süreç muhakkak ki görece daha “kolay” ve hızlı uyarlanmaya uygun bir zaman dilimiydi. Ancak unutulmamalı ki, X ve Y Kuşaklarından bir önceki kuşak açısından da yeni iletişim teknolojilerine bakış tarzı “mesafeli” olmuştur. Yine de o eski kuşaklar bu teknolojileri zamanla benimsemiş, yaşamlarına uyarlamakta zorluk çekmemişlerdir. Her kuşak, bir önceki kuşağa göre daha birikimli ve yeniliğe açık olduğu için, bu uyarlanma süreci kuşaklar arası bir “nöbet devri” gibi görülebilir. Z Kuşağı’nın açmazı ve aynı zamanda avantajı, “en yeni” iletişim teknolojilerinin kucağında doğması ve önceye ait hiçbir teknolojik ve kültürel mirasa gereksinim duymamasıdır. Üç kuşağın aynı dönemi “farklı” zorluklarla yaşadığı bir iletişim devrimi çağında, bu kaçınılmaz “sancı”, aynı zamanda yeni kuşağın kültürel geleceğinin inşası bakımından da zorunlu bir geçiş süreci gibi görünmektedir.

KAYNAKÇA

- Asonova, A. (2018). Yeni medyanın gelişim süreci. S. Gezgin (Ed.). *Dijital çağda iletişim içinde*. İstanbul: Eğitim Yayınevi. 87-194.
- Aydoğan, F. (2019). *Medya ve serbest zaman*. (2. Basım). İstanbul: Der Yayınları.
- Büyükuslu, A. R. (2017). *Dijital kapitalizm*. İstanbul: Der Yayınları.
- Castells, M. (2013). *Ağ toplumunun yükselişi enformasyon çağı: Ekonomi, toplum ve kültür*. (3. Baskı). (Çev. Ebru Kılıç). Cilt: 1. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Castells, M. (2016). *İletişim gücü*. (Çev. Ebru Kılıç). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Çiftçi, H. (2018). Üniversite öğrencilerinde sosyal medya bağımlılığı. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(4), 417-434.
- Göker, G. (2015). İletişimin McDonaldlaşması: Sosyal medya üzerine bir inceleme. *Turkish Studies*, 10(2), 389-410.
- Köse, H. (2008). Lefebvre ve modern dünyada gündelik hayat. *İLETİŞİM Kuram ve Araştırma Dergisi*, Güz(27), 7-25.
- Oğuz, C. (2017). İletişim teknolojisindeki hızlı değişimin ekseninde yeni bir kavram: ‘İletişim açlığı’. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(18), 62-70.
- Oskay, Ü. (1982). David Reisman’ın görüşleri: Tüm olarak bilinen dünyadan Stepan Arkadyevich’in yaşamdan edinilen dünyasına. *A.Ü. Basın Yayın Yüksekokulu Yıllığı*, VII, 49-69.
- Rojeck, C. (1995). *Decentring leisure rethinking leisure theory*. London: Sage Publications.
- Tan, H. (2019). Dijital kinizm. G. H. Karadağ (Ed.). *Dijital hastalıklar içinde*. İstanbul: Der Yayınları. 191-225.
- Türk, G. D.. (2013). Demokrasinin dördüncü kuvveti yeni medya teknolojileri. *İnet-Tr’13, XVIII. Türkiye’de İnternet Konferansı*, 9-11 Aralık 2013, İstanbul Üniversitesi.

Yalın, A. (2018). Yeni medya ve kültür: ‘Z’ kuşağından izlenimler. M. Gökhan (Ed.). *İletişim Çağında Dijital Kültür* içinde. İstanbul: Eğitim Yayınevi. 79-90.

ELEKTRONİK KAYNAKÇA

Emniyet Genel Müdürlüğü (2017). *Cep telefonu kullanımı: Sürücü dikkat dağınıklığında giderek büyüyen bir sorun*. 29 Ocak 2019 tarihinde http://www.trafik.gov.tr/SiteAssets/Yayinlar/Kitaplar/Cep_Telefonu_Kullanimi.pdf adresinden erişildi.

Mapfre Sigorta (2018). *Araba sürerken cep telefonu kullanmanın tehlikeleri*. 29 Ocak 2019 tarihinde <https://www.mapfre.com.tr/sigorta-tr/bireysel/oto/yararli-bilgiler/arabada-cep-telefonu-kullanmanin-zararlari.jsp> adresinden erişildi.

Baba ve Bebek Etkileşim Düzeylerinin Demografik Değişkenler Açısından İncelenmesi

Dr. Öğr. Üyesi Esra Demir Öztürk^{1*}
Prof. Dr. Ayşe Belgin Aksoy²

Geliş tarihi: 02.10.2019
Kabul tarihi: 18.11.2019

Atıf bilgisi:
IBAD Sosyal Bilimler Dergisi
Sayı: 5 Sayfa: 479-496
Yıl: 2019 Dönem: Güz

This article was checked by *iThenticate*.
Similarity Index 12%

¹Muş Alparslan Üniversitesi, Türkiye,
e.demir@alparslan.edu.tr

ORCID ID 0000-0003-4996-0355
²Gazi Üniversitesi, Türkiye,
aksoya@gazi.edu.tr
ORCID ID 0000-0003-0918-2560

* Sorumlu yazar

ÖZ

Bu araştırmada, baba ve bebeklerin etkileşim düzeylerinin demografik değişkenler açısından incelenmesi amaçlanmaktadır. Araştırmanın çalışma grubunu 40 baba ve bebek çifti oluşturmuştur. Bebekler için en doğal mekânın kendi ortamları olduğu düşünüldüğünde bu çalışma baba ve bebeklerle ev merkezli olarak yürütülmüştür. İlişkisel tarama modelinde gerçekleştirilen bu araştırmada, bebeklerin gelişim düzeylerini belirlemek amacıyla Denver Gelişimsel Tarama Testi II ile baba ve bebeklerin etkileşim düzeylerini belirlemek amacıyla “Baba-Bebek Duygulanım, Yanıt Verme ve Meşguliyet Ölçeği (B-ÇDYMÖ) kullanılmıştır. Araştırmada etkileşim ölçeği oyun kiti baba ve bebeklere verilmiştir. Verilen oyun materyalleri ile baba ve bebeklerin istedikleri şekilde 15 dakika süresince oynamaları istenmiştir. Bu esnada baba ve bebeklerin serbest oyunları video kaydına alınmıştır. Video kayıtları araştırmacı tarafından üç aşamada tekrarlı bir şekilde izlenerek etkileşim ölçeği puanlaması yapılmıştır. Elde edilen verileri analiz etmek için SPSS 22 paket programı kullanılmıştır. Araştırma sonucunda baba ve bebek etkileşim düzeylerinin birbirinden farklılık gösterdiği saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Baba-bebek etkileşimi, bebek gelişimi, gelişimsel değerlendirme

Examining the Level of Interaction between Infant and Father with Respect to Demographic Variables

Assist. Prof. Dr. Esra Demir Öztürk^{1*}
Prof. Dr. Ayşe Belgin Aksoy²

First received: 02.10.2019
Accepted: 18.11.2019

Citation:
IBAD Journal of Social Sciences
Issue: 5 **Pages:** 479-496
Year: 2019 **Session:** Fall

This article was checked by *iThenticate*.
Similarity Index 12%

¹Mus Alparslan University, Turkey,
e.demir@alparslan.edu.tr
ORCID ID 0000-0003-4996-0355
²Gazi University, Turkey ,
aksoya@gazi.edu.tr
ORCID ID 0000-0003-2675-8555

* Corresponding Author

ABSTRACT

In this study, aimed to examine the level of interaction between infant and father with respect to demographic variables. Research participants were comprised of 40 fathers and infants. The study was conducted based home with regard to the thought that home is the natural environment for infants. The data of the study as an relational screening model research was collected by Denver Developmental Screening Test measures development level of infants and Father-Infant Affectivity, Responsiveness and Engagement Scale measures the level of interaction between infant and father. It was asked fathers to play the game with infants by materials were given inside interaction scale game kit for 15 minutes. The time of father and infant were playing the game was shoot video. Interaction scale scoring was made watching video records repetitive and three step way. The research data was analyzed using statistic program was SPSS 22. Research results show that level of interaction between father and infant has significant differences in terms of demographic variables.

Keywords: Interaction, father and infant interactions, development of infant, developmental evaluation.

GİRİŞ

Baba olmak, yaşamın doğal bir durumu olarak bireylerin dâhil oldukları süreci ifade etmektedir. Toplumun sosyal, siyasal, kültürel ve ekonomik yapısı anne ve baba rolleri üzerinde etkileyici olmaktadır. Zaman içerisinde farklılaşan aile yapısı gibi babalığa yüklenmiş olan anlamlar ve görevlerde değişiklikler görülmüştür. Özellikle de annelerin çalışma hayatında yer alması, babanın çocukla ilgilenmesini beraberinde getirmiştir. Bunun dışında ev sorumluluklarını paylaşma ve anneye olan yardım miktarının artışı günümüz ailelerinde kendini göstermektedir. Geleneksel, toplumsal ve kültürel yapı, baba olmayı “aile reisi” olarak tanımlamakta, baba evin yönetimini sağlamakta ve evi idare eden kişi olarak görülmekteydi. Bunun ön koşulu olarak da babanın evin geçimini sağlaması gerekmekteydi. Dolayısıyla ev işleri, çocukların bakımı ve sorumlulukları anneye yüklenmiştir (Bozok, 2018). Babalar ve anneler tarafından bu durum doğal karşılanmakta, çünkü babalar ailelerinin maddi anlamdaki ihtiyaçlarını karşıladıkları için kendilerinin sorumluluklarını yerine getirdiklerini düşünmektedirler. Dolayısıyla aile içinde meydana gelen bu iş bölümü toplumsal ve kültürel yapının bir sonucu olarak aile düzeninde yerleşmiştir. Ancak zamanla sosyal ve kültürel yapıda meydana gelen değişimler, ebeveynlere atfedilen rolleri değiştirmiş ve aile içi görevlerde farklılaşmalara yol açmıştır. Anne ve babalık rolleri yeni bir anlama kavuşmuştur. Kariyer hayatına atılan annelerin artması, aile planlaması ile çocuk sayılarında meydana gelen düşüşler, ekonomik anlamdaki zorluklar, kız çocuklarının okuma ve meslek sahibi olmalarındaki artış, anneleri çalışma hayatına yöneltmiştir. Ekonomik gücü elde eden annelerin sayısındaki artış süregelen kalıp yargıların kırılmasına ve babaların da annelere bakışında değişikliklere sebep olmuştur (Arakelyan, 2019). Kocatepe (2017)’nin annelerin hayat hikâyeleri ve söylemlerindeki baba imgesini araştırdığı çalışmasında, annelerin yaşamsal deneyimlerinin babalığa yükledikleri anlamlar üzerinde belirleyici olduğu görülmüştür. Bunun yanı sıra annelerin babalığa ilişkin tanımlamalarında, babalarıyla geçirdikleri yaşam deneyimleri ve toplumsal yapıdaki cinsiyetçi yapının belirleyici olduğu bulunmuştur. Her ne kadar eskiye oranla babaların çocuk hayatına katılımları artmış olsa da yapılan araştırmalar babaların annelerden daha az zaman geçirdiklerini belirtmektedir.

Herhangi bir eğitim sürecine dâhil olmadan yakın zamana kadar anne ve babalık rolleri yerine getirilmiş olursa da günümüzde anne ve baba eğitimleri önem kazanmaktadır. Anneliği doğal bir süreç içerisinde deneyimlemiş olan anneler kendilerini daha yeterli görürken; babalar ise genel olarak baba olma süreci ile kaygı yaşamakta ve çocuklarıyla iletişimlerinde güçlükle yaşayabilmektedir. Bu durum çocuk ile baba arasındaki iletişimin sağlıklı bir şekilde kurulmasını zorlaştırmakta ve çocuğun gelişimsel olarak desteklenmesini olumsuz etkilemektedir (Kuzucu, 2011). Kültürün baba rolleri üzerindeki etkilerine dair anaokulu dönem çocuk babaları ile yapılan, babaların babalık rollerine ilişkin algıları ve babalık rolü algısında etkili olan faktörlerin belirlenmeye çalışıldığı araştırmada babalık rolüne ilişkin algılar üzerinde sosyodemografik özelliklerin etkili olduğu belirlenmiştir (Telli ve Özkan, 2016). Bozok (2018) toplumsal yapının babalık üzerindeki etkilerinden yola çıkarak bu etkilerin neler olduğuna ilişkin faktörleri belirlemeye çalıştığı araştırmasında, babalığın nasıl inşa edildiğini ortaya koymaya çalışmıştır. Araştırma sonuçları, babaların çocuk bakımından anneleri sorumlu olarak gördükleri belirlenmiştir. Babaların söylemlerinin çocuklarıyla yakın ve ilgili oldukları yönünde olmasına rağmen çocuklarıyla yeteri kadar vakit geçirmedikleri tespit edilmiştir. Tezel Şahin ve Özbey (2007) baba ile çocuk ilişkilerini incelediği araştırmasında, babaların çocuk gelişimi ve eğitimi üzerindeki önemini ortaya koymayı amaçlamıştır. Araştırmada, babaların eski dönemlere nazaran çocuklarıyla daha fazla zaman geçirmeyi istedikleri belirlenmiştir. Bu isteğin bir kısmı kendilerine duydukları güven ve yeterlilikten kaynaklandığı bir kısmının da toplumsal olarak alınan mesajlardan kaynaklandığı bulunmuştur. Babalarla yaptıkları araştırmalarında babaların geçmişe oranla çocuk bakımına, ev işlerine katılımlarında artış olduğu ve çocuklarıyla daha çok zaman geçirdikleri bulunmuştur.

Literatür incelendiğinde babaların çocuklarıyla etkileşimde olması hem babalığa ilişkin tutum ve davranışlar açısından hem de çocuk gelişiminin desteklenmesi açısından büyük fayda sağladığı görülmüştür. Tezel Şahin ve Özbey (2009), babaların aile de katılımcı rolünün artmasının özellikle de erkek çocuklarının bilişsel gelişimleri üzerinde olumlu etkiler bıraktığını saptamıştır. Bu çocukların çözümlenme, dil yetenekleri, akademik başarıları ve temel becerilerinde olumlu yönde etkiler görülmüştür. Babaların çocuklarıyla olan etkileşimleri erkek çocuklarında cinsiyet kavramının yerleşmesinde; kız çocuklarında da karşı cinsye yönelik ilgilerin şekillenmesine etkili olmaktadır (Forehand, Wierson, Thomas ve Armistead, 1990). Demir Öztürk (2018), araştırmasında baba ve

bebeklerin birlikte geçirmelerine fırsat sağlayan olanakların oluşturulmasının etkileşim düzeylerini artırdığını saptamıştır. Erdoğan (2004), araştırmasında babaların çocukların hayatlarına katılması ile çocukların girişimci davranış özelliklerinin geliştiği ve empati becerilerinin olumlu yönde geliştiği saptanmıştır. Ayrıca babaların çocuklarla etkileşimlerinin artması sonucu olarak babaların da bu durumdan olumlu yönde etkilendiği ve babalık davranışlarının geliştiği bulunmuştur. Babaların çocuklarıyla birlikte olan paylaşımları babaların duygusal olarak yumuşamalarını ve kendilerine olan güvenlerinin artmasını sağlamaktadır (Saygılı ve Çankırılı, 2009).

Bu araştırmalar, babaların çocukları ile olan etkileşimlerinin çocukların sağlıklı gelişimleri ve gelişimlerinin desteklenmesi açısından önemli olduğunu göstermektedir. Bu durum baba çocuk etkileşimleri üzerinde etkili olabilecek faktörlerin incelenmesi gerekliliğini ortaya koymaktadır. Baba ve bebek etkileşimini nelerin olumlu ya da olumsuz şekilde etkilediğini bilmek etkileşim kalitesini artırmak açısından da önemlidir. Nitekim bir olumsuz davranış ya da problemin ortadan kaldırılması için bunu etkileyen etmenleri bilmek nelerle baş edilmesi gerektiği konusunda bilgi sunmakta ve yol gösterici olmaktadır. Dolayısıyla baba bebek etkileşiminde de baba ve bebeği etkileyecek olan etmenleri ve bu etmenlerin neler olduğunu bilmek baba ve bebek etkileşimlerini güçlendirmek açısından rehberlik edecektir. Bu sebeple araştırmada, değişkenler bağlamında baba ve bebek etkileşim düzeyleri incelenmiştir.

YÖNTEM

Araştırma Modeli

Bu araştırma, ilişkisel tarama modelinde gerçekleştirilen betimsel bir araştırmadır. Tarama modeli, geçmişte olmuş ya da olmaya devam eden durumları var olduğu haliyle betimleyen bir araştırma modelidir (Karasar, 2000).

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu muş merkezde ikamet eden baba ve bebekleri oluşturmuştur. Araştırma grubunun oluşturulmasında ölçüt örnekleme kullanılmıştır. 12 aylık bebeğe sahip olan ve araştırmaya gönüllü katılmayı kabul eden babalarla çalışılmıştır. Toplamda 40 baba ve bebek çifti araştırmanın çalışma grubunu oluşturmuştur.

Tablo1. Çalışma grubu demografik özellikleri frekans ve yüzde değerleri

		Min-Mak	Ort±Ss
<i>Bebeğe ilişkin özellikler</i>		18,97-23,70	20,03±0,93
Yaş (ay)		n	%
Cinsiyet	Erkek	20	50,0
	Kız	20	50,0
Doğum sırası	İlk çocuk	16	40,0
	Ortanca çocuk	5	12,5
	Son çocuk	19	47,5
Kardeş sayısı	Kardeşi yok	15	37,5
	1 kardeş	6	15,0
	2 kardeş	5	12,5
	3 kardeş	5	12,5
	≥ 4 kardeş	9	22,5
<i>Babaya ilişkin özellikler</i>			
Baba yaş (yıl)	≤ 25 yaş	3	7,5
	26-35 yaş	13	32,5
	≥36 yaş	24	60,0
Baba eğitim	İlkokul	4	10,0
	Lise	25	62,5
	Üniversite	11	27,5
Evlilik süresi	≤ 1 yıl	3	7,5
	2-5 yıl	8	20,0
	5-8 yıl	8	20,0
	≥ 9 yıl	21	52,5

Aile tipi	Çekirdek aile	15	37,5
	Geniş aile	25	62,5

Tablo 1 de görüldüğü üzere, araştırmaya katılan bebeklerin % 40'ının ilk çocuk olduğu ve % 37,5'inin tek çocuk olduğu belirlenmiştir. Çalışmaya katılan babaların % 62,5'inin geniş aileye sahip olduğu görülmüştür. Babaların % 60'ının 36 yaş ve üzerinde olduğu görülmüştür. Evlilik süreleri incelendiğinde % 52,5 oranında 9 yıl ve üzerinde evlilik yılına sahip oldukları saptanmıştır. Babaların eğitim düzeylerinin de, % 62,5 oranında lise düzeyinde olduğu bulunmuştur.

Veri Toplama Aracı

Araştırmada veri toplamak amacıyla baba ve bebek bilgilerinin yer aldığı Kişisel Bilgi formu, bebek gelişimlerinin değerlendirildiği Denver Gelişimsel Tarama Testi II ve baba ile bebek etkileşimlerini değerlendirmeyi sağlayan etkileşim ölçeği kullanılmıştır.

Kişisel Bilgi Formunda, bebeğin doğum tarihi, kardeş sayısı, aile tipi, baba eğitim durumu, babanın mesleğine ilişkin sorulara yer verilmiştir.

Denver Gelişimsel Tarama Testi II, bebek gelişimlerini ölçmek amacıyla kullanılmıştır. 0-6 yaş aralığındaki çocukların gelişimlerinin değerlendirilmesinde kullanılan bu test, 1967'de Frankenburg ve Dodds tarafından geliştirilmiş ve süreç içinde çeşitli revizyonları gerçekleştirilmiştir. Ölçeğin güncel türkçe uyarlamasının en güncel hali 2009 yılında Yalaz, Anlar ve Bayoğlu tarafından yapılmış ve ölçek Denver II adını almıştır. 134 maddesi bulunan ölçek, ince motor, kaba motor, kişisel-sosyal ve dil gelişimi olmak üzere 4 boyutta toplanmıştır (Yalaz, Anlar ve Bayoğlu, 2009).

Baba-Çocuk Duygulanım, Yanıt Verme ve Meşguliyet Ölçeği (B-ÇDYMÖ), baba -bebek etkileşimlerinin değerlendirilmesinde; Catherine Tamis-LeMonda, Vanessa Rodriguez, Jacqueline Shannon, Bonnie Hannibal, Poonam Ahuja ve Mark Spellmann tarafından 2002 yılında geliştirilmiş olan, Türkçe uyarlaması Demir ve Aksoy (2016) tarafından gerçekleştirilen etkileşim ölçeği kullanılmıştır. 34 maddeden oluşan ölçek; baba, çocuk ve ikili olmak üzere üç kısımdan oluşmaktadır. Baba formu iç tutarlılık katsayısı .80 ile .93; çocuk formu iç tutarlılık katsayıları .67 ile .94 ve ikili formu iç tutarlılık katsayısı .84 olarak bulunmuştur (Demir ve Aksoy, 2016).

Verilerin Analizi

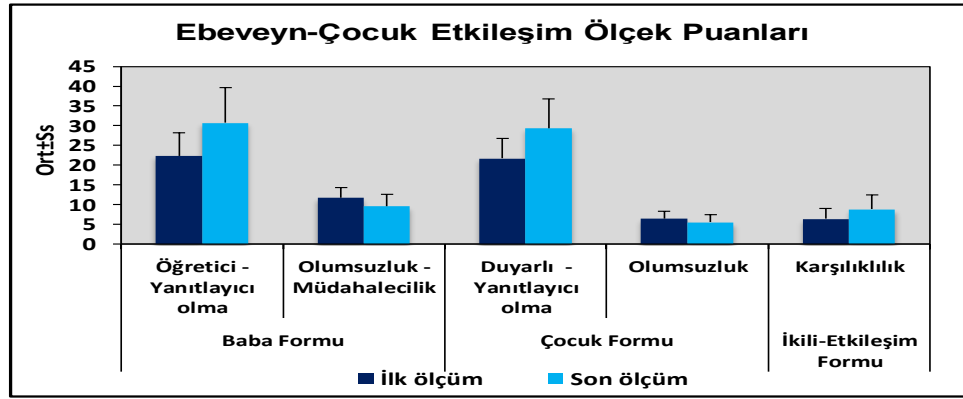
Verilerin analizinde, NCSS 2007 programından yararlanılmıştır. Veriler analiz edilirken öncelikle tanımlayıcı yöntemlerden yararlanılmıştır. Normal dağılıma sahip değişkenlerde, iki grubun karşılaştırmasında Student t Testi ile, normal dağılıma sahip olmayan değişkenlerde karşılaştırmalar için Mann Whitney U testi kullanılmıştır. Normal dağılım göstermeyen üç ve üzeri grupların karşılaştırmalarında ise Kruskal Wallis test kullanılmış ve farklılığın çıktığı grubun tespitinde Mann Whitney U testinden yararlanılmıştır. Normal dağılım gösteren değişkenlerin grup içi değerlendirmelerinde Paired Samples Test ve normal dağılım göstermeyen değişkenlerin değerlendirmelerinde Wilcoxon Signed Ranks test kullanılmıştır. Anlamlılık değerlendirmesinde $p < 0,01$ ve $p < 0,05$ değerleri esas alınmıştır.

BULGULAR

Baba ve bebek etkileşim düzeylerinin demografik değişkenler açısından incelendiği bu araştırmada, etkileşim ölçeği puan analizleri yapılmış ve değişkenler olarak ele alınan; cinsiyet, doğum sırası, kardeş sayısı, aile tipi, baba yaşı, babanın eğitim düzeyi ve evlilik süresi değişkenleri ile olan değerlendirmeler tablolar halinde sunulmuştur.

Tablo 2. BÇDYMÖ Ölçek Puanlarının Değerlendirilmesi

	İlk ölçüm	Son ölçüm	Test	p
	Ort±Ss (Medyan)	Ort±Ss (Medyan)		
Baba Formu				
Öğretici -Yanıtlayıcı Olma	22,33±5,91 (21,5)	30,75±8,95 (32)	Z:-5,013	^a 0,001**
Olumsuzluk - Müdahalecilik	11,78±2,51 (11,5)	9,58±2,95 (9)	Z:-3,815	^a 0,001**
Çocuk Formu				
Duyarlı -Yanıtlayıcı Olma	21,70±5,12 (21)	29,38±7,47 (30,5)	t:-7,333	^a 0,001**
Olumsuzluk	6,48±1,84 (6)	5,55±1,93 (5)	Z:-3,590	^a 0,001**
İkili-Etkileşim Formu				
Karşılıklılık	6,40±2,64 (6)	8,83±3,64 (9)	Z:-4,265	^a 0,001**
^c Wilcoxon Signed Ranks Test	^d Paired Samples Test	**p<0.01	[*] p<0.05	

Şekil 1. BÇDYMÖ ölçek puanlarının dağılımı

Tablo 2 ve Şekil 1 incelendiğinde, BÇDYMÖ ölçeği baba formu puanlarında, ilk ölçüme göre son ölçüm Öğretici -Yanıtlayıcı Olma puanındaki artış istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($p=0.001$; $p<0.01$). aynı zamanda ilk ölçüme göre son ölçüm Olumsuzluk - Müdahalecilik puanındaki düşüş istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($p=0.001$; $p<0.01$). BÇDYMÖ çocuk formunda, ilk ölçüme göre son ölçüm Duyarlı -Yanıtlayıcı Olma puanındaki artış istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($p=0.001$; $p<0.01$). Yine ilk ölçüme göre son ölçüm Olumsuzluk puanındaki düşüş istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($p=0.001$; $p<0.01$). BÇDYMÖ ikili formunda, ilk ölçüme göre son ölçüm Karşılıklılık puanındaki artış istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($p=0.001$; $p<0.01$).

Tablo 3. BÇDYMÖ ölçeği formlarının cinsiyet değişkenine göre dağılımları

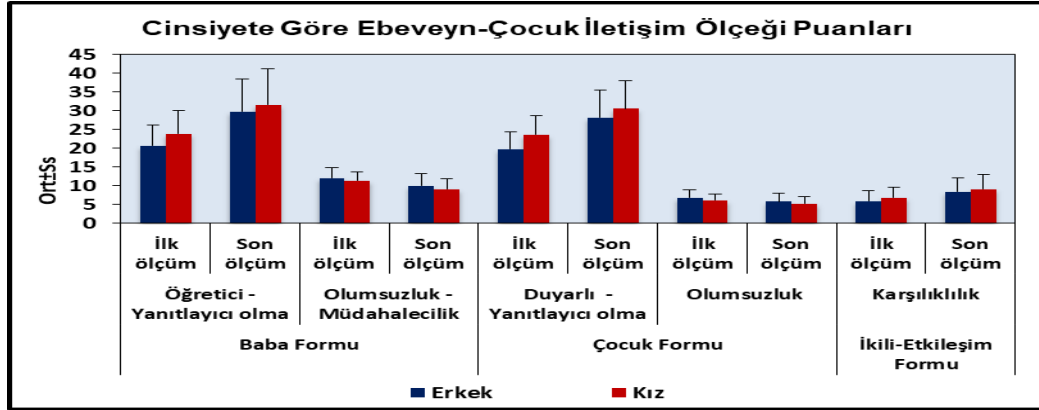
		Erkek (n=20)	Kız (n=20)	Z:	p
		Ort±Ss (Medyan)	Ort±Ss (Medyan)		
Öğretici - Yanıtlayıcı Olma	İlk ölçüm	20,70±5,47 (19)	23,95±6,01 (22,5)	-1,925	^a 0,054
	Son ölçüm	29,85±8,54 (28,5)	31,65±9,48 (33)	t: -0,631	^b 0,532
	Test değeri; p	Z:-3,486; ^a 0,001**	Z:-3,643; ^a 0,001**		
	İlk- Son ölçüm farkı	9,15±10,97 (2)	7,7±7,89 (2)	Z:-0,386	^a 0,700
Olumsuzluk - Müdahalecilik	İlk ölçüm	12,10±2,75 (12)	11,45±2,26 (11)	Z: -0,723	^a 0,469
	Son ölçüm	10,05±3,12 (9)	9,10±2,77 (9)	Z: -0,907	^a 0,365
	Test değeri;	Z:-2,507;	Z:-2,809;		

	<i>p</i>	^c 0,012*	^c 0,005**		
	İlk- Son ölçüm farkı	-2,05±3,22 (0)	-2,35±2,80 (-1)	Z:-0,753	^a 0,452
Duyarlı - Yanıtlayıcı Olma	İlk ölçüm	19,80±4,48 (18)	23,60±5,10 (23)	t: 0,817	^b 0,419
	Son ölçüm	28,15±7,42 (30)	30,60±7,50 (31,5)	t: 1,018	^b 0,315
	Test değeri; p	t: -5,136; ^d 0,001**	t: -5,210; ^d 0,001**		
	İlk- Son ölçüm farkı	8,35±7,27 (4)	7,00±6,01 (4,5)	Z:-0,443	^a 0,658
Olumsuzluk	İlk ölçüm	6,85±2,06 (6,5)	6,10±1,55 (5,5)	Z:-1,159	^a 0,246
	Son ölçüm	5,80±2,09 (5)	5,30±1,78 (5)	Z:-0,991	^a 0,322
	Test değeri; p	Z: -2,514; ^c 0,012*	Z: -2,716; ^c 0,007**		
	İlk- Son ölçüm farkı	-1,05±1,82 (0)	-0,80±1,15 (0)	Z:-0,030	^a 0,976
Karşılıklılık	İlk ölçüm	5,90±2,67 (5)	6,90±2,57 (7)	Z: -1,508	^a 0,132
	Son ölçüm	8,50±3,63 (9)	9,15±3,72 (9)	Z: -0,573	^a 0,567
	Test değeri; p	Z:-2,733; ^c 0,006**	Z:-3,315; ^c 0,001**		
	İlk- Son ölçüm farkı	2,60±3,49 (0,5)	2,25±2,34 (1)	Z:-0,349	^a 0,727

^aMann Whitney U Test^bStudent t Test^cWilcoxon Signed Ranks Test

**p<0.01

*p<0.05

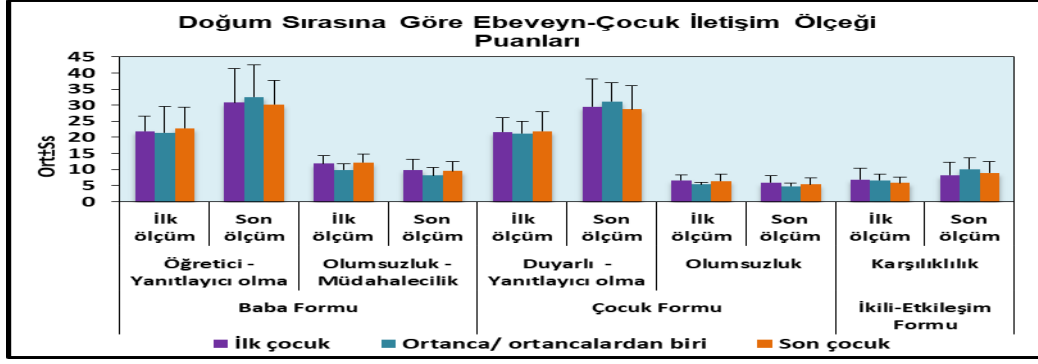
Şekil 2. BÇDYMÖ ölçek puanlarının cinsiyete göre dağılımları

Tablo 3 ve Şekil 2 incelendiğinde, Çocukların cinsiyetine göre ilk ve son ölçüm Öğretici -Yanıtlayıcı Olma puanları istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermemektedir ($p>0.05$). Erkek çocukların ilk ölçüme göre son ölçüm Öğretici -Yanıtlayıcı Olma puanlarındaki artış ($p=0.001$) ve Kız çocukların puanlarındaki artış ($p=0.001$) istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($p<0.01$). Çocukların cinsiyetine göre ilk ve son ölçüm Olumsuzluk-Müdahalecilik puanları istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermemektedir ($p>0.05$). Erkek çocukların ilk ölçüme göre son ölçüm Olumsuzluk - Müdahalecilik puanlarındaki düşüş ($p=0.012$) ve Kız çocukların puanlarındaki düşüş ($p=0.005$) istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($p<0.05$). Çocukların cinsiyetine göre ilk ve son ölçüm Duyarlı -Yanıtlayıcı Olma puanları istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermemektedir ($p>0.05$). Erkek çocukların ilk ölçüme göre son ölçüm Duyarlı -Yanıtlayıcı Olma puanlarındaki artış ($p=0.001$) ve Kız çocukların puanlarındaki artış ($p=0.001$) istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($p<0.01$). Çocukların cinsiyetine göre ilk ve son ölçüm Olumsuzluk puanları istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermemektedir ($p>0.05$). Erkek çocukların ilk ölçüme göre son ölçüm Olumsuzluk puanlarındaki düşüş ($p=0.012$) ve Kız çocukların puanlarındaki düşüş ($p=0.007$) istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($p<0.05$). İlk

ölçüme göre son ölçüm Olumsuzluk puanlarındaki değişim çocukların cinsiyetine göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermemektedir ($p>0.05$). Çocukların cinsiyetine göre ilk ve son ölçüm Karşılıklılık puanları istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermemektedir ($p>0.05$). Erkek çocukların ilk ölçüme göre son ölçüm Karşılıklılık puanlarındaki artış ($p=0.006$) ve Kız çocukların puanlarındaki artış ($p=0.001$) istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($p<0.01$).

Tablo 4. BÇDYMÖ ölçek formlarının doğum sırasına göre dağılımları

	İlk çocuk (n=16) Ort±Ss(Medyan)	Ortanca (n=5) Ort±Ss (Medyan)	Son çocuk (n=19) Ort±Ss (Medyan)		
Öğretici - Yanıtlayıcı Olma					
İlk ölçüm	22,00±4,69 (20,5)	21,40±8,26 (18)	22,84±6,44 (22)	$\chi^2:0,569$	0,752
Son ölçüm	30,81±10,57 (31,5)	32,60±9,99 (32)	30,21±7,55 (32)	$\chi^2:0,136$	0,934
Test değeri; <i>c</i> <i>p</i>	Z:-3,535; p=0,001**	Z:-1,483; <i>p=0,138</i>	Z:-3,553; p=0,001**		
İlk- Son ölçüm farkı	8,81±9,90 (2)	11,20±14,72(15)	7,37±7,78 (2)	$\chi^2:0,517$	0,772
Olumsuzluk -Müdahalecilik					
İlk ölçüm	11,88±2,36(11,5)	10,00±1,87 (9)	12,16±2,67(12)	$\chi^2:3,069$	0,216
Son ölçüm	10,00±3,18 (9)	8,20±2,39 (7)	9,58±2,91 (9)	$\chi^2:1,348$	0,510
Test değeri; <i>c</i> <i>p</i>	Z:-2,201; p=0,028*	Z:-1,461; <i>p=0,144</i>	Z:-2,670; p=0,008**		
İlk- Son ölçüm farkı	-1,88±2,78 (0)	-1,80±2,39 (-2)	-2,58±3,36 (0)	$\chi^2:0,505$	0,777
Duyarlı - Yanıtlayıcı Olma					
İlk ölçüm	21,63±4,43 (22,5)	21,20±3,70 (21)	21,89±6,10 (21)	$\chi^2:0,017$	0,991
Son ölçüm	29,56±8,48 (31)	31,20±5,72 (31)	28,74±7,23 (29)	$\chi^2:0,467$	0,792
Test değeri; <i>p</i>	Z:-3,532; p=0,001**	Z:-2,023; p=0,043*	Z:-3,858; p=0,001**		
İlk- Son ölçüm farkı	7,94±7,08 (3)	10,00±7,04(10)	6,84±6,32 (3)	$\chi^2:0,895$	0,639
Olumsuzluk					
İlk ölçüm	6,75±1,69 (6)	5,40±0,55 (5)	6,53±2,12 (6)	$\chi^2:2,223$	0,329
Son ölçüm	5,94±2,11 (5)	4,80±1,10 (4)	5,42±1,95 (5)	$\chi^2:1,184$	0,553
Test değeri; <i>p</i>	Z:-2,401; p=0,016*	Z:-1,134; p=0,257	Z:-2,388; p=0,017*		
İlk- Son ölçüm farkı	-0,81±1,17 (0)	-0,60±1,14 (-1)	-1,11±1,85 (0)	$\chi^2:0,026$	0,987
Karşılıklılık					
İlk ölçüm	6,94±3,53 (6)	6,60±2,07 (6)	5,89±1,79 (6)	$\chi^2:0,569$	0,752
Son ölçüm	8,25±4,04(8,5)	10,2±3,35 (11)	8,95±3,44 (9)	$\chi^2:0,569$	0,752
Test değeri; <i>p</i>	Z:-2,352; p=0,019*	Z:-1,826; p=0,068	Z:-3,071; p=0,002**		
İlk- Son ölçüm farkı	1,31±2,30(0,5)	3,60±3,05 (4)	3,05±3,21 (1)	$\chi^2:0,569$	0,752

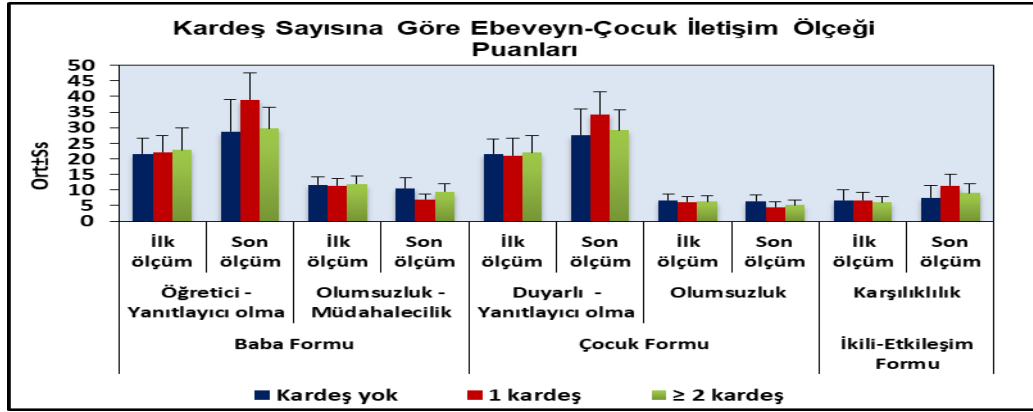
Şekil 3. BÇDYMÖ ölçek puanlarının doğum sırasına göre dağılımları

Tablo 4 ve Şekil 3 incelendiğinde, Çocukların doğum sırasına göre ilk ve son ölçüm Öğretici - Yanıtlayıcı Olma puanları istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermemektedir ($p>0.05$). İlk çocukların ilk ölçüme göre son ölçüm Öğretici -Yanıtlayıcı Olma puanlarındaki artış ($p=0.001$) ve Son çocukların puanlarındaki artış ($p=0.001$) istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($p<0.01$). Çocukların doğum sırasına göre ilk ve son ölçüm Olumsuzluk - Müdahalecilik puanları istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermemektedir ($p>0.05$). İlk çocukların ilk ölçüme göre son ölçüm Olumsuzluk - Müdahalecilik puanlarındaki düşüş ($p=0.028$) ve Son çocukların puanlarındaki artış ($p=0.008$) istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($p<0.05$). Çocukların doğum sırasına göre ilk ve son ölçüm Duyarlı -Yanıtlayıcı Olma puanları istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermemektedir ($p>0.05$). İlk çocukların ilk ölçüme göre son ölçüm Duyarlı -Yanıtlayıcı Olma puanlarındaki artış ($p=0.001$), İkinci çocukların puanlarındaki artış ($p=0.043$) ve Son çocukların puanlarındaki artış ($p=0.001$) istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($p<0.05$). Çocukların doğum sırasına göre ilk ve son ölçüm Olumsuzluk puanları istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermemektedir ($p>0.05$). İlk çocukların ilk ölçüme göre son ölçüm Olumsuzluk puanlarındaki düşüş ($p=0.016$) ve Son çocukların puanlarındaki düşüş ($p=0.017$) istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($p<0.05$). Çocukların doğum sırasına göre ilk ve son ölçüm Karşılıklılık puanları istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermemektedir ($p>0.05$). İlk çocukların ilk ölçüme göre son ölçüm Karşılıklılık puanlarındaki artış ($p=0.019$) ve Son çocukların puanlarındaki artış ($p=0.002$) istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($p<0.05$).

Tablo 5. BÇDYMÖ ölçek formlarının doğum sırasına göre dağılımları

	Yok (n=15) Ort±Ss	1 kardeş (n=6) Ort±Ss	≥ 2 kardeş Ort±Ss (Medyan)		
Öğretici -Yanıtlayıcı Olma					
İlk ölçüm	21,73±4,82 (20)	22,17±5,34 (22)	22,84±7,00 (22)	$\chi^2:0,129$	0,938
Son ölçüm	28,80±10,19 (23)	39,00±8,53 (42,5)	29,68±6,75 (32)	$\chi^2:5,944$	0,049*
Test değeri; ρ	Z:-3,436; $p=0,001^{**}$	Z:-2,201; $p=0,028^*$	Z:-3,078; $p=0,002^{**}$		
İlk- Son ölçüm farkı	7,07±9,53 (2)	16,83±8,73(18)	6,84±8,62 (2)	$\chi^2:5,581$	0,061
OlumsuzlukMüdahalecilik					
İlk ölçüm	11,80±2,43 (11)	11,33±2,42 (11)	11,89±2,71 (12)	$\chi^2:0,213$	0,899
Son ölçüm	10,67±3,31 (10)	7,17±1,47 (6,5)	9,47±2,61 (9)	$\chi^2:6,589$	0,037*
Test değeri; ρ	Z:-1,753; $p=0,080$	Z:-2,023; $p=0,043^*$	Z:-2,706; $p=0,007^{**}$		
İlk- Son ölçüm farkı	-1,13±2,20 (0)	-4,17±2,48 (-4,5)	-2,42±3,39 (0)	$\chi^2:5,399$	0,067
Duyarlı -Yanıtlayıcı Olma					

İlk ölçüm	21,53±4,75 (23)	21,17±5,34(19,5)	22,00±5,57 (21)	$\chi^2:0,111$	0,946
Son ölçüm	27,60±8,37 (27)	34,33±7,28 (36)	29,21±6,38 (30)	$\chi^2:4,525$	0,104
Test değeri; 'p	Z:-3,436; p=0,001**	Z:-2,201; p=0,028*	Z:-3,846; p=0,001**		
İlk- Son ölçüm farkı	6,07±5,80 (3)	13,17±7,86(14,5)	7,21±6,26 (5)	$\chi^2:4,238$	0,120
Olumsuzluk					
İlk ölçüm	6,87±1,81 (6)	6,17±1,6 (6)	6,26±1,97 (5)	$\chi^2:1,541$	0,463
Son ölçüm	6,40±2,16 (5)	4,67±1,63 (4)	5,16±1,64 (5)	$\chi^2:6,452$	0,040*
Test değeri; 'p	Z:-2,070; p=0,038*	Z:-1,841; p=0,066	Z:-2,448; p=0,014*		
İlk- Son ölçüm farkı	-0,47±0,74 (0)	-1,50±1,52 (-1,5)	-1,11±1,88 (0)	$\chi^2:2,424$	0,298
Karşılıklık					
İlk ölçüm	6,73±3,43 (5)	6,83±2,48 (6,5)	6,00±1,97 (6)	$\chi^2:0,519$	0,771
Son ölçüm	7,60±3,92 (8)	11,33±3,61 (13)	9,00±3,13 (9)	$\chi^2:5,393$	0,067
Test değeri; 'p	Z:-1,930; p=0,054	Z:-2,032; p=0,042*	Z:-3,193; p=0,001**		
İlk- Son ölçüm farkı	0,87±2,10 (0)	4,50±2,59 (5,5)	3,00±3,09 (1)	$\chi^2:7,367$	0,025*
<i>Wilcoxon Signed Ranks Test</i>		<i>Kruskal Wallis Test</i>		<i>**p<0.01</i>	
				<i>*p<0,05</i>	

Şekil 4. BÇDYMÖ ölçek puanlarının doğum sırasına göre dağılımları

Tablo 5 ve Şekil 4 incelendiğinde kardeş sayısına göre ilk ölçüm Öğretici - Yanıtlayıcı Olma puanlarında anlamlılık düzeyinde bir farklılık oluşmamıştır ($p>0.05$). Kardeş sayısına göre son ölçüm Öğretici - Yanıtlayıcı Olma puanlarında anlamlılık bulunmuştur ($p=0.049$; $p<0.05$). Bu karşılaştırmalar, bir kardeşi olanların Öğretici - Yanıtlayıcı Olma puanları kardeşi olmayan ($p=0.042$) ile iki ve üzeri sayıda kardeşi olanlardan ($p=0.018$) anlamlı düzeyde yüksektir ($p<0.05$). Kardeşi olmayanların ilk ölçümüne göre son ölçüm Öğretici - Yanıtlayıcı Olma puanlarındaki artış ($p=0.001$), bir kardeşi olanların puanlarındaki artış ($p=0.028$), iki ve üzeri sayıda kardeşi olanların puanlarındaki artış ($p=0.002$) istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($p<0.05$). İlk ölçümüne göre son ölçüm Öğretici - Yanıtlayıcı Olma puanlarındaki değişim de kardeş sayısına göre istatistiksel olarak anlamlı olmamakla birlikte, anlamlılığa yakın farklılık göstermektedir ($p=0.061$; $p>0.05$). Yapılan ikili karşılaştırmalara göre; bir kardeşi olanların puanlarındaki değişim kardeşi olmayan ($p=0.036$) ile iki ve üzeri sayıda kardeşi olanlardan ($p=0.026$) anlamlı düzeyde yüksektir ($p<0.05$). Kardeş sayısına göre ilk ölçüm Olumsuzluk - Müdahalecilik puanlarında anlamlı fark oluşmamıştır ($p>0.05$). Kardeş sayısı değişkeninde, son ölçüm Olumsuzluk - Müdahalecilik puanlarında anlamlılık bulunmuştur ($p=0.037$; $p<0.05$). Bu karşılaştırma, bir kardeşi olanların Olumsuzluk - Müdahalecilik puanları kardeşi olmayan ($p=0.018$) ile iki ve üzeri sayıda kardeşi

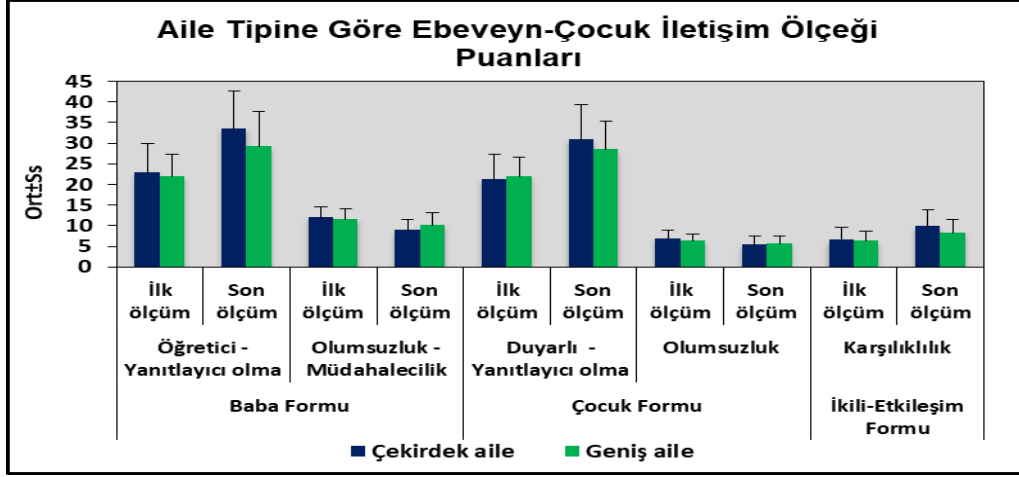
olanlardan ($p=0.034$) anlamlı düzeyde düşüktür ($p<0.05$). Kardeş sayısına göre ilk ve son ölçüm Duyarlı -Yanıtlayıcı Olma puanlarında anlamlı fark bulunmamıştır ($p>0.05$). Kardeşi olmayanların ilk ölçüme göre son ölçüm Duyarlı -Yanıtlayıcı Olma puanlarındaki artış ($p=0.001$), bir kardeşi olanların puanlarındaki artış ($p=0.028$), iki ve üzeri sayıda kardeşi olanların puanlarındaki artış ($p=0.001$) istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($p<0.05$). Kardeş sayısına göre ilk ölçüm Olumsuzluk puanlarında anlamlı fark görülmemiştir ($p>0.05$). Kardeş sayısına göre son Olumsuzluk puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık saptanmıştır ($p=0.040$; $p<0.05$). Kardeş sayısına göre ilk ölçüm Karşılıklılık puanları istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermemektedir ($p>0.05$). Kardeş sayısına göre son ölçüm Karşılıklılık puanları arasında da istatistiksel olarak anlamlı farklılık saptanmazken ($p=0.067$; $p>0.05$); bir kardeşi olanların Karşılıklılık puanlarının kardeşi olmayanlardan yüksek olması ($p=0.033$) anlamlı bulunmuştur ($p<0.01$). Kardeşi olmayanların ilk ölçüme göre son ölçüm Karşılıklılık puanlarındaki artış istatistiksel olarak anlamlı olmamakla birlikte, anlamlılığa yakın bulunmuştur ($p=0.054$; $p>0.05$). Bir kardeşi olanların puanlarındaki artış ($p=0.042$) ile iki ve üzeri sayıda kardeşi olanların puanlarındaki artış ($p=0.001$) istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($p<0.05$). İlk ölçüme göre son ölçüm Karşılıklılık puanlarındaki değişim de kardeş sayısına göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermektedir ($p=0.025$; $p<0.05$). Yapılan ikili karşılaştırmalara göre; bir kardeşi olan ($p=0.015$) ile iki ve üzeri sayıda kardeşi olanların ($p=0.034$) Karşılıklılık puanlarındaki değişim kardeşi olmayanlardan anlamlı düzeyde yüksektir ($p<0.05$). İlk ölçüme göre son ölçüm Olumsuzluk -Müdahalecilik puanlarındaki değişim de kardeş sayısına göre istatistiksel olarak anlamlı olmamakla birlikte, anlamlılığa yakın farklılık göstermektedir ($p=0.067$; $p>0.05$).

Tablo 6. BÇDYMÖ ölçek formlarının aile tipine göre dağılımları

		Çekirdek aile (n=15)	Geniş aile (n=25)		
		Ort±Ss (Medyan)	Ort±Ss (Medyan)		
Öğretici - Yanıtlayıcı Olma	İlk ölçüm	22,93±6,90 (21)	21,96±5,34 (22)	<i>Z</i> :-0,140	0,889
	Son ölçüm	33,47±9,25 (35)	29,12±8,54 (27)	<i>Z</i> :-1,497	0,134
	<i>Test değeri; çp</i>	<i>Z</i> :-3,138; <i>p</i> =0,002**	<i>Z</i> :-3,963; <i>p</i> =0,001**		
	İlk- Son ölçüm farkı	10,53±10,36 (8)	7,16±8,85 (2)	<i>Z</i> :-0,996	0,319
Olumsuzluk - Müdahalecilik	İlk ölçüm	12,07±2,52 (12)	11,60±2,53 (11)	<i>Z</i> :-0,536	0,592
	Son ölçüm	8,80±2,73 (9)	10,04±3,03 (9)	<i>Z</i> :-1,433	0,152
	<i>Test değeri; çp</i>	<i>Z</i> :-2,677; <i>p</i> =0,007**	<i>Z</i> :-2,675; <i>p</i> =0,007**		
	İlk- Son ölçüm farkı	-3,27±3,49 (-3)	-1,56±2,48 (0)	<i>Z</i> :-1,704	0,088
Duyarlı - Yanıtlayıcı Olma	İlk ölçüm	21,27±5,99 (19)	21,96±4,62 (22)	<i>Z</i> :-0,588	0,556
	Son ölçüm	30,87±8,54 (32)	28,48±6,77 (28)	<i>Z</i> :-0,937	0,349
	<i>Test değeri; çp</i>	<i>Z</i> :-3,416; <i>p</i> =0,001**	<i>Z</i> :-4,406; <i>p</i> =0,001**		
	İlk- Son ölçüm farkı	9,60±7,49 (8)	6,52±5,90 (3)	<i>Z</i> :-1,415	0,157
Olumsuzluk	İlk ölçüm	6,87±1,96 (7)	6,24±1,76 (5)	<i>Z</i> :-1,168	0,243
	Son ölçüm	5,40±2,06 (4)	5,64±1,89 (5)	<i>Z</i> :-1,038	0,299
	<i>Test değeri; çp</i>	<i>Z</i> :-2,555; <i>p</i> =0,011*	<i>Z</i> :-2,506; <i>p</i> =0,012*		
	İlk- Son ölçüm farkı	-1,47±1,92 (-1)	-0,60±1,12 (0)	<i>Z</i> :-1,551	0,121
Karşılıklılık	İlk ölçüm	6,53±3,09 (6)	6,32±2,39 (6)	<i>Z</i> :-0,099	0,921

Son ölçüm	9,80±4,00 (11)	8,24±3,36 (9)	Z:-1,282	0,200
Test değeri; çp	Z:-2,770; p=0,006**	Z:-3,333; p=0,001**		
İlk- Son ölçüm farkı	3,27±3,45 (3)	1,92±2,52 (1)	Z:-1,183	0,237

^aMann Whitney U Test ^cWilcoxon Signed Ranks Test ^{**}p<0.01

Şekil 5. BÇDYMÖ ölçek puanlarının aile tipine göre dağılımları

Tablo 6 ve Şekil 5 incelendiğinde aile tipine göre ilk ve son ölçüm Öğretici -Yanıtlayıcı Olma puanları istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermemektedir ($p>0.05$). Çekirdek ailelerin ilk ölçüme göre son ölçüm Öğretici-Yanıtlayıcı Olma puanlarındaki artış ($p=0.002$) ve geniş ailelerin puanlarındaki artış ($p=0.001$) istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($p<0.01$). Aile tipine göre ilk ve son ölçüm Olumsuzluk - Müdahalecilik puanları istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermemektedir ($p>0.05$). Çekirdek ailelerin ilk ölçüme göre son ölçüm Olumsuzluk - Müdahalecilik puanlarındaki düşüş ($p=0.007$) ve geniş ailelerin puanlarındaki düşüş ($p=0.007$) istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($p<0.01$). Aile tipine göre ilk ve son ölçüm Duyarlı -Yanıtlayıcı Olma puanları istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermemektedir ($p>0.05$). Çekirdek ailelerin ilk ölçüme göre son ölçüm Duyarlı-Yanıtlayıcı Olma puanlarındaki artış ($p=0.001$) ve geniş ailelerin puanlarındaki artış ($p=0.001$) istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($p<0.01$). Aile tipine göre ilk ve son ölçüm Olumsuzluk puanları istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermemektedir ($p>0.05$). Çekirdek ailelerin ilk ölçüme göre son ölçüm Olumsuzluk puanlarındaki düşüş ($p=0.011$) ve geniş ailelerin puanlarındaki düşüş ($p=0.012$) istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($p<0.01$). Aile tipine göre ilk ve son ölçüm Karşılıklılık puanları istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermemektedir ($p>0.05$). Çekirdek ailelerin ilk ölçüme göre son ölçüm Karşılıklılık puanlarındaki artış ($p=0.006$) ve geniş ailelerin puanlarındaki artış ($p=0.001$) istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($p<0.01$).

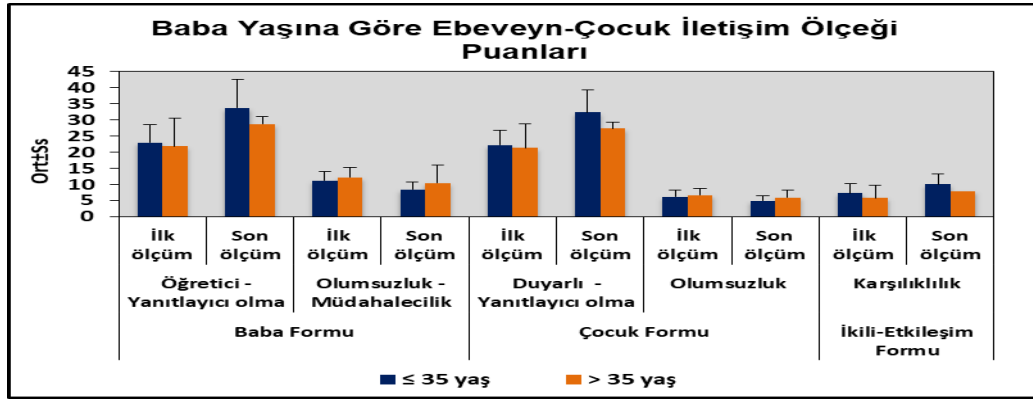
Tablo 7. BÇDYMÖ ölçek formlarının babaların yaşlarına göre dağılımları

		≤ 35 yaş (n=16)	> 35 yaş (n=24)		
		Ort±Ss (Medyan)	Ort±Ss (Medyan)		
Öğretici - Yanıtlayıcı Olma	İlk ölçüm	23,06±5,48 (22)	21,83±6,24 (21)	Z:-0,844	^a 0,399
	Son ölçüm	33,81±8,78 (34)	28,71±8,65 (27)	t:1,511	^b 0,139
	Test değeri; çp	Z:-3,157; p=0,006**	Z:-3,998; p=0,001**		
Olumsuzluk -	İlk- Son ölçüm farkı	10,75±10,41 (13)	6,88±8,64 (2)	Z:-1,349	^a 0,177
	İlk ölçüm	11,19±2,71 (10,5)	12,17±2,33 (12)	Z:-1,421	^a 0,155

Müdahalecilik	Son ölçüm	8,38±2,33 (9)	10,38±3,09 (9,5)	Z:-2,145	^a0,032*
	Test değeri; ^cp	Z:-2,671; p=0,008**	Z:-2,670; p=0,008**		
	İlk- Son farkı	-2,81±3,43 (-2,5)	-1,79±2,64 (0)	Z:-0,680	^a0,497
Duyarlı - Yanıtlayıcı Olma	İlk ölçüm	22,25±4,6 (22,5)	21,33±5,50 (20,5)	t:-0,411	^b0,684
	Son ölçüm	32,38±6,81 (34)	27,38±7,34 (27,5)	t:0,978	^b0,334
	Test değeri; ^dp	t:-5,713; p=0,001**	t:-5,034; p=0,001**		
Olumsuzluk	İlk- Son ölçüm farkı	10,13±7,09 (10,5)	6,04±5,88 (2,5)	Z:-2,119	^a0,034*
	İlk ölçüm	6,19±1,91 (5)	6,67±1,81 (6)	Z:-1,083	^a0,279
	Son ölçüm	4,88±1,54 (4)	6,00±2,06 (5)	Z:-2,341	^a0,019*
	Test değeri; ^cp	Z:-2,532; p=0,011*	Z:-2,558; p=0,011*		
	İlk- Son ölçüm farkı	-1,31±1,99 (-1)	-0,67±1,05 (0)	Z:-1,063	^a0,288
	Karşılıklılık	İlk ölçüm	7,31±3,03 (7)	5,79±2,21 (5)	Z:-1,567
Son ölçüm		10,06±3,07 (10)	8,00±3,82 (8)	Z:-1,614	0,106
Test değeri; ^cp		Z:-2,989; p=0,003**	Z:-3,075; p=0,002**		
	İlk- Son ölçüm farkı	2,75±2,86 (1,5)	2,21±3,02 (0,5)	Z:-0,912	0,362

^aMann Whitney U Test^cWilcoxon Signed Ranks Test

**p<0.01

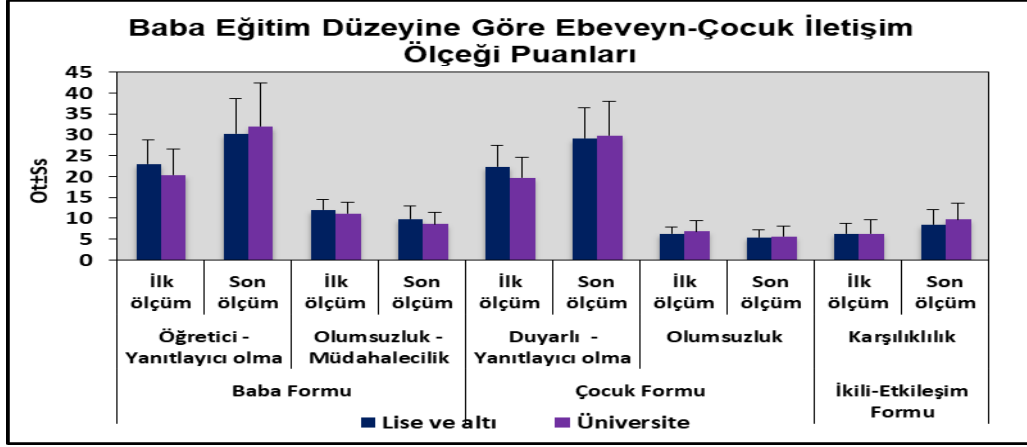
Şekil 6. BÇDYMÖ ölçek puanlarının babaların yaşlarına göre dağılımları

Tablo 7 ve Şekil 6 incelendiğinde, Babaların yaşlarına göre ilk ve son ölçüm Öğretici -Yanıtlayıcı Olma puanları istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermemektedir ($p>0.05$). Yaşı 35 yaş ve altında olanların ilk ölçüme göre son ölçüm Öğretici-Yanıtlayıcı Olma puanlarındaki artış ($p=0.006$) ve 35 yaşın üzerinde olanların puanlarındaki artış ($p=0.001$) istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($p<0.01$). Babaların yaşlarına göre ilk ölçüm Olumsuzluk - Müdahalecilik puanları istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermezken ($p>0.05$); yaşı 35 yaşın üzerinde olanların son ölçüm Olumsuzluk - Müdahalecilik puanlarının, yaşı 35 yaş ve altında olanlardan yüksek olması anlamlı bulunmuştur ($p=0.032$; $p<0.05$). Yaşı 35 yaş ve altında olanların ilk ölçüme göre son ölçüm Olumsuzluk - Müdahalecilik puanlarındaki düşüş ($p=0.008$) ve 35 yaşın üzerinde olanların puanlarındaki düşüş ($p=0.008$) istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($p<0.01$). Babaların yaşlarına göre ilk ve son ölçüm Duyarlı -Yanıtlayıcı Olma puanları istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermemektedir ($p>0.05$). Yaşı 35 yaş ve altında olanların ilk ölçüme göre son ölçüm Duyarlı -Yanıtlayıcı Olma puanlarındaki artış ($p=0.001$) ve 35 yaşın üzerinde

olanların puanlarındaki artış ($p=0.001$) istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($p<0.01$). Yaşı 35 yaş ve altında olanların ilk ölçüme göre son ölçüm Duyarlı -Yanıtlayıcı Olma puanlarındaki değişimin, yaşı 35 yaşın üzerinde olanlardan yüksek olması istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($p=0.034$; $p<0.05$). Babaların yaşlarına göre ilk ölçüm Olumsuzluk puanları istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermezken ($p>0.05$); yaşı 35 yaşın üzerinde olanların son ölçüm Olumsuzluk puanlarının, yaşı 35 yaş ve altında olanlardan yüksek olması anlamlı bulunmuştur ($p=0.019$; $p<0.05$). Yaşı 35 yaş ve altında olanların ilk ölçüme göre son ölçüm Olumsuzluk puanlarındaki düşüş ($p=0.011$) ve 35 yaşın üzerinde olanların puanlarındaki düşüş ($p=0.011$) istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($p<0.01$). Babaların yaşlarına göre ilk ve son ölçüm karşılıklılık puanları istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermemektedir ($p>0.05$). Yaşı 35 yaş ve altında olanların ilk ölçüme göre son ölçüm Karşılıklılık puanlarındaki artış ($p=0.003$) ve 35 yaşın üzerinde olanların puanlarındaki artış ($p=0.002$) istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($p<0.01$).

Tablo 8. BÇDYMÖ ölçek formlarının babaların eğitim düzeylerine göre dağılımları

		Lise ve altı (n=29)	Üniversite (n=11)		
		Ort±Ss (Medyan)	Ort±Ss (Medyan)		
Öğretici - Yanıtlayıcı Olma	İlk ölçüm	23,03±5,77 (22)	20,45±6,12 (18)	Z:-1,457	0,145
	Son ölçüm	30,28±8,46 (32)	32,00±10,47 (32)	Z:-0,440	0,660
	Test değeri; cp	Z:-4,495; p=0,001**	Z:-2,499; p=0,012*		
	İlk- Son ölçüm farkı	7,24±7,91 (2)	11,55±12,61 (18)	Z:-0,725	0,469
Olumsuzluk - Müdahalecilik	İlk ölçüm	12,00±2,45 (12)	11,18±2,68 (11)	Z:-0,978	0,328
	Son ölçüm	9,93±2,95 (9)	8,64±2,87 (9)	Z:-1,369	0,171
	Test değeri; cp	Z:-3,188; p=0,002**	Z:-2,13; p=0,027*		
	İlk- Son ölçüm farkı	-2,07±2,84 (0)	-2,55±3,45 (-3)	Z:-0,178	0,858
Duyarlı - Yanıtlayıcı Olma	İlk ölçüm	22,41±5,13 (22)	19,82±4,79 (21)	Z:-1,443	0,149
	Son ölçüm	29,17±7,31 (30)	29,91±8,20 (32)	Z:-0,273	0,785
	Test değeri; cp	Z:-4,735; p=0,001**	Z:-2,940; p=0,003**		
	İlk- Son ölçüm farkı	6,76±6,20 (3)	10,09±7,38 (13)	Z:-1,333	0,183
Olumsuzluk	İlk ölçüm	6,31±1,49 (6)	6,91±2,59 (6)	Z:-0,250	0,802
	Son ölçüm	5,48±1,74 (5)	5,73±2,45 (5)	Z:-0,111	0,912
	Test değeri; cp	Z:-3,093; p=0,002**	Z:-1,913; p=0,056		
	İlk- Son ölçüm farkı	-0,83±1,20 (0)	-1,18±2,18 (0)	Z:-0,067	0,947
Karşılıklılık	İlk ölçüm	6,41±2,43 (6)	6,36±3,26 (5)	Z:-0,445	0,656
	Son ölçüm	8,48±3,52 (9)	9,73±3,98 (11)	Z:-0,962	0,336
	Test değeri; cp	Z:-3,643; p=0,001**	Z:-2,266; p=0,023*		
	İlk- Son ölçüm farkı	2,07±2,53 (1)	3,36±3,377 (1)	Z:-0,798	0,425

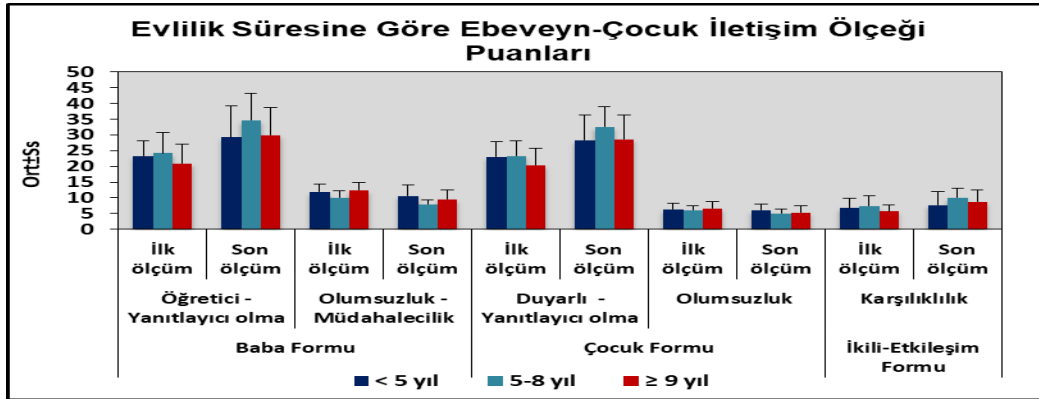
Şekil 7. BÇDYMÖ ölçek puanlarının baba eğitim düzeylerine göre dağılımları

Tablo 8 ve Şekil 7 incelendiğinde, Baba eğitim düzeyine göre ilk ve son ölçüm Öğretici -Yanıtlayıcı Olma puanları istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermemektedir ($p>0.05$). Lise ve altı mezunu babaların ilk ölçüme göre son ölçüm Öğretici -Yanıtlayıcı Olma puanlarındaki artış ($p=0.001$) ve üniversite mezunu babaların puanlarındaki artış ($p=0.012$) istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($p<0.05$). Baba eğitim düzeyine göre ilk ve son ölçüm Olumsuzluk - Müdahalecilik puanları istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermemektedir ($p>0.05$). Lise ve altı mezunu babaların ilk ölçüme göre son ölçüm Olumsuzluk - Müdahalecilik puanlarındaki düşüş ($p=0.002$) ve üniversite mezunu babaların puanlarındaki düşüş ($p=0.027$) istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($p<0.05$). Baba eğitim düzeyine göre ilk ve son ölçüm Olumsuzluk puanları istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermemektedir ($p>0.05$). Lise ve altı mezunu babaların ilk ölçüme göre son ölçüm Olumsuzluk puanlarındaki düşüş istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($p=0.002$; $p<0.01$). Üniversite mezunu babaların puanlarındaki düşüş ise istatistiksel olarak anlamlı olmamakla birlikte, anlamlılığa yakın bulunmuştur ($p=0.056$; $p>0.05$). Baba eğitim düzeyine göre ilk ve son ölçüm Karşılıklılık puanları istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermemektedir ($p>0.05$). Lise ve altı mezunu babaların ilk ölçüme göre son ölçüm Karşılıklılık puanlarındaki artış ($p=0.001$) ve üniversite mezunu babaların puanlarındaki artış ($p=0.023$) istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($p<0.05$).

Tablo 9. BÇDYMÖ ölçek formlarının evlilik süresine göre dağılımları

	< 5 yıl (n=11)	5-8 yıl (n=8)	≥ 9 yıl (n=21)	χ^2	p
	Ort±Ss	Ort±Ss	Ort±Ss		
Öğretici -Yanıtlayıcı Olma					
İlk ölçüm	23,36±4,84(22)	24,25±6,61 (22)	21,05±6,10(19)	$\chi^2:2,836$	0,242
Son ölçüm	29,27±10,03(23)	34,63±8,60(34,5)	30,05±8,51(32)	$\chi^2:1,897$	0,387
Test değeri; ρ	Z:-2,955; $p=0,003^{**}$	Z:-1,965; $p=0,049^*$	Z:-3,756; $p=0,001^{**}$		
İlk- Son ölçüm farkı	5,91±6,82 (2)	10,38±13,34 (9)	9,00±9,14 (2)	$\chi^2:0,849$	0,654
Olumsuzluk - Müdahalecilik					
İlk ölçüm	11,91±2,5 (12)	10,00±2,20 (9)	12,38±2,40(12)	$\chi^2:6,341$	0,042*
Son ölçüm	10,73±3,44(10)	8,00±1,41 (9)	9,57±2,94 (9)	$\chi^2:3,304$	0,192
Test değeri; ρ	Z:-1,473; $p=0,141$	Z:-1,761; $p=0,078$	Z:-2,943; $p=0,003^{**}$		
İlk- Son ölçüm farkı	-1,18±2,32 (0)	-2,00±2,62	-2,81±3,36 (-2)	$\chi^2:2,354$	0,308
Duyarlı -Yanıtlayıcı Olma					

İlk ölçüm	23,00±4,88 (23)	23,38±4,66 (24,5)	20,38±5,26 (19)	$\chi^2:3,671$	0,160
Son ölçüm	28,36±7,92 (27)	32,50±6,32 (32,5)	28,71±7,65 (29)	$\chi^2:1,656$	0,437
Test değeri; 'p	Z:-2,950; p=0,003**	Z:-2,527; p=0,012*	Z:-4,053; p=0,001**		
İlk- Son ölçüm farkı	5,36±4,95 (3)	9,13±6,40 (9)	8,33±7,39 (6)	$\chi^2:2,335$	0,311
Olumsuzluk					
İlk ölçüm	6,36±1,80 (6)	6,13±1,36(5,5)	6,67±2,06 (6)	$\chi^2:0,286$	0,867
Son ölçüm	6,09±2,02 (5)	5,13±1,36 (5)	5,43±2,09 (5)	$\chi^2:1,340$	0,512
Test değeri; 'p	Z:-1,732; p=0,083	Z:-1,633; p=0,102	Z:-2,831; p=0,005**		
İlk- Son ölçüm farkı	-0,27±0,47 (0)	-1,00±1,6 (-0,5)	-1,24±1,76 (0)	$\chi^2:2,438$	0,296
Karşılıklılık					
İlk ölçüm	6,82±3,06 (7)	7,50±3,25 (7)	5,76±2,05 (5)	$\chi^2:2,222$	0,329
Son ölçüm	7,82±4,12 (8)	10,13±2,9 (10)	8,86±3,64 (9)	$\chi^2:1,752$	0,416
Test değeri; 'p	Z:-2,060; p=0,039*	Z:-1,980; p=0,048*	Z:3,189; p=0,001**		
İlk- Son ölçüm farkı	1,00±1,79 (0)	2,63±3,25 (1)	3,10±3,14 (3)	$\chi^2:2,737$	0,254
<i>Wilcoxon Signed Ranks Test</i>		<i>Kruskal Wallis Test</i>		**p<0,01 *p<0,05	

Şekil 8. BÇDYMÖ ölçek puanlarının evlilik sürelerine göre dağılımları

Tablo 9 ve Şekil 8’de görüldüğü üzere, Evlilik süresine göre ilk ve son ölçüm Öğretici -Yanıtlayıcı Olma puanları istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermemektedir ($p>0.05$). Evlilik süresi beş yılın altında olanların ilk ölçüme göre son ölçüm Öğretici -Yanıtlayıcı Olma puanlarındaki artış ($p=0.003$), 5-8 yıl evli olanların puanlarındaki artış ($p=0.049$), 9 yıl ve üzeri evli olanların puanlarındaki artış ($p=0.001$) istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($p<0.05$). Evlilik süresine göre ilk ölçüm Olumsuzluk - Müdahalecilik puanları istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermektedir ($p=0.042$; $p<0.05$). Yapılan ikili karşılaştırmalara göre; evlilik süresi 9 yıl ve üzerinde olanların Olumsuzluk - Müdahalecilik puanları, 5-8 yıldır evli olanlardan anlamlı düzeyde yüksektir ($p=0.010$; $p<0.05$). Evlilik süresi 9 yıl ve üzeri olanların puanlarındaki düşüş ise istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($p=0.003$; $p<0.01$). Evlilik süresi beş yılın altında olanların ilk ölçüme göre son ölçüm Duyarlı -Yanıtlayıcı Olma puanlarındaki artış ($p=0.003$), 5-8 yıl evli olanların puanlarındaki artış ($p=0.012$), 9 yıl ve üzeri evli olanların puanlarındaki artış ($p=0.001$) istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($p<0.05$). Evlilik süresine göre ilk ve son ölçüm Karşılıklılık puanları istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermemektedir ($p>0.05$). Evlilik süresi beş yılın altında olanların ilk ölçüme göre son ölçüm Karşılıklılık puanlarındaki

artış ($p=0.039$), 5-8 yıl evli olanların puanlarındaki artış ($p=0.048$), 9 yıl ve üzeri evli olanların puanlarındaki artış ($p=0.001$) istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($p<0.05$).

SONUÇ ve TARTIŞMA

Baba ile bebek etkileşim düzeylerinin; cinsiyet, doğum sırası, kardeş sayısı, aile tipi, baba yaşı, baba eğitim düzeyi ve evlilik sürelerine göre incelendiği bu çalışmada; çalışma grubundaki bebeklerin % 40'ının ilk çocuk olduğu ve % 37,5'inin tek çocuk olduğu belirlenmiştir. Çalışma grubundaki bebeklerin % 62,5'inin geniş aileye sahip olduğu görülmüştür. Babaların % 60'ının 36 yaş ve üzerinde olduğu görülmüştür. Babaların evlilik süreleri incelendiğinde % 52,5 oranında 9 yıl ve üzerinde evlilik yılına sahip oldukları saptanmıştır. Babaların eğitim düzeylerinin de % 62,5 oranında lise mezuniyetine sahip oldukları bulunmuştur.

Baba bebek etkileşimlerinin *cinsiyete* göre değerlendirilmesinde; BÇDYMÖ ölçeği baba formunda öğretici-yanıtlayıcı olma alt boyutunda kızların lehine anlamlı farklılık bulunmuştur. Kız çocuklarının etkileşimlerinin erkek çocuklara göre son testte daha yüksek olduğu söylenebilir. Çocuk formu ve karşılıklılık formunda cinsiyete göre anlamlı bir farklılık görülmezken erkek ve kız çocuklarının ilk ölçümlere göre son ölçümlerdeki puan artışında anlamlı farklılık belirlenmiştir. Baba bebek etkileşimlerinin *doğum sırasına* göre değerlendirilmesinde; BÇDYMÖ baba çocuk ve karşılıklılık alt boyutlarında ön ilk ve son ölçüm puanları arasında farklılık olmamasına rağmen, ilk çocukların ilk ve son ölçümleri arasında anlamlı farklılık ortaya çıkmıştır. Baba bebek etkileşimlerinin *kardeş sayısına* göre değerlendirilmesinde; bir kardeşi olanların puanlarındaki değişim kardeşi olmayan ile iki ve üzeri sayıda kardeşi olanlardan anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur. Baba bebek etkileşimlerinin *aile tipine* göre değerlendirilmesinde; ilk ölçümlere göre son ölçümlerde istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunmasa da ilk ölçümlere göre son ölçümlerdeki artış anlamlı bulunmuştur. Baba bebek etkileşimlerinin *baba yaşına* göre değerlendirilmesinde; yaşı 35 ve yukarısında olanlarda ilk ölçüme göre son ölçümlerdeki artış anlamlı bulunmuştur. Baba bebek etkileşimlerinin *baba eğitim düzeyine* göre değerlendirilmesinde; lise ve altı mezunu babaların ilk ölçüme göre son ölçüm puanlarındaki artış ile üniversite mezunu babaların puanlarındaki artış istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Baba bebek etkileşimlerinin *evlilik süresine* göre değerlendirilmesinde; 9 yıl ve üzeri evlilik yılına sahip olan babaların ön ölçüme göre son ölçümlerdeki puanlarında artış bulunmuştur.

Araştırma sonuçları ile ilgili olarak literatur incelendiğinde, Arabacı ve Ömeroğlu (2013)'nun 48-72 aylık çocuğa sahip ebeveynlerin iletişimleri üzerinde değişkenlerin etkisini araştırdıkları çalışmada; aile sosyoekonomik düzeyleri, çocuk yaşı, doğum sıraları ve ebeveynlerin yaşlarına göre anlamlı farklılıklar bulunurken cinsiyet değişkeninde farklılık bulunmamıştır. Ebeveyn çocuk iletişimlerinin incelendiği başka bir çalışmada çocuk yaşının anne-baba ve çocuk iletişimlerinde etkili olduğunu ortaya koymaktadır (Lindsey, Cremens, Colwell ve Caldera, 2009). Sağlam (2019), anne ve babaların çocuklara olan sevgi yaklaşımlarında değişkenlerin etkilerini incelemiştir. Araştırma sonucunda cinsiyet ve ailede bulunan çocuk sayısına göre anlamlı farklılığın olmadığı belirlenmiştir. Telli (2014) yapmış olduğu çalışmada, babaların kendilerine ilişkin babalık algısında eğitim düzeylerinin, çalışma durumlarının, mesleklerinin, gelirlerinin, aile tipinin, baba olunan yaşın, çocuk sayısının ve bilgilenme durumlarının babalık algısı üzerinde etkili olduğunu belirlemiştir. Araştırmalardan hareketle, baba çocuk etkileşimleri üzerinde değişkenlerin etkisinin farklılaştığı görülmektedir.

Baba ve bebek etkileşimlerinin desteklenmesi adına yapılan bu araştırma ile etkileşimi destekleyecek şekilde girişimlerin yapılmasının gerekli olduğu söylenebilir. Baba ve bebek etkileşimleri üzerinde son ölçümlerde anlamlı düzeyde farklılık oluşturan cinsiyet, kardeş sayısı, aile tipi ve baba eğitim düzeylerinin baba ve bebek etkileşimlerini etkilediği söylenebilir. Dolayısıyla öncelikle babaların bebekleri ile olan etkileşim niteliklerini artırıcı ve babaları destekleyici eğitim programlarının düzenlenmesi ve baba katılımlarının sağlanması önerilebilir. Böylelikle babaların eğitimler yoluyla etkileşim biçimlerini öğrenmeleri ve kendilerinin farkına varmaları sağlanabilir. Aynı zamanda etkileşimde yaptıkları hatalar ya da olumlu özelliklerin de eğitimler yoluyla ortaya çıkarılması sağlanabilir. Baba ve bebek etkileşimlerinde bebeğin doğal olarak sosyal iletişimin güçlü olduğu ortamlarda bulunması bebeklerin özellikle de sosyal ve dil gelişimlerini arttırmada ve baba ile olan etkileşim konusunda destekleyici olabilir. Ailelerin ev ortamlarında anne baba ve çocuk ekseninde paylaşımlarını artırıcı etkinlik örnekleri ile etkileşimleri artırılabilir.

Bilgilendirme / Acknowledgement: Bu araştırma, "Oyun Temelli Baba-Bebek Etkileşim Programının Baba ve Bebek Davranışları Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi" başlıklı doktora tezinden üretilmiş ve IX. Uluslararası Eğitim Araştırmaları Kongresi'nde sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

KAYNAKÇA

- Arabacı, N. ve Ömeroğlu, E. (2013). 48-72 Aylık çocuğa sahip anne-babaların çocukları ile iletişimlerinin bazı değişkenler açısından incelenmesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 30, 41-53.
- Arakelyan, M. (2019). *Yeni ebeveyn olmuş genç yetişkinlerin anneliğe ve babalığa ilişkin söylemleri*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Arel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Bozok, M. (2018). *Ebeveynlik, erkeklik ve çalışma hayatı arasında Türkiye'de babalık*. İstanbul: AÇEV Anne Çocuk Eğitim Vakfı Yayınları.
- Demir, E. ve Aksoy, A.B. (2016). Baba-çocuk duygulanım, yanıt verme ve meşguliyet ölçeği. geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 3(45), 381-392.
- Demir Öztürk, E. (2018). Baba ve bebek etkileşim düzeyleri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(60), 716-722.
- Erdoğan A. (2004). Çocuğun psikososyal gelişimde babanın rolü. *Yeni Symposium*, 42, 147-153.
- Forehand, R. Wierson, M. Thomas, A.M. ve Armistead, L. (1990). Interparental conflict and paternal visitation following divorce: The interactive effect on adolescent competence. *Child Study Journal*, 20, 193-202.
- Karasar, N. (2000). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Kocatepe, B. (2017). *Toplumsal bir kurgu olarak babalık: Annelerin öz yaşam öykülerinde baba imgesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Bolu.
- Kuzucu, Y. (2011). Değişen babalık rolü ve çocuk gelişimine etkisi. *Türk psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 4(35) 79-91.
- Lindsey, E. W., Cremens, P. R., Colwell M. J. ve Caldera Y. M.(2009). Descriptors: parent child relationship; communicative competence (languages). *Social Development*, 18(2), 375-396.
- Sağlam, H. (2019). *Ana babaların çocuklarına yönelik sevgilerini destekleyen davranışlarının farklı değişkenlere göre incelenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Kastamonu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kastamonu.
- Saygılı, S. ve Çankırılı, A. (2009). *Babacığım neredesin*. İstanbul: Elit Yayınları.
- Telli, A. A. (2014). *3-6 yaş grubu çocuğu olan babaların babalık rolü algısı ve etkileyen faktörlerin belirlenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Atatürk Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.
- Telli, A. A. ve Özkan, H. (2016). 3-6 yaş grubu çocuğu olan babaların babalık rolü algısı ve etkileyen faktörlerin belirlenmesi. *İzmir Dr. Behçet Uz Çocuk Hastane Dergisi*, 6(2),127-134.
- Tezel Şahin, F. ve Özbey, S. (2007). Aile eğitim programlarına niçin gereksinim duyulmuştur? Aile eğitim programları neden önemlidir? *Aile ve Toplum*, 9(3), 7-12.
- Tezel Şahin, F. ve Özbey, S. (2009). Okul öncesi eğitim programlarında uygulanan aile katılım çalışmalarında baba katılımının yeri ve önemi. *Aile ve Toplum Eğitim Kültür ve Araştırma Dergisi*, 5, 30-39.
- Yalaz, K., Anlar, B. ve Bayoğlu, B. (2009). *Denver II gelişimsel tarama testi*. "Türk çocukları standardizasyonu". Ankara: Gelişimsel Çocuk Nörolojisi Derneği. 12 Haziran 2019 tarihinde yapıyoruz/anne-babalar-icin sayfasından erişildi.

Mimarlık ve Sanat İşbirliği: Brüksel EXPO'58 Türkiye Pavyonu

Dr. Öğr. Üyesi Gözde Kan Ülkü^{1*}

Geliş tarihi: 05.11.2019
Kabul tarihi: 19.11.2019

Atf bilgisi:
IBAD Sosyal Bilimler Dergisi
Sayı: 5 Sayfa: 497-516
Yıl: 2019 Dönem: Güz

This article was checked by Turnitin.
Similarity Index 27%

¹ Pamukkale Üniversitesi, Türkiye,
gozdekanulku@gmail.com,
ORCID ID 0000-0001-5897-4041

* Sorumlu yazar

ÖZ

Mimarlık- sanat birlikteliği, 20.yüzyılın erken dönemlerinden itibaren mimarlık ortamının konusu olmuştur. 1950'lerde dünyanın pekçok yerinde modernizmin katılığına, tekdüzeliliğine ve kimliksizliğine bir eleştiri olarak doğan 'sanatların sentezi' anlayışı Türkiye'de de benimsenmiş ve nitelikli örnekler ortaya konmuştur. Utarit İzgi, Haluk Baysal, Melih Birsal, Abdurrahman Hancı, Doğan Tekeli, Sami Sisa, Tuğrul Devres ve Orhan Şahinler gibi dönemin modernist mimarları; Bedri Rahmi Eyüboğlu Kuzgun Acar, Hadi Bara, Şadi Çalık, İlhan Koman, Füreya Koral, Sadi Öziş, Jale Yılmazbaşar gibi önemli sanatçılarla işbirliği yaparak, özgün örnekler sunmuşlardır. Sanat ve mimarlık işbirliği, Türk mimarisinin uluslararası arenada aktif olarak konumlandırılmasını teşvik etmiş ve hatta dolaylı olarak bu alana katkılarını ve üretimlerini üstlenmiştir. Bu çalışma, II. Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye'deki en başarılı sanat ve mimarlık sentezi örneklerinden biri olarak yorumlanan Brüksel Expo'58' Türkiye Pavyonu'ndaki sanat ve mimarlık arasındaki işbirliğinin ortaya çıkış süreci ve bu uygulamayı mümkün kılan ortamı inceleyerek ortaya çıkan ürünleri değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Çalışma kapsamında II. Dünya Savaşı sonrası, Türkiye'de değişen mimarlık anlayışı ile Türkiye'de mimarlık-sanat ekseninde oluşan disiplinlerarası ortak çalışma ele alınmış; çeşitli örneklerle sanat ve mimarlık aktörlerine değinilmiştir. Mimarlık-sanat ilişkisinin pavyon mimarisindeki yorumu irdelenirken, Brüksel EXPO'58 Türkiye Pavyonu'nun mimarlık ve sanat ürünlerinin oluşumundaki katkı ve sonuçları dönem içerisinde kurgu, malzeme ve yorum açısından değerlendirilmiştir. Ayrıca çalışmanın sonunda günümüzde mimarlığın sanatla olan ilişkisi değerlendirme bölümünde ele alınarak ortak üretimin sürekliliği sorgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: EXPO'58 Türkiye Pavyonu, Yirminci Yüzyıl Türk Mimarisi, Sanat, Mimarlık ve sanat işbirliği

Architecture and Art Collaboration: Brussels Expo'58 Turkish Pavilion

Asst. Prof. Dr. Gözde Kan Ülkü^{1*}

First received: 05.11.2019

Accepted: 19.11.2019

Citation:

IBAD Journal of Social Sciences

Issue: 5 **Pages:** 497-516

Year: 2019 **Session:** Fall

This article was checked by *Turnitin*.
Similarity Index 27%

¹Pamukkale University, Turkey,
gozdekanulku@gmail.com,
ORCID ID 0000-0001-5897-4041

* Corresponding Author

ABSTRACT

The interdisciplinary collaboration of architecture and art has been the subject of the architectural scene since the early 20th century. During 1950's, the idea of the synthesis of 'Architecture and the plastic arts' was formed to criticise the negative issues of modernism, its rigidity, uniformity and lack of identity. The idea of collaboration had been adopted by Turkish architects and has generated unique samples. Modernist architects such as, Utarit İzgi, Haluk Baysal, Melih Bırsel, Abdurrahman Hancı, Doğan Tekeli, Sami Sisa, Tuğrul Devres ve Orhan Şahinler, made collaboration with the important artists such as, Bedri Rahmi Eyüboğlu Kuzgun Acar, Hadi Bara, Şadi Çalık, İlhan Koman, Füreya Koral, Sadi Öziş, Jale Yılmabaşar to present genuine samples. The collaboration of art and architecture, encouraged the active positioning of Turkish architecture within the international arena and even indirectly partook in their very contribution and production for this realm. This study, aims to evaluate the architecture's dialogue with the arts in postwar Turkey at the Turkish Pavilion of Expo'58 which was regarded as one of the most successful sample of the synthesis. The scope of this study is to reveal the changing comprehension in architecture of postwar Turkey and the interdisciplinary collaboration of architecture and art together with its actors in Brussels Expo 58 Pavilion of Turkey example. While the collaboration of architecture-art at the Brussels Expo 58 pavilion is examined in terms of design, concept and material, comparatively today's art and architecture relation is discussed in the final section of the study.

Keywords: EXPO '58 Turkish Pavillion, Twentieth Century Turkish Architecture, Art, Architecture and Art Collaboration

GİRİŞ

20. yüzyılın ortalarından itibaren sanat ve mimarlık işbirliği, mimarlık ortamının konusu haline gelmiş ve kolektif çalışmayı arzulayan görüş, sanatın yaşamın ayrılmaz bir parçası haline getirilmesi gerektiği fikri özellikle 1950'lerden sonra destek görmüştür. II. Dünya Savaşı sonrası, dünyada ve daha sonrasında da Türkiye'de egemen olan sanat ve mimarlık birlikteliği, özellikle modern mimarlığın katılığında ve insanlara olan mesafeli duruşuna bir eleştiri ve çözüm olma yönünde de önemli bir görev üstlenmiştir. Mimarlık ve sanat sentezi olarak anılan disiplinlerarası yaklaşım, mimarlığı ve sanatı aynı mekânda buluşturmayı hedefleyen, mimarlık ve sanat kavramlarının ayrılmaması gerektiğini savunan bir fikir olarak ortaya çıkmış ve ilgi görmüştür.

Dönemin uluslararası modernist algısı, Türkiye'de yerini bu süreçte daha çok Amerikan odaklı bir yaklaşıma bırakmıştır. Tıpkı 1950'li ve 60'lı yılların modernist mimarlarıyla çalışan batılı sanatçılar; Picasso, Miro, Leger, Matisse gibi, Türkiye'de de dönemin bir bölümü yurtdışında eğitim görmüş; Bedri Rahmi Eyüboğlu, Füreyâ Koral, Eren Eyüboğlu, İlhan Koman, Şadi Çalık, Jale Yılmazbaşar, Nuri İyem, Mustafa Plevneli, Salih Acar, Nurullah Berk, Arif Kaptan, Atilla Galatalı, Kuzgun Acar, Hadi Bara, gibi önemli Türk sanatçılar; Haluk Baysal, Melih Birsal, Utarit İzgi, Tuğrul Devres, Abdurrahman Hancı, Doğan Tekeli, Sami Sisa, Orhan Şahinler ve daha birçok modernist Türk mimarlarıyla sanat-mimarlık sentezine ilişkin eserler üretmişlerdir. Kurulan uluslararası ilişkilerin sonucu olarak, global mimarlık-sanat etkileşimlerini takip eden sanatçılar sanat dünyasındaki soyut sanat gibi yeni gelişmeleri takip etmiş ve Türkiye'de temsil etme anlamında başarılı olmuştur.

1958 Brüksel Expo Dünya Fuarı'ndaki Türkiye Pavyonu da, o dönemde bu birlikteliği en iyi gösteren önemli örneklerden biri olarak birçok araştırma ve tezin¹ konusunu oluşturmuştur. Bu çalışmada da 1950'ler sonrası modernleşen Türkiye'deki mimarlık iklimi ve gündelik yaşamda modern mimarlığın plastik sanatlarla kurduğu birlikteliğin Expo Dünya Sergisi 1958 Türkiye Pavyonu özelinde okunması amaçlanmıştır. Çalışmanın ilk bölümünde II. Dünya Savaşı sonrası mimarlığın yeniden kavramsallaştığı bir ortamda, Türkiye ve değişen mimarlık ortamı mimarlık aktörleri, mimari yaklaşımlar ve malzemeler çerçevesinde incelenmiş mimarlık ve sanat ortak üretimini doğuran ortam tanımlanmıştır. Çalışmanın ikinci bölümünde 1950-1970 aralığında, mimarlık ve sanat birlikteliğini savunan sanatlar sentezi fikrinin Türkiye'deki uygulamaları, disiplinlerarası çalışma yapan mimar ve sanatçılar ile ürünler ekseninde araştırılmıştır. Üçüncü bölümde ise, 1958 Brüksel Uluslararası Sergisi Türkiye Pavyonu'da mimarlık-sanat ilişkisinin somut ürüne yansımaları incelenmiştir. Sonuç bölümünde Brüksel EXPO'58 Türkiye Pavyonu'nun Türkiye'de daha sonraki mimarlık, sanat ve disiplinlerarası çalışmalara katkıları incelenerek, mimarlık ve sanat birlikteliğinin devamlılığı ile günümüzdeki durumu irdelenmiştir.

SAVAŞI SONRASINDA TÜRKİYE'DE MİMARLIK

İkinci Dünya Savaşı sonrası, dünyada oluşan sosyal, ekonomik ve politik gelişmelere paralel olarak, Türkiye'de de modernizasyon süreci başlamış, modernleşmenin yarattığı köklü mekânsal dönüşümler yaşanmıştır. Bu dönem hem mimari alanda hem de sosyo-ekonomik bağlam ve pratiklerde modern davranışlara tanık olmuştur (Bancı, 2009). Vanlı (1958) bu dönemi Türk mimarlığının, 'kimliğini milli özlemde aramaktan vazgeçtiği' ve Batı'ya kesin dönüş yaptığı yıllar olarak değerlendirmiştir. Batıya ait olma arzusu ile geçmişle tüm bağları koparan, akılcı ve biçimin işlevi izlemesi gerektiğini savunan Uluslararası Üslup, Türk mimarlarının özgürce kullandıkları bir model haline dönüşmüştür. Batur (1984), o yıllardaki bu değişimin biçimsel olmanın ötesinde daha derin ve yapısal izler taşıdığına işaret etmiştir. Uluslararası Üslubun rahatlıkla kabul edilmesinin nedeni olarak Tanyeli (1998), bu dönemin Türkiye'sinin düşünsel olarak zayıf olduğu ve Amerika'ya duyduğu yakınlık olarak tariflemiştir. 'Küçük Amerika' olma hayalinde olan Türkiye, 1950'lerde, Sayar'a (2004) göre, özellikle Amerikan kaynaklı

¹ Expo Dünya Fuarları için daha detaylı bilgi için bkz: Altun, D. A. (2003). *Dünya Fuarlarının / Expoların Mimari Değerlendirilmesi: Türk Pavyonları*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir; Bancı, S. (2009). *Turkish Pavilion In The Brussels Expo '58: A Study On Architectural Modernization in Turkey During The 1950s*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Ankara; Yavuz, E. (2015b). *An Aesthetic Response to an Architectural Challenge: Architecture's Dialogue with the Arts in Postwar Turkey*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Ankara; Zelef, H. (2003). *A Research On The Representation Of Turkish National Identity: Buildings Abroad*. Yayınlanmamış doktora tezi, Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Ankara.

uzman ve sermaye yardımlarının ardından, Amerikan odaklı mimarlık ve sanat kültürünü benimsemeye başlamıştır. O dönemde dünyada da etkin olan Uluslararası Üslubun izlerini taşıyan örnekler görülmeye başlanmıştır. Bu bağlamda, SOM (Skidmore, Owings, Merrill) şirketinden Gordon Bunshaft'ın, Türkiye'den Sedat Hakkı Eldem birlikte İstanbul Hilton Oteli projesi için birlikte çalışması Amerikanlaşmanın en önemli örneği olarak gösterilmiştir. Uluslararası Üslubun Türkiye'deki en önemli örneklerinden olan yapı, yıllarca Türk mimarların esin kaynağı olmuş ve halen de olmaya devam etmektedir.

Batur'un da bahsettiği derin ve yapısal dönüşüme zemin hazırlayan bir diğer durum da, 1950'lerde Türkiye'de Demokrat Parti'nin seçimleri kazanması olarak gösterilmiştir (Altun, 2000; Zelef, 2003; Bancı, 2009). Yine bu dönemde Demokrat Parti, Cumhuriyet Halk Partisi'nin sanat ve kültür politikalarından vazgeçmiştir. Ayrıca Marshall Planı, Kore Savaşı'na katılım ve NATO'ya kabul gibi politikalar Türkiye'yi uluslararası ekonomik sistemin bir parçası haline getirmiştir. Türkiye global anlamda ilişkiler kurmaya başlamıştır. Tüm bu gelişmeler, Türkiye'de mimarlık ve sanat üretimlerinde de değişikliğe yol açmıştır. Ekonomik olarak liberalleşen Türkiye'de özel sektörün gelişmesi ve yabancı sermayenin teşvik kanunlarının çıkarılması yine aynı döneme rastlamıştır. (Yavuz, 2017, para.5)

Devlet tarafından yürütülen projelere ek olarak, yeni ekonomik politikalar neticesinde özel sektör bu dönemlerde gelişmeye ve güçlenmeye başlamıştır. Bu dönemin ekonomik yaklaşımın bir ürünü olan holding şirketleri, yapılarında özellikle sanat eserlerine yer vererek, sanata katkıda bulunmaya başlamışlardır. Modernist söylemi benimseyen dönem mimarlarına ve sanatçılara yön veren ortamları oluşturmak için çaba sarfetmişlerdir. Sanatı mekânlarına dahil etmelerindeki amaçlardan biri de sanatı kendi kurumsal kimliklerini oluşturmada katkı sağlayan bir araç olarak kullanmalarındır.

Ayrıca yeni ekonomi sistemi yeni mekânsal gereksinimler üreterek, yeni yapı tipleri oluşturmuştur. Uluslararası Üslubun izlerini taşıyan ofis-büro, çarşı gibi yapı tipleri, yeni inşaat teknikleri 1950'ler Türkiye mimarlık gündemine yerleşmiştir. Dönemin yeniliklerinden bir diğeri de, serbest mimarlık (Tanyeli, 1998, s. 237) kariyerinin ortaya çıkışı olmuştur. Tanyeli (1998, s. 237), 'teknokrasi'nin çarpıcı biçimde arttığı ve mimarların 1950'lerin kamu bina yapılarının bir parçası oldukları ve bu topluluğun ülkede 'modernliği inşa etmede' önemli bir rol oynadığını belirtmiştir. 1954'de Mimarlar Odası'nın kurulması da önemli bir diğer gelişmedir. Oda'nın oluşumu, kamu mimarlığı prosedürünü, yarışmaları kontrol eden ve mimari stilleri yönlendiren yeni yetkili bir kurum olarak kabul edilme biçimini değiştirmiştir (Yavuz, 2015). Artan uluslararası ilişkilerle birlikte, mimarların bu dönemde uluslararası bağlantılarını geliştirdikleri bilinmektedir.²

Ulusal Mimarlık anlayışı yavaş yavaş terkedilmiş, 1950'ler mimarlığı ülkemizin özgün koşullarını birlikte, evrensel biçim ve mimarlık dili ile, kendini çağın modernist söylemleriyle ifade etme çabasında olmuştur. Türk mimarları evrensel kavramlar ve yerel kimlik arasında ikilemde kalarak, yeni çözümler bulmak için uğraşı vermişlerdir. Tanyeli (1998, s. 237), 1960'lara kadar Türk mimarların benimsedikleri modernist yaklaşımlarla kendilerini Batı'nın bir parçası olarak gördüklerini dile getirmiştir. Batur (1984) Ulusal Mimarlık anlayışından moderniteye geçişin, birinciliğini Sedat Hakkı Eldem ve Emin Onat'ın kazandığı, 1948 yılında açılan İstanbul Adalet Sarayı Proje Yarışması ile başladığını belirtmiştir. Bu dönemde üretilen pekçok yapının modernizasyon projesi içerisinde, Uluslararası Üslubun izlerini taşıdığı bilinmektedir. Bu dönemin karakteristik mimari özellikleri, betonarme isleket, kare yada dikdörtgen gibi asal geometrik formlara sahip, genellikle yatay olarak konumlandırılmış prizmatik kitle ya da kitle grupları, betonarme strüktürün -kolon, döşeme, bölme duvarlarının- cephe bölümlenmesine yansıtılması, bölümlenmenin kafes örgü biçimindeki dokusu, ince metal çerçevelere taşıtılan giydirme cephe kullanımı, markasının adı ile anılan cephe malzemesi cam mozaik (BeTeBe) kullanımı, geniş cam yüzeyleri, aksiyal olmayan pencere kayıtları ile saydamlık, hafiflik hislerinin vurgulanması olmuştur (Altun, 2003, s. 189).

Bu dönemde üretilen Uluslararası Üslubun diğer önemli örnekleri, Elektrik İdaresi Etüd Dairesi Binası (V. Dalokay, 1955), Divan Oteli (R.Güney, 1956), Manifaturacılar Çarşısı (D.Tekeli- S.Sisa), İstanbul

² Bu dönemde mimarlar, Uluslararası Mimarlar Birliği (UIA) ile iletişimlerini kuvvetlendirmek istemiştir. Bazı Türk mimarların, sanatın sentezi konusunu gündeme alan UIA 1953 Lizbon Toplantısına katıldığı görülmüştür. (Yavuz, E. 2015)

Belediye Sarayı (N.Erol), Efes Oteli (P.Bonatz, 1959), Türk Standartlan Enstitüsü Binası (V. Dalokay, 1959) Elektrik İdaresi Etüd Dairesi Binası (V. Dalokay, 1955), Divan Oteli (R.Güney, 1956), Manifaturacılar Çarşısı (D.Tekeli- S.Sisa), Efes Oteli (P.Bonatz, 1959), Türk Standartlan Enstitüsü Binası (V.Dalokay, 1959), Anadolu Kulübü Büyükkada Oteli (mimarları: Abdurrahman Hancı, Turgut Cansever; 1952) ve Türkiye Brüksel Pavyonu (mimarları: Muhlis Türkmen, Utarit İzgi, Hamdi Şensoy, İhsan Türegün, 1957) olarak gösterilmiştir. (Şekil 1)

Şekil 1: Büyükkada Anadolu Kulübü Oteli (T. Cansever-A. Hancı,1953), Ankara Etibank (T.Devres), Elektrik İdaresi Etüd Dairesi Binası (V. Dalokay, 1955), Divan Oteli (R.Güney, 1956), Manifaturacılar Çarşısı (D.Tekeli-S.Sisa), İstanbul Belediye Sarayı (N.Erol), Efes Oteli (P.Bonatz, 1959), Türk Standartlan Enstitüsü Binası (V.Dalokay, 1959) dönemin önemli Uluslararası Üslup etkisinde tasarlanmış, önemli modernist yapılarıdır. (URL1)

TÜRKİYE'DEKİ MİMARLIK VE SANAT BİRLİKTELİĞİNDE 1950-1970 ARALIĞI

İkinci Dünya Savaşı sonrasında dünya genelinde pek çok ülkede kabul gören, mimarlık ve sanat birlikteliğini savunan sanatlar sentezi fikri, Türkiye'yi de etkilemiş, dönemin sanatçı ve mimarlarına ilham vermiştir. Savaş sonrası üretilen yeni mimarlık ve ekonomik politikaları, hızlı, katı, sıradan ve birbirine çok benzer yapıların inşa edilmesine olanak vermiş, bu durum eleştirilere maruz kalmıştır. İlk olarak 13 Aralık 1944'te Le Corbusier, sanat ve mimarlık işbirliğine ilişkin düşüncelerini Volonte gazetesinde 'Synthese des arts majeurs: Mimarlık, Peinture, Heykel' başlıklı bir yazıda, gelecekteki çalışmaların konusunun sanatların sentezinden oluşacağına dair vurgu yaparken ele almıştır. (Boesiger, 1999'den aktaran Yavuz, 2015b). 1947'de düzenlenen 6. CIAM (The International Congress of Modern Architecture) kongresinde Sigfried Giedion (1951, s. 30); mimarlıkta artık başka bir evreye geçildiğini, duygulara ve estetik ifadelerle yönelik bir yapı üretiminden bahsederken; mimarla, plancı, ressam ve heykeltıraş arasındaki iletişimin kaybedilmiş olduğu gerçeğine vurgu yapmıştır. Bu kongrede sanatlar arasında bir entegrasyon sağlamanın önemine dikkat çekilmiş, sanatın yeniden mimariyle buluşması gerektiği ifade edilmiştir (Giedion, 1951, s. 30). Le Corbusier 1947'de, Uluslararası Modern Mimarlık (CIAM) Kongresi'nde 'mimarlık, heykel ve resmin zamanın ve olayların hareketinin artık tartışmasız bir senteze, büyük sanatların sentezi'ne yöneliyor' açıklamasıyla; sanatsal işbirliğinin önemini vurgulamıştır. Plastik sanatların yeniden entegrasyonuna yönelik bir eğilimin, Uluslararası Mimarlar Birliği (UIA) tarafından vurgulandığı ve CIAM'ın amaçlarının arasında da tanımlandığı görülmektedir. (Yavuz, 2015a) Modernist mimarlar tarafından kısa süre içinde benimsenen bu eğilimle, mimarlar sanatın salt bezeme olmayıp, mimari tasarım sürecinin entegre bir parçası olarak görmeye başlamışlardır. Sanat mimarlık sentezinde yapılar üretmeye başlamışlardır. Özellikle de Avrupa'da mimari üretimde

sanat eserlerine yer verilmesi devlet tarafından teşvik edilmiş, bu anlayışla üretilen yapıların maliyetlerinin karşılanması için maddi destek verilmiştir (Erkol, 2009).

Mimar-Sanatçı işbirliğine dayanan sanatların sentezi- Gesamtkunstwerk görüşü, 'mimarlar ve sanatçılar arasında bir inanç ve düşünce birliği' ne dayanan, sanat ve mimarlık arasındaki işbirliği fikrine dayanmaktadır. Sözen ve Tanyeli'ye göre Gesamtkunstwerk (1986; s. 90) kavramının tanımı; '...aynı üslup ve sanatsal anlayışla gerçekleştirilmiş resim, heykel, bezeme, mobilya ve diğer uygulamalı sanat ürünlerinin, bir mimarlık ürünü bünyesinde bütünleşip, bir araya gelişi... Bu tutumla oluşturulmuş sanat yapıtı...' şeklinde ifade edilmiştir ve dünyada Le Corbusier, Andre Bloc, A. Van Eyck ve Walter Gropius gibi tanınmış modern mimarların özel kaygılarından biri olmuştur. Ayrıca Fransa'da Andre Bloc 1952'de, fikirleri Bauhaus'u temel alan Grup Espas'ı Gesamtkunstwerk fikrini iletirmek, sanatlar sentezini gerçekleştirmek için birkaç sanatçı ile birlikte kurmuştur. Grubun çalışmaları uluslararası etki yaratmış, birçok farklı ülkeden sanatçıya ilham kaynağı olmuştur.

Türkiye'de de İstanbul Akademisi'nden bir grup sanatçı, Fransız Grup Espas'tan esinlenerek 1955'te Türk Grup Espas adlı topluluğu kurmuştur. Hadi Bara, İlhan Koman, Tarık Çarım, Sadi Öziş, Şadi Çalık, Neşet Günel'dan oluşan bu grup, resim, heykel ve mimarının işbirliğini savunan işler üretmiş, dönemin önemli mobilya imalatlarına 'Karametal' adlı mobilya atölyesini kurarak, dönemin önemli modern mobilya imalatlarını tasarlamışlardır (Yavuz, 2015a, s. 117). (Şekil 2) Grup Espas'ın Türkiye şubesini kurmaları ve plastik sanatlar sentezini önermeleri³, Dünya'daki gelişmelere paralel olarak atılan önemli bir adımdır. Bu adım hem mimarlıkta hem de sanatta nitelikli ürünler verilen bir dönemin başlangıcı olmuştur (Çalikoğlu, 1996). Bozdoğan, Türk Grup Espas'ın oluşumunu ve ilkelerini 'Batı'daki gelişmelere paralel olarak modernleşmeye doğru atılmış önemli adımlar' olarak tanımlamaktadır (Germaner, 2007, s. 12).

Şekil 2: Karametal Mobilya Atölyesinde üretilen işler, 1950'ler. (URL 2)

Mimarlık-sanat işbirliği, modernizmin özgünleştirilmesine önemli bir katkı sağlamıştır. Mimarlık-sanat sentezini ele aldığı bir yazısında, Bozdoğan (2008, s. 65), Batı dışındaki coğrafyalarda sanat ve mimarlık birlikteliğini Modernizmin bir tür ulusallaşma stratejisi olarak görmüş ve modernizminin karakterini belirlediğini ifade etmiştir.

Savaş sonrası dönemin eğitim kurumları, mimarlık ve sanat arasındaki birlikteliğin oluşumunun arkasındaki belirleyici güçlerden biri olmuştur. Türkiye'deki ilk sanat ve mimarlık okulu olan Güzel Sanatlar Akademisinin önemli akademisyenlerden biri olan Bedri Rahmi Eyüpoğlu, bu işbirliğinin ilk örneklerinden biri olan ve 1943'te inşa edilen Lido Yüzme Havuzu'nun sanat ve mimarlık işbirliğine değindiği 'Bina ve Resim' adlı makaleyi yazmıştır. Ayrıca ikinci Dünya Savaşı'ndan sonra, özellikle Almanya ve Avusturya'dan Türkiye'ye gelen yabancı akademisyenlerin de mimarlık ve sanat arasındaki birlikteliğin oluşumunda etkileri olmuştur. Benzer şekilde, yurtdışına okumak için giden sanat öğrencileri, öğrenimlerini tamamlayıp, Akademiye dönerek müfredatı güncellemişler ve dönemin sanat ve mimarlık birlikteliğine katkıda bulunmuşlardır. Akademide bu topluluğa vurgu yapan mimar Utarit İzgi, sanatçılar ve mimarlar arasındaki ilişkilerin okul dönemlerinde başladığını ifade etmiştir. Eğitimleri boyunca aynı mekânları kullandıklarını, bunun da mimarlık-sanat ilişkisini kuvvetlendirdiğinden bahsetmiştir. İlerideki bölümde incelenecek olan Brüksel Expo'58 Türkiye Pavyonu'nda da o zamanlardan tanıdığı bir heykel öğrencisi olan arkadaşı İlhan Koman'la birlikte çalışma imkânı bulmuştur. Eğitim kurumunun edindiği çalışmalar üzerindeki yadsınamaz etkilerini vurgulamıştır (Erkol, 2009).

³ Grup Espace'ın ressam, heykeltıraş ve mimarın görüşlerinin bir tek eser üzerinde birleşmesinin gerekliliğini vurguladığı düşünceleri dönemin önemli mimarlık dergilerinden olan Architecture d'Aujourd'hui'de 'Syntheses des Arts Plastique' başlığı altında yayımlanmıştır.

1950'li ve 60'lı yıllarda, Haluk Baysal, Melih Birsal, Utarit İzgi, Tuğrul Devres, Abdurrahman Hancı, Doğan Tekeli, Sami Sisa, Orhan Şahinler ve daha birçok mimarın, Kuzgun Acar, Salih Acar, Hadi Bara, Şadi-Müfide Çalık, Şevin Eti, Bedri Rahmi Eyüboğlu, Atilla Galatalı, Neşet Günel, Nasip İyem, Nuri İyem, Oya Koçan, İlhan Koman, Füreya Koral, Sadi Öziş, Mustafa Plevneli, Jale Yılmabaşar gibi başarılı sanatçılarla ortak çalışmaları Türkiye'deki mimar-sanatçı işbirliğinin önemli örnekleri olmuştur (İzgi, 1999, s. 219).

Bu dönemde mimar-sanatçı işbirliğinde üretilen işlerin oteller, işhanları, sinemalar, apartmanlar, çarşılar hatta fabrikalar üzerinde ele alındığı görülmüştür. İstanbul'da Bedri Rahmi'den Kuzgun Acar'a kadar pek çok sanatçıyı tasarıma dahil eden Divan Oteli, Manifaturacılar Çarşısı ve Vakko Fabrikası dikkat çekici örneklerden olmuştur. Tüm bu örneklerde sanatın mimarlıkla ilişkisi, mimarlığa eklenen bir süs ya da bezeme olarak değil, tasarım sürecinin bir parçası olarak ele alınmıştır.

Mimar Abdurrahman Hancı'nın yenileme sürecinde bulunduğu Divan Oteli'nde de dönemin sanat-mimarlık birlikteliği, yapının birçok sanat eserini içermesini planlayan bir anlayışla ele alınmıştır. Divan Oteli yenileme projesi, birçok farklı daldaki sanatçının işini biraraya getiren önemli bir denemenin olduğu görülmüştür (Hancı, 2008, s. 71). Füreya Koral'ın seramik panosu ve İlhan Koman'ın bronz heykeli Divan Oteli'nde öne çıkan önemli sanat işlerinden olmuştur (Bancı, 2009; Yavuz, 2015a). (Şekil 3)

Şekil 3: Füreya Koral'ın İstanbul Divan Oteli Pastanesi için gerçekleştirdiği 'Kuşlar' isimli seramik pano (1968) ve otelin giriş bölümündeki İlhan Koman imzalı heykel (URL3)

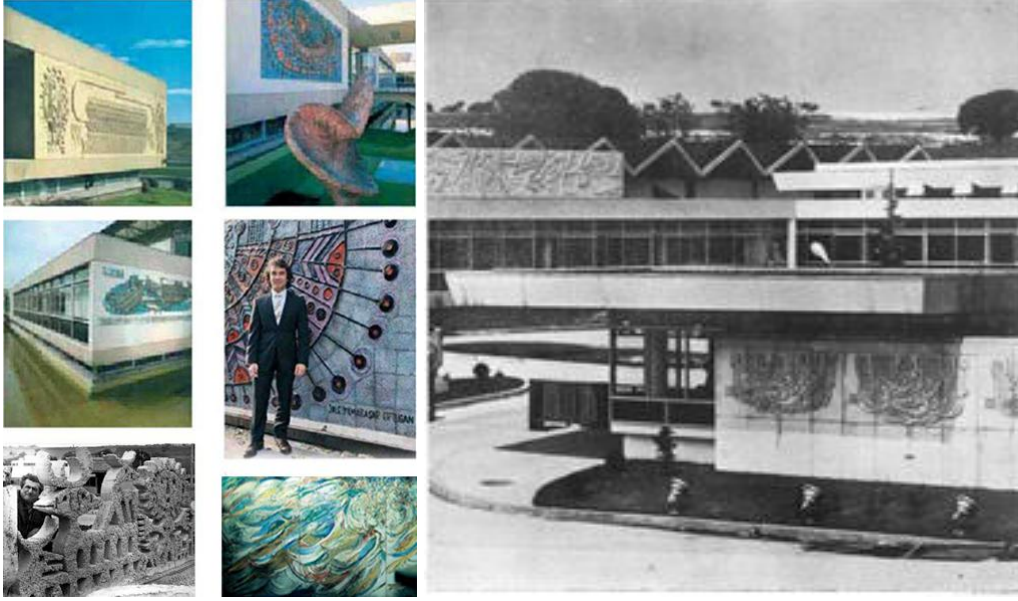
Yalnızca ofis, çarşı, otel yapılarında değil, müstakil konutlar ve apartman yapılarında da sanat-mimarlık birlikteliğine ait örnekler de üretilmiştir. İstanbul Levent Mahallesi için dönemin ünlü sanatçıları tarafından tasarlanan panolar, dönemin hem soyut hem figüratif dilini barındırması açısından oldukça önemli olmuştur. Bu apartmanlar mahalledeki diğer konutlardan ayrılmış ve yapının temsilini dönüştürüp değiştirmiştir. Yapıların cephelerindeki mozaik panolar dönemin önemli sanatçıları, Bedri Rahmi Eyüboğlu, Nurullah Berk, Ferruh Başağa, Sabri Berkel, Ercüment Kalmık ve Eren Eyüboğlu tarafından yapılmıştır ancak günümüze kadar pek azı korunabilmiştir (Tulum, Mim.- Sanat İlişkisi: Levent Mah.ve Marmara Apt. Örn.). (Şekil 4)

Şekil 4: 4. Levent binalarının diğer Levent binalarından ayıran mozaik panolarla kaplı cepheleri (URL 4)

Mimarlık ve sanat sentezi açısından Haluk Baysal ve Melih Birsal tarafından tasarlanan Merter'deki Vakko Kumaş Fabrikası ayrı bir önem taşımaktadır. Bir üretim yapısı olmasına karşılık, bu yapı değerli birçok sanatçının eserini bünyesinde barındırıyor olması ve sanat eserlerini projeye dahil etme düşüncesinin tasarımın başlangıcından itibaren var olması açısından dönemin diğer üretim yapılarından

farklılaşmış ve uluslararası modernist eğilimin Türkiye'deki en önemli ve en güzel örneklerinden biri olarak gösterilmiştir (Cengizkan, 2007). (Şekil 5)

Resim 5: Vakko Fabrikası'nda Bedri Rahmi Eyüboğlu, Şadi Çalık, Jale Yılmazbaşar, Mustafa Plevneli gibi önemli isimlerin de aralarında bulunduğu 14 sanatçının özgün eserleri bulunmaktadır. (URL 5)

Fabrika yapısında, basit bütçe hesaplarının ötesine geçmiş bir kapitalizm ideali, steril modernizmi aşmış bir mimarlık anlayışıyla buluşmuş, çalışma mekanlarına pozitif bir etki katmak amaçlanmıştır (Kaçel, 2007).

Bir diğer sanat-mimarlık işbirliğine örnek olan önemli bir dönem yapısı, İstanbul Manifaturacılar Çarşısı (İMÇ) yapısı olmuştur. Öyle ki İMÇ binasında heykeltıraş Kuzgun Acar tarafından tasarlanan rölyef, binanın sembolü olmuş ve onunla birlikte algılanır hale gelmiştir. Mimari tasarımın daha ilk aşamalarında sanat eserinin yeri planlanmıştır (Tekeli'den aktaran Yavuz, 2017, dipnot) ve bu çarşı kompleksine sanat eserlerinin dâhil edilmesi Kuzgun Acar'ın çalışması ile sınırlı kalmamış, yapı, giriş bölümlerine konumlandırılmış farklı eserleri de barındırmıştır (Yavuz, 2017, para 18.). Kuzgun Acar'ın metal rölyefinin yanısıra İMÇ'deki diğer sanat işleri; Sadi Diren ve Füreyya Koral'ın seramik panoları, Eren Bedri Rahmi Eyüboğlu ve Nedim Günsür'un mozaik panoları, Yavuz Görey'in heykeli ve Ali Teoman Germaner'in bas rölyefi olmuştur.(Şekil 6)

Şekil 6: İstanbul Manifaturacılar Çarşısı (İMÇ)'de yer alan sanat işleri. Sanatçılar: Kuzgun Acar, Bedri Rahmi Eyüboğlu, Eren Eyüboğlu, Nedim Günsür, Ali Teoman Germaner, Yavuz Görey (URL 6)

Bu dönemde ağırlıklı olarak mozaik, seramik duvar panosu, duvar resmi, heykel gibi özgün sanat eserlerinin mimaride kullanımı dikkat çekerken; duvar kağıdı, perde kumaşları da sanatçılar tarafından tasarlanmış ve kullanılmıştır. Mimarlık ve sanat birlikteliğine dair eserler ağırlıklı olarak İstanbul, Ankara ve İzmir'de uygulama alanı bulmuştur. Batılı uygulamaların salt modernist tutumunun aksine, Türkiye'deki mimarlık- sanat işbirliğinde evrensel ile yerel arasında bir anlayış izlenmiştir. Burada modern ve evrensel olan mimari yapıdır. Evrenselleşmiş yapıya, yerel ve folklorik öğeler içeren mozaik, duvar resmi, kabartma gibi sanat eserleri entegre edilmiştir (Yavuz, 2008). Hitit rölyefleri, halı/ kilim motifleri, halk dansları ve yöresel kıyafetler ulusal kimliğin temsiliyeti için bir araç olarak kullanılmıştır.

BRÜKSEL EXPO'58 TÜRKİYE PAVYONU

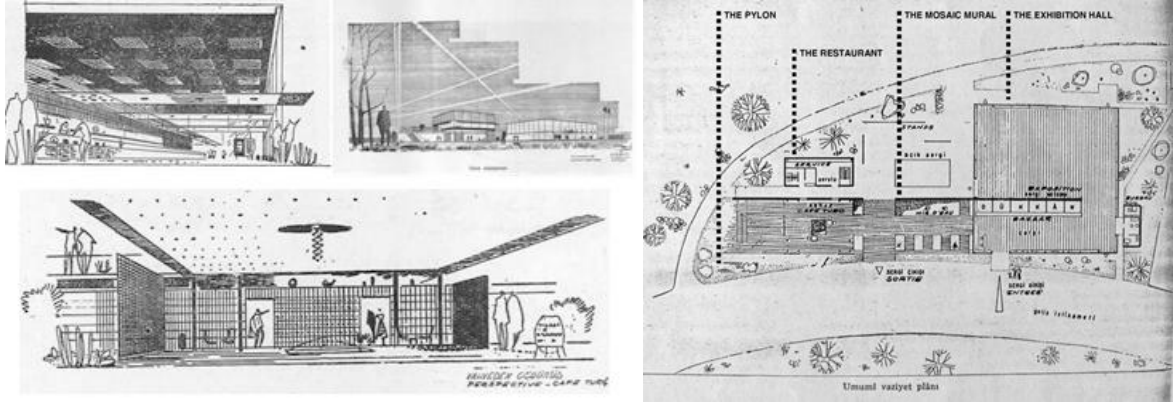
EXPO'58 II. Dünya Savaşı'ndan sonra gerçekleştirilmiş ilk önemli Dünya Fuarı olmuştur. Brüksel Uluslararası EXPO Sergisi, 'Daha İnsani bir Dünya İçin Gelişim', 'Atom Çağının Fuarı' olarak anılmış ve 'dünyaya insanlığı geri vermek' teması çerçevesinde, 'gelişim' ve 'insanoğlu' (Altun, 2000, s.74) anahtar sözcükleri üzerine kurulmuştur. Fuardaki ülke pavyonlarının tercihi rasyonalist ve modern bir çizgide gerçekleşmiştir. Serginin aynı zamanda sembolü olan atomium strüktürü ve Le Corbusier'nin teknolojik donatılarla inşa ettiği Philips Pavyonu dikkat çeken yenilikler olarak göze çarpmıştır. Madran'a (2000, s.75) göre sergi, Uluslararası Stil'i başlatan ve dünya mimarlığına yayılmasını sağlayan fuar olarak kabul edilmiştir.

Serginin genel mimarisinde ağırlıklı olarak dönemin eğilimlerine yönelik biçim, mekân ve strüktür arayışları dikkati çekmiştir. Parabolik formlar, asma, gerilimli membranlar, asal geometrik formların kullanımı, uçan konsol saçaklar, strüktürün okutulması, çelik strüktür ile camın birlikteliği ve şeffaflık ön planda olmuştur (Altun, 2000, s.76). (Şekil 7)

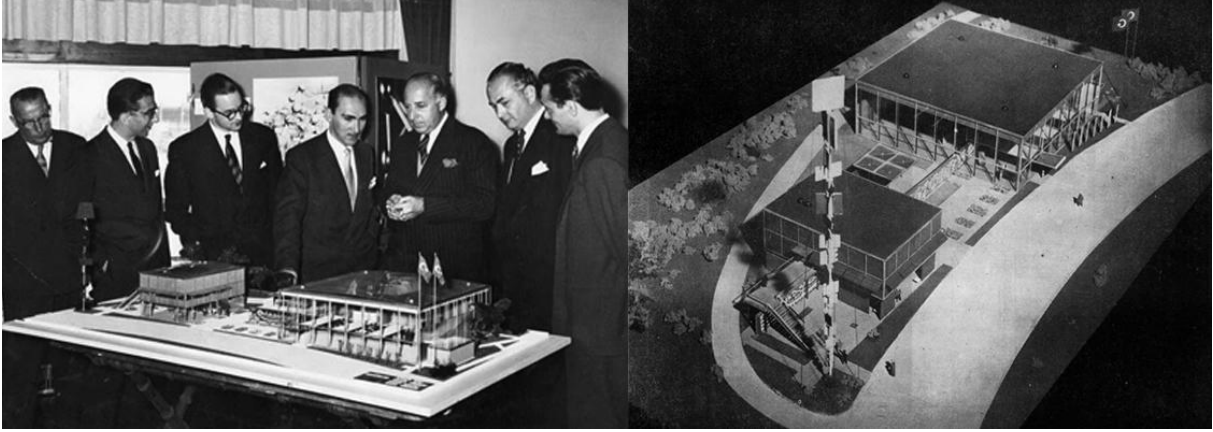
Şekil 7: Expo'58 Brüksel Dünya Sergisinden örnekler. (Soldaki resim fuarın sembolü Atomium ve sağdaki resimde sergide en çok ilgi çeken pavyonlardan biri olan, Le Corbusier tarafından Philips şirketi için tasarlanan hiperbolik paraboloid formundaki Philips Pavyonu görülmektedir). (URL 7)

Expo'58 Türkiye Pavyonu'nun da benzer anlayışla ele alınmış, ancak sanat ve mimarlık ilişkisine bakıldığında, ulusal kimliği yansıtan öğeleriyle, diğer fuar yapılarından farklılaştığı görülmüştür. Gerek yapı seçimi, planimetrisi ve kütle estetiği ile Mies Van der Rohe etkileri taşıyan Brüksel Türkiye Pavyonu, (Sayar, 2004) ülkedeki mimari çağdaşlaşmanın göstergesi olmuştur. Yeni kuşak mimarların uluslararası platformdaki ilk büyük çalışması olduğu için pek çok açıdan önemli ve ayrıcalıklı bir yere sahip olmuştur. (Şekil 8)

Şekil 8: Uluslararası Üslubun etkisini taşıyan Expo'58 Türk Pavyonu plan ve perspektifleri. (URL 8)

Yapı, 1956 yılında Dış İşleri Bakanlığı tarafından açılan yarışma sonucunda, birinciliği elde eden Utarit İzgi, Muhlis Türkmen, İlhan Türegün ve Hamdi Şensoy tarafından tasarlanmıştır. Türk Pavyonu, yaklaşık 625m2 kapalı alana sahip sergi salonu ve yaklaşık 150 m2 taban alanına sahip restoran-Türk Kahvehanesi'nin oluşturduğu iki kütle, bunları birleştiren dekoratif pano-duvar ve uç kısmındaki heykeltıraş İlhan Koman tarafından tasarlanan heykelden oluşmuştur. İki prizmatik kütleyle birleştiren ve ressam Bedri Rahmi Eyüboğlu'nun gerçekleştirdiği mozaiklerle kaplı 50 metrelik pano duvar aynı zamanda ön bahçeyi ve arka bahçede yer alan açık sergileme bölümünü de sınırlandırmaktadır. Duvarın önünde 'fiskiyeli süs havuzu', arka bahçede hediyelik satış standları yer almaktadır (Altun, 2000; Yavuz, 2008; Zelef, 2003). (Şekil 9)

Şekil 9: Brüksel Expo'58 Türkiye Pavyonu'nun (1958), Mimarları İzgi, Türkmen, Şensoy, Türegün ile birlikte maket üzerinde pavyon hakkında bilgi verirken görülmektedir (URL 9).

Belçikalı bir inşaat firması tarafından uygulaması gerçekleştirilen yapıda, çelik karkas sistem, modüler bölmeler ve prefabrike yapı elemanları kullanılmıştır. Yapıldığı yıllarda Türkiye için yeni bir sistem olan, prefabrike yapım sistemi, pavyonunun Türkiye'de kurulabilmesine olanak sağlayan, sökülüp takılabilir olma durumu dikkate alınarak tercih edilmiştir. Çelik konstrüksiyon üçer metre aralıklarla oluşturulmuştur. Sergi salonunu içeren yapıda cam kullanılırken, alt katı Türk Kahvesi, üst katı restoran olarak düzenlenen diğer yapıda ise cam elemanlara ahşap paneller eşlik etmiştir (Tanyeli, 1997). (Şekil 10)

Şekil 10: Prefabrik elemanlardan oluşan Brüksel Expo'58 Türkiye Pavyonu yapım aşamasındayken. (URL 10)

Yapının planimetrisinde modern etkiler gözetilirken, ahşap panellerin oluşturduğu pano, hareketli doğramalar ve panjurlar, v.b. birçok detay yapıyı, yerelin modern ifadesi olarak yer almıştır (Erkol, 2009; 'Brüksel'B. Sergisi Türk Pavyonu, s.63-68). (Şekil 11)

Şekil 11: Uluslararası Brüksel Sergisi Türkiye Pavyonu; Mimarlar: Utarit İzgi, Muhlis Türkmen, Hamdi Şensoy ve İlhan Türegün; Brüksel, 1958. (URL11)

Bozdoğan (2006, s. 64), pavyonun yapı ve stilindeki çağdaş mimari referanslara rağmen, biçim ve malzeme açısından bakıldığında, genellikle bir Osmanlı/Türk evini andırmış olduğunu vurgulamıştır. Kortan (1971), 1950'li yıllarda eksikliği hissedilen bölgesel ruh ve kişisellik niteliklerinin, bir Dünya Fuarında yer alması gerektiği düşüncesinin ve 'ulusallık' endişesinin bu yapıda kendini ahşap kafesler ve dekoratif panolar gibi öğelerin yapıya entegre edilmesi yoluyla gösterdiğini belirtmiştir (Kortan'dan aktaran Altun, 2000). (Şekil 12)

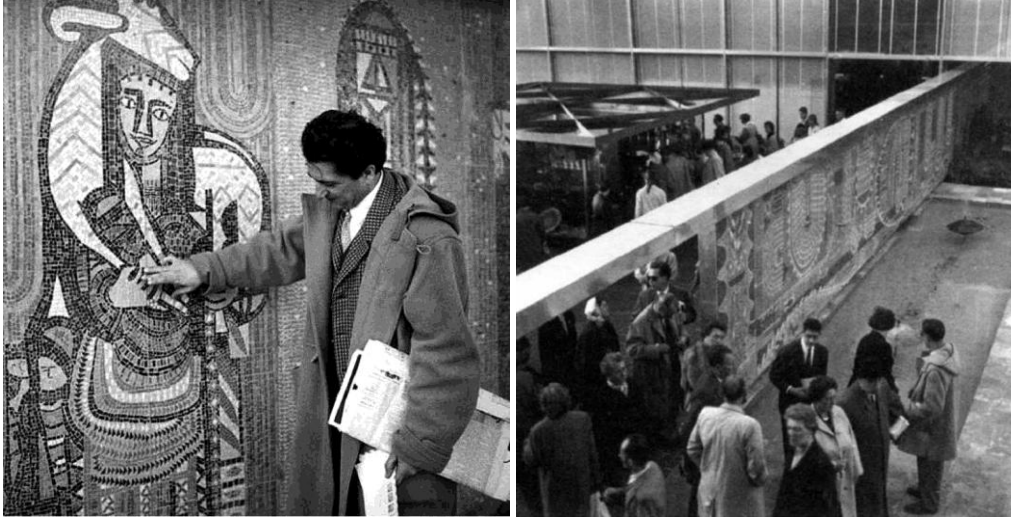
Şekil 12: Pavyonun sergi iç mekanından ve ahşap kafeslerin yer aldığı lokanta-Türk kahvehanesi bölümünden görünüşü. (URL 12)

Brüksel Expo '58 Türkiye Pavyonu, Sanatlar Sentezi fikrinin pavyon mimarisinde uygulaması açısından önemli bir örneğini teşkil etmiştir. Sanatçıların ve eserlerinin, özellikle mozaik duvarın ve pylonun, pavyonun tasarımında çok merkezi roller üstlendikleri görülmüştür (Bancı, 2009; Zelef, 2003). Pavyonun önünde yer alan İlhan Koman'ın metal heykeli yapının fuar içindeki konumunu vurgulama amacıyla yerleştirilmiş, aynı zamanda yapının yatay düşey dengesini oluşturmaktadır. Bedri Rahmi Eyüboğlu'nun Expo'da ödül alan mozaikleriyle bezeli duvar panosu ise bir bağlaç görevindedir (Uluslararası Brüksel Sergisi Türkiye Pavyonu, 1997).

Bozdoğan'a (2006) göre, 'Pavyonun bozulmamış modernist estetiği' sadece Expo'daki diğer Batılı olmayan pavyonlardan değil, aynı zamanda daha önceki uluslararası fuarlardaki Türkiye pavyonlarından da farklılaşmıştır (Bancı, 2009; Zelef, 2003). Tanyeli (1998), 1950'lerde pavyonun Uluslararası Stil'i benimseyen ancak, önceki dönemin planlama disiplinlerini yalın ayrıntılarla uygulayan çekingen modernizmlerine karşılık, Brüksel Pavyonu'nu -Büyükada Anadolu Kulübü ile birlikte- Türkiye'de gerçekten modernist bir yaklaşımla ve tavizsiz bir tasarımla inşa edilmiş ilk örneklerden biri olarak göstermektedir (Altun, 2000). Bozdoğan (2006), 'Türk Modernizmin Kayıp Simgesi: Brüksel'deki Expo

'58 Pavyonu' başlıklı makalesinde Expo Türkiye Pavyonu'nun 1950'lerde 'Türkiye'nin Batı Kulübüne kabulü' konusuna işaret etmiştir.

Dönemin Türkiye'sinde her ne kadar somut bir kimlik arayışı gözlenmemekte ise de bir sergi yapısı olması sebebiyle, bu yapı ana fikrinde Türkiye'nin tanıtımı arzusunun içermektedir. Yapının tasarımcılarından Utarit İzgi⁴, Türkiye'nin kuvvetli yönü olarak gördüğü sanatsal kültürünü ön plana çıkartmak amacıyla, pavyonun kurgulanmasında mimarının ve plastik sanatların sentezini gerçekleştiren çağdaş bir yapı ortaya koyduk' diyerek, 'sanatların sentezi'ni tema olarak seçtiklerini belirtmiştir (Madran, 2000). (Şekil 13)

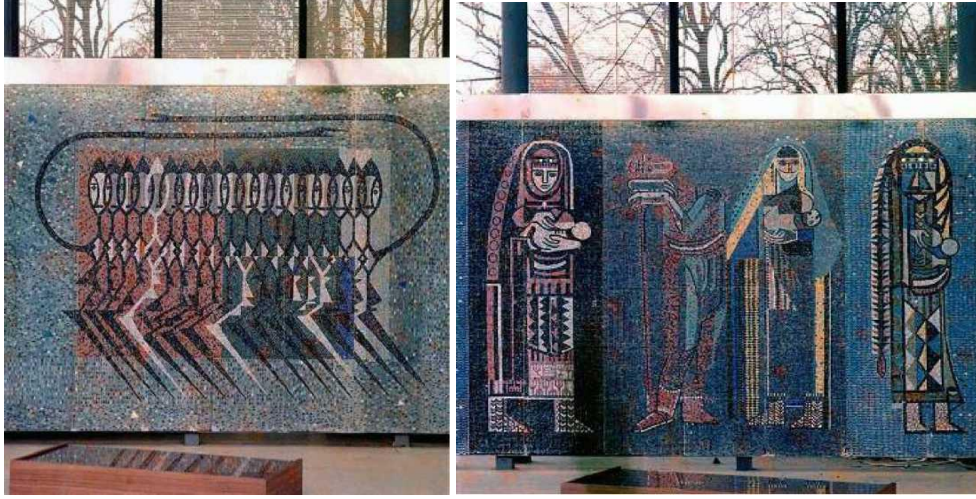
Şekil 13: Sanatların Sentezi: Bedri Rahmi ve 1958 Expo Brüksel Türkiye Pavyonu'ndaki Mozaik Duvarı. (URL 13)

Mozaik duvarı yapıda o denli baskındır ki, yapının mimarlarından Utarit İzgi; 'O binada sanat yapıtlarını, özellikle Bedri'nin katkılarını kaldırı, neredeyse bina kalmıyor. Yani sadece bir sanat eserinin bir duvara asılması değil sorun. Sanatla birlikte mimarının aynı anda ele alınması ve mimari elemanlardan kimilerinin sanatsal yapı taşıması çok önemli' diyerek, sanat- mimarlık işbirliğinde sanatın yapıya sağladığı katkıyı ifade etmiştir (Madran, 2000'dan aktaran Bancı, 2009). (Şekil 14,15)

Şekil 14: Bedri Rahmi Eyüboğlu'nun tasarımıda çok merkezi bir rol üstlendiği, açık sergi alanını tanımlayan mozaik duvarı. (URL 14)

⁴ Yapının mimarlarından U. İzgi (1996), 'İlk yıllar modern mimariyi, o geçmiş red edişine rağmen tüm katılığı ile kabullendik. Sonradan kendi kültürümüzden gelen mimari öğelerin özüne inerek modern mimari ile bir senteze gitmeyi denedik. Buna en yakın örnek 1958 Brüksel Sergisi'nde uyguladığımız Türk Pavyonu'dur. Bu proje tetkik edildiğinde sergi salonunun Mies van der Rohe anlayışında çelik malzeme ile uygulanmış bir dikdörtgen mekân olduğu cephe oranlarının ise Osmanlı-Türk Mimarisi oranları taşıdığı görülür. Akılcı, sağlam, sıhhatli, dengeli, modern, çağdaş, ilerici mimarının prensiplerini taşıyan bir yapı olmasına rağmen gelenekselin özünü hissettiren duygulu bir yanını da görebilirsiniz' açıklamasını yaparak Türk pavyonunun mimari ele alınışı hakkında bilgiler vermiştir.

Şekil 15: 1958 Expo Brüksel Türkiye Pavyonu'nda, Eren Eyüboğlu ve 12 asistanıyla birlikte çalışan Bedri Rahmi Eyüboğlu'nun bir yıl içinde bitirdiği ve tasarımı stilize Türk kültür motifleri kullandığı mozaik duvarı. (URL 15)

Expo'58 Türkiye Pavyonu'ndaki sanat ve mimarlık işbirliği yalnızca Eyüboğlu'nun mozaik duvarı ile sınırlı kalmamış, İlhan Koman'ın mühendis Ketoff'un yardımıyla çelik borulardan tasarladığı yaklaşık 30 metre yüksekliğindeki pilonu da yapının tasarımında önemli bir sanat-mimarlık ilişkisini üstlenmiştir. (Şekil 16)

Şekil 16: Hem sanatsal hem de işlevsel bir rol üstlenen pilon, pavyon'un uzaktan algılanmasını sağlamıştır. (URL 16)

Sergi yapısı, mozaik duvar ve pilonun dışında, birçok sanatçının eserini daha barındırmıştır. 24x24 metre boyutlarında ve 8 metre yüksekliğindeki, tek bir hacim olan sergi yapısının restoran bölümünde Sabri Berkel'in soyut çalışmanın ilk örneklerinden biri sayılan, eski hat yazısından hareketle oluşturduğu soyut yazısal bir kompozisyonu seperasyon öğeleri/ panelleri olarak kullanılmış ve masaların üzerinde kullanılan karo seramikler Namık Bayık tarafından tasarlanmıştır. Füreyya Koral'ın fincan ve tepsileri ve Bedri Rahmi'nin imzasını taşıyan perdeler sergi binası için özel olarak tasarlanıp üretilmiştir. İlhan Koman tarafından gerçekleştirilen Hitit Güneşi ilk defa sembol olarak bu fuarda kullanılmıştır (İzgi, 2000, 76; Türkmen, Sağdıç, İncesu, 1997; Türkmen, 2008). (Şekil 17,18)

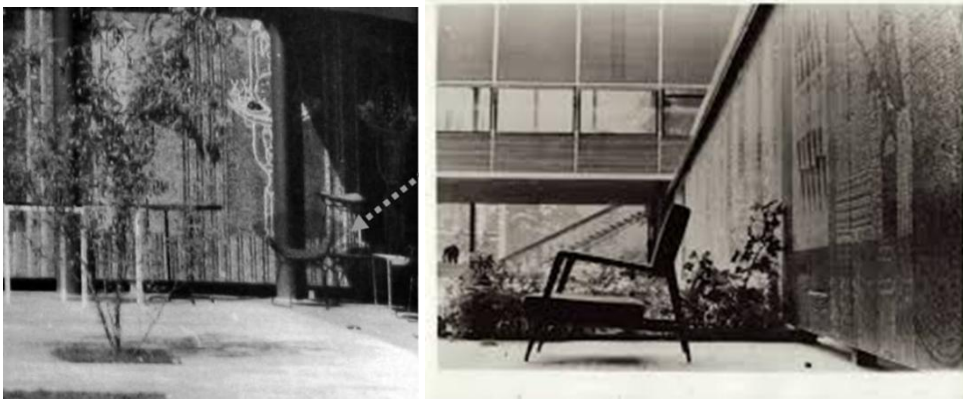

Şekil 17: Brüksel Expo '58 Türkiye Pavyonu'ndaki diğer sanatçıların işleri. (Gevher Bozkurt 'un grafitli duvarlar ve medeniyetler panelleri, Lerzan Bengisu'nun ahşap üzerine gravürleri, Zerrin Bölükbaşı'nın heykelleri; Selva Ebuziya'nın emaye bakır işleri; Gençay Okçu'nun Türk minyatürlerinden esinlenerek tasarladığı boncuklar ve tılsımlar, küçük yıldızlı tabakları). (URL 17)

Şekil 18: İlhan Koman'ın Hitit Güneşi ile 'Medeniyetlerin Kavşağı' bölümünden. (URL 19)

Ayrıca Heykeltıraş İlhan Koman yapı için uygulaması Selçuk Milar tarafından yapılan, tel örgülü sandalyeler tasarlamıştır. (Şekil 19)

Şekil 19: Brüksel EXPO'58 Türkiye Pavyonu'nda sergilenen İlhan Koman ve Selçuk Milar ortak işi: sandalyeler. (URL19)

Dönemin sanat-mimarlık işbirliğinin en iyi uygulamalarından olan ve İzgi'nin (1996) pavyonun tasarımında ve inşasında Avrupa'daki çizginin yakalanabilmesi için gösterilen olağanüstü çabayı ve pavyonun başarısını özellikle vurgulamasına rağmen fuardan sonra Türkiye'ye getirilen yapı, Gülhane'de çürümeye terk edilmiştir. İlhan Koman heykeli taşıma esnasında zarar görmüş, Bedri Rahmi Eyüboğlu'nun bu süreçte kaybolan mozaik duvarı bir gazete haberine (Bedri Rahmi'nin 52 yıl.kay.duvarı, 2010) göre Kıbrıs'ta bulunmuştur. Fuardan sonra, tüm bu titizlikle ele alınmış, nitelikli sanatçı-mimar işbirliği eserleri gereken ilgiyi görememiştir.

SONUÇ

II. Dünya Savaşı sonrası gündeme gelen, modernizmin eleştirilerine çözüm olarak sunulan sanat ve mimarlık birliği yaratma eğilimi, modern olanın da yeniden değerlendirilmesine olanak sağlamıştır, bu süreçte mimarlık plastik sanatlarla bağlarını yeniden oluşturma amacıyla olmuştur. Her ne kadar sanat eserlerinin mimariye dahil edilmesi ve sanatın günlük hayatın her alanına girmesi meselesi erken Cumhuriyet döneminde ele alınan temel kaygılardan biri olmuş olsa da, uygulamada yer alması 1950'lerden sonrasını bulmuştur. Dönemin önemli eğitim kurumlarının, özellikle de Güzel Sanatlar Akademisi'nin, sanat-mimarlık ilişkisinde önemli bir kurum olduğu, mimar ve sanatçı mezunların fikirlerini geliştiren, akademi ortamında disiplinlerarası üretimi teşvik eden bir rol oynadığı görülmüştür. İzlenen uluslararası politikaların mimarlık ve sanat ilişkisine de yansması, entegrasyonu kuvvetlendiren bir başka neden olmuştur. Çalışmada da örneklerde anılmış olan, Brüksel Pavyonu tasarım sürecini doğuran, geliştiren ve uygulanmasını mümkün kılan sanatçı ve mimarlar, küresel düşünen ve ilişki kuran ancak yerele ait tema ve öğeleri soyutlayan, yeni bir modern-yerel sentezi oluşturma çabası olan kişilerdir. Yazıda sanat-mimarlık ilişkisi bağlamında incelenen Brüksel EXPO'58 Türkiye Pavyonu böyle bir bakış açısı ve kavrayışıyla ele alınmış olduğu görülmüştür.

Pavyonda gerçekleştirilen mimarlık- sanat ilişkisinin katkı ve sonuçları aşağıda özetlenmiştir:

Modernist bir çizgide üretilen pavyonun mimarisine eşlik eden sanat işlerinde, yapının ulusal kimliğini yansıtan özgün sanat işlerinin, bezeme ve süsleme öğelerinden çok tasarımın bir parçası olarak ele alındığı görülmüştür.

Pavyonun sanat-mimarlık entegrasyonu ile sadece Expo'58'deki Batılı olmayan tüm pavyonlardan değil, Türkiye'nin daha önceki yıllarda katıldığı uluslararası fuar pavyonlarından da çok daha farklı ele alındığı görülmüştür.

Pavyondaki sanat-mimarlık işbirliğinin bir sonucu olarak, mimarları ulus-devlet kimliğini modernizmle birlikte inşa etme fırsatını yakalamışlardır. Yapılarda görülen sanat-mimarlık işbirliği en az yapıya biçim verme kadar önemli bir konuma gelmiştir.

Sanatın getirdiği ulusal kimliği temsil etme şansı nedeniyle, pavyonda özgün eserlerin meydana getirilmesi mümkün olmuştur.

Pavyonda mimar ve sanatçı, mimarlık ve sanat aynı mekânda buluşmuş, birbirleri üzerinde baskı kurmadan, birbirini destekleyen bir anlayışla, aynı anda ele alınmıştır. Pavyonda sanatın yapıya sağladığı nitelikli katkı, yapının algılanış ve kavrayışında çok önemli bir yere sahip olmuştur.

Pavyondaki sanat eserlerindeki ifade dilinin yerel referanslar (Anadolu'ya özgü el işleri, halı motifleri, halk figürlerinin stilize edilmiş motifler) içermesi, Türkiye'nin modernist, ama özünü bir sanat yapıtıyla dışavuran bir anlayışla üretebildiğini göstermiştir. Sanatın aynı zamanda hem işlevsel ve hem de modern bir bağlamda yer alabileceği düşüncesinin olabileceği görülmüştür.

Tüm bu bulgular çerçevesinde, bu çalışma içinde anılan tüm yönleri, aktörleri, uygulama detayları ve malzeme özellikleri çerçevesinde Brüksel EXPO'58 Türkiye Pavyonu'nun Türk Mimarlık ve Sanat tarihi açısından eşsiz bir konumda olduğu ve dönemini başarıyla yansıttığı sonucuna varılmıştır. Bu örnekten sonra bu boyutta başka bir ortak üretim ortamı oluşmamış ve bu ölçekte bir ürün ortaya çıkarılmamıştır.

Sanat ve mimarlık ilişkisi bugün, Pavyon'da ele alınan anlayıştan farklı bir kavrayış içermektedir. Mimarlığın kendisi bir meta ve sanat objesi halini alırken, sanat mekânsallaşmakta ve mimarlığın alanına girmekte, hatta müdahale etmektedir. Ancak günümüzde artık ne o Akademi'deki sanat-mimarlık ilişkisini destekleyen eğitim ortamı, ne de 1950'lerdeki mimarlığın sanatla birlikte olması ve disiplinlerarası üretim fikrinde olan yönetsel aktörler ve parametreler mevcuttur.

Sürekli değişen teknolojik, politik ve ekonomik konjüktür içinde 'temsil' ve 'kimlik' meselelerinin de eskisi kadar önemli ve geçerli olmadığı görülmüştür. Sanat ve mimarlık ayrı ayrı ele alınan, hazzı ve ana odaklanan, merak ve heyecan uyandıran, anlık ilgiyi çeken üretimlere doğru bir eğilim göstermektedirler. Bugün, mimar ve sanatçı arasındaki birlikteliğin üretim anlamında ortaya çıkardığı bir sonuç bulunmamaktadır. Her ne kadar günümüzde sanatın ve mimarlığın sınırlarının aslında iyice eridiği ve muğlaklaşmış olduğu görülse de, 1950'lerde yakalanan o birarada olma ve üretme durumu yitirilmiştir. Yine de mimarlığın sanata kucak açan, onu kollayan, koruyan örneklerini de görmek mümkündür.⁵

Bilgilendirme / Acknowledgement: Bu çalışma, 5-7 Aralık 2018 tarihlerinde Konya Selçuk Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi'nin düzenlemiş olduğu CRAFTARCH'18 Uluslararası Sanat Zanaat Mekan Kongresi'nde (CRAFTARCH'18, International Art Craft Space Congress) sunulmuş ve Pamukkale Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından 2018KRM002-394 proje numarası ile desteklenmiştir.

KAYNAKÇA

- Altun, D. A. (2003). *Dünya fuarlarının / expoların mimari değerlendirilmesi: Türk Pavyonları*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Anonim (1957). Milletler arası Brüksel sergisi. *Arkitekt*, 26(288), 111-112.
- Anonim (1957). Brüksel beynelmilel sergisi Türk pavyonu. *Arkitekt*, 26(287), 63-68.
- Bedri Rahmi'nin 52 yıllık kayıp duvarı Kıbrıs'ta çıktı* (2010) Hürriyet Gazetesi. 05.12.2018 tarihinde <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/bedri-rahmi-nin-52-yillik-kayip-duvari-kibris-ta-cikti-16112014> adresinden erişildi.
- Bancı, S. (2009). *Turkish pavilion in the Brussels Expo '58: A study on architectural modernization in Turkey during the 1950s'*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Ankara.
- Batur, A. (1983). 1925-50 Döneminde Türkiye mimarlığı. Editör Y.Sey. *75 yılda değişen kent ve mimarlık* (s. 209-234) içinde. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Batur, A. (1984). Cumhuriyet döneminde Türk mimarlığı. *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi* içinde (c.4) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Boesiger, W. (1999). *Le corbusier oeuvre complete*. 5, Basel ; Boston : Birkhauser, 67.
- Bozdoğan, S. (2006). A lost icon of Turkish modernism: Expo '58 pavillion in Brussels. *Docomomo*, 35, 62-70.
- Bozdoğan, S. (2008, Nisan-Mayıs). Haluk Baysal-Melih Birsal Kitabı: Modern mimarlığımızın ustalarına gecikmiş bir ithaf. *Mimarlık*, 340, 62-69.
- Cengizkan, M. (2007). *Önsöz, Haluk Baysal-Melih Birsal*. Ankara: Mimarlar Odası Yayınları.
- Erkol, İ. (2009). *Utarit İzgi ve Türkiye'de modern mimarlık*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- Çalıkoglu, L. (1996). Türk grup espas ve görüşleri. *Genç Sanat*, 23-24.

⁵ İlhan Koman'ın 'Akdeniz Heykeli', İstiklal Caddesi'nde Galatasaray Meydanı'nda bulunan, mimari tasarımını Teğet Mimarlık'ın (mimarları: Mehmet Kütükçüoğlu ve Ertuğ Uçar) yaptığı, Yapı Kredi Kültür Sanat binası'nda sergilenmektedir (Bedri Rahmi'nin 52 yıllık kayıp duvarı Kıbrıs'ta çıktı (2010), erişim tarihi: 28.08.2018).

- Giedion, S. (1951). Introduction-questionnaire, bridgewater, 1947. *A decade of new architecture* içinde. Zürich: Girsberger.
- Germaner, S. (2007). Türk sanatında modernleşme süreci. Editör S.Germaner. *Modern ve ötesi* içinde. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Hancı, A. (2008). Divan oteliyle başlayan otel maceramız. Editör N. Birol, Abdurrahman Hancı, *Yapılar/Projeler, 1945-2000* içinde. (s. 71-102). İstanbul: Literatür Yayıncılık.
- İzgi, U. (1999). İlişkiler: Mimar-sanatçı ilişkisi. *Mimarlıkta süreç/kavramlar ve ilişkiler* içinde (s. 219). İstanbul: Yapı Endüstri Merkezi.
- İzgi, U.(1996, Mayıs). Mimarlık yapıtının meydana gelme sürecinde mimar-sanatçı ilişkisi. *Yapı Dergisi*, 174(47-48), 97-103.
- Kaçel, E., (2007). Fidüsyer: Bir kolektif düşünme pratiği. Editör Müge Cengizkan. *Haluk Baysal-Melih Birsnel Kitabı: Modern mimarlığımızın ustalarına gecikmiş bir ithaf* içinde. Ankara: Mimarlar Odası Yayınları.
- Kortan, E. (1971). *Türkiye'de mimarlık hareketleri ve eleştirisi 1950-60*. Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi yayınları, 79.
- Madran, B. (2000, Ağustos-Eylül). Utarit İzgi ile söyleşi; Expo'58 Pavyonu Sanatların Senteziydi. *Domus*, 6,75-77.
- Sayar, Y. (2004, Kasım-Aralık) Türkiye'de mimari proje yarışmaları 1930-2000: Bir değerlendirme. *Mimarlık*, 320, 29-36.
- Sözen, M ve Tanyeli,U. (1986). *Sanat kavramı ve terimleri sözlüğü*. İstanbul, 90.
- Tanyeli,U. (1997). Profil: Utarit İzgi: Teknolojisiz ülkede teknolojik üretimin peşinde. *Arredamento Dekorasyon*, 1, 58-65.
- Tanyeli, U. (1998). 75 yılda değişen kent ve mimarlık. Editor Y.Sey. *1950'lerden bu yana mimari paradigmaların değişimi ve reel mimarlık* içinde (s.235-254). İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Tulum, H. (t.y.) *Mimarlık – sanat ilişkisi: Levent Mahallesi ve Marmara Apartmanı örneği*. 12 Aralık 2018.tarihinde https://www.academia.edu/37115161/M%C4%B0MARLIK_SANAT_%C4%B0L%C4%B0C5%9EK%C4%B0S%C4%B0_LEVENT_MAHALLES%C4%B0_VE_MARMARA_APARTMANI_%C3%96RNE%C4%9E%C4%B0 adresinden erişildi.
- Tulum, H., (2018). *Art and architecture synthesis in Turkey: from 1950s to 1970s*. Yayınlanmamış doktora tezi, Bahçeşehir Üniversitesi, İstanbul.
- Türkmen, S. M., Sağdıç, B. ve İncesu,B. (1997). Bir mimar, bir yaşam. *Mimarlık & Dekorasyon*, 53, 56-99.
- Vanlı, Ş. (1958 Ekim). Beynelminel sergilerin bıraktıkları ve Brüksel'in söyledikleri. *Forum*, 10, No.110, 28.
- Yavuz, D. (2008 Kasım Aralık). Cumhuriyet dönemi mimarlığı, mimarlık–sanat birlikteliğinde 1950-70 aralığı. *Mimarlık*, 344.
- Yavuz, E. (2015a). Designing the unity: Türk grup espas and architecture in postwar Turkey. *METU JFA ; Journal of Faculty of Architecture*, 32(2), 117-132.
- Yavuz, E. (2015b). *An aesthetic response to an architectural challenge: Architecture's dialogue with the arts in postwar Turkey*. Yayınlanmamış doktora tezi, Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Ankara.
- Zelef, H. (2003). *A research on the representation of Turkish national identity: Buildings abroad*. Yayınlanmamış doktora tezi, Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Ankara.

GÖRSEL KAYNAKÇA

- URL 1: <http://www.arkiv.com.tr/proje/anadolu-kulubu-istanbul-buyukada-subesi-/9578>, (Erişim Tarihi: 05.12.2018) http://tekelisisa.com/?portfolio_page=istanbul-manifaturacilar-carsisi, (Erişim Tarihi: 05.12.2018) <http://zaferakay.blogspot.com/2014/04/>, [https://www.google.com/search?q=Ankara+Etibank+\(T.Devres&client=firefox-](https://www.google.com/search?q=Ankara+Etibank+(T.Devres&client=firefox-) (Erişim Tarihi: 05.12.2018) İstanbul Belediye Binası, yazarın arşivi, <http://www.mimarist.org/.../3448-mimar-ist-guz-2013.html> (Erişim Tarihi: 05.12.2018), <https://tevfikret.com/2008/05/23/thy-75-yasinda/izmir-buyuk-efes-oteli/> (Erişim Tarihi: 05.12.2018)
- URL 2: Anon. (1957) Sao Paulo Biennali, *Arkitekt*, No:286, 28. 05.12.2018 tarihinde <http://dergi.mo.org.tr/dergiler/2/223/3046.pdf> adresinden erişildi.
- URL 3: Tulum, H.(kaynakta tarihi belirtilmemiştir) Mimarlık – Sanat İlişkisi: Levent Mahallesi ve Marmara Apartmanı Örneği, 29..12.2018 tarihinde https://www.academia.edu/37115161/M%C4%B0MARLIK_SANAT_%C4%B0L%C4%B0C5%9EK%C4%B0S%C4%B0_LEVENT_MAHALLES%C4%B0_VE_MARMARA_APARTMANI_%C3%96RNE%C4%9E%C4%B0 adresinden erişildi. İlhan Koman Boğaziçi'nde, 05.12.2018 tarihinde <http://onurgu.blogspot.com/2008/07/ilhan-koman-boaziinde.html> adresinden erişilmiştir.
- URL 4: Tulum, H.(kaynakta tarihi belirtilmemiştir) Mimarlık – Sanat İlişkisi: Levent Mahallesi ve Marmara Apartmanı Örneği, 29..12.2018 tarihinde https://www.academia.edu/37115161/M%C4%B0MARLIK_SANAT_%C4%B0L%C4%B0C5%9EK%C4%B0S%C4%B0_LEVENT_MAHALLES%C4%B0_VE_MARMARA_APARTMANI_%C3%96RNE%C4%9E%C4%B0 adresinden erişildi. <http://www.tayproject.org/haberarsiv201310.html>, (Erişim Tarihi: 05.12.2018), <http://www.biristanbulhayali.com/10-adimda-bir-semtin-hikayesi-levent> (Erişim Tarihi: 05.12.2018)
- URL 5: (https://www.Alarko-Carrier.Com.Tr/Tr/Dosya/Alarkotarihinden/Alarkotarihinden_21.Pdf, (Erişim Tarihi: 05.12.2018)
- Özdamar, G.E. (2019) A small loss for an expanding city: Vakko textile factory, *Journal of Architectural Conservation*, vol25.no3. 05.12.2018 tarihinde <https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/13556207.2019.1631590?needAccess=true> adresinden erişilmiştir. <https://doi.org/10.1080/13556207.2019.1631590>
- URL6: <http://serbestiyet.com/yazarlar/ihsan-bilgin/alternatif-bir-avm-mcmanifaturacilar-carsisi-847432?fbclid=IwAR0xdPTIdFb7PXjkb53ipOReWhq2W85kSFYDiPF1CrfKLJzpJgVyV7Y65kM>, (Erişim tarihi: 05.12.2018)
- URL 7: <http://www.belgianboutique.com/magazine/architecture/forgotten-ighttpsegacy-expo-58>, (Erişim tarihi: 05.12.2018), <https://www.archdaily.com/157658/ad-classics-expo-58-philips-pavilion-le-corbusier-and-iannis-xenakis/image-1-7> (Erişim tarihi: 05.12.2018).
- URL 8: Anon. (1957) Brüksel Beynelmillel Sergisi Türk Pavyonu, *Arkitekt*, Vol.26, No.287, 63-68, <http://dergi.mo.org.tr/dergiler/2/224/3058.pdf> (Erişim tarihi: 05.12.2018).
- URL 9: <http://lcivelekoglu.blogspot.com/2013/10/tarihten-bugune-dusen-notlar-19-ekim.html>, (Erişim tarihi: 05.12.2018), Anon. (1957) Brüksel Beynelmillel Sergisi Türk Pavyonu, *Arkitekt*, Vol.26, No.287, 63-68, <http://dergi.mo.org.tr/dergiler/2/224/3058.pdf> (Erişim tarihi: 05.12.2018).
- URL 10: <http://lcivelekoglu.blogspot.com/2013/10/tarihten-bugune-dusen-notlar-19-ekim.html>, (Erişim tarihi: 05.12.2018).
- URL 11: Anon. (1957) Brüksel Beynelmillel Sergisi Türk Pavyonu, *Arkitekt*, Vol.26, No.287, 63-68. 05.12.2018 tarihinde <http://dergi.mo.org.tr/dergiler/2/224/3058.pdf> adresinden erişilmiştir.
- URL 12: <http://www.ribapix.com> (Erişim tarihi: 05.12.2018)

- <http://lcivelekoglu.blogspot.com/2013/10/tarihten-bugune-dusen-notlar-19-ekim.html> (Erişim tarihi: 05.12.2018).
- URL 13: <http://lcivelekoglu.blogspot.com/2013/10/tarihten-bugune-dusen-notlar-19-ekim.html> (Erişim tarihi: 05.12.2018).
- URL 14: <http://lcivelekoglu.blogspot.com/2013/10/tarihten-bugune-dusen-notlar-19-ekim.html>, Erişim tarihi: 05.12.2018).
- URL 15: <http://lcivelekoglu.blogspot.com/2013/10/tarihten-bugune-dusen-notlar-19-ekim.html>, Erişim tarihi: 05.12.2018).
- URL 16: Anon. (1957) Brüksel Beynelmillel Sergisi Türk Pavyon, *Arkitekt*, Vol.26, No.287, 63-68 05.12.2018 tarihinde <http://dergi.mo.org.tr/dergiler/2/224/3058.pdf> adresinden erişildi.
- <https://sites.duke.edu/rethinkingglobalcities/files/2014/09/Chapter-4-Populist-democracy.pdf> (Erişim tarihi: 05.12.2018).
- URL 17: Anon. (1957) Milletler Arası Brüksel Sergisi, *Arkitekt*, Vol.26, No:288, 111-112, 05.12.2018 tarihinde <http://dergi.mo.org.tr/dergiler/2/223/3046.pdf>, adresinden erişildi.
- URL 18: <http://lcivelekoglu.blogspot.com/2013/10/tarihten-bugune-dusen-notlar-19-ekim.html>, (Erişim tarihi: 05.12.2018).
- URL 19: <http://lcivelekoglu.blogspot.com/2013/10/tarihten-bugune-dusen-notlar-19-ekim.html>, (Erişim tarihi: 05.12.2018).

Tehdit ve Umut Algısına Çıkmazına Sıkışan Düzensiz Göçmenler ve KKTC'nin Göçmen Politikaları

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Balyemez^{1*}

Geliş tarihi: 29.09.2019
Kabul tarihi: 20.11.2019

Atıf bilgisi:
IBAD Sosyal Bilimler Dergisi
Sayı: 5 Sayfa: 517-531
Yıl: 2019 Dönem: Güz

This article was checked by *iThenticate*.
Similarity Index 19%

¹Kıbrıs İlim Üniversitesi, KKTC,
info@csu.edu.tr
ORCID ID 0000-0002-1532-064

* Sorumlu yazar

ÖZ

Göç kavramının geçmişi insanlık tarihi kadar eskidir. İnsan toplulukları avcı-toplayıcı döneminde barınma ve yemek gibi temel ihtiyaçlarını karşılamak için sürekli göç ederlerken bu durum zamanla evrilmiştir. Sanayi Devrimi ile birlikte göçmenlerin yeni rotası fabrikaların bulunduğu yerler olmuş ve kırdan şehre emek göçü başlamıştır. Küresel savaşların yaşandığı 20'nci yüzyılın ilk yarısında ise etnik temelli kitlesel göç ve nüfus hareketleri gözlenmiştir. Günümüzde ise göç hareketlerinin, bölgesel çatışma ortamından kaynaklanan güvenlik endişelerinden dolayı kitlesel ve düzensiz olduğu söylenebilir. Düzensiz göçmenler, bir yandan güvenliksiz ortamdan dolayı yaşadıkları ülkeyi terk etmek zorunda kalırken diğer yandan da başta AB ülkeleri olmak üzere üçüncü ülkelerde kendilerine yönelik oluşmaya başlayan tehdit algısıyla karşı karşıya kalmışlardır. Kıbrıs Adası, tarihin her döneminde göç hareketlerinden etkilenmiştir. Kıbrıs'ın Kuzey Afrika, Orta Doğu ve Anadolu'ya yakın bir konumda yer almasından dolayı her üç bölgeden de Ada'ya göç ve nüfus hareketleri olmuştur. Ancak Ada'nın küçük ve ticari hayatın gelişmemiş olmasından dolayı göçmenler için Kıbrıs çoğunlukla geçici bir destinasyon olarak algılanmıştır. Özellikle 21'inci yüzyılın başından itibaren Kuzey Afrika ve Orta Doğu'da başlayan şiddet ortamından kurtulmak isteyen sayısız düzensiz göçmen, yaşadıkları ülkeleri terk etmek zorunda kalmışlardır. Bu durum karşısında umut yolluluklarına başlayan düzensiz göçmenlerin kullandıkları rotalardan biri de Kıbrıs Adası olmuştur. Düzensiz göçmenlerden bazıları Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) üzerinden Avrupa Birliği (AB) sınırlarına ulaşmayı hedeflemişlerken bazıları da Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY) topraklarında yaşamayı planlamışlardır. KKTC bu amaca ulaşmak isteyen düzensiz göçmenlerin güzergahlarından biri olmuştur. Ancak KKTC'ye ulaşan göçmenler önemli bir sorunla karşı karşıya kalmışlardır. O da, KKTC'de halen yürürlükte olan göç politikalarında düzensiz göçmenlerin durumlarına dair hususlar yer almamasıdır. Bu durum KKTC sınırlarına giren düzensiz göçmenlerin durumlarını güçleştirmiştir. KKTC göçmen politikalarının yetersiz oluşu, Uluslararası Göç Örgütü (UGÖ)'nün, Birleşmiş Milletler (BM) kararlarına istinaden KKTC'yi resmi devlet statüsünde kabul etmemesi ve bundan dolayı Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (BMMYK)'nin KKTC'de temsilciliğinin bulunmayışı ve KKTC'ye ulaşan düzensiz göçmenlerin mülteci statüsünü elde etmek için temas edecekleri resmi bir kurumun bulunmayışı bu maktele tartışılmış, çözüm önerileri çalışma sonucunda ifade edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Düzensiz göçmenler, Kıbrıs, Göç Politikaları, Umut, Tehdit, Uluslararası Göç Örgütü.

Irregular Migrants Trapped in A Threat and Hope Perception and TRNC's Immigration Policy

Assist. Prof. Dr. Mehmet Balyemez^{1*}

First received: 29.09.2019

Accepted: 20.11.2019

Citation:

IBAD Journal of Social Sciences

Issue: 5 **Pages:** 517-531

Year: 2019 **Session:** Fall

This article was checked by *iThenticate*.
Similarity Index 19%

¹Kıbrıs İlim Üniversitesi, KKTC,
info@csu.edu.tr

ORCID ID 0000-0002-1532-064

* Corresponding Author

ABSTRACT

The concept of migration dates back to the history of mankind. This period has evolved over time, as human communities migrate constantly to meet their basic needs such as sheltering and eating, during the hunter-gathering period. With the Industrial Revolution, the new route of the migrants turned to the places where the factories were located and labor migration from the countryside to the city began. In the first half of the 20th century, when global wars took place, mass migration and population movements based on ethnicity were observed. Nowadays, it can be said that migration movements are mass and irregular, due to the security concerns arising from the environment of regional conflict. Irregular migrants have been forced to leave their country due to an unsafe environment, while at the same time facing the perception of being a threat in other third countries, especially EU countries. The Cyprus island has influenced the migration movements in every period of history. Since Cyprus is located close to North Africa and the Middle East and Anatolia, there have been migration and population movements from all three geographical regions to the island. However, due to the small size of the island and little development of commercial life, Cyprus have often been a temporary destination for migrants. Especially since the beginning of the 21st century millions of irregular migrants, who wanted to be freed from the emergence of violence in North Africa and the Middle East, had to leave their countries of origin. Therefore, one of the routes used by irregular migrants on their journeys of hope was the Cyprus island. Some of the irregular migrants aimed to reach the borders of the European Union (EU) via Cyprus. However, the current policies of the Turkish Republic of Cyprus (TRNC) did not include issues regarding the situation of irregular migrants. This situation strengthens the situation of irregular migrants entering the TRNC borders. Lack of TRNC migrant politics, the International Organization for Migration, the refusal of the TRNC as an official state in accordance with UN resolutions, and therefore the absence of representation of the United Nations High Commissioner for Refugees in the TRNC, The absence of an institution that irregular migrants reaching TRNC will contact in order to obtain refugee status was discussed in this article and the solution proposals were expressed as a result of the study.

Key Words: Irregular Immigrants, Cyprus, Immigration Policy, Hope, Threat, International Immigrant Organisation.

GİRİŞ

Göç, insanların bireysel ya da toplu olarak çeşitli sebeplerden dolayı bir yerden başka bir yere mekânsal olarak konum değiştirmeleri olarak ifade edilebilir (Gautam, 2005, s.147). Göç, aynı zamanda bireysel boyuttan kitlesel boyuta evrilebilen bir süreç özelliği de taşımaktadır. Göç sürecini daha çok kişisel tercihlerden göç sürecini belirlerken, siyasal ve sosyal şartlar ile şiddetin yarattığı kaos ortamı da kitlesel göç hareketine sebep olduğu söylenebilir.

Göçü oluşturan sebepler tarih boyunca değişiklik göstermiştir. Sanayi Devrimi sonrasında kırdan kente yönelen emek göçü gibi içsel sebeplere dayanan göç hareketleri sonraki dönemde savaş ve baskı vb. dışsal sebeplerle şekillenmiştir. Göç hareketleri, 20'nci yüzyılın ilk yarısında yaşanan dünya savaşlarından da doğrudan etkilenmiştir. Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarında çok sayıda insan etnik sebeplerle kitlesel olarak yer değiştirmek zorunda kalmıştır. Bunun başlıca sebepleri arasında, imparatorlukların dağılması ve ulus devletlerin inşası amacıyla homojen bir nüfus yaratılmasına dair politikalar yer almıştır.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında ise özellikle Avrupa'nın yeniden inşa edilmesi sürecinde iş gücüne duyulan ihtiyaç göçün ekonomik boyutunu ortaya çıkarmıştır. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)'nin 1989 yılında dağılmasıyla birlikte başka bir kitlesel göç hareketliliği daha ortaya çıkmıştır. Bu dönemde bir yandan Kafkasya'daki etnik topluluklar anavatanlarına doğru göç etmeye başlamış, diğer yandan ekonomik durumlarından memnun olmayan kişiler daha iyi yaşam koşulları aramak amacıyla çevre ülkelere gitmeye karar vermişlerdir. Kafkasya'daki siyasi, sosyal ve ekonomik yapının yeniden şekillendiği 1990'lı yıllar, aynı zamanda Orta Doğu'da yaşanan şiddetli çatışmalara da şahit olmuştur. Bu çatışmalar süresince özellikle 1990'lı yılların başındaki Körfez Savaşı sonrasında çok sayıda kişi kitlesel olarak çevre ülkelere göç etmişlerdir.

Türkiye, İkinci Dünya Savaşı sonrasında 1960 yılından sonra Avrupa'ya emek göçü gönderen ülke iken 1990'lı yıllardan sonra bölgesindeki siyasi istikrarsızlıklardan dolayı göçten doğrudan etkilenen ülke konumuna gelmiştir (Kurtuluş, 2000, s.13). Türkiye; İran-Irak Savaşı, Yugoslavya'nın dağılması sonrasında yaşanan çatışmalar, Bulgaristan'ın Türk azınlıkları sınır dışı etmesi, Irak'ın Kuveyt'i işgali sonrasında ortaya çıkan kriz, 1999 yılında Kosova'da yaşananlar ve Ahıska Türklerinin sürgün edilmelerini de içeren süreçte (1988-1999) 934.354 yabancıya ikamet izni vermiştir (Göç İdaresi Genel Müdürlüğü [GİGM], 2018, s.36).

Kitlesel göç hareketleri 21'inci yüzyılın başlarında yaşanan belirsizliklerden dolayı dramatik bir hal almıştır. Orta Doğu ve Kuzey Afrika'daki siyasi belirsizlikler ve çatışma ortamı bu süreci desteklemiştir. Etnik, dini, kültürel ve siyasi nedenlerle yaşadıkları yerlerden güvende olacakları başka bir coğrafyaya doğru yönelen "zorunlu" göç hareketleri çoğunlukla Afrika, Orta Doğu ve Asya bölgelerinden gerçekleşmiştir (Hein, 1993, s.43-45). Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği verilerine göre 59,5 milyon kişi çeşitli sebeplerden dolayı yaşadıkları ülkeleri terk etmek zorunda kalmıştır. (Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği [BMMYK], 2018, s.2) Yerlerinden edilen söz konusu kişiler, içinde buldukları "güvenli" ortamdaki kaçmayı tercih etmişlerdir. Dünya mülteci nüfusunun yüzde 53'ünü iç savaşların toplumsal dokuyu alt üst ettiği Suriye, Afganistan ve Somalililer oluştururken (BMMYK, 2018) Suriye 2015 yılında dünya genelinde en fazla mülteci veren ülke konumuna gelmiştir (BMMYK, 2015, s.4-7).

Yaşanan zorunlu göçler ağırlıklı olarak çatışmaların olduğu bölgelerden güvenli kabul edilen ülkelere doğru gerçekleşmiştir. Bu durum Türkiye, Ürdün ve Lübnan gibi belli başlı ülkeleri doğrudan etkilemiştir. Türkiye'ye yönelik ilk kitlesel Suriyeli girişi, 29 Nisan 2011 tarihinde olmuştur. Söz konusu tarihte gerçekleşen ve 252 kişiden oluşan kitlesel göç hareketi sonraki yıllarda artarak devam etmiştir (Ihlamur-Öner, 2014, s.42-45). Bu sayı, 2016 yılı Aralık ayında 2.783.617 kişiye ulaşmıştır. Türkiye, bilhassa Suriye sınır bölgeleri başta olmak üzere 10 ilde 26 barınma merkezi oluşturmuştur. Ancak Suriyelilerin bir kısmı, 256.971 kişi, barınma merkezlerinde barınırlarken geriye kalan 2.521.907 kişi ise kendi olanakları ile ülke içerisinde yaşamayı tercih etmişlerdir. Kamplar dışında yaşayan Suriyeliler başta olmak üzere Türkiye'de bulunan yabancılar, ya kaçak yollarla Avrupa'ya geçmeye çalışmış ya da Türkiye'ye uyum sağlamanın yollarını aramışlardır. Özellikle Avrupa'ya geçmenin koşullarını zorlayan

söz konusu kişilerin Ege ve Akdeniz'deki dramatik ölümleri hem Türkiye kamuoyu hem de uluslararası kamuoyunun dikkatini bölgeye yoğunlaştırmasına yol açmıştır (Kolukırcık, 2014, s.46).

Avrupa Birliği (AB), düzensiz göçmen sayısının tahmin edilenden fazla olması ve özellikle bazı Avrupa başkentlerinde yaşanan terör saldırıları karşısında bu durumu kendi toplumsal düzenine yönelik bir tehdit olarak değerlendirmiştir. AB, bu değerlendirmesi sonrasında bir yandan sınır güvenlik tedbirlerini artırmış ve kontrolsüz girişleri önleyecek bazı düzenlemeleri yürürlüğe sokmuş diğer yandan da istemediği göçmenlerin kendi ülkelerine dönebilmeleri için birtakım hukuki düzenlemeleri hayata geçirmiştir. AB'nin aldığı bu önlemlerle birlikte insanlık vicdanı, alınan güvenlik tedbirleri ile Akdeniz ve Ege'de yaşanan düzensiz göçmen ölümleri arasında sıkışıp kalmıştır.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Göç ile ilgili gerek bilimsel çalışmalarda gerekse hukuki düzenlemelerde kullanılan bazı kavramlar zamanla yeniden tanımlanmıştır. Bu çalışmalar sonucunda uluslararası göç terminolojisinde görüş birliği sağlanmıştır. Buna göre; kişilerin buldukları ülke içerisindeki yer değiştirmeleri iç göç olarak kabul edilirken, ülkeler veya kıtalararası yer değiştirmeler dış göç olarak ifade edilmiştir. Bununla birlikte iş gücü ve beyin göçü de terminolojide sıkça başvurulan kavramlar olmuşlardır. İsimlerinden kolayca anlaşılacağı gibi çalışmak amacıyla başka ülkeye giden veya kendi ülkesinde yer değiştiren kişilerin hareketi iş gücü göçü olarak tarif edilirken özellikle belli bir bilim dalında yetişmiş nitelikli kişilerin başka ülkelerde çalışması ise beyin göçü olarak kabul görmüştür (Murat ve Taşkesenlioğlu, 2009, s.20).

Bununla birlikte son yıllarda göç literatüründe düzenli ve düzensiz göç kavramlarına da sıkça rastlanılmaktadır. Düzenli göç, kişinin yasalara uygun şekilde yaşadığı yerden başka bir yere hareket etmesidir. Düzensiz göç ise, kişinin yasal olmayan yollardan başka bir ülkeye giriş yapması, yasal olarak bulunma süresini geçirmesine rağmen kalmaya devam etmesi, burada çalışması veya yaşamasıdır. Düzensiz göç hareketleri ile ilgili olarak 20'nci yüzyılın sonlarına kadar açık ve genel kabul görmüş bir tanım üzerinde bir anlaşmaya varılamamıştır. Bangkok'da 1999 yılı Nisan ayında gerçekleştirilen Uluslararası Göç Sempozyumunda, "kaçak göç/göçmen" ya da "yasadışı göç/göçmen" ifadelerinin olumsuz çağrışımlar yaptığı ve içinde suç algısını da barındırdığı gerekçesiyle bunların yerine "düzensiz göç/göçmen" kavramının kullanılması kabul edilmiştir (Uluslararası Göç Örgütü [UÇÖ], 2004, s.11).

Düzensiz göç kavramıyla birlikte kullanılan üç tanım daha vardır: Kaynak, Transit ve Hedef ülke. Kaynak ülke kavramıyla, düzensiz göç etme iradesi olan kişi veya kişilerin terk etmek zorunda oldukları coğrafi yer kastedilmiştir. Transit ülke ise hedef ülkeye gitmek için kullanılan veya geçici olarak barınılan ülke olarak kabul edilmiştir. Hedef ülke ise isiminden de kolayca anlaşılacağı gibi düzensiz göçmenlerin başta güvenlik sorunları olmak üzere bir takım temel yaşamsal ihtiyaçlarının karşılanacağını düşündükleri yer olarak kavramsallaştırılmıştır (UGÖ, 2018).

Bununla birlikte çeşitli nedenlerle yaşadıkları yerleri değiştiren kişiler, "mülteci", "sığınmacı" ve "göçmen" olarak tanımlanmaktadır. 1951 yılında kabul edilen Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Cenevre Sözleşmesinde mülteci aşağıdaki gibi ifade edilmiştir: (Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği Türkiye Temsilciliği [BMMYKTT], 2016, s.2)

"Irki, dini, tabiiyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi düşünceleri yüzünden, zulme uğrayacağından haklı sebeplerle korktuğu için vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve bu ülkenin korumasından yararlanamayan ya da söz konusu korku nedeniyle, yararlanmak istemeyen yahut tabiiyeti yoksa ve bu tür olaylar sonucu önceden yaşadığı ikamet ülkesinin dışında bulunan, oraya dönemeyen veya söz konusu korku nedeniyle dönmek istemeyen şahıslardır"

Göçmen ise genellikle içinde bulunduğu şartlardan memnun olmayan ve yaşadığı ülkeyi gönüllü veya gönülsüz olarak terk ederek yasal veya yasa dışı yollardan başka ülkeye giren kişiler olarak tanımlanmaktadır. Göçmenler, mültecilik statüsünden istifade edememektedirler. Mültecilik ve göçmenlik arasındaki fark; neden, amaç ve araç gibi faktörlerden oluşmaktadır. Neden bakımından mülteciler, mal varlıklarını geride bırakarak ve yaşamlarına gelebilecek tehditlerden kaçarak güvenli bir bölgeye iltica ederken; göçmenler ekonomik bakımdan rahat etmek için yer değiştirme eğiliminde olmuşlardır. Dolayısıyla mülteciler için yer değiştirme zorunluluk iken göçmenler için bu durum gönüllü

olarak gerçekleşmektedir. Bununla birlikte mültecilerin sınır geçişleri çoğunlukla resmi bir belgeye dayanmazken göçmenlerin hareketleri resmi belge üzerinden olmaktadır (Olçay, 2012, s.232-233).

Sığınmacı kavramında da mülteci kavramına benzeyen yönler vardır. Sığınmacılar, 1951 yılı Cenevre Sözleşmesi'nde belirtilen nedenlerle ülkelerini terk etmek durumunda kalmalarına rağmen buldukları ülke tarafından henüz mültecilik statüsü verilmeyen kişileri işaret etmektedir (Barkın, 2014, s.335).

DÜZENSİZ GÖÇMENLERİN UMUDA YOLCULUĞU

Düzensiz göçün, yabancıların herhangi bir ülkeye yasa dışı yollarla girişini veya o ülkede yasalara aykırı olarak kalışını ifade ettiği yukarıdaki satırlarda bahsedilmiştir. Düzensiz göç; hedef, transit ve kaynak ülkeler açısından ayrı ayrı değerlendirilmesi gereken bir kavramdır.

Türkiye, sorunlu bölgelere komşu veya yakın olmasından dolayı düzensiz göçmenler tarafından; kaynak, transit ve hedef ülke olarak algılanmıştır (İçduygu ve Kirişçi, 2009, s.1). Bunun en somut örneği, son yıllarda çeşitli amaçlarla Türkiye'ye gelen yabancıların sayılarındaki artışta görülmektedir. Türkiye'de tespit edilen düzensiz göçmen sayısı 2013 yılında 39.890 iken (GİGM, 2016, s.18) 2014 yılında % 47'lik bir artışla 58.647 (GİGM, 2014, s.58-59) olmuş, 2015 yılında önceki yıllara kıyasla % 150 artarak 146.485 (GİGM, 2015, s.64-65) olarak gerçekleşmiştir. Düzensiz göçmen sayısındaki artış, hem Türkiye'de hem de AB ülkelerinde bazı yeni tedbirlerin yürürlüğe sokulmasına yol açmıştır. Alınan tedbirler, düzensiz göçmenlerin hareketlerine doğrudan yansımıştır. Türkiye'deki düzensiz göçmen sayısı 2016 yılında 37.130 olarak tespit edilirken, 2017 yılında bu sayı 21.397'e düşmüş, 2018 yılında ise 26.678 olmuştur (Sahil Güvenlik Komutanlığı [SGK], 2019). Daha önceki yıllarda olduğu gibi Türkiye'de tespit edilen düzensiz göçmenler arasında Suriyeliler 2019 yılında da ilk sırada yer almışlardır.

Düzensiz göçmen sayılarındaki değişim, Türkiye ile birlikte AB ülkelerinde de benzer bir eğilim göstermiştir. Düzensiz göçmenlerin Avrupa'ya geçiş rotaları daha çok Akdeniz üzerinden olmuştur. İspanya, Avrupa'ya geçiş konusunda en fazla tercih edilen ülke konumunda iken özellikle Libya üzerinden İspanya'ya geçişler ilk sırayı almıştır. İspanya'ya geçiş yapan göçmen sayısı Ağustos 2017 ayında gün başına 100 olarak gerçekleşmiştir (BMMYK, 2017, s.1).

Düzensiz göçmenlerin Avrupa'ya geçiş konusunda tercih ettikleri bir başka ülke ise İtalya olmuştur. İtalya rotasını kullanarak Avrupa'ya geçmek isteyen göçmenler arasında ilk sırayı yine Suriyeliler almıştır. İlginç olan bir detay daha vardır. O da; yanlarında aileleri olmadan umut yolculuğuna çıkan çocukların durumudur. İtalya rotasını kullanarak Avrupa'ya geçmek isteyen çocuk sayısı Temmuz-Eylül 2017 döneminde 14.500 olarak tespit edilmiştir. Bu dönemde deniz yolunu kullanarak umuda yolculuk eden 2.700 kişi ise Akdeniz sularında hayatlarını kaybetmişlerdir (BMMYK, 2017, s.1). Bu sayının sadece cesedine ulaşılabilen göçmenleri ifade etmiş olduğu göz önüne alındığında durumun ne kadar dramatik olduğu tüm gerçekliğiyle ortaya çıkmaktadır.

Avrupa'ya geçmek isteyen düzensiz göçmenlerin kullandığı bir diğer rota ise Yunanistan üzerinden olmuştur. Türkiye, Yunanistan'la hem kara hem de deniz sınırı bulunmasından dolayı bu rotayı kullanmak isteyen göç hareketlerinden doğrudan etkilenmiştir. Ege Denizi, düzensiz geçişlerin ve göçmen kaçakçılığının en yoğun yaşandığı rotalardan biri olmuştur (Yıldız, 2017, s. 9-10). Düzensiz göçmenlerden Ege Denizi üzerinden Yunanistan rotasını kullananların sayısı, Temmuz-Eylül 2017 döneminde 14.400 kişi olmuştur. Sadece Eylül 2017'de 4.900 mülteci ve göçmen deniz yoluyla Yunanistan'a geçmiştir (BMMYK, 2017, s.2).

Düzensiz göçmenlerin Avrupa'ya geçiş amacıyla kullandıkları bir başka yol ise Karadeniz rotası olmuştur. Türkiye üzerinden Karadeniz rotasını kullanarak Romanya'ya geçiş yapan göçmen sayısı 2017 yılı Ağustos ve Eylül aylarında 476 olarak gerçekleşmiştir (BMMYK, 2017, s.2). Balkanlar üzerinden yasa dışı yolları kullanarak Avrupa'ya geçiş yapmak isteyen düzensiz göçmenlerin kullandıkları ülkelerden bir diğeri ise Bulgaristan'dır. Ancak Bulgaristan'ın sınırlarında aldığı güvenlik tedbirlerinden dolayı bu güzergâhı tercih eden düzensiz göçmenlerin sayısı diğer rotalara kıyasla en az seviyede kalmıştır. Temmuz-Eylül 2017 aylarında Bulgaristan'a geçen düzensiz göçmen sayısı 400 olmuştur. Önceki yıllarda aynı dönemde Bulgaristan'da yakalanan düzensiz göçmen sayısının 15.100 olduğu göz

önüne alındığından sınır güvenliği ile ilgili alınan tedbirlerin etkinliği ortaya çıkmaktadır (Bağımsız Balkan Haber Ajansı [BBHA], 2017, s.1).

2017 yılı Temmuz-Eylül döneminde Türkiye üzerinden Ege Denizi rotasını kullanarak Yunanistan'a 14.400 kişi, Karadeniz rotasını kullanarak Romanya'ya 476 göçmen geçmiştir. Bu göçmenlerin büyük çoğunluğunu Suriyeliler oluşturmuştur. Düzensiz göçmenlerin Ege Denizi rotasını kullanarak Yunanistan'a geçmek konusundaki tercihlerine etki eden ana faktör ise AB ile Türkiye arasından imzalanan anlaşma olmuştur. Bu anlaşmayla bir bakıma Balkan rotası¹ kapanmış, düzensiz göçmenlerin AB'ye giriş yapmak için kullandıkları tek yol, Doğu Akdeniz rotası ve Ege Denizi üzerinden Yunanistan olmuştur.

Yunanistan'a deniz yoluyla geçen düzensiz göçmenlerin yıllara göre dağılımı aşağıdadır:

Sıra No	Yıl	Düzensiz Göçmen Sayısı	Hayatını Kaybedenlerin Sayısı	Açıklama
1	2015	91.611	279	
2	2016	37.130	192	
3	2017	21.937	56	
4	2018	26.678	93	
5	2019	51.488	33	Kasım ayına kadar olan sayıdır.

Tablo incelendiğinde, düzensiz göçmen sayısının 2015 yılında en üst seviyeye çıktığı görülmektedir. AB'nin dış sınırlarında almış olduğu önlemler bu sayısının sonraki yıllarda azalmasına yol açmıştır. Ege ve Akdeniz'de hayatını kaybeden düzensiz göçmenlerin sayısı; 2015 yılında 279 olarak tespit edilmiş, bu sayı da sonraki yıllarda azalarak 2019 yılı Kasım ayında en düşük seviyeye inmiştir. Deniz yolunu kullanarak AB'ye gitmek isteyen düzensiz göçmenlerin yaklaşık % 70'i Yunanistan güzergahını tercih etmiştir. (SGK, 2019, s.1).

Düzensiz göçmenler ile doğrudan ilişkili olan bir başka kavram daha vardır: Göçmen kaçakçılığı. Göçmen kaçakçıları, çıkar elde etmek amacıyla ülke vatandaşı olmayan bir kişiyi yasa dışı yollardan; ülkeye sokan, ülkeden çıkartmaya çalışan veya ülkede kalmasını sağlayan kişiler olarak tanımlanmıştır (GİGM, 2015, s.66). Düzensiz göçmenler, çoğunluğu yasa dışı yollardan sınır geçişi yaptıklarından dolayı umuda yolculuklarında göçmen kaçakçılarının hedefi haline gelmişlerdir (Yıldız, 2017, s.9). Göçmen kaçakçıları Akdeniz'de aşağıdaki 3 ana rotayı kullanmaktadırlar:

(a) Batı Akdeniz Rotası: Kuzey ve Batı Afrika'dan başlayıp İber Yarımadası'na,

(b) Orta Akdeniz Rotası: Afrika'dan başlayıp İtalya ve Malta'ya,

(c) Doğu Akdeniz Rotası: Orta Doğu ve Türkiye'den başlayıp Meriç Nehri kıyısından da kara yoluyla Yunanistan, Kıbrıs ve Bulgaristan'a uzanmaktadır (Frontex, 2014: 41-45).

Yunanistan ve Türkiye arasında düzensiz geçişlerin ve göçmen kaçakçılığının en yoğun yaşandığı koridorlardan biri de Ege Denizi olmuştur (Yıldız, 2017, s.10). Düzensiz göçmenlerin umuda yolculuklarını kendileri için kazanç kapısı olarak gören göçmen kaçakçıları; kaynak, transit veya hedef ülke vatandaşlarından olabilmektedir. Türkiye, coğrafi konumundan dolayı göçmen kaçakçıların yoğun olarak bulunduğu ülkelerden biri olmuştur. Türkiye'de yakalanan göçmen kaçakçı sayısı; 2015 yılında 103, 2016 yılında 118, 2017 yılında 171, 2018 yılının ilk 6 ayında ise 41 olarak tespit edilmiştir (SGK, 2018, s.1).

¹Türkiye üzerinden Yunanistan, Makedonya, Sırbistan, Macaristan ve Hırvatistan'a uzanan rotadır.

Türkiye’de yakalanan göçmen kaçakçısı sayının 2016 yılına kıyasla 2017 yılında artmasındaki temel faktör, Orta Doğu ve Kuzey Afrika’daki siyasi belirsizlik ve kaos ortamının yıldan yıla artması, söz konusu bölgelerde yaşayan kişiler için umuda yolculuğun tek çıkar yol olarak algılanmasıdır. Düzensiz göçmenler bir yandan AB’nin aldığı sınır güvenlik tedbirleri diğer yandan ülkelerinde devam eden kaos ve çatışma ortamından dolayı umuda yolculuklarını ertelememişler ve alternatif riskli yöntemlerin arayışında olmuşlardır. Bu durum, çok sayıda düzensiz göçmenin hayatlarını kaybetmelerine yol açmıştır.

UGÖ’nün güncellenmiş verilerine göre 2017 yılında 3.139 kişi, 2018 yılının ilk 6 ayında ise 2.125 düzensiz göçmen Akdeniz ve Ege’de yaşamını yitirmiştir (UGÖ, 2018, s.32). Bununla birlikte umuda yolculukları sırasında Türkiye’den diğer ülkelere geçmeye çalışırken hayatlarını kaybeden düzensiz göçmenlerin sayısı; 2017 yılında 32, 2018 yılında 65, 2019 yılının ilk 5 ayında ise 15 kişi olmuştur (SGK, 2019, s.1). Orta Doğu ve Kuzey Afrika ile Kafkasya’da yaşanan kaos ortamı ve belirsizlikler düzensiz göçmenlerin umuda yolculuklarını günden güne tetiklerken, Türkiye başta olmak üzere AB ülkelerinin son yıllarda sınırlarında aldıkları tedbirler bu yolculuğu tehlikeli rotalara yöneltmiş ve çok sayıda düzensiz göçmen riskli yolculuklarında hayatlarını kaybetmişlerdir.

AB’NİN DÜZENSİZ GÖÇMENLERİ TEHDİT OLARAK ALGILAMASI

Göçmenler, özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında Avrupa’nın yeniden inşası sürecinde teşvik edilip yüceltilmişlerken günümüzde tehdit olarak algılanmaya başlanmışlardır. Göçmenler hakkında oluşan bu algıyı destekleyen faktörlerin; sosyo-ekonomik koşullar, uyum sorunu, kültürel çatışma ve özellikle son yıllarda meydana gelen terör saldırılarının olduğu söylenebilir. Avrupa toplumu, bu faktörlerin de etkisiyle kitlesel boyutlara ulaşan düzensiz göçmenleri kendi sosyal, ekonomik ve kültürel yaşamına karşı tehdit olarak algılamaya başlamıştır. Bu durum, Avrupa’nın bütünleşme süreciyle paralel bir gelişme göstermiştir. Avrupa’da iç sınırların kaldırılmış olmasının göçmenler tarafından istismar edilebileceği ve bunun da bir güvenlik açığı oluşturabileceğine yönelik düşünceler düzensiz göçmenlere karşı alınan güvelik tedbirlerinin günden güne artmasına yol açmıştır (Koca, 2014, s.5).

Avrupa’da son yıllarda meydana gelen terör saldırıları gün geçtikçe artan güvenikleştirme politikalarındaki siyasi tartışmaları ve akademik ilgiyi arttırmış, risk ve korku temelli bir toplum inşa eden dışlayıcı mekanizmaların oluşumuna destek vermiştir (Bigo, 2002, s.63). Terör saldırıları, aynı zamanda göçmen karşıtı söylem ve politikalarına da meşruiyet kazandırmıştır.

Göçmenlerin terörle mücadele kapsamında yeniden değerlendirilmesi sonucunda; vize ve vatandaşlık şartları zorlaştırılmış, AB’deki Müslüman göçmenler yakından takip edilmeye başlanmış ve sınır dışı etme prosedürleri kolaylaştırılmıştır (Hansen vd., 2005, s.17). Bununla birlikte Orta Doğu Afrika ve Asya’daki siyasi belirsizlikler, kaos ortamı, etnik çatışma ve otoriter yönetimler yüzünden halen milyonlarca kişi yaşadıkları yerleri terk etmek zorunda kalmışlardır. Bu durum göç edenler için trajik sonuçlar doğurmakla birlikte kabul eden ülkelerin de güvenlik kaygılarının devam etmesine yol açmıştır (Lohrmann, 2003, s.20-22).

Düzensiz göçmenlerin tehdit olarak algılanmalarını destekleyen faktörler aşağıdaki şekilde ifade edilebilir (Dağı ve Polat,2004, s.110; Türkoğlu, 2011, s.110):

1.Hedef ve transit ülkeler büyük kitleler halindeki insan hareketlerini kendi sosyal, ekonomik, kültürel yaşamlarına tehdit olarak değerlendirmesi,

2.Düzensiz göçmenlerin kitlesel hareketliliğinin, sınırlarda alınan mevcut güvenlik tedbirlerine ilave bir yük getirmesi ve bu durumunun personel/teçhizat harcamalarına yol açması ve kaynakların buralara kaydırılmasına sebep olması Avrupa kamuoyunda memnuniyetsizliğe yol açması.

Bu durum, hedef ülke konumundaki AB kaynaklarının önemli bir kısmının, tehdit olarak algılanan düzensiz göçmenlerin sınırlardan uzak tutulması için harcanmasına ve söz konusu kişilerin “güvenliksiz” olarak değerlendirilmelerine ve toplumdan dışlanmalarına sebep olmaktadır (Balta, 2016, s.6). Özellikle 13 Kasım 2013 tarihinde Paris’te yaşanan ve 140 kişinin ölümüne sebep olan terör saldırılarından (Hürriyet, 2018) sonra düzensiz göçmenlere yönelik tehdit algısı daha da belirginleşmiştir. Paris saldırısından sonra Slovakya, Çekya, Polonya ve Macaristan gibi ülkeler bu saldırıyı düzensiz göç hareketleriyle ilişkilendirmiş ve söz konusu kişilere yönelik hoşgörüden uzak bir tutum takınmışlardır.

Macaristan'ın Röske şehrinde polis çemberinden kaçmaya çalışan düzensiz göçmenlere tekme atıp çelme takmaya çalışan kadın gazeteci Petra Laszlo'nun hareketinin (BBC, 2018) altında da bu algının yattığı söylenebilir.

AB, düzensiz göçmenlerin hareketlerini kontrol altına almak veya engellemek amacıyla bir takım örgütleri de hayata geçirmiştir. Schengen Antlaşması'nın 1995 yılında yürürlüğe girmesi sonucu ilk olarak dış sınırlarının kontrolü için Göç, Sınırlar ve İltica Strateji Komitesi'nin (The Strategic Committee on Immigration, Frontiers and Asylum- SCIFA) bir unsuru olarak Dış Sınırlar Uygulayıcıları Ortak Birimi (The External Border Practitioners Common Unit) kurulmuştur. Bu yapı 2004 yılında görevini, AB Konseyi'nin 2007/2004 sayılı kararıyla kurulan Avrupa Birliği Üye Ülkelerinin Dış Sınırlarının Yönetimi için Operasyonel İşbirliği Ajansı (FRONTEX)'na devretmiştir (Frontex, 2019, s.).

FRONTEX'in merkezi, Polonya'nın başkenti Varşova'dadır. Bir Topluluk ajansı olan FRONTEX, AB göç politikasının temelinde yer alan "düzensiz göçü engellemek ve azaltmak" hedefini gerçekleştirmek için AB'nin dış sınırlarında uygulanan stratejinin ana belirleyicisi olmuştur. FRONTEX'in görevleri tüzüğünde şu şekilde ifade edilmiştir: üye ülkelerle birlikte ortak operasyonlar düzenlemek, üye devletlerin sınır muhafızlarını eğitmek, eğitim ve araştırma faaliyetleri yürütmek, risk analizi yapmak, üye devletlere kriz durumunda acil yardım desteği sağlamak, bilgi sistemleri ile bilginin paylaşımını sağlayacak ortamı oluşturmak ve son olarak üye devletlere ortak geri-gönderme operasyonlarında destek sağlamaktır (Frontex, 2019, s.1).

Düzensiz göçün önlenmesi amacıyla icra edilen operasyonlar FRONTEX tarafından planlanmakta, koordine edilmekte, icra edilmekte ve değerlendirilmektedir. FRONTEX, bu görevleri yaparken kendisine tahsis edilen bütçeye ilave olarak üye ülkelerin personel ve teçhizatını da kullanabilmektedir. Bu operasyonlarda temel amaç, arama kurtarma değil AB sınırlarının başta düzensiz göçmenler olmak üzere istenmeyen nüfus hareketlerinden korunmasıdır. Yüksek teknolojiyle teçhiz edilen FRONTEX, operasyonlarda düzensiz göçmenlerin tespit edilmesi, durdurulması, karaya çıkartılması, idari alıkonulma merkezlerine transferi ve ardından geri gönderilmeleri görevlerini yerine getirmektedir (Koca, 2014, s. 63).

FRONTEX, düzensiz göçmen geçişlerinin önlenmesinde Avrupa Sınırlarını Koruma Timlerini (The European Border Guard Teams- EBGT) kullanmaktadır. Bu timler, üye ülkeler tarafından FRONTEX'in kullanımına verilen; personel, malzeme ve veri tabanına erişimle desteklenmektedirler. FRONTEX, operasyonel ve yönetsel kapasitesini güçlendirmek amacıyla teşkilatında bazı değişiklikler yapılmıştır. Yapılan değişikliklerle, "kriz" durumlarında FRONTEX'in müdahale alanı genişletilmiştir. Bu çerçevede FRONTEX, gerektiğinde acil destek sağlamak için operasyonların yürütüldüğü ev sahibi üye ülkenin onayı ve gözetiminde silah taşımaya ve güç kullanmasına izin verilen Hızlı Sınır Muhafaza Ekipleri (Rapid Border Intervention Teams -RABITS) kurmuştur. FRONTEX 2010 yılının Ekim ayında Türkiye kara sınırından Yunanistan'a ulaşmaya çalışan göçmenlerin engellenmesi amacıyla ilk Hızlı Sınır Muhafaza Ekiplerini Yunanistan'ın kuzey doğusunda bulunan Orestida ve çevresinde görevlendirilmiştir (Both vd., 2013, s.13-17). Alınan tedbirler sonucu kara sınırlarında azalan düzensiz geçişlerin denizde artmasından sonra FRONTEX, aynı prensipler doğrultusunda deniz operasyonlarını da başlatmıştır.

FRONTEX, kendisine verilen görevleri yerine getirirken; Avrupa Polis Teşkilatı (European Union Police Organisation- EUROPOL), Avrupa Yolsuzlukla Mücadele Ofisi (European Anti-Fraud Office-OLAF), Avrupa Birliği Yargısal İş Birliği Ünitesi (European Union's Judicial Cooperation Unit-EUROJUST), AB'nin İstihbarat Organı Ortak Durum Merkezi (Joint Situation Center), International Criminal Police Organisations-INTERPOL) gibi güvenlik ve istihbarat temelli kurumlarla işbirliği içerisinde çalışmaktadır. En önemlisi, diğer operasyonel faaliyetlerde olduğu gibi, FRONTEX üçüncü ülkelerin istihbarat servisleriyle de işbirliği kurarak, bu ülkeleri de oluşturulan güvenlik ağına dâhil edebilmektedir. Uluslararası alanda sağlanan bu işbirlikleri; askeri saldırı, korsanlık ve uyuşturucu kaçakçılığı gibi geleneksel güvenlik sorunlarına karşı harekete geçirilen stratejiler olmasına rağmen bunların göç alanında da uygulanmaya başlanması göçün tehdit olarak algılandığını açıkça göstermektedir (Leonard, 2011, s. 240).

FRONTEX, 11 Şubat 2016 tarihindeki NATO Zirvesinde mutabık kalınan anlaşma sonucunda NATO'nun askeri desteğini de almıştır. Türkiye, NATO'nun da dâhil olduğu bu işbirliğine 18 Mart 2016

tarihinde gerçekleştirilen AB-Türkiye zirvesinde alınan kararla dâhil olmuştur (Türkiye AB Zirve Bildirisi [T-ABZB], 2016). Bu durum kaos ortamının yaşandığı bölgelere yakın ülkelerin düzensiz göçmen hareketleriyle karşılaşmalarına sebep olmuştur. Türkiye, düzensiz göçmen barındıran ülkeler arasında %11 oranla halen dünyada en fazla düzensiz göçmen barındıran ülke konumuna sahiptir (Balta, 2016, s.8).

Avrupa Konseyi, 25-26 Haziran 2015 tarihlerinde yaptığı toplantıda düzensiz göçmenlerdeki kitlesel artışı ve bu durumun sınır yönetiminde oluşturduğu güçlükleri görüşmüş ve FRONTEX'in tüzüğünde bazı değişiklikler yapma kararı almıştır. FRONTEX tüzüğü bu karar doğrultusunda 14 Eylül 2015 tarihinde yapılan toplantıda değiştirilmiştir. Bu karara ilave olarak devlet ve hükümet başkanlarının katılımıyla 23 Eylül 2015 tarihinde yapılan toplantıda da; düzensiz göçler sonucunda hayatlarını kaybedenlerin durumlarına acil müdahale edilmesi, sınırların denetiminin daha etkin yapılması ve Avrupa sınırlarında operasyonel işbirliği yönetimi amacıyla FRONTEX'e ilave kaynaklar yaratılması konusunda da anlaşma sağlanmıştır (T-ABZB, 2016).

FRONTEX'in görev alanı 2015 yılında kabul edilen yeni tüzükle genişletilmiştir. Yeni tüzük gereğince FRONTEX'in görevleri aşağıdaki gibi belirlenmiştir (Frontex, 2015, s.12):

- 1- Entegre Sınır Yönetiminin AB genelinde uygulanması için teknik ve operasyonel bir strateji oluşturmak,
- 2- Sınır kontrolünün dış sınırlardan itibaren etkili bir şekilde çalışmasını denetlemek,
- 3- Ortak operasyonlar ve hızlı sınır müdahaleleri yoluyla üye devletlere artan teknik ve operasyonel destek sağlamak,
- 4- Dış sınırlarda acil eylem gerektiren bir durumda planlanan önlemlerin pratikte uygulanmasını sağlamak,
- 5- Denizde sıkıntı çekenlere yönelik arama ve kurtarma çalışmalarının desteklenmesi için teknik ve operasyonel yardım sağlamak,
- 6- Geri dönüş işlemlerini organize etmek, koordine etmek ve yürütmek,

FRONTEX yeni tüzüğü gereğince yukarıda sayılan görevleri yerine getirebilmesi için AB sınırları içindeki üçüncü ülke vatandaşlarının yasa dışı hareketleri ile sınır ötesi suçların önlenmesi için bilgi desteğinin sağlanması kararlaştırılmıştır. Bununla birlikte FRONTEX'in sınır ötesini kapsayan göçmen kaçakçılığı, insan ticareti ve terörizm vb. ciddi suçları önleme ve tespit etmeye katkıda bulunması için üye devletler tarafından desteklenmesi de tüzüğe dahil edilmiştir (Frontex, 2015, s.12-13).

Bahsi geçen bu görevlerin nasıl yerine getirileceği ise tüzüğün 20'nci maddesinde ifade edilmiştir (AB Kanunları [ABK], 2019). Buna göre FRONTEX, AB sınırlarının yönetimini yalnızca risk analizi, bilgi alışverişi ve Avrupa Sınır Gözetim Sistemi (European Border Surveillance System-EUROSUR) aracılığıyla değil aynı zamanda üye devletlerin uzman personel desteğini de alabilmektedir. Bu durum FRONTEX'in sadece AB üyesi devletlerin örgütü olmasının yanında komşu ülkelerle ve AB'ye üye olmak isteyen ülkelerden de destek almasının önünü açmış, düzensiz göçmenlerin umuda yolculuklarını daha da zorlaştırmıştır.

KKTC'DE DÜZENSİZ GÖÇMENLERLE İLGİLİ HUKUKİ DÜZENLEMELER

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC), Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) tarafından 20 Temmuz 1974 tarihinde gerçekleştirilen askeri harekât sonrasında Kıbrıs Türk ve Rum toplumları arasında yapılan toplumlara görüşmelerde olumlu bir gelişme olmaması üzerine 15 Kasım 1983 yılında bağımsızlığını ilan etmiştir. Türkiye haricinde hiçbir devlet KKTC'yi tanımamış, BM'ler dahil olmak üzere hiçbir uluslararası örgüt KKTC ile resmi ilişki kurmamıştır.

Düzensiz göçmenler, Türkiye haricinde hiçbir ülke ve uluslararası örgütün KKTC ile resmi ilişki kurmaması kararından doğrudan etkilenmişlerdir (Gözügüzel, 2014, s.20). Çünkü düzensiz göçmenlerin hedeflerinden biri de, transit ve/veya hedef olarak belirledikleri ülkeye ulaştıklarında hem söz konusu yerdeki hukuki korumadan faydalanmak hem de BM Mülteciler Yüksek Komiserliği temsilcilikleriyle

temasa geçerek “sığınmacı/mülteci” statüsünü kazanmak ve bunun hukuki avantajlarından yararlanmaktır.

Düzensiz göçmenlerin hedefi ile KKTC'nin siyasi ve hukuki durumu birbiriyle uyuşmamaktadır. KKTC'ye ulaşan düzensiz göçmenler bir yandan burada kendi durumlarına uygun hukuki bir düzenlemenin olmayışıyla karşı karşıya kalırlarken diğer yandan da göçmenlerin statüsünü belirleyen ve onlara uluslararası koruma sağlayan BM örgütü temsilciliklerinin yokluğuyla yüz yüze gelmişlerdir.

KKTC'de halen göçmenlerle ilgili yürürlükte olan hukuki düzenlemeler sınırlı sayıda olup ihtiyaçları tam olarak karşılayamadığı söylenebilir. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Anayasası'nın bazı hükümleri ile Fasil 105 Yabancılar ve Muhacaret Tüzüğü (YMT)'nde yer alan kısıtlı sayıdaki düzenleme göçmenlerle ilgilidir.

KKTC Anayasası 13'üncü maddede “*Yabancıların Durumu*” başlığı altında yapılan düzenlemede, “*Bu Anayasada gösterilen hak ve özgürlükler, yabancılar için uluslararası hukuka uygun olarak yasa ile sınırlandırılabilir.*” denmiştir. Anayasanın “*Kişi Özgürlüğü ve Güvenliği*” başlığıyla düzenlenen 16'ncı madde 2'nci fıkrası e bendinde ise kişinin temel hak ve özgürlüğüne getirilecek kısıtlamanın ancak; “*Bir kişinin, Devlet topraklarına izinsiz girmesini önlemek için veya bir yabancıнын sınır dışı edilmesi veya geri verilmesi işlemine girişilmesi nedeniyle yakalanması veya tutukluluğu*” halinde sınırlandırılabilceği ifade edilmiştir (KKTC Anayasası, 1985). Düzensiz göçmenlerle ilgili anayasada yer alan her iki hüküm de genel ifadeleri içermekte olup ayrıntılara yer vermemiş, ayrıntıları ele alan bir başka hukuki düzenleme yapılmamıştır.

KKTC'de yabancılarla ilgili olan diğer iç hukuk düzenlemeleri Fasil 105 Yabancılar ve Muhaceret Tüzüğü'nde yer almıştır. Yabancılar ve Muhaceret Tüzüğü'nün V. Bölümü “*Yasak Göçmenler*” başlığı altında 4 ayrı madde olarak düzenlenmiştir. Bu bölümde yapılan düzenlemeyle Muhaceret memuruna, KKTC'ye giriş yaparken ya da KKTC'nin herhangi bir yerinde tespit edilen kişinin yasak göçmen olup olmadığına dair değerlendirmede bulunma hakkı verilmiş olup düzensiz göçmenlerle ilgili herhangi husus yer almamıştır (Yabancılar ve Muhaceret Tüzüğü [YMT],1982).

Orta Doğu, Afrika ve Kafkasya'da, özellikle 21'inci yüzyılın başlarından itibaren yaşanan kaos ortamından kaçan milyonlarca düzensiz göçmen hem Türkiye hem AB ülkelerinin gündemlerini meşgul ederken ve bu konuda karşılaşılan sorunlar hukuki düzenlemelerle giderilmeye çalışılırken KKTC'de bu doğrultuda herhangi bir iç hukuk düzenlemesi yapılmamıştır. Bu durum KKTC'nin düzensiz göçmen hareketlerinden etkilenmemiş olabileceğine dair bir düşüncenin oluşmasına yol açabilir. Ancak Uluslararası Göç Örgütü'nün yayınladığı raporlar bunun böyle olmadığını açık olarak ortaya koymaktadır. Uluslararası Göç Örgütü tarafından yayınlanan raporda; Kıbrıs'ta 2018 yılında 3.738, 2019 yılı Mayıs ayına kadar olan dönemde ise 177 düzensiz göçmenin tespit edildiği belirtilmiştir (UGÖ, 2019, s.2). Bu sayı, diğer ülkelerle kıyaslandığında oldukça düşük düzeyde kalsa da düzensiz göçmenlerin umuda yolculuklarında tercih ettikleri ülkelerden birinin de Kıbrıs Adası olduğu gerçeğini ortaya koymaktadır.

FRONTEX'in yayınladığı 2019 yılı risk analizi raporunda; 2017 yılında AB sınırlarında 204.750 düzensiz göçmenin tespit edildiği, 2018 yılında ise bu sayının 150.114 olarak gerçekleştiği ifade edilmiştir. Aynı raporda geçen bir başka veride ise Türkiye ve Yunanistan üzerinden AB'ye geçmek isteyen düzensiz göçmen sayısının 2017 yılında 42.119 iken bunun 2018 yılında %34 artış göstererek 56.561 olduğu belirtilmiştir (Frontex, 2019, s.2). Rapordaki verilerden de anlaşılacağı üzere AB ülkelerine geçmek isteyen düzensiz göçmenlerin rotası güneye kayarak Kıbrıs Adası'nı da güzergâh içine almıştır.

KKTC'de son bir yılda tespit edilebilen ve basına yansıyan düzensiz göçmen sayısı; 171'i sağ, 19'u ölü ve 25'i kayıp olmak üzere 215 kişidir (Haberler, 2019; Star, 2018; Haberler, 2018: Takvim, 2018). Bu rakamın sadece tespit edilebilen düzensiz göçmenleri işaret ettiği göz önüne alındığında gerçek sayının çok daha fazla olabileceğini ifade etmek abartı olmayacaktır. Bu veriler, KKTC'nin düzensiz göçmenlerin kullandıkları güzergâh üzerinde yer aldığını göstermektedir.

KKTC'ye gelen düzensiz göçmenlerin tercihleri ise Yeşil Hat üzerinden GKRY bölgesine geçmek ve mülteci hakkı alabilmek için gerekli prosedürleri başlatmak olduğu söylenebilir. Bu durum AB'de hazırlanan raporda da ifade edilmiştir. Rapordaki verilere göre; KKTC'ye gelen düzensiz göçmenlerden Yeşil Hat üzerinden GKRY bölgesine geçmek isteyenlerin sayısı 2002 yılında 725 iken 2008 yılında 2844'e ulaşmıştır (Polili, 2012, s.18).

KKTC'de mülteci olma sürecini başlatacak olanBMMYK'nın temsilciliği bulunmamaktadır. Bu durum, düzensiz göçmenlerin sığınma süreçlerini KKTC'de resmi olarak yapmalarını olanaksız kılmaktadır. Bu eksikliklere rağmen yapılan düzenlemelerle 2009 yılına kadar olan dönemde özellikle Irak ve Filistin'den gelen düzensiz göçmenlerin KKTC'de kalmalarına izin verilmiştir (Paşa, 2011, s.13) KKTC'de oluşan bu hukuki boşluk yapılan başka girişimlerle ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. KKTC'deki iç hukuk düzenlemelerinin eksikliği ile BMMYK temsilciliğinin burada bulunmaması karşısında bazı sivil toplum kuruluşları bu sorumluluğu üstlenmişlerdir. KKTC'de Kıbrıslı Türk İnsan Hakları Vakfı (KTİHV) ve Mülteci Hakları Derneği (MHD) düzensiz göçmenlerin sığınma başvurularını 2009 yılından sonra almaya başlamış ve bunların müracaatlarını GKRY'de bulunan BMMYK temsilciliğine ileterek sürecin başlamasına aracılık etmişlerdir (Polili, 2012, s.15).

Söz konusu sivil toplum örgütlerinin yaptığı değerlendirmeye göre, KKTC'ye gelen düzensiz göçmenlerin çoğunluğunu; Filistin kökenli Iraklılar ile Afganistan, Bangladeş, İran, Filistin, Türkmenistan ve Suriye vatandaşları oluşturmuşlardır. KKTC'ye gelen ve KTİHV ve MHD aracılığıyla GKRY'deki BMMYK temsilciliğine sığınmacı başvurusunda bulunan düzensiz göçmenlerden mülteci statüsü verilenler üçüncü bir ülkeye yerleştirilmişler, diğerleri ise kendi ülkelerine gönderilmişlerdir (Polili, 2012, s.15-16).

KKTC'deki kolluk kuvvetleri tarafından tespit edilen düzensiz göçmenler ise sınır dışı edilmişlerdir. Ancak KKTC resmi makamları, hem Suriye krizinin hem de Orta Doğu'daki kaos ortamının devam etmesinden dolayı yaşanan dramatik ölümler karşısında bazı düzenlemeleri hayata geçirmişlerdir. KKTC ile Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanları arasında 2019 yılı Şubat ayında imzalanan protokol ile KKTC'de tespit edilecek düzensiz göçmenlere yapılacak idari işlemler belli esaslara bağlanmıştır. (KKTC İçişleri Bakanlığı, 2019).

“ *Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ile Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Göç Konusunda İşbirliğine İlişkin Protokol*” başlığı ile hazırlanan metnin başlık kısmında; göç alanında işbirliğini güçlendirmenin amaçlandığı, düzensiz göç ve uluslararası örgütlü suçlarda ortaya çıkan artıştan endişe duyulduğu ve uluslararası yükümlülüklerin göz önünde bulundurularak söz konusu protokolün hazırlandığı ifade edilmiştir. Protokolün 4'üncü Paragrafı “*Düzensiz Göçle Mücadele*” başlığı ile düzenmiştir. Bu kısımda yer alan hükümlere göre; taraflar düzensiz göçün önlemesi amacıyla yasa, idari, kurumsal ve teknik kapasite geliştirme faaliyetlerini birlikte yapacaklar, katılımcıların ülkelerinde tespit edilen ve sınır dışı edilmeyen 3. üncü ülke vatandaşlarının geri gönderme işlemlerini birbirleriyle koordine edecekler ve geri gönderme merkezlerinin kurulması, işletilmesi konusunda karşılıklı bilgi alış verişinde bulunacaklardır. (KKTC İçişleri Bakanlığı, 2019).

KKTC ile TC İçişleri Bakanlarının imzaladığı ve 5 yıl süreyle geçerli olan Protokol ile KKTC sınırlarında tespit edilecek düzensiz göçmenlerin geri gönderilmeleriyle ilgili hukuki boşluk kısmen giderilmiş ve sonraki dönemlerde yapılacak düzenlemelerin önü açılmıştır.

SONUÇ

Yirmi birinci yüzyılın başlarından itibaren Orta Doğu ve Kafkaslarda yaşanan çatışma ortamı hem söz konusu bölgelerde yaşayan insanları hem de bu bölgelere komşu olan ülkeler ile Avrupa Birliği'ni doğrudan etkilemeye başlamıştır. Bu durum ikili bir korelasyon yaratmıştır. Bir yandan düzensiz göçmenler, yaşamları ile ilgili kaygılarından dolayı umuda yolculuklarını her türlü olumsuzluğa rağmen ertelememişlerken diğer yandan ise özellikle AB başta olmak üzere bu bölgelere sınırı olan ülkelerde, düzensiz göçmenlerin kendi sosyal, kültürel ve ekonomik hayatlarına karşı tehdit oluşturduğu algısı oluşmaya başlamıştır.

Düzensiz göçmenlere yönelik oluşan bu algı, bazı mevcut hukuki düzenlemelerin güncelleştirilmelerine ve sınır güvenlik tedbirlerinin artırılmasına yol açmıştır. Düzensiz göçmenlerin tehdit gibi algılanması

sonucunda arttırılan sınır güvenlik tedbirleriyle birlikte göçmenlerin umuda yolculukları daha tehlikeli rotalara yönelmiştir. Bu durum, çok sayıda düzensiz göçmenin Ege ve Akdeniz'in soğuk sularında yaşamlarını kaybetmelerine yol açmıştır.

KKTC'deki durum ise bölgedeki diğer ülkelerden farklı olmuştur. Bilindiği üzere KKTC, Türkiye haricinde hiçbir ülke tarafından tanınmamıştır. Bu durum, düzensiz göçmenlerin umuda yolculuklarına doğrudan etki etmiştir. BM'ye bağlı olarak faaliyet yürüten Mülteciler Yüksek Komiserliği (MYK), düzensiz göçmenlerin sığınma prosedürlerini başlatmaları açısından ilk basamak kurumudur. BM, KKTC'yi siyasi olarak tanımadığından dolayı MYK temsilciliği burada açılmamıştır. Bu eksiklik, uzun yıllardır sivil toplum örgütleri aracılığıyla giderilmeye çalışılmıştır. Ancak kamu gücünü kullanamayan sivil toplum örgütlerinin çabaları sınırlı düzeyde kalmış, düzensiz göçmenlerin dramatik yolculuklarına çözüm getirememiştir.

KKTC ile Türkiye arasında 2019 yılı Şubat ayında imzalan protokolün de düzensiz göçmenlerin yaşadıkları sorunlara çözüm olmaktan uzak olduğu söylenebilir. Şöyle ki, protokolle sadece KKTC'de tespit edilen düzensiz göçmenlerin sınır dışı edilme süreçleri belli kurallara bağlanmış ancak bunların insanca bir yaşam sürdürmelerine yönelik düzenlemeler protokolda yer almamıştır.

Bu tespitler ışığında düzensiz göçmenlerin umuda yolculuklarında KKTC'de yapılması önerilen hususlar aşağıdadır:

1. KKTC'nin uluslararası alanda tanınmamış olmasına rağmen, yetkili organlar tarafından AB hukukuna uygun "Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu" ile ilgili yasal düzenleme bir an önce yapılmalıdır.

2. KKTC'nin siyasi tanınma sürecinin düzensiz göçmenlerin karşılaştıkları sorunların önüne geçmesine izin verilmemeli, özellikle BM nezdinde yapılacak girişimlerle Mülteciler Yüksek Komiserliği temsilciliğinin KKTC'de de açılmasına yönelik girişimler arttırılmalı, bu konuda uluslararası kamuoyunun desteğini alacak lobi faaliyetlerinde bulunulmalıdır.

3. KKTC'de içinde düzensiz göçmenlerin temel insani ihtiyaçlarını karşılayabilecekleri yaşam alanları yapılmalı, bu alanlar uluslararası kamuoyu gündemine getirilmeli, Kıbrıs Türk halkının uzun süredir yaşadığı ambargoya rağmen düzensiz göçmenlerin dramına karşı kayıtsız kalmadığı vurgulanmalıdır.

4. Göçmen olgusunu yakından tecrübe eden KKTC kamuoyunda farkındalık yaratmak amacıyla düzensiz göçmenlerin durumları panel, konferans, TV programı vb. etkinliklerle duyurulmalıdır.

5. KKTC Hükümeti, bağımsız bir devlet olmasından kaynaklanan kamu otoritesini bizzat kendi organları aracılığıyla kullanmalı, düzensiz göçmenlerin sığınma prosedürlerine aracılık eden sivil toplum örgütlerinin üstlendiği görevler devlet otoritesi tarafından yerine getirilmelidir.

KAYNAKÇA

Avrupa Birliği Kanunları (ABK) (2019).11 Kasım 2019 tarihinde https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv:OJ.L_.2016.251.01.0001.01.ENG&toc=OJ:L:2016:251:FULL adresinden erişildi.

Bağımsız Balkan Haberleri Ajansı (BBHA) (Independent Balkan News Agency -IBNA) (2017). 15 Mayıs 2019 tarihinde <http://www.balkan.eu.com/bulgarian-government-gives-further-1-2m-levafor-new-section-of-fence-at-turkish-border> adresinden erişildi.

Barkın, E. (2014). 1951 Tarihli Mülteciliğin Önlenmesi Sözleşmesi. *Ankara Barosu Dergisi*, 2014/1, 327-335, 11 Şubat 2019 tarihinde <http://ankarahukukburosu.org/images/barkin-m%C3%BCltecilik-ankara%20barosu.pdf>, adresinden erişildi.

Balta, E. (2016). Güvencesizlik, mültecilik. *Saha*, 5-8.

Bigo, D. (2002). Security and immigration: Toward a critique of the governmentality of unease, *Alternatives*, 27(1), 63-92.

- Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserli (BMMYK), (2015). *Mid-Year Trends 2015*. 6 Haziran 2018 tarihinde <https://www.unhcr.org/statistics/unhcrstats/56701b969/mid-year-trends-june-2015.html> adresinden erişildi.
- Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği Türkiye Temsilciliği (BMMYKTT), (2016). 11 Kasım 2019 tarihinde <http://www.multeci.org.tr/wp-content/uploads/2016/12/1951-Cenevre-Sozlesmesi-1.pdf> adresinden erişildi.
- Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserli (BMMYK), (2017). *Desparate Journeys*, 10 Mayıs 2019 tarihinde <https://data2.unhcr.org/en/documents/download/60865> adresinden erişildi.
- Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserli (BMMYK), (2018). *Forced displacement at record 68.5 million*, 15 Haziran 2018 tarihinde <https://www.unhcr.org/news/stories/2018/6/5b222c494/forced-displacement-record-685-million.html>, adresinden erişildi.
- Both, Katherina, Dardiry, Shadia El, Grant, Laura, Intrand, Caroline, Kynsilehto, Anitta, Mantanika, Regina, Martin, Marie, Rodier, Claire, Tassin, Louise, Ottavy, Eva. (2013). *Yunanistan ve Türkiye Arasında FRONTEX: Geri Çevrilme Sınırı*, (FIDH,Migeurop,REMDH), 5 Mayıs 2019 tarihinde https://www.fidh.org/IMG/pdf/rapport_tu_web-sommr-tu-ok.pdf, adresinden erişildi.
- Dağı, İ. ve Polat, N. (2004). *Demokrasi ve insan hakları*, Ankara: Liberte Yayınları.
- FRONTEX (2014). Annual Risk Analysis, 15 Mayıs 2019 tarihinde http://www.goc.gov.tr/files/files/2015_yillik_goc_raporu.pdf adresinden erişildi.
- FRONTEX (2015). General Report 2015, 11 Kasım 2019 tarihinde <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/474bb018-b537-11e6-9e3c-01aa75ed71a1> adresinden erişildi.
- FRONTEX, (2019). Risk Analysis for 2019, 20 Nisan 2019 tarihinde file:///C:/Users/DELL/Desktop/DÜZENSİZ%20GÖÇMENLER%20ve%20KKTC/FRONTEX%20ORisk_Analysis_for_2019.pdf adresinden erişildi.
- Gautam, T. (2005). Causes and impact of migration: A sociological study of emigration from Kande bash, Baglung, Nepal. *Dhau lagiri Journal of Sociology and Anthropology*, 146-163.
- Gözgüzel, E. (2014). *KKTC üzerinden yapılan göçmen kaçakçılığı*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Polis Akademisi Güvenlik Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Hansen, T. ve Stepputat, F. (2005). *Sovereign bodies: Citizens, migrants, and states in the postcolonial world*. Princeton: Princeton University Press.
- Hein, J. (1993). Refugees, immigrants, and the state. *Annual Review of Sociology*, 19, 43-59.
- Ih lamur, Ö. Gülfer, S. (2014). Türkiye'nin Suriyeli mültecilere yönelik politikası. *Ortadoğu Analiz*, 6 (61), 42-45.
- İçduygu, A. ve Kirişçi, K. (2009). *Land of diverse migrations challenges of emigration and immigration in Turkey*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınevi.
- İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü (GİGM) (2014). 2014 Yıllık Göç Raporu, s. 58-59. (Ankara), 15 Mayıs 2019 tarihinde http://www.goc.gov.tr/files/files/2014_yillik_goc_raporu.pdf, adresinden erişildi.
- İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü (GİGM) (2015). 2015 Yıllık Göç Raporu, (Ankara). 15 Mayıs 2019 tarihinde http://www.goc.gov.tr/files/files/2015_yillik_goc_raporu.pdf, adresinden erişildi.
- İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü (GİGM) (2016). *2016 Türkiye Göç Raporu*, (Ankara). 9 Mayıs 2019 tarihinde http://www.goc.gov.tr/files/files/2016_yiik_goc_raporu_haziran.pdf, adresinden erişildi.

- İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü (GİGM) (2018). *İltica ve Göç Alanındaki Avrupa Birliği Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Eylem Planı*, (Ankara). 11 Kasım 2019 tarihinde <https://www.goc.gov.tr/turkiyenin-duzensiz-gocle-mucadelesi>, adresinden erişildi.
- KKTC Yabancılar ve Muhaceret Tüzüğü (YMT) (1982). 11 Kasım 2019 tarihinde <https://icisleri.gov.ct.tr/Portals/32/FASIL%20105.pdf>, adresinden erişildi.
- KKTC İçişleri Bakanlığı (2019). Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Hükümeti İle Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Göç Konusunda İşbirliğine İlişkin Protokol, 12 Mayıs 2019 tarihinde http://icisleri.gov.ct.tr/Portals/32/goc-konusunda-isbirligine-iliskin-protokol_1.pdf, adresinden erişildi.
- Koca, B. (2014). Biyopolitika, güvenlik ve frontex'in Türkiye-Yunanistan sınırındaki rolü, *Göç Dergisi*, 1, 57-76.
- Kolukırcık, S. (2014). Uluslararası Göç ve Türkiye: Yerel uygulamalar ve görünüm, *ZfWT (Zeitschrift für die Welt der Türken) Journal of World of Turks*, 6 (2), 37-53, 10 Nisan 2019 tarihinde <http://www.dieweltdertuerken.org/index.php/ZfWT/article/view/603/603>, adresinden erişildi.
- Kurtuluş, B. (2000). Uluslararası göç odağı: Orta Doğu. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 50, (11-18).
- Leonard, S. (2011). EU Border security and migration into the European Union: FRONTEX and securitisation through practices, *European Security*, 19(2), 231-254.
- Lorhmann, R. (2003). Migrants, refugees and insecurity. Current threats to peace? *International Migration*, 38(4), 3-22.
- Murat, S. ve Taşkesenlioğlu, Z. (2009). *Avrupa Birliği düzeyinde göç, entegrasyon ve yerel yönetimler*. İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları No:14.
- Olca, Z. (2012). Mülteci-göçmen belirsizliğinde iklim mültecileri. *TBB Dergisi*, 99, 229-240.
- Türkoğlu, O. (2011). Mülteciler ve ulusal/uluslararası güvenlik. *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 30(2), 101-118.
- Paşa, F.(2011). *Kıbrıs'ın kuzeyindeki sığınmacı ve mültecilere ilişkin 2010 yılı raporu*. Lefkoşa: Mavi Basım.
- Polili, Ö. (2012). *Kuzey Kıbrıs'ta mülteci hakları*. Lefkoşa: Mavi Basım.
- Sahil Güvenlik Komutanlığı (SGK) (2019). Düzensiz göç istatistikleri, Ankara. 10 Mayıs 2019 tarihinde https://www.sg.gov.tr/baskanliklar/harekat/faaliyet_istatistikleri/duzensiz_goc_istatistikleri.html adresinden erişildi.
- Sahil Güvenlik Komutanlığı (SGK) (2019). 11 Kasım 2019 tarihinde <https://www.sg.gov.tr/duzensiz-goc-istatistikleri>, adresinden erişildi.
- Türkiye-Avrupa Birliği Zirve Bildirisi (T-ABZB) (2016). 18 Mart 2016 Tarihli Türkiye-AB Zirvesi Bildirisi. 11 Kasım 2019 tarihinde https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/18_mart_2016_turkiye_ab_zirvesi_bildirisi.pdf, adresinden erişildi.
- Uluslararası Çalışma Örgütü (UÇÖ) (2004). 11 Mart 2019 tarihinde <https://www.ilo.org/public/english/standards/relm/ilc/ilc92/pdf/rep-vi.pdf>, adresinden erişildi.
- Uluslararası Göç Örgütü (UGÖ) (2018). 14 Haziran 2019 tarihinde <https://www.iom.int/key-migration-terms/#Irregular-migration>, adresinden erişildi.
- Uluslararası Göç Örgütü (UGÖ) (2017). Türkiye Misyonu Tarafından Yürütülen "Türkiye'de Göçmen Kaçakçılığıyla Mücadele Girişimleri Projesi" Raporu. 12 Haziran 2019 tarihinde <http://www.turkey.iom.int/sites/default/files/sitreps/G%C3%B6%C3%A7menler%20Ka%C3%A7ak%C4%B1%C4%B1%C4%9F%C4%B1%20Alg%C4%B1s%C4%B1%20ve%20G%C3%B6%C3%A7menlerin%20Karar%20S%C3%BCre%C3%A7leri.pdf>, adresinden erişildi.

Uluslararası Göç Örgütü (UGÖ) (2018). Global Migration Indicators. 12 Mayıs 2019 tarihinde http://publications.iom.int/system/files/pdf/global_migration_indicators_2018.pdf, adresinden erişildi.

Yıldız, Aysel (2017). *Göçmen kaçakçılığı algısı ve göçmenlerin karar süreçleri*, Uluslararası Göç Örgütü (IOM) Türkiye Misyonu Tarafından Yürütülen “Türkiye’de Göçmen Kaçakçılığıyla Mücadele Girişimleri Projesi” Raporu. 12 Haziran 2019 tarihinde <http://www.turkey.iom.int/sites/default/files/sitreps/G%C3%B6çmen%20Ka%C3%A7ak%C4%B1%C4%B1%C4%9F%C4%B1%20Alg%C4%B1s%C4%B1%20ve%20G%C3%B6çmenlerin%20Karar%20S%C3%BCre%C3%A7leri.pdf>, adresinden erişildi.

İnternet Kaynağı

- “CNN: Paris’teki terör saldırılarında en az 153 kişi öldürüldü”, (2019). Erişim Adresi: <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/pariste-silahli-saldiri-40013825>.
- “Mültecilere tekme atan Macar Kameramana ödül”, (2019). Erişim Adresi: <http://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-37689036>.
- “Origin and Tasks”,(2019). Erişim Adresi: <https://frontex.europa.eu/about-frontex/origin-tasks/>.
- “Legal Basis”, (2019). Erişim Adresi: <https://frontex.europa.eu/about-frontex/legal-basis/>.
- “18 Mart 2016 Tarihli Türkiye -AB Zirvesi Ortak Açıklaması”, (2019). Erişim Adresi: <https://www.ab.gov.tr/50241.html>.
- “Regulations”, (2019). Erişim Adresi: <https://publications.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/65db3442-7bcf-11e6-b076-01aa75ed71a1/language-en/>.
- “Anayasa”, (2019). Erişim Adresi: <http://www.cm.gov.nc.tr/Bilgi/Anayasa.pdf>.
- “Tüzük”, (2019). Erişim Adresi: <http://www.mahkemeler.net/tuzuk/stf105b.pdf>.
- “Arrivals”,(2019). Erişim Adresi: <http://migration.iom.int/europe?type=arrivals>.
- “KKTC’de 33 Düzensiz Göçmen Yakalandı”, Haberler.com, (2019). Erişim Adresi: <https://www.haberler.com/kktc-de-33-duzensiz-gocmen-yakalandi-11745661-haberi/>.
- “KKTC’de 2 Düzensiz Göçmen Yakalandı”, Haberler.com, (2019). Erişim Adresi: <https://www.haberler.com/kktc-de-iki-duzensiz-gocmen-yakalandi-11641115-haberi/>.
- “KKTC’de 21 Düzensiz Göçmen Yakalandı”, Star, (2018). Erişim Adresi: <https://www.star.com.tr/yasam/kkctde-21-duzensiz-gocmen-yakalandi-haber-1422226/>.
- “KKTC Açıklarında Kaçak Göçmen Operasyonu”, Haberler.com, (2018). Erişim Adresi: <https://www.haberler.com/kktc-aciklarinda-kacak-gocmen-operasyonu-11269386-haberi/>.
- “Kıbrıs Açıklarında Göçmen Teknesi Battı: 19 ölü 25 kayıp”, Takvim, (2018). Erişim Adresi: <https://www.takvim.com.tr/yasam/2018/07/18/kibris-aciklarinda-gocmen-teknesi-batti-19-olu-25-kayip>.

Görsel Kültürde Ekran ve Gelişim Süreci

Dr. Arş. Gör. Begüm Eken^{1*}

Geliş tarihi: 30.09.2019
Kabul tarihi: 22.11.2019

Atıf bilgisi:
IBAD Sosyal Bilimler Dergisi
Sayı: 5 Sayfa: 532-541
Yıl: 2019 Dönem: Güz

This article was checked by *Turnitin*.
Similarity Index 3%

¹Hacettepe Üniversitesi, Türkiye,
begumeken@hacettepe.edu.tr
ORCID ID 0000-0002-1870-6672

* Sorumlu yazar

ÖZ

Bugün ekranlar olmadan bir yaşam sürdürmek neredeyse olanaksızdır. Televizyon ve büyük ekranlar, bilgisayar ekranları, akıllı telefon, tablet ve hatta saat ekranları çağdaş hayata nüfuz etmiş ve artık insanların hem yaşam hem de çalışma biçimlerini şekillendirmiştir. Bugün, ekran temelli arayüzler bizi biz yapan farklı iletişim şekillerini oluşturan araçlar haline gelmişlerdir. Fakat, bir asırdan daha uzun bir süre öncesine kadar ekranlar, görsel-işitsel ve kişileri birbirine bağlayan günümüzde kullanıldığı şekilleriyle gündelik hayatta yoktu. Ekran kelimesinin uzun ve karmaşık evrim süreci medyaya ulaşmış ve 'ekranlar' medya alanının önemli bir parçası haline gelmeyi başarmıştır. Akıllı cihazlar sadece son yirmi yıl içinde kültürümüzde ortak bir varlık haline geldiyse de, diğer yandan ekran, değişik form ve mecalarda yüzyıllar boyunca görsel bilgi sunmak için kullanılmıştır. Ekranın tarihi, çağlar boyunca bir ilgi unsuru olarak gerçeklik ve sanal arasında kurulan bir köprü deneyimi sunduğunu gösteren örneklerle doludur. Bu araştırma, ekranın etimolojik geçmişi ve ekran kültürünün kısa tarihsel gelişimi üzerine şekillenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ekran, Ekran kültürü, Görsel kültür, Ekran tarihi

Screen and Its Journey in Visual Culture

Dr. Arş. Gör. Begüm Eken^{1*}

First received: 30.09.2019

Accepted: 22.11.2019

Citation:

IBAD Journal of Social Sciences

Issue: 5 **Pages:** 532-541

Year: 2019 **Session:** Fall

This article was checked by *Turnitin*.
Similarity Index 3%

¹Hacettepe University, Turkey,
begumeken@hacettepe.edu.tr
ORCID ID 0000-0002-1870-6672

* Corresponding Author

ABSTRACT

Today it is almost impossible to maintain a life without screens. Television and large screens, computer screens, smart phones, tablets and even watch screens have penetrated into contemporary life and shaped the way people live and work. Today, screen-based interfaces have become the tools that make up the different forms of communication. The long and complex evolution of screens as a term and then a medium have become an important part of everyday lives. Although smart devices have only become a common asset in our culture in the last two decades, the display has been used for centuries to provide visual information in different forms and channels. The history of the screen is full of examples that show that it has provided a bridge experience between reality and virtual as an element of interest through the ages. This research is based on the etymological history of the screen and the brief historical development of screen culture.

Keywords: Screen, Screen culture, Visual culture, Screen history.

GİRİŞ

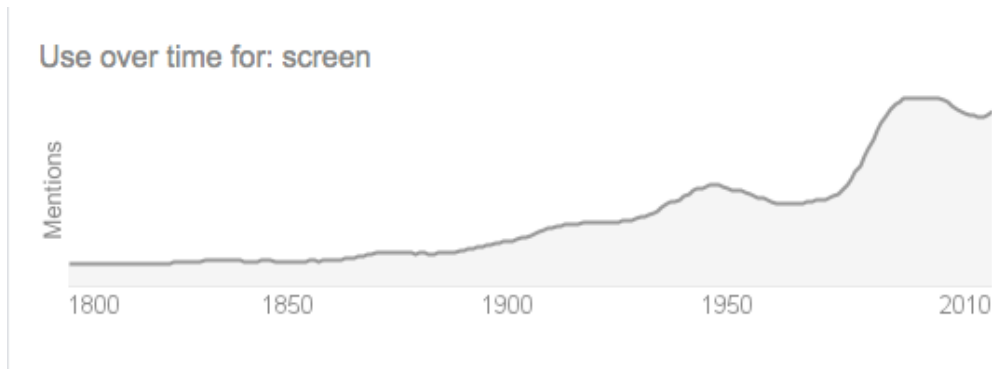
Günümüzde geline nokta gündelik yaşamın içinde ekransız bir hayat hayal etmek zordur ve gündelik zamanın artan bir yoğunluğunu çeşitli ekranlara bakarak geçiren bir toplum oluşmuştur. Bu ekranların bazıları sinema, dış mekân ekranları gibi kamuya açık oldukları gibi bazıları da kişiye özel akıllı telefon, bilgisayar, araba ekranlarıdır. 20. yüzyılın ortalarında, ekranların günümüzde kullanıldığı şekliyle gündelik hayata girdiği ilk zamanlarda, ekranlar toplumun ortak kullanımına açık kamusal alanlarda kullanımda iken şimdi evlerde, ceplerde ve arabalarda özel bir kişisel deneyim sunmaktadır. Fakat ekran dijital devrim sonrasında hayatlara girmiş gibi gözükse de yüzyıllar süren bir gelişim süreci geçirmiştir ve bir tarihe sahiptir. Bu tarih, medya arkeologları tarafından incelenmiş, ekranın gelişim süreci birçok akademik çalışmaya ilham kaynağı olmuştur.

Dolayısıyla, bu çalışmada bahsedilecek ‘ekran’ terimi sadece dijital medyayı kapsamamaktadır. ‘Ekran’ kelimesi geniş anlamı düşünülerek bilgi aktaran bir yüzey olarak ele alınmıştır. Ekran kültürü araştırmalarının bir literatür taraması niteliğindeki bu çalışmanın amacı; kökenini ve taşıdığı anlamı hem kültürel ve hayal gücünü pekiştiren yönlerden hem de maddesel dünyada edindiği yerin tanımını yapmaya çalışmaktır. ‘Ekran’ kültürünün ve kelime anlamının tanımı özellikle geniş tutulmuştur ve kesin çizgilerle çizilmemiştir çünkü teorik anlamda görsel kültürde oldukça geniş bir yer tutmaktadır. Bu çalışmada ekranların günümüzde alışlagelen kelime anlamından (dijital ekran) farklı olarak etimolojik ve teorik bağlamda anlamı araştırılmış ve ekranın bir farklı bir boyut kazandırıp bir zamansallık yaratıp yaratmadığı derleme örneklerinden incelenmiştir. Ekranın çeşitleri ve teknolojisi değişse bile kavramının ve bilgi sunma özelliğinin tarih boyunca değişmediği gözlemlenmiştir. Bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden olan derinlemesine literatür taraması tekniği kullanılmıştır. Ekran kelimesi etimolojik yönden tarihsel açıdan yapılan literatür taraması ışığında incelenmiş ve gelişimi araştırılmıştır. Yapılan araştırmanın bulguları seçilmiş uygulamalar ve örnekler üzerinden açıklanmıştır.

EKRANIN TARİHSEL GELİŞİMİ

Medya arkeoloğu ve teorist Erkki Huhtamo, ekranların çağdaş medya çalışmalarındaki önemi arttıkça, ekranın oluşturduğu kültürel rollerin de araştırılması için bir alana ihtiyaç duyulduğunu savunmaktadır. Huhtamo 2006 yılında kaleme aldığı makalesinde, Ekranbilimi (Screenology) olarak adlandırılacak yeni bir araştırma alanı oluşturulmasını önermektedir. Bu bilim dalı ekranlara medya çalışmalarında “bilgi yüzeyleri” olarak odaklanan belirli bir dal görevi görmektedir. Bu noktada odak sadece tasarlanan eserler gibi ekranlarda olmamalıdır, ekranın kullanım alanları, diğer kültürel formlarla ara ilişkileri ve farklı zaman ve mekanlarda edindiği kültürel görevleri anlamak olmalıdır (2006, s. 32).

‘Ekran’ kelimesi her zaman güncel tanımı ile anılmamaktaydı. Ekran sözcüğünün etimolojisine bakıldığı zaman, 1800’lerden bu yana literatürde yer edinmiş fakat yakın geleceğe kadar bugünkü anlamını kazanmamış olduğu görülmektedir. Bakınız Görüntü. Sözcüğün kökenine bakıldığında, Türkçe’ye Fransızca bir kelime olan “ecran-escran” kelimesinden geçen ekran kelimesi yüzyıllar boyunca kullanılmıştır ancak 19. yüzyılın sonuna kadar anlamı medya ve iletişim ile bağdaştırılmayacak şekilde olmuştur (Huhtamo, 2009, s. 329).

Görsel 1. Ekran kelimesinin zaman içerisinde kullanım sıklığı tablosu.

İngilizce diline ise yine Fransızca kökenli *escran* (ekran) kelimesi “screen” olarak yerleşmiş ve birincil anlamı korumak, kapatmak, kalkan anlamında kullanılmıştır. Kelimenin en eski kullanımları 14. yüzyıla kadar uzanırken yaygın olarak şömine ateş siperleri için kullanılmıştır (2009, s. 330). Ekran kelimesinin çağrıştırdığı anlamlar zaman içerisinde değişmiş ve gelişmiş olsa da günümüz İngilizcesinde hala ekran(screen) kelimesi, korumak anlamında kullanılmaktadır, örneğin; güneş koruyucular için kullanılan kelime olan ‘Sunscreen’.

Görsel 2. Fire Screen - Ateş Siperliği, 1850.

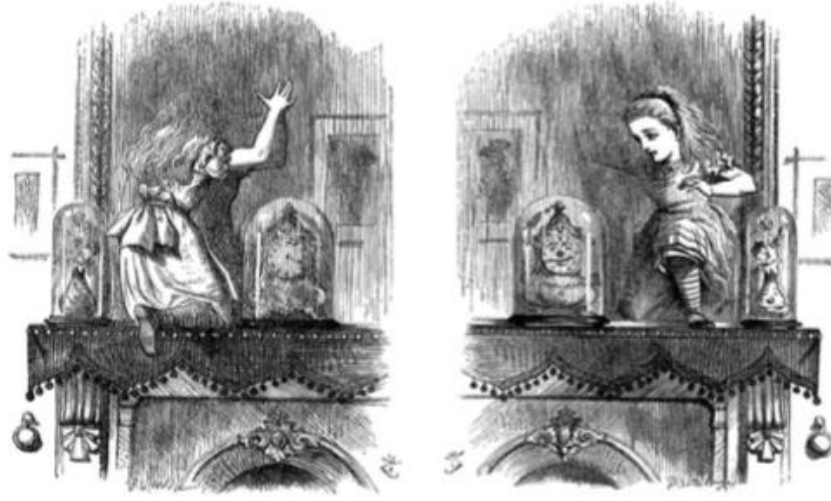
Ekran kelimesinin uzun ve karmaşık gelişim süreci kesin olarak hangi yılda medya araçlarına ulaşmıştır belli değildir fakat ‘ekranlar’ 19.yüzyılda bilgi gösteren ve aktaran sistemler olarak anılmaya başlamıştır. Sonrasında ise medya alanının önemli bir parçası haline gelmeyi başarmıştır(Huhtamo, 2009, s. 330). Bugün kullanılan ekran çeşitleri son yirmi yıl içinde görsel kültürde ortak bir varlık haline gelmiş olsa bile, bu süreçten çok daha öncesine dayanan sürekli olarak bir görsel bilgi sunma amacı taşımıştır.

Lev Manovich ekranları temel farklılıklarına göre 3 ana başlığa ayırarak incelemiştir. Bunlar sırasıyla; (1) tablolar, afişler gibi durağan ve sabit bir görüntüyü gösteren klasik ekranlar; (2) sinema ekranı gibi geçmişin hareketli bir görüntüsünü yansıtan dinamik ekranlar; (3) televizyon ve kişisel bilgisayarlar gibi şimdiyi ve canlı anı gösteren gerçek zamanlı ekranlardır (2001, s.103). Manovich’in 2001 yılında yaptığı bu sınıflandırma yalın ve kısa bir özetleme olsa da günümüzde kısıtlı kalmaktadır. Bugün, etkileşimli ekranlar, akıllı cihazlar ve internet sayesinde ekran sınıflandırması daha geniş bir yelpaze altında incelenmelidir.

Yakın geçmişteki gelişmeler göz önüne alındığında ekranların artık sadece iç mekân medya araçları olarak sınıflandırmak da yetersiz kalmaktadır. Mobil ekranlar, tabletler ve benzeri türevleri gündelik hayatın vazgeçilmez parçası haline gelmiştir. Son senelerde ise, büyük açık hava ekranları da her gün aralıksız karşılaşılan medya araçlarından biri haline gelmiştir.

Günümüzde kullanılan ekranlar bir teknoloji ürünüdür ve teknolojinin sağladığı olanaklar çerçevesinde gelişimini sürdürmektedir. Ancak ‘ekran’ın gelişimini, henüz teknolojik olarak üretiminin mümkün olmadığı dijital çağ öncesinde ve bir medya aracı olarak somut olarak tasarlanıp üretilmeden çok önce bile izleyebilmek mümkündür. ‘Ekran’ mantığı neredeyse bugün kullanılacağı şekliyle geçmişte de hayal edilmiştir. Düzlem olarak büyümlü aynalar, portallar, boyutlar, v.b. William Shakespeare, Lewis Carroll, Jean Cocteau ve daha birçoğu tarafından hayal edilmiş veya başka deyişle öngörülmüştür. (Baltrusaitis, 1978, s. 208).

Lewis Carroll’ın *Alice Harikalar Diyarında* romanında bahsettiği büyümlü ayna sayesinde Alice, kendisinin mükemmel bir yansıması olarak kendini farklı bir boyutta bulur. Bulunduğu zaman ve mekandan uzaklaşarak tamamen farklı bir zaman ve mekana geçiş yapan Alice, bu yeni dünyada tamamen farklı bir deneyim yaşar (Görsel 3).

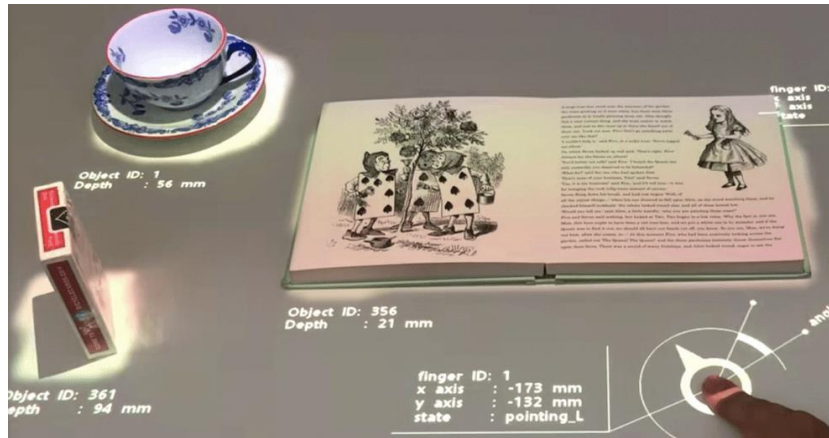
Görsel 3. Lewis Carroll, Alice Harikalar Diyarında romanından görsel kesit, 1865.

Ekranlar ayrıca onları mecazi olarak resimler veya pencerelerle ilişkilendiren bir çerçevedir - bir ekran genellikle bir alana açılan bir tür sanal pencere olarak düşünülebilir. Vilém Flusser'ın belirttiği gibi, ekranlar kapının bazı özelliklerine sahiptir - tasvir ettikleri aleme “girmemize” ve “çıkmamıza” izin verirler (1977).

Medya teorisyeni Anne Freiberg; ekranların pencereye benzer özelliği hakkında şöyle demiştir: “Leon Battista Alberti'nin onbeşinci yüzyılın ortasındaki yazılarından, yirminci yüzyılın sonlarına ait Microsoft'un Windows ticari markalı bilgisayar yazılımlarına kadar pencerede, resimsel görüntünün çerçevesinde mimari ve figüratif bir örtü olarak derin bir kültürel geçmiş vardır” (2003, s5).

Carroll'ın hayal dünyasında bu büyülü ayna (pencere), gerçeğin farklı bir boyutuna geçiş için bir kapı görevi görür. Bugünün teknolojik olanaklar bu deneyimi kullanıcılara sadece hayal gücünde değil, fiziksel ortamda da deneyimletebilir ve bunu çoğunlukla bir ekran sayesinde yaparlar. Büyülü aynalar, cevap veren yansımalar ve bunlar sayesinde ulaşılan başka bir boyuta geçiş günümüzde karşımıza sanal gerçeklik ve artırılmış gerçeklik terimleri altında çıkmaktadır. Carroll'ın romanında bahsettiği kurgu günümüzde teknoloji sayesinde göreceli olarak mümkün olmuştur.

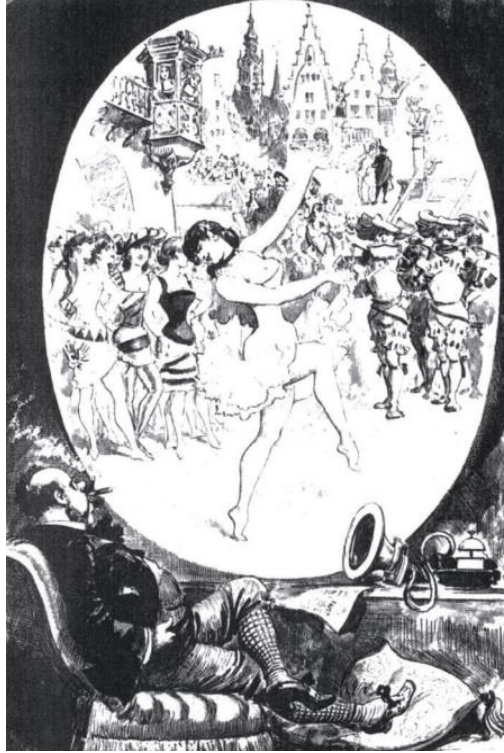
Görsel 4'te görülen 2016 yılında SXSW festivali kapsamında Sony Future Lab (Sony Gelecek Laboratuvarı) tarafından üretilen cihaz, her türlü düz zemini artırılmış gerçeklik ortamı olarak deneyimlemeyi sağlamaktadır. Alice Harikalar Diyarında kitabı için hazırlanan örnekte, kitap aynı zamanda okuyucuyla arasında bir etkileşim sağlamakta ve gerçeklik hissi uyandırmaktadır. Kamera ve projeksiyon cihazından oluşan cihaz, alanı tarayıp kaydettikten sonra üzerindeki el hareketlerini algılayarak nesnelerin canlandırılmasını sağlamaktadır (Görsel 4).

Görsel 4. Sony Future Lab – Sanal Gerçeklik Kitap Projesi.

İster Lewis Carroll'ın sihirli aynası olsun ister dijital bir tabletin ekranı, ekranlar iki boyutlu yüzeyler olsa da, genellikle ekrandan erişilebilen üç boyutlu bir gerçeklik izlenimi verirler. İlk örneklerden bu yana ekranın temelde olan bilgi verme - aktarma, ve 3. bir boyuta taşıma, farklı bir deneyim yaşatma özelliği değişmemiştir.

Albert Robida 1883 yılında yazdığı “Le Vingtieme siecle, Le vie electrique” (20.yüzyıl: Elektrikli Yaşam) bilim kurgu romanında, ‘telephonoscope’ adını verdiği (Görsel 5) televizyon-görüntülü arama mecrası üzerinden gazete abonelerine evlerinden haberleri servis eden bir kurgudan bahsetmektedir (Robida, 1883).

Görsel 5. Albert Robida, “Mr.Ponto Loved the Theatre”, Telephonoscope, 1883.

Bunun yanı sıra L’Epoque gazete binasının iki yanında çapı 25 metre olan iki büyük cam plaka resmetmiştir. Bu cam plakalardan soldaki reklam ilanlarına ayrılırken, sağdaki plakada güncel haberler yansıtılmaktadır. Oldukça yükseğe yerleştirilmeleri sayesinde hem yayalar hem de yakın civardaki binalarda görülebilecek olan reklam ve haberler insanlara güncel bilgi deneyimini yaşatmayı hedeflemiştir (Hunt, 2014, s. 62).

Robida kitabında bu plakaların teknolojisi hakkında ve nasıl çalıştıkları hakkında detaylı bilgi vermemiştir. Fakat bir yansıtma tekniği olarak hayal ettiği öne sürülebilir. İki Ay (Two moon) ismini verdiği bu gelecekçi çalışmada plakalar, gece elektrik ışığı verildiğinde karanlık gökyüzünde bir ay gibi parlamakta ve ışıkmaktadır (Görsel 6) (Robida, 1883, s. 199).

Görsel 6. Two Moon (iki ay), Albert Robida, 1883.

Sokakların reklam afişleriyle ve haber ilanlarıyla dolu olduğu bu dönemde, dikkat çekmek zorlaşmıştır. Gelişen kentleşme ve çok katlı binalar mesajların hem daha büyük hem de daha yükseğe taşınması gerekliliğini doğurmuştur. Robida'nın neredeyse bir buçuk asır önce kurguladığı gelecek tasviri bugün karşımıza açık hava dijital ekranları ve görüntülü video konferans olarak neredeyse birebir olarak çıkmıştır.

Huhtamo'ya göre, Robida gibi yenilikçilerin kapitalist toplumun gelişmesinde kendilerince payları olmuştur. Konstrüktivist Laszlo Moholy-Nagy 'Yeni Görüş' (The New Vision) kitabında 'açık hava alanlarında milletçe kutlama zamanlarında kullanılmak üzere büyük ekranlarda veya sis, bulut, duman gibi alışlagelmemiş ekranlarda ışık makineleri'nden bahsetmiştir (Huhtamo, 2009, s. 342).

Sanal pencere veya farklı bir boyuta açılan kapılar olarak tanımladığımız ekran kavramında sürekli olarak karşılaşılan bir ortak payda daha vardır. Ait olunmayan, farklı bir dünyaya ait olana karşı bir merak ve gözetleme isteği, asırlar boyunca insanın temel merak unsurlarından biri olmuştur. Var olunan zamandan ve mekândan kişiyi soyutlayarak ayrıştıracak ve adeta bir zaman, mekan yolculuğu yaptıracak sistemlere tarihte sıkça rastlanmıştır. 'Peepshow' denilen ve 'gözetleme gösterisi' olarak Türkçeye çevrilebilecek olan eğlence yöntemi, aynı zamanda televizyonun en eski örneklerinden biri olarak kabul edilebilir.

Avrupa'da 15.yüzyıla kadar izleri takip edilebilen 'peepshow' düzenekleri, bir çeşit mercek ile bir perspektif sayesinde görüntünün kırılarak 3 boyutlu bir etki yaratmaktadır ve izleyiciye gerçeküstü bir deneyim sunmaktadır (Görsel 7). Bu kutular dönemi içerisinde çok popüler olmuş, sokakta yerel halkın eğlence anlayışını oluşturmuştur. Soylular ve zengin kesim ise sokak gösterilerine katılmak yerine bu eğlence sistemini iç mekânda kendi evlerinde daha büyük ölçekli olarak kurdu ve sadece bu düzenekler için operatörler işe almışlardır. 'Peepshow' temaları genellikle güncel hikayeler (savaşlar, efsaneler, afet olayları, v.b) veya cennet manzaraları olmuştur. 'Peep Show'un diğer konuları ise, hayvanlar, pastorel manzaralar, klasik tiyatro sahneleri, törenler veya festivalleri, şekil değiştiren fantastik yaratıklar, melekten şeytana dönüşüm gibi uhrevi konular ve elbette uygunsuz açık sahnelerden oluşmaktadır.

Görsel 7. Sergeant Bell, *Peepshow resimlemesi*, Gravür, 1839.

Peepshow düzeneklerini Victoria döneminde İngiliz bilim insanı ve mucit Charles Wheatstone tarafından icad edilen stereoskoplar izlemiştir. Bu noktada ekran, görece olarak daha zor ulaşılabilen bir sistem olan görüntüleme kutularından, kullanıcının koltuğunun konforunda “ufkun ötesine” bir yolculuk yapabileceği noktaya bir değişim ve ilerleme göstermiştir. Bu sayede bir yönden dış dünya, evlerin içine kadar gelmiştir. Televizyonun 1927 yılında icadından neredeyse 100 yıl kadar önce kullanıcılar, evlerinin salonlarında koltuklarında otururken farklı imgeler seyredebilecekleri televizyon kavramına alışmışlardı.

Gözetleme ve farklı bir dünyayı izleme isteği ekranların bilgi aktarma ve 3. bir boyutu yaratabilme özelliği ile birleşmiş bu sayede ekran kültürü gelişimine devam etmiştir. Stereoskoplar ‘peepshow’lara kıyasla ulaşılabirliklerinin kolaylığı bakımından daha popüler eğlence araçları olarak kabul görmüştür (Görsel 8). Bu cihazlar; kullanıcı, cihaz ve imge arasında kişiselleştirilmiş bir deneyim sunmuştur.

19. yüzyılın ikinci yarısında, stereoskop gerçek bir “sanal yolculuk” aracı haline geldi. (Huhtamo, 2006, 53). “Farklı ülkeler paketleri”, çok sayıda dikkatlice düzenlenmiş stereokartlara ek olarak rehberler ve haritalar içeren setler halinde satıldı. Her şey, kitap gibi görünen yakışıklı kutularda teslim edildi.

Görsel 8. Stereoskop Reklamı. Sears, Roebuck, & Co. 1902

Diğer yandan Stereoskop cihazların, her ne kadar detaylı bir görsel de olsa sabit bir imgeyi yansıttıkları için popülerliğini uzun bir dönem boyunca koruması zorlaşmıştır.

Çağlar boyunca görsel kültür her zaman bir değişim ve dönüşüm içinde olmuştur. Ekran kavramı de aynı orantıda ilerleme kaydetmiştir. 1920'lerde ilk televizyonun kurulumundan ve yayın yapılmadan önce Robida gibi fantezi edebiyatçılar ve illüstratörler, ilerde televizyon olarak bilinecek bir görüntü sisteminin hayali olarak canlandırmasını yapmışlardır. Bu görüntü sistemi izleyiciye ufuğun ötesinde bir dünyayı gösterebilecek yetidedir. Her durumda da öngördükleri bu ekran, bir 'sanal pencere' görevi görmekte ve izleyiciye o sırada orada olmayan, uzakta olan olayların görüntüsünü yansıtarak, izleyici farklı bir geleceğe veya boyuta götürmektedir.

TARTIŞMA

Ekranın tarihsel gelişimi göz önüne alındığında teknolojik ilerlemelerle birlikte büyük bir aşama kat ettiği kesindir. Fakat teknolojinin avantajlarından yararlanmadan da ekranın yerinin görsel kültürde hiç değişmeden aynı kaldığı görülmüştür. Ekran bilgi verir, iletir ve izleyiciye var olmayan bir ortam sunar. Oluşturduğu sanal düzlem sayesinde izleyiciyi başka bir boyuta götürebilir ve fiziksel sınırların dışına çıkılmasına olanak sağlar. Tarih boyunca görülmüştür ki ekran izleyicinin merakını ve gözetleme ihtiyacını karşılayacak içerikle gelişmiştir. Var olmayanı var gibi gösteren, uzaktakini yakın hale getiren ve ulaşılamaz haber ve bilgiye ulaştıran bir sanat pencere görevi görmüştür. Bu derlemede yapılan tarihsel gelişim araştırmasında görülmüştür ki, ekranın gelişimi sadece teknoloji ile sınırlanmamalıdır. Görsel kültürde geniş bir alana sahip ekran kültürünü anlamak bugün ekranın kullanım amaç ve şekillerini yorumlayabilmek için gereklidir. Bu çıkarımlar doğrultusunda gelişen teknolojinin ve kullanıcı ihtiyaçlarının da bir tarihsel gelişim süreci geçirdiği tartışılabilir. Bugün kullandığımız medya araçları sadece teknolojinin bize sunduğu olanaklar çerçevesinde oluşmamaktadır, bazen birkaç asır bazen onlarca yıllık bilgi ve kültürel belleği içinde barındırarak gelişmekte ve şekil değiştirmektedir. Tarihsel bilgi birikimi bugünün kullanıcı ihtiyaçlarını şekillendirmekte ve ürünlerin yapısını etkilemektedir. Kültürel formlar ve araçlar bir anlamı olmadan birden ortaya çıkmazlar, maddesel ve söylemsel önceki kültürel tezahürlere dayanırlar. Dönemin stereoskopları kullanıcıya hangi amaçla sunuluyorsa, bugün de yapay zekâ ürünleri ve artırılmış gerçeklik sistemleri aynı amaca hizmet etmektedir: Farklı ve merak uyandıran bir boyuta yolculuk.

SONUÇ

Ekran, kelime anlamı ile koruma, panel ve siperlik anlamına gelirken, önce hayal dünyamıza sonrasında ise teknolojinin getirdikleri sayesinde hayatlarımıza başka formlarda kendine yepyeni anlamlar yükleyerek gelişimine devam etmiştir.

Zamanında bilim kurgu ve fantastik romanlarda okunanlar, bugün teknoloji sayesinde tek tek gerçekleştiği görülmektedir. Edebiyat alanında kurgulanan ve hayal gücünün birer ürünü olan büyütlü aynalar ve konuşan tablolar artık dijital ayna veya ekranlar sayesinde mümkün kılınmıştır. Ekranın tarihi, hayal gücü ile eşyaların dünyası arasında kendine bir yer bulmuştur. Ekranlar bilgi alışverişi ve görüntüleme sistemleri olarak fiziken var olurken, hayali dünyada ise gerçek ve sanal arasında bir köprü görevi görmektedir.

Bu çalışma ekranın kronolojik ve eksiksiz tarihi hakkında bir çalışma olarak değil, ekranın kültürel ve tarihsel gelişimini bazı kilit noktalar üzerinden anlamak ve geçirdiği teknolojik gelişmelerin temelinde yatan benzer kullanıcı ihtiyaçlarının belirlenmesi adına yürütülerek tamamlanmıştır. Ekran kültürü, ekran bilim (screenology), bilgisayar ekranlarının detaylı tarihi hakkında, medya teorisyenleri; Lev Manovich, Anne Freidberg ve Erkki Huhtamo'nun detaylı akademik çalışmaları mevcuttur.

Ekranın gelişim süreci ele alındığında hiçbir medya aracının benzersiz bir şekilde birden ortaya çıkmadığı, her zaman geçmişin kültürel alışkanlıklarını ve belleğini de beraberinde getirdiği sonucuna varılmıştır. Bu kültürel formlar zamanla form ve şekil değiştirerek yeni bir oluşuma yol açmaktadırlar. Ekranın gelişimi de zaman içerisinde sayısız şekil değiştirerek günümüzde kullandığımız hâline gelmiştir ve görünen odur ki hem form olarak hem de kültürel anlamı olarak gelişmeye ve değişmeye devam edecektir. Bu çalışma ekran kültürü alanında kısa bir tarihsel araştırma görevi gören bu çalışma

sonrasında gelecek araştırma alanı olarak ekran kavramının afişler üzerindeki etkisi ve ekran kültürünün hareketli afişin gelişimine olan katkısı araştırılması hedeflenerek sonlandırılmıştır.

KAYNAKÇA

- Baltrusaitis, J. (1978). *Le miroir. Révélations, science-fiction et fallacies. Essai sur une légende scientifique*. Fransa: A. Elma Yan.
- Flusser, V. (1977). Two approaches to the phenomenon, television. In *The new television: A public/private art*. 234-247. Cambridge: MIT Press.
- Friedberg, A. (2003). The virtual window. *Rethinking media change. The aesthetics of transition*. Cambridge: MIT Press.
- Heller, S. ve Womack, D. (2011). *Becoming a digital designer: A guide to careers in web, video, broadcast, game and animation design*. New Jersey: John Wiley & Sons.
- Huhtamo, E. (2006). Elements of screenology: Toward an archaeology of the screen. *Navigations-Zeitschrift für Medien-und Kulturwissenschaften*, 6(2), 31-64.
- Huhtamo, E. (2009). The sky is (not) the limit: Envisioning the ultimate public media display. *Journal of Visual Culture*, 8(3), 329-348.
- Hunt, V. (2014). Electric leisure: late nineteenth-century dreams of remote viewing by telectroscope. *Journal of Literature and Science*, 7(1), 55-76.
- Manovich, L. (2001). *The language of new media*. Cambridge: MIT press.
- Robida, A. (1883). *Le vingtième siècle*. Paris: Decaux.

Görsel Kaynaklar

- Görsel 1. Ekran kelimesinin zaman içerisinde kullanım sıklığı tablosu. 1 Eylül 2019 tarihinde <https://www.lexico.com/en/definition/screen> adresinden erişildi.
- Görsel 2. Fire Screen- Ateş Siperliği, 1850. 21 Haziran 2019 tarihinde https://www.1stdibs.com/furniture/more-furniture-collectibles/home-accents/screens-room-dividers/large-antique-fire-screen-needlepoint-tapestry-panel-walnut-frame-circa-1850/id-f_12748051/ adresinden erişildi.
- Görsel 3. Lewis Carroll, Alice Harikalar Diyarında romanından görsel kesit, 1865. 21 Haziran 2019 tarihinde https://www.adobe.com/be_en/active-use/pdf/Alice_in_Wonderland.pdf adresinden erişildi.
- Görsel 4. Sony Future Lab – Sanal Gerçeklik Kitap Projesi. 21 Haziran 2019 tarihinde <https://geeksnewsfab.com/sony-future-lab-augmented-reality-storybook/> adresinden erişildi.
- Görsel 5. Albert Robida, “Mr.Ponto Loved the Theatre”, Telephonoscope. 8 Ağustos 2019 tarihinde <http://www.literatureandscience.org/wp-content/uploads/2014/07/7.1-Hunt-55-76.pdf> adresinden erişildi.
- Görsel 6. Robida, A. (1883). *Le vingtième siècle*. Decaux, Two Moon (iki ay).
- Görsel 7. Sergeant Bell, Peepshow resimlemesi, Gravür, 1839. 9 Ağustos 2019 tarihinde <http://www.bdc-museum.org.uk/explore/item/42992/> adresinden erişildi.
- Görsel 8. Stereoscope Reklamı. Sears, Roebuck, & Co. 1902. 28 Ağustos 2019 tarihinde <http://www.kristinholt.com/archives/5045> adresinden erişildi.

Yazılı Basında Çocuk Haberlerinin Sunumu

Arş. Gör. Ash İzoglu Tok^{1*}
Çocuk Gelişimi Uzmanı Nimet Güneş²
Arş. Gör. İbrahim Güngör³
Dr. Öğr. Üyesi Çiğdem Aytekin⁴

Geliş tarihi: 01.10.2019
Kabul tarihi: 27.11.2019

Atf bilgisi:
IBAD Sosyal Bilimler Dergisi
Sayı: 5 Sayfa: 542-554
Yıl: 2019 Dönem: Güz

This article was checked by Turnitin.
Similarity Index 07%

¹Hacettepe Üniversitesi Çocuk Gelişimi
Bölümü, Türkiye, izogluashi@gmail.com,
ORCID ID 0000-0002-0063-8448

²Sağlık Üniversitesi Trabzon Kanuni
Eğitim Araştırma Hastanesi, Türkiye,
nimet.sofioglu@gmail.com,
ORCID ID 0000-0003-1080-5702

³Hacettepe Üniversitesi Çocuk Gelişimi
Bölümü, Türkiye,
ibrahim.gungor@hacettepe.edu.tr,
ORCID ID 0000-0002-4283-4842

⁴Hacettepe Üniversitesi Çocuk Gelişimi
Bölümü, Türkiye,
cgdmc@hacettepe.edu.tr,
ORCID ID 0000-0002-2964-6456

* Sorumlu yazar

ÖZ

Çocuğa ilişkin haberlerin haber değerinin yüksek olması çocuğun medya tarafından istismar edilip edilmediği sorunsalını da gündeme getirmektedir. Bu kapsamda bu çalışmada çocukların yazılı medyada ele alınış biçimlerinin ve bu çocuklarla ilgili yazılı medyanın habercilik anlayışının incelenmesi amaçlanmaktadır. Araştırma içerik analizi türlerinden olan doküman analizi yöntemiyle yapılmıştır. Satış tirajı ölçüt alınarak topluma en çok etki ettiği varsayılan en yüksek tiraja sahip iki gazete ele alınmıştır. Amaçlı rastgele örnekleme yöntemlerinden ölçüt örnekleme yöntemiyle belirlenen bu iki gazetede 12 Mart 2018-25 Mart 2018 tarihleri arasında çıkan haberler değerlendirme kapsamına dâhil edilmiştir. Araştırmanın sonuçlarına bakıldığında, haber içeriklerinde çocukların hayatını kaybettiklerinde ya da bir cinayete şahit olduklarında isimlerinin açık açık yazıldığı ve yaşanan ölümün hakların ölümü anlamına geldiği sonucu ortaya çıkmaktadır. Diğer durumlarda ise medya kişisel bilgileri dolaylı yollarla sunmaktadır. Bu bağlamda medya sektöründe çocukların kolaylıkla haberin merkezine alınmasını engelleyecek denetleyici birimlerin olması gerekmektedir. Bununla birlikte medyada ortak bir dil oluşturulmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Çocuk, Medya, Haber, Yazılı Basın.

Presentation of Child News in Printed Media

Res. Assist. Aslı İzöğlü Tok^{1*}
Child Development Specialist Nimet Güneş²
Res. Assist. İbrahim Güngör³
Assist. Prof. Dr. Çiğdem Aytekin⁴

First received: 01.10.2019

Accepted: 27.11.2019

Citation:

IBAD Journal of Social Sciences

Issue: 5 **Pages:** 542-554

Year: 2019 **Session:** Fall

This article was checked by *Turnitin*.
Similarity Index 07%

¹Hacettepe University Department of
Child Development, Turkey,
izogluasli@gmail.com,

ORCID ID 0000-0002-0063-8448

²Health University Trabzon Kanuni
Training and Research Hospital, Turkey,
nimet.sofioglu@gmail.com,

ORCID ID 0000-0003-1080-5702

³Hacettepe University Department of
Child Development, Turkey,
ibrahim.gungor@hacettepe.edu.tr,

ORCID ID 0000-0002-4283-4842

⁴Hacettepe University Department of
Child Development, Turkey,
cgdmc@hacettepe.edu.tr,

ORCID ID 0000-0002-2964-6456

* Corresponding Author

ABSTRACT

It is high news value of news about the child. It being raised problem of whether the child is abused by the media. In this context, the aim of this study is to examine the ways in which children are dealt with in written media and news approach written media about these children. The research was carried out by document analysis method which is one of the content analysis types. Two newspapers with the highest circulation, which are assumed to be the most influential to society, are dealt with by taking the sales circulation into consideration. In these two newspapers, which were determined by criterion sampling method from randomized sampling methods, the news between 12 March 2018-25 March 2018 were included in the scope of the evaluation. Looking at the results of the research, When news about the children they died or witnessed a murder, it has been seen that their names are written clearly and death is the death of their rights. In other cases, the media offers personal information in an indirect way. In this context, there should be supervisory units in the media sector, which will prevent children from being easily placed in the center of the news. However, a common language should be established in the media.

Keywords: Child, Media, News, Printed Media.

GİRİŞ

Tüm toplumlarda ilgi çeken ve üzerinde yoğun olarak çalışılan bir yaşam evresi olması sebebiyle çocukluk dönemine ve çocuğa ilişkin haberler haber değerinin yüksek olmasına yol açmaktadır (Ziyalar ve Salihoğlu, 2006). Özellikle çevresel yoksunluğu yaşayan çocukların diğer çocuklardan daha masum ve savunmasız olduğu algısı bu çocuklara yönelik haberlerin basında daha çok kullanılmasına sebep olmakta; dolayısıyla da çocuğun medya tarafından istismar edilip edilmediği sorunsalını gündeme getirmektedir (Durna ve Kubilay, 2010; Özdemir, 2012).

Bedensel ve zihinsel bakımdan erinliğe ulaşmamış olan bu çocukların (Uzun, 2014) medyadan kaynaklı yaşadıkları zorlukların, haksızlıkların saptanması ve dile getirilmesi ayrı bir önem taşımaktadır. Çünkü bu durum çocuğun toplumsal konumunun değerlendirilmesine ve çocuğun mevcut durumdan nasıl etkileneceğine dair ipuçlarını ortaya çıkarmaya imkan vermektedir (Tutar, 2014; United Nations International Children's Emergency Fund [UNICEF], 2007). Çocuk haklarıyla yakından ilişkili olan çocuğun medyadaki sunumu (Bulunmaz, 2016), çocuğu gelişen ve değişen bir canlı olmaktan öte, nesneleştirerek toplumsal konumunu etkileyebilmektedir. Bununla birlikte çocuğun travmatik yaşantıları haberin değerini arttırmakta; cinsel, fiziksel, ruhsal ve ekonomik istismara uğramış çocuklar, medya tarafından haber içeriklerinde daha fazla nesneleştirilerek odak haline getirilebilmektedir. Nitekim Uluslararası Gazeteciler Federasyonu'nun Çocuk Haberciliğiyle İlgili Rehber İlkelerinde çocuklarla ilgili her türlü malzemenin yayınlanmasının doğuracağı sonuçların dikkatlice değerlendirilmesi ve çocuklara verilebilecek zararların en aza indirilmesine yönelik bir madde bulunmasına rağmen (UNICEF, 2007), bu etik ilkeleri yerine getirmeye ilişkin herhangi bir yasal ve vicdani yükümlülük hissetmeyen bazı basın organları "esnaf" mantığını ilke edinebilmekte ve bu durumu bir ürün satışı olarak görebilmektedir. Bu ürünün satışında ise, "tecavüz mağduru, hazin son, tecavüz dehşeti, korkunç intikam kurbanı" sıfatları eşliğinde durum dramatize edilmekte ve "şirin insan" sıfatıyla da masumiyetlikleri vurgulanarak çocuk bir tüketim nesnesi ve pasif özne olarak teşhir edilmektedir. Bu teşhirde "tinerci", "sokak çocuğu" ve "mülteci" gibi etiketler kullanarak çocuğun bir "sosyal grup tanısı" almasını sağlamakta ve bu tanıyı taşıyan gruba yönelik toplumsal bir önyargı oluşturulabilmektedir. (Bolat, 2013; Damlapınar ve Işık, 2017; Durna ve Kubilay, 2010; Narin, 2011; Özdemir, 2012; Şentöregil, 2017; İnsan Hakları Derneği, 2010; Damlapınar ve Işık, 2017; Özmen, 2012; Göker ve Keskin, 2015; Gölcü ve Dağlı, 2017). Sonuç olarak da satışı kolay olması nedeniyle medyada çocuğun temsili olumsuz olmakta ve mevcut duruma ilişkin çözüm önerisi sunulmamaktadır (Kuş, Karatekin, Öztürk ve Elvan, 2016; Küçük, 2016; Özdemir, 2012; UNICEF, 2007; Uzun, 2014). Bu haberlerin isimsiz bazı güçler tarafından yapılmış gibi bir "örtmeceli dil" ile sunulması toplumda kişisel sorumluluğun azalmasına sebep olabilmektedir. Böylelikle başlangıçta ahlaki açıdan kınanabilir olan durum zaman içerisinde etkisini yitirebilmektedir (Bandura, 2002; Bilici, 2017). Pazarlama mantığı ile konuya bakıldığında aynı ürünü topluma satış süresinin sınırlı olduğu sonucuna ulaşılabilir. Bu nedenle medyada bu haberler içerikleri ayrıntılandırılarak haber değerinin yüksek kalması sağlanmaya çalışılabilmektedir. Bu durumda da çocuğun kimliğini doğrudan ya da dolaylı olarak ortaya çıkartacak haberler piyasaya sürülmektedir (Özmen, 2012). Medyanın toplumun ve karar alıcıların algısının değiştirebildiği bu süreçte (Gölcü ve Dağlı, 2017; Kağıtçıbaşı ve Cemalcılar, 2017; Künüçen, 2004; Narin, 2011; Şentöregil, 2017), yasal uygulamaların olmaması gittikçe çocuk haberlerindeki dilin ve çocuğun istismarının şiddetinin artmasına sebep olabilmektedir. Bu istismar toplumdan aldığı etkiye göre uzun ya da kısa süreli olabilmektedir.

Toplumsal boyuttan çıkıp bir birey olarak bakıldığında karşımızdakinin bir haber öznesi değil gelişimsel ihtiyaçları olan bir çocuk olduğu gerçeği ile yüzleşilmektedir. Bu nedenle haberlerde hassas bir dönem olan çocukluk dönemine ilişkin haberlerin gelişimsel açıdan ele alınması büyük bir önem taşımaktadır. Bu kapsamda çalışmada çocukların yazılı medyada ele alınmış biçimlerinin ve bu çocuklarla ilgili yazılı medyanın habercilik anlayışının incelenmesi amaçlanmaktadır.

GEREÇ VE YÖNTEM

Araştırmanın Modeli

Bu çalışma algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde sunulmasına yönelik (Şimşek ve Yıldırım, 2005) bir sürecin izlenebilmesi için nitel araştırma yöntemiyle yürütülmüştür. Elde

edilen nitel veri setini anlamlandırabilmek amacıyla içerik analizi türlerinden olan döküman analizi yapılmıştır (Patton, 2014).

Araştırmanın Kapsamı

Satış tirajı ölçüt alınarak topluma en çok etki ettiği varsayılan en yüksek tiraja sahip iki gazete ele alınmıştır. Amaçlı rastgele örnekleme yöntemlerinden ölçüt örnekleme yöntemiyle belirlenen bu iki gazetede 12 Mart 2018-25 Mart 2018 tarihleri arasında çıkan haberler değerlendirme kapsamına dahil edilmiştir.

Verilerin Çözümlemesi

Veri kaybını engellemek amacıyla basılı olarak kaydı bulunan bu haberler bilgisayar ortamında yazılı dökümanlar haline getirilerek MaxQDA nitel veri analizi programı yardımıyla derinlemesine incelenmiştir. Yapılan döküman analizinde veriler üzerinden ilk geçişi temsil eden ve birinci aşama olan açık kodlama yapılmıştır. Bu aşamada ilk olarak haberler sağlık (4 haber), reklam (8 haber) ve spor (2 haber) haberleri gibi gündelik yaşama ilişkin ama çocukları konu edinen haberler ile savaş mağduru çocuklar (19 haber), istismar (16 haber), suça şahit olmuş çocuklar (6 haber) gibi belirli bir sosyal grup olarak tanımlanan çocukların haberleri (toplam 65 haber) olmak üzere ayrılmıştır. Ardından kodlamaya bu sosyal gruplara alınan çocukların (65 haber) haberleri üzerinden devam edilmiştir. Bu haberler kendi içerisinde içeriklerine göre satır satır kodlanmıştır. İkinci aşamada ana kategorilerin birbirleriyle bağlantılarını ortaya koyan eksen kodlamasına geçilmiştir. Açık kodlamada ortaya çıkan kategorilerin birbiriyle ilişkilerinin ne anlama geldiği bu aşamada belirlenmiş ve bunlar belirli bir eksene alınmıştır. Son aşama olan seçici kodlamada ise, asli kategoriler belirlenmiştir.

Araştırma Kapsamına Alınan Haberlere İlişkin Genel Bilgiler

Araştırma kapsamında 68 sayfalık veri setinin incelenmesi sürecinde tüm haberlerde yer alan haberlerin içeriğinde yer alan çocukların dahil edildikleri sosyal gruplar belirlenerek sınıflandırılmıştır (Tablo 1).

Tablo 1. Çocuk Haberlerindeki Çocukların Etiketleri

Çocukların Etiketleri	Sayı
Suç İtilmiş Çocuklar	1
Devlet Korumasındaki Çocuklar	5
Mülteci Çocuklar	4
Savaş Mağduru Çocuklar	19
Sokakta Yaşayan Çocuklar	1
Bağımlı Çocuklar	2
İhmal	5
İstismar	16
Yetersizliği Olan Çocuklar	6
Kayıp Çocuklar	1
Bir Suçun Mağduriyetini Yaşayan Çocuklar	6
Teknolojik Etmenlere Bağlı Olarak Mağduriyet Yaşayan Çocuklar	4
Toplam	70

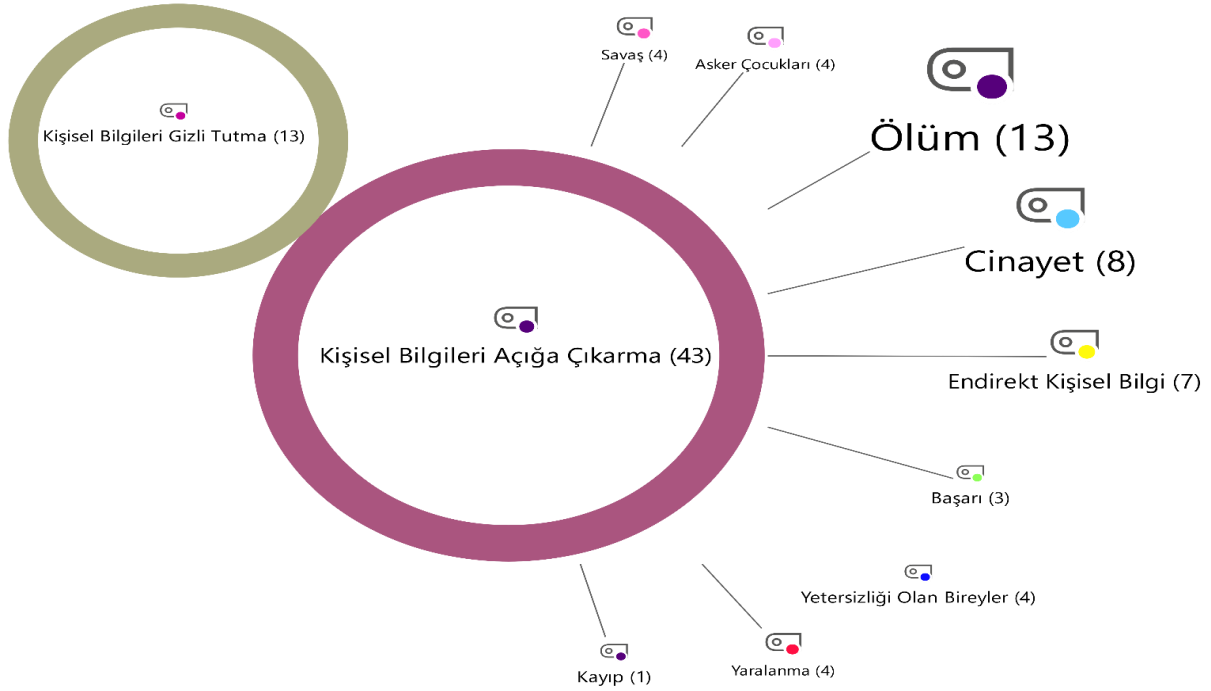
Tablo 1’de görüldüğü üzere incelenen 65 haberden 19’u savaş mağduru çocuklar ve 16’sı istismara uğramış çocuklar ile ilgilidir.

BULGULAR VE TARTIŞMA

Bu bölümde yapılan döküman analizi sonucunda oluşturulan modeller başlıklar altında sunulmuştur. Modeller, kişisel bilgilerin sunumu, haber başlıkları ve haber içeriği olmak üzere 3 başlık altında ele alınmıştır.

Kişisel Bilgilerin Sunumu: Hakların Ölümü

Yazılı basında yer alan haberlerde en önemli konulardan biri kişisel bilgilerin sunumudur. Bu kapsamda çocuk haberlerinde çocukların kişisel bilgilerinin verilir verilmediği incelenmiştir (Model 1).

Model 1. Yazılı Basında Kişisel Bilgilerin Sunumuna İlişkin Model

Model 1’de gazetelerde yer alan kimi haberlerde çocukların bilgileri gizli tutulurken (13 haber), kimi haberlerde ise bu bilgiler (43 haber) açığa çıkartılmaktadır. Kişisel bilgilerin açığa çıkartıldığı haberler içerikleri incelendiğinde çocukların hayatını kaybetmesi (13 haber) yani ölüm gibi durumlarda kişisel bilgilerinin verildiği görülmektedir. Bir diğer durum ise çocukların cinayete şahit olmasıdır. Bununla birlikte kişisel bilgilerin açığa çıkartıldığı haberlerde özellikle çocuğun dolaylı/endirekt yollarla haber içeriğinde bilgilerinin verildiği dikkat çekmektedir. Yani bu haberlerde çocukların isimleri açık açık yazılmamakla birlikte çocuğa ait diğer bilgiler verilerek kimlikleri deşifre edilmektedir.

İzleyici ve okuyucuya ulaşmaya çalışan kar amaçlı ticari bir yapılanma olan medya (Tutar, 2014), çocuğun “mağdur” ya da “suçlu” konumunda yer aldığı olayları ilgi çekici özellikte ve yoğunlukta topluma sunarak popülerleştirmektedir (Özdemir, 2012). Bu popülerleştirme sürecinin en temel basamağı ise çocuk ile ilgili verilen kişisel bilgilerin derinliğini arttırmaktır. Araştırmalar da gösteriyor ki yazılı basında çocukların ad ve soyadları sıklıkla yazılmakta ya da kimliğini ortaya çıkaracak bilgiler verilmektedir (Uzun, 2014; Özdemir, 2012). Ancak bu araştırmada dikkat çeken bir unsur cinayet temasıdır. Yani çocuğun bir cinayete kurban gitmesi ya da herhangi bir duruma bağlı olarak yaşamını yitirmesi kadar çocuğun bir cinayete şahit olma durumunun da etkili olduğu görülmektedir. Bu durumu farklı açılardan değerlendirmek mümkündür. Bunlardan ilki, çocuğun kimlik bilgilerine yer verilmesi medyanın çocuğu etiketlenmesinde ve bu etiketi topluma yaymada önemli bir rol oynamaktadır. Gelişimin yaşam boyu devam eden bir süreç olduğu düşünüldüğünde çocuğun gelişiminin medyanın sunduğu kanıtla baltalanabileceği ve yaşamış olduğu olumsuz deneyimlerin izlerinin yaşam boyu hayatına etki edebileceği düşünülmektedir. Bu durum çocuk kadar çocuğun ailesinin de topluma yeniden uyum sağlaması sürecini zorlaştırmasına sebep olabilir. Toplumsal açıdan bakıldığında, çocuğun kişisel bilgilerinden yola çıkarak ölümüne ya da bir suça şahit olmasına yol açan etmenler ve kişisel bilgiler toplumda çeşitli şemaların oluşmasına yol açabilir ve bu özelliklere sahip çocuklar ve ailelerle ilgili ön yargıların gelişmesine sebep olabilir. Ortaya çıkan toplumsal stereotiplerle her bireyin bu etiketlere sahip çocuklara yönelik kanaat oluşturma ve o kanaatin norma dönüşme ihtimalini barındırabilmektedir. Kısır bir döngüyle bu etikete sahip çocuklar, benzer davranışları sergileme eğiliminde olabilecektir. Dikkat çeken bir diğer unsur ise yaşamını kaybetmiş çocuklardır. Haberin öznesi olan çocuğun ölmesi haklarının da öldüğü anlamına

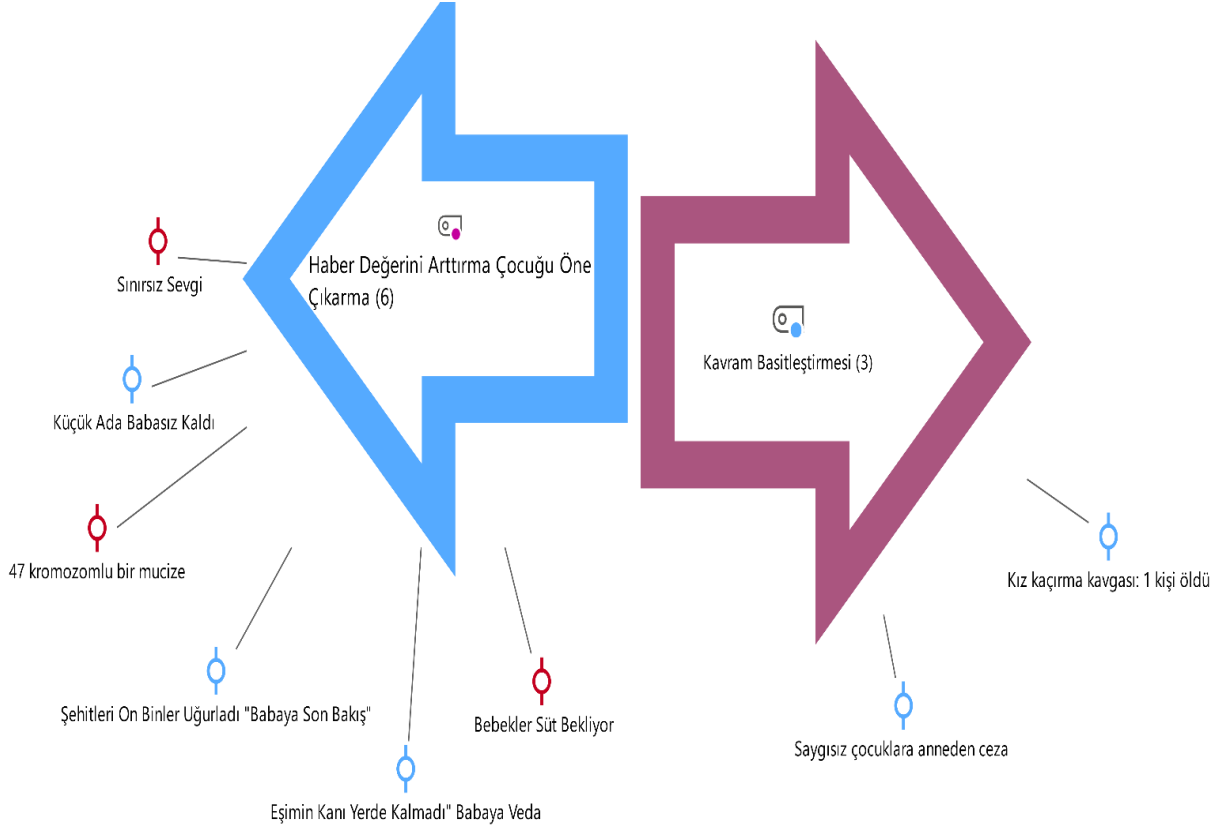
gelmemektedir. Ancak yazılı basında çocukların ölümü ya da herhangi bir yolla birinin ölümüne şahit olması sonucunda “*hakların ölümü*” algısını oluşturmakta ve topluma da bu şekilde lanse etmektedir. Doğal olarak hayatını kaybeden bir çocukla ilgili medya, gerek kendine gerekse topluma çocuğun haklarını gözetmeksizin herşeyi ifade edebime hakkını verebilmektedir. Bununla birlikte çocuğun bu haberlerde özel hayatının mahremiyetini ihlal etmenin yanı sıra parçası olduğu ailenin de mahremiyeti ihlal edilmektedir. Bu durum o ailenin ve benzer durumdaki ailelerin bütünlüğüne zarar verebilir.

Haber içeriklerinde en çok dikkat çeken unsurlardan biri de çocukların isimlerinin haber içeriğinde açık açık verilmemesi ancak bunun dışında kimliğini açığa çıkarabilecek aile üyelerine, yaşadıkları bölgeye ve okullarına yönelik bilgilerin sunulmasıdır. “Samsun'un Bafra ilçesinde salı günü meydana gelen olayda Kızılırmak Lisesi 3'üncü sınıf öğrencisi Mustafa Turan H. (16) ...” örneği göz önüne alındığında çocuğun soyadı verilmeyerek sözde kimlik bilgileri gizli tutulmakla birlikte yaşadığı ilçe ve okuduğu liseye kadar çocuğun kim olduğunu ortaya çıkartan bilgiler haber içeriğinde yer almaktadır. Bir başka haberde ise, “İzmir'de yaşayan Karakuş ailesi, akrabaları olan Korkmaz ailesinin 18 yaşından küçük olan kızını, birkaç kez kaçırıp geri gönderdi” ifadesi yer almaktadır. Burada ise, çocuğun adı haber içeriğinde geçmemekle birlikte yaşadığı şehir, aile adı, sorun yaşadıkları ailenin adı ve diğer bilgileri açıkça verilerek çocuğun kimliğinin endirekt bir yolla sunulduğu görülmektedir. Haberlerde çocuğun adını ve soyadını açıkça yazmayıp çocuğu tanıtan diğer bilgilerin ortaya konulması aslında “*etik ikiyüzlülük*” olarak nitelendirilebilir. Araştırmalar da gösteriyor ki çocuğun fiziksel çevresinde tanınmasına yol açacak bilgilerin haberlerde yer aldığı görülmektedir (Uzun, 2014; Özdemir, 2012; Özmen, 2012; Narin 2011). Medya bu etik ikiyüzlülükte sözde çocuğun adı ve soyadı yazılmayarak açıkça hedef haline getirilmesini önlenmeye çalışılıyor gibi görünürken aslında çocuğun fiziksel çevresine ilişkin bilgiler sunarak endirekt olarak çocuğu hedef haline getirmektedir. UNICEF, kimlik bilgileri değiştirilmiş, gizlenmiş veya kullanılmamış olsa dahi, çocuğun kardeşlerini veya akranlarını risk altına sokacak haber ve görüntüleri yayınlamamak gerektiğini vurgulamaktadır (Uzun, 2014). Yani burada etik ihlaller hem çocuğa hem de onun sosyal çevresine yönelik yapılmaktadır. Böylelikle çocuk kadar çocuğun içinde bulunduğu sosyal çevrede risk altına sokulmaktadır.

Yazılı basında çocuklar ile ilgili kabul görülen bir yasa bulunmamakla birlikte genel olarak bakıldığında çocuklarla ilgili hukuki ve toplumsal kurallarda, çocuğun istismar edilmemesi gerektiği belirtilmektedir. Ancak çocukların bilgilerinin sunulması basın etik ilkeleri ve görevlerini ihlal ettiğinin göstergesi olmaktadır. Bu durum çocukların başta sosyal-duygusal gelişimleri olmak üzere tüm gelişim alanlarında derin izler yaratabilmektedir. Bununla birlikte aile içi ilişkilerde de ciddi yıkımlarla da sonuçlanabilmektedir.

Haber Başlıkları: Saygısız Çocuklara Anneden Ceza

Bir haberin içeriği kadar başlığı da haber değerini arttıran ve dikkat çeken bir unsurdur. Bu amaçla haber başlıkları, içeriği yansıtıp yansıtmadığı ve hangi durum merkeze alınarak başlığın sunulduğu göz önüne alınarak haber içerikleri incelemeye alınmıştır (Model 2).

Model 2. Haber Başlıklarının Sunumuna İlişkin Model

Model 2 incelendiğinde haber başlıkları, çocuğun haber içeriğinde öznesi olmadığı ancak haberin değerini arttırmak amacıyla çocuğun öne çıkarıldığı haberler (6 haber) ve haber içeriğinin öznesi çocuk iken olayı basite indirgeyerek başlığa döken haberler (3 haber) olmak üzere iki başlıkta gruplandırılmıştır.

Haber değerini arttırmak için şehit haberlerinde çocuğun ön plana alındığı “Küçük Ada Babasız Kaldı”, “Eşimin Kanı Yerde Kalmadı”, “Babaya Veda” ve “Şehitleri On Binler Uğurladı: Babaya Son Bakış” gibi başlıkların atıldığı görülmektedir. Afrin’deki savaş ortamını anlatan bir habere ise “Bebekler Süt Bekliyor” başlığı atılmıştır. Bununla birlikte dolaylı olarak çocukla bağlantılı ancak bağlamdan uzak olan ve çocuğun ön plana alındığı başlıklar da görülmektedir. Türkiye’de Down Sendromlu bireyler için hayata geçirilmesi planlanan bir projenin tanıtımı yapılırken “47 Kromozomlu Bir Mucize” başlığı atılmıştır. Aynı zamanda bir grup göçmenin kaçak yollardan başka bir ülkeye gitmeye çalışırken yakalanmalarını konu edinen bir haberde göçmen çocukların karakolda bekleme esnasında bir köpeği sevmelerini haber içeriğinde verip habere “Sınırsız Sevgi” başlığı atılmıştır.

Bazı haber başlıklarının ise içerikte yer alan olayı basite indirgelediği görülmektedir. Bir annenin çocuğuna uyguladığı fiziksel ve duygusal istismarı başlıkta “Saygısız Çocuklara Anneden Ceza” ya da reşit olmayan bir çocuğun hürriyetinden yoksun bırakılıp cinsel istismara maruz kalıp tekrar ailesine götürülmesini anlatan bir habere “Kız Kaçırma Kavgası: 1 Kişi Öldü” başlığı atılmıştır.

Daha önce de belirtildiği üzere çocuğun haber değerinin yüksek olması haber başlıklarında kullanılmasını da beraberinde getirmektedir. İlk aşamada dolaylı olarak çocukla ilgili ancak haber değerini arttırmak için çocuğu haber başlığına alan haberler göz önüne alındığında özellikle de şehit haberlerinde askerin değil çocuğunun merkeze alındığı başlıklar göze çarpmaktadır. Burada terör olaylarının sıklıkla yaşandığı Türkiye’de, haberi şehit askerin çocuğu üzerinden ajite ederek haber değerinin arttırılmaya çalışıldığı düşünülmektedir. Böylelikle çocuklar bu haberin “şirin mağduru” şeklinde temsil edilmektedir. Ancak yaşamı son bulan bir insanın hayatı burada geri planda yer almaktadır. Bunda gerek Türkiye’de terör olayları sebebiyle yaşamını yitiren çok fazla askerin olmasının haberin satışını azaltan bir unsur olmasından gerekse terör olaylarına ilişkin toplumsal tepkileri farklı yöne çekme çabasından kaynaklı olabileceği düşünülebilir. Böylelikle toplumsal açıdan teröre son verecek çözüm önerileri sunmak ve daha

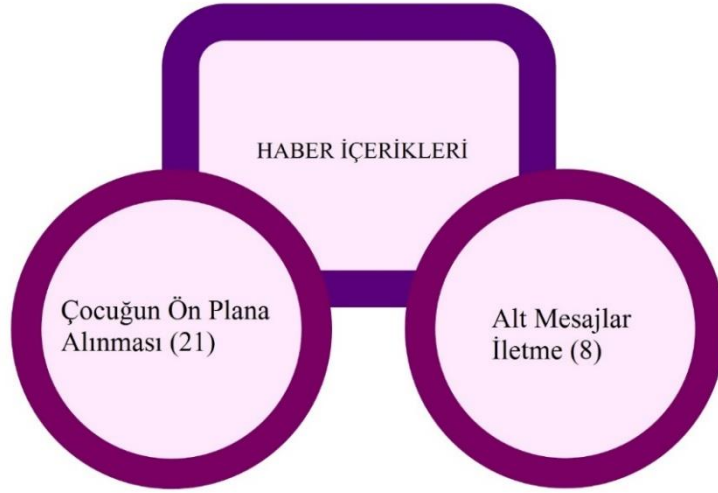
fazla ölümün önüne geçmektense ya da şehit ailelerine ilişkin sosyal destek programları geliştirmektense hem haber satışı yüksek tutulabilmekte hem de “ölüm fanatizmini” yaygınlaştırarak toplumda intikam dürtüsü uyandırılabilir. Çocuk ve aile bütünlüğü açısından değerlendirildiğinde aile üyelerinden birinin kaybı ev ortamındaki dengeleri değiştirmektedir. Babanın kaybıyla çocuklarla ilgilenme sorumluluğu, onların halen hayatta olan annelerine ya da diğer aile üyelerine düşmektedir (Ergün, 2005). Bu yas sürecinde ise ailesel ve toplumsal unsurlar yaşanan travmanın şiddetini ve süresini arttırabilmektedir. Hatta bazı durumlarda çocuğun işlevlerini bozacak kadar şiddetli seyredebilmektedir. Çocuğun haberin öznesi haline getirilmesi sonucunda çocuğun ve ailenin süreci daha zorlu bir hale getirebileceği düşünülmektedir. Basın tarafından yaşanan durumun yetkin bir şekilde ele alınmaması, bu habere maruz kalan ailenin ya da toplumun ailedeki her üyenin stres kaynağına ve geleceğe olan yaklaşımını etkileyebileceği düşünülmektedir. Özellikle medyanın etkilediği toplum ne kadar güçlüyse bu tarz ufak veya büyük krizlerde koruyucu bir etki yaratması gerekirken bu tarz ajite haberler toplumda karmaşa yaratarak bireylerin kaygısını arttırmakta ve çocuğun ve ailenin güvende hissetmesini güçleştirmektedir (Erol ve Öner, 1999).

Resmi olmayan yollarla başka ülkeye göç etmeye çalışan mültecilerle ilgili bir haberde göçmen çocukların karakolda bir köpeği sevmesini haberde verip başlık olarak “Sınırsız Sevgi” denilmiştir. Burada haber içeriğinde merkezde yer alan göçmenlerin problem ve buna yönelik olabilecek çözüm önerileri olması gerekirken medya “görmedim, duymadım, bilmiyorum” diyen üç maymunu oynamanın ötesine de geçerek “Bana ne” diyen yaramaz çocuk edasında haberi ele almaktadır. Bu o denli baskın bir hale gelmiştir ki haberi temsil edecek olan başlığa “Sınırsız Sevgi” denilmiştir. Medyanın topluma aşılama çalıştığı “Polyana Sendromu” ile ülkedeki mülteci sorunu karartılıp çocuk ve hayvan ilişkisi verilmektedir. Haber içeriğinde ise, mülteci sorunu, mülteci çocukların yaşadıkları travmalar ve bunların toplumsal etkileri üzerine her hangi bir bilgi yer almamaktadır.

Başlıklarla ilgili bir diğer dikkat çeken unsur ise olayın içeriğinin basitleştirerek başlığa yansıtılmasıdır. Örneğin reşit olmayan bir çocuğun kaçırılması ve cinsel istismara maruz kalması bir istismar olarak lanse edilmemekte “kız kaçırma” olarak nitelendirilmektedir. Benzer bir diğer haberde ise, bir annenin gerek fiziksel gerekse duygusal olarak çocuğunu istismar etmesiyle ilgili habere “Saygısız Çocuklara Anneden Ceza” başlığı atılmıştır. Burada çocuk nesneleştirilerek annesi tarafından istismar edilmesi “saygısızlık” olarak ifade dilerek basite indirgenmiştir. Bu kavramlar olayın çocuk istismarı boyutunu yok edip konuyu çok daha basit bir mevzu gibi topluma sunmaktadır. Zaten çocuk yaşta evliliklerin yüksek olduğu (%4,2) (Türkiye İstatistik Kurumu, 2017) ve çocuk istismarının gittikçe yükseldiği (Polat, 2018) Türkiye’de, medyanın da çocuklarla ilgili hassasiyetini ortaya döken bu haber çocuk istismarının normalleştirilmesine yönelik sonuçları beraberinde getirmektedir. Bununla birlikte olayın kavga ve/veya ölümle sonuçlanması adaletin aileler arasında sağlandığına ve sonuca ulaştığına yönelik bir algı oluşturabilmektedir.

Haber İçeriği: İstismar Çarkı

Haber içerikleri incelendiğinde bazı haberlerde (21 haber) belirli bir propaganda amacıyla çocuğun nesneleştirilerek ön plana alındığı, bazı haberlerde (8 haber) ise çocuk haberleri üzerinde toplumda belirli bir yargı oluşturacak alt mesajların iletildiği görülmektedir.

Model 3. Haber İçeriklerine İlişkin Model

Model 3 incelendiğinde başta Afrin’de yer alan savaşla ilgili olmak üzere birçok haberde çocuğun ön plana çıkartıldığı görülmektedir. Azerbaycan’a yapılan bir gezide çocukların Afrin’deki askerlere göndermek üzere yazdıkları mektuplar haberin merkezine alınmaktadır. Yine aynı şekilde Afrin’deki savaşın “olumlu etkilerini” haber etmek için şehre yönelik bilgiler çocuklar üzerinden sunulmaktadır. Bu savaş ortamlarında askerlerin ölümüne yönelik haberlerde ise asker çocuğunun ya da çocuklarının nesneleştirilip asker üniforması ya da oyuncuğu gibi masumane unsurlar kullanılarak cenaze esnasındaki davranışları yer almaktadır.

Araştırma kapsamında konu savaş olunca medyada çocuğun propaganda aracı olarak işlev gördüğü dikkat çekmektedir. Bu kapsamda haberler incelendiğinde Türkiye-Azerbaycan Şehit Çocukları Kucaklıyor projesiyle ilgili haber içerisine bağlama uymayan Azerbaycan’da insanların “Biz de Afrin’e gelmek istiyoruz” detayının verilmesi bu haber içeriklerinden biridir. Çocuk haberleri özellikle de şehit çocukları toplumun hassas bir noktasını oluşturmaktadır. Bu hassas nokta üzerinden bilginin pazarlanarak “savaşa çağrı” niteliğinde alt mesajlar sunulduğu görülmektedir. Yapılan propagandayla kitlelerin düşünce kalıpları değiştirilmeye çalışılabilmektedir (Ayhan ve Çakmak, 2018). Bu haberlerde medyanın mevcut soruna ilişkin olası çözüm önerileri sunması beklenirken aynı acıyı yaşamış çocukların bir araya getirildiği bir ortamda bu çocuklara yenilerinin eklenmesi için propaganda niteliğinde çağrı yapıldığı görülmektedir. Bununla birlikte “Afrin şehidi Uzman Çavuş Taner Kart ile Ağrı’da şehit düşen Uzman Çavuş Göksel Koç toprağa verildi. Koç’un 4 yaşındaki kızı Ecem babasını asker üniformasıyla uğurladı” ve “Şehidin 2.5 yaşında kızı Miray da elinde oyuncak bebeği, yakınlarının kucağında, babasına veda etti” gibi haberlerde “oyuncak bebek” ve “4 yaşındaki Ecem asker üniformasıyla” gibi kavramlarla çocuğun masumiyetliğinin içeriğe yansıtıldığı görülmektedir. Ancak çocukların masumiyetlerinin kullanılması yapılan propagandanın savaşa yani şiddete yönelttiği gerçeğini ortadan kaldırmamaktadır. Medyadaki bu “masumlaştırılmış propaganda” zihniyeti çocuğun ülke politikası için istismar edilmesini haklı göstermemektedir. Medyanın savaş suçları ile ilgili nasıl haber içeriği hazırladıkları fiili hiyerarşide anlatılmaktadır. Kişilerin masumiyetlerine göre sıralandığı bu hiyerarşide, bebekler sonra da 12 yaşına kadar olan çocuklar, hamile kadınlar, genç kızlar, yaşlı kadınlar, tüm diğer kadınlar, genç erkekler ve diğer tüm erkekler şeklinde haber içeriğinin rapor edildiği belirtilmektedir (Moeller, 2002). Araştırma kapsamında da haber içeriği aslında Afrin harekâtının olumlu etkileri olduğuna yönelik siyasi bir temele dayanmaktadır. Ancak bu etki fiili hiyerarşideki gibi daha çok bebekler ve çocuklar üzerinden ifade edilmektedir. “Zeytin Dalı Harekâtı kapsamında şehir merkezinin teröristlerden temizlenmesi ile birlikte çocuklar da özgürlüğün tadını çıkarıyor. Parklara ve sokaklara akın eden çocuklar gönüllerince eğlenip ve oyunlar oynuyor. Çocuklar patlayıcı arayan detektör köpeklere büyük ilgi gösteriyor. Afrin’de parklar yeniden çocuklarla doldu”, “İki kardeşim dâhil birçok çocuk savaşın içinde doğdu. Önceden korkudan ağlardı, şimdi onlar da korkmuyor. Korkusuzca sokaklarda oyun oynamaya çalışıyorlar. Tıpkı Afrin’de olduğu gibi Azez’in çocukları da misket oynamayı çok seviyor. Kalabalık erkek çocuğu grubunun

kahkahalarıyla, sanki birkaç kilometre ötede savaş yokmuşçasına sokakların sessizliği bozuluyor” ve “Çocukların çoğunun ayağında ayakkabı yok. Kimisi AFAD’ın sıcak yemeğini yiyor bir köşede, kimisi top dağıtılan arabanın başına koşuyor. ‘Evimizi bombaladılar. Çok korktuk’ diyor küçük bir kız çocuğu. Elinde oyuncak bebeğiyle koşarak top almak için sıraya giriyor. Türk askerinin Afrin’e gelmesinden dolayı çok mutlu olduklarını anlatan Şemse Salah ise örgütün çocuklarını silah zoruyla kaçırdığını anlatıyor” haberleri bunlardan bazılarıdır.

Bandura (2002) savaş söz konusu olduğunda dilin ve sözcük seçiminin çok önemli bir yeri olduğunu belirtmiştir. Aslında konu savaş ya da şiddet içeren herhangi bir unsur olunca kesin bir norm olması beklenirken kullanılan dil ile bu normun yıkılabildiği görülmektedir. Bu durumda savaşın güzelleştirilmesi gibi norm dışı bir davranışın sergilenerek övülebildiği görülmektedir. Bu tarz haberler toplumun savaş karşısı bir politika yürütmesinin önüne geçmede biliş, algı ve sosyal psikolojinin temel konularından tutum değişim aracı olarak propaganda açısından izah edilebilir (Şahin, 2017). Haber olumlu bir konu olarak gözüküyor olsa bile çocuğun medyada bir özne olarak değil, belli bir siyasal ya da toplumsal vakanın nesnesi olarak konumlandırıldığı görülmektedir. Aslında olumluymuş gibi görünen haber içeriklerinde çocuğun belli siyasal ideolojilerin meşrulaştırılma aracı olarak kullanıldığı görülmektedir (Durna ve Kubilay, 2010). Şiddetin normalleştirildiği toplumsal bir algılama biçimi başta çocukların olmak üzere tüm toplumun geleceği açısından risk teşkil etmektedir (Şahin, 2017). Gerek yeni bir tutumun oluşturulmasında gerekse var olan tutumların pekişmesinde yazılı basındaki bu haberler etkili olmaktadır (Kağıtçıbaşı ve Cemalciler, 2017). Bu nedenle her hangi bir sebeple şiddetin haklılaştırılmamasının gerekliliği her daim dikkat edilmesi gereken bir konudur.

Model 3 incelendiğinde savaş dışında çocuğun merkeze alındığı bazı haberlerde topluma bir alt mesaj sunduğu görülmektedir. Özellikle cinsel istismarla ilgili haberlerde habere yönelik ayrıntılar sunulmakla birlikte aslında topluma bir alt mesaj iletilmektedir. Çocuk haberlerinin veriliş biçimi ve haber detayları aslında mevcut davranışın ya da eylemin sıradanlaşmasında ya da olabilir kılınmasında önemli bir rol oynamaktadır (Küçük, 2016). Her haber aslında toplumu bilgilendirme dışında temelde bir alt mesaj içermektedir. Bu alt mesajlar içerikte direkt ya da dolaylı yoldan verilen ifadeler ile ortaya çıkabilmektedir. Haber içeriğinde yer alan “Öldürdüğüm kişi 13 yaşındaki kızıma tecavüz etti. Ben de bu cinayeti, başka kızların başına gelmesin diye işledim” bilgisi aslında bir babanın görüşünü ifade ettiğine yönelik bir detay olarak gözükse de babanın işlediği cinayetin gerekçelendirildiği görülmektedir. Böylelikle şiddet resmileştirilmektedir. Bir diğer haberde ise “Bakire olduğumu bilmiyordum. Dışarıdan rahat bir kız gibi görünüyorsun. Benim hayatımda bir sürü kadın olur. Karım da senin gibi bakireydi, üstüme kaldı. Sen de benimle devam edeceksin, yoksa baban öğrenir” detayı bir çocuğu cinsel olarak istismar eden reşit bir birey tarafından aktarılmaktadır. Haberde çocuğun mahremiyetini korumak bir yana habere ilişkin verilen detaylar ile olay pornografikleştirilerek aktarılmaktadır. Haberde yer alan çocuk temsilleri hem toplumdaki çocuk ve çocukluğa dair mevcut algıları yansıtmakta hem de bu algıları toplumsal döngüye sokarak yeniden üretmektedir (Şentöregil, 2017). Öncelikle bir çocuğun akşam arkadaşları ve onların büyükleri ile dışarı çıkması çocuğu “rahat” bir birey olarak göstermekte ve bekâret ile çocuğun maruz kalacağı etiketin değişkenlik gösterdiği belirtilmektedir. Bununla birlikte “rahatlık” ve “bekâret” kavramları bir çocuğa tecavüz etmeye yönelik gerekçe olarak ifade edilmektedir. Bu düşünce “Bunun kızlığını ben bozmadım. Kız zaten o yolun yolcusuydu, üstüme kaldı”, “A.A.’nın, ‘bakire’ ve ‘kızlık zararının esnek’ olduğu belirtildi...” ve “Evleneceksin namusun temizlenecek” detaylarını içeren haberlerin alt detayında da yer almaktadır. “Bireyin tecavüzcüsü ile evlendirme”, “bekâretin namusun belirleyicisi olması” gibi zihniyetleri topluma yaymaktadır. Bu durum “Kızı kaçırdın niye düğün yapmıyorsun da eve geri gönderiyorsun” diye detay içeren haber için de geçerlidir. Böylelikle bir bölümde toplumda var olan düşünce yapısı haberde sunulan detaylarla yine topluma bir mesaj olarak geri dönmektedir. Bu “*istismar çarka*” sistem içerisinde dönmektedir. Bu temsiller çocuğun da sistematik olarak gerek ailesi gerekse istismarcısı ve onun yakınları tarafından istismara maruz kalmasına da sebep olmaktadır. Araştırmalar da gösteriyor ki çocuk haberlerinde en çok cinsel istismar haberleri yer almaktadır (Özdemir, 2012, Uzun, 2014). Aslında istismar haberlerinin yazılı basında yer alma biçimi, istismar karşısı bir kamusalığın oluşmasını ve istismara yönelik önlemlerin alınmasını sağlayabileceği söylenebilir. Ancak haberde çocukları bir uçta suçlu, diğer uçta ise mağdur olarak sunan basın, istismar karşısı bir kamusalığın oluşmasına dair bir haber yapmadığı gibi, bunların önlenmesine ve kamuoyunun bu konuda bilgilendirilmesine yönelik bir çaba içinde değildir (Durna ve Kubilay, 2010). Mevcut çaba ticari bir

mantık ile bilgiyi pazarlayıp okuyucu kitlesi yaratmaktan öteye gitmemektedir. Burada çocuk ise ötekileştirilmektedir. Medyanın sunduğu bu temsiller kısa sürede toplum geneline ulaşabildiği için ayrımcılığa uğrayan çocuk ya da gruplarla ilgili ötekileştirici söylemler de yaygınlık kazanmaktadır (Şentöregil, 2017). Aslında bu haber içerikleri, gelişimsel olarak çocuğun yaşının gerekliliğine bağlı olarak bağımsızlığını kazandırmaya ve sosyalleşmesine yönelik gerçekleşen olağan durumların, zaman içerisinde istismar sebebi olarak görülebilmesi gibi ciddi sonuçları doğurabilir.

Moore ve Cockerton (1996) şiddetin haklılaştırılmasının şiddetin algılanmasını azalttığını belirtmiştir (akt. Şahin, 2017). Böylelikle çözüm üretmek yerine şiddete eğilimli bir toplum yetiştirebileceğimiz düşünülmektedir. Çevrenin, yazılı ya da görsel medyada yer alan haberlerin çocukların davranışlarını yönlendirmede etkili olduğu bilinen bir gerçektir. Öğrenmenin ve davranışın şekillenmesinin, gözleme veya taklit yoluyla olduğunu belirten Bandura, bu durumu Bobo Doll deneyiyle de göstermiştir. Her türlü çocuk haberinde şiddete, istismara ya da suça teşvik edici haber detayları Bobo Doll deneyinin toplumsal bir uygulamasının ülke çapında yapılmasından farksızdır. Basın İlan Kurumu Genel Kurulu'nun Basın Ahlak Esasları'nın birinci maddesinin "e" bendinde "Küçüklerin ve gençlerin toplum içinde, kişiliklerinin gelişmesini ve korunmasını olumsuz etkileyecek veya onlara yönelik cinsel tacize teşvik eden ve şiddeti özendirilen yayın yapılamaz" denilmektedir (Uzun, 2014). Ancak çocuklara ilişkin haberler ele alındığında yayın ilkelerinin uygulamada caydırıcı yasalarla desteklenmediği bir gerçektir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu araştırmadan elde edilen bulgulara bakıldığında, haber içeriklerinde çocukların hayatını kaybettiklerinde ya da bir cinayete şahit olduklarında isimlerinin açık açık yazılmakta ve yaşanan ölümün haklarının ölümü anlamına geldiği sonucu ortaya çıkmaktadır. Diğer durumlarda ise medya etik ikiyüzlülük göstererek kişisel bilgileri indirekt yollarla sunmaktadır. Haber içeriklerinde ülkeye ilişkin mevcut sorun görmezden gelinerek ya da basitleştirilerek topluma Polyana sendromu yaşatılmaktadır. Bununla birlikte savaş propagandası çocuk teması üzerinden masumlaştırılarak sunulmaktadır. Çocukla doğrudan bağlantılı olan istismar haberleri ise ya normalleştirilmekte ya da pornografikleştirilerek alt mesajlar sunulmaktadır. Yani çocuk çevresi tarafından istismar edilmekle birlikte basın tarafından da istismarın farklı bir boyutuna maruz kalmaktadır.

Bulgular göz önüne alındığına;

- Medya sektöründe çocukların kolaylıkla haberin merkezine alınması ve toplumsal yargıyı etkileyebilmesi nedeniyle bu durumu engelleyecek denetleyici birimlerin olmasının önemli olduğu düşünülmektedir.
- Medyanın ticari bir yapıdan uzak "ortak bir dil" oluşturmasında yarar vardır. Bu ortak dil gerek medya gerekse çocuk ile çalışan uzmanlar ve sosyologlar ile birlikte oluşturulmalıdır. Böylelikle durumu ajite ederek ya da basite indirgeyecek toplumun çocuğa yönelik olaylara bakış açısında değişikliklerin önüne geçilmesinde yararlı olabilir.
- Toplumdaki çocuk algısına özen gösterilmeli ve haber içeriklerinde çocuklar "özel grup" olarak görülüp çocuğun yüksek yararı gözetilmelidir.
- Çocuğa yönelik eylemlerin birey ve toplumsal bazda etkisinin ciddi olabileceği düşünüldüğünden çocuğa karşı işlenen hak ihlalleri çok daha katı ve ağır şekilde yargılanması ile mümkün olabileceği düşünülmektedir.
- Çocuklara ilişkin haber içeriklerinin farklı yıllarda incelenmesine ilişkin araştırmaların bir araya getirilerek analiz edilmesinin yararlı olacağı düşünülmektedir. Böylelikle çocuğa ilişkin zaman içerisinde gösterdiği değişiklikler görünür hale gelebileceği düşünülmektedir. Bu araştırmaların haber içeriklerindeki değişikliklerin ülkenin politik sürecine, satış tirajlarına ya da toplumun bakış açısına gibi değişkenlerle ilgili hipotezlerin oluşturulabilmesi adına önemli olduğu düşünülmektedir.

Bilgilendirme / Acknowledgement: Bu makale 4. Uluslararası Çocuk Gelişimi Kongresi'nde sözel bildiri olarak sunulmuştur.

KAYNAKÇA

- Ayhan, A. ve Çakmak, F. (2018). Türkiye'ye yönelik algı operasyonlarının dijital medyaya yansımaları. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 11-35.
- Bandura, A. (2002). Selective moral disengagement in the exercise of moral agency. *Journal of Moral Education*, 31(2), 101-119.
- Bilici, İ. E. (2017). İnfomal öğrenme, çocuk ve suç olgusu. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (37), 21-31.
- Bolat, H. (2013). *İnternet medyasında suça karıştığı iddia edilen çocuk haberlerinin etiketleme sürecine etkisi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Bulunmaz, B. (2016). *Çocuk suçları ve medyanın etik sorumluluğu*. Bursa: Sentez Yayıncılık.
- Damlapınar, Z. ve Işık, U. (2017). Sağlık içerikli basın haberleri ve çocuğa yaklaşımı: Bir içerik analizi. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 5(1), 373-398.
- Durna, T. ve Kubilay, Ç. (2010). Basının şiddeti: Siyasal gösterilerde "Polise Taş Atan Çocuklar" örneği. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 65(3), 51-85.
- Ergün, N. (2005). Çocuklarda yas. *Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları*, 4(1), 98-101.
- Erol, N. ve Öner, Ö. (1999). Travmaya psikolojik tepkiler ve bunlara yaklaşım. *Türk Psikoloji Bülteni*, 5(4), 1-13.
- Göker, G. ve Keskin, S. (2015). Haber medyası ve mülteciler: Suriyeli mültecilerin Türk yazılı basınındaki temsili. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 41, 229-256.
- Gölcü, A. ve Dağlı, A.N. (2017). Haber söyleminde 'öteki'yi aramak: Suriyeli mülteciler örneği. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 28, 1-11.
- İnsan Hakları Derneği (2010). *2010 yılı Türkiye İnsan Hakları İhlalleri Raporu*. 25 Mayıs 2018 tarihinde http://www.ihd.org.tr/wp-content/uploads/2007/11/2010_yili_insan_haklari_ihlalleri_raporu.pdf adresinden erişildi.
- Kağıtçıbaşı, Ç. ve Cemalcılar, Z. (2017). *Dünden bugüne insan ve insanlar sosyal psikolojiye giriş (20.Baskı)*. İstanbul: Evrim Yayınları.
- Kocacık, F. (2001). Şiddet olgusu üzerine. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2(1), 1-7.
- Kuş, Z., Karatekin, K., Öztürk, D. ve Elvan, Ö. (2016). When the child gets in the news? A case study on the national written media in Turkey. *Educational Media International*, 53(2), 118-138.
- Küçük, S. (2016). Mağduru ve sanığı çocuk olan cinsel istismar ile ilgili haberlerin incelenmesi. *Adli Tıp Dergisi*, 30(1), 51-59.
- Künüçen, A. Ş. (2004). Televizyonda haber programları, şiddet ve çocuk. *Selçuk İletişim*, 3(2), 57-67.
- Moeller, S. D. (2002). A Hierarchy of innocence: The media's use of children in the telling of international news. *Harvard International Journal of Press/Politics*, 7(1), 36-56.
- Narin, B. (2011). Suça Karışmış Çocuklara Yönelik Temsil Çalışması:'Taş Atan Çocuklar'a taş atan medya. *I. Türkiye Çocuk Hakları Kongresi, Yetişkin Bildirileri Kitabı*. İstanbul.
- Özdemir, E. E. (2012). *Çocuk istismarı haberlerinin yazılı basında sunumu*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Özmen, Ş. (2012). Çocuğun adı yok: Televizyon haberlerinde çocuğun sunumu ve çocuk hakları bağlamında değerlendirilmesi. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 34.

- Patton, M. Q. (2014). *Nitel araştırma ve değerlendirme yöntemleri*. (Çev. M. Bütün ve S. B. Demir). Ankara: Pegem Akademi.
- Polat, O. (2018). *Türkiye’de çocuk istismarı raporu-2 (Basın Özeti)*. 7 Ocak 2018 tarihinde <http://imdat.org/wp-content/uploads/2018/05/RAPOR-%C3%87OCUK-%C4%B0ST%C4%B0SMARI-tam.pdf> adresinden erişildi.
- Şahin, R. (2017). Yazılı basında terör kurbanı çocuklar. *Uluslar arası Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 5(9), 57-64.
- Şentöregil, M. (2017). *Suriyeli çocuk sığınmacıların türk yazılı basınında temsili*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Şimşek, H. ve Yıldırım, A. (2005). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Tutar, C. (2014). Yazılı basında çocuk haklarının temsili: Hürriyet, Cumhuriyet, Sabah ve Zaman gazeteleri üzerinde yapılan bir araştırma. *Journal of Yasar University*, 9(34), 5760-5786.
- Türkiye İstatistik Kurumu (2017). *İstatistiklerde çocuk 2017 (18 Nisan 2018)*. 7 Ocak 2018 tarihinde file:///C:/Users/user/Downloads/%C4%B0statistiklerle_%C3%87ocuk_18.04.2018.pdf adresinden erişildi.
- UNICEF (2007). *Çocuk hakları ve gazetecilik uygulamaları hak temelli perspektif*. 25 Mayıs 2018 tarihinde <http://www.unicef.org.tr/files/bilgimerkezi/doc/Cocuk%20Haklari%20ve%20Gazetecilik.pdf> adresinden erişildi.
- Uzun, R. (2014). Çocukların medyadan ve medyada korunması: Çocuklara yönelik etik davranış kurallarının incelenmesi. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 22, 152-167.
- Ziyalar, N. ve Salihoğlu, S. (2006). 2006 Yılında Cumhuriyet, Hürriyet ve Zaman gazetelerinde çıkan mağdur ve şüpheli konumundaki çocuklara ilişkin haberler. *İletişim Fakültesi Dergisi*, 121-140.

Dânişnâme-i 'Alâî Bağlamında İbn Sînâ Metafizığının Temel Kavramları ve Bu Kavramların Mantıksal ve Metafiziksel İşlevi

Arş. Gör. Dr. Hacı Sağlık^{1*}

Geliş tarihi: 15.11.2019
Kabul tarihi: 03.12.2019

Atf bilgisi:
IBAD Sosyal Bilimler Dergisi
Sayı: 5 Sayfa: 555-574
Yıl: 2019 Dönem: Güz

This article was checked by *Turnitin*.
Similarity Index 5%

¹ Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi,
Türkiye, hsağlık@cu.edu.tr.
ORCID ID 0000-0002-2843-7576

* Sorumlu yazar

ÖZ

İbn Sînâ, İslam düşüncesinin en önemli simalarından biridir. O, başta metafizik olmak üzere tıp, fizik, mantık, matematik gibi kendi döneminin neredeyse bütün bilimleriyle uğraşmış ve bu alanlarda birçok önemli eser yazmıştır. *Dânişnâme-i 'alâî*, metafizik, mantık, fizik ve matematik bilimlerinden oluşan önemli eserlerinden biridir. Bu bilimler içerisinde günümüzde de hala önemini koruyan alanlardan biri de metafiziktir. İbn Sînâ, *Dânişnâme-i 'alâî*'nin *Metafizik* bölümünde ilk önce bilimler tasnifi, varlık, cisim ve kategorileri ele almıştır. Daha sonra metafiziğin temel kavramları olan tümel-tikel, bir/lik-çok/luk, öncelik-sonralık, illet-ma'lûl, sonluluk-sonsuzluk, bilkuvve-bilfiil, ile zorunlu ve mümkün kavramlarının analizini yapmıştır. O, bu kavram analizinden sonra metafiziğin temel meseleleri olan Zorunlu Varlık, O'nun zâtı ve sıfatları, mümkün varlık ile mümkün varlık alanlarının varlığa gelmesi, değişim ve dönüşümünün mahiyetini ortaya koymuştur. Bu çalışmamızda *Dânişnâme-i 'alâî* metafiziğinin temel kavramlarının mantıksal ve kavramsal düzeyde tahlilini yaptıktan sonra bunların metafiziğin temel meselelerindeki tatbiki ve işlevini ortaya koymaya çalıştık. Bunu yaparken sosyal bilimlerin ve felsefenin temel yöntemlerinden olan anlama, yorumlama, mukayese etme ve değerlendirmeye dayalı bir metot izledik.

Anahtar Kelimeler: İbn Sînâ, Dânişnâme-i 'alâî, tümel, illet, bilkuvve, zorunlu.

The Basic Concepts of Avicenna’s Metaphysic in the Context of Dânişnâme-i ‘Alâi and Logical and Metaphysical Functions of These Concepts

Res. Assist. Dr. Hacı Sağlık^{1*}

First received: 15.11.2019

Accepted: 03.12.2019

Citation:

IBAD Journal of Social Sciences

Issue: 5

Pages: 555-574

Year: 2019

Session: Fall

This article was checked by *Turnitin*.
Similarity Index 5%

¹ Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi,
Türkiye, hsaglik@cu.edu.tr

ORCID ID 0000-0002-2843-7576

* **Corresponding Author**

ABSTRACT

Avicenna is one of the most important figures of Islamic philosophy. He dealt with almost all the sciences of his time, such as medicine, physics, logic, mathematics, especially metaphysics and wrote many important works in these fields. Dânişnâme-i ‘alâi is one of his important works consisting of metaphysic, logic, physic and mathematic. Among these sciences, metaphysic is one of the areas that still maintain its importance today. Avicenna firstly wrote the classification of sciences, beings, objects and categories in the metaphysic section of Dânişnâme-i ‘alâi. Then, he analyzed the basic concepts of metaphysic, which are universal-particular, unity-plurality, priority-posteriority, cause-effect, finitude-eternity, potentiality-actuality and necessary-contingent. After this concept analysis, he revealed the Compulsory Existent, personality and characteristic of Compulsory Existent, the contingent existent, the existence of contingent being, the nature of their change and transformation, which are the main issues of metaphysic. In this study, after analyzing the basic concepts of Dânişnâme-i ‘alâi metaphysic on a logical and conceptual level, we tried to reveal their application and function on the basic issues of metaphysic. In doing so, we have followed a method based on understanding, interpretation, comparison and evaluation, which is one of the basic methods of social sciences and philosophy.

Keywords: Avicenna, Dânişnâme-i ‘alâi, universality, cause, potentiality, compulsory.

GİRİŞ

Felsefi sistemiyle İslam felsefe tarihinde önemli bir yer edinen kişilerin başında gelen İbn Sînâ'nın, Meşşâî felsefesi çizgisindeki metafizik düşüncelerini berrak bir şekilde ortaya koyduğu eserlerinden biri *Dânişnâme-i ‘alâî*'dir. *Dânişnâme-i ‘alâî*'nin temel özelliklerinden biri de onun didaktik bir tarzda kaleme alınmış olmasıdır. Çünkü İbn Sînâ, *Dânişnâme-i ‘alâî*'yi İsfahan'da hüküm sürmüş olan, uzun yıllar himayesinde bulunduğu ve sohbet arkadaşı olduğu Kâkûyî¹ emiri ‘Alâuddevle Ebu Ce‘fer Muhammed İbn Rostem Doşmanziyâr'a ithafen onun ve saray ehlinin felsefe öğrenmesi amacıyla yazmıştır. Zira eserin telif sebebi ve ithafıyla ilgili olarak *Dânişnâme-i ‘alâî*'nin *Mantık* bölümünün ‘Mukaddime’inde İbn Sînâ şöyle yazmaktadır:

“Ümmetin tacı, milletin gururu olan ve kendisinin hizmetinde bulunmakla emniyet, kifâyet, büyüklük, şöret ve ilim elde etme mutluluğuna ulaştığım sultanımız ‘İzzeddin Alâuddevle Ebu Ce‘fer Muhammed İbn Doşmanziyâr’ın –ömrü uzun, bahtı açık olsun ve hükümranlığı yıkılmasın– yüce emri bana gelince, ben de hem onun hem saray halkı için Farsçanın Derîcesiyle hikmet ilimlerinin beş tanesi hakkında özet niteliğinde bir kitap yazdım.” (İbn Sînâ, 1391(hş.), s. 39).

Görüldüğü üzere İbn Sînâ, *Dânişnâme-i ‘alâî*'yi salt teorik tartışmaları bir yana bırakarak, pratik bir amaçla öğretici bir üslupla kaleme almıştır. Bunun için o, *Dânişnâme-i ‘alâî*'nin *Metafizik* bölümünde giriş mahiyetinde bilimler tasnifi yaptıktan sonra metafiziğin konusu olan varlık ve bununla ilişkili olan cisim ve kategoriler konusunu ele almıştır. O, metafiziğin temel meselelerine geçmeden önce onun temel kavramları olan tümel-tikel, bir/lik-çok/luk, öncelik-sonralık, illet-ma‘lûl, sonluluk-sonsuzluk, bilkuvve-bilfiil ile zorunlu, mümkün ve imkânsız kavramlarının analizini yapmıştır.

Kavram, bir nesnenin, bir fikrin ya da düşüncemizden bağımsız olan bir şeyin kavranması demektir. Başka bir ifade ile kavram, bir şeyin zihnimizdeki tasavvurudur. Bu bağlamda nesnelere, niteliklere, ilişkiler gibi aslında her şeyin kavramları vardır. Bütün bilgilerimiz de bir anlamda kavramsaldır (Taylan, 2010, s. 115). Bilim de kavramlar üzerinden oluşturulur ve her bilimin kendine özgü temel kavramları vardır. Bir bilim dalının temel kavramları o bilimin ana meselelerinin üzerine inşa edilip değerlendirildiği ve yorumlandığı alandır.

Bu çalışmamızda İbn Sînâ'nın *Dânişnâme-i ‘alâî*'nin *Metafizik* bölümünde ele aldığı temel kavramları onun yaptığı sıralamayı da takip ederek tahlil ettik. Bunu yaparken aynı zamanda bu kavramların hem mantikî hem de metafiziksel işlevini ortaya koymaya çalıştık.

1. Tümel ve Tikel

İstilahî mana itibarıyla tümel, genellikle birçok şeye yüklenmede bir engel bulunmayan zihni bir kavram iken; tikel ise birçok şeye yüklenemeyen ve kendisinde bir ortaklık bulunamayan kavram şeklinde tanımlanır (Amînîyân, 1383 (hş.), s. 69). Platon (M.Ö. 424-347), duyusal ve idealar âlemi ayırımından hareketle idealar ya da formları tümel, bunların gölgesi niteliğindeki duyusal varlıkları ise tikel şeklinde ele alarak tümeleri ancak düşünceyle kavranabilen tikelleri ise duyularla algılanabilen varlıklar olarak görmektedir (Platon, 2013, 79a). Aristoteles (M.Ö. 384-322) ise tümeli doğası bakımından birçok şeye yüklenebilen; tikeli ise birçok şeye yüklenmeyen olarak kabul etmektedir (Aristoteles, 1996, 17a 38-40). Böylece tikel denilen şey ontolojik olarak bireysel olanı ifade ederken; tümel de bu bireysel şeylere yüklem yapılabilir. Bir başka ifadeyle “tümel, yüklendiği şeyin tümünde, kendi başına, bizzât ve kendi olması yönüyle onda bulunandır. Tümel şeyler nesnelere zorunlu olarak bulunur (Aristotle, 1991, 73b 25-27).” Aristoteles'in bu tanımlarından çıkan ortak sonuç, tümelin zorunlu olarak ait olduğu birçok tikele yüklem olmasıdır.

İslam felsefesine baktığımızda, el-Kindî (Ö. 252/866 [?]), tümel ile türlere nisbetle cinsleri, şahıslara nisbetle de türleri kastedtiğini belirterek cins ve türlerin duyu algısıyla değil akılla elde edildiğini vurgulamaktadır (el-Kindî, 1950/1369, s. 107). Bu izahatla o, tümeli akılsal idrakle elde edilen cins ve tür gibi kavramlar manasında kullanılmaktadır. el-Fârâbî (Ö. 339/950) ise tümeli, “iki ya da daha fazla

¹ Kâkûyî Devleti, 1007-1119 yılları arasında İran'nın Hemedân, İsfahan, Rey ve Yezd bölgelerinde hüküm sürmüş olan bir hanedanlıktır. Bkz. (Güner, 2001, 24, s. 219-221).

benzeri olan, birden çok şeye yüklenebilen şey; tikeli ise iki ya da daha fazla benzeri olmayan ve birden çok şeye yüklenemeyen şey” (el-Fârâbî, 1986, s. 225) olarak tanımlayarak Aristoteles gibi, birçok şeye yüklem olabilmeyi vurgulamaktadır.

İbn Sînâ tümel konusunu daha detaylı ve sistemli bir şekilde ele almaktadır. O, *Dânişnâme-i 'âlâî*’de tümeli, “*bir manayla birçok şeye yüklem olabilen* (İbn Sînâ, 1391(hş.), s. 8); *birçok şeye kıyasla var olan kavram*” (İbn Sînâ, 1383/2004, s. 40) şeklinde tanımlamaktadır. Örneğin tümel bir lafız olan ‘insan’ kavramı, Zeyd’e ve Amr’a yüklenerek ikisinde de insan olma açısından ortak bir mana meydana getirmektedir. Tikeli ise bir şeydeki bir mananın onun dışında başka bir şeye yüklenemeyendir. Örneğin Zeyd tikeli mana ifade eder ve ondan başkasında Zeyd manası yoktur. Eğer başka birine Zeyd dersek aynı manada değil başka bir manadaki birini kastetmiş oluruz (İbn Sînâ, 1391(hş.), s. 8-9).

İbn Sînâ *eş-Şifâ*’da ise tümelin üç farklı şekilde kullanıldığını belirterek şu tanımları yapmaktadır: “*Pek çok şeye bilfiil yüklem olan anlama tümel denir. Örneğin, insan kavramı gibi. Çünkü insan kavramı pek çok şeye yüklem olmaktadır.*”

Bilfiil var olmaları şart olmayan pek çok şeye yüklem yapılabilen bir anlama tümel denir. Buna örnek olarak yedigen bir evin anlamı verilebilir. Çünkü yedigen bir ev dış dünyada var olmasa da yedigenlik pek çok eve yüklenebilir.”

“*Tasavvurunun pek çok şeye söylenmesine engel olmadığı; ancak dışarıdan bir sebebin engellemesi sonucu pek çok şeye söylenemeyen anlama tümel denir. Buna da “Güneş ve Dünya” örnek verilebilir. Çünkü Güneş ve Dünya, tasavvurda pek çok şeye söylenebilse de duyularla onların tek olduğu sabit olmakta ve gerçekte başka şeylere yüklem olmadıkları ortaya çıkmaktadır* (İbn Sînâ, 2005, s. 148-149).”

Bütün bu tanımlardan çıkan ortak sonuca göre tümel, İbn Sînâ’nın ifadesiyle “*tasavvuru, pek çok şeye yüklem olmasını engellemeyen şeydir* (İbn Sînâ, 2005, s. 149).” ‘Pek çok şeye yüklem olmasının engellenmemesi’ şartı, zihinde bulunan bir anlamın gerçekten tümel olduğunu, onun pek çok şeye yüklenmesini engelleyen bir engel çıkmadığı sürece tümel olarak kaldığını belirtir. Bu engel ise belirli bir zaman ve belirli mekânda bir madde ile somut olarak gerçekleşmez.

İbn Sînâ’ya göre tek bir kavram olarak birçok şeye kıyasla bulunan tümel, insanın zihni ve düşüncesi dışında bir varlığa sahip değildir. O, geçmişte bazı insanların –bir babanın birçok çocuğun babası olması veya güneşin pek çok şehrin güneşi olmasında olduğu gibi– tümel bir mana olan nefsin birçok kişide de tek bir anlam olarak aynıyla var olduğuna inandıklarını; ancak tümelin bu şekilde olmasının imkânsız olduğunu belirtir. Ona göre, şayet böyle olsaydı tek bir insanda hem âlimliğin hem de cahilliğin aynı anda olması gerekir; ya da bir hayvanın hem yürüyen hem yürümeyen hem iki ayaklı hem de dört ayaklı olması gerekir ki bu durumlar imkânsızdır. İbn Sînâ’ya göre bir insan, daha bedenini görmeden, yani anne rahmine düştüğünde ona insanî bir suret ilişir. Bu suret bütün insanlarda olan tümel insanlık suretidir; ancak kişi tikeli olarak diğer insanlardakiyle aynı manaya sahip değildir (İbn Sînâ, 1383/2004, s. 39-41). İbn Sînâ, burada tek bir mananın birçok şeye yüklem olması ile tek bir mananın birçok şeyde bir olması arasındaki farkı açıklamaktadır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, tümelde esas olan, tek bir kavram olarak onun zihinde, vehimde veya dış dünyadaki pek çok şeye yüklenebilmesi konusunda herhangi bir engelin bulunmamasıdır.

İbn Sînâ’ya göre tümelin birçok şeye yüklem olması onun tümel olarak birçok olması anlamına gelmez. Örneğin tümel bir mana olarak iki siyahlık yoktur, siyahlık birdir. Çünkü tümel bir kavram olarak siyahlık, aynı anda iki ayrı cisimde ve her birinin kendine has durumu olamayacağından siyahlık iki olamaz, tek bir siyahlıktır. Her bir siyah diğerinin aynısıdır ve burada çokluk olmaz. Çokluk, ancak tümelin tikellerinde bir sebep ile meydana gelir. Bu sebep sayesinde her tikeli kendisine özgü olur. Bu sebep de, bir şeyde bulunan ayırım ve arazlardır (İbn Sînâ, 1383/2004, s. 41-42). Siyahlık, örneğin siyah masa, siyah defter gibi, siyahlığın bir nesnedeki araz ve ayırımdan dolayı, bulunduğu nesneyle farklılaşabilir; bunun dışında tümel olarak siyah her yerde birdir.

İbn Sînâ, *eş-Şifâ* külliyyatının *el-Medhâl* kitabında tümel kavramını, beş tümeldeki cins ve türle bağlantılı olarak doğal, mantıkî ve akli olmak üzere üç gruba ayırmaktadır:

a) Doğal Tümel: Delalet ettiği şeyin dış dünyada kesin olarak bulunduğu yani dış dünyada bizzât var olan varlıklara nispetle ortaya çıkan tümeldir. Örneğin hayvan kavramının delalet ettiği varlıklar dış dünyada bizzât mevcuttur, insan ve at gibi (İbn Sînâ, 2006, s. 60).

b) Mantıkî Tümel: Mantıkî tümel ile kastedilen ise mantıktaki beş tümeldir. Bunlar cins veya tür gibi tümel olmaları bakımından birçok şeye yüklem olabilen manalardır (İbn Sînâ, 2006, s. 60). Mantıkî tümelin dış dünyayla bir nispeti olmadığından bu tümel kendinde bir manadır ve ancak tabii tümele yüklendiğinde onunla anlamlı hale gelir (Akkanat, 2013, s. 305). Bu tümel, cins, tür ve ayırım gibi mahiyetin tamamına veya bir kısmına delalet ediyorsa zâtî tümel, hassa ve genel araz gibi mahiyetin dışında ise de arâzî tümeldir.

c) Akli Tümel: Doğal ve mantıkî tümelin bileşimi ile ortaya çıkan tümeldir. Örneğin 'tümel hayvan', bir doğal tümel olan 'hayvan' ile bir mantıkî tümel olan 'cins'in bileşimi ile ortaya çıkmaktadır. Buna yalnızca akılda tasavvur edilen tümeler de girer. Örneğin 'anka kuşu' sadece akılda tasavvur edilen ve akılda bulunan, dış dünyada herhangi bir gerçekliği bulunmayan bir kavramdır (İbn Sînâ, 2006, s. 60). Aynı şekilde yukarıda tümelin tanımlarında da İbn Sînâ'nın verdiği 'yedigen ev' de akli bir tümeldir. Çünkü dış dünyada böyle bir yapı olmasa da zihnimizde böyle bir şeyi tasavvur edebiliriz.

Tümel kavramlar insan zihninde nasıl oluşmaktadır? İbn Sînâ bu konuda Aristoteles düşüncesini kabul etmektedir.² Ona göre insan zihni gördüğü bir şeyin formunu soyutlama yoluyla alır. Örneğin zihin, ilk gördüğü bir insanın formunu alır ve daha sonra gördüğü her insanın formunu onunla bağlantı kurarak ona yükler. Böylece o insan formunda herhangi bir değişiklik meydana gelmeden insan diye tümel bir kavram zihinde oluşur. Bu şekilde tümel bir mana olan insan kavramı, değişik zamanlarda ve birbirinden farklı birçok insanı görerek onların suretlerini almamız sonucunda zihnimizde oluşur. Artık bu kavram tikel bütün insanlara yüklem olabilen genel bir kavramdır. Aynı şekilde siyahlık da böyledir. Bu şekilde oluşan tümel siyah kavramı dış dünyadaki bütün tikel siyahlara yüklem olabilir (İbn Sînâ, 1383/2004, s. 40-41; İbn Sînâ, 2005, s. 179-180). Gerek Aristoteles gerekse İbn Sînâ felsefesine göre kavramlar yani bilgi, bu şekilde bir nesnenin suretinin maddesinden soyutlanarak insan nefsinde tümel bir kavram haline gelmesi ile meydana gelir. Bu durumda da asıl bilgi tümelin bilgisidir, tikel gelip geçici olduğundan onun bilgisi hakiki ve bilimsel bilgi değildir (Aristotle, 1991, 81a 38-81b 9, 85b 5-86a 30; İbn Sînâ, 1383/2004, s. 83-84).

İbn Sînâ'ya göre Zorunlu Varlık'ın bilgisi de tümeldir. O'nun tikele dair bilgisi bir şeyin geçmiş, şimdiki veya gelecek gibi zaman ve şartlarının durumuna göre değildir. Çünkü bilinen, O'nun bilgisine tabidir, O'nun bilgisi bilinene tabi değildir (İbn Sînâ, 1353/1934, s. 9). Zorunlu Varlık'ın tikellere dair bilgisi hususunda İbn Sînâ, Zorunlu Varlık'ın tikelleri de tümel tarzda bildiğini ileri sürer (İbn Sînâ, 1383/2004, s. 91). Ona göre bilgi denilen şey tümel anlam iken, tikel ise duyuma konu olan şeylerdir. "*Bilgi, maddî örtülerinden (ğavâşi) soyutlanmış olan hakikatın elde edilmesidir*" (İbn Sînâ, 1353/1934, s. 8). Buna göre dış dünyada müşahhas bir şekilde bulunan ve böylece duyuma konu olan şeyler tikeli ifade eder; ancak bunlar duyular tarafından soyutlanıp akla alındığında bilgi haline gelir; yani artık tikel değil tümel bir anlama bürünmüş olur. Bu haliyle meseleye baktığımızda tikeli tümel tarzda bilmek, somut bir şahıstaki bütün durumları akılsal bir manayla bilmektir (Akkanat, 2010, s. 158). İbn Sînâ'ya göre tikeller bazen kendisiyle özelleştiği ferdinin türünün ilkesine sebepleriyle bağlantılı olmaları bakımından tümel şeylerin akledilmesi gibi bilinebilir (İbn Sînâ, 1960, III, s. 286). O, bunu şöyle bir örnekle açıklar: "Bir astronom, filan yıldızın ilk önce burada olduğunu, sonra orada olduğunu, birkaç saat sonra başka bir yıldızla aynı hizaya geleceğini, daha sonra belli bir süre güneş tutulması meydana geldiğini ve birkaç saat tutulmanın devam edeceğini bilir. Astronom [önceden yaptığı hesaplara göre, zamana bağlı kalmadan] bu olayın bu şekilde cereyan edeceğini bilir" (İbn Sînâ, 1383/2004, s. 91-92). Filozofumuza göre Zorunlu Varlık'ın bilgisi de bu örnekte olduğu gibi

² Aristoteles, Platon'un ideal teorisini reddederek tümelerin, birinci cevherler olan insan, taş, masa gibi cisimlerin suretlerinin maddesinden soyutlanarak zihne alınması şeklinde oluştuğunu kabul eder. Yani tümelerden dış dünya oluşmaz, dış dünyadan tümel kavramlar oluşur. Bkz. (Aristotle, 1991, 81a 38-81b 9).

herhangi bir zamana ve koşula bağlı değildir. O, tikelleri bu şekilde tümel olarak bilir. Çünkü tümel olarak bilmek, bilginin değişmeden hep aynı kalması demektir. Aksi takdirde bilgi dün, şimdi ve gelecek ile bağlantılı olarak bilinirse bu durum değişime yol açar. Oysa Zorunlu Varlık'ın bilgisi değişimden münezzehtir. Burada İbn Sînâ, değişen şeyleri yani tikelleri zamansal bilgiyle bilmek ile zamandan berî olarak tümel bir şekilde bilmek arasında bir fark olduğunu belirtmektedir. Zorunlu Varlık ezelf ve ebedî olduğundan zamandan münezzehtir ve bilgisi de tûmeldir (İbn Sînâ, 1383/2004, s. 92-93; İbn Sînâ, 1960, III, s. 286-289).

Tümelin hakikati nedir? Onun mahiyetini oluşturan unsurlar nelerdir? İbn Sînâ'ya göre ayırım ve ilinti, cinsin hakikati ve tümelin mahiyetinin oluşmasında asla bir şart değildir. Yani insanın 'düşünen' ayırımı ve sözgelimi 'yürüyen' ilintisi 'hayvan' cinsinin mahiyetini meydana getirmez. 'Düşünen' olmadan da zihnimizde 'hayvanlık' mahiyeti zaten vardır. Ama tümel anlamın var olması ve meydana gelmesi için ayırım ve ilintilere ihtiyaç vardır. Örneğin hayvanlığın bilfiil var olması için düşünen insanın, atın veya başka hayvan türlerinin olması gerekir. Yani hayvanın ayırım ve ilintilere ihtiyacı onun cinsinin mahiyetinin oluşması bakımından değildir; onun bilfiil olarak var olması bakımındandır. Oysa ayırımlar ve ilintiler ise mutlaka genel cinsle muhtaçtır. Örneğin insanın düşünen ayırımı olması için her şeyden önce onda hayvanlığın tam ve kusursuz bir şekilde var olması gerekir (İbn Sînâ, 1383/2004, s. 42-43).

Tüm (*el-kull*) ile tümeli (*el-kullî*) birbirinden ayırabilir miyiz? İbn Sînâ konu hakkında açık bir ayırma gitmiştir:

Tüm, "parçalarıyla sayılır ve her parça onun varlığına dâhil iken tümel ise parçalarıyla sayılmaz ve tikeller onun varlığına dâhil değildir. Tüm, doğası asla kendi parçalarından bir parça olmazken, tümelin doğası ise tikellerinin doğasının bir parçasıdır. Tüm, parçalarının kendisiyle bulunmasına gerek duyarken tümel, tikellerin kendisiyle bulunmasına gerek duymaz. Tüm, tek başına tüm parçalar için bütün değildir, tümel ise her tikele yüklem olarak tûmeldir. Tüm, bütün olması bakımından dış dünyada şeylerde bulunurken tümel ise tümel olması bakımından ancak tasavvurda ve zihinde bulunur, dış dünyada bulunmaz" (İbn Sînâ, 2005, s. 161-162).

Sonuç itibarıyla tümel, pek çok şeye yüklem olmasına engel olunamayan bir anlam; tikel ise birçok şeye yüklem olamayan birey ya da onun anlamıdır. Bu iki kavram mantıkta tasavvurâtın konusu olarak kavram düzeyinde, metafizikte ise ontolojik ve epistemik boyutuyla karşımıza çıkmaktadır.

2. Bir/lik ve Çok/luk

İdeaların ayrı ayrı cevherler olduğunu ve böylece 'bir'in de cevher olduğunu belirten Platon'a karşı Aristoteles, 'bir'in cevher değil, yalnızca varlık gibi yüklem olabileceğini ifade etmektedir (Aristoteles, 2010, 1053b 10-25). O, 'bir'i, "sayı olmak bakımından sayının ilkesi" (Aristoteles, 2010, 1052b 23) ve "her şeyin ölçüsü" (Aristoteles, 2010, 1053a 19) şeklinde tanımlamaktadır; ancak ona göre de birin özü bölünmez olma, doğası gereği belli, özel ve bağımsız değildir (Aristoteles, 2010, 1052b 16-17). el-Fârâbî, bir kavramını, 'bölünemeyen' ve 'kendine has bir varlığa sahip olan' manalarında kullanmakta ve buradan hareketle ancak bu iki vasfı kendinde barındıran Tanrı'yı 'Bir' olarak nitelendirmektedir (el-Fârâbî, 936/1986, s. 44-46).

İbn Sînâ, 'Bir'i, "zorunlu olarak çoğalmayan" ve "çokluğun ilkesi" (İbn Sînâ, 2005, s. 79) –özellikle 'çok'a göre– şeklinde tanımlamakta; ancak ona göre gerçekte 'bir'in tanımında ortak olan nokta bilfiil bölünme olmayan anlamdır (İbn Sînâ, 2005, s. 74).

Aristoteles, biri, arâzî bir ve özü gereği bir olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Ona göre arâzî bir, Koriskos'un müzisyen ve âdil olması durumunda olduğu gibi arâzî bir manada ortaya çıkan birliktir. Özü gereği bir ise nokta, çizgi, canlı gibi zâtında birlik olan şeylerdir. Özü gereği birin sürekli bir, cinsi ve türünden dolayı bir, tanımından dolayı bir gibi çeşitleri vardır (Aristoteles, 2010, 1015b 16-1016a 35). Kılıç'ın belirttiğine göre el-Fârâbî de Aristoteles'ten daha sistemli bir tasnif yaparak altı çeşit 'bir'den söz etmektedir: 1. Cins, tür ve araz olması bakımından bir, 2. Sayı bakımından bir, 3. Bölünebilir olan bir (sürekli bir, bileşik bir), 4. Mahiyetleriyle ayırt edilebilen bir. 5. Çok'un cüz'ü olan bir, 6. Çok'un cüz'ü olmayan bir (Kılıç, 2008, s. 384-395).

İbn Sînâ'nın da *eş-Şifâ*'sında, Aristoteles'in ve el-Fârâbî'nin ayırımına benzer özet bir tasnif yaptığını görüyoruz:

a) Arâzî olarak bir: Bir arazın bir mevzuya yüklenmesiyle oluşan birdir. Zeyd ve Abdullah'ın oğlunun bir olması ya da Zeyd ve doktorun bir olması gibi (İbn Sînâ, 2005, s. 74).

b) Zâtî birlik: Zâtî birlik, cins, tür, ayırım, ilişki, konu ve sayı bakımından olmak üzere çeşitli kısımlara ayrılabilir. Sayı bakımından bir, bitişiklik (*ittisâl*), temas, türü ve zâtından dolayı olabilir. Cins bakımından bir, uzak ve yakın cins sayesinde olur. Tür bakımından bir de yakın ve uzak türle olur. Bir varlık tür bakımından bir ise aynı zamanda ayırım bakımından da birdir. Cins açısından bir, tür açısından çoktur, tür açısından bir ise sayı açısından çoktur (İbn Sînâ, 2005, s. 74-75).

c) Süreklilik bakımından bir: Bilfiil 'bir' olan, ancak bir yönüyle de kendisinde çokluk barındıran 'bir'dir. Süreklilik bakımından 'bir', doğası çoğalan ve doğası çoğalmayan olmak üzere iki çeşittir. Doğası çoğalan su, hava, çizgi gibi bölündüğünde çoğalabilen 'bir'lerdir. Doğası çoğalmayan 'bir' ise, insan gibi bölündüğünde doğasında çokluk meydana gelmeyendir. Süreklilik bakımından olan 'bir'de çoğalma suret bakımından değil sayı bakımındandır (İbn Sînâ, 2005, s. 75-76).³

eş-Şifâ'da bu şekilde bir sınıflandırma yapan İbn Sînâ, *Dânişnâmei 'alâî*'de ise daha açık ve sistematik bir taksim yaparak 'bir'i ilk önce iki kısma ayırmaktadır:

Birincisi tikel (*el-cuz'î*) olan 'bir'dir ki bu, hakiki olandır. İkincisi ise bir tümelin altında yer alan çok sayıdaki 'bir'lerdir. Bu birlik aslında mecazî bir birliktir (İbn Sînâ, 1383/2004, s. 45-46).

İbn Sînâ'ya göre tikel olan 'bir' de iki çeşittir:

a) Zâtında hiçbir şekilde çokluk barındırmayan bir: İbn Sînâ buna örnek olarak Tanrı ve noktayı vermektedir (İbn Sînâ, 1383/2004, s. 45). İbn Sînâ'ya göre nokta Aristoteles'in de ileri sürdüğü gibi (Aristoteles, 2010, 1016b 26), gerek nokta olması bakımından gerekse de başka bir bakımdan bölünmez. Nuktada bölünemezlik dışında bir doğa vardır ve bu doğa akıl ve nefis gibi ne konudur (*el-mevzû*) ne de konuya uygun bir şeydir. Çünkü akıl ve nefsin de bölünmez olmasının dışında bir varlığı vardır; bu varlık konu değildir. Bunlar doğası bakımından veya başka bir yönden bölünmeye konu olmazlar (İbn Sînâ, 2005, s. 76).

b) Kendisinde çokluk barındıran bir: Bu tür 'bir', kendisinde bilkuvve ve bilfiil olarak çokluk bulunan şekilde iki çeşittir:

Kendisinde bilkuvve olarak çokluk bulunana örnek olarak herhangi bir şekilde parçalara ayrılmamış çizgi veya cisim verilebilir. Çizgi veya cisimde herhangi bir kesinti meydana gelmediği sürece o kendisi bakımından 'bir'dir; kesinti olursa çok olur. Yani çizgi ve cisim 'bir'dir; ancak bilkuvve olarak onda çokluk meydana gelebilir.

Kendisinde bilfiil çokluk bulunduran ise birçok parçadan meydana gelmesine rağmen bu parçaların bütününden oluşan birliktir. Bu birlikte fiilî olarak çokluk vardır; ancak o, bütün olarak düşünüldüğünde 'bir'dir. İbn Sînâ, buna değişik unsurlardan meydana gelen insan bedenini örnek vermektedir. Bir insan bölündüğünde doğası, yani 'insanlık'ı itibariyle çok olmaz. İnsan beden ve nefis olarak ikiye ayrılabilir; ancak bunların hiçbiri tek başına bir insanı meydana getirmez (İbn Sînâ, 1383/2004, s. 46; İbn Sînâ, 2005, s. 76).

İbn Sînâ, bir tümelin altında yer alan 'bir'leri de dokuz gruba ayırmaktadır:

Cinsi dolayısıyla birlik: İnsan ve atın hayvanlık cinsinde bir olması böyle bir birliktir. Çünkü hayvanlık (canlı olma) hem insan hem at türünün ortak cinsidir. Dolayısıyla hayvanlık bu iki tür için birlik ifade eder.

Türü dolayısıyla birlik: Zeyd'in ve Amr'ın insanlık türünde bir olması buna örnek verilebilir. Çünkü insanlık bütün bireysel insanlar için ortak türdür.

³ İbn Sînâ'da birlik için ayrıca bkz. (Maraş, 2007, 45-48).

Arazi dolayısıyla birlik: Örneğin kar ve kâfur (bitkisel bir eterik yağ) beyazlıkta birdir. Beyazlık kar ve kâfurda bir araz olarak bulunur. Dolayısıyla bu iki şey aynı araza sahip olmaları yönünden birdirler.

İzafet dolayısıyla birlik: Kral ve şehir arasındaki ilişki ile ruh ve beden (*ten*) arasındaki ilişki böyle bir birliktir.

Mevzusu dolayısıyla birlik: Aynı mevzuda bulunmalarından dolayı sahip olunan birliktir. Örneğin beyaz ve tatlılık şekerde bulunmaları münasebetiyle birdir.

Eşitlik dolayısıyla birlik: Bu, niceliksel ilinti olarak birliktir.

Benzerlik dolayısıyla birlik: Bu da niteliksel ilinti olarak birliktir.

Karşılıklı olma dolayısıyla birlik: Durumla ilgili olarak birliktir.

Aynılık dolayısıyla birlik: Bu da özellikle ilgili olarak birliktir (İbn Sînâ, 1383/2004, s. 46-47).

İbn Sînâ çokluğu ise, “birliklerden oluşan toplam”, “bir ile sayılan” (İbn Sînâ, 2005, s. 79) ve “birliğin karşıtı” (İbn Sînâ, 1383/2004, s. 47) şeklinde tanımlamaktadır. Ona göre çokluğu ne şekilde tanımlarsak tanımlayalım, onun tanımında ‘bir’i esas almamız gerekir. Çünkü çokluğun ilkesi ‘bir’dir ve onun mahiyeti de ‘bir’ dendir (İbn Sînâ, 2005, s. 79). ‘Bir’in kaç olduğunu bildiğimizde ‘çok’un da kaç olduğunu bilebiliriz. Çokluk ya sayı ya cins ya tür ya araz ya da nisbet şeklinde ortaya çıkar (İbn Sînâ, 1383/2004, s. 47). Çokluk asla doğrudan ortadan kalkmaz. Onun mahiyeti bir olduğu için o, ancak birliklerin ortadan kalkmasıyla yok olur. Ortadan kalkma, önce onu meydana getiren birliklere ilişir, birlikler yok olunca onlarla beraber çokluk da yok olmuş olur (İbn Sînâ, 2005, s. 96).

İbn Sînâ’ya göre ğayriyye, hilaf-tekabül, ayrı olma (*cudâyi*) ve başkalık (*cuz-i û*) çokluk ifade eden kavramlardır. O, karşılıklı olma (*berâberî*) anlamına gelen hilâf ve tekâbülün dört çeşidi olduğunu belirtir:

Olumluluk ve olumsuzluk karşıtlığı: İnsan ve insan olmayan, beyaz ve beyaz olmayan böyle bir karşıtlıktır.

Nispetli karşıtlık: Arkadaşın arkadaş, babanın oğul karşısında olması gibi. Burada biri diğerine nispetle bilinir.

Sahiplik ile yokluk arasındaki karşıtlık: Hareket ile durgunluk arasındaki karşıtlık bu şekildedir. Yokluk ile sahipliğin nedeni vardır ve bu neden birdir. Neden ortaya çıkarsa sahiplik, ortadan kalkarsa da yokluk olur. Bu durumda yokluğun nedeni, onun var olmasını sağlayan nedenin olmasıdır. Öyleyse sükûnun nedeni, hareketin nedeninin ortadan kalkmasıdır.

Unsurlar arasındaki karşıtlık: Sıcak ile soğuk arasındaki karşıtlık böyledir (İbn Sînâ, 1383/2004, s. 47-48).

İbn Sînâ’ya göre olumlulukla olumsuzluğun karşıtlığı ile zıtlık ve yokluk arasında fark vardır. Olumluluk ve olumsuzluğun karşıtlığı söz ile, konuşmadadır ve her şey için geçerlidir. Ama zıtlık, konusu aynı olan iki şey için kullanılır. İki zıt asla bir araya gelmez; zıtlık, aralarında son derece farklılık olanlar için kullanılır. Örneğin siyah ile beyaz arasında tam bir karşıtlık vardır; ama siyah ile kırmızı arasında bir zıtlık yoktur. Çünkü siyah ve beyaz iki zıt uçta iken kırmızı siyahla beyaz arasında yer alır. Öyleyse zıt, zıta bir konuda (yani dış dünyada) ortaktır; ama olumluluk ile olumsuzlukta böyle bir zorunluluk yoktur. İbn Sînâ, buradan hareketle tek ve çift sayı arasında da zıtlık değil, olumluluk ve olumsuzluk ilişkisi olduğunu belirtmektedir. Çünkü ikisinin konusu aynı değildir. Çift asla tek, tek de asla çift olamaz. Çiftin anlamı iki eşit parçaya bölünmek iken, tekin anlamı ise iki eşit parçaya bölünemeyendir. Yani birinde olumluluk diğerinde ise olumsuzluk anlamı mevcuttur (İbn Sînâ, 1383/2004, s. 48-50).

Kavramsal düzeyde bu şekilde ele alınan bir/lik ve çok/luk’tan sonra İbn Sînâ, Zorunlu Varlık’ın zâtında çokluk barındırmadığını O’nun zâtının bir olduğunun izahatını yapar. Özetle İbn Sînâ’ya göre Zorunlu Varlık bir ve basittir. O’nun zâtı birçok parçadan müteşekkil, birleşik bir varlık değildir. O, zâtında, ne birbirinden ayrı manalara ne de doğal cisimlerdeki gibi madde ve suret şeklinde ayrılabilir (İbn Sînâ, 1383/2004, s. 73-74). Zorunlu Varlık basit olduğundan O’nun zâtında değişik sıfatların

bulunması da imkânsızdır. Çünkü O'nun zâtı değişik sıfatlardan meydana gelirse parçalardan oluşmuş olur. Oysa O, parçalardan oluşan bir bütün değildir. Eğer bu sıfatlar O'nda arâzî olurlarsa onların varlığıyla birlikte başka bir sebeple olurlar. Bu durumda O, kabul edici (*pezîrâ*) olur; oysa Zorunlu Varlık hiçbir şekilde kabul edici değildir (İbn Sînâ, 1383/2004, s. 74).

Zorunlu Varlık'ın cinsi, türü ve şekli yoktur. Eğer O'nun zâtı cins ve tür çokluğunu barındırsaydı, bu çokluktan her birisinin Zorunlu Varlık olması gerekecek ve başkası sayesinde zorunlu olacaktı. Oysa Zorunlu Varlık başkası nedeniyle değil özü gereği zorunlu varlıktır (İbn Sînâ, 2005, s. 35).

3. Öncelik ve Sonralık

İbn Sînâ'nın *Dânişnâme-i 'alâî*'nin *Metafizik*'inde ele aldığı kavram çiftlerinden biri de öncelik-sonralıktır. Aristoteles, her şeyin 'önce gelen' anlamında bir başlangıç noktasının olduğunu, buradan hareketle de bazı şeylerin doğası gereği önce, bazı şeylerin de ondan sonra olduğunu belirterek, öncelik ve sonralığın, bir şeyin doğası, mekânsal, zamansal, hareket, güç, mevki-statü, bilgi, töz, tanım (tümellik) ve duyusal bakımından olmak üzere değişik açılardan ele alınabileceğini ifade eder (Aristoteles, 2010, 1018b 10-35).

İbn Sînâ, öncelik (*mutekaddim*) ve sonralığın (*muteahhir*) varlığın hassaları ve lazım arazları olduğunu söyler (İbn Sînâ, 2005, s. 124). Ona göre, öncelik ve sonralık kavramlarının pek çok anlamı olsa da bunların birleştiği anlam "*önceliğin, önce olmak bakımından, sonrada bulunmayan bir şeye sahip olması; sonralığa ait olan her şeyin de önce olanda mevcut olmasıdır* (İbn Sînâ, 2005, s. 124)." O, *Dânişnâme-i 'alâî*'de öncelik (*pîşî*) ve sonralık (*sepesî*) konusunu, 'derece, tabiat, şeref ve fazilet, zaman ile zât ve nedensellik' bakımından olmak üzere beş açıdan ele alarak değerlendirir (İbn Sînâ, 1383/2004, s. 50).

a) Derece bakımından öncelik ve sonralık: Derece bakımından öncelik bir şeyin konumu ve başlangıç noktası itibariyle oluşan önceliktir. Bu, durum ve mekân kategorileriyle de ilgili olabilir. Mekânda önce olan belirli bir başlangıç noktasına daha yakın olandır. Adana'ya göre Bağdat'ın Kûfe'den daha önce olması ya da Mekte'ye göre ele aldığımızda Kûfe'nin Bağdat'tan önce olması konuma göre bir öncelik ve sonralık durumudur. Derece bakımından öncelik ve sonralık bazen de doğaldır. Örneğin cevherden başladığımızda cismin hayvanlıktan, hayvanlığın insanlıktan önce olması ya da aşağıdan başladığımızda ise insanlığın hayvanlıktan, hayvanlığın ise cisimlilikten önce olması doğal bir öncelik ve sonralık durumudur (İbn Sînâ, 1383/2004, s. 51).

b) Tabiat bakımından öncelik ve sonralık: Sonrakinin ortadan kalkmasıyla öncekinin kalkmadığı; fakat öncekinin ortadan kaldırılmasıyla doğrudan sonrakinin ortadan kalktığı öncelik ve sonralık durumudur. Buna örnek olarak 'bir' ve 'iki'yi verebiliriz. 'İki'yi ortadan kaldırdığımızda 'bir'e bir şey olmaz; ama 'bir'i ortadan kaldırdığımızda doğal olarak 'iki' de ortadan kalkar; çünkü 'iki'nin varlık sebebi 'bir'dir; 'iki', iki tane 'bir'in bir araya gelmesiyle meydana gelmiştir (İbn Sînâ, 1383/2004, s. 51).

c) Şeref ve fazilet bakımından öncelik ve sonralık: İbn Sînâ'ya göre bu açık ve bilinen bir öncelik ve sonralık durumudur (İbn Sînâ, 1383/2004, s. 52). Burada iki kişi ya da şeyden biri hem diğesinde bulunana hem de diğesinde bulunmayıp sadece kendisinde bulunana sahip ise o, diğesine göre daha öncedir denilir. Bir insanın diğeri bir insandan daha faziletli ve erdemli olması böyledir. Filozofumuza göre yöneten ile yönetilen arasındaki öncelik ve sonralık da bu şekildedir. Buna göre tercih etme gücü yönetilende değil yönetende olduğundan, yönetilen yönetenin tercihi ile hareket eder. Böylece yöneten şeref ve fazilet bakımından yönetilenden daha öncedir (İbn Sînâ, 2005, s. 125).

d) Zaman bakımından öncelik ve sonralık: İbn Sînâ'ya göre halk arasında en iyi bilinen, en açık ve seçik olan, zaman bakımından öncelik ve sonralık durumudur. Bilindiği gibi zamanda geçmiş, şimdi ve gelecek olmak üzere üç durum vardır. Zamandaki öncelik ve sonralık durumu ya şimdiki an ya da başlangıç noktası olarak alınan herhangi bir zamana nispetle olur.

e) Zât ve nedensellik bakımından öncelik ve sonralık: Varlığı, kendisiyle beraber bulunan başka şeye dayanmayan, kendisi beraber bulunduğu şeyin nedeni ise burada neden olan, zât bakımından önce, nedenli ise sonradır. Dokunma ile hareket ettiricinin hareketi arasında böyle bir ilişki vardır. Her

ikisi de aynı yerde hareket etmelerine rağmen hareket ettiricinin hareketi, hareketlinin hareket sebebidir. Böylece hareket ettirici zât ve neden bakımından öncedir. Aynı şekilde el ile anahtar arasında da böyle bir ilişki durumu vardır. İbn Sînâ, aklın, 'el hareket edince anahtar da hareket eder veya el hareket etmişse anahtar da hareket etmiştir' sözlerini kabul ettiğini; ancak aklın 'anahtar hareket edince el de hareket etmiştir' sözünü yadırgadığını belirtmektedir. Ona göre iki hareket zamansal olarak aynı anda hareket etseler dahi akıl, birisi için öncelik diğeri için de sonralık durumunu hükmetmektedir; çünkü birinci hareketin varlığının sebebi ikinci hareket değildir; ancak ikinci hareketin varlığının sebebi birinci harekettir (İbn Sînâ, 1383/2004, s. 52; İbn Sînâ, 2005, s. 126).

Buradan hareketle İbn Sînâ'ya göre Zorunlu Varlık'ın âleme göre önceliği de böyle bir önceliktir; yani zaman bakımından değil, zât, neden ve ontoloji bakımındandır. Ona göre ma'lûl daima illetiyle beraberdir. Zorunlu Varlık'tan, yaratıcı olması hasebiyle, âlemin sudûru da zorunludur. Yani Zorunlu Varlık var olduğundan itibaren onun ma'lûlü olan âlem de onunla beraber vardır; ancak mal'ûlün varlığı zamansal olarak illetiyle beraber olsa da zât, neden veya varlık bakımından illet ma'lûlünü öncelediğinden Zorunlu Varlık zamansal değil, ontolojik olarak âlemden öncedir (İbn Sînâ, 2005, s. 300 ve 305). Buradan hareketle İslam filozofları ile kelamcılar arasında âlemin ezeli mi yoksa hâdis mi olduğu tartışması meydana gelmiştir. Eski Yunan felsefesinden İslam filozoflarına geçen âlemin ezeli olduğu fikri ilk İslam filozofu el-Kindî tarafından kabul görmezken⁴ İbn Sînâ ve el-Fârâbî⁵ tarafından benimsenmiş; el-Gazzâlî (Ö. 505/1111)⁶ ve kelamcılar ise bu düşünceye şiddetle karşı çıkmışlardır.

f) Kuvvet ve fiil bakımından öncelik ve sonralık: İbn Sînâ'nın *Dânişnâme-i 'alâî*'de değinmediği, ancak *eş-Şifâ*'da ele aldığı diğer bir öncelik-sonralık durumu ise kuvve ve fiilin birbirine göre önceliği ve sonralığı meselesidir. Kuvve mi fiilden öncedir, yoksa fiil mi kuvveden öncedir? Ya da kuvve mi fiilden, yoksa fiil mi kuvveden çıkmaktadır?

Aristoteles'e göre fiil, tanım, töz ve gaye açısından daima kuvveden öncedir. Zamansal olarak da bir anlam dışında fiil, kuvveden öncedir (Aristoteles, 2010, 1049b 4-1051a 3). İbn Sînâ'ya göre ise oluş ve bozuluşa tabi olan tikel şeylerde zamansal olarak kuvve fiilden öncedir. Örneğin üreme sıvısı ve tohum gibi şeylerde durum böyledir. Aslında Aristoteles'in kuvvenin zamansal olarak fiilden önce olduğu tezi tam da budur. Ancak tümel şeylerde ve tikel olsalar dahi bozuluşa tabi olmayan şeylerde ise kuvve daima fiilden sonra gelir. Çünkü kuvve, kendi başına var olmadığından, bilfiil var olabilmesi için bir cevherde bulunmaya muhtaçtır. Cevher ise bilfiil ve mutlak olarak vardır; eğer o bilfiil ve mutlak olarak var olmuş olmasa herhangi bir şeyi kabule istidatlı olmaz. Bunun yanında bazen ebedî şeyler gibi bir şey daima bilfiildir ve bilkuvveye de ihtiyaç duymaz. Kuvve halinde olan bir şey de bilfiil hale çıkmak için mutlaka bilfiil var olan bir şeye muhtaçtır (İbn Sînâ, 2004, I, s. 210-211). Bu durum sonradan meydana gelmemiş olan, Aristoteles'e göre evrene ilk hareketi veren İlk Muharrik'e (Aristoteles, 2010, 1050b 4-5) İbn Sînâ'nın ifadesiyle de Zorunlu Varlık'a kadar gider (İbn Sînâ, 1383/2004, s. 82). Çünkü İbn Sînâ'ya göre Zorunlu Varlık, Bir olarak hem sıralamada hem de yücelikte, varlık hiyerarşisinin en üstünde yer alır (İbn Sînâ, 1992, II, s. 83-84). Nedenlerden hareket ettiğimizde de zarûrî olarak Zorunlu Varlık'a varırız. Çünkü nedenler zincirinin sonsuza dek devam etmesi imkânsızdır. Nedenlerin bir noktada son bulması gerekir ki nedenlerin son bulduğu nokta hiçbir nedeni olmayan, aksine her şeyin varlık nedeni olan ve her şeyi önceleyen Zorunlu Varlık'tır (İbn Sînâ, 1383/2004, s. 81; İbn Sînâ, 1960, III, s. 21-23).

Yine İbn Sînâ'ya göre fiil, tanım ve tasavvurda da kuvveden öncedir. Çünkü kuvveyi ancak fiil ile tanımlayabiliriz; ancak fiilin tanım ve tasavvurunda kuvveye muhtaç değiliz. Aynı şekilde fiil, yetkinlik ve gaye bakımından da kuvveden önce gelir. Çünkü kuvve eksiklik iken fiil ise yetkinliktir. Bilfiil durumunda iyilik var iken bilkuvve durumunda ise kötülük vardır (İbn Sînâ, 2005, s. 142).

⁴ el-Kindî, cisim, hareket ve bunlardan oluşan zamandan hareketle âlemin sonradan yaratıldığı ve her sonradan yaratılanın da sonlu olduğu fikrine varmaktadır. Bkz. (el-Kindî, 1950/1369, s. 119-122).

⁵ el-Fârâbî de İbn Sînâ gibi âlemin zamansal olarak değil de zât ve ontolojik bakımından hâdis olduğunu belirtmektedir. Bkz. (el-Fârâbî, 1349/1930, s. 7).

⁶ el-Gazzâlî, filozofların, âlemin ezeliği düşüncesiyle Allah'ın mutlak iradesini yok saydığını belirterek bu konuda filozofları tekfir etmiştir. Bkz. (el-Gazzâlî, 2014, 44-111; Türker, 1956, s. 210-211).

Netice itibariyle İbn Sînâ metafiziğinde hem mantıkî yönüyle hem de varlıksal boyutuyla her şeyde bir öncelik ve sonralık durumu vardır. Bunlar derece, tabiat, şeref ve fazilet, zaman, zât ve nedensellik ile kuvve ve fiil bakımından olabilmektedir. Zorunlu Varlık da her şeyin nedeni olması hasebiyle her açıdan her şeyi incelemektedir.

4. İlet ve Ma‘lûl

İlet ve ma‘lûl, (*sebeb-musebbeb*) konusu Aristoteles felsefesinin ana unsurlarını oluşturan konulardan biridir. Aristoteles, tabiattaki her türlü oluş, bozuluş ve değişimi illet-ma‘lûl ilkesiyle açıklamaktadır. Ona göre meydana gelen her şey bir şey vasıtasıyla, bir şeyden hareketle meydana gelir (Aristoteles, 2010, 1032a 13-14; Aristoteles, 1997, 194b 16-23). Yani her oluşun bir illeti vardır. Buradan hareketle Aristoteles, illeti, bir şeyin içkin maddesi, formu, değişimin ve sükûnetin ilkesi ile bir şeyin kendisi için olduğu şey, yani gaye (Aristoteles, 2010, 1013a 24-30; Aristoteles, 1997, 194b 23-34) şeklinde tanımlayarak dört illeti işaret etmektedir.

Aristoteles’ten mülhem olarak illet ve ma‘lûl konusu İbn Sînâ felsefesinde de önemli bir yer teşkil etmektedir. İbn Sînâ metafiziği illet ve ma‘lûl üzerine kurulu kısmen determinist bir sistemdir. Buna göre kevn ve fesâd âleminde her şey dışarıdan gelen bir illete dayanır; yani meydana gelen her şeyin bir nedeni vardır. İbn Sînâ, illeti, kendisi bilfiil olup başkasını da bilfiil hale getiren, bilfiil oluşunu bilfiil hale getirdiği şeye borçlu olmayan her zât (İbn Sînâ, 2013, s. 62-63) ve varlığı, başka bir şeyden olmayıp, bilinen bir şeyin varlığının kendisiyle olduğu şey (İbn Sînâ, 1383/2004, s. 53) şeklinde tanımlamaktadır. Ma‘lûlü ise varlığı bilfiil olarak kendisi dışında başka bir şeyin varlığından olan, yani illetin sonucunda meydana gelen her bir zât olarak tarif etmektedir (İbn Sînâ, 2013, s. 62-63). Yani illet, bir şeyi bilfiil hale getiren, etkileyen ve var eden iken; ma‘lûl ise illet sayesinde bilfiil olan ve varlığa gelen şeydir.

İlet ve ma‘lûl birbiriyle doğrudan bağlantılıdır. İletin varlığı ma‘lûlden dolayı zorunludur, kendisi bakımından ise mümkündür. İletin ise ma‘lûle bağlı olarak zorunlu olması mümkün değildir. İlet ya zâtî gereği zorunludur ya da kendisinden başka bir şey dolayısıyla zorunludur. Başkası dolayısıyla zorunlu olan ise zâtî bakımından mümkündür. Ma‘lûl, zâtî bakımından mümkündür, illet ise zâtî bakımından ya zorunlu ya da mümkündür (İbn Sînâ, 2005, s. 214). Zâtî bakımından zorunlu olan ise Zorunlu Varlık’tır. Diğer illetler ise başkasından dolayı zorunlu olan illetlerdir.

İbn Sînâ’ya göre tabiatta ‘zâtî illet, arâzî illet, yakın illet, uzak illet, özel illet, genel illet, tikel illet, tümel illet, basit illet, bileşik illet, bilkuvve halinde olan illet, fiil halinde olan illet’ gibi birçok açıdan illetler ele alınabilir (İbn Sînâ, 2004, I, s. 68); ancak o, Aristoteles’in ilk defa sistemli bir şekilde ele almış olduğu dört temel illeti (Aristoteles, 2010, 1013a 23-33) esas alarak illetleri dört kategoride toplamaktadır. Bunlar *maddî, sûrî, fâil ve gayesel* illetlerdir. Bu dört illet el-Kindî (el-Kindî, 1950/1369, s. 169) ve el-Fârâbî (el-Fârâbî, 1974, s. 7-8) tarafından da aynen kabul edilmiştir.

İbn Sînâ *Dânişnâme-i ‘alâî*’de bu illetleri önce iki gruba ayırmaktadır: Birincisi “ma‘lûlün zâtî içinde olup onun bir parçası olan illet”; ikincisi ise “ma‘lûlün zâtî dışında olup onun bir parçası olmayan illettir”. Bundan dolayı *unsurî* ve *sûrî* illetlere içsel illet (*illeti dâhilî*), *fail* ve *gâî* illetlere de dışsal illet (*illeti hâricî*) denilir (Amînîyân, 1383 (hş.), s. 91).

a) Ma‘lûlün zâtî içinde olup onun parçası olan illet: İbn Sînâ’ya göre bütünü oluşturan parçaların varlığı bütünden dolayı değildir; aksine bütün, parçalardan meydana geldiği için parçalar bütünün illeti durumundadır. Çünkü bütün olmadan parça vardır; ama parçalar olmadan bütün meydana gelmez. Bundan dolayı bütünün varlığı zât olarak parçadan sonradır ve bütünün varlığının bir kısmı olan her parça onun illetidir. Bu illetler ise unsurî ve sûrî illet olmak üzere iki tanedir (İbn Sînâ, 1383/2004, s. 53).

(I) Unsurî İlet: Aristoteles’e göre unsurî veya maddî illet, tuncun heykelin, gümüşün bardağın illeti olmasındaki gibi, bir şeyin unsuru olarak, onu meydana getiren içkin maddedir (Aristoteles, 2010, 1013a 23-25). İbn Sînâ ise unsurî illeti, kendisinin vehimde var olmasıyla ma‘lûlün bilfiil değil de bilkuvve olarak var olmasını gerektiren illet olarak tanımlamaktadır. Unsurî illet, bir şeyin varlığının bir parçası olan ve o şeyi kendisinde bilkuvve olarak barındıran illettir (İbn Sînâ, 1383/2004, s. 53; İbn

Sînâ, 2005, s. 194). Burada, ahşabın içinde bilfiil olarak değil de bilkuvve olarak bir sandalyenin mevcut olmasında olduğu gibi, bir ma‘lûl bilkuvve olarak mevcuttur. Aynı şekilde sedir için tahta, canlı oluşumu için sperm, buhar için su birer unsurî illet konumundadır (İbn Sînâ, 2005, s. 215-216). Yani unsurî illet bir şeyde bilkuvve olarak bulunan kurucu unsur niteliğindedir (İbn Sînâ, 2004, s. s. 84).

(II) Sûrî İlet: Aristoteles’e göre sûrî illet, bir şeyin formu (suret) veya modelidir (Aristoteles, 2010, 1013a 26). Form, herhangi bir şeyin, tanımında ifade edilen içsel doğası ve yapısının planıdır (Ross, 2002, *Aristoteles*, s. 95). İbn Sînâ ise daha açık bir ifadeyle sûrî illeti, vehimde var olmasıyla ma‘lûlün bilfiil var olmasını gerektiren illet olarak tanımlamaktadır. Bu illet, bir şeyin varlığının parçası olan ve parçası olduğu şeyi bilfiil olarak o şey yapan nedendir. Örneğin ahşap, sandalye olmaya bilkuvve olarak istidatlıdır; ancak ona sandalyelik suretinin verilmesiyle ondan bilfiil olarak sandalye meydana gelmektedir (İbn Sînâ, 1383/2004, s. 54; İbn Sînâ, 2005, s. 24). Suret, maddeyi sadece bilkuvve halden bilfiil hale getirir; onu tek başına meydana getirmez; bir şeyin meydana gelmesi ancak sûrî illet ile fail illetin ortaklığıyla olur (İbn Sînâ, 2005, s. 196).

Unsurî ve sûrî illet, bir şeyin meydana gelmesini sağlayarak birbirini tamamlayan iki ana illettir. Unsurî illet, bir şeyin ana maddesi iken, sûrî illet ise onu fiilîyata çıkaran ve ona şekil veren formsal nedendir. Suret ve madde cisimsel nesnenin varlığının parçalarıdır ve bunların bir araya gelmesiyle cisim oluşur; yani cismin mahiyeti meydana gelir. Bundan dolayı suret ve maddeye mahiyetin illetleri de denilir (Türker, 2010, s. 198).

b) Ma‘lûlün zâtı dışında olup onun parçası olmayan illet: Bu tür illetler, parça-bütün ilişkisi olmayan ve dışarıdan bir şeyi etkileyen nedenlerdir. Fail ve gayesel illet olmak iki tanedir (İbn Sînâ, 1383/2004, s. 53).

(I) Fail İlet: Aristoteles, fail illeti değişimin kendisinden kaynaklandığı şey (Aristoteles, 2010, 1013a 29-30) olarak ele almaktadır. İbn Sînâ’ya göre ise fail illet, bir şeyin, kendisi için değil de kendisi tarafından bir şeyin meydana getirilmesini sağlayan etkin bir nedendir. Evi yapan usta evin fail illetidir (İbn Sînâ, 1383/2004, s. 54). Aynı şekilde ona göre fail illet evi yapan usta gibi bazen bir şeye hareketi veren neden niteliğinde (İbn Sînâ, 2005, s. 201) iken bazen de kendi zâtından farklı olan başka bir şeye varlık verendir (İbn Sînâ, 2005, s. 196). Buna göre Aristoteles’in Tanrı’sı sadece hareket veren fail illet niteliğinde iken, İbn Sînâ’nın Zorunlu Varlık’ı ise kendisi dışında olan ve kendi zâtından farklı bir şeyi varlığa getiren fail illet niteliğindedir.

Filozofumuza göre fail illet bazen mecazî bazen de hakikî olabilir. Ona göre mecazî illet, ma‘lûlü meydana getiren ve asıl işi yapan illet değildir. Ma‘lûl, hakikî illetten dolayı meydana gelir; ancak hakikî illet de mecazî illet olmadan illet olamaz. Örneğin bir kişi çatının sütununu kaldırıncı ev yıkılırsa, o kişiye evi yıkan kişi denilir. Oysa evin yıkılmasının nedeni evin ağırlığın aşağıya doğru yaptığı baskıdır. Sütunlar kaldırılıncı ağırlıktan dolayı ev yıkılır. Burada ağırlık hakikî illet olurken, sütunları kaldıran kişi ise mecazî illet durumundadır (İbn Sînâ, 1383/2004, s. 56).

İbn Sînâ, doğal, iradeli ve arâzî olmak üzere üç fail illet çeşidinden bahsedebileceğini belirtir. Ona göre kendi tabiatından dolayı yakan ateş doğal fail, bir şeye hareket veren insan iradeli fail, tabiatından dolayı değil de içindeki arâzî bir durumdan dolayı yakan su ise arâzî fail illete örnek verilebilir (İbn Sînâ, 1383/2004, s. 57).

Bilkuvve halinde bulunan madde, suret olarak bilfiil hale gelir. Sureti maddeye giydiren fail illettir. Bu şekilde fail illet unsurî ve sûrî illetin de illeti olmaktadır. Fakat fail illetin de madde ve sureti bir araya getirip bir şey meydana gelmesini sağlayan bir gayesinin olması gerekir.

(II) Gayesel İlet: Aristoteles’e göre gaye, “bir şeyin kendisi için olduğu şeydir” (Aristoteles, 2010, 1013a 33). Aristoteles gibi İbn Sînâ da gayeyi, kendisinden ayrı olan bir şeyin kendisinden dolayı olduğu illet (İbn Sînâ, 2005, s. 195) şeklinde tarif etmektedir. Gayesel illet, diğer bütün illetlerden önce gelir ve illetlerin illetidir. Bütün illetler gayesel illete bağlıdır. Çünkü ilk önce gaye illeti var olur, sonra onun yanında faillik düşünülür ve ardından kabul eden unsurî illet ve suret illeti oluşur. İbn Sînâ buna şu şekilde bir örnek getirmektedir: Eğer ustada ev yapma gayesi olmasaydı, zihninde ev sureti

oluşmazdı ve evi yapmaz, çamur evin unsuru olmaz ve usta da fail olmazdı (İbn Sînâ, 1383/2004, s. 54-55; İbn Sînâ, 2005, s. 229). Öyleyse gayenin olduğu yerde bütün illetlerin illeti gayedir. Akılda varlık bakımından hiçbir illet, gaye illetinden önce değildir; yani gayesel illet diğer illetlerin illet oluşunun illetidir. Ancak gaye bir failde bulunur, failin zihninde bulunan gaye her ne kadar failden önce olsa da gayenin dış dünyada gerçeklik kazanması failden sonra olmaktadır. İbn Sînâ, bu durumu gayenin zihinde ve varlık alanında bulunmadaki ayrımı, yani mahiyet ve varlık ayrımı ile izah etmektedir. Ona göre her illet, illet oluşu bakımından bir mahiyete bir de hakikate sahiptir. Gaye, mahiyeti bakımından diğer illetlerin bilfiil illet olmasının illeti iken varlığı bakımından ise diğer illetlerin sonuncusudur (İbn Sînâ, 2004, I, s. 65-66; İbn Sînâ, 2005, s. 229).

İbn Sînâ'ya göre gayesi olan her şeyde bir eksiklik vardır. Çünkü amacın gerçekleşmesi onda bulunan bir eksikliğin doldurulması veya ona fayda sağlaması anlamına gelir. Amacın hakikati, bir şeyi yapmayı, yapmamaktan daha öncelikli kılmaktır. Örneğin yaratma, yaratmamaktan ve yokluktan daha iyidir (İbn Sînâ, 1383/2004, s. 55). Ancak Zorunlu Varlık'ın yaratması, iradesi ve kudreti bilgisidir; yani bütün bu sıfatları bilgisiyle aynıdır. Bundan dolayı O'nun için bir şeyi gaye edinme, önce veya sonra yaratma gibi bir durum söz konusu değildir. Çünkü O, akıl, akleden ve ma'küldür (İbn Sînâ, 1992, II, s. 99). Hakikat ve bilgi de soyut olduğuna göre Zorunlu Varlık da bilgidir; bütün her şeyin bilgisi O'nda mevcuttur. Öyleyse O, bilendir; bilgi ve hakikat ancak O'nunla var olmaktadır. Öyleyse O, aynı zamanda bilinendir. Çünkü O'nun bilmesi, var etmesi ve yaratması demektir. O'nun bilgisi de var olan şeylerin nedenidir. Öyleyse O, bilgidir; zâtıyla her şeyi bilendir ve zâtı da –meydana getirdikleri tarafından- bilinendir (İbn Sînâ, 1383/2004, s. 85-86).

Sonuç olarak İbn Sînâ metafizikinde âlemde meydana gelen her olayın bir illeti vardır. Bu illetler silsilesi bütün mahlûkâtın ilk illeti olan; fakat kendisinin herhangi bir illeti olmayan Zorunlu Varlık'ta son bulur. Aksi takdirde İbn Sînâ, illetlerde kısır bir döngünün yani teselsülün meydana geleceğini, bunun da saçma olacağını belirtmektedir (İbn Sînâ, 1383/2004, s. 81-82). O, esas olarak da, Aristoteles'in ilk defa sistematize ettiği, kendisinin ise daha detaylı bir şekilde gerek fizik gerek metafizikinde ele aldığı maddî, sûrî, fail ve gayesel illetleri kabul etmiştir. İşte İbn Sînâ bu dört neden ile Aristoteles gibi mevcutların meydana gelişi ve oluşumu açıklamaya çalışmaktadır. Öyle ki, maddî ve sûrî illetler bir şeyin mahiyetini oluştururken; fail ve gayesel illetler de onun varlığını meydana getirmektedir.

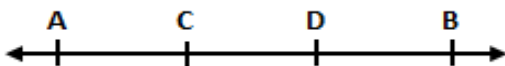
5. Sonluluk ve Sonsuzluk

İbn Sînâ'ya göre sonluluk (*nihâyet/mutenâhî*), kendisinin ötesinde, kendisini arttıracak bir şey bulunmayacak şekilde bir niceliğe sahip olan şeydir. Sonsuzluk (*lâ nihâyet/na mutenâhî*) ise bir şeyin parçalarından hangisini alırsak alalım, aldığımız parçanın, tekrar edilmeksizin kendisi dışında başka bir parça olduğu şeydir (İbn Sînâ, 2013, s. 48-49). Sonlu olan, uzanımı bir yerde kesintiye uğrayan şeydir. Sonsuz olarak kabul edilen ise, sonu olmayan ve uzanımı hiçbir şekilde kesintiye uğramayan şey manasına gelir (İbn Sînâ, 2004, II, s. 48).

Aristoteles'e göre bilfiil sonsuzluktan bahsetmek imkânsızdır. Sonsuzluk bir cevher değildir, bir araz olarak niceliktir. Cevher olmadığından, kendinde bir şey ve bağımsız bir varlık değildir. Bunun için hareket, zaman ve cisim gibi şeylerin sonsuzluğu da bilfiil bir sonsuzluk değildir. Bunlardaki sonsuzluk ancak bilkuvve bir durumdur (Aristoteles, 2010, 1066b 3-35. Ross, 2002, s. 105-107).

İbn Sînâ'ya göre kendisinde ölçünün olduğu ve öncelik ve sonralık durumu bulunan, yani bir sıralamaya dâhil olan her şey sonludur (İbn Sînâ, 1383/2004, s. 58-59). Buradan hareketle İbn Sînâ *Dânişnâme-i 'alâî*'de sonsuzluğun olmadığına dair görüşünü iki konu üzerinden temellendirmektedir. Bunlardan birincisi, cisimlerin ve boyutların sonlu olduğunun ispatı, diğeri ise nedenler zincirinin sonsuza kadar gidemeyeceğinin açıklanmasıdır.

İbn Sînâ, cisimlerin ve boyutların sonlu olduğunu ispatlamak için şu şekilde bir delil getirmektedir:

“AB şeklinde sonsuz bir çizgi alalım ve üzerine DA doğrusu ve C noktasını işaretleyelim ve C’den D’ye kadar olan sonlu miktar ya da sayıyı alalım. Eğer D’den B’ye kadar olan kısım sonlu ise CD onun üzerine ilave edilir ve bu durumda CB sonlu olur. Eğer D’den B’ye kadar olan kısım sonsuz ise DB vehimde CB’ye çakıştırıldığında [tatbik edildiğinde] her ikisi aynı yerde olurlar. Eğer DB ve CB birbirine denk (berâber) olarak giderse az ve çok birbirine denk olurlar. Bu ise imkânsızdır. Çünkü DB az; CB çoktur. Eğer DB sabit durur, CB devam ederse, B kenarı sonlu olur ve CB ondan biraz fazla olursa CD sonlu olur. Öyleyse CB de sonludur. Bu şekilde böyle bir sayı ve böyle bir miktarın sonsuz olmadığı anlaşılmıştır” (İbn Sînâ, 1383/2004, s. 59-60).

Aynı delili el-Gazzâlî’nin *Makâsıdu’l-felâsife*’sinde cisim ve boyutlarda sonsuzluğun olmadığını ispat etmede kullandığını görüyoruz (el-Gazzâlî, 1961, s. 197-199). Benzer bir delil yine el-Kindî tarafından âlemin sonluluğunu ispat etmek için kullanılmıştır. el-Kindî, âlemin sonluluğunun ispatı üzerinde onun bir başlangıcının da olması gerektiğini ortaya koymaya çalışmıştır (el-Kindî, 1369/1950, s. 186-192). İbn Sînâ ve el-Kindî bu şekildeki bir delilde temel aldıkları nokta zihinde bir doğru parçası üzerinde bir başlangıç noktası olarak, bu başlangıç noktasının üzerinden diğer noktaları kıyaslamaktır. Böylece, alınan doğru parçası sonsuz farz edilen ile kıyaslanarak ve çakıştırılarak sonsuz farz edilen çizginin aslında sonlu olduğu ispatlanmaya çalışılmıştır.

İbn Sînâ’nın cismin sonsuz olamayacağına dair iddiasının bir diğer delili de cisimlerde birbirlerini etkileme ve birbirinden etkilenme durumunun olmasıdır. Ona göre eğer cisim sonsuz olsaydı fiiliyle başka bir şeyi etkilemesi yani fail olması ve başka bir şeyden etkilenmesi durumu olmazdı. Cisimde bu iki durum var olduğuna göre cismin sonsuzluğundan bahsedilemez (İbn Sînâ, 2004, II, s. 65).

Filozofumuzun sonsuzluğun olmadığına dair diğer bir delili ise sonsuz nedenler zincirinin olmadığına dair görüşüdür. Ona göre, biri neden, diğeri nedenin nedeni şeklinde neden- nedenli üzerinde bir dizilişin olduğu yerde fail nedenler sonsuz değildir. İbn Sînâ’ya göre şayet nedenler sonsuz olursa ya onlardan hiçbirini nedeni olmadıkça var olmaz ya da onlardan biri nedeni olmayan neden olur. Bir şeyin nedeni olmadıkça var olması imkânsız olduğuna göre nedenler zincirinin olduğu yerde mutlaka bir ilk neden vardır. Bu ilk neden ise kendisinin hiçbir nedeni olmayan son noktadır (İbn Sînâ, 1383/2004, s. 61). ‘İllet ve Ma’lûl’ konusunda da belirttiğimiz gibi hiçbir nedene dayanmayan ve her şeyin ilk nedeni olan bu son nokta, Aristoteles felsefesinde İlk Muharrik iken İbn Sînâ da ise Zorunlu Varlık’tır. İbn Sînâ, cisim ve boyutta olduğu gibi sayılarda da sonsuzluğun olmadığı kanısındadır. Ona göre sayılar birbiri üzerine artma şeklinde devam eder ve bu artma da vehimde sonsuza kadar gidebilir. Fakat her artma sonlu olan bir şey üzerine olur. Sonlu olan üzerine yapılan artma da sonuçta sonsuz değil sonlu olacaktır (İbn Sînâ, 2004, II, s. 53). Bütün sayılar bir’den meydana gelmektedirler; yani artan her sayı kendisine bir ya da birden meydana gelmiş olan herhangi bir sayının eklenmesiyle artmaktadır. Bundan dolayı İbn Sînâ, sayıda fiilî olarak sonsuzluğun olmadığı görüşündedir.

Sonuç olarak İbn Sînâ’ya göre cisim, sayı, boyut ve nedenler sonludur. Bunu genel olarak daha çok vehimde bir başlangıç veya temas noktası almak suretiyle temellendirmeye çalışmaktadır. Fakat cisim konusunda da bahsedeceğimiz gibi İbn Sînâ cismi sonsuza kadar bölünebilen olarak kabul etmektedir. Cismin sonsuza kadar bölünebilmesi her ne kadar sonsuzluğun var olduğunun kabulü anlamına geliyor gibi görünse de sonsuza kadar olan bu bölünme bilfiil değil bilkuvve bir bölünmedir. İbn Sînâ, boyut ve cismin sonlu olmasından hareketle el-Kindî gibi âlemin sonlu olduğu sonucuna varmaya çalışır (İbn Sînâ, 2004, s. 97).

6. Bilkuvve ve Bilfiil

Aristoteles, oluşumu açıklamak için madde-form öğretisini ortaya koymuştur. Buna göre madde belirsiz bir güç, form ise belirsiz olan maddeyi aktif hale getiren ilkedir. Buradan hareketle, Aristoteles felsefesinde formun maddede gerçekleşmesiyle bağlantılı olarak ele alınması gereken diğer önemli iki kavram ise ‘bilkuvve’ ve ‘bilfiil’dir.

Aristoteles, kuvveyi iki anlamda kullanmaktadır: Birincisi, bir şeyin başka bir şeyde bir değişim meydana getirebilme gücüdür ki buna aktif kuvve denir. İkincisi, bir şeyin bulunduğu bir durumdan başka bir duruma geçebilme gücüdür ki buna da edilgin kuvve denir (Aristoteles, 2010, 1046a 12-29; Ross, 2002, s. 207). O, fiili ise bir şeyin güç halinde bulunmasının aksine, “gerçekte var olması

durumu (Aristoteles, 2010, 1048a 35)” şeklinde tanımlayarak şu şekilde örneklendirmektedir: “*O halde fiil, bina yapanın bina yapma yetisine sahip olana, uyanık olanın uyuyana, mamul olanın işlenmemiş olana göre olan durumudur* (Aristoteles, 2010, 1048b 2-5).” Aristoteles’e göre her şeyde bir kuvve durumu vardır ve bu kuvve şartlar oluştuğunda fiiliyata geçer. Böylece evrende oluş ve bozuluş, nitelik ve nicelik gibi kategorik oluşumlar ortaya çıkar. Kuvve-fiil ayrımının olmaması ya da kuvve ve fiilin özdeş olması durumunda evrende oluşum ve değişimin meydana gelmesi imkânsız olacaktır.

Kuvve ve fiil konusunda Aristoteles’i takip eden İbn Sînâ’ya göre de her şey ya bilkuvve ya da bilfiil halindedir. Ona göre meydana gelen her şey bilfiil durumundadır. Bilfiil durumunda gerçekleşmiş bir eylem vardır. Bilkuvve ise, mümkün olduğu halde henüz olmayan, onun yokluk anındaki olabilirlik durumuna tekabül eder. (İbn Sînâ, 1383/2004, s. 62).

İbn Sînâ *eş-Şifâ*’da kuvvenin değişik anlamlara geldiğini belirtmektedir:

Birincisi, zayıflığın zıddı olan ve canlılardaki bir anlamı ifade eden kuvvettir. Bu anlamdaki kuvveye sahip olan, zorlu ve çetin durumlardan ya kolaylıkla etkilenmeyen ya az etkilenen veya asla etkilenmeyen bir canlıdır. *İkincisi*, kudrettir. İbn Sînâ’ya göre sadece canlılarda ortaya çıkan bir hal olan kudret, canlının dilediğinde kendisinden bir fiilin çıktığı, dilemediğinde ise fiilin çıkmadığı bir halde olmasıdır ve zıddı ise acizliktir. *Üçüncüsü*, bir şeydeki başkalaşımın ilkesi olan bütün hallerdir. Bu başkalaşım bir şeyden kaynaklanır; fakat başka bir şey olması bakımından başka bir şeyde meydana gelir. Örneğin sıcaklık bir şeyden kaynaklanıp başka bir şey olması bakımından başka bir şeyde gerçekleşen başkalaşımın ilkesi olduğundan böyle bir güçtür. *Dördüncüsü*, imkândır (İbn Sînâ, 2005, s. 130-131).

İbn Sînâ ‘ya göre kuvvede bir imkân durumu mevcuttur. Yani mümkün olduğu halde henüz meydana gelmemiş; fakat gerçekleşmeye müsait bir imkân vardır. Zaten bir şeyde imkân yoksa o şeyin meydana gelme veya fiiliyata çıkma durumu yoktur ve böyle bir durumda onun meydana gelmesi imkânsız olur (İbn Sînâ, 1383/2004, s. 62). el-Gazzâlî’nin belirttiği üzere, örneğin ‘cisim bölünebilir’ deriz. Cismin bölünebilme imkânına sahip olması bilkuvve, cismi bizzât parçalara ayırmak ise bilfiildir. Cisim parçalara ayrılmadan önce de daima bölünme potansiyeline sahiptir (el-Gazzâlî, 1961, s. 201). Bundan dolayı kuvve kavramı aynı zamanda imkân anlamına gelmektedir.

İbn Sînâ’ya göre imkânın varlığı ise cevher gibi kendi zâtıyla değil, başka bir şeye kıyasla vardır. Yani imkân, cevher değil, cevherdeki bir haldir. O, ancak madde ile vardır, bundan dolayı madde imkândan önce gelir. Madde var olduktan sonra onda bir imkân meydana gelir. Çünkü bir şeyin var olma imkânı olması için onun kendisinde vukû bulacağı bir maddesi olmalıdır (İbn Sînâ, 1383/2004, s. 62-63).⁷ Bundan dolayı madde, el-Gazzâlî’nin de *Makâsıdu'l-felâsife*’de belirttiği gibi imkânı önceleyen bir şeydir ve imkân da maddede bulunan bir nitelik ve arzıdır. Örneğin spermde bir insanın var olma imkânı vardır; ancak bu imkân, spermin bizzât kendisi değil onda bulunan bir niteliktir (el-Gazzâlî, 1961, s. 202).⁸

Bir şeyden etki ve edilginin meydana gelmesi, bir şeyin başka bir şeyin kurucusu haline gelmesi olan bilkuvveyi (İbn Sînâ, 1992, II, s. 65) İbn Sînâ, *Dânişnâme-i 'alâî*’de Aristoteles gibi fiilî ve infi‘âlî kuvve olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Fiilî kuvve, bizzât failde olan bir haldir ve bu kuvvede, sıcaklığın ateşte bulunmasında olduğu gibi fiilin failde meydana gelme imkânı vardır. Böylece ateş,

⁷ İmkânın cevher olmadığı ve mevzusunun madde olduğu ile ilgili olarak ayrıca bkz. (Kaya, 2011, s. 214-220).

⁸ Filozofların perspektifiyle kaleme aldığı *Makâsıdu'l-felâsife*’de her ne kadar el-Gazzâlî, yukarıda belirttiğimiz gibi imkânı maddeye has kılsa da, asıl görüşlerini açıkladığı ve filozofları eleştirdiği *Tahâfütü'l-felâsife*’de kelamcıların bakış açısıyla meseleye yaklaşarak imkânı sırf akli bir kavram olarak telakki etmektedir. Çünkü filozoflar imkânın maddeye has olmasından hareketle cisimlerdeki imkânın maddesinde bulunduğunu belirtirler. İmkân, zamana bağlı bir durum olmadığına göre zamansız olan imkânın taşıyıcısı durumundaki maddenin de zamansız, dolayısıyla ezeli olması gerekir ki bu da bizi âlemin ezeliği anlayışına sevk eder. Âlemin hâdis olduğunu savunan kelamcılar, dolayısıyla el-Gazzâlî de buna karşı, imkân denilen şeyin özü itibarıyla herhangi bir şeye dayanan bir durum değil, akli bir kavramdan ibaret ve izafi bir nitelik olup kendi başına bir varlığının olmadığı görüşünü savunmaktadır. Onlara göre akli bir kavram olan imkân, ancak maddenin varlığıyla beraber akıl tarafından telakki edilen bir kavram hükmündedir. Buradan hareketle de kelamcılar, dolayısıyla el-Gazzâlî, âlemin ezeli değil hâdis olduğu görüşünü savunmaktadırlar. Bkz. (el-Gazzâlî, 2014, s. 96-111). Ayrıca bkz. (Türker, 2013, s. 72).

kendisinde bulunan bir halden dolayı bizzât yakma gücüne sahiptir. İnfî'âlî kuvve ise bir şeyin başka bir şeyi kendisi sebebiyle kabul ettiği haldir. Mumun kendisinde bulunan özelliği sayesinde değişik suretleri kabul edebilmesi böyle bir kuvvedir (İbn Sînâ, 1383/2004, s. 61-62; İbn Sînâ, 1992, II, s. 65). Mumun kendisi değişik suretlere girmez, dışarıdan bir şeyden etkilenme yani bir şeyin onu etkilemesi yoluyla değişik suretleri alır. İnfî'âlî kuvve de uzak ve yakın olmak üzere ikiye ayrılır. Örneğin çocuktaki adam olmak kuvvesi yakın kuvve iken menideki adam olma kuvvesi ise uzak kuvvedir. Uzak kuvvenin yakın kuvve olması için birçok evreden geçmesi gerekir (İbn Sînâ, 2005, s. 134).

İbn Sînâ, fiilî kuvveyi de ikiye ayırmaktadır. Birincisi, bir şeyin, yapısından dolayı yapmamak üzerine değil yapmak üzerine programlanmış olduğu fiilî kuvvedir. Örneğin ateşin özelliği tabiatından dolayı yakmama değil yakma üzerinedir. Bundan dolayı ateşteki yakma kuvvesi böyle bir fiilî kuvvedir. İkincisi ise hem yapma hem de yapmama üzerine olan iradî fiilî kuvvedir. İnsanın istediğinde görmesi istemediğinde görmemesi ya da istediğinde yürümesi istemediğinde ise yürümemesi iradî fiilî kuvveye örnek verilebilir (İbn Sînâ, 1383/2004, s. 63; İbn Sînâ, 1992, II, s. 65).

İbn Sînâ felsefesinde, evrendeki süreklilik arz eden değişim, bilkuvve olanın bilfiil haline geçmesidir. Acaba kuvve halinde olan bir şey fiil haline nasıl geçebilmektedir? Kuvvenin fiil haline geçmesi için hangi şartların oluşması gerekir?

'Her neden, zorunlu olarak nedenlisini gerektirir' kuralından hareketle, İbn Sînâ, nedenin şartları tam olarak meydana geldiğinde nedenlinin de zorunlu olarak meydana geldiğini belirtir. Aynı şekilde kuvve halinde olan bir şey de ancak bir fail nedenden dolayı fiil haline geldiğinden, kuvveden fiile geçmek için de nedenin tam olarak oluşması gerekmektedir. Fail var olduğu halde kendisinden fiilin meydana gelmediği bir durumun olması mümkün değildir. Şayet böyle bir durum varsa o zaman failin tabiatı, iradesi ya da zâtı tam değildir (İbn Sînâ, 1383/2004, s. 64). Bütün şartlar tam olarak oluştuğunda kuvve halinde olan bir şey zorunlu olarak fiil haline geçer. İbn Sînâ'ya göre imkân kendi kendisinin faili değildir; ancak bir şeyde imkân olmadığında da hiçbir şey onu fiiliyata çıkaramaz; çünkü imkânsız olan şey üzerinde hiçbir güç etkili olmaz. Kendisinde imkân olan bir şey bir fail tarafından bilfiil hale getirilir (İbn Sînâ, 1383/2004, s. 63).

Kuvve mi önce gelir yoksa fiil mi? Yahut kuvve mi fiilden çıkmaktadır yoksa fiil mi kuvveden çıkmaktadır? Yukarıdaki çözümlerimizden sanki kuvvenin fiilden önce geldiği gibi bir sanı ortaya çıkmakla birlikte, öyle görünüyor ki, fail cihetinden baktığımızda, hem Aristoteles hem de İbn Sînâ'ya göre fiil gerek tasavvur, zaman, tanım gerekse de yetkinlik ve gaye bakımından kuvveden önce gelmektedir. Failin sergilediği etkinlikle kuvve fiile çıkar. Çünkü bir şey kuvveden fiile çıkmak için nihayetinde bir faile ve onun fiiline ihtiyaç duyacaktır (İbn Sînâ, 2005, s. 140-141; Aristoteles, 2010, 1049b 4-1051a 3). Eğer madde ya da heyûlâ cihetinden bakarsak, heyûlâda sonsuz imkânların ve kuvvelerin olduğunu görürüz; dolayısıyla o, failden ve onun fiilinden önce gelir.

Sonuç olarak kuvve ve fiil kavramları Aristoteles felsefesinde âlemdaki oluşum ve değişimi açıklamak için ortaya konulan önemli kavramlardır. İbn Sînâ da Aristoteles'ten mülhem olarak her şeyin ya bilkuvve ya da bilfiil halinde olduğunu, gerekli şartların oluşmasıyla bilkuvve olan şeyin bilfiil hale gelerek hareket, durağanlık, değişim ve oluşumun meydana geldiğini savunmaktadır.

7. Zorunlu, Mümkün ve İmkânsız

'Zorunlu', 'mümkün' ve 'imkânsız', öncelikli olarak zihni kavramlardır. Bundan dolayıdır ki gerek Aristoteles gerekse de el-Fârâbî ve İbn Sînâ tarafından bu kavramların ilk önce modalite adı altında mantıksal çerçevesi ortaya konulmuştur.

Aristoteles, *Yorum üzerine* adlı mantık eserinde zorunlu, mümkün ve imkânsız kavramlarını kullanmış (Aristoteles, 1996, 21a 34-37) ve bu kavramlara göre de modal önermeleri oluşturmuştur. O, *Metafizik*'te ise zorunlu kavramının pek çok anlama gelebileceğini belirtmiş; ancak 'olduğundan başka türlü olamayan' anlamını merkeze almıştır (Aristoteles, 2010, 1015a 34). Ona göre mümkün olan ise, hem var olmayı hem de var olmamayı kabul eden (Aristoteles, 1996, 21b 15-17), hem olması hem de olmaması zorunlu olmayandır (Aristoteles, 1996, 22b 17-18). İmkânsız ise, olması olanaklı

olmayandır. Nitekim bir nesnenin olması olanaksız ise onun olmaması zorunludur (Aristoteles, 1996, 22b 5-6).

el-Fârâbî'nin de modalite bakımından önermeleri zorunlu, mümkün ve mutlak⁹ olmak üzere üçe ayırdığını; zorunluyu, varlığı devamlı olan, varlığının başlangıcı ve sonu olmayan ve var olmadığı hiçbir anın olmadığı şey; mümkünü ise şimdi mevcut olmadığı halde gelecekte var olmaya veya var olmamaya uygun olan varlık olarak tanımladığını görüyoruz (el-Fârâbî, 1986, s. 157).

İbn Sînâ ise Aristoteles ve el-Fârâbî'ye göre meseleyi daha sistematik bir zemine çekerek, önermeleri modal açıdan zorunlu, mümkün ve imkânsız şeklinde üçe ayırmaktadır (İbn Sînâ, 1952, s. 112; İbn Sînâ, 1992, I, s. 26). Ona göre zorunlu, varlığın devamına delalet eden anlamdır ve yer aldığı önermeyi altı tarzda niteler ki her birisi de devamlılık bildirmekte ortakdır:

Birincisi, 'Allah haydır' önermesinde olduğu gibi ezeli ve ebedilikte devamlılık arz eden bir zorunluluktur.

İkincisi, konunun zâtı devam ettiği sürece var olmaya devam eden zorunluluktur. 'Her insan zarûri olarak hayvandır' örneğinde olduğu gibi, insan var olduğu sürece canlılığı da devam eder. Yani bu zorunluluk bir şarta bağlıdır.

Üçüncüsü, konunun zâtının, kendisiyle beraber olan sıfatla nitelendiği sürece var olan zorunluluktur. 'Her beyaz zarûri olarak görme için ayırt edici bir renge sahiptir.' örneğinde olduğu gibi, beyaz ayırt edici özelliğe sahip olduğu sürece göz görme için onu ayırt eder.

Dördüncüsü, konuya yüklenen devam ettiği sürece var olan zorunluluktur. Örneğin, 'Zeyd, yürümeye devam ettiği sürece yürüyendir.'

Beşincisi, belirlenmiş bir vakitte meydana gelen zorunluluktur. Örnek olarak, 'Ay zarûri olarak tutulur' önermesinde Ay'ın tutulması belirli bir vaktin gelmesine bağlıdır.

Altıncısı, belirli olmayan bir vakitte meydana gelen zorunluluktur. Örnek olarak, 'her insan zarûri olarak nefes alır'; ancak nefes alması için muayyen bir vakit yoktur (İbn Sînâ, 1992, I, s. 30-31).

İbn Sînâ'ya göre mümkün ise, kendisinde hem varlığın hem de yokluğun devamlı olmamasına delalet edendir (İbn Sînâ, 1992, I, s. 27). Yani mümkün kendisinden, hem zorunluluğun hem de imkânsızlığın olumsuzlanmasıdır. Buna göre de mümkün sadece imkânsız olmayan değildir; aynı zamanda zorunlu olmayandır (Kaya, 2011, s. 172). Buradan hareketle İbn Sînâ, mümkünü ikiye ayırmaktadır. Birincisi, kendisinden hem varlıkta hem de yoklukta zorunluluğun olumsuzlandığı imkândır ki buna özel imkân (*el-îmkânu 'l-hâss*); diğeri ise kendisinden imkânsızın olumsuzlandığı imkândır ki buna da genel imkân (*el-îmkânu 'l-âmm*) denir (İbn Sînâ, 1960, I, s. 317).

İbn Sînâ'ya göre imkânsız mevcut olması asla imkân dâhilinde olmayandır (İbn Sînâ, 1383/2004, s. 65). O, imkânsız zorunluyla beraber ele alarak onun, zorunluyla arasındaki farkın en uç noktada olduğu kavram olduğunu belirtmektedir. Ona göre zorunlu, varlıkta zarûri iken, imkânsız ise yoklukta zarûridir (İbn Sînâ, 1992, I, s. 30). Yani imkânsız, yokluğun devamlılığına delalet eden kavramdır (İbn Sînâ, 1992, I, s. 26-27).

Mantıksal boyutu bu şekilde olan zorunlu, mümkün ve imkânsız kavramları, asıl olarak, metafizikte ele alındığında ontolojik bir boyut kazanmaktadır. Buradan hareketle İbn Sînâ'ya göre "bir varlığa sahip olan her şeyin varlığı ya bizzât zorunludur ya da zorunlu değildir. Varlığı, bizzât zorunlu olmayan şey de ya imkânsızdır (mumteni') ya da mümkündür (İbn Sînâ, 1383/2004, s. 65)." Buna göre İbn Sînâ, *Dânişnâme-i 'alâi*'de varlığı önce zorunlu olan ve zorunlu olmayan, zorunlu olmayana da mümkün ve imkânsız şeklinde ikiye ayırdığı görülmektedir.

Sînâ'ya göre Zorunlu Varlık, varlığı kendinde, sürekli ve bizzât zorunlu olan varlıktır (İbn Sînâ, 1383/2004, s. 65). Zorunlu Varlık, mevcut olmadığı farz edildiğinde mantıkî olarak kendisine imkânsızlık durumu ilişir; bundan dolayı O'nun var olmaması asla düşünülemez (İbn Sînâ, 1992, II, s.

⁹ el-Fârâbî, modalite açısından mutlak kavramını da hem mümkündürden hem de zorunludan pay alan, ikisi arasındaki önerme olarak kabul etmektedir. (Bkz. el-Fârâbî, 1986, s. 157-158).

77). Buradan hareketle İbn Sînâ 'zorunlu' kavramının tıpkı 'varlık' ve 'şey' gibi anlamları nefste apriori olarak şekillendiğini belirtir (İbn Sînâ, 2005, s. 22).

Mümkün varlık ise mevcudiyeti olduğu halde varlığı zorunlu olmayan varlıktır (İbn Sînâ, 1383/2004, s. 65). Yani mevcut olması veya olmaması aynı oranda imkân dâhilinde olandır. O, ne varlığında ne de yokluğunda kendisinde (*bizâtîhi*) bir zorunluluk taşımaz. Mümkün varlık ancak imkân vasfıyla olması ya mümkün olur ya da olmaz (İbn Sînâ, 1383/2004, s. 88; İbn Sînâ, 1992, s. 77). İmkânın ortaya çıkması ise ancak bir nedenle olur. Bundan dolayı mümkün varlığın mutlaka bir nedeni vardır ve o, bu neden sayesinde zorunlu olarak mümkün olmaktadır. Eğer bir nedeni olmazsa zaten imkânsız olur (İbn Sînâ, 1383/2004, s. 65) ki imkânsızın ise ontolojik boyutta bir karşılığı mevcut değildir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

İbn Sînâ Aristoteles'i izleyerek bilimlerde konu, ilke ve mesele ayırımına gitmiştir. Ona göre her bilimin konusu, ilkeleri ve meseleleri olmak üzere üç boyutu vardır. İlkeler, temel aklî ve mantıkî öncüller; meseleler konuya ilişkin zâtî şeyler iken, konu ise ilgili bilim tarafından herhangi bir ispata ihtiyaç duyulmayacak şekilde apaçık olan şeylerdir (İbn Sînâ, 1391(hş.), s. 89). İbn Sînâ, öğretici bir tarz ve amaçla kaleme aldığı *Dânişnâme-i 'alâî*'nin *Metafizik* bölümünde metafiziğin konusu olan varlığı ve onunla ilişkili olan cisim ve kategorileri açıkladıktan sonra metafiziğin temel kavramlarını ele almıştır. Bu kavramlar "tümel-tikel, bir/lik-çok/luk, öncelik-sonralık, illet-ma'lûl, sonluluk-sonsuzluk, bilkuvve-bilfiil ile zorunlu mümkün ve imkânsız"dır. Burada İbn Sînâ'nın temel amacı metafiziğin ana meselelerine- ki burada en önemli mesele Zorunlu Varlık ve O'nun zâtı ve sıfatlarıdır- geçmeden önce metafiziğin temel kavramlarının analizini yapıp meselelerin anlaşılmasını sağlamaktır.

İbn Sînâ'nın analizini yaptığı temel kavram çiftlerinden birincisi tümel ve tikel kavramlarıdır. Tümel, "pek çok şeye yüklem olmasına engel olunamayan bir anlam; tikel ise birçok şeye yüklem olamayan birey ya da onun anlamıdır." Hem metafiziğin hem de mantığın önemli kavramlarından olan 'tümel' ve 'tikel', mantıkta daha çok lafız olması açısından ele alınırken; metafizikte ise hakikat ve varlığa uygulanması boyutu ele alınmaktadır. İbn Sînâ, metafiziğin meselelerinde özellikle Zorunlu Varlık'ın bilgisinin mahiyetini ve O'nun bireysel varlıkları nasıl bildiği hususunu bu iki kavram çerçevesinde izah etmiştir.

İbn Sînâ, "bir/liği zorunlu olarak çoğalmayan ve çokluğun ilkesi, çok/luğu ise birliklerden meydana gelen toplam, bir ile sayılan ve birliğin karşıtı" şeklinde tanımlamaktadır. O, buradan hareketle metafiziğin meselelerinde Zorunlu Varlık'ın birliğinin ispatını ve O'nda çokluğun imkânsızlığını açıklamaya çalışır.

İbn Sînâ metafiziğinde hem mantıkî yönüyle hem de varlıksal boyutuyla her şeyde bir öncelik ve sonralık durumu vardır. Bunlar derece, tabiat, şeref ve fazilet, zaman, zât ve nedensellik ile kuvve ve fiil bakımından olabilmektedir. Buradan hareketle İbn Sînâ, Zorunlu Varlık'ın her şeyin nedeni olması dolayısıyla her açıdan her şeyi öncelemesinin ispatını yapmaya çalışır. Yine zât ve nedensellik bakımından olan öncelik ve sonralık durumundan hareketle de Zorunlu Varlık'ın âleme göre önceliğini ve ezeli olarak kabul ettiği âlemin de sonralığını delillendirmeye çalışır.

İbn Sînâ illet ma'lûl kavramlarından hareketle metafiziğin meselelerinde Zorunlu Varlık'ın her şeyin illeti olması ve O'nun hiçbir illetinin olmaması hususunu izah eder. Yine O'nun illetinin olmamasından hareketle de O'nda varlık ve mahiyet ayırımının olmadığını ispatlamaya çalışır. Dört illet ile de Aristoteles gibi mevcutların meydana gelişi ve oluşumu açıklar. Öyle ki, maddî ve sûrî illetler bir şeyin mahiyetini oluştururken; fail ve gayesel illetler de onun varlığını meydana getirmektedir.

İbn Sînâ, "uzanımı bir yerde kesintiye uğrayan ile uzanımı hiçbir şekilde kesintiye uğramayan şey" olarak tarif ettiği sonluluk ve sonsuzluk kavramlarının mahiyetinden cisim, sayı, boyut ve nedenler sonluluğunu izah eder. O, yine boyut ve cismin sonlu olmasından hareketle de âlemin sonlu olduğunu ispatlamaya çalışır.

Aristoteles'in, âlemdeki oluşum ve değişimi açıklamak için ortaya koyduğu önemli kavramlardan olan kuvve ve fiil kavramları üzerinden İbn Sînâ da evrendeki her şeyin ya bilkuvve ya da bilfiil halinde

olduğunu, gerekli şartların oluşmasıyla bilkuvve olan şeyin bilfiil hale geçtiğini belirterek bu kavramlar bağlamında metafiziğin temel meselelerinden olan evrenin oluşumunu ve değişimi izah eder.

İbn Sînâ’nın, sırayla “varlığın devamına delalet eden anlam; kendisinde hem varlığın hem de yokluğun devamlı olmamasına delalet eden; mevcut olması asla imkân dâhilinde olmayan” şeklinde tarif ettiği “zorunlu, mümkün ve imkânsız” kavramları da metafiziğin önemli kavramları olarak hem mantıkta hem de metafizikte önemli işlev görürler. Mantıkta modal önermeleri oluşturan bu kavramlar metafizikte ise ontolojik bir boyut kazanırlar. İbn Sînâ da bu kavramlar bağlamında metafiziğin temel meseleleri olan Tanrı ve O’ndan meydana gelen varlığın izahatını yapar.

Bilgilendirme / Acknowledgement: Bu makale “Dânişnâme-i ‘Alâî’de İbn Sînâ Metafiziği” adlı doktora tezimizin bir bölümünden alınıp geliştirilerek ve yeniden değerlendirilerek hazırlanmıştır.

KAYNAKÇA

- Akkanat, H. (2013). *Ortaçağ İslam felsefesinde tümeller*. Adana: Giriş Kırtasiye.
- Akkanat, H. (2010). İslam felsefesinde tikelleri tümel tarzda bilmek. *Felsefe Dünyası*, 51(1), 144-185.
- Aristoteles. (1997). *Fizik*. (çev. Saffet Babür). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Aristoteles. (2010). *Metafizik*. (çev. Ahmet Arslan). İstanbul: Sosyal Yayınları.
- Aristoteles. (1996). *Yorum üzerine*. (çev. Saffet Babür). Ankara: İmge Kitabevi.
- Aristoteles. (1991). Posterior analytics. Jonathan Barnes (edit.). *Complete works of Aristotle* içinde. Princeton: Princeton University Press.
- Amîniyân, A. M. (1383 (hş.)). *Mebânî-yi felsefe-i İslâmî*. Kum: Bûstân-i Kitâb.
- el-Fârâbî. (936/1986). *Ârâi ehli’l-medîneti’l-fâzıla*. (thk. Albert Nasrî Nasr). Beyrut: Dâru’l-Meşrik.
- el-Fârâbî. (1349/1930). ed-Da’âvâ’l-kalbiyye. *Resâilu’l-Fârâbî* içinde. Haydarâbâd.
- el-Fârâbî. (1986). *Kitâbu’l-‘ibâre. el-Mantık ‘inde’l-Fârâbî* içinde. (nşr. Refik el-Acem). Beyrut: Dâru’l Meşrik.
- el-Fârâbî. (1986). *Kitâbu’l-isagûcî. el-Mantık ‘inde’l-Fârâbî* içinde. (nşr., Refik el-Acem). Beyrut: Dâru’l Meşrik.
- el-Fârâbî. (1974). Mutluluğu kazanma/Tahsîlu’s-sa’ade. *Fârâbî’nin üç eseri* içinde. (çev. H. Atay). Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- el-Gazzâlî. (2014). *Filozofların tutarsızlığı/tahâfütü’l-felâsife*. (çev. M. Kaya ve H. Sarioğlu). İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- el-Gazzâlî. (1961). *Makâsıdu’l-felâsife*. (thk. Süleyman Dünyâ). Mısır: Dâru’l-Maârif.
- Güner, A. (2001). Kâkûyîler. *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)* içinde (c. 24, s. 219-221). İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.
- İbn Sînâ. (1383/2004). *Dânişnâme-i ‘alâî:İlâhiyyât*. (thk. Muhammed Mu‘în). Hemedân: Dânişgâh-i Bû Alî Sînâ.
- İbn Sînâ. (1391(hş.)). *Dânişnâme-i ‘alâî:Mantık. Risâle-i mantık-ı dânişnâme-i ‘alâî* içinde. (tsh. Nevâb Mekrabî). Tahrân: Bunyâd-i Hikmet-i İslâmî-yi Sadrâ.
- İbn Sînâ. (1960). *el-İşârât ve’t-tembihât*. I-IV. (thk. Süleyman Dünyâ, Nasîruddîn et-Tûsî’nin şerhiyle beraber). Mısır: Dâru’l Maarif.

- İbn Sînâ. (1992). *en-Necât fi’l-mantık ve’l-ilâhiyyât*. I-I. (thk. Abdurrahman Umeyra). Beyrut: Daru’l-Cil.
- İbn Sînâ. (1353/1934). er-Risâletü’l-‘arşıyye. *Mecmû’u resâili’ş-şeyhi’r-reîs İbn Sînâ* içinde. Haydarâbâd: Dâru’l-Ma‘ârif el-Osmâniye.
- İbn Sînâ. (2004). *eş-Şifâ:Fizik*. (çev. M. Macit ve F. Özpilavcı). I-II. İstanbul: Litera Yayınları.
- İbn Sînâ. (1952). eş-Şifâ:el-‘ibâre. *eş-Şifâ, el-Mantık* içinde. (thk. C. Anawati ve dğr.). Kahire.
- İbn Sînâ. (2005). *eş-Şifâ:İlâhiyyât the metaphysics of the healing*. a Parallel English-Arabic Text. (trans. M. Marmura). Utah: Brigham Young University Press.
- İbn Sînâ. (2006). *eş-Şifâ:Mantığa giriş /medhal*. (çev. Ö. Türker), İstanbul: Litera Yayınları.
- İbn Sînâ. (2004). *eş-Şifâ:Metafizik*. (çev. E. Demirli-Ö. Türker). I-II. İstanbul: Litera Yayınları.
- İbn Sînâ. (2013). *Kitâbu’l-hudûd*. (çev. A. Akyol ve İ. Arslan). Ankara: Elis Yayınları.
- İbn Sînâ. (2004). Uyûnu’l-hikme. *İbn Sînâ risaleler* içinde. (çev. A. Açıkgenç ve M.H. Kırbaoğlu). Ankara: Kitâbiyât Yayınları.
- Kaya. M.C. (2011). *Varlık ve imkân*. İstanbul: Klasik Yayınları.
- Kılıç, C. (2008). Fârâbî’nin kitâbu’l-vâhid ve’l-vâhde isimli eserinde ‘bir/lik ve çok/luk kavramı’. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2(13), 377-402.
- el-Kindî. (1369/1950). Risâle fi îzâhi tenâhî cirmi’l-âlem. *Resâilu’l-Kindî el-felsefiyye* içinde. (nşr. Muhammed Abdülhâdî Ebû Rîde). Kahire: Dâru’l-Fikri’l-Arabî.
- el-Kindî. (1369/1950). Risale fi hudûdi’l-eşya ve rusûmihâ. *Resâilu’l-Kindî el-felsefiyye* içinde (nşr. Muhammed Abdülhâdî Ebû Rîde). Kahire: Dâru’l-Fikri’l-Arabî.
- el-Kindî. (1369/1950). Risâle fi’l-felsefeti’l-ûlâ. *Resâilu’l-Kindî el-felsefiyye* içinde. (nşr. Muhammed Abdülhâdî Ebû Rîdde). Kahire: Dâru’l-Fikri’l-Arabî.
- Maraş, İ. (2007). İbn Sînâ felsefesinde bir (vahid) ve birlik (vahde) anlayışı. *Dinî Araştırmalar*, 10(30), 41-54.
- Platon. (2013). *Phaidon*. (çev. F. Akdemir). İstanbul: Say Yayınları.
- Ross, W. D. (2002). *Aristoteles*. (çev. Ahmet Arslan ve dğr.). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Taylan, N. (2010). *Anahatlarıyla mantık*. İstanbul: Ensar Yayınları.
- Türker, M. (1956). *Üç tehâfüt bakımından felsefe ve din münâsebeti*. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- Türker, Ö. (2013). Üç mesele-1: Âlemin ezeliği. *Gazzâlî konuşmaları* içinde. İstanbul: Küre Yayınları.
- Türker, Ö. (2010). *İbn Sînâ felsefesinde metafizik bilginin imkânı sorunu*. İstanbul: İsam Yayınları.

Burhânî Bilimlerin Konu, İlke ve Mesele Ayrımının İbn Sînâ ve Sonrasındaki Bazı Uygulamaları

Arş. Gör. Dr. Hacı Sağlık^{1*}

Geliş tarihi: 25.11.2019
Kabul tarihi: 03.12.2019

Atf bilgisi:
IBAD Sosyal Bilimler Dergisi
Sayı: 5 **Sayfa:** 575-586
Yıl: 2019 **Dönem:** Güz

This article was checked by *Turnitin*.
Similarity Index 5%

¹ Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi,
Türkiye, hsaglik@cu.edu.tr.
ORCID ID 0000-0002-2843-7576

* Sorumlu yazar

ÖZ

Aristoteles, ilk kez burhânî bilimler için konu, ilke ve mesele hususunu ele almıştır. Bu husus, ilk defa İslam felsefesinde İbn Sînâ tarafından sistematik hale getirilmiş ve o, bu çerçevede bağımsız bir bilim olarak metafiziğin konu, ilke ve meselelerini ortaya koymuştur. Bu bağlamda, Ortaçağ İslam düşüncesinde müstakil olarak yeni bilimlerin ortaya çıkmasında bu metodolojinin yerinin ne olduğu konusu, üzerinde durulması gereken bir husus olmuştur. Aynı şekilde bu sistematığın günümüz bilim anlayışındaki yeri de merak konusudur. Bu çalışmamızda, bilimler için bilimsellik ölçütü olarak görülen konu, ilke ve mesele ayrımının Ortaçağ İslam düşüncesindeki metafizik, kelam, tasavvuf ve ünran ilmi bağlamında bazı uygulamalarını ele almaya çalıştık. Bu metodoloji çerçevesinde müstakil bilimlerin ortaya çıktığı ve bu anlayışın günümüzde de bilimler için temel kriter olduğu sonucuna vardık. Bunu ortaya koyarken sosyal bilimlerin ve felsefenin temel yöntemlerinden olan anlama, yorumlama, mukayese etme ve değerlendirmeye dayalı bir metot izledik.

Anahtar Kelimeler: İbn Sînâ, burhân, konu, ilke, mesele.

Some Applications of the Distinction of Subject Principle and Investigation of Demonstration Sciences in Avicenna and After Him

Res. Assist. Dr. Hacı Sağlık^{1*}

First received: 25.11.2019

Accepted: 03.12.2019

Citation:

IBAD Journal of Social Sciences

Issue: 5 **Pages:** 575-586

Year: 2019 **Session:** Fall

This article was checked by *Turnitin*.
Similarity Index 5%

¹ Çukurova University, Turkey,
hsaglik@cu.edu.tr

ORCID ID 0000-0002-2843-7576

* Corresponding Author

ABSTRACT

For the first time, Aristotle has dealt with the subject, principle and investigation for the sciences of demonstration. For the first time this issue was made systematic by Avicenna in Islamic philosophy and in this context, he put forward the subjects, principles and investigations of metaphysics as an independent science. In this context, the issue of what is the role of this methodology in the emergence of new sciences in Islamic thought of the Middle Ages has been an issue to be emphasized. Likewise, the place of this systematic in today's understanding of science is a matter of curiosity. In this study, we discussed some applications of the distinction of subject, principle and investigation which are regarded as scientific criteria for the sciences in the context of metaphysics, kalam, sufism and umran in the Islamic thought in the Middle Ages. Within the framework of this methodology, we have come to the conclusion that independent sciences emerge and this understanding is still the basic criterion for sciences. In doing so, we have followed a method based on understanding, interpretation, comparison and evaluation, which is one of the basic methods of social sciences and philosophy.

Keywords: Avicenna, demonstration, subject, principle, investigation.

Giriş

Bilimleri birbirinden ayıran temel etken, onların konuları, izledikleri yöntem ve araştırma alanlarıdır. Bilimlerin inceleme alanı soyut ya da somut, zihinsel ya da duyuşsal olabildiği gibi, evren içinde ya da evren dışında bulunabilir. Bilimsel yöntemler ve konular, zorunlu olarak, inceleme alanının yapısına göre çeşitlilik arz eder. Bu çeşitlilik, diğer yandan, araştırma konularını da farklılaştırır. Böylece bilimsel bilgi; inceleme alanı, yöntem ve metot, konu ve alanın sorunları bakımından çok yönlü bir ilişki ağını gerekli kılar.

Aristoteles (M.Ö. 384-322) ve sonrasında bilimsel bilginin yöntemi, kesin çıkarım (*apodeiktikos*); İslam felsefesinde bilindiği adıyla burhândır. Aristoteles, ilk kez burhânî bilimlerin konu, ilke ve meseleler temelinde incelemiştir. O, *İkinci Analitikler*'de bu hususla ilgili olarak şunları belirtir: “*Burhânlar için üç şey vardır: Biri, kanıtlanan şey yani sonuç (bu, bizzât bazı cinslere ait olan şeydir); biri, aksiyomlardır (aksiyomlar burhânın kendisine dayandığı şeylerdir); üçüncüsü de burhânın, ilintilerini ve bizzât arâzî olanı açığa çıkardığı konu olan cins.*” (Aristotle, 1991, 75a 39 - 75b 2). Buradan hareketle Aristoteles'e göre burhânî bilimlerin üç ana ögesi vardır. Bunların birincisi, kanıtlanması gereken ya da kanıtlanmaya ihtiyaç duyulan şeylerdir ki bunlar meselelerdir; ikincisi, burhânın kendisine dayandığı şeylerdir ki bunlar da ilkeler; üçüncüsü de konudur. Aristoteles, burhânî bilimlerle ilgili olarak bu ayrımı *Metafizik*'te de belirtir: “*...her burhânî bilim belli bir konu ile ilgili olarak aksiyomlardan hareket edip bu konunun özsel niteliklerini inceler.*” (Aristoteles, 2010, 997a 20-22). Burada aksiyomlar, temel öncüller iken özsel nitelikler ise bir bilimde ele alınan meseleler olmaktadır.

Aristoteles'in burhânî bilimlerin için ortaya koyduğu bu metodoloji İslam felsefesinde ilk defa Fârâbî (ö. 950)'de karşımıza çıkmaktadır. O, bilimlerin teorik ve pratik olarak ayırdıktan sonra her nazarî sanatın, genel olarak konular, meseleler ve ilkeler olmak üzere üç şeyi kuşattığını belirtir. O, bir sanatın konularının, zâtî arâzların kendileri için var olduğu ve o sanatta incelenen diğer şeylerin daha önce zikredilen nispet tarzlarından biriyle kendilerine nispet edildiği şeyler olduğunu belirtip örnek olarak da Aritmetik ilminin konusunun sayı, Geometrinin ise çizgiler, yüzeyler ve cisimler olduğunu ifade eder. Fârâbî, bir sanatın meselelerinin, o sanatta kanıtlanacak şeyler; bir sanattaki ilk ilkelerin ise, o sanatta kanıtlanması mümkün olmayan öncüller olduğunu beyan etmektedir (Fârâbî, 2012, s. 36).

İlk defa Aristoteles tarafından ortaya konulan ve İslam felsefesinde Fârâbî tarafından da kabul gören, burhânî bilimlerin bilimsellik ölçütü olan konu ilke ve mesele ayrımı metodolojisini detaylı bir şekilde ele alıp onu sistematize eden kişi İbn Sînâ olmuştur.

Bilimlerin, konu, ilke ve mesele ayrımı sistematığı ile ilgili olarak daha önce bazı çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalar genellikle ya Daşdemir'in yaptığı gibi bu sistematığın kişi bazında mantıksal çerçevesini çizmek¹ ya da Türker'de olduğu gibi bir bilim dalının konu ve meselelerinin tespit edilmesi ya da tartışılması² şeklinde yapılmıştır. Biz bu çalışmamızda özetle bir şekilde bu metodolojinin mantıksal çerçevesini verdikten İbn Sînâ ekseninde bunun metafiziğe tatbikini ele ele alacağız. Daha sonra İbn Sînâ sonrasında bu ayrımın kelâm, tasavvuf ve ümran ilmi gibi bazı bilimlerdeki yansımaları tarihsel sıralamayı baz alarak irdedeceğiz. Bu şekilde, bilimlerin bağımsız olarak ortaya çıkmasında bu metodolonin rolü ve önemini tarihsel arka planını bilimlerin bazındaki tatbikini ele alarak ortaya koymak ve böylece bunun günümüzdeki fonksiyonunu ve dönüşümünü belirtmek bu çalışmanın ayırt edici özelliği olacaktır.

1. İbn Sînâ'da Burhânî Bilimlerin Bilimsellik Ölçütü ve Metafizikteki Uygulaması

İbn Sînâ, Aristoteles'in burhânî bilimlerin için ortaya koyduğu konu, ilke ve mesele ayrımını, diğer felsefî bilimlerin kapsayacak ve daha ayrıntılı bir şekilde ele alarak belli bir çerçeveye oturtmuştur. O, *eş-Şifâ*'nın *Kitâbu'l-burhân*'ında her bilimin, konusu (*el-mevzû*'), ilkeleri (*el-mebâdî*) ve meseleleri (*el-mesâil/el-metâlib*) olmak üzere üç boyutu olduğunu belirtir. Ona göre konu, ilgili bilim tarafından herhangi bir ispata ihtiyaç duyulmayan hallerdir. İlkeler, bir bilimin kendisinden burhân getirildiği ve o bilimin aslını oluşturan öncüllerdir (*mukademat*) ki bunlar genel ya da özeldir. Meseleler ise

¹ Bu konu ile ilgili olarak bkz. (Daşdemir, 2012, s. 240-261).

² Bununla ilgili olarak bkz. (Türker, 2008, s. 233-236; Türker, 2006, s. 33-40).

yüklemleri konunun, konunun türlerinin veya arâzlarının zâtî ilişenleri olan önermelerdir ki bu önermeler araştırılmaya ve ispat edilmeye muhtaçtır (İbn Sînâ, 2006, s. 102).

İbn Sînâ, *Dânişnâme-i 'alâî*'nin “*Mantık*” bölümünde de bu konuyu şu şekilde ifade eder: “*Her burhânî ilmin üç ögesi vardır: Birine konu (mevzu'), birine zâtî arâzlar (âsâr-i zâtî), birine de ilke (mebâdî) denir. Konu, ilgili ilim içinde durumu gözetilen şeydir. İnsan bedenini tubba, sayının aritmetiğe, sesin müziğe konu olması gibi. ... Zâtî arâzlar, o ilmin dışında değil, onun konusunda meydana gelen hususiyetlerdir. Tıpkı üçgen ve dörtgenin bazı ölçülere, doğru ve eğrinin de bazı ölçülere ait olması gibi. ...İlkeler, o ilmin aslını oluşturan öncüllerdir. Öğrencinin o ilmi öğrenmesi için önce bu ilkelere inanması gerekir*” (İbn Sînâ, 1391(hş.), s. 88-89).

Görüldüğü üzere İbn Sînâ, her burhânî ilmin konu, mesele ve ilkelerinin olduğunu belirterek bir çerçeve çizmektedir. O, çizdiği bu çerçeve bağlamında metafizik ilminin konu, ilke ve meselelerini ortaya koymaktadır.

1.1. Metafiziğin Konusu

Aristoteles, konuyu, bir bilimin kendi varlığını ortaya koyduğu şey, cins olarak tarif eder (Aristotle, 1991, 76b 12-15). Bu bağlamda o, metafiziğin konusunun ‘varlık olmak bakımından varlık’ olduğunu şöyle ifade eder: “*Varlık olmak bakımından varlığı ve ona özü gereği ait olan ana nitelikleri inceleyen bir bilim vardır. Bu bilim özel bilimler diye adlandırılan bilimlerin (fizik, matematik) hiçbirinin aynısı değildir. Çünkü diğer bilimlerden hiçbiri genel olarak varlığı varlık olmak bakımından ele almaz; tersine onlar örneğin matematik bilimlerinin yaptıkları gibi, varlığın belli bir parçasını ayırarak sadece bu parçasının ana niteliklerini inceler (Aristoteles, 2010, 1003a 20-26).*”

Konuyu, ilgili bilim tarafından, herhangi bir ispata ihtiyaç duyulmayan şeyler olarak kabul eden İbn Sînâ, metafiziğin konusunun *eş-Şifâ*'da Aristoteles gibi ‘varlık olması bakımından varlık’ (*el-mevcûd bi mâ huve mevcûd*) (İbn Sînâ, 2005, s. 6 ve 9); *Dânişnâme-i 'alâî*'de de ‘mutlak olması yönünden mutlak varlık’ (*hestî mutlak est ez ân cihet ki vî mutlak est*) olduğunu belirtir (İbn Sînâ, 1383/2004, s. 6). Bu ifadeler varlıkta doğal olarak tekil şeyleri dışarıda bırakır; ancak ‘mutlak olması yönünden mutlak varlık’ ya da ‘varlık olması yönünden varlık’ bize neyi ifade etmektedir?

Metafizik varlığı cüz’î olarak ya da bir yönüyle ele almaz; o varlığı mutlak olarak sırf varlık olması açısından ele alır. Varlığın mutlak olması veya varlık bakımından varlık, onun en genel ve her şeyi kapsayan ortak bir kavram olması, hiçbir şekilde maddeye dayanmaması ve bir bölünmeye konu olmaması hasebiyle göz önünde bulundurulmasıdır. Çünkü o, apaçık bir gerçekliktir; bunun için onun mahiyetinin araştırılmasına veya ispat edilmesine ihtiyacı yoktur (İbn Sînâ, 2005, s. 9-10; Hânsârî, 1356 (hş.), s. 7-9.).

Yani apaçık olan en genel şey, varlıktır. Bir bilimin konusunun o bilimde ispatlanmasına ihtiyaç duyulamayan bir mahiyette olması gerektiğinden ve metafiziğin de diğer bilimlerin en üstünü olduğundan mutlak varlık da ancak bu bilimin konusu olabilir.

1.2. Metafiziğin Meseleleri

Aristoteles, meseleyi, “*her biri için, bir ilmin manasını ortaya koyduğu ilintiler (Aristotle, 1991, 76b 15)*” şeklinde tarif ederken İbn Sînâ bir bilimde kuşkulu olan ve hakkında burhân getirilmeye ihtiyaç duyulan önermeler olarak tanımlar ((İbn Sînâ, 1992, I, s. 89). Ona göre bu tür önermeler ya bir bilimin konusu, ya da zâtî arâzlarıdır. Eğer bilimin konusu ise ya bizzât konu olur ya o bilimin konusu zâtî arâzıyla beraber olur yahut da konunun türü olur veyahut da konunun türü zâtî arâzla beraber olur. Bu şekilde İbn Sînâ, burhânî bilimlerin meselelerinin önermelerini beş gruba ayırmaktadır:

- “Bizzât konu olan önermeler: Örneğin ‘her ölçü kendi cinsdaşı olan ölçüyle ortaklığa sahiptir.’
- Konunun zâtî arâzıyla beraber olduğu önermeler: Örneğin ‘farklı miktarlara sahip olan her ölçü farklı sayılara sahiptir.’
- Konunun türü olan önermeler: Örneğin ‘altı tam bir sayıdır.’
- Konunun türü zâtî arâzıyla beraber olan önermeler: Örneğin, ‘bir doğru üzerine bir doğru daha konulduğunda iki dik açı oluşur.’

e) Zâtî olan önermeler: Örneğin, ‘üçgenin tüm açıları toplamı iki dik açığa eşittir’” (İbn Sînâ, (1391(hş.)), s. 89-90; Mekrabî, 1391 (hş.), s. 153).

Dânişnâme-i ‘alâî’nin *Mantık* bölümünde burhânî bilimlerin meselelerinin kısımlarını bu şekilde açıklayan İbn Sînâ, *eş-Şifâ*’nın *İlâhiyyât*’ında da metafiziğin konusu ve mesâillerini tartışmaya açıp daha önce metafizikte konu olarak kabul edilen şeyleri bir elemeyen geçirerek metafiziğin konusunu ve mesâillerini birbirinden ayırıp net bir tablo önümüze koymaktadır.

Ona göre Tanrı, metafiziğin konusu olamaz; çünkü her bilimin konusu ontolojik olarak metafizikte kabul edilmiş ve temellendirilmiş bir varlık alanıyla ilgili olup, söz konusu bu bilimler ancak o varlık alanıyla ilgili halleri incelerler. Oysa Tanrı’nın varlığı metafizikte temellendirilmesi gereken ve kabul edilen bir konudan ziyade metafiziğin kanıtlamak için ele aldığı bir problemdir. Tanrı’nın varlığı kendiliğinden açık değildir; ancak O’nun varlığının kanıtları vardır ve bu kanıtları ortaya koyarak problemi ele almak metafiziğin bir meselesidir. Tanrı hakkında yapılacak metafizik araştırma ise O’nun varlığı ve sıfatları hakkında olacaktır ki bunlar konu değil; ancak ele alınması gereken problemlerdir; çünkü hiçbir bilim kendi konusunu ispatlamaya çalışmaz (İbn Sînâ, 2005, s. 3-4).

İbn Sînâ’ya göre sebeplerin varlığı, dört sebep ve varlıkların uzak sebepleri de metafiziğin konusu değil, metafizikte incelenen problemlerdir (İbn Sînâ, 2005, s. 5-6). Çünkü sebep kavramının öncelikle ispatlanmaya ihtiyacı vardır. Aynı şekilde varlık alanında sebep ile müsebbeb fikri açık-seçik değil, deney ve gözlem sonucu elde edilebilen bir fikirdir. Açık-seçik olmayan ve burhânla ortaya konulması gereken şeyler de metafiziğin konusu olamaz, ancak meselesi olur (Kutluer, 2002, s. 73; Türker, 2014, s. 17-19).

İbn Sînâ’ya göre tikel bilimlerin ilkelerinin oluşturulması da metafizikte incelenmesi gereken meselelerdir (İbn Sînâ, 1383/2004, s. 8). Ona göre daha özel bir bilimin ilkeleri daha yüce bir bilimin meseleleri olduğu için bütün bilimlerin en yücesi olan metafizikte, tikel varlıkların hallerini inceleyen tikel bilimlerin ilkeleri incelenir (İbn Sînâ, 2005, s. 11).

İbn Sînâ, varlığa ilişkin ve böylece metafizikte incelenmesi gereken ve araştırma konusu olan şeyleri şöyle detaylandırmaktadır:

a) Şeyin ve mevcûdun, yokluğun ve zorunluluğun durumu, imkânın durumu ve hakikati, bilkuvve ve bilfiil olma durumu, bizzât ve bilarâz olma durumu, hak ve batıl, cevher ve kısımları, arâz ve kısımları, tümel ve tikel, bütün ve parçanın durumu, cins ve tür, illet ve ma’lûl, etki ve edilgi, sûret ve gaye arasındaki farkın belirlenmesi, ilke ve başlangıç, öncelik ve sonralık, hâdislik ve onun türleri, bir ve çok, sayı, sayının mevcûdlarla ilişkisi ve mevcûdların ilkeleri (İbn Sînâ, 2005, s. 19-21; İbn Sînâ, 1383/2004, s. 7-8).

b) İlk İlke’yi, yani her şeyin yaratıcısını tanıma, O’nun birliği ve her şeyle bağlantısını; yani tevhidi ele alan *İlâhî bilim* veya *Rubûbiyet ilmi* (İbn Sînâ, 1383/2004, s. 8), İlk İlke’nin sıfatları ve O’nun hakkında gerçeğe aykırı söylenmiş sözleri çürütmek.

c) Zorunlu Varlık’tan sudûr eden varlıklar, melekî-aklî, melekî-nefsanî ve melekî-göksel cevherler, varlıkların İlk İlke’den nasıl sudûr ettiği ve O’na nasıl döneceği, ölüm ve ölüm sonrası nefsin durumu, peygamberlik, uhrevî mutluluğa ulaşmak için yapılması gereken eylem ve mutluluk türleri metafiziğin kendisine problem ettiği ve incelediği şeylerdir (İbn Sînâ, 2005, s. 21-22).

Metafizikte incelenen alanlardan hareketle İbn Sînâ, bu bilimi dört kısma ayırmakta ve böylece metafiziğin mesâillerini de özetlemektedir:

a) “Uzak sebepleri inceleyen metafizik: Uzak sebepler, nedenli olan her varlığın varlığı bakımından sebepleridir.

b) İlk Sebep’i inceleyen metafizik: İlk Neden, kendisi dışındaki varlıkların nedenli varlık oluşları bakımından kendisinden taşıdığı ilk sebeptir ki bu sebep yukarıda da belirttiğimiz gibi Tanrı’dır.

c) Varlığın arâzlarını inceleyen metafizik.

d) Tikel bilimlerin ilkelerini inceleyen metafizik” (İbn Sînâ, 2005, s. 11).

1.3. Metafiziğin İlkeleri

Aristoteles, bir şeyi ispat etmenin yolunun, kanıtlanmaya ihtiyaç duyulmayan ilk öncüllerin var olmasından geçtiğini; aksi takdirde döngüsel kanıtlamaların ortaya çıkacağını ve bunun da imkânsıza götüreceğini belirtir. Bunun için ispatın daha önce gelen ve daha iyi bilinen öncüllerden oluşması zorunluluğu vardır (Aristotle, 1991, 72b 19-29).

İbn Sînâ da herhangi bir aracı olmaksızın tasavvur veya tasdik edilenlerin, sonraki tasavvur ve tasdikler için ilk öncüller olması gerektiğini vurgular. Çünkü her öğrenme ve öğretme önceki bir bilgiyle olursa bu durum sonsuza dek gider ve dolayısıyla ortaya bir öğrenim ve öğretim çıkmaz (İbn Sînâ, 2006, s. 26). Bunun için bilginin kendisine dayandığı ve burhâna ihtiyaç duymayacak şekilde zorunlu bilgilerin olması gerekir. Bunlar da burhânın ilkelerinin sonunda gelip dayandığı temel öncüllerdir (İbn Sînâ, 2006, s. 66).

Aristoteles, ilkeyi, burhânın kendisinden çıktığı ilk öncüller olarak tanımlamakta (Aristotle, 1991, 76b 14-15) ve ilkeleri kapsamı bakımından ‘bir bilime has olan’ ve ‘ortak olan ilkeler’ şeklinde ikiye ayırmaktadır (Aristotle, 1991, 76a 38-39). Bunun yanı sıra ilkeleri bir de kesinlik bakımından ‘sav’ ve ‘aksiyom’ şeklinde tasnif etmektedir. Sav, doğrudan ispatlanamamakla beraber, birinin bir şeyi öğrenmesi için bilinmesi zorunlu olmayan; aksiyom ise zorunlu olandır. Savlar bir şeyin ya olacağı ya da olmayacağını konu edinirse ‘varsayım’; bundan bağımsız ise ‘tanım’dır (Aristotle, 1991, 72a 15-21).

Burhânî bilimlerin ilkeleri konusunda Aristoteles, İbn Sînâ’ya da kaynaklık etmektedir. Nitekim o, *eş-Şifâ*’nın *Burhân* kitabında burhânî bilimlerin ilkelerinin çerçevesini çizmiş, bunu yaparken Aristoteles’ten daha açıklayıcı bilgiler vererek konuyu daha sistematik bir şekilde ele almıştır. Ona göre ilkeler: “Bir bilimin kendilerinden kanıtlandığı veya açıklığı nedeniyle ya da o bilimde kanıtlanmayacak ve ancak o ilimden daha yüce bir bilimde kanıtlanacak kadar yüceliği nedeniyle yahut da o bilimde kanıtlanmayacak ve ancak onun daha aşağısındaki bir bilimde kanıtlanacak kadar düşüklüğü nedeniyle –ki bu nadirdir– o bilimde açıklanmayan öncüllerdir (İbn Sînâ, 2006, s. 102).” Bu tanımdan ortaya çıkan sonuç, ilkelerin, bilimlerin kendilerinden kanıtlandığı; yani kendisinden burhân getirildiği öncüller olduğu ve her bilimin ilkelerinin –istisnalar dışında– kendisinden daha üstün bir bilimde açıklandığı iddiasıdır ki İbn Sînâ’ya göre metafizik en yüce bilim olması hasebiyle tikel bilimlerin ilkeleri bu bilimde incelenmektedir (İbn Sînâ, 2005, s. 11).

İbn Sînâ, Aristoteles gibi, burhânî ilkeleri kapsamına göre özel ve genel ilkeler olmak üzere ikiye ayırmaktadır:

a) Özel İlkeler: Bu ilkeler her bir bilime has olan ilkelerdir. Örneğin, ‘hareket vardır,’ ilkesi fiziğe özgü; ‘her ölçü sonsuza dek bölünebilir’ ilkesi matematik bilimine özgüdür. İbn Sînâ’ya göre özel ilkelerin konuları o bilimin konusudur, ya da o bilimin konularının türleridir yahut da o bilimin konularının parçaları veya özel ilişenleridir.

b) Genel İlkeler: Bütün bilimler veya birkaç bilim için geçerli olan ilkelerdir. ‘Bir şey ya vardır ya da yoktur,’ ilkesi bütün bilimler için geçerli bir ilke iken; ‘bir şeye eşit olan şeyler, birbirine de eşittir,’ ilkesi ise geometri, aritmetik, astronomi gibi bilimlerde geçerli olan ortak bir ilkedir (İbn Sînâ, 2006, s. 102-103).

İbn Sînâ, kesinlik bakımından ise ilkeleri dört kısma ayırmaktadır:

Birincisi, tanımdır. İbn Sînâ, tanımı bir şeyin mahiyetini ortaya koyan söz olarak tarif eder ve tanım kesin bilgi verir.

İkincisi, İbn Sînâ’nın bilinen ilim (*ilm-i mute’arif*) ve kapsayıcı ilim (*ilm-i câmi*) dediği kendisinden şüphe duyulmayan, zorunlu ve ilksel öncüllerdir ki bunlara aksiyom adı da verilir. ‘Eşit olan şeylerin yarıları da birbirine eşittir’ ilkesi bir aksiyomdur.

Üçüncüsü, İbn Sînâ’nın ‘asl-i mevzû’ dediği, kendisinde şüphe bulunan, öğrenenin kabul ettiği; fakat doğruluğu başka bilimde elde edilen öncüdür.

Dördüncüsü ise öğrenenin müsamaha gösterdiği ve zıt bir görüşünün olmadığı öncüdür ki buna da ‘müsâdere’ adı verilir (İbn Sînâ, 1391(hş.), s. 92).

Bütün bunlardan hareketle metafiziğin temel ilkeleri “- Varlık vardır. - Yokluk yoktur. - İlk İlke'nin varlığı zorunludur. - Her sonucun bir nedeni vardır. -Mümkün, var olması ya da var olmaması imkân dâhilinde olandır. -İmkânsız, var olmaması zorunlu olandır.” gibi aklın kabul ettiği ve mantık ilminin temel kuralları olan tüm ilkelerdir. Zira mantık ilmi insana, var olan bilgilerden hareketle yeni bilgiler elde etme işlemini ve elde edilen bilgilerin özelliklerini ve bu bilgileri düzgün ve sistematik bir şekilde kullanma yöntemini öğreten bir ilimdir (İbn Sînâ, 2005, s. 2). Bunun için mantığın ortaya koyduğu ilkeler aynı zamanda metafiziğin temel ilkeleridir.

2. Burhânî Bilimlerin Bilimsellik Ölçütünün İbn Sînâ Sonrasındaki Bazı Uygulamaları

Aristoteles'in ilk defa çerçevesini çizdiği, İbn Sînâ'nın ise detaylandırarak daha da sistematik hale getirdiği ve metafiziğe tatbik ettiği burhânî bilimlerin bilimsellik ölçütü olarak “konu, ilke, mesele” bahsi İbn Sînâ'dan sonra da kabul görmeye ve uygulanmaya devam etmiştir.

İslam düşünce tarihinde İbn Sînâ sonrasında bu metodolojiyi kısmen uygulayan düşünürlerden biri Ebû Hâmid el-Gazzâlî (ö. 1111)'dir. O, *el-Mustasfâ* adlı eserinde ilimleri ilk önce sırf aklî, sırf naklî (dinî) ile hem aklî hem de naklî olan olmak üzere üçe ayırmakta (Gazzâlî, 1994, s. 2), daha sonra da bunları kendi aralarında küllî ve cüz'î şeklinde ayırmaktadır (Gazzâlî, 1994, s. 4). Hangi ilim olursa olsun bir ilmi iyi öğrenmek için her şeyden önce onun konu ve temel ilkelerinin iyi bilinmesi gerektiğini vurgulayan (Gazzâlî, 1994, s. 2) Gazzâlî buradan hareketle dinî ilimler içerisinde kelam ilminin küllî, diğerlerinin ise cüz'î ilimler olduğunu belirterek kelamın konusunun var olan (mevcûd); tefsirin, Kur'an'ın anlamı; hadis, hadis tespit yolu; fıkın, fiillerin hükümleri olduğunu belirtir (Gazzâlî, 1994, s. 4). Bu eserde aklî ilimlerin konuları hakkında herhangi bir şey beyan etmeyen Gazzâlî'nin kelamın konusunu mevcûd olarak kabul etmesiyle onu metafiziğin karşısına koyduğunu görüyoruz. O, kelamın, mevcûdu, ilk önce kadîm ve hâdis olmak üzere ikiye ayırdığını, daha sonra hâdisi de cevher ve arâz, yine bunları da alt birimlere ayırarak incelediğini belirtir. O, kelamın daha sonra da kadîmi ele aldığını belirtir ki bu da ona göre Allah'tır. Burada kadîmin sıfatları ve O'nun âlemlerle olan ilişkisi incelenir (Gazzâlî, 1994, s. 4). Böylece o, açıkça belirtmese de kelamın temel meselelerine vurgu yapmıştır. Gazzâlî, kelamın dinî ilimler içerisinde küllî bir ilim olması hasebiyle onların ilkelerinin de kelam tarafından ortaya konulduğunu belirtir (Gazzâlî, 1994, s. 5-6). Bu şekilde onun, kelama dinî ilimler için bir çatı görevi vererek metafiziğin yüklediği görevi ona uygulamaya çalışmıştır.

Gazzâlî'den sonra bilimlerin bilimsellik kriterlerinin Sirâcuddîn el-Urmevî (ö. 682/1283) tarafından da ele alındığını görüyoruz. Urmevî, *Risâletü fi'l farki'l beyne nev'ey el-ilmi'l-İlâhî* adlı risalesinde her bilimin bir konusu; konu içerisinde hakkında burhân getirilen meseleleri ve kendisinden burhânlar yapılan ilkeleri olduğunu belirtir. Ona göre bir bilimin konusu, o bilim tarafından kabul edilen, yani üzerinde uzlaşılan şeydir. (Urmevî, 2009, s. 95-96). Urmevî'ye göre metafiziğin konusu ne özel bir mevcûd olarak Allahu Te'âlâ, ne de hem mutlak neden olması hem de özel neden olması bakımından ilk nedenlerdir. Metafiziğin konusu mevcûd olması bakımından mevcûdudur (Urmevî, 2009, s. 96). Buradan hareketle Urmevî de İbn Sînâ gibi Allah'ın varlığının bizzât açık olmadığından metafiziğin konusu olamayacağını, O'nun ancak metafizikte araştırılan bir konu olabileceğini ifade eder. O, metafiziğin Allah hakkında deliller ortaya koyduğundan ve madde ile maddeden ayrı olan şeyleri incelediğinden- ki Allah da madde ve onunla ilgili şeylerden en uzak olandır- O'nun metafiziğin konusu değil bir meselesi olduğunu belirtir (Urmevî, 2009, s. 97). Urmevî, metafizikte incelenen meseleleri de özetle maddeden ve maddeyle bağlantılı şeylerden uzak (*berî*) olanlar, madde kurucu unsur olmaksızın maddeyle karışık olanlar, nedensellik ve birlik gibi maddede var olmayan ile hareket ve durağanlık gibi maddesel olup ancak varlık açısından incelenen şeyler şeklinde sıralamaktadır (Urmevî, 2009, s. 100). Metafiziğin konu ve meselelerini İbn Sînâ gibi ele alan Urmevî, daha sonra bu metodolojiyi kelama uygular. Ona göre kelamın konusu Allah'ın inniyeti ve varlığıdır. Çünkü O'nun varlığı kelamda kabul görmüştür (Urmevî, 2009, s. 101). O, kelamın konusunu tespit ettikten sonra onun meselelerini de O'nun selbî sıfatları; subûtî sıfatları; evrenin yaratılması, kader, nübüvvet gibi dünyayla bağlantılı olan işler ile ahirete dair olan şeyler olarak belirtir.(Urmevî, 2009, s. 103). Bu şekilde Urmevî, metafizik ile kelamın konu ve meselelerini birbirinden ayırarak kelamın konumunu ortaya koymuştur.

Urmevî'nin çağdaşı ve arkadaşı Sadreddîn el-Konevî (ö. 673/1274) nin ise, İbn Sînâ'nın genel bilim ve metafizik için, Urmevî'nin de metafizik ve kelam için ortaya koyduğu konu, mesâl ve ilke ayrımını kabul ederek, ilgili metodolojiyi tasavvufa tatbik ettiğini görüyoruz. O, *Miftâh-ı gaybi'l-cem ve'l-vucûd* adlı eserinde her ilmin mevzu, ilke ve meseleleri olduğunu ifade eder. Ona göre mevzu, metafizikte varlık, geometride ölçü olduğu gibi kendisinde, o ilmin hakikatinden, o ilme ait hallerden ve zâtından dolayı ona arız olan konulardan bahsedilen şeydir. Konevî, ilkeleri de mantıktaki tasavvur ve tasdikler olarak kabul eder. Ona göre tasavvurlar, tanımlardır; tasdikler ise ilmin üzerine inşa edildiği öncüllerdir. Meseleler ise hakkında burhân getirilen ve muhatap için ispata ihtiyaç duyulan şeyler olup bunlar, ya o ilmin kapsadığı bütün şeylere ait olan asıllardır ya da türler ve türlerin de türleri gibi asılların altında yer alan ferdî şeylerdir. (Konevî, 2002, 2002, s. 7-8).

Bu ana çatıdan hareketle Konevî, tasavvufun (*el-ilmu'l-ilâhî*) konusunun her şeyi kuşatan Hakk'ın varlığı olduğunu ifade eder (Konevî, 2002, s. 2002, s. 9). Türker'e göre, çünkü el-Konevî, varlık kavramıyla tek bir şeyi ifade eder ki bu varlık da her şeyi kuşatan Allah'ın varlığıdır (Türker, 2008, s. 235). Bu şekilde o, İbn Sînâ'nın, metafiziğin konusunun varlık olmak bakımından varlık olarak tesbitini tasavvufta, varlık olmak bakımından varlığı Allah'a indirgeyerek İbn Sînâ'ya karşı farklı bir yaklaşım geliştirmiştir (Demirli, 2007, s. 33).

el-Konevî'ye göre tasavvufun ilkeleri Allah'ın isimleridir. Ona göre bunlar zât isimler, sıfat isimler ve fiil isimler olmak üzere üç çeşittir. Hakk'ın varlığının kendileriyle ortaya çıktığı zât isimler, hükmü bu dünyada ortaya çıkan, Hakk'ın kendileriyle bilindiği isimler ve Hakk'ın eser perdesinin ardında olan isimler olmak üzere iki çeşittir. Tasavvufun meseleleri de Hakk ile âlem arasındaki karşılıklı irtibat ve bu irtibatın sorunlarıdır (Konevî, 2002, s. 9-10). Şüphesiz bu yaklaşım el-Konevî'de gerek tasavvufun konusunun ve ilkelerinin gerekse meselelerinin Allah'ın varlığı ekseninde şekillendiğini göstermektedir. Zira Konevî, varlık kavramıyla sadece kendisinin kastedildiği ve O'nun, her şeyi kuşattığı anlayışından hareketle Allah'ı tasavvufun konusu olarak kabul etmesiyle bu ilmi merkezi bir konuma koymuştur. O buradan hareketle de her ilmin konusunun tasavvufun konusunun ferî, ilkesi ve meselelerinin de tasavvufun mevzu ve ilkelerinin ferî olduğu (Konevî, 2002, s. 9) sonucuna varmaktadır.

Konevî'den sonra Dâvûd-i Kayserî (ö. 751/1350) 'de de bilimlerin konu, ilke ve mesele ayrımı metodolojisini görüyoruz. O, *Risâle fi ilmi't-Tasavvuf ve şerhu te'vilati besmele* adlı eserinin birinci faslında her ilmin konu, mesele ve ilkelerinin olduğunu belirterek ilimlerin konuları itibariyle birbirinden ayırdığını ifade etmektedir. Ona göre bir ilmin konusu, kendisinde o ilmin zâtî arâzlarının araştırıldığı şey, arâzlar ise o ilmin meseleleridir. O, ilkeleri de şöyle açıklar: "Bir ilmin meselelerinin tamamı ya bedihî, ya kesbî ya da bir kısmı bedihî bir kısmı kesbîdir. Şayet meselelerin tümü bedihî ise bu durumda bunlar diğer ilimlerin ilkeleridir. Eğer tümü kesbî ise bu durumda kesbî meseleler, kendileriyle bilindikleri bedihî durumlara bağlı olurlar. Şayet bir kısmı bedihî bir kısmı kesbî ise bu durumda da bedihî olan meseleler kesbî olanların ilkelerini oluşturur" (Kayserî, 2013, s. 41-42).

Tasavvuf ilmini, sıfat ve isimleri itibariyle Allah'ı; ahiretin durumunu; âlemin hakikatlerini ve onun Allah'a dönüşünü; sülûk ve mücâhedenin yolunu ve nefsi tanımak (Kayserî, 2013, s. 43) şeklinde tanımlayıp, bu konuları itibariyle de onu ilimlerin en şerefli ve yücesi olarak kabul eden Kayserî, onun konusunun Allah'ın zâtı, ezeli ve ebedî sıfatları olduğunu belirtir (Kayserî, 2013, s. 42). Ona göre tasavvufun meseleleri ise, "Allah'ın zâtından kesretin sudûrunun ve tekrar O'na dönüşünün mahiyeti; ilahî isim ve Rabbânî vasıfların mazharlarının izahı; Allah'ın yolunda olanların O'na dönüşünün, sülûklarının, mücâhedenin ve riyazetlerinin mahiyetinin; dünya ve ahiretteki amel ve zikirlerin neticelerinin hakikatinin açıklanmasıdır". Tasavvuf ilminin ilkelerine gelince bunlar, "onun tanımı ve faydası, bu ilmin terminolojisi ve bu ilimde araştırılacak olan şeylerin kendileri üzerine kurulacak bedihî olarak bilinen şeylerin bilgisidir (Kayserî, 2013, s. 42)."

Dâvûd-i Kayserî bu şekilde tasavvufta tatbik ettiği konu, ilke ve mesele metodolojisinde onun mevzu ve meselesi konusunda Konevî'yi takip ederken, ilkeleri hususunda ise ondan ayrılmıştır. Çünkü Konevî tasavvufun ilkeleri olarak Allah'ın isimlerini belirlerken Kayserî daha çok onun tanım, fayda, terminoloji ve meselelerin üzerine kurulacağı ön bilgileri ortaya koymaktadır.

Seyyid Şerîf el-Cürçânî (ö. 816/1413) de bilimlerin konu, ilke ve meseleler ayrımı ilkesini kabul ederek bir ilmin kavranması için o ilmin tanımının yanında onun konu ve meselelerinin de tespitinin önemini vurgular. Ona göre ilimler konularıyla birbirinden ayrışır. Kelamın da onu diğer ilimlerden ayıran konusu “dinî inançların ispatının uzak veya yakın bir şekilde taalluk etmesi bakımından mâ'lûmdur (Cürçânî, 2015, s. 136).” O, mâ'lûmun durumunu izah ederken de onun varlığının, metafiziğin konusu olan mevcûdun varlığı gibi bizzât açık olup herhangi bir izaha ihtiyaç duymadığını ifade eder (Cürçânî, 2015, s. 142).

Cürçânî, meselelerin bir ilmin maksatları ve hakikatleri olduğunu belirterek meselelerin amacı bazen kapalılığı ortadan kaldıracak bir dikkat çekmeye gerek duyma ya da bir nedenin izah edilmesi olduğunu vurgular (Cürçânî, 2015, s. 150).” Ona göre kelamın meseleleri “Yaratıcının kadîmliği, birliği, cisimlerin yaratılması ve tekrar tekrar yaratılabilirliğinin ispatı gibi dinî inanç ile cisimlerin atomlardan meydana gelmesi, boşluğun olabilirliği, hâlin reddi ve yok olabilen şeylerin ayrışmaması gibi söz konusu inançların dayanağını oluşturan önermelerdir (Cürçânî, 2015, s. 136).” O, bu meselelerden yola çıkarak da bunların konularını kuşatan şeyin de mevcûd, yokluk ve hâli de içine alan mâ'lûm kavramı olduğunu (Cürçânî, 2015, s. 136) belirterek konu itibarıyla tekrar mâ'lûma atıfta bulunur.

Cürçânî, ilkelerin, söz konusu maksatlara -ki bu maksatlar meselelerdir- ulaştırın vesileler olduğunu belirterek, bunların tasavvurî ya da tasdikî olacağını ifade eder. Şayet ilkeler çok fazla ihtiyaç duyulan bir şey olursa bazen ilmin bir parçası da sayılabilir (Cürçânî, 2015, s. 150). O, kelamın en yüce bilim olduğu düşüncesinden hareketle onun kendi ilkelerinin ya açıklanmaya ihtiyaç duyulmayacak şekilde açık olduğunu ya da yine bu bilimde açıklandığını -ki bunlar da yine kelamın meseleleri ve kelamın başka meselelerinin ilkeleridir- ileri sürer (Cürçânî, 2015, s. 152).

Cürçânî'ye göre kelim ilminin en yüce ve en şerefli ilim olduğunu, bunun için bütün dinî ilimlerin konularının ve bu konuların hangi açıdan inceleneceğinin kelamda belirlendiğini belirtir. Buradan hareketle de ister dinî olsun ister olmasın kelam ilminin başka bir bilimde incelenecek ilkelerinin olmadığını ifade etmektedir (Cürçânî, 2015, s. 152). O, bu iddiasıyla İbn Sînâ'nın metafizik için ortaya koyduğu, onun en üstün bilim olması ve buradan hareketle diğer ilimlerin ilkelerinin kendisinde ortaya konulması hususunda kelamı metafiziğin yerine yerleştirmeye çalışmıştır. Bu anlayıştan hareketle de o, kelamın konusunu yalnızca Allah'ın varlığı ve inniyetine, meselelerini de O'nun sıfatları ve âlemle ilişkisine hasreden Urmevî'yi *Şerhu'l-mevâkıf*'ta eleştirir (Cürçânî, 2015, s. 138-142).

İslam düşüncesinde Ortaçağ boyunca metafizik, kelim ve tasavvuf gibi ilimlere uygulanarak süregiden burhânî bilimlerin bu metodolojisini, İbn Haldûn (ö. 808/1406) *Mukaddime*'sinde, ‘ümran’ adında ortaya koyduğu yeni bir bilime tatbik etmeye çalışır. Her bilimin konu ve meselelerinin olduğunu, bir bilimin konu ve meselelerinin tespitinin o bilimi benzeri ve dengi olan diğer bilimden ayırmak olarak gören İbn Haldûn ümran ilmini “toplumla kaynaşmak ve ihtiyaçları gidermek amacıyla bir şehre ya da konaklama yerine inmek orada birlikte ikamet etmekten ibaret olduğunu (İbn Haldûn, 2011, s. 208)” belirterek, onun kendine has bir konusunun olduğunu ve onun da ‘beşerî ümran ve insanî ictima’ yani beşerî bir medeniyet ve insanî toplum olduğunu açıklar (İbn Haldûn, 2011, s. 204). Yani ümran ilminin konusu toplumdur.

İbn Haldûn'a göre bir bilimin konusuna ilişkin haller ve o konunun arâzları da o bilimin meselelerini oluşturur (İbn Haldûn, 2011, s. 2004). Bu bağlamda o, ümran ilminin meselelerini de topluma arız olan ve tabiatı gereği ümranda doğan durumlar olarak “vahşilik, ehlileşme, asabiyetler, insanların birbirine üstün gelme yolları, mülk, hanedanlıklar, bunların dereceleri, kazanç, geçim, ilimler, sanatlar, meslekler gibi şeyler” olarak sıralamaktadır (İbn Haldûn, 2011, s. 200). O, bunları “mülk, kazanç, ilimler ve sanatlar” şeklinde özetler (İbn Haldûn, 2011, s. 207).

Ümran ilminin ilkeleri ise Türker'in ifadesiyle İbn Haldûn'un *Mukaddime*'nin birinci babında belirttiği ümranın temelini oluşturan ilkelerdir. Türker'e göre bu ilkelerin tamamı aklî ilkeler olup siyaset, ahlak, coğrafya, metafizik, psikoloji gibi ilimlerde açıklanan meselelerdir (Türker, 2006, 38-39). Bunlar:

1-İnsanların toplum halinde yaşamaları bir zarûrettir.

2-Yeryüzündeki insan toplumlarının dağılımının dünyadaki orman, deniz, nehir ve iklim şartlarıyla ilişki ve bağlantısı vardır.

3-İklimin ılımlı olup olmaması ile insanların rengi ve mizacı arasında bir ilişki vardır.

4-İklimin insan ahlakı üzerinde bir tesiri vardır.

5-Bolluk ve kıtlığın insan bedeni ve ahlakı üzerinde etkisi vardır.

6-Gaybı idrak eden insanların bilgileri, onların doğuştan getirdiği bazı özelliklerin riyâzetle işlenmesi neticesinde oluşur (İbn Haldûn, 2011, s. 214-320; Türker, 2006, 39).

Bu şekilde İbn Haldûn'un ümran ilminin ilkelerini birisi coğrafyanın toplum birey üzerine etkisi biri de bedevî ve haydarî dikotomisi üzerine inşa ettiği görülmektedir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Aristoteles ilk defa, burhânî bilimlerin konu, ilke ve mesele olmak üzere üç ögesinin olduğunu ortaya koymuştur. Onun bu ayrımını İslam felsefesinde ilk defa Fârâbî dile getirmiş; ancak bunu herhangi bir bilime tatbik etmemiştir.

İbn Sînâ, konu, ilke ve mesele ayrımı metodolojisini *Burhân* adlı eserinde ilk defa detaylı bir şekilde irdeleyerek sistematik bir hale getirmiştir. O, bu çerçevede bilimlerin en yücesi olarak kabul ettiği metafiziğin konu, mesele ve ilkelerini de ilk defa ortaya koymuş ve metafiziği temellendirmiştir. Bilimler için bir çatı vazifesi gören bu üçlü ayrım, İbn Sînâ'dan sonra da İslam düşüncesinde kabul görmüş ve diğer bilimlere tatbik edilmiştir. Bu bağlamda, Gazzâî kelamın, Urnevî metafizik ve kelamın konu ve meselelerini ortaya koymuştur. Daha sonra bu sistem, Cürcânî tarafından en üstün ve yüce bir ilim olarak görülen kelama; Konevî ve sonrasında Dâvûd-i Kayserî tarafından tasavvufa tatbik edilirken; İbn Haldun ise bununla, yeni bir bilim olarak ortaya koyduğu ümran ilmini temellendirmeye çalışmıştır.

Ortaçağ boyunca İslam düşüncesinde revaçta olup bu şekilde süregelen bu metodolojinin günümüz bilim anlayışındaki yeri nedir? Rönesans'tan sonra Batı dünyasında bilhassa tabiat bilimlerinde hızlı gelişmeler yaşandı ve XVI. ve XIX. yüzyılları arasında fizik, kimya, biyoloji, jeoloji gibi bilimler konuları itibariyle çerçevesi belirlenmiş bağımsız birer bilim haline geldiler. Aynı şekilde XVIII. yüzyılın sonları ve XIX. yüzyılda sosyal bilimler alanında da sosyoloji, psikoloji, ekonomi, sosyal antropoloji gibi bilimler ortaya çıktı ve her bilim kendi metodolojisini geliştirdi. (Rickman, 2000, s. 20). Aristoteles ile başlayıp Ortaçağ boyunca kabul gören konu, ilke, mesele ayrımı gerek fen gerekse de sosyal alanlarda bağımsız birer bilim dalı olarak ortaya çıkan modern bilimlerde de kabul görmüş ve bir bilimin müstakil bir bilim dalı olmasında vazgeçilmez bir unsur olmaya devam etmiştir. Öyle ki bir bilimin konusu ve onda ele alınan temel problemler ve meseleler bir bilim dalını diğerlerinden ayıran temel hususlar olarak telakkî edilmiştir.

İlk ve Ortaçağ'da bilimler için kabul edilen temel mantık ilkeleri –ki bunlar Aristoteles ve İbn Sînâ tarafından ortaya konulan genel ve özel ilkelerdir- evrensel bilim anlayışı çerçevesinde ve ilgili bilim dalının temel özellikleri bağlamında daha da özelleşmeye başladı. Bunun yanında bilimsel bir araştırmada takip edilen yol olan –ki bu İlk ve Ortaçağ'da Aristoteles mantığındaki kıyastır- yöntem, modern bilim anlayışında hem değişerek hem de gelişerek önemli bir unsur olarak yerini aldı. Yöntem günümüzde genel itibariyle anket, gözlem, deney, gibi nicel olabileceği gibi anlama, yorumlama, doküman inceleme gibi nitel de olabilmektedir. Buradan hareketle örnek olarak sosyoloji bilimini ele aldığımızda onun konusu toplum; onun temel meseleleri ya da kendine problem ettiği temel inceleme alanları da topluma ilişkin toplumsal olaylar, toplumsal kurumlar, toplumsal ilişkiler ve toplumsal yapılarıdır (Güven, 1999, s. 4). Bir araştırmacının sosyolojinin meselelerini incelerken uyacağı temel ilkeler özetle; “-Ele alınan sosyal durum belirli ve sınırlı olmalıdır. -Sosyal bir olay veya olgu objektif bir bakış açısıyla ele alınmalıdır. -Toplumsal bir olgu veya olay net olarak ortaya konulmalıdır. -Sosyal bir olay bütüncül bir bakışla ele alınmalıdır. -Toplumsal bir olayın sebebi yine bir toplumsal olaydır. -Sosyoloji olması gerekeni değil, olanı inceler” (Taplamacıoğlu, 1969, s. 46-51) iken sosyolojik bir mesele araştırırken takip edilen yöntem de araştırılacak meselenin özelliğine göre nicel ya da nitel olabileceği gibi hem nicel hem de nitel olabilmektedir. Bu şekilde sosyoloji konusu, temel meseleleri, ilkeleri ve yöntemiyle müstakil bir bilim olarak kendini ortaya koymaktadır.

Bilgilendirme / Acknowledgement: Bu makalenin sadece 1. bölümü kısmen “*Dânişnâme-i ‘Alâî*’de İbn Sînâ Metafizigi” adlı doktora tezimizden alınıp yeniden değerlendirilerek hazırlanmıştır.

KAYNAKÇA

- Aristoteles. (2010). *Metafizik*. (çev. A. Arslan). İstanbul: Sosyal Yayınları.
- Aristoteles. (1991). Posterior analytics. Jonathan Barnes (edit.). *Complete works of Aristotle* içinde. Princeton: Princeton University Press.
- Cürcânî, S. Ş. (2015). *Şerhu’l-mevâkıf*. I-II-III. (çev. Ömer Türker). İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Daşdemir, Y. (2012). İbn Sina mantığında burhanî bilimlerin konu, ilke ve problemleri. *Felsefe Dünyası*, 55(1), 240-261.
- Demirli, E. (2007). ‘Varlık olmak bakımından varlık’ ifadesinin sûfilerce yeniden yorumlanması ve bu yorumun metafizik sonuçları. *İslam Araştırmaları Dergisi*, 18, 27-47.
- Fârâbî. (2012). *Kitâbu’l-burhân*. (çev. Ö. Türker ve Ö.M.Alper). İstanbul: Klasik Yayınları.
- Gazzâlî, E. H. (1994). *el-Mustasfâ*. I-II. (çev. Yunus Apaydın). İstanbul: Klasik Yayınları.
- Güven, S. (1999). *Toplumbilim*. Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Hânsârî, M. (1356 (hş.)). İlâhiyyât ez nazar-i İbn-i Sînâ, *Zemîme Mecelle-i Dânişkede-i Edebiyât ü Ulûm-i İnsânî-yi Dânişgâh-ı Tahrân*, 3, 1-17.
- İbn Haldûn. (2011). *Mukaddime*. (çev. Süleyman Uludağ). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- İbn Sînâ. (1383/2004). *Dânişnâme-i ‘alâî: İlâhiyyât*. (thk. Muhammed Mu‘în). Hemedân: Dânişgâh-i Bû Alî Sînâ.
- İbn Sînâ. (1391(hş.)). Dânişnâme-i ‘alâî: Mantık. *Risâle-i mantık-ı Dânişnâme-i ‘Alâî* içinde. (tsh. Nevâb Mekrabî). Tahrân: Bunyâd-i Hikmet-i İslâmî-yi Sadrâ.
- İbn Sînâ. (2005). *el-İşârât ve’t-tembîhât*. (çev. A. Durusoy, M. Macit ve E. Demirli). İstanbul: Litera Yayınları.
- İbn Sînâ. (1992). *en-Necât fî’l-mantık ve’l-ilâhiyyât*. I-II. (thk. Abdurrahman Umeyra). Beyrut: Daru’l-Cil.
- İbn Sînâ. (2006). *eş-Şifâ: II. Analitikler/burhân*. (çev. Ö. Türker). İstanbul: Litera Yayınları.
- İbn Sînâ. (2005). *eş-Şifâ: İlâhiyyât the metaphysics of the Healing*, a parallel English-Arabic text. (trans. M. Marmura). Utah: Brigham Young University Press.
- Kaysereî, D. (2013). *Risâle fî ilmi’t-Tasavvuf ve şerhu te’vilatı besmele*. (çev. M.Bedirhan). İstanbul: Nefes Yayınları.
- Konevî, S. (2002). *Miftâh-ı gaybi’l-cem ve’l-vücûd*. (çev. Ekrem Demirli). İstanbul: İz Yayıncılık.
- Kutluer, İ. (2002). *İbn Sînâ ontolojisinde zorunlu varlık*. İstanbul: İz Yayınları.
- Mekrabî, N. (1391 (hş.)). Şerh-i kıt‘ahâ-yi risâle-i mantık. *Risâle-i mantık-ı dânişnâme-i ‘alâî* içinde. Tahrân: Bunyâd-i Hikmet-i İslâmî-yi Sadrâ.
- Rickman, H.P. (2000). *Anlama ve insan bilimleri*. (çev. M. Dağ). Samsun: Etüt Yayınları.
- Taplamacıoğlu, M. (1969). *Genel sosyoloji üzerine bir deneme*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Türker, Ö. (2008). ‘Birden bir çıkar’ ilkesinin Sadreddin Konevî tarafından yorumlanması. *I. Uluslararası Sadreddin Konevî Sempozyumu Bildirileri* içinde. (s. 233-236). Konya: Mebkam Yayınları.

Türker, Ö. (2014). Metafizik nedir? İbn Sînâ'nın Kitâbu'ş-şifâ el-İlâhiyyât'ı bağlamında bir tahlil. *Diyanet İlmî Dergi*, 50(1), 15-26.

Türker, Ö. (2006). *Mukaddime*'de akli ilimler algısı: İbn Haldûn'un 'bireysel yetenekler' teorisi. *İslam Araştırmaları Dergisi*, 15, 33-50.

Urmevî, S. (2009). Risâletü fi'l farki'l beyne nev'ey el-ilmî'l-İlâhî. (thk. Burhan Köroğlu). *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 36, 95-106.

Serbest Zaman Aktivitelerine Katılım Durumlarına Göre Emekli Bireylerin Umutsuzluk Düzeylerinin İncelenmesi

Nilgün Tülüktaş¹
Doç. Dr. Elif Karagün^{2*}
Onur Kavi³

Geliş tarihi: 11.10.2019
Kabul tarihi: 05.12.2019

Atf bilgisi:
IBAD Sosyal Bilimler Dergisi
Sayı: 5 Sayfa: 587-597
Yıl: 2019 Dönem: Güz

This article was checked by *iThenticate*.
Similarity Index 11%

¹Kocaeli Üniversitesi, Türkiye,
nilguntlks@hotmail.com,
ORCID ID 0000-0002-9881-0401
²Kocaeli Üniversitesi, Türkiye,
ekaragun@kocaeli.edu.tr
ORCID ID 0000-0003-1974-4117
³Kocaeli Üniversitesi, Türkiye,
onurkavi92@gmail.com
ORCID ID 0000-0002-9307-744X

* Sorumlu yazar

ÖZ

Bu araştırmanın amacı, 55 yaş üzeri emekli bireylerin serbest zamanlarında rekreatif etkinliklere katılma durumlarına göre; umutsuzluk düzeylerinin incelenmesidir. Bu amaçla Kocaeli İzmit İlçesi Şehir Merkezinde bulunan emekli evleri, parklar ve kahvehanelerde, emekli olduğunu beyan eden 55 yaş üzeri bireylere araştırmanın amacı açıklanmıştır. Açıklamalardan sonra çalışmaya gönüllü katılmak isteyen 41 kadın ve 39 erkek olmak üzere toplam 80 emekli birey çalışma kapsamına alınmıştır. Gönüllü katılımcılara veri toplama amacı ile; Kişisel Bilgi Formu ve Beck Umutsuzluk Ölçeği (BUO) uygulanmıştır. Uygulama sonucu elde edilen veriler SPSS 21.00 paket programında analiz edilmiştir. Yapılan İstatistiksel analizlerde veriler normal dağılım gösterdiğinden ikili küme karşılaştırmaları için bağımsız gruplar için t testi, üç ve daha fazla küme karşılaştırmaları için tek yönlü Varyans analizi kullanılmıştır. Yapılan analizler sonucunda; serbest zamanlarında etkinliğe katılmayanlar, yaşı 70 ve üzeri olanlar; eğitim seviyesi düşük olanlar, bekarlar, emeklilik öncesi meslekleri olmayıp aktif çalışmayanlar lehine umutsuzluk puanları anlamlı derecede yüksek görülürken; cinsiyet, psikolojik tedavi görme ve gelir durumları açısından bakıldığında anlamlı farklılık görülmemiştir.

Anahtar Sözcükler: umutsuzluk, serbest zaman, aktivite, emekli

Anahtar Kelimeler: 3-5 anahtar kelime yazılmalıdır. Aralarına virgül konmalıdır.

The Examination of Hopelessness Levels of Retired Individuals Participating and Non-Participating in Recreational Activities

Nilgün Tülüktaş¹
Assoc. Prof. Dr. Elif Karagün^{2*}
Onur Kavi³

First received: 11.10.2019
Accepted: 05.12.2019

Citation:
IBAD Journal of Social Sciences
Issue: 5 **Pages:** 587-597
Year: 2019 **Session:** Fall

This article was checked by *Ithenticate*.
Similarity Index 11%

¹Kocaeli University, Turkey,
nilguntlks@hotmail.com,
ORCID ID 0000-0000-0000-0000
²Kocaeli University, Turkey,
elif.karagun@gmail.com
ORCID ID 0000-0003-1974-4117
³ Kocaeli University, Turkey,
onurkavi92@gmail.com
ORCID ID 0000-0002-9307-744X

* Corresponding Author

ABSTRACT

The aim of this study is to examine the level of hopelessness in 55-year-old (and over) retired individuals according to their participation in recreation activities in their free times. In accordance with this aim, 55-year-olds, who declared that they are retired, were informed about the aim of the study in retirement community houses, parks and cafés in the city centre of Izmit, Kocaeli Province. After the explanations about the study, 80 (41 females and 39 males) retired individuals who are willing to join, were included in the study. Volunteers were applied Personal Information Form and Beck Hopelessness Scale (BHS) with the aim of collecting the data of the study. The data that was collected at the end of the study was analysed with SPSS21.00 package programme. As the data showed normal distribution in statistical analysis, *t test* was applied to independent groups for paired-cluster comparisons. However, one - way ANOVA was used for three and more cluster comparisons. At the end of the analysis, hopelessness scores were observed to be significantly high in favour of those who do not participate in any activities in their leisure time, who are over 70, whose educational level is low, who are unmarried, and the ones who hadn't worked actively before retirement. However, no significant difference was found when their gender or their income was taken into consideration. In addition, whether they had any psychological treatment or not didn't show any significant difference.

Key Words: hopelessness, leisure time, activity, retired

GİRİŞ

Umut, bir nevi güç olarak nitelendirilmiş, yaşamak ve mevcut engellerle başa çıkmak için gerekli enerjiyi veren, gelecekteki hedefe yönlendiren bir tür motive edici yönü olduğundan da söz edilmiştir (Öz, 2010). Motive edici bu durumun da aslında hayata dair bir tür güven duyma olduğu, hayata yönelik güveni kaybeden ve çözüm yolu bulamayan kişilerin de umudunu kaybettikleri, ancak umutlarının olması halinde ise bireylerin istek ve cesaret içinde tüm güçlükleri yenebilecekleri de belirtilmiştir (Kocaman, 2008). Umut, bir tür yaşam enerjisi iken; umutsuzluk ise, belli bir amacı gerçekleştirmede olumsuz beklenti ve çözümsüzlük duyguları olarak, sıfırdan az olan beklentiler şeklinde açıklanmıştır (Dilbaz ve Seber, 1993). Ayrıca umutsuzluğun, insanın alternatiflerinin olmadığı zaman veya sınırlı sayıda alternatifi olduğunda, enerjisini harekete geçiremediğinde öznel bir duygu olduğu şeklinde de açıklamalar yapılmıştır (Yıldırım, 2015). Pek çok çalışmada umutsuzluk; bireylerin gelecek hakkında olumsuz bir beklenti içine girmesi şeklinde açıklanmıştır. Ayrıca bireylerdeki bu umutsuzluğun da bilişsel çarpıtmalar veya gerçekçi olmayan düşünceler yoluyla arttığı vurgulanmıştır (Durak ve Palabıyıkoglu, 1994). Umut kavramında hedeflere ulaşmak için uygulamaya konulan planların başarılabacağı öngörüsü varken; umutsuzlukta başarısızlık yargısının olduğu ifade edilmiştir (Kutlu, 1998).

Dünya genelinde, doğurganlığın azalması ve ölüm sonucu nüfusun yaşlandığı, 60 yaş ve üzeri kişilerin 2013 yılında dünya nüfusunun% 11,7'sini temsil ettiği, 2050 yılına kadar bu sayının % 21,1'e ulaşması beklendiği ve 60 yaş ve üzeri kişilerin % 50'sinde sosyal izolasyon riski olduğu bildirilmiştir (Landeiro, Barrows, Musson, Gray and Leal, 2016). Dünyada insan nüfusu giderek yaşlandığı ve yaşlanma ile birlikte sağlık, sosyal ve ekonomik problemler görüldüğü, görülen bu problemlerin yanında yaşlı olmaya ve buna uyum sağlanmaya dönük bir takım sorunlar ortaya çıktığı da bildirilmiştir (Bilir, Paksoy ve Erbaydar, 2015). Pek çok sorun ortaya çıkmasıyla birlikte yaşlılık dönemi araştırılmaya başlanmıştır (World Health Organization [WHO], 2015). Yaşlılıkla birlikte ortaya çıkan pek çok sorun içerisinde; sağlık ve fiziksel olanların yanında sosyal ve duygusal değişimler de önemli görülmüştür. Yaşlılıkta ailesel değişimler, emeklilik, sağlık sorunları ve fiziksel kısıtlılıklar ile birlikte sosyal yaşamda da bazı değişiklikler yaşanmaktadır. Emeklilik, eş ölümü, çekirdek aile haline gelme, fiziksel kısıtlılıklar nedeniyle yaşlı bireylerin sosyal çevreden uzaklaşarak kendini dış çevreden soyutladığı da görülmektedir (Şahin, 2019). Kendini dış çevreden soyutlama gibi değişimler, hayata bakışı önemli ölçüde etkileyebilecek bir duygu olan umutsuzluğa da yol açabildiği belirtilmiştir (Aslan ve Hocoğlu, 2017; Öz, 2002).

Her insanın kalıtsal donanımı, yaşam biçimi, sosyal hayatı, fiziksel ve ruhsal hastalıkları farklı biçimde yaşlanmasına neden olduğu açıklanmıştır (Özben, 2008). Yaş dönem özellikleri gereği yaşlanmayla birlikte kişilerin yaşamlarında ortaya çıkan değişikliklere uyum sağlama çalışmaları, giderek yalnızlaşma ve umutsuzluk düzeylerini de arttıracakları ileri sürülmüştür. Amerikan Psikoloji Birliği, pek çok belirtinin yanında sosyal ortamlardan kaçınmanın da umutsuzluğun bir tür belirtilerinden olduğunu bildirmiştir (Tanç, 1999).

Yaşlanan insanların giderek eve daha bağımlı oldukları, farklı nedenlerle sosyal ortamdan kaçındıkları için bazı psikolojik sorun yanında sosyal açıdan da sorun yaşadıkları ve yaşlı bireylerde yalnızlığın mortaliteyi artırdığı da iddia edilmiştir (Steptoe, Shankar, Demakakos and Wardle, 2013). Emeklilikle birlikte sosyal ortamdan çekilme, yaşla birlikte değişen aile ve yaşam koşulları, ölüm oranları da göz önüne alındığında; umut duygusunun çalışılması önemli hale geldiği düşünülmüştür. Bu açıdan 55 yaş üzeri emekli olan bireylerde emeklilikle birlikte umutsuzluk duygusunun değişip değişmediği merak edilmiştir. Bu açıdan emeklilerde umutsuzluğun ne durumda olduğu belirlenmek istenmiştir. Özellikle bu yaş grubu bireylerin sosyalleşmelerinin bir göstergesi olan serbest zamanlarında etkinliğe katılıp katılmadıkları ve bu katılımı birlikte umutsuzluk duygusunun değişip değişmediği öğrenilmeye çalışılmıştır. Ayrıca emekli olan bireylerin yaşamında serbest zamanın fazlalaşması ve umutsuzluk duygusunun yoğun yaşanması durumu da göz önüne alındığında umutsuzluk ile baş etmede etkisi belirlenen rekreatif aktivitelere katılıma göre umutsuzluk duygusunda bir farklılaşma olup olmadığı araştırılmak istenmiştir.

Tüm bu değerlendirmelerden yola çıkılarak ve 55 yaş üzeri bireylerde umutsuzluk düzeylerinin belirlenerek; sosyo demografik özellikler açısından farklılık gösterip göstermediğinin incelenmesi amaçlanmıştır.

MATERYAL VE METOD

Araştırma Grubu

Araştırma için Kocaeli İzmit İlçesi Şehir Merkezinde bulunan emekli evleri, parklar ve kahveler dolaşarak, emekli olduğunu beyan eden 55 yaş üzeri bireylere araştırmanın amacı açıklandıktan sonra çalışmaya gönüllü katılmak isteyen 41 kadın ve 39 erkek olmak üzere toplam 80 emekli kişiden oluşmuştur.

Veri Toplama Araçları

Kişisel Bilgi Formu

Rekreatif etkinliklere katılıp katılmama, rekreatif etkinliklere katılım var ise ne tür etkinliklere katıldığı gibi değişkenlerin yanı sıra; yaş, cinsiyet, meslek, emeklilik yılı, sosyal güvencesinin olup olmaması, eğitim, medeni durum, kiminle yaşadığı, çocuk sayısı, gelir durumu, psikolojik ya da fiziksel bir hastalığının olup olmamasını belirleyen sorgulayan toplam 17 sorudan oluşmaktadır.

Beck Umutsuzluk Ölçeği

Beck ve arkadaşları (1974) tarafından geliştirilen, Türkiye için geçerlik ve güvenirlik çalışmaları 1994 yılında Durak tarafından yapılan 20 maddelik kendini değerlendirme türü bir ölçektir (Durak ve Palabıyıkoglu 1994). Bireyin geleceğe yönelik negatif beklentilerini yansıtan, karamsarlık derecesini belirleyen, “evet”, “hayır” şeklinde yanıtlanan, 0-20 aralığında puan alınan ölçeğin “gelecek ile ilgili duygular ve beklentiler”, “motivasyon kaybı” ve “umut” olmak üzere üç faktörden oluştuğu bildirilmiştir. Ölçek maddelerinin 11 tanesinde “evet” seçeneği 9 tanesinde ise “hayır” seçeneği 1 puan almaktadır. 1,3,5,6,10,13,15. ve 19. sorulara “hayır”; 2,4,7,9,11,12,14,16,17,18. ve 20. sorulara ise “evet” yanıtı için birer puan verilmektedir. 0-20 değerleri arasında değişebilen puanlar yüksek olduğunda umutsuzluğu, düşük olduğunda ise umudu göstermektedir (Savaşır ve Şahin,1997).

Verilerin Toplanması

Araştırma için emeklilerin katılımlarının yoğun olabileceği yerler olan; park, hastane, kahvehanelere gidilerek 55 yaş üzeri olan emekli bireylerle görüşülmüştür. Araştırmanın amacı ve içeriğiyle ilgili bilgilendirme yapıldıktan sonra araştırmaya gönüllü olarak katılmak isteyenlere anketler dağıtılmıştır. Ölçek formlarının doldurulması için 15-20 dakikalık zaman tanınarak doldurulan anketler tekrar araştırmacı tarafından toplanmıştır. Doldurulan ölçekler kontrol edildiğinde formata uygun doldurulan toplam 80 ölçek değerlendirmeye alınarak analiz edilmiştir.

Verilerin Analizi

Ölçek uygulamalarında elde edilen veriler SPSS 21.00 Paket programında analiz edildiğinde normal dağılıma uydukları için ikili küme karşılaştırmaları için bağımsız gruplar için “t” testi, üç ve daha fazla küme karşılaştırmaları için tek yönlü varyans analizi kullanılmıştır.

BULGULAR

Tablo 1. Katılımcıların özelliklerine ilişkin frekans ve yüzdelik dağılımları

Değişken	n	%	
Emekli Olmadan Önce Ne İş Yaptığı	Çalışmadım	20	25,0
	Memur	17	21,3
	İşçi	20	25,0
	Serbest Meslek	12	15,0
	Diğer	11	13,8
Kaç Yıldır Emekli Olduğu	5-10	19	23,8
	11-15	16	20,0
	16-20	14	17,5
	21-25	21	26,3

26-30 10 12,6

Emekli olmadan önce yaptıkları iş sorgulandığında % 25,0 kişi aktif çalışmadığını; %21,3'ü memur; % 25'i işçi; % 15'i ise serbest meslek; % 13,8'i ise diğer işlerle ilgilendiğini belirtmiştir.

Katılımcıların büyük çoğunluğu 19 (% 23,8) kişi 5-10 yıl; 16 (% 20,0) kişi 11-15 yıl; 14 (% 17,5) kişi 16-20 yıl; 21(%26.3) kişi 21-25 yıl; 10 (% 12,6) kişi ise 26 -30 yıl olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 2. Katılımcıların sosyo-demografik özelliklerine ilişkin yüzdeler dağılımları

Değişken	n	%	
Yaş	55-60	19	23,8
	61-65	26	32,5
	66-70	26	32,5
	70 ve Üzeri	9	11,3
Cinsiyet	Kadın	41	51,2
	Erkek	39	48,8
Eğitim Durumu	Okuryazar	8	10,0
	İlk Okul	25	31,3
	Orta Okul	27	33,8
	Lise	17	21,3
	Üniversite	3	3,8
Medeni Durum	Evli	52	65,0
	Bekar	28	35,0
Evlilik Durumu	Birlikte	52	65,0
	Ayrı	6	7,5
	Eşim Vefat Etti	22	27,5
Gelir Düzeyi	1001 - 1500 tl	32	40,0
	1501 – 2000 tl	23	28,7
	2001 ve üzeri	25	31,3

591

Tablo 2'de yer alan katılımcıların sosyo-demografik yüzdeler dağılımlarından; yaş değişkeni incelendiğinde % 23,8'i 55-60 yaş arası; % 32,5'i kişi 61-65 yaş arası; % 32,5'i 66-70 yaş arası; % 11,3'ü ise 70 yaş ve üzeri olduğu görülmüştür.

Cinsiyet açısından % 51,2'si kadın; % 48,8'i erkek olarak belirlenmiştir. Eğitim durumuna bakıldığında % 33,8 gibi bir oranla en fazla ortaokul, ardından %21,3 gibi bir oranda lise eğitimine sahip bireylerden oluştuğu gözlenmiştir. Katılımcıların % 65'i evli; % 35'i bekar olduğu belirlenmiştir. Yine katılımcıların % 63,7'si eşyle; % 11,3'ü çocuklarıyla; % 22,5'i yalnız; % 2,5'i ise yardımcısıyla kaldığını,

% 65'i birlikte; % 7,5'i ayrı; % 27,5'i eşinin vefat ettiğini belirtmiştir. Katılımcıların % 37,5'i eşinin çalışmadığını belirtirken % 8,8'i memur; % 7,5'i işçi; % 8,8'i serbest; % 37,5'i emekli olduğu belirlenmiştir

Araştırmaya katılanların % 7,5'inin 1; % 43,8'i 2; % 30'u 3; % 12,5'i 4 çocuğa sahip olduğu, % 6,3'ünün ise hiç çocuklarının olmadığı, yine % 40'ı 1000-1500 tl arası; % 28,7's 1501-2000 tl arası; % 31,3 'ü 2001 ve üzeri gelir düzeyi olarak belirlenmiştir.

Tablo 3. Katılımcıların sağlık durumları ve uğraştıkları boş zaman aktivitesine ilişkin yüzdeler değerleri

Değişken	n	%	
Geçirmiş Olduğu Hastalık	Psikolojik	14	17,5
	Fiziksel	42	52,5
	Herhangi bir hastalık geçirmedim	24	30,0
	Hastalık yok	63	78,8

Psikolojik Hastalık İçin Tedavi Görüldü Mü?	Evet	13	16,3
	Hayır	67	83,8
Uğraştığı Boş Zaman Aktivitesi Var Mı?	Evet	49	61,3
	Hayır	31	38,8
Uğraştığı Boş Zaman Aktivitesi	Sosyal Aktivite	23	28,7
	Sanat Etkinliği	3	3,8
	Spor Aktivitesi	6	7,5
	Kültürel Etkinlik	5	6,3
	Hepsi	12	15,0
	Aktivite Yapmıyor	31	38,8

Katılımcıların geçirdiği hastalık durumlarına bakıldığında; % 17,5'i psikolojik; % 52,5'i fiziksel; % 30'u hastalık geçirmediğini bildirmiştir.

Geçirilen psikolojik hastalık türü olarak; % 5'i panik atak; % 2,5'inde anksiyete; % 1,3'ünde uykusuzluk; % 7,5'inde depresyon; % 5'i unutkanlık; % 78,8'i hastalık yaşamadığını aktarmıştır. % 16,3'ü psikolojik tedavi olduğunu belirtirken; % 83,8'ü tedavi görmediğini bildirmiştir.

Katılımcıların katıldığı serbest zaman aktivite türünü sorgulayan soruya verdikleri yanıtlara bakıldığında % 61,3'ü serbest zaman aktivitesine katılırken % 38,8'i herhangi bir etkinliğe katılmamıştır. % 28,7'i sosyal aktivite; % 3,8'i sanat etkinliği; % 7,5'i spor; % 6,3'ü kültürel etkinlik; % 15'itüm etkinliklere; % 38,8'i de aktiviteye katılmadığı belirlenmiştir.

Tablo 4. Katılımcıların sosyo-demografik değişkenlere göre umutsuzluk ölçeği (t testi) analizleri

	Değişkenler	N	Ort. ± SS	P Değeri
Cinsiyet	Kadın	41	9,58±5,96	,127
	Erkek	39	7,25±7,49	
Medeni Durum	Evli	52	6,94±6,36	,006
	Bekar	28	11,2±6,84	
Psikolojik Tedavi Görüldü Mü?	Evet	13	11,61±6,89	,067
	Hayır	67	7,83±6,67	
Serbest zaman Aktivitesi	Var	49	4,69±5,36	,000
	Yok	31	14,38±4,08	

Tablo 4'e baktığımızda cinsiyete göre; kadınların umutsuzluk puanları (9,58±5,96) erkeklerin puanlarına (7,25±7,49) göre yüksek bulunsa da anlamlı görülmemiştir (P=0,127 P>0,05). Evli olanların puanlarının (6,94±6,36) bekar olanların puanlarına göre (11,25±6,84) anlamlı derecede düşük olduğu belirlenmiştir (P=0,006 P<0,05)

Psikolojik hastalık için tedavi görenlerin puanları (11,61±6,89) görmeyenlere göre (7,83±6,67) anlamlı şekilde bir farklılık göstermemiştir (P=0,067 P>0,05).

Boş zaman aktivitesi olanların umutsuzluk puanları (4,69±5,36) olmayanlara (14,38±4,08) göre anlamlı derecede düşük bulunmuştur (P=0,000 P<0,05).

Tablo 5. Katılımcıların kişisel özellikleri ile umutsuzluk ölçeği anova sonuçları

	Değişkenler	n	Ort. ± SS	P değeri
Yaş	55 – 60	19	6,73±6,04	,047
	61 – 65	27	8,11±6,61	
	66 – 70	25	8,04±7,37	
	70 ve üzeri	9	14,22±5,01	
Eğitim Durumu	Okuryazar	8	13,75±4,39	
	İlkokul	25	12,16±6,47	

Ortaokul	27	6,96±6,30	,000
Lise	17	3,88±4,97	
Üniversite	3	2,66±2,51	

Tablo 5'te yer alan yaşa göre umutsuzluk ölçek puanları analizlerine bakıldığında; 55-60 yaş arasında olanların puanlarının en düşük (6,73±6,04), en yüksek puanın ise 70 ve üzerindeki bireylerde (14,22±5,01) olduğu ve yaşla birlikte oluşan puanlar arası fark analiz edildiğinde ise anlamlı olduğu görülmüştür (P=0,047 P<0,05).

Emekli bireylerin eğitim durumlarına göre de umutsuzluk puanlarının ileri derecede anlamlı farklılık gösterdiği belirlenmiştir (P=0,000 P<0,05). Eğitim durumu düştükçe umutsuzluk puanlarının da anlamlı derecede düştüğü görülmüştür.

Tablo 6. Katılımcıların ekonomik durumu, sağlık durumu ve uğraştıkları boş zaman aktivitelerine ilişkin umutsuzluk ölçeği anova test sonuçları

	Değişkenler	N	Ort. ± SS	P Değeri
Gelir Düzeyi	501 – 1000 tl	32	10,21±6,69	,051
	1001 – 1500 tl	23	8,82±6,79	
	1500 tl'den Fazla	25	8,45±6,81	
Geçirmiş Olduğu Hastalık	Psikolojik	14	13,42±6,40	,007
	Fiziksel	42	7,78±6,73	
	Herhangi bir hastalık geçirmedi	24	6,70±6,02	
Uğraştığı Boş Zaman Aktivitesi	Sosyal Aktivite	23	4,60±5,29	,000
	Sanat Etkinliği	3	5,66±5,03	
	Spor Aktivitesi	6	1,83±1,32	
	Kültürel Etkinlik	5	6,00±7,38	
	Hepsi	12	5,50±6,17	
	Aktivite Yapmıyor	31	14,38±4,08	

Tablo 6'da gelir düzeyine göre umutsuzluk ölçeği puanları karşılaştırıldığında puanlar arasındaki farkın istatistiksel açıdan anlamlı olmadığı saptanmıştır (P=0,051 P>0,05). Geçirmiş oldukları hastalık açısından bakıldığında; psikolojik hastalık geçirenlerde umutsuzluk ölçek puanlarının anlamlı farklılık gösterdiği belirlenmiştir (P=0,007 P<0,05). Serbest zamanlarında aktivitelere katılım durumuna göre umutsuzluk ölçek sonuçlarının da anlamlı olduğu görülmüştür (P=0,000 P<0,05)

TARTIŞMA

Araştırma bulgularına bakıldığında Umutsuzluk duygusu en düşük 55 yaş grubunda olduğu görülürken yaş artışıyla birlikte anlamlı derecede umutsuzluğun da arttığı belirlenmiştir. Bu sonuç kişilik gelişim kuramlarından olan Erikson'un psikososyal kişilik kuramı açısından değerlendirildiğinde; Erikson'un kuramına uygun bir şekilde 70 ve üzeri bireylerde benlik bütünlüğü azaldığı ve umutsuzluk duygusunun yükseldiği düşünülmüştür. Çalışmamızdaki bireylerin yaş ortalamasının yüksek olması ve katılımcıların emekli olmalarından kaynaklı olarak umutsuzluk puanlarının yaşla birlikte artışında etkili olmuş olabileceği düşünülmüştür. Literatür incelendiğinde de bizim araştırma bulgularımızla benzerlik gösteren, umutsuzluk düzeyi ile yaşın paralel arttığını ortaya koyan çalışmaların olduğu da görülmüştür (Akçöltekin ve Doğan, 2012).

Cinsiyet faktörü açısından umutsuzluk puanları analiz edildiğinde; istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığı tespit edilmiştir. Umutsuzluk ile ilgili literatür incelendiğinde; umutsuzluk puanları üzerinde cinsiyet faktörünün etkisine ilişkin farklı sonuçlar olduğu görülmüştür. Bu çalışmalardan bazıları sonuçlarımızla uyumluluk gösterirken (Şahin, 2019; Tümekaya, 2005; Ulucan, Kılınç, Kaya ve Türkçapar 2011), bazıları da çalışmamızın tersine cinsiyet açısından anlamlı sonuçlar ortaya koymuştur. Bu anlamlı

sonuçlara ulaşan çalışmaların bazılarında; erkek öğretmenlerin umutsuzluk düzeylerinin kadın öğretmenlere göre daha yüksek olduğu ve erkeklerin bu duyguyu kadınlardan daha fazla yaşadıkları belirtilmiştir (Özben ve Argun, 2003). Anlamlı sonuçlara ulaşan bazı çalışmalarda ise; kadınların erkeklere oranla daha yüksek bir umutsuzluk düzeyine sahip olduğu bilgisine ulaşılmıştır (Tokuç, Evren ve Ekuklu, 2009).

Araştırmadaki örneklem grubunun, umutsuzluk puanları eğitim düzeyi açısından analiz edildiğinde; eğitim seviyesi azaldıkça umutsuzluğun da tam tersine anlamlı derecede arttığı belirlenmiştir. Özellikle eğitim düzeyi kademe kademe yükseldikçe umutsuzluk puanlarının negatif yönde giderek düşmesi, bu puanlar arasındaki farkın da ileri derecede anlamlı olması, umutsuzluğun eğitim artışı ile birlikte azaldığını göstermiştir. Literatüre bakıldığında; benzer şekilde; eğitim durumu açısından, okur-yazar olanların ve ilkökul mezunu olanların umut seviyesinin diğerlerine göre daha düşük olduğu, eğitim seviyesi arttıkça umut seviyesinin de arttığı belirtilmiştir (Özben, 2008). Yapılan çalışmalarda eğitim durumu açısından Beck Umutsuzluk Ölçeği toplam puanlarının anlamlı bir şekilde farklılık gösterdiği belirlenmiştir (Şahin, 2019). Literatür bilgileriyle çalışma sonuçlarımız yorumlandığında; eğitim düzeyinin yüksek olmasıyla birlikte bireylerin yapabilecekleri işlerin olasılığının artması, hayata daha bilinçli yaklaşımları, kendini gerçekleştirme ve üretkenliğin etkisi olabileceği, ancak kesin sonuçlara ulaşabilmek için daha detaylı çalışmaların planlanmasının uygun olacağı düşünülmüştür.

Yine yapılan bir çalışmada okuryazar olmayan ya da ilkökul mezunu olan bireylerin toplumdaki sosyal statüleri, rolleri ve ekonomik koşullarından dolayı umutsuzluğa daha yatkın olabilecekleri, eğitim düzeyi düşük kişilerin problemlerle daha zor başa çıkacakları ve umutsuzluk duygusunu daha yoğun yaşabilecekleri belirtilmiştir (Durak ve Palabıyıkoglu, 1994; Özben, 2008). Nitekim bu araştırma sonuçları da bizim çalışmamızla paralellik göstermektedir. Bireylerin öğrenim durumları, problemlerle başa çıkmasında, çözüm üretiminde belirleyici bir durum olduğu ve eğitim düzeyi düşük kişilerin, analitik açıdan problemleri çözmede zorlanacakları ve umutsuzluk düzeyi daha yüksek görülebileceği düşünülmüştür.

Sonuçlara bakıldığında; 55 yaş ve üzerindeki bireylerin mesleklerine göre umutsuzluk düzeylerinde istatistiksel açıdan anlamlı farklılık olduğu görülmüştür. Özellikle emeklilik öncesi iş deneyimi olmayanlar lehine anlamlı derece yüksek bulgular tespit edilmiştir. Emeklilikle birlikte işinin olmaması, sosyal ilişkilerini azaltarak yalnızlığa yol açtığı ve kişilerde; farklı duygusal süreçlerin yanında işe yaramazlık ve umutsuzluk duygusu görülebildiği belirtilmiştir (Saygılı, 2017). Umutsuzluk düzeyi ile mesleki doyumu karşılaştıran çalışma sonuçlarına bakıldığında; mesleki doyumu zayıf olanların umutsuzluk düzeylerinin daha yüksek olduğunu (Özben ve Argun, 2003) belirten çalışma sonuçlarının bir nevi bizim çalışmamızdaki sonuçları desteklediği düşünülmüştür.

Medeni durum açısından sonuçlar analiz edildiğinde; umutsuzluk ölçek puanlarının istatistiksel açıdan anlamlı olmadığı görülmüştür. Yapılan çalışmalarda medeni durum ve umutsuzluk düzeyi arasında anlamlı ilişkiler olduğu, evli kişilerin umutsuzluk puanlarının eşinden ayrı, bekar veya eşi vefat edenlere göre daha düşük olduğu belirlenmiştir (Bailey ve Snyder, 2007).

Yaptığımız araştırmadaki örneklem grubunun; gelir düzeyine göre umutsuzluk ölçeği puanları karşılaştırıldığında anlamlı bir fark olmadığı belirlenmiştir. Bu çalışmamızla paralel sonuçlar ortaya koyan araştırmada (Mangır, Aral ve Aksoy, 1990); gelir durumunun umutsuzluk üzerinde etkili olmadığı ifade edilmiştir. Bu şekilde bulgularımızı destekleyen çalışmaların tersine; algılanan gelir düzeyi açısından umutsuzluk ölçeği puanlarının istatistiksel açıdan anlamlı olduğunu saptayan çalışmalar da mevcuttur (Şahin, 2019). Yine geliri az olan bireylerin umutsuzluk puanlarının geliri fazla olan bireylerden daha yüksek olduğu (Özben ve Argun, 2003) da belirtilmiştir. Düşük ve orta gelir düzeyi grubunda yer alanların umutsuzluk puan ortalamaları ile yüksek gelir düzeyi grubunda yer alanların puan ortalamaları arasındaki farkın anlamlı olduğu belirtilmiştir (Duman, Taşgın ve Özdağ, 2009). Bulunan bu sonuçların da bizim çalışmamızla örtüşmediği görülmektedir. Gelir düzeyi açısından umutsuzluk ölçeği toplam puanları arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur (Şahin, 2019).

Yapılan bu araştırmada 55 yaş ve üzerindeki bireylerin geçirmiş oldukları hastalıklara göre umutsuzluk puanları anlamlı farklılıklar göstermiştir. Bu sonuç değerlendirildiğinde yaşlılıkla birlikte hastalıkların oluşması, sağlık durumunun değişmesiyle birlikte umutsuzluk düzeylerinde de artışa

neden olduğu sonucunu çıkartabiliriz. Hastalık geçirme durumuna göre umutsuzluk puanları anlamlı farklılık gösterirken; tedavi görme açısından anlamlı bir sonuca ulaşılmamıştır. Literatürde de bu konuya ilişkin detaylı bir çalışmaya rastlanmamıştır.

Yaşlıların serbest zamanlarında bir etkinliğe katılıp katılmama durumlarına göre umutsuzluk düzeyleri analiz edildiğinde; serbest zaman diliminde herhangi bir aktiviteye katılanların umutsuzluk puanları katılmayanlara göre anlamlı derecede düşük bulunmuştur. Emekli bireylerin serbest zamanda ne tür etkinliklere katıldıkları ve bu katıldıkları etkinlik tipi açısından umutsuzluk duygularında bir farklılaşma olup olmadığına bakıldığında ise; serbest zamanda devam edilen aktivite harekete dayalı ise umutsuzluk puanlarının düştüğü görülmüştür. Özellikle spor yapanlarda umutsuzluk düzeyinin en düşük seviyede çıkması ve en yüksek umutsuzluğun da serbest zamanlarında herhangi bir aktiviteye katılmayanlarda görülmesi, kişilerin serbest zamanlarında hareketli etkinlik seçmelerinin umutsuzluğu gidermede önemli olduğunu göstermiştir. Literatüre bakıldığında ise; serbest zaman aktivitesi olanların herhangi bir serbest zaman aktivitesi olmayanlara göre umut düzeyinin daha yüksek olduğu, bahçe işleri gibi uğraşların olmasının yaşlılarda duygu durumunun iyileşmesinde önemli katkı sağladığı ve özellikle sosyal ilişkileri geliştirmede etki ettiği belirtilmiştir (Yee Tse, 2008; Özben, 2008).

Özellikle kitap okuma, sanatsal ve kültürel etkinliklere katılma, film izleyerek zaman geçirme gibi serbest zamanı etkin bir biçimde değerlendirenlerin umutsuzluk düzeylerinin serbest zamanda hiçbir aktiviteye katılmayanlara göre daha düşük olduğu belirtilmiştir (Özben ve Argun, 2003). Literatürdeki bu bilgiler ve araştırma sonuçları karşılaştırıldığında serbest zaman etkinliklerinin umutsuzluğu gidermede etkili olduğu ve kesin sonuçlara ulaşabilmek için de daha detaylı çalışmaların planlanmasının uygun olacağı düşünülmüştür.

Serbest zamanda yapılan aktiviteler eğer grup halinde yapılıyorsa, umutsuzluğu gidermede daha etkili olacağı belirtilmiş. Grup halinde yapılan etkinliklerin; yalnızlığı giderdiği ve bir tür sosyal destek ağı yarattığı, bir tür meşguliyet imkanı sağladığı ve bu şekilde kişilerin kendine yönelen dikkatlerinin yaptıkları etkinliğe yöneltecekleri açıklanmıştır. Bir şeyler üretme etkinliği sonucunda da; kendini daha iyi hissetme, yaşama yönelik umut duygusu geliştirecekleri, fizik aktiviteye ve hareketli bir etkinliğe katılım ve bu katılımın da 20 dakika devam etmesi sonrasında serotonin hormonunu salgılatarak iyi hissetme duygusunu geliştirdiği yönündeki literatür bilgilerini de (Baltaş ve Baltaş 1990) desteklediği düşünülmüştür.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışma 55 yaş ve üzerindeki bireylerin serbest zamanlarında herhangi bir etkinliğe katılıp katılmama ve çeşitli sosyo-demografik özelliklere göre umutsuzluk düzeylerinin incelenmesi üzerine yapılmıştır. Katılımcıların; cinsiyet, gelir düzeyi, tedavi görme durumlarına göre umutsuzluk puanlarının anlamlı farklılık göstermediği belirlenmiştir.

Bireylerin yaşı arttıkça umutsuzluk puanının da bu artışa orantılı olarak arttığı görülmüştür. Özellikle 70 ve üzeri yaş grubunun umutsuzluk puanının en yüksek grup olduğu tespit edilmiştir. Eğitim seviyesi düştükçe umutsuzluk düzeyinin arttığı, evli olanların bekar olanlara göre umutsuzluk puanlarının daha düşük olduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların geçirmiş oldukları hastalık olup olmamasına göre umutsuzluk puanları arasında anlamlı fark olduğu görülmüştür. Psikolojik hastalık geçirenlerin, fiziksel hastalık geçiren ve hiç hastalık geçirmeyenlere göre umutsuzluk puanlarının daha yüksek olduğu belirlenmiştir.

Aktiviteye katılma durumlarına göre emekli bireylerin umutsuzluk puanlarına bakıldığında; aktiviteye katılanların umutsuzluk puanlarının aktiviteye katılmayanlara göre düşük olduğu belirlenmiştir. Serbest zamanlarında özellikle spor aktivitesine katılanların umutsuzluk puanlarının en düşük olduğu belirlenmiştir.

Sosyal destek azlığının fiziksel ve duygusal sorunlara yol açtığı, bu sorunlar içerisinde; yalnızlık, günlük yaşam aktivitelerinin azlığı, sağlık sorunları, bilişsel bozukluk ve depresif belirtiler olduğu bildirilmiştir (Choi, Kong and Jung, 2012).

Bu araştırmanın bulguları serbest zamanda herhangi bir etkinliğe katılımın umutsuzluk duygusunu azaltmada önemli olduğunu göstermiştir. Umutsuzluk, sosyal aktiviteye katılım ve sosyal destek ağı ilişkisini araştıran daha detaylı çalışmaların yapılması bu konuda daha işe yarar bilgiler sunacaktır.

Tüm bu sonuçlar ve literatür bilgileri göz önüne alındığında sosyal destek ağının artırılması açısından emekli bireylerde rekreatif etkinliklerin yaygınlaştırılması önemli görülmüştür.

Bilgilendirme / Acknowledgement: Bu çalışma, ilk yazarın lisans tez bitirme çalışması olarak hazırlanmış ve 1. Uluslararası Rekreasyon ve Dans Kongresinde Poster Bildiri olarak sunulmuştur.

KAYNAKÇA

- Akçöltekin, A. ve Doğan, S. (2012). Sınıf öğretmenlerinin umutsuzluk düzeylerinin farklı değişkenler açısından incelenmesi. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 5 (7), 49-59.
- Aslan, M. ve Hocoğlu, Ç. (2017). Yaşlanma ve yaşlanma dönemiyle ilişkili psikiyatrik sorunlar. *Düzce Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 7(1), 53-62.
- Bailey, T.C. and Snyder, C.R. (2007). Satisfaction with life and hope. *The Psychological Record*, 57, 233-240.
- Baltaş, A. ve Baltas, Z. (1990). *Stres ve başa çıkma yolları*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Bilir, N. ve Paksoy Erbaydar, N. (2015). *Halk sağlığı temel bilgiler 3*. (Ç. Güler, L. Akın, Eds.). Yaşlılık sorunları ve bulaşıcı olmayan hastalıkların kontrolü. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 1528-1556.
- Choi, M., Kong, S., and Jung, D. (2012). Computer and internet interventions for loneliness and depression in older adults: a meta-analysis. *Health Inform Res.*, 18(3), 191-198. 10 Ekim 2019 tarihinde <https://synapse.koreamed.org/search.php?where=aview&id=10.4258/hir.2012.18.3.191&code=1088HIR&vmode=FULL> adresinden erişildi.
- Dilbaz, N. ve Seber, G. (1993). Umutsuzluk kavramı: depresyon ve intiharda önemi. *Kriz Dergisi*, 1, 134-138.
- Duman, S., Taşgın, Ö. ve Özdağ, S. (2009). Beden eğitimi ve spor yüksekokulu spor yöneticiliği bölümünde okuyan öğrencilerin umutsuzluk düzeylerinin incelenmesi. *Selçuk Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilim Dergisi*, 11(3), 27-32.
- Durak, A. ve Palabıyıkoglu, R. (1994). Beck umutsuzluk ölçeği geçerlilik çalışması. *Kriz Dergisi*, 2(2), 311-319.
- World Health Organization (2015). *World report on aging and health*. 20 avenue appia, 1211 Switzerland: Geneva 27.
- Kocaman, N. (2008). Tıbbi hastalığa psikososyal tepkiler, *İstanbul Tıp Fakültesi Dergisi*, 71, 52-58.
- Kutlu, M. (1998). *Özürü çocuğu olan ana babaların umutsuzluk düzeyleri*. Yayınlanmamış doktora tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.
- Landeiro, F., Barrows, P., Musson, E.N., Gray, A. M. and Leal, J. (2016). Reducing social isolation and loneliness in older people: a systematic review protocol. *BMJ Open*, 2017;7:e013778. doi:10.1136/bmjopen-2016-013778. 10 Ekim 2019 tarihinde <https://bmjopen.bmj.com/content/bmjopen/7/5/e013778.full.pdf> adresinden erişildi.
- Mangır, M., Aral, N. ve Aksoy, A. (1990). *Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Ev Ekonomisi Yüksek Okulu ile Tarımsal Mekanizasyon Bölümü birinci sınıf öğrencilerinin depresyon durumlarını etkileyen bazı etmenler üzerine bir araştırma*. Ankara: Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları.

- Öz, F. (2002). Yaşamın son evresi: Yaşlılık psikososyal açıdan gözden geçirme. *Kriz Dergisi*, 10(2), 17-28.
- Öz, F. (2010). *Sağlık alanında temel kavramlar ve beceriler*. Ankara: Mattek Matbaacılık.
- Özben, Ş. (2008). Yaşlılarda umutsuzluk. *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, 23,136-151.
- Özben, Ş. ve Argun, Y. (2003). İlköğretim öğretmenlerinin umutsuzluk ve tükenmişlik düzeyleri. *Ege Eğitim Dergisi*, 1(3) 36-48.
- Saygılı, S. (2017). *Yaşlılık psikolojisi*. İstanbul: Türdav Yayın Grubu. 21-42.
- Savaşır, I. ve Şahin, N. (1997). *Bilişsel-davranışçıl terapilerde değerlendirme:sık kullanılan ölçekler*. Ankara: Türk Psikologlar Derneği Yayınları.
- Steptoe, A., Shankar, A., Demakakos, P. and Wardle, J. (2013). Social isolation, loneliness, and all-cause mortality in older men and women. *Proceedings of The National Academy of Sciences of The United States of America*, 110(15), 5797–5801.
- Şahin, M. A. (2019). *Yaşlı Bireylerde sosyal destek algısının yalnızlık ve umutsuzluk üzerine etkisi*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Hemşirelik Anabilim Dalı, Erzincan.
- Tanç, S. (1999). *Benlik değeri, umutsuzluk ve kariyer beklentileri*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Tümkaya, S. (2005). Ailesi yanında ve yetiştirme yurdunda kalan ergenlerin umutsuzluk düzeylerinin karşılaştırılması. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 3(4), 445-459.
- Tokuç, B., Evren, H. ve Ekuklu, G. (2009). Edirne ve Hayrabolu Mesleki Eğitim Merkezi öğrencilerinde umutsuzluk ve sürekli kaygı düzeyleri. *TAF Prev Med Bull*, 8(2),155-160.
- Ulucan, H., Kılınc, M., Kaya, K. ve Türkçapar, Ü. (2011). Beden eğitimi ve spor yüksekokullarında öğrenimlerine devam eden öğrencilerin umutsuzluk ve yaşam doyumlarının incelenmesi. *Selçuk Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilim Dergisi*, 13(3), 349-356.
- Yee Tse M. M. (2008). Therapeutic effects of an indoor gardening programme for older people living in nursing homes. *Journal of Clinical Nursing*, 19, 949–958.
- Yıldırım, B. (2015). *Öğretmenlerin umutsuzluk düzeylerinin incelenmesi*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Okan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.

Belediye Başkanlarının Hizmet Yönelimli Liderlik Tarzları İle Şehir Yaşam Kalitesi Arasındaki İlişki

Dr. Öğr. Üyesi Nilüfer Rüzgar^{1*}
Arş. Gör. Ahsen Nisa Odabaşoğlu²
Dr. Öğr. Üyesi Bekir Özkan³

Geliş tarihi: 18.11.2019
Kabul tarihi: 06.12.2019

Atf bilgisi:
IBAD Sosyal Bilimler Dergisi
Sayı: 5 Sayfa: 598-614
Yıl: 2019 Dönem: Güz

This article was checked by *iThenticate*.
Similarity Index 6%

¹ Bursa Teknik Üniversitesi, Türkiye
nilufer.ruzgar@btu.edu.tr,

ORCID ID 0000-0002-9598-3390

² Bursa Teknik Üniversitesi, Türkiye
ahsen.odabasoglu@btu.edu.tr

ORCID ID 0000-0002-6760-1180

³ Bursa Teknik Üniversitesi, Türkiye
bekir.ozkan@btu.edu.tr

ORCID ID 0000-0001-5802-3473

* Sorumlu Yazar

ÖZ

Belediye başkanları, sundukları hizmetler vasıtasıyla kamu tarafından bilinirlik kazanmaktadırlar. Bu bağlamda, hizmetkâr edasıyla hareket ederek “hizmetkâr lider” tarzını benimsemektedirler. Çalışanlarını ve hizmet verdiği kişilerle iletişimini daha şeffaf bir şekilde kuran, onlara destek sunan ve problemleriyle ilgilenen hizmetkâr liderlerin sunduğu hizmetlerin şehir yaşam kalitesi ile olan ilişkisi, vatandaşların başarılı yönetime dair fikirlerine etki etmesi beklenmektedir. Bu araştırmanın ana amacı, üniversite öğrencilerinin ikamet ettikleri yerde hizmet veren belediye başkanlarının benimsedikleri liderlik tarzına yönelik algılarının şehir yaşam kalitesine dair öz değerlendirmeleriyle olan ilişkisini ortaya çıkarmaktır. Bu amaca istinaden Yıldırım semtinde bulunan Bursa Teknik Üniversitesi’nde eğitimine devam eden 121 üniversite öğrencisine iki ölçekten oluşan bir anket uygulaması yapılmıştır. İlk ölçek, Demirel vd. (2012) tarafından geliştirilen “Hizmetkâr Liderlik Ölçeği”dir. İkinci ölçek ise Karamustafa, Güllü ve Acar (2010) tarafından geliştirilen ve şehir yaşam kalitesini ölçmeyi amaçlayan “Önem-Performans Analizi Ölçeği”dir. Elde edilen veriler SPSS 22.0 paket programı kullanılarak analiz edilmiş, bu kapsamda da faktör analizi ve regresyon analizi yapılmıştır. Bulgulara göre hizmet yönelimli liderliğin şehir yaşam kalitesi üzerinde, özellikle Servis/Alçakgönüllülük boyutu bağlamında, istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi bulunmaktadır. Bu nedenle, gelecekte farklı ilçeler, farklı şehirler ve farklı bölgeler üzerinde araştırmalar yapılması, Türkiye’nin genel bir çerçevesini çizme şansını verebilir. Böylelikle belediyelerin sunduğu hizmetlerde gerekli değişiklikler yapılarak vatandaşların şehir yaşamı kalitesi algıları olumlu yönde artabilir.

Anahtar Kelimeler: Belediye Başkanları, Liderlik Tarzı, Hizmetkâr Liderlik, Şehir Yaşam Kalitesi

The Relationship between Mayors' Servant Leadership Styles and Quality of City Life

Assist. Prof. Dr. Nilüfer Rüzgar^{1*}
Res. Assist. Ahsen Nisa Odabaşoğlu²
Assist. Prof. Dr. Bekir Özkan³

First received: 18.11.2019

Accepted: 06.12.2019

Citation:

IBAD Journal of Social Sciences

Issue: 5 **Pages:** 598-614

Year: 2019 **Session:** Fall

This article was checked by *iThenticate*.
Similarity Index 6%

¹ Bursa Technical University, Turkey,
nilufer.ruzgar@btu.edu.tr,

ORCID ID 0000-0002-9598-3390

² Bursa Technical University, Turkey,
ahsen.odabasoglu@btu.edu.tr

ORCID ID 0000-0002-6760-1180

³ Bursa Technical University, Turkey,
bekir.ozkan@btu.edu.tr

ORCID ID 0000-0001-5802-3473

* Corresponding Author

ÖZ

Mayors are known by the public via the services they provide. Therefore, they act as servants and adopt "servant leadership" style. It is expected that the relationship between the services provided by servant leaders who build relationships with employees and the group that is served, who supports them and who take care of their problems, with quality of city life, shape the perceptions of citizens about successful management. In this study, the main purpose is to reveal the relationship between the perceptions of university students about their district of residence mayor's extent of displaying servant leadership qualifications and their self evaluations about quality of city life. With this purpose, a survey that consists two scales is applied to the 121 active students of Bursa Technical University, which is in Yıldırım district, Bursa. The former scale is "Servant Leadership Scale" that is developed by Demirel et.al. (2012). The latter is "Importance-Performance Analysis Scale" that is developed by Karamustafa, Güllü and Acar (2010). The gathered data is analyzed via SPSS 22.0 package programme and factor analysis and regression analysis are applied. According to the findings, there is a statistically significant effect of servant leadership on quality of city life, especially in terms of Service/Humility dimensions. Therefore in the future, making researches on different districts, different cities and different regions can give the chance of drawing a general frame of Turkey. Thus, necessary amendments in the services that are provided by the municipalities would be done and the perceptions of citizens in terms of quality of city life can increase in a positive way.

Anahtar Kelimeler: Mayors, Leadership Styles, Servant Leadership, Quality of City Life

INTRODUCTION

The term "Servant Leadership" was started to be used in Europe to define spiritual leaders such as fathers and nuns. The facts that spiritual leaders devote themselves to serve humanity, organize their management styles to provide peace, happiness and satisfaction of the community and give importance to spirituality more than materiality, were the main reasons of this term to arouse. In short, servant leadership first focuses on people and then focuses on the organization (Waddell, 2006, p.2).

Servant leadership concept is found appropriate for Turkish culture as well in terms of its qualifications. In Orhun Epigraphs, Bilge Kagan says "I haven't slept for the sake of Turkish people, I haven't sat down during the day and I have worked to the bitter end with my brother Kül Tigin. I have provided garments for my people in need, I have provided wealth for my people who suffer from poverty, I have raised the number of my people, I have established a community which is better than the other communities with powerful states and with powerful Khans" (Çelik, 2010, p.42). This statement of Bilge Kagan, points out that in Turkish culture serving and devoting is crucial. Hz. Muhammed's saying "The master of the nation, is the one who serve the nation", underlines this cruciality and puts emphasis on the religious side of Turkish management view. The saying "Serving the nation means serving Allah" can be evaluated as another proof of this point of view.

Quality of city life, on the other hand, is a concept that is developed upon the improvement of modern life and societies' becoming contemporary (Marans, 2007, p.299-352). Life quality, with a wider definition, is the general situation of life in terms of both individual and communal. Because of the fact that it has relationships with numerous fields such as philosophy, health, urban life etc., it has several definitions (Neal, Sirgy and Uysal, 1999, p.153-164). According to Von Kamp et.al (2003, p.5-18), life quality is accepted together with environment's measurable components such as spatial, physical and social in addition to perception styles of these components. Thus, the individuals' perceptions are evaluated via not only objective qualities but also subjective qualities.

In this context, the main purpose is to reveal the relationship between the perceptions of university students about mayor's, who manage the district that they reside, extent of displaying servant leadership qualifications and their self evaluations about quality of city life. With this purpose, a survey that consists two scales is applied to the 121 active students of Bursa Technical University, which is in Yıldırım district of Bursa city. Although Yıldırım district is among the three biggest districts of Bursa city, the fact that it has been started to develop recently thanks to the university, makes the perceptions of the university students about the services of the municipality, even more important. The former scale is "Servant Leadership Scale" that is developed by Demirel et.al. (2012) by combining the scales of Dennis and Winston (2003) and Dennis and Bocarnea (2005), which are adapted into Turkish by Aslan and Özata (2011). The latter is "Importance-Performance Analysis Scale" that is developed by Karamustafa, Güllü and Acar (2010) in order to measure quality of city life as 42 items.

1. SERVANT LEADERSHIP

Servantship concept is based on "virtue theory", which consists of all spiritual values. Virtue theory, on the other hand, is a concept that is built on Aristotle's "ethics" and focuses on human rights (Patterson, 2003, p.6). According to Aristotle, ethics sheds light on the appropriate behaviours that ease people's lives in the community (Daly and Mattilla, 2007). From a wider perspective ethics; "is a system of standards, principles and moral values that define what is good and what is bad in individual and group relations and examines concepts such as good, bad, right and wrong" (Hatcher, 2004 cited in Rüzgar, 2017, p. 326).

Servant leadership theory has its source from Greenleaf's "Butler Theory" (Turhan, 2007, p. 30). In this context, the leader gives priority to the followers' needs and interests and therefore puts emphasis on moral principles and tries to build trust (Caldwell, Bischoff and Karri, 2002, p. 153-163). In this sense, the leader devotes himself/herself to the followers and aims at giving, not receiving (Pollard, 1996, p. 243).

Spears (2004, p. 10), points out that the effectivity of a leader in terms of servanthship, cannot be

determined by evaluating just the leader. Therefore the qualities of the followers such as being wise, autonomous and ready to serve, are important indicators of servant leadership.

In addition to afore mentioned qualities of servant leadership, these kind of leaders are altruists instead of being egoists. In this sense, they focus on fulfilling employees' needs, empowering them, and improving them individually (Laub, 1999, p. 308; Russell and Stone, 2002, p. 145-157; Greenleaf, 1977, p. 22; Stone, Russell and Patterson, 2004, p. 352). Therefore servant leadership requires paying attention to the followers all the time (Patterson, 2003, p. 6).

When the literature is scrutinized, ten main qualifications of servant leadership draw attention. These are; *Latitudinarianism*, which means drawing conclusions from past experiences in order to make decisions about future and being aware of today's reality. *Listening to others*, which stands for staying in touch with the followers and aiming at satisfying their needs. *Taking responsibility of people's improvement*, which stands for taking responsibility of individual, professional and spiritual improvement of the followers. *Conceptualizing*, which stands for thinking over the problems and conceptualizing each problem by handling them in a wholistic point of view. *The power of persuasion*, which means compromising with followers by persuading each individual about the changes in the environment, without being authoritative. *Awareness*, which means being aware of both his/her flaws and limitations and the flaws and limitations of the members of the followers. *Management*, which means protecting the resources of the organization and making fair distribution of these resources. *Building communities*, which means providing members of the organization with group activities that enables them feel better, improve themselves and make mutual sharing. *Amendment*, which stands for communicating with the followers individually in order to prevent negative feelings. *Accepting and Empathy*, which stand for empathizing in order to understand the current situations and the feelings of the followers (McDougle, 2009, p. 41-47; Beck, 2010, p. 7-17).

Laub (1999, p. 308), on the other hand, underlines six qualities of servant leadership as *giving value to people, being trustworthy, delegating the duties, making teams like family, fulfilling the leadership needs of people and assuring individual improvement opportunities*. Furthermore, in this frame he also developed a measure (Crippen, 2005, p.11-16).

2. QUALITY OF CITY LIFE

Quality, can be defined as a product that constitutes the standards and satisfies the expectations of the customers from the product. According to Turkish Language Constitution (Türk Dil Kurumu-TDK), "quality is the situation of a product that constitutes the best specifications" (TDK, 2019).

Although quality of city life, carries differences in great extent because of the fact that it is used in various concepts, in general terms it refers to the conditions of the environment such as weather and water pollution, inadequate housing etc., or to the individual qualities such as health condition and educational situation. In broad terms, it is related to the development of both economical and non-economical social indicators because of the fact that they reflect societies' general health (Pacione, 1986, p. 1499).

According to Geray (1998, p. 327), quality of city life, which is also known as quality of urban life, reflects the fact of being superior to the pre-defined standards of the presentation extent of urban infrastructure, communication, transportation, housing etc. in spaces that are accepted as "cities" in terms of social, economical and spatial elements. In this sense, when the city carries the qualities that are superior to these pre-defined material standards, it is proved that the quality of life is in a good condition. In broader terms quality of city life consists social, cultural and political factors and processes. Individuals benefit from the opportunities that the city provides equally, balanced and in the frame of their needs. In addition they join to the educational, artistic and political activities and processes. In this sense, it seems necessary to consider quality of city life as multi-dimensional. The extent of satisfying the societal needs that are specific to the city, is crucial in this context. The physical and material infrastructure, satisfying educational, artistic and cultural needs, contributing to the city management and supervising the management, joining the processes and making decisions related to defining societies' life style, are crucial in this sense.

The cities that meet the mentioned criteria and that present a high quality of life, turn out to be attraction centers thanks to high qualified infrastructure, transportation services, security services, well-raised human resource and economical and technological accumulations (Yavuzçehre and Torlak, 2006, p. 203).

3. PREVIOUS RESEARCHES

When the related literature is scrutinized, studies on servant leadership is seem to be really scarce especially in international literature. Researches on quality of city life are scarce as well. Moreover, researches on the effect of servant leadership qualities of mayors on the quality of city life cannot be found. Therefore this study is expected to make a contribution to the literature in this context and lead other researchers to make studies and researches in other districts, other cities and other regions in order to draw a frame of the country in this sense. Furthermore, the results are expected to help applying necessary amandments both in municipalities and cities.

As an example for international researches in the context of servant leadership, Kent Keith in his website [http. s://toservefirst.com/definition-of-servant-leadership.html](http://toservefirst.com/definition-of-servant-leadership.html), first defines servant leadership and then explains the theory behind this leadership philosophy.

Spears (2013), who is the CEO of the Greenleaf Center for Servant-Leadership, points out the 10 gifts of a servant leader as well as a brief historical overview in his article in Daily Goods.

In his article titled, "What Does Leadership Look Like in the Future of Work", Forbes writer Jacob Morgan (2016) talked with the Group Chief Human Resources Officer of Tat, a group of over 100 companies and half a billion employees. The article explains why servant leadership may become more and more important in the following years in business life.

As for national researches on servant leadership, Aslan and Özata (2011) conducted a study on mid-wives, nurses and civil servants. They applied a survey that consists Dennis and Winston (2003) "Servant Leadership Scale" on 180 participants. According to the results, the item "My leader knows the aim and goal of the organization and he/she is aware of what he/she wants to achieve for the society" received the highest importance.

In another study, the population of the research is the mayors who are elected in 29 March 2009 elections. In this election 2903 mayors were elected in Turkey. The results of the elections were as such, s. AKP 1442 mayors (%49,67), CHP 503 mayors (%17,33), MHP 483 mayors (%16,64), other parties 475 mayors (%16,36). As the sample of the research 530 mayors, who accepted participating the research, are chosen. According to the results, no matter what kind of leadership style the mayors adopt, they do not display submissive roles. This means, they cannot be easily directed and manipulated by others. On the other hand, it doesn't mean that they never display submissive behaviour (Yörük and Dündar, 2011).

As for city-life quality researches, Türksever (2001), in her PhD dissertation conducted a research on İstanbul, Ankara, İzmir, Adana, Gaziantep and Antalya. His purpose was to reveal the factors that affect the quality and satisfaction of city life. Shee found that the effective factors are parks, green areas, health conditions and noise. Therefore she claims that in order to increase the quality of city life, these factors have to be improved.

In another study that is conducted by Weziak and Bialowolska (2016), 79 European cities were researched and the results indicate that satisfaction with city life varies considerably both inside cities and across Europe. They also found that lack of trustworthiness and efficiency of public administration contribute to dissatisfaction with life in the city.

Kaklauskas, Zavadskas, Radzeviciene, Ubarte, Podvieszko, Podvezko, Kuzminske, Banaitis, Binkyte and Bucinskas (2018), conducted a research on European cities in order to find out if there are any differences among the indicators that measure quality of city life. According to the results, there is low sensitivity to differences between the methods under analysis. They also found out that INVAR method supplements Quality of Life Index technique with new functions and it provides quantitative guidelines for improving the quality of life (QL) in cities in addition to optimizing indicators by considering the existing QL situation in a city.

4. METHODOLOGY

Quantitative methods emphasize objective measurements and the statistical, mathematical, or numerical analysis of data collected through polls, questionnaires, and surveys, or by manipulating pre-existing statistical data using computational techniques. Quantitative research focuses on gathering numerical data and generalizing it across groups of people or to explain a particular phenomenon (Babbie, 2010, p. 297).

The main problem and the hypothesis of the research focus on “what” and “to what extent” is the relationship between servant leadership and quality of city life. In addition, it is aimed to measure the general perception of the university students rather than individual perceptions. Therefore, in the light of all these information the method of the research is defined as quantitative method. As for data gathering, survey method is used. Some of the surveys are delivered via internet and some of the surveys are delivered as hardcopies. The city of Bursa, is a very rich city in terms of its historical roots. In addition, it is the 4. biggest city of Turkey. Therefore, the fact that it provides efficiency in reaching responds in terms of quality of city life, the main population of the research is defined as the university students that live in Bursa. However, it is impossible to reach the whole population because of the obstacles in terms of time and budget. In addition, Yıldırım district is a developing district as it is afore mentioned and the university students prefer to live around the university because of transportation convenience. Thus, unlike the students of Uludağ University, who prefer to live in developed Nilüfer district, it constitutes more importance to measure the perceptions of the students of Bursa Technical University.

Therefore, the research sample is defined as Yıldırım district, which is one of the three central districts. The main reason of this is the fact that although Yıldırım district is among the three biggest districts of Bursa city, it has been started to develop recently thanks to the university. In this sense, this makes the perceptions of the university students about the services of the municipality, even more important. As for sampling method, convenience sampling is used. The surveys are applied to the students of Bursa Technical University, which is in Yıldırım district of Bursa city; because of the fact that it enables convenience in terms of reaching the students who reside in Yıldırım. 700 surveys are delivered to the university students via internet and as hardcopies and 121 responds are gathered. The gathered data is analysed via SPSS 22.0 package programme.

A survey that consists two scales and demographical questions is used. The former scale is “Servant Leadership Scale” that is developed by Demirel et.al. (2012) by combining the scales of Dennis and Winston (2003) and Dennis and Bocarnea (2005), which are adapted into Turkish by Aslan and Özata (2011). It has 32 items with seven dimensions labelled as *Vision, Love, Humility, Trust, Service, Altruism* and *Empowerment*. This combination is done in order to form a scale that is appropriate for measuring mayors' leadership qualities. Thus, an original measure has been contributed to the literature by the mentioned authors. In the current study, the items are gathered under two dimensions, different from the original scale. These dimensions are labelled according to items' relation with each other as *Altruism/Love/Trust* and *Service/Humility*. According to the reliability analysis of the scale, the cronbach's alpha value is 0,984. The latter scale is “Importance-Performance Analysis Scale” that aims at measuring quality of city life in Kayseri and it is developed by Karamustafa, Güllü and Acar (2010). It has 42 items. The items are not gathered under any dimensions in the original scale; therefore a factor analyses is applied and it has been found that the items gather under five dimensions. Each dimension is labelled according to the items' relations with each other as *Transportation/Comfort, Social Life, Open Spaces/Cleanness, Security/Facility Availability* and *Infrastructure*. According to the reliability analyses the cronbach's alpha value is 0,983. In addition, because of the fact that the original scale is developed in order to measure the quality of city life in Kayseri, the items are revised to be appropriate for Bursa.

4.1. Hypotheses

H₀: There is no statistically significant difference between Servant Leadership and Quality of City Life.

H₁: Servant Leadership has statistically significant effect on Transportation and Comfort. $h_1: \mu_1 > \mu_2$

H₂: Servant Leadership has statistically significant effect on Social Life. $h_2: \mu_1 > \mu_2$

H₃: Servant Leadership has statistically significant effect on Open Spaces and Cleanness. $h_3: \mu_1 > \mu_2$

H₄: Servant Leadership has statistically significant effect on Security and Facility Availability. $h_4: \mu_1 > \mu_2$

H₅: Servant Leadership has statistically significant effect on Infrastructure. $h_5: \mu_1 > \mu_2$

5. RESULTS

5.1. Demographical Findings And Dispersion Of Frequencies

According to the demographical findings, 72 (%59,5) participants are female and 49 (%40,5) participants are male. As for age groups, 144 (%67,9) participants are among 18-29, 50 (%23,6) participants are among 30-39, 12 (%5,7) participants are among 40-49 and 6 (%2,8) participants are among 50-59 age groups. 1 (%0,8) participants are married and 120 (%99,2) participants are single.

5.2. Reliability Analysis

The cronbach's alpha value of Servant Leadership Scale has been found as 0,986 and the cronbach's alpha value of Importance-Performance Analysis Scale has been found as 0,980 (Table 1).

Table 1. Cronbach's Alpha Values of the Scales

Scale	Cronbach's Alpha Value	Number of Items
Servant Leadership	,984	32
Importance-Performance Scale	,983	42

5.3. Factor Analysis

According to factor analyses (Table 2), Servant Leadership has two dimensions (Altruism/Trust/Love and Service/Humility), whereas the original scale has seven dimensions as afore mentioned. Altruism/Trust/Love dimension, explains Servant Leadership with a percentage of 40,221 and Service/Humility dimension with a percentage of %31,490. The cumulative percentage of all dimensions is %71,712.

Table 2. Total Variance Explained

Component	Extraction Sums of Squared Loadings			Rotation Sums of Squared Loadings		
	Total	% Variance	Cumulative%	Total	% Variance	Cumulative%
1	21,565	67,391	67,391	12,871	40,221	40,221
2	1,383	4,321	71,712	10,077	31,490	71,712

According to factor analyses (Table 3), Importance-Performance Analysis Scale has five dimensions. Because of the fact that the original scale is not classified under any dimensions, these dimensions are labelled as Transportation/Comfort, Social Life, Open Spaces/Cleanness, Security/Facility Availability and Infrastructure. Transportation/Comfort dimension, explains Importance-Performance Analysis Scale with a percentage of 20,884, Social Life dimension with %16,958, Open Spaces/Cleanness dimension with %14,859, Security/Facility Availability dimension with %10,689 and Infrastructure dimension with %9,619. The cumulative percentage of all dimensions is %73,008.

Table 3. Total Variance Explained

Component	Extraction Sums of Squared Loadings			Rotation Sums of Squared Loadings		
	Total	% Variance	Cumulative%	Total	% Variance	Cumulative%
1	24,745	58,917	58,917	8,771	20,884	20,884
2	2,063	4,912	63,830	7,122	16,958	37,842
3	1,418	3,376	67,206	6,241	14,859	52,701
4	1,295	3,083	70,288	4,489	10,689	63,390
5	1,142	2,720	73,008	4,040	9,6119	73,008

5.4. Regression Analysis Related To Hypothesis

H₁: Servant Leadership has statistically significant effect on Transport/Comfort. h₁: μ₁ > μ₂

According to the model summary table of this hypotheses (Table 4), it is seen that dependent variables Altruism/Trust/Love and Service/Humility have a regression value of %58,8 on Transport/Comfort.

Table 4. Model Summary

Phase	R	R ²	Adjusted R ²	Standart Error
1	,767 ^a	,588	,581	8,15212

a: adjusted

It is concluded from the ANOVA table of the model (Table 5) that at first phase the F value is statistically significant as p<.001. (F_{119,2}=29,917).

Table 5. ANOVA Values

Phase		Sum of Squares	df	Sum of Means	F	p
1	Regression Value	1109,108	2	345,010	29,917	,000
	Residual	7775,483	117	11,532		
	Total	18884,592	119			

There is statistically significant effect of Service/Humility dimension of Servant Leadership on Transport/Comfort (p<,01). So; if Altruism/Love/Trust increases 1 unit, Transport/Comfort quality increases ,858 unit. On the other hand, Altruism/Love/Trust dimension doesn't have statistically significant effect (p>,01) on Transport/Comfort (Table 6).

Since Altruism/Love/Trust dimension doesn't have statistically significant effect, h₁: Servant Leadership has statistically significant effect on Transport/Comfort is partially accepted.

Table 6. Coefficients

Phase		Unstandardised Coefficients		Standardised Coefficients		
		B	Standart Error	Beta	t	p
1	(Transport/Comfort)	6,461	2,188		2,953	,004
	Altruism/Love/Trust	-,147	,178	-,104	-,827	,410
	Service/Humility	,470	,069	,858	6,787	,000

Dependent Variable: Transport/Comfort

H₂: Servant Leadership has statistically significant effect on Social Life. h₂: $\mu_1 > \mu_2$

According to the model summary table of this hypotheses (Table 7), it is seen that dependent variables Altruism/Love/Trust and Service/Humility have a regression value of %51,5 on Social Life.

Table 7. Model Summary

Phase	R	R ²	Adjusted R ²	Standart Error
1	,715 ^a	,515	,503	,81721

a: adjusted

It is concluded from the ANOVA table of the model (Table 8) that at first phase the F value is statistically significant as $p < .001$. ($F_{120-2}=61,749$).

Table 8. ANOVA Values

Phase		Sum of Squares	df	Sum of Means	F	p
1	Regression Value	4225,552	2	2112,776	61,749	,000
	Residual	4037,423	118	34,215		
	Total	8262,975	120			

Service/Humility dimension has statistically significant effect on Social Life ($p < .01$). So; if Service/Humility increases 1 unit, Social Life quality increases ,550 unit. On the other hand, there is no statistically significant effect ($p > .01$) of Altruism/Trust/Love dimension of Servant Leadership on Social Life (Table 9).

Since Altruism/Love/Trust dimension doesn't have statistically significant effect, h₂: Servant Leadership has statistically significant effect on Social Life is partially accepted.

Table 9. Coefficients

Phase		Unstandardised Coefficients		Standardised Coefficients		
		B	Standart Error	Beta	t	p
1	(Social Life)	7,031	1,559		4,511	,000
	Altruism/Trust/Love	,168	,127	,181	1,323	,188
	Service/Humility	,199	,050	,550	4,020	,000

Dependent Variable: Social Life

H₃: Servant Leadership has statistically significant effect on Open Spaces/Cleanness. h₃: $\mu_1 > \mu_2$

According to the model summary table of this hypotheses (Table 10), it is seen that dependent variables VisAltruism/Trust/Love and Service/Humility have a regression value of %64,6 on Open Spaces/Cleanness.

Table 10. Model Summary

Phase	R	R ²	Adjusted R ²	Standart Error
1	,804 ^a	,646	,640	5,29371

a: adjusted

It is concluded from the ANOVA table of the model (Table 11) that at first phase the F value is statistically significant as $p < .001$. ($F_{120-2}=107,800$).

Table 11. ANOVA Values

Phase		Sum of Squares	df	Sum of Means	F	p
1	Regression Value	6041,811	2	3020,905	107,800	,000
	Residual	3306,751	118	28,023		
	Total	9348,562	120			

Service/Humility dimension has statistically significant effect on Open Spaces/Cleanness ($p < ,01$). So, if Service/Humility increases 1 unit, Open Spaces/Cleanness quality increases ,638 unit. On the other hand, there is no statistically significant effect ($p > ,01$) of Altruism/Trust/Love dimensions of Servant Leadership on Open Spaces/Cleanness (Table 12).

Since Altruism/Love/Trust dimension doesn't have statistically significant effect, h₃: Servant Leadership has statistically significant effect on Open Spaces/Cleanness is partially accepted.

Table 12. Coefficients

Phase		Unstandardised Coefficients		Standardised Coefficients		t	p
		B	Error	Beta	Standart		
1	(Open Spaces/Cleanness)	3,417	1,411			2,422	,017
	Altruism/Trust/Love	,180	,115	,183		,1571	,119
	Service/Humility	,246	,045	,638		-,203	,000

Dependent Variable: Open Spaces/Cleanness

H4: Servant Leadership has statistically significant effect on Security/Facility Availability. $h_4: \mu_1 > \mu_2$

According to the model summary table of this hypotheses (Table 13), it is seen that dependent variables Altruism/Trust/Love and Service/Humility have a regression value of %50,3 on Security/Facility/Availability.

Table 13. Model Summary

Phase	R	R ²	Adjusted R ²	Standart Error
1	,709 ^a	,503	,495	4,93198

a: adjusted

It is concluded from the ANOVA table of the model (Table 14) that at first phase the F value is statistically significant as $p < .001$. ($F_{120-2} = 59,726$).

Table 14. ANOVA Values

Phase		Sum of Squares	df	Sum of Means	F	p
1	Regression Value	2905,618	2	1452,809	59,726	,000
	Residual	2870,283	118	24,324		
	Total	5775,901	120			

Service/Humility dimension has statistically significant effect on Security/Facility Availability ($p < .01$). So; if Service/Humility increases 1 unit, Security/Facility Availability quality increases ,706 unit. On the other hand, there is no statistically significant effect ($p > .01$) of Altruism/Trust/Love dimension of Servant Leadership on Security/Facility Availability (Table 15).

Since Altruism/Love/Trust dimension doesn't have statistically significant effect, h_4 : Servant Leadership has statistically significant effect on Security/Facility Availability is partially accepted.

Table 15. Coefficients

Phase		Unstandardised Coefficients		Standardised Coefficients		
		B	Standart Error	Beta	t	p
1	(Security/Facility Availability)	6,276	1,314		4,776	,000
	Altruism/Trust/Love	,003	,107	,003	,024	,981
	Service/Humility	,214	,042	,706	5,118	,000

Dependent Variable: Security/Facility Availability

H₅: Servant Leadership has statistically significant effect on Infrastructure. h₅: $\mu_1 > \mu_2$

According to the model summary table of this hypotheses (Table 16), it is seen that dependent variables Altruism/Trust/Love have a regression value of %61,1 on Infrastructure.

Table 16. Model Summary

Phase	R	R ²	Adjusted R ²	Standart Error
1	,781 ^a	,611	,604	3,36360

a: adjusted

It is concluded from the ANOVA table of the model (Table 17) that at first phase the F value is statistically significant as $p < .001$. ($F_{120,2} = 92,548$).

Table 17. ANOVA Values

Phase		Sum of Squares	df	Sum of Means	F	p
1	Regression Values	2094,142	2	1047,071	92,548	,000
	Residual	1335,031	118	11,314		
	Total	3429,174	120			

Service/Humility dimension has statistically significant effect on Infrastructure ($p < .01$). So; if Service/Humility increases 1 unit, Infrastructure quality increases ,840 unit. On the other hand, there is no statistically significant effect ($p > .01$) of Altruism/Trust/Love dimensions of Servant Leadership on Infrastructure (Table 18).

Since Altruism/Love/Trust dimension doesn't have statistically significant effect, h₅: Servant Leadership has statistically significant effect on Infrastructure is partially accepted.

Tablo 18. Coefficients

Phase		Unstandardised Coefficients		Standardised Coefficients		
		B	Error	Beta	t	p
1	(Infrastructure)	2,853	,896		3,184	,002
	Altruism/Trust/Love	-,040	,073	-,067	-,545	,587
	Service/Humility	,196	,028	,840	6,873	,000

Dependent Variable: Infrastructure

CONCLUSION AND DISCUSSION

Servant leadership has been in our lives since it emerged as a modern movement 40 years ago. Leaders that aim at adapting the changes in both internal and external environments, evaluate servant leadership style as revolutionary in this sense and try to display related behaviours in order to assure peace, motivation, satisfaction and harmony. Patterson (2003), defines servant leaders as people who are altruists, trustworthy and who lead the followers with love, act with humility and empower the followers.

Quality of city life is an important indicator for citizens to be satisfied with the conditions of their residential area. In this sense, the quality of services that are provided by the municipalities via the mayors, play crucial roles. According to ServQual model, which means Service Quality, if the expected service level is higher than received service level, it means that service is unsatisfactory. When expected service level is equal to the received service level, it means that the service is satisfactory. In order to accept the perceived quality as ideal quality, it is essential that expected service should be lower than perceived service (Parasuraman, Zeithaml and Berry, 1994, p. 111-124).

In this context, the main purpose is to reveal the relationship between the perceptions of university students about their district of residence mayor's extent of displaying servant leadership qualifications and their self evaluations about quality of city life. According to the findings, there is statistically significant effect of Servant Leadership on Quality of City Life. On the other hand, in terms of sub-dimensions of both scales, there are some differences. For instance; Service/Humility dimension has statistically significant effect on Quality of City Life as whole. When Service/Humility increases, the Quality of City Life increases as well. This means Service/Humility effects Quality of City Life in a positive way. On the other hand, Altruism/Trust/Love dimension doesn't have statistically significant effect on Quality of City Life. In this sense, it can be concluded that the students give importance first to services that are provided by the mayor via municipality, then to humility of mayors. Having good manners and devoting himself to the residents' welfare are the most important factors that raise the quality of city life. Instead It can be easily understood that the student residents prefer a mayor that devotes himself to the district, build good relationships with the public and thus, increase the quality of city life. Therefore, the fact that Altruism/Trust/Love doesn't have statistically significant effect on quality of city life, can be the reason of students' need of concrete services that are provided. Being altruist and full of love, are not satisfactory factors for increasing the quality of life from the point of view of students. As they are members of Generation Z, who easily tend to criticize every thing and who do not trust abstract data such as love feeling, they need concrete evidences in order to trust someone as a quality of their generation.

The university students' perceptions of quality of city life is a crucial subject in terms of its being among the most important indicators of mayors' leadership styles. In this sense, satisfaction with the conditions of the city/district that they reside, is affected in a positive or negative way. In both international and

national literature the researches in this context, cannot be found. Therefore in the future making researches on different districts, different cities and different regions can give the chance of drawing a general frame of Turkey. Thus, necessary amendments in the services that are provided by the municipalities would be done and the perceptions of citizens in terms of quality of city life can increase in a positive way. According to the results of the analysis; municipalities or mayors may strengthen the relationship between leadership and quality of life, with modesty and primarily by providing concrete services. In other words, while giving priority to a leadership approach focused on the balance between expected and received / perceived service, they should not take on an identity that is disconnected or superior from the public. Even if it makes no sense in analysis, this should not mean that the abstract values are completely ignore

Acknowledgement: This research has been supported by Bursa Technical University Scientific Research Projects Coordination Unit. The project number is 18N25.

REFERENCES

- Akçı, Y. and Uluşık, Ö. (2016). Marka şehir oluşturma: şehirde oturanların değerlendirmeleri üzerine bir uygulama (Adıyaman Örneği). *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(34).
- Aslan, Ş. and Özata, M. (2011). Sağlık çalışanlarında hizmetkâr liderlik: Dennis-Winston ve Dennis-Bocernea hizmetkâr liderlik ölçeklerinin geçerlik ve güvenilirlik araştırması. *Yönetim ve Ekonomi*, 18(1),139-154.
- Avcılar, M. Y. and Kara, E. (2015). Şehir markası kavramı ve marka şehir yaratma stratejilerine yönelik literatür incelemesi. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*, (34), 76-94.
- Babbie, E. R. (2010). *The practice of social research*. 12th ed. Belmont, CA: Wadsworth Cengage, 2010; Muijs, Daniel içinde, *Doing quantitative research in education with SPSS*. 2nd edition. London: SAGE Publications.
- Beck, C. D. (2010). *Antecedents of servant leadership: a mixed methods study*. Unpublished Phd Dissertation. University of Nebraska, Lincoln.
- Caldwell, C., Bischoff, S.J. and Karri, R. (2002). The four umpires: a paradigm for ethical leadership. *Journal of Business Ethics*, 36(1/2), 153-163.
- Carr, A. J.,Gibson, B. and Robinson, P.G. (2001). Is quality of life determined by expectations or experience? *BMJ*, 322(7296), 1240-1243.
- Cop, R. and Akpınar, İ. (2014). Öğrencilerin şehirlerin markalaşmasına yönelik algıları. *Marmara Üniversitesi, İ.İ.B. Dergisi*, 36(1), 69-88.
- Crippen, C. (2005). Servant-leadership as a effective model for educational leadership and management: first to serve, then to lead. *Management in Education*, 18(5), 11-16.
- Çelik, H. S. (2010). Kutadgubilig'de halk devlet ilişkileri: karşılaştırmalı bir bakış. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 188, 37-50.
- Daly, S. P. and Mattilla, M. (2007). Darwin and ethics: using natural selection to understand ethical business and organizational behavior. *EJBO: Journal of Business Ethics and Organization Studies*, 12(2). Retrieved on 2 August 2018 from http://ejbo.jyu.fi/articles/0501_1.html.
- Demirel, E., Yatkın, A., Düşükcan, M., Derin, N., Çakınberk, A. and Güven, M. (2012). Yerel siyasetin liderleri olan belediye başkanlarına yönelik hizmetkâr liderlik ölçeği uyarlama çalışması. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi (Journal Of Academic Approaches)*, 3(2), 67-83
- Dennis, R. (2004). *Servant leadership theory: development of the servant leadership assessment instrument*. Unpublished PhD Thesis. Regent University, Virginia Beach, Virginia, USA.

- Dennis, R.S. and Bocernea, M. (2005). Development of the servant leadership assessment instrument. *Leadership and Organization Development Journal*, 26(8), 600-615.
- Dennis, R. and Winston, B. E. (2003). A factor analysis of page and wong's servant leadership instrument. *Leadership and Organization Development Journal*, 24(8), 455-459.
- Deffner, A. and Lioruris, C. (2005). City marketing: a significant planning tool for urban development in a globalised economy. *45th Congress of the European Regional Science Association*. Vrije Universty, Amsterdam.
- Farling, M. L. Stone, A.G. and Winston, B.E. (1999). Servant leadership: setting the stage for empirical work. *Journal of Leadership Studies*, 6(1-2), 50-72.
- Geray, C. (1998). Kentsel yaşam kalitesi ve belediyeler. *Türk İdare Dergisi*, 70(421), 326-341.
- Görün, M. and Kara, M. (2010). Kentsel dönüşüm ve sosyal girişimcilik bağlamında Türkiye'de kentsel yaşam kalitesinin artırılması. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 8(2), 139-164
- Greenleaf, R. K. (1970). *Center for servant leadership. What is servant leadership?* Retrieved On 03 October 2018 from <http://www.greenleaf.org/whatissl/index.html>
- Hatcher, T. (2004). A rationale for HRD-ethics and its inclusion as a theoretical foundation. *Academy of Human Resource Development International Research Conference Proceedings*. 272-286, Austin, TX
- Huang, C., Oh, K., Zhang, Q. and Choi, Y. J. (2013). Understanding the city brand in the regional tourism market among college students. *Journal of Travel and Tourism Marketing*, 30(7), 662-671.
- Kaklauskas, A., Zavadskas, E. K., Radzeviciene, A., Ubarte, I., Podvezko, A., Podvezko, V., Kuzminske, A., Banaitis, A., Binkyte, A. and Bucinskas, V. (2018). Quality of city life multiple criteria analysis. *Science Direct*, 72, 82-93.
- Karamustafa, K., Güllü, K. and Acar, N. (2010). Kayseri'nin pazarlanabilirliğinin şehir yaşam kalitesi açısından önem-başarım analizi ile değerlendirilmesi. *Pazarlama ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi*, 3(05), 1-26.
- Karmowska, J. (2002). Cultural heritage as an element of marketing strategy in european historic cities. *Proceedings of the 5th European Commission Conference-Cultural Heritage Research: A Pan-European Challenge, Luxembourg*, 139-141.
- Kotler P., Rein I. and Haider H.D. (1993), *Marketing places: attracting investment, industry, and tourism to cities, Regions And Nations*. New York: Macmillan.
- Laub, J. (1999). Assessing the servant organization: development of the servant organizational leadership (SOLA) instrument. *Dissertation Abstracts International*, 60(02), 308.
- Marans, R. (2007). Quality of life studies and their contributions to housing and policy. *Gazimagusa Municipality Seminars*, 26 March 2007, Gazimagusa.
- Mcdougale, L. R. (2009). *Servant leadership in higher education: an analysis of the perceptions of higher education employees regarding servant leadership practises at varying types of institutions*. Unpublished PhD dissertation. University of Texas, San Antonio.
- Morgan J. (2016). What does leadership look like in the future of work. Retrieved on 28 March 2019 from <https://www.forbes.com/sites/jacobmorgan/2016/03/28/what-does-leadership-look-like-in-the-future-of-work/#2b3381cd2704>.
- Neal, J. D., Sirgy, J. M. and Uysal, M. (1999). The role of satisfaction with leisure travel/tourism services and experiences in satisfaction with leisure life and overall life. *Journal of Business Research*, 44(3), 153-164.
- O'toole, J. (1999). *Leadership A to Z, a guide for the appropriately ambitious*. San Fransisco: Jossey Bass.

- Pacione, M. (1986). Quality of life in glasgow: an applied geographical analysis. *Environment and Planning A: Economy and Space*, 18(11), 1499–1520. Retrieved on 12 May 2019 from <https://doi.org/10.1068/a181499>.
- Parasuraman, A., Zeithaml, V. A. and Berry, L. L. (1994). Reassessment of expectations as a comparison standard in measuring service quality: implications for further research. *Journal of Marketing*, 58(1), 111–124.
- Patterson, K. A. (2003). *Servant leadership: a theoretical model*. Unpublished Doctoral Dissertation. Regent University, London.
- Pollard, C. W. (1996). *The leader who serves*. In F. Hesselbein, M. Goldsmith, and R. Beckhard (Ed.s). *The leaders of the future: The Drucker Foundation*. San Francisco: Jossey-Bass. 241-248.
- Russell, R.F. and Stone, A. G. (2002). A review of servant leadership attributes: developing a practical model. *Leadership and Organization Development Journal*, (23), 145-157.
- Rüzgar, N. (2017). A research on the perception of citizens regarding their mayors' apprehension of servant leadership: a research in the city of Bursa. *3rd International Conference on the Changing World and Social Research*. Rome, Italy. 8-10 August.
- Spears, L.C. (2004). Practicing servant-leadership, *Leader to Leader*, 34, 7-11. Retrieved on 21 April 2019 from <http://www.viterbo.edu/uploadedFiles/academics/msl/PracticingServantLeadershipbyLarrySpears.pdf>.
- Spears, L.C. (2004). The 10 Gifts of a Servant Leader. Retrieved on 26 March 2019 from <http://www.dailygood.org/story/447/the-10-gifts-of-a-servant-leader-larry-spears/>.
- Stone, G. A., Russell, F. R. and Patterson, K. (2004). Transformational versus servant leadership: a difference in leader focus. *Leadership and Organizational Development Journal*, 25(4), 349-361.
- TDK (Türk Dil Kurumu). *Büyük Türkçe Sözlük*. Retrieved on 26 February 2019 from http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_btsandarama=kelimeandguid=TDK.GTS.5c704639a4e536.95250796.
- Turgut Y. H. (2007). Kentsel yaşam kalitesi: kuram politika ve uygulamalar. *Mimarlık Dergisi*. Sayı 335. Retrieved on 28 February 2018 from <http://www.mimarlikdergisi.com/index.cfm?sayfa=mimarlikandDergiSayi=53andRecID=1325>.
- Turhan, M. (2007). *Genel ve mesleki lise yöneticilerinin etiksel liderlik davranışlarının okullardaki sosyal adalet üzerindeki etkisi*. Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Unpublished PhD Thesis. Fırat Üniversitesi, Elazığ.
- Türksever, N. (2001). *Türkiye'de büyük şehir alanlarında yaşam kalitesinin değerlendirilmesine yönelik bir yöntem denemesi*. 91-95. İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü. PhD Thesis. İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- Von Kamp, I., Leidelmeijer, K., Marsman, G. and De Hollander, A. (2003). Urban environmental quality and human well-being towards a conceptual framework and de-marcation of concepts: a literature study. *Landscape and Urban Planning*, 6, 5-18.
- Waddell, J. T. (2006). Servent Leadership. Proceedings of the Servant Leadership Research. Retrieved on 28 February 2019 from http://www.regent.edu/acad/sls/publications/conference_proceedings/servant_leadership_roundtable/2006/pdf/waddell.pdf.
- Weziak-Bialowolska, D. (2016). Quality of life in cities-empirical evidence in comparative European perspective. *Science Direct*, 58, 87-96.
- Yavuzçehre, P. S. and Torlak, S. E. (2006). Kentsel yaşam kalitesi ve belediyeler: Denizli Karşıyaka örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (4), 184-207.

Yörük, D. and Dündar, S. (2011). Türkiye'deki yerel yöneticilerin benimsedikleri liderlik tarzlarına göre boyun eğici davranışlarının incelenmesi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi*. 25(1), 93-106

<http://www.triumphstrategicconsulting.com/2017/07/26/servant-leader/>. Retrieved on 21 February 2019

Biliş ve Kültür Kavramının Mimari Tasarım Üzerindeki Etkileri

Öğr. Gör. Gamze Akbaş^{1*}
Dr. Öğr. Üyesi Arzu Erçetin²
Dr. Öğr. Üyesi Vehbi Tosun³

Geliş tarihi: 21.11.2019
Kabul tarihi: 08.12.2019

Atf bilgisi:
IBAD Sosyal Bilimler Dergisi
Sayı: 5 Sayfa: 615-627
Yıl: 2019 Dönem: Güz

This article was checked by *Turnitin*.
Similarity Index 5%

¹ İstanbul Kültür Üniversitesi, Türkiye,
g.akbas@iku.edu.tr,

ORCID ID 0000-0002-5826-3423
² İstanbul Kültür Üniversitesi, Türkiye,
a.eceoglu@iku.edu.tr,

ORCID ID 0000-0002-8381-0011
³ İstanbul Kültür Üniversitesi, Türkiye,
v.tosun@iku.edu.tr,
ORCID ID 0000-0001-9091-740X

* Sorumlu yazar

ÖZ

Zihnin bilimsel çerçevede incelenmesi olarak tanımlanan “bilişsel psikoloji”; mimarlık, eğitim, psikoloji gibi birçok disiplin tarafından ele alınan bir çalışma alanıdır. Mimarlık alanında, zihin işleyişinin tasarım ve yaratıcılık üzerindeki etkilerini anlayabilmek için, kişisel ve kültürel bilgilerle gelişen “biliş” kavramının üzerinde durulması gerekmektedir. Bir toplumun zihinlerinde depoladıkları bilgiler süreç içinde imgeler, kelimeler, fikirler ve tepkiler şeklinde temsil edilmektedir. Bu durum, bir topluma ait davranış ilkelerini yansıtan kültürel bileşenleri oluşturmaktadır. Dolayısıyla, mimari yaratıcılıkta bilişsel psikolojinin etkisi ile kültür ve biliş ilişkisi önemli bir yer tutmaktadır. Bu çalışmada, “biliş”, “kültür” ve “mimari tasarım” alanlarını ele alırken, yaratıcılığın bilişsel olarak nasıl çalıştığı üzerinde durulmaktadır. Bu bağlamda, mimari tasarımdaki bilişsel etkiler sırasıyla bilgi depolama şekilleri, bilişsel şemalar, kültür kavramı, kültürel kodlar ve kültürel şemalar kapsamında tartışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bilişsel Psikoloji, Biliş, Kültür, Şema, Mimarlık

The Impacts of Cognition and Culture on Architectural Design

Lec. Gamze Akbaş^{1*}

Assist. Prof. Dr. Arzu Erçetin²

Assist. Prof. Dr. Vehbi Tosun³

First received: 21.11.2019

Accepted: 08.12.2019

Citation:

IBAD Journal of Social Sciences

Issue: 5

Pages: 615-627

Year: 2019

Session: Fall

This article was checked by *Turnitin*.
Similarity Index 5%

¹ Istanbul Kültür University, Turkey,
g.akbas@iku.edu.tr,

ORCID ID 0000-0002-5826-3423

² Istanbul Kültür University, Turkey,
a.eceoglu@iku.edu.tr,

ORCID ID 0000-0002-8381-0011

³ Istanbul Kültür University, Turkey,
v.tosun@iku.edu.tr,

ORCID ID 0000-0001-9091-740X

* Corresponding Author

ABSTRACT

“Cognitive psychology” which can be defined as the scientific examination of the mind, has been handled by many disciplines such as architecture, city planning, education and psychology. In the field of architecture, in order to understand the effects of mental functioning on design and creativity, it is necessary to focus on the concept of cognition which develops with personal and cultural knowledge. The information stored in the minds of a society is often represented as images, words, ideas, and reactions. This also constitutes cultural components that reflect the principles of behavior that are specific to a society. Therefore, the influence of "cognitive psychology" and the relationship between "culture" and "cognition" play an important role in architectural creativity and design, as well as how one can understand the relationship between man and environment. In this study, while dealing with the fields of "cognition", "culture" and "architectural design" it is emphasized how creativity works cognitively. In this context, cognitive influences in architectural design are discussed in the context of information storage types, cognitive schemes, the concept of culture, cultural codes and cultural schemes, respectively.

Keywords: Cognitive Psychology, Cognition, Culture, Schema, Architecture

GİRİŞ

Bilişsel psikoloji mimari tasarım süreci bağlamında ele alındığında, kültürel davranış pratikleri ve zihinsel gösterimlerden (imgeler) faydalanarak bir problemin çözümlenmesini sağlamaktadır. Bir tasarımın yapılandırılması belirli bir problem çözme döngüsünü beraberinde getirmektedir; dolayısıyla, bir problemin zihinde tasarlanması bilişsel tasarım sürecini etkileyen önemli bir faktördür (Goldstein, 2013, s. 559). Bu aşamada ise bellek, imgeleme ve problem çözme gibi etmenler, bireyin tasarlama eyleminde etkili olmaktadır.

Konuya ilişkin olarak, 1970'lerde bilişsel araştırmaların yön verdiği çalışmaların yerini, 1980 ve 90'larda sosyokültürel eğilimler almıştır (McVee, Dunsmore, & Gavelek, 2005, s. 531). Bu süreçte, biliş ve kültür ilişkisi bilişsel psikolojinin tarihinde önemli bir yer tutmakla birlikte, kültürel kodlar ve kültürel şemalar gibi adlandırmalar bu çalışma alanının alt başlıklarını oluşturmaya başlamıştır. Kültürel kodlar, belli bir coğrafyada birikmiş yaşam bilgisi, imgeler, kavramlar, fikirler ve tepkiler şeklinde tanımlanmaktadır. Kültürel şemalar ise, toplum üyeleri tarafından geniş çapta paylaşılan zihinsel temsillerdir (Sperber, 1996, s. 33).

Ketizmen Önal (2011, s. 156), mimari tasarım ve şema arasındaki ilişkinin bilişsel tasarım sürecinin belirlenmesinde etkili olduğunu ifade etmektedir. Toplumun kendine özgü değerlerini barındıran şemalar, kişisel şema ve kültürel şema olmak üzere iki kategoride incelenmektedir. Kişisel şemalar, toplumda başkaları tarafından paylaşılmayan ya da kendine özgü şemalar olarak adlandırılırken, kültürel şemalar, toplumun ortak bilişsel kaynak stokunun bir parçası şeklinde tanımlanmaktadır (Shore, 1996, s. 47).

En temel tanımı ile kültür bileşenleri; kültürel şemalar, çevresel etkileşim (mimarlık, edebiyat, dil) ve davranış ilkelerinden oluşmaktadır. Kültürel şema ve yaratıcılığı bilişsel bir yaklaşımla ele alan Ketizmen Önal (2011, s. 155-156), tasarım sürecini zihinde gerçekleşen bir durum olması sebebiyle düşünme eylemi olarak tanımlamaktadır. Dolayısıyla, zihinsel bir süreç olarak nitelenen tasarım, her toplumun süregelen davranış ve tutumları ile şekillenerek biçim ve üretimi çeşitlendirmektedir.

Zihnin özellikleri bilişsel psikolojinin temel konusu olduğundan dolayı, uyarıcı - zihinsel tepki - davranışsal tepki olarak açıklanmaktadır (Goldstein, 2013, s. 36-37). Tüm bu ifadelerden yola çıkarak, biliş bir yöntem olarak ele almak görsel malzemelerin yorumlanarak tasarımda verilmek istenen mesajların çözümlenmesi ile mümkündür. Bu çalışmada, bir yöntem olarak bilişsel psikolojinin mimari tasarımda nasıl kullanıldığı ele alınmaktadır.

BİLİŞİN KAPSAM VE TANIMI

Biliş (*cognition*), bireysel ve kültürel bilgiler ile gelişir; dolayısıyla, bu durum deneyim ve bilgi yoluyla şekillenen bir davranış halini almaktadır. Biliş, psikoloji, eğitim, felsefe gibi birçok alanda incelenmektedir; ancak, bilişle ilgili yapılan çalışmalar bilişsel bilimin çatısı altında toplanmaktadır. Augustinos ve Walker'a (1995, s. 32) göre, insan bilişini inceleyen bilişsel bilim, dışarıdan gelen uyaranları ve nesnelere nasıl algıladığımızı, anladığımızı, depoladığımızı ve hatırladığımızı inceler ve insan zihninin bu bilişsel süreçlerde nasıl çalıştığını anlamaya çalışır.

Goldstein (2013, s. 33) tarafından maddeler halinde sıralanan zihin kavramı, olay, beceri ve imgeler ile ilgili verilerin korunması, geri çağırılması ve kullanılmasında etkin rol oynamaktadır.

- Algı: Görme ya da duyma,
- Dikkat: İnsanlarla konuşma,
- Dil: Konuşma sırasında dili anlama ve üretme,
- Bellek: Geçmişte olan bir eylemin hatırlanması,
- İmgeleme: Anımsama ya da zihinde canlandırma,
- Problem Çözme: Alternatifler bulmak ya da çözümler üretmek,
- Bilgi: Verilere ulaşmak veya elde etmek,
- Kararlar: Şartlara göre davranmaktır.

Biliş: Bilgi Depolama

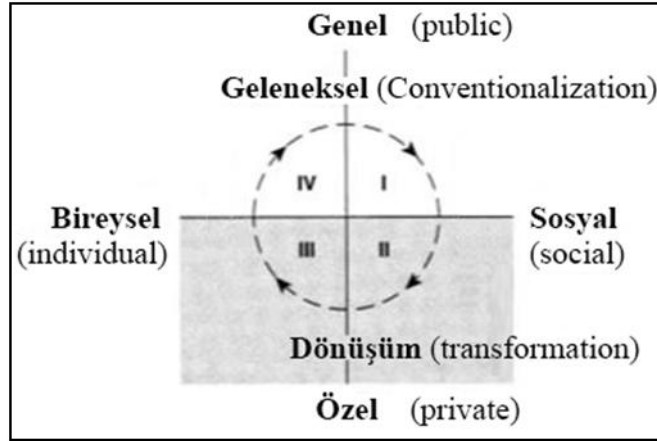
Bellek, özgün bilgiler artık bulunmadığında uyarıcı, imge, olay, düşünce ve becerilerle ilgili bilgilerin korunmasında, geri çağırılmasında ve kullanılmasında rol oynayan süreç şeklinde tanımlanmaktadır (Goldstein, 2013, s. 214). Bellekte kodlama, depolama ve geri çağırma olmak üzere üç işlem vardır. Kodlama işlemi, bir uyarıcının zihnindeki tasarımı bir biçimdir (Goldstein, 2013, s. 232).

Depolama işlemi, kodlanan bilgilerin saklanması ve geri çağırma işlemi bellekte saklanan bilgilerin kullanılması şeklinde ifade edilmektedir. Bu noktadan hareketle, zihnin işleyişini kavramlar, şemalar ve senaryolar şeklinde ele alan görüşler ön plana çıkmaktadır (Bruning, Schraw, Norby ve Ronning, 2004, s. 47).

Kavramlar: Belirli bir nesneyi algılamayabilmenin temel yolu, benzerlikler etrafında toplamak ya da gruplandırmaktır (Bruning, Schraw, Norby ve Ronning, 2004, s. 45). Çünkü kavram; bellek, düşünme, algılama, dili anlama gibi çeşitli bilişsel işlevlerde yakından ilişkilidir. Bu nedenle, varlıklar kategoriler olarak adlandırılan bir işleve sahiptir; aynı zamanda, daha önce deneyimlemediğimiz varlıkları da anlamamıza yardım eder. Bu noktada, kavramlar zihnin temel noktasını oluşturmaktadır. Örneğin, bir ağaç ya da kuş kavramı, zihninizde çok sayıda benzer örneklerin bir araya gelmesiyle oluşmaktadır.

Şema: Durumlar, olaylar, eylemler ve nesnelere ile ilgili bilgileri düzenlemek amacıyla kullanılan şemalar, temel olarak deneyim ve biliş arasındaki ilişkiyi temsil etmektedir (D'Andrade, 1992, s. 28; Bruning, Schraw, Norby ve Ronning, 2004, s. 22-23). Depolanan bilgileri düzenleyen ve kategorize eden şemalar, kavramların bir araya gelerek anlamlı bir bütün oluşturmasıdır. Örneğin, ofis şeması çalışma masası, sandalye, kalem, kâğıt gibi çeşitli nesnelere bir araya gelmesiyle meydana gelmektedir.

McVee, Dunsmore ve Gavelek (2005, s. 547), şemaları birey ve çevre arasındaki sosyal etkileşimden oluşan sosyo-kültürel yapılar şeklinde açıklamaktadır; bu kapsamda, Vyogotsky kültürel gelişim sürecini “*Vyogotsky Space*” diyagramı ile ifade etmektedir (Görsel 1). Bu diyagrama göre, bilginin depolanması, sosyal-bireysel (*social-individual*) ve kamu-özel (*public-private*) alanlar arasındaki ilişkiyle meydana gelmektedir (McVee, Dunsmore ve Gavelek, 2005, s. 547).

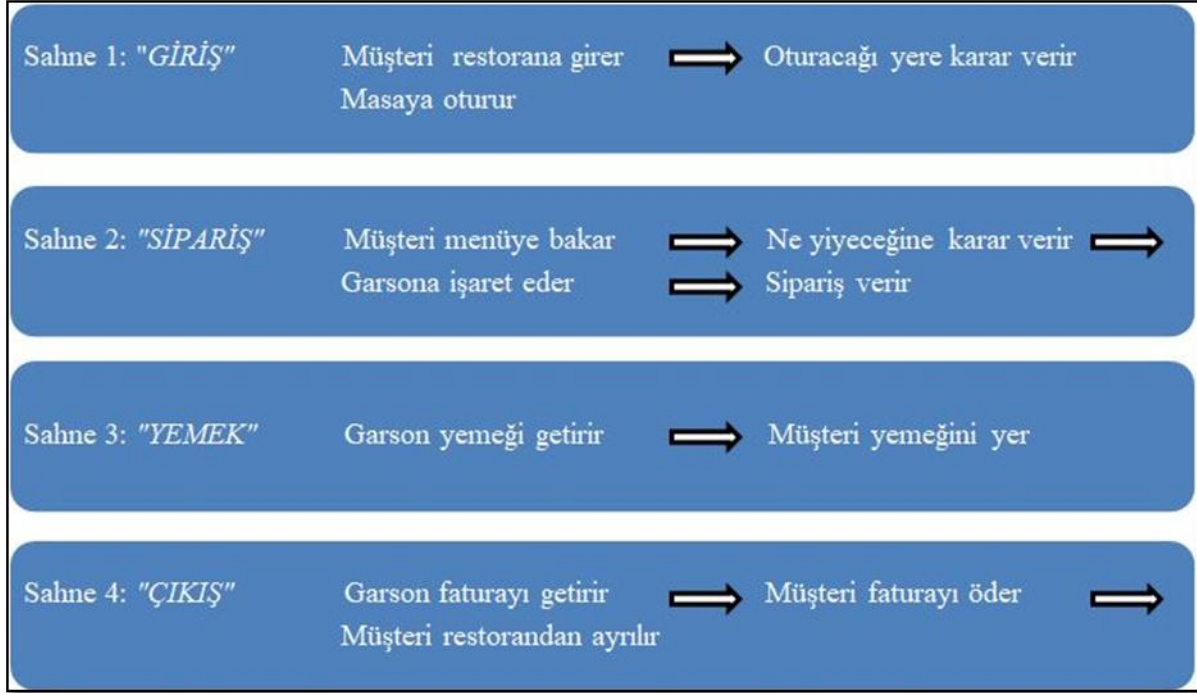

Görsel 1: “*Vyogotsky Space*” diyagramı (Mc Vee, Dunsmore ve Gavelek, 2005, s. 548)

İnsanlar, yaşamları boyunca sorulara çözüm bulma ihtiyacını hissetmiştir; bu bağlamda, öğrenme ve bilgi edinme durumu diğer canlılardan ayıran en büyük özelliktir. Her bir insan sahip olduğu bireysel bilgi iletişimini de güçlü kılar. Öğrenme isteği ve iletişim kurma becerisi ile oluşan kavramı kültür olarak ifade etmeyi mümkün kılmaktadır. Şemalar ile erişilmek istenen bilgiler sembol ve mesajlar yoluyla ilerleyen sürecin bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadırlar; çünkü bilgilerin geri çağırılması ve kullanılmasında şemalar pratik ve hızlı çalışmaktadır.

Senaryolar: Bir olayın hafızamızda depolanan bilgiler doğrultusunda şematik olarak gerçekleşmesidir. Senaryolar, günlük yaşamımızda kanıksadığımız durumların merkezini

oluşturmaktadır (Bower, Black ve Turner, 1979, s. 179). Görsel 2’de de görüldüğü gibi, bir bireyin restorana gitmesi kişisel bir senaryo şeklinde ifade edilebilir.

Görsel 2: Restoran Senaryosu (Bower, Black ve Turner, 1979, s. 179) (Yeniden Çizilerek)

Bir restoranda yapılacakları bilmek, “sahne 1: giriş”, “sahne 2: sipariş”, “sahne 3: yemek” ve “sahne 4: çıkış” gibi bir dizi olayları hatırlamak demektir. Restoranda bulunan birey, bu senaryoyu hafızadan alır ve uygular; dolayısıyla, menüye bakmak, sipariş vermek, yemek yemek ve faturayı ödemek gibi davranışlar sergilemektedir.

Biliş ve kültür ilişkisi, kültür ve mimari çevrede değişimlerin aşırı ve hızlı olduğu durumlarda daha da önem kazanmaktadır. Toplum kimliğini ortadan kaldıran, sosyal yapı, dayanışma, aidiyet duygusunu yok eden, adaptasyon sürecinde uyumu azaltan ve bilişsel şemayı bozan bu süreç aynı zamanda bireylerin yetkinliğini olumsuz yönde etkilemektedir. Biliş alanında bireylerin çevre ile ilişkilerinde yetkinliğini arttırmak amacıyla çok farklı disiplinlerde görsel ve işitsel alanlardaki çalışmalar son yıllarda önem kazanmıştır (Rapoport, 2005, Yağanoğlu ve Köse, 2018).

PROBLEM ÇÖZME VE YARATICILIK

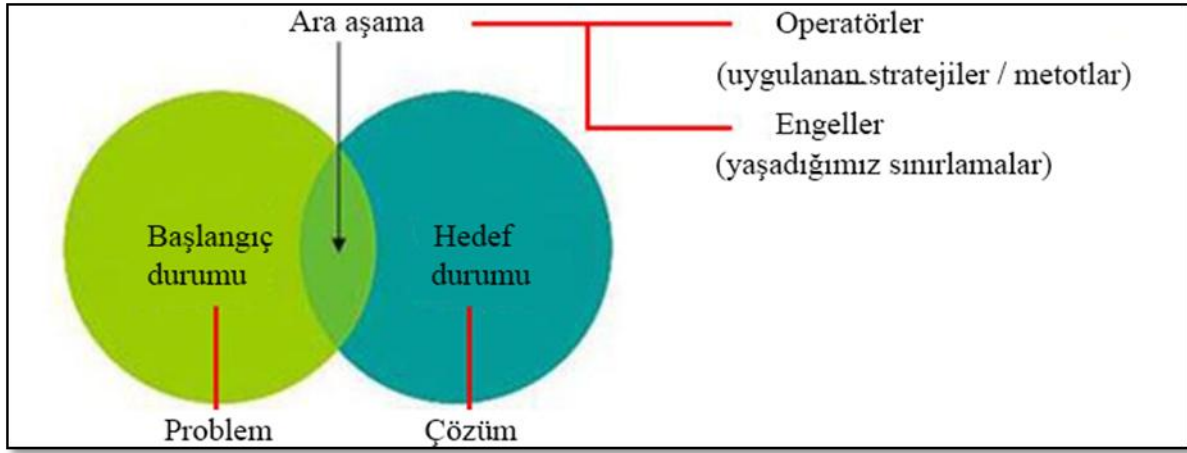
Mimari tasarımın zaman içindeki yönetsel değişimleri gözetildiğinde, bilişsel psikoloji konusu bir düşünce eyleminin ya da zihinsel sürecin sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir diğer ifadeyle, kültürel davranış pratikleri ve zihinsel temsillerden yararlanarak, tasarım sürecinde problemin tanımı ve çözümü sağlanmakta ve yaratıcılığa etki etmektedir. Problemin bellekte tanımlanması tasarımın yapılandırılması için önemli bir aşamadır. Bir problemin zihinde tasarlanması biliş alanında önemli bir etken olup, bir tasarımın yapılandırılması için belirli problem çözme döngüsünü beraberinde getirmiştir. Problem çözümünün aşamaları;

- **Problemin tespiti ve tanımlanması:** Problemin varlığını belirlemek
- **Problemin tanımı ve temsili:** Sorunu tanımlamak ve somut durumlar (eskiz, denklem, sembol, resim vb.) aracılığıyla ifade etmek
- **Uygun bir strateji seçmek:** Probleme dayalı strateji ya da metot (deneme-yanılma, analogi, karşılaştırma) kullanmak
- **Verilerin düzenlenmesi:** Toplanan verilerin organizasyonunu yapmak
- **Kaynak ayırma:** Zaman, para ve ekipman sağlamak
- **Değerlendirme:** Çalışmanın analiz süreci

olarak sıralanmaktadır.

“*Bilgi depolama*” başlığında ifade edildiği üzere bilişsel psikoloji konusu bilgi edinme, saklama ve kullanma (*geri çağırma*) aşamaları üzerinden ele alınmakta ve tasarım sürecine olan etkileri görsel malzemeler üzerinden sunulmaktadır. Diğer taraftan tasarım süreci, mevcut durumdan (*hedef surum*) istenen duruma (*hedef durum*) doğru bir akış göstermekte ve seçilen yöntemler aracılığıyla problem çözümü gerçekleştirilmektedir (Görsel 3). Bu açıdan bakıldığında, biliş ve yaratıcılık ilişkisindeki bir diğer önemli durumun problemin bileşenleri olduğu görülmektedir:

- Başlangıç durumu
- Operatörler (uygulanan stratejiler / metotlar)
- Engeller (yaşadığımız sınırlamalar)
- Hedef durum

Görsel 3: Problem bileşenleri

Örneğin, bir prototip üretebilmek için, ilk aşama olarak fonksiyonun (çalışma, dinlenme, depolama, bekleme alanı vb.) analiz edilmesi gerekmektedir. Bu adımın ardından prototipin üretileceği metot belirlenmekte buna bağlı olarak, eskiz, uygulama yöntemleri vb. seçenekler seçilmektedir. Bu aşamada, belirli sınırlamalarla (zaman, araştırma yapmak, maliyet vb.) karşılaşılabilir. Tüm adımların ardından mekan problemine yönelik prototip tasarlanmakta ve hedef çözüme ulaşılmaktadır.

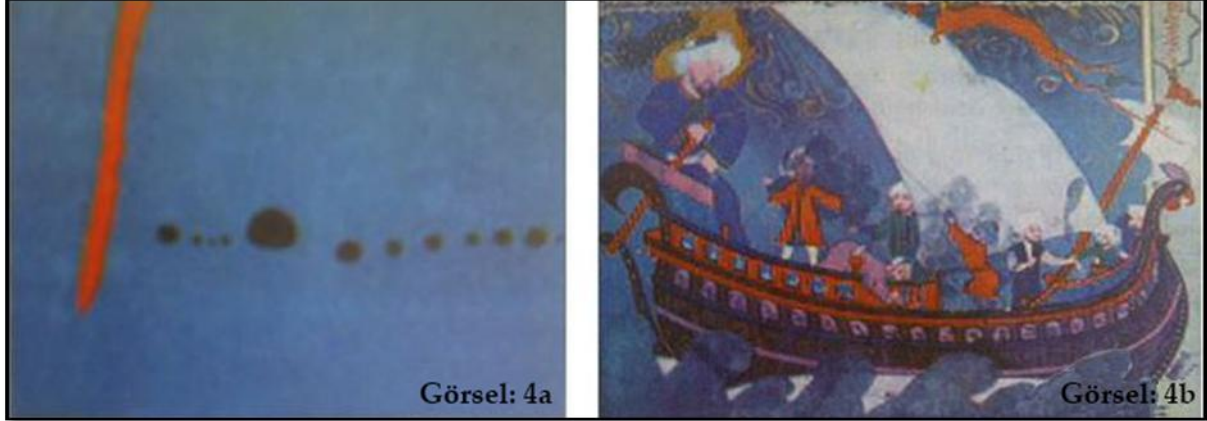
KÜLTÜREL KODLAR

Bir kavramın oluşması, zaman içerisinde toplum tarafından varlık ya da nesnelerin kodlanmasıyla mümkündür. Fiske (2014, s. 122) bu durumu, toplumun ya da kültürün gereksinimlerini karşılamak için geliştirilen kodları ya da bu kodların iletilmesi için var olan iletişim kanallarını işletmek için başvurulan yolları ortaya koymak şeklinde açıklamaktadır; dolayısıyla kodlar, kültür kavramının anlamlandırma ve yorumlama sürecinde önemli bir rol oynamaktadır.

Kültür en genel tanımı ile insanların yaşamları boyunca elde ettikleri bilgiler, davranış ve değerler gibi ortak etmenlerin kuşaktan kuşağa aktarılmasıdır; bu bağlamda, aynı kültüre ait insanların sahip olduğu ortak değerler benzer şekilde düşünülen ve algılanan kültürel kodları meydana getirmektedir. Özellikle, coğrafyaya bağlı olarak kültürün ve kültürlerarası çeşitliliğe bağlı olarak bilişin farklılık göstermesi, kültür ve biliş arasındaki etkileşimin araştırmacılar tarafından incelenmesine neden olmaktadır. Örneğin, Edward Sapir ve Benjamin Whorf tarafından öne sürülen Sapir-Whorf hipotezine göre, bir kültürdeki dilin doğası insanların düşüncelerini etkilemektedir (Goldstein, 2013, s. 542). Whorf (1956, s. 140), Hopi Kızılderelileri'nin zaman anlayışını kültürel davranış pratikleri çerçevesinde incelemiştir; bu kapsamda, Hopi halkının zamanı açıklayan fiil çekimlerini kullanmadıklarını tespit etmiştir.

Duyguları, düşünceleri ve deneyimleri ifade eden dil, iletişimin önemli bir dizgesidir. Kültür bileşenin en önemli parçası olarak kabul edilen dil, temelde kavramın nasıl olduğu ile ilgilenmek yerine

kavramın zihnimizde gerçekleştiği eyleme odaklanır (Saussure, 2001). Dilin yapısını bilişsel anlamda incelediğimizde, bireyin dünya görüşü ve bilişine dair birtakım bilgilere ulaşmamız mümkündür (Görsel 4). Latin alfabesi kullanan kişiler, bakış yönüne göre Görsel 4a'yı soldan sağa doğru okumaya başlamaktadırlar; çünkü kırmızı çizgiden hareket ederek çizgisel bir okuma yaparlar ve açık bir yol oluşturmaktadırlar (Erkman Akerson, 2005, s. 238). Ancak bu durumlar, Arap alfabesi kullananlar için geçerli değildir; çünkü sağdan okumaya başlayan birey Görsel 4a'da açık bir yol olduğunu algılayamamaktadır (Erkman Akerson, 2005, s. 238-239). Benzer şekilde, Nuh'un gemisini tasvir eden Görsel 4b'de, bakış açımıza göre sağdan sola doğru ilerlemektedir; ancak, Nuh'un gemisini çizen ressamın sağdan sola doğru bir okuma alışkanlığı olduğunu düşünürsek, Latin alfabesi kullanan kişiler için ters bir durum oluşturmaktadır (Erkman Akerson, 2005, s. 238-239).

Görsel 4: Dilin yapısına bağlı olarak bilişsel anlamda görüntülerin okunması (Erkman Akerson, 2005, s. 225, 237)

Konuya ilişkin olarak “kamusal” ve “özel” kavram ikilisinin etimolojisi de örnek gösterilebilir. Bu kavram ikilisinin farklı kültür coğrafyalarında aynı şekilde var olmadığı söz konusudur. 19. Yüzyılda yayımlanan Fransızca ve İngilizce sözlüklerde “public” ve “private”, “publique” ve “prive” terimleri, Osmanlıcanın kavram dünyasında tam karşılığını bulamaması, bunun yerine söz konusu kavramları karşılamak üzere bir takım önerilerde bulunularak tanımlanmaya çalışılmıştır. Dönemin entelektüel kesimi tarafından yaşadıkları kültür coğrafyasının ürettiği “mahremiyet kodları” çerçevesinde eş olmamasına rağmen, benzer bir anlama denk gelebilecek şekilde karşılık bulunmaya çalışılmıştır (Fındıklı, 2016, s. 103).

Konuya başka bir perspektiften baktığımızda, Chiu (1972, s. 236) tarafından kültürel kodlar üzerine gerçekleştirilen bir araştırmada, Çin ve Amerikan kültürü arasındaki temel farklılıklar üzerinde durulmakta ve her iki kültüre ait özellikleri maddeler halinde karşılaştırılmaktadır:

- Çinli ebeveynler aile içindeki karşılıklı bağlara önem verirken, Amerikalı ebeveynler gençleri bağımsız olmaya teşvik eder.
- Çinli çocuklar dünyayı ilişki kurarak öğrenirken, Amerikalı çocuklar bireysel tutum gösterir.
- Çinliler daha gelenekselcidir ve her zaman atalarının gölgesinde yaşarlar.
- Çinliler çevrelerine oldukça duyarlı iken, Amerikalılar çevrenin kendisine uymasını beklerler.
- Çinlilerin düşünme biçimi somut iken, Amerikalıların düşünce tarzı soyut ve hayalci.

Bu verilerden yola çıkarak, Çinli çocukların dış çevre ile olan ilişkisinin pasif olması, dünyayı bir ilişki ağı içerisinde incelemesini çocuk yaşta öğrenmesi önemli bir etkidir. Amerikalı çocukların soyut bir düşünce tarzını benimsemesi çıkarımsal ve hayal gücünü doğrudan etkilemiştir (Chiu, 1972, s. 240-241).

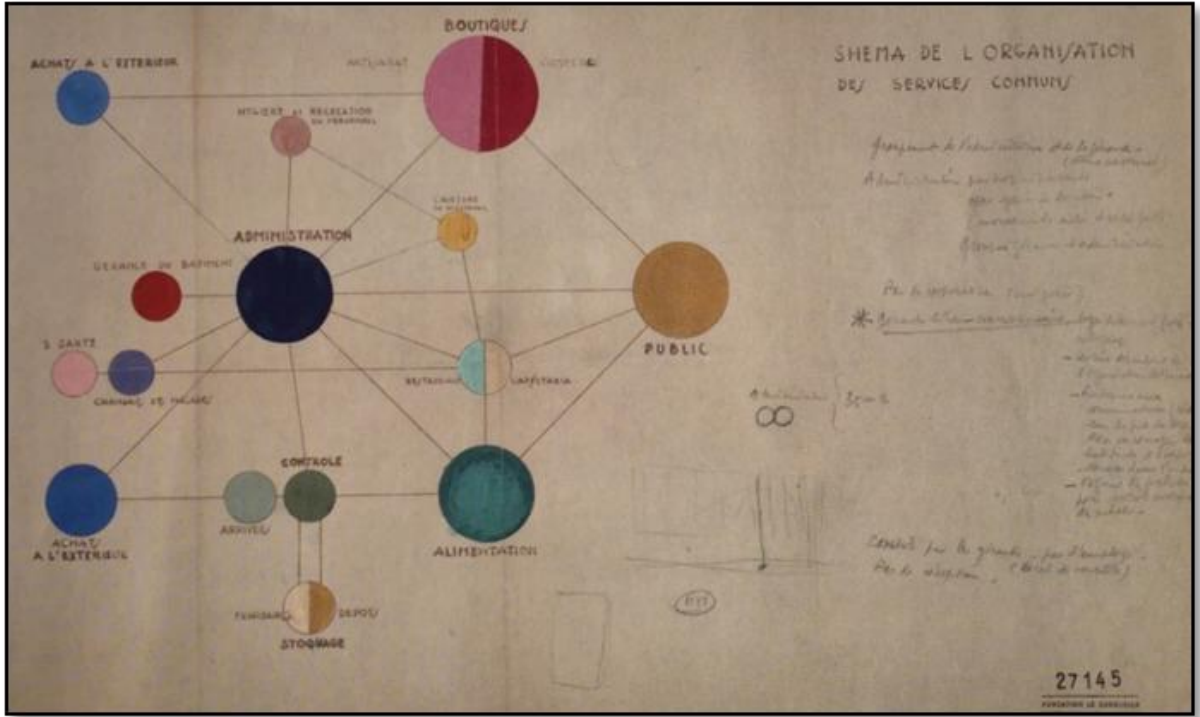
Dolayısıyla, farklı toplumlara ait kültürel kodlar, birbirinden ayrı düşünce ve davranış biçimleri sunmaktadır; buna bağlı olarak, ortaya çıkan farklı düşünme eylemi birbirinden ayrı tasarım sürecini ortaya çıkarmaktadır. Yaratıcılık ve tasarım ilişkisi zihinsel bir işlem olması sebebiyle biçim, doku,

renk, algı vb. etmenler bakımından, farklı toplumların üretmiş olduğu mimari ürünler çeşitlilik göstermektedir.

KÜLTÜREL ŞEMALAR VE MİMARİ TASARIM ETKİLEŞİMİ

Kültürel şemalar, her tasarımcı için farklı ürünler ortaya koymayı sağlamaktadır; bu sebeple, bir anlamda bireyin yaratma sürecinin temel bileşenidir. Diğer taraftan, yaratıcılık, probleme karşı geliştirilen süreç ya da zihinsel eylemleri temsil eden durumdur. Ketizmen Önal (2011), kültürel şema ve yaratıcılığı bilişsel bir yaklaşımla ele almış; tasarım sürecini zihinde gerçekleşen bir durum olması sebebiyle düşünme eylemi olarak tanımlamıştır. Biçim vermek ya da üretmek zihinsel bir projedir ve tasarımcının sahip olduğu kişisel ve kültürel bileşenleri içerir (Ketizmen Önal, 2011, s. 156; DiMaggio, 1997, s. 267).

Konseptin bir parçası olan şemalar, zihnimizde olanları yansıtmının en pratik yoludur; çünkü, bu yöntem tasarımın her alanında kullanılmaktadır. Tasarımlarını şema aracılığıyla gerçekleştiren Le Corbusier, bu duruma örnek olarak gösterilebilir (Görsel 5-6).

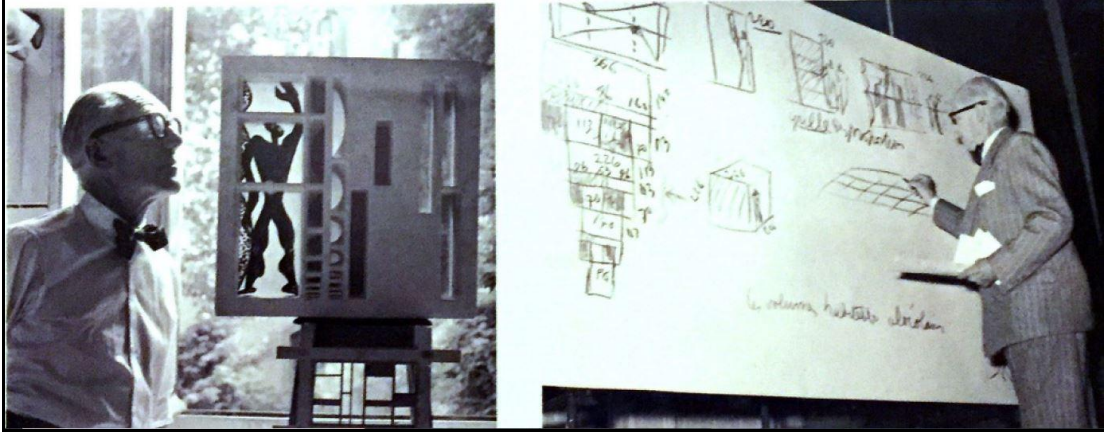

Görsel 5: Le Corbusier'in tasarımları üzerinde çalıştığı şema örneği (Garcia, 2010, s. 15)

Le Corbusier, veriler ile nasıl tasarım yapılabileceğine ilişkin yöntemi şemalar aracılığıyla kurgulamaktadır. Bu yöntem kapsamında şema ve mimari tasarım arasındaki bağlantıyı;

- sürekli olarak sorular sormak
- konsepte karar vermek
- araştırmak ve keşfetmek
- tasarımımızda nasıl deneyim kazanacağımızı anlamak
- farklı perspektiflerden bakmak

şeklinde ele almak mümkündür.

Görsel 6: *Le Corbusier'in şemalar aracılığıyla gerçekleştirdiği çalışma* (Garcia, 2010, s. 15)

Kültürel şemalar, bir topluma ait ortak (paylaşılan) zihinsel temsillerin bir ifadesidir (Sperber, 1996, s. 33; Shore, 1996, s. 47). Nisbett ve Norenzayan (2002, s. 6), kavramları birbirine bağlamada ve bilgiyi organize etmede yardımcı olan şemaları, kültür ile bağdaştırmaktadır; bu bağlamda, kültür insanların dünyayı kavramasını sağlayan düşünce modelleri midir? şeklinde bir soru yöneltmektedir. Bu konuyu açacak olursak, aynı kültüre ait bireylerin etkileşim halinde olduğu ya da belirli bir durum hakkında pek çok kez görüşüldüğü zaman, kültürel şemalar kişinin zihninde depolanır (Nishisa, 1999; aktaran: Ketizmen Önal: 2011, s. 159).

Kültürel şemalar, zihinsel temsiller olarak tanımlanmasına karşın, mimari tasarım ile etkileşim içindedir. Başka bir ifadeyle, herbir toplumun sahip olduğu değerler, alışkanlıklar, tutumlar, inançlar ve dünya görüşü gibi etmenler kendi içerisinde ayrılmaktadır. Bu etmenler, tasarlama bilgisinin kaynağı olarak kabul edilmektedir; çünkü, tasarım süreci bu yaratma bilgisinin kullanıldığı bilişsel bir süreçtir (Ketizmen Önal, 2011, s. 160-161). Bir kavramın oluşması, dünyanın farklı toplumları tarafından yorumlanması ve varlık, nesne ya da durumların sınıflandırılmasına bağlıdır (Erkman Akerson, 2005, s. 45).

Bu ifadelerden yola çıkarak, farklı toplumlarda birbirinden bağımsız tasarım örneklerini incelemek konu bütünlüğü açısından yararlı olacaktır. Görsel 7'de gördüğümüz Selimiye Camisi, kültürel deneyimlerimizden bildiğimiz cami yapısına ait bir örnektir. Dolayısıyla, camiye ilişkin bu örnek zihnimizde uyanan ilk görüntüdür.

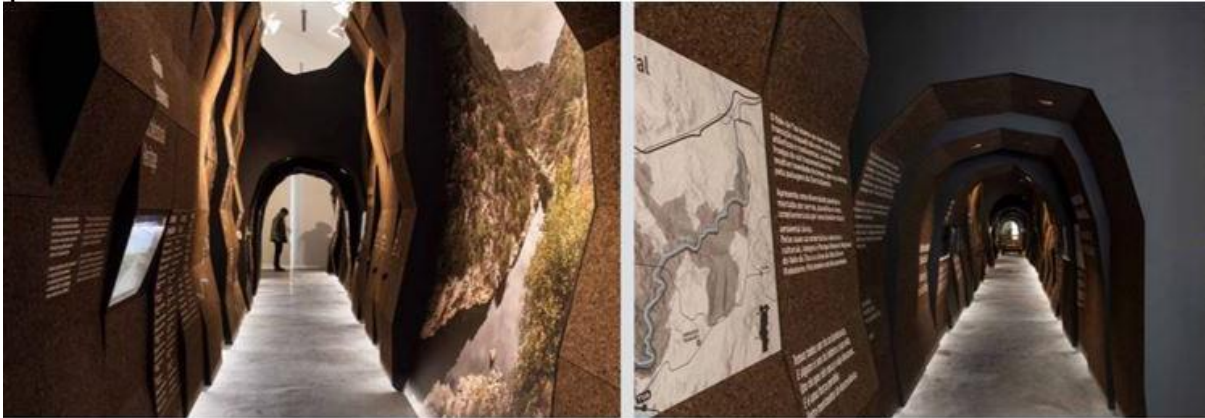
Görsel 7: *Selimiye Camii örneği* (Kuban 2016, s. 457).

Görsel 8’de ise, aynı örneğin Çin ve Mali’deki temsilleri görülmektedir. Başka toplumlarda bulunan camiler kendi yorumlamalarına göre tasarlanmıştır; dolayısıyla bizim için çok şaşırtıcı ve yabancı olan bu örnekler, başka toplumlar için cami olarak nitelendirilmektedir (Erkman Akerson, 2005, s. 44-45). Çin’deki yapıya baktığımızda, kendi değerlerine ve inançlarına göre depoladıkları kültürel sistem, dini yapıları “tapınak” biçiminde ele almalarına neden olmaktadır. Benzer şekilde, Mali Timbuktu’da görülen örnekte bizim için cami yapısına uymamakta olup, coğrafyaya bağlı olarak kerpiçten yapılan özellik taşıması olarak karşımıza çıkmaktadır. Özetle, mimari tasarım bir toplum tarafından nasıl yorumlandığına ve nasıl kategorize edildiğine bağlıdır.

Görsel 8: Çin’de bulunan Camii örneği (Erkman Akerson, 2005, s. 44-45)

Konuya TUA Vadisi Bilgilendirme Merkezi örneği üzerinden baktığımızda, kültürel kodların geçmişe yönelik göndermeler yoluyla yapıldığına tanıklık ederiz (Görsel 9). Portekiz’de Tua vadisi üzerinde bulunan bu yapı 1880’de tren garı olarak hizmet vermektedir; ancak, günümüzde ziyaretçilerin vadinin tarihi hakkında bilgi edinmeleri amacıyla bir kültür merkezi olarak kullanılmaktadır (Arkitera, 2018). Bu çerçevede, geçmişe yapılan gönderme demiryolu ve tünel üzerinden kurgulanmakta adeta dış etki yapının içerisinde devam etmektedir. Geçmiş ve günümüz arasındaki söz konusu tasarım varyasyonları bir dil birliğine varmakta ve mekâna özgün bir kimlik kazandırılmaktadır.

Görsel 9: TUA Bilgilendirme Merkezi (Arkitera, 2018)

Yahudi Müzesi örneğinde ise, mimari kullanılarak bir kültüre ait duyguların ziyaretçilere yansıtılması amaçlanmıştır (Görsel 10). Örneğin, binanın zikzak planı kaybolma hissini uyandırmakta, yer altında oluşturulan üç farklı rota saklanma ve yolunu kaybetme duygunu hissettirmekte ve küçük bir çizgi halindeki aydınlatmanın kullanılması İkinci Dünya Savaşı sırasında bir kültürün içinde barındırdığı umuda gönderme yapmaktadır (Arkitera, 2013). Mekânın karanlık atmosferi, bir kültürün sahip olduğu farklı deneyimlerin mimari etkileşimle yansıtılmasına olanak vermektedir.

Görsel 10: *Yahudi Müzesi* (Arkitera, 2013)

Özetle, mimari bir tasarımı yorumlayabilmek için biçimlerin anlamlandırılması gerekmektedir. Tasarım sürecini anlamlandırmak görsel bileşenler üzerinden gerçekleşmektedir; dolayısıyla, bu durum görsel bileşenleri okuyarak verilmek istenen mesajın zihinde canlandırılmasıyla mümkündür. Her toplumun süregelen davranış ve tutumları, mimari tasarım sürecini oluşturan faktörlerdir şeklinde bir çıkarım yapmak mümkündür.

SONUÇ

Bu çalışmada, mimari tasarım süreci, bilişsel bir bakış açısıyla ele alınmıştır. Çalışma kapsamında, bir topluma ait ortak zihinsel temsillerin, deneyim yoluyla biçimlenen bir davranış halini aldığı görülmüştür. Bir topluma ait bireysel ve kültürel bilgilerin, zaman içerisinde kodlanarak tasarlama eylemine olan etkisi, kültürel şemalar çerçevesinde değerlendirilmiştir. Mimari eserler incelendiğinde, bireyin dünya görüşüne ve bilişine dair çeşitli çıkarımların yapılabileceği görülmüştür; bu durum, anlam ve kavramların her toplumda farklı şekilde yorumlanmasına ve kodlanmasına neden olmuştur.

Araştırma kapsamında problem çözümünün önemi ve geliştirilmesine yönelik etmenler üzerinde de durulmuştur; bu çerçevede, sorunları keşfetmek ve tanımlamak için uygun stratejilere odaklanmak gerektiğine değinilmiştir. Bilişsel yükü en aza indirmek amacıyla, şemalar, diyagram vb. gösterimlerin kullanıldığına dikkat çekilmiştir.

Öte yandan, kültürel şemaların tasarım sürecine olan etkisini anlaşılır kılmak için, bilişsel anlamda dilin yapısına kısaca değinilmiştir. Bu süreçte, dilin yapısını biliş ve kültür arasındaki ilişki kapsamında incelediğimizde, çeşitli toplumlar tarafından farklı şekilde yorumlanan bazı örneklerle karşılaşmıştır. Kültür nesnelere ve kültürel şemalar arasındaki sürekli etkileşim üzerinde durularak, kodların algımızı ne şekilde değiştirdiği ve kavramsal üretimi çeşitlendirmesine yönelik etkileri analiz edilmiştir. Bu doğrultuda, tasarım süreçlerinde analiz edilen ilk adım, çoğunlukla verilerin toplanması olarak belirlenmiştir. Bu verileri, gerek dışarıdan alınan görsel, işitsel ve sözel bilgiler, gerekse çağrışımlar ile uzun süreli bellekten geri çağırılan kişisel deneyimler ve gözlemler olarak ile açıklamak mümkündür (Goldstein, 2013, s. 258). Dolayısıyla, bireysel ve kültürel bilgilerin bir araya gelerek biliş etkilemesi önemli bir etmen olarak karşımıza çıkarken, yaratıcılık ve tasarım sürecine olan yansımaları birbirlerini karşılıklı olarak etkilemektedir.

Çalışmada bilişsel çözümlenmeyi anlaşılır kılmak için, kavram şeklinde tanımlanan kavramlara değinilmiştir. Bu doğrultuda, tasarımın bir iletişim aracı olarak kullanıldığını göstermek amacıyla, mimari elemanlar sahip oldukları kodlar aracılığıyla incelenmiştir. Bu durum, mekân ve iletişimin göstergebilim kapsamında yerini ön plana çıkartmaktadır.

Sonuç olarak çalışmada, tasarım süreci ile zihin işleyişi arasındaki etkileşim bilişsel bir yaklaşımla incelenmiştir. Aynı zamanda, kültürel bilginin biliş ve yaratıcılığa dair etkileri üzerinde durularak, mimari tasarımdaki yeri yeniden yorumlanmıştır.

Bilgilendirme / Acknowledgement: Bu makale, International Conferences on Science and Technology (ICONST-EST-2019) adlı konferansta 26-30 Ağustos 2019 tarihinde Kosova-Prizren’de sunulan bildiriden (Iconst Özel Sayı) üretilmiştir.

KAYNAKÇA

- Augoustinos, M. and Walker, I. (1995). *Social cognition: An integrated introduction*. Thousand Oaks, CA, US: Sage Publications, Inc.
- Arkitera. (2013). Yarışmayla yapılan Yahudi müzesi. 11 Temmuz 2019 tarihinde <https://www.arkitera.com/haber/yarismayla-yapilan-yahudi-muzesi/> adresinden erişildi.
- Arkitera. (2018). Tua Vadisi bilgilendirme merkezi. 8 Haziran 2019 tarihinde <https://www.arkitera.com/proje/tua-vadisi-bilgilendirme-merkezi/> adresinden erişildi.
- Bower, G., Black, J., ve Turner, T. (1979). Scripts in memory for text. *Cognitive Psychology*, 11, 177–220.
- Bruning, R., Schraw, G., Norby, M. and Ronning, R. (2004). *Cognitive psychology and instruction* (4th ed.) Upper Saddle River, New Jersey: Pearson Education Inc.
- Chiu, L. H. (1972). A Cross-cultural comparison of cognitive styles in Chinese and American children. *International Journal of Psychology*, 7(4), 235-242.
- D’Andrade, R. G. (1992). Schemas and motivation. In Roy D’Andrade and Claudia Strauss (Eds.), *Human motives and cultural models*. New York: Cambridge University Press.
- DiMaggio, P. (1997). Culture and cognition. *Annual Review of Sociology*, 23, 263-287.
- Erkman Akerson, F. (2005). *Göstergebilime giriş*. İstanbul: Multilingual.
- Fındıklı, E. (2016). Uğur Tanyeli'nin mimarlık tarihyazımında barınma kültürünün, özel ve kamusal alanın jeneolojisi. *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmaları Dergisi* (15), 95-128.
- Fiske, John. (2014). *İletişim çalışmalarına giriş*. (3. Basım). (Çev. Süleyman İrvan). Ankara: Pharmakon Yayınevi.
- Garcia, M. (2010). *The diagrams of architecture*. UK: John Wiley & Sons Ltd.
- Goldstein, E. (2013). *Bilişsel psikoloji*. (Çev. O. Gündüz) İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Ketizmen Önal, G. (2011). Yaratıcılık ve kültürel bağlamda mimari tasarım süreci. *Uludağ Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 16(1), 155-162.
- Kuban, D. (2016). *Osmanlı mimarisi*. (2. Baskı). İstanbul: Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları.
- McVee, M., Dunsmore, K., and Gavelek, J. (2005). Schema theory revisited. *Review of Educational Research*, 75(4), 531-566.
- Nisbett, R. E. and Norenzayan, A. (2002). Culture and cognition, In D. L. Medin (Ed.), *Stevens' handbook of experimental psychology*, (3rd ed.), New York: John Wiley & Sons, Inc.
- Rapoport, A. (2005). *Culture, architecture and design*. Chicago: Locke Science Pub. Co.
- Saussure F. (2001). *Genel dilbilim dersleri*. (Çev. Berke Vardar) İstanbul: Multilingual.
- Shore, B. (1996). *Culture in mind: Cognition, culture and the problem of meaning*. New York: Oxford University Press.
- Sperber, D. (1996). *Explaining culture: A naturalistic approach*. Oxford: Blackwell.
- Sternberg, R. J. (1996). *Cognitive psychology*. Orlando: FL, US: Harcourt Brace College Publishers.

Whorf, B. L. (1956). The relation of habitual thought and behavior to language. In J.B. Carroll (Ed.), *Language, thought and reality: Selected writings of B. L. Whorf* (s. 134-159). Cambridge, MA: MIT Press.

Yağanoğlu, M. ve Köse, C. (2018). Real-time parental voice recognition system for persons having impaired hearing. *Bilge International Journal of Science and Technology Research*, 2(1), 40-46.

Muhasebenin Değişen Yönünün Muhasebe Eğitimi Üzerine Etkileri: Bağımsız Denetim Üzerine Bir İnceleme

Beyhan Marşap¹
Bilge Leyli Elitaş²
Ayşenur Altınay^{3*}

Geliş tarihi: 23.10.2019
Kabul tarihi: 16.12.2019

Atf bilgisi:
IBAD Sosyal Bilimler Dergisi
Sayı: 5 Sayfa: 628-644
Yıl: 2019 Dönem: Güz

This article was checked by *iThenticate*.
Similarity Index 13%

¹ Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi,
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
Uluslararası Ticaret Bölümü, Türkiye,
bguclu@gazi.edu.tr

ORCID ID 0000-0003-2139-7169

² Yalova Üniversitesi, İktisadi ve İdari
Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve
Finans Bölümü, Türkiye,
bilgeleyli@gmail.com

ORCID ID 0000-0002-8807-4631

³ Uşak Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi, İşletme Bölümü, Türkiye,
aysenur.altinay@usak.edu.tr

ORCID ID 0000-0001-6963-2346

* Sorumlu yazar

ÖZ

Türkiye’de muhasebe eğitimi ortaöğretim, lisans ve lisansüstü düzeyde verilmektedir. Muhasebe eğitiminin her düzeyinde kişi farklı mesleki bilgi ve beceriler kazanmaktadır. Eğitimi alan kişiler farklı düzeyde muhasebe bilgisi üretim sürecine katılmaktadır. Organizasyonlarda her iş, her ilişki, her iş yapma usulü, her süreç ve her prosedür sürekli olarak değişmek zorunda dolayısıyla organizasyon mensuplarının da yaşanan sürekli değişime adapte olmaları gerekmektedir. Günümüz koşullarında kurumların daima yeniliklerle daha fazla değer yaratan yeni uygulamalarla değişim içinde yaşamaları önemli bir husus haline gelmektedir. Sistem yaklaşımına göre, çevresinden bilgi, enerji, materyal alan, bu girdileri değişim sürecine tabi tutan ve değişik formlarda çıktılar haline getirerek çevresine yani diğer sistemlere gönderen sistemler, açık sistemler olarak nitelendirilmektedir. Günümüzde kurumların ayakta kalabilmeleri, çevrelerindeki değişimlere göre kendilerini güncelleyebilmeleri ve geri besleme sürecinden yararlanmaları ile mümkündür. Aksi durumda kurumlar kapalı sistemlerin özelliklerini gösterecektir. Değişime direnen kapalı sistemler entropi eğilimi içinde olacaktırlar.

Anahtar Kelimeler: Muhasebe eğitimi, denetçi, yetkinlik odaklı eğitim, inovasyon

Effects of the Changing Aspect of Accounting on Accounting Education Conducted in Turkey: A Research on Independent Audit

Beyhan Marşap¹
Bilge Leyli Elitaş²
Ayşenur Altınay^{3*}

First received: 23.10.2019

Accepted: 16.12.2019

Citation:

IBAD Journal of Social Sciences

Issue: 5 **Pages:** 628-644

Year: 2019 **Session:** Fall

This article was checked by *iThenticate*.
Similarity Index 13%

¹ Ankara Hacı Bayram Veli University,
Faculty of Economics and Administrative
Sciences, International Trade, Turkey,
bguclu@gazi.edu.tr,

ORCID ID 0000-0003-2139-7169

² Yalova University, Faculty of
Economics and Administrative Sciences,
International Trade and Financial
Department, Turkey,
bilgeleyli@gmail.com

ORCID ID 0000-0002-8807-4631

³ Uşak University, Faculty of Economics
and Administrative Sciences, Business
Administration Department, Turkey,
aysenur.altinay@usak.edu.tr **ORCID ID**
0000-0001-6963-2346

* Corresponding Author

ABSTRACT

Accounting education in Turkey are given in the undergraduate and graduate levels. At all levels of accounting education, people gain different professional knowledge and skills. Trainees participate in the accounting information production process at different levels. Every work, every relationship, every work procedure, each process and each procedure have to be constantly changed in the organizations, so the members of the organization must be constantly changing. In today's conditions, life is becoming an important issue in exchange with new applications that institutions always create more value with innovation. According to the system approach, the systems that take information, energy, material from the environment, subject these inputs to the change process and output them in different forms to the environment, i.e. to other systems, are described as open systems. It is possible today for institutions to survive, to be able to update themselves according to changes in their environment, and to take advantage of the feedback process. Otherwise, institutions will show features of closed systems. Closed systems that are resistant to change will be entropic.

Keywords: Accounting education, auditor, competence oriented education, innovation

1. INTRODUCTION

Nowadays, expectations in accounting information process has started to change so that it has become that professional accountants are supposed to be people who not only product the knowledge but also use and manage it. As World Economic Crisis which was triggered with oil crisis that came up in 1973, indicated the end of industrial society and the industrial civilization, the search for the exit from the crisis led to get involved the technologies that would constitute the formation and infrastructure of an information society which was a new civilization. With the globalization movement that came up in the end of 1970s, the increase in the mobility of production factors, the restructuring process brought by new technologies; alteration in dynamic conditions with speed, efficiency, quality and competitive understanding in the economic sphere, confidence problem, changed perception about the value creation changed the needed information. These developments also led to change in needed accounting information. The concept of globalization can sometimes be used unnecessarily and sometimes it can express concepts that are far from the basis of concept. It would be more appropriate to consider the concept of globalization in the study in the sense that it has brought on socio-cultural aspect, that it has increased the speed of information, that it has accelerated the financial movements, and that it has affected on education. The mobility of all Labor factors increased as a result of globalization. No doubt human movements are still tightly controlled. However, a competent person may have the chance to apply for job opportunities in the country where he/she wants and to have the opportunity to receive education in the country where he/she wants. This situation has made essential that it is reviewed the education programmes, competence criteria of profession descriptions. Traditional models have difficulty in keeping up with the era. At this point, it is necessary to update, change and improve the accounting education conducted for many years and even professions acquired after the education as regards the era.

In Turkey, accounting education has been given a lesson from secondary education level to graduate level and post graduate level. Different education programs have different contents. The students who graduated from educational institutions that gave accounting education at the undergraduate level have taken the specific licensing exams to become a professional accountant.

Financial scandals in recent years reveal that the information offered to financial statements users by the financial statements should be accurate and / or fraudulent. This situation further emphasized the necessity of auditing and, therefore, accounting profession entered into a process of transformation. At the same time, the international harmonization process in the accounting system reveals the necessity of reviewing the accounting education, educational documents and educational techniques given in educational institutions.

As a method for analyzing the subjects comprised in the study, Content Analysis from research techniques in social sciences is found appropriate. The explanations under the conceptual framework are explained through the tables produced by the Content Analysis technique.

In the basis of the Content Analysis, there are to deduce, to classify of deduction and to transform into recognition and mentality by determining the frequency. Thus, its scientific contribution becomes a methodological tool which cannot be underestimated when used correctly in the right place and time (Bilgin, 2006, p. 2). Content Analysis also can reveal the implicit details instead of seeing at the first sight and the details that can be noticed from above/out. Researchers defined the Content Analysis in the following ways:

- Quantitative, objective and systematic method used to describe all kinds of symbolic behavior and to analyze its content.
- A repeatable technique in which the words of a text are summarized with smaller content categories with encodings made with specific principles.

The Content Analysis is a summarizing, standardizing, comparing or making resolution method by transforming into another form rather than observation method, and is a tool that examines what is revealed instead of asking question.

Purpose

At the present, economic structure is a basic information to shape social structure and social behaviors. As a result of the increase in the economic activities in recent years, the transactions were complicated and the possibility of including the errors and frauds with intentional or unintentional of information by offering in the financial statements increased. However, the information explained through statements must be accurate and faultless to be made an accurate and faultless decision by decision makers. This situation is only possible with the faultless and non-fraudulent process in the whole accounting information process. At this point, the necessity of the audit has become the most important function conducted by accounting these days. In this study, it is aimed to research the changing aspect of accounting, audit and the circumstance of accounting education given towards auditing profession, its aspects that need to be changed and developed, the change in business life, transformation, digitalization in the name of modernization, the accounting education with its competence and accreditation aspects.

Method

In the scope of the study, Content Analysis from research techniques in social sciences as a method was used to analyze the subjects that are the changing aspect of accounting, audit and the circumstance of accounting education given towards auditing profession, its aspects that need to be changed and developed, the change in business life, transformation, digitalization in the name of modernization, the researching of accounting education with its competence and accreditation aspects. The explanations under the conceptual framework are explained through the tables produced by the content analysis technique.

2. CONCEPTUAL FRAMEWORK

In this part of the study, it will be made conceptual explanations about the changing aspect of accounting, audit and the current situation of accounting education, its aspects that need to be changed and developed, the change in business life, transformation, the increased importance of audit, digitalization brought and necessitated by the era, the accounting education with its competence and accreditation aspects.

2.1. Traditional Accounting Education

Increased international trade relations and increased capital movements in globalization process have increased the number of beneficiaries of financial statements, too. The changing conditions also changed the information requested by the users. The users of financial statements who want to reach the most accurate information through the financial statements need accurate, reliable, transparent and comparable information. It has become a necessity to use a common language for financial reporting in order to meet the increasing financial information needs of the financial statement beneficiaries and to produce internationally accepted information. For this purpose, an accounting regulation was approved by the European Union in 2002 requiring all publicly traded companies to be subject to International Financial Reporting Standards (IFRS) in the financial statements of 2005. These regulations as referred to International Accounting / Financial Reporting Standards have responded in our country in line with the developments in the world, and they have been published as Turkish Accounting/Financial Reporting Standards in order to meet the mentioned needs. This alteration reflected the all financial statements, this alteration in all financial statements also reflected on academic life, and the necessity to organize courses, course resources and education techniques in accounting education in universities in a way to adapt to this change has increased (Gökçen, Ataman, Cebeci ve Cavlak, 2015). In addition to the graduate and post graduate programs given accounting education, compliance with the standards in secondary education has become obligatory. One of the purpose of the study is to examine the

level of given course related to accounting standards in undergraduate level conducted in universities in Turkey and the harmonization of course content with Turkish Accounting / Financial Reporting Standards. In this context, it is aimed at forming a course content in the related undergraduate programs at universities to make up the identified deficiencies in the accounting standards education. However, it should not be overlooked that the faculties that are given the accounting course are not only limited to the Faculty of Economics and Administrative Sciences. Faculties and departments under different names which have similar course content with the Faculty of Economics and Administrative Sciences and which will be put on par with graduated students from the Faculty of Economics and Administrative Sciences in examinations have been considered equivalent by the Higher Education Institution. For this reason, it will be appropriate to handle the faculties and departments which are considered equivalent by the Higher Education Council, the departments which are entitled to take the Independent Accountant and Financial Advisor examination, and the faculties that are entitled to take the independent auditor's exam, separately.

Table 1. *The Number of Faculty/College Providing Accounting Education (Public/Foundation)¹*

TYPE OF UNIVERSITY	NUMBER
PUBLIC	894
FOUNDATION	191
FOUNDATION COLL.	4
TOTAL	1089

Source: <https://istatistik.yok.gov.tr/> (Date accessed: 24.02.2018)

632

The School of Applied Sciences, which started to be established in 1995 and reached their numbers to 52 in the 2015-2016 academic year, is also units that give an education at a bachelor's level. Accounting, Accounting and Finance, Accounting and Financial Management, Accounting and Auditing programs that are also part of these colleges have accounting education intensely.

Table 2. *The Student Number of Faculty/College Providing Accounting Education*

FACULTY/COLLEGE	NEW REGISTER	UNDERGRADUATE
FACULTY OF OPEN UNIVERSITY	448822	1760710
FACULTY OF LAW	16064	76699
FACULTY OF ECONOMICS ADMINISTRATIVE AND SOCIAL SCIENCES	4561	14970
FACULTY OF ECONOMICS	3193	17719
FACULTY OF BUSINESS MANAGEMENT	9749	39354
FACULTY OF BUSINESS MANAGEMENT AND	1476	4247

¹These are the numbers of departments of business management, economics, finance, public administration, and law and the numbers of departments equaled to those departments by YÖK (<https://istatistik.yok.gov.tr/> Date accessed: 24.02.2018).

ADMINISTRATION SCIENCES		
FACULTY OF SOCIAL SCIENCES	132	543
FACULTY OF SOCIAL AND HUMAN SCIENCES	2273	7487
FACULTY OF COMMERCE AND TOURISM EDUCATION	0	108
FACULTY OF COMMERCIAL SCIENCES	593	4340
FACULTY OF TOURISM	6106	20898
FACULTY OF APPLIED SCIENCES	589	817
COLLEGE OF BANKING AND INSURANCE	391	1872
COLLEGE OF TOURISM AND HOTEL MANAGEMENT	2051	11979
COLLEGE OF TOURISM AND HOTEL	528	2046
COLLEGE OF APPLIED SCIENCES	8756	29224
COLLEGE OF APPLIED MANAGEMENT SCIENCES	41	229
TOTAL	509886	3435753

Source: <https://istatistik.yok.gov.tr/> (Date accessed: 15.02.2018)

Table 3. *Departments Entitled to Enter the SMMM Exam (New Register/Current Student)*

DEPARTMENTS	NEW REGISTER	TOTAL
BUSINESS, MANAGEMENT VE LAW	191135	1680255
LAW	15433	73847
BUSINESS AND MANAGEMENT TOTAL	155207	1495793
FINANCE, BANKING AND INSURANCE	24719	137081
ACCOUNTING AND TAXATION	753	2677
MARKETING AND ADVERTISING	12003	36375
MANAGEMENT AND ADMINISTRATION	113626	1304186

INTERDISCIPLINES PROGRAMMES AND COMPETENCES RELATED TO BUSINESS, MANAGEMENT AND LAW	20495	110615
INTERDISCIPLINES PROGRAMMES AND COMPETENCES RELATED TO BUSINESS, MANAGEMENT AND LAW	20495	110615
SOCIAL AND BEHAVIOUR SCIENCES	105227	631979
ECONOMICS	29581	224039
POLITICAL SCIENCE AND CITIZENSHIP	34901	201110

Source: <https://istatistik.yok.gov.tr/> (Date accessed: 24.02.2018)

Table 4. Courses Conducting in Faculties on Accounting Field

	COURSE NAME		COURSE NAME
1	Accounting of Stockbrokers	37	Inventory Balance Sheet
2	Accounting of Bank Transactions	38	Inventory and Financial Statements
3	Accounting and Managing of Bank	39	Activity Auditing
4	Inventory and Balance-Sheet	40	Introduction to Financial Analysis
5	Bank and Insurance	41	Accounting Application in Financial Service Sector
6	Bank Accounting	42	Accounting of Financial Institutions
7	Accounting of Bank and Insurance	43	Principles of Financial Accounting
8	Accounting of Banking	44	Case Surveys in Financial Accounting
9	Computer Aided Accounting	45	Financial Reporting Standards
10	Computer-Based Accounting Applications	46	Financial Reporting and Cost Accounting
11	Computerized Accounting	47	Financial Reports
12	Computerized Accounting Packaged Software	48	Financial Reports Analysis
13	Budget and Planning Techniques	49	Financial Statement Analysis
14	Budgeting and Profit Planning	50	Financial Statements and Activity Reports Analysis
15	Environmental Accounting	51	Current Cost and Management Accounting
16	Valuation and Adjusting Process	52	Current Accounting Subjects

17	Audit	53	Global Accounting
18	Audit Techniques	54	Current Cost and Management Accounting Techniques
19	Audit and Revision	55	Current Accounting Subjects
20	Auditing	56	Service Sectors Accounting
21	Governmental Accounting	57	Internal Audit
22	External Audit	58	Accounting Information System
23	Accounting of Foreign Trade Transactions	59	Turkish Tax and Accounting System
24	Period-End Accounting Transactions	60	Turkey Accounting Standards Applications
25	Period-End Accounting Applications	61	International Audit
26	E-Document, E-Proclamation and E-Declaration	62	International Financial Reporting
27	Specialized Accounting	63	Concept and Techniques of International Financial Reporting
28	Advanced Financial Accounting	64	Compliance Audit
29	Advanced Cost Accounting	65	Tax Auditing
30	Construction Accounting	66	Tax Accounting
31	Business Budgeting	67	Tax Accounting Applications
32	Business Audit	68	Cooperative Processes Accounting
33	Public Accounting	69	Institutions Accounting
34	Accounting in Non-Profit Organizations	70	Inflation Accounting
35	Accounting for Decision Making and Control	71	Intellectual Capital
36	Hospitality Accounting	72	Accounting Organization

In the above table, there are the names of the courses related to accounting, which are being conducted in faculties which are indicated in Article 5/A of Law No. 3568 Independent Accountant, Independent Accountant and Financial Advisor and Certified Councillorship, and in the faculties and colleges which are considered equivalent by Higher Education Institution. It is possible to extend the list further. As the names of the lessons which are being conducted have small differences and their contents analyzed are seen to provide attainment in the same subjects, it is found appropriate to combine the same lessons with similar content and to simplify the list. In the process of preparing course contents on the basis of departments within the scope of the Bologna process, it is a good idea to keep the list short because most of the faculty course contents are known to be far from originality. The first thing that stands out in the list is the low number of courses related to the audit. Besides, different applications related to innovation and digitalization

are still not included in the syllabus. The competency-enhancing courses related to the accounting profession and auditing profession have not yet taken place in the syllabus. Different contents at the graduate and doctorate levels are stood out, but the transformation has not started at the undergraduate level. In the below list, it is sorted by courses related to accounting-financing and audit at the post graduate and doctorate degree of the top five universities (Anadolu University, Dokuz Eylül University, Marmara University, Sakarya University and Gazi University) that have postgraduate and doctoral theses.

Anadolu University Institute of Social Sciences, Courses of Department of Accounting-Financing

Post-Graduate

- Science Ethics
- Theoretical Structure of Accounting
- Financial Information Sys. Design and Analysis
- Financial Analysis
- Strategic Management Accounting
- Research Methods in Social Sciences
- Factors Directing Accounting
- Audit Standards
- Business Taxation
- Internal Control
- Financial Institutions
- Professional Law and Ethics
- Advanced Cost Management

Doctorate

- Audit in Information Technology Environment
- Turkish Accounting Standards
- Internal Audit
- Accounting Developments and Valuation
- Numerical Methods in Accounting
- Fault and Fraud Control
- Cost Analyses
- Cash Budgets and Connection Tables
- Sustainability Reporting

Dokuz Eylül University Institute of Social Sciences, Courses of Department of Accounting-Financing

Post Graduate

- Accounting Science Theory and Technical App.

- International Accounting
- Costs and Business Decisions
- Corporate Accounting App. in the Process of Inst.
- Financial Planning
- Accounting Period-End Applications
- Advanced Cost Accounting
- Audit
- Financial Statements Analysis
- Tax Accounting

Doctorate

- Management Accounting and Applications
- Advanced Audit Applications
- Sectoral Accounting Applications
- Accounting History and Theory
- Accounting Reporting and Fin. Stand. App.
- Accounting App. Based on Integrated Sys.

Marmara University Institute of Social Sciences, Courses of Department of Accounting-Financing

Post Graduate

- Scientific Study and Writing Methods
- Valuation and Financial Statements
- Accounting of Foreign Trade Transactions
- Financial Accounting
- Financial Statements Analysis
- Financial Management
- Business Budgeting and Control
- Governmental Accounting
- Cost Management
- Accounting Information System

- Accounting Control Applications
- Accounting Law Relations
- Corporate Accounting
- Derivative Products Accounting
- International Accounting

Doctorate

- Valuation and Financial Statements
- Financial Statements Analysis
- Contemporary Approx. to Cost Accounting
- Accounting Information System
- Accounting Law Relations
- Accounting Theories
- Ethics in Accounting
- Portfolio Management
- Strategic Management Accounting
- International Audit Standards
- International Finance
- International Financial Institutions
- International Accounting
- International Accounting Standards
- Option Accounting

Sakarya University Institute of Social Sciences, Courses of Department of Accounting-Financing

Post Graduate

- Advanced Financial Accounting
- Advanced Management Accounting
- Advanced Financial Management
- Investment Management
- Advanced Costing Techniques
- Capital Market Analyses
- Capital Market Analyses
- Business Combinations
- Comparative Accounting Standards
- Financial Institutions
- Advanced Cost Management
- Environmental Accounting
- Target Costing

- Governmental Accounting
- Business Budgeting
- Accounting ERP Applications

Doctorate

- Eva. of Financial Accounting Developments
- Analysis of Management Acc. Developments
- Activity Based Costing
- Derivatives Markets Accounting
- Accounting Approaches to Social Purposes
- History of Accounting
- Strategic Cost Management

Gazi University Institute of Social Sciences, Courses of Department of Accounting-Financing

Post Graduate

- Management Accounting
- Financial Reporting and Analysis
- Financial Management

Doctorate

- Selected Topics and Exp. App. in Cost Accounting
- Theory of Finance
- Investment Instruments Analysis
- Financial Instruments and Accounting App.
- Comparative Financial Rep. Standard and App.
- Featured Transactions in Partnerships and Accounting Applications
- Theory of Accounting
- Independent Audit Standards and Applications
- Financial Decisions and Dividend Policies
- Advanced Management Accounting
- Accounting Applications in Multinational Companies
- International Financing

Accounting Education Change Commission, which is contained within American Association of Accountants, nowadays expresses the main purpose of accounting education as teaching students how to learn, not transfer of information by traditional methods. The candidates who will work in the accounting field will be able to fulfill the requirements of the accounting profession and to develop the skills and strategies that will enable them to make connections between the concepts learned and the developments in sector learned during their education only when they learn to learning (Zeytin, 2016).

2.2. The Concept of Audit

At the present, enterprises need to improve their performance and develop their existing systems due to the changes in the management and control approach. In order to keep pace with organizational changes and new technologies, the number of enterprises reviewing their situation and adopting new understanding and approaches is increasing, gradually (Adiloğlu, 2011).

The running of International business combinations and international capital movements enhanced by globalization to developing countries have made difficult the adaptation to changing conditions for enterprises which have a triggering effect on the economy. Enterprises. In order to increase the competitive power and to get share from the accelerating capital movements, enterprises have to make their financial statements more effective, transparent and comparable that they produce them in existing accounting system. It has become a necessity to increase its reliability by subjecting the financial statements to independent auditing (Selimoğlu, Özbirecikli, Kurt, Uzay, Alagöz ve Yanık, 2008).

All these developments have revealed the necessity of having a common language in the evaluation of the information to be presented in the financial reports by the beneficiaries of the financial statements at international level. International Accounting / Financial Reporting Standards are prepared to answer this need. The International Accounting Standards Committee (IASC) is established to determine the accounting and financial reporting standards. This committee was later restructured as International Accounting Standards Board (IASB) (Gökçen, Ataman, Cebeci and Cavlak, 2015: 122).

The having been gained legal status of the accountancy profession in Turkey too late influenced and delayed the development of the accounting audit which is part of this profession (Ophiuchus, Stars and Tenant, 2013). The development of the accounting audit in Turkey can be summarized as follows:

- The year 1981- Enacting of “Capital Market Law”
- The year 1989- Enacting of “Independent Accountant, Independent Accountant and Financial Advisor, Certified Public Accountant Law No. 3568”
- The year 2005- Enacting of “Banking Law”
- The year 2011- Enacting of “Turkish Commercial Code No.6102”
- The year 2011- Enacting of “Decree Law Concerning the Organization and Duties of the Public Oversight Accounting and Auditing Standards Authority”

The accounting and financial reporting workings in the direction of international developments began with the establishment of Turkish Accounting and Auditing Standards Board (TMUDESK) in Turkey in 1994. In 1999 Turkish Accounting Standards Board (TASB) was established instead of this board. The Turkish Accounting Standards Board’s (TASB) mission ended because of the establishment of Public Oversight, Accounting and Auditing Standards Authority (POA) in 2011. With Turkish Commercial Code No. 6102 published in 2011, it has been imposed to obey and apply Turkish Accounting Standards published by Public Oversight, Accounting and Auditing Standards Authority to prepare the financial statements, and the principles and the interpretation of accounting in the conceptual framework.

The importance of accounting and financial reporting standards in accounting profession application and accounting audit is increasing day by day. It is essential and necessity that professional accountants and students who are candidates for professional accountants and take education in a related faculties of universities are able to absorb the accounting and financial reporting standards and reach to a level of not

having difficulty in practice. The first condition of being a professional accountant is to graduate from the related departments of faculties and colleges which are defined in No. 3568 on Independent Accountants and Financial Advisor and Certified Public Accountants Law. The departments in which defined the Law giving the most intensive accounting education are the business administration departments. In the literature, most of the studies related to professional accountants have been examined the educational programs of the business administration departments giving the most intensive accounting education. However, it is indicated in Article 5/A of Independent Accountant, Independent Accountant and Financial Advisor and Certified Public Accountants Law No. 3568;

“To graduate from the faculties or colleges giving education in the fields of law, economics, finance, business administration, accounting, banking, public administration and political sciences, or to graduate from foreign higher education institutions whose equivalence is approved by the Higher Education Institution at least bachelor’s degree, or to graduate from other educational institutions at bachelor’s degree and to get diploma at master degree on the disciplines of science in stated this article. ”. Therefore, interpreting the accounting profession, accounting education only through the business departments will be able to cause a missing interpretation. With regard to the independent auditing examination for the profession of auditing, the expression of “people, who are to graduate from the faculties or colleges giving education in the fields of law, economics, finance, business administration, accounting, banking, public administration and political sciences, or to graduate from foreign higher education institutions whose equivalence is approved by the Higher Education Institution at least bachelor’s degree, or to graduate from other educational institutions at bachelor’s degree and to get diploma at master degree on the disciplines of science in stated this article, shall be applied to the exam” reveals that the accounting education carried out in these departments should be evaluated for the audit activities and auditing profession.

Thus, in the part of the study related to the research, the syllabuses determined in the departments in the faculties of law, economics, finance, business administration, accounting, banking, public administration and political sciences, which are entitled to apply for “Independent Accountant and Financial Advisor” examination in the public universities, and the departments whose equivalence is approved to mentioned departments in above for examination by the Higher Education, and the related departments in College of Applied Sciences, the Faculties of Tourism and Commerce. It is examined whether the courses related to accounting standards take a part in syllabus or not, if they do, whether they are compulsory or elective courses or not, how many hours a week are planned for courses and the level of accounting standards education in departments’ syllabuses which are entitled to apply for Independent Accountants and Financial Advisor Exam.

In recent years, audit which are more frequent on the agenda because of the financial scandals and the issues of independent auditing have kept on the agenda with the research, meeting and surveys conducted by the European Federation of Accountants (AE- Accountancy Europe). The European Federation of Accountants in Frankfurt, Germany, met with the agenda such as making attractive of audit profession, the post-crisis banking in Europe and sustainable finance, and then touched on the developing strategies issues under the heading of “Making Attractive of Audit Profession” considering the underlying factors of young people’s reluctance for approaching to audit as a profession. For that purpose, the European Federation of Accountants met with people including students, young auditors, auditor partners, regulatory bodies, relevant institutions of the European Union, standard builders and academicians from January to May 2017 and focused on the following points:

- Knowledge and Experience of Audit Profession
- Prestige of Audit Profession to have a vision
- Retention and Making Attractive of audit professionals
- Effective factors for making attractive of profession
- Interrelations with other colleagues (Journal of Bilanço, 2018).

As well as people who will carry out the profession of auditing have the professional competence, the personality characteristics of them are essential. They have to have the characteristics of having learn many things in a short time, being a part of strategic relations with senior management, having the ability

of professional judgment, being close to the business world, and being a part of the international working environment. In spite of the opportunities provided by technological developments, audit in itself will remain a human job. Communication will exist at the core of the audit profession. For this reason it is important to develop social skills.

In the European Union, the turnover rate of auditing firms has been determined to be 15-20%. The average length of stay of the youth in the audit profession has decreased from 5 to 3 years in the recent years. The young people start their career ladders with auditing, and then move to the companies that they are in contact with while they are doing the profession, or start their own business. After the legal reform movements following the financial crises, the regulations related to audit have occurred a numerous and complex structure. This situation removes young people from the profession. The compliance tendency in the long term does not lead to not to prefer the audit profession which is an area where young people do not use their routine and intellectual characteristics. The young people who were born between the years of 1982 and 2002, who called Y Generation by social scientists have a higher level of skills in using modern technology and their interest in technology compared to the other generation members. Technology is becoming increasingly widespread in the field of audit, and many large audit firms have released innovation-based products. For this reason, the tendency to information technologies in the member of profession who are included in the audit process also gained great importance. Recently, data analytics and artificial intelligence have an important place in this field. Under the heading of Post-Crisis Banking in Europe, the power weakness and the taken measures in country's post-crisis economies were evaluated by the European Union. Positive developments in the regulations provided by the single audit mechanism introduced in 2016 have been put forward. In the European Union banking system that low interest rates and high costs are still present, it has been emphasized that profit pressure has posed a risk and therefore caution should be continued. It has been emphasized that there are special auditing and reporting duties of professional accountants and auditors in the audits of banks about this issue by focusing on the non-performing credit risks. In the table below, statistics on member of the profession are included. When the number of member of a profession is examined, it is seen that the number of certified public accountant is still far less than the number of independent accountant and financial advisor.

Table 5. *Statistics on Member of the Profession*

IA	IAFA	CPA	TOTAL
8931	95542	4762	109235

Source: TURMOB, 10.02.2018

Table 6. *Distribution on Members of the Profession by Their Competence Area*

YEARS	Professional Affiliation			Competence Area			
	IAFA	CPA	TOTAL	Only Basic Area	Basic Area+Banking+Capital Market	All Areas	Total
2017	4.124	1.376	5.500	49	1.069	4.382	5.500
2016	4.430	1070	5.500	82	546	4.872	5.500
2015	3.383	443	3.826	59	376	3.392	3.826

2014	1.505	85	1.590	13	45	1.532	1.590
2013	1.146	44	1.190	50	90	1.050	1.190
Total	14.588	3.018	17.606	252	2.126	15.228	17.606

Source: Public Oversight Authority (31.12.2017)

When the data in the above table are analyzed, it can be seen that the number of professional members increased every year from 2013 to 2017. The same tendency applies to member of the profession who are authorized and registered as auditors. This situation has showed that there has been an increase in interest in becoming a member of the profession and/or auditing. It has been thought that the interest of IAFA, CPA and independent auditing will increase in the career plans of the new graduates with making the content of the courses given at the undergraduate level and the course work patterns more attractive by adapting them to the current conditions.

Table 7. *The Number of Authorized and Registered Auditor (as of the date of 31.12.2017)*

Professional Affiliation	Authorized	Registered	Those who do not request registration
CPA	3.018	2.707	311
IAFA	14.588	12.959	1.629
TOTAL	17.606	15.666	1.940

Source: Public Oversight Authority (31.12.2017)

The information given in Table 8 shows that the interest in the independent auditor's examination has increased every passing year. Students will be able to prepare for exams and applications without graduating through the revising in syllabuses. This situation will be able to prevent the loss of time and labor. The fact that independent auditing becomes an attractive profession is also a solution to youth unemployment.

Table 8. *Those who made an application to Independent Auditor Exam (2013-2017)*

Years		Those who Made an Application to The Exam				
		Numbers of Applicants	Numbers of Applicants Taking The Exam	Professional Title of Applicants		
CPA	IAFA			Others		
2013	2013/1	1545	1316	56	1171	318
	2014					
2014	2014/1	1443	1278	72	1115	256
	2014/2	1408	1214	14	1128	266
2015	2015/1	1518	1351	7	1191	320
	2015/2	1379	1292	10	1094	275

2016	2016/1	1461	1247	11	1192	258
	2016/2	1453	1273	15	1153	285
2017	2017/1	1591	1276	13	1311	267
	2017/2	1955	1921	17	1640	298
Total		13753	12268	215	10995	2543

Source: Public Oversight Authority (31.12.2017)

3. RESULTS AND DISCUSSIONS

According to the statistics of the Higher Education Institution in 2018, a total of 1089 departments are given accounting education at bachelor's degree and associate degree, of which 894 are in public university, 191 are foundation universities and 4 are foundation university vocational colleges. In addition, the Colleges of Applied Sciences, which started to be established in 1995 and reached their numbers to 52 in the 2015-2016 academic year, is also given the education at bachelor's degree. Higher Education Institution has extended the definition of the departments entitled to enter the Independent Accountant and Financial Advisor examination, and some departments whose main purpose aren't to give accounting education have been considered equivalent to the Faculties of Economics and Administrative Sciences. In order to be a professional accountant and to be entitled to carry out the audit profession, the departments considered valid are differentiated into themselves. When the syllabuses of departments entitled to enter the Independent Accountant and Financial Advisor examination have been examined, it is seen that there is no syllabus integrity.

The accountancy profession has been regarded as a prestigious profession throughout history. The importance of accounting education is also understood in social terms through effecting of changes in economic, technological, social and cultural areas on accounting over time, through effecting of change on the global economy by globalization and gaining a wide perspective to the global market by the accountants to learn the conditions in which businesses and organizations operate, through starting to be matter of more complex arrangements and operations in enterprises, through the rapid change in information technologies, through revolutionizing of Internet on global communication, through becoming important of privatization for many countries, through increasing the desire to act in accordance with the laws, through gaining the importance of environmentally sensitive, sustainable development.

Daniel Susskind touches on two important points in his article entitled "We All Know the Future of Accounting Profession". The first of which is that there is a different future for all professions by an emphasis on technology-related change for professions. The last of which is that the technology will displace the professionals of the traditional approach which will not regulate and optimize traditional methods. While the author's points seems to be an extreme example, Susskind's statement that member of the profession should increase the tendency to gain a higher sense of morality than professional issues, is quite a pertinent statement (Harbison, 2017).

In today's world that technology, socio-economic and socio-cultural conditions are in a continuous movement, conditions and needs are constantly changing. Keeping up with changing conditions in their profession is necessary for continuity. Due to this necessary, professional organizations are looking for new needs. It will be appropriate to develop new models, to determine the vision for the future by utilizing the existing experience by blending the contemporary approaches with the traditional approaches. Economic dynamics, and the conditions and needs in the field of thinking have forced the professions to change according to the changing world order and have directed the professional organizations to seek new approach models. The most important process in the production of the required information for the beneficiaries of financial information is undoubtedly carried out by professional accountants. As a result of technological developments and changing conditions, accounting

profession and systems also has changed. Accountants have tended to gain new skills due to the advancement of information technology in the accounting sector. In the 21st century for the purpose of accounting profession to be more effective position than today, the accounting profession needs a new model to respond to the technological changes and developments in the process of digitalization and e-transformation. In the light of technological developments and changes this modeling should prepare the accounting profession to the future, in areas such as thought, education, culture and technology by constructing it from A to Z. The subject of financial engineering, which has just begun to be discussed recently in the literature, is among the subjects to be studied for the accounting and auditing profession. It would be appropriate to educate students who have analytical thinking, cause and effect relationship, who have high mathematical, statistical and econometric analysis skills, and to that end to update course programs and course techniques. In order to be accredited in accounting education, it has thought that studies should be started and studies should be carried out to increase the number of source books in accordance with current regulations. The number of internationally accredited universities in the world is 184 (<http://www.aacsb.edu/accreditation/accredited-members/global-listing>). In the process of accounting accreditation, AACSB International (The Association to Advance Collegiate Schools of Business) which is an international accreditation organization in the field of accounting education has followed similar way to the process of business accreditation except the focusing accounting programs by a school. There is also a rigorous self-assessment and examination process of similar schools. The process begins with the submission of the application for accounting compliance and then the first accreditation phase is followed. Also, Institutions which gained The AACSB Accounting Accreditation carry out a continuous improvement and the review process once every five years. Predominantly, the universities in the United States have been accredited. However, the universities where are located in Africa and Arab countries except for Canada, China, Singapore, New Zealand take place in the list. There are no accredited universities in Turkey. When the findings in the scope of the study were evaluated, it was concluded that it would be appropriate to restructure the course syllabuses related to accounting education in accordance with international harmonization. The necessity of revising the course syllabuses stand out in order to ensure that graduates of the profession can graduate with the necessary equipment to provide the confidence environment required by the capital markets.

Bilgilendirme / Acknowledgement: Çalışma, 37. Muhasebe Eğitimi Sempozyumunda sunulmuş tebliğin genişletilmiş ve güncellenmiş hâlidir.

REFERENCES

- Adiloğlu, B. (2011). *İç denetim süreci ve kontrol prosedürleri*. Bursa: Türkmen Bookstore.
- Bilgin, N. (2006). *Sosyal bilimlerde içerik analizi/teknikler ve örnek çalışmalar*: 2nd Edition. Ankara: Siyasal Bookstore.
- Gökçen, G., Ataman, B., Cebeci, Y. & Cavlak, H. (2015). A Research on accounting standards education in the state university graduate program in Turkey. *Journal of Öneri of Marmara University*, 11(44), 121-145.
- Harbison, A. (2018, Feb. 15). The end of the accounting profession as we know it? Retrieved from <https://www.icas.com/ca-today-news/the-end-of-the-accounting-profession-as-we-know-it> 24.02.2018
- Higher Education Institution. Higher Education Statistics. Retrieved from <https://istatistik.yok.gov.tr> on 24.02.2018
- Journal of Bilanço. (2018, Feb.). No: 240, TÜRMOB Media.
- Public Oversight Authority. Independent Auditor Statistics. Retrieved from <http://kgk.gov.tr/DynamicContentDetail/5271/1%CC%87statistik> on 10.20.2018
- Tekbaş, İ. (2017). Redesign of accounting profession in the digital age: financial engineering. Retrieved from <http://www.muhasabetr.com/yazarlarimiz/ismailtekbas/> on 01.02.2018

TÜRMOB. Professional accountant statistics. Retrieved from
[http://www.turmob.org.tr/istatistikler/c8172e63-2bef-4919-a863-86e403bfd0a/meslek-mensubu-dagilim-tablosu-\(sm-smmm\)](http://www.turmob.org.tr/istatistikler/c8172e63-2bef-4919-a863-86e403bfd0a/meslek-mensubu-dagilim-tablosu-(sm-smmm)) on 10.02.2018

Yılanıcı, M., Yıldız, B. & Kiracı, M. (2013). *Muhasebe denetimi*. Ankara: Detay Publishing.

Zeytin, M. (2016). *Lisans düzeyinde muhasebe eğitimi, Türkiye’de muhasebe eğitimi*. Bursa: Ekin Publishing.

<http://www.aacsb.edu/accreditation/accredited-members/global-listing> Retrieved from on 12.02.2018.

Türkiye’de Dernek Yöneticilerinin Sosyal Güvenliği ve Güveni Kötüye Kullanma İkilemi

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Bulut^{1*}

Geliş tarihi: 02.12.2019
Kabul tarihi: 18.12.2019

Atıf bilgisi:
IBAD Sosyal Bilimler Dergisi
Sayı: 5 Sayfa: 645-655
Yıl: 2019 Dönem: Güz

This article was checked by *iThenticate*.
Similarity Index 29%

¹ Bayburt Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Maliye Bölümü, Türkiye, mehmetbulut@bayburt.edu.tr,
ORCID ID 0000-0003-0157-4906

*Sorumlu yazar

ÖZ

Dernek kurma, Anayasa ile güvence altına alınmış kişisel haklar arasında yer almaktadır. Türkiye’de dernek yöneticilerinin sigortalılığı konusunda yasal bir boşluk bulunmaktadır. Bu konu Sosyal Güvenlik Kurumu tarafından çıkartılan Genelge ile açığa kavuşturulmuştur. Buna göre, dernek yöneticileri, bu göreve seçimle geldiklerinden, aralarındaki hukuki ilişki de vekalet akdine dayandığından sigortalı sayılmamaktadırlar. Ancak dernek yöneticileri, bu görevleri haricinde, hizmet akdine tabi olarak, üçüncü şahısların yapabilecekleri işleri yapmaları karşılığında ücret ödenmesi şartıyla 5510 sayılı Kanun (4/a) kapsamında sigortalı sayılmaktadırlar. Bununla birlikte, dernek yöneticilerinin dernek bütçesinden aldıkları bazı ödemeler Dernekler Kanunu ve Türk Ceza Kanunu uyarınca güveni kötüye kullanma suçu olarak nitelendirilebilmektedir. Dolayısıyla ortada bir ikilem bulunmaktadır. Ancak Yargıtay kararları dernek yöneticilerine yapılan ödemeleri, gerçeği yansıtmaması ve bir hizmet karşılığı olması şartıyla, güveni kötüye kullanma kapsamında saymamaktadır. Bu noktada özellikle kamu görevlisi kavramının tayini ve yapılan ödemenin sebebi önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dernek, Dernek yöneticisi, Sosyal güvenlik, Güveni kötüye kullanma

In Turkey Social Security of Association Managers and the Dilemma of Abuse of Trust

Assist. Prof. Dr. Mehmet Bulut^{1*}

First received: 02.12.2019

Accepted: 18.12.2019

Citation:

IBAD Journal of Social Sciences

Issue: 5 **Pages:** 645-655

Year: 2019 **Session:** Fall

This article was checked by *iThenticate*.
Similarity Index 29%

¹ Bayburt University Faculty of
Economics and Administrative Sciences,
Department of Finance, Turkey,
mehmetbulut@bayburt.edu.tr,
ORCID ID 0000-0003-0157-4906

***Corresponding Author**

ABSTRACT

Establishment of an association is among the personal rights guaranteed by the Constitution. There is a legal vacuum on subject of Social security of association managers in Turkey. This issue was clarified by the Circular issued by the Social Security Institution. According to this circular, association managers are not considered insured. Because the association managers come to this duty by election and the legal relationship between them is based on the power of attorney agreement. However, if the managers of the associations work in the works that third parties can do and the wages are paid, they are considered insured under the Law No. 5510 (4/a). However, some payments received by association managers from the budget of the association may be considered as a crime of abuse of trust under the Law on Associations and the Turkish Penal Code. Therefore, there is a dilemma. However, the decisions of the Court of Cassation do not count the payments made to the managers of the association within the scope of abuse of trust provided that it reflects the truth and is in return for a service. At this point, the determination of the concept of public servant and the reason for the payment made are particularly important.

Keywords: Association, Association manager, Social security, Abuse of trust

GİRİŞ

Anayasal bir hak olan ve serbestlik ilkesine dayanan dernek kurma, faydalarının yanı sıra beraberinde bazı yükümlülükleri getirmektedir. Özellikle dernek yöneticilerinin uymaları gereken önemli kurallar ve izlemeleri gereken bazı prosedürler bulunmaktadır. Bu kapsamda ortaya çıkan yükümlülükler çoğu zaman kanunlar veya ikincil mevzuat ile doğrudan düzenlenmiş olmasına karşın, bazı hususların yüzeysel olarak düzenlendiği ve yoruma açık bir hüviyete sahip oldukları görülmektedir. Bu gibi durumlarda da uyuşmazlıkların ortaya çıkması kaçınılmaz olmaktadır. Ancak denetim raporları, yargı kararları ve bilimsel yorumlar (doktrin) vasıtasıyla söz konusu boşlukların doldurulması mümkün olabilmektedir.

Dernekler yürüttükleri faaliyetleri bazen üyeleri vasıtasıyla gerçekleştirmekte, bazen işçi çalıştırma yoluna gitmekte, bazen de yöneticiler işe dahil olmaktadır. Hatta derneklerin bünyesinde iktisadi işletmeler kurularak faaliyetler çeşitlendirilebilmektedir¹. Bu noktada özellikle dernek çalışanların ve iş gören dernek yöneticilerinin sosyal güvenliği bazı tereddütlere neden olabilmektedir. Nitekim hangi işlerin, nasıl ve ne ölçüde yapılabileceği hakkında mevzuatta bulunan genel ifadeler yasal yükümlülüklerin çerçevesini belirlemede sıkıntılara neden olmaktadır.

Bu çalışmamızda özellikle, çok fazla akademik çalışmalara konu edilmemiş olan, dernek yöneticilerinin dernek faaliyetlerinde görev almaları halinde sosyal güvenlik mevzuatı karşısındaki durumları ve Dernekler Kanunu ile Türk Ceza Kanunu’nda yer alan güveni kötüye kullanma suçu ikileminden bahsedilecek ve kurum uygulamaları ile yargı kararları bağlamında değerlendirmelerde bulunulacaktır.

1. GENEL OLARAK DERNEK YÖNETİCİLİĞİ

Dernek sözcüğü Türk Dil Kurumu tarafından, “belirli ve ortak bir amacı gerçekleştirmek için kurulan yasal topluluk, cemiyet” olarak tanımlanmıştır (TDK, 2019). Bu tanımda ön plana çıkan en önemli iki husus; belirli ve ortak bir amacın varlığı ile yasal bir niteliğe sahip olunmasıdır. Dernekler toplumsal bazı ihtiyaçların çözüme kavuşturulması ve dayanışma maksadıyla kurulmuş tüzel kişiliklerdir. Nitekim tarih boyunca kişiler büyük sorunları çözebilmek için dayanışma gereksinimi duymuş ve toplumsal koşulların yarattığı zorunluluklar sonucunda da dernekler kurulmuştur (Yavuziyğit, 1995, s. 416).

5253 sayılı Dernekler Kanunu² ise 2 inci maddesinde derneği; kazanç paylaşma dışında, kanunlarla yasaklanmamış belirli ve ortak bir amacı gerçekleştirmek üzere, en az yedi gerçek veya tüzel kişinin, bilgi ve çalışmalarını sürekli olarak birleştirmek suretiyle oluşturdukları tüzel kişiliğe sahip kişi toplulukları olarak tanımlamıştır. 4721 sayılı Türk Medeni Kanunu da³ Dernekler Kanunu’nda yer alan hükme benzer bir şekilde dernek kavramını tanımlamıştır⁴.

Dernek kurma, Anayasa ile güvence altına alınmış kişisel haklar arasında yer almaktadır. Nitekim Anayasamızın 33 üncü maddesine göre; “Herkes, önceden izin almaksızın dernek kurma ve bunlara üye olma ya da üyelikten çıkma hürriyetine sahiptir. Hiç kimse bir derneğe üye olmaya ve dernekte üye kalmaya zorlanamaz. Dernek kurma hürriyeti ancak, millî güvenlik, kamu düzeni, suç işlenmesinin önlenmesi, genel sağlık ve genel ahlâk ile başkalarının hürriyetlerinin korunması sebepleriyle ve kanunla sınırlanabilir.”

5253 sayılı Kanun’un 3 üncü maddesi ise dernek kurmada serbestlik ilkesine değinmiştir. Buna göre, fiil ehliyetine sahip gerçek veya tüzel kişiler, önceden izin almaksızın dernek kurma hakkına sahiptir⁵. Her uluslararası ve ulusal mevzuatlarda yer bulan derneklerin varlığı insanın insan olarak vazgeçemeyeceği ve her daim ihtiyaç duyacağı bir insan topluluğudur (Ecer, 2017, s.43).

¹ 5520 sayılı Kurumlar Vergisi Kanununda derneklerin kurduğu iktisadi işletmeler derneğe ait veya bağlı olup faaliyetleri devamlı bulunan ve sermaye şirketi ve kooperatifler dışında kalan ticari, sınai ve zirai işletmeler ile benzer nitelikteki yabancı işletmeler, dernek iktisadi işletmeleri olarak tanımlanmıştır.

² Yayımlandığı Resmî Gazete: Tarih: 23/11/2004 Sayı: 25649.

³ Yayımlandığı Resmî Gazete: Tarihi: 8/12/2001 Sayı: 24607.

⁴ Dernekler, gerçek veya tüzel en az yedi kişinin kazanç paylaşma dışında belirli ve ortak bir amacı gerçekleştirmek üzere, bilgi ve çalışmalarını sürekli olarak birleştirmek suretiyle oluşturdukları, tüzel kişiliğe sahip kişi topluluklarıdır. (4721 SK, md.56)

⁵ Bu kuralın istisnası için bkz: 5253 sayılı Kanun’un 3 üncü maddesi.

Dernek yönetimi ibaresi ise dernek organlarından olan yönetim kurulu ve denetim kurulunu ifade etmektedir. Söz konusu kurulların oluşumu, Türk Medeni Kanunu’nda düzenlenmiştir. Buna göre, yönetim kurulu, beş asıl ve beş yedek üyeden az olmamak üzere dernek tüzüğünde belirtilen sayıda üyeden oluşur ve derneğin yürütme ve temsil organıdır; bu görevini kanuna ve dernek tüzüğüne uygun olarak yerine getirir (4721 SK, md.84 ve 85). Denetim kurulu ise üç asıl ve üç yedek üyeden az olmamak üzere dernek tüzüğünde belirtilen sayıda üyeden oluşur ve denetleme görevini, dernek tüzüğünde belirtilen esas ve usullere göre yapar; denetleme sonuçlarını bir raporla yönetim kuruluna ve genel kurula sunar (4721 SK, md.86). Kanunda yer alan hükümlerden de yola çıkarak dernek yöneticisi ibaresinden, dernek başkanının yanı sıra dernek yönetim kurulu üyeleri ile denetim kurulu üyelerini anlamak gerekmektedir. Bununla birlikte genel kurul üyelerinin, yönetimde görevli olmayan diğer dernek üyelerinin ve dernek üyesi olmayan çalışanların yönetici olarak kabul edilmemesi gerekmektedir.

Derneklerin faaliyetlerini nasıl ve kimlerin eliyle sürdürülebileceği de Kanun’da belirtilmiştir. Buna göre, dernek hizmetleri gönüllüler veya yönetim kurulu kararı ile göreve başlatılan ücretliler aracılığıyla yürütülür. Ayrıca dernek yönetim ve denetim kurullarının kamu görevlisi olmayan başkan ve üyelerine ücret verilebilir. Bununla birlikte yönetim ve denetim kurulu üyeleri dışındaki üyelere ücret, huzur hakkı veya başka bir ad altında herhangi bir karşılık ödenmesi de Kanun ile yasaklanmıştır. (5253 SK, md.13)

2. DERNEK YÖNETİCİLERİNİN SOSYAL GÜVENLİĞİ

Sosyal güvenlik, kişileri sosyal riskler karşısında koruyan ve bu sebeplerle ortaya çıkan zararları ortadan kaldırma veya azaltma işlevini gören, Anayasa ile güvence altına alınmış, asli bir sosyal politika uygulamasıdır. Bu yönüyle, kişinin karşılaşması mutlak ya da muhtemel tehlikelerin sonuçlarına karşı kişiye bir gelir garantisi sağlamak suretiyle kişiyi muhtaç duruma düşme riskine karşı güvenlik altına almanın genel adıdır (Arıcı, 2015, s. 4). Sosyal güvenliğin en önemli unsurlarından birisi ise Kanun kapsamına girilmesi halinde zorunluluk ilkesinin geçerli olmasıdır. Başka bir deyişle, kişiler sigortalı olma hakkından vazgeçemezler ve bunun aksi yönündeki sözleşmeler geçersizdir.

Kimlerin sosyal güvenlik kapsamında oldukları 5510 sayılı Kanun’un⁶ 4 üncü maddesinde belirtilmiştir. Buna göre, genel bir açıklamayla, hizmet sözleşmesine tabi olarak çalışanlar, bağımsız çalışanlar ve kamu görevlileri sigortalı sayılmaktadırlar. Bununla birlikte aynı Kanun’un 5 inci maddesinde bazı sigorta kollarına tabi olanlar, 6 ncı maddesinde ise sigortalı sayılmayanlar tahdidi olarak sayılmışlardır. Sigortalılığın kapsamı ve bildirim yükümlülüklerine ilişkin olarak ayrıca, Sosyal Sigorta İşlemleri Yönetmeliği⁷ ve Sosyal Güvenlik Kurumu tarafından yayımlanmış olan 2013/11 sayılı Genelge bulunmaktadır. Gerek 5510 sayılı Kanun’da gerekse de Sosyal Sigorta İşlemleri Yönetmeliği’nde sigortalılığın kapsamına ilişkin genel ifadeler yer verilmiş olup dernek yöneticilerinin sigortalılığı ile ilgili doğrudan bir açıklama bulunmamaktadır. Bu husustaki boşluk 2013/11 sayılı Genelge ile doldurulmuştur.

2013/11 sayılı Genelge’de 2016/20 sayılı Genelge ile yapılan 1/9/2016 tarihli değişiklik ile dernek yöneticilerinin sigortalılığına ilişkin bazı düzenlemeler getirilmiştir. Bu düzenlemeye göre, dernekler ya da derneklerin kurduğu iktisadi işletmelerde çalışma gönüllülük esasına dayandığından dernek yönetim ve denetim kurulu üyeleri ile dernek üyeleri dernekte yaptıkları işler nedeniyle ücret alsalar dahi sigortalı sayılmayacaktır. Söz konusu düzenleme 24/04/2019 tarihine kadar uygulanmış, ancak 24/4/2019 tarihli ve 2019/9 sayılı Genelge ile radikal bir değişikliğe gidilmiştir.

Yapılan değişiklik sonucunda söz konusu Genelge’ye göre; dernek başkanları ile derneğin yönetim ve denetim kurullarına seçilenler, bu göreve seçimle geldiklerinden, aralarındaki hukuki ilişki vekalet akdine dayandığı için sigortalı sayılmayacaklardır. Bu görevlerinden dolayı huzur hakkı veya sair bir ad altında ücret almaları akdin niteliğini değiştirmeyecektir. Dolayısıyla dernek yöneticilerine yürüttükleri görev nedeniyle yapılacak ödemeler, hukuki ilişkinin niteliğini değiştirmeyecektir ve sigortalı sayılmalarını gerektirmeyecektir.

Ancak, dernek başkanları ile derneğin yönetim, denetim kurullarına seçilenler ve dernek üyeleri; bu görevleri haricinde, hizmet akdine tabi olarak, üçüncü şahısların yapabilecekleri işleri yapmaları

⁶ Yayımlandığı Resmî Gazete: Tarih: 16/6/2006 Sayı: 26200

⁷ Yayımlandığı Resmî Gazete: Tarih: 12/5/2010 Sayı: 27579

karşılığında ücret ödenmesi şartıyla Kanun’un⁸ 4 üncü maddesinin birinci fıkrasının (a) bendi (4/a) kapsamında sigortalı sayılacaktır. Burada önemli olan kriter, dernek yöneticisi tarafından üçüncü bir kişi tarafından yapılabilecek işin ifa edilmesi ve karşılığında da ücret alınmasıdır. Genelge ile getirilen bu kural, hizmet sözleşmesinin asli unsuru olan ama sigortalılığın asli unsurlarından (şartlarından) sayılmayan ücretin (Aday, 2017, s. 300), dernek yöneticilerinin sigortalılığı açısından asli unsur olarak sayılmasına neden olmuştur⁹. Oysa ki İş Hukukunda ücret iş sözleşmesinin zorunlu bir unsurudur (Güzel vd., 2018, s.104).

Dolayısıyla sosyal güvenliğin asli kuralının aksine, dernek yöneticileri tarafından üçüncü şahısların yapabileceği işler ücretsiz olarak ifa edilmesi halinde sigortalılık söz konusu olmayacaktır. Nitekim bu hizmet ücret karşılığında yapılmıyorsa, işi görmek isteyen kişinin gönüllü olarak (ücret almaksızın) iş görmesinde herhangi bir engel bulunmamaktadır ve gönüllük esasına dayanarak iş görüldüğüne ilişkin bir sözleşmenin yapılması mümkündür (Benzer, 2018, s. 172). Ancak gönüllülük ve dernek faaliyetinin toplumsal boyutu sigortalılığı etkilemeyecektir. Kişi, kanunun sigortalı sayılmak için belirlediği duruma dahil olmakla kendiliğinden sigortalı olacaktır ve yapılmakta olan işin toplumsal boyutu, sosyal güvenlik ile ulaşılmaya çalışılan evrensel amacın gözardı edilmesine yol açacak gerekçelere dayanak yapılamayacaktır¹⁰. Ayrıca, sigortalılığın oluşumu yönünden çalışma olgusunun varlığı zorunludur ve fiili çalışma saptanmadıkça, sadece hizmet akdine dayanılması halinde sigortalılık söz konusu olamayacaktır¹¹.

Ayrıca Genelge’de değinilmemiş bir husus olarak belirtmek gerekir ki dernek yöneticisi tarafından üçüncü bir kişi tarafından yapılabilecek işin ifa edilmesi ve karşılığında da ücret alınması durumunda dernek yöneticisi ayrıca başka bir işyerinde de 4/a kapsamında sigortalı olarak çalışıyorsa, bu durum dernekten de sigortalı olarak bildirilmesine engel teşkil etmeyecektir. Nitekim bir kişi aynı anda birden fazla işyerinden 4/a kapsamında sigortalı olarak bildirilebilmektedir. Söz konusu dernek yöneticisinin aynı zamanda Kanun’un 4 üncü maddesinin birinci fıkrasının (b) bendi (4/b) kapsamında sigortalı olması halinde ise 4/a kapsamında sigortalı sayılması gerekmektedir. Dolayısıyla böyle bir durumda dernekteki faaliyeti sigortalılık açısından öne geçmektedir. Ancak, sigortalılık hallerinin çakışması nedeniyle 4/a kapsamındaki sigortalılığı esas alınanlar, yazılı talepte bulunmak ve Kanunun 82 nci maddesine göre belirlenen prime esas kazanç alt sınırı ve üst sınırına ilişkin hükümler saklı olmak kaydıyla, esas alınmayan sigortalılık statüsü kapsamında talep tarihinden itibaren prim ödeyebilirler¹². Başka bir ifadeyle, dernek dışında 4/b kapsamında sigortalılığı bulunan dernek yöneticisi talep etmesi halinde 4/a kapsamındaki sigortalılığı tercih etmeyebilir.

2013/11 sayılı Genelge’de değinilmeyen ve önem arz eden bir başka husus ise kamu görevlileri tarafından kurulan derneklerdeki yöneticiler tarafından üçüncü bir kişi tarafından yapılabilecek işin ifa edilmesi ve karşılığında da ücret alınması durumudur. Nitekim Dernekler Kanunu’nun 13 üncü maddesine göre, dernek yöneticilerine ücret şeklinde ödeme yapılabilmesi hususu sadece kamu görevlisi olmayanlarla sınırlı tutulmuştur. Dolayısıyla kamu görevlisi olan yöneticilere ücret ödenmesi söz konusu olamayacak ve bu sebeple de Genelge’de belirtilen sigortalılık durumu söz konusu olmayacaktır. Durum bu şekilde olmakla birlikte Genelge’de bu hususa değinilmemiş olmasının sebebi sigortalılık hallerinin çakışmasına ilişkin kuraldır. Çünkü kamu görevlisi olup Kanunun 4 üncü maddesinin birinci fıkrasının

⁸ Bu başlık altında belirtilen “Kanun” ibaresi bundan böyle 5510 sayılı Kanunu ifade edecektir.

⁹ Kişinin ücret alması da çalışmasının sigorta kapsamına alınması ile ilgili olarak bkz: Yrg. 21. HD.’nin, E. 2003/6057, K. 2003/7240 sayılı Kararı; Yrg. HGK’nin, E. 2004/737, K. 2005/26 sayılı Kararı; Yrg. 21. HD.’nin, E. 2003/6057, K. 2003/7240 sayılı Kararı Yrg. 10. HD.’nin, E. 2006/16493, K. 2007/4738 sayılı Kararı.

¹⁰ Yargıtay Hukuk Genel Kurulu E. 2004/10-37, K. 2005/26 sayılı ve E. 2004/10-76, K. 2005/25 sayılı Kararları.

¹¹ Yrg. 10. HD.’nin, E. 2015/22094, K. 2016/915 sayılı Kararı.

¹² Sigortalının 4 üncü maddenin birinci fıkrasının (a) ve (b) bentlerinde yer alan sigortalılık statüleri ile (c) bendinde yer alan sigortalılık statüsüne aynı anda tabi olacak şekilde Kanun kapsamına girmesi halinde öncelikle aynı maddenin birinci fıkrasının (c) bendi kapsamında, (a) ve (b) bentlerinde yer alan sigortalılık statülerine tabi olacak şekilde Kanun kapsamına girmesi halinde ise aynı maddenin birinci fıkrasının (a) bendi kapsamında sigortalı sayılır. Ancak, sigortalılık hallerinin çakışması nedeniyle Kanunun 4 üncü maddesinin birinci fıkrasının (a) bendi kapsamındaki sigortalılığı esas alınanlar, yazılı talepte bulunmak ve Kanunun 82 nci maddesine göre belirlenen prime esas kazanç alt sınırı ve üst sınırına ilişkin hükümler saklı olmak kaydıyla, esas alınmayan sigortalılık statüsü kapsamında talep tarihinden itibaren prim ödeyebilirler. Bu şekilde ödenen primler; iş kazası ve meslek hastalığı sigortasından sağlanan haklar yönünden, Kanunun 4 üncü maddesinin birinci fıkrasının (b) bendi kapsamında sigortalılık statüsünde, kısa vadeli sigorta kollarından sağlanan diğer yardımlar ile uzun vadeli sigorta kollarından sağlanan yardımlar yönünden ise Kanunun 4 üncü maddesinin birinci fıkrasının (a) bendi kapsamında sigortalılık statüsünde değerlendirilir. (5510 SK, md. 53)

(c) bendi (4/c) kapsamında sigortalı sayılan bir kişi dernekte ücretle iş ifa etse dahi 5510 sayılı Kanun’un 53 üncü maddesinde değinilen kural gereğince 4/a değil 4/c kapsamında sigortalı olabilecektir ve 4/a kapsamındaki sigortalılığı tercih etme gibi bir inisiyatifi bulunmayacaktır. Dolayısıyla bu durumda sigortalılığın önceliği veya baskınlığına bakılmaksızın 4/c kapsamında sigortalılık söz konusu olacaktır. Bunun nedeni, devlet memurunun esas itibarıyla başka bir işte çalışma yasağının olması ve bu kişilerin aynı zamanda başka bir zorunlu sigortalılığının kural olarak mümkün olmamasıdır (Güzel, Okur ve Caniklioğlu, 2018, s.174).

Dernek yöneticisi tarafından üçüncü bir kişi tarafından yapılabilecek işin ifa edilmesi ve karşılığında da ücret alınması ve söz konusu yöneticinin ayrıca Kanun’un 5 inci maddesi uyarınca bazı sigorta kollarına tabi olacak şekilde sigortalılığının bulunması veya isteğe bağlı sigortalı olması halinde ise 4/a kapsamında sigortalı sayılması ve diğer sigortalılık durumlarının iptal edilmesi gerekmektedir.

Son olarak belirtmek gerekir ki dernek yöneticisi tarafından üçüncü bir kişi tarafından yapılabilecek işin ifa edilmesi ve karşılığında da ücret alınması durumuyla birlikte 4/a kapsamında sigortalı sayılma halinde prim ödeme yükümlüsü ve dolayısıyla bildirim yükümlüsü dernek tüzel kişiliği olacaktır. Dernek tüzel kişiliğinin yapmayacağı bildirimler nedeniyle uygulanacak idari para cezaları ve ödenmeyen primler ile gecikme zammı ve gecikme cezasından dernek tüzel kişiliği sorumlu olacaktır.

3. GENEL OLARAK GÜVENİ KÖTÜYE KULLANMA SUÇU

Hukuk sistemimizde güveni kötüye kullanma suçu 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu’nun¹³ 155 inci maddesinde düzenlenmiştir. 5237 sayılı Kanun m. 155/1’de suçun basit şekli, m. 155/2’de ise nitelikli şekli yer almaktadır. Söz konusu düzenlemeye göre;

“Başkasına ait olup da, muhafaza etmek veya belirli bir şekilde kullanmak üzere zilyedliği kendisine devredilmiş olan mal üzerinde, kendisinin veya başkasının yararına olarak, zilyedliğin devri amacı dışında tasarrufta bulunan veya bu devir olgusunu inkar eden kişi, şikayet üzerine, altı aydan iki yıla kadar hapis ve adli para cezası ile cezalandırılır.

Suçun, meslek ve sanat, ticaret veya hizmet ilişkisinin ya da hangi nedenden doğmuş olursa olsun, başkasının mallarını idare etmek yetkisinin gereği olarak tevdi ve teslim edilmiş eşya hakkında işlenmesi halinde, bir yıldan yedi yıla kadar hapis ve üçbin güne kadar adli para cezasına hükmolunur.”¹⁴

Güveni kötüye kullanma suçu ile korunan hukuki değer öncelikle malvarlığı haklarıdır ve burada, malın sahibi veya fer’i zilyedi tarafından malın başka bir kişiye karşılıklı güvene dayanarak teslim edilmesi ile bu kişinin malın sahibi ya da önceki fer’i zilyedinin iradesi dışında mal üzerinde tasarrufta bulunması söz konusudur (Meraklı, 2009, s. 1665).

Kanun’da yer alan ifadeye göre güveni kötüye kullanma suçunun unsurlarını şöyle sıralayabiliriz;

- Başkasına ait olup da, muhafaza etmek veya belirli bir şekilde kullanmak üzere zilyetliği kendisine devredilmiş olan mal bulunmalıdır. Zilyetliğin devri değil de mülkiyet devri söz konusu olursa güveni kötüye kullanma suçu söz konusu olmayacaktır (Meraklı, 2009, s. 1677).
- Malın zilyetliğinin mutlaka malik tarafından devredilmesi zorunlu olmayıp, zilyetliği faile devreden kimse, fail inkar etmediği sürece, kendisi de dolaylı zilyet kalmaya devam edecektir (Aytekin İnceoğlu, 2018, s. 44).
- Mal kişi tarafından kendisinin veya başkasının yararına olarak kullanılmalıdır.
- Güveni kötüye kullanma suçu ortaya somut bir zarar neticesi çıkmasa dahi oluşacaktır (Meraklı, 2009, s. 1711).
- Mal, zilyetliğin devri amacı dışında tasarrufta bulunan veya bu devir olgusunu inkar eden kişi tarafından kullanılmalıdır.

¹³ Yayımlandığı Resmi Gazete: Tarih: 12/10/2004 Sayı:25611

¹⁴ Güveni kötüye kullanma suçu tamamlandıktan sonra ve fakat bu nedenle hakkında kovuşturma başlamadan önce, failin, azmettirenin veya yardım edenin bizzat pişmanlık göstererek mağdurun uğradığı zararı aynen geri verme veya tazmin suretiyle tamamen gidermesi halinde, verilecek cezanın üçte ikisine kadarı indirilir. (5237 SK, md.168)

- Zilyetliğin devri amacı dışında tasarrufta bulunma veya devir olgusunun inkar etme fiillerinin gerçekleşmesi ile birlikte güveni kötüye kullanma suçu tamamlanmakta olup, bunun dışında bir sonucun gerçekleşmesine gerek bulunmamaktadır (Koca ve Üzülmöz, 2017, s. 638).
- Bu suç seçimlik hareketli bir suçtur ve Kanun’da yazılı olan hareketlerin bir ya da birkaçının işlenmesi ile oluşur (Dönmez Hukuk Bürosu, 2017, s. 46).
- Suçun oluşumu için resmi bir görevlendirmeye gerek yoktur. Görevlendirmenin adli ya da diğer kamu organlarınca yapılması halinde güveni kötüye kullanma suçu değil, 5237 sayılı Kanun’un 289 uncu maddesi gereğince muhafaza görevini kötüye kullanma suçu oluşacaktır (Sümer, 2008, s. 112).
- Suçun nitelikli halinde ise, suç, meslek ve sanat, ticaret veya hizmet ilişkisinin ya da hangi nedenden doğmuş olursa olsun, başkasının mallarını idare etmek yetkisinin gereği olarak tevdi ve teslim edilmiş eşya hakkında işlenmelidir.

Güveni kötüye kullanma suçunun konusunu oluşturan malın maddi bir varlığa sahip olması gerektiğinden alacaklar ve maddi varlığı bulunmayan diğer haklar bu suçun konusunu oluşturmayacaktır (Meraklı, 2009, s. 1669). Ayrıca eşyanın misli veya gayri misli olmasının suçun oluşması açısından bir önemi bulunmamaktadır (Koca ve Üzülmöz, 2017, s. 631).

Güveni kötüye kullanma suçunun faili bu suçun konusunu oluşturan malın zilyetliğinin devredildiği kişi; mağduru ise, malın maliki ya da zilyedinden malın zilyetliğini devralan ve bu malı muhafaza etmesi veya belirli bir şekilde kullanması amacıyla bir başkasına zilyetliği devreden kişidir (Meraklı, 2009, s. 1682). Güveni kötüye kullanma suçunda, mağdurun iradesinin dışına çıkılmaktadır (Tüysüz, 2017, s. 116). Ayrıca mağdurun bu malların varlığını bilmesi halinde bu mallar üzerindeki tasarruflar da güveni kötüye kullanma suçunu teşkil edecektir (Koca ve Üzülmöz, 2017, s. 632).

4. DERNEK FAALİYETİNDEN KAYNAKLANAN GÜVENİ KÖTÜYE KULLANMA SUÇU VE SOSYAL GÜVENLİK İKİLEMİ

Yukarıda bahsettiğimiz güveni kötüye kullanma suçunun 5253 sayılı Dernekler Kanunu’nda özel bir şekli düzenlenmiştir. Kanununun 32 nci maddesinin birinci fıkrasının (f) bendine göre; *“Her ne suretle olursa olsun kendisine tevdi olunan derneğe ait para veya para hükmündeki evrak, senet veya sair malları kendisinin veya başkasının menfaatine olarak sarf veya istihlâk veya rehnedenden veya satan, gizleyen, imha, inkâr, tahrif veya tağyir eden yönetim kurulu başkanı ve üyeleri veya denetçiler ile derneğin diğer personeli Türk Ceza Kanununun güveni kötüye kullanma suçuna ilişkin hükümlerine göre cezalandırılır. Ayrıca, mahkeme yargılama sırasında sanıkların, organlardaki görevlerinden geçici olarak uzaklaştırılmasına da karar verebilir.”*

Söz konusu Kanun hükmüne göre, güveni kötüye kullanma suçunun oluşabilmesi için;

- Failin bir malın zilyedi olması,
- Malın iade edilmek veya belirli bir şekilde kullanmak üzere faille rızayla tevdi ve teslim edilmesi,
- Failin kendisine verilen malı, verilmiş gayesinin dışında, zilyedi olduğu malda malikmiş gibi satması, rehnetmesi, tüketmesi, değiştirmesi veya bozması ve benzeri şekillerde tasarrufta bulunması ya da devir olgusunu inkar etmesi şeklinde, kendisine veya başkasına yarar sağlaması gerekmektedir¹⁵.

Yukarıda açıkladığımız dernek yöneticilerine ilişkin güveni kötüye kullanma suçuna ilişkin bazı tartışmalı hususlar bulunmaktadır. Özellikle dernek yönetiminde bulunan kişilerin, üçüncü kişilerin yapabileceği bazı işleri yapmaları ve karşılığında ücret vb. adlar altında para almaları durumunda 5253 Sayılı Kanun 32/f maddesi uyarınca güveni kötüye kullanma suçunun ortaya çıkıp çıkmadığı hususu, üzerinde durulması gereken bir durumdur. Nitekim ülkemizde birçok dernekte bu tür ödemeler yapılmakta, İçişleri Bakanlığı Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü tarafından dernek denetçileri vasıtasıyla yapılan denetimlerde de buna ilişkin hususlar tespit edilmektedir. Bu denetimler rutin şekilde yapılabileceği gibi ihbar veya şikayet üzerine de yapılabilmektedir (İçişleri Bakanlığı, 2019, s. 3). Gerekli görülen hallerde, derneklerin tüzüklerinde gösterilen amaçlar doğrultusunda faaliyet gösterip göstermedikleri, defterlerini ve kayıtlarını mevzuata uygun olarak tutup tutmadıkları İçişleri Bakanlığı

¹⁵ Yrg. 15. CD’nin, E. 2012/17063, K. 2014/9316 sayılı Kararı; Yrg. 15. CD’nin, E. 2012/16448, K. 2014/8289 sayılı Kararı.

veya mülki idare amirleri tarafından dış denetim şeklinde denetlenmektedir (Varon, 2019, s. 61). Yapılan bu denetimler neticesinde tespit edilen dernek yöneticilerine yapılan ödemeler 5253 Sayılı Kanun 32/f maddesi uyarınca güveni kötüye kullanma suçu olarak değerlendirilebilmekte ve sonucunda da savcılıklara suç duyurusunda bulunulmaktadır¹⁶.

Dernek yöneticilerinin dernekten ücret ve benzeri adlar altında aldıkları paraların gerek 5253 sayılı Kanun gerekse de sosyal güvenlik mevzuatı karşısındaki durumlarını ve sonuçlarını dört başlık altında inceleyip değerlendirmemiz mümkündür:

a) Kamu görevlisi olmayan dernek yöneticisine dernek yöneticiliği nedeniyle ödeme yapılması

Önceki başlıklarda da değinildiği üzere 5253 sayılı Kanun’un 13 üncü maddesine göre, dernek yönetim ve denetim kurullarının kamu görevlisi olmayan başkan ve üyelerine ücret verilebilmektedir. Dernekler Kanunu’nda bahsedilen ücretin, kamu görevlisi olmayan yönetim ve denetim kurulu üyelerine verilmesinden kasıt, hizmet akdi ile çalışmadan bahsedilmediği sadece yapmış oldukları görevden dolayı alınan ücretten bahsedildiğinin anlaşılması gerekmektedir (Kaymazlar, 2017, s. 289). Dolayısıyla yapılan bu tür ödemeler kanuna uygun olup herhangi bir sakınca doğurmamaktadır.

Bununla birlikte, dernek yöneticileri, bu görevlere seçimle geldiklerinden, dernekle aralarındaki hukuki ilişki vekalet akdine dayanmakta ve sosyal güvenlik mevzuatına göre (2013/11 sayılı Genelge) sigortalı sayılmamaktadır. Bu görevlerinden dolayı huzur hakkı veya sair bir ad altında ücret almaları da akdin niteliğini değiştirmeyecektir. Dolayısıyla dernek yöneticilerine yürüttükleri görev nedeniyle yapılacak ödemeler sigortalı sayılmalarını gerektirmeyecektir.

b) Kamu görevlisi olan dernek yöneticisine dernek yöneticiliği nedeniyle ödeme yapılması

5253 sayılı Kanun’un 13 üncü maddesinde belirtilen, dernek yöneticilerine bu görevleri nedeniyle ücret ödenebilmesi yönündeki serbestlikten kamu görevlisi olan yöneticiler hariç tutulmuşlardır. Bu sebeple kamu görevlisi olan dernek yöneticilerine ücret ödenmesi mümkün değildir. Ancak 5253 sayılı Kanun’un 13 üncü maddesinde yer alan bu kurala aykırı uygulamaların yaptırımını kanunda açık bir şekilde belirtilmemiştir (Yalçın ve Öz, 2011, s. 261). Dolayısıyla dernek tarafından kamu görevlisi olan yöneticiye ücret ödemesi yapılması halinde güveni kötüye kullanma suçu söz konusu olmayıp bir yaptırım da uygulanamayacaktır. Ancak bu hususla alakalı 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu’nda yer alan başka işte çalışma yasağına ilişkin hükümlerin ayrıca değerlendirilmesi gerekmektedir¹⁷.

Kamu görevlisi olan dernek yöneticisine dernek yöneticiliği nedeniyle ödeme yapılması halinde sosyal güvenlik noktasında yukarıda kamu görevlisi olmayan yöneticiler için geçerli olan hususlar aynen geçerlidir ve bu durum sigortalılığı gerektirmeyecektir. Ayrıca 5510 sayılı Kanun’un 53 üncü maddesinde düzenlenen ve önceki başlıklarda değindiğimiz sigortalılık çakışması kuralı gereğince 4/c kapsamındaki sosyal güvenlik statüsünün değişmesi zaten mümkün olmayacaktır.

c) Kamu görevlisi olmayan dernek yöneticisine üçüncü kişilerin yapabileceği bir işi yapması nedeniyle ödeme yapılması

Çalışma hayatı ile ilgili olarak mevzuata baktığımızda en üst düzenleme olan Anayasamızın 18. maddesinde “Hiç kimse zorla çalıştırılmaz. Angarya yasaktır.” denilmekte ve 55. maddesinde “Ücret emeğin karşılığıdır.” denilerek çalışmanın genel hatları belirlenmiştir. Bunun yanında 5253 sayılı Kanun’un 13 üncü maddesinde, dernek hizmetleri gönüllüler veya yönetim kurulu kararı ile göreve başlatılan ücretliler aracılığıyla yürütüleceği ve dernek hizmetleri için görevlendirilecek üyelere verilecek gündelik ve yolluk miktarlarının genel kurul tarafından tespit olunacağı belirtilmiştir. Söz konusu yasal düzenlemelerden de anlaşılacağı üzere dernek faaliyetlerinin bir ödeme yapılmak süratıyla dernek üyeleri tarafından gerçekleştirilmesi mümkündür. Bu noktada dernek yöneticilerini kapsam dışı

¹⁶ Dernek vakıf yöneticileri ile ilgili güveni kötüye kullanma iddiaları hakkında her türlü şüpheden uzak, kesin ve inandırıcı deliller elde edilmeden hüküm verilmemesi gerektiği ile ilgili olarak, bkz: Yrg. 15. CD’nin, E. 2017/26450, K. 2018/393 sayılı Kararı; Yrg. 15. CD’nin, E. 2014/17829, K. 2017/7141 sayılı Kararı; Yrg. 15. CD’nin, E. 2014/15079, K. 2017/6968 sayılı Kararı.

¹⁷ Memurlar, mesleki faaliyette veya serbest meslek icrasında bulunmak üzere ofis, büro, muayenehane ve benzeri yerler açamaz; gerçek kişilere, özel hukuk tüzel kişilerine veya kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarına ait herhangi bir iş yerinde veya vakıf yükseköğretim kurumlarında çalışamaz. (657 SK, md. 28)

birakan bir hüküm de bulunmamaktadır. Dolayısıyla kamu görevlisi olmayan dernek yöneticisine üçüncü kişilerin yapabileceği bir işi yapması nedeniyle ödeme yapılması mevzuata aykırı değildir.

Çalışmamızın dernek yöneticilerinin sosyal güvenliği başlığında da ayrıntılı olarak incelendiği üzere, dernek yöneticileri, bu görevleri haricinde, hizmet akdine tabi olarak, üçüncü şahısların yapabilecekleri işleri yapmaları karşılığında ücret ödenmesi şartıyla 4/a kapsamında sigortalı sayılacaklardır.

d) Kamu görevlisi olan dernek yöneticisine üçüncü kişilerin yapabileceği bir işi yapması nedeniyle ödeme yapılması

5253 sayılı Kanun’un 32/f maddesinde düzenlenen güveni kötüye kullanma suçunun özel haline ilişkin tereddüt oluşturan ve uyumsuzluklara konu olan kısım, kamu görevlisi olan dernek yöneticilerinin üçüncü kişilerin yapabileceği bir işi yapması ve karşılığında değişik adlarla ödeme alması durumudur. Özellikle belli bir mesleğe sahip olan kamu görevlilerinin kurdukları derneklerde gerçekleştirilen eğitim, dergi ve kitap türü basın-yayın veya reklam bulma gibi faaliyetler sonucunda gerek üyelere gerekse de yöneticilere ücret, gündelik, telif ve benzeri adlarla ödemeler yapılabilmektedir. Yapılan bu ödemeler İçişleri Bakanlığı tarafından yapılan denetimlerde 5253 sayılı Kanun’un 32/f maddesi kapsamında değerlendirilebilmekte ve güveni kötüye kullanma suçu kapsamında savcılığa suç duyurusunda bulunmaktadır.

Yukarıda da değinildiği üzere 5253 sayılı Kanun’un 32/f maddesi kapsamında güveni kötüye kullanma suçunun oluşabilmesi için; failin bir malın zilyedi olması, malın iade edilmek veya belirli bir şekilde kullanmak üzere faile rızayla tevdi ve teslim edilmesi, failin kendisine verilen malı, verilmiş gayesinin dışında, zilyedi olduğu malda malikmiş gibi satması, rehnemesi, tüketmesi, değiştirmesi veya bozması ve benzeri şekillerde tasarrufta bulunması ya da devir olgusunu inkar etmesi şeklinde, kendisine veya başkasına yarar sağlaması gerekmektedir. Ancak kamu görevlisi olan dernek yöneticisine üçüncü kişilerin yapabileceği bir işi yapması nedeniyle ödeme yapılmasının bu kapsamda değerlendirilebilmesi mümkün değildir.

Nitekim Yargıtay bir kararında, dernek yöneticisinin herhangi bir dernek genel kurulu veya yönetim kurulu kararı bulunmadığı halde, dernek tarafından mukabele okuma konusunda görevlendirildiği ve bu doğrultuda kendisine ödemede bulunduğu, sanığın dernekten aldığı parayı, dernek başkanı veya yönetim kurulu üyesi olmasından dolayı almadığı, yapmış olduğu hizmetin karşılığı olarak aldığı, bu duruma kanuni hiç bir engelin bulunmadığı belirtilmiş ve güveni kötüye kullanma durumunun söz konusu olmadığına karar verilmiştir¹⁸. Nitekim Devlet Personel Başkanlığı da dernek üyelerinin (yönetici ayrımı yapılmaksızın) derneğin eğitim faaliyetlerinde görev alabilecekleri ve karşılığında bir ödeme yapılmasının mümkün olduğu yönünde görüş bildirmiştir (DPB, 2013).

Kanaatimizce, yukarıda değindiğimiz Yargıtay kararına paralel olarak, ister kamu görevlisi olsun ister olmasın, dernek yöneticisinin yöneticilik faaliyeti dışında dernek faydasına gerçekleştirdiği bir faaliyet nedeniyle değişik adlar altında aldığı ödemelerin 5253 sayılı Kanun’un 32/f maddesi kapsamında değerlendirilmesi mümkün değildir. Söz konusu ödemelerin, derneğe ait dergide makale yazılması halinde telif ödemesi şeklinde yapılması, yine dergide hakemlik ve benzeri görevlerde bulunması nedeniyle yapılması, verilen eğitim nedeniyle gündelik şeklinde yapılması, derneğin yayın organlarına reklam bulunması karşılığı pay alınması şeklinde yapılması konunun niteliğini değiştirmeyecektir ve güveni kötüye kullanma suçu söz konusu olmamalıdır. Ancak dernek yöneticilerinin bu tür hizmetleri yapmalarına karşın yapmış gibi göstererek dernekten ödeme almaları durumunun 5253 sayılı Kanun’un 32/f maddesi kapsamında değerlendirilebileceği açıktır.

Kamu görevlisi olan dernek yöneticisine üçüncü kişilerin yapabileceği bir işi yapması nedeniyle ödeme yapılması halinde sosyal güvenlik açısından 5510 sayılı Kanun’un 53 üncü maddesinde düzenlenen ve önceki başlıklarda değindiğimiz sigortalılık çakışması kuralı gereğince devlet memuru olan kamu görevlileri için 4/c kapsamındaki sosyal güvenlik statüsünün değişmesi mümkün olmayacaktır.

Ancak kamu görevlisi kavramı geniş bir alana sahip olup sadece devlet memurlarını kapsamamaktadır. Nitekim geniş anlamda kamu görevlileri kavramı, kamu kesiminde çalışan herkesi kapsamaktadır ve

¹⁸ Yrg. 15. CD’nin, E. 2014/805, K. 2016/6528 sayılı Kararı

örneğin, cumhurbaşkanı, bakanlar, milletvekilleri, belediye başkanları, belediye meclis üyeleri, il genel meclisi üyeleri, ihtiyar meclisi üyeleri, muhtarlar, hâkimler, subaylar, doktorlar, öğretmenler, hizmetliler, KİT’lerde görevli işçiler kamu görevlileridir (Yıldırım, 2016, s. 31). Ayrıca 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu’na göre de kamu görevlisi deyiminden; kamusal faaliyetin yürütülmesine atama veya seçilme yoluyla ya da herhangi bir surette sürekli, süreli veya geçici olarak katılan kişilerin anlaşılması gerekmektedir (5237 SK, md. 6/1-c). Bu açıdan bakıldığında, 5510 sayılı Kanuna göre 4/c kapsamında olmayıp 4/a kapsamında olan kamu görevlisi dernek yöneticisinin, üçüncü kişilerin yapabileceği bir işi hizmet akdiyle ve ücretle yapması halinde sigortalı sayılması ve dernekten de ayrıca 4/a kapsamında sigortalı olarak bildirilmesi gerekmektedir. Bu durum, İçişleri Bakanlığı uygulamaları gereğince bu faaliyetlerin güveni kötüye kullanma olarak değerlendirilmesi ile Sosyal Güvenlik Kurumu uygulamaları gereğince sigortalı sayılması gerektiği yönünde değerlendirilmesi gereğince bir ikileme neden olmaktadır. Kanaatimizce yukarıda da değindiğimiz üzere, İçişleri Bakanlığı’nın yapmış olduğu denetimlerdeki bu şekildeki yaklaşımı hatalı olup bu tür faaliyetlerin güveni kötüye kullanma olarak nitelendirilmemesi gerekmektedir.

5. SONUÇ

Dernek kurma, Anayasa ile güvence altına alınmış kişisel haklar arasında yer almaktadır ve dernek kurma hakkında serbestlik ilkesi geçerlidir. Dernek yönetimi ibaresi ise dernek organlarından olan yönetim kurulu ve denetim kurulunu ifade etmekte olup söz konusu kurulların oluşumu, Türk Medeni Kanunu’nda düzenlenmiştir.

Dernek başkanları ile derneğin yönetim ve denetim kurullarına seçilenler, bu göreve seçimle geldiklerinden, aralarındaki hukuki ilişki de vekalet akdine dayandığından sigortalı sayılmamaktadırlar. Ancak dernek başkanları ile derneğin yönetim, denetim kurullarına seçilenler ve dernek üyeleri; bu görevleri haricinde, hizmet akdine tabi olarak, üçüncü şahısların yapabilecekleri işleri yapmaları karşılığında ücret ödenmesi şartıyla 4/a kapsamında sigortalı sayılmaktadırlar.

Hukuk sistemimizde güveni kötüye kullanma suçu 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu’nun 155 inci maddesinde düzenlenmiş olup 5253 sayılı Dernekler Kanunu’nun 32/f maddesinde bu suçun özel bir şekli düzenlenmiştir. Söz konusu Kanun uyarınca İçişleri Bakanlığı Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü bünyesindeki denetçiler vasıtasıyla denetimler yapılmaktadır. Dernek yöneticilerinin faaliyetleri sonucunda dernek bütçesinden yapılan ödemeler bazı denetimlerde güveni kötüye kullanma olarak nitelendirilmekte ve bu durum da yargıya taşınmaktadır. Söz konusu uyuşmazlıkların; kamu görevlisi olmayan dernek yöneticisine dernek yöneticiliği nedeniyle ödeme yapılması, kamu görevlisi olan dernek yöneticisine dernek yöneticiliği nedeniyle ödeme yapılması, kamu görevlisi olmayan dernek yöneticisine üçüncü kişilerin yapabileceği bir işi yapması nedeniyle ödeme yapılması ve kamu görevlisi olan dernek yöneticisine üçüncü kişilerin yapabileceği bir işi yapması nedeniyle ödeme yapılması şeklinde ayrı ayrı ele alınması gerekmektedir. Burada özellikle kamu görevlisi kavramının tayini ve yapılan ödemenin sebebi önem taşımaktadır. Kamu görevlisi deyiminden; kamusal faaliyetin yürütülmesine atama veya seçilme yoluyla ya da herhangi bir surette sürekli, süreli veya geçici olarak katılan kişilerin anlaşılması gerekmektedir.

Özellikle memur olmayan kamu görevlisi dernek yöneticilerinin üçüncü kişilerin yapabileceği bir işi yapmaları nedeniyle ödeme yapılması halinde İçişleri Bakanlığı uygulamaları gereğince bu faaliyetlerin güveni kötüye kullanma olarak değerlendirilmesi ile Sosyal Güvenlik Kurumu uygulamaları gereğince sigortalı sayılması gerektiği yönünde değerlendirilmesi bir ikileme ve tereddüte neden olmaktadır. Kanaatimizce, kamu görevlisi olan dernek yöneticilerine ücret ödenmesinin Dernekler Kanunu’nda yasaklanmasına karşın yaptırımının bulunmaması ve emsal Yargıtay kararları gereğince bu nitelikteki ödemelerin güveni kötüye kullanma suçu kapsamında nitelendirilmemesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Aday, S (2017). Dernek çalışanlarının sigortalılığı. *E-Yaklaşım Dergisi*, 300.

Arıcı, K. (2015). *Türk sosyal güvenlik hukuku*. Ankara: Gazi Kitabevi.

- Aytekin İnceoğlu, A. (2018). Güveni kötüye kullanma suçu. *Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1(1), 41-85.
- Benzer, M. (2018). Dernek üyelerinin sigortalılığı. *Lebib Yalkan Mevzuat Dergisi*, 172, 78-82.
- DPB-Devlet Personel Başkanlığı (2013). *08/01/2013- 19348 Sayılı Görüş*. 26.11.2019 tarihinde <http://www.dpb.gov.tr/tr-tr/gorus/baska-is-ve-ticaret-yasagi> adresinden erişildi.
- Dönmez Hukuk Bürosu (2017). *Kütahya ticaret ve sanayi odasi hukuk müşavirliği bilgilendirme notları*. Kütahya.
- Ecer, H. (2017). Derneklerin kuruluşu ve tüzel kişilik kazanması. *Dicle Üniversitesi Adalet Meslek Yüksekokulu Dicle Adalet Dergisi*, 1(2), 20-46.
- Güzel, A., Okur, A.R. ve Caniklioğlu, N. (2018). *Sosyal güvenlik hukuku*. İstanbul: Beta Yayınevi.
- İçişleri Bakanlığı Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü (2019). *Dernek denetçileri denetim rehberi*. Ankara.
- Kaymazlar, E. (2017). Dernek yönetim ve denetim kurulu üyeleri derneklerde ve iktisadi işletmelerinde sigortalı olabilirler mi? vergisel açıdan değerlendirilmesi. *E-Yaklaşım Dergisi*, 189.
- Koca, M. ve Üzülmöz, İ. (2017). *Türk ceza hukuku özel hükümler*. Ankara: Adalet Yayınevi.
- Meraklı, S. (2009). Güveni kötüye kullanma suçu. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 11(Özel Sayı 2009), 1657-1714.
- Sosyal Güvenlik Kurumu, Emeklilik Hizmetleri Genel Müdürlüğü. *2013/11 Sayılı Genelge*. 18.11.2019 tarihinde <https://kms.kaysis.gov.tr/Home/Kurum/22620739#collapse5> adresinden erişildi.
- Sümer, R. (2008). Muhafaza görevini kötüye kullanma suçu. *TBB Dergisi*, 75, 109-137.
- Türk Dil Kurumu (2019). *Güncel Türkçe sözlük*. 18.11.2019 tarihinde <https://sozluk.gov.tr> adresinden erişildi.
- Tüysüz, F. (2017). *Dolandırıcılık suçu*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuku Anabilim Dalı. Ankara.
- Varon, L., Türker N., Ersen T. ve Aklar Z. (2019). *Dernekler için yasal mevzuat rehberi*. İstanbul: TÜSEV Yayınları.
- Yalçın, A. ve Öz, Y. (2011). *Sivil toplum örgütleri için hukuk rehberi*. Ankara: Odak Yayın.
- Yavuzyiğit, M.H. (1995). Dernekler ve demokrasi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 50(1), 415-439.
- Yıldırım, R. (2016). *İdare hukukuna giriş*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.